Utrecht University Library
Partner in Science
Universiteit Utrecht

Geschiedenis van Engeland sedert de troonsbestijging van Jacobus II

https://hdl.handle.net/1874/236738

Rijn
173-177

T. B. MACAULAY.

GESCHIEDENIS

VAN

ENGELAND,

SEDERT DE

TROONSBESTIJGING VAN JACOBUS II.

DERDE DRUK.

OPNIEUW BEWERKT DOOR

Dr. J. C. VAN DEVENTER.

EERSTE DEEL.

SCHIEDAM,
H. A. M. ROELANTS,
1886.

mm 13776

GESCHIEDENIS VAN ENGELAND.

BIBLIOTHEEK UNIVERSITEIT UTRECHT
2944 954 7

Rgd. 173-177

T. B. MACAULAY.

GESCHIEDENIS

VAN

ENGELAND,

SEDERT DE

TROONSBESTIJGING VAN JACOBUS II.

DERDE DRUK.

OPNIEUW BEWERKT DOOR

Dr. J. C. VAN DEVENTER.

EERSTE DEEL.

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT
COLL. THOMASSE

SCHIEDAM,
H. A. M. ROELANTS,
1886.

173/177-180

INHOUD.

Biografie van Lord Macaulay . . . . . Bladz. I–XIII

EERSTE HOOFDSTUK.

	Bladz.
Inleiding	1
Brittanië onder de Romeinen	3
Brittanië onder de Saksers	—
Bekeering der Saksers tot het Christendom	4
Invallen der Denen	7
De Noormannen	—
De verovering door de Noormannen	9
Verlies van Normandije	10
Ineensmelting der volkstammen	11
Engelsche veroveringen op het vaste land	13
Rozenoorlogen	15
Opheffing van het lijfeigenschap	17
Weldadige invloed van het Roomsch Katholieke geloof	—
De engelsche staatsgeschiedenis meestal met partijdigheid geschreven	19
Redenen, welke tot die partijdigheid aanleiding gaven	—
Aard der middeleeuwsche beperkte monarchieën	21
Prerogatieven der vroegere engelsche koningen	—
Beperkingen van die voorrechten	22
Gewapende tegenstand een gewoon middel van verzet in de middeleeuwen	25
Bijzondere aard der engelsche aristokratie	27
Dynastie der Tudors	29
De beperkte monarchieën der middeleeuwen doorgaans in onbeperkte monarchieën veranderd	31
De Engelsche monarchie maakt hierop een zeldzame uitzondering	32
De hervorming en haar gevolgen	33
Oorsprong der anglicaansche kerk	37
Eigenaardige geest dier kerk	38
Haar verhouding tot de kroon	39
De Puriteinen	42
Hun republikeinsche geest	43
Geen stelselmatige parlementaire tegenstand aan het bestuur van Elizabeth geboden	43
Geschil over de monopoliën	44
Vereeniging van Schotland en Ierland met Engeland	45
Vermindering van Engelands invloed, na de troonsbestijging van Jacobus I	48
Leer van het goddelijk recht	49
Toenemende verwijdering tusschen de Staatskerk en de Puriteinen	52
Karel I bestijgt den troon; zijn karakter	58
Staatkunde der oppositie in het Huis der Gemeenten	—
Rechtspetitie	59
Verkrachting der rechtspetitie	60
Karakter en plannen van Wenthworth	—
Karakter van Laud	61
De Sterrekamer en de Hooge Commissie	62
Scheepsgeld	63
Tegenstand tegen het invoeren der liturgie in Schotland	64
Bijeenroeping van een nieuw parlement en ontbinding	66
Het lange parlement	68
De twee groote engelsche Staatspartijen	69
De opstand in Ierland	73

	Bladz.
De Remonstrantie	74
Beschuldiging van hoogverraad tegen de vijf leden	75
Vertrek van Karel uit Londen	76
Begin van den burgeroorlog	78
Voordeelen door de konings-gezinden behaald	80
De Independenten	81
Olivier Cromwell	—
Het zelfverloocheningsgebod	82
Overwinningen door het parlementsleger behaald	—
Heerschappij en aard van het leger	83
Opstanden tegen de militaire heerschappij	85
Onderdrukking dier bewegingen	—
Gedragslijn tegenover den koning	86
Dood van Karel I	88
Onderwerping van Ierland en van Schotland	90
Uiteendrijving van het lange parlement	—
Protectoraat van Olivier Cromwell	93
Olivier door Richard opgevolgd	96
Val van Richard en herstel van het lange parlement	98
Het leger van Schotland rukt naar Engeland op	99
Monk verklaart zich voor een vrij parlement	101
Algemeene verkiezingen van 1660	—
De restauratie	103

TWEEDE HOOFDSTUK.

	Bladz.
Ongegrondheid van de blaam, die men op de herstellers van het huis Stuart heeft willen werpen	103
Afschaffing van de leenroerigheid van heerlijke goederen	105
Afdanking van het leger	—
Herleving der geschillen tusschen de rondhoofden en de cavaliers	106
Kerkelijke twisten	108
Haat van het volk tegen de puriteinen	110
Karakter van Karel II	116
Karakter vau den hertog van York, en van den graaf van Clarendon	118
Algemeene verkiezingen van 1661	221
Hevigheid der cavaliers in het nieuwe Parlement	—
Vervolgingen tegen de puriteinen	122
IJverige gezindheid der kerk, ten gunste van het erfelijk koningschap	123
Verandering in de zeden der natie	124
Verdorvenheid van staatkundige personen	125
Staat van zaken in Schotland	127
Staat van zaken in Ierland	128
De regeering begint in Engeland impopulair te worden	129
Oorlog tegen Holland	132
Oppositie in het Huis der Gemeenten	133
Val van Clarendon	—
Staatkundige toestand van Europa en overwicht van Frankrijk	136
Karakter van Lodewijk XIV	137
Het drievoudig verbond	139
De land-partij	—
Aanknooping van geheime betrekkingen tusschen Karel II en het fransche hof	141
Inzichten van Lodewijk XVI ten aanzien van Engeland	142
Tractaat van Dover	144
Aard van het engelsche kabinet	145
De Kabaal	—
Schorsing van de betalingen der schatkist	148
Oorlog met de Vereenigde Provinciën en groot gevaar, waarin deze geraken	—
Willem Prins van Oranje	149
Vergadering van het parlement	151
Toegevendheidsverklaring	—
Intrekking dier verklaring	152
De toets-acte	153
De Kabaal wordt ontbonden	—
Vrede met het hollandsche gemeenebest	154
Bewindvoering van Danby	—
Moeijelijke stelling der landpartij	156
Aard der betrekkingen door die partij met het fransche gezantschap aangeknoopt	—
Vrede van Nijmegen	157
Hevige misnoegdheid der natie	—
Val van Danby	159
Het papistisch complot	160
Eerste algem. verkiezingen van 1679	162

	Bladz
Onstuimigheid van het nieuwe Huis der Gemeenten	164
Temple's regeeringsplan	—
Karakter van Halifax	167
Karakter van Sunderland	169
Verdaging van het parlement	170
Habeas-corpus-acte	—
Tweede algemeene verkiezingen van 1679	171
Populariteit van Monmouth	—
Lawrence Hyde	175
Sidney Godolphin	—
Hevige strijd der partijen, ter zake van de uitsluitingswet	176
Oorsprong der benamingen van Whig en Tory	177
Bijeenkomst van het parlement; de uitsluitingswet door het Lagerhuis aangenomen, en in het Hoogerhuis verworpen	178
Ter dood brenging van Stafford	179
Algemeene verkiezingen in 1681	—
Bijeenkomst van het parlement te Oxford; en ontbinding	180
Torystische reactie	—
Vervolgingen tegen de Whigs	182
Het charter der City opgeheven	—
Samenzweringen der Whigs	183
Ontdekking der Whigsche samenzweringen	185
Strengheid van het bestuur	—
Opheffing van stedelijke charters	186
Invloed van den hertog van York	187
Halifax treedt tegen hen op	188
Lord Guildford	190
Staatkunde van Lodewijk	191
Staat der partijen aan het hof van Karel II, tijdens zijn overlijden	192

DERDE HOOFDSTUK.

	Bladz.
Groote veranderingen in den toestand van Engeland, sedert 1685	194
Bevolking van Engeland in 1685	195
De vermeerdering der bevolking in het noorden grooter dan in het zuiden	196
Staatsinkomsten in 1685	198
Krijgswezen	201
De zeemacht	206
De artillerie	212
Non-activiteits-kosten	—
Kosten van het bestuur	213
Groote inkomsten der ministers en hovelingen	—
Toestand van den landbouw	215
Delfstoffelijke rijkdom des lands	219
Toenemende opbrengst der landerijen	221
De landedellieden	—
De geestelijkheid	225
De stand der Yeomen	232
De steden	—
Bristol	—
Norwich	234
Andere provinciesteden	235
Manchester	236
Leeds	—
Sheffield	237
Birmingham	—
Liverpool	238
Badplaatsen	239
Cheltenham	239
Brighton	—
Buxton	—
Tunbridge Wells	—
Bath	240
Londen	241
De City	243
Het fatsoenlijk gedeelte der hoofdstad	246
Inrichting der policie in Londen	251
Straatverlichting	—
Whitefriars	—
Het Hof	252
De koffiehuizen	254
Moeijelijkheden van het reizen	257
Slechte staat der wegen	258
Diligenees	262
Straatroovers	264
Logementen	266
Brievenpost	267
Nieuwspapieren en dagbladen	269
De Toeschouwer	271
Schaarschheid van boeken in buitengemeenten en steden	272
Opvoeding der vrouwen	—
Letterkunde onder de heeren	—
Invloed der fransche letterkunde	—
Onzedelijkheid der engelsche schoone litteratuur van dien tijd	276
Staat der wetenschappen in Engeland	281

	Bladz.
Toestand der schoone kunsten . .	285
Toestand van de geringe volksklasse	287
Werkloonen van landbouwers. . .	—
Werkloonen der fabriekarbeiders .	289
Arbeid van kinderen in de fabrieken	290
Werkloonen van ambachtslieden .	291
Getal armlastigen	291
Weldaden, welke de voortgang der beschaving der geringe volksklasse aanbrengt	292
Dwaling der menschen, die het geluk van vorige geslachten benijden	295

VIERDE HOOFDSTUK.

	Bladz.
Dood van Karel II	296
Vermoedens van vergiftiging . . .	305
Aanspraak van Jacobus II aan den geheimen raad	307
Jakobus tot koning uitgeroepen . .	—
Het bestuur.	308
Sir George Jeffreys	311
Belastingen ingevorderd, zonder machtiging bij parlements-akte .	315
Bijeenroeping van een parlement .	—
Onderhandelingen tusschen Jakobus en den koning van Frankrijk.	316
Churchill als gezant naar Frankrijk afgevaardigd	318
Zijn levensloop	—
Gezindheid der regeeringen van het vaste land omtrent Engeland . .	321
Staatkunde van het hof van Rome .	322
Inwendige tweestrijd van Jakobus.	324
Zijn wankelmoedige staatkunde . .	—
Openbare viering der roomsch-katholieke kerkdienst in het paleis des konings	326
Zijn kroning	327
Geestdrift der Tories. Adressen aan den koning.	329
De verkiezingen	330
Gerechtelijke vervolgingen van Oates	333
Vervolging van Dangerfield. . . .	337
Vervolging van Baxter	339
Vergadering van het schotsche parlement	342
Gezindheid van Jakobus tegenover de puriteinen	343
Wreedaardige behandeling der schotsche covenanters	344
Gezindheid van Jakobus jegens de kwakers	348
William Penn.	349
Begunstigingen aan de roomsch-katholieken en aan de kwakers toegestaan	352
Bijeenkomst van het engelsche parlement	353
Trevor tot voorzitter gekozen . . .	354
Karakter van Seymour	—
's Konings aanspraak aan het parlement	355
Verhandeling in het Huis der Gemeenten	356
Redevoering van Seymour.	—
Bewilliging van staatsinkomsten. .	357
Verhandelingen in het Lagerhuis over de aangelegenheden der godsdienst	—
Bewilligingen van additioneele belastingen	358
Sir Dudley North	—
Verhandelingen in het Huis der Lords	360
Wetsvoordracht tot intrekking van het parlementsvonnis van Stafford	361

VIJFDE HOOFDSTUK.

	Bladz.
Whigsche uitgewekenen op het vaste land	362
Hun berichtgevers in Engeland . .	363
Karakter der voornaamste uitgewekenen	364
Ayloffe	—
Wade	—
Goodenough	365
Rumbold.	—
Lord Grey	—
Monmouth	367
Ferguson	—

	Bladz.
Schotsche uitgewekenen	371
De graaf van Argyle	—
Sir Patrick Hume	373
Sir John Cochrane	—
Fletcher van Saltoun	—
Onverstandige handelwijze der schotsche uitgewekenen	374
Voorbereidende schikkingen tot landingen in Engeland en in Schotland	375
John Locke	377
Maatregelen door de regeering genomen, ter verdediging van Schotland	378
Onderhoud van Jakobus met de hollandsche gezanten	—
Mislukte pogingen om Argyle het uitzeilen te beletten	—
Vertrek van Argyle uit Holland	380
Zijn landing in Schotland	—
Geschriften tusschen Argyle en de overige hoofden der expeditie	381
Openbare stemming in Schotland	382
Verstrooijing van Argyle's strijdmacht	385
Gevangenneming van Argyle	386
Zijn executie	389
Ter dood brenging van Rumbold	390
Dood van Ayloffe	392
Verwoesting van Argyleshire	—
Vruchtelooze pogingen om Monmouth het verlaten van Holland te beletten	393
Zijn aankomst te Lyme	395
Zijn verklaring	—
Zijn populariteit in het westen van Engeland	396
Gevecht tusschen de rebellen en de militie te Bridport	398
Ontmoeting der opstandelingen met de militie te Axminster	399
Het bericht van den opstand te Londen ontvangen	—
Loyauteit van het parlement	400
Ontvangst van Monmouth te Taunton	403
Hij neemt den titel van koning aan	405
Zijn ontvangst te Bridgewater	407
Maatregelen der regeering om hem te bestrijden	408
Zijn aanslag op Bristol	410
Hij ziet van dien aanslag af	412
Schermutseling te Philips Norton	413
Neerslachtigheid van Monmouth	—
Zijn terugkeer naar Bridgewater	414
Het koninklijk leger vat post op het moeras van Sedgemoor	415
Slag van Sedgemoor	418
Vervolgingen der opstandelingen	423
Standrechterlijke executiën	—
Vlucht van Monmouth	—
Monmouth wordt gevangen genomen	425
Zijn brief aan den koning	426
Hij wordt naar Londen overgebracht	427
Zijn ontmoeting met den koning	428
Zijn ter dood brenging	430
Zijn aandenken door het volk met liefde bewaard	434
Wreedheden der soldaten in het westen	436
Jeffreys begint de rechterlijke rondreize door het westen	440
Proces van Alice Lisle	441
De bloedige assisen	444
Abraham Holmes	447
Christoph Battiscombe	—
De gebroeders Hewling	448
Vonnis van Tutchin	449
Deportatie van opstandelingen	—
Inbeslagnemingen en afpersingen	450
Hebzucht der koningin en der dames van haar gevolg	451
Grey	456
Cochrane	457
Storey	—
Wade, Godenough en Ferguson	—
Jeffrey tot lord-kanselier verheven	459
Proces en executie van Cornish	—
Processen en executiën van Fernley en van Elizabeth Gaunt	461
Proces en executie van Bateman	462
Wreedaardige vervolgingen van de protestantsche afgescheidenen	463

LORD MACAULAY.

Thomas Babington Macaulay werd den 25 October 1800 te Rothley Temple in Leicestershire, het verblijf van zijn oom, Thomas Babington, geboren. Zijn vader, Zacharias Macaulay, woonde te Clapham; hij was een dier ernstige en vurige mannen, die met den heer Wilberforce aan de spits stonden van de krachtige godsdienstige beweging, welke spoedig op de fransche omwenteling volgde, en die de nakomelingschap steeds vereeren zal, omdat zij behoorden onder de vroegste en standvastigste bestrijders van den afrikaanschen slavenhandel, onder de onvermoeide voorvechters van de emancipatie der negers in onze koloniën. Het voortdurend bespreken van deze belangrijke punten, waarin de heiligste rechten der menschelijke vrijheid zoo na betrokken waren, is ongetwijfeld niet zonder invloed gebleven op de vorming van het jeugdig gemoed van Macaulay. Wellicht heeft hij aan zijn geboorte en huiselijke leiding eenigermate die gemakkelijkheid te danken, waarmee hij, hoewel altijd zonder overdrijving, bijbelsche uitdrukkingen in zijn schriften wist te lasschen. Het ligt voor de hand, dat de verhalen omtrent zijn veelbelovenden aanleg in zijn vroegste jeugd, van zijn kinderproeven in dicht en ondicht niet spoedig vergeten zouden worden bij een sterke godsdienstige partij, die door onderlinge samenstemming nauw aaneengesloten was en haar vertakkingen over het geheele land had. De faam, die van den jongen Macaulay uitging, drong ook door tot de ooren van Hanna More en nadat zij een bezoek van hem had ontvangen, sprak die hoogepriesteres der broederschap in een hoogst merkwaardigen brief, die nog bestaat, een orakel uit, zijn toekomstige grootheid voorspellende. Na eenige jaren het onderwijs te Clapham te hebben genoten, werd hij op den leeftijd van twaalf jaren aan de zorgen van den weleerwaarden heer Preston toevertrouwd, eerst te Shelford, later dicht bij Buntingford, in de nabijheid van Cambridge. De heer Preston schijnt een geleerd en helder man te zijn geweest; hij moet uitmuntend onderricht hebben gegeven in het verklaren van grieksche en latijnsche schrijvers, want onder zijn leiding werd Macaulay een grondig literator. De heer Preston deed meer: hij wist die liefde voor de groote schrijvers der oudheid aan te kweeken zonder welke alle studie onvruchtbaar en zonder blijvende waarde is. Hij was bovendien diep doordrongen van de waarheid der stelling, dat niets zoozeer scherpt en ontwikkelt als zelfwerkzaamheid en eigen onderzoek. Had hij eenmaal den weg gewezen, den schok gegeven, terstond liet hij den leergierigen jongeling aan zijn eigen werklust over. De schooljongen zond een onderteekende verdediging van den »Roman" aan het hoogst ernstig dagblad van zijns vaders vrienden: »the Christian Observer," en had het genoegen ze te zien opnemen. De onverzadelijke zucht naar romans is hem zijn heele leven door bijgebleven; hij heeft de gansche reeks niet alleen van engelsche, maar ook van buitenlandsche verdichte verhalen verslonden; en de groote historieschrijver heeft later geen reden gehad om den daaraan besteden tijd als verloren te beschouwen. Maar de indrukken ook, die hij van ernstiger en degelijker lectuur ontving, waren even onuitwischbaar. Zijn bewondering voor de nooit geëvenaarde schrijvers van Griekenland en Rome steeg met ieder jaar van zijn leven. Homerus, Thucydides

en Tacitus behoorden tot zijn huisvrienden, en geen dag bijna ging voorbij, zonder dat hij zich met een hunner onderhield, en ongetwijfeld hebben zij zonder hem zijn oorspronkelijkheid te ontrooven een krachtigen invloed op zijn stijl uitgeoefend. Onder de vrienden van zijn vader, die met dezen dezelfde richting in het godsdienstige waren toegedaan, behoorde Izaak Milner, een man, die op een hoogst zeldzame wijze een niet gewone mate van wiskundige kennis, van krachtige evangelische overtuiging en een onuitputtelijke vroolijkheid in zich vereenigde. Tijdens zijn bezoeken aan Milner te Cambridge vatte Macaulay die warme genegenheid op voor de universiteit, die even als zijn andere sympathieën met de jaren scheen aan te groeien. Op zijn negentiende jaar begon hij zijn studie in Trinity College, Cambridge. Zijn loopbaan te Cambridge was niet zóó schitterend, als zijn vrienden in hun levendige verbeelding zich hadden voorgespiegeld. Hij had een bepaalden weerzin in de mathematische vakken, of liever, hij liet zich medesleepen door zijn voorliefde voor andere, hem meer bekorende studiën. Later heeft hij meermalen zijn leedwezen over dien tegenzin uitgedrukt: hij erkende ten volle het gewicht, om niet te zeggen, de onmisbaarheid van die studie om een opvoeding te voltooien. Zelfs zijn geleerdheid, hoogst waarschijnlijk uitgebreider dan van een zijner tijdgenooten, mist die afronding en die juistheid, welke alleen aan onze groote openbare scholen te verkrijgen zijn. Intusschen werden hem twee prijzen toegekend voor engelsche verzen en zag hij zijn vurigsten wensch vervuld, toen hem het Fellowship van Trinity College werd aangeboden. Deze eervolle onderscheiding deed nog op het laatst van zijn leven zijn hart van rechtmatigen trots zwellen. Twee zijner sterkste gevoelens werden er door bevredigd: zijn liefde voor Cambridge en zijn verlangen naar een onafhankelijk bestaan, dat hem in de gelegenheid zou stellen zijn eigen weg te volgen. Zijn leven lang heeft hij op de onschatbare voordeelen gewezen van die instellingen voor jonge mannen van grooten aanleg en ijver, maar van beperkte middelen, en verzette hij zich met alle kracht, die in hem was steeds tegen elke verandering in de universiteits-inrichting, welke het aantal dier stichtingen mocht willen verminderen, waarvan, zooals hij uit de onuitputtelijke bron van zijn nooit falend geheugen kon aantoonen, een groot aantal onzer eerste staatsmannen gebruik hadden gemaakt.

De rechten was het vak dat hij koos, en waaraan hij ook een tijdlang zijn beste krachten wijdde, maar de letteren waren het recht toch te machtig. Zonder twijfel heeft zijn rechtsstudie voor hem onschatbare waarde gehad; zij was inderdaad onmisbaar voor zijn geschiedkundige geschriften en zou bovendien nog vruchten afwerpen in een werkkring, dien hij zich in zijn opgewondenste droomen nauwelijks had kunnen voorstellen. Door de vriendelijke tusschenkomst van den helderzienden lord Lyndhurst werd hem de aanzienlijke betrekking van »Commissioner of Bankrupt" 1) opgedragen; ongetwijfeld hadden de naam, dien hij zich te Cambridge had gemaakt, en de groote verwachting, die men van hem koesterde, de aandacht op hem gevestigd; desniettemin had hij aan de letteren zijn eerste optreden in het openbaar leven te danken. Op het veld der schoone letteren had hij de riddersporen verdiend met kleine bijdragen voor een magazijn, »Knight's Quarterly", dat niet algemeen verspreid was, maar hoofdzakelijk door eenige van zijn vrienden uit Cambridge ondersteund werd: daar verschenen enkele van zijn schoonste balladen. Eensklaps vertoonde hij zich in zijn vollen glans; zijn studie over Milton in de Edinburgh Review wekte levendiger belangstelling dan eenig ander artikel, niet onmiddellijk met staatkundige vraagstukken van den dag verbonden, ooit te voren had gedaan. Zich op het terrein wagende in hetzelfde tijdschrift met den schitterenden Jeffrey, den krachtigen en spottenden Brougham, den onnavolgbaar geestigen Sidney Smith, om niet eens te gewagen van de beroemde mannen, die hun arbeid plaatsten in den politieken tegenstander, Quarterly Review, had de jonge man de eerste reis terstond zijn eigen weg gevonden Door zijn veelomvattende kennis, de oorspronkelijkheid en stoutheid zijner opvattingen, door zijn grondige bekendheid met de gansche geschiedenis en den belangrijken tijd van Miltons leven, door zijn levendige schildering, zijn gelukkige woordenkeus en wendingen scheen hij, de nog onervaren penvoerder, een gansche omwenteling gebracht te hebben

1) *The court of Bankruptcy*, een rechtbank ingesteld om de zaken te regelen van ongelukkige, insolvente handelaars. De rechters dragen den naam van »Commissioner" en staan, wat hun rang betreft gelijk met de raadsheeren van de hoogere hoven.

in de tot dusverre heerschende wetten en regelen voor de samenstelling van tijdschriftartikels. Tot dien tijd toe hadden behoudens enkele loffelijke uitzonderingen de artikels zich hoofdzakelijk bepaald tot aankondigingen, min of meer uitgebreid, van nieuwe boeken, en tot het bespreken van politieke kwestiën en de geschilpunten van den dag. Maar na het stuk over Milton verlangden de artikels beschouwd te worden als grondige studiën over de geschiedenis van een belangrijk tijdperk, over het leven van een beroemd man, over de geschriften, den invloed, de verdiensten van de uitnemendsten in den lande. Van een bloote aankondiging was het een historische, biografische, filosofische studie geworden.

Dit artikel werd weldra gevolgd door andere, van gelijke of soms nog grooter voortreffelijkheid: allen gaven nieuwe bewijzen voor des schrijvers belezenheid, voor zijn onafhankelijkheid van oordeel, voor de verbazende schatten van zijn geheugen. Het kon niet anders, of de jonge whig van onberispelijken wandel, die gezien was bij zijn vrienden, en in de dispuutzalen te Cambridge zich door zijn welsprekendheid reeds eenige vermaardheid had verworven, de erkende schrijver van zulke artikels in een of twee van de beste tijdschriften, moest de aandacht van zijn partij trekken en haar de schoonste hoop voor zijn toekomst doen opvatten. Zoo ooit een edelman een waar en helderziend beschermer van kunst en wetenschap is geweest, die zich alleen door zijn liefde voor de letteren liet leiden, is het lord Lansdowne geweest. Deze bood den schrijver van de bewonderenswaardige artikels in de »Edinburgh Review" een zetel aan in het Lagerhuis. Natuurlijk aarzelde Macaulay geen oogenblik; zijn politieke overtuiging was tot in kleinigheden geheel in overeenstemming met die van lord Lansdowne. Weinig staatsmannen zijn zoo onwrikbaar trouw gebleven aan hun eerste politieke gevoelens als lord Macaulay. Ontegenzeggelijk kan een omkeer in staatkundige meeningen, zoodra die gegrond is op een geheel belangelooze overtuiging, een der edelste daden van zedelijken moed zijn, een daad, waardoor men zich doorgaans aan wreede miskenning en harde veroordeeling blootstelt. De beste menschen worden wijzer naarmate hun jaren klimmen. Maar Macaulay is deze beproeving bespaard gebleven, nooit is hij tot die smartelijke zelfopoffering geroepen. Hij was een liberaal in den edelsten en ruimsten zin des woords: sommigen zijn thans van oordeel, dat hij te ver ging, anderen, dat hij halverwege bleef staan; maar zoo lang hij leefde, heeft hij nooit geweifeld, de grens, welke hij trok tusschen grondwettige vrijheid en volksregeering in zijn eerste redevoeringen over de hervorming der kieswet is volmaakt dezelfde, die hij later aangaf in een merkwaardigen brief over de vooruitzichten en het vermoedelijk lot der Vereenigde-Staten in Amerika.

Vier jaar, nadat hij voor het eerst in rechterlijke betrekking was opgetreden, werd hij tot lid van het parlement voor Calme gekozen, 1830. Zijn openbaar leven nam nu een aanvang, en het zal wellicht niet ondoelmatig zijn het in zijn verschillende openbaringen van staatsman, redenaar, dichter, geschiedkundige en essayist hier kortelijk te beschouwen.

Bij zijn optreden in het parlement had hij te veel gezond verstand, te veel ontzag voor zijn meerderen in jaren en ervaring om zich dadelijk in de voorste gelederen te vertoonen; hij wist, dat zijn gehoor aldaar in den regel billijk was, schoon soms nog te veel door voor- of tegeningenomenheid beheerscht, en bovenal hoogst gevoelig voor mannen van verdiensten, die zich wilden opdringen en te veel op hun krachten steunende dadelijk zochten te schitteren. Tot de hervormingswet vergenoegde hij zich met slechts bij enkele gelegenheden de kracht zijner wapenen te beproeven; hij hoedde zich wel zijn kruit te verschieten bij kleine schermutselingen over onbeduidende onderwerpen; voor dat zeer gewichtig vraagstuk der hervormingswet van 1832, bewaarde hij zijn beste krachten. De naam, dien hij zich bij die debatten verwierf, verzekerde hem een zetel in het parlement; in December 1832 werd hij gekozen door de welvarende en volkrijke stad Leeds, die door de hervormingswet kiesrecht had bekomen. In 1834 kwam er een hoogst belangrijke en zeker even onverwachte verandering in zijn vooruitzichten, die wellicht van beslissenden invloed op zijn volgende loopbaan zou zijn. In 1832 had hij de betrekking van secretaris bij the Board of Control 1) aan-

1) *Board of Control.* Het bestuur van Britsch-Indië was voorheen in handen van een lichaam, de Oost-Indische Compagnie genaamd, maar onderworpen aan het toezicht van het britsch parlement, door middel van »the Board of Control", welks voorzitter lid van het ministerie was.

genomen; in die kwaliteit hield hij in dat jaar een rede over de hernieuwing van het indische charter, een rede, die niet ten onrechte met Burke's voortreffelijkste voordrachten mag worden vergeleken. In breedte en juistheid van opvatting kan zij gezegd worden den vermaarden redenaar te evenaren, in volledigheid en nauwkeurigheid hem te overtreffen, in rijkdom van gedachten en in zeggenskracht met hem te wedijveren; natuurlijk had zij, daar de aanleiding geheel verschillend was, niets van de hartstochtelijkheid, de heftige veroordeeling, welke Burke's ontboezemingen kenmerken; maar zij lei de getuigenis af voor den helderen blik van den staatsman, voor zijn wijsgeerig nadenken. Deze redevoering op zichzelve scheen hem al aanstonds aan het gouvernement aan te wijzen als den man, die deel behoorde te hebben in den nieuwen Raad, benoemd om een wetboek voor Indië samen te stellen; spoedig volgde het aanbod. Het ruime veld van Indië moest voor hem veel aantrekkelijks hebben, het was hem een verblijdende gedachte wellicht eenmaal als de weldoener te worden van dat zoo wondervolle koninkrijk. Hij had veel vrienden, vooral de familie Grant, die in nauwe betrekking tot Indië stonden. Intusschen zijn overwegingen van financieëlen aard, schoon in geenen deele geldzuchtige overwegingen, op zijn besluit van beslissenden invloed geweest. Door eenige jaren een betamelijke spaarzaamheid te betrachten kon hij voor zijn toekomst zorgen en zich een onafhankelijk bestaan verzekeren. Bovendien bestond er nog een andere drijfveer: zijn familie was nooit zeer vermogend geweest; hij hoopte haar leven wat te kunnen veraangenamen en de belangen te kunnen bevorderen van hen, met wie hij door de banden van een zeer hartelijke genegenheid vereenigd was: een aangename plicht, waarvan hij zich zijn leven lang met de grootste edelmoedigheid heeft gekweten. In Indië nam hij zijn plaats als lid van den Raad, en als voorzitter van de Commissie voor de wetsherziening. Sommigen hebben gemeend, ja zelfs ook beweerd, dat deze zending zonder eenig nut is geweest, de uitkomst intusschen heeft hen beschaamd, nu nog werpt zij de heerlijkste vruchten af. Na lang, misschien onvermijdelijk uitstel, na herhaalde herzieningen, heeft het indisch strafwetboek, aan welks samenstelling hij een zeer belangrijk deel nam en dat hij met hoogst gewichtige aanteekeningen voorzag, behoudens enkele, niet veel beduidende wijzigingen, sedert Januari 1862 door geheel Britsch-Indië kracht van wet gehad. Macaulay's deel aan dit groote werk, vooral zijn opmerkingen worden ten hoogste geprezen door hen, die recht hebben over zulke zaken te oordeelen, en zij schromen niet te zeggen, dat zijn aanspraak op den naam van grondig rechtsgeleerde hoofdzakelijk op dezen arbeid steunt.

Kort na zijn terugkomst in Engeland, 1838 werd hij in Januari 1840 met bijna algemeene stemmen tot vertegenwoordiger van de stad Edinburgh gekozen; dezen zetel bekleedde hij ongestoord tot Juli 1847. Hij was reeds tot lid benoemd van den geheimen staadsraad en de betrekking van secretaris van oorlog had hij aangenomen. Hij was secretaris van oorlog met een plaats in het Kabinet van 1839 tot 1841, en, toen zijn vrienden weer aan het bestuur kwamen, werd hij in Juli 1846 Betaalmeester van het leger.

Gedurende dit tijdperk van zijn leven evenwel duurde de groote inwendige strijd voort; aan den eenen kant brandde hij van een edel verlangen om zijn vaderland nuttig te zijn, haakte hij naar onderscheiding in de parlementaire en politieke loopbaan, aan den anderen lachte hem de muze toe, die niet gaarne een medeminnaar naast zich gedoogt; de strijd was zwaar en bijwijlen dacht het hem een loffelijker eerzucht te zijn, zoo hij trachtte de schatten der engelsche letterkunde, de werken der engelsche gedachte met een geschrift, het engelsche volk in alle deelen waardig, te verrijken. Op zijn ministerie te Whitehall, op de banken van het Lagerhuis, te midden van de luide toejuichingen of de stille bewondering van het parlement, was zijn hart op zijn studeerkamer bij zijn geliefde boeken. Hij wenschte voor zich niet zoo zeer een plaats onder de groote parlementaire leiders en de beroemde staatsmannen van het land, als wel onder de onsterfelijke schrijvers in dicht en ondicht, de Miltons, de Clarendons, de Addisons, de Gibbons. Het publiek, dat hij voor zich verlangde was de ruime uitgestrekte wereld, waar de engelsche taal wordt gesproken, de roem die alleen uitsterven kon tegelijk met den ondergang der engelsche letteren. Al den tijd buiten Engeland doorgebracht, op zijn reis naar Indië zoowel als op zijn terugtocht naar het vaderland, alle vrije oogenbikken gedurende zijn parlementaire loopbaan en zijn leven in staats-

betrekkingen, besteedde hij, voor zooverre zijn drukke bezigheden hem toelieten, aan het verzamelen van schatten van kennis, schatten die zijn verbazend ontvankelijk en sterk geheugen niet bezwaarden. Als een merkwaardig bewijs voor de uitgebreidheid zijner lectuur mogen wij hier vermelden, dat onder de boeken, welke hij met zich naar Indië nam, de vele en lijvige deelen zich bevonden van St. Chrysostomus werken. Het nog haast geheel zuiver en welluidend Grieksch en hun belangrijkheid voor de geschiedenis en verschillende godsdienstbegrippen deden hem een boek ten einde brengen, dat weinig godgeleerden van beroep hebben doorgeworsteld; en als een toelichting op de benijdenswaardige kracht van zijn geheugen mogen we ons hier beroepen op zijn eigen getuigenis — en geen sterveling was minder dan Macaulay tot grootspraak geneigd — dat, zoo Miltons groot gedicht verloren was geraakt, hij zich vleide althans de eerste boeken van »Paradise Lost" geheel te kunnen opschrijven.

Die hevige inwendige strijd, die wellicht onverzoend had kunnen blijven, vond onverwacht en ongezocht een oplossing. Bij de verkiezingen in 1847 werd Macaulay, ofschoon kandidaat, te Edinburgh niet herkozen; en het kan niet geloochend worden, schoon zij, die Macaulay bewonderen, hem hun liefde en achting er niet om zullen onthouden, dat hij voor een gedeelte zelf de oorzaak was van deze teleurstelling. Het gold een godsdienstkwestie, waarin Edinburgh, trouw aan zijn oude schotsche vooroordeelen, bekrompen en partijzuchtig oordeelde. Macauluy kon niet worden overreed om toe te geven of te plooien, met open visier wilde hij strijden en op verontwaardigden toon verweet hij zijn kiezers hun bekrompen en in zijn oog schandelijke dweepzucht. Ongetwijfeld heeft hem zijn nederlaag toen ter tijde smartelijk aangedaan. Hij was wellicht niet geschikt voor, zeker niet gewend aan het ruwe harde werk van kiezers op te jagen en den volkswaan te vleien; hij was bedroefd over de trouweloosheid of lauwheid zijner vrienden, hij schaamde zich, gelijk hij openlijk verklaarde, over de schande welke Edinburgh vrijwillig over zich bracht. In een treffend gedicht, onlangs in 't licht gegeven, waarin men eenige van de mooiste in onze taal geschreven koepletten vinden kan, gaf hij onbeschroomd lucht aan de gevoelens van verontwaardiging en smart, die hem vervulden. Intusschen de groote strijd nu was geëindigd: hij was vrij, hij was losgemaakt van het parlementair, van het openbaar leven. Hij kon met eer en waardigheid tot de ongestoorde en onbelemmerde beoefening der letteren terugkeeren; van nu af was het studeervertrek het tooneel zijner werkzaamheid. De muze had gezegevierd, voortaan zou zij de onverdeelde gebiedster van zijn liefde zijn, zijn eenige groote belooning. Eenige jaren later heeft Edinburgh het gepleegd onrecht op edele wijze zoeken goed te maken: bij de verkiezingen in 1852 heeft het Macaulay gekozen, zonder dat hij zich kandidaat had gesteld, zonder dat het hem een cent kostte, ja zelfs, zonder dat hij zich in persoon behoefde te vertoonen; hij had niets te doen dan zijn benoeming aan te nemen en te bedanken voor het bewijs van vertrouwen. Hij zat voor Edinburgh van Juli 1852 tot 1856, maar hij zat zonder de warme belangstelling van vroeger, zonder den minsten wensch naar onderscheiding of een staatsambt; hij sprak zelden, maar nooit zonder gevolg. In 1856 zag hij zich om zijn gezondheid genoodzaakt de eervolle betrekking neer te leggen. Andere eerbewijzingen, zoodanige echter, die meer eigenaardig in de geletterde en wetenschappelijke wereld te huis behooren, verbeidden hem. De meeste instellingen van wetenschap in Engeland, zoowel als in 't buitenland, beijverden zich hem het eerelidmaatschap aan te bieden: in 1857 werd hem de pruisische orde van verdiensten toegekend en in datzelfde jaar behaagde het Harer Majesteit, de koningin, hem in den hoogen adel op te nemen en tot pair van Engeland te benoemen — een wel verdiende hulde aan zijn edel en vlekkeloos karakter en buitengemeenen letterkundigen roem, en een daad van koninklijke gunst, even onverwacht als ten hoogste toegejuicht door allen, wier bijval in deze zaak van eenige waarde kan zijn.

Tot dusver hebben wij een oppervlakkige schets gegeven van lord Macaulay's geschiedenis als staatsdienaar, als rechtsgeleerde, als volksvertegenwoordiger: we moeten thans nog enkele opmerkingen hier bijvoegen om hem als redenaar te doen kennen. Het is opmerkelijk, hoe zelden in dit land de vermaarde, zijn gehoor wegsleepende redenaar, in het parlement of voor de balie, en de groote schrijver in denzelfden persoon zich vereenigd hebben. Bolingbroke, Burke en Macaulay staan nagenoeg alleen. Zoo al de geschriften van Chatham, Pitt, Fox, Erskine en Peel vernietigd waren, zou

de wereld geen groot verlies hebben geleden. Macaulay heeft er nooit aan gedacht zijn naam te gronden op zijn parlementaire redevoeringen, hij zou ze volgaarne hebben laten rusten in het schaars bezocht kerkhof van het parlementair archief: maar hij werd door een vrijbuiter van een boekverkooper tot de uitgave genoodzaakt; deze drukte er enkele van, zijdelings te kennen gevende er toe gemachtigd te zijn, maar zij krioelden van fouten, waren slecht geschreven, vol valsche redeneeringen en vergissingen omtrent gebeurtenissen en personen, al te maal gruwelen voor Macaulay's gekuischten smaak en helder oordeel; hierdoor zag hij zich in de noodzakelijkheid gebracht een beter en geloofwaardiger uitgave te bezorgen. Wel beschouwd, kunnen wij dien eerloozen vrijbuiter geen boos hart toedragen, maar zullen hem nog dank moeten weten voor zijn onbeschaamd bedrijf. Naar al wat verscheiden toehoorders ons hebben medegedeeld, was Macaulay's voordracht veel te snel om een blijvenden indruk te maken; ook miste zij afwisseling en stembuiging; zelfs de meest geoefende snelschrijvers zaten te hijgen en konden hem onmogelijk bijhouden; hoe moet het dan gesteld zijn geweest met het zooveel doffer en trager begrip van het meerendeel der leden? Niettemin verhoogt dit slechts onze verbazing, dat redevoeringen, zoo zaakrijk, zoo diep doordacht, zoo vol beelden en historische toespelingen, hoewel zij geenszins den indruk maakten van gememoriseerd te zijn, in zulk een geweldige en nooit weifelende vaart, met zulk een ontzettende vlugheid konden worden uitgesproken. Om ze met vrucht te genieten, lezen wij voor ons ze bij voorkeur langzaam, woord voor woord, en wij kunnen ons moeielijk voorstellen, dat zij minder bedaard werden voorgedragen. Meermalen is de vraag geopperd, of Macaulay een meester in het debat geweest is of ooit zou hebben kunnen worden. Voortreffelijkheid in dat vak wordt, met uitzondering van zeer enkele voorbeelden alleen door lange oefening verkregen. Toen Macaulay in het parlement kwam, waren de eerste plaatsen bezet door mannen van gevestigden naam en invloed, van langjarige parlementaire ervaring. Zelfs zoo hij zich geroepen had gevoeld zich meer op den voorgrond te plaatsen, mag nog betwijfeld worden of het hem ooit gelukt zou zijn, zijn onstuimige kracht te breidelen of zijn bruisenden woordenstroom te stremmen. Het zou hem moeite hebben gekost zijn antwoorden in deftige, behoedzame, vooraf gewogen bewoordingen te kleeden; hij zou de betoogen zijner tegenstanders aan flarden hebben gescheurd, maar hij zou het niet hebben kunnen doen zonder er een tal van nieuwe gronden tegen aan te voeren, en zou zoodoende de uitwerking van zijn eigen weerlegging hebben verlamd. Intusschen is het opmerkelijk, dat bij twee gelegenheden een redevoering van Macaulay feitelijk op de stemming in het Huis, iets wat uiterst zelden gebeurt, een beslissenden invloed uitgeoefend en den afloop der zaak in zijn geest bepaald heeft. In het Huis der Lords heeft Macaulay geen enkelen keer het woord gevoerd; hij ging er, gelooven wij, meermalen heen met het vast voornemen om te spreken, maar een of andere onverwachte wending in de discussiën sneed hem de gelegenheid af; zijn vrienden, die den wankelenden toestand zijner gezondheid te dier tijde kenden, verheugden zich bijkans over hun teleursteling.

Zijn roem als dichter heeft Macaulay, met uitzondering van de koepletten, hier boven vermeld en nog een paar kleine gedichtjes, hoofdzakelijk te danken aan zijn ballades, zijn legenden van »Rome", zijn »Armada", zijn »Cavalier" »en Cromwellian", zijn »Ivry en Moncontour". Zijn onbegrensde kennis, de onbekrompen wijze, waarop hij uit de voorraadschuren van zijn wel voorzien geheugen telkens nieuwe beelden te voorschijn bracht, zou hem wellicht, zoo hij den voet op eenig ander gebied der poezie had gezet, van den rechten weg hebben doen afdwalen. Maar het ware karakter der ballade, van volkspoezie, waarvoor hij een hartstochtelijke liefde koesterde, is eenvoud — eenvoud evenwel, zeer goed bestaanbaar met levendige schilderingen, met de schitterendste kleurenpracht. Haar voortreffelijkheid bestaat vooral in gedurige beweging, in korte, snelle overgangen, in treffende toestanden, bovenal in leven, een rusteloos, krachtig leven; de dichter behoort zijn onderwerp en zijn taal geheel en al meester te zijn; geen woord te veel mag hij gebruiken en steeds moet hij woorden kiezen die tot in het hart doordringen en zich voor altijd in het geheugen vastprenten; hij moet het oor boeien en een niet uitstervende trilling nalaten. De populariteit van Macaulay's ballades is het beste bewijs voor haar uitnemendheid, hoezeer diezelfde populariteit niet met hetzelfde recht als maatstaf van voortreffelijkheid aan dichtvoort-

brengselen van een hooger soort mag worden aangelegd. Dante, William Shakespeare vorderen, zullen zij naar waarde worden geschat, een ontwikkeld, nadenkend, verlicht lezer; de ballades kunnen gerust aan het algemeen stemrecht worden overgelaten.

Zelfs in zijn vermaarde »Essays" had Macaulay aan de door hem gestelde eischen volgens zijn meening niet behoorlijk beantwoord, en hij scheen geneigd ze in het lijvig tijdschrift begraven te laten, waarin hij ze eerst had geplaatst. In dit geval was het de vereerende bewondering van het publiek, niet het lage winstbejag van een boekverkooper, die tot hun afzonderlijke uitgave deed besluiten. Amerika gaf het voorbeeld, de eerste verzameling werd bijeengebracht om de loffelijke belangstelling te bevredigen van hen, die onze taal en onze letterkunde over een vastland zoeken te verbreiden, in vergelijking waarmede ons eiland maar een stip in den oceaan is. Hoe vleiend deze hulde ook was, amerikaansche uitgaven zijn niet blindelings te vertrouwen, en bovendien beperkt tot haar eigen land. De behoefte deed zich ook in Engeland gevoelen, en weldra volgde in korte tusschenruimten de eene uitgave op de andere. Over die »Essays", welke, hun grondigheid en omvang in aanmerking genomen, eigenlijk ten onrechte zoo genoemd worden, kunnen wij hier natuurlijk niet in 't breede uitweiden. Het zijn eerder wijsgeerige of historische onderzoekingen en zij wekken onze bewondering in de eerste plaats door hun groote verscheidenheid en door het ruime veld, dat zij bestrijken. In sommige worden de diepzinnigste vraagstukken behandeld — de wijsbegeerte van Baco, de wet der bevolking tegen den heer Sadler en wat de utilitariaansche filosofie wordt genaamd. Dit Essay heeft Macaulay met zijn edele bezadigdheid en zelfbeheersching in zijn eigen verzameling niet willen opnemen, niet omdat hij meende een enkel woord of een enkele redeneering te moeten intrekken, of de gestrengheid van zijn oordeel over de meeningen, welke hij had bestreden, billijker wijze zou behooren te verzachten, maar omdat hij zijns inziens niet voldoend recht had laten weervaren aan de goede bedoelingen en het edel karakter van zijn tegenstander, wijlen den heer Mill. Sommige zijner Essays behooren tot het gebied der letterkundige kritiek; in deze zocht hij treffende en scherpe opmerkingen te ontwikkelen over de levensbeschrijvingen van vermaarde schrijvers, hun omstandigheden en plaats in de maatschappij; en de artikels over Dryden, de komediedichters onder Karel II, Temple, Addison, Johnson en Byron zijn juweeltjes, waarin de leerrijkste en onderhoudendste beschouwingen worden aangetroffen omtrent de tijden waarin zij leefden, zoowel als over de innerlijke waarde hunner geschriften. De meerderheid evenwel, en naar onze bescheiden meening, de beste van de Essays zijn die, welke tot de geschiedenis behooren, enkele tot de geschiedenis van Europa: Macchiavelli, Ranke's Leven der Pausen, Frederik de Groote, Mirabeau, Barrère. In deze laatste twee zijn vooral zijn oordeelvellingen over de daden en de mannen der fransche omwenteling hoogst merkwaardig. Maar de belangrijkste en grondigste blijven altijd die over de engelsche geschiedenis. Onmiskenbaar was dit het onderwerp, waarover hij het langst nagedacht en dat hij met de grootste nauwgezetheid onderzocht had. Er kan nauwelijks eenig gewichtig tijdperk, althans in onze latere geschiedenis bedacht worden, dat hij niet tot in kleinigheden met een zeldzame zorg had bestudeerd. Met uitzondering van Hallams vermaarde »Constitutional History" houdt Macaulay zich slechts ter loops met den schrijver bezig; in een paar woorden van goed- of afkeuring is het vonnis opgemaakt, en terstond daarop volgt hij zijn eigen weg. De verscheidenheid van onderwerpen, welke hij alzoo behandeld heeft, is om zoo te zeggen niets, vergeleken bij de ontzettende belezenheid en kennis, welke hij bij elk dier onderwerpen aan den dag legt; het was, alsof hij alles gelezen en niets vergeten had.

Wat den stijl van Macaulay in deze Essays over het algemeen betreft, kunnen wij kort zijn. Het was bij uitnemendheid zijn stijl, eigenaardig, niet door vreemde woorden, of een afwijkende woordschikking, door het jachtmaken op effect of het gebruik van gezochte beelden. Zijn deugden zijn kracht, leven, rijkdom, helderheid en bovenal gezond echt Engelsch, iets wat heden ten dage een zeldzaamheid is geworden. De kracht en gloed verflauwen nergens: misschien, dat hij, meegesleept door zijn onweerstaanbare drift, niet altijd de juiste kracht zijner woorden schroomvallig afwoog, en hierdoor gaf hij wel eens aanstoot. Zij, die met belangstelling den voortgang en de ontwikkeling van zijn stijl hebben gevolgd, hebben wellicht opgemerkt, dat de breede stroom in 't begin dreigt buiten de oevers te treden, maar in later dagen in krachtige,

schoon nu beteugelde en geregelde vaart voortloopt. Zijn rijkdom van woorden verleidde hem nooit tot gezwollenheid of aziatische bombast, nooit zocht hij een sieraad, alleen ter wille van het sieraad; en, wat zijn helderheid aangaat, men mag misschien een zin van Macaulay tweemaal willen overlezen om de volle kracht te genieten, om hem te begrijpen is het nooit noodig. Zijn Engelsch is zuiver, beiden in zinbouw en woordenkeus, zuiver tot op kieskeurigheid af: niet dat hij eenvoudige dagelijksche woorden versmaadde of niet zou willen gebruiken, integendeel hij had diepe minachting voor wat de achtbaarheid der geschiedenis wordt genaamd, die zich schamen zou zich van de gewone menschentaal te bedienen, maar elk woord dat hij nam moest echt engelsch zijn; geen uitdrukking zou hij hebben willen neerschrijven, die niet gewaarmerkt was door het volksgebruik, of door het gezag van erkende engelsche schrijvers.

Deze Essays intusschen waren slechts een voorbereiding voor de eerekroon, waarnaar hij dong. Over de plichten, de waarde, de werkelijke taak en het nut der geschiedenis had hij lang en rijpelijk nagedacht. Zijn ideaal was een volmaakt geschiedschrijver, een ideaal, dat hij voor zich zelf nastreefde, kan men terugvinden in een ietwat breedvoerig Essay in de »Edinburgh Review". Een volmaakte geschiedenis volgens Macaulay moet de eenheid en de harmonie van de klassieke historie in overeenstemming brengen met de verscheidenheid en de onmetelijke uitgebreidheid van de hedendaagsche toestanden. Dat was nog maar één voorwaarde: de geschiedenis mag zich niet tevreden stellen met het verhalen van oorlogen en verdragen, de omwentelingen en groote veranderingen op staatkundig gebied, de levens van koningen, staatslieden en veldheeren; zij behoort ook de zeden en gewoonten op te nemen, den maatschappelijken toestand, den staat der beschaving, de kunsten en wetenschappen, in één woord, het gansche leven van een volk. Zij mag niet langer de hooghartige, aristokratische muze zijn; zij behoort de ontwikkeling van geheel 't volk in al zijn rangen en vertakkingen te schilderen. Het is buiten kijf, dat voor het werkelijk leven in verschillende tijdperken, Shakespeare en Scott veel geloofwaardiger en trouwer geschiedschrijvers zijn dan Hume of zelfs Clarendon, en waarom zou dan de roman het werk niet teruggeven, dat hij zich heeft toegeëigend? Indien wij verlangen onze voorouders en de geheele menschheid werkelijk te leeren kennen en de geschiedenis raadplegen om die kennis te verkrijgen, hoe kan dan de geschiedenis zich in een soort van statige deftigheid afzonderen en den schijn aannemen, alsof zij dit hoogst belangijke deel van haar taak beneden zich achtte? Niets kan behendiger zijn dan de kunstgreep, waartoe de geschiedschrijver soms zijn toevlucht neemt om zich in een waas van geleerdheid te hullen.

Wellicht is er nog voor strenge historische onderzoekingen een verontschuldiging aan te voeren, indien, gelijk Hallam gedaan heeft, de schrijver zijn boek half met den tekst, half met noten vult, — afgebroken, hier en daar verspreide noten, zonder onderling verband; Hume en Robertson zochten een uitweg in aanhangsels, waarin zij met onvoldoende kortheid aanstipten, wat zij, zoo ze meesters in de kunst waren geweest, in hun verhaal hadden kunnen inweven. Zoodra er in noten veel meer dan het aanhalen van bronnen, wellicht ook een schatting van tegenstrijdige berichten te vinden is, levert dit eenvoudig het bewijs, dat de geschiedschrijver slechts een onwaardige opvatting heeft van zijn hooge taak, of de ware kracht en roeping van den geschiedschrijver mist. Maar wie zal volgens dien hoogen standaard aan het ideaal beantwoorden? Macaulay van zijn kant heeft gedaan wat in zijn vermogen was om er zoo dicht mogelijk bij te komen. De ware geschiedschrijver immers moet zich niet bepalen bij de chronieken en jaarboeken, de archieven en staatspapieren, de politieke briefwisseling van staatsmannen en grooten; hij moet de onbeduidendste, de meest voorbijgaande, ja de verachtelijkste schotschriften van den dag opzoeken en zich er heel inwerken; geen onzin, hoe vervelend ook, mag hij over het hoofd zien; maar boeken geven nog niet alles. Veel valt er te leeren door nauwlettende opmerking, en Macaulay zwierf gaarne door Engeland om de tooneelen van historische gebeurtenissen, de woonplaatsen van merkwaardige mannen te bezoeken. Het beleg van Derry werd te Derry en in de omstreken geschreven: de treffende woorden en levendige kleuren, waarmede hij de oude italiaansche steden in zijn romeinsche balladen schildert, hebben hun juistheid te danken aan zijn tochten door Italië. Eindelijk om dien ganschen voorraad,

die schier onoverzienbare schatten te ordenen, te regelen en tot een groot, samenhangend en boeiend geheel te schikken wordt niets minder vereischt dan een geheugen als het zijne, dat dadelijk op het eerste bevel de stof weet aan te voeren, die voor de plaats geschikt is.

Helaas, dat die weergalooze kunst, die onovertroffen virtuositeit moest uitloopen op een onvoltooid meesterstuk. Een meesterstuk ongetwijfeld mogen wij de omwenteling noemen en de regeering van Willem en Maria als een geheel, bijna in alle deelen afgewerkt. Het is diep te bejammeren, dat Macaulay zich door zijn warme vriendschap en erkentelijkheid heeft laten bewegen de Levens voor de »Encyclopedia" te schrijven. Deze allen, zelfs die van Pitt, voor zoover het loopt, een model van biografie, zouden wij volgaarne willen prijsgeven, zoo wij daardoor de kleine gapingen in zijn geschiedenis konden aanvullen. En wat zouden wij niet willen geven voor zijn koningin Anna? Willem III, wien hij het eerst vol recht heeft doen wedervaren, maar toch niet meer dan recht, zoodra men hem uit een europeesch, niet uit een bloot engelsch oogpunt beschouwt, was het voorwerp zijner liefde, maar wat zou onder zijn behandeling de zoo aantrekkelijke tijd van Anna's bestuur zijn geworden, waarin hij iedereen kende, de koningin en haar hof, Harley, St. John, Swift, Pope, Arbuthnot, alsof hij met hen op den meest vertrouwelijken voet had omgegaan. Wij voor ons aarzelen geen oogenblik als onze persoonlijke meening te verklaren, dat Macaulay bovendien de nog hooger hoedanigheid van een geschiedschrijver bezat, waarheidsliefde en onpartijdigheid, maar willen het oordeel daarover aan het nageslacht overlaten en schromen zijn uitspraak niet. Hij zei te rond en te onbewimpeld zijn gevoelen om niet hier of daar ergernis te geven en sommige zeer eerlijke en gemoedelijke menschen te kwetsen; hij heeft wellicht niet altijd de juiste waarde van zijn uitdrukkingen angstvallig gewikt en gewogen, en had zoo'n afschuw van al wat naar laagheid en oneerlijkheid zweemde, dat deze ondeugden hem dubbel afzichtelijk voorkwamen, zoo dikwijls hij ze aantrof bij mannen van naam en aanzien. Wat Marlborough betreft, wij meenen niet beter te kunnen doen dan Hallams nog scherper veroordeelend vonnis naast dat van Macaulay te leggen, en dan, Macaulay was nog niet gevorderd tot het beter tijdperk van Marlboroughs loopbaan; in het laatste deel begint die groote man zich los te maken uit de mazen, waarin zijn booze driften hem hadden verstrikt. Penns dubbelhartig karakter, een verschijnsel, helaas, maar te gewoon in de geschiedenis der menschen, moet van alle kanten worden beschouwd. In Pensylvanië een wijs, godvruchtig, christelijk wetgever, die aller lof ten volle verdiende, was hij in Engeland een ijdel, woelziek man, trotsch op zijn invloed bij den koning, die het in zijn belang achtte hem te vleien, en niet krachtig en zelfstandig genoeg om zich geheel buiten de armzalige knoeierijen van dat bedorven hof te houden.

Wij wenschen te besluiten met enkele woorden over Macaulays gaven als man van de wereld en over zijn privaat leven. De meening bestaat, dat hij in gezelschap gaarne zocht het hoogste woord te voeren, althans gaarne het woord alleen had. Een ieder kent het geestig gezegde van zijn ouden vriend omtrent »zekere schitterende oogenblikken van stilzwijgen"; maar in den stillen omgang met een enkelen vriend kon men geen prettiger, gemakkelijker en gezelliger man ontmoeten dan Macaulay was. Van zijn kant althans zocht hij steeds een rustige gedachtenwisseling uit te lokken; hij luisterde met even groote beleefdheid en geduld, als hij zelf met kalme aangename overredingskracht sprak. In grooter gezelschappen, zooals hij er gaarne rondom zich verzamelde, te midden van enkele uitgekozen vrienden, sommige hoogst beschaafde vrouwen, vreemdelingen van naam, die verlangend waren zijn kennis te maken, waren zijn manieren eenvoudig en gul. Bij gesprekken in zulk een kring verzekerden een luide krachtige stem, zeldzame levenslust, ongeëvenaarde vlugheid van begrip, een woordenstroom even snel als onuitputtelijk, hem wellicht het leeuwendeel, maar zeker zullen weinigen ooit gedacht hebben zich daarover te beklagen. Zijn gedachten waren als bliksemstralen, zij schoten hem uit de oogen, en de woorden volgden even snel als een donderslag op het licht. Terwijl anderen nog zaten te denken wat zij zeggen zouden en hoe zij hem moesten overtuigen, had Macaulay alles reeds uitgesproken. Geen wonder, wanneer we ons nog eens herinneren over welke schatten hij te beschikken had.

Een groote belezenheid bezat hij in grieksche en romeinsche geschiedenis en letter-

kunde, in Engelsch, Fransch, Italiaansch en Spaansch: minder thuis gevoelde hij zich op het veld der duitsche letterkunde, maar hij had toch de beste werken van de beste schrijvers gelezen; het Nederlandsch leerde hij ten behoeve van zijn geschiedenis. Niet zelden gebeurde het, dat de toehoorders zich Macaulays geheugen toewenschten om mee te kunnen dragen wat zij op een enkelen morgen, in een gesprek na tafel, of gedurende een paar uren aan den gezelligen disch hadden gehoord.

Lord Macaulay is nooit getrouwd geweest: zijn zuster, de gelukkige gade van sir Charles Trevelyan, en haar familie waren de voorwerpen zijner teederste genegenheid. Haar kinderen beschouwde hij als de zijnen en beminde ze met een bijna vaderlijke liefde; als vriend was hij buitengewoon trouw en standvastig; hij kon nooit stilzwijgend een woord hooren ten nadeele van iemand, dien hij werkelijk hoogachtte. Gedurende geheel zijn staatkundige loopbaan heeft hij, gelooven wij, nooit één vijand gemaakt en zich daarentegen de onwrikbare genegenheid verworven van zijn politieke geloofsverwanten, omdat hij hun even onkreukbaar trouw was geweest. Geen daad, onbestaanbaar met de strengste eerlijkheid en goede trouw, is hem ooit te laste gelegd. Uit al zijn geschriften is, hoezeer zijn scherp uitgedrukte meeningen ongetwijfeld menschen van een ander gevoelen hebben gekwetst, nooit een enkele zinsnede aangehaald, waarvan met grond kan worden beweerd, dat zij in strijd was met de ware beginselen van eer, rechtvaardigheid en zuivere zedelijkheid. Als jongeling en als man was hij gezond en sterk, en schoon zijn vrienden, toen hij op meer gevorderden leeftijd was gekomen, tot hun leedwezen de vorderingen van een geheimzinnige kwaal moesten waarnemen, (hij is jaren lang door een afmattenden hoest gekweld geweest,) kwam hij zoo dikwijls weer bij en scheen zoo groote levenskracht te hebben, dat zij zich steeds vleiden hem lang genoeg te mogen behouden om hem zijn groot werk te zien voltooien. Hij zelf voelde de waarschuwingen van binnen: hij verbloemde zich niet, dat het hem niet gegeven zou zijn het einde van de regeering van den eersten George te bereiken; voor zijn laatste ziekte had hij zijn plan tot de regeering van koningin Anna ingekrompen.

Zijn uiteinde, hoewel niet geheel onverwacht voor hen, die hem met de oogen van liefde en vriendschap volgden, was plotseling en buitengemeen kalm: den 28 December 1859 sliep hij in en ontwaakte niet meer.

Hij werd den 9 Januari 1860 in Westminster-Abbey begraven; het was van algemeene bekendheid, dat hij meer dan eens den wensch had geuit, dat hij waardig geacht mocht worden daar met de beroemde dooden te rusten. Hij ligt aan den voet van Addisons standbeeld, dicht bij Johnson, te midden van een tal vermaarde staatslieden en geletterde mannen.

H. H. Milman.

GESCHIEDENIS VAN ENGELAND.

EERSTE HOOFDSTUK.

Inleiding. Ik ben voornemens de geschiedenis van Engeland te schrijven, sints de troonsbestijging van koning Jakobus II tot op een tijd, die nog leeft in de herinnering van het tegenwoordig geslacht. Ik zal de dwalingen aanwijzen, die in weinige maanden een trouwen adel en een welgezinde geestelijkheid van het huis Stuart vervreemdden. Ik zal den loop dier omwenteling nagaan, waardoor de langdurige strijd tusschen onze vorsten en hun parlementen geëindigd en de rechten des volks met de wettige aanspraken der regeerende dynastie saamgesmolten werden. Ik zal verhalen, hoe voorspoedig die nieuwe staatsregeling gedurende vele onrustige jaren tegen uitwendige en inwendige vijanden verdedigd werd; hoe het gezag der wet en de zekerheid van den eigendom onder die staatsregeling bestaanbaar werden bevonden met een te voren in die mate nooit gekende vrijheid van spreken en van handelen; hoe dit heilrijk verbond tusschen orde en vrijheid een voorspoed deed ontstaan, waarvan de jaarboeken van het menschelijk geslacht geen voorbeeld opleveren; hoe ons land zich uit een toestand van smadelijke dienstbaarheid al spoedig tot den rang van toongever onder de europeesche mogendheden verhief; hoe zijn rijkdom en krijgsroem te zamen vermeerderden; hoe door wijze en standvastige goede trouw van lieverlede een openbaar crediet gevestigd werd, wondervol van uitwerking, een crediet, zooals de staatslieden van alle vroegere eeuwen ongeloofelijk zouden hebben geacht; hoe een kolossale handel een zeemacht in het leven riep, waarbij elke andere zeemacht, hetzij van vroeger of later tijden, onbeduidend moet schijnen; hoe Schotland na eeuwen van vijandschap ten laatste met Engeland vereenigd werd, niet slechts door wettelijke verbintenissen, maar ook door onver-

breekbare banden van belang en toegenegenheid; hoe in Amerika de britsche volkplantingen al ras oneindig machtiger en rijker werden, dan de landen, die Cortez en Pizarro aan de bezittingen van Karel V hadden toegevoegd; hoe in Azië britsche gelukzoekers een rijk grondden, niet minder glansrijk en van grooter duurzaamheid dan dat van Alexander. Evenzeer zal ik het mij ten plicht stellen rampen en zegepralen, groote staatsmisdaden en nationale dwaasheden, die meer vernederend zijn dan de grootste ramp, met gelijke nauwkeurigheid op te teekenen. Het zal blijken, dat ook hetgene wij met grond als onze voornaamste voorrechten aanmerken, niet vrij is van groote bezwaren. Men zal zien, dat het stelsel, hetwelk onze vrijheden volkomen beveiligde voor de aanmatigingen der koninklijke macht, een reeks van nieuwe misbruiken met zich voerde, waarvan onbeperkte monarchieën vrij zijn. Men zal zien, dat deels door onberaden tusschenkomst en deels door onberaden verzuim de vermeerdering des rijkdoms en de uitbreiding des handels, te gelijk met oneindig veel goeds, sommige euvelen deden ontstaan, die bij arme en onbeschaafde volken ongekend zijn. Men zal zien, hoe in twee belangrijke bezittingen der kroon rechtvaardige vergelding op onrecht volgde; hoe onvoorzichtigheid en hardnekkigheid de bestaande banden tusschen de Noord-Amerikaansche koloniën en het moederland scheurden; hoe Ierland, diep gebukt onder den vloek der oppermacht van een vreemden volksaard en een vreemde godsdienst, wel is waar een deel van ons gebied bleef uitmaken, maar een uitgeteerd en onderdrukt deel, dat geen kracht aan ons staatsbestaan bijzet en waarop door allen, die Engelands grootheid vreezen of benijden, met bittere verwijten wordt gewezen.

Doch, ten ware ik mij grootelijks vergis, zal de algemeene uitwerking van dit bontkleurig geschiedverhaal strekken om dankbaarheid in elk godsdienstig gemoed en hoop in den boezem van alle vaderlandsvrienden levend te houden. Want met uitnemende duidelijkheid is, in de geschiedenis van ons land, over de laatste honderd zestig jaren, die van den stoffelijken, zedelijken en intellectueelen vooruitgang te erkennen. Mogen zij, die de eeuw hunner geboorte steeds vergelijken met een gulden eeuw, alleen in hun verbeelding bestaande, al van ontaarding en van verval spreken; van hen, die omtrent het verleden goed onderricht zijn, zal niemand over den tegenwoordigen tijd kunnen treuren of er neerslachtig onder worden.

Zeer onvolmaakt zoude ik de door mij ondernomen taak volbrengen, wilde ik alleen spreken van veldslagen en belegeringen, van het ontstaan en den val van besturen, van kuiperijen aan het hof en van discussiën in het parlement. Ik zal trachten zoowel de geschiedenis des volks te verhalen als die der regeering, de ontwikkeling van nuttige en schoone kunsten na te gaan, het ontstaan van godsdienst-secten en de wisselingen in den letterkundigen smaak te schetsen, en zelfs die omwentelingen niet achteloos voorbij te gaan, die in kleeding, in meubelen, maaltijden en openbare vermaken hebben plaats gevonden. Gaarne zal ik mij aan het verwijt blootstellen, dat ik de waardigheid der geschiedenis niet ontzien heb, bijaldien het mij slechts gelukken moge aan de Engelschen

der negentiende eeuw een trouw beeld te geven van het leven hunner voorvaderen

De gebeurtenissen, die ik zal verhalen, vormen slechts een enkel bedrijf van een groot drama, vele eeuwen omvattende, aan gebeurtenissen rijk, en zouden niet goed begrepen worden, zoo men den loop der voorafgaande bedrijven niet kende. Ik zal derhalve mijn verhaal aanvangen met een korte schets der geschiedenis van ons land, van de vroegste tijden af; ik zal veel eeuwen met spoed doorloopen, doch de wisselvalligheden van den strijd, die het bestuur van koning Jakobus II tot een eindkrisis bracht, met eenige uitvoerigheid behandelen. [1])

Britannië onder de Romeinen. In de oude geschiedenis van Britannië duidde niets de grootheid aan, waartoe dit land zich eenmaal zou verheffen. Toen tyrische zeevaarders voor het eerst met de inboorlingen bekend werden, waren deze slechts weinig beter dan de hedendaagsche Sandwicheilanders. Het land werd door de romeinsche wapenen bedwongen, doch de letteren en schoone kunsten der Romeinen vonden er weinig ingang. Van de westelijke provinciën, die den Caesars gehoorzaamden, werd deze het laatst veroverd en het eerst weder prijs gegeven. Prachtige overblijfselen van romeinsche amphitheaters of waterleidingen zijn er niet te vinden. Geen britsch schrijver wordt onder de meesters van latijnsche poëzie en welsprekendheid geteld. Het is niet waarschijnlijk, dat de eilanders ooit met de taal hunner italiaansche beheerschers gemeenzaam zijn geworden. Van de Atlantische zee tot aan de omstreken van den Rijn was de latijnsche taal veel eeuwen lang de heerschende. Zij trad in de plaats der celtische, werd door de duitsche niet verdrongen en maakt nu nog den grondslag der fransche, spaansche en portugeesche uit. Doch in ons eiland schijnt de latijnsche taal de oude gaëlsche nooit vervangen te hebben en kon zij op de angelsaksische geen veld winnen.

De sporen der gebrekkige en oppervlakkige beschaving, die de Britten aan hun overwinnaars uit het Zuiden te danken hadden, werden door de rampen der vijfde eeuw weder uitgewischt. De overwinnaars der koninkrijken, waarin het romeinsche rijk zich toen verdeelde, leerden veel van de volken, die zij vermeesterd hadden. In Britannië werd het overwonnen volk even barbaarsch als zijn overweldigers.

Britannië onder de Saksers. Al de vorsten, die in de romeinsche provinciën van het vaste land teutoonsche dynastieën grondden, Alarik, Theodorik, Klovis en Albinus, waren ijverige Christenen. De volgelingen van Ida en Cerdie daarentegen brachten de afgodendienst en het bijgeloof, die aan de oevers der Elbe heerschten, naar hun wingewesten in Britannië over. Terwijl de duitsche vorsten, die te Parijs, te Toledo, te Arles en te Ravenna den schepter

[1]) Zoowel in dit, als in het volgende hoofdstuk heb ik zelden noodig geacht bronnen aan te halen; want in deze hoofdstukken heb ik de gebeurtenissen niet uitvoerig beschreven en geen onbekende bouwstoffen gebezigd; de feiten, waarvan ik gewaag, zijn van dien aard, dat een ieder, die slechts eenigszins in de engelsche geschiedenis belezen is, al waren ze hem niet reeds bekend, toch wel weten zal, waar hij ze bevestigd kan vinden. In de latere hoofdstukken zal ik de bronnen van mijn verhaal nauwkeurig aanwijzen.

voerden, met eerbied naar de onderwijzingen der bisschoppen luisterden, de reliquiën van martelaren aanbaden en een ijverig deel aan de niceesche godsdienstwisten namen, bleven nog steeds de beheerschers van Wessex en Mercië barbaarsche ceremoniën vieren in de tempels van Thor en van Wodan.

De rijken, die op het vaste land uit de ruïnen van het groote westersche rijk verrezen waren, onderhielden eenige gemeenschap met de oostersche provinciën, waar de aloude beschaving, ofschoon allengs wegkwijnend onder den invloed van een slecht staatsbestuur, barbaren nog tot bewondering en navolging kon opwekken; waar het hof nog steeds de prachtliefde van een Diocletianus en een Constantijn ten toon spreidde; waar de openbare gebouwen nog met de beeldhouwwerken van Polycletus, met de schilderijen van Apelles versierd waren, en waar zwoegende schoolgeleerden, die zelve geest, smaak noch gevoel bezaten, evenwel de meesterlijke voortbrengselen van Sophocles, Demosthenes en Plato konden voordragen en verklaren. Van deze gemeenschap was Britannië verstoken. Het verfijnde geslacht der bewoners van den Bosporus was door een duistere vrees voor de oevers van dat eiland bevangen, niet ongelijk aan den afkeer, waarmede de Joniërs uit den tijd van Homerus aan de zeeëngte van Scylla en de stad der laestrygoonsche kannibalen plachten te denken. Aan Procopius had men verhaald, dat in zeker gedeelte van ons land de aarde met slangen bedekt was en de lucht daar door geen menschelijk wezen kon ingeademd worden. Naar deze woeste streek werden te middernacht de geesten der afgestorvenen uit het land der Franken heengevoerd. Een vreemd ras van visschers verrichtte die vreeselijke dienst. De spraak der dooden was voor het scheepsvolk hoorbaar, de diepgang der schepen getuigde van hun zwaarte, doch voor het menschelijk oog waren zij onzichtbaar. Deze en soortgelijke vertelsels werden door een bekwaam geschiedschrijver, een tijdgenoot van Belisarius, van Simplicius en van Tribonianus, in het rijke en beschaafde Constantinopel met den meesten ernst opgedischt ten aanzien van het land, waar de stichter dier hoofdstad het keizerlijk purper had aangenomen. Over al de andere provinciën van het westersch rijk bezitten wij doorloopende geschiedkundige aanteekeningen In Britannië alleen vindt men, dat een fabelachtig tijdvak twee tijdvakken van waarheid van één scheidt. Odoacer en Totila, Euric en Thrasimund, Klovis, Fredegonda en Brunehilde behooren tot de geschiedenis. Hengist en Horsa, Vortigern en Rowena, Arthur en Mordred daarentegen, zijn mythische personen, wier bestaan zeer betwijfeld en wier avonturen op ééne lijn met die van Hercules en Romulus gesteld moeten worden.

Bekeering der Saksers tot het christendom.

Eindelijk begint het duister te verdwijnen en wij zien het land, dat als Britannië uit ons gezicht verdwenen was, onder den naam van Engeland weder. De bekeering der Angelsaksers tot het christendom was de eerste van een lange reeks heilzame veranderingen. Ongetwijfeld was de kerk diep bedorven door dat bijgeloof en door die stelsels van wijsbegeerte, welk zij sints lang bestreden en waarover zij ten laatste gezegevierd had. Zij had al te veel voet gegeven aan de leerstellingen van de scholen der oudheid en aan ceremoniën, uit de

heidensche tempels ontleend. Romeinsche staatkunde, gothische onwetendheid, grieksche redeneerkunst en syrische ascetiek, dit alles had tot haar ontaarding bijgedragen. Doch zij had genoeg van de verheven en weldadige godsdienst- en zedeleer harer vroegere dagen bewaard om veler gemoederen te kunnen veredelen en veler harten te kunnen zuiveren. Ook moeten sommige der zaken, die later onder haar hoofdgebreken gerangschikt werden, in de zevende eeuw, en nog lang na dien tijd, onder haar voornaamste verdiensten worden geteld. In onzen tijd zou het hoogst nadeelig zijn, zoo de geestelijkheid inbreuk maakte op de ambtsverrichtingen der burgerlijke overheid; maar wat onder een goed staatsbestuur een euvel zijn zou, kan onder een uitermate slecht bestuur een zegening worden. Het is beter, dat de maatschappij door priesterlist, dan door ruw geweld, beter dat zij door een kerkvoogd als Dunstan, dan door een krijgsman als Penda bestuurd wordt. Een volk, tot onwetendheid vervallen en door ruwe kracht beheerscht, mag zich wel gelukkig achten, wanneer een stand, die zijn invloed aan het vermogen der rede en der zedelijkheid ontleent, de oppermacht verwerft. Zulk een stand zal ongetwijfeld zijn macht misbruiken; maar zelfs bij het misbruik van zedelijke macht, blijft deze altoos een edeler en beter macht dan die, welke slechts in lichamelijke sterkte bestaat. Wij lezen in de angelsaksische kronieken van tyrannen, die, ten toppunt van grootheid gestegen, door wroeging aangetast werden, en de genietingen en waardigheden, welke zij door misdaden verworven hadden, verfoeijende, afstand deden van de kroon, om hun schuld door strenge kastijdingen en aanhoudende gebeden te boeten. Deze verhalen hebben bijtende spotternijen uitgelokt van schrijvers, die zich op hun verlichte denkwijze veel lieten voorstaan, doch in waarheid kleingeestiger waren dan alle monniken uit den tijd der duistere eeuwen te zamen, daar het hun gewoonte was elk voorval in de wereldgeschiedenis naar den maatstaf te beoordeelen, die in de parijsche wereld van de achttiende eeuw was aangenomen. Doch gewis, een leerstelsel, dat, hoezeer dan ook door bijgeloof ontsierd, streng zedelijk bedwang deed kennen aan maatschappijen, die vroeger slechts door ruw geweld en onverschrokken moed gedreven werden, dat den vurigsten en machtigsten heerscher deed beseffen, dat hij, even als de geringste zijner onderhoorigen, een verantwoordelijk wezen was, had bij wijsgeeren en menschenvrienden een eerbiediger beoordeeling behooren te vinden.

Deze beschouwingen zijn evenzeer van toepassing op de minachtende wijze, waarop het in de vorige eeuw gebruikelijk was van de pelgrimstochten, vrije schuilplaatsen, kruisvaarten en kloostergestichten der middeleeuwen te spreken. In een tijd, toen een verlichte weetgierigheid of winstbejag slechts uiterst zelden iemand tot het ondernemen van reizen aanspoorde, was het beter, dat de ruwe bewoner van het Noorden als pelgrim naar Italië en naar het Oosten trok, dan dat hij nimmer iets anders zien zou dan de armoedige hut en de ongebaande wouden, waarin hij geboren was. In een tijd, toen het leven en de vrouwelijke eer elken dag door dwingelanden en roovers aan gevaar waren blootgesteld, was het beter, dat de drempel van een kerkgebouw met bijgeloovige vrees

ontzien werd, dan dat er geen veilige schuilplaats tegen wreedheid en bandeloosheid bestaan zou hebben. In een tijd, toen de staatsmannen geen uitgebreide staatkundige combinatiën konden vormen, was het beter, dat de volken der christenheid opgeroepen en vereenigd werden om het heilige graf te veroveren, dan dat zij later een voor een onder het juk der ongeloovigen hadden moeten bukken. Hoe gegrond de blaam zij, waaraan de vadsigheid en weelderigheid der geestelijke orden deze later hebben blootgesteld, was het voorzeker toch nuttig, dat er in een tijdvak van onwetendheid en geweld stille kloosters en waranden bestonden, waar de kunsten des vredes ongestoord konden beoefend worden, waar vreedzame en denkende geesten een schuilplaats vonden, in welke de eene broeder zich met het overschrijven der Eneïs van Virgilius, de ander met het onderzoeken der redekunst van Aristoteles bezig kon houden; waar hij, die aanleg voor de kunst bezat, de levensbeschrijving der martelaren met teekeningen versieren of een crucifix beeldhouwen kon, en waar de beminnaar der natuurkunde de eigenschappen van planten en delfstoffen kon onderzoeken. Had men zulke wijkplaatsen niet hier en daar naast de hutten van een rampzaligen boerenstand en de kasteelen van een woesten adel aangetroffen, dan zou de maatschappij in Europa slechts uit last- en roofdieren bestaan hebben. Menigmaal hebben godgeleerden de kerk vergeleken bij de ark, waarvan Genesis gewaagt, maar nimmer was die gelijkenis zoo treffend als in dien zwarten tijd, toen zij in duisternis en storm over dien zondvloed henen dreef, in welken al de groote werken van aloude macht en wijsheid begraven waren, de zwakke kiem met zich voerende, waaruit een tweede en glansrijker beschaving zou ontluiken.

Zelfs de geestelijke oppermacht, welke de paus zich aanmatigde, bracht in die duistere eeuwen veel meer goeds dan kwaads te weeg. De volken van het westelijk Europa werden daardoor tot één groot gemeenebest vereenigd. Wat de olympische spelen en het pythische orakel voor de grieksche steden van Trebizonde tot Marseille waren, datzelfde was Rome en haar bisschop voor alle christenen van het roomsche geloof, van Calabrië tot Schotland. Zoo ontstonden gevoelens van algemeene en onderlinge toegenegenheid. Volksstammen, die door zeeën en gebergten van elkander gescheiden waren, erkenden het bestaan van één band van broederschap en van algemeene beginselen van volkenrecht. Ja, zelfs in den oorlog werd de hardvochtigheid des overwinnaars niet zelden getemperd door de gedachte, dat hij en zijn overwonnen vijanden allen leden waren van één groot verbond.

In dit verbond werden nu de Angelsaksers opgenomen. Een regelmatige gemeenschap kwam tot stand tusschen onze kusten en dat gedeelte van Europa, waar de sporen van vroegeren bloei en beschaving nog zichtbaar waren. Veel grootsche bouwwerken, sedert vernield of geschonden, bestonden destijds nog in hun oorspronkelijke pracht, en reizigers, voor wie Livius en Sallustius onverstaanbaar waren, konden door het beschouwen der romeinsche waterleidingen en tempels een flauwe voorstelling van de romeinsche beschaving verkrijgen. De dom van Agrippa nog bedekt met glinsterend brons, het praalgraf van Adrianus, dat van zijn

zuilen en standbeelden nog niet beroofd was, het Flavische amphitheater, nog niet tot een steengroeve vernederd, deden den pelgrim uit Mercië of uit Northumberland eenige trekken der geschiedenis van die glansrijke en beschaafde wereld kennen, die reeds voorbij was. De eilanders keerden terug, den half beschaafden geest vervuld met bewonderenden eerbied, en verhaalden aan de verbaasde hutbewoners van Londen en York, dat een machtig, nu van de aarde verdwenen geslacht, nabij de grafstede van St. Petrus bouwwerken opgericht had, die tot het einde der wereld in wezen zouden blijven. De beoefening der wetenschappen was het onmiddellijk gevolg der invoering van de leer des christendoms. De dicht- en redekunst, zoo bloeijend onder keizer Augustus, werden in de angelsaksische kloosters met ijver bestudeerd. De namen van Beda en Alcuin waren met recht geheel Europa door vermaard. Aldus was het in de negende eeuw in ons land gesteld, toen de laatste groote inval van noordsche barbaren een aanvang nam.

Invallen der Denen. Gedurende verscheiden opvolgende geslachten zonden Denemarken en Scandinavië ontelbare zeeroovers uit, die zich door lichaamskracht, dapperheid, meedoogenloozen bloeddorst en brandenden haat tegen den christelijken naam deden kennen. Geen land had zoo veel van deze horden te lijden als Engeland. Onze kust lag in de nabijheid der havens, vanwaar zij uitzeilden, en ons eiland bezat geen enkele plek gronds, ver genoeg van de zee verwijderd om voor aanvallen beveiligd te zijn. Gelijke wreedheden als de Saksers, tijdens hun overwinning op de Celten behaald, gepleegd hadden, moesten zij nu van de Denen verduren. De beschaving, die op nieuw in bloei scheen te zullen ontluiken, zeeg, door dezen slag getroffen, andermaal ter neder. Talrijke zwermen van avonturiers kwamen van de oevers der Oostzee zich op onze kust nestelen, breidden zich van lieverlede naar het westen uit, en door gestadige versterkingen uit het overzeesche ondersteund, streefden zij weldra naar de oppermacht over het geheele eiland. Zes geslachten duurde die worsteling tusschen de twee onverschrokken teutoonsche stammen. Beurtelings verkreeg elk dier stammen de overhand. Bloedige slachtingen, gevolgd door wreede wraakoefeningen, de verwoesting van geheele provinciën, de plundering van kloosters, het slechten van steden, ziedaar den voornaamsten inhoud der geschiedenis van die booze dagen. Ten laatste nam het gedurig toestroomen der noordsche roovers een einde en sedert dien tijd begon de wederzijdsche afkeer der stammen te verminderen. Weldra werden huwelijken gesloten. De Denen namen het geloof der Saksers aan, waardoor ééne oorzaak tot doodelijke vijandschap opgeheven werd. De taal der Denen en die der Saksers, eigenlijk beiden slechts tongvallen van een en dezelfde verspreide taal, smolten inéén. Doch het onderscheid tusschen de beide volksrassen was nog op verre na niet uitgewischt, toen een gebeurtenis plaats greep, die beiden in gemeenschappelijke vernedering en slavernij aan het juk van een derden volkstam onderwierp.

De Noormannen. De Noormannen waren toen het eerste volk der christenheid. Onder de roovers, die het Noorden ter verwoesting van het westelijk Europa uitzond, hadden zij zich door hun roekelooze dapperheid doen opmerken. Hun zeilen waren sints lang de schrik der bewoners van beide stranden van het

kanaal. Herhaaldelijk droegen zij hun wapenen tot in het hart van het Carlovingisch rijk en behaalden overwinningen onder de muren van Maastricht en van Parijs. Eindelijk stond een der flauwhartige erven van Karel den Groote hun een vruchtbare provincie af, bespoeld door een schoone rivier, en gelegen aan het strand der zee, hun geliefd element. Daar grondden zij een machtig rijk, dat van lieverlede zijn invloed over de aangrenzende vorstendommen van Bretagne en van Maine uitstrekte. Zonder die onverschrokken dapperheid af te leggen, die hen in elk land, van de Elbe tot aan de Pyreneeën, gevreesd gemaakt had, wisten zij evenwel met verbazende vlugheid de geheele mate en zelfs meer dan die mate van kennis en beschaving machtig te worden, welke zij in de landen hunner nieuwe vestiging aantroffen. Hun moed beveiligde hun gebied tegen elken vijandigen inval. Zij brachten een orde in het inwendig beheer van den staat, die in het frankische rijk sedert lang onbekend geweest was. Zij omhelsden de christelijke godsdienst en leerden daarbij een groot gedeelte van hetgeen de geestelijkheid vermocht te onderwijzen. Zij gaven hun moedertaal op en namen de fransche aan, in welke de latijnsche het heerschende element is. Al spoedig brachten zij hun nieuwe taal tot een trap van ontwikkeling, tot een belangrijkheid, die zij nimmer te voren bezeten had. Zij vonden haar in den toestand van een barbaarschen tongval; zij stelden ze in geschrift, en bezigden haar in hun wetboeken en voor hun ridderdichten. Zij verachtten die ruwe onmatigheid, waaraan al de overige takken van den grooten germaanschen stam zoo zeer verslaafd waren. De verfijnde weelde van den Noorman vormde een treffend contrast met de grove vraatzucht en dronkenschap hunner saksische en deensche naburen. Gaarne spreidde hij zijn rijkdom ten toon, niet in ontzaglijke schotels met voedsel of in groote vaten vol sterken drank, maar in ruime en statige gebouwen, in rijke wapenrustingen, fiere rossen, uitgelezen valken, goed geregelde tournooijen, in gastmalen, die zich meer door keurigheid dan door overdaad, en in wijnen, die zich door edelen geur meer dan door bedwelmende kracht, aanprezen. Die ridderlijke geest, die eeuwen achtereen een zoo krachtigen invloed op de staatkunde, de zeden en de gebruiken van alle europeesche natiën uitoefende, leefde in de hoogste volmaaktheid bij de normandische edelen. Deze edellieden onderscheidden zich door hun bevallige houding en hun innemend voorkomen. Evenzeer muntten zij uit door hun bekwaamheid in het voeren van onderhandelingen en door een vloeijende welsprekendheid, die zij vlijtig aankweekten. Een hunner geschiedschrijvers roemt er op, dat de noordsche edelen geboren redenaars waren. Maar den grootsten roem verwierven zij door hun oorlogsbedrijven. Alle landen, van den Atlantischen oceaan tot aan de Doode zee, hadden de wonderen gezien, die hun krijgstucht en dapperheid wrochten. Een noordsch ridder, gevolgd door een handvol strijders, verslaat de Celten van Connaught. Een ander grondt het rijk der beide Sicilién en drijft de keizers van het Oostersche en het Westersche rijk op de vlucht. Een derde, de Ulysses van den eersten kruistocht, wordt door zijn krijgsmakkers met het oppergezag over Antiochië bekleed; een vierde eindelijk, de in Tasso's onsterfelijk dichtwerk verheerlijkte Tancred, werd in de geheele christenheid voor den dappersten en edelmoedigsten der strijders bij het heilige graf gehouden.

De nabuurschap van een zoo merkwaardig volk begon al spoedig van invloed te zijn op den geest der engelsche natie. Reeds vóór de verovering ontvingen engelsche prinsen hun opleiding in Normandije. Engelsche bisschopszetels en engelsche leengoederen werden aan Noormannen vergeven. In het Paleis van Westminster was het noormansch-fransch een welbekende taal. Het hof van Rouaan schijnt voor het hof van Eduard den Belijder geweest te zijn, wat het fransche hof van Versailles in veel later tijden voor dat van Karel II was.

De verovering door de Noormannen.

De slag van Hastings en de gebeurtenissen, die daarop volgden, plaatsten niet alleen een hertog van Normandije op den britschen troon, maar leverden tevens de geheele bevolking van Engeland aan de dwingelandij der Noormannen over. De overweldiging van het eene volk door het andere is zelfs in Azië zelden zoo volkomen geweest. Het land werd onder de aanvoerders der veroveraars verdeeld. Een hechte militaire organisatie, die nauw verbonden was met de wijze van landtoeëigening, stelde de vreemde indringers in staat de inboorlingen des lands te onderdrukken. Wreedaardige strafwetten, die met strengheid gehandhaafd werden, verzekerden de voorrechten, en zelfs de uitspanningen der uitheemsche tyrannen. Nochtans deed het vermeesterde volk, hoewel ter neder geworpen en vertreden, den angel zijner wraak gevoelen. Eenige onversaagde mannen, de lievelingshelden onzer oudste volksliederen, namen de wijk naar de bosschen en van daar voerden zij, de bestaande wetten ten trots, een verwoeden oorlog tegen het leven en de bezittingen hunner onderdrukkers. Moord was een dagelijksche gebeurtenis. Veel Noormannen verdwenen plotseling, zonder eenig spoor achter te laten. Men vond een groot aantal lijken, die blijkbaar op gewelddadige wijze waren omgebracht. De moordenaars werden met den marteldood bedreigd en de ijverigste nasporingen tegen hen ingesteld, doch doorgaans te vergeefs, want de geheele natie spande samen om hen te beveiligen. Eindelijk vond men het noodig om elk Hundred [1]), waar een vermoord lijk van fransche afkomst gevonden werd, een zware boete op te leggen. En deze bepaling werd gevolgd door een andere, deze namelijk, dat men allen, die vermoord waren, voor Franschen zou houden, ten ware hun saksische afkomst bewezen werd.

Er bestaat, strikt genomen, over de eerste honderdvijftig jaren na de verovering geen engelsche geschiedenis. Wel erlangden de fransche koningen van Engeland een grootheid, die al de naburige volken met verbazing vervulde. Zij veroverden Ierland. Zij ontvingen Schotslands hulde. Door hun dapperheid, hun staatkunde en hun welgekozen huwelijken, verwierven zij op het vaste land een veel grooter macht dan die hunner leenvorsten, de koningen van Frankrijk. Azië en Europa werden door die macht en grootheid verblind. Met onwillige bewondering teekenden arabische geschiedschrijvers den val van St. Jean d'Acre, de verdediging van Joppe en den zegevierenden

[1]) Landstreek, die in oorlogstijden honderd strijders moest stellen, of wel, die uit honderd of meer grondbezittende families bestond; deze hundreds waren weder in tythings verdeeld, bestaande uit tien families. Weinig engelsche geschiedschrijvers echter zijn het geheel eens over de juiste beteekenis dier benamingen, of over de gebiedsverdeeling, welke zij schijnen aan te duiden. V.

marsch naar Ascalon in de geschiedenis op; nog lang na dien tijd bezigden arabische moeders den naam des leeuwenmoedigen Plantagenets om haar kinderen vrees in te boezemen. Op zekeren tijd scheen 't, dat het geslacht van Hugo Capet zoude eindigen, gelijk de Merovingische en Carlovingische geslachten geëindigd waren, en dat van de Orkney-eilanden tot aan de Pyreneeën slechts één groote monarchie zou bestaan. De grootheid van een souverein en die van het door hem beheerschte volk zijn in de meeste gemoederen zoo nauw met elkander verbonden, dat bijna alle engelsche geschiedschrijvers met trotsche vreugde op den glans en de macht dier vreemde heerschers gewezen en het verval dier macht en grootheid als een ramp voor ons land beschouwd hebben Dit is waarlijk even ongerijmd, als wanneer een neger van Hayti in onze dagen met nationalen trots op de grootheid van Lodewijk XIV roemen en met de droefheid en schaamte eens echten vaderlanders van de nederlagen bij Blenheim en Ramillies spreken wilde. De veroveraar en zijn nakomelingen tot in het vierde geslacht waren geen Engelschen; de meeste hunner waren in Frankrijk geboren; zij brachten het grootste gedeelte van hun leven in Frankrijk door; hun gewone taal was het Fransch; bijna al de hooge betrekkingen, waarover zij konden beschikken, vielen aan Franschen ten deel; elke aanwinst, die zij op het vaste land maakten, vervreemdde hen meer en meer van de bevolking van ons eiland. Een der schrandersten onder hen heeft inderdaad een poging aangewend om door het sluiten van een huwelijksverbond met een engelsche vorstin [1]) de liefde zijner engelsche onderdanen te winnen. Maar de meeste zijner baronnen beschouwden dit huwelijk met hetzelfde oog, waarmede men het heden ten dage in Virginië een huwelijk tusschen den blanken eigenaar eener plantage en een halfzwart meisje zou doen. In de geschiedboeken draagt hij den eervollen bijnaam van Beauclerc; maar zijn stam- en tijdgenooten gaven hem met hoonende toespeling op zijn saksisch huwelijk een saksischen bijnaam.

Ware het, gelijk eenmaal mogelijk scheen, den Plantagenets gelukt, geheel Frankrijk onder hun bestuur te vereenigen, dan zou Engeland wellicht nimmer een onafhankelijk bestaan erlangd hebben. Zijn vorsten, edelen en prelaten zouden van verschillende afkomst geweest zijn en een andere taal hebben gesproken dan de werklieden en landbouwers. De inkomsten der groote landeigenaars zouden besteed zijn tot het houden van feestgelagen aan de oevers der Seine. De edele taal van Milton en van Burke was slechts een boersche tongval gebleven, zonder letterkundige waarde, zonder taalregelen, zonder bepaalde spelling; en men zou haar met minachting aan de boeren ten gebruike overgelaten hebben. Geen man van engelsche afkomst zoude ooit in een hooge betrekking hebben kunnen komen, zoo hij niet eerst naar taal en zeden een Franschman was geworden.

Verlies van Normandije. Voor zulke rampen werd Engeland behoed door een gebeurtenis, welke de geschiedschrijvers doorgaans als zeer heilloos aangemerkt hebben.

---

[1]) Het bedoelde huwelijk is dat van Hendrik I, bijgenaamd Beauclerc, met Mathilda, dochter van koning Malcolm van Schotland. V.

Engelands belangen waren zoo lijnrecht in strijd met die zijner beheerschers, dat alleen hun dwalingen en tegenspoeden het land konden redden. De talenten en zelfs de deugden der eerste zes fransche koningen strekten het ten vloek. Door de dwaasheden en ondeugden van den zevende dier vorsten werd het land behouden. Had Jan de groote begaafdheden van zijn vader, van Henry Beauclere of van den Veroveraar geërfd, had hij slechts den moed van eenen Steven of een Richard bezeten, en was tevens de koning van Frankrijk zoo onbekwaam geweest, als al de overige nakomelingen van Hugo Capet, dan zou het huis van Plantagenet in Europa een weergalooze macht bereikt hebben. Doch op dat tijdstip werd Frankrijk, voor het eerst sints het overlijden van Karel den Groote, door een kloekmoedig en bekwaam vorst geregeerd. Engeland daarentegen, sedert den slag van Hastings doorgaans door wijze staatsmannen en bij voortduring door dappere krijgshelden bestuurd, was nu onder de heerschappij van een nietigen lafaard gevallen. Sedert dien tijd werd Engelands toekomst schooner. Jan werd uit Normandije verdreven. De noormansche edelen werden gedwongen om een keuze tusschen het eiland en het vaste land te treffen. De zee sloot hen thans bij het volk op, dat zij tot dusverre verdrukt en veracht hadden, en nu begonnen zij van lieverlede Engeland als hun vaderland, de Engelschen als hun landgenooten te beschouwen. Weldra bemerkten de twee, zoolang door vijandschap gescheiden stammen, dat zij gemeenschappelijke belangen te verdedigen, dezelfde vijanden te bestrijden hadden. Met gelijke zwaarte drukte op beiden de dwingelandij van een slecht koning. Beiden waren evenzeer vergramd om de gunsten, die het hof aan vreemdelingen uit Poitou of Aquitanië bewees. De achterkleinzonen der strijders van Willem den Veroveraar, en de achterkleinzonen van hen, die onder Harold gestreden hadden, begonnen elkander in vriendschap te naderen en het eerste groote pand hunner vereeniglng was het Groote Charter, door hun vereenigde inspanningen verkregen, en tot beider nut en voordeel ontworpen en opgesteld.

Inëénsmelting der volksstammen. Hier eerst begint de geschiedenis der engelsche natie. Het verhaal der vroegere gebeurtenissen is slechts de opsomming van slagen, toegebracht en verduurd door onderscheiden volkstammen, die wel is waar allen engelsch gebied bewoonden, maar elkander met een afkeer aanzagen, die wellicht nooit zoo hevig was tusschen volken, door natuurlijke grenzen van elkander gescheiden. Want de wederzijdsche verbittering van landen, die met elkander in oorlog gewikkeld zijn, is flauw vergeleken bij de verbittering van stammen, die in zeden en gewoonten onderscheiden, door de plaatselijke gesteldheid samen zijn gekoppeld. Nergens heeft deze nationale haat zoò hevig gewoed als in Engeland. Nergens ook zijn de sporen van dien haat zoo volkomen uitgewischt. De overgangstrappen, waardoor de vijandige elementen tot één zelfstandig geheel gevormd zijn, zijn ons ten naastenbij onbekend. Maar zeker is het, dat het onderscheid tusschen Saksers en Noormannen, toen Jan koning werd, duidelijk zichtbaar, vóór het einde der regeering van zijn kleinzoon bijna verdwenen was. In den tijd van Richard I was de gewone vloek eens normandischen edelmans deze: moge ik een Engelschman worden! Een knorrige bevreemding drukte hij gewoonlijk uit door de vraag: Houdt

gij mij voor een Engelschman? Honderd jaar later was de nakomeling van zulk een edelman trotsch zich Engelschman te mogen noemen.

De bronnen der breede stroomen, die geheele landen met vruchtbaarheid zegenen, en rijkbeladen vloten naar zee voeren, moeten gewoonlijk in woeste en barre bergstreken gezocht worden, die op de landkaarten onduidelijk aangegeven, en door reizigers hoogst zelden bezocht worden. De geschiedenis van ons land, in de dertiende eeuw, laat zich zeer gevoeglijk vergelijken bij zulk een streek. Hoe arm en hoe duister dat gedeelte der geschiedboeken ook zij, daar alléén moeten wij naar den oorsprong van onze vrijheid, van onzen voorspoed, van onzen roem zoeken. Toen werd het groote engelsche volk gevormd; toen begon het nationaal karakter die bijzondere hoedanigheden aan den dag te leggen, welke het sedert immer bewaard heeft; toen was het, dat onze vaderen in den waren zin des woords eilanders werden, eilanders niet alleen ten opzichte hunner aardrijkskundige ligging, maar ook van hun staatkunde, denkwijze en gebruiken. In dien tijd ontlook ook die staatsregeling, die sedert, door alle veranderingen heen, steeds dezelfde gebleven is, die staatsregeling, naar welke alle andere staatsregelingen der wereld gevormd zijn, en die, in weerwil van eenige gebreken, voor de beste gehouden moet worden, onder welke ooit een natie verscheiden eeuwen achtereen geleefd heeft. Toen ook hield het lagerhuis, de prototype van alle vertegenwoordigende vergaderingen in de oude of in de nieuwe wereld, zijn eerste zittingen. Toen ook werd het algemeen recht tot de waardigheid eener wetenschap verheven, die weldra van bijna even groot belang werd als de romeinsche rechtswetenschap. In dien tijd was het, dat de moed dier zeelieden, die de ruwe vaartuigen der Cinque Ports [1]) bemanden, de engelsche vlag voor het eerst op zee gevreesd maakte; dat de oudste leerscholen opgericht werden, die thans nog in de twee voornaamste nationale akademiesteden bestaan; dat die edele taal werd gevormd, die, ja, minder zacht is dan de talen van het Zuiden, maar in kracht, in rijkdom, in geschiktheid voor de vertolking der verhevenste gevoelens van den dichter, den wijsgeer en den redenaar, alleen bij de grieksche achterstaat; toen ook verrees boven den gezichteinder de eerste zwakke schemering dier edele letterkunde, die later als het heerlijkste kleinood in Engelands rijke eerekroon zou schitteren.

In den aanvang der veertiende eeuw was de samensmelting der rassen bijna voltooid en weldra bleek uit onmiskenbare teekenen, dat de vermenging van drie takken van den grooten teutoonschen stam, zoo onderling als met de ingeboren Britten, een volk had doen ontspruiten, dat voor geen ander volk der aarde behoefde te wijken. Het rijk, waarheen Jan door Philips

---

[1]) De Cinque Ports (vijf havens), zijn Dover, Sandwich, Romney, Hythe en Hastings, op de kust van Kent en Sussex gelegen; zij waren voornamelijk bestemd om het land voor onverwachte landingen te vrijwaren. Winchelsea, Rye en Sexford kregen later dezelfde bestemming. Al deze plaatsen, welker inwoners met veel privilegiën begunstigd werden, ten einde hen zooveel mogelijk aan de engelsche belangen te verbinden, en die, niettegenstaande de vermeerdering van hun getal steeds den naam van Cinque ports behielden, stonden onder toezicht van een lord-bewaarder.

August teruggedreven was, had bijna niets gemeen met het rijk, dat de legers van Eduard III ter verovering van Frankrijk zag uittrekken

Engelsche veroveringen op het vaste land.

Nu volgde een tijdvak van meer dan een eeuw, waarin der Engelschen hoofddoel was door kracht van wapenen een groot rijk op het vaste land te vestigen. Men zou meenen, dat Eduards onderdanen vrij onverschillig moesten blijven voor zijn aanspraken op de erfenis door het huis van Valois in bezit genomen, maar de veroveringszucht des vorsten had zich alras aan het volk medegedeeld. Deze oorlog verschilde grootelijks van dien, welken de Plantagenets van de twaalfde eeuw tegen de nakomelingen van Hugo Capet gevoerd hadden, want indien Hendrik II of Richard I geslaagd waren, zou England een fransche provincie geworden zijn; doch de overwinningen van Eduard III en van Hendrik V maakten Frankrijk, althans tijdelijk, tot een engelsch wingewest. De minachting, waarmede de fransche veroveraars in de twaalfde eeuw de eilanders beschouwd hadden, werd nu door deze den bewoners van het vaste land ruimschoots terugbetaald. Elk landeigenaar, van Kent tot Northumberland, beschouwde zich als den afstammeling van een geslacht, dat geboren was om te overwinnen en te heerschen, en zag met minachting op het volk neder, dat zijn voorvaderen had doen beven. Zelfs de ridders van Gascogne en Guyenne, die onder den Zwarten Prins dapper medegevochten hadden, werden door de Engelschen voor een ondergeschikt menschenras gehouden en op een vernederende wijze van eervolle en winstgevende posten uitgesloten. Binnen kort verloren onze voorouders de oorspronkelijke aanleiding tot den strijd geheel en al uit het oog. Zij beschouwden weldra de fransche kroon als een bloot aanhangsel van de engelsche, en toen zij deze in strijd met de bestaande wet van erfopvolging op het huis van Lancaster overdroegen, schenen zij te meenen, dat het recht van Richard II op de fransche kroon te gelijkertijd stilzwijgend op dat huis overging. Hun ijver en hun volharding staken bijzonder af bij de traagheid der Franschen, die toch veel meer dan zij bij den uitslag van den strijd betrokken waren. Engelsche legers behaalden in dit tijdperk tegen groote overmacht de schitterendste overwinningen, die in de geschiedenis der middeleeuwen opgeteekend zijn. Het waren inderdaad overwinningen, waarop een natie met recht roem mag dragen; want men kan ze alleen aan de zedelijke meerderheid der overwinnaars toeschrijven, een meerderheid, die zich, zelfs bij den geringste dier strijders, op treffende wijze kenbaar maakte. De engelsche ridders vonden waardige tegenstanders in de fransche ridders. Chandos ontmoette in du Guesclin een evenknie. Maar Frankrijk had geen voetvolk, dat tegen de engelsche bogen en strijdbijlen was opgewassen. Een fransch koning werd gevangen naar Londen gebracht. Een engelsch koning werd te Parijs gekroond. De banier van St.-George werd nu ver over Alpen en Pyreneeën heen gedragen. Ten zuiden van den Ebro wonnen de Engelschen een grooten veldslag, die voor een tijd lang over het lot van Castilië en Leon besliste; en de engelsche vaandels verwierven een ontzagwekkende vermaardheid onder die krijgsbenden, die haar wapenen voor geld aan de italiaansche vorsten en republieken verhuurden.

De kunsten des vredes werden in dat bewogen tijdperk door onze vaderen evenmin over het hoofd gezien. Terwijl Frankrijk door den oorlog verwoest

werd, totdat het ten laatste in zijn jammerlijken toestand een ellendige beschutting tegen verdere aanrandingen vond, zamelden de Engelschen hun oogsten in, verfraaiden zij hun steden, pleitten, handelden en studeerden zij in volkomen veiligheid. Vele onzer schoonste gedenkteekenen van bouwkunde dagteekenen van dien tijd. Toen verrezen de sierlijke kapellen van New-College en van St.-George, gelijk ook het statige kerkgebouw van Winchester en het koor van York, de fraaije spits van Salisbury en de majestueuse torens van Lincoln. Een rijke en krachtige taal, gevormd door het ineenvloeijen van Noormansch, Fransch en Duitsch, was nu zoo wel den adel als het volk eigen. Het duurde ook niet lang, of het menschelijk vernuft begon dit bewonderenswaardig werktuig tot waardiger einden te bezigen. Terwijl engelsche krijgsbenden, de verwoeste provinciën van Frankrijk achter zich latende, Valladolid zegevierend binnentrokken en den schrik tot onder de poorten van Florence verspreidden, schetsten engelsche dichters in levendige kleuren de groote verscheidenheid van menschelijke gebruiken en lotwisselingen, en engelsche denkers trachtten te weten of hadden moed om te twijfelen, waar voorheen dwepers zich vergenoegd hadden verbaasd en geloovig stil te staan. Dezelfde eeuw, waarin de Zwarte Prins en Derby, Chandos en Hawkwood leefden, bracht ook Geoffrey Chaucer en John Wycliffe voort. [1])

Op deze glansrijke en zegevierende wijze nam de engelsche natie, zoodra zij eerst met recht dien naam mocht dragen, haar plaats in onder de volken der wereld. Doch zoo wij al de groote en ontzagwekkende hoedanigheden onzer voorouders met welgevallen hooren roemen, moeten wij toch erkennen, dat het door hen nagejaagde doel in geenen deele met een verlichte en menschlievende staatkunde strookte, en dat de tegenspoeden, waardoor zij na een langen en bloedigen strijd van de hoop beroofd werden om op het vaste land een groot rijk te stichten, werkelijk zegeningen waren in de gedaante van rampen. De moed der Franschen ontwaakte eindelijk. Een krachtige nationale tegenstand werd den vreemden veroveraar geboden, en van dit oogenblik af was tot heil des menschdoms al de bekwaamheid der engelsche veldheeren, al de dapperheid der engelsche soldaten vruchteloos. Na veel wanhopende worstelingen en met bitter leedwezen gaven onze voorouders den strijd op. Sedert dien tijd is het plan om groote veroveringen op het vaste

---

[1]) Chaucer was de eerste engelsche dichter, wiens werken klassiek van vorm en tevens van echt poëtischen inhoud zijn. Ze onderscheiden zich vooral door geestige en kernachtige karakterschetsen, door fijn en innig gevoel en door rijkdom van taal en uitdrukking. Hij stierf in het jaar 1400.

Wycliffe (of Wickliff) was een beroemd en talentvol godgeleerde, die de toenmalige kerkelijke misbruiken met moed en volharding bestreed. De orde der bedelmonniken en vervolgens het stelstel der pauselijke onfeilbaarheid en suprematie stonden het eerst aan zijn aanvallen bloot. Toen hij echter in zijn ijver zijn eeuw te ver vooruitliep, en in een zijner talrijke polemische geschriften o. a. het hachlijk vraagstuk der transsubstantiatie behandelde, in een geest, die toen weinig bijval vond, en hem het misnoegen van velen, ook van den kanselier van de hoogeschool te Oxford berokkende, werd hij van zijn leerstoel aan die hoogeschool ontzet en tot herroeping gedwongen. Van nu af beperkte hij zich tot het geestelijk ambt, dat hij te Lutterworth bekleedde, en tot de voltooijng zijner letterlijke bijbelvertaling (de eerste in het Engelsch); hij stierf in 1384.

Beide deze mannen vonden een krachtigen steun in de bescherming van John O'Gaunt, hertog van Lancaster, die in de eerstvolgende aanmerking genoemd wordt.

land te maken door het britsch bewind nooit meer met ernst en volharding opgevat. Wel bleef de herinnering aan de roemrijke dagen van Cressy, Poitiers en Azincourt het volk steeds dierbaar; men kon nog na verloop van lange jaren hun bloed aan het koken brengen en rijke subsidiën van hen erlangen door de bloote belofte van een veldtocht ter verovering van Frankrijk; doch gelukkig heeft thans onze natie haar krachtig streven op andere doeleinden gericht en neemt zij nu in de geschiedenis des menschdoms een veel roemrijker plaats in, dan wanneer zij, gelijk dit eenmaal dreigde te zullen gebeuren, door kracht van wapenen een dergelijk overwicht had erlangd, als eenmaal het romeinsche gemeenebest bezat.

Rozen oorlogen. Thans weder binnen de grenzen van zijn eiland besloten, bezigde het krijgshaftige volk de wapenen, die de schrik van Europa geweest waren, tot het voeren van binnenlandsche oorlogen. De engelsche edellieden waren sints veel jaren gewoon de middelen tot kwistige uitgaven uit de verdrukte fransche provinciën te trekken. Die bron was nu voor hen verdroogd; maar praalzucht en weelderige gewoonten, de gevolgen van vroegeren voorspoed, waren hun bijgebleven; en de groote lords, die nu niet meer door het uitzuigen der Franschen hun lusten konden bevredigen, werden begeerig elkander uit te plunderen. Het rijk, waartoe zij zich nu moesten beperken, was, gelijk Comines, de schranderste der beoordeelaars van dien tijd, zich uitdrukt, voor hen allen niet groot genoeg. Twee aristokratische partijen, aangevoerd door twee takken der koninklijke familie, begonnen een langdurigen en fellen strijd om de oppermacht. Daar de vijandschap dier partijen in werkelijkheid niet uit het geschil over de erfopvolging ontstaan was, duurde zij voort, lang nadat elke aanleiding tot strijd over dat geschil verdwenen was [1]).

---

[1]) Bij het overlijden van Eduard III, wiens oudste zoon, Eduard, de Zwarte Prins, vóór hem ten grave was gedaald, kwam de eenige zoon van dezen laatste, Richard II, als rechtvaardige erfgenaam van het roemruchtig geslacht der Plantagenets, op elfjarigen leeftijd tot den troon (1377).

De eerzuchtige jongere zonen van Eduard III, Jan van Gaunt, Hertog van Lancaster, en Thomas, Hertog van Glocester, maakten zich nagenoeg van het geheele regeeringsgezag meester, en werden, gedurende 's konings minderjarigheid, alleen door den naijver van een machtigen adel in toom gehouden. Glocesters vermetel streven naar de kroon berokkende hem later een ontijdigen dood. De meer omzichtige Lancaster stierf in 1399, een zoon nalatende, die, bekwamer en eerzuchtiger dan Glocester, den koning een zeer gegrond wantrouwen inboezemde en bij zijns vaders dood in ballingschap verkeerde. Toen de koning, den invloed en de macht van dezen gevaarlijken mededinger niet willende vergrooten, hem het bezit der rijke erfgoederen van het huis van Lancaster trachtte te onthouden, stak hij naar Engeland over en verzamelde een leger, waarmede hij het leger des konings uiteen dreef en Richard gevangen nam. Steunende op den afkeer, dien het hem toegedane volk en de meeste edelen tegen den koning koesterden, en op het nietig sprookje, dat de Zwarte Prins ten onrechte voor den oudsten zoon van Eduard III gehouden werd, stiet de nieuwe hertog van Lancaster den zwakken koning Richard II van den troon, dien hij nu zelf, onder den naam van Hendrik IV beklom, terwijl Richard, in het kasteel van Pomfret ingekerkerd, door zijn wachters vermoord werd. Deze overweldiging legde den grond tot de latere twisten tusschen de partijen van York, of de Witte, en van Lancaster, of de Roode Roos.

Hendrik IV en zijn zoon Hendrik V regeerden ongestoord tot aan hun einde. Onder Hendrik V bereikte Engelands macht in de middeleeuwen den hoogsten trap. Als zuigeling volgde hem zijn zoon Hendrik VI op. Gedurende de minderjarigheid van dezen vorst gingen de belangrijke, in Frankrijk verworven bezittingen weder te loor. Enge-

De partij der Roode Roos overleefde den laatsten prins, die als afstammeling van Hendrik IV aanspraak op den troon kon maken. De partij der Witte Roos overleefde het huwelijk van Richmond en Elizabeth. Verstoken van een aanvoerder, die eenigen aannemelijken schijn van recht kon vertoonen, schaarden de aanhangers van Lancaster zich om de nakomelingen van een bastaard, terwijl de aanhangers van York een reeks van bedriegers in 't krijt voerden. Ten langen laatste, nadat veel eerzuchtige edellieden op het slagveld of onder beulshanden omgekomen waren, nadat vele der roemrijkste geslachten voor altoos van het tooneel der geschiedenis verdwenen waren, nadat de aanzienlijke huizen, die zich staande gehouden hadden, door tegenspoed uitgeput en tot gematigder inzichten gebracht waren, werd algemeen erkend, dat de aanspraken van al de strijdende Plantagenets zich in het huis van Tudor vereenigd hadden.

---

land was door de lasten van den oorlog en de onder de meeste regentschappen gewone verkwisting, uitgeput en bezat bij het einde van den zoo roemrijk begonnen kamp in Frankrijk alleen nog Calais. Deze tegenspoeden, gevoegd bij het zwakke bestuur des onbekwamen konings, hadden vruchtbare kiemen tot onlusten en partijschappen doen ontstaan. Zoodra die kiemen tot rijpheid waren gekomen, verhief zich Richard, hertog van York, die van moederszijde van den hertog van Clarence afstamde, den tweeden zoon van Eduard III, nog voor den Zwarten Prins overleden. Jan van Gaunt was de derde zoon geweest. En nu (1425) namen de bloedige rozenoorlogen een aanvang. Eduard van York sneuvelde in den slag bij Wakefield (1460). Zijn zoon, Eduard IV, echter maakte zich meester van den troon (1461), en Hendrik VI, die zijn tegenstanner in 1470 voor eenige maanden werkelijk weder van den troon verdreef en tot balling maakte, doch na korten tijd zelf overwonnen en gevangen werd, viel met zijn jeugdigen zoon der wraak van Eduard ten offer. Er bleef dus geen wettige opvolger van het huis Lancaster in leven.

Eduard IV stierf in het jaar 1482, twee zonen onder de voogdijschap van zijn schoonbroeder, den graaf Rivers, en het rijk onder de regentschap van zijn broeder, den hertog van Glocester, latende. Glocester liet Rivers ter dood brengen, het huwelijk van Eduard IV onwettig verklaren en diens zonen, den twaalfjarigen Eduard V en zijn broeder den hertog van York, in den Tower vermoorden, waardoor nu ook de wettige mannelijke nakomelingschap van het huis van York geheel uitgeroeid was; Glocester (Richard III) beklom daarop den met bloed bevlekten troon, doch bleef niet lang in het bezit der misdadig verworven macht.

De oude partijschappen waren nog niet vergeten; de steeds voortdurende onlusten en de verraderlijke, wreedaardige inborst des nieuwen konings boezemden der natie en vooral den hoogen adel weinig vertrouwen in. Graaf Hendrik van Richmond, kleinzoon van Owen Tudor, een edelman uit Walis, en van Catharina, weduwe van Hendrik V, en zoon van Margaretha, erfdochter van het huis van Lancaster, de nakomelinge van een natuurlijken en bij parlements-akte gewettigden, doch van de eventueele troonsopvolging uitgesloten zoon van Jan van Gaunt, was ondanks deze laatste bepaling bestemd een einde aan deze vreeselijke oorlogen te maken en den schepter in handen van het roemrijke geslacht der Tudors over te brengen. Hem werd alle hulp tot verwerving der oppermacht aangeboden op voorwaarde, dat hij met Elisabeth, dochter van Eduard IV, erfdochter van het huis van York, in den echt zoude treden, in de welgegronde hoop dat deze vereeniging der Witte en der Roode Roos aan het geteisterde volk den vrede zou hergeven. Met geringe macht landde hij in Walis, rukte onverschrokken tegen het talrijke leger van Richard op, en in den slag van Bosworth verloor deze de kroon en het leven. Hendrik Tudor aanvaardde de regeering onder den naam van Hendrik VII, en de rampzalige burgeroorlog, die sints dertig jaar geheel Engeland in bloed, in rouw en ellende gedompeld, aan meer dan een millioen menschen, en aan een tachtigtal der telgen van het huis Plantagenet het leven gekost had, was, behalve eenige latere, spoedig bedwongen pogingen der stuiptrekkende partijen, geëindigd.

Opheffing van het lijfeigenschap. Middelerwijl had een verandering plaats, die van oneindig grooter belang was, dan de aanwinst of het verlies eener provincie, de verheffing of de val eener dynastie. De slavernij en de gruwelen, daaraan overal verbonden, waren allengs aan 't verdwijnen.

Opmerkelijk is het, dat in Engeland de twee grootste en heilzaamste maatschappelijke omkeeringen, die namelijk, welke in de dertiende eeuw een einde maakte aan de verdrukking der eene natie door de andere, en die, waardoor weinige geslachten later het eigendomsrecht van den eenen mensch op den anderen opgeheven werd, haast onopgemerkt en in stilte plaats hadden. Zij wekten bij de tijdgenooten geen verwondering en de geschiedschrijvers hebben er ter nauwernood op gelet. Zij werden niet door wetsbepalingen en evenmin door ruw geweld tot stand gebracht. Door zedelijke oorzaken werd langzamerhand eerst het onderscheid tusschen den Noorman en den Sakser en daarna het onderscheid tusschen den heer en den slaaf opgeheven. Onmogelijk is 't het juiste oogenblik van elk dezer overgangen te bepalen. Eenige flauwe sporen van den ouden trots der Noormannen, vertoonden zich wellicht nog in het laatst van de veertiende eeuw. Eenige flauwe sporen van het lijfeigenschap konden nog zelfs in de dagen der Stuarts hier en daar worden opgemerkt; ook is die instelling tot heden toe nog door geen wetsbepaling afgeschaft.

Weldadige invloed van het roomsch katholieke geloof. Het ware hoogst onrechtvaardig niet te erkennen, dat voornamelijk aan den invloed der godsdienst de wegruiming van deze twee rampen te danken is en men zou zich haast afvragen, of een reiner godsdienst wel gelijken invloed zou hebben uitgeoefend. De liefderijke geest der christelijke zedeleer is voorzeker in strijd met het bestaan van sterk gescheiden kasten; maar de Kerk van Rome is bijzonder afkeerig van zoodanige onderscheidingen, omdat ze onbestaanbaar zijn met andere, tot het wezen van haar stelsel behoorende. Zij schrijft al haar priesters een geheimzinnige waardigheid toe, die hun aanspraak geeft op den eerbied van elken leek, en de volksaard of de afkomst kan volgens haar niemand voor den geestelijken stand onbekwaam maken. Haar leerstellingen aangaande de priesterlijke waardigheid, hoe onjuist ze ook zijn mogen, hebben herhaaldelijk eenige der zwaarste rampen gelenigd, die op de maatschappij onvoorwaardelijk kunnen drukken. Men kan een bijgeloof niet nadeelig achten, dat in landen, waar de eene volksaard onder het juk van den anderen zucht, een aristokratie doet ontstaan, die met rassenhaat niets te maken heeft; dat de verhouding tusschen den verdrukker en den verdrukte omkeert en den erfheer noodzaakt zich aan het geestelijk gezag van den erfleenman te onderwerpen. Tot op den huidigen dag onderscheidt zich de roomsche kerk in landen waar de negerslavernij nog bestaat, zeer gunstig van andere christelijke gezindheden. Het is van algemeene bekendheid, dat de afkeer tusschen de blanke en de zwarte menschenrassen te Rio Janeiro op verre na niet zoo hevig is als te Washington. In ons land had deze eigenaardige strekking van het roomsch-katholieke stelsel gedurende de middeleeuwen de heilzaamste gevolgen. Het is waar, na den slag van Hastings werden saksische kerkvoogden en abten met geweld afgezet en fortuinzoekende geestelijken van het vaste land bij honderden met rijke kerkbedieningen begunstigd. Doch toen reeds verhieven

vrome noormansche geestelijken hun stem tegen zulk een verkrachting van de grondwet der kerk; zij weigerden de hun door den veroveraar aangeboden kerkelijke waardigheden aan te nemen en gelastten hem, zoo hij het heil zijner ziel op prijs stelde, niet te vergeten, dat de overwonnen eilanders tot zijn geloofsgenooten behoorden. De aartsbisschop Anselmus was de eerste van de heerschende kaste, die de Engelschen onder zijn bescherming nam. In een tijd toen de engelsche naam met minachting uitgesproken werd, toen dacht men dat de landgenooten des veroveraars een uitsluitend recht op alle burgerlijke en militaire waardigheden van het koninkrijk hadden, vernam het verdrukte volk met opgewondenheid, dat een der hunnen, Nicholas Breakspear, tot den pauselijken zetel verkozen was en dat afgezanten, uit de eerste adellijke huizen van Normandije gesproten, voor hem gebukt hadden om zijn voet te kussen. Het nationaal gevoel droeg zeker niet minder dan de godsdienstijver er toe bij om duizenden te doen trekken naar het graf van Becket, den eersten Engelschman, die na de Verovering den vreemden dwingelanden vrees had ingeboezemd.

Het is onzeker, of hij een Noorman dan wel een Sakser is geweest, maar hij viel, dit is buiten kijf, door Noormannen, en de Saksers vereerden met dankbare liefde zijn nagedachtenis en verheerlijkten hem in hun volksliederen als een der hunnen. Een opvolger van Becket stond vooraan in de rij der weerspannige grooten, die al hun kracht inspanden om dat charter te verkrijgen, waardoor de voorrechten der noormansche baronnen en tevens die der saksische landeigenaren verzekerd werden. De geloofwaardige getuigenis van Sir Thomas Smith, een der schranderste protestantsche raadgevers van Elizabeth, leert ons, hoeveel de roomsche geestelijken tot de afschaffing van het lijfeigenschap hebben bijgedragen. Wanneer de stervende slaveneigenaar de laatste kerkelijke sacramenten vroeg, dan bleef de geestelijke herder niet in gebreke hem te smeeken, bijaldien hij zijn ziel wilde redden, de vrijheid aan die broeders te schenken, voor welke Christus gestorven was. De kerk had haar geduchten invloed met zoo gelukkig gevolg aangewend, dat zij, reeds vóór de hervorming al de lijfeigenen in het koninkrijk bevrijd had, behalve diegenen, die haar zelve toebehoorden en die zij, te harer eere zij het hier vermeld, zeer goedertieren schijnt behandeld te hebben.

Het lijdt geen twijfel, dat onze voorouders, nadat deze twee belangrijke omkeeringen plaats gevonden hadden, verreweg het best bestuurde volk van geheel Europa waren. Het maatschappelijk stelsel was sints drie honderd jaren op den weg van bestendige verbetering geweest. Onder de eerste Plantagenets had men baronnen gezien, die de macht van hun souverein konden tarten, en landlieden, die in hun verlaagden toestand niet beter geacht werden dan het door hen gehoede vee. De buitensporige macht der baronnen was van lieverlede gefnuikt, de toestand der boeren trapsgewijze verbeterd. Naast de aristokratie en den arbeidenden stand was een landbouwende en handeldrijvende middelstand ontstaan. Er moge alsnog meer ongelijkheid bestaan hebben dan voor het geluk en de deugd van het menschelijk geslacht dienstig is, maar niemand was geheel boven het gezag der wet verheven en niemand was geheel en al van haar bescherming uitgesloten.

Het is ten duidelijkste gebleken, dat de Engelschen reeds in dit vroege tijdperk met zelfgevoel en liefde aan hun staatsinstellingen gehecht waren, en dat deze in naburige landen de bewondering en den naijver der meest verlichte menschen gaande maakten. Maar over den aard dezer instellingen is heftig en onredelijk twistgeschrijf gevoerd.

De engelsche staatsgeschiedenis meestal met partijdigheid geschreven.

Engelands historische litteratuur heeft inderdaad maar al te zeer geleden door een omstandigheid, die overigens de welvaart van dit land niet weinig bevorderd heeft. De belangrijke hervormingen, welke onze staatsregeling in de laatste zes eeuwen ondergaan heeft, waren het gevolg van bestendige, geleidelijke ontwikkeling en niet van sloopen en wederopbouwen. De tegenwoordige staatsregeling van ons land staat in dezelfde verhouding tot die, waaronder het voor vijf honderd jaren bloeide als de boom tot het spruitje en de man tot den knaap. De verandering is groot geweest, doch ten allen tijde was het meerendeel van 't geen bestond oud. Een aldus samengestelde staatsregeling moest een menigte tegenstrijdigheden opleveren. Voor de bezwaren echter, die uit bloote tegenstrijdigheden ontstaan, zijn wij ruimschoots schadeloos gesteld. Andere landen bezitten geschreven staatsregelingen van regelmatiger vorm, doch in geen ander land heeft het mogen gelukken omwenteling te verbinden met eerbied voor verkregen rechten, vooruitgang met duurzaamheid, jeugdige kracht met de achtbaarheid van onheuglijke oudheid.

Redenen, welke tot die partijdigheid aanleiding gaven.

Nochtans deze zegening is niet zonder schaduwzijde; een der eerste nadeelen is, dat al de bronnen onzer vroegere geschiedenis van partijgeest doordrongen zijn. Even als de staatsman in geen ander land zoozeer onder den invloed van het verleden staat, ondervindt de geschiedschrijver nergens zoozeer als hier den invloed van het tegenwoordige. Er bestaat dan ook een natuurlijk verband tusschen deze twee betrekkingen. Waar de geschiedenis enkel beschouwd wordt als de afbeelding van leven en gebruiken, of als een reeks van proefnemingen, waaraan algemeene beginselen van staatsbeleid kunnen worden ontleend, daar komt een geschiedschrijver niet licht in verzoeking om langverleden gebeurtenissen in een verkeerd daglicht te stellen. Doch waar de geschiedenis beschouwd wordt als een verzameling van handvesten, waarop de rechten der regeering en der volken berusten, wordt deze verzoeking bijna onweerstaanbaar. Een Franschman van onzen tijd heeft er geen bijzonder belang bij de macht der koningen van het huis Valois grooter of kleiner te schatten dan zij werkelijk geweest is. De privilegiën der Staten-Generaal, der Staten van Bretagne of van Bourgondië zijn thans van even weinig waarde als die van den joodschen Sanhedrin of van den Amphiktionenraad. De wijde afgrond eener groote omwenteling scheidt daar het nieuwe stelsel geheel van het oude. Het bestaan der engelsche natie wordt niet door een soortgelijke klove in twee afgescheiden tijdperken verdeeld. Onze wetten en gebruiken zijn nimmer aan een onherstelbare verwoesting ten prooi geweest. Voor ons zijn de antecedenten der middeleeuwen steeds nog geldig en zij worden bij de plechtigste gelegenheden nog steeds door de eerste staatsmannen aangehaald. Toen, bij voorbeeld, koning George III aangetast werd door een krankheid, die hem buiten staat stelde de koninklijke waardigheid te bekleeden, en toen de uitmuntendste rechtsgeleerden en staat-

kundigen ten aanzien van den weg, dien men behoorde te volgen, gansch uiteenloopende meeningen geuit hadden, wilde het Huis der Gemeenten de beraadslaging over het regentschap niet aanvangen, voordat al de voorbeelden, die men nopens dat onderwerp sedert de vroegste tijden in onze jaarboeken vindt opgeteekend, in goede orde bijeenverzameld waren. Er werden commissiën benoemd tot het doen van onderzoek in de oude archieven van het Rijk. Het eerste voorbeeld, dat men aangeteekend vond, was van het jaar 1217 [1]); men hechtte veel gewicht aan de antecedenten van 1326 [2]), van 1377 [3]) en van 1422 [4]), maar het geval, dat met recht voor het meest toepasselijke gehouden werd, was dat van 1455. Op die wijze hebben in ons land de duurste belangen der staatspartijen menigmaal van de uitkomst der nasporingen van geschiedvorschers afgehangen. Het onvermijdelijk gevolg hiervan was, dat de geschiedvorschers hun onderzoek met partijzuchtigen geest instelden.

Het moet dus geen verwondering baren, dat zij, wier geschriften handelen over de perken, bij Engelands aloude staatsregeling aan de voorrechten der kroon en aan de vrijheden des volks gesteld, doorgaans veel meer den toon van driftige en looze advocaten dan dien van onbevooroordeelde rechters aansloegen. Immers, zij handelden niet over een bloot bespiegelende stoffe; het was hier om zaken te doen, die in rechtstreeksch en praktisch verband stonden met de gewichtigste en meest belangwekkende geschilpunten van hun tijd. Van het begin van den lang gerekten strijd tusschen de Stuarts en hun parlementen tot op den tijd, toen de aanspraken der Stuarts geen vrees meer verwekten, waren weinig vragen belangrijker dan die, of dat geslacht het rijk al dan niet in overeenstemming met de oude staatsregeling bestuurd had. Deze vraag kon alleen door terugwijzingen naar de geschiedboeken der vroegere regeeringen beslist worden. Bracton en Fleta, de Spiegel der gerechtigheid en de notulen van het Parlement werden ijverig doorzocht; eenerzijds ten einde voorwendsels te vinden voor de tyrannie der Sterrekamer, en voor die van het Hoog Gerechtshof aan den anderen kant. Gedurende een lange reeks van jaren trachtte elken Whiggezind geschiedschrijver te bewijzen, dat het engelsch bestuur, van ouds, op weinig na republikeinsch; terwijl elk geschiedschrijver van de Tory-partij wilde bewijzen, dat het nagenoeg despotisch geweest was.

Met deze gevoelens doorbladerden de beide partijen de middeleeuwsche kronieken. Zij vonden beiden zonder moeite wat zij zochten; zij weigerden beiden hardnekkig geloof aan hetgeen niet met hun inzichten strookte. Den aanhangers der Stuarts viel het licht voorbeelden van tegen onderdanen gepleegde verdrukking aan te wijzen. De verdedigers der Rondhoofden kon-

---

[1]) De troonsbeklimming van Hendrik III, zoon van Jan zonder Land, op den leeftijd van tien jaar. V.

[2]) De erfopvolging van Eduard III, mede op uiterst jeugdigen leeftijd, onder het bestuur zijner moeder.

[3]) De troonsbeklimming van den elfjarigen Richard II. V.

[4]) Het overlijden van Hendrik V, wiens zoon, (zie de aanmerking op blz. 15) Hendrik VI, op den leeftijd van negen maanden op den troon kwam, en later, in 1453 en 1455 aan vlagen van krankzinnigheid leed, die het instellen van regentschappen tijdelijk noodig maakten. V.

den even gereedelijk voorbeelden van onverschrokken en met goed gevolg aan de kroon geboden tegenstand aantoonen. De Torys haalden uitdrukkingen uit oude geschriften aan, die bijna even slaafsch waren als die, welke men van Mainwarings [1]) kansel placht te hooren. De Whigs spoorden gezegden op, zoo driest en streng als Bradshaw [2]) er ooit op zijn rechterstoel had uitgesproken. De schrijvers der eene partij bewezen uit talrijke antecedenten, dat de koningen geheel buiten het gezag der parlementen geld afgeperst hadden; de schrijvers der andere partij noemden gevallen op, waarin de parlementen zich het recht hadden aangemagtigd koningen straf op te leggen. Zij, die slechts de eene helft dier argumenten lazen, moesten gelooven, dat de macht der Plantagenets even onbeperkt geweest was als die der sultans van Turkije; zij, die alleen de andere helft leerden kennen, moesten daaruit besluiten, dat de Plantagenets in werkelijkheid niet meer macht bezaten dan de doge van Venetië; en beide deze onderstellingen zouden evenzeer bezijden de waarheid geweest zijn.

Aard der middeleeuwsche beperkte monarchieën.

De oude engelsche regeeringsvorm behoorde tot een klasse van beperkte monarchieën, die gedurende de middeleeuwen in het westelijk gedeelte van Europa ontstaan waren, en in weerwil harer onderlinge groote verscheidenheid, evenwel in vele opzichten punten van overeenkomst hadden. En dit moet ons niet bevreemden. De landen, waar deze monarchieën ontstonden, waren gewesten van hetzelfde groote en beschaafde rijk geweest, en bijna gelijktijdig door telgen van een en dezelfde ruwe en krijgshaftige natie veroverd en onderworpen. Zij hadden zich tot één groot verbond tegen de Mohammedanen vereenigd. Zij waren leden van dezelfde trotsche en heerschzuchtige kerk. Hun staatsregelingen namen dan ook natuurlijk gelijke vormen aan. Hun instellingen waren voor een gedeelte aan het keizerlijk Rome, gedeeltelijk aan het pauselijk Rome en gedeeltelijk aan het oude Germanië ontleend. In elk dier rijken bestond een koning en de koninklijke waardigheid werd in allen strikt erfelijk. In elk dier rijken waren edelen aanwezig, die titels voerden, welke oorspronkelijk gestrekt hadden tot het aanduiden van militaire rangen. De ridderlijke waardigheid, de regelen der wapenkunde waren hun allen gemeen. Men vond er overal rijk begiftigde geestelijke stichtingen, stedelijke corporatiën, die in het genot van groote vrijheden waren, en raadsvergaderingen, welker toestemming tot het wettigen van sommige openbare handelingen vereischt werd.

Prerogatieven der vroegere engelsche koningen.

Onder deze onderling verwante staatsregeling werd de engelsche van een vroeg tijdperk af met recht voor de beste gehouden. De voorrechten van den souverein waren voorzeker zeer uitgebreid. De geest der godsdienst en de geest der ridderschap werkten samen om zijn waardigheid te verhoogen. Zijn hoofd was met de gewijde olie gezalfd. Het was voor den dappersten en edelsten ridder geen vernedering

---

[1]) Onder Karel I, een der voornaamste verdedigers der leer van het goddelijk recht der koningen.

[2]) John Bradshaw bekleedde een rechterlijke betrekking te Londen, toen hij van wege het Parlement tot voorzitter van den bloedraad benoemd werd, die Karel I deed onthoofden.

voor zijn voeten te knielen. Zijn persoon was onschendbaar. Hij alleen vermocht de staten des rijks bijeen te roepen. Hij kon ze naar eigen verkiezing weder huiswaarts zenden; tot elke hunner wetgevende handelingen werd zijn toestemming vereischt. Hij was het hoofd van het uitvoerend bewind; hij alleen kon met vreemde mogendheden onderhandelen; hij gebood over de land- en zeemacht van den staat; hij was de bron der gerechtigheid, der genade en der eer. Hij bezat uitgebreide volmachten tot het regelen der belangen van den handel. Hij was het, die geld liet munten, die maten en gewichten bepaalde, die markten en havens openstelde. Zijn kerkelijk beschermrecht was onmetelijk. Onder zuinig beheer waren zijn erfelijke inkomsten voldoende om de gewone staatsuitgaven te bestrijden. Hij bezat zeer uitgestrekte bijzondere domeinen. Hij was ook erfleenheer over het geheele gebied van zijn koninkrijk en bezat, als zoodanig, veel winstgevende en geduchte rechten, die hem in staat stelden degenen, die hem dwarsboomden, te kwellen en te onderdrukken, en hen, die in zijn gunst deelden, buiten eigen kosten te verrijken en te vergrooten.

Beperkingen van die voorrechten.

Doch hoe ruim zijn macht ook was, ze werd beperkt door drie voorname grondwettige beginselen, zoo oud, dat niemand het tijdstip weet te zeggen, wanneer ze in 't leven traden, en zoo degelijk, dat hun natuurlijke, door vele eeuwen voortgezette ontwikkeling, de orde van zaken heeft doen ontstaan, waaronder wij thans leven.

Ten eerste kon de koning buiten toestemming van zijn parlement geen wetten uitvaardigen. Ten tweede kon hij buiten die toestemming geen belastingen heffen. Ten derde was hij verplicht het uitvoerend bewind overeenkomstig 's lands wetten te voeren, en wanneer hij op die wetten inbreuk maakte, waren zijn raadslieden deswege verantwoordelijk.

Geen waarheidlievend Tory zal ontkennen, dat deze beginselen, vijfhonderd jaren geleden de geldigheid van grondwettige bepalingen erlangd hadden. Evenmin zal een waarheidlievend Whig beweren, dat deze bepalingen niet eerst in later tijd van dubbelzinnigheid gezuiverd zijn, of dat zij in haar geheele strekking nagekomen werden. Een middeleeuwsche staatsregeling kwam niet, gelijk de staatsregelingen van de achttiende of de negentiende eeuw, door ééne enkele staatshandeling in haar geheel tot stand; noch was zij in één enkel staatsstuk opgeteekend. Slechts in een beschaafde en denkende eeuw kan een staatsvorm stelselmatig ingericht worden. In onbeschaafde maatschappijen is de vooruitgang der regeeringskunst gelijk aan den vooruitgang der taal en der dichtkunst. Onbeschaafde maatschappijen hebben een taal, somtijds zelfs een rijke en krachtige taal; doch zij hebben geen wetenschappelijke spraakkunst, geen bepalingen van zelfstandige naamwoorden en werkwoorden, geen benamingen voor vervoegingen, verbuigingen, tijden en naamvallen. Evenzoo bezitten zij ook dichtwijzen, die soms zeer krachtig en welluidend zijn, doch zij hebben geen regel voor metriek, en de zanger, wiens versmaat, alleen door zijn gehoor geregeld, tot verrukking zijner toehoorders strekt, weet zelf niet te zeggen uit hoeveel dactylen en trocheeën elke zijner dichtregelen is samengesteld. Gelijk de welsprekendheid ouder is dan de leer der woordvoeging en de zang ouder dan de prosodie, zoo ook kan het beheer van den staat een hooge mate van treffelijkheid erlangd hebben, lang voordat de

grenzen der wetgevende, der uitvoerende en der rechterlijke machten duidelijk afgebakend waren.

Dit was in ons land het geval. De grenslijn der koninklijke voorrechten was in het algemeen wel zichtbaar, maar niet overal met gelijke nauwlettendheid en duidelijkheid aangewezen. Er was derhalve rondom die grens eenig betwistbaar terrein, waarop herhaalde inbreuken gedaan en represailles genomen werden, totdat eindelijk, na eeuwen langen strijd, duidelijke en duurzame bakens opgericht werden. Het is wellicht leerrijk na te gaan, op welke wijze en in hoeverre onze vroegere koningen de drie groote beginselen plachten te verkrachten, die de vrijheden der natie beschermden.

Geen engelsch koning heeft ooit aanspraak gemaakt op de algemeene wetgevende macht. Zelfs de driftigste en heerschzuchtigste Plantagenet heeft zich nooit bevoegd geacht buiten toestemming van zijn raad te bepalen, dat een jury uit tien in plaats van uit twaalf personen zou bestaan; dat het erfdeel eener weduwe een vierde gedeelte bedragen zou in stede van een derde of, dat in Yorkshire het gebruik van gelijke erfdeeling zoude ingevoerd worden [1]). Maar de koning was gerechtigd tot het begenadigen van wetsovertreders, en daar er zeker punt is, waar de macht van begenadiging en de macht van wetgeving schijnen inéén te smelten, konden zij, althans in een duistere eeuw, al licht met elkander verward worden. Een strafwet wordt met der daad opgeheven, wanneer telkens de kwijtschelding der bepaalde straf op de veroordeeling volgt. De koning bezat, buiten allen twijfel, een onbegrensd recht van genade. Hij was derhalve bevoegd om een strafwet in haar werking op te heffen. Men kon beweren, dat er geen gegronde zwarigheid bestond om hem datgene rechtens te laten doen, wat hij met der daad ten uitvoer kon brengen. Zoo doende ontstond onder medewerking van sluwe en hoofsche rechtsgeleerden op de onduidelijke grens, die de functiën der uitvoerende van die der wetgevende macht scheidt, de groote tegenstrijdigheid, die bekend is, als het zoogenaamde recht van dispensatie.

Dat de koning geen belastingen heffen kon, buiten toestemming van het parlement, is sints onheuglijke tijden erkend als een eerste grondwetsartikel van Engeland. Men vond deze bepaling onder die, welke Jan zonder Land op aandrang der baronnen moest onderteekenen. Eduard I waagde het deze wet te verbreken, doch hoe schrander, hoe machtig en populair hij ook geweest is, ontmoette hij toch een tegenstand, die 't hem raadzaam deed achten toe te geven. Hij verbond zich derhalve uitdrukkelijk zoo voor zich als zijn opvolgers, dat zij nooit meer bijdragen zouden heffen buiten toestemming en vergunning der staten van het rijk. Zijn machtige en roemruchtige kleinzoon trachtte deze plechtige verbintenis te schenden, doch met kracht werd die poging geweerd. Eindelijk gaven de Plantagenets dit punt als verloren op. Doch hoewel zij voortaan nalieten openlijk de wet te schenden, wisten zij zich nochtans door wetsontduiking nu en dan buitengewone hulpmiddelen te verschaffen voor tijdelijke behoeften. Het heffen van belastingen was hun ontzegd, maar zij maakten aanspraak op het recht om beden te

[1]) Dit heeft de heer Hallam in het eerste hoofdstuk zijner constitutioneele geschiedenis uitmuntend toegelicht.

doen en te leenen. Diensvolgens verzochten zij soms op een toon, die veel van een gebod had, en somtijds leenden zij zonder ooit aan teruggeven te denken. Doch het feit, dat het noodig geacht werd zulke afpersingen met den naam van vrijwillige giften en leeningen te bemantelen, bewijst ten volle, dat de geldigheid der groote grondwettige bepaling algemeen erkend werd.

Het beginsel, dat de koning van Engeland gehouden was het bestuur des lands in overeenstemming met 's lands wetten te voeren en zijn raadslieden en dienaren verantwoordelijk waren, als hij iets tegen de wet deed, was reeds in vroegere tijden aangenomen geweest, gelijk uit de strenge vonnissen, die over vele koninklijke gunstelingen uitgesproken en aan hen ten uitvoer gelegd zijn, ten duidelijkste blijkt. Het is nochtans zeker, dat de rechten van bijzondere personen door de Plantagenets menigmaal gekrenkt werden, en dat de lijdende partijen geen vergoeding konden erlangen. Naar luid der wet kon geen Engelschman op het bloote bevelschrift des konings in hechtenis genomen of gehouden worden; met der daad echter, werden personen, die zich de ongenade der regeering op den hals gehaald hadden, dikwijls op een enkel koninklijk bevelschrift gevangen gezet. Naar luid der wet mocht de pijnbank, deze schandvlek van het romeinsche recht, in Engeland nooit gebezigd worden. Desniettemin werd gedurende de onlusten in de vijftiende eeuw een pijnbank in den Tower gebracht, die, onder voorgeven van staatkundige noodwendigheid ook wel eens in werking gesteld werd. Doch het zou een groote dwaling zijn, uit dergelijke misbruiken te willen afleiden, dat de macht der engelsche vorsten schijnbaar of wezenlijk onbeperkt geweest zou zijn. Wij leven thans in een hoogbeschaafde maatschappij, waar elke tijding door drukpers en postboden zoo ras verspreid wordt, dat elke in 't oog loopende geweldenarij, onverschillig in welk gedeelte van ons eiland bedreven, binnen weinig uren de aandacht van millioenen tot zich zou trekken. Wilde een engelsch koning nu, trots de Habeas-Corpus act [1]), een zijner onderdanen doen opsluiten, of een samenzweerder doen pijnigen, de geheele natie zou door die tijding als door een donderslag getroffen worden. In de middeleeuwen was de toestand der maatschappij geheel anders. Zelden en met groote moeite kwamen de verongelijkingen, bijzondere personen aangedaan, ter kennis van het algemeen. Vele maanden lang kon iemand in het kasteel van Carlisle of van Norwich onwettiglijk opgesloten zijn, zonder dat daarvan te Londen in het minst iets vernomen werd. Het is zeer waarschijnlijk, dat de pijnbank sedert vele jaren in gebruik was, eer de groote meerderheid der natie daarvan het geringste vermoeden had. Onze voorouders beseften dan ook geenszins zoo levendig als wij, van welk belang het is groote grondbeginselen te handhaven. Een langdurige ondervinding heeft ons geleerd, dat wij geen enkele inbreuk op de staatsregeling zonder gevaar onopgemerkt kunnen laten voorbijgaan. Derhalve is thans algemeen aangenomen, dat een bestuur, 't welk zonder noodzaak zijn bevoegdheid te buiten gaat, in het

[1]) Deze acte, die van 1679 dagteekent, regelt de wijze en de gronden van inhechtenisneming, en wordt door de Engelschen als een tweede Magna Charta beschouwd, omdat zij een der krachtigste bolwerken voor de persoonlijke vrijheid in Engeland uitmaakt. V.

parlement ernstig gelaakt behoort te worden, en dat een bestuur, 't welk onder den druk der hoogste noodzakelijkheid en met de beste bedoelingen, zijn macht overschrijdt, nochtans onverwijld een acte van kwijtschelding bij het parlement behoort aan te vragen. Doch de Engelschen der veertiende en der vijftiende eeuw dachten geheel anders over dat punt. Zij waren weinig gezind om voor een bloot beginsel in de bres te springen of de stem te verheffen tegen een onwettigheid, die zich niet tevens als grieve deed gevoelen. Zoolang de geest van 't bestuur in het algemeen toegevend en populair bleef, stond het volk zijn souverein ook gaarne eenige ruimte toe. Zoo hij ter bereiking van algemeen als goed erkende doeleinden zijn wettige bevoegdheid overschreed, vond hij niet slechts verschooning, maar zelfs bijval van het volk, en zoolang het onder zijn bestuur veiligheid en voorspoed genoot, geloofde het slechts al te gewillig, dat een ieder, die in ongenade bij den koning viel, haar ten volle verdiende. Evenwel, deze toegeeflijkheid had haar grenzen; en het waren onverstandige koningen, die te veel op de inschikkelijkheid der engelsche natie rekenden. Zij veroorloofde hun wel eens de constutioneele grenzen te buiten te gaan; doch zij kende zich zelve insgelijks het recht toe, die grens te overschrijden, zoodra 's vorsten aanmatigingen zoo ver gingen, dat ze gegronde zorg verwekten. Wanneer hij zich niet vergenoegde met de macht tot het verdrukken van enkelen, dan riepen zijn onderdanen al spoedig de bescherming der wetten in, en was deze ongenoegzaam, dan deden zij al schielijk een beroep op den krijgsgod.

Gewapende tegenstand, een gewoon middel van verzet in de middeleeuwen.

Zij konden inderdaad veilig eenige willekeur van den koning dulden; want zij hielden een breidel in de hand, die des noods den stoutsten en hoogmoedigsten koning rede deed verstaan, den breidel der physieke kracht. Een Engelschman der negentiende eeuw kan zich moeielijk voorstellen, hoe uiterst gemakkelijk en spoedig dit dwangmiddel vierhonderd jaar geleden aangewend werd. Sedert lang heeft het volk het gebruik der wapenen verleerd. De krijgskunst heeft een bij onze voorouders ongekende volmaaktheid erlangd en wordt bij uitsluiting door een daartoe bestemden stand beoefend. Onder goede krijgstucht en leiding, kunnen honderdduizend man vele millioenen arbeiders en burgers in toom houden. Een paar regimenten van de koninklijke lijfwacht zijn toereikend om al de woelgeesten der hoofdstad ontzag in te boezemen. Tevens heeft de bestendige vermeerdering van den eigendom ten gevolge gehad, dat denkende menschen oneindig grooter vrees voor een opstand dan voor een slecht bestuur hebben. Onnoemelijke schatten heeft men besteed aan werken, die bij het uitbreken van een oproer binnen weinige uren vernield kunnen worden. Alleen de vervoerbare waarde, die in de winkels en magazijnen van Londen voorhanden is, bedraagt vijfhonderd maal meer dan de waarde van al wat in de dagen der Plantagenets over het geheele eiland te vinden was; en zoo het bestuur door ruw geweld omvergeworpen werd, zou heel dat vervoerbaar vermogen in het grootste gevaar verkeeren van geroofd of vernield te worden. Met nog grooter gevaar zou het openbaar crediet bedreigd zijn, waarvan het bestaan van duizend huisgezinnen rechtstreeks afhangt en waarmede het crediet der geheele handeldrijvende wereld onafscheidelijk verbonden is. Het is niet overdreven te beweren, dat een burgeroorlog op engelschen bodem

in een enkele week gevolgen zoude na zich sleepen, die zich van de oevers van den Hoangho tot aan de Missouri zouden doen gevoelen, en waarvan de sporen na verloop van eeuwen nog merkbaar zouden zijn. In zulk een staat der maatschappij moet gewapende tegenstand voor een geneesmiddel gehouden worden, dat wellicht gevaarlijker is dan eenig ander euvel, waaraan de Staat kan lijden. In de middeleeuwen was daarentegen gewapend verzet het gewone hulpmiddel tegen staatkundige misslagen; dit middel was altijd bij de hand, en, hoezeer van krachtige en spoedige werking, had het nochtans geen noodlottige of blijvende gevolgen. Wanneer een populair leider zijn vaan verhief in een populaire zaak, kon hij in een enkelen dag een ongeoefend leger op de been brengen. Een geoefend leger was niet voorhanden. Min of meer soldaat was iedereen, doch schaarsch waren de krijgers, die iets meer dan de oppervlakkigste kennis of oefening bezaten. Het vee, de oogst van het loopende jaar en de eenvoudige woonsteden des volks maakten het vermogen der natie uit. Al de destijds in het geheele rijk aanwezige meubelen, winkelwaren en werktuigen waren van geringer waarde dan de have, die men nu soms in enkele gemeenten bijeenvindt. De nijverheid leverde slechts ruwe voortbrengselen op; crediet was nagenoeg onbekend. De maatschappij herstelde zich derhalve van den verkregen schok, zoodra de strijd geëindigd was. De rampen des burgeroorlogs bepaalden zich bij de slachting op het oorlogsveld en bij de daaropvolgende strafoefeningen en verbeurdverklaringen. Na verloop van weinig dagen dreef de boer zijn kudde en de landjonker het wild weder over de velden van Towton of van Bosworth, alsof daar geen buitengewone gebeurtenissen den geregelden loop der menschelijke bedrijven gestremd hadden.

Ruim honderd zestig jaren zijn nu verstreken, sedert het engelsche volk met geweld een bestuur omvergeworpen heeft. In de honderd zestig jaren, die de verzoening der partijen van York en Lancaster voorafgingen, hadden negen koningen in Engeland het bewind gevoerd. Van deze negen werden er zes onttroond. Vijf dier koningen verloren het leven zoowel als de kroon. Het is dus blijkbaar, dat elke vergelijking tusschen onze oude en onze hedendaagsche staatsregeling tot zeer onjuiste gevolgtrekkingen moet leiden; tenzij men den invloed der door tegenstand en door vrees voor tegenstand geboden omzichtigheid van de Plantagenets ruimschoots in aanmerking neme. Wijl onze voorouders een belangrijken waarborg tegen dwingelandij bezaten, behoefden zij veel minder dan wij, wien hij ontbreekt, op sommige andere waarborgen te letten, die door ons te recht van het hoogste belang geacht worden. Daar wij ons niet met geweld tegen een slechte regeering kunnen verzetten zonder ons aan rampen bloot te stellen, waarvoor de verbeelding terugdeinst, zoo is het blijkbaar onze zaak alle grondwettige middelen van verzet tegen een slecht bestuur in den meest bruikbaren staat te houden, de eerste beginselen van overtreding naijverig gade te slaan en nimmer te dulden, dat ongrondwettige handelingen, hoe onschuldig ze op zich zelve ook zijn mogen, onopgemerkt voorbijgaan, opdat ze niet de kracht van antecedenten verkrijgen. Vier honderd jaar geleden mocht men een zoo stipte waakzaamheid overbodig achten. Een natie van geoefende boogschutters en lansknechten kon, zonder gevaar voor haar vrijheid enkele onwettige handelingen dulden van vorsten, wier

bestuur over het algemeen voldeed en wier troon door geen enkel vaandel van liniesoldaten verdedigd werd.

Onder dit stelsel, hoe onbeschaafd het ook moge schijnen in vergelijking met de doorwrochte grondwetten, waarin de laatste zeventig jaren zoo vruchtbaar zijn geweest, genoten de Engelschen gedurende langen tijd een ruime mate van vrijheid en voorspoed. Ofschoon de staat tijdens het zwakke bestuur van Hendrik VI aanvankelijk door partijen en vervolgens door burgeroorlog verdeeld werd; ofschoon Eduard IV een losbandig en heerschzuchtig vorst was; ofschoon Richard III doorgaans als een monster van snoodheid voorgesteld wordt; ofschoon de afpersingen, door Hendrik VII gepleegd, veel gemor deden ontstaan, zoo is het nochtans zeker, dat onze voorouders onder die koningen veel beter bestuurd werden dan de Belgen onder Philips bijgenaamd de Goede, of de Franschen onder dien Lodewijk, dien men den vader zijns volks noemde. Ja, zelfs gedurende het woeden der oorlogen van de rozen schijnt ons land in gelukkiger toestand verkeerd te hebben, dan de naburige staten in tijden van diepen vrede. Comines was een der verlichtste staatsmannen van zijn tijd. Hij had al de rijkste en meest beschaafde volken van het vaste land gezien. Hij had zich in de welvarende vlaamsche steden, de Manchesters en Liverpools der vijftiende eeuw, opgehouden. Hij had Florence bezocht, korte jaren geleden door den kunstlievenden Lorenzo van Medici verfraaid, en Venetië, vóór dat de stad door de bondgenooten van Kamerijk vernederd was [1]). Deze uitmuntende beoordeelaar noemde Engeland bepaald het best bestuurde land, dat hij kende. Met geestdrift sprak hij van de engelsche staatsregeling, welke hij een heilige en rechtvaardige instelling noemde, die niet alleen den volken tot bescherming, maar ook den vorst, die haar eerbiedigde, tot wezenlijken steun strekte. In geen ander land, zeide hij, waren de menschen zoo degelijk voor onrecht beveiligd. De rampen, die uit onze inwendige oorlogen voortvloeiden, schenen hem toe zich niet verder uit te strekken dan tot den adel en de krijglieden, en geen sporen na te laten, zoo als hij elders gezien had, geen verwoeste woningen, geen ontvolkte steden.

Bijzondere aard der engelsche aristokratie.

Het was niet alleen door de krachtige beperking van de koninklijke macht, dat Engeland zich zoo gunstig van de meeste der naburige landen onderscheidde. Van gelijk belang was een vaak minder opgemerkte bijzonderheid, het verband namelijk dat hier tusschen den adel en de overige klassen bestond. Een machtige erfelijke aristokratie was hier aanwezig; maar onder alle erfelijke aristokratieën was deze wel de minst aanmatigende of ongenaakbare. Zij had niets van den hatelijken aard eener kaste. Bij voortduring nam zij leden van het volk in zich op, en bij voortduring daalden haar nakomelingen tot het volk af om er zich mede te vermengen. Elk gentleman kon den rang van pair verwerven. De jongere zoon eens pairs was slechts een gentleman. Kleinzonen van een pair volgden in rang op nieuw benoemde ridders. Tot de waardigheid van

---

[1]) De keizer van Duitschland en de koningen van Frankrijk en van Spanje sloten in 1508 een verbond, met het doel de trotsche republiek ten onder te brengen, die toen met moeite haar bestaan redde, doch het vroegere overwicht nooit herkreeg. V.

ridder kon een ieder het brengen, die door vlijt en zuinigheid grondbezit verworven, of door dapperheid in het veld de aandacht getrokken had. Men achtte het geen vernedering voor de dochter eens hertogs, ja zelfs van een hertog van koninklijken bloede, dat zij met een aanzienlijk en boven anderen uitmuntend commoner huwde. Sir John Howard, bij voorbeeld, huwde met de dochter van Thomas Mowbray, hertog van Norfolk [1]). Sir Richard Pole trouwde met de gravin van Salisbury, dochter van den hertog George van Clarence. Adellijk bloed, wel is waar, werd zeer in eere gehouden, doch tot geluk van ons land was er tusschen adellijk bloed en de voorrechten van het pairschap geen noodzakelijk verband. Men behoefde niet enkel in het Huis der Lords naar lange stamboomen of oude geslachtwapens te zoeken. Personen, pas tot aanzien gerezen, droegen soms de hoogste titels. Mannen, die bekend stonden als nakomelingen van ridders, die in den slag bij Hastings de saksische gelederen verbroken, die de muren van Jeruzalem beklommen hadden, waren soms zonder eenigen titel. Men vond Bohuns, Mowbray's, De Veres, ja zelfs nabestaanden van het geslacht der Plantagenets, die geen hooger titel voerden dan van Esquire, en geen grooter voorrechten genoten dan elke pachter of koopman. Hier bestond derhalve geen grenslijn, zoo als die, welke in andere landen den patriciër van den plebejer scheidt. De Yeoman was niet geneigd over het bestaan van waardigheden te morren, waartoe zijn eigen kinderen verheven konden worden. De hooge adel was niet geneigd een stand te vernederen, tot welken zijn eigen kinderen moesten afdalen [2]).

---

[1]) Norfolk is het eerste adellijke huis in Engeland, waarvan het hoofd onmiddellijk op de koninklijke familie in rang volgt. Sir John was een der voornaamste kampioenen van Eduard IV. V.

[2]) Tusschen deze en de volgende zinsnede, waarin nagenoeg alle rangen der engelsche maatschappij met name genoemd worden, zal een verklaring der beteekenis van zoodanige benamingen wel het best op haar plaats zijn.

Wat in Engeland *de adel (the nobility)* genoemd wordt, is eigenlijk slechts de hoogere adel, namelijk de hertogen, markiezen, graven, burggraven en baronnen, (die allen den titel van lord voeren) benevens hun oudste zonen. Aan de hoogere dezer adellijke rangen (hertogen, markiezen, graven, en burggraven) zijn, naarmate van den rang, een of meer der geringere lordstitels, (markies, graaf, burggraaf of baron) verbonden, die hoffelijkheidshalve *(by courtesy)* ook door de oudste der jongere zonen of broeders gevoerd worden, hoezeer het hoofd des huizes bij alle voegzame gelegenheden al zijn titels meldt. Uit de hoofden dezer adellijke huizen wordt in het parlement de stand der wereldlijke pairs gevormd, die daar den adelstand, den tweeden der in het britsche rijk erkende standen, vertegenwoordigt.

Zij worden *wereldlijke lords (temporal lords)* genoemd, in tegenstelling van de *geestelijke lords (spiritual lords)*, bestaande in de aartsbisschoppen en bisschoppen, die in het Parlement den eersten der gemelde drie standen, den geestelijken stand, vertegenwoordigen met wier kerkelijke waardigheid de lords-titel verbonden is. Deze twee standen vormen te zamen het hoogerhuis van het parlement.

De derde stand is die der *gemeenen* of *commoners (the commonalty)*, die in het parlement door het lagerhuis of huis der gemeenten vertegenwoordigd zijn. Tot dezen stand behoort het gansche overige volk, de jongere zonen der *nobility*, die geen recht op een lordstitel hebben, de ridders, baronets enz., de burgers en de yeomen, zoowel als de geringste arbeiders.

Het woord *gentleman* wordt, zoo als bekend is, in het algemeen op elk beschaafd en welopgevoed man toegepast; strikt genomen komt het hun slechts toe, die, hetzij door

Na de oorlogen van York en Lancaster werden de bestaande banden tusschen den hoogen adel (nobility) en de commonalty nauwer en menigvuldiger dan ooit. De omvang der ramp, die de oude aristokratie getroffen had, kan men uit een enkele omstandigheid opmaken. In het jaar 1451 riep Hendrik VI drie-en-vijftig wereldlijke lords naar het parlement. De wereldlijke lords, die door Hendrik VII naar het parlement van 1485 beroepen werden, waren slechts ten getale van negen en twintig; en onder dit getal bevonden zich verscheidenen, eerst onlangs tot het pairschap verheven. In de eerstvolgende honderd jaren werd de adellijke stand met een aantal leden uit de gentry vermeerderd. De aard der samenstelling van het huis der Gemeenten bevorderde in hooge mate de heilzame onderlinge vermenging der standen. De ridder van het graafschap vormde de schakel tusschen den winkelier en den baron. Op dezelfde banken, waar de door de handelsteden tot het parlement verkozen goudsmeden, lakenkoopers en kruideniers zitting namen, zaten ook ieden, die in elk ander land edellieden genoemd zouden zijn; erfheeren van landgoederen, gerechtigd tot het voeren eener eigen hofhouding en van een eigen wapenschild, en die een door vele geslachten voortgezette aanzienlijke afkomst konden bewijzen. Sommigen konden zelfs op koninklijk bloed roemen. Eindelijk stelde zich de oudste zoon van een graaf van Bedford, die volgens het gebruik den tweeden titel zijns vaders droeg, candidaat voor het lidmaatschap van het lagerhuis, en zijn voorbeeld vond bij anderen navolging. Eenmaal in dit huis zittende werden natuurlijk de erfgenamen der rijksgrooten even ijverige voorstanders der privilegiën, als de eenvoudige burgers, die zij daar aantroffen. Onze demokratie was dan ook van een vroeg tijdperk af de meest aristokratische, onze aristokratie de meest demokratische der wereld; een bijzonderheid, die nog heden voortduurt, en die op staatkundig en zedelijk gebied vele belangrijke gevolgen gehad heeft.

Dynastie der Tudors. Het bestuur van Hendrik VII, van zijn zoon en zijn kleinkinderen was over het algemeen willekeuriger dan dat der Plantagenets. Dit onderscheid kan men wellicht aan hun persoonlijk karakter toeschrijven; want moed en een vaste wil waren al de mannen en vrouwen van het huis Tudor eigen. Gedurende een tijdperk van honderdtwintig jaar voerden zij het gezag altijd met kracht, dikwerf met hartstochtelijke drift, soms met wreed-

---

afstamming, door een min of meer aanzienlijke of deftige stelling in de maatschappij of door een onafhankelijk bestaan, aanspraak op eenige onderscheiding kunnen maken. Wordt nu de *gentry* of *stand der gentlemen* genoemd, dan mag men, vooral in historische geschriften, veilig aannemen, dat hiermede voornamelijk, zoo niet uitsluitend, de gegoede eigenaren, de afstammelingen of bloedverwanten van voorname huizen, de magistraatspersonen, in één woord, de deftigste lieden van den burgerstand gemeend zijn. *Esquire* is een titel, die reeds meer uitsluitend de *gentry* toekomt, doch die bijna niet minder misbruikt wordt dan die van *gentleman*.

Yeoman is de naam der kleine landeigenaars, die doorgaans met eigen handen hun grond bebouwen, die bevoegd zijn als kiezers van parlementsleden, en als leden der juryrechtbanken op te treden, en die tot een landmilitie behooren, welke in de engelsche geschiedenis sedert eeuwen een belangrijke rol gespeeld heeft, en in geval van nood bijna altijd met den loffelijksten moed en ijver en met de beste uitkomst, rustbewaardersdienst verricht. V.

heid. Op het voetspoor der dynastie, die hen was voorgegaan, verkortten zij soms de rechten van bijzondere personen, eischten zij bij wijlen schattingen onder den naam van leeningen en van vrijwillige bijdragen, en stelden zij ook wel strafbepalingen buiten werking; en hoezeer zij zich nimmer verstoutten op eigen gezag een blijvende wet af te kondigen, namen zij het toch, als het parlement niet vergaderd was, op zich door tijdelijke bevelschriften in tijdelijke behoeften te voorzien. Evenwel, zelfs de Tudors waren niet bij machte de verdrukking boven zekere mate te verzwaren; want zij hadden geen gewapende macht onder hun bevelen en waren van een gewapend volk omringd. Het paleis werd slechts door weinige huisbedienden bewaakt, welke de krijgsmacht van een enkel graafschap of van een enkele wijk van Londen met gemak overmeesterd zou hebben. Deze hoogmoedige vorsten stonden dus onder een bedwang, sterker dan bloote wetten kunnen opleggen, een bedwang, dat hen voorzeker niet hinderde enkele personen soms met willekeur en zelfs met barbaarschheid te behandelen, maar dat de natie wezenlijk voor algemeene en langdurige onderdrukking beveiligde. Zij konden gerust tyrannen zijn binnen den kring hunner hovelingen, maar de stemming der natie moesten zij bestendig en nauwlettend gadeslaan. Hendrik VIII, bij voorbeeld, vond geen tegenstand, toen hij Buckingham en Surrey, Anne Boleyn en lady Salisbury naar het schavot verwees, maar toen hij buiten het parlement van zijn onderdanen een schatting eischte ten bedrage van een zesde hunner goederen, vond hij zich weldra genoodzaakt den eisch in te trekken. De leus van honderdduizenden was, dat zij Engelschen waren en geen Franschen, vrije mannen en geen slaven. In Kent moesten de koninklijke commissarissen hun leven door de vlucht redden. In Suffolk grepen vierduizend man naar de wapenen, en de dienaren des konings deden in dat graafschap vergeefsche moeite om een leger op de been te brengen. Zij, die zich bij den opstand niet aansloten, verklaarden in zulk een strijd niet tegen hun broeders te willen kampen. Hoe trotsch en laatdunkend Hendrik ook was, deinsde hij, en niet zonder grond, terug voor een worsteling met den vertoornden geest der natie. Hij had het lot zijner voorgangers voor oogen, die te Berkeley en te Pomfret omgekomen waren. Hij trok niet alleen zijn onwettige bevelen in; niet alleen verleende hij gratie aan al de ontevredenen, maar in het openbaar en plechtig vroeg hij verschooning voor de op de wetten gepleegde inbreuk.

Zijn handelwijze te dezer gelegenheid werpt een helder licht op de door zijn geslacht gevolgde staatkunde. De inborst der vorsten van dien stam was vurig en hun moed groot; maar zij kenden het karakter der natie, die zij regeerde, en nimmer dreven zij de stijfhoofdigheid tot noodlottige uitersten, zoo als sommige hunner voorgangers en opvolgers gedaan hebben. Het beleid der Tudors was zoo groot, dat hun macht, hoewel ze dikwerf weerstand vond, toch nooit omvergeworpen werd. Elk hunner heeft zijn bestuur door gevaarlijke volksbewegingen verontrust gezien; doch de regeering slaagde er steeds in de muitelingen tevreden te stellen of ze ten onder te brengen en te straffen. In enkele gevallen trachtten zij door tijdig toegeven den burgeroorlog te keeren; doorgaans echter bleef zij volharden en deed een beroep op de hulp der natie. De natie gaf gehoor aan die stem, schaarde

zich om haar vorst en stelde hem in staat de ontevreden minderheid te bedwingen.

Zoo nam Engeland, van den tijd van Hendrik III tot dien van Elizabeth, toe in macht en bloei, onder een staatsregeling, die de kiem onzer tegenwoordige instellingen in zich droeg, en die, hoewel niet met stiptheid omschreven noch ook altijd stipt nageleefd, nochtans voor ontaarding in despotisme degelijk gevrijwaard bleef door het ontzag, dat de heerschers voor den moed en de kracht der beheerschten koesterden.

Maar zulk een staatsregeling past alleen voor een bijzonder tijdperk in de ontwikkeling der maatschappij. Dezelfde oorzaken, die in de kunsten des vredes aanleiding tot de verdeeling van den arbeid gaven, moesten eindelijk ook de krijgskunst tot een afzonderlijke wetenschap en tot een afzonderlijk bedrijf maken. Er komt een tijd, waarin de wapenhandel aanvangt het onderwerp der aandacht van een afzonderlijken stand te worden. Het blijkt alras, dat landlieden en burgers, zelfs met de grootste dapperheid, het veld niet kunnen houden tegen ervaren soldaten, wier geheele leven slechts één voorbereiding tot het slagveld is, wier zenuwen verstaald zijn door langdurige gemeenzaamheid met gevaar, en die zich zoo regelmatig en zeker bewegen als de raderen eens uurwerks. Het wordt duidelijk, dat de bescherming der volkeren niet langer aan krijgers toevertrouwd kan worden, die voor een veldtocht van weinig weken van den ploeg of den weefstoel gehaald worden. Richt de eene staat een geregeld leger op, dadelijk moeten de naburige staten dat voorbeeld volgen, of zich aan een vreemd juk onderwerpen. Waar echter een geregeld leger bestaat, kan een beperkte monarchie in den trant dergenen, die in de middeleeuwen bestonden, niet meer blijven bestaan. De koning is al dadelijk van de voornaamste beperking zijner macht ontslagen; en het kan niet anders, of zijn macht wordt onbepaald, zoo hij niet aan nieuwe beperkingen onderworpen wordt, die overtollig zouden zijn in een maatschappij, waar iedereen krijgsman is als het te pas komt, maar waar niemand voortdurend de wapenen draagt.

De beperkte monarchieën der middeleeuwen doorgaans in onbeperkte monarchieën veranderd.

Met het gevaar kwamen ook de middelen tot afwending. In de middeleeuwsche monarchieën bezat de vorst de macht van het zwaard; doch de natie hield de koorden van de beurs, en de vooruitgang der beschaving deed, naarmate hij het zwaard der vorsten bij de natie al meer en meer gevreesd maakte, den vorst al meer en meer behoefte gevoelen aan de geldelijke ondersteuning der natie. Zijn erfelijke inkomsten waren niet meer toereikend om ook slechts de kosten der civiele administratie te bestrijden. Volstrekt onmogelijk was het hem zonder een geregeld en veelomvattend belastingstelsel, een groote en welgeoefende legermacht voortdurend strijdvaardig te houden. De staatkunde, welke de parlementaire vergaderingen in Europa hadden behooren aan te nemen, zou hebben moeten strekken om haar grondwettig recht op het toestaan of weigeren van geld onwrikbaar te handhaven, en standvastig bijdragen tot het onderhoud van legers te weigeren, zoolang men geen hechte waarborgen tegen het despotisme verkregen had.

Deze wijze staatkunde werd alleen in ons land gevolgd. In de naburige rijken werden krijgsinrichtingen op een grooten voet geregeld en geen nieuwe

waarborgen voor de openbare vrijheid beraamd; hieruit volgde de spoedige ontbinding der oude parlementaire instellingen in al die landen. In Frankrijk, waar zij nooit veel levenskracht bezeten hadden, kwijnden zij en verdwenen ten laatste van louter zwakte. In Spanje, waar zij zoo machtig geweest waren als in eenig ander gedeelte van Europa, streden zij woedend om haar behoud, maar zij streden te laat. Vergeefs verdedigden de nijvere werklieden van Toledo en Valladolid de voorrechten der Castiliaansche Cortes tegen de oude krijgsbenden van Karel V. Even vruchteloos stonden later de burgers van Saragossa tegen Philips II op, om de oude constitutie van Aragonië te behouden. De groote nationale raadsvergaderingen der monarchieën van het vaste land, vergaderingen, die eenmaal weinig minder fier en machtig geweest waren dan die, welke te Westminster zetelden, vervielen de eene na de andere tot volslagen onmacht. Kwamen zij bijeen, dan hadden deze bijeenkomsten, gelijk aan onze hedendaagsche convocatiën [1]), alleen de vervulling van aloude vormen ten doel.

De Engelsche monarchie maakt hierop een zeldzame uitzondering.

In Engeland namen de gebeurtenissen een anderen keer. Dit bijzonder geluk had het land voornameiijk aan zijn insulaire ligging te danken. Vóór het einde der vijftiende eeuw reeds waren groote staande legers onmisbaar voor de waardigheid en zelfs voor de veiligheid der fransche en der spaansche monarchieën. Zoo een dier mogendheden haar krijgstoestel afgeschaft had, zou ze zich spoedig aan de eischen der andere hebben moeten onderwerpen. Maar Engeland, door de zee tegen invallen beschermd en slechts zelden in krijgsbedrijven op het vaste land betrokken, was nog niet tot het bezigen van geregelde troepen genoodzaakt. De zestiende, de zeventiende eeuw verschenen, zonder dat Engeland nog een staand leger had. In den aanvang der zeventiende eeuw had de wetenschap der staatkunde groote vorderingen gemaakt. Het lot der spaansche cortes en der fransche statengeneraal had onzen parlementen tot plechtige waarschuwing gestrekt. De aard en de grootheid des gevaars volkomen beseffende, namen zij te goeder ure een beleidvolle taktiek aan, die hen na een door drie geslachten voortgezette worsteling eindelijk tot het doel bracht.

Bijna elk der schrijvers, die over dezen tijd gehandeld hebben, tracht te bewijzen, dat het zijn partij was, die voor het onveranderd behoud der oude staatsregeling kampte. Doch de waarheid is, dat de oude staatsregeling niet onveranderd behouden kon worden. Een macht, welker gezag boven alle menschelijke wijsheid verheven is, had besloten, dat er voortaan geen regeeringstelsels van dien bijzonderen aard in wezen zouden blijven, die in de veertiende en vijftiende eeuw in Europa algemeen geweest waren. Het was dus de vraag niet, of onze staatsregeling een wijziging zou ondergaan, maar wel, van welken aard die wijziging zijn zou. Het ontstaan eener nieuwe en sterke macht had het vroeger evenwicht verbroken en de eene beperkte monarchie na de andere in onbeperkte monarchieën veranderd. Wat elders gebeurd was, zou ongetwijfeld ook hier hebben plaats gegrepen, ware het evenwicht niet her-

---

[1]) De bijeenkomst der voogden van de Engelsche kerk. Elke aartsbisschop roept ze van tijd tot tijd op, om aan den ouden vorm te voldoen en verdaagt ze daarna onmiddellijk weder. V.

steld door het overbrengen van een belangrijk gedeelte der macht van de kroon op het parlement. Onze vorsten stonden op het punt dwangmiddelen te hunner beschikking te krijgen, zoo als geen Plantagenet of Tudor ze ooit bezeten had. Zij hadden onvermijdelijk despoten moeten worden, indien hun niet tenzelfden tijde perken gesteld waren, die geen Plantagenet of Tudor immer gekend heeft.

De hervorming en haar gevolgen.

Het schijnt dus zeker, dat bijaldien ook geen andere dan staatkundige redenen daartoe aanleiding gegeven hadden, de zeventiende eeuw niet zonder een felle worsteling tusschen onze koningen en hun parlementen zou afgeloopen zijn. Maar andere en wellicht krachtiger oorzaken werkten tot zulk een uitkomst mede. Terwijl het bestuur der Tudors nog in zijn hoogsten bloei stond, had een gebeurtenis plaats, die van den grootsten invloed was op het lot van alle christenvolkeren, en inzonderheid op het lot van Engeland. In den loop der middeleeuwen had zich de geest in Europa tweemaal tegen de heerschappij van Rome verheven. De eerste opstand barstte in het zuiden van Frankrijk uit. De wilskracht van Innocentius III, de ijver der nieuwe orden van Franciscus en Dominicus, en de wreedheid der kruisvaarders, welke de geestelijkheid tegen een vreedzaam volk aanhitste, onderdrukten de Albigensische gemeenten. De tweede hervorming had haar oorsprong in Engeland en sloeg van daar tot Boheme over. Het was der kerkvergadering van Constanz door de afschaffing van eenige kerkelijke misbruiken, die der Christenheid tot ergernis gestrekt hadden, en den vorsten van Europa, door een meêdoogenlooze vervolging der ketters te vuur en te zwaard, gelukt, de beweging meester te worden en ze te onderdrukken. Er bestaat geen reden om over dien afloop te treuren. Natuurlijk zal een protestant zich tot de Albigenzen en de Lollards aangetrokken gevoelen, doch een verlicht en gematigd protestant zal misschien betwijfelen, of de zege der Albigenzen of der Lollards over 't geheel wel tot bevordering van geluk en deugd gestrekt zou hebben. Hoe verdorven de roomsche kerk ook was, mag men toch met grond aannemen dat, wanneer die kerk reeds in de twaalfde of zelfs in de veertiende eeuw in verval geraakt was, een of ander nog meer verdorven stelsel de leemte zou hebben aangevuld. Er was toen zeer weinig kennis in het grootste gedeelte van Europa, en dat weinige vond men alleen onder de geestelijken. Nauwelijks één man van de vijfhonderd zou in staat geweest zijn een psalm van a tot z te lezen. Boeken waren zeldzaam en kostbaar. De boekdrukkunst was nog onbekend. Afschriften van den bijbel, in schoonheid en duidelijkheid verre ten achteren bij de afdrukken, die elk daglooner zich thans kan aanschaffen, brachten destijds prijzen op, die menig priester niet in staat was te geven. Het was blijkbaar onmogelijk, dat de leeken zelve de schrift raadpleegden. Waarschijnlijk zouden zij dus na het afleggen van het eene geestelijke juk zich een ander op den hals gehaald hebben, en de invloed, dien de roomsche geestelijkheid bezat, zou op een veel minder geschikte klasse van leeraars zijn overgegaan. De zestiende eeuw was betrekkelijk een verlicht tijdvak. Maar zelfs in de zestiende eeuw volgde een aanzienlijk getal dergenen, die het oude geloof opgaven, den eersten den besten stoutmoedigen en welbespraakten gids, die zich aanbood, en verviel zoodoende al ras tot veel ernstiger dwalingen, dan die zij pas afgezworen hadden. Aldus konden Matthias en

Knipperdolling, deze apostelen van roof, moord en wellust, een tijd lang groote steden naar hun hand zetten. In een nog duisterder eeuw hadden zulke valsche profeten nieuwe rijken kunnen stichten en het Christendom had tot een wreedaardig bijgeloof verwrongen kunnen worden, dat niet alleen het Pausdom, maar zelfs het Islamisme in schadelijkheid zou hebben overtroffen.

Ongeveer honderd jaar na het concilie van Constanz nam de groote omkeer een aanvang, die bij uitnemendheid, de Hervorming genoemd wordt. De tijd was nu daartoe rijp geworden. De wetenschap was niet meer uitsluitend of bij voorkeur het eigendom der geestelijkheid. De uitvinding der boekdrukkunst had den bestrijders der kerk een krachtig wapen aan de hand gedaan, dat hun voorgangers ontbroken had. De studie der oudere schrijvers, de snelle krachtsontwikkeling der nieuwe talen, de voorbeeldelooze werkzaamheid, waarmede alle vakken van letterkunde beoefend werden, de staatkundige toestand van Europa, de ondeugden van het hof van Rome, de afpersingen van de romeinsche schatkist, de naijver, dien de overdaad en de voorrechten der geestelijkheid natuurlijk bij de leeken wekten, de afgunst waarmede even natuurlijk het italiaansche overwicht beschouwd werd door mannen, die aan deze zijde der Alpen geboren waren, dit alles gaf den verbreiders der nieuwe leer een steun, waarvan zij een uitmuntend gebruik wisten te maken.

Zij, die van oordeel zijn, dat in de duistere eeuwen de invloed der roomsche kerk, over 't geheel genomen, tot heil des menschdoms gestrekt heeft, kunnen evenwel, zonder met zich zelve in strijd te komen de hervorming een onwaardeerbare zegening noemen. De leiband, die het kind beveiligt en staande houdt, zou den volwassen man slechts hinderen. Evenzoo kunnen dezelfde middelen, die den menschelijken geest in het ééne tijdperk zijner ontwikkeling gunstig en bevorderlijk zijn, op een later tijdstip louter tot belemmering strekken. Er bestaat een punt in 't leven van enkelen, zoowel als in dat van de geheele maatschappij, waar onderwerping en geloof, die in later dagen met recht slaafschheid en lichtgeloovigheid genoemd zouden worden, nuttige hoedanigheden zijn. Een kind, dat leerzaam en geloovig naar de lessen van ouderen luistert, zal waarschijnlijk rasse vorderingen maken. Een man echter, die met kinderlijke gehoorzaamheid elke bewering of elke stelling eens anderen aannam, die niet wijzer is dan hij, zou zich verachtelijk maken. Evenzoo is het met maatschappijen gesteld. De kindsheid der europeesche volken stond onder de voogdij der geestelijkheid. Het overwicht van den geestelijken stand was langen tijd de natuurlijke en gepaste meerderheid, die aan intellectueele ontwikkeling toekomt. Ondanks al hun gebreken maakten de priesters toch nog verreweg het verstandigste gedeelte der maatschappij uit. Over 't geheel genomen was het dus goed, dat zij ontzien en gehoorzaamd werden. De inbreuken, die de geestelijke macht zich op het wereldlijk gebied veroorloofde, veroorzaakten veel meer onheil, zoolang deze macht zich in handen bevond van den eenigen stand, die geschiedkunde, wijsbegeerte en openbaar recht beoefend had, en de wereldlijke macht aan onbeschaafde heerschers behoorde, die hun eigen leenbrieven en edicten niet lezen konden. Doch een omkeer had plaats. Van lieverlede verkregen de leeken grooter kennis. In den aanvang der zestiende eeuw stonden velen hunner in alle

vakken der wetenschap volkomen gelijk met hun meest verlichte geestelijke herders. De heerschappij, die in de duistere eeuwen spijt vele misbruiken een gewettigde en heilzame voogdijschap geweest was, werd voortaan een onrechtmatige en schadelijke dwingelandij

Van den tijd, toen de barbaren het westersche rijk overstroomden, tot op dien van het herleven der letteren, was de invloed der roomsche kerk in het algemeen der wetenschap, der beschaving en der verbetering van het staatsbestuur gunstig geweest. Maar in de laatste drie eeuwen heeft zij er zich voornamelijk op toegelegd den vooruitgang van den menschelijken geest te stremmen. Al de vorderingen, die de wetenschap, de vrijheid, de welvaart en de kunsten des levens in de landen der christenheid gemaakt hebben, vonden plaats ten spijt van haar en stonden overal in een omgekeerde verhouding tot haar macht. De heerlijkste en vruchtbaarste provinciën van ons werelddeel zijn onder haar invloed tot armoede, tot staatkundige afhankelijkheid en tot intellectueele verdooving vervallen; terwijl protestantsche landen, wier onvruchtbaarheid en barbaarschheid eenmaal spreekwoordelijk waren, door kunst en vlijt in vruchtbare dreven herschapen zijn en zich op een lange reeks van helden en staatsmannen, van wijsgeeren en dichters kunnen beroemen.

Een ieder, die de natuurlijke gesteldheid van Italië en van Schotland kent en den toestand, waarin deze landen vierhonderd jaar geleden verkeerden, zal zich eenig denkbeeld kunnen vormen van de vruchten der pauselijke heerschappij, wanneer hij de omstreken van Rome vergelijkt met die van Edinburg. Het verval van Spanje, eenmaal de eerste onder de monarchieën, tot den toestand van de diepste vernedering, de verheffing van Holland, dat met zoo vele natuurlijke hindernissen te kampen had, tot een rang, dien een zoo klein gemeenebest nimmer te voren bereikte, levert dezelfde les voor ons op. Elk een die in Duitschland het gebied eens roomsch-katholieken vorstendoms verlaat voor dat van een protestantsch vorstendom, die in Zwitserland van een roomsch naar een protestantsch kanton, in Ierland van een roomsch naar een protestantsch graafschap komt, ziet een lager trap van beschaving door de kenmerken eener hooger cultuur vervangen. Hetzelfde verschijnsel vertoont zich aan de overzijde des Oceaans. De protestanten in de Vereenigde Staten zijn oneindig verder gekomen dan de roomsch-katholieken in Mexico, Peru en Brazilië. De roomsch-katholieken in Neder-Canada blijven traag en werkeloos, terwijl de bedrijvigheid en ondernemingsgeest der protestanten in alle omliggende landen de hoogste levendigheid verspreidt. De Franschen hebben ontegenzeggelijk een kloekmoedigheid en schranderheid aan den dag gelegd, die zelfs onder verkeerde leiding hun nochtans rechtmatige aanspraak op den naam eener groote natie geeft, maar deze schijnbare uitzondering blijkt bij nader onderzoek tot bevestiging van den regel te strekken; want in geen enkel der zich roomsch-katholiek noemende landen, heeft gedurende verscheiden menschengeslachten de roomsche kerk zoo weinig gezag bezeten als in Frankrijk.

De literatuur der Franschen wordt te recht de gansche wereld door zeer in eere gehouden; maar als wij van haar wegnemen, wat tot vier partijen behoort, die om verschillende gronden in verzet zijn gekomen tegen de pau-

selijke overheerscheng, al wat behoort tot de protestanten, tot de kampioenen der gallicaansche vrijheid, tot de jansenisten en tot de wijsgeeren, hoeveel zal er dan nog overblijven?

Het is moeijelijk uit te maken, of Engeland der roomsch-katholieke religie of der reformatie meer te danken heeft; de versmelting der rassen en de afschaffing van het lijfeigenschap zijn wij voornamelijk aan den invloed verschuldigd, dien de geestelijkheid der middeleeuwen op de leeken uitoefende. Burgerlijke vrijheid en gewetensvrijheid en al de zegeningen, welke uit die vrijheden ontspruiten, hebben wij voornamelijk aan den grooten opstand der leeken tegen priesterheerschappij te danken.

De strijd tusschen de oude en de nieuwe godsdienststelsels was in ons land van langen duur en de uitslag scheen soms onzeker Er waren twee uiterste partijen, beiden evenzeer bereid om geweld te plegen of met onbuigzame standvastigheid te lijden. Tusschen hen was langen tijd een middelpartij geplaatst, wier leden op zeer onlogische, doch geenszins onnatuurlijke wijze de lessen in de kinderkamer ontvangen met de leerredenen der nieuwe predikers wilden overeenbrengen; die met liefde aan de oude gebruiken gehecht waren en evenwel de verkeerdheden verfoeiden, waarmede die gebruiken in 't nauwste verband stonden. Menschen, die in zulk een stemming verkeerden, waren geneigd, gaarne, ja zelfs met dankbaarheid, de leiding van een schranderen heerscher te volgen, die hun de moeite van een eigen oordeel bespaarde, wiens vaste en gebiedende stem zich boven het rumoer van den geloofsstrijd verhief en hun aangaf, hoe zij aanbidden en wat zij geloven moesten. Het is dus niet te verwonderen dat de Tudors op de kerkelijke zaken grooten invloed hebben kunnen uitoefenen; en het kan ons evenmin bevreemden, dat hun invloed meestal aan hun eigen belangen dienstbaar gemaakt werd.

Hendrik VIII beproefde het een anglicaansche kerk te stichten, die op het stuk der suprematie, en op dat stuk alleen, van de roomsche kerk afweek. In deze poging slaagde hij uitnemend. Zijn volhardend karakter, zijn bijzonder gunstige verhouding tot de vreemde mogendheden, de onmetelijke schatten, die de berooving der kloosters opbracht, en de steun der partij, die steeds het midden tusschen twee uiterste meeningen hield, stelden hem in staat de beide uiterste partijen te trotseeren, hen, die de leer van Luther beleden, als ketters te verbranden, en hen, die 's pausen oppergezag erkenden, als hoogverraders op te hangen. Maar zijn stelsel ging met hem ten grave. Had hij langer geleefd, het ware hem moeijelijk gevallen zich op een standpunt te handhaven, dat zoowel door de aanhangers der oude als der nieuwe leer met gelijke woede aangevallen werd. De ministers, die voor zijn onmondigen zoon de voorrechten der kroon moesten bewaren, durfden in zulk een gewaagde politiek niet volharden; evenmin durfde Elizabeth er toe terugkeeren. Het werd noodig eene keuze te doen. De regeering moest zich aan Rome onderwerpen of de hulp der protestanten inroepen. In één punt slechts stemden de regeering en de protestanten overeen — in haat tegen de pauselijke macht. De engelsche hervormers brandden van verlangen om even ver te gaan als hun broeders op het vaste land. Een aantal leerstellingen en gebruiken, die Hendrik hardnekkig gehouden had, en welke Elizabeth met

tegenzin prijs gaf, werden, als anti-christelijk, door hen eenstemmig veroordeeld. Velen hunner waren ten hoogste afkeerig zelfs van onverschillige zaken, die tot de vormen of tot de kerkelijke gebruiken van het mystieke Babylon behoord hadden. Zoo weigerde bisschop Hooper, die te Gloucester manmoedig voor zijn geloof den dood onderging, langen tijd het bisschoppelijk gewaad aan te trekken Bisschop Ridley, een nog beroemder martelaar, haalde de oude altaren in zijn bisdom om, en deelde het heilig avondmaal toe midden in de kerk aan tafels, die de papisten oneerbiedigelijk met den naam van oesterplanken bestempelden. Bisschop Jewel noemde het geestelijk gewaad een tooneelcostuum, een narrenpak, een erfstuk van de Amoriten, en beloofde geen moeite te zullen sparen om zulken vernederenden onzin uit te roeijen. Aartsbisschop Grindal aarzelde lang, éér hij een bisschopsmijter aannam, uit afkeer van hetgeen hij het poppenspel der inwijding noemde. Bisschop Parkhurst uitte een vurig gebed, dat de kerk van Engeland zich die van Zurich als het volmaakte toonbeeld eener christelijke gemeente mocht voorstellen. Bisschop Ponet was van gevoelen, dat men den titel bisschop aan de papisten kon overlaten en de hoogere voogden der kerk superintendenten genoemd moesten worden. Neemt men nu in aanmerking, dat niet een dezer prelaten tot de hevigste afdeeling der protestantsche partij behoorde, dan is er niet aan te twijfelen, dat het werk der hervorming in Engeland op even ruime schaal als in Schotland ten uitvoer gebracht zou zijn, indien men in den algemeenen geest dier partij gehandeld had.

Oorsprong der anglicaansche kerk.

Maar gelijk de regeering de medewerking der protestanten noodig had, zoo ook behoefden deze de bescherming der regeering; daarom werd van weerszijde veel toegegeven; men werd het met elkander eens en de anglicaansche kerk was de vrucht dier minnelijke schikking

Aan de eigenaardigheden dezer groote instelling en aan de hevige driften, die ze in de gemoederen harer vrienden zoo wel als harer vijanden gewekt heeft, moet men vele der belangrijkste gebeurtenissen toeschrijven, die sints den tijd der hervorming in ons land plaats grepen; en de staatsgeschiedenis van Engeland zouden wij volstrekt niet kunnen verstaan, zoo wij ze niet in bestendig verband met de geschiedenis onzer kerkinstellingen beschouwden.

Thomas Cranmer [1]) was de man, die het voornaamste aandeel gehad heeft in de vaststelling der voorwaarden van de verbintenis, waaruit de anglicaansche kerk ontstond. [2]) Hij vertegenwoordigde de beide partijen, die destijds elkanders bijstand noodig hadden. Hij was godgeleerde en hoveling tevens.

---

[1]) Aartsbisschop van Canterbury. Terwijl hij zich naar de luimen en wenschen van Hendrik VIII voegde, vond hij voortreffelijke gelegenheid om de zaak der reformatie te behartigen. Gedurende de minderjarigheid van Eduard VI kon hij met nog meer vrucht werkzaam zijn. Doch Maria de Bloedige, door de roomschgezinden ten troon geholpen, deed hem in 1556 op een brandstapel omkomen. V.

[2]) Hier worden de onder de regeering van Eduard VI aangenomen en vastgestelde kerkartikelen bedoeld, welke door een ieder, die in de anglicaansche geestelijkheid wenschte te treden, moesten worden onderteekend, alsmede door hoofden van collegiën, onderwijzers der jeugd enz. Maria de Bloedige hief ze op, doch zij werden door Elizabeth op nieuw ingesteld en later door Karel I bekrachtigd. Gelijktijdig met de invoering van die artikels werden ook de in het anglicaansche algemeen gebedenboek vervatte gebeden, litanieën en liturgieën aangenomen. V.

Als godgeleerde was hij ten volle bereid op den weg der veranderingen even ver te gaan als eenig zwitsersch of schotsch hervormer. Als hoveling wenschte hij de organisatie te behouden, die, vele eeuwen lang, voor de oogmerken der roomsche bisschoppen zoo verbazend dienstig geweest was, en waarvan men voor 't vervolg gelijke dienst mocht verwachten voor de bedoelingen der engelsche koningen en hunner ministers. Zijn karakter en zijn gaven maakten hem uitermate geschikt om als bemiddelaar op te treden. Heilig in zijn woorden, gewetenloos in zijn daden, onverschillig voor alles, stout in zijn denkbeelden, een lafaard en een oogendienaar als het op handelen aankwam, een verzoenbaar vijand en een lauwe vriend, was hij in alle opzichten berekend om de voorwaarden te regelen van het verbond tusschen de kerkelijke en wereldlijke vijanden des pausdoms.

Eigenaardige geest der kerk.

Tot op dezen dag hebben de inrichting, de leerbegrippen en de dienst der kerk zichtbare teekenen behouden van de schikking, waaruit zij ontsproot. Zij bekleedt een middelplaats tusschen de kerken van Genève en van Rome. Haar door protestanten in schrift gebrachte leerstellingen ontwikkelen beginselen eener godsdienstleer, waarin Calvyn of Knox nauwelijks een woord gewijzigd zouden hebben. Haar gebeden en dankzeggingen, aan de oude liturgieën ontleend, zijn bijna allen van dien aard, dat bisschop Fisher of kardinaal Pole er van harte mede ingestemd zouden hebben. Een twistschrijver, die aan haar artikelen en homilieën een arminiaansche beteekenis zou willen toeschrijven, zou door weldenkenden even onredelijk genoemd worden als een controversist, die zou willen loochenen, dat in haar liturgie de leer der wedergeboorte door den doop te vinden is.

De kerk van Rome achtte de bisschoppelijke waardigheid een goddelijke instelling, en hield het er voor, dat door het opleggen der handen zekere bovennatuurlijke gaven van den edelsten aard, door vijftig menschengeslachten heen, van de elf mannen, die op den Olijfberg hun lastbrief ontvingen, op de bisschoppen waren overgedragen, die te Trente vergaderden. Een groot aantal protestanten daarentegen beschouwden de prelatuur bepaald als onwettig en meenden, dat de Schrift een geheel anderen vorm van kerkbeheer voorschreef. De stichters der anglicaansche kerk sloegen den middelweg in. Zij hielden de bisschoppelijke waardigheid in stand zonder ze echter tot een voor de welvaart eener christelijke maatschappij of voor de werking der sacramenten vereischte instelling te verklaren. Cranmer sprak zelfs openhartig zijn overtuiging uit, dat er in vroegere tijden geen onderscheid tusschen bisschoppen en priesters bestaan had en het opleggen der handen volstrekt onnoodig was.

Bij de presbyterianen is de leiding der openbare eeredienst grootendeels aan den predikant overgelaten. Hun gebeden zijn derhalve nooit juist dezelfde, zoo min in twee op denzelfden dag gehouden vergaderingen van verschillende gemeenten, als in twee op verschillende dagen gehouden bijeenkomsten derzelfde gemeente. In het eene kerspel zijn ze vurig, welsprekend en vol diepen zin. In het nabij gelegen kerspel kunnen ze flauw of ongerijmd zijn. De priesters der roomsch-katholieke kerk daarentegen hebben sedert vele menschengeslachten, in Indië en in Lithauwen, in Ierland en Peru, dagelijks dezelfde oude belijdenissen, smeek- en dankgebeden opgedreund. Hun dienst, in een

doode taal gehouden, is alleen voor geleerden verstaanbaar; en men mag beweren, dat de groote meerderheid in hun vergaderingen veeleer als toeschouwers dan als toehoorders tegenwoordig is. Ook hier volgde de engelsche kerk den middelweg. Zij nam de roomsch katholieke gebedsvormen aan, maar bracht ze in de volkstaal over en noodigde de ongeletterde menigte uit haar stem bij die van haar herder te voegen.

In alle deelen van haar stelsel vindt men dezelfde staatkunde terug. De leer der transsubstantiatie verwierp zij geheel en de aanbidding van het brood en den wijn, die bij het avondmaal gebruikt worden, verklaarde zij afgodendienst; en evenwel, zij eischte, tot ergernis der puriteinen, dat haar kinderen de zinnebeeldige teekenen der goddelijke liefde in ootmoedig knielende houding ontvangen zouden. Zij schafte vele rijke ornaten af, die de altaren van het oude geloof omringd hadden maar zij behield tot afschrik van zwakke gemoederen, het gewaad van wit linnen, het zinnebeeld der reinheid die haar, de mystieke bruid van Christus, moest kenmerken. Zij schafte een menigte van pantomimische gebruiken af, die in de roomsch-katholieke eeredienst ter vervanging van verstaanbare woorden strekken, maar zij gaf aanstoot aan vele stipte protestanten, door het maken van het teeken des kruises over pas gedoopte kinderen. De roomsch-katholieke richtte zijn gebeden tot een menigte heiligen, onder welke vele mannen van twijfelachtig en sommige van verachtelijk karakter geteld werden. De puritein kende zelfs den apostel der heidenen en den jonger, dien Jezus liefhad, den naam van heiligen niet toe. De engelsche kerk, hoewel ze de tusschenkomst van geschapen wezens niet inriep, stelde toch bepaalde dagen vast ter gedachtenis van sommigen, die voor het geloof veel gedaan en geleden hadden. Zij behield de bevestiging en de inwijding, als stichtelijke gebruiken, maar telde ze niet onder de sacramenten. De biecht behoorde niet tot haar stelsel. Evenwel noodigde zij den stervenden boeteling liefderijk uit zijn zonden aan een geestelijke te belijden en machtigde haar dienaren zijn scheidende ziel te schragen door een absolutie, die geheel en al den geest van het oude geloof ademt. Over 't geheel kan men beweren, dat ze meer tot de rede en minder tot de verbeeldingskracht spreekt dan de kerk van Rome; en dat ze minder op de rede, doch meer op de zinnen en de verbeeldingskracht steunt dan de protestantsche kerken van Schotland, Frankrijk en Zwitserland.

Haar verhouding tot de kroon.

Datgene echter, waarin zij het meest van andere kerken verschilde, was haar verhouding tot de monarchie. De koning was haar opperhoofd. De grenzen van het gezag, dat hij als zoodanig bezat, waren niet aangewezen en zijn inderdaad nog nooit met stiptheid afgebakend. De wetten, die hem de hoogste macht in geestelijke zaken toekenden, waren slechts in ruwe omtrekken en in algemeene bewoordingen vervat. Zoo wij de geschriften en de levensbeschrijving der stichters van de engelsche kerk nagaan, ten einde de juiste strekking der wetten te leeren kennen, wordt onze verlegenheid nog grooter, want de stichters der engelsche kerk schreven en handelden in een eeuw van hevige intellectueele gisting en van bestendige actie en reäctie; derhalve waren zij dikwijls met elkander en soms met zichzelve in tegenspraak. Dat de koning naast Christus het eenige hoofd der kerk was, dat was een leer, die zij allen eenstemmig erkenden, maar deze woorden

waren bij verschillende personen, ja bij dezelfde personen op verschillende tijdstippen, van zeer uiteenloopende beteekenis. Somtijds werd den vorst een gezag toegeschreven, waarmede zelfs Hildebrand zich vergenoegd zou hebben; dan weder was dat gezag van weinig meer beteekenis, dan dat, waarop vele der oude engelsche vorsten aanspraak gemaakt hadden, toen zij nog in onafgebroken gemeenschap met de roomsche kerk stonden. Wat Hendrik en zijn voornaamste raadslieden onder de suprematie verstonden, was zeker niets minder dan de geheele macht der sleutels. De koning moest de paus zijns koninkrijks, de stedehouder Gods, de uitlegger der katholieke waarheid, de bron der sacramenteele gunsten worden. Hij matigde zich het recht aan leerstellig te beslissen wat tot de rechtzinnige leer behoorde en wat kettersch was, geloofsbelijdenissen op te stellen en te doen afleggen en aan zijn volk godsdienstig onderwijs te verstrekken. Hij verklaarde, dat alle, zoowel kerkelijke als wereldlijke rechtspraak van hem uitging, en dat hij het in zijn macht had de bisschoppelijke waardigheid te verleenen en weder te ontnemen. Hij deed werkelijk zijn zegel hechten aan benoemingsbrieven van bisschoppen, die hun ambtsbetrekking als zijn dienaren bekleedden, en ze niet langer zouden mogen behouden, dan hem goed dacht. Volgens dit stelsel was naar Cranmers uitlegging de koning het kerkelijk zoowel als het wereldlijk opperhoofd der natie. In beide hoedanigheden moest Zijn Hoogheid stedehouders hebben. Gelijk hij burgerlijke beambten aanstelde om zijn zegel te bewaren, zijn inkomsten te heffen en in zijn naam recht te spreken, evenzoo stelde hij geestelijken van verschillende graden aan om het evangelie te prediken en de sacramenten toe te dienen. Oplegging der handen was onnoodig. De koning — dit was de duidelijk uitgesproken meening van Cranmer — mocht krachtens zijn van God ontvangen gezag een priester aanstellen, en de aangestelde priester had hoegenaamd geen wijding noodig. Deze stellingen dreef Cranmer, in spijt van den tegenstand, hem door minder hoofsche geestelijken geboden, tot haar uiterste gevolgen door. Hij hield zijn geestelijke functiën, even als die van den kanselier en den schatmeester, bij het openvallen van den troon voor onmiddellijk gestaakt Toen Hendrik stierf, lieten diensvolgens de aartsbisschop en zijn onderhoorige bisschoppen zich door nieuwe aanstellingsbrieven benoemen, waarbij zij gemachtigd werden priesters in te zegenen en andere kerkelijke functiën te verrichten, tot dat het den nieuwen souverein zou behagen hierover anders te beschikken. Maakte men de tegenwerping, dat door den Heer aan zijn apostelen een van tijdelijke macht geheel onafhankelijk vermogen om te binden en te ontbinden geschonken was, dan antwoordden de theologanten dezer school, dat het vermogen om te binden en te ontbinden niet op de geestelijkheid alleen, maar op de geheele christenheid was overgegaan, en dat de opperste magistraat, als vertegenwoordiger der maatschappij, dat vermogen behoorde uit te oefenen. Merkte men daarop aan, dat Paulus van zekere personen gesproken had, die de Heilige Geest tot opzieners en herders gemaakt had, dan werd geantwoord, dat koning Hendrik die opziener, die herder was, dien de Heilige Geest had aangesteld, en op wien de woorden van Paulus van toepassing waren [1]).

[1]) Zie een zeer merkwaardig geschrift, voor welks schrijver Strype den bisschop Gardiner aanzag. (Eccle siastical Memorials, Book I, Chap. XVII.)

Deze groote aanmatigingen gaven ergernis aan de protestanten zoowel als aan de katholieken en die ontevredenheid werd grootelijks verzwaard, toen de suprematie, die Maria weder aan den paus had afgestaan, bij Elizabeth's troonsbestijging op nieuw met de kroon verbonden werd. Het scheen onnatuurlijk dat een vrouw de opperste bisschop eener kerk zijn zou, waarin een apostel haar zelfs ontzegd had haar stem te laten hooren. De koningin vond derhalve noodig het priesterlijk karakter af te leggen, 't welk haar vader zich had toegeëigend, en dat volgens de leer van Cranmer met de koninklijke waardigheid onafscheidelijk verbonden was Toen de anglicaansche geloofsbelijdenis onder haar regeering herzien werd, verklaarde men de suprematie in een zin, die eenigermate verschilde van dien, welke aan het hof van Hendrik VIII aangenomen was. Cranmer had in nadrukkelijke bewoordingen verklaard, dat God de christelijke vorsten onmiddellijk met de geheele leiding hunner onderdanen, zoowel ten opzichte der handhaving van Gods woord tot heil der ziele, als ten opzichte van het beheer der staatsbelangen [1]) belast had. Het onder Elisabeth's regeering geschreven zeven en-dertigste kerkartikel verklaart even nadrukkelijk, dat de bediening des goddelijken woords den vorsten niet toebehoort; doch de koningin bezat nog steeds een onbepaald en uitgebreid recht van onderzoek in kerkelijke zaken. Haar was door het parlement de taak opgedragen ketterij en alle mogelijke kerkelijke misbruiken tegen te gaan en te straffen, en zij kon deze macht ook aan commissarissen opdragen. De bisschoppen waren niet veel meer dan haar dienaren. Liever dan der burgerlijke overheid de volstrekte macht toe te kennen om geestelijke herders te benoemen, bracht de kerk van Rome in de elfde eeuw geheel Europa in rep en roer. Liever dan der burgerlijke overheid de onbeperkte macht toe te kennen om geestelijke herders te benoemen, gaven in onzen tijd de dienaren der schotsche kerk bij honderden tegelijk hun bedieningen op. De engelsche kerk kende dergelijke bezwaren niet. Haar prelaten werden alleen op koninklijk gezag aangesteld. Op koninklijk gezag alleen werden haar convocatiën beroepen, geregeld, verdaagd en ontbonden. Haar kanonische wetten golden niet, wanneer ze niet door den koning bekrachtigd waren. Een der geloofsartikelen was, dat geen geestelijke raadsvergadering buiten koninklijke toestemming een wettige bijeenkomst kon houden. Van al haar gerechtelijke uitspraken kon men, in het hoogste ressort op den koning beroep doen, al gold het zelfs de vraag, of een geloofsmeening voor kettersch gehouden moest worden, dan wel of de toediening van een sacrament wettig had plaats gehad. Ook misgunde de kerk den vorsten deze uitgebreide macht niet. Door hen was zij in het leven geroepen, in haar kindsheid opgekweekt, behoed tegen papisten te eener en tegen puriteinen ter andere zijde; beschermd tegen parlementen, die haar weinig genegen waren, en gewroken op vaardige bestrijders, die zij moeijelijk kon beantwoorden. Dankbaarheid, hoop, vrees en dezelfde betrekkingen van vriendschap en vijandschap verbonden haar dus met den troon. Haar overleveringen, haar neigingen waren monarchaal. Trouw aan de kroon werd alzoo bij haar geestelijkheid een punt van

---

[1]) Dit zijn Cranmers eigen woorden. Zie het appendix tot Burnets Geschiedenis der Hervorming. Deel I, boek III N°. 21.

eer en het bijzonder kenmerk, dat dezen stand zoowel van calvinisten als van papisten onderscheidde. Hoezeer ook de calvinisten en papisten in andere opzichten van elkander mochten verschillen, beschouwden beiden toch de inbreuken der wereldlijke macht op het geestelijk gebied met den uitersten naijver. Calvinisten en papisten beiden beweerden, dat de onderdanen bevoegd waren tegen goddelooze regenten het zwaard te trekken. In Frankrijk verzetten zich calvinisten tegen Karel IX, papisten tegen Hendrik IV, papisten en calvinisten samen tegen Hendrik III. In Schotland hielden calvinisten de koningin Maria in hechtenis. Ten noorden der rivier de Trent vatten protestanten de wapenen tegen Elisabeth op. Intusschen veroordeelde de engelsche kerk de calvinisten zoowel als de papisten, en zij droeg er roem op, dat er geen plicht bestond, welks trouwe betrachting zij zoo aanhoudend en ernstig aanbeval als die der onderwerping aan de vorsten.

De Puriteinen. De voordeelen, welke de kroon uit dit verbond trok, waren groot, maar ernstige bezwaren gingen er mede gepaard. De door Cranmer doorgedreven schikking was van den beginne af door vele protestanten beschouwd als een plan om twee heeren te dienen; als een poging om de dienst des Heeren met de dienst van Baäl te vereenigen. In de dagen van Eduard VI hadden de gemoedsbezwaren dezer partij der regeering herhaaldelijk ernstige hinderpalen in den weg gelegd. Toen Elizabeth den troon besteeg waren deze bezwaren nog ernstiger geworden. Geweld lokt doorgaans geweld uit. De geest van het protestantisme was derhalve na de gruwelen van Maria veel heftiger en onverdraagzamer dan voorheen. Vele menschen, die de nieuwe leer met warmte aanhingen, hadden gedurende de kwade dagen in Zwitserland en in Duitschland schuilplaatsen gezocht. Zij waren bij hun broeders in den geloove gastvrij ontvangen, hadden de groote leeraars van Straatsburg, Zurich en Genève gehoord, en waren sedert eenige jaren gewoon geraakt aan een eenvoudiger eeredienst en aan een kerkbestuur van meer demokratischen vorm dan tot dusverre ooit in Engeland bestaan had. Deze mannen keerden naar hun land terug overtuigd, dat de onder koning Eduards regeering ingevoerde hervorming veel minder grondig en omvattend geweest was dan het belang der zuivere godsdienst vorderde. Maar vergeefs trachtten zij van Elizabeth concessiën te erlangen. Voor zooverre haar stelsel van dat haars broeders afweek, kwam het hun werkelijk voor, dat het in kwaden zin was. Zij waren weinig genegen zich in geloofszaken aan eenig menschelijk gezag te onderwerpen. Onlangs nog waren zij, zich verlatende op hun eigen opvatting der Schrift opgestaan tegen een kerk, die steunen kon op haar onheuglijke oudheid en katholieke eensgezindheid. Met voorbeeldelooze inspanning en geestkracht hadden zij het juk van dat glansrijk en alles beheerschend bijgeloof afgeworpen, en het was een ijdele verwachting, dat zij na zulk een verlossing zich geduldig aan een geestelijke tijrannie zouden onderwerpen. Langen tijd gewoon, wanneer de priester de hostie omhoog hief, het hoofd ter aarde te buigen als voor een tegenwoordig God, hadden zij geleerd de mis voor een afgodische mommerij te houden. Langen tijd gewoon den paus als den opvolger van den meester der apostelen, als den bewaarder der sleutelen des hemels en der aarde aan te zien, hadden zij geleerd hem als het beest, als den anti-christ, als den man der zonde te be-

schouwen Het was niet te verwachten, dat zij aan een gezag van gisteren, onverwijld de hulde zouden schenken, die zij het Vatikaan opgezegd hadden, dat zij hun eigen oordeel aan het gezag eener kerk zouden onderwerpen, die mede slechts op eigen oordeel steunde; dat zij schromen zouden van een leer af te wijken, die zelve afweek van hetgeen onlangs nog het algemeen geloof der christenheid van het westen uitmaakte. Men zal licht beseffen, welke verontwaardiging die stoute en onderzoekende, die op hun pas verworven vrijheid trotsche geesten ondervonden, toen een instelling, die vele jaren jonger was dan zij zelve, een instelling, die zich onder hun oogen gevormd had, wanneer de driften en de belangen van een hof het medebrachten, de trotsche taal des pausdoms begon na te bootsen.

Hun republikeinsche geest.

Daar deze mannen niet overtuigd konden worden, besloot men hen te vervolgen. Die vervolgingen hadden haar natuurlijke uitwerking op hen; zij troffen hen als secte en maakte hen tot een staatspartij. Hun haat tegen de kerk werd nu vermeerderd met haat tegen de kroon; beide deze gevoelens smolten inéén, en het ééne versterkte het andere. De meeningen van den puritein ten aanzien der verhouding tusschen den heerscher en den onderdaan verschilden grootelijks van die, welke de Homiliën inscherpten. Zijn meest geachte godgeleerden hadden den tegenstand tegen tirannen, zoowel door woord als door voorbeeld, aangemoedigd. Zijn calvinistische broeders in Frankrijk, Holland en Schotland hadden de wapens opgevat tegen de afgodische en wreedaardige vorsten. Zijn denkbeelden aangaande het staatsbestuur kwamen eenigszins met zijn begrippen over het kerkbestuur overeen. Van spotternijen, die in het algemeen tegen het episkopaat gericht werden, kon men sommige met weinig moeite op het koningschap toepassen; en vele der argumenten, die gebezigd werden ten bewijze, dat het kerkelijk gezag het best aan een synode toevertrouwd is, schenen evenzeer tot het besluit te leiden, dat de wereldlijke macht bij voorkeur bij een parlement berust.

Terwijl dus de priester der staatskerk door zijn belangen, beginselen en hartstochten een ijverig voorstander der koninklijke voorrechten werd, moesten de belangen, beginselen en hartstochten van den puritein hem tegen die voorrechten innemen. De macht der misnoegde sectarissen was groot. Zij waren in alle standen der maatschappij te vinden; het sterkst echter waren zij in de steden onder den handelsstand en ten platten lande onder de kleine grondbezitters. Onder Elizabeth's regeering begonnen zij reeds vroeg de meerderheid in het Huis der Gemeenten te vormen, en hadden onze voorouders zich toen kunnen verledigen met hun aandacht onverdeeld op de inwendige aangelegenheden des Rijks te vestigen, dan lijdt het geen twijfel, of de strijd tusschen de kroon en het parlement zou al dadelijk begonnen zijn. Maar het was geen tijd voor inwendige twisten. Het mocht veeleer betwijfeld worden, of de krachtigste samenwerking aller standen het gemeene gevaar zou kunnen afwenden, dat hen allen bedreigde. Het roomsch-katholieke Europa en het hervormde Europa streden op leven en dood. Frankrijks inwendige twisten beroofden dat land een tijdlang van allen invloed onder de christenmogendheden. De engelsche regeering stond aan het hoofd der protestantsche belangen,

Geen stelselmatige parlementaire tegenstand aan het bestuur van Elizabeth geboden.

en terwijl zij de presbyterianen in Engeland vervolgde, verleende zij een machtige bescherming aan de presbyteriaansche kerken buiten 's lands. Aan het hoofd der tegenpartij stond de machtigste vorst dier eeuw, een vorst die Spanje, Italië, de Nederlanden en de beide Indiën beheerschte, wiens legers herhaaldelijk naar Parijs oprukten en wiens scheepsmacht de kusten van Devonshire en Sussex voortdurend in onrust hield. Langen tijd scheen het, alsof de Engelschen op engelschen bodem een woedenden strijd om hun geloof en hun onafhankelijkheid zouden moeten voeren. Ook waren zij geen oogenblik vrij van vrees voor eenig groot inwendig verraad. Want in dien tijd was het, zelfs voor vele mannen van hooghartig karakter, een gewetenszaak en een punt van eer geworden hun land aan hun godsdienstige overtuiging ten offer te brengen. Een reeks van duistere aanslagen, door roomsch-katholieken tegen het leven der koningin en tegen het bestaan der natie gesmeed, hield de maatschappij in bestendigen angst. Welke gebreken Elizabeth ook gehad moge hebben, was het menschelijkerwijze gesproken, toch klaar dat de toekomst des Staats en aller hervormde kerken van de veiligheid van haar persoon en van den voorspoed harer regeering afhing. Haar taak gemakkelijk te maken was derhalve de eerste plicht van elken vaderlandsvriend en protestant, en die plicht werd trouw vervuld De puriteinen baden zelfs uit de diepte der kerkers, in welke zij hen gezonden had, met ongeveinsde vurigheid, dat zij bewaard mocht blijven tegen den dolk des sluipmoordenaars, dat zij het oproer onder den voet mocht brengen en dat haar wapenen te land en ter zee mochten zegevieren Een der hardnekkigsten van de hardnekkige secte, wien tot straf voor een in blinden ijver gepleegde overtreding de hand door den beul werd afgekapt, zwaaide onverwijld daarna met de andere hand zijn hoed omhoog onder den kreet van »Leve de koningin!" Het gevoel, dat deze mannen haar toedroegen, is van hen op hun nakomelingschap overgegaan. Hoe streng Elizabeth met de non-conformisten gehandeld hebbe, als lichaam bleven zij haar gedachtenis steeds in eere houden [1]).

Gedurende het grootste gedeelte harer regeering waren dus de puriteinen in het Huis der Gemeenten, hoewel soms tegenstrevig, toch niet gezind een stelselmatige bestrijding van het gouvernement te voeren. Toen echter de ondergang der Armada, de welslagende tegenstand der Vereenigde Provinciën tegen de spaansche macht, de troonsverheffing van Hendrik IV in Frankrijk en de dood van Philips II den staat en de kerk van buiten beveiligd hadden, toen begon bij ons terstond een hardnekkige worsteling, die door verscheiden menschengeslachten achtereen zou worden voortgezet.

Geschil over de monopoliën.

In het parlement van 1601 leverde de oppositie, die sedert veertig jaren in stilte krachten gewonnen en verzameld had, haar eersten

[1]) Na de wreedheden gelaakt te hebben, waarmede zij zijn secte behandelde, besluit de puriteinsche geschiedschrijver Neale aldus: »Doch niettegenstaande al deze vlekken staat koningin Elizabeth te boek als een wijze en staatkundige vorstin, omdat zij haar koninkrijk uit de moeijelijkheden redde, waarin het bij haar troonsbestijging gewikkeld was, omdat zij de protestantsche hervorming buiten 's lands tegen de krachtige pogingen van den paus, den keizer en den koning van Spanje, en binnen 's lands tegen die der koningin der Schotten en van haar eigen pausgezinde onderdanen beveiligde.... Zij was de roem der eeuw, in welke zij leefde, en zij zal de bewondering der nakomelingschap wegdragen." (Geschiedenis der Puriteinen, Deel I. hoofdst. VIII.)

grooten slag en behaalde zij haar eerste zege. Het terrein was goed gekozen. De engelsche vorsten hadden steeds het opperste bestuur der handelspolitie gevoerd. Zij bezaten het onbetwiste recht om munt, maten en gewichten te regelen, alsmede om kermissen, markten en havens te bepalen. De grens, die hun gezag over de handelsinstellingen beperkte, was, als naar gewoonte, slechts onduidelijk afgebakend. Naar gewoonte dus, maakten zij ook inbreuk op het gebied, dat rechtens aan de wetgevende macht toebehoorde. Zoo als gewoonlijk werd die inbreuk geduldig verduurd, tot zij ten laatste te ernstig werd. Eindelijk echter veroorloofde zich de koningin een overgroot getal van octrooijen voor monopoliën te verleenen. Nauwelijks was er in het geheele rijk een enkel gezin, dat zich door de verdrukkingen en afpersingen, die uit dit misbruik voortvloeiden, niet verongelijkt achtte. IJzer, olie, azijn, steenkolen, salpeter, lood, stijfsel, garen, huiden, leer, glas kon men slechts tegen overdreven hooge prijzen koopen. Het Huis der Gemeenten kwam in een verbitterde en vastberaden stemming bijeen. 't Was te vergeefs, dat een hoofsche minderheid den voorzitter laakte, omdat hij toeliet, dat de handelingen van Haar Majesteit de Koningin beoordeeld werden. De taal der misnoegde partij was luid en dreigend en vond haar weerklank in de stem der gansche natie. Het rijtuig van den eersten minister der kroon werd door een woedende volksmenigte omringd, die de monopoliën verwenschte en onder luid getier verklaarde niet te zullen dulden, dat de macht der kroon de oude vrijheid van Engeland verkortte. Een oogenblik scheen er gevaar, dat Elizabeth's roemvolle regeering een smadelijk en rampspoedig einde zou nemen, doch met bewonderenswaardige schranderheid en zelfbeheersching keerde zij den strijd, stelde zich zelve aan het hoofd der hervormende partij, ruimde het bezwaar uit den weg, bedankte de leden van het lagerhuis in treffende en edele bewoordingen voor hun trouwe behartiging der algemeene belangen, herwon de liefde des volks, en gaf haar opvolgers een gedenkwaardig voorbeeld van de wijze, waarop het een heerscher betaamt te handelen bij het uitbarsten van volksbewegingen, die hij niet vermag te weerstaan.

Vereeniging van Schotland en Ierland met Engeland.

In het jaar 1603 stierf de groote koningin. Dat jaar is in velerlei opzichten een der belangrijkste tijdpunten onzer geschiedenis. Schotland, zoowel als Ierland werden toen met Engeland tot één rijk vereenigd. Schotland zoowel als Ierland waren wel is waar door de Plantagenets veroverd, maar zoo min het eene als het ander dier landen had zich geduldig onder het juk gevoegd. Schotland had met heldenmoed zijn onafhankelijkheid herwonnen, was sints den tijd van Robert Bruce een afzonderlijk koninkrijk geweest en werd nu met het zuidelijk gedeelte des eilands vereenigd op een wijze, die het nationaal eergevoel veeleer streelde dan kwetste. Ierland was sedert de dagen van Hendrik II niet meer bij machte geweest de vreemde overweldigers te verdrijven, maar had lang en met woede tegen hen gekampt. In de veertiende en de vijftiende eeuw was de engelsche macht in dat eiland gestadig dalende geweest en in de dagen van Hendrik VII tot het laagste peil gezonken. Het gebied van dien vorst in Ierland bestond slechts uit de graafschappen Dublin en Louth en uit eenige gedeelten van Meath en Kildare, alsmede uit enkele zeehavens langs de kust. Een groot gedeelte zelfs van Leinster was nog niet in graafschappen verdeeld. Munster,

Ulster en Connaught werden door kleine vorsten beheerscht, deels Celten, deels verbasterde Noormannen, die de celtische taal en zeden aangenomen hadden. In de zestiende eeuw evenwel had de engelsche macht weder groote vorderingen gemaakt. De halfwilde stamhoofden, die buiten de grens van het engelsch gebied regeerden, hadden zich de een na den ander aan de landvoogden der Tudors onderworpen. Eindelijk werd weinige weken voor den dood van Elizabeth de verovering, die door Strongbow ruim vierhonderd jaar vroeger was aangevangen, door Mountjoy voltooid. Nauwelijks had Jakobus den engelschen troon bestegen, toen de O'Donnells en O'Neills, de laatsten, die den rang van onafhankelijke vorsten bekleed hebben, hem te Whitehall kwamen huldigen. Voortaan golden zijn bevelschriften en hielden zijn rechters zitting in alle deelen van Ierland; en het engelsche rechtswezen verving de gewoonten, die onder de ingeboren stammen kracht van wet gehad hadden.

Ierland en Schotland waren in uitgestrektheid elkander bijna gelijk en samen nagenoeg zoo groot, maar niet zoo sterk bevolkt als Engeland; in welvaart en beschaving stonden zij bij dit land verre ten achter. In Schotland was dit het gevolg der barheid van den grond; en te midden van het licht, bleef de duistere nacht der middeleeuwen nog op Ierland drukken.

Met uitzondering der celtische stammen, die nog in geringen getale in de Hebriden en in de bergachtige streken der noordelijke graafschappen verspreid waren, was de bevolking van Schotland van dezelfde afkomst als die van Engeland, en sprak een taal, die van het zuiverste Engelsch niet meer verschilde, dan de tongval van Somersetshire van dien van Lancashire afwijkt In Ierland daarentegen was met uitzondering der kleine engelsche volkplanting aan de kust de bevolking celtisch en bleef zij de celtische taal en zeden behouden.

De beide natiën, die nu met Engeland verbonden werden, bezaten een hooge mate van natuurlijken moed en aanleg. In volharding, in zelfbeheersching en omzichtigheid, in al de eigenschappen, die tot voorspoed in het leven leiden, werden de Schotten nimmer overtroffen. De Ieren van hun kant deden zich door eigenschappen kennen, die den mensch veeleer belangwekkend dan gelukkig maken. Het was een vurig en driftig geslacht, licht tot tranen of tot lachen, tot woede of tot liefde bewogen. Onder de natiën van noordelijk Europa bezaten zij alléén die gevoeligheid, die levendigheid, dien natuurlijken aanleg tot welsprekendheid in woorden en gebaren, die men op de kusten der middellandsche zee aantreft. In geestbeschaving bezat Schotland een onbetwistbare meerderheid. Ofschoon dat koninkrijk destijds het armste in de christenheid was, wedijverde het reeds in alle vakken van wetenschap met de meest begunstigde landen. Schotten, wier huisvesting en voedsel niet minder armzalig waren dan die der hedendaagsche IJslanders, schreven latijnsche verzen, keuriger dan die van Vida en deden wetenschappelijke ontdekkingen, die den roem van een Galilei verhoogd zouden hebben. Ierland kon op geen Buchanan of Napier bogen. Het vernuft, waarmede zijn zonen rijkelijk begaafd waren, vertoonde zich nog slechts in balladen, die, hoe wild en ruw ze ook klonken, toch in Spensers kundig oog een gedeelte van het zuivere goud der poëzie schenen te bevatten.

Schotland verloor niets van zijn waardigheid, toen het met de britsche

monarchie vereenigd werd. Nadat het den engelschen wapenen gedurende vele menschengeslachten moedig weerstand geboden had, werd het nu op de eervolste voorwaarden met zijn sterkeren nabuur verbonden. Het gaf een koning in plaats van er een te ontvangen. Het bleef zijn eigen staatsregeling en wetten behouden. De gerechtshoven en parlementen bleven geheel onafhankelijk van de gerechtshoven en parlementen, die in Westminster vergaderden. Het bestuur van Schotland was in schotsche handen, want geen Engelschman vond de minste aanleiding om noordwaarts te trekken, en dáár met de sluwste en vasthoudendste aller volksstammen te dingen naar hetgeen uit de armste aller schatkamers bijeengeschraapt kon worden. Nochtans ontging ook Schotland het lot niet, dat aan elk land te beurt valt, hetwelk met een ander, machtiger land verbonden, er niet bij ingelijfd is. Hoewel in naam een onafhankelijk koninkrijk, werd het langer dan een eeuw in menig opzicht inderdaad als een wingewest behandeld.

Ierland werd onverholen als een door het zwaard gewonnen gebied beheerd. Zijn ruwe nationale instellingen waren te gronde gegaan. De engelsche kolonisten onderwierpen zich aan de voorschriften des moederlands, omdat zij zonder bescherming zich niet konden handhaven, maar stelden zich schadeloos door het volk te onderdrukken, in welks midden zij zich gevestigd hadden. Het parlement, dat te Dublin bijeenkwam, kon geen wet aannemen, die niet vooraf door den engelschen geheimen raad was goedgekeurd. Het gezag der engelsche wetgevende macht strekte zich over Ierland uit. Het uitvoerend bewind was aan mannen toevertrouwd, die uit Engeland of uit het engelsch gebied gekozen en door de celtische bevolking als vreemden en zelfs als vijanden beschouwd werden.

De zaak echter, die meer dan eenige andere Schotland van Ierland onderscheidde, moet nu nog vermeld worden. Schotland was protestantsch. Nergens in Europa was de beweging van den volksgeest tegen de roomsch-katholieke kerk zoo snel of zoo heftig geweest. De hervormers hadden hun afgodendienende souvereinen overwonnen, onttroond en gevangen gezet. Van een soortgelijke schikking als in Engeland getroffen was, wilden zij volstrekt niets hooren. Zij hadden de calvinistische leer, tucht en eeredienst aangenomen, en zij maakten weinig onderscheid tusschen het pausdom en de prelatuur, tusschen de mis en het algemeen gebedenboek. Tot ongeluk voor Schotland was de vorst, dien het uitzond om een schooner erfgebied te besturen, vaak zoo zeer geërgerd geweest door de hardnekkigheid, waarmede de schotsche godgeleerden tegenover hem de privilegiën der synode en van den kansel gehandhaafd hadden, dat hij thans der kerkregeling, waarop Schotland zoo grooten prijs stelde, al den haat toedroeg, waarvoor zijn verwijfde natuur vatbaar was; en zoo ras hij den engelschen troon beklommen had, begon hij een onverdraagzame ingenomenheid met het bestuur en de vormen der engelsche kerk aan den dag te leggen.

De Ieren waren in 't noorden van Europa het eenige volk, dat aan de oude godsdienst getrouw was gebleven. Dit moet gedeeltelijk aan de omstandigheid worden toegeschreven, dat zij in de wetenschappen eenige eeuwen bij hun naburen ten achter gebleven waren. Doch ook andere oorzaken hadden medegewerkt. De hervorming was zoowel een nationale, als een moreele omkeer

geweest. Zij was niet slechts een opstand der leeken tegen de geestelijkheid, maar ook een verzet aller stammen van het groote germaansche ras tegen een vreemde heerschappij. Het is hoogst opmerkelijk, dat geen volk, welks taal niet van teutoonschen oorsprong is ooit protestantsch werd, en dat, overal waar een taal uit die van het oude Rome afgeleid gesproken wordt, ook de godsdienst van het nieuwe Rome heden nog de overhand heeft. De vaderlandsliefde der Ieren had een eigenaardigen loop genomen. Niet Rome, maar Engeland was het voorwerp hunner verbittering; en zij hadden bijzondere gronden voor haat tegen de engelsche vorsten, die de groote scheuring bevorderd hadden, Hendrik VIII en Elizabeth. In den vergeefschen strijd, dien twee geslachten van Milesische [1]) vorsten tegen de Tudors volhielden, werd in het oog van het overwonnen ras godsdienstige geestdrift onafscheidbaar verbonden met nationale geestdrift. De nieuwe veete tusschen protestanten en papisten deed de oude vijandschap tusschen Saksers en Celten herleven. Inmiddels verzuimden de engelsche veroveraars alle wettige middelen tot bekeering. Er werd geen moeite aangewend om de overwonnen natie van leeraars te voorzien, die zich konden doen verstaan. Geen vertaling van den bijbel werd in het Iersch bewerkt. De regeering bepaalde zich bij het instellen eener talrijke hierarchie van aartsbisschoppen, bisschoppen en rectors, die niets deden, en wier luiheid met den geroofden buit eener door de groote menigte des volks beminde en vereerde kerk gevoed werd.

Schotlands toestand kon, zoowel als die van Ierland, een helderziend staatsman in menig opzicht reden tot ernstige bezorgdheid geven. Nog bestond evenwel de uiterlijke schijn van rust. Thans voor het eerst waren de britsche eilanden onder één schepter vreedzaam vereenigd.

Men had kunnen verwachten, dat Engelands gewicht onder de europeesche natiën sedert dezen tijd grootelijks zou zijn toegenomen. Het gebied, waarover de nieuwe koning heerschte, was nagenoeg dubbel zoo groot als dat, hetwelk Elizabeth geërfd had. Ook was er in de geheele wereld geen rijk, zoo zelfstandig en zoo goed voor aanranding beveiligd, als het zijne. De Plantagenets en de Tudors waren herhaaldelijk genoodzaakt geweest zich tegen Schotland te verdedigen tenzelfden tijde, dat zij op het vaste land in oorlog waren. De strijd met Ierland had door zijn langen duur gedreigd hun hulpbronnen geheel uit te droogen. Ondanks deze nadeelen hadden die vorsten evenwel de hoogste achting in de christenheid genoten. Er bestond derhalve reden om te verwachten, dat Engeland, Schotland en Ierland, vereenigd, een staat zouden vormen, die voor geen der toenmaals bestaande zou behoeven onder te doen.

Vermindering van Engelands invloed na de troonsbestijging van Jacobus I.

Al deze verwachtingen werden bitter teleurgesteld. Op den dag der troonsbestijging van Jacobus I daalde ons land van den rang af, dien het tot dusverre bekleed had, en begon als een mogendheid hoogstens van den tweeden rang beschouwd te worden. Gedurende vele jaren maakte de britsche monarchie onder vier

[1]) Mile, ook Mileas-Espain (Milesius Hispanus) genaamd, was een held en veroveraar, aan wien de bewoners van Ierland hun sagen en vroegste geschiedenis vastknoopen. De vorsten van Munster, Ulster enz. beweerden van hem af te stammen. V.

opvolgende vorsten van den huize Stuart een nauwelijks machtiger lid van het europeesch statenstelsel uit, dan voorheen het kleine koninkrijk Schotland geweest was. Doch dit valt niet zeer te betreuren. Van Jacobus I kan men even als van Jan zeggen, dat naar alle waarschijnlijkheid zijn bestuur voor ons noodlottig geweest zou zijn, bijaldien het beleidvol en glansrijk geweest was en dat zijn zwakheden en laagheden voor ons van grooter nut waren, dan de wijsheid en de moed van veel beter souvereinen. In een hachelijk tijdperk besteeg hij den troon. Met rassche schreden naderde de tijd dat de koning alleenheerscher worden of het parlement het toezicht op het geheele uitvoerende bewind houden moest. Ware hij een dapper, werkzaam en staatkundig vorst geweest, zooals Hendrik IV, Maurits van Nassau, of Gustaaf Adolf, had hij zich aan het hoofd der protestanten in Europa gesteld, had hij op Tilly en Spinola groote overwinningen behaald, had hij Westminster met den buit van beijersche kloosters en vlaamsche Domkerken versierd, of in de St. Paulskerk oostenrijksche en castiliaansche banieren ten toon gehangen, en had hij na 't volbrengen van groote daden zich aan het hoofd van vijftigduizend dappere, goed gedisciplineerde en aan zijn persoon getrouwe krijgers bevonden, het engelsch parlement zou weldra nog slechts in naam bestaan hebben. Gelukkig was hij de man niet om zulk een rol te spelen. Zoodra hij het bestuur aanvaard had, maakte hij een einde aan den oorlog, die vele jaren lang tusschen Engeland en Spanje gewoed had; en sedert vermeed hij alle vijandelijkheden met een behoedzaamheid, die evenzeer bestand was tegen den hoon zijner naburen, als tegen de bittere klachten zijner onderdanen. Eerst in het laatste jaar zijns levens kon de vereenigde invloed van zijn zoon, zijn gunsteling, zijn parlement en zijn volk hem overhalen om een zwakke poging ter verdediging van zijn familie en godsdienst te wagen. Het was gelukkig voor zijn onderdanen, dat hij in dit opzicht hun wenschen gering achtte. Het gevolg zijner vredelievende politiek was, dat onder zijn bestuur geen geregelde troepen noodig waren en de verdediging van ons land bij voortduring aan de landweer bleef toevertrouwd, terwijl het in Frankrijk, Spanje, Italië, België en Duitschland van gehuurde krijgslieden wemelde.

Vermits de koning geen staande legermacht bezat en niet eens beproefde er een op te richten, zou het verstandig van hem geweest zijn elke botsing met zijn volk te vermijden. Doch zijn onbedachtzaamheid was zoo groot dat, terwijl hij geheel en al de middelen verwaarloosde, die alleen hem de onbeperkte heerschappij hadden kunnen veschaffen, hij voortdurend en op de stoo-

Leer van het goddelijk recht.

tendste wijze aanspraken wilde doen gelden, waarvan geen zijner voorgangers ooit gedroomd had. Het was in die dagen, dat voor het eerst die zonderlinge theorieën bekend werden, die Filmer naderhand in één stelsel vereenigde en waaraan zich sedert dien tijd de hevigste Torys en staatskerkgezinden deden kennen. Er werd in allen ernst betoogd, dat de erfelijke monarchie in tegenstelling met andere regeeringsvormen aan het Opperwezen bijzonder welgevallig was, dat de orde der erfopvolging naar het recht der eerstgeboorte een goddelijke instelling was, ouder dan de christelijke en zelfs dan de mozaïsche bedeeling; dat geen menschelijke macht, zelfs niet die der geheele wetgeving, geen duur van bezit, al strekte het zich over tien eeuwen uit, den rechtmatigen vorst van zijn aanspraken konden beroo-

ven; dat zijn gezag, uit den aard der zaak, altijd despotisch was; dat de wetten, die zoowel in Engeland als elders de rechten van den souverein beperken, enkel als concessiën moesten aangemerkt worden, die hij vrijwillig gedaan had en naar verkiezing ook weder herroepen kon; en dat elk verbond, hetwelk een koning met zijn volk mocht aangaan, slechts een verklaring zijner tijdelijke bedoeling was, maar geenszins een contract, waarvan de naleving geëischt kon worden. Het is duidelijk, dat deze theorie, ofschoon zij ten doel had de grondvesten der regeering te versterken, die integendeel geheel en al ondermijnde. Werden volgens de goddelijke en onveranderlijke wet der eerstgeboorte de vrouwen toegelaten of uitgesloten? In het eene zoowel als in het andere geval bestond de helft der vorsten van Europa uit overweldigers, die in strijd met 's hemels bevelen het bewind voerden, en die met recht door de wettige erfgenamen onttroond mochten worden. De leer, dat het koninklijk bestuur Gode bijzonder welgevallig is wordt door het Oude Testament niet bevestigd; daar immers lezen wij, dat het uitverkoren volk bestraft en gekastijd werd, omdat het naar een koning verlangde en dat het vervolgens bevel kreeg dien niet meer te gehoorzamen. Wel verre van de opvatting te begunstigen, dat het eerstgeboorterecht een goddelijke instelling zou zijn, schijnt hun geschiedenis veeleer te bewijzen, dat jongere broeders onder 's hemels bijzondere bescherming staan. Izaäk was de oudste zoon niet van Abraham, noch Jakob die van Izaäk, noch Juda die van Jakob, noch David die van Izaï, noch Salomo die van David. Evenmin kon Filmers stelsel op die plaatsen in het Nieuwe Testament steunen, waar de overheid des lands als een goddelijke instelling beschouwd wordt; want het bestuur, waaronder de schrijvers des Nieuwen Testaments leefden, was geen erfelijke monarchie. De romeinsche keizers waren republikeinsche bewindvoerders, die door den senaat aangesteld werden. Niet één hunner gaf voor, krachtens het geboorterecht te regeeren; en zoowel Tiberius, wien volgens het woord van Christus schatting moest betaald worden, als Nero, dien de Romeinen op aanmanen van Paulus gehoorzaamden, waren volgens de patriarchale regeeringstheorie, overweldigers. In de middeleeuwen zou men de leer van het onvernietigbaar erfopvolgingsrecht als kettersch beschouwd hebben; want ze was geheel onbestaanbaar met de groote aanspraken der kerk van Rome. De stichters der anglicaansche kerk kenden deze leer niet. De Homilie over den opzettelijken opstand schreef met nadruk, en inderdaad met al te veel nadruk, onderwerping aan de bestaande overheid voor, doch maakte geen onderscheid tusschen erf- en kiesrijken, tusschen monarchieën of republieken. Trouwens, de meesten der voorgangers van Jakobus zouden om persoonlijke redenen van de patriarchale regeeringstheorie afkeerig geweest zijn. Willem Rufus, Hendrik I, Stephanus, Jan, Hendrik IV, Hendrik V, Hendrik VI, Richard III en Hendrik VII, hadden allen in strijd met het strikte erfopvolgingsrecht den troon beklommen. Er bestond ernstige twijfel omtrent de echtheid van de geboorte van Maria, zoowel als van Elizabeth. Onmogelijk konden Catharina van Aragon en Anna Boleyn beiden wettig met Hendrik VIII gehuwd geweest zijn; en de hoogste rechtbank van het Rijk had verklaard, dat zij het geen van beiden waren. Wel verre van het erfopvolgingsrecht als een goddelijke en onveranderlijke instelling te beschouwen, veroorloofden zich

de Tudors bestendig het naar hun inzichten te veranderen en te verwringen. Hendrik VIII deed in het parlement een besluit doordrijven, waarbij hij gemachtigd werd bij uitersten wil naar goedvinden over de kroon te beschikken, en hij maakte werkelijk een testament, dat ten nadeele der schotsche koninklijke familie strekte. Eduard VI matigde zich zonder door het parlement daartoe gemachtigd te zijn, doch met volkomen toestemming der voornaamste hervormers, hetzelfde recht aan. Elizabeth, zichzelve bewust dat haar heerschrecht voor ernstige betwisting vatbaar was, en ongezind om ook maar het bloote overleveringsrecht harer mededingster en vijandin, de koningin der Schotten, te laten gelden, bewoog het parlement een wet aan te nemen, bepalende dat een iegelijk, die den regeerenden souverein de bevoegdheid betwistte om onder medewerking der staten de erfopvolgingsorde te wijzigen, den dood eens verraders zou sterven. Doch de omstandigheden, waarin Jacobus verkeerde, waren geheel anders dan ten tijde van Elizabeth. Oneindig minder bekwaam en populair dan zij, door de Engelschen als een vreemde aangezien en door het testament van Hendrik VIII van den troon uitgesloten, was de koning der Schotten niettemin de rechtmatige erfgenaam van Willem den Veroveraar en van Egbert. Het was dus blijkbaar in zijn belang de bijgeloovige stelling te prediken, dat geboorte rechten geeft, geldiger dan de wet en niet door de wet te veranderen. Bovendien was het een stelling geheel in overeenstemming met zijn geest en inborst. Zij telde dan ook talrijke verdedigers onder hen, die naar zijn gunst streefden, en vond grooten bijval onder de geestelijkheid der staatskerk.

's Konings aanspraken dreigden dus ten zelfden tijde, dat een republiekeinsche geest zich in het parlement en onder het volk met kracht begon te openbaren, een gevaarlijken omvang te nemen, waarvoor zelfs de hoogmoedigste en willekeurigste zijner voorgangers zou hebben teruggedeinsd.

Jacobus roemde steeds op zijn bedrevenheid in hetgeen hij *koningskunst* (*kingcraft*) noemde; en nochtans is 't bijna onmogelijk zich een handelwijze voor te stellen, zoo lijnrecht tegen alle beginselen van regeeringskunst indruischende, als die, welke hij volgde. Steeds is het de staatkunde van wijze regenten geweest, gewelddadige maatregelen onder aangename vormen smakelijk te maken. Op deze wijze stichtten Augustus en Napoleon onbeperkte monarchieën, terwijl de menigte hen slechts als uitstekende staatsburgers beschouwde, die tijdelijk het opperste burgerlijk gezag bekleedden. Jacobus staatkunde was juist het tegendeel. Hij deed in het parlement verbittering en wantrouwen ontstaan door de gestadig herhaalde bewering, dat het behoud der privilegiën van die vergadering alleen van zijn wil afhankelijk was en het haar evenmin vrijstond de rechtmatigheid zijner handelingen aan de wet te toetsen, als die der Godheid. Desniettemin beefde hij voor hen, gaf den eenen minister na den ander aan hun wraak prijs en liet zich door hen tot daden dwingen, die met zijn innigste neigingen in strijd waren. Op die wijze moest zoowel de verbittering, waartoe zijn aanspraken, als de minachting, waartoe zijn concessiën aanleiding gaven, bestendig toenemen. Door zijn vriendschap voor onwaardige gunstelingen en de goedkeuring, welke hij aan hun gewelddadige en roofzuchtige handelingen hechtte, hield hij de ontevredenheid bestendig gaande. Zijn lafhartigheid, zijn kinderachtige kleingeestigheid, zijn

schoolsche verwaandheid, zijn onbehaagelijk voorkomen, zijn linksche manieren en zijn provinciale tongval, dat alles maakte hem tot een voorwerp van bespotting. Zijn deugden en bekwaamheden zelve waren van bijzonder onkoninklijken aard. Ook begon in den loop zijner regeering het ontzag voor de eeuwenheugende instellingen, die den troon zoolang geschraagd hadden, al meer en meer te verzwakken. Sedert twee honderd jaar waren al de vorsten, die over Engeland geheerscht hadden, met uitzondering alléén van den ongelukkigen Hendrik VI, vastberaden, hooghartig, moedig en vorstelijk in hun voorkomen geweest. Bijna allen hadden meer dan gewone begaafdheden bezeten. Het was dus van niet weinig gewicht, dat in het laatste oogenblik vóór den beslissenden strijd tusschen onze koningen en hun parlementen, het koningschap aan de wereld getoond werd, stamelend, kwijlend, onmannelijke tranen stortende, bevende voor een getrokken zwaard, en beurtelings de taal eens potsenmakers of die van een schoolmeester sprekende.

Toenemende verwijdering tusschen de Staatskerk en de Puriteinen.

Inmiddels waren de godsdiensttwisten, welke sedert de dagen van Eduard VI de protestanten onderling verdeeld hadden, gevaarlijker geworden dan ooit te voren. De klove, welke het eerste geslacht der puriteinen van Cranmer en Jewel gescheiden had, was inderdaad klein in vergelijking met die, welke het derde geslacht der puriteinen van Laud en Hammond verwijderde. Zoolang de herinnering aan Maria's gruwelen nog versch was, zoolang de macht der katholieke partij nog reden tot bezorgdheid gaf, zoolang Spanje zijn invloed nog in de schaal legde en naar de wereldheerschappij streven kon, zagen al de hervormde secten wel in, dat zij een groot en algemeen belang en een gemeenschappelijken doodvijand hadden. Hun onderlinge verbittering was flauw in vergelijking met die, welke zij tegen Rome koesterden. Conformisten en non-conformisten hadden de handen stevig ineengeslagen, ten einde strafwetten van de uiterste hardheid tegen de papisten te doen beramen. Toen echter meer dan een halve eeuw van ongestoord bezit de staatskerk tot vertrouwen gestemd had, toen minstens negen tienden der natie van harte protestantsch waren geworden en Engeland met de geheele wereld in vrede was, toen men niet meer te vreezen had, dat der natie het papisme door vreemde wapenen zou worden opgedrongen, toen de laatste geloofsbelijders, die voor Bonner [1]) terecht gestaan hadden, ten grave gedaald waren, toen veranderde de stemming der anglicaansche geestelijkheid. Haar vijandschap tegen de roomsch-katolieke leer en kerktucht was grootelijks verminderd. Haar afkeer van de puriteinen daarentegen groeide dagelijks aan. De strijdschriften, die van oudsher verdeeldheid onder de protestanten gezaaid hadden, sloegen een toon aan, die alle hoop op verbroedering verdreef, en nieuwe twistvragen van nog grooter belang vermeerderden het getal der vroegere geschilpunten.

De stichters der anglicaansche kerk hadden de bisschoppelijke waardigheid behouden op grond, dat zij een oude, voegzame en geschikte vorm van kerkbestuur was, maar hadden niet verklaard, dat deze vorm een goddelijke instelling moest geacht worden. Wij hebben reeds gezien, hoe luchtig Cranmer over het ambt eens bisschops oordeelde. Onder Elizabeth's bestuur verdedig-

[1]) Onder het bestuur van Maria de Bloedige.

den Jewel, Cooper, Whitgift en andere uitstekende leeraars de prelatuur als onschadelijk, als nuttig, als iets, dat de Staat wettiglijk mocht invoeren, en dat, eenmaal door den Staat ingevoerd, door elken burger geëerbiedigd behoorde te worden; doch zij ontkenden geenszins, dat een christelijke gemeente ook zonder bisschop een zuivere kerk kon wezen. Integendeel, zij beschouwden de protestanten van het vaste land als leden hunner eigen geloofsgemeente. In Engeland waren, wel is waar, de Engelschen verplicht het bisschoppelijk gezag te huldigen, even als zij verplicht waren het gezag des sheriffs en des coroners [1]) te erkennen, doch die verplichting was enkel plaatselijk. Kwam een lid der engelsche kerk of zelfs een engelsch prelaat naar Holland, dan sloot hij zich zonder bezwaar bij de landskerk in Holland aan. Buiten 's lands gingen de gezanten van Elizabeth en van Jakobus in staatsie dezelfde godsdienstoefening bijwonen, welke door hun souvereinen in het vaderland vervolgd werd, en wachtten zij zich wel hun gezantschapskapellen te versieren om geen ergernis aan zwakkere broeders te geven. Er is nog een officieel stuk voorhanden, waarin de primaat van geheel Engeland in het jaar 1582 een schotsch predikant, geordend volgens de bepalingen van de schotsche kerk, machtigde te prediken en de sacramenten te bedienen in alle deelen van de provincie Canterbury. In het jaar 1603 erkende de synode plechtig de schotsche kerk, een kerk, waarin bisschoppelijk toezicht en wijding ten eenenmale onbekend waren en als een uitvloeisel van de heilige katholieke kerk verworpen werden. Zelfs hield men het er voor, dat presbyteriaansche geestelijken gerechtigd waren tot een stem en plaats in de algemeene kerkvergaderingen. Toen de Staten Generaal der Vereenigde Provinciën een synode van niet bisschoppelijk ingezette leeraren te Dordrecht bijeenriepen, namen een engelsche bisschop en een engelsche deken, daartoe door het hoofd der engelsche kerk afgevaardigd, deel aan die vergadering, predikten voor haar en brachten er over de gewichtigste theologische vraagstukken hun stem uit [2]). Ja, zelfs werden engelsche kerkbedieningen aan geestelijken toevertrouwd, die in den op het vaste land gebruikelijken calvinistischen vorm tot het leeraarsambt waren toegelaten, en een herwijding door den bisschop werd in zoodanige gevallen voor onnoodig, ja bijna voor onwettig gehouden.

Maar een nieuw geslacht van godgeleerden begon reeds in de engelsche kerk invloed te oefenen. Naar hun gevoelen was het bisschoppelijke ambt een

---

[1]) De *sheriff* is een beambte, wiens uitgebreide werkkring zich over velerlei zaken uitstrekt, doch wiens voornaamste taak het is voor de instandhouding der openbare rust, de behoorlijke ten uitvoerlegging van rechterlijke gewijsden enz. te zorgen. Elk graafschap heeft een zoodanigen hoofdbeambte, die jaarlijks door de regeering benoemd wordt.

De *coroner* (kroonbeambte) wordt jaarlijks door de grondeigenaren van elk graafschap verkozen; hij is het, die in rechterlijke zaken de rechten der kroon moet behartigen, bij plotselinge sterfgevallen onderzoek doen en rechtsingang verleenen tegen hen, die zich aan moord of doodslag hebben schuldig gemaakt.

[2]) Joseph Hall, destijds deken te Worcester en later bisschop van Norwich, was een dezer afgevaardigden. In zijn Autobiographie zegt hij: »Mijn onwaardigheid werd mede tot lid dier achtbare, deftige en eerwaardige vergadering benoemd." Heftige staatskerkgezinden zullen deze nederigheid niet weinig misplaatst vinden.

wezenlijk vereischte voor de welvaart eener christelijke gemeente en voor de plechtigste wijdingen der godsdienst. Met dat ambt waren zekere hooge en heilige voorrechten verbonden, welke geen menschelijke overheid mocht schenden of verkorten. Een kerk kon evenmin de apostolische wijdingen ontberen als de leer der Drieëenheid of die der vleeschwording; en de kerk van Rome, die te midden van 't verderf de apostolische wijdingen behouden had, was minder van de oorspronkelijke reinheid afgeweken, dan die hervormde gemeenten, welke de onbezonnenheid gehad hadden, een van het goddelijk voorbeeld afwijkend en door menschen ontworpen stelsel aan te nemen.

In de dagen van Eduard VI en van Elizabeth hadden de verdedigers van het anglicaansche rituaal zich doorgaans bepaald bij de bezwering, dat het geen zonde was dit rituaal te bezigen, en dat diensvolgens alleen kwalijkgezinde en ongehoorzame onderdanen weigeren konden het te bezigen, wanneer de overheid hen daartoe aanmaande. Thans echter begon die aangroeijende partij, die den hemelschen oorsprong der oude kerkinrichtingen wilde doen gelden, aan de dienst der kerk een nieuwe beteekenis en strekking toe te schrijven. Men gaf te verstaan dat, zoo de aangenomen eeredienst eenig gebrek had, dit gebrek voornamelijk in al te grooten eenvoud bestond, en dat de hervormers in het vuur van den strijd met Rome veel oude ceremoniën afgeschaft hadden, welker behoud nuttig had kunnen zijn. Dagen en plaatsen werden op nieuw in mystieke vereering gehouden. Sommige gebruiken, die men sedert lang niet meer gevolgd en als bijgeloovig momspel uitgekreten had, werden hersteld. Schilderijen en snijwerken, die der woede van het eerste geslacht der puriteinen ontsnapt waren, werden het voorwerp van een eerbied, die velen afgodisch voorkwam.

Van het stelsel der oude kerk hadden de hervormers niets zoo zeer verfoeid als de aan het celibaat toegekende eer. Zij beweerden, dat de apostel Paulus met zieners oog de leer der roomsche kerk op dit punt als een duivelsche leer verdoemd had en zij drukten vooral op de misdaden en schandalen, welke de juistheid dezer vreeselijke uitspraak schenen te bevestigen. Luther had door zijn huwelijk met een non zijn eigen gevoelen ten duidelijkste doen kennen. Sommige der meest vermaarde bisschoppen en priesters, die onder Maria's regeering op den brandstapel omgekomen waren, hadden vrouwen en kinderen nagelaten. Thans echter begon het gerucht te loopen dat de oude monniksgeest in de engelsche kerk weder zou gaan heerschen; dat het opperbestuur een vooroordeel tegen gehuwde priesters koesterde; dat zelfs leeken, die zich protestanten noemden, vast besloten, ja bijkans gelofte gedaan hadden, niet te huwen en eindelijk, dat een priester der staatskerk een nonnenklooster gesticht had, waar een vereeniging van den Heere gewijde jonkvrouwen 's middernachts psalmen zong [1]).

Doch dit was nog niet alles. Een soort van vraagpunten, waaromtrent de stichters der anglicaansche kerk en de eerste puriteinen weinig of niet van elkander verschild hadden, begon tot hevige twisten aanleiding te geven. De

[1]) Peckards Leven van Ferrar. Het arminiaansche nonnenklooster of een korte beschrijving van het onlangs opgerichte kloostergesticht, het arminiaansche nonnenklooster, te Klein Gidding in Huntingdonshire 1641.

twistvragen, welke van den aanvang af de protestantsche eenheid verbroken hadden, hadden bijna uitsluitend op het kerkbestuur en op ceremoniën betrekking gehad. Over punten van metaphysische theologie hadden de strijdende partijen geen ernstigen twist gehad. De leer, welke de hoofden der hiërarchie aangaande de vraagstukken der erfzonde, des geloofs, der genade, der voorbeschikking en der uitverkorenheid beleden, was dezelfde als die men gemeenlijk calvinistisch noemt. Tegen het einde van Elizabeth's regeering ontwierp de aartsbisschop Whitgift, de prelaat, die bij haar het meest in aanzien stond, gezamenlijk met den bisschop van Londen de beroemde oorkonde, die onder den naam der Lambeths-artikelen bekend is. In dat stuk worden de heftigste calvinistische stellingen met een bepaaldheid uitgedrukt, die velen zou stuiten, welke in onzen tijd voor calvinisten doorgaan. Een geestelijke, die zich bij de oppositie voegde en zich krachtig tegen Calvijn uitliet, werd tot straf voor zijn vermetelheid door de hoogeschool te Cambridge in staat van beschuldiging gesteld en ontging de straf slechts door het afleggen eener plechtige betuiging van zijn onwankelbaar geloof aan de leer der verwerping en der eindvolharding, en van zijn leedwezen over de ergernis, welke zijn aanmerkingen op den grooten franschen hervormer den vromen gegeven hadden. De school van godgeleerdheid, waarvan Hooker het hoofd was, houdt het midden tusschen de school van Cranmer en die van Laud; en Hooker is in de nieuwe tijden door de arminianen onder hun bondgenooten geteld. Nochtans verklaarde Hooker, dat Calvijn alle godgeleerden, die Frankrijk ooit had voortgebracht, in wijsheid overtrof; een man, wien duizenden de kennis der goddelijke waarheid te danken hebben, maar die voor zich zelven der Godheid alleen dank verschuldigd was. Toen de arminiaansche kerktwisten in Holland uitbarstten, verleende de engelsche regeering en kerk een krachtigen bijstand aan de calvinistische partij, en de engelsche naam is niet geheel vrij te pleiten van de smet, welke de inkerkering van Grotius en het noodlottig uiteinde van Oldenbarneveld op die partij heeft laten rusten.

Doch zelfs vóór de bijeenkomst der hollandsche synode begon het gedeelte der anglicaansche geestelijkheid, dat der calvinistische kerkregeling en eeredienst bijzonder vijandig was, ook de calvinistische metaphysiek ongunstig aan te zien, en dit gevoelen werd van zelf versterkt door de grove ongerechtigheid, den overmoed en de wreedheid der partij, die te Dordt de overhand had. De arminiaansche leer, die niet zoo streng logisch was als de leer der vroegere hervormers, maar die beter met de heerschende begrippen nopens de reehtvaardigheid en goedheid van het Opperwezen strookte, verbreidde zich ras en verre. Weldra drong de besmetting ook tot het Hof door. Meeningen, die tijdens Jakobus troonsbestijging geen geestelijke zou hebben durven uiten, wilde hij zich niet aan het dreigend gevaar blootstellen van het priesterlijk gewaad te verliezen, gaven nu de beste aanspraak op bevordering. Een geestelijke, wien destijds door een eenvoudig landedelman gevraagd werd, wat toch de arminianen eigenlijk vasthielden, antwoordde even waar als geestig, dat zij in Engeland de beste bisschopszetels en dekenschappen vasthielden.

Terwijl een gedeelte der anglicaansche geestelijkheid haar oorspronkelijke

stelling in de eene richting verliet, week een gedeelte der puriteinsche gemeente naar een lijnrecht tegenovergestelde richting van de beginselen en gebruiken der vaderen af. De vervolgingen, die de separatisten ondergaan hadden, waren streng genoeg geweest om te verbitteren, maar niet om te vernietigen. Zij waren niet tot onderwerping gebracht, maar wel tot woestheid en hardnekkigheid gedreven. Zij zagen naar de gewoonte van onderdrukte secten hun gevoelens van wraakzucht voor godvruchtige aandoeningen aan; zij versterkten door lezen en nadenken hun innerlijke neiging om over de door hen geleden verongelijkingen te wrokken en, hadden zij zich alzoo tot vernieuwden haat tegen hun vijanden opgewonden, dan verbeeldden zij zich slechts des hemels vijanden te haten. In het Nieuwe Testament was zelfs bij de meest verwrongen en onredelijke uitlegging niets te vinden, dat het toegeven aan booze hartstochten scheen te billijken. Maar het Oude Testament bevatte de geschiedenis van een volk, dat door God was uitverkoren om van Zijn eenheid te getuigen en om Zijn wraak te dienen, en dat van Hem uitdrukkelijk last ontving om vele daden te volvoeren, welke zonder dat uitdrukkelijk bevel afschuwelijke misdaden geweest zouden zijn. In zulk een geschiedenis was er voor sombere en verbitterde gemoederen zeer veel te vinden, dat zich gemakkelijk genoeg liet verdraaijen om met hun inzichten te strooken. De heftigste onder de puriteinen begonnen dan ook een voorliefde voor het oude verbond te koesteren, die zij wellicht zich zelven niet eens bekenden, doch die zich in al hun gevoelens en gewoonten deed opmerken. De hebreeuwsche taal schonken zij een aandacht, die zij de taal weigerden, waarin de gesprekken van Jezus en de brieven van Paulus tot ons gekomen zijn. Hun kinderen doopten zij niet met de namen van christelijke heiligen, maar met die van hebreeuwsche patriarchen en krijgers. Trots Luthers en Calvijns uitdrukkelijke en herhaalde verklaringen, veranderden zij den wekelijkschen feestdag, waarmede de kerk sedert haar eerste tijden de opstanding des Heeren herdacht had, in een joodsche sabbath. Beginselen van rechtspleging zochten zij in de mozaïsche wet, en regelen voor hun gewoon levensgedrag in de boeken der Richters en Koningen. Hun gedachten en gesprekken liepen veelal over feiten, die zeker niet als voorbeelden ter onzer navolging opgeteekend zijn. De profeet, die een gevangen koning in stukken hieuw, de oproerige veldheer, die het bloed eener koningin aan de honden prijs gaf, de vrouw, die in strijd met de beloofde trouw en de oostersche gastvrijheid den spijker in de hersenen des voortvluchtigen bondgenoots dreef, die pas aan haar tafel gespijzigd en in de schaduw harer tent ter ruste gegaan was, — deze werden den christenen, die de tirannie van vorsten en prelaten te verduren hadden, als voorbeelden aangewezen. Zeden en gebruiken werden aan wetsbeginselen getoetst, welke op die der synagoge geleken toen deze in haar slechtsten toestand verkeerde. De kleeding, het gedrag, de taal, de studiën en de vermaken der vrome secte werden gewijzigd naar beginselen, gelijkende op die der pharizeeën, die, trotsch op hun gewasschen handen en op hun lange gebeden, den Heiland als een sabbathschender en wijndrinker hoonden. Het was zonde bloemkransen aan een meiboom te hangen, de gezondheid van een vriend te drinken, een valk te laten vliegen, een hert te jagen, schaak te spelen, den haarlok eener beminde te dragen,

een hemdkraag te stijven, het klavier te bespelen, of de Fairy Queen [1]) te lezen. Stelregelen als deze, die Luther's vrijen en levenslustigen geest onverdraaglijk, Zwingli's helderen en wijsgeerigen blik verachtelijk toegeschenen zouden hebben, deden een meer dan kloosterlijke naargeestigheid op het geheele leven drukken. De geleerdheid en welsprekendheid, welke zooveel tot den roem der groote hervormers hadden bijgedragen, werden door de nieuwe protestantsche school met achterdocht, zoo al niet met afkeer, beschouwd. Sommige ijveraars hadden bezwaren tegen het leeren der latijnsche spraakkunst, omdat de namen van Mars, Bacchus en Apollo daarin voorkwamen. De schoone kunsten waren zoo goed als verboden. De plechtige tonen des orgels werden bijgeloovig, de vroolijke muziek van Ben Jonsons kluchten liederlijk genoemd. De helft der fraaije schilderijen in Engeland was afgodisch, de andere helft ontuchtig. Den hevigen puritein kon men dadelijk van andere menschen onderscheiden aan zijn stijven gang, zijn kleeding, zijn sluike haren, den stroeven ernst zijner gelaatstrekken, het ten hemel gericht wit zijner oogen, den slependen toon, waarmee hij door den neus sprak en bovenal aan zijn eigenaardige uitdrukkingen. Hij bezigde bij alle gelegenheden de beeldspraak en den stijl der H. Schrift. Hebraïsmen, der engelsche taal op de gewelddadigste wijze opgedrongen, leenspreuken, die uit de krachtigste lyrische poëzie van verre landen en van lang vervlogen tijden waren overgenomen en op de alledaagsche bedrijven van het engelsche leven toegepast werden, waren de meest in het oog loopende eigenaardigheden van dit geteem, hetwelk niet zonder grond de spotternijen zoowel van prelaatsgezinden als van vrijgeesten uitlokte.

De scheuring, welke in de zestiende eeuw op staatkundig en kerkelijk gebied had plaats gegrepen, werd zoodoende in het eerste vierde gedeelte der zeventiende eeuw, bestendig grooter. Theorieën, die tot turksch despotisme overhelden, vielen te Whitehall in den smaak. Theorieën, die naar republicanisme voerden, werden door een groot gedeelte der parlementsleden gehuldigd. De hevige prelaatsgezinden, die tot op den laatsten man kampioenen van het koninklijk prerogatief waren, en de hevige puriteinen, die tot op den laatsten man de voorrechten des parlements verdedigden, beschouwden elkander met een verbittering, veel heviger dan bij het vorige geslacht tusschen katholieken en protestanten geheerscht had.

Terwijl de gemoederen in deze stemming waren, werd het land na langdurigen vrede in een oorlog [2]) gewikkeld, die de uiterste krachtsinspanning vereischte. Deze oorlog verhaastte den aanvang der groote constitutioneele krisis. Het werd noodig, dat de koning een sterke krijgsmacht onderhield. Zonder geld kon hij dit niet. Buiten toestemming des parlements kon hij geen wettige geldheffing doen. Hieruit volgde dus, dat hij het bewind moest voeren naar den zin van het Lagerhuis, of dat hij zich aan zoodanig een schending der grondwetten moest wagen, als men sedert verscheiden eeuwen niet beleefd had. De Plantagenets en de Tudors hadden wel bij voorkomende gelegenheid een te kort in hun inkomsten door een bede of door een gedwongen

[1]) De Tooverkoningin, een beroemd heldendicht, het werk van den veelgeprezen dichter Spenser, die in Elizabeths tijden leefde. V.

[2]) Met Spanje.

leening gedekt; maar deze hulpmiddelen waren steeds van voorbijgaanden aard. De onvermijdelijke kosten van een langdurigen oorlog door de geregelde heffing van belastingen buiten toestemming der staten des rijks te bestrijden, was een handelwijze, die zelfs Hendrik VIII zich niet zou hebben durven veroorloven. De beslissende ure scheen dus nabij, dat het engelsch parlement het lot der raadsvergaderingen van het vaste land deelen of wel het overwicht in den staat verwerven zou.

Karel I bestijgt den troon; zijn karakter.

Juist in dit tijdsgewricht stierf Jakobus. Karel I beklom den troon. Dezen vorst had de natuur met veel grooter verstand, veel meer wilskracht en oneindig vuriger en fermer karakter begiftigd. Hij had zijns vaders staatkundige theorieën ingezogen, en was, veel meer dan deze, gezind om ze in praktijk te brengen. Hij was, even als zijn vader, ijverig bisschopsgezind. Hij was bovendien — wat zijn vader nooit geweest was — een ijverig arminiaan, en hoezeer geen papist, den papisten veel meer toegenegen dan den puriteinen. Onredelijk ware het te ontkennen, dat Karel sommige der eigenschappen van een goed, ja, zelfs van een groot vorst bezat. Hij sprak en schreef, niet zoo als zijn vader, met de stiptheid van een schoolmeester, maar naar den trant van beschaafde en welopgevoede lieden. Zijn smaak in letteren en kunsten was voortreffelijk, zijn houding steeds waardig, hoewel niet voorkomend, zijn huiselijk leven vlekkeloos. Trouweloosheid was de voornaamste oorzaak zijner rampen en is de grootste smet op zijn nagedachtenis. Hij werd inderdaad door een ongeneeslijke krankheid naar duistere en slinksche wegen gedreven. Het moge vreemd schijnen, dat zijn geweten, bij zaken van minder aanbelang uiterst gevoelig, hem om deze groote ondeugd nooit bezwaard heeft, doch er bestaat grond om te gelooven, dat hij niet alleen van nature en uit gewoonte, maar ook uit den aard zijner beginselen trouweloos was. Van de theologen, die hij het meeste in achting hield, schijnt hij geleerd te hebben, dat tusschen hem en zijn onderdanen een wederzijdsche verbintenis niet bestaan kon; dat hij, al had hij het gewild, toch zijn despotisch gezag niet kon afleggen en dat met elke door hem gedane belofte het stilzwijgend voorbehoud gepaard ging, dat hij in geval van nood die belofte mocht breken en hij alleen beslissen kon, of die noodwendigheid daar was.

Staatkunde der oppositie in het Huis der Gemeenten.

En nu begon dat gevaarlijk spel, waarbij het de toekomst der engelsche natie gold. Door het parlement werd het met verbittering, doch tevens met weergalooze bekwaamheid, kalmte en volharding, gespeeld. Groote staatsmannen, wier blik diep in 't verleden en ver in de toekomst zag, stonden aan het hoofd dezer vergadering. Zij hadden het besluit opgevat den koning zoo in de engte te drijven, dat hij gedwongen werd het bewind overeenkomstig de wenschen des parlements te voeren of wel de heiligste beginselen der constitutie op ongehoorde wijze te verkrachten. Diensvolgens verstrekten zij hem slechts met de uiterste karigheid geldelijke bijdragen. Hij bemerkte weldra, dat hij in goede verstandhouding met het Huis der Gemeenten of ten hoon van alle wetten regeeren moest. Zijn keuze was spoedig getroffen. Hij ontbond zijn eerste parlement en schreef op eigen gezag belastingen uit. Hij riep een tweede parlement bijeen en vond het nog minder handelbaar dan het eerste. Op nieuw nam hij het middel

der ontbinding te baat, schreef zonder eenigen zweem van wettelijk recht nieuwe belastingen uit en wierp de hoofden der oppositie in den kerker. Tevens deed een nieuwe, voor de eigenaardige gevoelens en gewoonten der engelsche natie ondraaglijke en drukkende grieve, die door ervaren mannen als een vreeselijk voorteeken beschouwd werd, algemeene ontevredenheid en ongerustheid ontstaan. Compagnieën soldaten werden bij de burgers ingekwartierd en in sommige plaatsen verving de krijgswet de oude rechtsinstellingen des rijks.

De koning beriep een derde parlement en bespeurde al spoedig, dat de oppositie sterker en heviger was dan ooit. Hij besloot nu zijn taktiek te wijzigen. In plaats van een onverzettelijken tegenstand aan de eischen van het Lagerhuis te bieden, bewilligde hij na vele redetwisten en uitvluchten in een schikking, die, ware ze door hem getrouw nagekomen, een lange reeks van rampen afgewend zou hebben. Het parlement stond hem een ruime geldelijke bijdrage toe. De koning bekrachtigde op de plechtigste wijze die beroemde wet, welke als de zoogenaamde rechtspetitie bekend en een tweede Rechtspetitie. groot charter der engelsche vrijheid is. Door de bekrachtiging dier wet verbond hij zich nooit meer buiten toestemming der parlementshuizen geld te zullen heffen, nooit meer iemand in hechtenis te doen nemen, behalve naar den gewonen loop der wetten, en eindelijk zijn volk nooit weder aan het krijgsrechterlijk gezag te zullen onderwerpen.

De dag, waarop na veelvuldige vertragingen dit gewichtig staatsstuk door den koning met eede bekrachtigd werd, was een dag van vreugde en blijde hoop. De leden van het Lagerhuis, die elkaar verdrongen op de tribune van het huis der Lords, braken in luide toejuichingen uit, toen de parlementsklerk de oude formule uitsprak, waarmede onze vorsten sedert vele eeuwen hun toestemming in de wenschen der rijksstaten deden kennen [1]). De hoofdstad en de geheele natie beantwoordden die jubelkreten; doch binnen drie weken werd het duidelijk, dat Karel niet voornemens was het door hem gesloten verdrag na te komen. De gelden, door de volksvertegenwoordigers toegestaan, werden geïnd. De belofte, waardoor zij erlangd waren, werd verbroken. Er volgde een hevige strijd. Het parlement werd met alle teekenen van het koninklijk misnoegen ontbonden. Eenige der leden, die zich het meest onderscheiden hadden, werden ingekerkerd, en een hunner, sir John Eliot, stierf na een jaar lijdens in de gevangenis.

---

[1]) Een kroonbeamte (klerk van de kroon) leest, bij het bekrachtigen van wetten, den titel van het wetsontwerp voor; de bekrachtigingsformule wordt daarop door den »klerk van het parlement" uitgesproken. Vier verschillende dezer formules (allen nog in het oude Noormans-Fransch) worden, naar omstandigheden, gebezigd. De toestemming en de wettigverklaring en aanneming van bepalingen, die gelijk in het bovenbeschreven geval, in een petitie (verzoekschrift) uitgedrukt zijn, waarbij openbare of bijzondere rechten gevraagd worden, wordt te kennen gegeven door de woorden: »*Soit droit fait comme il est désiré;*" voor een wet waarbij gelden toegestaan worden »*La reyne* (of *le roy*) *remercie ses bons sujets accepte leur bénévolence et ainsy le veult.*" Voor een gewoon publiek wetsontwerp »*La reyne le veult;*" en voor een wetsontwerp, bijzondere belangen betreffende »*Soit fait comme il est désiré.*" In het, heden ten dage, in Engeland onmogelijk geval, dat de koninklijke toestemming geweigerd werd, was de formule deze »*la reyne s'avisera.*"

Nochtans kon Karel niet wagen op eigen gezag voldoende belastingen te heffen om den oorlog voort te zetten. Hij haastte zich derhalve met zijn naburen vrede te sluiten en wijdde van nu af zijn aandacht geheel aan de inwendige staatkunde.

Thans begon een nieuwe tijdkring. Menig engelsch koning had bij voorkomende gelegenheid zich aan ongrondwettige handelingen schuldig gemaakt, maar geen hunner had ooit stelselmatig beproefd zich tot despoot op te werpen en het parlement tot een nul te verlagen. Dit intusschen was het doel, dat Karel zich bepaaldelijk voorstelde. Van Maart 1629 tot April 1640 werden de Huizen niet bijéén geroepen. In den geheelen loop onzer geschiedenis vindt men geen tweede elfjarige tusschenpoos tusschen de ontbinding van het ééne en de bijeenroeping van het daaropvolgende parlement. Eenmaal slechts was er een tusschentijd geweest, die half zoo lang duurde. Dit feit alleen is voldoende ter wederlegging van hen, die beweren, dat Karel eenvoudig de voetstappen der Plantagenets en der Tudors gevolgd zou hebben.

Verkrachting der rechtspetitie. Het is door de getuigenis van 's konings ijverigste aanhangers bewezen, dat hij in dit tijdperk zijner regeering de bepalingen der rechtspetitie niet enkel uit toeval, maar voortdurend en stelselmatig schond; dat een groot gedeelte der staatsmiddelen zonder eenige wettelijke machtiging geheven werd en dat mannen, die der regeering hinderlijk waren, jaren lang in den kerker zuchtten, zonder ooit opgeroepen te worden om hun zaak voor een rechtbank te bepleiten.

Voor deze feiten moet de geschiedenis voornamelijk den koning zelven aansprakelijk stellen. Sedert de ontbinding van zijn derde parlement was hij zijn eigen eerste minister. Verscheiden personen echter, wier geaardheid en talenten voor zijn bedoelingen dienstig waren, stonden aan het hoofd der verschillende takken van bestuur.

Karakter en plannen van Wentworth. Thomas Wentworth, achtervolgens tot lord Wentworth en tot graaf van Strafford verheven, een man van groote bekwaamheid, welsprekendheid en onversaagdheid, maar wreed en heerschzuchtig van aard, was in staats- en krijgszaken zijn meest vertrouwde raadgever. Hij was een der uitstekendste leden der oppositie geweest en werd tegen de partij, die hij verlaten had, door dien onverzoenlijken haat bezield, die te allen tijde het kenmerk der renegaten geweest is. De zienswijze, de hulpmiddelen en de staatkunde der partij, waartoe hij laatstelijk behoord had, kende hij volkomen en hij had een ver strekkend en diep doordacht ontwerp gevormd, dat zelfs de vaardige taktiek der staatsmannen, die het Lagerhuis bestuurden, bijna in verwarring gebracht had. Van dit hervormingsontwerp getuigde hij in zijn vertrouwelijke briefwisseling, dat het met recht »doortastend" mocht heeten.

Zijn oogmerk was in Engeland alles en zelfs meer te doen, dan Richelieu in Frankrijk deed; Karel tot een zoo onbeperkt monarch te maken als er één op het vasteland was; het vermogen en de persoonlijke vrijheid der natie ter beschikking van de kroon te stellen; de gerechtshoven, zelfs in gewone burgerlijke rechtskwestiën tusschen partikulieren, geheel van onafhankelijk gezag te berooven en allen, die over de daden der regeering morden of zich

zelfs op de betamelijkste en wettigste wijzen tot de eene of andere rechtbank wendden om vergoeding voor die daden te erlangen, zonder genade streng te straffen [1]).

Dit was zijn doel en hij zag duidelijk in, welke de eenige weg ter bereiking van dit doel was. Er heerscht inderdaad in al zijn denkbeelden een klaarheid, een samenhang en een duidelijkheid, die hem aanspraak op de hoogste bewondering zouden geven, zoo hij niet een voor zijn land en zijn natuurgenooten verderfelijk einde beoogd had. Hij zag, dat er één, en niet meer dan één werktuig bestond, waarmede zijn groote en stoute plannen ten uitvoer gebracht konden worden. Dat werktuig was een staand leger. Tot het scheppen van zulk een leger spande hij dan ook al de krachten van zijn scherpen geest in. In Ierland, waar hij onderkoning was, gelukte het hem werkelijk niet alleen de inheemsche bevolking, maar ook de engelsche kolonisten aan een militair despotisme te onderwerpen, en hij kon er op bogen, dat de koning in dat eiland met een zoo onbeperkte macht heerschte, als eenig vorst in de geheele wereld slechts doen kon [2]).

Karakter van Laud. Het beheer der kerkelijke zaken werd intusschen voornamelijk door William Laud, aartsbisschop van Canterbury, gevoerd. Onder de prelaten der anglicaansche kerk was het Laud, die het verst van de grondbeginselen der hervorming afgeweken en Rome het meest genaderd was. Zijn godsdienstleer verschilde nog meer dan die der hollandsche arminianen van de leer der calvinisten. Zijn zucht naar ceremoniën, zijn vereering van heilige dagen, vigiliën en gewijde oorden, zijn kwalijk verborgen afkeer van het huwelijk van geestelijken, de vurige en niet geheel belangelooze ijver, waarmede hij de aanspraken der geestelijkheid op den eerbied der leeken deed gelden, dat alles zou hem den haat der puriteinen berokkend hebben, al had hij ook louter wettige en zachte middelen ter bereiking zijner oogmerken aangewend. Maar hij was bekrompen van geest en had met de wereld weinig verkeer gehad. Van nature was hij voortvarend, opvliegend, lichtgeraakt, waar het zijn eigen waardigheid gold, niet gauw door het lijden van anderen bewogen en aan de gewone dwaling van bijgeloovige menschen onderhevig, om zijn eigen kribbige en boosaardige aanvallen voor aandoeningen van vromen ijver te houden. Onder zijn leiding werden alle gedeelten des rijks aan een voortdurend en scherp toezicht onderworpen. Iedere kleine vergadering van separatisten werd opgespoord en uiteengedreven. Zelfs huiselijke godsdienstoefeningen konden der werkzaamheid van zijn verspieders niet ontgaan. Zijn strengheid boezemde zoo veel vrees in, dat de doodelijke haat tegen de staatskerk, die in ontelbare harten kookte, algemeen onder den uiterlijken schijn van overeenstemming met die kerk verborgen werd. Kort voor de uitbarsting van onlusten, die voor hem en zijn stand zoo nood-

---

[1]) Wentworth's briefwisseling schijnt mij toe het hier boven gezegde volkomen te bevestigen. Het ware ondoenlijk hier al die plaatsen in te voegen, die mij tot de medegedeelde uitkomst geleid hebben; evenmin is het doenlijk een betere keuze van dergelijke plaatsen te leveren dan de heer Hallam reeds gedaan heeft. Doch ik meen de aandacht des lezers vooral op het zeer degelijk opstel te mogen vestigen, dat Wentworth over de Paltzische aangelegenheden schreef, gedagteekend den 31 Maart 1637.

[2]) Dit zijn zijn eigene woorden. Zie zijn brief aan Laud van den 16 December 1634.

lottig werden, konden de bisschoppen van verscheiden uitgestrekte diocesen hem nog berichten, dat geen enkele dissenter [1]) in hun gebied te vinden was [2]).

De rechtbanken verleenden den onderdanen geen bescherming tegen de burgerlijke en geestelijke tirannie van dat tijdperk. De rechters der gewone burgerlijke gerechtshoven, die hun betrekking bekleedden, zoo lang het den koning behaagde, waren schandelijk gedienstig. Ondanks die gedienstigheid waren zij toch veel minder vaardige en doeltreffende werktuigen der willekeur dan een soort van rechtbanken, welker nagedachtenis door de natie na verloop van twee eeuwen steeds nog diep verfoeid wordt. In macht en eerloosheid waren de Sterrekamer en de Hooge Commissie de grootste dezer gerechtshoven. De macht, die deze gerechtshoven vóór Karels troonsbeklimming bezaten, was uitgebreid en vreeselijk geweest, doch mag inderdaad nog gering heeten in vergelijking met die, welke zij zich nu aanmatigden. Hoofdzakelijk door den tirannieken geest des primaats aangespoord en bevrijd van het toezicht des parlements, legden zij een roofzucht, een gewelddadigheid, een boosaardige vervolgingszucht aan den dag, die in geen vroeger tijdperk ooit zoo ver gedreven werden.

De Sterrekamer en de Hooge Commissie.

Door hun bemiddeling vond zich de regeering in staat gesteld om zonder eenigen schroom tot de zwaarste gevangenisstraffen en geldboeten tot te pronkstelling en lichaamsverminking te doen veroordeelen. Te York zetelde onder voorzitterschap van Wentworth een afzonderlijke raad, die ten spijt der wet door een bloot goedvinden van het koninklijk prerogatief [3]) met een bijna onbegrensde macht over de noordelijke graafschappen bekleed was. Al deze rechtbanken hoonden en tartten het gezag van Westminster-Hall en pleegden dagelijks buitensporigheden, die door de uitstekendste koningsgezinden luide afgekeurd zijn. Clarendon verhaalt, dat er in het geheele rijk nauwelijks een enkele aanzienlijke was, die de wreedheid en hebzucht der Sterrekamer niet persoonlijk ondervonden had; dat de Hooge Commissie zich zoo gedragen had, dat ze in het geheele rijk bijna geen enkel voorstander meer telde en dat benoorden den Trent de dwingelandij van den raad van York het groote charter tot een doode letter gemaakt had.

De engelsche regeering was nu, op een enkel punt na, even despotisch als de fransche. Maar dit eene punt was van het hoogste gewicht. Er ontbrak

---

[1]) Dissenters (afgescheidenen) werden allen genoemd, die niet tot de anglicaansche kerk behooren. V.

[2]) Zie het door hem in 1639 aan Karel gericht verslag.

[3]) De schrijver schijnt hier op het axioma te doelen, dat in het engelsch staatsrecht is aangenomen: »de koning kan geen kwaad doen." Elke andere overheid moest voor zijn oppergezag wijken, doch de wetschennis, die hij mocht plegen, was als zoodanig nul, en het moest de taak van het parlement en der volksstemming zijn die wetschennis tegen te gaan, zonder dat de koning zelf zich deswege te verantwoorden had, daar hij boven elke andere overheid verheven, en dus zijn persoon onschendbaar is. Tegenover die beginselen staat het thans geldige, en met de voormelde zeer goed overeen te brengen beginsel, dat de souverein in het staatkundige geen anderen wil kan hebben dan zijn ministers, die rechtstreeks van het parlement afhankelijk zijn, waardoor onwettige daden en maatregelen als de bovenbeschrevene onmogelijk worden, doch die den vorsten slechts den uiterlijken schijn van macht en grootheid laat. V.

nog steeds een staande legermacht. Er bestond dus geen vrees, dat het geheele gebouw der dwingelandij niet in een enkelen dag omvergeworpen kon worden en, indien het koninklijk bestuur belastingen tot onderhoud van het leger uitschreef, was een onmiddellijke en onweerstaanbare losbarsting te duchten. Dit was de zwarigheid, die Wentworth het meest in den weg stond. De lord-zegelbewaarder Finch stelde onder medewerking van andere rechtsgeleerden, welke de regeering raadpleegde, een hulpmiddel voor, dat gretig aangevat werd. De oude engelsche vorsten hadden, even als zij soms de bewoners der nabij Schotland gelegen graafschappen ter verdediging der grenzen te wapen opdaagden, ook de aan zee gelegen graafschappen opgeroepen Scheepsgeld. om schepen tot verdediging der kusten te stellen. In plaats van schepen werd ook wel eens geld aangenomen. Nu werd besloten dit oud gebruik na een lange tusschenruimte, niet slechts te doen herleven, maar zelfs nog uit te breiden. Vroegere vorsten hadden alleen in oorlogstijd scheepsgeld geheven; nu werd het in een tijd van diepen vrede gevorderd. Vroegere vorsten hadden zelfs in de gevaarlijkste oorlogen het scheepsgeld enkel langs de kusten geheven; thans werd het ook van de binnenlandsche graafschappen gevorderd. Vroegere vorsten hadden het scheepsgeld alleen voor de verdediging der kusten geheven; thans werd het, gelijk de koningsgezinden zelve erkenden, gevergd met het doel, niet om een vloot te onderhouden, maar om den koning van middelen te voorzien, die hij naar goedvinden vergrooten en tot elk hem welgevallig einde bezigen kon.

De geheele natie was ontsteld en verbitterd. John Hampden, een gentleman uit Buckinghamshire, vermogend en van goede geboorte, die in zijn omgeving de hoogste achting genoot, schoon tot dus verre der natie weinig bekend, had den moed zich tegenover de geheele macht der regeering op den voorgrond te stellen en zoowel de kosten als het gevaar op zich te nemen, verbonden aan het bestrijden van het koninklijk prerogatief, waarop de vorst meende aanspraak te kunnen maken. De zaak werd door de rechters van het Hof der Schatkamer [1]) behandeld. De rechtsgronden tegen de aanspraken der kroon waren zoo krachtig, dat de meerderheid tegen Hampden, hoe afhankelijk en slaafsch de rechters ook waren, zoo klein mogelijk was. Evenwel een meerderheid was het. De uitleggers der wet hadden verklaard, dat ééne groote en vruchtbare belasting krachtens 's konings gezag geheven mocht worden. Te recht merkte Hampden op, dat hun vonnis onmogelijk

---

[1]) Er bestaan drie opperste gerechtshoven in Engeland, namelijk het hof voor burgerlijke rechtsgedingen *(court of common pleas)*, de koninklijke rechtbank *(court of King's bench)* en de rechtbank der schatkamer *(court of exchequer)*. Van deze hoven, die elk een verschillende jurisdictie hebben, kan men op het volgende appelleeren; wordt daar de zaak nog niet voor beslist gehouden, dan wordt door den kanselier der schatkamer, den lord-schatmeester en de leden van de twee eerstgenoemde gerechtshoven op nieuw een rechtscollege gevormd, het bovenbedoelde hof der schatkamer *(court of exchequeur chamber)*, welks uitspraak alleen door het huis der Lords, als opperste rechterlijke overheid, gecasseerd kan worden. De zaak van Hampden werd uithoofde harer belangrijkheid dadelijk voor dit hof der schatkamer gebracht. Evenwel duurde het zes maanden, alvorens de uitspraak volgde, waarbij Hampdens eisch afgewezen en hij in de kosten veroordeeld werd, terwijl de natie met hooggespannen verwachting een geheel andere uitkomst had te gemoet gezien. V.

verdedigd kon worden, dan alleen op gronden, die rechtstreeks tot een besluit leidden, dat zij niet hadden durven uitspreken. Was het wettig buiten toestemming des parlements geld voor het onderhoud eener vloot te heffen, dan viel niet licht te ontkennen, dat die toestemming evenmin noodig was om een geldheffing tot onderhoud eens legers wettig te maken.

De uitspraak der rechters deed de verbittering des volks toenemen. Een eeuw vroeger zoude een minder ernstige verwikkeling een algemeenen opstand veroorzaakt hebben. Thans echter nam de ontevredenheid niet meer zoo ras als voorheen de gedaante van een opstand aan. De natie was sints lang in welvaart en beschaving gestadig vooruitgegaan. Sedert de groote noordsche Earls (graven) tegen Elizabeth de wapenen hadden opgevat [1]), waren zeventig jaren verloopen en in dien geheelen tijd had men geen burgeroorlog gekend. Zoolang de engelsche natie bestond, was nog nooit zulk een langdurig tijdsverloop zonder inwendige onlusten voorbijgegaan. De menschen waren aan de vreedzame bedrijven des levens gewoon geraakt en hoezeer ook verbitterd, zij aarzelden lang, eer zij het zwaard trokken.

Dit was het tijdperk, waarin de vrijheden van ons land in het grootste gevaar verkeerden. De tegenstanders der regeering begonnen aan het lot des vaderlands te wanhopen en velen wendden hun blik naar de amerikaansche wildernissen, als de eenige schuilplaats, waar zij in 't genot van burgerlijke en geestelijke vrijheid konden blijven. Een klein getal vastberaden puriteinen, die uit trouw aan hun godsdienst voor de woede des oceaans, zoo min als voor de ontberingen van het onbeschaafde leven, voor de klauwen der wilde dieren evenmin als voor de tomahawks van nog wilder menschen teruggedeinsd waren, had dáár te midden van ongerepte bosschen dorpen gesticht, die nu groote en rijke steden zijn, maar die door alle veranderingen heen steeds nog eenige kenmerken van het karakter hunner grondvesters bewaard hebben. De regeering beschouwde deze jonge volkplantingen met tegenzin en trachtte den stroom der landverhuizing met geweld te stuiten, doch kon niet verhinderen, dat de bevolking van Nieuw-Engeland door een grooten toevloed van kloeke en godvruchtige mannen uit alle gewesten van Oud-Engeland versterkt werd. En nu jubelde Wentworth, omdat de verwezenlijking van zijn »doortastend" plan nabij scheen. Een paar jaar zouden wellicht voldoende zijn om zijn grootsch ontwerp ten uitvoer te brengen. Door strikte zuinigheid, door zorgvuldige vermijding van alle botsingen met vreemde mogendheden zou men de schulden der kroon kunnen afdoen; er zouden toereikende fondsen tot het onderhouden eener

Tegenstand tegen het invoeren der liturgie in Schotland.

[1]) In 1569. De machtige graven van Northumberland en van Westmoreland en een aantal andere edelen hadden zich met den hertog van Norfolk verbonden met het doel om zijn huwelijk met koningin Maria van Schotland door te drijven, die zij uit haar gevangenschap wilden bevrijden en vervolgens als erfgename der engelsche kroon doen erkennen. Elizabeth nam echter haar maatregelen zoo goed, dat de opstandelingen op de vlucht moesten gaan zonder bijna iets verricht te hebben. Norfolk, die in den Tower van Londen gevangen zat, werd door de koningin begenadigd onder voorwaarde, dat hij zijn ontwerpen op zou geven. Nadat hij die belofte geschonden had, werd hij in 1572 onthoofd. De medeplichtigheid aan den voormelden opstand werd aan talrijke deelnemers uit de mindere standen met de uiterste gestrengheid gestraft ten einde schrik onder het volk te verspreiden. V.

sterke legermacht beschikbaar zijn, en deze legermacht zou binnen kort den weerbarstigen geest der natie bedwingen.

In deze krisis veranderde een daad van onzinnige dweepzucht plotseling de geheele gedaante der openbare aangelegenheden. Ware de koning verstandig geweest, hij zou tegenover Schotland een voorzichtige en toegevende staatkunde gevolgd hebben, totdat hij meester in het zuiden was geworden. Want van al zijn rijken was Schotland datgene, waar de meeste kans bestond, dat een vonk een vlam, en een vlam een algemeenen brand zou veroorzaken. Grondwettigen tegenstand, zoo als hij te Westminster had ondervonden, behoefde hij, wel is waar, in Edinburg niet te vreezen. Het schotsche parlement was een staatslichaam van gansch anderen aard dan wat in Engeland dien naam droeg. Het was slecht ingericht, weinig geacht en had nog nimmer een eenigen van 's konings voorgangers ernstig tegengewerkt. De drie Staten vormden één vergadering. De afgevaardigden der kiesvlekken werden slechts als volgelingen der groote edellieden beschouwd. Geen voorstel mocht ter tafel gebracht worden, zoo het niet eerst door de lords der artikelen [1]) was goedgekeurd, een commissie, die met der daad, hoezeer niet naar den vorm, door de regeering benoemd werd. Maar was het schotsche parlement gedienstig, het schotsche volk was steeds bijzonder oproerig en ontembaar geweest. Het had Jacobus I in zijn slaapkamer vermoord; het had tegen Jacobus II herhaaldelijk de wapens opgevat; het had Jacobus III op het slagveld gedood; zijn ongehoorzaamheid had het hart van Jacobus V gebroken; het had Maria afgezet en ingekerkerd en haar zoon in gevangenschap gehouden, en de volksstemming was thans zoo onhandelbaar als ooit te voren. De levenswijze der Schotten was ruw en krijgshaftig. Langs de geheele zuidelijke grens en langs de geheele lijn tusschen de Hoog- en Laaglanden woedde een onophoudelijke rooverkrijg. In het geheele land waren de menschen gewoon hun grieven gewapenderhand te wreken. Alle verkleefdheid, die de natie voorheen aan het koninklijk huis verbond, was gedurende de lange afwezigheid der vorsten geheel en al verkoeld. Op de openbare meening werd door twee klassen van misnoegden, de grondbezitters en de predikanten, de sterkste invloed geoefend; heeren, die van denzelfden geest bezield waren, welke zoo menigmaal de oude Douglassen tot verzet tegen de oude Stuarts aangedreven had, en predikanten, die de republikeinsche gezindheid en den onverzettelijken geest van Knox geërfd hadden. Zoowel het nationaal als het godsdienstig gevoel der natie was gekwetst geworden. In alle standen der maatschappij klaagden de menschen, dat hun land, het land, dat zijn onafhankelijkheid tegen de schranderste en dapperste Plantagenets zoo roemrijk verdedigd had, door de bemiddeling van hun eigen vorstelijk stamhuis, met

[1]) Het comité van de lords der artikelen werd aldus samengesteld: de lords kozen acht bisschoppen; deze benoemden acht lords. De zestien geestelijke en wereldlijke pairs benoemden wederom acht vertegenwoordigers van graafschappen en acht van vlekken; en deze twee-en-dertig heeren maakten samen het gezegde comité uit. Het behoeft geen betoog, dat de bisschoppen der anglicaansche kerk in het puriteinsche Schotland geheel op de hand der regeering waren, en dat dus deze keuring van hetgeen in het schotsche parlement ter behandeling zou komen, een krachtig middel was ter wering van al wat het bestuur niet ter sprake gebracht wilde hebben. V.

der daad, hoezeer niet in naam, een engelsche provincie was geworden. Nergens hadden in Europa de calvinistische leerstellingen en tucht zoo diep in de gemoederen des volks wortel geschoten. De kerk van Rome werd door de groote meerderheid des volks met een haat beschouwd, die met recht grimmig genoemd mag worden, en de engelsche kerk, die met elken dag meer overeenkomst met de kerk van Rome kreeg, verwekte bijna geen minderen afkeer.

Sedert lang had de regeering gewenscht het anglicaansche stelsel over het geheele eiland uit te breiden, en met dit doel reeds verscheiden, voor den presbyteriaan hoogst onaangename veranderingen ingevoerd. Eén nieuwigheid echter, de meest gewaagde van allen, omdat ze der lagere volksklasse onmiddellijk in het oog moest vallen, had men nog niet beproefd. De openbare eeredienst werd nog steeds op zoodanige wijze gehouden als der natie het meest welgevallig was. Thans echter besloten Karel en Laud den Schotten de engelsche liturgie, of, juister gezegd, een liturgie op te dringen, die, naar het oordeel van alle strenge protestanten, overal waar zij van de engelsche verschilde, van kwaad tot erger ging.

Aan deze handeling, in den overmoed der dwingelandij en met strafwaardige onkunde of nog strafwaardiger minachting der openbare meening gepleegd, heeft ons land zijn vrijheid te danken. De eerste maal dat de vreemde plechtigheden vervuld werden, ontstond er een oproer. Alras werd het oproer een omwenteling. Eerzucht, vaderlandsliefde, dweepzucht mengden zich in één woedenden bergstroom. De geheele natie stond gewapend. De engelsche macht was voorzeker, gelijk ook eenige jaren later gebleken is, toereikend om Schotland te bedwingen; maar een groot deel van het engelsche volk deelde in de godsdienstige gezindheid der opstandelingen, en vele Engelschen, die geen gemoedsbezwaren tegen beurtzangen of kniebuigingen, tegen altaren en koorhemden voedden, aanschouwden met welgevallen den voortgang van een opstand, die de willekeurige plannen van het hof in duigen scheen te zullen werpen en de bijeenroeping van een parlement noodig zou maken.

De roekelooze dwaasheid, die deze gevolgen na zich sleepte, moet Wentworth niet geweten worden [1]). Inderdaad werden al zijn plannen daardoor in de war gestuurd. Doch het lag niet in zijn aard toegeeflijkheid aan te raden. Men stelde dus een poging in 't werk om den opstand met het zwaard te bedwingen. Voor deze taak echter was de legermacht en het krijgsbeleid des konings niet berekend. In Engeland, in strijd met de wetten nieuwe belastingen uitschrijven, zou bij dezen zamenloop van omstandigheden waanzin geweest zijn. Een parlement was dus het eenige redmiddel, en in de lente van 1640 werd een parlement bijeengeroepen.

Bijeenroeping van een nieuw parlement en ontbinding.

De natie was door het uitzicht op de herleving van het grondwettig bestuur en op de afschaffing van misbruiken in een goede stemming gebracht. Het nieuwe Huis der Gemeenten was gematigder en eerbiediger jegens den troon dan eenig ander, sedert den dood van Elizabeth. De gematigdheid dezer vergadering is door de voornaamste koningsgezinden

[1]) Zie zijn brief aan den graaf van Northumberland, gedagteekend 30 Juli 1638.

hoogelijk geroemd en schijnt den hoofden der oppositie niet weinig ergernis en teleurstelling veroorzaakt te hebben; maar Karel had de vaste, voorzeker even onstaatkundige als onedelmoedige gewoonte, de wenschen zijns volks nooit in aanmerking te nemen, zoolang ze niet op dreigenden toon geuit werden. Zoodra het Lagerhuis de bezwaren in overweging scheen te willen nemen, die sedert elf jaren op de natie gedrukt hadden, ontbond de koning het parlement met alle teekenen van misnoegen.

Tusschen de sluiting dezer kortstondige zitting en de bijeenkomst der eeuwig gedenkwaardige vergadering, die onder den naam van het Lange Parlement bekend is, verliepen nog eenige maanden, waarin der natie het juk zwaarder gemaakt werd dan ooit, terwijl haar geest zich toorniger dan ooit tegen het juk verhief. Leden van het Lagerhuis werden door den geheimen raad op grond hunner houding in het parlement ondervraagd en in de gevangenis geworpen, omdat zij weigerden te antwoorden. Het scheepsgeld werd met verdubbelde gestrengheid geheven. De lord-mayor en de sheriffs van Londen werden om slapheid bij het invorderen dier gelden met gevangenschap bedreigd. Soldaten werden tot den dienst geprest. Geld voor hun onderhoud dwong men hun graafschappen af. De pijnbank, die altijd onwettig geweest en nog onlangs zelfs door de kruipende rechters dier tijden onwettig verklaard was, werd in de Meimaand van 1640 in Engeland voor het laatst gebezigd.

Alles hing nu van den uitslag van 's konings krijgsverrichtingen tegen de Schotten af. Onder zijn troepen heerschte weinig van den geest, die krijgslieden van beroep tegenover de massa der natie plaatst en hen aan hun leiders doet hechten. Zijn leger, voor het grootste gedeelte uit rekruten bestaande, die naar den ploeg terug verlangden, waarvan zij met geweld waren weggehaald, en die van de destijds in den lande heerschende godsdienstige en staatkundige gevoelens doordrongen waren, was voor de aanvoerders geduchter dan voor den vijand. Door de hoofden der engelsche oppositie daartoe aangemoedigd en weinig tegenstand van de engelsche troepen ontmoetende, rukten de Schotten voorwaarts over de Tweed en de Tyne, en sloegen aan de grenzen van Yorkshire hun leger op. Het gemor der ontevredenen werd nu een dreigende storm, die, op één enkel na, alle harten met vrees vervulde. Nog steeds was Straffords stem voor zijn »doortastenden" maatregel, en zelfs in dit uiterste bleef hij een zoo wreedaardigen en despotischen aard aan den dag leggen, dat zijn eigen soldaten hem gaarne in stukken gescheurd zouden hebben.

Er bleef nog een laatste hulpmiddel over, waardoor de koning de ellende hoopte te ontgaan van op nieuw tegen een vergadering van het Lagerhuis te moeten optreden. Tegen het Huis der Lords had hij minder bezwaar. De bisschoppen waren hem toegedaan, en de wereldlijke pairs, ofschoon over het algemeen met zijn bestuur ontevreden, hadden nochtans, als stand, zoo veel belang bij de handhaving der orde en bij het behoud der oude instellingen, dat zij waarschijnlijk op geen zeer uitgebreide hervormingen zouden aandringen. Afwijkende van de sedert eeuwen onveranderlijk gevolgde gewoonte, riep hij een grooten raad bijeen, die alleen uit pairs bestond. Maar de lords waren te omzichtig om de ongrondwettige functiën te aanvaarden, die hij

hun wenschte op te dragen. Zonder geld, zonder crediet, zonder gezag zelfs in zijn eigen leger, gaf hij aan den dwang der noodzakelijkheid toe. De Huizen werden bijeengeroepen, en de uitkomst der verkiezingen bewees, dat het wantrouwen en de haat tegen de regeering sints het voorjaar onheilspellende vorderingen hadden gemaakt.

Het lange parlement. In November 1640 kwam het vermaarde parlement bijeen, dat ondanks vele dwalingen en misrekeningen rechtmatige aanspraak heeft op de vereering en dankbaarheid van allen, die waar ook ter wereld de zegeningen eener grondwettige regeering genieten.

In het daaropvolgende jaar openbaarde zich nog geen groot verschil van meening in de Huizen. Het burgerlijk en kerkelijk beheer was sedert bijna twaalf jaren zoo drukkend en zoo ongrondwettig geweest, dat zelfs die standen, wier gevoelens doorgaans aan de zijde der orde en der overheid zijn, met ijver zochten populaire hervormingen te doen invoeren en de werktuigen der dwingelandij aan het gerecht over te leveren. Er werd bepaald, dat voortaan geen grooter tusschenruimte dan van drie jaren tusschen het eene en het andere parlement verloopen zou, en dat, bijaldien de oproepingen onder 't grootzegel niet te bekwamer tijd waren uitgevaardigd, de kiesbeambten alsdan zonder zoodanige oproeping de kiescolleges bijeen zouden roepen om tot de keuze van vertegenwoordigers over te gaan. De sterrekamer, de hooge commissie, de raad van York, werden allen afgeschaft. Mannen, die na het ondergaan van gruwzame verminkingen in afgelegen kerkers opgesloten waren, herkregen hun vrijheid. Aan de voornaamste dienaren der kroon werd de wraak des volks onbarmhartig gekoeld. De lord-zegelbewaarder, de primaat, de lord-stalhouder werden in staat van beschuldiging gesteld. Finch redde zich door de vlucht, Laud werd in den Tower geworpen, Strafford werd aangeklaagd en ten laatste krachtens parlementsvonnis [1]) ter dood gebracht. Op denzelfden dag, dat dit besluit werd genomen, gaf de koning zijn toestemming tot een wet, waarbij hij zich verbond de vergadering van het parlement niet buiten haar eigen toestemming te sluiten, te verdagen of te ontbinden.

Na tien maanden van rustelooze werkzaamheid namen de huizen in September 1641 een korte vacantie en de koning ging naar Schotland. Met moeite herstelde hij de rust in dat koninkrijk door niet alleen zijn plannen van kerkelijke hervorming op te geven, maar ook door met kwalijk verborgen tegenzin, zijn goedkeuring aan een besluit te hechten, waarbij de bisschoppelijke waardigheid strijdig met Gods woord verklaard werd.

---

[1]) *Act of attainder (straf of vergeldingswet);* een soort van strafwet, tot welker aanneming het voorstel, even als van elke andere wet, in elk der Huizen kon worden gedaan; doch tot welker wettelijke geldigheid de toestemming van beide Huizen vereischt wordt. Is de meerderheid voor die toestemming dan dient het Lagerhuis eene *acte van beschuldiging (impeachment)* bij het Huis der Lords in, en vervolgt intusschen de instructie der zaak; daarop wordt voor het Hoogerhuis het geding gevoerd, dat, na het hooren der partijen (Lagerhuis en beklaagde), de vrijspraak doet of de strafwet *(act of attainder)* uitvaardigt. Dit grootsche schouwspel van nationale rechtspleging, waarbij de natie als aanklager optreedt, wordt natuurlijk slechts toegepast op tegen de natie gepleegde misdrijven, en meest, zoo niet uitsluitend, tegen personen, wier macht, stelling of misdrijven het optreden van zulk een geduchten aanklager raadzaam maken. V.

De twee groote engelsche Staatspartijen.

Het reces van het engelsche parlement duurde zes weken. De dag, waarop de Huizen bijeen kwamen, mag een der merkwaardigste oogenblikken in onze geschiedenis heeten. Van dat tijdstip dagteekent het afzonderlijk bestaan der twee groote partijen, welke sedert dien tijd steeds bij afwisseling het staatsbestuur gevoerd hebben. Wel is waar, in zekeren zin heeft de afscheiding, die toen duidelijk werd, altoos bestaan, en zij moest altoos bestaan; want ze heeft haar oorsprong in de verscheidenheid van karakters, van geest en van belangen, die in elke maatschappij aangetroffen wordt en dáár gevonden zal worden, zoolang het menschelijk gemoed zich, door de tooverkracht der gewoonte en die der nieuwheid naar verschillende richtingen laat medesleepen. Niet enkel in de staatkunde, ook in de letteren, kunsten en wetenschappen, in de heel- en werktuigkunde, in zeevaart en landbouw, ja zelfs in de wiskunde doet zich ditzelfde verschijnsel voor. Overal vindt men een soort van menschen, die innig gehecht zijn aan al wat oud is, en die, al zijn zij op onwederlegbare gronden van het voordeel eener nieuwheid overtuigd, er toch slechts met veel bezorgdheid en angstige voorgevoelens hun toestemming aan hechten. Evenzoo vinden wij overal een andere soort van menschen, vol vurige hoop en koene ontwerpen, steeds voorwaarts strevende, vlug in het opmerken der onvolmaaktheden van al het bestaande, geneigd het gevaar en de moeijelijkheden gering te achten, die met het invoeren van verbeteringen gepaard gaan, en elke verandering een verbetering te noemen. In beider gevoelen kan men iets goedkeuren. Bij beiden zal men de beste exemplaren in de nabijheid der grens vinden, die hen van één scheidt. De uiterste afdeeling der eene soort bestaat in dweepzieke zwakhoofden; de uiterste afdeeling der andere in oppervlakkige en roekelooze empiristen.

Het lijdt geen twijfel, dat men reeds in onze allereerste parlementen een aantal leden zou hebben kunnen aanwijzen, die ijverig naar behoud, en een aantal andere, die ijverig naar hervorming streefden. Doch, zoolang de wetgevende macht slechts kortstondige bijeenkomsten had, verkregen deze partijen geen bepaalde en blijvende gedaante, schaarden zij zich niet onder erkende leiders en kozen zij geen onderscheidingsnamen, herkenningsteekenen of leuzen. Gedurende de eerste maanden van het Lange Parlement was het misnoegen, door lange jaren van onwettige verdrukking verwekt, zoo hevig en algemeen, dat het Huis der Gemeenten als één man optrad. Misbruik op misbruik verdween zonder de minste worsteling. Al wenschte ook een geringe minderheid de sterrekamer en de hooge commissie te behouden, de geestdrift en het overwegend getal der hervormers boezemden haar ontzag in, en zij vergenoegden zich met in 't geheim de afschaffing van instellingen te betreuren, welker verdediging niet de minste kans van welslagen opleverde. In een later tijdperk vonden de koningsgezinden het dienstig de dagteekening der tusschen hen en hun tegenstanders ontstane breuk te vervroegen en de wet, die den koning belette het parlement te ontbinden of te verdagen, de driejaarlijksche wet, het in staat van beschuldiging stellen der ministers en het doodvonnis van Strafford aan de factie toe te schrijven, die later den koning den oorlog aandeed. Doch geen kunstgreep kan snooder zijn dan deze. Elk dezer krachtige maatregelen werd door dezelfde mannen, die later

in de voorste gelederen der cavaliers streden, ijverig bevorderd. Geen republikein heeft Karels langdurig wanbestuur zoo streng gehekeld als Colepepper. De meest opmerkelijke redevoering ten gunste der trienniaalwet was van Digby. De aanklacht tegen den lord-zegelbewaarder ging van Falkland uit. De eisch om den lord-stadhouder in strenge bewaring te houden werd voor de balie van het Huis der Lords door Hyde voorgedragen. Eerst toen de wet ter veroordeeling van Strafford werd voorgesteld, vertoonden zich de teekenen van tweedracht. Zelfs tegen deze wet, een wet, die alleen in de uiterste noodzakelijkheid haar verschooning kon vinden, stemden slechts een zestigtal der leden van het Lagerhuis. Het is uitgemaakt, dat Hyde niet met die minderheid gestemd heeft en Falkland zich niet alleen bij de meerderheid voegde, maar ook met nadruk voor het wetsontwerp sprak. Zelfs de weinigen, die bezwaar hadden in een doodvonnis met terugwerkende kracht, achtten het noodig den uitersten afschuw van Straffords karakter en bestuur duidelijk uit te spreken.

Doch onder deze schijnbare eendracht lag een groote scheuring verborgen; en toen het parlement in October 1641 na een kort reces weder bijeen kwam, zag men twee vijandige partijen tegenover elkander staan, naar haar wezen dezelfde, die sedert, onder verschillende benamingen, om het beheer der openbare aangelegenheden gekampt hebben en nog kampen. Eenige jaren lang werden zij cavaliers en rondhoofden genoemd. Vervolgens noemde men haar torys en whigs; en deze benamingen schijnen vooreerst niet licht in onbruik te zullen geraken.

Het zou niet moeijelijk wezen een smaadschrift of een lofrede over elke dezer vermaarde partijen te schrijven. Niemand immers, die niet geheel van oordeel en waarheidsliefde ontbloot is, zal ontkennen, dat er veel zware smetten op den naam der partij kleven, waartoe hij behoort, of dat de partij, die tegen hem overstaat, met recht op vele hoogberoemde namen, op vele helfdhaftige handelingen en op vele den lande bewezen belangrijke diensten bogen mag. De waarheid is, dat, schoon beide partijen dikwerf groote dwalingen begingen, Engeland haar geen van beiden zou hebben kunnen missen. Werden in onze instellingen vrijheid en orde, de voordeelen uit hervorming ontstaan, en de voordeelen uit eerbied voor 't bestaande verkregen, in elders ongekende mate saam verbonden, wij mogen deze gelukkige bijzonderheid aan de ingespannen worstelingen en aan de afwisselende zegepralen van twee wedijverende bondgenootschappen van staatsmannen toeschrijven, waarvan het eene het gezag en de oudheid, het andere de vrijheid en den vooruitgang ondersteunt.

Men behoort hier in 't oog te houden, dat het verschil tusschen de twee groote partijen van engelsche staatkundigen veeleer de uitbreiding dan het beginsel der volksrechten betrof. Er waren ter rechter en ter linkerzijde bepaalde grenzen, die hoogst zelden overschreden werden. Eenige weinige dweepers van de eene zijde waren bereid al onze vrijheden en voorrechten van de genade onzer koningen te laten afhangen; terwijl eenige anderen zelfs ten kosten van eindelooze inwendige onlusten hun geliefd droombeeld eener republiek zochten na te jagen. Maar de groote meerderheid dergenen, die voor de kroon streden, was even afkeerig van despotisme, als die

der verdedigers van de volksrechten zich der anarchie vijandig betoonde. Tweemaal lieten beide partijen, in den loop der zeventiende eeuw, haar oneenigheden rusten en vereenden zij haar krachten in een gemeenschappelijke poging. Haar eerste coalitie herstelde het erfelijk koningschap. Haar tweede redde de grondwettige vrijheid.

Men moet voorts in aanmerking nemen, dat deze twee partijen nooit de geheele natie zijn geweest, en zelfs bijeen genomen, nooit de meerderheid der natie hebben uitgemaakt. Tusschen haar in heeft altijd een groote menigte gestaan, die zich nooit duurzaam aan een van beiden verbond, maar die nu eens een trage onzijdigheid bewaarde, dan weder van de eene naar de andere zijde overhelde. Meer dan eens is die menigte binnen korte jaren van het eene uiterste tot het andere overgeslagen en dan weder op haar schreden teruggekeerd. Nu eens ging ze tot de andere partij over, alleen omdat zij het moede werd steeds dezelfde mannen te ondersteunen, dan weder omdat haar eigen buitensporigheden haar verschrikten, somtijds ook, omdat ze het onmogelijke verwacht had en zich teleurgesteld vond. Maar telkenmale, als zij haar geheele gewicht in een der beide schalen legde, werd alle tegenstand onmogelijk.

Toen de wedijverende partijen voor het eerst een bepaalden vorm aannamen, schenen haar krachten niet ongelijk verdeeld te zijn. Aan den kant der regeering stond de groote meerderheid des adels en der mannen van goeden huize en vermogen, wien niets dan de titel ontbrak om onder den adel gerekend te worden. Met inbegrip der aanhangers, wier ondersteuning hun ten dienste stond, maakten deze geen geringe macht in den staat uit. Aan denzelfden kant vond men de talrijke geestelijkheid der staatskerk, de beide hoogescholen en al de leeken, die het bisschoppelijk kerkbestuur en het anglicaansch rituaal getrouw aanhingen. Deze achtbare standen hadden bovendien een klasse van bondgenooten in hun midden van vrij wat minder degelijk gehalte. De puriteinsche strengheid dreef allen, die genoegen, galanterie en kleederpracht tot hun hoofdzaak maakten of die zich op de fraaije kunsten toelegden, naar de partij des konings. Bij dezen voegden zich allen die hun bestaan vonden door anderen den tijd te korten, van den schilder en den blijspeldichter tot den koordendanser en den grappigen Andries [1]). Want deze kunstenaars wisten zeer goed, dat zij onder een praalziek en weelderig despotisme opgang konden maken, maar onder de strenge wet der ijveraars gebrek zouden lijden. De roomsch-katholieken behoorden tot den laatsten man bij dezelfde partij. De koningin, eens franschen konings dochter, was hun geloofsgenoote. Het was bekend, dat haar gemaal haar innig beminde en niet weinig ontzag voor haar had. Hoewel ontwijfelbaar een geloovig protestant, was hij toch geenszins tegen de belijders der oude religie ingenomen en zou hun gaarne veel meer hebben toegestaan, dan hij genegen was den presbyterianen te geven. Kreeg de oppositie de overhand, dan zouden waarschijnlijk de bloedwetten, onder Elizabeth's regeering tegen de papisten uitgevaardigd, streng gehandhaafd worden. De roomsch-katholieken hadden dus de krachtigste redenen om de partij van het hof te kiezen. Over

[1]) Merry Andrew, zooveel als onze hansworst.

het algemeen handelden zij met een voorzichtigheid, die hen later aan het verwijt van lafhartigheid en koelheid blootstelde; waarschijnlijk echter dwong hen het belang des konings, evenzeer als hun eigenbelang, tot groote behoedzaamheid. Het was voor zijn zaak niet dienstig, dat zij zich in de eerste rijen onder zijn vrienden zouden scharen.

De oppositie telde de meeste aanhangers onder de kleine grondbezitters ten platten lande, onder de kooplieden en winkeliers der steden. Deze echter werden door een geduchte minderheid der aristokratie aangevoerd, een minderheid, waarbij de rijke en machtige graven van Northumberland. Bedford, Warwick, Stamford en Essex en verscheiden andere vermogende en invloedrijke lords geteld werden. In dezelfde gelederen stond de geheele schare van protestantsche non-conformisten en de meeste leden van de staatskerk, die nog steeds de calvinistische stellingen aankleefden, welke veertig jaar vroeger door de prelaten en verdere geestelijkheid voorgestaan werden. Ook de stedelijke regeeringslichamen sloten zich, op weinig uitzonderingen na, bij dezelfde partij aan. In het Lagerhuis had de oppositie een, hoewel niet zeer beslissende, meerderheid.

Beide deze partijen wisten goede redenen aan te voeren voor de maatregelen, die zij wenschten door te drijven. De redeneeringen der meest verlichte roijalisten kwamen ongeveer op het volgende neder: — »Het is waar dat groote misbruiken bestaan hebben; maar ze zijn nu afgeschaft. Het is waar, dat men op kostbare rechten inbreuk gemaakt heeft, maar ze zijn gehandhaafd en van nieuwe waarborgen voorzien geworden. De zittingen der Staten van dit rijk zijn in strijd met alle vroegere gebruiken en met den geest der staatsregeling elf jaar lang gestaakt geweest; doch nu is er voor gezorgd, dat voortaan geen drie jaren zonder bijeenroeping van een parlement zullen verloopen. De sterrekamer, de hooge commissie en de raad van York hebben ons verdrukt en uitgeplunderd, maar deze verfoeijelijke gerechtshoven hebben opgehouden te bestaan. De lord-stadhouder heeft getracht een militair despotisme in te voeren, maar hij heeft het verraad met zijn hoofd geboet. De primaat ontwijdde onze godsdienst door papistische ceremoniën en strafte onze gemoedsbezwaren met papistische wreedheid, maar hij verbeidt in den Tower het oordeel zijner pairs. De lord zegelbewaarder stond een ontwerp voor, waardoor het vermogen van elken Engelschman ter beschikking van de kroon zou zijn gekomen, maar hij is tot schande en armoede vervallen, en heeft naar een vreemd land moeten vluchten. De dienaren der dwingelandij hebben voor hun misdaden geboet, de slachtoffers daarentegen hebben vergoeding voor hun lijden erlangd. In dezen stand van zaken ware het hoogst onverstandig die gedragslijn te blijven volgen, die gewettigd en noodig was, toen wij na een langdurig tijdsverloop voor het eerst weder bijeenkwamen en het geheele bestuur slechts in een aaneenschakeling van misbruiken bestond. Thans moeten wij ons wachten de zege, die wij over de tirannie behaald hebben, tot op het gebied der regeeringloosheid te vervolgen. Het was niet in ons vermogen de kwade instellingen, waarmede ons land kort geleden nog gestraft was, te slechten, zonder hevige schokken, die de grondvesten des staatsbestuurs aan het wankelen moesten brengen. Nu deze instellingen gevallen zijn, moeten wij ons haasten het gebouw te

verdedigen, dat wij, plichtshalve, onlangs nog moesten bestormen. Voortaan zullen wij wijs handelen, zoo wij hervormingsontwerpen met de uiterste omzichtigheid onderzoeken en al de prerogatieven, welke de wet, in het algemeen belang, den koning toegekend heeft, in hun geheel houden."

Zoodanig waren de inzichten dier mannen, voor wier aanvoerder de voortreffelijke Falkland kon gelden. Van de andere zijde werd met geen minder klem en door mannen, die niet minder door deugd en bekwaamheid uitblonken, betoogd, dat de waarborgen, die de vrijheden der engelsche natie beschutten, veeleer schijnbaar dan wezenlijk waren, en dat de willekeurige plannen van het hof hervat zouden worden, zoodra de waakzaamheid van het Lagerhuis verflauwde. Voorzeker — aldus spraken Pym, Hollis en Hampden — voorzeker, er waren veel goede wetten aangenomen; maar indien goede wetten voldoende geweest waren om den koning binnen de wettige grenzen te houden, zouden zijn onderdanen weinig reden gehad hebben ooit over zijn beheer te klagen. De jongste wetten hadden voorzeker geen sterker geldigheid dan het groot-charter of de rechtspetitie. Doch het groot-charter, door vier eeuwen van eerbiedige naleving geheiligd, had evenmin als de rechtspetitie, door Karel zelven na rijpe overweging en uit aanmerking eener belangrijke geldelijke ondersteuning bekrachtigd, tot toereikende bescherming gestrekt. Werd de breidel der vrees weggenomen, liet men ooit den geest van tegenstand sluimeren, dan bleef van alle waarborgen der engelsche vrijheden slechts een enkele bestaan.... het woord des konings; en een lange en smartelijke ondervinding had bewezen, dat men op het koninklijk woord niet kon vertrouwen.

De opstand in Ierland.

Steeds nog zagen de beide partijen elkander met omzichtige vijandschap aan en zij hadden haar krachten nog niet gemeten, toen er tijdingen kwamen, die beider hartstochten deden ontvlammen en beiden in haar inzichten versterkten. De groote stamhoofden van Ulster, die zich tijdens Jakobus troonsbestijging na langdurige worsteling aan het koninklijk gezag hadden onderworpen, hadden het vernederend gevoel der afhankelijkheid niet lang kunnen verdragen. Zij hadden tegen de engelsche regeering saamgespannen en waren wegens hoogverraad gevonnisd. Hun uitgestrekte bezittingen waren aan de kroon vervallen, en al spoedig door duizenden engelsche en schotsche landverhuizers bevolkt. In beschaving en geestvermogens waren de nieuwe volkplanters ver boven de inboorlingen des lands verheven en zij maakten soms misbruik van hun meerderheid. De uit het verschil van volksaard voortspruitende verbittering, werd nog vergroot door het verschil van godsdienst. Onder Wentworth's ijzeren roede vernam men bijna geen gemor; maar toen die zware druk ophield, toen Schotland het voorbeeld van welgeslaagden tegenstand gegeven had, toen Engeland door inwendige verdeeldheid verlamd was, toen brak de lang verkropte woede der Ieren in daden en gruwzame woestheid los. De inboorlingen stonden plotseling tegen de volkplanters op. Een oorlog, waaraan nationale wrok en godsdiensthaat een karakter van ongehoorde wreedheid bijzetten, verwoestte Ulster en breidde zich over de naburige provinciën uit. Zelfs het kasteel van Dublin werd nauwelijks nog voor veilig gehouden. Elke post bracht overdreven tijdingen van gruweldaden naar Londen, die ook zonder

overdrijving akelig genoeg zouden geweest zijn om medelijden en ijzing te wekken. Deze kwade tijdingen bliezen de vonk bij de beide groote partijen smeulende, die te Westminster tegenover elkander geschaard stonden, tot een heldere vlam aan. De royalisten beweerden, dat het in zulk een krisis de eerste plicht van elk goed Engelschman en protestant was de macht des souvereins te versterken. De oppositie meende, dat er nu krachtiger redenen dan ooit bestonden om hem te dwarsboomen en zijn macht te fnuiken. Dat het bestaan des lands in gevaar verkeerde, was voorzeker een goede reden om een vertrouwenswaardig regent uitgestrekte volmacht te geven; maar dit was evenzeer een goede reden om een heerscher, die in den grond zijns harten een volksvijand was, van macht te ontblooten. Een groot leger op de been te brengen was steeds de liefste wensch des konings geweest. Thans moest een groot leger verzameld worden. Werden geen nieuwe schutsmiddelen beraamd, dan was het te duchten, dat de ter onderwerping van Ierland aangeworven troepen tegen Engelands vrijheid gekeerd zouden worden. Doch er was meer. Een vreeselijk vermoeden, onjuist wel is waar, maar niet geheel onnatuurlijk, was in veler gemoed ontstaan. De koningin beleed openlijk het roomsche geloof; de koning werd door de puriteinen, die hij meedoogenloos vervolgd had, voor geen oprecht protestant gehouden en zijn dubbelhartigheid was zoo welbekend, dat er geen verraad denkbaar was, waartoe zijn onderdanen hem niet, op goede gronden in staat mochten rekenen. Weldra liep het gerucht dat de opstand der roomsch-katholieken in Ulster in verband stond met een groot werk der duisternis, dat men te Whitehall beraamd had.

De Remonstrantie.

Na eenige weken van voorbereiding begon op den 22 November 1641 de eerste groote parlementaire strijd tusschen de partijen, die sedert nog steeds om het beheer over de natie kampen. Door de oppositie werd voorgesteld, dat het Lagerhuis den koning een vertoog zou aanbieden, waarin alle fouten, onder zijn beheer sedert den tijd zijner troonsbeklimming begaan, werden opgenoemd en het wantrouwen uitgedrukt, dat zijn staatkunde der natie nog steeds inboezemde. Diezelfde vergadering, die weinig maanden geleden eenstemmig op de afschaffing van misbruiken aandrong, was nu verdeeld in twee woedende en strijdzuchtige partijen van bijna gelijke sterkte. Na hevige en langdurige debatten werd het vertoog met een meerderheid van slechts elf stemmen aangenomen.

De uitslag dezer worsteling was voor de behoudende partij uiterst gunstig. Het leed geen twijfel, dat niets dan een groote onberadenheid haar kon beletten, weldra een groote meerderheid in het Lagerhuis te verwerven. Het Hoogerhuis was reeds aan haar zijde. Het eenig noodige om haar welslagen te verzekeren was, dat de koning in zijn geheele gedrag eerbied voor de wetten en goede trouw jegens zijn onderdanen aan den dag legde.

Zijn eerste maatregelen gaven goede hoop. Hij had, naar het scheen, eindelijk ontdekt, dat een geheel gewijzigd stelsel noodig was, en wijselijk tot datgene besloten, wat niet langer te vermijden was. Hij gaf het voornemen te kennen om in overeenstemming met de wenschen van het Lagerhuis te regeeren en te dien einde mannen in zijn raad te nemen, in wier bekwaamheid en karakter het Lagerhuis vertrouwen kon stellen. Zijn keus was dan ook niet slecht. Falkland, Hyde en Colepepper, die zich alle drie door hun

medewerking tot het afschaffen van misbruiken en het bestraffen van slechte ministers onderscheiden hadden, werden uitgenoodigd om als de vertrouwde raadslieden der kroon op te treden en Karel gaf hun de plechtige verzekering, dat hij zonder hun medeweten geen enkelen stap zoude doen, waarbij het Lagerhuis op eenigerlei wijze betrokken was.

Was hij deze belofte nagekomen, dan valt er niet aan te twijfelen, of de reactie, die reeds toenemende was, zou binnen korten tijd zoo krachtig zijn geworden, als de vurigste royalisten slechts konden wenschen. Reeds begonnen de ongeduldige leden der oppositie aan het lot hunner partij te wanhopen, reeds beefden zij voor hun persoonlijke veiligheid, en spraken zij van den verkoop hunner goederen en van uitwijking naar Amerika. Dat de schoonste uitzichten, die zich voor den koning begonnen te openen, plotseling verdwenen, dat zijn leven door tegenspoed verbitterd en eindelijk door geweld verkort werd, is aan zijn eigen trouweloosheid en wetsverkrachting te wijten.

De waarheid schijnt te zijn, dat hij beide de partijen verfoeide, waarin het Huis der Gemeenten verdeeld was. En dit is geenszins vreemd; immers, bij elk dezer partijen was, hoezeer dan ook in verschillende verhouding, liefde tot vrijheid verbonden met liefde tot orde. De raadgevers, welke Karel, door den nood gedrongen, tot de zijnen had moeten maken, waren geenszins mannen naar zijn hart. Zij hadden tot het afkeuren zijner tirannie, tot het verkorten zijner macht, tot het bestraffen zijner werktuigen hun pogingen vereenigd. Thans waren zij, inderdaad, wel bereid om door streng wettelijke middelen zijn streng wettelijke rechten te verdedigen; maar zij zouden met afschuw teruggedeinsd zijn voor het denkbeeld om Wentworth's »doortastend" ontwerp te hervatten. In 's konings oog waren zij dus verraders, die alleen in de mate hunner oproerige boosheid van Pym en Hampden verschilden.

Beschuldiging van hoogverraad tegen de vijf leden.

Hij nam diensvolgens weinig dagen, nadat hij den hoofden der constitutioneele koningsgezinden beloofd had zonder hun voorkennis geen enkelen belangrijken stap te zullen doen, een besluit, dat het gewichtigste van zijn geheele leven was; hield dat besluit zorgvuldig voor hen verborgen en legde het ten uitvoer op een wijze, die hen met schaamte en ontsteltenis vervulde. Hij zond den procureur-generaal af om Pym, Hollis, Hampden en andere leden van het Lagerhuis voor de balie van het Huis der Lords van hoogverraad te beschuldigen. Niet tevreden met deze schreeuwende inbreuk op het groot-charter en op het sedert eeuwen onveranderlijk gevolgde gebruik, begaf hij zich in persoon, en van gewapenden vergezeld, naar het parlementshuis, om de leiders der oppositie daar op hun eigen gebied in hechtenis te nemen.

De poging mislukte. De aangeklaagde leden hadden het Huis verlaten kort, voordat Karel binnen trad. Nu volgde een onmiddellijke en geweldadige omkeer, zoowel in de stemming des parlements, als in die der natie. Het gunstigste oordeel, dat zelfs de meest partijdige aanhangers des konings over zijn gedrag te dezer gelegenheid uitten, is, dat hij zich uit zwakheid, door de kwade inblazingen zijner vrouw en zijner hovelingen tot het begaan eener grove onvoorzichtigheid had laten medeslepen. Maar de algemeene stem

legde hem luidkeels veel zwaarder schuld ten laste. Op hetzelfde oogenblik dat zijn onderdanen na een langdurige, uit zijn slecht bestuur geboren verwijdering op nieuw met vertrouwen en liefde tot hem naderden, had hij een verderfelijken aanslag op al hun dierbaarste rechten, op de privilegiën des parlements, op het beginsel der rechtsuitspraak door gezworenen, gedaan. Hij had getoond, dat hij verzet tegen zijn willekeurige ontwerpen als een misdaad beschouwde, die alleen door bloed verzoend kon worden. Hij had niet slechts tegenover zijn grooten raad en zijn volk, maar ook tegenover zijn eigen aanhangers de trouw geschonden. Hij had iets gedaan, dat zonder een onvoorzien toeval, waarschijnlijk tot een bloedigen strijd voor den zetel des voorzitters gevoerd zoude hebben. Zij, die in het Lagerhuis den meesten invloed oefenden, begrepen nu, dat niet alleen de macht en volksgunst, die hun ten deel was gevallen, maar ook hun leven en hun goederen met de uitkomst van den door hen ondernomen strijd gemoeid waren. De verflauwende ijver der aan het hof vijandige partij herleefde oogenblikkelijk. In den nacht, die op den aanslag volgde, stond de gansche City van Londen onder de wapenen. Binnen weinige uren waren alle naar de hoofdstad leidende wegen overstroomd door tallooze Yeomen, die, met een parlementair veldteeken op den hoed, spoorslags naar Westminster reden. In het Lagerhuis werd de oppositie op eens onwederstaanbaar en dreef zij met een meerderheid van ruim twee tegen een besluiten van voorbeeldelooze hevigheid door. Sterke afdeelingen der burgervaandels, regelmatig afgelost, hielden de wacht op Westminster Hall. De poorten van 's konings paleis werden dagelijks door een woedende menigte omlegerd, wier verguizingen en verwenschingen zelfs tot in de audiëntiezaal doordrongen; terwijl zij zelve door de hofbeambten ter nauwernood buiten de koninklijke vertrekken kon gehouden worden. Ware Karel langer in zijn ontroerde hoofdstad gebleven, het Lagerhuis zou waarschijnlijk middel gevonden hebben hem onder de eerbiedigste voorwendselen tot staatsgevangene te maken.

Vertrek van Karel uit Londen.

Hij verliet Londen om er niet terug te keeren, eer de dag eener vreeselijke en gedenkwaardige afrekening zou gekomen zijn. Er werd een onderhandeling aangeknoopt, die vele maanden duurde. Beschuldigingen en tegenbeschuldigingen der strijdvoerende partijen gingen over en weder. Geen schikking was thans meer mogelijk. De wisse straf voor stelselmatige trouweloosheid had ten laatste den koning getroffen. Vergeefs was het, dat hij nu zijn koninklijk woord tot pand gaf, en den hemel tot getuige der oprechtheid van zijn verzekeringen aanriep. Het wantrouwen, waarmede hem zijn tegenstanders aanzagen, was door geen eeden of verdragen te bannen. Zij waren overtuigd, dat zij eerst dan geheel veilig zouden zijn, wanneer hij volkomen hulpeloos was. Hun eisch was derhalve, dat hij niet alleen de souvereiniteitsrechten, die hij zich met miskenning der aloude wetten en zijner eigen kort geleden afgelegde beloften aangematigd had, maar ook andere voorrechten zou opgeven, die de engelsche koningen sints onheuglijke tijden bezeten hadden en zelfs ten huidigen dage nog bezitten. Geen minister zou aangesteld, geen pair benoemd mogen worden, dan met toestemming der huizen. Boven alles echter moest de souverein het opperbevel over de krijgsmacht opgeven, hetwelk sints overouden tijd met de koninklijke waardigheid verbonden was geweest.

Men kon niet verwachten, dat Karel aan zulke eischen zou toegeven, zoolang hij nog eenig middel van tegenstand bezat. Doch het valt moeijelijk te bewijzen, dat de Huizen met veiligheid minder hadden kunnen vorderen. Hun stelling was waarlijk allerneteligst. De groote meerderheid der natie bestond in trouwe aanhangers der erfelijke monarchie. De republikeinsgezinden waren nog weinig in getal en durfden hun stem nog niet verheffen. Het was derhalve onmogelijk het koningschap af te schaffen. En toch kon men blijkbaar, geen vertrouwen in den koning stellen. Het ware van hen, wien de ondervinding onlangs nog bewezen had, dat hij hun verderf beoogde, ongerijmd geweest, zoo zij zich vergenoegd hadden met hem een nieuwe rechtspetitie voor te leggen en zich op nieuwe en gelijksoortige beloften te verlaten, als hij reeds herhaaldelijk gedaan en geschonden had. Alleen het gemis van een leger had hem belet de oude staatsregeling des rijks geheel en al omver te werpen. Het was nu noodig een groote geregelde legermacht ter verovering van Ierland bij een te brengen; het ware derhalve louter waanzin geweest, hem in het bezit te laten van dat onbegrensde oppergezag in militaire zaken, dat zijn voorgangers genoten hadden.

Wanneer een land in den toestand is, waarin toen Engeland zich bevond, wanneer de koninklijke waardigheid met liefde en vereering, maar de persoon, die haar bekleedt, met haat en wantrouwen wordt aangezien, dan schijnt de weg, die behoort te worden ingeslagen, duidelijk te zijn. De waardigheid van het ambt moet behouden, de persoon afgezet worden. Aldus handelden onze voorouders in 1399 en in 1689. Ware er in 1642 iemand geweest, die een soortgelijke stelling bekleedde als Hendrik van Lancaster tijdens de afzetting van Richard II, of als de prins van Oranje tijdens de afzetting van Jacobus II, waarschijnlijk zouden de Huizen alléén de dynastie verwisseld en geen bepaalde wijzigingen in de staatsregeling gemaakt hebben. De nieuwe koning, door hun keuze tot den troon geroepen en van hun ondersteuning afhankelijk, zou genoodzaakt geweest zijn in overeenstemming met hun wenschen en inzichten te regeeren. Doch er was geen prins van den bloede in de parlementspartij; en hoewel die partij veel mannen van hoogen rang en van uitstekende bekwaamheid onder haar leden telde, blonk toch niet één hunner zoo schitterend boven de andere uit, dat hij als candidaat voor de kroon had kunnen worden voorgesteld. Daar men een koning wilde en er geen nieuwe koning te vinden was, moest men Karel noodwendig den koningstitel laten behouden. Slechts één weg bleef derhalve open, namelijk: den koninklijken titel van de koninklijke rechten af te scheiden.

De wijzigingen, die het parlement in onze instellingen wilde brengen, schijnen, wel is waar, overdreven, maar wanneer men ze duidelijk omschrijft en in verdragsartikelen opstelt, zijn ze inderdaad van weinig meer belang dan die, welke in het volgende geslacht door de omwenteling te weeg gebracht werden. Het is waar, dat bij die omwenteling de souverein door geen wet van het recht beroofd werd om zelf zijn ministers te benoemen; maar het is niet minder waar, dat sedert die omwenteling geen ministerie in staat geweest is om in strijd met de inzichten van het Lagerhuis, zes maanden achtereen aan het bestuur te blijven. Het is waar, dat de souverein nog steeds de macht heeft pairs te benoemen en dat hij mede de veel belang-

rijker macht van het zwaard bezit; maar het is evenzeer waar, dat hij altoos sedert de revolutie, bij de uitoefening dier macht, zich door raadgevers liet leiden, die het vertrouwen van de vertegenwoordigers der natie bezaten. Trouwens, de aanvoerders van de partij der rondhoofden in 1642 en de staatsmannen, die een halve eeuw later de omwenteling bewerkten, beoogden bepaaldelijk hetzelfde einde. Dat doel was namelijk den strijd tusschen de kroon en het parlement daardoor te eindigen, dat het parlement het opperste toezicht over het uitvoerend bewind verkreeg. De staatsmannen der revolutie bewerkten dit middellijk door het veranderen der dynastie. De rondhoofden van 1642, niet bij machte de dynastie te veranderen, vonden zich genoopt een meer rechtstreekschen weg naar hun doel in te slaan.

Het moet ons echter niet bevreemden, dat de eischen der oppositie, die wezenlijk een volslagen en formeelen afstand aan het parlement in zich sloten van rechten, tot dusverre steeds aan de kroon verbonden, der groote staatspartij ergernis moesten geven, die zich voornamelijk door haar eerbied voor de bestaande overheid en door haar vrees voor gewelddadige veranderingen onderscheidde. Onlangs nog had die partij in de hoop verkeerd door vreedzame middelen het overwicht in het Huis der Gemeenten te zullen erlangen; maar die hoop was nu geheel verijdeld. De dubbelhartigheid van Karel had zijn oude vijanden onverzoenlijk gemaakt, had een aantal gematigden, die werkelijk reeds op weg waren om zich weder bij hem aan te sluiten, naar de gelederen der misnoegden teruggedreven en had zijn beste vrienden zoo smartelijk teleurgesteld, dat zij zich een tijd lang in zwijgende verlegenheid en verbittering op den achtergrond gehouden hadden. Thans echter zagen de constitutioneele koningsgezinden zich genoodzaakt tusschen twee gevaren te kiezen; en zij meenden verplicht te zijn zich liever rondom een vorst te scharen, wiens vroegere gedragingen zij afkeurden, en wiens woord hun slechts weinig vertrouwen inboezemde, dan toe te staan, dat het koninklijk ambt vernederd en het staatswezen des rijks geheel gewijzigd werd. Van deze gevoelens doordrongen, voegden zich velen, wier deugden en bekwaamheden aan elke zaak tot eer verstrekt zouden hebben, bij de partij des konings.

Begin van den burgeroorlog. In Augustus 1642 werd eindelijk het zwaard getrokken, en weldra zag men nagenoeg in elk graafschap van het koninkrijk twee vijandige partijen de wapenen tegen elkander opvatten. Het is niet licht na te gaan, welke der strijdende partijen aanvankelijk de sterkste was. De Huizen beschikten over Londen en de aangrenzende graafschappen, de vloot, de scheepvaart op de Themse en de meeste groote steden en zeehavens. Zij hadden bijna al de krijgsbehoeften des rijks te hunner beschikking en waren bij machte om van den invoer van buitenlandsche goederen, zoowel als van eenige belangrijke producten van inlandsche nijverheid, rechten te heffen. De koning was van geschut en ammunitie slecht voorzien. De belastingen, die hij in de door zijn troepen bezette landelijke districten uitschreef, brachten waarschijnlijk een veel geringer som op, dan die het parlement alleen uit de stad Londen trok. Ten opzichte van geldelijke hulp rekende hij dan ook voornamelijk op de mildheid zijner rijke aanhangers. Velen hunner beleenden hun eigendommen, verpandden hun juweelen en verkochten hun zilveren

pronkschalen en doopbekkens om hem bij te staan. De ondervinding heeft echter ten volle bewezen, dat de vrijwillige bijdragen van bijzondere personen, zelfs in tijden van de grootste opgewondenheid, een karige hulpbron zijn in vergelijking met een strenge en stelselmatige belasting, die willigen en onwilligen gelijkmatig treft.

Karel evenwel bezat een voordeel, dat hem het gemis aan geld en voor raad ruimschoots vergoed zoude hebben, zoo hij er een doeltreffend gebruik van gemaakt had, en dat ondanks zijn verkeerde leiding hem eenige maanden lang het overwicht in den oorlog schonk. Zijn troepen vochten aanvankelijk beter dan die van het parlement. Beide legers bestonden, wel is waar, bijna geheel uit lieden, die nog nooit een slagveld gezien hadden. Het verschil tusschen die legers was evenwel groot. De gelederen van het parlementsleger waren met huurlingen aangevuld, door gebrek en lediggang tot het nemen van dienst genoopt. Hampdens regiment werd voor een der beste gehouden, en evenwel werd Hampdens regiment door Cromwell een saamgeraapte hoop van afgedankte bedienden en lakeijen genoemd. Het koninklijke leger daarentegen bestond voor het grootste gedeelte uit kloeke en stoutmoedige gentlemen, gewoon de schande meer dan den dood te vreezen, en bedreven in het schermen, in het gebruik van vuurwapenen, in onversaagd rijden en in al de mannelijke en gevaarlijke oefeningen, die men met recht het beeld des oorlogs genoemd heeft. Zulke strijders, op hun lievelingspaarden gezeten, en aan het hoofd van kleine benden staande, uit jongere broeders, stalbedienden, veldwachters en jagers samengesteld, waren reeds den eersten dag, dat zij in het veld kwamen, in staat hun rol in een schermutseling met eere te handhaven. De volharding wel is waar, de stipte gehoorzaamheid, de werktuiglijke nauwkeurigheid van beweging, die den liniesoldaat kenmerken, verkregen deze dappere vrijwilligers nooit; doch in den beginne hadden zij slechts vijanden te bestrijden, die even weinig krijgstucht hadden als zij, en die bovendien veel minder sterk en moedig waren. Een tijd lang waren dus de cavaliers gelukkig in elke ontmoeting.

De Huizen waren evenzeer in de keuze van een bevelhebber ongelukkig geweest. De rang en de rijkdom van graaf van Essex maakten hem tot een der voornaamste leden der parlementspartij. Op het vaste land had hij met eere de wapens gedragen en bij het begin des oorlogs was zijn militaire naam in Engeland zoowel gevestigd, als die van eenig ander aanvoerder. Doch het bleek al spoedig, dat hij ongeschikt was voor den post van opperbevelhebber. Hij bezat weinig wilskracht en volstrekt geen scheppenden geest. De stelselmatige taktiek, die hij in den Paltzoorlog geleerd had, kon hem niet voor de schande behoeden door een veldoverste als Rupert [1]),

[1]) Frederik V, keurvorst van de Paltz, gehuwd met Karels zuster, had het gewaagd de koningskroon van Boheme aan te nemen, die vroeger reeds aan het keizerlijk huis van Oostenrijk toegezegd was. Hij moest voor de oostenrijksche macht zwichten en zijn poging met het verlies zijner erflanden boeten. Zijn zonen Maurits en de hierboven bedoelde Rupert zochten hun toevlucht bij hun oom, die hun vader steeds veel deelneming betoond en in overeenstemming met Wentworths plannen den Paltzoorlog gaarne had helpen voortzetten, indien hij daartoe de middelen had bezeten. Vele Engelschen streden in dien oorlog mede, doch tot de oprichting van een groot engelsch leger mocht het niet komen. V.

die op geen hooger roem kon bogen, dan dien eens ondernemenden partijgangers, verrast en gedwarsboomd te worden.

Evenmin waren de officieren, die onder Essex het bevel voerden, berekend datgene te vergoeden, waarin hij te kort schoot. Het parlement verdient intusschen niet deswege gelaakt te worden. In een rijk, dat, zoover het geheugen der oudste tijdgenooten reikte, geen oorlog op groote schaal te lande gevoerd had, waren geen veldheeren van beproefde dapperheid en bekwaamheid te vinden. In den aanvang was dus niet te vermijden, dat men zich op onbeproefde aanvoerders moest verlaten en de voorkeur werd natuurlijk aan mannen gegeven, die zich hetzij door hun geboorte of door hun in het parlement aan den dag gelegde bekwaamheden hadden onderscheiden. Bijna in geen enkel geval echter mocht de getroffen keuze gelukkig genoemd worden. Zoo min de magnaten als de redenaars waren goede soldaten. De graaf van Stamford, die tot den hoogsten engelschen adel behoorde, werd te Stratton door de royalisten op de vlucht gedreven. Nathanaël Fiennes, die ten aanzien zijner bekwaamheid in staatzaken voor geen zijner tijdgenooten behoefde te wijken, onteerde zich door de kleinmoedige overgave van Bristol. Inderdaad schijnt, van al de staatsmannen, die in dit tijdsgewricht hooge militaire kommando's op zich namen, Hampden de eenige geweest te zijn, die in het veld dezelfde bekwaamheid en geestkracht aan den dag legde, die hem op het gebied der staatkunde zoo zeer hadden doen uitmunten.

Voordeelen door de konings-gezinden behaald.

Toen de oorlog een jaar geduurd had, was het voordeel bepaaldelijk aan de zijde der royalisten. Zij hadden zoowel in de westelijke als in de noordelijke graafschappen gezegevierd. Zij hadden Bristol, de tweede stad des koninkrijks, aan het parlement ontnomen. Zij hadden verscheiden veldslagen gewonnen en niet ééne ernstige of smadelijke nederlaag geleden. Bij de rondhoofden begon de tegenspoed tweedracht en ontevredenheid te zaaijen. Nu eens werd het parlement door samenzweringen, dan weder door oploopen in bestendige vrees gehouden. Het werd noodig geacht Londen tegen het koninklijk leger te versterken en eenige misnoegde burgers voor hun eigen deuren op te hangen. Een aantal der voornaamste pairs, die tot dusverre te Westminster gebleven waren, vluchtten naar het hof te Oxford; en het lijdt geen twijfel, of Karel zou al spoedig in triomf naar Whitehall opgerukt zijn, indien op dat tijdstip een schrandere en krachtige geest de ondernemingen der cavaliers bestuurd had.

Doch de koning liet het gunstige oogenblik voorbijgaan en het keerde nimmer terug. In Augustus 1643 sloeg hij het beleg voor Glocester. De stad werd door de inwoners en door de bezetting met een onverschrokkenheid verdedigd, als de aanhangers van het parlement sedert den aanvang des oorlogs nog niet getoond hadden. Dit voorbeeld werkte gunstig op Londen. De burgervendels der City boden aan overal heen te trekken, waar hun diensten vereischt mochten worden. Spoedig werd een groote macht bijeengebracht en naar het westen in beweging gesteld. Het beleg van Glocester werd opgebroken. De koningsgezinden van alle gewesten des rijks verloren den moed; de parlementspartij ontstak in nieuwe geestdrift, en de afvallige lords, die onlangs van Westminster naar Oxford gevlucht waren, spoedden zich van Oxford naar Westminster terug.

De Independenten. Thans begonnen zich nieuwe en onrustbarende verschijnselen aan het kranke staatslichaam te vertoonen. In de parlementspartij waren van den beginne af eenige mannen geweest, wier streven op oogmerken gericht was, waarvoor het grootste gedeelte harer leden met afkeer teruggedeinsd zoude zijn. Naar hun godsdienstige begrippen waren deze mannen independenten (onafhankelijken). Zij begrepen, dat elke christelijke gemeente onder Christus het oppergezag in geestelijke aangelegenheden bezat; dat een beroep op provinciale of nationale synoden met de geboden der Heilige Schrift bijna evenmin overeen te brengen was, als een beroep op het aartsbisschoppelijk hof of op het vaticaan, en dat pausdom, prelatuur en presbyterianisme slechts drie verschillende inkleedingen van een en dezelfde groote afvalligheid waren. In het staatkundige waren zij, om de spreekwijze van hun tijd te bezigen, wortel- en takmannen, of naar de verwante spreekwijze van onzen tijd radicalen. Niet tevreden met het beperken der koninklijke macht verlangden zij op de ruïnen van het oude engelsche staatswezen een gemeenebest te gronden. In den beginne was hun aantal en invloed gering geweest, doch eer de oorlog twee jaren geduurd had, werden zij wel niet de grootste, maar toch de machtigste factie van het land. Sommige van de vroegere parlementaire leiders waren overleden; andere hadden het vertrouwen der natie verbeurd. Pym was onder vorstelijk eerbetoon in een graf bij de Plantagenets bijgezet. Hampden was gevallen, tot geen schikking gezind, zoo als hem betaamde, terwijl hij door zijn heldhaftig gedrag te vergeefs zijn volgers moed trachtte te geven om den vurigen aanval van Ruperts kavalerie te weerstaan. Bedford was afvallig geworden. Op Northumberland kon men weinig bouwen. Essex en zijn onderbevelhebbers hadden in de leiding der krijgsverrichtingen slechts weinig moed en bekwaamheid getoond. Zoodanig was de stand van zaken, toen de partij der independenten, voortvarend, en koen, tegelijk in het leger en in het parlement het hoofd begon te verheffen.

Olivier Cromwell. De ziel dezer partij was Olivier Cromwell. Tot vreedzame bedrijven opgeleid, had hij op meer dan veertigjaren leeftijd een aanstelling in het parlementsleger aangenomen. Nauwelijks had hij den soldatenrok aangeschoten, toen hem de scherpe blik van zijn genie aantoonde wat Essex en mannen als Essex met al hun ondervinding niet konden bemerken. Hij begreep met juistheid, waarin de kracht der koningsgezinden bestond en door welke middelen alleen die kracht overwonnen kon worden. Hij zag, dat het noodig was het parlementsleger te hervormen. Hij zag ook, dat daartoe overvloedige en uitmuntende bouwstoffen voorhanden waren, die voorzeker minder schitterend, maar veel degelijker waren dan die, waarop 's konings dappere ruiterbenden konden roemen. Het was noodig naar rekruten om te zien, geen bloote huurlingen, maar van achtbaren stand, ernstig van gemoed, godvruchtig en vol ijver voor de openbare vrijheid. Uit zulke mannen stelde hij zijn eigen regiment samen, en terwijl hij hen aan een strengere krijgstucht onderwierp dan ooit te voren in Engeland gekend was, diende hij hun zedelijke en geestelijke natuur prikkelende middelen toe van verbazende uitwerking.

De gebeurtenissen van het jaar 1644 stelden het overwicht zijner bekwaamheden in het helderste licht. In het zuiden, waar Essex bevel voerde

leden de troepen van het parlement een reeks van smadelijke nederlagen; in het noorden echter werd al wat elders verloren was door de overwinning van Marston Moor ruimschoots vergoed. Deze overwinning was voor de koningsgezinden geen zwaarder slag dan voor de partij, die tot dusverre te Westminster geheerscht had; want het was ten volle gebleken, dat, in dien veldslag de door de presbyterianen jammerlijk verloren krijgskans, door Cromwell's geestkracht en door de koele dapperheid der door hem gevormde strijders, hersteld was.

Het zelfverloochening sgebod.

Deze gebeurtenissen hadden het zelfverloochening sgebod [1]) en de reorganisatie des legers ten gevolge. Onder voegzame voorwendselen en met alle eerbewijzen werden Essex en de meesten dergenen, die onder hem hooge posten bekleed hadden, op zijde geschoven, en de leiding des oorlogs aan geheel andere menschen toevertrouwd. Fairfax, een dapper soldaat, maar zwak van geestvermogens en bovendien zeer besluiteloos van aard, werd in naam lord-generaal der legermacht, doch Cromwell was haar wezenlijke aanvoerder.

Overwinningen door het parlementsleger behaald.

Cromwell haastte zich het geheele leger naar dezelfde beginselen te organiseeren, naar welke hij zijn eigen regiment had ingericht. Zoodra dit werk voltooid was, was de uitslag des oorlogs beslist. De cavaliers hadden nu te kampen tegen een natuurlijken moed, die den hunne evenaarde, tegen een geestdrift, die de hunne overtrof, en tegen een krijgstucht, die hun geheel en al ontbrak. Weldra werd het spreekwoordelijk, dat de soldaten van Fairfax en Cromwell een geheel ander slag van menschen waren dan die van Essex. Te Naseby vond de eerste groote ontmoeting tusschen de royalisten en het hervormde parlementsleger plaats. De zegepraal der rondhoofden was volkomen en beslissend. Ras volgde daarop een reeks van andere overwinningen. Binnen weinige maanden was het gezag van het parlement over het geheele rijk ten volle gevestigd. Karel vluchtte naar de Schotten en werd door deze op een wijze, die hun nationaal karakter weinig eer aandeed, aan zijn engelsche onderdanen uitgeleverd.

Terwijl de uitslag van den oorlog nog onzeker was, hadden de Huizen den primaat ter dood doen brengen, het gebruik der liturgie in het door hen beheerschte gebied verboden en een iegelijk opgeroepen om die beroemde oorkonde te onderteekenen, die het Plechtige Verbond en Covenant [2]) ge-

---

[1]) *Self denying ordinance*, waarbij, in den trant der hedendaagsche onbestaanbaarheids- (*incomptabiliteits-*) wetten, de leden der beide parlementshuizen van burgerlijke en militaire bedieningen uitgesloten werden. De bijzondere strekking dezer wet op dat tijdstip blijkt genoegzaam uit de omstandigheid, dat daardoor o. a. alle pairs (leden van het hoogerhuis), dat zijn dus de voornaamste leden van den adel, wier parlementaire invloed evenwel reeds tot een blooten schijn gedaald was, ook buiten het parlement van allen invloed beroofd werden. Men erkent hierin geheel de ver uitziende, tweesnijdende en gewelddadige staatkunde van Cromwell, wien, daar hij zelf de wet deed voorstellen, legerhoofd en parlementslid tevens was, op grond van noodwendigheid en op bijzonder verzoek van den nieuwen, mede op zijn aanwijzing tot opperbevelhebber aangestelden lord Fairfax, vrijstelling van de bedoelde uitsluiting verleend werd. V.

[2]) *League* en *Covenant*. Met league (verbond) is meer het verbond tusschen personen bedoeld om zich ter verdediging of bestrijding eener zaak te vereenigen, het woord

noemd wordt. Toen de strijd afgeloopen was, werd het werk der vernieuwing en der wraak met nog grooter ijver voortgezet. De kerkregeling des rijks werd geheel gewijzigd. De meeste leden der oude geestelijkheid werden van hun ambten ontzet. Geldboeten, soms overdreven hoog, werden den royalisten, die reeds verarmd waren door de belangrijke offers, welke zij den koning gebracht hadden, opgelegd. Vele goederen werden verbeurd verklaard. Een aantal verbannen cavaliers vond het raadzaam met ontzaglijke kosten de bescherming van voorname leden der zegevierende partij te koopen. Uitgestrekte domeinen, het eigendom der kroon, der bisschoppen en der kerk-kapittels, werden in beslag genomen en of aan anderen verleend of dadelijk in veiling gebracht. Ten gevolge van deze ontvreemdingen werd een groot gedeelte van den engelschen bodem gelijktijdig te koop aangeboden. Daar het geld schaarsch, de markt overvoerd, de rechtstitels onzeker waren, en het ontzag voor invloedrijke koopers de vrije mededinging belemmerde, waren de prijzen dikwerf slechts nominaal. Op deze wijze werden vele oude en achtbare familiën van het tooneel gedrongen, zoodat men niets meer van hen hoorde, en rezen vele tot dusver onbekende mannen al spoedig tot rijkdom en aanzien.

Terwijl echter de Huizen hun gezag op deze wijze deden gelden, ontsnapte het plotseling aan hun handen. Zij hadden dat gezag verworven door de oprichting eener macht, die niet in bedwang gehouden kon worden. In den zomer van 1647, ongeveer twaalf maanden nadat de laatste vesting der cavaliers zich aan het parlement had overgegeven, werd het parlement genoodzaakt zich aan zijn eigen soldaten te onderwerpen.

Nu volgden dertien jaren, gedurende welke Engeland onder verschillende benamingen en vormen, doch met der daad door het zwaard beheerd werd. Nimmer is voor of na dien tijd het burgerlijk gezag in ons land aan militair geweld onderworpen geweest.

Heerschappij en aard van het leger.

Het leger, dat nu de oppermacht in den staat verwierf, was zeer verschillend van die, welke na dien tijd bij ons bekend zijn geweest. Thans is de soldij van den gemeenen soldaat niet zoo hoog, dat ze eenige andere dan de minste klasse van engelsche arbeiders uit hun bedrijf zou kunnen lokken. Een bijna onoverkomelijke kloof scheidt hem van den officier. Verreweg de meesten dergenen, die tot hooge dienstbetrekkingen komen, klimmen op door middel van koop. Zoo talrijk en zoo uitgestrekt zijn Engelands overzeesche bezittingen, dat een ieder, die bij de geregelde troepen in dienst treedt, verwachten moet vele jaren in ballingschap en sommige jaren in luchtstreken te moeten doorbrengen, die voor de gezondheid en de krachten van het europeesche menschenras ongunstig zijn. Het leger van het lange parlement was alleen voor de dienst binnen 's lands bestemd. De soldij van den gewonen soldaat bedroeg veel meer dan het loon, dat door de groote meerderheid van het volk verdiend werd, en zoo hij door moed en schranderheid uitmuntte, kon hij op snelle bevordering hopen. De gelederen waren derhalve uit mannen samengesteld, wier stand en beschaving boven die der menigte verheven waren. Deze lieden, matig, zedelijk en

---

covenant, dat voornamelijk bij kerkelijke overeenkomsten gebezigd kan worden, de verbintenis om zich naar zekere bepalingen, regelen of beginselen te gedragen. V.

vlijtig van gedrag, gewoon aan overleg waren niet door den druk der armoede, niet door zucht naar verandering of ongebondenheid, niet door de kunstgrepen van werfofficieren tot het opvatten der wapenen genoopt, maar door godsdienstigen en staatkundigen ijver, verbonden met den wensch naar onderscheiding en bevordering. Deze soldaten stelden, gelijk wij in hun plechtige besluiten uitdrukkelijk vermeld vinden, er hun eer in, dat zij niet tot de dienst gedwongen waren en hun hoofdoogmerk ook niet in het bejagen van geldelijk voordeel bestond; dat zij geen Janitsaren, maar vrijgeboren Engelschen waren, die vrijwillig hun leven voor Engelands godsdienst en vrijheden in de waagschaal stelden en die gerechtigd en verplicht waren, voor het welzijn der natie te waken, welke zij gered hadden.

Zulk een leger kon men zonder nadeel voor zijn bruikbaarheid sommige vrijheden laten genieten, die, werden ze aan andere troepen toegestaan, alle krijgstucht ondermijnd zouden hebben. In den regel zouden soldaten, die zich met het vormen van staatkundige vereenigingen, het verkiezen van afgevaardigden en het nemen van besluiten over hooge staatsvragen verledigden, weldra ook elk gezag miskennen, ophouden een leger te vormen en de slechtste en gevaarlijkste bende uitmaken. Ook zou het in onzen tijd niet geraden zijn bij eenig regiment godsdienstige bijeenkomsten te dulden, waar een schriftgeleerde korporaal de godsdienstoefeningen van zijn minder begaafden overste leiden of een afvalligen majoor tot inkeer vermanen zou. Doch de beradenheid, de ernst en de zelfbeheersching der door Cromwell gevormde krijgers waren zoo onwrikbaar, dat in hun leger een staatkundige en godsdienstige organisatie bestaan kon, zonder dat de militaire organisatie daaronder leed. Dezelfde mannen, die buiten de gelederen als demagogen en als zelfberoepen veldpredikers bekend stonden, onderscheidden zich op wacht, bij de wapenoefening en op het slagveld door kalmte, orde en stipte gehoorzaamheid.

In den oorlog was deze zonderlinge krijgsmacht onweerstaanbaar. De onverzettelijke moed, die het engelsche volk kenmerkt, werd door Cromwells stelsel tegelijkertijd geregeld en aangeprikkeld. Andere aanvoerders hebben een even strenge orde gehouden, hebben hun krijgers met even vurigen ijver bezield, maar in zijn leger alleen vond men de strengste krijgstucht, gepaard met de hartstochtelijkste opgewondenheid. Zijn troepen rukten met de regelmatigheid van werktuigen ter overwinning op, terwijl hun harten van de ongetemde dweepzucht der kruisvaarders gloeiden. Van den tijd toen het leger hervormd, tot den tijd dat het ontbonden werd, ontmoette het nooit in de britsche eilanden evenmin als op het vaste land een vijand, die zijn aanval weerstaan kon. In Engeland, Schotland, Ierland en Vlaanderen lieten de puriteinsche krijgers, dikwerf door allerlei moeijelijkheden omringd, soms tegen drievoudige overmacht kampende, niet alleen nooit de zege ontsnappen, maar zelfs bleven zij nooit in gebreke elke macht, die tegen hen over stond, te vernielen en te verpletteren. Ten laatste waren zij gewoon den dag des strijds als den dag van zekeren triomf te beschouwen en rukten zij met tergende driestheid tegen de beroemdste bataillons van Europa op. Turenne ontstelde, toen hij de uitbarsting van woedende geestdrift hoorde, waarmede zijn engelsche bondgenooten ten strijde trokken, en verheugde zich als een

echt krijgsman, toen hij vernam, dat het steeds de gewoonte van Cromwells lansdragers was, een luid vreugdegejuich aan te heffen, zoodra zij den vijand zagen; en het nationaal gevoel der verbannen cavaliers juichte, toen zij een brigade hunner landslieden, veel kleiner in getal dan de vijand en van haar bondgenooten verlaten, het schoonste spaansche voetvolk in overijlde vlucht voor zich heen zagen drijven en den doortocht tot in een vijandelijke verschansing banen, welke de bekwaamste van Frankrijks veldheeren een oogenblik te voren voor onneembaar verklaard had.

Voornamelijk echter onderscheidde zich Cromwells leger van andere legers door de strenge zedelijkheid en godsvrucht, waarvan alle gelederen doordrongen waren. De ijverige royalisten hebben erkend, dat in dit zonderling leger geen vloek gehoord, geen dronkenschap, geen spel gezien werd, en dat het eigendom van den vreedzamen burger en de vrouwelijke eer tijdens de langdurige soldatenregeering heilig werden geacht. Werden soms buitensporighedën gepleegd, ze waren van geheel anderen aard dan die, waaraan een zegevierend leger zich gemeenlijk schuldig maakt. Geen dienstmaagd had over de ruwe liefkoozingen van de roodrokken te klagen. Geen ons zilverwerk werd uit de winkels der goudsmeden genomen. Maar een pelagiaansche preek of een vensterglas, met de beeltenis der Moedermaagd met het kind, bracht onder de gelederen der puriteinen een opgewondenheid te weeg, welke de officieren slechts door de uiterste inspanning konden temperen. Een der grootste zorgen van Cromwell was het, zijn piekeniers en dragonders te verhinderen stormenderhand de kansels van leeraren aan te vallen, wier voordracht, om in de taal van dien tijd te spreken, niet zalvend was; en slechts te veel van onze hoofdkerken dragen nu nog de blijken van den haat, waarmede deze strenge dwepers elk spoor van het pausdom beschouwden.

Opstand tegen de militaire heerschappij.

De engelsche natie rustig te houden was zelfs voor dit leger geen lichte taak. Zoodra de eerste druk der militaire dwingelandij gevoeld werd, begon de natie, voor welke zulke slavernij nog nieuw was, woedend te weerstreven. Er hadden onlusten plaats, zelfs in de graafschappen, die gedurende den jongsten oorlog voor het parlement het volgzaamst geweest waren. Trouwens, het parlement zelf verfoeide zijn voormalige verdedigers veel meer dan zijn vroegere vijanden en wenschte ten kosten van het leger met Karel in schikking te treden. Tevens kwam in Schotland een verbond tot stand, tusschen de koningsgezinden en een groot gedeelte der presbyterianen, die de leer der independenten met den grootsten afkeer beschouwden. Eindelijk barstte de storm los. In Norfolk, Suffolk, Essex, Kent en Wallis begonnen de bewegingen. De vloot op de Theems heesch eensklaps de koninklijke vlag, liep uit en bedreigde de zuidelijke kust. Een groote schotsche legermacht trok over de grenzen en rukte binnen Lancashire. Men kon wel nagaan, dat een meerderheid, zoowel van de lords als van de leden van het Lagerhuis, deze bewegingen met heimelijk welgevallen gadesloeg.

Onderdrukking dier bewegingen.

Doch het juk des legers was niet op deze wijze af te schudden. Terwijl Fairfax in de omstreken der hoofdstad de woelingen bedaarde, sloeg Olivier de opstandelingen van Wallis op de vlucht, en hun burchten in puin-

hoopen verkeerd hebbende, trok hij tegen de Schotten op. In vergelijking met den vijand waren zijn troepen gering in getal; maar hij was niet gewoon zijn vijanden te tellen. Het schotsche leger werd geheel vernield. Daarop volgde een verandering in het schotsche bestuur. Te Edinburgh werd een den koning vijandig bewind samengesteld, en Cromwell, meer dan ooit de lieveling zijner soldaten geworden, keerde in triumf naar Londen terug.

Gedragslijn tegenover den koning.

En nu begon een ontwerp duidelijk te worden, waarvan in den aanvang des oorlogs niemand zou hebben durven reppen, en dat met het plechtig verbond en covenant even weinig bestaanbaar was als met Engelands oude wetgeving. De onbuigzaam strenge krijgers, die de natie beheerschten, hadden sints eenige maanden over een vreeselijke wraakoefening op den gevangen koning gebroed. Wanneer en hoe dit plan zijn oorsprong kreeg, of het zich van den aanvoerder tot de gelederen, of van de gelederen tot den aanvoerder overplantte; of het aan een staatkunde toe te schrijven was, die de dweêpzucht als een werktuig bezigde, of aan een dweepzucht, die met teugellooze voortvarendheid alle staatkunde ter zijde deed stellen, dit zijn vragen, die men nog ten huidigen dage niet met volkomen zekerheid kan beantwoorden. Het komt ons echter waarschijnlijk voor, dat hij, die scheen te leiden, met der daad gedwongen was te volgen, en dat hij bij deze, even als eenige jaren later, bij een andere hachelijke gelegenheid zijn eigen gevoelen en zijn eigen neiging aan de wenschen des legers ten offer bracht. Want de macht, die hij in wezen had geroepen, kon hij niet altijd in toom houden; en wilde hij bij voortduring het bevel blijven voeren, dan was het noodig, dat hij somtijds ook gehoorzaamheid toonde. Hij betuigde openlijk dat hij dit plan niet had ontworpen, dat de voorbereidende maatregelen buiten zijn medeweten genomen waren, dat hij voor zich het parlement niet aanraden kon, dien slag toe te brengen; doch dat hij zijn eigen gevoelen aan den drang der omstandigheden onderwierp, die, naar het hem voorkwam, den wil der Voorzienigheid scheen aan te duiden. Het placht in den smaak te zijn deze betuigingen voor bewijzen van de huichelarij te beschouwen, die hem gemeenlijk ten laste wordt gelegd; doch zelfs zij, die hem een huichelaar noemen, zullen niet licht wagen hem voor dwaas te schelden. Zij zijn dus verplicht aan te toonen, dat hij meende eenig oogmerk te kunnen bereiken door in het geheim het leger aan te sporen tot het inslaan van een weg, dien hij niet openlijk durfde aanbevelen. Het ware ongerijmd te vermoeden, dat hij, die door achtbare tegenstanders nimmer van willekeurige wreedheid of van onverzoenlijken wraaklust beschuldigd werd, den gewichtigsten stap zijns levens uit bloote kwaadwilligheid gedaan zoude hebben. Hij was veel te schrander om niet in te zien, dat het verleenen zijner toestemming tot het plengen van dat vorstelijk bloed een onuitwischbare daad was, een daad, die niet alleen bij de royalisten, maar ook bij negen tienden dergenen, die aan de zijde van het parlement gestaan hadden, smart en afschuw verwekken moest. Welke droomen anderen ook verleid mogen hebben, hij voorzeker droomde noch van een republiek naar den antieken vorm, noch van het duizendjarig rijk der heiligen. Indien hij toen hoopte zelf de stichter eener nieuwe dynastie te worden, dan was Karel I blijkbaar een veel minder geducht mededinger dan Karel II worden kon. Zoodra Karel I stierf, zou de

trouw van elken cavalier onverdeeld op Karel II overgaan. Karel I was een gevangene. Karel II was in vrijheid. Karel I was een voorwerp van wantrouwen en van misnoegen, zelfs voor een groot gedeelte dergenen, die niettemin gruwden bij de bloote gedachte van zijn bloed te vergieten; Karel II zou al de belangstelling opwekken, die doorgaans het deel is der lijdende jeugd en der onschuld. Men kan onmogelijk onderstellen, dat zoo in het oog vallende en gewichtige bedenkingen den diepzinnigsten staatsman dier tijden zouden ontgaan zijn. De waarheid is, dat Cromwell op zeker tijdstip beoogde tusschen den troon en het parlement een schikking tot stand te brengen en door de macht van het zwaard, gesteund door den koninklijken naam, de orde in het zwaar geschokte rijk te herstellen. Bij dit voornemen bleef hij, tot dat de weerbarstige geest der troepen en de onverbeterlijke trouweloosheid des konings hem dwong er van af te zien. Zekere partij in het leger begon reeds luide om het hoofd van den verrader te roepen, die met Agag in onderhandeling wilde treden. Er werden samenzweringen gesmeed. Luidkeels werd met een parlementsaanklacht gedreigd. Er brak een muiterij uit, welke Olivier ondanks al zijn geestkracht en beradenheid slechts met moeite meester kon worden. En hoezeer hij, door een beleidvolle mengeling van strengheid en toegevendheid, er in slaagde de rust te herstellen, zag hij toch in, dat het in den hoogsten graad moeijelijk en gevaarlijk zijn zou de woede van krijgers te tarten, die den gevallen dwingeland als hun vijand en als den vijand van hun God beschouwden.

Tevens bleek duidelijker dan ooit, dat men geen vertrouwen in den koning kon stellen. Karel was de slaaf zijner gebreken geworden. Het waren inderdaad gebreken, die gewoonlijk door moeijelijkheden en verwikkelingen in het helderste licht geplaatst worden. List is het natuurlijk wapen der zwakken. Een vorst, die uit gewoonte trouweloos is, zelfs wanneer hij op het toppunt van macht is, zal onder den drang van verwikkelingen en tegenspoeden niet licht oprechtheid leeren. Karel I was niet alleen uiterst gewetenloos, maar ook allerongelukkigst in het veinzen. Nooit heeft er een staatsman geleefd, van wien zooveel onweersprekelijk bedrog, zooveel valschheid aan den dag kwam. In het openbaar erkende hij de Huizen te Westminster als een wettig parlement, en te gelijkertijd stelde hij in zijn raad een geheime memorie op, waarbij die erkenning nietig verklaard werd. In het openbaar erkende hij, dat hij nooit aan het inroepen van vreemde hulp tegen zijn onderdanen gedacht had; in 't geheim bad hij Frankrijk, Denemarken en Lotharingen om hulp. Openlijk loochende hij, dat hij papisten in dienst had, tegelijkertijd gaf hij geheime bevelen aan zijn krijgsoversten om alle pausgezinden aan te nemen, die in dienst wilden treden. In het openbaar gebruikte hij te Oxford het avondmaal, ten teeken dat hij het pausdom nooit, ja, niet eens bij oogluiking zoude begunstigen, aan zijn vrouw betuigde hij in 't geheim, dat hij voornemens was het pausdom in Engeland te dulden; en hij machtigde lord Glamorgan te beloven, dat het pausdom in Ierland gevestigd zoude worden. Daarna poogde hij zich ten kosten van zijn dienaar te zuiveren. Glamorgan ontving van 's Konings hand verwijtende brieven, bestemd om door anderen gelezen te worden, en loftuitingen, die voor hem alleen bestemd waren. Het geheele wezen des konings was thans in zulk een

graad met onoprechtheid besmet, dat zijn getrouwste aanhangers zich niet weerhouden konden elkander met bitteren spot en schaamte hun nood te klagen over de slinksche wegen zijner staatkunde. Zijn nederlagen, zeiden zij, deden hun minder leed dan zijn kuiperijen. Sints hij in gevangenschap was, had hij beurtelings elke afdeeling der zegevierende partij tot het voorwerp van zijn vleijerijen, zoowel als van zijn listen gemaakt; doch nooit was hij hierin ongelukkiger, dan toen hij er zich aan waagde Cromwell door vleijerijen te willen winnen en tevens zijn gezag te ondermijnen.

Cromwell moest nu beslissen, of hij het vertrouwen zijner partij, de verkleefdheid zijner troepen, zijn eigen grootheid, ja, zijn eigen leven op het spel wilde zetten, om een waarschijnlijk vergeefsche, poging ter redding van een vorst aan te wenden, dien geen verdrag tot trouw kon nopen. Na waren zielestrijd en lange aarzeling, en waarschijnlijk niet dan na veel gebeden werd zijn besluit genomen. Karel werd aan zijn lot overgelaten. De heiligen van het leger bepaalden, dat de koning in strijd met de oude wetten des rijks en in weerwil van het bijna eenstemmig gevoelen der natie, zijn misdaden met zijn hoofd zou boeten. Een tijdlang verwachtte hij een dood als die zijner ongelukkige voorgangers Eduard II en Richard II geweest was. Een dergelijk verraad echter dreigde hem niet. Zij, die hem in hun macht hadden, waren geen nachtelijke sluipmoordenaars. Wat zij deden, deden zij met orde, opdat het een schouwspel voor hemel en aarde zijn en een eeuwigdurende herinnering en les blijven mocht. De ergernis, die zij gaven, deed hun zelfs een innig genoegen. Dat de oude staatsregeling en de openbare meening in Engeland met koningsmoord rechtstreeks strijdig waren, maakte deze misdaad bijzonder uitlokkend voor een partij, die zich een volledige staatkundige en maatschappelijke omwenteling ten doel had gesteld. Tot het volbrengen hunner taak was het noodig, dat zij vooraf al de deelen van het staatsgebouw verbraken en deze noodwendigheid was hun veeleer aangenaam dan smartelijk. Het Lagerhuis nam een voorstel aan, strekkende om met den koning in schikking te treden. De soldaten dreven met geweld de meerderheid uiteen. De Lords verwierpen eenstemmig het voorstel om den koning voor een rechtbank te dagen. Hun vergadering werd onmiddellijk gesloten. Niet ééne der wettig bestaande rechtbanken wilde zich met de taak belasten om de bron der gerechtigheid te vonnissen. Er werd dus een revolutionnaire rechtbank gevormd. Deze rechtbank verklaarde Karel voor een dwingeland, een landverrader, een moordenaar en een volksvijand; en hij werd onthoofd ten aanzien van duizenden toeschouwers en tegenover de feestzaal van zijn eigen paleis.

Dood van Karel I.

Binnen weinig tijds bleek dat de staatkundige en godsdienstige ijveraars, wien deze daad moet worden toegeschreven, niet slechts een misdaad maar ook een dwaling begaan hadden. Zij hadden een vorst, die zich bij zijn volk tot dusverre hoofdzakelijk door zijn gebreken had doen kennen, gelegenheid verschaft op een grootsch tooneel, voor alle volken en tijden, sommige hoedanigheden ten toon te spreiden, die de bewondering en de liefde der menschen onwederstaanbaar opwekken; de fierheid van den dapperen edelman, het geduld en de onderwerping van den boetvaardigen Christen. Ja, zij hadden zelfs hun wraakoefening zoo ingericht, dat juist hij, wiens geheele

leven slechts een reeks van aanslagen tegen Engelands vrijheden was geweest, nu als martelaar voor diezelfde vrijheden scheen te sterven. Nimmer had eenig volksleider zulk een overweldigenden indruk op de stemming der menigte, als de gevangen koning, die, in dit uiterste zijn koninklijke waardigheid in allen deele bewarende, met onverschrokken moed den dood verbeidde; als tolk van de gevoelens van zijn onderdrukt volk in ronde woorden manhaftig weigerde, zich voor een niet wettig erkend gerechtshof te verdedigen; van het militair geweld op de grondwettige bepalingen der staatsregeling beroep deed; die vroeg met welk recht aan het Huis der Gemeenten zijn achtbaarste leden, aan het Huis der Lords zijn wetgevende functiën ontnomen waren, en aan zijn weenende toehoorders zeide, dat hij niet slechts zijn eigen, maar tevens ook hun zaak verdedigde. Zijn langdurig slecht beheer, zijn tallooze trouwloosheden waren eensklaps vergeten. Zijn nagedachtenis werd in de gemoederen van de groote meerderheid zijner onderdanen met die vrije instellingen verbonden, wier vernietiging hij jaren lang getracht had te bewerken, want die vrije instellingen waren met hem ten grave gedaald en onder het treurig stilzwijgen eener door de kracht van wapenen onderdrukte maatschappij door zijn stem alléén verdedigd. Sedert dien dag begon een reactie ten gunste der monarchie en van het verdreven stamhuis, die niet ophield, zoolang de troon niet in zijn vollen en alouden glans hersteld was.

In 't eerst echter schenen de moordenaars des konings nieuwen moed geschept te hebben uit dat bloedige sacrament, waardoor zij zich onderling zoo nauw verbonden, doch zich tevens van de groote menigte hunner landgenooten voor eeuwig afgescheurd hadden. Engeland werd tot een gemeenebest verklaard. Het Lagerhuis, tot een klein getal van leden verminderd, was, in naam, de opperste macht van den staat. Met der daad echter hadden de soldaten en hun groote aanvoerder het geheele bewind in handen. Olivier had zijn keus gedaan. Hij had de liefde zijner soldaten bewaard en met nagenoeg al de andere klassen zijner medeburgers gebroken. Buiten de grenzen zijner legerkampen en vestingen kon men nauwelijks zeggen, dat hij een partij bezat. De elementen der macht, die bij het uitbreken des burgeroorlogs tegenover elkander in slagorde stonden, waren nu allen tegen hem vereenigd: al de cavaliers, de groote meerderheid der rondhoofden, de anglicaansche kerk, de presbyteriaansche kerk, de roomsch-katholieke kerk, Engeland, Schotland, Ierland. Zoo groot echter was zijn genie en zijn moed, dat hij al wat hem in den weg stond, heeft kunnen overweldigen en onderdrukken: dat hij in zijn vaderland een onbeperkter gezag verwierf dan ooit een wettig engelsch koning bezeten had, en dat hij meer achting en ontzag aan dat land verschafte, dan het sedert eeuwen onder het bestuur zijner wettige koningen genoten had.

Engeland had reeds opgehouden te weerstreven. De beide andere koninkrijken echter, die onder den schepter der Stuarts gestaan hadden, waren der nieuwe republiek vijandig. De partij der independenten werd door de roomsch-katholieken in Ierland evenzeer gehaat als door de presbyterianen in Schotland. Deze landen, die kort te voren nog in opstand tegen Karel I waren, erkenden nu beiden het gezag van Karel II.

Onderwerping van Ierland en van Schotland.

Doch voor Cromwells macht en schranderheid moest alles zwichten. In weinig maanden onderwierp hij Ierland, zoo als dit land nog nimmer onderworpen was geweest in de vijf eeuwen bloedvergietens, die sedert de landing der eerste noormansche volkplanters verstreken waren. Hij vatte het besluit op aan den volks- en godsdienststrijd, die dat eiland zoo lang geteisterd had, dáárdoor een einde te maken, dat hij de engelsche en protestantsche bevolking bepaaldelijk tot de heerschende maakte. Met dit inzicht vierde hij den teugel aan de felle geestdrift zijner krijgslieden, voerde een krijg gelijk aan dien, welken Israël tegen de Kanaänieten voerde, sloeg de afgodendienaars met de scherpte des zwaards, zóó, dat groote steden zonder inwoners bleven, joeg vele duizenden naar het vaste land, scheepte vele duizenden naar West-Indië in, en voorzag in de daardoor geboren leegte door talrijke kolonisten van anglosaksisch bloed en calvinistisch geloof naar het eiland over te brengen. Hoe vreemd dit nu ook luiden moge, onder deze ijzeren heerschappij begon het veroverde land het uiterlijk aanzien van welvaart te verkrijgen. Districten, die nog onlangs even woest geweest waren, als die, waar de eerste blanke kolonisten met de roodhuiden aan 't worstelen waren geweest, werden binnen weinig jaren aan Kent en Norfolk gelijk. Overal vond men nieuwe gebouwen, wegen en plantsoenen. De opbrengst van het landbezit nam spoedig toe en de engelsche landeigenaren begonnen al dra te klagen, dat hun producten op alle markten met die van Ierland moesten mededingen, en riepen luide om beschermende wetten.

Van Ierland wendde de zegevierende veldheer, die nu ook in naam, gelijk reeds lang met der daad, Lord-generaal der legers van het gemeenebest was, zich naar Schotland. Hier bevond zich de jeugdige koning. Deze had zich bereid verklaard de presbyteriaansche stellingen aan te nemen en de covenant te onderteekenen; en tot loon van deze inschikkelijkheid hadden hem de strengste puriteinen, die in Edinburgh het bewind voerden, vergund onder hun toezicht en beheer een plechtstatig en treurig hof in het lang onbewoonde paleis van Holyrood te houden. Dit schijnkoninkrijk was van korten duur. In twee groote veldslagen vernielde Cromwell de schotsche legermacht. Karel redde zijn leven door de vlucht en ontkwam slechts met de uiterste moeite het lot zijns vaders. Het oude koninkrijk der Stuarts werd nu voor het eerst tot volkomen onderwerping gebracht. Van de zoo manhaftig tegen de machtigste en bekwaamste Plantagenets verdedigde onafhankelijkheid bleef geen spoor over. Het engelsch parlement maakte wetten voor Schotland. Engelsche rechters voerden het opperste rechtsbewind in Schotland. Zelfs die onbuigzame kerk, die zich onder zoovele regeeringen ongedeerd had gehandhaafd, durfde nauwelijks een hoorbaar gemor uiten.

Uitwendrijving van het lange parlement.

Tot dusverre had ten minste de schijn der eensgezindheid bestaan tusschen de krijgers, die Ierland en Schotland vermeesterden, en de staatsmannen, die te Westminster vergaderd waren; doch het verbond, door het gevaar bezegeld, werd door de overwinning verbroken. Het parlement vergat, dat het slechts het werktuig des legers was. Het leger was minder dan ooit genegen zich aan de voorschriften van het parlement te onderwerpen. De weinige leden, die de vergadering samenstelden, welke

men verachtenderwijze den romp van het Lagerhuis noemde, hadden, inderdaad geen grooter recht, dan de legeraanvoerders, om voor de vertegenwoordigers der natie te gelden. Het geschil werd spoedig tot een beslissing gebracht. Cromwell bezette het huis met gewapenden. De voorzitter werd uit zijn zetel verdreven, de hamer van de tafel genomen en de deur gesloten. De natie, met beide de partijen even weinig ingenomen, maar die, ondanks haar zelve, de bekwaamheid en vastberadenheid des veldheers moest eerbiedigen, zag dit lijdzaam, zoo al niet met welgevallen, aan.

Koning, Lords en Lagerhuis waren nu achtervolgens overwonnen en onder den voet gebracht; en Cromwell scheen als eenige erfgenaam van hun gezamenlijke macht over te blijven. Nochtans waren hem door datzelfde leger, waaraan hij zijn onbegrensd gezag ontleende, sommige beperkingen gesteld. Dat vreemdsoortig lichaam bestond grootendeels uit ijverige republikeinen. Terwijl zij bezig waren hun vaderland onder 't juk der slavernij te doen bukken, waren zij juist in den waan vervallen, dat zij het bevrijdden. Het boek, dat zij het meest vereerden, gaf hun een voorbeeld, dat zij dikwerf aanhaalden. Het was waar, het onwetende en ondankbare volk morde tegen zijn bevrijders, maar evenzoo had een ander uitverkoren volk tegen zijn aanvoerder gemord, die het langs moeijelijke en duistere wegen uit het land der slavernij naar het land voerde, dat van melk en honing overvloeide. Evenwel had die aanvoerder ondanks henzelven zijn broeders gered, maar ook niet geaarzeld schrikwekkende voorbeelden te stellen aan hen, die de aangeboden vrijheid versmaadden, en naar de vleeschpotten, de dienstbaarheid en de afgoderijen van Egypte smachtten. Het oogmerk der krijgshaftige vromen, die Cromwell omringden, was de vestiging van een vrij en vroom gemeenebest. Tot dat einde waren zij bereid alle, zelfs de gewelddadigste en onwettigste middelen zonder aarzeling aan te wenden. Het was mitsdien niet onmogelijk, met hun hulp een dictatuur te vestigen, grooter in macht dan ooit eenig koning had bezeten, doch het was waarschijnlijk, dat hun hulp onmiddellijk onttrokken zou worden aan een heerscher, die zelfs onder de striktste grondwettige beperkingen den koninklijken naam en waardigheid zou durven aannemen.

Cromwell werd door gansch andere inzichten geleid. Hij was niet meer wat hij geweest was; en het ware onbillijk de wijziging, die zijn meeningen ondergaan hadden, alleen aan zelfzuchtige eergierigheid toe te schrijven. Toen hij zich voor het eerst naar het lange parlement begaf, bracht hij uit de landelijke eenzaamheid weinig belezenheid, volstrekt geen ondervinding in staatsaangelegenheden en een door de langdurige tirannie der regeering en der hiërarchie verbitterd gemoed mede. In de dertien daaropvolgende jaren had hij een staatkundige school van geen gewonen aard doorloopen. Hij had in een reeks van omwentelingen de hoofdrol vervuld. Hij was langen tijd de ziel en eindelijk het hoofd eener partij geweest. Hij had legers aangevoerd, veldslagen gewonnen, traktaten gesloten, koninkrijken bedwongen, tot rust gebracht en geregeld. Het zou inderdaad vreemd geweest zijn, zoo zijn denkbeelden nog steeds dezelfde gebleven waren, als in de dagen, toen zijn aandacht voornamelijk op zijn akkers en op zijn godsdienst gevestigd was, en toen een veemarkt of een godsdienstige bijeenkomst te Huntingdon

de grootste gebeurtenissen waren, die eenige verscheidenheid in zijn levensloop brachten. Hij werd gewaar, dat sommige vernieuwingsplannen, waarvoor hij vroeger geijverd had, hun nut of nadeel daargelaten, tegen de algemeene stemming der natie aandruisten, en dat hij zich in tallooze bezwaren zou wikkelen, die slechts door aanhoudend gebruik der wapenen uit den weg geruimd konden worden, bijaldien hij bij die plannen bleef volharden. Hij wenschte derhalve de oude staatsregeling, welke de meerderheid des volks steeds toegedaan was geweest en die nu vurig terug verlangd werd, in alle wezenlijke punten te herstellen. De weg, dien Monk later insloeg, stond voor Cromwell niet open. De herinnering van één vreeselijken dag scheidde den grooten koningsmoorder voor immer van den huize Stuart. Hem bleef alleen over, den ouden engelschen troon te bestijgen en naar de grondslagen der oude engelsche staatsregeling te regeeren. Vermocht hij dit, dan kon hij een spoedige heeling van het vaneengescheurd staatslichaam hopen. Een groot getal rechtschapen en ordelievende mannen zou zich al ras aan zijn zijde voegen. Van de koningsgezinden zouden zij, wier trouw meer de instellingen dan de personen, meer het koninklijk ambt dan koning Karel I of koning Karel II gold, al spoedig de hand van koning Olivier kussen. De pairs, die nu wrokkend op hun landhuizen bleven en weigerden zich in het minst met de openbare aangelegenheden in te laten, zouden met vreugde hun vroegere functiën hervatten, wanneer zij door het oproepingsbesluit van een met der daad regeerend koning tot hun vergadering genoodigd werden. Northumberland en Bedford, Manchester en Pembroke zouden er trotsch op zijn de kroon en de sporen, den schepter en den rijksappel voor den hersteller der aristokratie uit te dragen. Van lieverlede zou een gevoel van verkleefdheid het volk aan de nieuwe dynastie verbinden, en bij het overlijden des stichters van die dynastie kon de koninklijke waardigheid met algemeene goedkeuring op zijn nakomelingschap overgaan.

De schranderste royalisten waren van gevoelen, dat deze inzichten juist waren en het verbannen koningshuis nimmer hersteld geworden zou zijn, had Cromwell naar zijn eigen oordeel kunnen te werk gaan. Maar zijn oogmerk was lijnrecht in strijd met de denkbeelden der eenige klasse, welke hij geen aanstoot durfde geven. De koningstitel was den soldaten hatelijk. Sommige hunner waren er zelfs tegen het bestuur in handen van een eenig persoon, onverschillig wie, te zien. De groote meerderheid echter was bereid haar veldheer als verkozen eersten overheidspersoon van een gemeenebest tegen alle partijen te ondersteunen, die zich tegen zijn gezag mochten aankanten; maar zij wilden niet toestaan, dat hij den koningstitel aannam, of dat de waardigheid, die tot rechtmatige belooning zijner persoonlijke verdiensten strekte, in zijn familie erfelijk verklaard werd. Al wat hem overbleef was der nieuwe republiek een staatsregeling te geven, zooveel in overeenstemming met die der oude monarchie, als het leger slechts wilde toelaten. Opdat zijn verheffing tot de oppermacht niet zou schijnen louter zijn eigen werk te zijn, riep hij een nationalen raad bijeen, die gedeeltelijk uit lieden bestond, op wier ondersteuning hij zich verlaten kon, en gedeeltelijk uit leden, wier tegenstand hij veilig durfde tarten. Deze vergadering, die hij een parlement noemde, en welke door het volk met den spotnaam van

Barebone's parlement (naar een der meest bekende leden) begiftigd werd, gaf, nadat zij zich een tijdlang aan de algemeene minachting ten doel had gesteld, den generaal de volmachten terug, die zij van hem ontvangen had, en liet aan hem over een ontwerp van staatsregeling te beramen.

Protectoraat van Olivier Cromwell.

Zijn ontwerp had al dadelijk veel overeenkomst met de oude engelsche staatsregeling; een paar jaar later achtte hij het reeds doenlijk verder te gaan, en bijna elk gedeelte van het oude stelsel onder nieuwe benamingen en vormen te doen herleven. De titel van koning werd niet hersteld, maar de koninklijke prerogatieven aan een lord grootprotector toevertrouwd. De souverein werd niet Zijn Majesteit, maar Zijn Hoogheid genoemd. Hij werd niet in de Westminster-abdij gekroond en gezalfd, maar in Westminster-Hall [1]) plechtig naar den troon geleid, met een rijkszwaard omgord, met een purperen gewaad bekleed en met een rijk versierden bijbel begiftigd. Zijn ambt werd niet erfelijk verklaard, maar hem werd vergund zijn opvolger aan te wijzen, en niemand kon betwijfelen, of hij zou zijn zoon daarvoor bestemmen.

Een Huis der Gemeenten was een onmisbaar bestanddeel der nieuwe staatsinrichting. Bij de samenstelling van dit lichaam toonde de protector een wijsheid en een burgerzin, die door zijn tijdgenooten niet naar verdiensten gewaardeerd is. De gebreken van het oude vertegenwoordigingsstelsel, hoezeer nog geenszins zoo stuitend, als ze in later tijd werden, waren reeds door scherpziende mannen opgemerkt. Cromwell wijzigde dat stelsel naar dezelfde beginselen, volgens welke Mr. Pitt het honderd dertig jaren later trachtte te hervormen, en naar welke het in onze dagen eindelijk ook veranderd is. Kleine vlekken werden zelfs in grooteren getale dan in 1832 van het kiesrecht beroofd en het getal der graafschapsleden werd aanmerkelijk vermeerderd. Zeer weinige onvertegenwoordigde steden waren toen reeds tot aanzien geklommen. Van deze waren Manchester, Leeds en Halifax de voornaamste. Aan alle drie werden vertegenwoordigers gegeven. Het getal der door de hoofdstad te kiezen leden werd vermeerderd. Het kiesrecht berustte op zoodanige grondslagen, dat ieder bemiddelde, mocht hij al of niet grondeigenaar zijn, kon stemmen in het graafschap, waar hij woonde. Een klein getal van Schotten en van de in Ierland gevestigde engelsche kolonisten werden mede naar de vergadering geroepen, die te Westminster aan het geheele gebied der britsche eilanden de wet zoude geven.

Een minder lichte taak was het een Huis der Lords te vormen. De demokratie behoeft den steun der verkregen rechten niet. De monarchie handhaaft zich menigmaal zonder dien steun. Doch een patricische stand is louter het werk van den tijd. Een rijken, hoog geachten adel, die bij de overige standen zoo populair was, als ooit een adel geweest is, vond Olivier reeds in wezen. Had hij als koning van Engeland de pairs geboden hem volgens de oude gebruiken des rijks in het parlement te ontmoeten, velen hunner zouden ongetwijfeld aan die oproeping gehoorzaamd hebben. Hij kon dit niet, en het was te vergeefs, dat hij den hoofden van aanzienlijke geslachten zetels in zijn nieuwen senaat aanbood. Zij begrepen geen benoe-

[1]) Het parlementshuis.

ming tot een eensklaps opgeworpen vergadering te kunnen aannemen zonder hun geboorterecht te kort te doen en hun stand te verraden. De protector was derhalve genoodzaakt het Hoogerhuis met nieuwe personen aan te vullen, die zich in den jongsten woeligen tijd bijzonder hadden doen opmerken. Deze was de minst gelukkige zijner maatregelen en mishaagde aan alle partijen. De *levellers* (gelijkmakers) namen het hem euvel, dat hij een bevoorrechten stand instelde. De menigte, die den grooten historischen namen des lands achting en liefde toedroeg, dreef openlijk den spot met een Huis der Lords, waarin gelukkige karrelieden en schoenlappers opgenomen waren, waartoe slechts weinige van de oude adellijken opgeroepen waren en welke bijna al deze geroepenen met minachting den rug toekeerden.

Doch praktisch kwam het er weinig op aan, hoe Oliviers parlementen samengesteld waren, want hij bezat toereikende macht om het bewind, ook zonder hun medewerking en ten spijt van hun tegenstand, te voeren. Het schijnt zijn wensch geweest te zijn grondwettelijk te regeeren en de heerschappij van het zwaard door de heerschappij der wet te doen vervangen. Doch hij ondervond al spoedig, dat hij bij den haat, dien zoowel de koningsgezinden als de presbyterianen tegen hem voedden, slechts als onbeperkt heerscher veilig zou zijn. Het eerste Huis der Gemeenten, door het volk op zijn bevel verkozen, wilde hem het gezag betwisten en werd ontbonden zonder zelfs een enkel wetsontwerp te hebben aangenomen. Zijn tweede Huis der Gemeenten erkende hem als protector en zou hem met blijdschap tot koning gemaakt hebben, maar weigerde halsstarrig zijn nieuwe Lords te erkennen. Hem bleef geen andere weg open dan het parlement te ontbinden. »God zij rechter tusschen u en mij!" riep hij bij het scheiden uit.

Doch de kracht van 's protectors bestuur werd door deze geschillen geenszins verzwakt. Diezelfde soldaten, die hem niet wilden vergunnen den koninklijken titel aan te nemen, stonden hem bij, wanneer hij zich grootere machtsoefeningen veroorloofde dan ooit eenig engelsch koning beproefd had. Het bestuur was alzoo, ofschoon naar den vorm republikeinsch, eigenlijk een despotisme, dat slechts door de wijsheid, de bezadigdheid en de grootmoedigheid van den despoot getemperd werd. Het land was in militaire districten verdeeld, die onder het bestuur van generaal-majoors geplaatst werden. Elke oproerige beweging werd ten spoedigste onderdrukt en gestraft. De vrees voor de macht van het zwaard in een zoo sterke, vaste en geoefende hand, dempte den moed der cavaliers zoowel als der levellers. De loyale landadel verklaarde, dat hij steeds even bereid was als voorheen het leven voor de oude dynastie in de waagschaal te stellen, zoo er slechts de geringste hoop op een goeden uitslag bestond; doch zich aan het hoofd hunner huisbedienden en pachters op de lansen van krijgsbenden te storten, die in honderd veldslagen en belegeringen de zege behaald hadden, zou een ijlhoofdige verspilling van onschuldig en edel bloed wezen. De vruchteloosheid van openlijken tegenstand inziende, begonnen beiden, royalisten en republikeinen, op zwarte moordontwerpen te peinzen; doch des protectors kondschap was goed, zijn waakzaamheid onvermoeid en, zoodra hij zich buiten de muren van zijn paleis begaf, was hij van alle zijden dicht omringd door de getrokken zwaarden en de harnassen zijner getrouwe lijfwachten.

Ware hij een wreed, buitensporig en roofzuchtig regent geweest, de natie zou wellicht een uiterste poging gewaagd hebben, om zich van de militaire heerschappij te bevrijden. Doch hoezeer de bezwaren, die het land te verduren had, ernstig misnoegen deden ontstaan, waren ze toch niet van genoegzaam gewicht, om een groot aantal burgers te nopen hun leven, hun vermogen en de welvaart van hun gezin in een strijd tegen een vreeselijke overmacht te wagen. De belastingen, hoewel hooger dan onder de Stuarts, waren niet zwaar, in vergelijking met die der naburige staten en met de hulpbronnen van Engeland. De eigendommen waren veilig. Zelfs de cavalier genoot in vrede al hetgeen hem de burgeroorlog had overgelaten, wanneer hij zich slechts onthield de nieuwe orde van zaken te storen. Alleen in gevallen, waarbij de veiligheid van des protectors persoon en zijn regeering betrokken was, werden de wetten geschonden. De rechtspleging werd in geschillen tusschen de burgers, met een te voren ongekende nauwgezetheid en zuiverheid geoefend. Sedert de hervorming had onder geen engelsch bestuur zoo weinig godsdienstvervolging plaats gevonden. De ongelukkige roomsch-katholieken achtte men wel is waar ter nauwernood binnen het bereik der christelijke liefde te staan; maar der geestelijkheid van de omvergeworpen anglicaansche kerk werd toegestaan haar godsdienst uit te oefenen onder voorwaarde, dat zij zich onthouden zou over staatkundige onderwerpen te prediken. Zelfs de joden, wier openbare godsdienst sedert de dertiende eeuw voortdurend verboden was geweest, verkregen tot spijt der krachtige tegenkanting van naijverige kooplieden en van dweepzieke godgeleerden verlof om te Londen een synagoge te bouwen.

Des protectors buitenlandsche staatkunde dwong zelfs dengenen, die hem het meest verfoeiden, een onwillige goedkeuring af. De cavaliers konden den wensch bijna niet onderdrukken, dat een man, die zoo veel tot opluistering van den roem der natie gedaan had, een rechtmatig koning mocht geweest zijn; en de republikeinen waren genoodzaakt te erkennen, dat de dwingeland niemand dan zich zelven veroorloofde zijn vaderland onrecht aan te doen, en dat hij het land wel van vrijheid beroofd, maar het daarentegen ook met roem bekroond had. Nadat Engeland gedurende een halve eeuw in de europeesche staatkunde nauwelijks meer gewicht bezeten had dan Venetië of Saksen, werd het in eens de geduchtste mogendheid der wereld, schreef de Vereenigde Provinciën vredesvoorwaarden voor, wreekte op de barbarijsche zeeroovers den smaad, dien zij der geheele christenheid hadden aangedaan, overwon de Spanjaarden te land en ter zee, nam een der schoonste West-Indische eilanden in bezit en veroverde op de vlaamsche kust een vesting, welke het door het verlies van Calais beleedigd eergevoel der natie bevredigde. Op den oceaan was het land oppermachtig. Het stond aan het hoofd der protestantsche belangen. Al de hervormde kerken, die in roomsch-katholieke rijken verspreid lagen, erkenden Cromwell als haar beschermer. De Hugenooten van Languedoc, de herders, die in de gehuchten der Alpen een protestantisme beleden, ouder dan dat van Augsburg, waren door den schrik voor dien grooten naam tegen onderdrukking beveiligd. De paus zelf was verplicht pausgezinde vorsten tot menschelijkheid en gematigdheid aan te manen, want een stem, die zelden te vergeefs dreigde, had ver-

klaard, dat het engelsch geschut in het kasteel van St. Angelo zou gehoord worden, wanneer Gods volk niet liefderijk behandeld werd. Er was inderdaad niets, dat Cromwell, in zijn belang en in dat van zijn geslacht zoo wenschelijk moest achten als een algemeenen godsdienstoorlog in Europa. In zulk een oorlog had hij natuurlijk de aanvoerder der protestantsche legers moeten zijn. Heel Engeland ware van ganscher harte met hem geweest. Zijn overwinningen zouden met een eenstemmige, sints het vergaan der Armada ongekende geestdrift begroet zijn en de smet hebben uitgewischt, die ééne enkele, door de algemeene stem der natie veroordeelde daad op zijn luisterrijken naam heeft gelaten. Tot zijn ongeluk heeft hij geen andere gelegenheid gehad om zijn bewonderenswaardig veldheerstalent aan den dag te leggen, dan tegen de bewoners der britsche eilanden.

Zoolang hij leefde, stond zijn gezag onwrikbaar, voor zijn onderdanen een voorwerp van afkeer, evenzeer als van bewondering en vrees. Voorzeker weinigen beminden zijn bestuur, maar zij die het het meest haatten, haatten het minder dan zij het vreesden. Ware het een slechter regeering geweest, zij had wellicht ondanks al haar macht omvergeworpen kunnen worden. Was het een zwakker bewind geweest, het zoude zeker ondanks al zijn verdiensten gevallen zijn.

Maar het was gematigd genoeg, om zich van die verdrukkingen te onthouden, die den mensch tot razernij brengen, en bezat een macht en een veerkracht, welke niemand zou hebben durven tarten, die niet vooraf door verdrukking tot waanzin gedreven was.

Olivier door Richard opgevolgd.

Men heeft dikwerf, doch naar het schijnt met weinig grond, beweerd, dat Olivier voor zijn roem te goeder ure gestorven was en dat zijn leven in vernedering en in tegenspoed geëindigd zoude zijn, had het langer geduurd. Het is zeker, dat hij tot aan zijn einde door zijn soldaten geëerd, door de geheele bevolking der britsche eilanden gehoorzaamd, door alle vreemde mogendheden ontzien werd; dat hij met een zoo prachtigen lijkstoet, als nooit tevoren in Londen gezien was, bij de oude souvereinen van Engeland bijgezet werd en dat zijn zoon Richard hem zoo gerust opvolgde, als nooit een prins van Wallis den troon zijns vaders besteeg.

Vijf maanden lang ging het bestuur van Richard Cromwell zoo ongestoord en geregeld voort, dat heel Europa hem voor goed op den staatszetel gevestigd achtte. Zijn stelling was werkelijk in sommige opzichten gunstiger dan die zijns vaders. De jeugdige man had zich geen vijanden gemaakt. Zijn handen waren niet door burgerbloed bevlekt. Zelfs de cavaliers erkenden, dat hij een rechtschapen en goedhartig man was. De presbyteriaansche partij, machtig in aantal en in rijkdom, had op den voet van doodelijke vijandschap met den vorigen protector gestaan, maar was geneigd zijn opvolger met gunstige oogen aan te zien. Deze partij had steeds verlangd de oude burgerlijke staatsinrichting met eenige duidelijker uitleggingen en met krachtiger waarborgen voor de openbare vrijheid hersteld te zien, doch had verscheiden redenen om het herstel der oude dynastie te vreezen. Voor staatkundigen van deze kleur was Richard de rechte man. Zijn menschelijkheid, oprechtheid en bescheidenheid, de middelmatigheid zijner begaafdheden en de volgzaamheid, waarmede hij zich aan de leiding van verstandiger perso-

nen onderwierp, maakten hem uitermate geschikt om het hoofd eener beperkte monarchie te worden.

Een tijdlang was het zeer waarschijnlijk, dat hij onder de leiding van bekwame raadgevers tot stand zou brengen, wat zijn vader te vergeefs beproefd had. Een parlement werd bijeengeroepen en de oproepingsbrieven naar de oude wijze uitgevaardigd. De kleine kiesvlekken, die onlangs hun kiesrecht verloren hadden, herkregen hun oud privilegie. Manchester, Leeds en Halifax hielden op leden te kiezen, en het graafschap York werd weder tot twee graafschapsleden beperkt. Een geslacht, dat door het vraagstuk der parlementshervorming bijna tot razernij opgewonden is geweest, moge het vreemd vinden, dat groote graafschappen en steden lijdzaam en zelfs goedwillig bij deze verandering toezagen; hoewel echter ook reeds in dien tijd denkende menschen de gebreken van het oude vertegenwoordigingsstelsel erkenden en voorzien konden, dat die gebreken vroeg of laat ernstige materieele bezwaren zouden opleveren, hadden die bezwaren zich alsnog weinig doen gevoelen. Overigens was Oliviers vertegenwoordigingsstelsel, hoezeer ook op de heilzaamste beginselen geschoeid, niet populair. Zoowel de gebeurtenissen, waaruit het ontsproten was, als de uitwerking, welke het teweeg bracht, namen de menschen tegen dat stelsel in. Het was de vrucht van militaire dwinglandij. Het had niets dan oneenigheid gebaard. De gansche natie walgde van de regeering door het zwaard en smachtte naar een regeering volgens de wet. Uit dien hoofde verwierf het herstel, zelfs van tegenstrijdigheden en misbruiken, die stipt met de wet overeenkwamen en door het zwaard afgeschaft waren, de algemeene goedkeuring.

In het Lagerhuis bewoog zich een krachtige oppositie, deels uit ijverige republikeinen, deels uit bedekte koningsgezinden bestaande; maar een groote en sterke meerderheid scheen het plan te begunstigen om onder een nieuwe dynastie de oude staatsregeling te doen herleven. Richard werd plechtig als eerste magistraatspersoon erkend. Het Lagerhuis vond niet alleen goed met Oliviers Lords gezamenlijk zaken in behandeling te nemen, maar nam zelfs een besluit, waarbij aan de edellieden, die tijdens de jongste onlusten de openbare vrijheid verdedigd hadden, het recht werd toegekend zonder eenige herbenoeming in het Hoogerhuis plaats te nemen.

Tot dusverre waren de staatsmannen, naar wier raad Richard handelde, gelukkig geweest. Bijna alle gedeelten van het staatswezen waren nu zoo ingericht, als bij den aanvang des burgeroorlogs. Had men den protector en het parlement ongemoeid laten voortgaan, dan lijdt het weinig twijfel, of een gelijksoortige orde van zaken, als die later onder het Huis van Hanover gevestigd werd, zou reeds onder het Huis van Cromwell tot stand zijn gekomen. Doch er was een macht in den staat, die meer dan toereikend was om èn protector èn parlement te staan. Over de soldaten bezat Richard volstrekt geen ander gezag, dan dat hij aan den grooten naam ontleende, dien hij geërfd had. Hij had hen nooit ter overwinning geleid; hij had zelfs nimmer de wapenen gedragen; al zijn neigingen en gewoonten waren vreedzaam. Ook werden zijn denkbeelden en meeningen in geloofszaken door de militaire heiligen niet goedgekeurd. Dat hij een goed mensch was, daarvan

gaf hij duidelijker blijken dan diepe zuchten en lange preeken, dit toonde hij door zijn bescheidenheid en zachtmoedigheid, toen hij op het toppunt van menschelijke grootheid stond, door zijn ongeveinsde gelatenheid onder zware verongelijkingen en tegenspoeden; maar van het geteem, dat men toen in elke wachtkamer hooren kon, had hij een afkeer, dien hij niet altijd voorzichtig genoeg verborg. De officieren, die op de troepen, welke in de nabijheid van Londen stonden, den meesten invloed oefenden, waren zijn vrienden niet. Het waren mannen die zich door moed en beleid op het slagveld, maar niet door de wijsheid en den burgerzin onderscheidden, die hun overleden aanvoerder zoozeer had doen uitblinken. Sommigen hunner waren eerlijke, doch dweepzieke independenten en republikeinen. Van deze was Fleetwood de vertegenwoordiger. Anderen verlangden te worden wat Olivier geweest was. Zijn snelle verheffing, zijn roem en voorspoed, zijn inhuldiging in Westminster-Hall en zijn prachtige uitvaart in de Abdij hadden hun verbeelding opgewekt. Zij waren van even goede afkomst als hij, en even goed opgevoed; zij konden niet inzien, waarom zij niet even waardig zijn zouden het purper te dragen en het staatszwaard te zwaaijen; en zij jaagden het doel hunner dolle eerzucht na, niet, zoo als hij gedaan had, met geduld, waakzaamheid, schranderheid en beradenheid, maar met de rusteloosheid en besluiteloosheid, die de kenmerken der eergierige middelmatigheid zijn. De voornaamste dezer flauwe kopieën van een groot origineel was Lambert.

Val van Richard en herstel van het lange parlement.

Op denzelfden dag dat Richard de regeering aanvaardde, begonnen de officieren reeds tegen hun nieuwen meester samen te spannen. De goede verstandhouding, die tusschen hem en zijn parlement bestond, verhaastte de uitbarsting. Onrust en wrok verspreidden zich in het leger. Zoowel het godsdienstige als het krijgsmansgevoel der troepen was diep gewond. Het scheen, dat de independenten aan de presbyterianen, en de mannen van het zwaard aan de mannen van den tabberd onderworpen zouden worden. Tusschen de misnoegden van het leger en de republikeinsche minderheid van het Lagerhuis kwam een verbond tot stand. Het valt zeer te betwijfelen, of Richard over die coalitie had kunnen zegevieren, zelfs al had hij het helder oordeel en den ijzeren moed zijns vaders geërfd. Dit is zeker, dat zijn argeloosheid en zachtmoedigheid de eigenschappen niet waren, die in deze omstandigheden vereischt werden. Hij viel zonder roem en zonder strijd. Hij werd door het leger eenvoudig als werktuig gebezigd om het parlement te ontbinden, en daarop met minachting ter zijde geschoven. De officieren bevredigden hun republikeinsche bondgenooten door de uiteendrijving van het romp-parlement onwettig te verklaren en door die vergadering tot het hervatten harer functiën uit te noodigen. De voormalige voorzitter en een aantal der leden kwamen bijeen en werden onder kwalijk verborgen spotternijen en verguizingen van het gansche volk tot de hoogste overheid in den staat uitgeroepen. Tevens werd uitdrukkelijk bepaald, dat er geen eerste magistraat en geen Huis der Lords meer wezen zou.

Maar deze stand van zaken kon niet lang duren. Op den dag der herleving van het lange parlement, herleefde ook zijn twist met het leger. Andermaal vergat de romp, dat hij zijn bestaan aan het welbehagen der soldaten te danken had, en begon hen weder als onderdanen te behandelen. Andermaal

werd de deur van het Lagerhuis door militair geweld gesloten en een door de officieren benoemd voorloopig bestuur aanvaardde het beheer der zaken.

Inmiddels had het gevoel van geleden druk en de ernstige vrees voor nog grooter rampen eindelijk een verbond tusschen de cavaliers en de presbyterianen doen ontstaan. Sommige presbyterianen waren, trouwens reeds vóór den dood van Karel I, tot zoodanig verbond bereid geweest; doch eerst na den val van Richard Cromwell begon de geheele partij het herstel van 't koninklijk huis met ijver voor te staan. Er bestond geen de minste hoop meer, dat de oude staatsregeling onder een nieuwe dynastie hersteld zou kunnen worden. Slechts ééne keuze was overig, de Stuarts of het leger. Het verbannen stamhuis had groote fouten begaan; maar het had er zwaar voor geboet en had een lange, en, naar men vertrouwde, een heilzame ondervinding in de school des tegenspoeds opgedaan. Waarschijnlijk zou het lot van Karel I een ernstige waarschuwing voor Karel II zijn. Doch, wat hiervan ook zij, de gevaren, die het land bedreigden, waren zoo dringend, dat men om die af te weren wel wat plooijen en schikken mocht. Het scheen slechts al te waarschijnlijk, dat Engeland anders onder het hatelijkste en vernederendste van alle soorten van bestuur vallen zou; onder een bestuur, dat al de nadeelen van het despotisme en al de euvelen der anarchie in zich vereenigen zou. Aan alles moest men de voorkeur geven boven het juk van een reeks onbekwame tirannen, die, gelijk de Deys van Barbarije, door telkens herhaalde militaire omwentelingen tot het oppergezag verheven zouden worden. Lambert scheen de eerste dezer regenten te zullen worden; maar binnen 't jaar kon Lambert voor Desborough, en Desborough voor Harrison plaats gemaakt hebben. Zoo dikwerf de kommandostaf van de eene zwakke hand in de andere overging, zou de natie telkens weder gebrandschat worden om nieuwe schenkingen aan de troepen te doen. Bleven de presbyterianen hardnekkig zich van de royalisten verwijderd houden, dan was de staat verloren; en men mocht zelfs nu betwijfelen, of hij wel door de vereenigde inspanning van presbyterianen en royalisten gered zou kunnen worden; want vrees voor dat onoverwinnelijke leger zat nog steeds in 't hart van elken bewoner van het eiland; en de cavaliers, die in honderd noodlottige ontmoetingen geleerd hadden, hoe weinig het getal tegen de krijgstucht vermag, waren nog meer ter neer gedrukt dan de rondhoofden

Het leger van Schotland rukt naar Engeland op.

Zoolang de soldaten eensgezind bleven, waren alle aanslagen en opstanden der misnoegden vruchteloos. Doch weinig dagen na de tweede uiteendrijving van het romp-parlement kwamen tijdingen aan, die vreugde schonken aan allen, die de monarchie of de vrijheid lief hadden. Die geweldige macht, die gedurende vele jaren als één man gehandeld had, en die, terwijl zij aldus handelde, onwederstaanbaar bevonden was, was ten laatste inwendig verdeeld. Het leger in Schotland had der republiek goede diensten bewezen en in oefening en uitrusting den hoogsten trap van volkomenheid bereikt. Het had geen deel in de laatste omwentelingen gehad en ze met een verbittering vernomen, gelijk aan die, welke de romeinsche legioenen gevoelden, die aan de oevers van den Donau en den Euphraat stonden, toen zij hoorden, dat het keizerrijk door de prætoriaansche lijfwacht in veiling was gebracht. Het was niet te verduren, dat weinige regi-

menten, enkel omdat zij toevallig in de nabijheid van Westminster in bezetting lagen, zich durfden vermeten, in den loop van een half jaar verscheiden regeeringen aan te stellen en weder omver te werpen. Moest de staat door soldaten geregeerd worden, dan hadden de soldaten, die het engelsch gezag benoorden de Tweed handhaafden, evenveel recht om hun stem te doen hooren, als die, welke in den Tower van Londen in garnizoen lagen. Er schijnt minder dweepzucht onder de in Schotland staande troepen geheerscht te hebben, dan bij eenig ander gedeelte des legers; en hun aanvoerder, George Monk, was het ware tegenbeeld van een zeloot. Bij het begin des burgeroorlogs had hij de wapenen voor den koning gevoerd, was door de rondhoofden gevangen gemaakt, had toen een aanstelling van het parlement aangenomen, en zich, schoon hij niet dan zeer magere aanspraak op heiligheid kon doen gelden, door moed en krijgsbeleid tot de hoogste militaire waardigheid verheven. Hij was een nuttig dienaar voor beide de protectors geweest, had stilzwijgend toegezien, toen de officieren te Westminster Richard deden vallen en het lange parlement weder in wezen riepen, en zou wellicht in de tweede uiteendrijving van het parlement eveneens berust hebben, had het voorloopig bewind zich slechts onthouden hem redenen tot misnoegen en bezorgdheid te geven, want hij was behoedzaam, ja eenigszins traag van aard en in geenen deele geneigd zekere en matige voordeelen op het spel te zetten voor de kans om zelfs de schitterendste te behalen. Het schijnt, dat hij tot den aanval op de nieuwe beheerschers der republiek genoopt werd, niet zoozeer door de hoop om zich zelven te verheffen na hun val, als door de vrees dat hij, zelfs wanneer hij zich aan hen onderwierp, toch niet veilig zoude zijn. Welke ook zijn beweegredenen waren, hij trad op als de kampioen voor de onderdrukte burgerlijke overheid, weigerde het aanmatigend gezag van 't voorloopig bestuur te erkennen en rukte aan het hoofd van zeven duizend oude soldaten Engeland binnen.

Deze stap was het sein voor een algemeene uitbarsting. Overal weigerde het volk belasting te betalen. De leerlingen der City [1]) kwamen met duizenden bijeen en schreeuwden om een vrij parlement. De vloot zeilde de Theems op en verklaarde zich tegen de tirannie der soldaten. De soldaten, niet langer onder de leiding van één gebiedenden geest, splitsten zich in partijen. Elk regiment, beducht om alléén het wit der wraak van de verdrukte natie te worden, haastte zich een afzonderlijken vrede te sluiten. Lambert, die naar het noorden getrokken was om het leger van Schotland den voortgang te

---

[1]) Oudtijds een belangrijk en vaak een onrustig gild, onderling steeds nauw verbonden en hun meesters gehoorzaam in nood en dood. Al de jonge lieden en gezellen, die zoowel tot den handel als tot eenig ambacht bestemd waren, werden onder deze leerlingen begrepen. Men behoeft hier slechts te herinneren, hoeveel langer dan nu destijds de leerjaren duurden, om duidelijk te maken, welke gevaarlijke opschuddingen een aantal van vele duizenden jonge lieden, in de krachtigste jaren des levens, voor het meerendeel in de wapenen geoefend en tot de voor die tijden welgeoefende stadsmilitie behoorende, konden veroorzaken. Gelukkig dat de meesten hunner onder de leiding van achtbare en welgezeten burgers en onder het gezag van het gild van hun ambacht of handelsvak stonden. Die leiding en dat gezag echter waren evenwel somtijds ongenoegzaam om ze in toom te houden, en bij de geringste aanleiding waren dadelijk duizenden van deze heethoofden op de been.

betwisten, werd door zijn troepen verlaten en gevangen genomen. Dertien jaren lang had de burgerlijke macht bij elke botsing voor de militaire macht moeten zwichten; thans onderwierp zich de militaire aan de burgerlijke. De rompvergadering, ondanks aller haat en verachting nog het eenige staatslichaam, dat eenigen schijn van wettig gezag voor zich had, keerde op nieuw naar het Huis terug, waaruit zij tweemalen met smaad was verdreven.

Intusschen rukte Monk naar Londen voort. Overal waar hij kwam, verdrong zich de landadel op zijn weg, hem smeekende, dat hij zijn macht zou gebruiken om het geteisterde volk den vrede terug te geven. Koelbloedig, gesloten, met geenerlei staatsvorm of godsdienst blind ingenomen, bewaarde de veldheer een diep stilzwijgen. Welke plannen hij destijds koesterde en of hij wel op éénig plan het oog had, is zeer twijfelachtig. Zijn hoofdoogmerk schijnt geweest te zijn zoo lang mogelijk vrijheid van keuze tusschen verschillende gedragslijnen te behouden. Dit is inderdaad de gewone staatkunde van mannen, die, zoo als hij, veeleer door behoedzaamheid dan door doorzicht uitblinken. Waarschijnlijk nam hij zijn besluit eerst, toen hij eenige dagen in de hoofdstad geweest was. Het gansche volk riep eenstemmig om een vrij parlement; en er kon niet aan getwijfeld worden, of een wezenlijk vrij parlement zou het verbannen koningsgeslacht onmiddellijk herstellen. Het romp-parlement en de soldaten waren den Huize Stuart nog steeds vijandig. Doch de romp werd algemeen verfoeid en veracht. De macht der soldaten was voorzeker nog te duchten, maar door tweespalt toch grootelijks verzwakt. Zij hadden geen aanvoerder. Zij waren onlangs in vele gedeelten des rijks elkander vijandig te gemoet gerukt. Op denzelfden dag dat Monk Londen bereikte, had er in het Strand [1]) een gevecht tusschen het voetvolk en de ruiterij plaats gehad. Een eensgezind leger had een verdeelde natie langen tijd in verdrukking gehouden; thans echter was de natie eensgezind en het leger tweedrachtig.

Monk verklaart zich voor een vrij parlement.

Korten tijd nog hield de geveinsdheid of de besluiteloosheid van Monk alle partijen in een toestand van pijnlijke verwachting. Eindelijk brak hij het stilzwijgen af en verklaarde zich voor een vrij parlement.

Zoodra zijn besluit bekend werd, geraakte de geheele natie in vervoering van blijdschap. Waar hij zich slechts vertoonde, werd hij door duizenden omringd, die met luide jubelkreten zijn naam zegenden. De klokken weergalmden door gansch Engeland; ale stroomde door de straten en tot op vijf mijlen rondom Londen werd elken nacht het zwerk door den gloed van ontelbare vreugdevuren rood geverfd. De presbyteriaansche leden van het Lagerhuis, die voor vele jaren door de troepen uiteengedreven waren, keerden onder de luide toejuichingen der ontelbare volksmenigte, die bij Westminster-Hall en op het paleisplein dooreenwemelde, naar hun zetels terug. De aanvoerders der independenten durfden zich op straat niet meer vertoonen en waren bijkans in hun eigen huizen niet veilig. Er werd tijdelijk in de leiding van het bestuur voorzien; oproepingsbrieven tot algemeene verkiezingen werden uitgevaardigd en het gedenkwaardig parlement, dat in den loop van twintig

[1]) Een buurt in Londen.

gebeurtenisvolle jaren alle mogelijke lotswisselingen ondervonden, over zijn eigen souverein gezegevierd, dwang en vernedering van zijn eigen dienaren verduurd had, dat tweemaal uiteen gedreven en tweemaal hersteld was, sprak nu plechtig zijn eigen ontbinding uit.

Algemeene verkiezingen van 1660.

De uitkomst der verkiezingen was zoo, als de stemming der natie had doen voorzien. Het nieuwe Lagerhuis bestond, behoudens zeer weinig uitzonderingen, uit personen, die der koninklijke familie genegen waren. De presbyterianen vormden de meerderheid

Dat er een restauratie plaats hebben zou, scheen bijna zeker; of het echter een vreedzame restauratie zou wezen, was nog een punt van angstige twijfeling. De soldaten verkeerden in een sombere en gevaarlijke stemming. Zij haatten den koninklijken titel. Zij haatten den naam van Stuart. Zij haatten het presbyterianisme zeer en het prelaatschap nog erger. Zij zagen met bitteren onwil, dat het einde hunner langdurige heerschappij naderde en zij een leven van roemloozen arbeid en behoefte te gemoet gingen. Zij schreven hun tegenspoed aan de zwakheid van sommige legerhoofden en aan het verraad van andere toe. In één enkel uur zou hun geliefde Olivier, zelfs thans nog, den verloren roem hersteld hebben. Verraden, verdeeld en zonder een aanvoerder, op wien zij konden vertrouwen, waren zij evenwel nog te duchten. Het was geen lichte taak de woede en vertwijfeling van vijftigduizend strijders het hoofd te bieden, die den vijand nog nimmer den rug hadden toegekeerd. Monk en diegenen, waarmede hij in verstandhouding was, beseften volkomen, dat deze krisis hoogst hachelijk was. Zij wendden alle middelen aan om de misnoegde krijgers te sussen of ze verdeeld te houden. Tevens werden de krachtigste voorbereidselen tot een mogelijken strijd gemaakt. Het schotsche leger, thans te Londen in bezetting, werd door milde giften, door loftuitingen, in goede stemming gehouden. De rijke burgers weigerden een roodrok niets en waren in der daad zou scheutig met hun besten wijn, dat menigeen van de krijgshaftige heiligen in een toestand gezien werd, die evenmin voor zijn godsdienstig als voor zijn militair karakter pleitte Sommige weerbarstige regimenten besloot Monk af te danken. Intusschen wendde het voorloopig bewind, door den geheelen landadel en door de overheid met kracht bijgestaan de uiterste pogingen aan tot het organiseeren der landmilitie. In elk graafschap werd de landweer marschvaardig gehouden; en deze macht moet minstens op honderdduizend man geschat worden. In Hydepark werd een wapenschouwing over twintigduizend welgewapende en goed uitgeruste burgers gehouden, die een geestdrift aan den dag legden, welke de hoop rechtvaardigde, dat zij in geval van nood manhaftig voor hun winkels en haardsteden strijden zouden. De vloot was der natie van harte toegedaan. Het was een onrustige tijd: angstig, maar vol hoop. De heerschende meening was, dat Engeland bevrijd zoude worden, doch niet zonder wanhopenden en bloedigen strijd, en dat de stand, die zoolang door het zwaard geheerscht had, door het zwaard zou omkomen.

Gelukkig werden de gevaren eener worsteling afgewend. Er was inderdaad een uiterst hachelijk oogenblik. Lambert ontvluchtte zijn gevangenis en riep zijn makkers te wapen. De toorts des burgeroorlogs werd werkelijk weder ontstoken, maar door krachtige inspanning verstikt, éér zij verwoes-

ting kon aanrichten. De onhandige navolger van Cromwell werd op nieuw in hechtenis genomen. Het mislukken zijner onderneming dempte den moed der soldaten en in zwijgenden wrevel onderwierpen zij zich aan hun lot.

De restauratie. Het nieuwe parlement, dat, zonder koninklijk bevelschrift bijeen geroepen, veeleer den naam van conventie of volksvergadering verdiende, kwam te Westminster bijeen. De Lords begaven zich naar de zaal, waarbuiten zij, sedert meer dan elf jaren, met geweld gesloten geweest waren. Beide Huizen noodigden den koning uit naar zijn land terug te keeren. Hij werd met een vóór dien tijd nooit gekende staatsie uitgeroepen Een prachtige vloot bracht hem van Holland naar de kust van Kent. Toen hij landde, waren de heuvels van Dover met duizenden toeschouwers bedekt, waaronder er nauwelijks een te zien was, die niet van vreugde weende. De reis naar Londen was een voortdurende triomftocht. De geheele weg van Rochester was aan weerskanten bezet met kramen en tenten en geleek een onafzienbare markt. Overal waaiden vlaggen, overal luidden de klokken en klonk de feestmuziek, wijn en ale vloeiden in stroomen op de gezondheid van hem, wiens terugkeer het herstel des vredes, der wet en der vrijheid aanbracht. Doch te midden der algemeene vreugde leverde een enkele plek een somber en dreigend aanzien op. Op Blackheath stond het leger geschaard om den souverein te verwelkomen. Hij groette, boog en bood genadiglijk zijn hand den kolonels en majoors te kussen aan; doch al zijn minzaamheid was vergeefsch. Uit de blikken der soldaten sprak hartzeer en verbittering, en hadden zij aan hun gevoel toegegeven, de feestelijke optocht, waaraan zij onwillig deel namen, zou een jammerlijk en bloedig uiteinde gehad hebben. Doch er bestond geen eenstemmigheid onder hen. Tweedracht en afvalligheid had hen van alle vertrouwen op hun aanvoerders of op elkander beroofd De geheele krijgsmacht der City was onder de wapenen. Talrijke afdeelingen der landweer waren uit verschillende gedeelten des rijks onder aanvoering van trouwgezinde edellieden en gentlemen ter begroeting des konings bijeengekomen. De groote dag verliep in vrede; en de herstelde balling legde veilig het hoofd te rusten in het paleis zijner voorvaderen.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Ongegrondheid van de blaam, die men op de herstellers van het huis Stuart heeft willen werpen. De geschiedenis van Engeland gedurende de zeventiende eeuw is de geschiedenis der herschepping van een op middeleeuwschen voet geschoeide, beperkte monarchie tot een zoodanige beperkte monarchie, als voor dien meergevorderden staat der maatschappij voegt, waarin de uitgaven van den staat niet meer uit de opbrengst der kroongoederen bestreden kunnen worden en de verdediging des rijks niet langer aan een leenplichtige militie toevertrouwd kan blijven. Wij hebben gezien, dat in 1642 de staatsmannen, die aan het hoofd van het

lange parlement stonden, een krachtige poging deden om deze verandering tot stand te brengen, door rechtstreeks en formeel op de rijksstaten de keuze van ministers, het opperbevel over het leger en het oppertoezicht op het geheele uitvoerende bewind over te dragen. Dit plan was wellicht het beste, dat destijds uitgedacht kon worden; doch het werd door den loop, dien de inwendige onlusten namen, geheel en al verijdeld. De Huizen zegevierden, wel is waar; doch niet dan na een strijd, die hen gedwongen had een macht in het leven te roepen, die zij niet in toom konden houden, en die weldra aan alle standen en partijen de wet begon voor te schrijven. Een tijdlang werden de euvelen, van het militair bewind onafscheidbaar, gelenigd door de wijsheid en grootmoedigheid van den grooten man, die het oppergezag bezat. Toen echter het zwaard, dat hij, met klem voorzeker, maar met een door gezond verstand geleiden en door rechtschapenheid getemperden klem gevoerd had, in de handen van aanvoerders was overgegaan, die noch zijn deugden, noch zijn bekwaamheden bezaten, scheen het slechts al te waarschijnlijk, dat orde en vrijheid met schade en schande zouden te niet gaan.

Dat onheil werd gelukkig afgewend. Slechts al te dikwerf is het de gewoonte geweest van schrijvers, die voor de vrijheid ijverden, de restauratie als een rampzalige gebeurtenis voor te stellen en de dwaasheid of laagheid dier vergadering te veroordeelen, die de koninklijke familie terugriep, zonder nieuwe waarborgen tegen slecht beheer te eischen. Zij, die deze taal voeren, hebben den wezenlijken aard der krisis niet begrepen, die volgde, nadat Richard Cromwell zijn waardigheid had neergelegd. Engeland verkeerde in het grootste gevaar onder de tirannie eener reeks onaanzienlijke mannen te vergaan, die volgens de grillige inzichten des legers op den voorgrond geplaatst en straks daarna weder ter zijde gesteld zouden worden. Het land van militairen dwang te verlossen, was dan ook het voornaamste doel van elk verlicht vaderlander; doch dit was een doel, op welks bereiking zelfs de vurigsten onder hen nauwelijks durfden hopen, zoolang de soldaten eensgezind bleven. Plotseling ontstond een schemering van hoop. De eene veldheer stond tegen den ander, leger stond tegen leger over. De geheele toekomst der natie kon van de wijze afhangen, waarop één enkel gunstig oogenblik gebruikt werd. Onze voorouders hebben een voortreffelijk gebruik van dat oogenblik gemaakt. Zij vergaten oude grieven, stapten over kleinere bezwaren heen en stelden allen twist nopens de hervormingen, welke onze staatsinrichtingen zoo zeer behoefden, tot rustiger tijden uit; cavaliers en rondhoofden, bisschopsgezinden en presbyterianen sloegen de handen inéén, en sloten een vast verbond ter verdediging van de oude wetten des lands tegen militaire dwingelandij. De juiste verdeeling der oppermacht tusschen Koning, Lords en Gemeenten kon wel uitgesteld worden, totdat eerst uitgemaakt was, of Engeland door een koning en door Lords en Gemeenten, dan wel door kurassiers en piekeniers bestuurd zou worden. Hadden de staatsmannen der conventie een anderen weg ingeslagen, hadden zij langwijlige debatten over beginselen van staatsbestuur gevoerd, hadden zij een nieuwe staatsregeling beraamd en aan Karel toegezonden, had men conferentiën geopend en weken achtereen verloren met ontwerpen en tegenontwerpen, met antwoorden door Hyde en weder-

antwoorden door Prynne, tusschen Westminster en Nederland heen en weder gezonden, het verbond, waarop de openbare veiligheid rustte, zou zeker geen stand gehouden, de presbyterianen en royalisten zouden ongetwijfeld twist gekregen, de partijen in het leger zouden zich wellicht verzoend hebben, en de dwalende vrienden der vrijheid hadden, onder een erger regeering dan die der Stuarts, nog langen tijd de heerlijke gelegenheid kunnen betreuren, die men had laten ontsnappen.

Afschaffing van de leenroerigheid van heerlijke goederen.

Het oude burgerlijk staatswezen werd derhalve onder algemeene toestemming der beide groote partijen hersteld. Het was weder juist datgene, wat het geweest was, toen Karel I achttien jaar te voren zijn hoofdstad verliet. Al de handelingen van het lange parlement, die de koninklijke bekrachtiging erlangd hadden, werden als volkomen geldig beschouwd. Een enkele nieuwe concessie, een concessie, waarbij de cavaliers nog meer belang hadden dan de rondhoofden, werd zonder moeite van den herstelden koning verworven. De militaire leenroerigheid van grondbezitters was oorspronkelijk als middel van nationale verdediging ingesteld, in den loop der tijden echter was al het nut dezer inrichting verloren gegaan; formaliteiten en bezwaren was al wat er van was overgebleven. Een landbezitter, die tegen vervulling van ridderdienst een landgoed van de kroon in leen had — en in deze termen vielen verreweg de meeste grondeigenaren — had een zwaren uitkoop te betalen, wanneer hij in het bezit van zijn erfgoederen kwam. Hij kon geen enkelen bunder land vervreemden zonder vooraf een vergunningsbrief daartoe te koopen. Wanneer hij stierf en zijn bezittingen aan minderjarigen vielen, dan was de souverein hun voogd en had niet alleen gedurende de minderjarigheid aanspraak op een groot gedeelte der pachtpenningen, maar kon bovendien zijn pupil, onder oplegging van zware boete, ingeval van weigering, tot het aangaan van een huwelijk met elken man van behoorlijken rang uitnoodigen. Het voornaamste lokaas, dat een onbemiddeld pluimstrijker naar het hof trok, bestond in de hoop om ten loon van slaafsche diensten en vleijerijen een koninklijken aanbevelingsbrief aan een erfdochter te erlangen. Deze misbruiken waren tegelijk met de monarchie opgeheven geworden. Dat zij niet herleven zouden, was de wensch van elk landbezittend edelman in het geheele rijk. Zij werden derhalve door een wet plechtig afgeschaft, en men liet niet het minste overblijfsel der oude ridderdiensten bestaan, met uitzondering alleen van de enkele eerediensten, die thans nog, bij inhuldigingen, door sommige hoogadellijke grondbezitters aan den persoon des konings bewezen worden.

Afdanking van het leger.

Thans moest het leger ontbonden worden. Vijftig duizend mannen, die aan den wapenhandel gewoon waren, werden plotseling aan hun lot overgelaten, en de ondervinding scheen de vrees te wettigen, dat deze maatregel veel ellende en misdaden zou voortbrengen, dat men de ontslagen veteranen in alle straten zou zien bedelen, of dat zij door den honger tot rooverijen gedreven zouden worden. Zulke gevolgen echter deden zich nergens voor. Na weinig maanden bleef geen spoor meer over, dat de ontbinding van het geduchtste leger der wereld en zijn samensmelting met de groote massa der maatschappij aanduidde. De koningsgezinden zelve erkenden, dat de afgedankte krijgers in alle eerlijke bedrijven beter vooruit kwa-

men dan andere menschen, dat geen hunner ooit van diefstal of roof beticht werd, dat men hen nimmer om aalmoezen hoorde vragen en dat een bakker, een metselaar of een voerman, die zich door vlijt en geschiktheid deed opmerken, doorgaans een van Oliviers oude soldaten was.

De militaire dwingelandij was voorbij gegaan, maar zij had diepe en blijvende sporen in de openbare stemming nagelaten. De bloote naam van een staand leger was nog lang een voorwerp van afschuw, en het verdient opmerking, dat dit gevoel bij de cavaliers nog sterker was dan bij de rondhoofden. Het moet als een bijzonder gunstige omstandigheid beschouwd worden, dat, toen ons land voor de eerste en de laatste maal door het zwaard geregeerd werd, dat zwaard niet in de handen der wettige vorsten, maar in die van muiters was, die den koning ter dood brachten en de kerk sloopten. Had eenig vorst met zulke geldige rechten, als Karel had, het opperbevel over een leger als dat van Cromwell gepaard, dan was inderdaad voor Engelands vrijheid weinig te hopen geweest. Gelukkig werd het eenige werktuig, waardoor de monarchie onbeperkt worden kon, een voorwerp van afschrik en van verfoeijing voor de monarchale partij en bleef het in de gemoederen van konings- en bisschopsgezinden, nog langen tijd onafscheidbaar verbonden met de herinnering aan koningsmoord en straatpredikatiën. Honderd jaar na Cromwells dood bleven de Tory's zich nog steeds met hevigheid tegen alle vermeerdering der geregelde troepen aankanten en daarentegen den hoogsten lof aan het landweerstelsel toezwaaijen. Zelfs in het jaar 1786 was het een minister, die in meer dan gewone mate hun vertrouwen genoot, niet mogelijk hun afkeer van een ontwerp te overwinnen, door hem tot versterking der kusten beraamd; en nooit hebben zij het staande leger met volkomen welgevallen aangezien, tot eindelijk de fransche omwenteling een nieuwe richting aan hun bezorgdheid gaf.

Herleving der geschillen tusschen de rondhoofden en de cavaliers.

De coalitie, waardoor de koning op den troon hersteld was, eindigde, zoodra het gevaar was geweken, dat haar in het leven had geroepen, en twee vijandige partijen vertoonden zich tot den nieuwen strijd gereed. Beiden stemden wel is waar dáárin overeen, dát het noodig was eenige ongelukkige mannen te straffen, die op dat oogenblik de voorwerpen waren van bijna algemeenen haat. Cromwell was niet meer en zij, die voor hem gevlucht waren, moesten zich nu met de ellendige voldoening tevreden stellen; de overblijfselen van den grootsten regent, die ooit over Engeland geheerscht had op te delven, aan de galg te hangen, te vierendeelen en te verbranden. Andere voorwerpen van wraak vond men, weinige in getal, maar nog te veel, onder de republikeinsche aanvoerders. Het duurde echter niet lang, of de overwinnaars, het bloedvergieten der koningsmoorders moede, keerden hun wapenen tegen elkander. De rondhoofden, ofschoon zij de goede hoedanigheden des overleden konings recht lieten wedervaren en het vonnis afkeurden, dat door een onwettige rechtbank over hem geveld was, beweerden nochtans, dat zijn regeering in vele opzichten ongrondwettig geweest was, en dat de Huizen goede beweegredenen en krachtige aanleiding gehad hadden om de wapenen tegen hem op te vatten. Naar het gevoelen dezer staatkundigen had de monarchie geen grooter vijand dan den vleijer, die het prerogatief der kroon boven de wet

verhief, die allen tegenstand tegen koninklijke aanmatiging verwierp, en die niet alleen Cromwell en Harrison, maar zelfs Pym en Hampden met den naam van verraders bestempelde. Wenschte de koning in rust en voorspoed te regeeren, dan moest hij vertrouwen stellen in hen, die, hoewel zij ter verdediging der gekrenkte privilegiën van het parlement het zwaard hadden aangegord, niettemin de woede der soldaten getrotseerd hadden om zijn vader te redden, en die het meest tot de terugroeping der koninklijke familie hadden bijgedragen.

De cavaliers waren van een geheel ander gevoelen. Achttien jaren lang waren zij door alle lotwisselingen heen der kroon getrouw gebleven. Daar zij in de rampen van hun vorst gedeeld hadden, mochten zij immers ook wel deel nemen aan zijn zegepraal? Moest er geen onderscheid gemaakt worden tusschen dezen en den trouweloozen onderdaan, die tegen zijn rechtmatigen souverein gestreden, die Richard Cromwell aangehangen en nimmer tot het herstel der Stuarts iets bijgedragen had, totdat het bleek dat dit herstel alleen de natie tegen de dwingelandij des legers kon behoeden? Toegegeven al eens, dat zulk een man door zijn jongste diensten zijn vergiffenis eerlijk verdiend had, mochten daarom die diensten, te elfder ure bewezen, met de moeiten en bezwaren worden gelijkgesteld van hen, die den last en de hitte des daags gedragen hadden? Moest hij onder de mannen gerekend worden, die 's konings genade niet noodig hadden, die zich integendeel hun geheele leven lang de dankbaarheid des konings hadden waardig gemaakt? Moest men, bovenal, hem in het genot van een vermogen laten, dat uit de bezittingen der verarmde verdedigers van den troon bijeen was gebracht? Was 't niet genoeg, dat hem het behoud van hoofd en ouderlijk erfgoed, die naar recht honderdmaal verbeurd waren, verzekerd werd, en dat hij met het overige gedeelte der natie in de zegeningen dier milde regeering deelde, waarvan hij zoo langen tijd de vijand geweest was? Was het noodig hem voor zijn verraad te beloonen ten kosten van mannen, wier eenige misdaad in de trouw bestond, waarmede zij den huldigingseed gehouden hadden? En welk belang had er de koning bij zijn oude vijanden met buit te overladen, een buit aan zijn oude vrienden ontroofd? Welk vertrouwen kon men in mannen stellen, die zich tegen hun souverein verzet, hem beoorloogd en in boeijen geslagen hadden, en die zelfs nu nog, wel verre van met schaamte en berouw het hoofd te buigen, stoutweg al wat zij gedaan hadden verdedigden, en 't er voor schenen te houden, dat zij een uitstekend bewijs van verkleefdheid afgelegd hadden, door zich nog juist bij tijds aan het plegen van koningsmoord te onttrekken? Het was waar, zij hadden nu laatstelijk den troon helpen oprichten; maar het was niet minder waar, dat zij dien te voren hadden omgehaald, en dat zij nog steeds beginselen koesterden, die hen wel eens zouden kunnen aansporen hem op nieuw omver te werpen. Het kon voorzeker nuttig zijn aan eenige bekeerlingen, die uitstekende diensten hadden bewezen, blijken van koninklijke goedkeuring te schenken; staatkunde echter, evenzeer als rechtvaardigheid en dankbaarheid moesten den koning nopen de eerste plaats in zijn gunst aan diegenen toe te kennen, die van het begin tot het einde, in goede en in kwade tijden, zijn huis getrouw waren gebleven. Op deze gronden verlangden de cavaliers, gelijk van zelf spreekt,

schadeloosstelling voor al hetgeen zij verduurd hadden, en de voorkeur bij het uitdeelen van koninklijke gunstbewijzen. Enkele heftige leden dezer partij gingen nog verder en drongen op uitgebreide proscriptie-maatregelen aan.

Kerkelijke twisten. De staatkundige veete werd, zoo als gewoonlijk, door een kerkelijke veete verzwaard. De koning vond de kerk in een zonderlingen toestand. Korten tijd vóór den aanvang des burgeroorlogs had zijn vader met weerzin toegestemd in een door Falkland krachtig ondersteunde wet, waarbij de bisschoppen van hun zetels in het Hoogerhuis beroofd werden; ook het bisschoppelijk stelsel en de liturgie waren nimmer bij wetsbepalingen afgeschaft. Het lange parlement had evenwel besluiten genomen, waardoor het kerkelijk bestuur en de openbare eeredienst geheel en al gewijzigd werden. Het nieuwe stelsel was in den grond weinig minder erastiaansch [1]) dan dat, waarvoor het in de plaats was gekomen. Door den raad van den voortreffelijken Selden geleid, hadden de Huizen zich voorgenomen de geestelijke macht ten strengste aan de wereldlijke macht ondergeschikt te houden. Zij hadden geweigerd te erkennen, dat eenige vorm van kerkordening van goddelijken oorsprong was en bepaald, dat men zich van de uitspraak der kerkelijke rechtbanken in het laatste ressort op het parlement kon beroepen. Onder dit gewichtig voorbehoud had men besloten in Engeland een hierarchie op te richten, die in allen deele op de thans in Schotland bestaande geleek. Het gezag van geestelijke lichamen, die in geregelde volgorde de eene over de andere gesteld waren, werd in de plaats gebracht van het gezag der bisschoppen en der aartsbisschoppen. De liturgie moest voor de presbyteriaansche kerkordening wijken. Nauwelijks echter waren de nieuwe verordeningen ontworpen of de independenten verwierven de oppermacht in den staat. Deze waren niet genegen de verordeningen, betrekkelijk classicale, provinciale en nationale synoden ten uitvoer te leggen, en die verordeningen kregen derhalve nooit haar volkomen beslag. Behalve in Middlesex en Lancashire werd het presbyteriaansche stelsel nergens voor goed gevestigd. In de overige vijftig graafschappen schijnt tusschen de gemeenten onderling bijna geen verband bestaan te hebben. In enkele districten, wel is waar, vormden de leeraars vrijwillig vereenigingen ter wederzijdsche verleening van raad en bijstand; maar deze vereenigingen hadden geen gebiedend gezag. De begevers van leeraarsambten, thans door geen toezicht van bisschop of presbyterie beteugeld, zouden vrijheid gehad hebben het herderlijk onderwijs aan de verachtelijkste menschen toe te vertrouwen, ware Cromwell hier niet eigendunkelijk tusschenbeiden gekomen. Hij stelde op eigen gezag een raad van commissarissen in, onderzoekers genaamd. De meeste dezer personen waren independente geestelijken, doch ook enkele presbyteriaansche leeraars en enkele leeken hadden daar zitting. Het getuigschrift der onderzoekers verving de aanstelling, zoowel als

[1]) Erastiaansch was het stelsel der ondergeschiktheid van de kerkelijke macht aan de macht van den staat. De voorname grondstelling der aanhangers van Erastus, een geleerde, die in de veertiende eeuw in Duitschland leefde, is, volgens Hallam, deze, dat het in een staat, waar de burgerlijke overheid het christelijk geloof belijdt, ongepast is, dat misdrijven tegen de godsdienst en tegen de zedelijkheid door de kerkelijke overheid gestraft worden. V.

de bevestiging; en zonder zoodanig getuigschrift kon niemand eenig kerkelijk ambt bekleeden. Dit was ongetwijfeld een der meest despotieke handelingen, die immer door een engelsch regent gepleegd zijn. Doch vermits het algemeen erkend werd, dat zonder een diergelijken maatregel het land overstroomd zou worden van onwetende dronkaards en deugnieten, met den naam en de bezoldiging van leeraren, zoo verklaarden eenige hooggeplaatste mannen, die Cromwell overigens niet bijzonder genegen waren, dat hij in dit geval der natie een weldaad had bewezen. De candidaten, die door de onderzoekers goedgekeurd waren, stelden zich in het bezit van de pastoriëen, bebouwden de daarbij behoorende gronden, zamelden de tienden in, baden zonder boek en zonder kerkgewaad en dienden den geloovigen het avondmaal aan lange tafels toe.

De kerkelijke inrichtingen des rijks bevonden zich dus in een onherstelbare verwarring. De vorm van beheer, welken de nog steeds onherroepen oude wetten voorschreven, was de bisschoppelijke. De door de parlementsverordeningen voorgeschreven vorm was de presbyteriaansche. Doch de oude wetten werden evenmin ten uitvoer gelegd als de parlements-verordeningen. De kerk, zoo als ze toen bestond, kon men een onregelmatig lichaam noemen, uit eenige weinige presbyteriën en uit vele onafhankelijke gemeenten samengesteld, die door het gezag der regeering allen in rust en bijeengehouden werden.

Onder degenen, die tot 's konings terugroeping medegewerkt hadden, waren velen vol ijver voor de invoering der synode en van de presbyteriaansche kerkordening, en velen, die den wensch koesterden, dat de godsdienstgeschillen, welke in Engeland zoo lang gewoed hadden, door een verdrag werden uit den weg geruimd. Tusschen de dweepzieke volgelingen van Laud en Calvijn kon vrede noch wapenstilstand bestaan; maar het scheen niet onmogelijk een schikking tot stand te brengen tusschen de gematigde bisschopsgezinden der school van Usher en de gematigde presbyterianen der school van Baxter. De gematigde bisschopsgezinden zouden toegeven, dat een bisschop wettelijk door een kerkeraad bijgestaan kon worden. De gematigde presbyterianen zouden niet ontkennen, dat elke provinciale kerkeraad volgens de wet een permanenten voorzitter hebben en deze wettiglijk de benaming van bisschop voeren mocht. Er kon een gewijzigde liturgie aangenomen worden, waarbij het gebed naar de ingeving van het oogenblik niet uitgesloten werd, een doopsbediening, waarbij het teeken des kruises naar goedvinden gedaan of weggelaten mocht worden, een bediening van het avondmaal, waarbij den geloovigen vergund werd te blijven zitten, zoo hun geweten hun het knielen verbood. Doch aan zulke plannen kon het grootste gedeelte der cavaliers geen geduldig oor leenen. De werkelijk godvruchtige leden dier partij waren het geheele stelsel hunner kerk van harte toegedaan. Zij was hun vermoorden koning dierbaar geweest. Zij had hun troost verleend in onspoed en gebrek. Haar dienst, die in den tijd der beproeving zoo menigmaal al fluisterende in eenig binnenvertrek gehouden was, had zoo veel bekoorlijks voor hen, dat zij onwillig waren om slechts een enkele responsie van den beurtzang te missen. Andere royalisten, die zich weinig op godvruchtigheid lieten voorstaan, waren evenwel der kerk genegen, omdat

zij de vijandin hunner vijanden was. Zij stelden gebeden en plechtigheden op prijs, niet omdat zij er stichting uit trokken, maar omdat de rondhoofden er zich aan ergerden; en zij waren er zoo ver af door inschikkelijkheid naar overeenstemming te willen streven, dat zij zich tegen het betoonen van inschikkelijkheid verzetten, voornamelijk omdat zulks tot bevordering van eensgezindheid gestrekt zou hebben.

Haat van het volk tegen de puriteinen.

Zulke gevoelens, hoezeer ook laakbaar, waren natuurlijk en niet geheel onverschoonbaar. In de dagen hunner macht hadden de puriteinen ontegenzeggelijk geweldigen aanstoot gegeven. Had niets anders het hun geleerd, hun eigen oneenigheden, hun eigen worstelingen, hun eigen zegepraal en de val dier trotsche hierarchie, die hen zoozeer verdrukt had, had hun de ervaring moeten geven, dat het in Engeland en in de zeventiende eeuw niet in het vermogen der burgerlijke overheid stond, de gemoederen der menschen met geweld tot het aannemen van haar eigen godsdienststelsel te dwingen. Zij toonden zich echter zoo onverdraagzaam en bemoeiziek als Laud ooit geweest was. Zij stelden zware straffen op het gebruik van het algemeene gebedenboek, niet alleen in de kerken, maar ook in bijzondere woningen. Het werd voor misdaad gerekend, wanneer een kind voor de sponde zijner zieke ouders een dier schoone smeekgebeden las, die het lijden van veertig geslachten van Christenen verzacht hebben. Er werden zware straffen vastgesteld voor een iegelijk, die het zou durven wagen de calvinistische eeredienst te laken. Achtenswaardige geestelijken werden niet slechts bij duizenden uit hun betrekkingen ontzet, maar ook menigmaal aan de geweldenarijen van een uitzinnig gepeupel prijs gegeven. Kerken en grafgestichten, fraaije kunstgewrochten en merkwaardige gedenkteekenen der oudheid werden schromelijk verminkt. Het parlement besloot, dat al de schilderijen van de koninklijke kunstverzameling, die afbeeldingen van Jezus of van de Moedermaagd voorstelden, verbrand zouden worden. Der beeldhouwkunst verging het niet beter dan der schilderkunst. Nymphen en Gratiën, het werk van ionische beitels, werden aan puriteinsche steenhouwers overgeleverd om eerbaar te worden gemaakt. Tegen overtredingen van lichter aard werd door de heerschende factie strijd gevoerd met een ijver, slechts weinig door menschlievendheid of gezonde rede getemperd. Er werden strenge wetten tegen het aangaan van weddenschappen uitgevaardigd. Er werd afgekondigd, dat echtbreuk met den dood zou worden gestraft. De onwettige gemeenschap der beide seksen werd tot correctioneel misdrijf verklaard, zelfs in die gevallen, waar geen spraak was van geweld of verleiding, waar geen openbare ergernis gegeven, geen huwelijkstrouw geschonden was. Alle openbare vermaken, zoowel de voorstellingen, die in de paleizen der grooten ten tooneele werden gevoerd, als de worstelspelen en grijnspartijen [1]) in het landelijk groen, werden met kracht bestreden. Zekere verordening bepaalde, dat alle Meiboomen in Engeland onverwijld geveld zouden worden. Een andere verbood alle tooneelvermaken. De schouwburgen moesten afgebroken, de toeschouwers beboet, de tooneel-

[1]) *Grinning matches*, waarbij degene, die de leelijkste grimassen kon maken, den prijs behaalde.

spelers met roeden gegeeseld worden. Koorddansen, marionetspelen, kegelbaan en wedren, alles werd met leede oogen aangezien. Maar bovenal de berengevechten, toenmaals het lievelingsvermaak van groot en klein, waren den onverzettelijken sectarissen een gruwel en deden hun toorn het hevigst ontbranden. Toch willen wij doen opmerken, dat hun afkeer van dit vermaak niets gemeens had met het gevoel, dat in onzen tijd de wetgeving genoopt heeft tot bescherming der dieren, tegen de noodelooze wreedheid der menschen tusschenbeiden te komen. De puritein haatte de berenjacht, niet omdat de beer daarbij mishandeld werd, maar omdat zij den toeschouwer vermaak opleverde. Trouwens, hij wist zich doorgaans het dubbele genot te verschaffen om zoowel de aanschouwers als den beer te kwellen [1]).

Wellicht werpt geen enkele omstandigheid zulk een helder licht op de stemming der haarkloovers, als hun gedrag ten aanzien van het kerstfeest. Dit feest was sedert onheuglijke jaren het huislijk feest bij uitnemendheid geweest; de tijd, dat de families zich vereenigden, kinderen van de school huiswaarts kwamen, twisten bijgelegd, in alle straten vreugdezangen gehoord werden; de tijd, dat alle huizen met hulst versierd, elke disch rijkelijk bezet was. Dan openden en verruimden zich alle harten, die niet geheel van gevoel waren ontbloot. Dan werden de armen toegelaten om ruimschoots te deelen in den overvloed der rijken, wier gaven om de kortheid der dagen en de ruwheid van het saizoen dan meer dan gewoon welkom waren. In dien tijd was de afstand tusschen landheer en pachter, tusschen meester en knecht minder scherp afgebakend dan in het overige gedeelte des jaars. Waar binnen's huis veel genot is, staat de overdaad op de stoep; over het geheel echter was de geest, waarin dit feest gehouden werd, een christelijke feestviering niet onwaardig. Het lange parlement vaardigde in 1644 het bevel uit, dat de vijf-en-twintigste December als een strenge vastendag gehouden moest worden en dat een iegelijk dien dag zoude doorbrengen in ootmoedig berouw over de zware zonden der natie, welke zij, even als de vaderen, op dien dag onder minnekoozerij onder den misteltak, door het eten van wildzwijnshoofd en het drinken van met gebraden appelen gekruide ale, zoo menigmaal begaan hadden. Geen enkele der openbare

---

[1]) Hoe weinig het medelijden met den beer hiermede te doen had, wordt genoegzaam aangetoond door het navolgend uittreksel uit een geschrift, getiteld: »Volledig dagboek van eenige voorvallen in het parlement en elders in het koninkrijk, van Maandag den 24 Juli tot Maandag den 31 Juli 1643." »Toen de koningin uit Holland aankwam, bracht zij boven en behalve een bende woeste roovers een troep wilde beren mede; te welken einde? Dat moogt gij uit het volgende besluiten. Die beren werden nabij Newark achtergelaten en telkens op den dag des Heeren naar de kleine landsteden gebracht om gejaagd te worden; dat is de godsdienst, die de bovengenoemden hier onder ons zouden willen vestigen; en als iemand er op uit was hun doemwaardige ontheiligingen te belemmeren of af te keuren, werd hij dadelijk rondhoofd en puritein gescholden, en kon zeker zijn uit dien hoofde geplunderd te worden. Maar sommige van kolonel Cromwells troepen, toevallig op 's Heeren dag naar Uppinghamtown in Rutland komende, vonden daar de beren op de gewone manier bezig met spelen en, toen het spel het levendigst was, lieten zij hen vatten, aan een boom vastbinden en doodschieten. Dit was geenszins een op zich zelf staand voorbeeld. Toen kolonel Pride sheriff van Surrey was, liet hij de beren in den beren-

maatregelen van dien tijd schijnt het volk meer verbitterd te hebben dan deze. Bij de volgende verjaring van het feest braken op vele plaatsen geduchte onlusten uit. De constabels vonden tegenstand, de magistraatspersonen werden gehoond, de woningen van bekende ijveraars aangevallen en de verboden eeredienst van den dag openlijk in de kerken voorgelezen.

Zoodanig was de geest, die de hevige puriteinen, presbyterianen zoowel als independenten, bezielde. Cromwell was inderdaad weinig gestemd om de rol van vervolger of bemoeizieke te spelen, maar het hoofd eener partij, en diensvolgens in zekere mate ook de slaaf eener partij, kon hij niet geheel en al volgens zijn eigen inzichten heerschen. Zelfs onder zijn bewind maakten zich vele overheidspersonen binnen hun rechtsgebied even hatelijk als sir Hudibras [1]), stoorden alle vermaken, die in den omtrek plaats vonden, dreven feestelijke vergaderingen uiteen en lieten de vioolspelers te pronk stellen. De ijver der soldaten was nog veel geduchter. In ieder dorp, waar zij verschenen, was 't gedaan met dansen, met klokkengelui en oogstfeesten. In Londen deden zij meermalen tooneelvoorstellingen sluiten, die de protector verstandig en gemoedelijk genoeg geweest was bij oogluiking toe te laten.

Met de vrees en den haat, die door deze tirannie verwekt werden, ging een groote mate van minachting gepaard. De eigenaardigheden van den puritein, zijn blik, zijn kleederdracht, zijn taal en zijn wonderlijke gemoedsbezwaren waren reeds sedert de tijden van Elizabeth het stokpaardje der spotters geweest. Deze eigenaardigheden nu moesten veel bespottelijker

---

tuin van Southwark dooden. Een koningsgezinde spotdichter laat hem die handeling in deze woorden verdedigen: »Het eerste, dat mij op het hart ligt, is het dooden der beren, waarvoor het volk mij haat en mij zooveel schimpnamen geeft als er kleuren in den regenboog zijn. Maar heeft David geen beer gedood? Heeft niet de lordplaatsvervanger Ireton een beer gedood? Heeft een ander van onze Lords geen vijf beren gedood?" — Laatste redevoering en woorden door Thomas Pride op zijn sterfbed uitgesproken.

[1]) Hoofdpersoon van het satirisch heldendicht »Hudibras," wiens karaktertrekken, zoo men meent, door den schrijver, Samuel Butler, genomen zijn naar die van den puriteinschen landedelman en vrederechter Sir Samuel Luke, die in het leger der heiligen een voorname rol gespeeld heeft. Het gedicht had de strekking om de dweepzucht en de buitensporigheden der partijen, vóór en gedurende de omwenteling van 1642, ten toon te stellen. In komische en geestige wendingen en uitdrukkingen, in keur en tal van treffend juiste beelden en karakterschetsen, in meesterlijke behandeling der taal, in de verrassende en nochtans vloeijende maat der kreupelrijmen, waarin het vervat is, is dit gedicht nimmer geëvenaard; en daar de hevigheid en de dwaasheid der partijen voor de satire slechts weinig overdrijving noodig maakte, zal het, als toonbeeld van den toestand der engelsche maatschappij van dien tijd, altoos hooge waarde houden en steeds als het meesterstuk gelden van wellicht het grootste humoristisch genie dat ooit bestaan heeft. Vele der in het boek voorkomende kwinkslagen en toespelingen op personen en zaken, die slechts tijdelijke vermaardheid hadden, zijn, voor zooveel zij niet reeds destijds ten behoeve van minder ingewijden schriftelijk verklaard zijn, voor het nageslacht verloren gegaan of minder juist verstaan; evenwel worden de vele kernspreuken, bij Hudibras voorkomende, dagelijks, in het parlement, en soms bij ernstige gelegenheden aangehaald.

De schrijver vond aan het Hof van Karel II weinig belooning voor zijn geestig en onbetwistbaar nuttig werk en weinig hulde voor zijn genie. Toen hij onder zorgen en schulden gebukt ging, was een geschenk van 300 p. st. al wat de koninklijke milddadigheid voor hem over had, en hij leefde en stierf in armoede. V.

uitkomen bij een factie, die over een groot rijk heerschte, dan bij onaanzienlijke en aan vervolgingen blootgestelde gemeenten. Het geteem, dat gelach verwekte, als het op het tooneel, in den mond van *Tribulatie-Heilzaam* en van *IJverig-voor-het-land-Bezig* [1]) gehoord werd, was nog belachelijker, wanneer het van de lippen van generaals en van staatsmannen uitging. Het is ook nog merkwaardig, dat tijdens den burgeroorlog verscheiden secten in het leven gekomen waren, wier buitensporigheden alles overtroffen, wat men tot dusverre in Engeland gekend had. Een krankzinnige kleermaker, Lodewijk Muggleton genaamd, trok al drinkende van de eene kroeg naar de andere en voorspelde eeuwige marteling aan allen, die geloof weigerden aan zijn getuigenis, dat het Opperwezen slechts zes voet groot, en dat de zon slechts vier engelsche mijlen van de aarde verwijderd was [2]). George Fox heeft een storm van spotternij verwekt door de verklaring, dat het in 't meervoud aanduiden van een enkelvoudig persoon een

---

[1]) *Tribulation Wholesome* en *Zeal of the land Busy*, personen uit kluchtspelen, waarin de bedoelde eigenaardigheden ten toon gesteld werden. Men behoeft echter niet te denken, dat deze vrome namen slechts het verdichtsel zijn van de spotters, die ze ten tooneele gevoerd hebben. De beruchte Barebone b. v., naar wien het romp-parlement genaamd is, noemde zich *Praise-God-Barebone*, letterlijk *Prijs-God-bloot-been*. En hij telde een aantal even goed bedeelde broeders in die vergadering. Vermoedelijk hebben enkele vromen, die zeker het Hebreeuwsch allen niet machtig waren, aanvankelijk hun namen in het Engelsch willen hooren, hetgeen tot omschrijvingen aanleiding moest geven. Toen zij dien weg eenmaal ingetreden waren, was de overgang tot het kiezen en verfraaijen van namen in het Engelsch gemakkelijk en verleidelijk, en de vromen, die niet in ééns de kunst der naamsuitvinding op de hoogte konden brengen, die ze ten tijde van Barebone bereikt had, hebben hun voornamen soms herhaaldelijk gewisseld. Immers Hume noemt de namen eener jury op: die destijds in Sussex vergaderd zou geweest zijn, waarbij onder anderen voorkomen, Geredde-Compton, Verflauw-niet-Hewit, Maak-vrede-Heaton, God-beloon-Smart, Sta-vast-om-hoog-Stringer, Dood-de-zonde-Pimble, Keer-terug Spelman, Strijd-den-goeden-strijd des-geloofs-White, Meer-vrucht-Fowler, Genadevol-Harding, Ween-niet-Billing enz. De herhaalde wisseling van namen schijnt ook daaruit te kunnen worden afgeleid, dat o. a. een schrijver, die over het tijdvak handelt, toen Cromwell nog overste in het leger was, beweert, dat de geheele geslachtslijst van onzen Heiland in de naamrol van Cromwells regiment voorkomt, en dat de kwartiermeester »geen andere lijst heeft dan het eerste hoofdstuk van het Evangelie van Mattheus." Als deze strijders, onder welke zich het puik der vromen bevond, hun oogen op namen als Sta-vast-omhoog, Dood-de-zonde en vooral op Strijd-den-goeden-strijd-des-geloofs lieten vallen, moest dan de geest hun niet zeggen, dat namen als Hezekiah, Habakuk of Zorobabel, schoon niet laakbaar of heidensch, evenwel niet genoeg uitdrukten, waarvoor zij streden. Onze schrijver spreekt op verscheiden plaatsen in zijn werk van hun wonderlijke uitdrukkingen en handelwijzen, die deze heiligen te meer aan bespotting blootstelden, naarmate zij meer wereldsche oogmerken begonnen te koesteren. Wij zullen hier nog een enkel voorbeeld daarvan geven. Toen de geest de heiligen van het romp-parlement zoo zeer vervoerde, dat Cromwell zich over hen begon te schamen, ontbond hij die vergadering. Een twintigtal heiligen bleven ondanks die ontbinding bijeen en waren druk bezig met het opmaken van een protest tegen dien maatregel, toen een door Cromwell met eenige manschappen afgezonden overste binnen trad en vroeg wat zij daar deden. »Wij zoeken den Heer," was het antwoord. »Dan moet gij elders zoeken," hervatte hij, »want ik weet bepaald en zeker, dat Hij hier sints vele jaren niet meer geweest is." V.

[2]) Zie Pens nieuwe getuigen als oude ketters ten toon gesteld en Muggletons werken, passim.

verkrachting van de christelijke waarheidsliefde was, alsmede dat men een afgodische hulde aan Janus en aan Wodan bewees, als men van Januari en van Woensdag sprak. Eenige jaren later werd zijn leer door sommige uitstekende mannen omhelsd en rees grootelijks in de openbare schatting. Tijdens de restauratie echter werden de kwakers in het algemeen voor de verachtelijkste aller dwepers gehouden. Hier te lande werden zij door de puriteinen met hardheid behandeld en in Nieuw-Engeland tot den dood toe vervolgd. Evenwel verwarde het publiek, dat zelden heel fijn onderscheid weet te maken, den puritein menigmaal met den kwaker. Zij waren beiden afgescheiden. Beiden keurden het episcopaat en de liturgie af. Beider kleeding, uitspanningen en uiterlijke houding schenen naar buitensporige grillen geregeld te zijn. Hoe groot het verschil tusschen beider gevoelens ook ware, het volk stelde hen beiden als teemende afgescheidenen op ééne lijn; en al wat in de eene secte bespottelijk of hatelijk was, vermeerderde de minachting, en den afkeer, waarmede de menigte de andere beschouwde.

Vóór de burgeroorlogen moesten zelfs zij, die de meeningen en gewoonten der puriteinen het sterkst afkeurden, toegeven, dat hun zedelijk gedrag over het algemeen, in alle wezenlijke punten, onberispelijk was geweest; thans werd die lof hun niet meer gegeven, en, helaas! zij hadden er ook geen aanspraak meer op. Het is het algemeene lot der secten in tijden van verdrukking den naam van uitstekende vroomheid te verwerven, om dien weder te verliezen zoodra zij machtig worden; en dit is licht te verklaren. Zelden wordt de mensch door andere dan gemoedelijke redenen genoopt zich bij een vervolgde gemeente aan te sluiten. Zulk een gemeente bestaat derhalve bijna zonder uitzondering uit oprechte leden. De strengste tucht, die men in een godsdienstige gemeente vermag te handhaven, is slechts een zwak louteringsmiddel in vergelijking met een eenigszins strenge vervolging van buiten. Wij mogen ons verzekerd houden, dat slechts zeer weinigen, zoo zij daartoe niet door hun godsdienstige overtuiging ernstig gedrongen werden, den doop gevraagd hebben, toen Diocletianus de kerk vervolgde, of zich bij protestanten-gemeenten aansloten, op het gevaar af van door Bonner ten vure gedoemd te worden. Maar als een secte macht verwerft, als haar gunst den weg tot rijkdom en grootheid baant, dan dringen zich baatzuchtige en eergierige mannen bij haar in, spreken haar taal, volgen stiptelijk haar eeredienst, bootsen haar eigenaardigheden na en gaan in alle uiterlijk betoon van ijver dikwerf veel verder dan de oprechte leden der gemeente. Geen doorzicht, geen waakzaamheid van de zijde der kerkvoogden kan het indringen van zulke valsche broeders beletten. Het onkruid en de tarwe moeten te zamen opgroeijen. De wereld merkt aldra, dat de vromen niet beter zijn dan andere menschen, en leidt daaruit niet zonder grond af, dat zij, zoo ze niet beter zijn, veel slechter moeten wezen. Binnen weinig tijds werden al de teekenen, die voorheen als kenmerkende trekken van heiligheid beschouwd werden, voor kenmerken van schurkerij gehouden.

Aldus was het met de engelsche afgescheidenen gesteld. Zij hadden verdrukking geleden, en de verdrukking had hen rein gehouden. Daarna verwierven zij de oppermacht in den staat. Door hun gunst alleen kon men hopen hoogen rang en gezag te erlangen. Hun gunst kon men dan alleen

winnen, als men met hen de teekens en leuzen van kerkelijke broederschap wisselde. Een der eerste besluiten van Barebone's parlement, dat de hevigst puriteinschgezinde van al onze politische vergaderingen was, luidde, dat geen mensch tot openbare bedieningen zoude worden toegelaten, zoolang het Huis zich niet van zijn wezenlijke godsvrucht overtuigd had. Wat destijds als bewijs van ware godsvrucht beschouwd werd, de donkere kleeding namelijk, de stroeve blik, het sluike haar, de gemaakte neusspraak, de met bijbelsche aanhalingen wonderlijk doorspekte taal, de afschuw van tooneelvoorstellingen, kaartspel en valkenjacht, werd zonder moeite nagebootst door lieden, voor wie elke godsdienst dezelfde was. De oprechte puriteinen stonden weldra te midden eener tallooze menigte niet slechts van fortuinzoekers, maar zelfs van fortuinzoekers van de slechtste soort; want de befaamdste lichtmis, die ooit onder den koninklijken standaard gestreden had, mocht terecht voor deugdzaam gehouden worden, in vergelijking met den een of anderen dergenen, die den mond vol hadden van zalvende ervaringen en van het dierbare woord der schrift, terwijl zij zich bij voortduring aan het plegen van bedrog, roof en geheime uitspattingen schuldig maakten. Met een onbezonnenheid, die wij met recht betreuren mogen, doch die ons niet moet verwonderen, beoordeelde het volk de geheele secte naar deze huichelaars. De leer, de gebruiken en de taal der puriteinen gingen dus in het oog der natie met de zwartste en laaghartigste ondeugden gepaard. Zoodra de restauratie het betoonen van vijandschap tegen de secte, die zoo lang het overwicht in den staat bezeten had, weder veilig maakte, verhief zich in alle gedeelten des rijks een algemeene kreet tegen het puritanisme, een kreet die veelal versterkt werd door de stemmen dierzelfde huichelaars, wier laagheden den puriteinschen naam hadden geschandvlekt.

Alzoo stonden de twee partijen, die na een langdurige worsteling samengewerkt hadden tot hersel der monarchie, op nieuw, in het godsdienstige zoowel als in het staatkundige, vijandig tegen elkander over. De groote menigte der natie was den royalisten toegedaan. De misdrijven van Strafford en Laud, de buitensporigheden door de sterrekamer en de hooge commissie gepleegd, de belangrijke diensten, die het lange parlement in het eerste jaar zijns bestaans den lande bewezen had, waren in vergetelheid geraakt. De onthalzing van Karel I, de norsche dwingelandij der rompvergadering, de gewelddadigheden des legers herinnerde men zich met diepen afkeer en de menigte was geneigd allen, die den overleden koning tegenstand geboden hadden, voor zijn dood en alle daarop gevolgde rampen aansprakelijk te stellen.

Het Huis der Gemeenten, verkozen, toen de presbyterianen de bovenhand hadden, vertegenwoordigde in geenen deele den algemeenen geest der natie. Vele der leden hielden, hoezeer zij Cromwell en Bradshaw van harte verfoeiden, de nagedachtenis van Essex en Pym in eere. Een opgewonden cavalier, die waagde te verklaren, dat een iegelijk, die tegen Karel I het zwaard gevoerd had, zich evenzeer aan verraad schuldig had gemaakt als degenen, die hem onthoofd hadden, werd tot de orde geroepen, voor de balie gebracht en door den voorzitter in het openbaar berispt. Ontwijfelbaar was

het de algemeene wensch des Huizes de godsdienstwisten op een voor de gematigde puriteinen aannemelijke wijze te beslechten; maar het hof, zoowel als de natie, waren afkeerig van een zoo dolzinnige beslechting.

Karakter van Karel II. De herstelde koning genoot thans de liefde des volks in hooger mate dan ooit een zijner voorgangers gedaan had. De rampen, die zijn Huis getroffen hadden, de heldhaftige dood zijns vaders, het lijden, dat hij zoo lang verduurd had, en zijn romantische lotgevallen maakten hem tot het voorwerp der teederste belangstelling. Zijn terugkomst had de natie van een ondraaglijk juk bevrijd. Door de stem van beide strijdende partijen teruggeroepen, vond hij zich op een standpunt geplaatst, dat hem veroorloofde als scheidsrechter tusschen haar op te treden, en in sommige opzichten was hij goed voor die taak berekend. De natuur had hem een uitnemenden aanleg en een gelukkig humeur geschonken. Men mocht verwachten, dat zijn opvoeding zijn verstand ontwikkeld en hem tot het beoefenen van alle maatschappelijke deugden voorbereid had. Hij had alle wisselvalligheden der fortuin ondervonden en het menschelijk hart van verschillende zijden leeren kennen. Hij had in zijn vroege jeugd een paleis moeten ontvluchten om een leven van ballingschap, kommer en gevaren te gemoet te gaan. In den leeftijd, dat ziel en lichaam den hoogsten trap van volmaaktheid bereikt hebben, de eerste gloed der jeugdige driften bekoeld kan zijn, was hij uit zijn verbanning teruggeroepen om een kroon te aanvaarden. Door bittere ondervinding had hij geleerd, hoeveel laagheid, trouweloosheid en ondankbaarheid achter de kruipende onderdanigheid der hovelingen schuilen kan, en daartegenover had hij in de hutten der diepste armoede echten zielenadel aangetroffen. Toen schatten uitgeloofd werden aan al wie hem verraden wilde, toen de dood een ieder dreigde, die hem een schuilplaats verleenen durfde, hadden hutbewoners en dienstboden zijn geheim trouw bewaard en hem in zijn nederige vermommingen even eerbiedig de hand gekust, alsof hij op den troon zijner voorzaten ware gezeten geweest. Na zulk een school had men mogen verwachten, dat een jongeling, wien het evenmin aan bekwaamheid als aan beminnelijke hoedanigheden ontbrak, als een groot en goed koning zou zijn opgetreden. Karel echter kwam uit die school met behoefte aan gezelligheid, met beschaafde en innemende manieren, met zeker talent voor het onderhouden van levendige gesprekken, bovenmatig verslaafd aan zinnelijke genietingen, een vriend van lediggang en van beuzelachtig tijdverdrijf, niet bekwaam tot zelfopoffering of inspanning, zonder eenig geloof aan menschelijke deugd of aan menschelijke trouw, zonder de minste eerzucht en zonder de minste gevoeligheid voor blaam. Volgens hem waren alle menschen voor omkooping vatbaar, alleen schacherde de een wat scherper om zijn prijs dan de ander; en werd dit geschacher zeer loos volgehouden, dan werd er de eene of de andere fraai klinkende naam aan gegeven. De voornaamste kunstgreep, waardoor schrandere mannen hun gaven op waarde wisten te doen stellen, noemde men rechtschapenheid. De slimste kunstgreep, die door schoone vrouwen tot het op prijs houden harer schoonheid gebezigd werd, noemde men zedigheid. Liefde tot God, tot het vaderland, tot de familie of tot vrienden waren spreekwijzen van dezelfde soort, kiesche en voegzame omschrijvingen voor

eigenliefde. Aldus over de menschen denkende, vond Karel het natuurlijk zeer onverschillig, hoe zij over hem oordeelden. Eer en schande waren voor hem nauwelijks meer dan licht en duisternis voor den blinde. Zijn minachting voor vleijerij, die zoo hoog geroemd is, schijnt geen lof te verdienen, wanneer men haar in verband met zijn verdere karaktertrekken beschouwt. Men kan beneden alle vleijerij zijn, evenzeer als men er boven verheven kan zijn. Hij, die niemand vertrouwt, zal ook geen pluimstrijker vertrouwen. Hij, die waren roem niet op prijs stelt, zal ook geen schijnroem waardeeren.

Het pleit voor Karels inborst, dat hij, niettegenstaande de slechte meening, die hij van zijn evenmenschen koesterde, toch nooit een menschenhater werd. Hij zag in de menschen niet veel anders dan hatelijke eigenschappen en toch haatte hij hen niet. Ja, hij was zelfs menschlievend, in zoo verre, dat het hem uiterst onaangenaam was hun lijden te zien of hun klachten te hooren. Menschlievendheid van deze soort echter, ofschoon beminnelijk en lofwaardig in een bijzonder persoon, wiens macht om goed of kwaad te doen zich niet ver uitstrekt, is bij vorsten eer een gebrek, dan een deugd. Meer dan één welgezind heerscher heeft geheele provinciën aan roof en verdrukking ten prooi gelaten, alleen omdat hij tevreden gezichten aan zijn tafel en in zijn eigen omgeving wilde zien. Wie schuwt ten behoeve der velen, die hij nimmer zien zal, de weinigen te kwetsen, die toegang tot hem hebben, is ongeschikt om groote maatschappijen te besturen. Karels zwakheid was zoo groot, dat wellicht niemand van gelijke vermogens hem daarin geëvenaard heeft. Hij was de slaaf van anderen, hoewel hij zich door niemand om den tuin liet leiden. Nietswaardige mannen en vrouwen, die hij tot op den bodem hunner harten doorzag, van wie hij wist, dat zij geen liefde voor hem gevoelden en zijn vertrouwen onwaardig waren, konden hem zonder moeite titels, waardigheden, goederen, staatsgeheimen en begenadigingen afvleijen. Hij gaf veel; nochtans smaakte hij nimmer de voldoening, noch verwierf hij ooit den roem der weldadigheid. Nooit gaf hij uit eigen beweging, maar het viel hem hard te weigeren. Hieruit volgde, dat zijn giften doorgaans niet aan degenen te beurt vielen, die ze het meest waardig waren, ja zelfs niet aan degenen, wien hij het meest genegen was, maar aan de onbeschaamdste en lastigste bedelaars, die toegang tot hem konden verwerven.

De drijfveeren, die de staatkundige houding van Karel II bepaalden, verschilden zeer van die, waarnaar zich zijn voorganger en zijn opvolger hebben gericht. Hij was geen man, die zich door de patriarchale regeeringstheorie of door de leer van het goddelijk recht liet verblinden. Hij was van alle eergierigheid ontbloot. Hij verfoeide alle ernstige bezigheden en zou veeleer de kroon nedergelegd hebben, dan zich de moeite willen getroosten werkelijk zelf het bewind te voeren. Zijn afkeer van arbeid en zijn onbekendheid met de zaken was zoo groot, dat zelfs de klerken, die van dienst waren, als hij in den raad zat, een schamperen lach om zijn beuzelachtige aanmerkingen en zijn kinderachtig ongeduld noode konden inhouden. Dankbaarheid noch wraakzucht hadden den minsten invloed op zijn handelingen, want nimmer was er eenig menschelijk gemoed, waarop bewezen diensten of geleden smaad zulke flauwe en voorbijgaande indrukken achterlieten. Hij wenschte alleen zulk een koning te zijn, als Lodewijk XV van Frank-

rijk later geweest is, een koning, die om aan zijn bijzondere neigingen te voldoen zonder paal of perk uit de staatskas kon putten; die met rijkdom en titels menschen kon huren, welke hem den tijd hielpen dooden en, al ware de staat ook door wanbestuur tot de diepste vernedering vervallen en aan den rand des verderfs gebracht, nochtans de onaangename waarheid van den drempel van zijn serail weren en hem van de verplichting ontheffen konden oog of oor te leenen aan al wat zijn weelderige rust in het minste zou kunnen storen. Tot dat einde, en tot dat einde alléén, wenschte hij willekeurige macht te verwerven, zoo die macht zonder gevaar en zonder moeite te verkrijgen was. In de kerkelijke twisten, die onder zijn protestantsche onderdanen heerschten, gevoelde hij zijn geweten volstrekt niet betrokken; want zijn gevoelens slingerden in een staat van zorgelooze weifeling tusschen ongeloof en papisme. Hoewel echter zijn geweten geen partij koos in den strijd tusschen de episcopalen en de presbyterianen, zijn smaak deelde geenszins in die onzijdigheid. Zijne lievelingsondeugden waren juist die, welke de puriteinen het minst verschoonbaar vonden. Hij kon geen enkelen dag doorkomen zonder behulp van de verstrooijingen, die door de puriteinen zondig geacht werden. Wel opgevoed, ontwikkeld en uitermate vatbaar voor den indruk van het belachelijke, werd hij door de puriteinsche grillen tot hoonende spotternij gestemd. Hij had inderdaad redenen om die stroeve secte te haten. Hij had in den leeftijd, dat de driften het onstuimigst en lichtzinnigheid het meest verschoonbaar zijn, eenige maanden in Schotland doorgebracht, koning in naam, maar inderdaad als staatsgevangene in handen van onverzettelijke presbyterianen. Niet tevreden hem te dwingen zich naar hun eeredienst te voegen en hun covenant te onderteekenen, bespiedden zij al zijn bewegingen en lazen hem om elke jeugdige dwaasheid de les. Hij werd genoodzaakt aan eindelooze gebeden en sermoenen een gedwongen aandacht te schenken en mocht zich dan nog gelukkig achten, zoo hij niet van den kansel met ruwheid aan zijn eigen feilen, aan zijns vaders dwingelandij en aan de afgodendienst zijner moeder herinnerd werd. Inderdaad, hij was gedurende dit tijdperk zijns levens zoo ongelukkig geweest, dat de nederlaag, die hem op nieuw balling maakte, voor hem een verlossing, veeleer dan een ramp mocht heeten. Onder den invloed dezer herinneringen wenschte Karël de partij te vernederen, die zich tegen zijn vader verzet had.

Karakter van den hertog van York, en van graaf van Clarendon.

's Konings broeder, Jakobus, Hertog van York, koesterde denzelfden wensch. Hoewel losbandig, was Jakobus nochtans werkzaam, stipt, naijverig op gezag en invloed; doch hij was buitengemeen traag en beperkt van geest, daarbij hoofdig, onvriendelijk en haatdragend van aard. Dat zulk een vorst Engelands vrije instellingen en de partij, die het ijverigst voor die instellingen optrad, met geen goed oog aanzag, kan geen bevreemding baren. Alsnog noemde zich de hertog lid der anglicaansche kerk, doch reeds had hij blijken gegeven van een gezindheid, die bij goede protestanten ernstige bezorgdheid deed ontstaan.

De persoon, op wien destijds het grootste aandeel van den arbeid der regeering neerkwam, was Eduard Hyde, rijkskanselier, die weldra tot graaf van Clarendon verheven werd. De achting, die wij Clarendon als schrijver

met recht toedragen, moet ons niet blind maken voor de misslagen, welke hij als staatsman heeft begaan. Sommige der misslagen vinden echter hun verklaring en verschooning in de ongunstige stelling, waarin hij zich bevond. Hij had zich gedurende het eerste jaar van het lange parlement eervol onderscheiden onder de senatoren, die naar herstel van de grieven der natie streefden. Een der hatelijkste van die bezwaren, de Raad van York, was voornamelijk ten gevolge van zijn bemoeijingen, afgeschaft. Toen de groote scheuring plaats greep, toen de partij der hervorming en de partij van het behoud voor het eerst tegen elkander optraden, koos hij, tegelijk met vele wijze en rechtschapen mannen, de behoudende partij. Voortaan volgde hij de lotwisselingen van het hof, genoot van Karel I zooveel vertrouwen als de achterhoudende natuur en de slinksche staatkunde van dien vorst ooit eenigen minister betoonden; vervolgens ging hij met Karel II in ballingschap, waar hij het staatkundig gedrag van dezen vorst leidde. Na de restauratie werd Hyde eerste minister. Weinig maanden later maakte men bekend, dat hij door banden van vermaagschapping aan het koninklijk huis ten nauwste verbonden was. Zijn dochter was door een geheim huwelijk hertogin van York geworden. Zijn kleinkinderen zouden wellicht eenmaal de kroon dragen. Deze doorluchtige verbintenis plaatste hem ver boven den ouden adel des rijks, en een tijdlang werd hij voor alvermogend gehouden. In sommige opzichten was hij voor zijn hooge betrekking wel berekend. Niemand schreef degelijker staatsstukken; niemand wist in den raad en in het parlement met zooveel nadruk en waardigheid het woord te voeren; niemand was zoo bedreven in de algemeene beginselen van staatsbeleid; niemand wist de verscheidenheden van het menschelijk karakter met scherper blik te doorzien. Men moet hier nog bij voegen, dat hij een diep gevoel voor zedelijke en godsdienstige verplichtingen had, oprechten eerbied voor de wetten des lands koesterde en nauw zorg droeg voor de eer en de belangen der kroon. Maar hij was gemelijk en hoogmoedig van aard en kon geen tegenspraak dulden. Bovendien, hij was langen tijd een balling geweest, en deze omstandigheid alleen ware reeds voldoende geweest om hem ongeschikt te maken voor de opperleiding der zaken. Het is bijna niet mogelijk, dat een staatsman, die ten gevolge van inwendige onlusten genoodzaakt werd in ballingschap te gaan en vele der beste jaren zijns levens buiten 's lands door te brengen, op den dag zijner terugkomst al dadelijk bekwaam zal zijn de teugels van het bestuur in handen te nemen. Clarendon maakte geen uitzondering op dezen regel. Hij was uit Engeland vertrokken, het gemoed nog verbitterd door den zwaren strijd, die met den val zijner partij en van zijn eigen bestaan geëindigd was. Van 1646 tot 1660 had hij aan gene zijde van het Kanaal geleefd en al wat in zijn vaderland gebeurde op verren afstand en van een verkeerd standpunt bezien. Zijn meeningen aangaande den toestand der openbare aangelegenheden waren noodwendig aan de berichten van samenzweerders ontleend, waaronder velen verarmde en vertwijfelde menschen waren. De staatsgebeurtenissen kwamen hem natuurlijk al of niet gunstig voor, niet naarmate zij den voorspoed en den roem der natie vermeerderden, doch naarmate zij strekten om de ure van zijn terugkeer al of niet te verhaasten. Zijn wensch, een wensch, dien hij niet

verbloemd heeft, was dat zijn landgenooten nimmer in het genot van rust of vrijheid mochten komen, zoolang zij het oude stamhuis niet teruggeroepen hadden. Eindelijk mocht hij terugkeeren en, zonder dat hem een enkele week werd vergund om eens rond te zien, om gezelschappen te bezoeken, om de veranderingen gade te slaan, welke veertien hachelijke jaren in het karakter en in de gevoelens der natie te weeg hadden gebracht, werd hij eensklaps aan het roer van den staat geplaatst. In zoodanige omstandigheden zou zelfs een minister, met den fijnsten tact en met de grootste leerzaamheid bedeeld, tot ernstige dwalingen vervallen zijn. Doch dien tact en die leerzaamheid vond men niet in Clarendons karakter. Voor hem was Engeland nog altijd het Engeland zijner jeugd en met minachting zag hij neer op alle theorie en alle praktijk, die gedurende zijn ballingschap ontstaan was. Hoewel hij er verre af was het aloud en onbetwijfeld gezag van het Lagerhuis in 't minst te willen aanranden, sloeg hij nochtans het toenemen dier macht met de grootste onrust gade. Het prerogatief der kroon, waarvoor hij zooveel geleden en door hetwelk hij eindelijk rijkdom en aanzien erlangd had, was in zijn oog heilig. De rondhoofden zag hij evenzeer met politischen als met persoonlijken afkeer aan. Der anglicaansche kerk was hij altijd innig toegedaan geweest en hij had, wanneer het haar belang gold, zich herhaaldelijk en met leedwezen zelfs van zijn beste vrienden gescheiden. Zijn ijver voor het episcopaat en voor het algemeen gebedenboek was thans vuriger dan ooit en met een wraakzuchtigen haat tegen de puriteinen gemengd, die hem noch als staatsman noch als christen tot eer verstrekte.

Zoolang het Huis der Gemeenten, dat de regeerende dynastie teruggeroepen had, bijeenbleef, was het niet mogelijk de oude kerkordening weder in te voeren. Niet alleen werden de voornemens van het hof strikt verborgen gehouden, maar ook had de koning op de plechtigste wijze verzekeringen afgelegd, die de gemoederen der gematigde puriteinen bevredigden. Hij had, eer hij nog op den troon hersteld was, zijn onderdanen gewetensvrijheid beloofd. Thans herhaalde hij die belofte, en voegde daarbij de toezegging, dat hij de ijverigste pogingen zou aanwenden om een schikking tusschen de twistende secten tot stand te brengen. Hij wenschte, zeide hij, het beheer der kerkelijke zaken tusschen bisschoppen en synoden verdeeld te zien. De liturgie zou door een commissie van godgeleerden herzien worden, die voor de helft uit presbyterianen bestaan zou. De vraagpunten aangaande het kerkgewaad, de houding, waarin het heilig avondmaal moest gebruikt worden, en het teeken des kruises bij den doop, zouden opgelost worden op een wijze, die schroomvallige gewetens gerust zou stellen. Toen de koning op deze wijze de waakzaamheid dergenen, die hij het meest vreesde, in slaap had gewiegd, ontbond hij het parlement. Hij had reeds zijn goedkeuring gehecht aan een besluit, waarbij op weinig uitzonderingen na amnestie verleend werd aan allen, die zich tijdens de jongste onlusten aan politische misdrijven schuldig hadden gemaakt. Ook had hij van het Lagerhuis een levenslange inwilliging van belastingen erlangd, waarvan de jaarlijksche opbrengst op twaalf honderdduizend pond geschat werd. De werkelijke opbrengst beliep inderdaad, eenige jaren lang, weinig meer dan een

millioen; deze som echter, gevoegd bij de erfelijke inkomsten der kroon, was toen voldoende tot bestrijding der kosten van het beheer in vredestijd. Voor het onderhoud eener staande legermacht werd niets toegestaan; de bloote naam daarvan maakte de natie reeds ziek en de geringste melding van zulk een macht zou alle partijen verbitterd en verontrust hebben.

Algemeene verkiezingen van 1661.

In het voorjaar van 1661 had een algemeene verkiezing plaats. De natie was buiten zich zelve van loyale geestdrift. De hoofdstad hield zich uitsluitend bezig met toebereidselen tot het prachtigste kroningsfeest, dat men immer gezien had. De uitslag was, dat een vergadering van vertegenwoordigers verkozen werd, zoo als Engeland er nog nooit eene had opgeleverd. Een groot gedeelte der verkozenen bestond uit mannen, die voor de kroon en de kerk gekampt hadden, en wier gemoederen, door menigvuldige van de rondhoofden verduurde nadeelen en beleedigingen, in de hoogste mate verbitterd waren. Toen de leden bijeenkwamen, werden de driften, die elk hunner in het bijzonder bezielden, door onderlinge sympathie nog versterkt. Het Huis der Gemeenten was eenige jaren lang meer koningsgezind dan de koning, meer episcopaalschgezind dan de bisschoppen. Karel en Clarendon zelve ware bijna ontsteld door den verrassenden uitslag; zij hadden meer verkregen, dan zij ooit hadden verwacht. Zij bevonden zich in een stelling, niet ongelijk aan die van Lodelijk XVIII en den hertog van Richelieu tijdens de zitting der kamer van 1815. Zelfs, al had de koning gewenscht de beloften na te komen, die hij den presbyterianen gedaan had, het zou hem niet mogelijk geweest zijn. Slechts door de krachtigste aanwending van zijn invloed kon hij de zegevierende cavaliers weerhouden de indemniteitsacte te herroepen en zich zonder genade te wreken over al wat zij verduurd hadden.

Hevigheid der cavaliers in het nieuwe Parlement.

Het Lagerhuis bepaalde al aanvankelijk, dat elk lid op straffe van uitzetting het avondmaal zou nemen, volgens de door de oude liturgie voorgeschreven wijze en het covenant door beulshanden in het openbaar verbrand zou worden. Er werd een wet aangenomen, waarbij niet slechts den koning de macht van het zwaard bij uitsluiting toegekend, maar bovendien nog verklaard werd, dat de Huizen in geen uiterste hoegenaamd gerechtigd waren hem met kracht van wapenen te weerstaan. Een andere wet schreef elk gemeentelijk beambte den eed voor, dat hij verzet tegen het koninklijk gezag, in elk denkbaar geval, voor onwettig hield. Eenige heethoofden wilden zelfs een wetsvoordracht aanbieden, waarbij de door het lange parlement uitgevaardigde wetsverordeningen allen zonder onderscheid vernietigd en zoowel de Sterrekamer als de Hooge Commissie hersteld zouden worden; hoe hevig echter de reactie ook was, tot dit uiterste ging zij niet over. De wet, dat het parlement om de drie jaar bijeen zou komen, bleef geldig; maar de dwangbepalingen, waarbij de kiesbeambten gelast werden te bekwamer tijd, des noods zonder koninklijke oproepingsbrieven, tot de verkiezingen over te gaan, werden ingetrokken. De bisschoppen werden op hun zetels in het Hoogerhuis hersteld. De oude kerkordening en de oude liturgie werden weder ingevoerd, zonder eenige wijziging ondergaan te hebben, die tot verzoening zelfs der meest gematigde

presbyterianen had kunnen strekken. De bisschoppelijke priesterwijding werd thans, voor het eerst, tot een volstrekt vereischte voor het bekleeden van kerkbedieningen gemaakt. Meer dan tweeduizend leeraren, wien hun geweten niet veroorloofde zich met de staatskerk te vereenigen, werden op denzelfden dag uit hun bedieningen ontzet. De heerschende partij herinnerde hun zegevierend, dat het lange parlement, toen het op het toppunt zijner macht stond, een nog veel grooter aantal koningsgezinde geestelijken uit hun ambt had verdreven. Dat verwijt was maar al te gegrond; doch het lange parlement had ten minste den geestelijken, die het afzette, een ondersteuning toegekend, die hen althans tegen gebrek kon behoeden; de cavaliers echter, verblind door haat, waren niet rechtvaardig en menschlievend genoeg om dit voorbeeld te volgen

Vervolgingen tegen de puriteinen.

Daarop volgden strafwetten tegen de nonconformisten, wetten waarvan men in de puriteinsche wetgeving slechts te veel antecedenten kon vinden, maar waaraan de koning zijn zegel niet kon hechten, wilde hij de beloften niet schenden, die hij in het openbaar, in het gewichtigste keerpunt zijns levens, aan diegenen had afgelegd, van wie zijn lot afhing. In den uitersten kommer en schrik, namen de presbyterianen hun toevlucht tot den troon en beriepen zich op de diensten, die zij onlangs bewezen hadden, en op het koninklijk woord, dat hun plechtig en herhaaldelijk tot pand gegeven was. De koning weifelde. Hij kon zijn eigen hand en zegel niet verloochenen. Hij moest beseffen, dat hij hun, die hem om bescherming smeekten, veel verschuldigd was. Het lag niet in zijn aard dringende solicitanten terug te wijzen. Zijn inborst was niet die van een vervolger. Hij was voorzeker afkeerig van de puriteinen; doch in hem was afkeer een zwak gevoel, dat zeer weinig van den gloeijenden haat had, die het hart van Laud had vervuld. Hij was bovendien de roomsche kerk genegen en hij wist, dat het onmogelijk zijn zou, de belijders van dat geloof godsdienstvrijheid toe te kennen, zonder aan de protestantsche afgescheidenen dezelfde gunst te verleenen. Hij stelde derhalve een flauwe poging in het werk om den onverdraagzamen ijver van het Lagerhuis in toom te houden, doch dat Huis was onder den invloed van veel krachtiger overtuigingen en van veel sterker driften dan de zijne. Na eenige tegenkanting gaf hij toe, en keurde onder den schijn van geloofsijver een reeks van hatelijke wetten tegen de afgescheidenen goed. Het bijwonen eener godsdienstoefening van afgescheidenen werd tot een misdaad gemaakt. Een eenvoudig vrederechter mocht zonder een jury te hooren vonnissen, en bij de derde overtreding van dien aard tot zevenjarige deportatie naar de overzeesche bezittingen des rijks veroordeelen. Er werd met verfijnde wreedheid voor gezorgd, dat de overtreder niet naar Nieuw-Engeland vervoerd werd, waar hij kans had deelnemende vrienden aan te treffen Keerde hij voor den afloop van den tijd zijner ballingschap naar het vaderland terug, dan kon hij met den dood gestraft worden. Een nieuwe en hoogst onbillijke zuiveringseed werd den geestelijken opgelegd, die om afwijking van de heerschende kerk van hun bedieningen beroofd waren, en al degenen, welke dien eed weigerden, trof het verbod om eenige stad, die door een raad (corporatie) bestuurd, of die in het parlement vertegenwoordigd werd, of waar zij zelve als leeraren ge-

vestigd geweest waren, op vijf mijlen afstands te naderen. Tot de overheidspersonen, die voor de uitvoering dezer harde bepalingen te zorgen hadden, behoorden meestal mannen, die door partijgeest en door de herinnering van tijdens de republiek door hen zelve geleden verongelijkingen, hoogelijk verbitterd waren. De gevangenissen waren dus al spoedig vol dissenters; en onder die lijders waren er sommigen, op wier begaafdheden en deugden elke christelijke maatschappij trotsch had mogen zijn.

IJverige gezindheid der kerk, ten gunste van het erfelijk koningschap.

De kerk van Engeland was niet ondankbaar voor de bescherming, die zij van de regeering genoot. Sedert den eersten dag van haar bestaan was zij der monarchie toegedaan geweest. Maar gedurende de eerste vijf-en-twintig jaar, die op de restauratie volgden, ging haar ijver voor het gezag en de erfelijke rechten van het koningschap alle grenzen te buiten. Zij had met het Huis van Stuart geleden, en was tegelijk met dat Huis hersteld geworden. Zij was er door overeenstemming van belangen en van betrekkingen van vriendschap en vijandschap nauw mede verbonden. Het scheen niet mogelijk, dat ooit een dag zou aanbreken, waarop de banden, die haar aan de kinderen van haar doorluchtigen martelaar hechtten, vaneengescheurd zouden worden, en dat de verkleefdheid, waarop zij zoo zeer roemde, ophouden zou een aangename en voordeelige plicht te zijn. Met slaafsche taal vijzelde zij diensvolgens het prerogatief op, dat bestendig te harer verdediging en vergrooting gebezigd werd, en veroordeelde zeer op haar gemak de ontaardheid dergenen, welke een verdrukking, waarvan zij niet te lijden had, tot oproer aangespoord had. De leer der nonresistance [1]) was haar stokpaardje. Zonder eenig voorbehoud verspreidde zij die leer en kwam haar na tot in de uiterste gevolgtrekkingen. Haar volgelingen werden het nooit moede te verkondigen, dat in geen denkbaar geval, zelfs niet, indien Engeland met een koning, als Busiris of Phalaris, gestraft werd, die de wetten ten spot en zonder den minsten schijn van recht dagelijks honderden onschuldige offers tot marteling en dood zou doemen, de gezamenlijke Staten des rijks gerechtigd zijn zouden zijn dwingelandij met geweld te keer te gaan. Gelukkig levert de aard der menschelijke natuur overvloedige zekerheid op, dat zulke theorieën nooit iets meer dan holle klanken zullen zijn. De dag der beproeving kwam, en men zag dezelfde mannen, die de luidste en meest oprechte betuigingen van deze buitensporige loyauteit afgelegd hadden, bijna in elk graafschap van Engeland, met de wapenen in de hand, tegen den troon optrekken.

De grondeigendommen in het gansche koninkrijk gingen thans op nieuw in andere handen over. De nationale veilingen, niet van parlementswege bekrachtigd, werden door de gerechtshoven nietig beschouwd. De souverein, de bisschoppen, dekens en kerkkapittels, de koningsgezinde adel en gentry herkregen hun in beslag genomen goederen en verdreven zelfs koopers, die billijke prijzen betaald hadden. Voor de verliezen, die de cavaliers geleden hadden, toen hun tegenstanders de overhand hadden, werden zij op die wijs voor een gedeelte schadeloos gesteld; doch voor een gedeelte slechts. Alle gedingen wegens genoten vruchtgebruik waren door de alge-

[1]) Verwerping van feitelijken tegenstand.

meene amnestie bepaald geweerd, en de vele royalisten, die, verre beneden de waarde, land verkocht hadden om door het parlement opgelegde boeten te voldoen of om de gunst van machtige rondhoofden te koopen, werden van de wettelijke gevolgen hunner eigen handelingen niet ontheven.

Verandering in de zeden der natie.

Terwijl deze wisselingen gaande waren, vond een nog veel belangrijker omkeer in de zeden en gewoonten der maatschappij plaats. Die hartstochten en neigingen, welke onder de heerschappij der puriteinen streng onderdrukt, en zoo al, dan toch slechts ter sluik bevredigd waren geworden, braken met toomelooze onstuimigheid los, zoodra die druk was opgeheven. De menschen gaven zich aan beuzelachtige vermaken en aan misdadige genoegens over met de gretigheid, die het natuurlijk gevolg van langdurige en gedwongen onthouding is. De openbare meening stelde daar weinig perken aan. Want de natie, van sectentaal walgend, den schijn van vroomheid niet meer vertrouwend en nog vol van den pas verduurden druk van heerschers, die streng in hun wandel en sterk door het gebed waren, zag een tijd lang met welgevallen op de nieuwe ondeugden neder, alleen om haar streelend en aanlokkelijk uiterlijk. De regeering was er nog verder af dit te verhinderen. Inderdaad, er was geen buitensporigheid denkbaar, die niet door de praalzieke losbandigheid van den koning en zijn gunstelingen aangemoedigd werd. Eenige weinige raadslieden van Karel I, die toen niet meer jong waren, bewaarden de voegzame deftigheid, die voor dertig jaar te Whitehall in het oog gehouden werd. Tot dezen behoorde Clarendon zelf en zijn vrienden, de lord-thesaurier Thomas Wriothesley, graaf van Southampton, en James Butler, hertog van Ormond, die de belangen van het koningschap in Ierland onder velerlei lotwisselingen heldhaftig verdedigd had en dat koninkrijk thans als lord-luitenant bestierde. Doch de herinnering aan de diensten dezer mannen, evenmin als hun groote macht in den staat, kon hen tegen de schampere spotternijen behoeden, die jonge, overmoedige verdorvenheid zoo gaarne tegen verouderde deugd richt. De roem van fijngemanierdheid en geestigheid was thans bijna niet anders te verkrijgen, dan door de eene of andere grove schennis der welvoeglijkheid. Groote en veelzijdige talenten hielpen de besmetting verbreiden. De zedekundige wijsbegeerte had onlangs een richting gekozen, bijzonder geschikt om aan een geslacht te bevallen, dat der monarchie en der zedeloosheid in gelijke mate toegedaan was. Thomas Hobbes had in bepaalder en duidelijker taal dan ooit eenig metaphysisch schrijver gebezigd heeft, betoogd, dat 's vorsten wil de maatstaf van goed en kwaad was en elk onderdaan bereid moest wezen het pausdom, het islamisme, of het heidendom te belijden, al naar 's konings gebod het voorschreef. Duizenden, die onbekwaam waren in zijn metaphysische vertoogen datgene te waardeeren, wat wezenlijk waarde bezat, omhelsden gretig een theorie, die de koninklijke waardigheid verhoogde, maar de beginselen der zedelijkheid sloopte en de godsdienst tot een bloote staatsinstelling verlaagde. Weldra werd hobbisme bijna het hoofdvereischte, zoo men den naam van een wel ontwikkeld, beschaafd man wilde hebben. Alle lichter soorten van letterkunde droegen den stempel der heerschende zedeloosheid. De dichtkunst leende er zich toe de tolk van alle lage driften te zijn. In plaats van misdaad en dwaling te doen blozen,

richtte het vernuft zijn geduchte pijlen tegen onschuld en waarheid. De herstelde kerk kampte wel tegen de hand over hand toenemende onzedelijkheid, maar streed zonder kracht en niet van harte. De eerbaarheid van haar wezen leidde haar den plicht op haar dwalende kinderen tot inkeer te vermanen, doch haar vermaningen werden op een ietwat onverschillige wijze gegeven; haar aandacht was op een ander punt gevestigd. Van ganscher harte daarentegen was zij bezig de puriteinen te vernederen en haar volgelingen te leeren den keizer te geven wat des keizers was. Zij was geplunderd en verdrukt door de partij, die strenge zedelijkheid predikte. Zij was door wereldlingen in haar aanzien en bezittingen hersteld. Hoe ongeneigd de vrienden van genot en mode ook wezen mochten om overeenkomstig haar voorschriften te leven, zij waren bereid tot aan de knieën in het bloed te waden, wanneer het gold haar hoofdkerken en paleizen, elk woord van haar kerkvoorschriften, elken draad van haar gewaad te verdedigen. Bezocht de losbandige cavalier bordeelen en speelhuizen, hij vermeed dan toch de conventicles.[1]) Opende hij zijn mond niet, zonder vuile en godslasterlijke taal uit te stooten, hij vergoedde dit eenigszins door den ijver, waarmede hij Baxter en Howe om hun predikatiën en gebeden naar het tuchthuis wenschte.

De geestelijkheid voerde dus een tijd lang een zoo hevigen strijd tegen de scheurmakerij, dat haar slechts weinig gelegenheid overbleef, om tegen de ondeugd te kampen. De losbandige taal van Etherege en Wycherley werd openlijk, in tegenwoordigheid en met bijzondere goedkeuring van het hoofd der kerk, van vrouwelijke lippen aan vrouwelijke toehoorders voorgedragen; terwijl de schrijver van des Christens Pelgrimstocht in een kerker smachtte, omdat hij de misdaad begaan had het evangelie aan de armen te verkondigen. Het is een ontegenzeggelijk en allerleerrijk feit, dat de jaren, in welke de politische macht der anglicaansche hierarchie het hoogste toppunt bereikt had, ook die waren, in welke de deugd der natie tot den laatstmogelijken trap was gezonken.

Verdorvenheid van staatkundige personen.

Bijna geen stand of beroep ontging de besmetting der heerschende zedeloosheid; doch de personen, die van staatkunde hun hoofdbezigheid maakten, waren wellicht het meest verdorven gedeelte der diepverdorven maatschappij. Want zij stonden niet alleen bloot voor den schadelijken invloed, die de natie in het algemeen besmette, maar bovendien nog aan een bederf van bijzondere en hoogstboosaardige uitwerking. Hun karakter had zich gevormd te midden van herhaalde en hevige omwentelingen en tegenomwentelingen. Binnen weinige jaren tijds hadden zij de kerkelijke en burgerlijke instellingen van hun land herhaaldelijk zien veranderen. Zij hadden een episcopale kerk gezien, die de puriteinen vervolgde, een puriteinsche, die de episcopalen, en eindelijk weder een episcopale, die de puriteinen vervolgde. Zij hadden de erfelijke monarchie zien afschaffen en herstellen. Zij hadden tot driemaal toe het lange parlement de opperste macht in den staat zien uitoefenen en driemaal onder den hoon en de verwenschingen der gansche natie het zien ontbinden. Zij hadden gezien, hoe

[1]) Heimelijke godsdienstige bijeenkomsten der puriteinen.

een nieuwe dynastie met rassche schreden ten toppunt van macht en roem gestegen en daarop plotseling, zonder eenigen tegenstand, van den staatszetel geworpen was. Zij hadden een nieuw vertegenwoordigingsstelsel zien ontwerpen, beproeven en verlaten. Zij hadden een nieuw Huis der Lords zien vormen en uiteenjagen. Zij hadden de uitgestrektste eigendommen met geweld van de cavaliers op de rondhoofden en van de rondhoofden weder op de cavaliers zien overgaan. Terwijl dit alles plaats greep kon niemand zich met ijver en vrucht der staatkunde toewijden, zoo hij niet vooraf gereed was met elke wisseling der fortuin tevens ook zelf van kleur te wisselen. Slechts in het ambteloos leven was het mogelijk den naam, hetzij van een standvastig royalist of van een standvastig republikein te handhaven. Hij, die in zulk een tijdperk zich grootheid op het staatstooneel ten doel stelt, moet het streven naar vaste onveranderlijke begrippen laten varen. In plaats van zich te midden van eindelooze verandering op onwrikbaarheid te beroemen, moet hij met altijd waakzamen blik de voorteekenen eener aanstaande reactie gadeslaan. Hij moet het meest geschikte oogenblik waarnemen om zich aan een verloren zaak te onttrekken. Na zich op allerlei wijzen met een partij te hebben ingelaten, zoolang zij de bovenhand had, moet hij, wanneer haar tegenspoeden aanvangen, zich onverhoeds van haar losmaken, haar aanvallen en vervolgen, en, in gemeenschap met nieuwe bondgenooten een nieuwen weg tot macht en voorspoed betreden. Zijn toestand brengt natuurlijk gaven en ondeugden van geheel eigenaardige soort in hem tot den hoogsten trap van ontwikkeling. Hij paart aan snelheid van blik vruchtbaarheid van hulpmiddelen. Zonder eenige inspanning weet hij den toon van elke secte of partij aan te nemen, waarmede hij in aanraking komt. Hij onderscheidt de teekenen des tijds met een scherpzinnigheid, die der menigte verwonderlijk toeschijnt, een scherpzinnigheid, gelijk aan die, waarmede een ervaren politiebeambte de geringste aanduiding eener misdaad nagaat, of een Roodhuid een spoor door het woud volgt. Maar zelden zullen wij in een aldus gevormden staatsman rechtschapenheid, standvastigheid of een enkele der deugden van den edelen stam der waarheid aantreffen. Hij heeft geen vertrouwen in eenige leer, geen ijver voor eenige zaak. Hij heeft zoo veel oude instellingen zien vergaan, dat hij geen eerbied meer heeft voor de oudheid. Hij heeft zoo veel nieuwe instellingen, van welke veel verwacht werd, louter teleurstelling zien opleveren, dat hij geen hoop op verbetering kan koesteren. Hij lacht evenzeer om hen, die angstig op behoud bedacht zijn, als om hen, die ijveren voor hervorming. Niets is er in den staat, dat hij niet, zonder schroom noch schaamte, zou durven helpen verdedigen of vernielen. Trouw jegens vrienden en jegens eigen overtuiging schrijft hij alleen aan bekrompenheid van geest toe. De staatkunde beschouwt hij niet als een wetenschap, die het geluk der menschheid ten doel heeft, maar als een opwekkend, deels door het toeval, deels door behendigheid te besturen spel, waarbij een vlug en gelukkig speler een landgoed, een adelskroon, wellicht een koningskroon kan winnen, en een enkele ondoordachte beweging het verlies van goed en leven ten gevolge kan hebben. Van alle hoogere en menschlievende gevoelens ontbloot, wordt nu de eerzucht, die in goede tijden en in goede harten schier een deugd is, een zelfzuchtige begeerlijkheid,

weinig minder onedel dan schraapzucht. Onder de staatsmannen, die van de restauratie tot aan de troonsbestijging van het Huis van Hanover aan het hoofd der groote staatspartijen gestaan hebben, kunnen er zeer weinige genoemd worden, wier naam niet de smet draagt van hetgeen in onzen tijd schandelijke ontrouw en omkoopbaarheid zoude heeten. Ja, het is weinig overdreven te beweren, dat de onzedelijkste der openbare personen, die bij onze geheugenis deel genomen hebben aan de staatsaangelegenheden, voor nauwgezet en belangeloos zouden moeten doorgaan, werd hun gedrag aan den maatstaf getoetst, die in de laatste helft der zeventiende eeuw gold.

Staat van zaken in Schotland.

Terwijl deze staatkundige, godsdienstige en zedelijke veranderingen in Engeland plaats grepen, was het koninklijk gezag in elk ander gedeelte der britsche eilanden zonder moeite hersteld. In Schotland werd de terugkomst der Stuarts met geestdrift toegejuicht; want het werd als de wedergeboorte der nationale onafhankelijkheid beschouwd. En werkelijk werd dan ook het juk, dat Cromwell opgelegd had, schijnbaar weggenomen; de Staten kwamen te Edinburgh weder in hun oude vergaderzaal bijeen en de raadsheeren van het hoog-gerechtshof handhaafden de schotsche wet weder op de aloude wijze. Noodwendig echter bestond de onafhankelijkheid van het kleine koninkrijk meer in schijn dan in wezen; want zoo lang de koning Engeland aan zijn zijde had, had hij niets van misnoegdheid in zijn overige bezittingen te vreezen. Hij bevond zich thans in een stelling, waarin hij de poging, die voor zijn vader verderfelijk geweest was, kon herhalen zonder gevaar, dat hij het lot zijns vaders zou deelen. Karel I had getracht den Schotten zijn geloof op te dringen door middel van zijn koninklijke macht op een oogenblik, dat zoowel zijn kerkelijke als zijn koninklijke macht in Engeland gehaat was, en hij had niet alleen gefaald in dat voornemen, maar bovendien onlusten verwekt, die hem eindelijk de kroon en het hoofd kostten. Thans waren de tijden veranderd: Engeland was ijverig monarchaal en prelaatsgezind; derhalve kon het ontwerp, dat bij het vorige geslacht in de hoogste mate gewaagd was, thans, zonder groot gevaar voor den troon, weer opgenomen worden. De regeering besloot een episcopale kerk in Schotland op te richten. Dit voornemen werd gewraakt door elken Schot, wiens oordeel in aanmerking verdiende genomen te worden. Eenige schotsche staatsmannen, die 's konings prerogatief ijverig voorstonden, waren als presbyterianen opgevoed. Schoon weinig door gemoedsbezwaren gekweld, bleven zij nochtans aan het geloof hunner kindsheid de voorkeur schenken en wisten wat hechten steun dat geloof in de gemoederen hunner landgenooten vond. Zij dienden krachtige vertoogen in; doch toen deze zonder vrucht bleven, hadden zij geen zielskracht genoeg om in een tegenstand te volharden, die hun meester aanstoot gegeven zou hebben, en verscheidenen hunner maakten zich aan de goddeloosheid en laagheid schuldig om te vervolgen, wat volgens hun overtuiging de zuiverste vorm van christelijke eeredienst was. Het schotsche parlement was derwijze samengesteld, dat het bijna nooit ernstigen tegenstand geboden had, zelfs niet aan veel zwakker koningen, dan destijds Karel was. Het episcopaat werd derhalve wettelijk ingevoerd. Ten aanzien van den vorm der godsdienstoefening werd aan de geestelijkheid de meeste vrij-

heid gelaten. In sommige kerken werd de engelsche liturgie gebezigd; in andere kozen de leeraren daaruit zoodanige gebeden en dankzeggingen, die geacht moesten worden den volke het minst aanstoot te zullen geven. In den regel echter werd bij het einde der openbare godsdienstoefening de lofzang gezongen en bij de bediening van den doop het apostolisch geloofsformulier opgezegd. Het grootste gedeelte der schotsche natie verfoeide de nieuwe eeredienst, als bijgeloovig en uitheemsch, als besmet met de verdorvenheden van Rome, en als een bewijs van Engelands overheersching. Het kwam evenwel tot geen algemeenen opstand. Het land was niet meer, wat het tweeën-twintig jaar vroeger geweest was. Ongelukkige oorlogen en vreemde overheersching hadden den fieren volksgeest gebroken. De aristokratie, die door den middelstand en door de geringere volksklasse in hooge eer gehouden werd, had zich aan het hoofd der beweging tegen Karel I gesteld, maar toonde zich volgzaam jegens Karel II. Van de engelsche puriteinen was thans geen hulp te verwachten. Zij vormden een zwakke partij, zoowel door de wet als door de openbare meening veroordeeld. De meerderheid der schotsche natie onderwierp zich derhalve met zwijgenden wrok en bezocht onder vele gewetensknagingen de oefeningen der episcopale geestelijkheid of van presbyteriaansche leeraars, die er zich toe geleend hadden een halve toelating van het bestuur aan te nemen, bekend onder den naam der indulgentie. Doch er waren vooral in de westelijke laaglanden veel van woesten ijver blakende en onverschrokken mannen, die staande hielden, dat de verplichting om het covenant na te komen, even heilig was als de verplichting om de overheid te gehoorzamen. Deze lieden bleven in spijt der wetten hun bijeenkomsten houden om God naar hun overtuiging te dienen. De indulgentie beschouwden zij niet als een gedeeltelijke vergoeding van het ongelijk, dat de overheid der kerk aandeed, maar als een nieuwe verongelijking, te hatelijker, omdat ze onder het masker eener gunst vermomd was. Vervolging, zeiden zij, kon alleen het lichaam dooden; maar de afschuwelijke indulgentie was doodelijk voor de ziel. Uit de steden verdreven, kwamen zij op de heide en op de bergen bijeen. Werden zij door de burgerlijke overheid overvallen, zonder aarzelen keerden zij geweld met geweld. Bij elk conventikel verschenen zij gewapend. Herhaaldelijk gingen zij tot openlijken opstand over. Zij werden zonder moeite ten onder gebracht, en zonder genade gestraft; doch nederlagen konden evenmin als straffen hun geest buigen. Opgejaagd als wilde dieren, gefolterd totdat hun gebeente platgekneusd was, bij honderden ingekerkerd, bij twintigtallen opgehangen, nu eens blootgesteld aan den moedwil van engelsche soldaten, dan weder aan de genade van hooglandsche rooverbenden prijs gegeven, bleven zij zich steeds met zoo groote grimmigheid verzetten, dat de stoutste en machtigste verdrukker, ondanks zichzelven, de roekeloosheid hunner vertwijfeling moest duchten.

Staat van zaken in Ierland.

Zoodanig was onder de regeering van Karel II, de toestand van Schotland. Ierland was niet minder rampzalig. In dat eiland bestonden veeten, in vergelijking met welke de hevigste verdeeldheden tusschen engelsche partijmannen flauw moesten schijnen. De bestaande vijandschap tusschen de iersche cavaliers en de iersche rondhoofden werd schier ter zijde gesteld door den veel feller haat, die tusschen de engelsche en de celtische

stammen woedde. De kloof, die tusschen den bisschopsgezinde en den presbyteriaan bestond, scheen te verdwijnen, wanneer men ze vergeleek met den afgrond, die beiden van den pausgezinde scheidde. De helft van den ierschen bodem was tijdens den jongsten burgeroorlog van de overwonnen natie op de overwinnaars overgegaan. Op de gunst der regeering konden slechts weinigen zoowel van de oude als van de nieuwe grondbezitters aanspraak maken. De roovers waren, evenzeer als de beroofden, grootendeels opstandelingen geweest. Het bestuur werd al spoedig verlegen met de zaak; de tegenstrijdige eischen en de wederkeerige aanklachten der twee verbitterde partijen verveelden het weldra. Die kolonisten, onder welke Cromwell het veroverde gebied verdeeld had en wier afstammelingen thans nog Cromwellianen genoemd worden, betoogden dat de inboorlingen des lands de engelsche natie onder elke dynastie en het protestantsche geloof onder iederen vorm doodelijk vijandig waren. Zij beschreven en vergrootten de gruwelen, die den ulsterschen opstand geschandvlekt hadden; zij maanden den koning aan standvastig in de staatkunde van den protector te blijven volharden; en zij schaamden zich niet zijdelings te kennen te geven, dat er nimmer vrede in Ierland zou heerschen, zoo lang de oude iersche stam niet uitgeroeid was. De roomsch-katholieken zochten hun misdrijf zoo verschoonbaar mogelijk voor te stellen, en in de aandoenlijkste bewoordingen weidden zij uit over de strengheid hunner straf, die ook in der daad niet zacht geweest was. Zij smeekten Karel de onschuldigen niet met de schuldigen te verwarren en herinnerden hem, dat velen der schuldigen hun dwaling hadden uitgewischt door tot de trouw aan den koning verschuldigd terug te keeren en door zijn rechten tegen de moordenaars zijns vaders te verdedigen. Het hof, den overlast moede, dien het van de twee partijen ondervond, en geen reden hebbende om een van beiden te begunstigen, redde zich eindelijk uit die moeijelijkheden door het voorschrijven eener schikking. Het wreedaardig, maar volkomen voor het doel berekend en krachtig stelsel, waardoor Cromwell gehoopt had het eiland door en door engelsch te maken, werd opgegeven. De Cromwellianen werden genoodzaakt een derde gedeelte der door hen verworven bezittingen af te staan. Het aldus teruggegevene werd naar willekeur verdeeld onder de eischers, die het bestuur verkoos te begunstigen. Zeer velen echter, die betuigden, dat zij onschuldig waren aan eenige ontrouw, en sommigen, die beweerden, dat ze van hun verkleefdheid aan den troon duidelijke bewijzen gegeven hadden, mochten geen teruggave of vergoeding erlangen en hieven in Frankrijk en in Spanje luide klachten aan over de onrechtvaardigheid en de ondankbaarheid van het huis van Stuart.

De regeering begint in Engeland impopulair te worden.

Inmiddels had de regeering, zelfs in Engeland, opgehouden populair te zijn. De royalisten waren begonnen, zoowel met het hof als onderling twist te maken; en de partij, die men overwonnen, vertreden en zelfs vernietigd waande, doch die steeds een krachtig levensbeginsel bewaard had, verhief het hoofd op nieuw en hervatte den eindeloozen krijg.

Al ware het bestuur volkomen onberispelijk geweest, de geestdrift, waarmede de terugkeer des konings en het einde der militaire dwingelandij toegejuicht werden, had niet kunnen blijven voortduren; want het ligt in den

aard onzer natuur, dat op zulke vlagen van opgewondenheid steeds zekere verflauwing volgt. De wijze, waarop het hof zijn overwinning misbruikte, maakte dat die verflauwing al spoedig volgde en volkomen was. Ieder gematigde was verontwaardigd over de onbeschaamdheid, wreedheid en trouweloosheid, waarmede de afgescheidenen behandeld werden. De strafwetten hadden de onderdrukte partij terdege gezuiverd van die onoprechte broeders, wier ondeugden haar tot schande gestrekt hadden, en hadden haar op nieuw tot een rechtschapen en godvruchtige gemeente gemaakt. Als overwinnaar, als heerscher, als vervolger, als in beslagnemer van goederen, was de puritein gehaat geweest. Verraden en mishandeld, verlaten door al de huichelaars, die zich in den tijd zijns voorspoeds zijn broeders noemden, van huis en haard verdreven, met zware straffen bedreigd, wanneer hij het waagde te bidden, of het avondmaal te vieren naar de wijze, die zijn geweten hem voorschreef, en nochtans onwrikbaar in zijn besluit om God te dienen meer dan den mensch, was de puritein thans ondanks eenige onaangename herinneringen een voorwerp van achting en medelijden voor alle weldenkenden geworden Deze gevoelens versterkten zich, toen het gerucht verbreid werd, dat het hof niet voornemens was, de papisten met die strengheid te behandelen, waarmede men de presbyterianen bejegende. Bij velen rees een duister vermoeden op, dat de koning en de hertog geen oprechte protestanten waren. Ook begonnen velen, die zich aan de strengheid en de huichelarij der puriteinen geërgerd hadden, de onverholen losbandigheid van het hof en de cavaliers nog veel ergerlijker te vinden en zich zelven af te vragen, of de stroeve nauwgezetheid van God-Lof-Barebone wellicht niet de voorkeur verdiende boven de ergerlijke godverzaking en zedeloosheid van een Buckingham of een Sedley. Ja, zelfs menschen, die wel van zedelijkheid, maar niet geheel en al van gezond verstand en van vaderlandsliefde ontbloot waren, klaagden dat het bestuur de ernstigste aangelegenheden als beuzelingen behandelde en aan beuzelingen zijn voornaamste zorgen wijdde. Het was een koning te vergeven, dat hij zijn ledige uren met wijn, scherts en vrouwen sleet; maar het was ondraaglijk, dat hij tot een lediglooper, een wellusteling zou verloopen, dat de gewichtigste staatsaangelegenheden verzuimd, de dienst verwaarloosd en de financiën in wanorde gebracht werden, opdat lichtekooijen en tafelschuimers rijkdommen zouden vergaren.

Een groot aantal koningsgezinden stemden met die klachten in en voegden er menige scherpe aanmerking bij over 's konings ondankbaarheid. Al zijn inkomsten zouden voorzeker ontoereikend geweest zijn om hen allen naar de mate van hun eigen bewustzijn van verdienstelijkheid te beloonen. Want elken nooddruftigen gentleman, die onder Rupert of Derby gestreden had, kwamen de door hem bewezen diensten bij uitstek gewichtig en wat hij geleden had uitermate hard voor. Een ieder vleide zich, dat, wat er ook van de overigen werd, hij althans ruime vergoeding zou erlangen voor al hetgeen hij tijdens de burgeroorlogen verloren had, en dat het herstel der monarchie door den wederopbouw van zijn eigen vervallen fortuin gevolgd zoude worden. Geen dezer lieden, wier verwachting zoo hoog gespannen was, kon zijn toorn bedwingen, toen hij zich onder 's konings bestuur even arm vond, als hij onder dat van den romp of van den protector geweest was. De

onverschilligheid en de buitensporigheden van het hof deden deze loyale oude krijgers in bittere gramschap ontsteken. Zij zeiden, en met recht, dat de helft van hetgeen de koning aan bijzitten en aan grappenmakers verspilde, de zorgen van honderd oude cavaliers zou kunnen verlichten, die om zijn vader behulpzaam te zijn hun eiken geveld en hun zilverwerk gesmolten hadden, en thans in havelooze kleeding rondzwierven, zonder te weten waar zij een middagmaal zouden vinden.

Terzelfder tijd vond een plotselinge daling in de prijzen der landhuren plaats. De inkomsten van elken grondbezitter werden met vijf schellingen per pond verminderd. De noodkreet der landbouwende standen werd in elk graafschap des rijks gehoord; en die nood werd, als naar gewoonte, aan de regeering geweten. De landadel, die nu een tijd lang zijn uitgaven moest verminderen, zag de toenemende pracht en overdaad te Whitehall met verontwaardiging aan en was niet van de gedachte af te brengen, dat het geld, 't welk tot onderhoud hunner huisgezinnen had moeten strekken, op de eene of andere onverklaarbare wijze in handen van 's konings gunstelingen raakte.

De gemoederen waren thans zoo gestemd, dat elke openbare handeling aanleiding tot misnoegen gaf. Karel had Catharina, prinses van Portugal, tot vrouw genomen. Dat huwelijk werd algemeen afgekeurd en het gemor werd luide, toen het bleek dat de koning waarschijnlijk geen wettige nakomelingschap zoude hebben. Duinkerken, door Cromwell aan Spanje ontnomen, werd aan Lodewijk XIV, koning van Frankrijk, verkocht. Dit wekte aller verontwaardiging. De Engelschen begonnen den aanwas der fransche macht reeds met bezorgdheid gade te slaan en het huis van Bourbon met dezelfde gevoelens aan te zien, waarmede hun voorvaderen het huis van Oostenrijk beschouwd hadden. Was het verstandig, vroeg men, om op zulk een tijd de sterkte eener reeds al te geduchte monarchie op eenigerlei wijze te vermeerderen? Duinkerken werd bovendien door de natie op prijs gesteld, niet alleen als wapenplaats en als een sleutel tot de nederlandsche gewesten, maar ook als een gedenkteeken van engelsche dapperheid. Het was voor Karels onderdanen wat Calais voor een vroeger geslacht geweest was, en wat de rots van Gibraltar, gedurende vele rampspoedige en gevaarlijke jaren tegen de legers en vlooten van een machtig verbond zoo manmoedig verdedigd, thans voor ons is. Het voorgeven van bezuiniging had eenig gewicht kunnen hebben, ware het door een spaarzaam bestuur ingebracht. Het was echter algemeen bekend, dat de aan het bezit van Duinkerken verbonden kosten oneindig minder bedroegen dan de sommen, die aan het hof in ondeugd en dwaasheid verkwist werden. Het scheen ondraaglijk, dat een vorst, die in al wat zijn uitspanningen betrof voorbeeldeloos spilziek was, inhalig werd, zoodra het de veiligheid en de eer van den staat gold.

De openbare ontevredenheid groeide aan, toen men bevond dat, terwijl Duinkerken onder het voorwendsel van bezuiniging opgegeven werd, bovenmatige kosten werden besteed aan het herstel en onderhoud der vesting van Tanger, die een gedeelte der huwelijksgift van de koningin Catharina uitmaakte. Aan die plaats waren volstrekt geen herinneringen verbonden, die het nationaal gevoel konden streelen. Voor het nationaal belang bracht die plaats niet het minste voordeel mede. Zij wikkelde het land in een roem-

loozen, onvoordeeligen, en eindeloozen oorlog met stammen van halfwilde Muzelmannen, en was in een klimaat gelegen, dat voor de gezondheid en levenskracht van Engelschen bijzonder ongunstig was.

Oorlog tegen Holland. Maar het gemor, door deze misslagen uitgelokt, was nauwelijks hoorbaar in vergelijking met de kreten, die kort daarop losbraken. De regeering begon een oorlog met de Vereenigde-Provinciën. Het Huis der Gemeenten stond zonder eenige aarzeling sommen toe, die in onze geschiedenis zonder voorbeeld waren en meer bedroegen dan die, waarmede de vloten en legers van Cromwell onderhouden werden, toen zijn naam de schrik der geheele wereld was. Doch de verkwisting, de oneerlijkheid en onbekwaamheid dergenen, die hem in het bestuur opgevolgd waren, maakten deze onbekrompenheid erger dan nutteloos. De pluimstrijkers van het hof, slecht berekend om tegen de groote mannen op te treden, die destijds de hollandsche wapenen bestuurden, tegen een staatsman als de Witt, en een vlootvoogd als de Ruijter, maakten snel fortuin, terwijl de matrozen van honger aan 't muiten sloegen, de werven onbewaakt en de schepen lek en zonder tuig waren. Eindelijk werd besloten alle plannen van aanvallenden oorlog op te geven; en het bleek weldra, dat zelfs een verdedigende oorlog voor dat bestuur een al te zware taak was. De hollandsche vloot zeilde de Theems op en verbrandde de oorlogschepen, die voor Chatham lagen. Men verhaalde, dat de koning, den dag dier groote vernedering met de dames van zijn serail feest vierde en zich in de eetzaal met het najagen eener mot vermaakte. Toen liet men eindelijk aan de nagedachtenis van Cromwell een spade gerechtigheid wedervaren. Overal roemde men zijn dapperheid, zijn genie, zijn vaderlandsliefde. Overal herinnerde men zich, hoe onder zijn bestuur alle vreemde mogendheden voor den engelschen naam gebeefd, hoe de thans zoo trotsche Staten-Generaal zich voor hem vernederd hadden, en dat bij de verspreiding der mare van zijn dood te Amsterdam algemeen geïllumineerd werd, alsof het een heuglijke verlossing gold; terwijl de kinderen juichend langs de straten en grachten liepen, roepende dat de duivel dood was. Zelfs koningsgezinden beweerden luid, dat het land slechts gered kon worden, als men de oude soldaten der republiek te wapen riep. Weldra begon de hoofdstad de ellende eener blokkade te ondervinden. Brandstoffen waren bijna niet meer te krijgen. Tilbury-fort, de plaats van waar Elizabeth met mannelijken moed Parma en Spanje met schampere minachting gehoond had, werd door den vijand aangevallen. Het gebulder van het vreemde geschut klonk den burgers van Londen voor 't eerst en voor 't laatst in de ooren. In den raad werd ernstig voorgesteld den Tower te ontruimen, wanneer de vijand nader mocht komen. Groote volksdrommen liepen in de straten bijeen, uitroepende dat Engeland verkocht en verraden was. De huizen en de rijtuigen der ministers werden door het gepeupel aangerand; het scheen, dat het bestuur in hetzelfde oogenblik met een volksopstand en met een vijandelijken inval te doen zoude krijgen. Dit uiterste gevaar ging wel is waar spoedig voorbij. Er werd een verdrag gesloten, zeer verschillend van die, welke Cromwell gewoon was geweest te onderteekenen; en de natie was op nieuw gerust, maar in bijna geen minder wrokkende en stroeve stemming, dan in de dagen van het scheepsgeld.

De uit het wanbeheer ontsproten ontevredenheid werd verhoogd door rampen, die de beste regeering niet had kunnen afwenden. Terwijl de smadelijke oorlog met Holland nog voortwoedde, werd Londen door twee zoo ontzettende rampen getroffen, als nog nimmer een stad binnen een zoo kort tijdsbestek hadden geteisterd. Een pestziekte, die in afschuwelijkheid alles overtrof, wat sints drie eeuwen het eiland bezocht had, kostte binnen den tijd van zes maanden meer dan honderdduizend menschenlevens; en nauwelijks had de lijkkar haar rusteloozen gang gestaakt, toen een brand, gelijk men er in Europa, sints de verwoesting van Rome onder Nero, geen gezien had, de gansche City, van den Tower tot aan den Tempel, en van de rivier tot aan de wijken van Smithfield, in puinhoopen deed verkeeren.

Oppositie in het huis der gemeenten.

Had er een algemeene verkiezing plaats gevonden, terwijl de natie onder zoo veel smaad en rampen gebukt ging, de rondhoofden zouden waarschijnlijk het overwicht in den staat herwonnen hebben. Maar het parlement was nog het parlement der cavaliers, verkozen in de opgewondenheid der loyauteit, die op de restauratie gevolgd was. Desniettemin bleek het al ras, dat geen engelsche wetgevende vergadering, hoe loyaal ze ook wezen mocht, zich thans vergenoegen zou slechts datgene te zijn, wat de wetgevende macht onder de Tudors geweest was. Van Elizabeths dood tot op het oogenblik van den burgeroorlog waren de puriteinen, die in het wetgevend lichaam de meerderheid hadden, door een schrander gebruik der macht van het geld steeds verder op het gebied der uitvoerende macht voortgerukt. De leden, die na de restauratie in het Lagerhuis optraden, lieten het zich ondanks hun afschuw van den puriteinschen naam zeer wel gevallen de vruchten der puriteinsche staatkunde te erven. Zij waren inderdaad ten volle bereid de macht, die zij in den staat bezaten, aan te wenden, om hun koning zoo wel binnen als buiten 's lands groot en geëerd te maken; maar zij hadden vast besloten die macht niet uit handen te geven. De groote engelsche omwenteling der zeventiende eeuw, waardoor het oppertoezicht op het uitvoerend gezag van de Kroon naar het Parlement werd overgebracht, ging in stilte, doch met snellen en vasten tred voort. Karel, dien zijn ondeugden en dwaasheden voortdurend in financiëele verlegenheid brachten, had geld noodig. Het Lagerhuis alleen kon hem wettiglijk geld toestaan. Men kon die vergadering niet verhinderen haar eigen prijs voor haar bewilligingen te bedingen. De prijs, dien zij daarop stelde, was deze, dat het haar vergund werd zich in elk van 's konings voorrechten te moeijen, zijn toestemming af te persen tot het aannemen van wetten, die hem mishaagden, kabinetten omver te werpen, de richting aan te wijzen, die aan de buitenlandsche staatkunde moest gegeven worden, ja zelfs het bestuur der oorlogszaken te voeren. Luide en oprecht betuigde zij overigens haar innige verkleefdheid aan de waardigheid en den persoon des konings. Aan Clarendon echter was zij geen onderdanigheid verschuldigd en zij viel hem even woedend aan, als haar voorgangsters Strafford gedaan hadden. Des ministers deugden en ondeugden droegen beiden evenveel tot zijn val bij. Hij was het erkende hoofd des bestuurs en werd derhalve zelfs voor die handelingen verantwoordelijk geacht, waartegen hij zich in den raad met nadruk, doch vergeefs verzet had. Hij werd door alle puriteinen en door

Val van Clarendon.

allen, die medelijden met hem gevoelden, voor een onverzoenlijken ijveraar, voor een tweeden, doch veel meer begaafden, Laud gehouden. Hij had bij alle gelegenheden het beginsel verdedigd, dat de indemniteitsakte ten stiptste nagekomen moest worden; en dit gedeelte van zijn gedragslijn, hoe eervol het ook voor hem was, maakte hem gehaat bij al die royalisten, welke hun vervallen fortuin wenschten te herstellen door het dagvaarden van rondhoofden tot het vergoeden van schade en van verloren vruchtgebruik. De presbyterianen in Schotland weten den val hunner kerk aan hem. De pausgezinden in Ierland legden hem het verlies hunner goederen ten laste. Als vader van de hertogin van York had hij een klaarblijkelijke reden om te wenschen, dat er een onvruchtbare koningin mocht wezen; men verdacht hem derhalve, dat hij opzettelijk eene zoodanige aanbevolen had. Van den verkoop van Duinkerken werd hij met recht beschuldigd. Voor den oorlog met Holland werd hij met minder recht aansprakelijk gehouden. Zijn driftige inborst, zijn trotsche houding, de ergerlijke gretigheid, waarmede hij naar schatten haakte, de praalzucht, waarmede hij ze verkwistte, zijn galerij van kunstwerken, die de schoonste meesterstukken van van Dijk bevatte, welke eenmaal het eigendom van thans verarmde cavaliers geweest waren, zijn paleis, welks hooge en statige gevel zich recht tegenover de nederiger woning onzer koningin verhief, lokte veel verdiende en sommige onverdiende aanmerkingen tegen hem uit. Toen de hollandsche vloot op de Theems was, wendde de woede van het gepeupel zich voornamelijk tegen den kanselier. Zijn glazen werden ingeslagen, de boomen in zijn tuin omvergehakt en een galg voor zijn deur opgericht. Nergens echter was hij meer gehaat dan in het Lagerhuis. Hij kon niet beseffen, naar het scheen, dat met rassche schreden het oogenblik naderde, wanneer dit Huis, indien het werkelijk in wezen bleef, dan ook oppermachtig in den staat moest worden, dat de kunst om dit Huis te leiden het belangrijkste gedeelte der staatsmacht zou worden, en dat het onmogelijk zou zijn het bewind te blijven voeren zonder den bijstand van mannen, die in dat Huis hun stem wisten te doen hooren. Hij ging halsstarrig voort het parlement te beschouwen als een staatslichaam, op geenerlei wijze van het parlement verschillende, dat veertig jaren te voren zitting hield, toen hij in den Tempel [1]) zijn eerste rechtsstudiën begon. Hij wenschte de wetgeving niet van het gezag te berooven, dat volgens de oude staatsregeling des rijks in haar gevestigd was; maar de nieuwe ontwikkeling van dat gezag, hoe natuurlijk en onvermijdelijk ook, en schoon niet anders te voorkomen dan door de algeheele vernietiging van dat gezag zelf, vertoornde en verontrustte hem. Nooit zou men hem hebben kunnen bewegen het groot-zegel aan een bevelschrift tot het heffen van scheepsgeld te hechten, of in den raad zijn stem uit te brengen om een parlementslid ter zake van in de debatten gebezigde woorden in den Tower gevangen te zetten; maar toen

[1]) De tempel, een uitgestrekt gebouw, of, zoo men wil, een reeks van gebouwen, gelegen bij de eenige thans nog in wezen zijnde poort der City, *Temple-Bar*, was in vroegere eeuwen het verblijf der Tempeliers, en werd, na de opheffing dier orde, door de rechtsgeleerde faculteit aangekocht en tot rechtsscholen ingericht, die thans nog bloeijen, en, naar haar onderlinge ligging, den naam voeren van *Inner-* en *Middle-Temple*. V.

het Lagerhuis begon na te vorschen, op welke wijze de gelden, tot het voeren van den oorlog verstrekt, verkwist waren, en onderzoek te doen naar het slecht beheer der zeemacht, toen gloeide hij van verontwaardiging. Zulk een onderzoek, zeide hij, behoorde niet tot het gebied des parlements. Hij gaf toe, dat het Huis een zeer loyale vergadering was, dat het der kroon goede diensten had bewezen, en dat de bedoelingen der leden voortreffelijk waren; doch zoowel in het openbaar als in vertrouwelijke gesprekken gaf hij bij elke gelegenheid zijn leedwezen te kennen, dat mannen, die der kroon zoo oprecht toegedaan waren, de prerogatieven des konings zoo onberaden aanrandden. In welke mate ook hun gezindheid van die des Langen Parlements mocht verschillen, zoo traden zij nochtans, naar hij zeide, in de voetstappen van dat parlement, daar zij zich met zaken bemoeiden, die buiten den werkkring der staten van het rijk lagen, en die bij uitsluiting van het gezag der kroon afhingen. Hij beweerde, dat het land nooit goed bestuurd zou worden, zoo lang de vertegenwoordigers der graafschappen en die der steden zich niet vergenoegden met te zijn wat hun voorgangers ten tijde van Elizabeth geweest waren. Al de plannen, die met het doel om een goede verstandhouding tusschen het hof en het Lagerhuis te bewaren ontworpen werden door mannen, die meer dan hij op de teekenen des tijds letten, verwierp hij met smaad, als onbekookte plannen, onbestaanbaar met het oude engelsche staatswezen. Tegenover de jonge redenaars, die in het Lagerhuis onderscheiding en aanzien verwierven, was zijn houding onaangenaam; en hij wist hen allen, bijna zonder uitzondering, tot zijn vijanden te maken. Inderdaad, een zijner hoofdgebreken was een overdreven minachting der jeugd; en die minachting was te minder te rechtvaardigen, naardien zijn eigen ervaring in de engelsche staatsaangelegenheden volstrekt in geen verhouding tot zijn jaren stond. Want hij had een zoo groot gedeelte van zijn leven buiten 's lands doorgebracht, dat hij, van de wereld, in welke hij zich na zijn terugkeer verplaatst vond, minder wist dan velen, die zijn zonen hadden kunnen wezen.

Om deze redenen haatte hem het Lagerhuis. Om geheel andere redenen haatte het hof hem evenzeer. Zijn zeden, even als zijn staatkunde, waren die van een vroeger geslacht. Zelfs toen hij nog een jeugdig student in de rechten was, die veel met geestige en levenslustige gezellen verkeerde, hadden hem zijn aangeboren ernst en zijn godsdienstige beginselen in vele opzichten behoed tegen de besmetting der uitspattingen van zijn tijd; en het was in geenen deele te verwachten, dat hij, tot hooger leeftijd gekomen en met een verzwakte gezondheid, tot een losbandige levenswijze zou overslaan. De gebreken der dartele jeugd zag hij bijkans met even bitteren en minachtenden weerzin aan, als de theologische dwalingen der sectarissen. Hij liet geen gelegenheid voorbijgaan om zijn afkeer aan den dag te leggen van de potsenmakers, zwelgers en boeleersters, die in het paleis elkander verdrongen; en de vermaningen, die hij tot den koning zelve richtte, waren zeer scherp, en wat Karel nog veel hinderlijker was, zeer langwijlig. Bijna geen enkele stem verhief zich in het belang van den minister, die, door feiten, welke de volkswoede gaande maakten, en door deugden, die den souverein tot plaag en tot last verstrekten, een tweevoudigen haat op zich geladen had.

Southampton was dood. Ormond vervulde de plichten der vriendschap met mannelijken moed en trouw, maar vruchteloos. De val des kanseliers was groot. De koning ontnam hem het zegel; het Huis der Gemeenten stelde hem in staat van beschuldiging; zijn hoofd was niet veilig meer; hij ontvluchtte het land; hij werd bij wetsbesluit tot eeuwigdurende ballingschap veroordeeld, en zij die hem aangevallen en zijn gezag ondermijnd hadden, begonnen elkander de overblijfselen zijner macht te betwisten.

Het prijs geven van Clarendon had den brandenden dorst naar wraak eenigszins gelescht. De toorn echter, dien de verkwisting en de nalatigheid der regeering, zoowel als de slechte uitkomsten van den jongsten oorlog verwekt hadden, was nog in geenen deele bekoeld. Karels raadslieden, die het lot des kanseliers voor oogen hadden, waren op eigen veiligheid bedacht. Diensvolgens raadden zij hun meester aan de opgewondenheid te bedaren, die zoowel in het parlement als in het geheele rijk heerschte, en tot dat einde een stap te doen, die in de geschiedenis van het huis Stuart zonder voorbeeld, ja de wijsheid en grootmoedigheid van Cromwell waardig was.

Staatkundige toestand van Europa en overwicht van Frankrijk.

Wij hebben nu een punt bereikt, waar de geschiedenis der groote engelsche omwenteling met die der buitenlandsche staatkunde verwikkeld wordt. De macht van Spanje was sedert jaren dalende geweest. Wel is waar, het bezat in Europa nog steeds het Milaneesche en de beide Siciliën, België en Fransche Comté. In Amerika strekten zijn bezittingen zich aan weerszijden van den equator verre buiten de grenzen der heete luchtstreken uit. Maar dit groote lichaam was met lamheid geslagen, en niet alleen buiten staat om andere staten aan te randen, maar ook om zonder vreemde hulp zelfs een aanval af te weren. Frankrijk was nu buiten eenigen twijfel de grootste mogendheid in Europa. Sedert die dagen zijn de hulpbronnen van dien staat bepaaldelijk vermeerderd, maar niet met gelijke snelheid als die van Engeland. Men moet wijders in het oog houden, dat honderd tachtig jaren geleden het russische rijk, thans een monarchie van den eersten rang, evenzeer buiten het stelsel der europeesche staatkunde was als Abyssinië of Siam; dat het huis van Brandenburg destijds nauwelijks machtiger was dan het huis van Saksen en de republiek der Vereenigde Staten nog niet bestond. Frankrijks invloed is derhalve, ofschoon nog altoos gewichtig, betrekkelijk verminderd. Zijn gebied was ten tijde van Lodewijk XIV niet zoo uitgebreid als thans; doch het was groot, aaneengesloten, vruchtbaar, goed gelegen zoowel voor aanval als voor verdediging, met een gunstig klimaat gezegend en bewoond door een dapper, werkzaam en schrander volk. De staat volgde blindelings de leiding van één enkel hoofd. De groote leenen, die drie honderd jaar vroeger onafhankelijke vorstendommen geweest waren in alles, behalve in den naam, waren thans weder met de kroon vereenigd. Slechts weinige hoogbejaarde mannen konden zich de laatste vergadering der Staten-Generaal herinneren. De tegenstand, dien de hugenooten, de edelen en de parlementen der koninklijke macht geboden hadden, was door de twee groote kardinalen, die het volk veertig jaar bestuurd hadden, ten onder gebracht. De regeering was nu despotisch, maar, althans in haar verhoudingen tot de hoogere klassen, een mild, een grootmoedig, door beschaafde vormen en door ridderlijke gevoelens getemperd

despotisme. De middelen, die ter beschikking van den souverein stonden, waren voor die dagen ontzaglijk. Zijn inkomsten, die wel is waar door een streng en ongelijk belastingstelsel bijeengebracht werden, dat zwaar op den landbouwenden stand drukte, gingen die van elken anderen potentaat verre te boven. Zijn leger, voortreffelijk gedisciplineerd en aangevoerd door de bekwaamste legerhoofden van zijn tijd, bestond reeds uit meer dan honderd twintig duizend man. Zulk een schare van geregelde troepen had men in Europa, sedert den val van het romeinsche rijk niet meer bijeen gezien. Onder de zeemogendheden was Frankrijk de voornaamste niet, maar werd toch door geen enkele overtroffen, ofschoon het mededingers had. Gedurende de laatste veertig jaar der zeventiende eeuw was zijn macht zoo groot, dat geen vijand die alleen weerstaan kon, en dat twee groote coalitiën, waarin de halve christenheid zich tegen haar vereenigd had, haar doel niet bereikten.

Karakter van Lodewijk XIV. De persoonlijke hoedanigheden van den franschen koning verhoogden de achting, welke de macht en de belangrijkheid zijns koninkrijks verwekten. Nooit heeft eenig vorst de majesteit van een grooten staat met meer waardigheid en bevalligheid vertegenwoordigd. Hij was zijn eigen eerste minister en vervulde de plichten dier moeijelijke betrekking met een bekwaamheid en een vlijt, die men redelijkerwijze niet zou hebben kunnen verwachten van iemand, die reeds in zijn kindsheid een troon had geërfd, en van vleijers omringd was geweest, eer hij nog konde spreken. Hij had uitstekende blijken gegeven van twee voor een vorst onschatbare gaven: de gaaf om zijn dienaren goed te kiezen, en de gaaf om zich zelven het voornaamste deel van den roem hunner daden toe te eigenen. In zijn handelingen jegens vreemde mogendheden was hij doorgaans onrechtvaardig, schoon niet altoos van grootmoedigheid ontbloot. Ongelukkige bondgenooten, die zich aan zijn voeten wierpen en geen hoop hadden dan op zijn medelijden, beschermde hij met een onbaatzuchtigheid, die een dolenden ridder beter gevoegd zou hebben dan een staatsman. Maar hij verbrak zonder aarzeling of schaamte de heiligste banden van openbare trouw, wanneer zij strijdig waren met zijn belang of met hetgeen hij zijn roem noemde. Zijn trouweloosheid en gewelddadigheid berokkenden hem echter minder vijanden, dan de laatdunkendheid, waarmede hij zijn naburen telkens zijn grootheid en hun onbeduidendheid herinnerde. Destijds had hij zich nog niet aan die strenge vroomheid overgegeven, die later aan zijn hof het aanzien eens kloosters gaf. Integendeel, hij was even losbandig, hoewel geenszins zoo beuzelachtig en traag, als zijn broeder van Engeland. Maar hij was oprecht roomschgezind; en zijn geweten zoowel als zijn ijdelheid dreven hem zijn macht ter verdediging en verspreiding van het ware geloof aan te wenden, naar het voorbeeld zijner beroemde voorgangers, Clovis, Karel den Groote en den heiligen Lodewijk.

Onze voorouders zagen Frankrijks klimmende macht met erstige bezorgdheid. Dit gevoel, dat op zich zelf volkomen gerechtvaardigd was, mengde zich met andere minder lofwaardige gevoelens. Frankrijk was onze oude vijand. Tegen Frankrijk waren de roemrijkste der veldslagen geleverd, die in onze geschiedboeken opgeteekend staan. De verovering van Frankrijk

was door de Plantagenets tweemaal volbracht geworden Het verlies van Frankrijk was langen tijd als een groote nationale ramp in het geheugen gebleven. Onze souverein voerde nog steeds den titel van koning van Frankrijk. Men zag op het wapenschild van het huis Stuart naast onze leeuwen nog altoos de fransche leliën. In de zestiende eeuw had de vrees, door Spanje ingeboezemd, de vijandschap onderdrukt, die van oudsher tegen Frankrijk was gericht geweest. Doch die vrees had nu plaats gemaakt voor minachtend medelijden en Frankrijk werd op nieuw als onze nationale vijand beschouwd. De verkoop van Duinkerken aan Frankrijk was de meest algemeen afgekeurde handeling des herstelden konings geweest. Genegenheid voor Frankrijk was een der voornaamste misdaden, die in het Huis der Gemeenten aan Clarendon te laste waren gelegd. Zelfs in kleinigheden deed zich de openbare stemming kennen. Had er in de straten van Westminster een twist tusschen het gevolg der fransche en der spaansche gezantschappen plaats, het gepeupel, al werd het met geweld verhinderd om tusschenbeiden te komen, gaf nochtans ondubbelzinnige blijken van het voortduren van den ouden haat.

Frankrijk en Spanje waren thans in een allerernstigsten strijd gewikkeld. Het was steeds een der voornaamste oogmerken van Lodewijks staatkunde geweest, zijn bezittingen naar den Rijnkant uit te breiden. Te dien einde had hij een oorlog met Spanje begonnen en was nu in de volle vaart der overwinning. De Vereenigde Provinciën zagen den voorspoed zijner wapenen met ongerustheid aan. Dit beroemde bondgenootschap had het hoogste toppunt van eer, macht en voorspoed bereikt. Het bataafsch gebied, aan de golven ontwoekerd en door menschelijke kunst tegen haar verdedigd, was in gebiedsruimte weinig grooter dan het vorstendom Wales. Doch geheel deze enge ruimte was als een bedrijvige en rijkbevolkte bijenkorf, in welken dagelijks nieuwe schatten werden aangebracht en groote massa's van oude schatten opgegaard waren. Het gezicht, dat Holland aanbood, de welige bebouwing, de ontelbare kanalen, de onophoudelijk draaijende molens, de eindelooze vloot van schuiten, de snelle opeenvolging van groote steden, de havens, waar duizenden masten omhoog streefden, de groote en statige gebouwen, de fraaije lusthuizen, de rijk gestoffeerde vertrekken, de kunstverzamelingen, de tulpenbedden maakten destijds op engelsche reizigers een soortgelijken indruk als het eerste gezicht van Engeland nu op een Noorman of op een Canadees te weeg brengt. De Staten-Generaal waren gedwongen geworden zich voor Cromwell te vernederen. Maar na de restauratie hadden zij zich gewroken, tegen Karel met goed gevolg oorlog gevoerd en een eervollen vrede gesloten. Hoe rijk de republiek echter ware, en welk hoog aanzien zij in Europa ook mocht genieten, zij was tegen Lodewijks macht niet opgewassen. Zij vreesde, en niet zonder goeden grond, dat zijn rijk zich weldra tot aan haar grenzen zou uitstrekken; en zij mocht met recht de onmiddellijke nabijheid duchten van een zoo machtig, eergierig en gewetenloos monarch. Nochtans was het niet gemakkelijk eenig middel tot afwending van het gevaar uit te denken. De Hollanders alleen konden de kans niet tegen Frankrijk doen keeren. Van de zijde van den Rijn hadden zij geen hulp te wachten. Verscheiden duitsche

vorsten waren reeds door Lodewijk gewonnen; en de keizer zelf werd door de hongaarsche misnoegden in verlegenheid gebracht. Engeland was door de herinnering aan de zware slagen, in den jongsten tijd toegebracht, van de Vereenigde-Provinciën gescheiden, en zijn staatkunde was sedert de restauratie dermate van wijsheid en geestkracht ontbloot geweest, dat het nauwelijks mogelijk was van die zijde eenigen degelijken bijstand te verwachten.

Maar het lot van Clarendon en de toenemende ongunstige stemming van het parlement noopten Karels raadgevers plotseling een staatkunde aan te nemen, die de natie verbaasde en verrukte tevens.

Het drievoudig verbond. Sir William Temple, de engelsche resident te Brussel, een der meest ervaren diplomaten en een der keurigste schrijvers van zijn tijd, had reeds aan zijn hof betoogd, dat het even wenschelijk als doenlijk was met de Staten-Generaal in verbond te treden ten einde de toenemende vergrooting van Frankrijk te stuiten. Een tijd lang had men zijn wenken weinig geteld; thans echter achtte men het noodig zich daarnaar te gedragen. Hem werd gelast met de Staten-Generaal te onderhandelen, en hij begaf zich naar den Haag, waar hij 't weldra eens werd met Jan de Witt, destijds den eersten staatsdienaar van Holland. Zweden, hoe gering zijn hulpbronnen ook waren, had veertig jaar te voren door het genie van Gustaaf Adolf een hoogen rang onder de europeesche mogendheden bereikt en was nog niet weder tot zijn natuurlijke stelling afgedaald. Dit land werd overreed om zich bij deze gelegenheid bij Engeland en de Staten aan te sluiten. Aldus werd de coalitie gevormd, bekend onder den naam van het drievoudig verbond. Lodewijk liet wel spijt en misnoegen blijken, maar achtte het niet staatkundig zich de vijandschap van zulk een verbond, tegelijk met die van Spanje, op den hals te halen Hij willigde diensvolgens de ontruiming in van een groot gedeelte des gebieds door zijn legers bezet. De vrede werd in Europa hersteld en het engelsch bestuur, kort geleden nog het voorwerp der algemeene verachting, werd eenige maanden lang door de vreemde mogendheden met schier even veel ontzag bejegend, als de protector eenmaal had genoten.

In Engeland zelf was het drievoudig verbond in den hoogsten graad populair. Het streelde den nationalen haat evenzeer als den nationalen trots; het stelde paal en perk aan de aanmatigingen van een machtig en eerzuchtig nabuur; het strengelde een nauwen band tusschen de voornaamste protestantsche staten; cavaliers en rondhoofden verheugden zich; maar de vreugde der rondhoofden was nog grooter dan die der cavaliers; want Engeland had zich nu ten nauwste verbonden met een land, waar het bestuur republikeinsch en de godsdienst presbyteriaansch was, tegen een staat, die door een eigenmachtig vorst beheerscht werd en der roomsch-katholieke godsdienst was toegedaan. Het parlement schonk luiden bijval aan het tractaat en sommige onhoffelijke pruttelaars noemden de sluiting er van de eenige goede daad, die sedert 's konings terugkomst verricht was.

De land-partij. De koning evenwel bekreunde zich weinig om de goedkeuring van zijn parlement of van zijn volk. Het drievoudig verbond beschouwde hij slechts als een tijdelijk hulpmiddel om onlusten te keeren, die waarschijnlijk

ernstig zouden geworden zijn. De onafhankelijkheid, de veiligheid, de waardigheid der natie, aan wier hoofd hij geplaatst was, waren hem onverschillig. Reeds begon hij grondwettige banden knellend te vinden. Sedert korten tijd had zich in het parlement een sterk verbond gevormd, bekend onder den naam der land-partij; tot haar behoorden al de openbare personen, die naar puritanisme en naar republicanisme overhelden, en velen die, schoon zij der staatskerk en der erfelijke monarchie waren toegedaan, nochtans door vrees voor papisme, door vrees voor Frankrijk en door misnoegen over de verkwisting, de losbandigheid en de trouweloosheid van het hof, naar de rijen der oppositie gedreven werden. De invloed dezer vereeniging van staatkundigen nam gestadig toe. Elk jaar traden eenige dier leden af, die tijdens de loyale geestvervoering van 1661 in het parlement verkozen waren, en de opengevallen zetels werden meestal door minder handelbare personen ingenomen. Karel beschouwde zich niet als koning, zoolang een vergadering van onderdanen rekenschap van hem kon vorderen alvorens zijn schulden te betalen, of gerechtigd was te vragen, wie van zijn bijzitten of tafelvrienden zich van het geld had weten meester te maken, dat voor de uitrusting en de bemanning der vloot bestemd was geweest. Ofschoon hij niet naar roem streefde, kwetsten hem toch de spotternijen, die somtijds bij de debatten in het Lagerhuis geuit werden, en eenmaal zelfs zocht hij de vrijheid van spreken op een snoode wijze te beteugelen. Sir John Coventry, een landedelman, had onder de beraadslagingen op scherpen toon met de losbandigheid van het hof den draak gestoken. Onder elke vroegere regeering zou hij waarschijnlijk voor den geheimen raad gedaagd en naar den Tower verwezen zijn. Thans sloeg men een anderen weg in. Heimelijk werd een troep boeven uitgezonden om den beleediger den neus af te snijden [1]). Wel verre van den geest van tegenstand te onderdrukken, veroorzaakte deze laaghartige wraak zulk een opschudding, dat de koning verplicht was zich de bittere vernedering te getroosten een besluit te onderteekenen, waarbij de werktuigen zijner wraak veroordeeld werden en tevens hem het recht ontzegd werd hun genade te schenken.

Doch, hoe wars hij ook was van de grondwettige beperkingen, welken weg kon hij inslaan om er zich van te ontdoen? Slechts met behulp van een talrijk staand leger kon hij zich tot alleenheerscher verheffen en zoodanig leger had hij niet. Zijn inkomsten stelden hem, wel is waar, in staat om eenige geregelde troepen te onderhouden; doch deze, schoon talrijk genoeg om in het Lagerhuis veel wantrouwen en bezorgdheid te verwekken, waren nauwelijks toereikend om Whitehall en den Tower tegen een opstand van het londensche gepeupel te beschermen. Zulke opstanden waren inderdaad te

---

[1]) Macaulay gebruikt hier het woord »*Bullies*", dat moeijelijk terug te geven is. Het is bekend dat, gelijk ook wel elders, de jeugdige adel, de studenten enz. in Engeland, vermaakshalve in eenzame en onbewaakte straten soms de buitensporigste en meest barbaarsche gewelddadigheden op de eigendommen en de personen van anderen plegen, en dat zulks, voornamelijk in de zeventiende en achttiende eeuw, een groote plaag voor de londensche burgerij was. In den Spectator, komen bijzonderheden voor nopens genootschappen van jonge lieden, die dergelijke heldenfeiten tot het doel hunner vereeniging maakten (de zoogenaamde *Mohawks*, enz.)

duchten, want men had berekend, dat er in de hoofdstad en in de voorsteden niet minder dan twintig duizend van Cromwells oude soldaten woonden.

Aanknooping van geheime betrekkingen tusschen Karel II en het fransche hof.

Daar de koning er zijnen op gezet had zich aan den invloed des parlements te onttrekken en vermits hij tot die onderneming binnen 's lands op geen krachtdadige hulp kon rekenen, volgde daaruit, dat hij elders naar bijstand moest omzien. De macht en de rijkdom des konings van Frankrijk zouden wellicht voor de zware taak berekend zijn en de onbeperkte monarchie in Engeland kunnen vestigen; doch zulk een bondgenoot zou ongetwijfeld voor deze dienst degelijke blijken van dankbaarheid verwachten. Karel zou tot den rang van een groot leenman afdalen en slechts vrede en oorlog maken, naar gelang het gouvernement, dat hem beschermde, zulks voorschreef. Zijn verhouding tot Lodewijk zoude die, waarin de Rajah van Nagpore en de koning van Oude thans tot de britsche regeering staan, zeer nabij komen. Deze vorsten zijn verplicht de oostindische compagnie, in alle, zoo aanvallende als verdedigende krijgsondernemingen bij te staan en geen diplomatieke betrekkingen te onderhouden, dan alleen die, welke door deze compagnie goedgekeurd zijn. Daarentegen beveiligt de compagnie hen tegen opstanden. Zoolang zij hun verbintenissen tegenover die opperste macht getrouw nakomen, vergunt men hun over groote inkomsten te beschikken, hun harems van schoone vrouwen te voorzien, zich in gezelschap hunner meest begunstigde tafelbroeders aan geestdoovende uitspattingen over te geven en elken onderdaan, die zich hun misnoegen mocht op den hals halen, straffeloos te verdrukken [1]). Zulk een leven zou ondraaglijk zijn voor een man van hooghartige inborst en van krachtige geestvermogens; voor Karel echter, zinnelijk, traag en onbekwaam tot eenige sterke geestesinspanning, daarenboven van alle vaderlandsliefde en van alle eergevoel verstoken, had dit vooruitzicht niets onaangenaams.

Het mag echter meer bevreemding baren, dat de hertog van York zijn medewerking geleend heeft tot het plan om de kroon te vernederen, die hij waarschijnlijk eenmaal zelf zou dragen: want hij was trotsch en heerschzuchtig van aard; ook bleef hij tot het laatste oogenblik door aarzelen en tegenstreven zijn afkeer van het fransche juk duidelijk genoeg aan den dag leggen. Maar door bijgeloof was hij bijna even laag gedaald als zijn broeder door traagheid en ondeugd. Jakobus was thans roomsch-katholiek. Dweepzucht was het heerschend gevoel van zijn bekrompen en hardvochtig gemoed geworden en had zich dermate met zijn liefde tot gezag vermengd, dat die twee hartstochten nauwelijks meer van elkander te onderscheiden waren. Het scheen uiterst onwaarschijnlijk, dat hij zonder vreemde hulp het overwicht of ook slechts bloote toelating voor zijn geloof zou verwerven; en hij was in een geestgesteldheid, die hem niets vernederends zou laten zien in welken stap ook, die tot bevordering der belangen van de ware kerk kon strekken.

Er werd een onderhandeling aangeknoopt, die verscheiden maanden

[1]) Het verheugt mij hier te mogen bijvoegen, dat sedert deze regelen geschreven werden, het grondgebied, zoowel van den Rajah van Nagpore als dat van den koning van Oude bij de britsche bezittingen opgenomen is. (1857)

duurde. De voornaamste tusschenpersoon tusschen de engelsche en fransche hoven was de schoone, bevallige en schrandere Henriette, hertogin van Orleans, zuster van Karel, schoonzuster van Lodewijk, en beider lieveling. De koning van Engeland bood aan het roomsch-katholieke geloof te belijden, het drievoudig verbond te ontbinden en zich met Frankrijk tegen Holland te vereenigen, bijaldien Frankrijk zich verbinden wilde hem de noodige hulp in geld en troepen te verstrekken om hem van zijn parlement onafhankelijk te maken. Aanvankelijk veinsde Lodewijk deze voorstellen met onverschilligheid aan te hooren, en hij stemde er ten laatste in toe met de houding van iemand, die meent een belangrijke gunst te bewijzen; inderdaad echter was de weg, dien hij besloten had te volgen, een weg, waarop hij wel winnen, maar niets verliezen kon.

Inzichten van Lodewijk XIV ten aanzien van Engeland.

Het schijnt zeker, dat hij er nooit ernstig aan gedacht heeft despotisme en papisme door kracht van wapenen in Engeland in te voeren. Hij moest wel inzien, dat zulk een onderneming, hachelijk en in den hoogsten graad gevaarlijk, Frankrijk vele jaren lang tot de uiterste krachtsinspanning zou noodzaken en volstrekt onbestaanbaar zijn zou met andere meer belovende vergrootingsplannen, die hem nader aan het hart lagen. Hij zou inderdaad gaarne de verdienste en den roem verworven hebben der kerk, waarvan hij lid was, tegen billijke voorwaarden een groote dienst te bewijzen; maar hij was weinig geneigd om zijn voorouders na te volgen, die in de twaalfde en de dertiende eeuw de kern der fransche ridderschap naar Syrië en Egypte ter slachtbank voerden; en hij wist zeer goed, dat een kruistocht tegen het protestantisme in Groot-Brittanje niet minder gevaarlijk zou zijn dan de expeditiën, in welke de legers van Lodewijk VII en Lodewijk IX te gronde waren gegaan. Hij had geen reden om den Stuarts onbeperkte macht toe te wenschen. Hij beschouwde de engelsche staatsregeling geenszins met de gevoelens, die in later tijden vorsten aangespoord hebben om de vrije instellingen van aangrenzende natiën te beoorlogen. Tegenwoordig heeft éene groote, voor de volksregeering gezinde partij haar vertakkingen in elk beschaafd land. Elk belangrijk voordeel, dat die partij behaalt, om het even waar, is bijna zeker het teeken tot algemeene beweging. Het is niet te verwonderen, dat regeeringen, die door een gemeen gevaar bedreigd zijn, in verstandhouding met elkander treden tot het verleenen van wederkeerigen steun. In de zeventiende eeuw echter bestond zoodanig gevaar nog niet. Tusschen de openbare stemming in Engeland en de openbare stemming in Frankrijk lag een breede klove. Onze instellingen en partijen werden te Parijs even weinig begrepen als te Constantinopel. Men mag er aan twijfelen, of een enkel der veertig leden van de fransche akademie een engelsch boekdeel in zijn boekerij had, of één hunner Shakespeare, Jonson of Spenser wel ooit had hooren noemen. Enkele hugenooten, die den oproerigen geest hunner voorouders geërfd hadden, koesterden wellicht nog eenige sympathie voor hun geloofsbroeders, de engelsche rondhoofden; maar de hugenooten waren thans niet meer te duchten. De Franschen, over het geheel der kerk van Rome toegedaan en trotsch op de grootheid van hun koning en op hun verkleefdheid aan hem, volgden onze worstelingen tegen het papisme en tegen de macht der willekeur niet alleen zonder bewondering of medegevoel,

maar zelfs met tegenzin en afkeuring. Het zou derhalve een groote dwaling zijn Lodewijks handelingen aan de beweegredenen toe te schrijven, die in onzen tijd de heilige alliantie noopten zich met de inwendige onlusten van Napels en Spanje te bemoeijen.

Desniettemin waren de door het hof van Whitehall gedane voorstellen hem uiterst welkom. Reeds beraamde hij reusachtige ontwerpen, die bestemd waren om Europa meer dan veertig jaren lang in bestendige gisting te houden. Hij wenschte de Vereenigde Provinciën te vernederen en België, Franche-Comté en Lotharingen bij zijn bezittingen te voegen. En dit was nog alles niet. De koning van Spanje was een ziekelijk kind. Het was waarschijnlijk, dat hij zonder nakomelingschap zou sterven. Zijn oudste zuster was koningin van Frankrijk. Het was bijna zeker dat er, en wellicht al zeer spoedig, een dag zou aanbreken, dat het huis van Bourbon aanspraak zou kunnen maken op dat ontzaglijk rijk, waarin de zon niet onderging. De vereeniging van twee groote monarchieën onder een hoofd zoude waarschijnlijk door een continentaal verbond bestreden worden. Doch Frankrijk kon op zich zelf het hoofd bieden aan elk continentaal verbond. Engeland kon het overwicht in de schaal leggen. Van de houding, die Engeland in zulk een krisis zou aannemen, kon het lot der wereld afhangen; en het was algemeen bekend, dat het engelsche parlement en het engelsche volk de staatkunde, die tot het drievoudig verbond geleid had, zeer toegedaan waren. Niets derhalve kon Lodewijk aangenamer zijn, dan te vernemen, dat de vorsten van het huis Stuart zijn hulp behoefden en zij bereid waren die hulp door onbepaalde dienstwilligheid te koopen. Hij besloot van de gelegenheid gebruik te maken en ontwierp voor zich zelven een plan, dat hij zonder ter rechter of ter linker zijde af te wijken bleef volgen, totdat de omwenteling van 1688 zijn geheele politiek verijdelde. Hij verklaarde zich ten volle bereid de ontwerpen van het engelsche hof te bevorderen. Hij beloofde ruime hulp. Van tijd tot tijd gaf hij ook juist zooveel als dienen kon om de hoop levendig te houden, en als hij zelf zonder ongelegenheid of bezwaar missen kon. Op deze wijze gelukte het hem tegen veel geringer kosten dan hij aan den aanbouw en aan de verfraaijing van Versailles of van Marli besteedde, Engeland gedurende bijna twintig jaar tot een schier even onbeduidend lid van het europeesch statenstelsel te maken, als de republiek van San Marino is.

Het was zijn doel niet onze staatsregeling te vernietigen, maar wel de verschillende elementen, waaruit zij samengesteld was, in een staat van voortdurenden strijd te houden en onverzoenlijke vijandschap te verwekken tusschen hen, die de macht van het geld en hen, die de macht van het zwaard in handen hadden. Beurtelings kocht hij met dit voornemen beide partijen om, vuurde beiden aan, hield gelijktijdig de ministers der kroon en de hoofden der oppositie in zijn bezoldiging, zette het hof aan om weerstand te bieden aan de oproerige aanmatigingen van het parlement en waarschuwde het parlement tegen de willekeurige plannen van het hof.

Een der kunstgrepen, die hij bezigde om invloed in de engelsche raadszalen te verkrijgen, verdient bijzondere vermelding. Karel, ofschoon onvatbaar voor liefde in den hoogeren zin van het woord, was de slaaf van elke

vrouw, wier schoonheid zijn begeerte opwekte en wier manieren en liefelijk gepraat hem een aangename tijdkorting verschaften. Terecht inderdaad zou een echtgenoot bespot worden, die zelfs van een vrouw van hoogen rang en vlekkelooze deugd, zich slechts de helft liet welgevallen van hetgeen de koning van Engeland van bijzitten verduurde, die, schoon ze alles aan zijn mildheid te danken hadden, zijn hovelingen bijkans onder zijn oogen liefkoosden. De dolle buijen van Barbara Palmer en den onbesuisden moedwil van Eleonora Gwijnn had hij geduldig verdragen. Lodewijk meende, dat een schoone, losbandige en listige Fransche de meest geschikte afgezant zou zijn, die men naar Londen kon zenden: zoodanig een vrouw was Louise, een dame van het huis van Querouailles, door onze ruwe voorvaderen madam Carwell genaamd. Weldra zegevierde zij over al haar mededingsters, werd tot hertogin van Portsmouth verheven, met schatten overladen en kreeg een heerschappij, die slechts met Karels dood eindigde.

Traktaat van Dover. De belangrijkste voorwaarden van het verbond tusschen de twee rijken werden in een geheim verdrag besloten, dat in Mei 1670 te Dover onderteekend werd, juist tien jaar na den dag, dat Karel onder de toejuichingen en vreugdetranen van een al te vertrouwend volk in die zelfde haven geland was.

Bij het verdrag nam Karel aan de roomsch-katholieke religie openlijk te belijden, ter vernietiging van de macht der Vereenigde Provinciën zijn wapenen met die van Lodewijk te vereenigen en de geheele krijgsmacht van Engeland, zoo te land als ter zee, te zullen bezigen tot ondersteuning der aanspraken van het huis van Bourbon op het uitgestrekte rijk van Spanje. Lodewijk, daarentegen, verbond zich tot het betalen van een ruim subsidie en beloofde op eigen kosten een leger tot ondersteuning van zijn bondgenoot te zullen uitzenden, indien er in Engeland eenig oproer mocht uitbarsten.

Dit verdrag werd onder sombere voorboden aangegaan. Zes weken nadat het onderteekend en verzegeld was, was de beminnelijke prinses niet meer, wier invloed op haar broeder en zwager voor haar vaderland zoo verderfelijk was geweest. Haar dood gaf aanleiding tot vreeselijke vermoedens, die voor een oogenblik dreigden de nieuw aangeknoopte vriendschapsbetrekkingen tusschen de huizen Stuart en Bourbon te zullen afbreken; alras echter werden nieuwe betuigingen van onverminderde welwillendheid tusschen de bondgenooten gewisseld.

De hertog van York, te kortzichtig om het gevaar te beseffen, of te dweepziek om er zich aan gelegen te laten liggen, verlangde met ongeduld naar de onverwijlde uitvoering van het artikel, dat de roomsch-katholieke godsdienst betrof. Lodewijk echter bezat wijsheid genoeg, om te erkennen, dat, zoo deze weg werd ingeslagen, er een uitbarsting in Engeland te duchten was, die naar alle waarschijnlijkheid juist die gedeelten van zijn ontwerp zou verijdelen, welke hem het meest ter harte gingen. Men besloot dus, dat Karel zich alsnog voor protestantsch uitgeven en op hooge feestdagen het sacrament nemen zoude overeenkomstig het ritueel der anglicaansche kerk. Zijn broeder, meer nauwgezet, verscheen niet langer in de koninklijke kapel.

Omstreeks dezen tijd stierf de hertogin van York, dochter van den ver-

bannen graaf van Clarendon. Zij had sints eenige jaren in 't geheim het roomsch-katholiek geloof omhelsd en liet twee dochters na, Maria en Anna, die later elkander als koninginnen van Engeland opvolgden. Deze werden op 's konings uitdrukkelijken last in het protestantsche geloof opgeleid, daar hij wel inzag, dat 't hem niet baten zoude zich voor een lid der anglicaansche kerk uit te geven, indien hij toeliet dat kinderen, die bestemd schenen om zijn kroon te erven, tot leden der roomsche kerk opgeleid wierden.

De voornaamste dienaren der kroon waren te dien tijde mannen, wier namen te recht een geenszins benijdenswaardige vermaardheid verkregen hebben. Evenwel, wij moeten ons wachten op hun nagedachtenis een blaam te werpen, die billijkerwijze alleen hun gebieder moet treffen. Het traktaat van Dover is voornamelijk den koning zelven te wijten. Hij zelf hield daarover bijeenkomsten met fransche gemachtigden; eigenhandig schreef hij daarover vele brieven; hij was de man, die het eerste voorstel deed van de schandelijkste artikelen, welke het behelsde, en sommige dier artikelen hield hij voor het meerendeel der leden van zijn kabinet of zijner kabaal, gelijk het doorgaans genoemd werd, zorgvuldig verborgen.

Aard van het engelsche kabinet. Weinig trekken van onze geschiedenis zijn zoo merkwaardig als de oorsprong en de ontwikkeling der macht, die het kabinet thans bezit. Van vroegen tijd af stond den koning van Engeland een geheime raad ten dienste, wien de wet vele belangrijke verrichtingen en plichten opdroeg. Gedurende verscheiden eeuwen werd dit kollege over de ernstigste en teederste staatsaangelegenheden geraadpleegd, doch van lieverlede werd de aard gewijzigd. Voor spoedige afdoening en geheimhouding werd het te talrijk. De titel van geheimraad werd dikwerf als eerebewijs aan personen geschonken, wien niets toevertrouwd en wier gevoelen nooit gevraagd werd. Bij belangrijke aangelegenheden won de souverein den raad in van een klein aantal toongevende staatsdienaren. Vroegtijdig reeds had Bacon met zijn gewoon helder oordeel en zijn bekende scherpzinnigheid de voor- en nadeelen dezer handelwijze in het licht gesteld; doch eerst na de restauratie begon deze beperkte raad de algemeene aandacht tot zich te trekken. Vele jaren lang bleven de staatkundigen van den ouden stempel het kabinet beschouwen als een ongrondwettig en gevaarlijk kollege. Desniettemin nam het gestadig in belangrijkheid toe; ten laatste maakte het zich meester van de hoogste uitvoerende macht en nu, sedert verscheiden geslachten, wordt het voor een wezenlijk bestanddeel onzer staatsinrichting gehouden. Nochtans bleef het, hoe zonderling dit ook moge klinken, geheel vreemd aan de wet. De namen der edellieden en der gentlemen die het vormen, worden nooit officiëel aan het publiek bekend gemaakt. Er worden geen aanteekeningen van hun bijeenkomsten en besluiten gehouden; evenmin is het bestaan van een kabinet ooit bij eenige parlementsacte erkend geworden.

De Kabaal. Gedurende eenige jaren werd het woord kabaal algemeen gebezigd, in dezelfde beteekenis als het woord kabinet. In 1671 wilde een grillig toeval, dat het kabinet uit vijf personen bestond, wier eerste naamletters in het engelsch het woord *cabal* (kabaal) uitmaakten: Clifford, Arlington, Buckingham, Ashley en Lauderdale.

Sir Thomas Clifford was een der commissarissen van de schatkist en had zich in het Lagerhuis bijzonder onderscheiden. Van de leden der *cabal* was hij de achtenswaardigste; want met een vurig en heerschzuchtig gemoed vereenigde hij een krachtig, schoon jammerlijk afgedwaald gevoel van eer en plicht.

Henry Bennet, lord Arlington, destijds secretaris van staat, had zich, sedert hij de mannelijke jaren bereikt had, voornamelijk op het vaste land opgehouden en had geleerd staatsregeling en kerkordening met die wereldburgerlijke onverschilligheid te beschouwen, welke men veeltijds zal opmerken in personen, wier leven in zwervende diplomatie werd doorgebracht. Bestond er een regeeringsvorm, die hem behaagde, het was de fransche. Gaf hij aan eenige kerk de voorkeur, het was aan die van Rome. Hij had eenig talent voor gemeenzaam onderhoud en voor het verrichten van gewone regeeringszaken. Hij had in den loop van een leven, aan reizen en aan onderhandelingen besteed, de kunst geleerd om zijn taal en manieren naar de personen te voegen, met wie hij in aanraking kwam. Zijn levendigheid in het kabinet strekte tot vermaak des konings; zijn deftigheid bij debatten en conferentiën verschafte hem aanzien bij het publiek; en het was hem gelukt, deels door betoonde diensten, deels door schoone beloften, zich een aanmerkelijken persoonlijken aanhang te verschaffen.

Buckingham, Ashley en Lauderdale waren menschen, bij wie de onzedelijkheid, onder de staatsmannen van dien tijd heerschende, zich vertoonde in haar afschuwelijkste gedaante, doch gewijzigd door groot verschil van inborst en geestvermogens. Buckingham had tot oververzadiging alle genietingen gesmaakt en nu de eerzucht als tijdverdrijf ter hand genomen. Gelijk hij getracht had zich met bouwkunde en met toonkunst, met het schrijven van kluchtspelen en het zoeken naar den steen der wijzen, afleiding te verschaffen, zoo zocht hij thans zijn genoegen in een geheime onderhandeling en in een hollandschen oorlog. Reeds was hij, veeleer uit wuftheid en zucht tot afwisseling dan met ernstiger inzicht, tegenover alle partijen trouweloos geweest. Nu eens had hij zich onder de cavaliers geschaard; dan weder waren er bevelen tot inhechtenisneming tegen hem uitgevaardigd, wegens het onderhouden eener hoogverraderlijke betrekking met het overgebleven gedeelte der republikeinsche partij in de City. Thans was hij weder hoveling en begeerig om 's konings gunst te winnen door diensten, waarvan de vermaardsten onder hen, die voor het koninklijk huis geleden en gestreden hadden, met afschuw zouden zijn teruggedeinsd.

Ashley, oneindig sterker van geest en door veel ernstiger en feller eerzucht gedreven, was even veranderlijk geweest; doch bij hem was dit geen gevolg van lichtzinnigheid, maar van weldoordachte baatzucht. Hij had een reeks van regeeringen gediend en verraden; doch voor al dat verraad had hij de juiste ure zoo wel gekozen, dat zijn voorspoed, door alle omwentelingen heen, steeds klimmende was geweest. De menigte, verbaasd over een geluk, dat onveranderlijk bleef, terwijl alles rondom hem aan gedurige wisseling onderhevig was, schreef hem een bijkans wonderbare voorkennis toe en vergeleek hem met den hebreeuwschen staatsman, van wien geschreven staat, dat zijn raad was, alsof men het orakel Gods geraadpleegd had.

Lauderdale, luidruchtig en ruw zoowel in vroolijkheid als in toorn, was, onder den uiterlijken schijn van woeste rondborstigheid, wellicht de oneerlijkste persoon van de geheele kabaal. Hij had zich onder de schotsche opstandelingen van 1638 doen opmerken, en het covenant ijverig voorgestaan. Men lei hem ten laste, dat hij sterk betrokken was geweest in den verkoop van Karel I aan het engelsche parlement, en hij was derhalve in het oog van goede cavaliers een verrader, zoo mogelijk van nog erger soort dan die, welke in het hoog gerechtshof gezeten hadden. Dikwerf sprak hij met uitbundige scherts van den tijd, dat hij een femelaar en een muiter was geweest, en thans werd hij door het hof als het voornaamste werktuig gebezigd om het episcopaat zijn afkeerigen landslieden op te dringen; waarbij hij zich niet ontzag, ruimschoots gebruik te maken van zwaard en strop en foltertuig. Zij evenwel, die hem kenden, wisten dat na dertig jaren tijdsverloop zijn innerlijk gevoel hetzelfde was gebleven, dat hij de nagedachtenis van Karel I nog steeds haatte en der presbyteriaansche kerkordening nog boven alle andere de voorkeur gaf.

Hoe weinig schroomvallig Buckingham, Ashley en Lauderdale ook waren, men achtte het nochtans niet raadzaam hun 's konings voornemen toe te vertrouwen om zich roomsch-katholiek te verklaren. Een valsch verdrag, waar men het artikel aangaande de godsdienst had uitgelaten, werd hun voorgelegd. Slechts de handteekeningen en zegels van Clifford en Arlington zijn aan het echte traktaat gehecht. Beide deze staatsmannen koesterden een groote vooringenomenheid voor de oude kerk, welke de moedige en vurige Clifford al spoedig rondborstig beleed, doch die de meer terughoudende en armhartige Arlington verzweeg tot dat de angst van den naderenden dood hem oprechtheid afdwong. De drie andere kabinets ministers echter, waren mannen, voor wie niet licht iets duister gehouden kon worden, en die waarschijnlijk meer vermoedden dan hun bepaald geopenbaard werd. Immers, de staatkundige verplichtingen, die jegens Frankrijk aangegaan werden, waren hun ten volle bekend en zij schaamden zich niet van Lodewijk groote geschenken aan te nemen.

Karels eerste oogmerk was thans van het Lagerhuis bewilligingen te erlangen, die tot de uitvoering van het geheime verdrag zouden kunnen leiden. De kabaal, die aan het bestuur was, tijdens ons staatswezen in een overgangstoestand verkeerde, vereenigde gebreken van verschillenden aard in zich, die tot twee verschillende tijdperken en tot twee verschillende stelsels behoorden. Gelijk deze kwade raadgevers onder de laatste engelsche staatsmannen geteld worden, die ernstig aan de vernietiging van het parlement dachten, evenzoo waren zij ook de eerste, die de omkooping op groote schaal beproefd hebben. In hun staatkunde ontmoeten wij zoowel het laatste spoor van Straffords »doortastende maatregelen", als het eerste van die stelselmatige omkooping, welk later door Walpole bedreven werd. Evenwel, zij moesten al spoedig erkennen, dat, schoon het Huis der Gemeenten voornamelijk uit cavaliers bestond, en schoon men posten en fransch goud aan de leden verkwist had, er nochtans geringe kans bestond, dat ook slechts de minst hatelijke gedeelten van het te Dover beraamde plan door een meerderheid gesteund zouden worden. Men moest bedrog te baat

nemen. De koning verklaarde zich derhalve zeer gehecht aan de beginselen van het drievoudig verbond en betuigde, dat het noodig zou zijn de vloot te vermeerderen, indien men Frankrijks eerzucht in toom wilde houden. Het Huis der Gemeenten viel in den strik en besloot tot een bewilliging van achtmaal honderdduizend pond. Terstond werd het parlement ontbonden, en het hof, alzoo van alle toezicht bevrijd, ging tot de uitvoering van het groote ontwerp over.

Schorsing van de betalingen der schatkist.

De financieele moeijelijkheden waren groot. Een oorlog met Holland kon slechts met ontzettende kosten gevoerd worden. De gewone middelen waren hoogstens toereikend tot onderhoud van het bestuur in tijd van vrede. De achtmaal honderdduizend pond, die men onlangs het Lagerhuis had afgetroggeld, waren zelfs niet voldoende om de kosten der vloot en van het leger slechts gedurende een enkel jaar te dekken. Na de vreeselijke les, die het lange parlement gegeven had, durfde zelfs de kabaal niet de heffing van zoogenaamde vrijwillige bijdragen of van scheepsgeld aanraden. In deze verlegenheid stelden Ashley en Clifford een schandelijke schennis van openbare trouw voor. De goudsmeden van Londen waren te dien tijde niet slechts handelaren in edele metalen, maar ook bankiers, en gewoon somwijlen groote sommen aan het bestuur te leenen. In voldoening van deze uitschotten ontvingen zij aanwijzingen op de staatsinkomsten en werden met interest betaald, naar gelang de belastingen geïnd werden. Ongeveer dertien honderdduizend pond waren op deze wijze aan de eer van het land toevertrouwd. Eensklaps werd bekend gemaakt, dat het niet gelegen kwam het kapitaal te voldoen en dat de geldschieters zich met de interest moesten tevreden stellen. Zij waren diensvolgens buiten staat hun eigen verplichtingen na te komen. De beurs raakte in oproer; verscheiden groote handelshuizen vielen en schrik en kommer verspreidden zich door de gansche maatschappij. Inmiddels naderde men het despotisme met groote schreden. Proclamaties, waarbij parlementsacten werden geschorst, of bevolen werd wat alleen het parlement wettiglijk gelasten kon, verschenen ras na elkander. Het belangrijkste van deze edicten was de toegevendheids verklaring (declaratie van indulgentie). In dit document werden de strafwetten tegen de roomsch-katholieken op koninklijk gezag opgeheven en ten einde het wezenlijke doel van dien maatregel niet te laten merken, werden tegelijk ook de wetten tegen de protestantsche afgescheidenen buiten werking gesteld.

Oorlog met de Vereenigde-Provinciën, en groot gevaar waarin deze geraken.

Een paar dagen na de openbaarmaking der toegevendheidsverklaring werd de oorlog aan de Vereenigde-Provinciën verklaard. Ter zee hielden de Hollanders den strijd met eere vol; maar te land werden zij aanvankelijk door onwederstaanbare overmacht vermeesterd. Een fransch leger was den Rijn overgetrokken. De eene vesting na de andere opende haar poorten. Drie der zeven provinciën van het bondgenootschap werden door de aanvallers bezet. De vuren van het vijandelijk leger waren van de daken van het amsterdamsch stadhuis te zien. De van buiten zoo fel bestookte republiek was tenzelfden tijde door inwendige twisten verdeeld. Het bestuur was in handen van een nauw aaneengesloten oligarchie van machtige burgers. Er bestonden talrijke zelfver-

kozen stedelijke raden, die, elk in zijn eigen kring, vele souvereiniteitsrechten uitoefenden. Deze raden zonden afgevaardigden naar de provinciale staten en deze zonden er naar de staten-generaal. Een erfelijke eerste overheidspersoon was geen noodwendig bestanddeel dezer staatsinrichting. Nochtans had een in groote mannen voorbeeldeloos vruchtbaar geslacht van lieverlede een groot en bijkans onbepaald gezag verworven. Willem, de eerste van dien naam, prins van Oranje-Nassau en stadhouder van Holland, had den gedenkwaardigen opstand tegen Spanje bestuurd. Zijn zoon Maurits was kapitein-generaal en de voornaamste staatsdienaar van zijn land geweest; hij had zich door uitstekende bekwaamheden en aan den staat bewezen diensten, zoo wel als door eenige stoute en willekeurige bedrijven, tot bijna souvereine macht verheven en een gedeelte dezer macht aan zijn geslacht nagelaten. De invloed der stadhouders was voor de oligarchie der steden een voorwerp van ergernis en ijverzucht; doch het leger en het groote getal burgers, dat van alle deel in de regeering uitgesloten was, beschouwden de burgemeesters en afgevaardigden met denzelfden weerzin, waarmede de legioenen en het volk van Rome den senaat beschouwden, en waren even vurig voor het Huis van Oranje gezind als de legioenen en het volk van Rome voor het Huis van Cæsar. De stadhouder voerde het opperbevel over de krijgsmacht van het gemeenebest, beschikte over alle militaire commando's, benevens voor een groot gedeelte over de vervulling van burgerlijke betrekkingen, en was van bijna koninklijke staatsie omgeven.

Prins Willem II had veel tegenkanting van de zijde der oligarchische partij ondervonden. Zijn leven was in 1650 onder zware burgerlijke onlusten geëindigd. Hij stierf kinderloos; de aanhangers van zijn huis bleven gedurende een korten tijd zonder opperhoofd; en het gezag, dat hij bezeten had, werd onder de stedelijke raden, onder de provinciale staten en de Staten-Generaal verdeeld.

Doch weinige dagen na Willems dood bracht zijn weduwe, Maria, dochter van Karel I, koning van Groot-Britanje, een zoon ter wereld, die bestemd was den roem en het aanzien van het Huis van Nassau ten top te voeren, de Vereenigde Provinciën tegen slavernij te behoeden, de macht van Frankrijk te fnuiken en de engelsche staatsregeling op duurzame grondslagen te vestigen.

Willem Prins van Oranje. Deze prins, Willem Hendrik genaamd, was van zijn geboorte af een voorwerp van ernstige bezorgdheid voor de partij, die thans in Holland oppermachtig was, en van trouwe genegenheid voor de oude vrienden van zijn geslacht. Hij stond in hoog aanzien als de bezitter van een vorstelijk vermogen, als het hoofd van een der doorluchtigste Huizen in Europa, als een der souvereine vorsten van het duitsche rijk, als een prins van den koninklijken bloede van Engeland en bovenal als de afstammeling der stichters van Nederlands vrijheid. Evenwel, de hooge waardigheid, die voormaals in zijn familie als erfelijk beschouwd werd, bleef onvervuld; en de toeleg der aristokratische partij was, dat er nooit weder een nieuwe stadhouder zijn zou. Intusschen werd het gemis aan dien eersten overheidspersoon in ruime mate vergoed door den raadpensionaris der provincie Holland, Jan de Witt, die door bekwaamheid, standvastigheid en rechtschapenheid in de raads-

vergaderingen der stedelijke oligarchie een onbetwistbaar overwicht verworven had.

De inval der Franschen had een volkomen verandering ten gevolge. Het gekwelde en beangstigde volk woedde vreeselijk tegen het bestuur. In dolle drift randde het de dapperste legerhoofden en de bekwaamste staatsmannen der geteisterde republiek aan. De Ruijter werd door het gepeupel gehoond. De gebroeders de Witt werden te 's Hage op 't wreedaardigst vermoord. De prins van Oranje, die wel geen schuld aan dezen moord had, doch bij deze, even als twintig jaren later bij een andere betreurenswaardige gelegenheid, misdaden in zijn belang gepleegd oogluikend had toegelaten, en daardoor een smet op zijn roem heeft geworpen, kwam zonder eenigen mededinger aan het hoofd van het bestuur. Hoe jeugdig hij ook was, zijn vurige en onverzettelijke geest, ofschoon onder een koel en stug voorkomen verborgen, wakkerde den moed zijner versaagde landgenooten ras weder aan. Vergeefs zochten zijn oom en de fransche koning hem door schitterende aanbiedingen van de republiek afvallig te maken. Tot de Staten-Generaal sprak hij een hooghartige en bezielende taal. Zelfs waagde hij een plan voor te stellen, dat den geest ademt van alouden heldenmoed, en welks uitvoering het schoonste onderwerp voor een heldendicht zou opgeleverd hebben, dat op het gansche gebied der nieuwe geschiedenis te vinden ware. »Dan zelfs, wanneer uw geboortegrond," zoo sprak hij tot de afgevaardigden, »met de wonderen, waarmede menschelijke nijverheid dien bedekt hebben, in den oceaan moest bedolven worden, dan nog zou alles niet verloren zijn. De Hollanders zouden Holland kunnen overleven. Vrijheid en reine godsdienst, door dwingelandij en dweepzucht uit Europa verdreven, zouden een schuilplaats vinden in de afgelegenste eilanden van Azië. De scheepsruimte, in de havens der republiek voorhanden, zou toereikend zijn om tweemaal honderdduizend landverhuizers naar den indischen archipel over te brengen. Daar zou het hollandsche gemeenebest een nieuw en roemrijker bestaan intreden, en onder de zuiderkeerkringen, tusschen suikerplantsoenen en muscaatboomen, zou het de beurs van een rijker Amsterdam, de scholen van een geleerder Leiden bouwen." De volksgeest ontwaakte en verhief zich met kracht De voorwaarden, door de verbonden mogendheden aangeboden, werden standvastig van de hand gewezen. De dijken werden doorgestoken en het land in een groote zee herschapen, waar de steden met haar wallen en torens als eilanden uit oprezen. De vijand was gedwongen zich door overijlde vlucht van een wissen ondergang te redden. Lodewijk, die het somtijds noodig achtte, zich aan het hoofd van zijn leger te vertoonen, maar een paleis verre boven een legerkamp verkoos, was reeds naar de nieuw aangelegde wandeldreven van Versailles teruggekeerd om door de vleitaal der dichters en de lonkjes der dames zijn ijdelheid te voeden.

Ras verliep nu het getij. De uitslag van den strijd ter zee was twijfelachtig geweest; te land hadden de Vereenigde-Provinciën een uitstel gewonnen, en een uitstel, hoe kort ook, was van groot belang. Door Lodewijks ver strekkende ontwerpen verontrust, snelden de beide geslachten van het groote oostenrijksche stamhuis te wapen. Spanje en Holland, door de herinnering van oude grieven en vernederingen gescheiden, werden thans verzoend door

de nabijheid van het gemeenschappelijk gevaar. Uit alle streken van Duitschland stroomden troepen naar den Rijn. De engelsche regeering had reeds alle middelen uitgeput, die door het bestelen van schuldeischers van den staat in haar bezit waren geraakt. Uit de City kon geen geldleening verwacht worden. Een poging om op koninklijk gezag belastingen te heffen zou oogenblikkelijk tot oproer geleid hebben, en Lodewijk, die thans den strijd tegen half Europa had vol te houden, was niet in staat middelen ter beteugeling van het engelsche volk te verstrekken. Het was noodzakelijk het parlement bijeen te roepen.

Vergadering van het parlement.

In de lente van het jaar 1673 kwamen de Huizen dus, na een reces van bijna twee jaren, weder bijeen. Clifford, thans pair en lord-thesaurier, Ashley, thans graaf van Shaftesbury en lord-kanselier, waren de personen, op wie de koning zich ten aanzien der leiding van het parlement voornamelijk verliet. De landpartij begon onmiddellijk de staatkunde der kabaal te bestrijden. De aanval werd niet stormenderhand, maar door middel van kunstmatig aangelegde loopgraven ondernomen. Het Lagerhuis gaf aanvankelijk de hoop, dat het 's konings buitenlandsche staatkunde zou ondersteunen, doch verlangde, dat hij dien steun zou koopen door volledige verzaking van zijn stelsel van binnenlandsche staatkunde. Het voornaamste oogmerk van het Lagerhuis was de herroeping der toegevendheids-verklaring. Onder het groot aantal impopulaire maatregelen, die het bestuur genomen had, was de afkondiging dezer verklaring de meest impopulaire geweest. De meest uiteenloopende gevoelens waren door deze zoo vrijzinnige, doch zoo despotiek doorgedreven handeling gekwetst. De vijanden van godsdienstvrijheid en de vrienden van burgerlijke vrijheid vonden zich allen aan dezelfde zijde geschaard; en deze twee klassen maakten negentien twintigsten der natie uit. De ijverige staatskerksgezinde verhief zijn stem tegen de gunst, die zoowel den papist als den puritein betoond was. De puritein, schoon hij zich over de opschorting der vervolgingen verheugen mocht, gevoelde weinig dankbaarheid voor een vrijheid, die hij met den antichrist te deelen had. En ieder Engelschman, die prijs stelde op vrijheid en wet, zag met bezorgdheid wat diepe inbreuk het prerogatief der kroon op het gebied der wetgeving gemaakt had.

Toegevendheids-verklaring.

Men moet in waarheid toegeven, dat het constitutioneele vraagstuk destijds niet van alle duisterheid vrij was. Onze vroegere koningen hadden ontegenzeggelijk aanspraak gemaakt op het recht om strafwetten in haar werking te schorsen, en dat recht ook met der daad uitgeoefend. De gerechtshoven hadden het erkend. De parlementen hadden het stilzwijgend toegelaten. Zelfs van de landpartij waagden het weinigen in weerwil der bestaande antecedenten en autoriteiten te ontkennen, dat zoodanig recht aan de kroon toekwam. En toch was de engelsche regeering van het eigenlijk despotisme schier niet te onderscheiden, wanneer dit koninklijk prerogatief geen grenzen had. Dat er evenwel een grens bestond, dit werd door den koning en door zijn ministers volmondig erkend; doch het was de vraag, of de toegevendheids-verklaring binnen, dan wel buiten die grens lag; en geen der partijen mocht er in slagen een grenslijn aan te wijzen, die den toets van het onderzoek kon doorstaan. Sommige tegenstanders van het be-

stuur klaagden, dat die verklaring niet minder dan veertig wetten schorste. Maar waarom geen veertig even goed als een enkele? Er was zelfs een redenaar, die het gevoelen uitte, dat de koning volgens de staatsregeling wel slechte, maar geen goede wetten kon opheffen. Het is overbodig de ongerijmdheid van zulk een onderscheiding aan te wijzen. De stelling, die in het Huis der Gemeenten algemeen aangenomen scheen, was deze, dat het recht van dispensatie alleen wereldlijke aangelegenheden betrof, maar zich geenszins over wetten uitstrekte, die tot beveiliging der godsdienst van den staat waren gemaakt. Daar echter de koning het opperhoofd der kerk was, scheen hem het recht van dispensatie, — wanneer hem dit in het algemeen toekwam, — ook niet betwist te kunnen worden in zaken, waarbij de kerk betrokken was. Overigens waren de hovelingen niet gelukkiger dan de tegenstanders van het bestuur geweest waren, in hun onderzoek naar de juiste grenzen van het koninklijk prerogatief [1]).

De waarheid is, dat het recht van dispensatie in de staatkunde een groote tegenstrijdigheid was. Theoretisch was het volstrekt onbestaanbaar met de beginselen van gemengd bestuur; maar het was ontstaan in tijden, dat de menschen zich weinig met theorieën ophielden. Praktisch was er geen grof misbruik van gemaakt; derhalve was het geduld en had allengs een soort van verjaringsrecht verkregen; eindelijk werd het na een lange tusschenpoos in een tijd van verlichting en bij een belangrijke gelegenheid, in een te voren nooit gekende mate en tot een algemeen verfoeid einde gebezigd. Het werd onverwijld aan een ernstig onderzoek onderworpen. Aanvankelijk echter waagde men 't niet, het voor volstrekt ongrondwettig te verklaren; men begon slechts met de erkentenis, dat het met den geest der staatsregeling in strijd was en dat, wanneer het onbeperkt moest blijven, het engelsche bestuur weldra van een beperkte in een onbeperkte monarchie zoude overgaan.

Intrekking dier verklaring. Onder den invloed van die vrees betwistte het Huis der Gemeenten 's konings recht tot het verleenen van dispensatie niet van alle strafwetten, maar toch van die, welke kerkelijke zaken betroffen, en gaf hem duidelijk te verstaan, dat het geen bijdragen ter voortzetting van den hollandschen oorlog zou bewilligen, ten ware de vorst afstand deed van dat recht. Een oogenblik toonde deze eenige geneigdheid om alles op het spel te zetten; doch Lodewijk raadde hem ten sterkste aan voor de noodzakelijkheid te bukken en op betere tijden te wachten, wanneer de fransche legermacht, die thans in een zwaren strijd op het vaste land de handen vol had, beschikbaar zou zijn voor het onderdrukken van mogelijke onlusten in Engeland. In de kabaal zelve begonnen zich teekenen van oneenigheid en verraad te vertoonen. Shaftesbury zag met zijn spreekwoordelijke scherpzinnigheid, dat een hevige reactie nabij was en alles op een soortgelijke krisis als die van 1640 wees. Hij had besloten, dat deze krisis hem niet in de toenmalige stelling van Strafford vinden zou; hij sloeg derhalve plotseling

---

[1]) De verstandigste uitdrukking, die te dezer zake in het Huis der Gemeenten gehoord werd, kwam van sir William Coventry: — »Onze voorouders hebben nimmer een grenslijn tusschen het prerogatief der kroon en de vrijheid getrokken."

een nieuwen weg in en erkende in het Huis der Lords, dat de verklaring onwettig was. De koning, alzoo door zijn bondgenoot en zijn kanselier verlaten, gaf toe, trok de verklaring in en beloofde plechtig, dat ze nimmer als antecedent aangevoerd zoude worden.

De toets-acte. Zelfs deze concessie was onvoldoende. Het Huis der Gemeenten, zich niet vergenoegende dat het den koning tot het opheffen der *indulgentie* gedwongen had, perste ook nog zijn onwillige toestemming tot een vermaarde wet af, die tot op den tijd van George IV in werking bleef. Deze wet, bekend onder den naam der toets-acte, bepaalde, dat alle personen, die eenig burgerlijk of militair ambt bekleedden, den suprematie-eed [1]) afleggen, een verklaring tegen de transsubstantiatie onderteekenen en zich het avondmaal in het openbaar en naar de gebruiken der anglicaansche kerk zouden laten toedienen. De aanhef gaf alleen vijandschap tegen de papisten te kennen, doch de wetsartikelen zelve waren voor de papisten weinig ongunstiger dan voor de strengste klasse van puriteinen. De puriteinen echter, ontsteld door de klaarblijkelijke overhelling van het hof tot het pauselijk geloof, en door eenige staatskerkgezinden bemoedigd tot de hoop, dat de protestantsche nonconformisten verlicht zouden worden, zoodra de roomsch-katholieken voor goed ontwapend waren, boden weinig tegenstand; en de koning, die in den uitersten geldnood verkeerde, kon het niet wagen zijn toestemming te weigeren. De wet werd bekrachtigd en de hertog van York dientengevolge in de noodzakelijkheid gebracht om de hooge waardigheid van Lord groot admiraal neder te leggen.

De kabaal wordt ontbonden. Tot dusverre had het Huis der Gemeenten zich niet tegen den hollandschen oorlog verklaard. Doch toen de koning nu tot belooning voor geld, dat hem niet dan met de uiterste behoedzaamheid werd toegelegd, zijn geheele plan van inwendig staatsbestuur had opgegeven, viel het zijn buitenlandsche staatkunde met onstuimigheid aan. Het verlangde, dat de koning Buckingham en Lauderdale voor altijd uit zijn raad zou verwijderen, en stelde een commissie in om het al of niet gepaste eener parlementsaanklacht tegen Arlington in overweging te nemen. Binnen korten tijd bestond de kabaal niet meer. Clifford, de eenige der vijf, die recht had om voor een eerlijk man te worden gehouden, weigerde zich aan den nieuwen toets te onderwerpen, legde den witten staf neder en nam de wijk naar zijn landgoed. Arlington verwisselde het ambt van staats-secretaris met een vreed-

---

[1]) Deze eed, onder de regeering van Elizabeth, bij de zoogenaamde suprematie-acte, welker ten uitvoerlegging tot vele vervolgingen aanleiding gaf, voor alle in functie zijnde geestelijken en voor alle leeken, die eenige rijksbediening bekleedden, als maatregel van beveiliging tegen de aanslagen der roomschgezinden, vastgesteld, vormt als het ware de basis der toets-acte, van welke later nog dikwerf sprake zal zijn, en luidt in effecte, dat de eedsaflegger den regeerenden koninklijken persoon, bij uitsluiting en zonder eenig voorbehoud, erkent als den eenigen en oppersten heerscher en machthebber in alle *kerkelijke* en staatszaken, alle ondergeschiktheid en gehoorzaamheid jegens vreemde vorsten, personen, *prelaten* en *potentaten* afzweert, en eindelijk, dat hij oprechte trouw, verkleefdheid en gehoorzaamheid jegens den souverein en zijn erven en opvolgers belooft, en zich verbindt hun macht, privilegiën, voorrechten en gezag met alle kracht voor te staan en te verdedigen.

zame en eervolle betrekking in 's konings hofhouding. Shaftesbury en Buckingham verzoenden zich met de oppositie en verschenen aan het hoofd van de woelige demokratie der City. Lauderdale bleef echter nog minister voor de schotsche aangelegenheden, waar het engelsch parlement zich niet in mengen kon.

Vrede met het hollandsche gemeenebest.

En nu eischte het Huis der Gemeenten, dat de koning vrede met Holland zou sluiten, en verklaarde uitdrukkelijk, dat er verder geen gelden tot voortzetting van den oorlog zouden bewilligd worden, ten ware bleek, dat de vijand hardnekkig weigerde in billijke voorwaarden te treden. Karel achtte het noodig de uitvoering van het traktaat van Dover tot gelegener tijd uit te stellen en de natie te vleijen door een schijnbaren terugkeer tot de staatkunde van het drievoudig verbond. Temple, die, zoolang de kabaal de overhand had, in stille afzondering te midden zijner boeken en bloemperken geleefd had, werd uit zijn kluis teruggeroepen. Door zijn bemiddeling werd met de Vereenigde Provinciën een afzonderlijke vrede gesloten; en hij werd op nieuw tot gezant in den Haag gekozen, waar zijn tegenwoordigheid als een zekere waarborg voor de oprechtheid van zijn hof beschouwd werd.

Bewindvoering van Danby.

De opperste leiding der zaken werd alsdan toevertrouwd aan Sir Thomas Osborn, een baronet uit Yorkshire, die in het Huis der Gemeenten blijken van uitstekende regeerings- en redenaarstalenten gegeven had. Hij werd tot Lord-thesaurier aangesteld, en al spoedig tot graaf van Danby verheven. Hij was geen man, wiens karakter, zoodra het aan een eenigszins hoogeren zedelijken maatstaf getoetst wordt, veel lof schijnt te verdienen. Hij werd door hebzucht en eerzucht gedreven, was zelf omkoopbaar en tevens de verleider van anderen. De kabaal had hem de kunst geleerd om parlementen om te koopen, een kunst, die destijds nog in haar kindsheid was en weinig hoop gaf ooit den trap van zeldzame volkomenheid te zullen bereiken, waartoe zij in de volgende eeuw opgevoerd werd. Hij bracht aanmerkelijke verbeteringen in het plan der eerste uitvinders. Zij hadden enkel redenaars omgekocht; aan Danby echter kon zich een ieder verkoopen, die over een stem te beschikken had. Evenwel moet de nieuwe minister niet gelijk gesteld worden met de onderhandelaars van Dover. Hij was niet geheel van de gevoelens ontbloot, die een Engelschman en protestant betamen; nimmer ook verloor hij in zijn ijver voor zijn eigen belangen die van zijn vaderland en van zijn godsdienst geheel uit het oog. Hij wenschte inderdaad de voorrechten der kroon uit te breiden; maar de middelen, die hij tot dat doel verlangde te bezigen, verschilden grootelijks van die, welke Arlington en Clifford aangewend hadden. Het denkbeeld om de heerschappij der willekeur te vestigen door de hulp van vreemde wapenen en door verlaging van het koninkrijk tot den staat van een afhankelijk vorstendom, vond nimmer ingang in zijn gemoed. Zijn plan was die klassen weder aan de monarchie te verbinden, die gedurende de woelingen van het vorig geslacht haar trouwhartige bondgenooten geweest en slechts door de jongste misdaden en dwalingen van het hof verwijderd waren. Met behulp van den ouden invloed der cavaliers, des hoogen adels, der landedellieden, der geestelijkheid en der hoogescholen, was het, dacht hij, mogelijk Karel, wel niet tot een abso-

luut monarch, maar toch tot een weinig minder machtig souverein te maken dan Elizabeth geweest was.

Door deze gevoelens aangespoord, vatte Danby het voornemen op het uitsluitend bezit der geheele, zoowel uitvoerende als wetgevende staatsmacht bij de partij der cavaliers te brengen. In het jaar 1675 werd met dat oogmerk aan de Lords een wetsontwerp voorgelegd, inhoudende, dat niemand eenig ambt bekleeden of in een der parlementshuizen zitting nemen zou, alvorens onder eede verklaard te hebben, dat hij verzet tegen de koninklijke macht in elk geval misdadig achtte, en dat hij nimmer trachten zou verandering in het bestuur der kerk of van den staat te brengen. Gedurende verscheiden weken hielden de verhandelingen, stemmingen en protesten, waartoe dit voorstel aanleiding gaf, het land in een staat van groote opgewondenheid. De oppositie in het Huis der Lords, aangevoerd door twee leden der kabaal, die verlangend waren de gunst der natie te herwinnen, Buckingham en Shaftesbury, was voorbeeldeloos onstuimig en hardnekkig, en bereikte eindelijk haar doel. Het wetsontwerp werd niet verworpen, wel is waar, maar opgehouden, verminkt en eindelijk geheel ter zijde geschoven.

Zoo willekeurig en uitsluitend was de strekking van Danby's binnenlandsche staatkunde; zijn denkbeelden ten aanzien der buitenlandsche deden hem meer eer aan. Zij liepen inderdaad lijnrecht tegen die der kabaal in, en verschilden weinig van die der landpartij. Bitter klaagde hij over de vernederde stelling, waartoe Engeland vervallen was, en verklaarde met meer nadruk dan wellevendheid, dat het zijn dierbaarste wensch was den Franschen behoorlijk ontzag voor zijn land in te kloppen. Deze gevoelens bewimpelde hij zoo weinig, dat hij bij een groot feestmaal, alwaar de hoogste dignitarissen van staat en kerk vergaderd waren, zich niet ontzag zijn glas te vullen en te drinken op het verderf van allen, die tegen een oorlog met Frankrijk gestemd waren. Hij zou inderdaad zijn vaderland gaarne met de mogendheden verbonden hebben gezien, die destijds tegen Lodewijk vereenigd waren, en wenschte tot dat einde Temple, den stichter van het drievoudig verbond, aan het hoofd van het departement te zien, dat met de leiding der buitenlandsche aangelegenheden was belast. Maar de macht van den eersten minister was beperkt. In zijn meest vertrouwelijke brieven klaagde hij, dat de dwaze verblinding zijns meesters Engeland belette een voegzame plaats onder de natiën van Europa in te nemen. Karel was onleschbaar dorstig naar fransch goud; hij had in geenen deele de hoop opgegeven om in toekomstige dagen eenmaal in staat te zullen zijn met behulp der fransche wapenen de onbeperkte monarchie in te voeren; en om beide redenen wenschte hij met het hof van Versailles op goeden voet te blijven.

De koning helde dus tot de eene en de minister tot een andere lijnrecht daartegenovergestelde buitenlandsche staatkunde over. De souverein echter bezat, evenmin als de minister, het karakter om eenig doel met onwrikbare volharding te vervolgen. De een gaf telkens aan den aandrang van den ander toe; en hun tegenstrijdige neigingen en wederkeerige toegeeflijkheden gaven aan het geheele bestuur van zaken het karakter eener zonderlinge ongestadigheid. Uit lichtzinnigheid en uit traagheid duldde Karel somtijds, dat Danby maatregelen nam, die Lodewijk voor doodelijke be-

leedigingen moest opnemen. Aan den anderen kant leende Danby zich somtijds, liever dan zijn hooge betrekking op te geven, tot gedienstigheden, die hem bitter leed en schaamte berokkenden. De koning werd genoodzaakt toe te stemmen in het huwelijk der prinses Maria, oudste dochter en vermoedelijke erfgename des hertogs van York, met Willem van Oranje, den doodvijand van Frankrijk en den erfelijken verdediger der reformatie. Ja, zelfs werd de dappere graaf van Ossory, zoon van Ormond, den Hollanders te hulp gezonden met eenige britsche troepen, die op den bloedigsten dag van den ganschen oorlog den nationalen roem van onverzettelijken moed met luister handhaafden. Van de andere zijde kon de thesaurier er niet buiten eenige smadelijke finantieele overeenkomsten tusschen zijn gebieder en het hof van Versailles niet slechts toe te laten, maar zelfs, hoe onwillig en afkeerig dan ook, te helpen uitvoeren.

Moeijelijke stelling der landpartij.

Inmiddels werd de landpartij door twee krachtige gevoelens beurtelings naar twee geheel verschillende richtingen gedreven. De populaire partijhoofden vreesden Lodewijks grootheid, daar hij niet slechts aan de geheele macht der continentale alliantie het hoofd bood, maar zelfs er veld op won. Tevens echter vonden zij zich bezwaard om hun koning middelen tot beteugeling van Frankrijk toe te vertrouwen uit vrees, dat die middelen tot onderdrukking van Engelands vrijheden zouden gebezigd worden. De strijd tusschen deze beide evenzeer gegronde angsten gaf aan de staatkunde der oppositie een even stelselloos en weifelend aanzien, als die van het hof vertoond had. Het Huis der Gemeenten riep om een oorlog met Frankrijk, tot dat de koning, door Danby gedrongen om in dien wensch te bewilligen, geneigd scheen toe te geven en een leger begon te vormen. Zoodra men echter zag, dat de rekruteering begonnen was, maakte de vrees voor Lodewijk plaats voor eene andere. Men begon te duchten, dat de nieuwe lichtingen tot een dienst gebruikt zouden worden, in welke Karel veel meer belang stelde dan in de verdediging van Vlaanderen. Het Huis weigerde derhalve geldelijken onderstand te verleenen en riep even luide om afdanking der troepen als het te voren op wapening aangedrongen had. De geschiedschrijvers, die deze veranderlijkheid ernstig gelaakt hebben, schijnen de moeijelijke stelling van onderdanen, die redenen hadden om te gelooven, dat hun vorst met een vreemde en vijandige mogendheid tegen hun vrijheden samenspande, niet genoegzaam in aanmerking genomen te hebben. Hem krijgsmiddelen weigeren was den staat weerloos laten. Gaf men hem echter krijgsmiddelen, dan wapende men hem wellicht alleen tegen den staat. Onder zoodanige omstandigheden kan besluiteloosheid niet als bewijs van oneerlijkheid, zelfs niet van zwakheid, beschouwd worden.

Aard der betrekkingen, door die partij met het fransche gezantschap aangeknoopt.

Dit wantrouwen werd door den franschen koning zorgvuldig gevoed. Hij had Engeland lang onzijdig gehouden door de belofte van den troon tegen het parlement te zullen ondersteunen. Thans echter met schrik bespeurende, dat Danby's vaderlandslievende raadgevingen in het kabinet de overhand schenen te behouden, begon hij het parlement tegen den troon op te hitsen. Tusschen Lodewijk en de landpartij was eene, en niet meer dan eene zaak gemeen: diep wantrouwen in Karel. Had de landpartij zekerheid kunnen erlangen, dat haar souverein

geen ander voornemen had dan Frankrijk te beoorlogen, zij zou hem met ijver gesteund hebben. Had Lodewijk zeker kunnen zijn, dat de nieuwe lichtingen alleen bestemd waren om tegen de engelsche staatsregeling oorlog te voeren, hij zoude niet gepoogd hebben er zich tegen te verzetten. Maar Karel was zoo wuft en trouweloos, dat de fransche regeering en de engelsche oppositie, die verder in geen enkel punt overeenstemden, het daarin eens waren, dat zij zijn betuigingen niet geloofden, en beiden even begeerig waren om hem geldeloos en zonder leger te houden. Er werden betrekkingen aangeknoopt tusschen Barrillon, Lodewijks afgezant en diegenen onder de engelsche staatsmannen, die steeds de grootste vrees voor en den grootsten afkeer van de fransche overmacht getoond en ook werkelijk gevoeld hadden. Het meest oprechte lid der landpartij, Willem Lord Russell, zoon van graaf van Bedford, voelde zich onbezwaard met een vreemd gezantschap plannen te beramen om zijn eigen souverein in verlegenheid te brengen. Daartoe bepaalde zich Russells misstap. Zijn beginselen, evenzeer als zijn vermogen, verhieven hem boven alle verzoeking van baatzucht; doch er bestaat slechts te veel grond om te gelooven, dat zijn bondgenooten minder kiesch waren. Onrechtvaardig zou het zijn hen te beschuldigen, dat zij ooit geldsommen zouden hebben aangenomen om hun vaderland te benadeelen. Integendeel, zij meenden hun land te dienen; maar het is tevens onloochenbaar, dat zij laag en onkiesch genoeg waren om zich daartoe door een buitenlandsch vorst te laten betalen. Onder hen, die van deze vernederende beschuldiging niet vrij te pleiten zijn, bevond zich een man, die naar de volksmeening, als het echte toonbeeld van burgerdeugd beschouwd werd en die ondanks eenige groote gebreken rechtmatige aanspraak heeft op den naam van held, wijsgeer en vaderlander. Voorzeker het moet ons hard vallen een naam als dezen op de lijst der door Frankrijk bezoldigde personen aan te treffen. Mogen wij eenigen troost vinden in de gedachte, dat in onze dagen een openbaar persoon van alle plicht en eergevoel verstoken geacht zoude worden, indien hij een verzoeking als die, waarvoor de deugd en de fierheid van Algernon Sidney zwichtte, niet met verachting van zich stiet.

Vrede van Nijmegen. Het gevolg dezer kuiperijen was, dat Engeland, schoon het nu en dan een dreigende houding aannam, werkeloos bleef, totdat de continentale oorlog, na een duur van bijna zeven jaren, in 1678 door den vrede van Nijmegen geëindigd werd. De Vereenigde-Provinciën, die in 1672 een volkomen ondergang nabij schenen, verkregen eervolle en voordeelige voorwaarden. Deze ongedachte uitredding werd algemeen aan de schranderheid en den moed van den jeugdigen stadhouder toegeschreven. Zijn roem was groot in Europa en voornamelijk onder de Engelschen, die hem als een hunner eigen vorsten beschouwden en zich verheugden, dat hij de echtgenoot hunner toekomstige koningin was. Frankrijk bleef in het bezit van vele belangrijke steden in de Zuidelijke Nederlanden en van de groote provincie van Franche Comté. Nagenoeg het geheele verlies werd door de meer en meer in verval gerakende spaansche monarchie gedragen.

Hevige misnoegdheid der natie. Weinige maanden na het eindigen der vijandelijkheden op het vaste land vond een groote krisis in de engelsche staatsaangelegenheden plaats. Tot zulk een krisis had sints achttien jaren alles geleid. De ge-

heele schat van volksliefde, hoe groot ook, waarmede de koning zijn bewind aanvaard had, was sints lang uitgeput. Op loyale geestdrift was diepe misnoegdheid gevolgd. De volksmeening had thans op nieuw den afstand afgelegd, dien zij tusschen 1640 en 1660 had doorloopen, en bevond zich weder op het punt, waarop zij gestaan had, toen het lange parlement bijeenkwam.

De heerschende ontevredenheid was uit vele elementen samengesteld. Een daarvan was gekwetste nationale trots. Het toenmalig geslacht had eenige jaren lang Engeland op gelijken voet met Frankrijk verbonden gezien, zegevierend over Holland en Spanje, oppermachtig ter zee, den schrik van Rome, het hoofd der protestantsche belangen. Engelands hulpbronnen waren onverminderd; en men had mogen verwachten, dat het land onder een wettig koning, sterk in de liefde en de gereede gehoorzaamheid zijner onderdanen, althans even hooge achting in Europa genieten zou als onder een overweldiger, wiens uiterste zorg en geestkracht vereischt werden om een muitziek volk in toom te houden. Nochtans was het ten gevolge der onbekwaamheid en laagheid zijner bestuurders zoo diep gezonken, dat elk duitsch of italiaansch vorstendom, dat vijfduizend man in het veld bracht, een invloedrijker lid in de rij der volkeren mocht heeten.

Bij het bittere gevoel van nationale vernedering voegde zich bezorgdheid voor de burgerlijke vrijheid. Geruchten, duister, wel is waar, maar wellicht te meer verontrustend uithoofde van hun duisterheid, schreven aan het hof een welberaden aanslag op alle grondwettige rechten der Engelschen toe. Zelfs had men reeds gemompeld, dat deze aanslag door tusschenkomst van vreemde wapenen ten uitvoer gebracht zoude worden. De gedachte aan zulk een tusschenkomst deed zelfs den cavaliers het bloed in de aderen koken. Sommigen, die steeds de leer der lijdzaamheid in allen deele beleden hadden, hoorde men thans beweren, dat er een beperking van die leer bestond. Werd een vreemd leger overgebracht om de natie te dwingen, dan konden zij voor hun geduld niet instaan.

Doch het nationaal gevoel, zoo min als de bezorgdheid voor de openbare vrijheid, oefende zulk een grooten invloed op de volksstemming als de haat tegen de roomsch-katholieke godsdienst. Die haat was een van de heerschende driften der maatschappij geworden en was even sterk bij de onwetenden en ongodsdienstigen, als bij degenen, die uit overtuiging protestantsch waren. De gruwelen van Maria's regeering, waarvan zelfs het onpartijdigst, soberst verhaal rechtmatigen afschuw moet wekken en die in de onder het volk verspreide martelaarsbeschrijvingen gansch niet nauwkeurig of onopgesmukt verhaald werden, de samenzweringen tegen Elizabeth, doch bovenal het buskruitverraad hadden in de gemoederen des volks diepen en bitteren wrok nagelaten, die door jaarlijksche gedachtenisfeesten, gebeden, vreugdevuren en optochten levend gehouden werd. Men moet hierbij voegen, dat de klassen, die zich door bijzondere verkleefdheid aan den troon onderscheidden, de geestelijkheid namelijk en de landbezittende gentry, vooral redenen hadden om de kerk van Rome met tegenzin aan te zien. De geestelijkheid beefde voor haar bedieningen, de grondbezittende gentry voor

haar abdijen en groote tienden [1]). Zoolang de herinnering aan de heerschappij der heiligen nog versch was, had de haat tegen de papisten eenigszins plaats gemaakt voor den haat tegen het puritanisme; doch gedurende de achttien jaren, die sedert de restauratie verloopen waren, was de haat tegen het puritanisme verminderd en die tegen het papisme grooter geworden. De bepalingen van het traktaat van Dover waren aan zeer weinigen nauwkeurig bekend; eenige wenken echter waren naar buiten doorgedrongen. De algemeene indruk was, dat een groote aanslag op de protestantsche godsdienst beraamd werd. Van den koning werd door velen vermoed, dat hij tot het roomsch geloof overhelde. Zijn broeder en vermoedelijke erfgenaam stond bekend als een dweepziek roomschgezinde. De eerste hertogin van York was in het roomsche geloof gestorven. Jacobus had toen ondanks de door het Huis der Gemeenten daartegen ingebrachte bezwaren de prinses Maria van Modena, weder een roomsch-katholieke, ten huwelijk genomen. Indien er uit dat huwelijk zonen geboren werden, was er reden te vreezen, dat zij als roomsch-katholieken opgevoed zouden worden en dat de engelsche troon beklommen kon worden door een lange reeks van vorsten, die der gevestigde godsdienst vijandig zouden zijn. De grondwetige, bepalingen waren onlangs geschonden ten einde de roomschgezinden tegen strafwetten te vrijwaren. De bondgenoot, door wien de engelsche staatkunde sedert vele jaren voornamelijk bestuurd werd, was niet slechts een roomsch-katholieke, maar bovendien een vervolger der hervormde kerken. Onder zoodanige omstandigheden kan het niet bevreemden, dat de lagere volksklasse geneigd was voor den terugkeer van tijden te vreezen, als die der vorstin, welke zij de bloedige Maria noemde.

De natie dus was in zulk een stemming, dat de kleinste vonk een vlam kon voortbrengen. In dezen stand van zaken werd op twee plaatsen te gelijk het vuur onder den ontzaglijken voorraad brandbare stoffen gelegd en in één oogenblik stond alles in laaije vlam.

Val van Danby. Het fransche hof, overtuigd in Danby een doodvijand te hebben, wist hem behendig ten val te brengen door hem voor zijn vriend te doen doorgaan. Door tusschenkomst van Ralph Montague, een trouweloos en schaamteloos man, die in Frankrijk als engelsch minister verblijf had gehouden, deed Lodewijk aan het Huis der Gemeenten bewijzen voorleggen, dat de thesaurier betrokken was geweest in een aanzoek om geld, door het Hof van Whitehall aan dat van Versailles gedaan. Deze ontdekking miste haar natuurlijke uitwerking niet. De thesaurier werd aan de wraak des parlements prijs gegeven, met der daad echter niet om zijn misdrijven, maar om zijn verdiensten; niet omdat hij medeplichtig was geweest aan een misdadige handeling, maar omdat hij een uiterst onwillig en ondienstvaardig medeplichtige was geweest. De omstandigheden echter, die in het oog der nakomelingschap zeer tot verschooning van zijn dwaling strekken, bleven aan zijn tijdgenooten onbekend. In hun oog was hij de makelaar, die Engeland aan Frankrijk verkocht had. Het scheen klaar, dat zijn grootheid ten einde was, en twijfelachtig of zijn hoofd nog gered kon worden.

[1]) Onder het bestuur van Hendrik VIII der roomsche geestelijkheid met geweld ontnomen en grootendeels in handen des adels overgegaan. V.

Het papistisch complot. Doch de gisting, die door deze ontdekking ontstond, was gering in vergelijking met de beweging, die zich openbaarde, toen zich het gerucht verspreidde, dat een groot papistisch complot ontdekt was. Zekere Titus Oates, een geestelijke van de anglicaansche kerk, had zich door zijn ongeregeld leven en zijn onrechtzinnige stellingen de afkeuring zijner kerkelijke superieuren op den hals gehaald, was gedwongen geworden zijn bediening te verlaten en had sedert dien tijd steeds een zwervend en schandelijk leven geleid. Hij had ook eenmaal het roomsch-katholieke geloof beleden en op het vaste land eenigen tijd in engelsche seminariën van het gezelschap van Jezus doorgebracht. In die seminariën had hij veel onbekookte taal gehoord over de beste middelen om Engeland tot de ware kerk terug te brengen. Uit de wenken en toespelingen, hem op deze wijze aan de hand gedaan, stelde hij een afgrijselijken roman samen, die eer de droombeelden van een door koorts verhit brein scheen terug te geven, dan iets dat ooit in de werkelijkheid plaats had gegrepen. De paus, zeide hij, had het bestuur van Engeland aan de Jezuïten toevertrouwd. De Jezuïten hadden katholieke geestelijken, adellijken en gentlemen, door aanstellingen onder het zegel van hun genootschap, tot al de hoogste bedieningen in kerk en staat benoemd. De papisten hadden Londen reeds eenmaal doen afbranden. Zij hadden gepoogd dit voor de tweede maal te doen. Op dat oogenblik waren zij bezig een ontwerp te beramen om alle schepen op den Theems in brand te steken. Op een gegeven teeken zouden zij toesnellen en al hun protestantsche naburen vermoorden. Tenzelfden tijde zou in Ierland een fransch leger landen. Al de voornaamste staatsmannen en geestelijke personen in Engeland zouden vermoord worden. Tegen den koning waren drie of vier verschillende moordaanslagen gesmeed. Men zou hem doodsteken. Men zou hem door een drankje vergeven. Hij zou met zilveren kogels doorboord worden. De openbare meening was zoo ontstemd, zoo prikkelbaar, dat al deze leugens bij het volk gereeden ingang vonden en twee voorvallen, die kort daarna plaats grepen, brachten zelfs verlichte mannen op de gedachte of het verhaal, hoezeer blijkbaar verwrongen en overdreven, niet eenigen grond van waarheid kon hebben.

Eduard Coleman, een woelziek en geenszins onbesproken roomsch-katholieke, bevond zich onder de aangeklaagden. Er werd onderzoek naar zijn papieren gedaan en men bevond, dat hij het grootste gedeelte er van juist vernietigd had. Enkele stukken echter, die aan dat lot ontkomen waren, behelsden zinsneden, waarin een bevooroordeelde geest de bevestiging der verklaringen van Oates meende te kunnen vinden.

Bij een onpartijdige uitlegging schenen die papieren inderdaad niet veel meer uit te drukken, dan de hoop, waartoe de stand der openbare aangelegenheden, de neigingen van Karel, de nog sterker neigingen van Jacobus en de bestaande betrekkingen tusschen de fransche en engelsche hoven, een den belangen zijner kerk innig toegedanen roomsch-katholieke van zelf aanleiding moesten geven [1]). Maar het land was toen niet gestemd om de

[1]) »Wij hebben hier," wordt in een dier brieven gezegd, »een groot werk te verrichten; het geldt hier de bekeering van drie koninkrijken en wij zullen daardoor

brieven van papisten onbevooroordeeld uit te leggen; ook werd er met eenigen schijn van recht betoogd dat, bijaldien papieren, die als onbelangrijk gespaard gebleven waren, zoo veel verdachts behelsden, er dan voorzeker eenig geheim van ongerechtigheid in die documenten moest verscholen geweest zijn, die men zoo zorgvuldig den vlammen had prijs gegeven.

Een paar dagen later hoorde men, dat Sir Edmondsbury Godfrey, een voornaam vrederechter, voor wien Oates zijn getuigenis ten laste van Coleman had afgelegd, verdwenen was. Er werden nasporingen gedaan en Godfrey's lijk werd op een veld in de nabijheid van Londen teruggevonden. Het bleek duidelijk, dat hij door geweld was omgekomen. Het was even duidelijk, dat hij niet door roovers aangerand was. Zijn lot is tot op den huidigen dag een geheim gebleven. Sommigen denken, dat hij door eigen hand om het leven kwam, anderen, dat hij door een persoonlijken vijand vermoord werd. Het minst gegronde vermoeden is, dat hij door de het hof vijandige partij vermoord werd, ten einde de geschiedenis van het complot meer kleur bij te zetten. De meest waarschijnlijke meening echter blijft, alles te zamen genomen, deze, dat de een of andere heethoofdige roomschgezinde, door de leugens van Oates en den smaad der menigte tot razernij gedreven en weinig onderscheid makende tusschen den meineedigen aanklager en den onschuldigen magistraatpersoon, een wraak zal hebben genomen, waarvan de geschiedenis van vervolgde secten maar al te veel voorbeelden oplevert. Was dit zoo, dan moet de moordenaar zijn misdadige dwaasheid naderhand bitter betreurd hebben. De hoofdstad en de geheele natie werd dol van haat en angst. De strafwetten, welker toepassing allengs was beginnen te verslappen, werden opnieuw streng gehandhaafd. Allerwege waren de rechters bezig met huiszoekingen en het in beslag nemen van papieren. Al de gevangenissen werden met papisten opgevuld. Londen had het aanzien eener stad, die in staat van beleg verkeert. De burgervendels waren den geheelen nacht onder de wapenen. Er werden toebereidselen gemaakt om de hoofdstraten te versperren. Patrouilles gingen in de straten op en neder. Whitehall werd rondom met geschut beplant. Geen burger achtte zich veilig, wanneer hij geen met lood verzwaarden knuppel onder zijn kleeding droeg, om de paapsche moordenaars den kop te verpletteren. Het lijk van den vermoorden rechter werd dagen achtereen voor de oogen eener talrijke menigte ten toon gesteld en vervolgens naar de laatste rustplaats gebracht, onder vreemde en schrikwekkende plechtigheden [1]), die

wellicht de algeheele onderdrukking te weeg brengen van die verderfelijke ketterij, die zoo langen tijd in de rijken van het Noorden gewoed heeft. Sedert den dood van onze koningin Maria is er geen tijdstip geweest, dat zoo veel hoop gaf, als het tegenwoordige. God heeft ons een vorst gegeven, die (ik mag wel zeggen op wonderdadige wijze) bezield is geworden met het vurige verlangen de grondlegger en middelaar van dat roemruchtig werk te worden; maar de tegenstand, dien wij zullen ondervinden, zal voorzeker ook groot zijn, zoodat het noodig is, dat wij alle mogelijke hulp en bijstand trachten te verkrijgen." V.

[1]) De lijkstoet, door twee en zeventig geestelijken voorafgegaan en door meer dan duizend aanzienlijken gevolgd, nam zijn weg door al de voornaamste straten der City; toen de lijkrede gehouden werd, begaven zich twee kloeke geestelijke heeren op den kansel, aan weerszijden van den predikant, opdat hij niet door de roomschen vermoord zoude worden, terwijl hij den ongelukkigen rechter de laatste eere bewees. —

vrees en wraakzucht, veeleer dan droefheid of geloovige onderwerping uitdrukten. De Huizen verzochten, dat er in de gewelven onder het parlementsgebouw een wacht geplaatst werd om het tegen een tweede buskruit-verraad te beveiligen. Al hun maatregelen stemden met dit verlangen overeen. Sedert de regeering van Elizabeth had men steeds den leden van het Lagerhuis den suprematie-eed afgevorderd. Sommige roomschen echter hadden een zoodanige uitlegging van dien eed uitgedacht, dat zij hem zonder bezwaar konden afleggen. Thans werd een nog meer bindende zuiveringseed daarbij gevoegd: elk lid van het parlement was verplicht een verklaring tegen de transsubstantiatie af te leggen en de roomsch-katholieke lords werden voor het eerst van hun zetels in het parlement beroofd. Er werden krachtige votums tegen de koningin uitgebracht. Het Lagerhuis deed een der staats-secretarissen in de gevangenis werpen; omdat hij benoemingen mede-onderteekend had ten behoeve van gentlemen, die geen goede protestanten waren. Den Lord-thesaurier stelden zij wegens hoog verraad in staat van beschuldiging. Ja, meer dan dat, de leer, die zij zoo luidkeels beleden hadden, tijdens de burgeroorlog nog versch in het geheugen was, verloren zij nu zoo geheel en al uit het oog, dat zij den koning zelfs het opperbevel over de landweer zochten te ontwringen. Zoodanig was de stemming, waartoe achttien jaren van wanbestuur het bestgezinde parlement gebracht hadden, dat ooit in Engeland was samengekomen.

Het moet echter vreemd schijnen, dat de koning in dit uiterste een beroep op het volk waagde; want het volk was nog opgewondener dan zijn vertegenwoordigers. Wat misnoegen er ook heerschte in het Lagerhuis, men telde er een grooter aantal cavaliers, dan men in een volgende vergadering kon verwachten. Maar men dacht door de ontbinding een einde te maken aan de vervolgingen, tegen den Lord-thesaurier ingesteld, omdat die wel eens al de misdadige geheimen der fransche alliantie aan het licht en daardoor Karel persoonlijk in de grootste ongelegenheid hadden kunnen brengen. Derhalve werd in Januari 1679 het parlement, dat sedert het begin van 1661 onafgebroken bestaan had, ontbonden en werden bevelschriften tot het houden van algemeene verkiezingen uitgevaardigd.

Eerste algemeene verkiezingen van 1679.

Gedurende eenige weken was de strijd over het geheele land voorbeeldeloos hevig en hardnekkig. Grooter sommen dan ooit werden besteed en een geheel nieuwe taktiek ingevoerd. De pamphletschrijvers van dien tijd verhalen, als iets geheel buitengewoons, dat er met groote kosten paarden gehuurd werden voor het vervoer der kiezers. Het gebruik om vrij grondbezit te splitsen ten einde meer stemmen te erlangen, dagteekent van dezen gedenkwaardigen strijd. Afgescheiden predikanten, die zich sints lang in stille schuilplaatsen aan vervolging onttrokken hadden, kwamen thans voor den dag en reden van dorp tot dorp met het doel om den ijver der verstrooide kinderen Gods weder aan te wakkeren. De stroom liep sterk tegen het bewind. De meeste nieuwe leden kwamen naar

---

»In deze stemming der gemoederen," zegt Hume, aan wien wij deze bijzonderheden ontleenen, »kon gezonde rede even min gehoor vinden als een zucht onder het gebulder van den vreeselijksten orkaan." V.

Westminster in een stemming, welke weinig verschilde van die hunner voorgangers, toen deze Strafford en Laud naar den Tower hadden gezonden.

Middelerwijl werden de gerechtshoven, die te midden van staatkundige onlusten voor den onschuldige van elke partij veilige schuilplaatsen behooren te zijn, door wilder driften en door laaghartiger omkoopingen geschandvlekt, dan tot dus verre, zelfs op het tooneel der verkiezingen, opgemerkt waren. Het verhaal van Oates, ofschoon het voldoende was geweest om het gansche rijk in krampachtige spanning te brengen, zou evenwel, werd het door geen andere getuigenis gestaafd, van geen genoegzaam gewicht geweest zijn om slechts den geringste dergenen, die hij aangeklaagd had, in 't verderf te storten; want volgens de oude engelsche wetten worden twee getuigen vereischt om een beschuldiging van hoogverraad te staven. Maar het welslagen van den eersten bedrieger had zeer natuurlijke gevolgen. Binnen weinige weken was deze uit armoedigen en geringen stand tot een welvaart en aanzien gestegen, die hem ten schrik van vorsten en edelen maakten en had hij een beruchtheid erlangd, die voor lage en verdorven gemoederen al het bekoorlijke van den roem heeft. Hij bleef niet lang zonder handlangers en mededingers. Zekere Carstairs, een nietswaardige, die in Schotland een bestaan gezocht had met onder vermomming de conventicles bij te wonen en vervolgens de predikanten te verklikken, wees hierin den weg. Bedloe, een befaamd zwendelaar, volgde en weldra stroomden de valsche getuigen uit alle bordeelen, speelhuizen en schuldgevangenissen van Londen om de roomsch-katholieken door hun eeden in levensgevaar te brengen. De eene kwam met een geschiedenis aan van een leger van dertig duizend man, die als pelgrims vermomd te Corunna bijeenkwamen om van daar naar Wallis over te steken. Een anderen was heiligverklaring en vijfhonderd pond sterling beloofd, zoo hij den koning vermoordde. Een derde was een eethuis in Coventgarden binnen gestapt en had daar een aanzienlijk roomsch bankier ten aanhoore van al de gasten en tafelbedienden de gelofte hooren uiten, dat hij den ketterschen dwingeland zou ombrengen. Oates, die zich door zijn navolgers niet wilde laten overtreffen, voegde weldra een uitvoerig vervolg bij zijn verhaal. Onder anderen had hij de voorbeeldelooze onbeschaamdheid te verzekeren, dat hij onlangs, achter een half geopende deur staande, de koningin had hooren verklaren, dat zij besloten had haar toestemming tot het vermoorden van haar echtgenoot te geven. Zelfs zulke verdichtselen geloofde de gemeene man en de hoogste overheidspersonen veinsden die te gelooven. De voornaamste rechters in den lande waren omkoopbaar, wreed en vreesachtig. De aanvoerders der landpartij bevorderden de heerschende begoocheling. De achtenswaardigsten onder hen waren inderdaad zelve verblind genoeg om het grootste gedeelte van het gewaande complot voor waar te houden. Mannen als Shaftesbury en Buckingham zagen zonder twijfel wel, dat het geheel slechts een verdichtsel was. Maar dat verdichtsel was hun belangen dienstig en hun verhard geweten werd door den dood van een onschuldig mensch even weinig verontrust als door dien van een patrijs. De jurys deelden in de gevoelens, die destijds de geheele natie beheerschten, en werden door de rechtbanken aangemoedigd om aan die gevoelens den vrijen teugel te vieren. De menigte juichte Oates

en zijn bondgenooten toe, bejegende de getuigen, die ten gunste der aangeklaagden optraden, met gejouw en steenworpen en hief luide vreugdekreten aan, als de uitspraak der jury »schuldig" luidde. Het was te vergeefs, dat de slachtoffers zich op de achtbaarheid van hun vroeger leven beriepen; want het was de algemeene waan, dat een papist, naarmate hij nauwgezetter was, ook te eerder in samenzweringen tegen een protestantsch bestuur zou treden. Te vergeefs bleven zij, een oogenblik voor dat de kar onder hun voeten wegreed, volstandig hun onschuld betuigen; het was de heerschende meening, dat een goed papist alle leugens, die zijn kerk dienstig konden zijn, niet slechts verschoonbaar, maar zelfs verdienstelijk achtte.

Onstuimigheid van het nieuwe Huis der Gemeenten.

Terwijl aldus onder de vormen der gerechtigheid onschuldig bloed werd vergoten, kwam het nieuwe parlement bijeen en de hevigheid der heerschende partij was zoo groot, dat zelfs mannen, wier jeugd onder omwentelingen doorgebracht was, mannen, die zich de veroordeeling van Strafford, den aanslag op de vijf leden, de afschaffing van het Huis der Lords, de onthoofding des konings herinnerden, van schrik ontstelden over den toestand der openbare aangelegenheden. De aanklacht tegen Danby werd hervat. Hij beriep zich op de van den koning verkregen gratie. Doch het Lagerhuis stoorde zich aan dat beroep niet en bleef op de voortzetting van het geding aanhouden. Het was hun echter niet hoofdzakelijk om Danby te doen. Zij waren overtuigd, dat het eenig doeltreffend middel tot beveiliging der nationale godsdienst en vrijheden hierin gelegen was, dat de hertog van York van den troon werd uitgesloten.

De koning verkeerde in groote verlegenheid. Hij had verlangd, dat zijn broeder, wiens aanblik het gepeupel tot razernij bracht, voor een tijd lang naar Brussel de wijk zou nemen; doch het bleek niet, dat deze inschikkelijkheid de minste gunstige uitwerking had. De partij der rondhoofden was thans bepaaldelijk de sterkste. Bij deze partij sloten zich nu millioenen aan, die tijdens de restauratie tot de partij van het prerogatief overgeheld hadden. Van de oude cavaliers deelden velen de heerschende vrees voor het papisme, en velen, vervuld van bitteren wrok over de ondankbaarheid van den vorst, voor wien zij zoo veel hadden opgeofferd, bekreunden zich even weinig om zijn nood, als hij zich om den hunne bekommerd had. Zelfs de anglicaansche geestelijkheid, gekrenkt en verontrust door den afval des hertogs van York, ondersteunde de oppositie in zoo verre, dat ze van harte in den kreet tegen de roomsch-katholieken instemde.

Temple's regeeringsplan.

In dezen uitersten nood nam de koning zijn toevlucht tot Sir William Temple. Onder alle openbare personen van dien tijd had Temple zijn naam het reinst gehouden. Het drievoudig verbond was zijn werk geweest. Hij had geweigerd het minste deel in de staatkunde der kabaal te nemen en in strikte afzondering geleefd, toen dat bewind de zaken bestuurde. Hij had op de uitnoodiging van Danby zijn schuilplaats verlaten, den vrede tusschen Engeland en Holland gesloten en grootendeels het tot stand komen van het huwelijk der prinses Maria met haar neef, den prins van Oranje, bewerkt. Zoo rekende hem iedereen de verdienste toe van het weinige goede, dat door het bestuur sedert den tijd der restauratie gedaan was. Van de tallooze misdaden en fouten in de jongste achttien jaren begaan, kon hem

geen enkele te laste gelegd worden. Zijn leefwijze, schoon niet streng, was betamelijk, zijn manieren innemend en hij was onomkoopbaar, zoowel voor titels als voor geld. Nochtans ontbrak iets aan het karakter van dezen achtenswaardigen staatsman. Zijn gevoel van vaderlandsliefde was flauw. Hij stelde zijn rust en zijn persoonlijke waardigheid te zeer op prijs en deinsde met kleinmoedige vrees voor verantwoordelijkheid terug. Daarbij hadden zijn gewoonten hem inderdaad ook niet voorbereid om een rol in onze inwendige partijtwisten te spelen. Hij had zijn vijftigste jaar bereikt zonder in het parlement gezeten te hebben; en zijn kennis van de openbare aangelegenheden had hij bijna uitsluitend aan vreemde hoven opgedaan. Hij werd terecht voor een der eerste diplomaten van Europa gehouden; maar de talenten en gaven van een diplomaat zijn zeer verschillend van die, welke een staatsman in staat stellen om in onrustige tijden het Huis der Gemeenten te besturen.

Het ontwerp, dat hij voorstelde, getuigde van zijn scherpzinnigheid. Schoon geen diepzinnig wijsgeer, had hij toch meer over de algemeene beginselen van staatsbeleid nagedacht, dan de meeste in het gewoel der groote wereld verkeerende personen, en zijn geest was door historische studiën en buitenlandsche reizen gescherpt. Hij schijnt een der oorzaken van de moeijelijkheden, die op de regeering drukten, duidelijker ingezien te hebben dan de meeste zijner tijdgenooten. De aard der engelsche staatsregeling was allengs aan het veranderen. Langzaam, maar gestadig, won het parlement veld op de voorrechten der kroon. Theoretisch was de grenslijn tusschen de wetgevende en uitvoerende machten zoo duidelijk zichtbaar als ooit, in de praktijk echter werd ze al flauwer en flauwer. De theorie der staatsregeling bracht mede, dat de koning zijn eigen ministers mocht benoemen. Maar het Huis der Gemeenten had Clarendon, de Cabaal en Danby na elkander van het bewind verwijderd. De theorie der staatsregeling was, dat alleen de koning het recht bezat om oorlog en vrede te maken. Maar het Huis der Gemeenten had hem genoodzaakt vrede met Holland te sluiten en zou er hem bijkans toe gedwongen hebben om aan Frankrijk den oorlog te verklaren. De theorie der staatsregeling was, dat de koning alleen over de gevallen te beslissen had, waarin het dienstig ware overtreders te begenadigen. Maar hij was zoo bedacht voor het Huis der Gemeenten, dat hij op dat oogenblik niet durfde wagen mannen van de galg te redden, van welke hij wist, dat zij onschuldige slachtoffers van den meineed waren.

Temple wenschte, naar het schijnt, der wetgevende macht het bezit harer grondwettig erkende rechten te verzekeren, doch tevens haar, zoo mogelijk, te verhinderen verder inbreuk op het gebied van het uitvoerend bewind te maken. Met dit inzicht besloot hij tusschen den souverein en het parlement een college te stellen, dat den schok van hun botsingen kon breken. Er bestond een aloud, hoog achtbaar en wettelijk erkend lichaam, dat, naar hij dacht, zoo ingericht kon worden, dat het aan dit doel zou beantwoorden. Hij besloot dus den geheimen raad een nieuw karakter en nieuwe functiën te geven. Het getal der raadsleden bepaalde hij op dertig. Vijftien van hen zouden de voornaamste dienaren van den staat, der wet en der godsdienst wezen. De andere vijftien zouden ambtelooze edellieden en personen van

groot vermogen en aanzien zijn. Er zou geen bepaald kabinet bestaan. Aan elk der dertig zouden alle staatsgeheimen toevertouwd en zij tot de bijwoning van elke bijeenkomst uitgenoodigd worden; de koning zou beloven, dat hij zich bij elke gelegenheid door hun raad zou laten leiden.

Temple schijnt gedacht te hebben, dat hij door deze inrichting de natie evenzeer tegen de dwingelandij der kroon, als de kroon tegen de aanmatigingen van het parlement kon beveiligen. Aan de eene zijde scheen het, dat zoodanige plannen, als de Cabaal beraamd had, zelfs niet eens ter sprake zouden gebracht worden in een vergadering, die uit dertig uitmuntende mannen bestond, waarvan vijftien door geenerlei belang aan het hof verbonden waren. Ter andere zijde mocht men hopen, dat het Lagerhuis, tevreden met den waarborg, dien een zoodanige geheime raad tegen verkeerd bestuur opleverde, zich, meer dan het in den jongsten tijd gedaan had, tot zijn bloot wetgevende functiën bepalen en het niet langer noodig achten zou zich met alle gedeelten van het uitvoerend bewind in te laten.

Dit plan, schoon in sommige opzichten de bekwaamheden van zijn grondlegger niet onwaardig, was in zijn aard gebrekkig. Het nieuw college was half kabinet, half parlement, en, gelijk bijna elke andere instelling, die, 't zij in het werktuiglijke, 't zij in het staatkundige, tot twee geheel uiteenloopende einden moet dienen, faalde het zoo wel in het eene als in het andere. Het was te groot en te zeer verdeeld om een goed regeeringslichaam te kunnen zijn. Het was te nauw aan de kroon verbonden om een voldoend toezicht uit te oefenen. Het bevatte juist genoeg populaire bestanddeelen, om er een slechten staatsraad van te maken, ongeschikt tot het bewaren van geheimen, tot het voeren van teedere onderhandelingen of tot het leiden van den oorlog. Nochtans waren deze populaire bestanddeelen geenszins toereikend om de natie tegen slecht bestuur te beveiligen. Al had men dus het plan te goeder trouw beproefd, men zou daarmede niet licht geslaagd zijn; maar het ging met die proef zelfs niet eerlijk toe. De koning was wuft en trouweloos; het parlement was opgewonden en onbillijk, en de elementen van den nieuwen raad, schoon wellicht de beste, welke in dien tijd te vinden waren, waren niettemin slecht.

De aanvang van het nieuwe regeeringsstelsel werd evenwel met algemeene vreugde begroet; want het volk was in een stemming om elke verandering als verbetering te beschouwen. Ook zag het eenige der nieuwe benoemingen met genoegen. Shaftesbury, thans zijn lieveling, werd tot lord-president benoemd. Russell en eenige andere uitstekende leden der landpartij werden als raadslieden beëedigd. Maar binnen weinige dagen was alles in verwarring. De moeijelijkheden, aan het bestaan van zulk een talrijk kabinet verbonden, waren zoo groot, dat Temple zelf er toe komen moest een der door hem vastgestelde grondregelen te overtreden en een der leden van een kleiner lichaam te worden, dat eigenlijk alles bestuurde. Met hem waren drie andere ministers verbonden, Arthur Capel, graaf van Essex, George Savile, burggraaf Halifax en Robert Spencer, graaf van Sunderland.

Van den graaf van Essex, destijds eersten commissaris der thesaurie, zal het genoeg zijn te zeggen, dat hij een man van degelijke, hoewel geen schitterende gaven en van een ernstige en zwaarmoedige inborst was; dat

hij met de landpartij verbonden was geweest en thans oprecht wenschte onder gunstige voorwaarden voor het land, een verzoening tusschen die partij en den troon tot stand te brengen.

Karakter van Halifax. Onder de staatsmannen van dien tijd was Halifax de meest begaafde. Zijn geest was vindingrijk, vlug en schrander. Zijn gekuischte, heldere en vurige welsprekendheid, nog wegsleepender door de zilveren tonen zijner stem, was de wellust van het Huis der Lords. Zijn gesprekken waren rijk in gedachten, verbeeldingskracht en vernuft. De letterkundige verdienste zijner politieke geschriften maakt deze der studie overwaardig en geeft hem de volste aanspraak op een plaats onder de classieke engelsche schrijvers. Met het gewicht, aan zoo groote en menigvuldige begaafdheden ontleend, paarde hij al den invloed, aan maatschappelijken rang en uitgestrekte bezittingen verbonden. Nochtans was hij minder gelukkig in het politische leven dan vele anderen, die minder schitterende gaven hadden ontvangen. Inderdaad, juist die begaafdheden van geest en verstand, welke zoo veel waarde bijzetten aan zijn geschriften, waren hem menigmaal hinderlijk in het werkelijke leven. Want hij zag de opvolgende gebeurtenissen niet in het licht, waarin zij gewoonlijk door hen gezien worden, die er een werkdadig deel aan nemen, maar uit het oogpunt, waaruit na verloop van vele jaren de wijsgeerige geschiedschrijver haar beschouwt. Bij een geestgesteldheid als deze kon hij niet lang met eenige partij, welke dan ook, van harte medewerken. Ieder vooroordeel, elke overdrijving der beide groote staatspartijen stuitte hem tegen de borst. Hij verachtte de lage kunstgrepen en het redeloos geschreeuw der demagogen. Nog meer versmaadde hij de leer van het goddelijk recht en der lijdelijke gehoorzaamheid. Gelijkelijk dreef hij den spot met de geloofswoede der staatskerkgezinden en met die der puriteinen. Hij kon evenmin begrijpen, hoe iemand iets tegen heilige dagen en koorhemden kon hebben, als dat men zich daardoor de vervolging van andersdenkenden kon op den hals halen. Van overtuiging was hij wat men in onze dagen behoudendgezind noemt. In theorie was hij een republikein. Zelfs dan, wanneer zijn vrees voor anarchie en zijn verachting van de dwaalbegrippen der menigte er hem toe brachten zich een tijd lang aan de zijde der voorstanders van willekeurige macht te voegen, was zijn geest toch altoos bij Locke en Milton. Overigens waren zijn aardigheden over de erfelijke monarchie somtijds meer geschikt voor de Kalfskop's club, dan dat ze een lid van den geheimen raad der Stuarts betaamden. In het godsdienstige was hij er zoo verre af een ijveraar te zijn, dat hij door kwaadwilligen een godloochenaar genoemd werd; doch deze beschuldiging weerde hij met kracht van zich af; en in waarheid, hij schijnt geenszins voor godsdienstige indrukken ongevoelig te zijn geweest, schoon hij somtijds ergernis gaf door de wijze, waarop hij, zelfs bij de behandeling van ernstige onderwerpen, aan zijn zeldzame gaven van welsprekendheid en spotternij bot vierde.

Hij was de voornaamste dier staatkundigen, welke door de twee groote staatspartijen minachtenderwijze Trimmers [1]) genoemd werden. In plaats

[1]) Trimmer, in den zin door die partijen bedoeld, is iemand, die geen partij durf kiezen, of beurtelings de eene en de andere aanhangt om beiden te believen, een weer

van zich over dezen schimpnaam te ergeren, nam hij dien als eeretitel aan en deed met groote levendigheid de waarde van die benaming gelden. Al wat goed is, zeide hij, houdt het midden tusschen uitersten. De gematigde luchtstreken houden het midden tusschen die, waar de menschen gebraden worden en die, waar zij bevriezen. De engelsche kerk houdt het midden tusschen de razernij der wederdoopers en den papistischen doodslaap. De engelsche staatsregeling houdt het midden tusschen het turksche despotisme en de regeeringloosheid. Deugd is slechts het juiste midden tusschen neigingen, die ondeugd worden, wanneer men haar onbeperkt den teugel viert. Ja zelfs de volmaaktheid van het Opperwezen bestaat in het juiste evenwicht van eigenschappen, waarvan geene enkele het overwicht zoude kunnen verkrijgen, zonder de geheele zedelijke en stoffelijke orde der wereld te verstoren [1]). Uit beginsel dus was Halifax een *trimmer*. Hij was dit bovendien door zijn natuur, zoowel wat zijn hoofd als zijn hart betreft. Zijn verstand was snedig, tot twijfelen geneigd, onuitputtelijk in onderscheidingen en in tegenwerpingen; zijn smaak was verfijnd; zijn gevoel voor het belachelijke buitengemeen scherp. Schoon zacht en verzoenlijk van aard, was hij nochtans moeijelijk te voldoen en tot blinde bewondering evenmin geneigd als tot kwaadwilligheid. Het was niet mogelijk, dat zulk een man zich met eenige vereeniging van politieke bondgenooten duurzaam kon verstaan. Evenwel moet hij geenszins met de menigte der gewone afvalligen verward worden. Want schoon hij, even als zij, van de eene tot de andere zijde overging, zijn overgang had steeds plaats in een richting, die lijnrecht tegen de hunne inliep. Hij had niets gemeens met hen, die van het eene tot het andere uiterste vliegen en der partij, welke zij verlaten, veel grooter verbittering toedragen dan blijvende vijanden doen. Zijn plaats was tusschen de twistvoerende partijschappen in den staat en nimmer begaf hij zich ver buiten de grenzen dier partijschappen. De partij, waartoe hij voor het oogenblik behoorde, was steeds ook diegene, welke hij op dat oogenblik het minst gaarne lijden mocht, omdat hij haar dan het meest van nabij kon gadeslaan. Hij was uit dien hoofde altijd streng voor zijn warmste bondgenooten en altijd in vriendschappelijke verhouding tot zijn gematigde tegenstanders. Iedere partij laadde zijn afkeuring op zich, als zij, op den dag der zegepraal, haar hoogmoed en haar wraakzucht bot vierde; en elke partij, die overwonnen was en vervolgd werd, vond in hem een beschermer. Tot zijn onvergankelijke eer moet gezegd worden, dat hij steeds gepoogd heeft die slachtoffers te redden, wier lot de grootste smet op den naam zoowel van Whigs als Tories geworpen heeft.

Hij had zich in de oppositie sterk op den voorgrond geplaatst en zich daardoor 's konings misnoegen op den hals gehaald, dat inderdaad zeer hevig was en hij niet dan na vele moeijelijkheden en na langdurigen strijd in den raad van dertigen werd opgenomen. Doch zoodra hij aan het hof vasten

---

haan, iemand die de huig naar den wind hangt. In een beteren zin heeft het verscheiden goede beteekenissen; men zal zien hoe Halifax den schimpnaam opvatte. V.

[1]) Men ziet hier, dat ik Halifax voor den schrijver, of althans voor een der schrijvers van het »Karakter van een Trimmer" houd, dat een tijd lang aan zijn neef, sir William Coventry, toegeschreven werd.

voet had verkregen, maakte hem de bevalligheid van zijn manieren en zijn omgang tot een gunsteling. Hij was ernstig verontrust over de heftigheid van het openbaar misnoegen. Hij hield 't er voor, dat de vrijheid voor het oogenblik veilig was, doch dat de orde en het wettig gezag bedreigd werden. Hij voegde zich dus, naar zijn gewoonte, bij de zwakste partij. Wellicht was zijn omkeer niet geheel onbaatzuchtig. Immers, hoezeer studie en nadenken hem van vele alledaagsche vooroordeelen bevrijd hadden, nochtans was hij niet vrij van alle menschelijke zwakheid. Aan geld had hij geen gebrek en het blijkt ook niet, dat hij het zich ooit op eenige wijze verschaft zou hebben, die zelfs door de strengste beoordeelaars van dien tijd voor laakbaar gehouden werd; doch rang en macht hadden voor hem veel bekoorlijks. Hij beweerde wel is waar, dat hij hooge titels en waardigheden slechts als lokaas beschouwde, dat alleen dwazen kon verleiden; dat hij van staatszaken afkeerig was, evenzeer als van pracht en praal, en dat zijn liefste wensch was uit het gewoel en den glans van Whitehall naar de stille wouden terug te keeren, die het oude kasteel in Hollinghamshire omringden; doch zijn gedrag weersprak niet weinig zijn verzekeringen Inderdaad wenschte hij de achting van hovelingen zoowel als die van wijsgeeren te winnen, en bewonderd te worden, evenzeer omdat hij hooge waardigheden bereikte, als omdat hij die verachtte.

Karakter van Sunderland. Sunderland was staatssecretaris. In dezen man spiegelde zich de staatkundige zedeloosheid van zijn tijd op de levendigste wijze af. De natuur had hem, bij een doordringend verstand, een rusteloozen en snooden gemoedsaard en een laag, gevoelloos hart gegeven. Zijn karakter had een oefenschool doorloopen, waardoor al zijn ondeugden tot den hoogsten trap van ontwikkeling gebracht waren. Bij zijn intrede in het openbare leven had hij verscheiden jaren in diplomatische betrekkingen buiten 's lands doorgebracht en was hij gedurende eenigen tijd gezant in Frankrijk geweest. Elk beroep brengt bijzondere verzoeking mede en zonder onbillijk te zijn kan men beweren, dat de diplomaten in den regel te allen tijde uitgemunt hebben door hun voorkomen en manieren, door de geslepenheid, waarmede zij het vertrouwen weten te winnen van elkeen, met wien zij in aanraking komen, door hun gemakkelijkheid om den toon van elk gezelschap te vatten, waarin zij worden toegelaten, veelmeer dan door hun edele geestdrift of hun strenge rechtschapenheid; ook waren de betrekkingen tusschen Karel en Lodewijk van dien aard, dat geen engelsch edelman lang als gezant in Frankrijk blijven kon, wilde hij niet alle eergevoel en vaderlandsliefde volkomen verzaken. Sunderland verliet de verderfelijke school, waarin hij was opgeleid, listig, buigzaam, schaamteloos, vrij van alle vooroordeelen en zonder eenige beginselen. Hij was door familie-overlevering een cavalier, maar hij had met de cavaliers niets gemeens. Zij waren vol ijver voor de monarchie en uit beginsel veroordeelden zij allen tegenstand. Nochtans hadden zij kloeke engelsche harten, die wezenlijke dwingelandij nimmer zouden verdragen hebben. Hij daarentegen had een zwakke en bloot bespiegelende neiging voor republikeinsche instellingen, en die neiging was volkomen bestaanbaar met de volmaaktste bereidwilligheid om met der daad het allergedienstigste werktuig van de macht der willekeur te zijn. Gelijk vele andere volleerde

vleijers en onderhandelaars was ook hij veel beter bedreven in de kunst om de karakters van afzonderlijke personen te bestudeeren en van hun zwakheden partij te trekken, dan in de kunst om het algemeen gevoelen te onderkennen en het naderen van groote omwentelingen te voorzien. In kuiperijen was hij handig, en zelfs sluwe en ervaren mannen, die uitdrukkelijk voor zijn trouweloosheid gewaarschuwd waren, vonden het moeijelijk zijn innemende manieren te weerstaan en geloof te weigeren aan zijn vriendschapsbetuigingen. Maar zijn aandacht was zoo geheel op het gadeslaan en het winnen van bijzondere personen gevestigd, dat hij verzuimde de stemming der natie te onderzoeken. Diensvolgens misrekende hij zich dan ook deerlijk in al de gewichtigste gebeurtenissen van zijn tijd. Elke belangrijke beweging en omkeering der openbare stemming overviel hem onverhoeds; en de wereld, die niet begrijpen kon, hoe een zoo schrander man blind wezen kon voor al wat door de koffiehuis-staatkundigen zoo duidelijk erkend werd, schreef somtijds aan verborgen inzichten toe, wat in waarheid bloote misslagen waren.

Alleen in kleine bijeenkomsten vertoonden zich zijn uitmuntende bekwaamheden. In het koninklijk kabinet of in een kleinen kring oefende hij grooten invloed. Maar aan de raadstafel sprak hij weinig en in het Huis der Lords liet hij nooit zijn stem hooren.

De vier meest vertrouwde raadgevers der kroon ondervonden weldra dat hun stelling moeijelijk en haatwekkend was. De overige leden van den raad morden over een onderscheid, onbestaanbaar met 's konings beloften, en sommigen hunner, met Shaftesbury aan het hoofd, vingen op nieuw in het parlement een hevige oppositie aan. De onrust, die door de jongste veranderingen eenigszins bedaard was, werd aldra sterker dan ooit Het was te vergeefs dat Karel aan het Lagerhuis voor de protestantsche religie alle waarborgen aanbood, die het zelf had kunnen uitdenken, mits het slechts de orde der erfopvolging onaangeroerd liet. Men wilde van geen schikking hooren. Men wilde de wet van uitsluiting en niets dan die wet. Eenige weken dus, nadat de koning openlijk beloofd had, geen stap te zullen doen buiten goedkeuring van zijn nieuwen raad, begaf hij zich naar het Huis der Lords, en, zonder zelfs in dien raad van zijn voornemen gewaagd te hebben, verdaagde hij het parlement.

Verdaging van het parlement. De dag van die verdaging, de 26ste Mei 1679, is een gedenkwaardige dag in onze geschiedenis; want op dien dag verkreeg de habeas-corpus-acte de koninklijke bekrachtiging. Sedert den tijd van het grootcharter waren de bestaande rechtsbepalingen en de persoonlijke vrijheid der Engelschen nagenoeg dezelfde geweest als tegenwoordig; doch zij waren Habeas-corpus-acte. zonder kracht gebleven, omdat het aan een bindend stelsel van rechtsvordering ontbrak. Wat vereischt werd, was geen nieuw recht, maar een middel tot snelle en grondige afdoening; en zulk een middel leverde de habeas-corpus-acte op. De koning zou gaarne zijn toestemming tot dien maatregel geweigerd hebben, maar hij stond op het punt om zich in het vraagstuk der erfopvolging van het parlement op het volk te beroepen, en 't was te gewaagd in zulk een hachelijk oogenblik een wetsvoordracht te verwerpen, die in den hoogsten graad populair was.

Op denzelfden dag werd de drukpers voor een korten tijd vrij. Oudtijds had het hof der sterrekamer streng toezicht over de drukpers gehouden. Het Lange Parlement had de sterrekamer afgeschaft; maar ondanks de wijsgeerige en welsprekende vertoogen van Milton een censuur ingesteld en in stand gehouden. Kort na de restauratie, was een wet aangenomen, die het drukken van niet goedgekeurde boeken verbood en men had bepaald, dat deze wet tot op het einde der eerste zitting van het volgende parlement van kracht zou blijven. Dat oogenblik was nu gekomen en door de bloote verdaging der Huizen maakte de koning de drukpers vrij.

Tweede algemeene verkiezingen van 1679.

Op de verdaging volgde spoedig een ontbinding en nieuwe algemeene verkiezingen. De ijver en de kracht der oppositie hadden thans het toppunt bereikt. De kreet om de wet van uitsluiting was luider dan ooit en tegelijk met dezen werd een tweede kreet aangeheven, die het bloed der menigte aan het gisten bracht, maar die door alle verstandige vrijheidsvrienden met zorg en leedwezen gehoord werd. Niet alleen de rechten van den hertog van York, een erkende papist, maar ook die van zijn twee dochters, oprechte en ijverige protestanten, werden aangevallen. Stoutweg werd verzekerd, dat de oudste der natuurlijke zonen des konings in wettigen echt geboren en de rechtmatige erfgenaam der kroon was.

Populariteit van Monmouth.

Toen Karel nog als balling op het vaste land omzwierf, had hij in den Haag zekere Lucie Walters ontmoet, een uit Wallis afkomstig meisje, zeer schoon, doch bekrompen van verstand en losbandig van zeden. Zij werd zijn beminde en schonk hem een zoon. Een ergdenkend minnaar zou wellicht getwijfeld hebben; want de dame had verscheiden aanbidders en men meende, dat zij voor geen hunner ongevoelig was. Karel geloofde haar echter op haar woord en betoonde den kleinen James Crofts, gelijk het kind toen genoemd werd, een zoo overdreven liefde als men van die koude en zorgelooze natuur nauwelijks zou hebben kunnen verwachten. Spoedig na de restauratie verscheen de jonge gunsteling te Whitehall na in Frankrijk de oefeningen geleerd te hebben, die toen als vereischten voor een groot heer beschouwd werden. Hij kreeg een woning in het paleis, pages te zijner bediening en mocht een aantal voorrechten genieten, welke tot op dien tijd alleen aan prinsen van den bloede ten deel vielen. Hij werd op nog jeugdigen leeftijd met Anne Scott, erfgename van het doorluchtige huis van Buccleuch, in den echt verbonden. Hij nam den naam zijner echtgenoot aan en verkreeg te gelijk met haar hand het bezit van haar uitgestrekte erfgoederen. De bezittingen, die hij door dit huwelijk verwierf, werden gewoonlijk op een opbrengst van niet minder dan tienduizend pond sterling 's jaars geschat. Titels en andere begunstigingen van meer degelijken aard werden hem kwistig toegedeeld. Hij werd hertog van Monmouth in Engeland, hertog van Buccleuch in Schotland, ridder der orde van den kousenband, opperstalmeester, bevelhebber van de eerste afdeeling der lijfwacht, opperrechter van Eyre [1]) bezuiden de Trent en kanselier van de hoogeschool te

[1]) *Eyre*, reis, rondreis; dus opperrechter der ommegaande rechtbank bezuiden de Trent. Er zal later menigmaal sprake zijn van de ommegaande rechtbank in Engeland, om welke reden wij hier eenige bijzonderheden nopens haar aard en oorsprong bijvoegen.

Cambridge. Ook scheen hij het volk zijn hooge bestemming niet onwaardig. Zijn gelaatstrekken waren bij uitstek schoon en innemend, zijn aard vriendelijk, zijn manieren beleefd en voorkomend. Schoon hij een losbol was, won hij toch de harten der puriteinen; en hoewel het bekend was, dat hij in den schandelijken aanslag op Sir John Coventry de hand had gehad, verwierf hij zonder moeite de vergiffenis der landpartij. Zelfs strenge zedemeesters bekenden, dat aan zulk een hof degelijke huwelijkstrouw nauwelijks verwacht kon worden van iemand, die zelf nog een kind met een ander kind gehuwd was. Zelfs goede vaderlanders waren genegen een driftig jongeling te verschoonen, omdat hij een zijn vader aangedane beleediging met bovenmatige wraak vergolden had; en de nadeelige indruk, door zijn losbandige minnarijen en nachtelijke avonturen verwekt, werd weldra door eervolle daden uitgewischt. Toen Karel en Lodewijk hun strijdmacht tegen Holland samentrokken, voerde Monmouth het bevel over de engelsche hulptroepen, die naar het vaste land gezonden werden en toonde zich een dapper krijgsman en een niet onbekwaam aanvoerder. Bij zijn terugkeer kon hij zich als den populairsten man van het geheele rijk beschouwen. Niets werd hem onthouden dan de kroon alleen; en zelfs de kroon scheen niet geheel buiten zijn bereik te zijn. Maar het onderscheid, dat onverstandig genoeg tusschen hem en de voornaamste edellieden gemaakt was, had kwade gevolgen na zich gesleept. Nog een kind zijnde was hij gemachtigd in de audiëntiezaal den hoed op te zetten, terwijl de Howards en de Seymours met ongedekte hoofden om hem heen stonden. Wanneer vreemde vorsten stierven, had hij over hen rouw gedragen in den langen purperen mantel, dien, met uitzondering alleen van den hertog van York en van prins Rupert, geen onderdaan dragen mocht. Het was natuurlijk, dat dit een en ander er toe leidde, dat hij zich als wettig vorst van het Huis van Stuart beschouwde. Karel was, zelfs in rijper leeftijd nog, de slaaf van het zingenot en bekommerde zich niet om zijn waardigheid. Het kwam dan ook geenszins ongeloofelijk voor, dat hij op twintigjarigen leeftijd over den vorm van een huwelijk zou zijn heengestapt om een dame te winnen, wier schoonheid hem betooverd had en wier gunst tot geen minderen prijs te verkrijgen was. Toen Monmouth nog een kind was en de hertog van York nog voor een protestant gehouden werd, verbreidde zich het gerucht in den lande en zelfs in kringen,

---

De rechtbank van *Eyre*, oorspronkelijk slechts belast met de behandeling van zoogenaamde kroonzaken (even als de koninklijke rechtbank), werd onder het bestuur van Hendrik II (naar sommiger gevoelen reeds vroeger) ingesteld, om den onderdaan de kosten en moeite der reizen naar Londen te besparen bij zaken, die daar hadden moeten bepleit worden. Dit gerechtshof deed echter slechts eenmaal in de zeven jaren een rondreis door het rijk. Zijn bestaan kon dus blijkbaar voor den onderdaan geen groot voorrecht zijn en was wellicht nuttiger om in sommige zaken de belangen van het hof te dienen. Het toenemend getal van rechtbanken en de algemeene behoefte aan meer nabijzijnde rechtbanken had eindelijk de instelling der tegenwoordige ommegaande gerechtshoven ten gevolge, waardoor tevens het hof van *Eyre* vervangen werd. Op gezette tijden van het jaar bezoekt elk dezer hoven de hoofdplaatsen der graafschappen van zijn regtsgebied (*circuit*) en houdt daar zitting (*assises*), recht doende, zoowel in burgerlijke als in crimineele zaken; de rechters worden daartoe gecommitteerd uit de hoogere rechtbanken.

die goed onderricht konden zijn, dat de koning Lucie Walters tot zijn vrouw verheven had, en dat, wanneer een ieder het zijne kreeg, haar zoon prins van Wales zou worden. Veel werd er van een zwart kistje gesproken, dat, naar het volksgeloof beweerde, het huwelijksverdrag inhield. Toen Monmouth, hooggeroemd om zijn dapperheid en zijn beleid, uit de Nederlanden teruggekomen was en de hertog van York als lid van een door de meerderheid der natie verfoeide kerk bekend stond, kreeg dit ijdele sprookje meer gewicht. Voor de waarheid bestond niet het minste bewijs. Tegen haar gold de plechtige verklaring des konings, afgelegd in bijzijn van zijn raad en op zijn bevel aan het volk medegedeeld. Maar de menigte, altijd verzot op romantische avonturen, luisterde gretig naar het verhaal van het geheime huwelijk en van het zwarte kistje. Sommige hoofden der oppositie handelden bij deze gelegenheid, even als zij ten aanzien van het nog hatelijker verzinsel van Oates gedaan hadden en hielpen een waan versterken, waarvan de ongegrondheid hun duidelijk geweest moet zijn. De belangstelling van het gepeupel in hem, dien het voor den beschermer der ware godsdienst en voor den rechtmatigen erfgenaam van den britschen troon hield, werd door allerlei kunstgrepen wakker gehouden. Kwam Monmouth 's middernachts te Londen aan, dan werd de nachtwacht van overheidswege gelast de heuglijke tijding in de straten der City te verkondigen; het volk verliet zijn legersteden; er werden vreugdevuren ontstoken, vensters verlicht, kerken geopend en van alle klokkentorens weerklonk vroolijk gelui. Reisde hij, dan werd hij allerwege met geen minder luister en met sterker geestdrift ontvangen, dan zelfs koningen bij plechtige rondreizen door het rijk te beurt viel. Lange treinen van gewapende gentlemen en yeomen begeleidden hem van kasteel tot kasteel. De bevolking van geheele steden stroomde hem te gemoet om hem te verwelkomen. Kiezers verdrongen zich om hem heen ten einde hem de verzekering te geven, dat hun stemmen te zijner beschikking stonden. Zijn aanmatiging ging zoo verre, dat hij niet slechts de engelsche leeuwen en de fransche leliën in zijn wapen voerde zonder den dwarsbalk, die volgens de wetten van het blazoen daarbij het teeken moest zijn van zijn onwettige geboorte, maar het zelfs waagde het koningszeer aan te raken [1]). Daarbij verzuimde hij nooit de gelegenheid om de liefde van het volk door allerlei kunstgrepen te winnen. Hij stond als doopgetuige bij de kinderen der landlieden, nam deel aan alle landelijke oefeningen, toonde zijn behendigheid in het worstelen en batonneeren en won, met laarzen aan, wedloopen tegen loopers met lichte schoenen.

Het is een merkwaardige omstandigheid, dat de hoofden der protestantsche partij, in twee der hachelijkste tijdstippen van onze geschiedenis denzelfden misslag begaan en daardoor hun vaderland en hun godsdienst in groot gevaar gebracht hebben. Bij den dood van Eduard VI, lieten zij lady Johanna Gray [2]), zonder eenigen schijn van geboorterecht, niet alleen tegen

[1]) Het koningszeer, een soort van huidziekte, welke volgens de overlevering door de aanraking van een koning kon genezen worden. Eduard de Belijder heeft het eerst in 1058 de proef genomen; en de wonderbare genezing bleef in zwang, tot dat zij door George I in 1714 werd afgeschaft. V.

[2]) De hertog van Northumberland, die in den raad van den jeugdigen Eduard VI,

hun vijandin Maria, maar ook tegen Elizabeth, de ware hoop van Engeland en van de hervorming optreden; zoodat de achtingswaardigste protestanten, met Elizabeth aan het hoofd, genoodzaakt waren met de papisten gemeene zaak te maken. Op dezelfde wijze randde honderd dertig jaren later een gedeelte der oppositie door Monmouth als rechthebbende op de kroon te erkennen niet alleen de rechten van Jakobus aan, dien zij met grond voor een onverzoenlijken vijand van hun geloof en hun vrijheden hielden, maar ook die van den prins en de prinses van Oranje, die door hun positie even-zeer als door persoonlijke hoedanigheden, bij voorkeur in aanmerking schenen te komen, als verdedigers van alle vrije staatsvormen en van alle hervormde kerken.

Binnen weinige jaren werd de dwaasheid dezer handelwijze blijkbaar. Vooralsnog echter maakte de populariteit van Monmouth een groot gedeelte van de kracht der oppositie uit. De verkiezingen vielen ten nadeele uit van het hof; de dag, die voor de bijeenkomst der Huizen bepaald was, naderde en het werd noodig dat de koning eenig besluit nam ten aanzien der gedragslijn, welke hij meende te volgen. Zijn raadslieden bemerkten de eerste zwakke voorteekenen eener wisseling in de openbare stemming en vleiden zich, dat hij door den strijd eenvoudig uit te stellen zich de overwinning verzekeren kon. Zonder dus zelfs het gevoelen van den raad van dertigen te vragen, besloot hij het nieuwe parlement te verdagen, vóór dat het zijn werkzaamheden begonnen had. Gelijktijdig kreeg de hertog van York, die van Brussel terug gekeerd was, bevel naar Schotland te vertrekken en werd aan het hoofd des bewinds van dat koninkrijk geplaatst.

Temple's regeeringsplan werd thans zonder omwegen opgegeven en zeer spoedig vergeten. De geheime raad werd weder op de vorige leest geschoeid. Shaftesbury en zij, die zijn staatkunde aanhingen, legden hun betrekkingen neer. Temple zelf trok naar zijn tuin en zijn bibliotheek terug, gelijk in onrustige tijden zijn gewoonte was. Essex verliet het college der thesaurie en zocht zijn heil bij de oppositie. Halifax echter, door de hevigheid zijner vroegere bondgenooten verstoord en verontrust, en Sunderland, die nooit een ambt opgaf, zoolang hij het kon behouden, bleven in 's konings dienst.

Ten gevolge der aftredingen, die bij deze gelegenheid plaats vonden, was

---

een streng protestantsch gezind vorst, de overhand erlangd had en wiens zoon met lady Johanna gehuwd was, haalde den koning over deze dame, op grond van haar koninklijke afkomst, tot troonopvolgster te benoemen, met uitsluiting der beter gerechtigde prinsessen Elizabeth en Maria, dochters van Hendrik VIII. Eduard VI stierf in den vroegen leeftijd van zestien jaar. Northumberland had zich reeds door zijn bewindvoering algemeen gehaat gemaakt. De natie had de rampen nog niet vergeten, welke haar ten gevolge van soortgelijke usurpatiën door de Yorksche en Lancastersche oorlogen berokkend waren. Toen dus de hertog na Eduards dood zijn schoondochter tot koningin liet uitroepen, vond hij geen aanhang; de prinses Maria echter, schoon door hem zoo lang mogelijk van het overlijden des konings onkundig gehouden, om haar in zijn macht te krijgen, eer zij maatregelen kon beramen om haar goed recht te doen gelden, vond talrijke verdedigers. Northumberland werd gevangen genomen en ontving zijn welverdiende straf; terwijl zijn zoon en diens beminnelijke en onschuldige echtgenoote, schoon beiden huns ondanks slechts als werktuigen van 's hertogs eerzucht gebezigd, beiden afkeerig van grootheid en slechts in liefde voor elkander levende, in zijn val medegesleept werden en als hij op het schavot stierven. V.

de weg tot grootheid voor een nieuwe reeks van liefhebbers open. Twee staatslieden, die later tot de schitterendste hoogte opklommen, welke een britsch onderdaan bereiken kan, begonnen weldra in hooge mate de aandacht van het publiek tot zich te trekken. Deze waren Lawrence Hyde en Sidney Godolphin.

Lawrence Hyde. Lawrence Hyde was de tweede zoon van den kanselier Clarendon en broeder der eerste hertogin van York. Hij bezat uitstekende gaven, die door parlementaire en diplomatische ervaring tot hooge volkomenheid waren gebracht; doch de nuttige kracht zijner bekwaamheden werd door de gebreken van zijn karakter niet weinig verminderd. Schoon diplomaat en hoveling, leerde hij nooit de kunst zijn gevoel te bedwingen of te verbergen. In voorspoed was hij vol overmoed en grootspraak; leed hij een nederlaag, dan verdubbelde zijn blijkbare ergernis den triumf zijner vijanden. Er was bitter weinig noodig om zijn drift op te wekken en was hij eenmaal driftig, dan sprak hij bittere woorden, die hij vergat, zoodra hij weder tot bedaren was gekomen, doch die anderen jaren lang niet vergeten konden. Zijn vlugheid en zijn doorzicht zouden hem voor de behandeling van zaken in de hoogste mate geschikt hebben gemaakt, ware hij niet al te laatdunkend en lichtgeraakt geweest. Uit zijn geschriften blijkt, dat hij veel aanleg voor welsprekendheid bezat; doch zijn groote prikkelbaarheid verhinderde hem zich bij openbare debatten te doen gelden; want niets was zoo gemakkelijk als hem te doen opstuiven en van dat oogenblik af was hij aan de genade van tegenstanders van veel geringer bekwaamheid dan de zijne overgeleverd.

In tegenstelling met het meerendeel der voornaamste staatslieden van dien tijd was hij een standvastig, norsch en wrokkend partijman, een cavalier van de oude school, een ijverig verdediger van kroon en kerk en gebeten op republikeinen en nonconformisten. Hij had diensvolgens een groot aantal persoonlijke aanhangers. De geestelijkheid vooral beschouwde hem als haar oprechten voorstander en zag zijn gebreken met een toegevendheid door de vingers, die hij waarlijk van die zijde noodig had; want hij dronk als een tempelier en was hij in woede, wat hem maar al te dikwijls gebeurde, dan vloekte hij als een kruijer.

Thans volgde hij Essex aan de thesaurie op. Wij moeten hier opmerken, dat het ambt van eersten lord der thesaurie toenmaals nog niet de belangrijkheid en het aanzien had, die het nu heeft. Was er een lord-thesaurier, dan was die staatsambtenaar gewoonlijk de eerste minister; maar werd de witte staf aan een commissie toevertrouwd, zoo stond de hoofd-commissaris nauwelijks op gelijke lijn met een staats-secretaris. Niet voor den tijd van Walpole werd de eerste lord van de thesaurie als het hoofd van het uitvoerend bewind beschouwd.

Sidney Godolphin. Godolphin was als page te Whitehall opgegroeid en had zich reeds vroegtijdig al de buigzaamheid en zelfbeheersching van een ervaren hoveling eigen gemaakt. Hij was arbeidzaam, had een helder hoofd en was zeer bedreven in alle bijzonderheden van het financiewezen. Elk bestuur vond derhalve in hem een nuttigen dienaar en in zijn gezindheid of karakter was niets, dat deze algemeene bruikbaarheid in den weg stond. Steeds wist hij zich

nuttig en aangenaam te maken, zonder ooit voorbarig of indringend te zijn, en dit verklaart eenigszins den buitengewonen voorspoed van Godolphins loopbaan.

Hij had in verschillende tijdperken met beide de groote staatspartijen medegewerkt, maar hij deelde nimmer in haar driften. Even als de meeste menschen, die voorzichtig van aard en door de fortuin goed bedeeld zijn, helde hij sterk over tot ondersteuning van al het bestaande. Hij was afkeerig van omwentelingen, en om dezelfde redenen ook van tegen-omwentelingen. Zijn houding was bijzonder deftig en afgemeten, doch zijn persoonlijke neigingen waren zeer alledaagsch en beuzelachtig; het grootste gedeelte van den tijd, dien hij aan de staatszaken kon onttrekken, werd in wedrennen, kaartspel en hanengevechten doorgebracht. Hij nam in het college der thesaurie zijn plaats na Rochester in en onderscheidde zich door ijver en schranderheid.

Voor men het nieuwe parlement tot afdoening der zaken bijeen liet komen, verstreek een geheel jaar, dat blijvende sporen in onze zeden en in onze taal heeft nagelaten. Nimmer waren vóór dien tijd staatkundige geschillen met zooveel vrijheid besproken. Nimmer hadden vóór dien tijd staatkundige clubs een zoo goed geregelde inrichting gehad en een zoo geduchten invloed geoefend. Het vraagpunt der uitsluiting alleen hield de gemoederen bezig.

Hevige strijd der partijen, ter zake van de uitsluitingswet.

Al de drukpersen en kansels namen deel aan den strijd. Van de eene zijde beweerde men, dat de staatsregeling en de godsdienst van het rijk onder een papistisch koning nimmer veilig zouden zijn; van de andere, dat het recht van Jacobus om de kroon te dragen, wanneer het zijn beurt werd, hem door God gegeven was, en zelfs met toestemming van de geheele wetgevende macht niet vernietigd kon worden. Graafschappen, steden en familiën waren onderling verdeeld. Beleefdheden en gastvrijheid tusschen naburen hadden opgehouden. De dierbaarste banden der vriendschap en des bloeds werden verbroken. Zelfs schoolknapen waren in heftige partijen verdeeld, en de hertog van York zoowel als de graaf van Shaftesbury telden ijverige aanhangers op de banken van Westminster, zoowel als op die van Eton. De schouwburgen daverden van het getier der vijandige partijen. Pausin Johanna werd door de ijverige protestanten ten tooneele gevoerd. Bezoldigde dichters vulden hun prologen en epilogen met loftuitingen op den koning en den hertog. De misnoegden bestormden den troon met smeekschriften, verlangende dat het parlement onmiddellijk werd bijeengeroepen. De loyalisten zonden adressen in, waarbij de uiterste afschuw werd uitgedrukt van allen, die zich vermeten dorsten den souverein de wet te stellen. De burgers van Londen kwamen met tienduizenden bijeen om den paus in beeltenis te verbranden. De regeering liet Temple-Bar door ruiterij en Whitehall door geschut bezetten. In dat jaar werd onze taal verrijkt met twee woorden, *mob* (gepeupel, oploop) en *sham* (geveinsd, voorgewend), merkwaardige herinneringen aan een tijdperk van onrust en misleiding [1]). De tegenstanders van het hof werden Birminghams, supplianten en uitsluitingsmannen genoemd. Zij, die de partij des konings kozen, waren anti-birming-

[1]) Norths Examen 231, 574.

Oorsprong der benamingen van Whig en Tory.

hams, verfoeijers en harddravers [1]). Deze benamingen raakten al spoedig in onbruik; maar in dezen tijd werden voor het eerst twee andere spotnamen gehoord, die, hoewel oorspronkelijk als schimpnamen gebezigd, weldra als eerenamen aanvaard werden en nog steeds in zwang zijn, die gehoord worden overal, waar de engelsche taal gesproken wordt en die in wezen zullen blijven, zoolang de engelsche literatuur bestaat. Het is een merkwaardige bijzonderheid, dat de eene dier schimpnamen van schotschen, de andere van ierschen oorsprong is. In Schotland zoowel als in Ierland had wanbestuur benden van vertwijfelden bijeen doen schuilen, wier woestheid door godsdienstige geestdrift verhoogd werd. In Schotland hadden sommige der vervolgde covenanters, door verdrukking tot razernij gedreven, onlangs den primaat vermoord, tegen het bestuur de wapenen opgevat, op de troepen der regeering eenige voordeelen behaald en waren niet eer ten onder gebracht geworden, voordat Monmouth aan het hoofd van eenige engelsche troepen hen te Bothwell-Bridge uiteengedreven had. Deze ijveraars waren het talrijkst onder de landlieden der westelijke laaglanden, die in de volkstaal Whigs genoemd werden. Diensvolgens werd de naam van Whig aan de presbyteriaansche ijveraars in Schotland gegeven en op de engelsche partijlieden overgedragen, die zich geneigd betoonden weerstand aan het hof te bieden en de protestantsche nonconformisten met toegevendheid te behandelen. De iersche moerassen boden in denzelfden tijd een schuilplaats aan papistische bannelingen, zeer op hen gelijkende, die later onder den naam van witte jongens bekend werden. Deze mannen werden destijds Tories genoemd. De naam van Tory werd dus aan Engelschen gegeven, die weigerden mede te werken om een roomsch-katholiek vorst van den troon te weren.

De woede der vijandige partijen zou op zich zelve reeds hevig genoeg geweest zijn, maar werd door beider gemeenen vijand opzettelijk nog meer aangevuurd. Lodewijk ging steeds voort beiden, het hof zoowel als de oppositie, om te koopen en te vleijen. Hij vermaande Karel tot standvastigheid; hij drong bij Jakobus aan, dat hij in Schotland een burgeroorlog verwekte; hij vermaande de Whigs niet te wijken en zich met vertrouwen op de bescherming van Frankrijk te verlaten.

Onder al deze woelingen zou een opmerkzaam toeschouwer reeds hebben kunnen bespeuren, dat de openbare stemming van lieverlede aan het veranderen was. De vervolgingen tegen de roomsch-katholieken werden voortgezet, doch zonder dat telkens veroordeelingen op de aanklacht behoefden te volgen. Een nieuw slag van valsche getuigen, waaronder een deugniet, Dangerfield genaamd, zich het meest deed opmerken, liep de gerechtshoven af; doch de verzinselen van deze mannen, schoon beter uitgedacht dan die van Oates, vonden nimmer geloof. De jurys waren niet meer zoo lichtgeloovig als gedurende den panischen schrik, die op den moord van Godfrey gevolgd was; en rechters, die, toen de volkswoede ten top was gestegen,

[1]) Deze laatste benaming doelde op den spoed, waarmede de bescherming der hofpartij hen van lagere tot hoogere betrekkingen hielp.

haar gedienstigste werktuigen geweest waren, waagden thans een deel van datgene te zeggen, wat zij reeds in den beginne gedacht hadden.

Bijeenkomst van het parlement; de uitsluitingswet door het Lagerhuis aangenomen, en in het Hooger-huis verworpen.

Eindelijk kwam in October 1680 het parlement bijeen. De Whigs hadden in het Lagerhuis een zoo groote meerderheid, dat de uitsluitingswet door alle instantiën heen zonder moeite tot stand kwam. De koning wist nauwelijks op welke leden van zijn eigen kabinet hij staat kon maken. Hyde was zijn torysgezindheid trouw gebleven en had de zaak der erfelijke monarchie standvastig ondersteund. Godolphin echter, die naar rust verlangde en geloofde, dat de rust alleen door toegeeflijkheid hersteld kon worden, wenschte dat de wet aangenomen werd. Sunderland, altoos valsch en kortzichtig, buiten staat de teekenen eener naderende reactie te onderscheiden en zeer verlangend de partij te winnen, die hij voor onwederstaanbaar hield, besloot tegen het hof te stemmen. De hertogin van Portsmouth bezwoer haar koninklijken minnaar zich niet blindelings in het verderf te storten. Was er iets, waarbij zijn geweten of zijn eergevoel gemoeid was, dan was het wel het vraagpunt der troonsopvolging; maar gedurende eenige dagen scheen het, dat hij zich zoude onderwerpen. Hij weifelde, vroeg welke som het Lagerhuis hem geven zoude, indien hij toegaf en liet een onderhandeling met de voornaamste Whigs aanknoopen. Maar een diep wederzijdsch wantrouwen, dat sints vele jaren toenemende was geweest en door fransche kunstgrepen zorgvuldig aangekweekt werd, maakte een schikking onmogelijk. Geen der partijen wilde de andere eenigszins vertrouwen. De gansche natie richtte in angstige verwachting haar oogen op het Huis der Lords. De vergadering der pairs was talrijk. De koning zelf was tegenwoordig. De beraadslaging was langdurig, ernstig, nu en dan onstuimig. Sommiger handen werden aan den degenknop geslagen op een wijze, die de stormachtige parlementen van Hendrik III en Richard II in herinnering riep. Bij Shaftesbury en Essex voegde zich de trouwelooze Sunderland. Maar het genie van Halifax deed allen tegenstand zwichten. Verlaten door zijn voornaamste ambtgenooten en tegenover een menigte van bekwame bestrijders staande, verdedigde hij de zaak des hertogs van York in een reeks van redevoeringen, die nog na vele jaren als meesterstukken van logica, van geest en ware welsprekendheid geroemd werden. Slechts zelden ziet men, dat de redekunst verandering brengt in de eindstemming; doch naar de getuigenis van tijdgenooten kan men voor zeker houden, dat bij deze gelegenheid door de wegsleepende taal van Halifax inderdaad overtuigd, menigeen zijn stem anders uitbracht, dan hij voornemens was geweest. De bisschoppen, hun leerstelling getrouw, ondersteunden het beginsel van het erfopvolgingsrecht en de bill werd met een groote meerderheid van stemmen verworpen [1]).

---

[1] Een der toen aanwezige pairs heeft de uitwerking der welsprekendheid van Halifax beschreven in woorden, die ik wil mededeelen, omdat ze, schoon sints lang gedrukt, waarschijnlijk slechts aan weinigen, zelfs van de weetgierigste en vlijtigste lezers der geschiedenis bekend zijn.

»Machtig door welsprekendheid en door andere groote begaafdheden waren 's hertogs vijanden, die de bill verdedigden; doch een edele lord trad er tegen op, die op dezen dag in de kracht des woords en van het betoog, in bewijsgronden aan het open-

Ter dood brenging van Stafford. Bitter gekrenkt door deze nederlaag, zocht de partij, die in het Lagerhuis de overhand had, eenigen troost in het storten van het bloed van roomschgezinden. Willem Howard, burggraaf Stafford, een der ongelukkige mannen, die van deelneming aan het komplot beschuldigd waren, werd voor de balie zijner pairs [1]) gebracht en op de getuigenis van Oates en van twee andere valsche getuigen, Dugdale en Turberville, aan hoogverraad schuldig verklaard en onthoofd. Maar de omstandigheden, die bij zijn terechtstelling en executie plaats vonden, hadden voor de leiders der Whigs een nuttige waarschuwing moeten zijn. Een groote en achtenswaardige minderheid van het Huis der Lords verklaarde den gevangene voor niet schuldig. De menigte, die weinige maanden te voren, de laatste, door de slachtoffers van Oates vóór hun doodstrijd afgelegde verklaringen met hoon en met verwenschingen had opgenomen, sprak thans luide het geloof uit, dat Stafford een vermoord man was. Toen hij met zijn laatsten ademtocht zijn onschuld betuigde, was het antwoord des volks: »God zegene u, mylord! wij gelooven u, mylord." Een verstandig toeschouwer zoude licht hebben kunnen voorspellen, dat het toen vergoten bloed aldra ander bloed zou vorderen.

Algemeene verkiezingen in 1681. De koning besloot op nieuw het middel der ontbinding te beproeven. Een nieuw parlement werd opgeroepen om in Maart 1681 in Oxford bijeen te komen. Sedert de dagen der Plantagenets hadden de Huizen hun zetel steeds te Westminster gehad, behalve wanneer de pest in de hoofdstad woedde; maar een zoo buitengewone stand van zaken scheen buitengewone voorzorgen te vereischen. Werd het parlement te gewoner plaatse vergaderd, dan kon het Huis der Gemeenten zich permanent verklaren en de overheden en de burgers van Londen te hulp roepen. De burgervendels konden opstaan om Shaftesbury te verdedigen, even als zij veertig jaar vroeger opgestaan waren om Pym en Hampden in hun hoede te nemen. De lijfwacht kon overweldigd, het paleis overmeesterd, de koning een gevangene worden in handen van oproerige onderdanen. Te Oxford bestond geen dergelijk gevaar. De hoogeschool was der kroon toegedaan; en de landadel in den omtrek bestond over het algemeen uit Tories. Hier had derhalve de oppositie meer reden om voor geweld te vreezen dan de koning.

De verkiezingsstrijd was hardnekkig. De Whigs bleven alsnog de meerderheid in het Huis der Gemeenten vormen; maar het bleek duidelijk, dat de geest der torypartij de snelste vorderingen in den lande maakte. Men had mogen verwachten, dat de schrandere en wispelturige Shaftesbury den nade-

---

baar of het privaat leven der menschen ontleend, in eer, rechtsgevoel, in waardigheid, zich zelven en alle anderen overtrof. Zijn groot beleid, zijn begaafdheid deden hem ten slotte de overwinning behalen; en door hem alleen werd al het vernuft en al de boosheid der tegenpartij overweldigd."

Deze woorden vindt men in een memorie van Hendrik, graaf van Peterborough, voorkomende in een boek getiteld: »Beknopte geslachts-beschrijvingen door Robert Halstead, folio, 1685." De naam van Halstead is verdicht. De wezenlijke schrijvers waren de graaf van Peterborough zelf en zijn kapelaan. Het boek is zeer schaarsch. Er werden slechts vier-en-twintig exemplaren van gedrukt, waarvan twee op het britsch museum aanwezig zijn. Van die twee had het eene aan George IV, het andere den heer Grenville toebehoord.

[1]) Pairs, *gelijken*, wordt in dezen zin soms ook op mindere rangen toegepast. V.

renden omkeer voorzien en de schikking aangenomen zou hebben, welke het hof aanbood; maar het schijnt, dat hij zijn vroegere taktiek geheel en al vergeten had. In plaats van maatregelen te treffen, die in het ergste geval zijn terugtocht gedekt zouden hebben, nam hij een stelling in, waarin hij noodwendig overwinnen of bezwijken moest. Wellicht was hem het hoofd, hoe sterk ook, door volksgunst, door voorspoed en door het vuur van den strijd aan 't draaijen geraakt. Wellicht had hij zijn partij zoolang geprikkeld, tot hij haar niet meer kon beteugelen, zoodat hij werkelijk werd voortgesleept door hen, die hij scheen te leiden.

Bijeenkomst van het parlement te Oxford; en ontbinding.

De hachelijke dag brak aan. De bijeenkomst te Oxford geleek meer naar een poolschen landdag, dan naar een vergadering van het engelsche parlement. De wigh-leden waren in grooten getale verzeld van hun pachters en bedienden, goed gewapend en bereden, die uitdagende blikken met de koninklijke lijfwachten wisselden. De geringste aanleiding had in deze omstandigheden een burgeroorlog kunnen doen ontstaan; doch de eene, zoo min als de andere partij durfde den eersten slag wagen. De koning bood op nieuw aan alles in te willigen behalve de uitsluitingswet. Het Lagerhuis had vast besloten niets aan te nemen dan de uitsluitingswet. Binnen weinige dagen werd het parlement op nieuw ontbonden.

Torystische reactie.

De koning had de zege behaald. De reactie, die begonnen was eenige maanden, voor dat de Huizen te Oxford bijeenkwamen, ging thans met rasse schreden voort. De natie was inderdaad het papisme nog steeds vijandig; doch wie de geheele geschiedenis van den aanslag naging, zag duidelijk in, dat ijver voor het protestantisme tot dwaasheid en tot misdaad had vervoerd en kon nauwelijks gelooven, dat men door kindersprookjes zich had laten belezen om het bloed te eischen van medemenschen en van medechristenen. Trouwens, de beste koningsgezinden konden niet loochenen dat de regeering van Karel menigmaal hoogst laakbaar geweest was. Doch wie van den aard zijner betrekkingen met Frankrijk geen zoo volkomen kennis droeg als wij doen en zich aan de hevigheid der Whigs ergerde, telde de belangrijke inwilligingen op, die hij in de laatste jaren aan zijn parlementen gedaan had en de nog grootere, waartoe hij zich bereid had verklaard. Hij had toegestemd in de wetten, waarbij de roomsch-katholieken van het Huis der Lords, van den geheimen raad en van alle burgerlijke en militaire ambten werden uitgesloten. Hij had de habeas-corpus-acte aangenomen en, waren er geen nog krachtiger waarborgen gesteld tegen de gevaren, waaraan de staatsregeling en de kerk onder een roomsch-katholiek souverein konden blootstaan, de schuld daarvan lag niet aan Karel, die het parlement uitgenoodigd had zoodanige waarborgen te beramen, maar aan diegenen der Whigs, die van geen ander redmiddel dan de uitsluitingswet hooren wilden. Een enkel punt slechts had de koning zijn volk ontzegd; hij had geweigerd zijns broeders geboorterecht op te heffen; maar bestonden er dan geen goede redenen om te gelooven, dat hij door lofwaardige gevoelens tot deze weigering was gedreven? Kon de partijdigheid zelve aan het koninklijk gemoed eenig zelfzuchtig oogmerk ten laste leggen? De uitsluitingswet immers verkortte de voorrechten noch de inkomsten des regeerenden konings. Door de aanneming dier wet zou hij, integendeel, zonder moeite een ruime vermeerdering van zijn eigen

inkomsten hebben kunnen erlangen. En wat kon het hem schelen, wie na hem zou regeeren? Voorwaar, zoo hij voor iemand bijzondere genegenheid koesterde, men wist, dat zulks voor den hertog van Monmouth was, veeleer dan voor den hertog van York. De natuurlijkste verklaring van het gedrag des konings scheen derhalve te zijn, dat, hoe zorgeloos zijn aard en hoe zwak zijn zedelijke beginselen ook zijn mochten, hij nochtans te dezer gelegenheid door eer en plichtgevoel geleid werd. En was dit zoo, zou dan de natie hem dwingen te doen wat hij misdadig en schandelijk achtte? Zijn geweten zelfs door strikt grondwettige middelen hevigen dwang aan te doen werd door ijverige koningsgezinden onedelmoedig en ongeoorloofd geoordeeld. Doch strikt constitutioneele middelen waren niet de eenige, waarvan de Whigs geneigd waren zich te bedienen. Reeds vertoonden zich teekenen, die het naderen van groote onlusten aankondigden. Mannen, die in de dagen van den burgeroorlog en de republiek een weinig benijdenswaarde bekendheid erlangd hadden, kwamen uit de duisternis te voorschijn, in welke zij zich na de restauratie voor den algemeenen haat verborgen hadden, vertoonden overal hun vroegere onbeschaamde en drieste aangezichten en schenen een tweede regeering der heiligen te verwachten. Een tweede slag van Naseby, een tweede hooggerechtshof, een nieuwe geweldenaar op den troon, de lords op nieuw met geweld uit hun raadzaal verdreven, de hoogescholen op nieuw gezuiverd, de kerk op nieuw beroofd en vervolgd, de puriteinen op nieuw aan het roer, dit waren de gevolgen, die de wanhopende staatkunde der oppositie ten doel scheen te hebben.

Door zulke gevoelens bezield, haastte zich de meerderheid onder de hoogere en de middelklassen zich om den troon te scharen. De toestand des konings had op dit oogenblik veel gelijkheid met dien, waarin zich zijn vader bevonden had, nadat het groote vertoog, de remonstrantie genaamd, aangenomen was. Maar men had de reactie van 1641 in haar voortgang gestuit. Op hetzelfde oogenblik, dat zijn volk na lange vervreemding tot hem terugkeerde, niets liever dan verzoening wenschende, had Karel I door een verraderlijke aanranding van de grondwetten des rijks het vertrouwen voor goed verbeurd. Had Karel II een soortgelijken weg ingeslagen, had hij de hoofden der Whigs op wederrechtelijke wijze in hechtenis genomen en hen voor een onbevoegde rechtbank wegens hoogverraad aangeklaagd, zij zouden hoogstwaarschijnlijk het verloren overwicht herwonnen hebben. Tot zijn geluk werd hij in deze krisis bewogen een uiterst verstandige gedragslijn te volgen. Hij besloot zich aan de wet te houden, maar ze ook op zijn vijanden met den meesten nadruk en zonder eenige verschooning toe te passen. Hij was niet verplicht een parlement bijeen te roepen, alvorens drie jaren verstreken zouden zijn. Geldgebrek drong hem niet. De opbrengst der belastingen, die hem voor zijn levenstijd toegestaan waren, ging de raming te boven. Hij was met de geheele wereld in vrede. Hij kon zijn uitgaven beperken door het opgeven der kostbare en nuttelooze bezetting van Tanger en hij mocht op geldelijke hulp van Frankrijk hopen. Hij had derhalve ruimte van tijd en middelen om in grondwettige vormen een stelselmatigen aanval op de oppositie te doen. De rechters mocht hij naar welgevallen van hun ambt ontzetten: de jurys werden door de sheriffs gekozen en

de sheriffs werden nagenoeg in alle graafschappen van Engeland door hem zelven benoemd. Getuigen van dezelfde soort, als zij die onlangs door hun eed aan een aantal papisten het leven hadden ontnomen, waren bereid de Whigs op gelijke wijze om hals te brengen.

Vervolgingen tegen de Whigs. Het eerste slachtoffer was College, een lastig en heftig demagoog, van geringe geboorte en slecht opgevoed. Hij was schrijnwerker van beroep en vermaard als de uitvinder van den protestantschen loodknuppel [1]). Hij was te Oxford geweest tijdens het parlement aldaar vergaderd was en werd beschuldigd een opstand bewerkt en een aanval op 's konings lijfwacht beraamd te hebben. Als getuigen traden Dugdale en Turberville tegen hem op, dezelfde eerlooze personen, die weinige maanden te voren valsche getuigenis tegen Stafford afgelegd hadden. Geen uitsluitingsman had kans in de oogen eener jury van landjonkers genade te zullen vinden. College werd veroordeeld. De uitspraak werd door de menigte, die de gerechtszaal te Oxford vulde, met een luid gejuich ontvangen, even barbaarsch als de kreten, die hij en zijn vrienden gewoonlijk aangeheven hadden, wanneer onschuldige papisten tot de galg gedoemd werden. Zijn ter dood brenging was het begin eener nieuwe reeks van gerechtelijke moorden, niet minder verfoeijelijk dan die, waartoe hij zelf de hand had geleend.

De regeering, door deze eerste zege aangemoedigd, richtte thans een aanval tegen een vijand van geheel anderen aard. Men besloot Shaftesbury voor het gerecht te brengen door een aanklacht, waarmede zijn leven gemoeid was. Er werden bewijzen bijeengezocht, die, naar men dacht, een beschuldiging van hoogverraad zouden staven. Doch de feiten, die noodzakelijk bewezen moesten worden, zouden in Londen gepleegd zijn. De sheriffs van Londen, door de burgers verkozen, waren ijverige Whigs. Zij stelden een groote jury [2]) van Whigs aan, die de akte van beschuldiging van de hand wees. Wel verre van 's konings raadslieden te ontmoedigen, noopte deze nederlaag hen veeleer tot een nieuw en nog vermeteler plan. Vermits de handvesten der hoofdstad hun in den weg stonden, moesten die handvesten

Het charter der City opgeheven. uit den weg geruimd worden. Men wendde derhalve voor, dat de City van Londen ten gevolge van zekere ongeregeldheden haar stedelijke vrijheden verbeurd had en er werden bij de koninklijke rechtbank [3]) proce-

[1]) Dit wordt verhaald in het merkwaardig werk, getiteld: Ragguaglio della solenne Comparsa fatta in Roma gli otto di Gennaio, 1687, dall' illustrissimo et excellentissimo signor conte di Castlemaine.

[2]) De groote jury, bestaande uit twaalf tot drie-en-twintig personen, wordt alleen bij crimineele rechtbanken aangetroffen, en moet onderzoeken, of de beschuldigingen gegrond en een nader onderzoek waardig zijn: in welk geval zij de in staat van beschuldiging-stelling uitspreekt, waarna de einduitspraak door de bijzondere (speciale) of wel door de kleine (petty) jury gedaan wordt. V.

[3]) De vroeger genoemde *court of kings bench*, recht doende in alle kwestiën, die met het engelsche zoogenaamde gemeene recht (common law) in verband staan. Tot haar werkkring behooren onder andere alle over staatsrechtelijke punten ontstaande rechtsgeschillen, alle misdrijven van staatkundtgen aard, van hoogverraad tot de minste overtreding of vredebreuk, alle door of tegen colleges of personen gepleegde verongelijkingen of geweld, bij voorbeeld, mishandeling, onwettige inhechtenisneming, verkorting of onwettige uitoefening van rechten of privilegiën, voorts schuldzaken, bankbreuken, onwettig bezit van goederen, in één woord, alle rechtszaken, waarbij leven,

dures tegen het college der stedelijke regeering [1]) ingesteld. Gelijktijdig werden de wetten, die spoedig na de restauratie tegen nonconformisten uitgevaardigd waren en die, zoo lang de Whigs de overhand gehad hadden, buiten toepassing gebleven waren, over het geheele koninkrijk met de uiterste gestrengheid ten uitvoer gelegd. Nochtans lieten de Whigs den moed niet zakken. Schoon in benarden toestand verkeerende, vormden zij steeds nog een talrijke en machtige partij; en daar zij in de groote steden en vooral in de hoofdstad veel aanhangers telden, maakten zij een misbaar en een vertooning, geheel buiten verhouding tot hun wezenlijke sterkte. Aangevuurd door de herinnering aan vroegere zegepralen en door het gevoel der thans heerschende verdrukking, gaven zij zoowel van hun macht als van hun grieven te hoog op. Het was niet in hun vermogen het geval van blijkbare en onbetwistbare noodzakelijkheid te bewijzen, dat alleen het zoo hevig middel van verzet tegen een gevestigd bestuur kan wettigen. Welke ook hun vermoedens mochten zijn, zij konden niet bewijzen, dat hun souverein met Frankrijk een verdrag tegen de godsdienst en de vrijheden van Engeland had aangegaan. Wat tot dus verre aan het licht gekomen was, was ongenoegzaam om een beroep op het zwaard te wettigen. Was de uitsluitingswet afgestemd, de Lords hadden dit gedaan krachtens een recht, dat even oud was als de staatsregeling. Had de koning het parlement te Oxford onbonden, hij had dit gedaan uit krachte van een prerogatief, dat nog nimmer betwist was geworden. Had het hof sedert de ontbinding eenige harde maatregelen

Samenzweringen der Whigs.

---

vrijheid of eigendom gemoeid zijn. Men beseft licht, dat deze belangrijke rechtbank tot hof van appel en in vele zaken tot hof van cassatie voor verscheiden andere gerechtshoven dient. V.

[1]) In het engelsch de *corporatie* der City. Nagenoeg alle engelsche steden van eenige beteekenis worden door een regeerings-college bestuurd, dat deze benaming draagt, en welks inrichting, gelijk in den aard der zaak ligt, slechts weinig van die onzer stedelijke besturen verschilt; het voornaamste verschil zal wel bestaan in de op den census na geheel vrije, doorgaans aan geen verdere goedkeuring onderworpen keuze van den maire (Mayor) en de verdere leden van het bestuur, en in de uitgebreider heerlijkheidsrechten, jurisdictie, charters en privilegiën der steden en vooral van het machtige Londen, welke natuurlijk voor de stedelijke overheid, in welke zij gevestigd zijn, hoofdzakelijk door talrijke attributen van rechterlijken aard, een meer omvattenden werkkring, dan die van onze stedelijke besturen, medebrengen.

Wat betreft de corporatie der City, zeker de machtigste en invloedrijkste der wereld, en daarom eenige aandacht waardig, deze wordt, op de volgende wijze samengesteld: de lord-maire wordt verkozen door de zoogenaamde *liverymen*, de tot dat einde uit de deftigste leden der een-en-tachtig aldaar nog bestaande gilden benoemde kiezers, welke *liverymen*, mede het recht hebben om de keuzen van personen voor eenige andere stedelijke eereambten te doen. Zoo bezitten zij, onder andere, het recht der keuze van een sheriff, die niet slechts voor Londen, maar voor het geheele graafschap Middlesex fungeert. De keuze der vijf-en-twintig *aldermen*, waarvan elk over een der vijf-en-twintig wards of wijken gesteld en bovendien vrederechter der stad is, en der twee-honderd zes-en-veertig gewone raadsleden (*common councilmen*) wordt gedaan door die inwoners der City, die het burgerrecht bezitten en daarbij ten minste dertig shillings 's jaars tot de opbrengst der plaatselijke belastingen betalen. De *aldermen* worden voor hun leven, de raadsleden voor den tijd van één jaar verkozen. De lord-maire, de *aldermen*, de gewone raadsleden en de hoofdbeambten der stad (de *sheriffs*, de griffier of *recorder*, de stadsrechter of *common sergeant* enz.) vormen hier de corporatie, welke de stad en haar rechten vertegenwoordigt en handhaaft. V.

genomen, het had zich daarbij strikt aan de letter der wet gehouden en dezelfde gedragslijn gevolgd, die onlangs door de oppositie zelve aangewezen was. Had de koning zijn tegenstanders vervolgd, hij had zulks in behoorlijken vorm en voor de bevoegde rechtbanken gedaan. De bewijzen, die thans ten behoeve der kroon ingebracht werden, waren althans niet minder geloofwaardig dan die, krachtens welke het edelste bloed van Engeland onlangs nog door de oppositie vergoten was. De behandeling, welke een aangeklaagde Whig alsnu van de rechters, advokaten, sheriffs, jurys en toeschouwers te wachten had, was niet erger dan die, welke de Whigs voor een aangeklaagden papist onlangs nog goed genoeg hadden geacht. Werden de privilegiën der stad Londen aangetast, dit geschiedde niet door militair geweld, noch ook door eenig betwistbaar gebruik van de voorrechten der kroon, maar volgens de gewone rechtsgebruiken van Westminster-hall [1]). Geen nieuwe belasting werd op koninkiijk gezag geëischt, geen wet afgeschaft, de habeas-corpus-acte werd geëerbiedigd, ja zelfs de toetsacte werd gehandhaafd. De oppositie kon derhalve den koning niet van zoodanig misbruik van macht beschuldigen, als vereischt werd om een opstand te wettigen. En al ware zelfs de verkeerdheid van zijn bestuur nog schreeuwender geweest dan ze was, dan nog zou de opstand misdadig geweest zijn, omdat het bijna zeker was, dat hij niet slagen kon. De toestand der Whigs in 1682 verschilde derhalve zeer van dien, waarin de rondhoofden veertig jaar te voren verkeerd hadden. Zij, die de wapenen tegen Karel I opvatten, handelden op gezag van een wettig bijeengeroepen parlement, welk parlement niet buiten eigen toestemming ontbonden kon worden. De tegenstanders van Karel II waren bijzondere personen. Nagenoeg alle krijgsmiddelen des rijks, zoo te lande als ter zee, hadden ter beschikking gestaan van degenen, die zich tegen Karel I hadden verzet. De geheele land- en zeemacht van het koninkrijk gehoorzaamde aan de bevelen van Karel II. Het Lagerhuis werd door ten minste de helft der natie tegen Karel I ondersteund. Maar degenen, die geneigd waren Karel II den oorlog aan te doen, waren zeer zeker in de minderheid. Redelijkerwijze kon dus niet betwijfeld worden, of zij zouden te kort schieten, zoo zij een opstand beproefden. Evenmin kon men er aan twijfelen dat het mislukken hunner onderneming alle bezwaren, waarover zij klaagden, nog vergrooten zou. De beste staatkunde voor de Whigs was ongetwijfeld deze, dat ze met gelatenheid den tegenspoed droegen, die het natuurlijk gevolg en de rechtvaardige straf was hunner eigen dwalingen, dat zij den omkeer in de openbare stemming, die onvermijdelijk plaats zou grijpen, geduldig afwachtten; dat zij de wetten eerbiedigden en zich de onvolkomen, doch geenszins onbeduidende bescherming ten nutte maakten, die de wet der onschuld verleent. Ongelukkigerwijze sloegen zij een gansch anderen weg in. Roekelooze en heethoofdige aanvoerders der partij ontwierpen en bespraken plannen van tegenstand en werden door mannen, die veel meer geacht waren dan zij, zoo niet met verklaarden bijval, dan toch met den schijn van toestemming aangehoord. Er werd voorgesteld, dat te Londen, in Cheshire, te Bristol en te New-Castle gelijktijdig pogingen tot

[1]) De plaats, waar de opperste rechtbanken des rijks zetelen.

opstand gedaan zouden worden. Men trad in verstandhouding met de misnoegde presbyterianen van Schotland, die onder den druk eener dwingelandij zuchtten, zooals Engeland, zelfs in de slechtste tijden, nimmer gekend had. Terwijl aldus de leiders der oppositie plannen van openbaar verzet maakten, maar alsnog door vrees, of door andere bedenkingen van elke beslissende handeling werden teruggehouden, smeedden sommige van hun medeplichtigen een aanslag van geheel anderen aard. Woestaards, ontbloot van beginselen of door dweepzucht tot razernij vervoerd, meenden dat het overvallen en vermoorden van den koning en zijn broeder de kortste en doeltreffendste weg was tot handhaving der protestantsche godsdienst en der vrijheden van Engeland. Plaats en tijd waren aangewezen; en de bijzonderheden van den moord werden dikwerf besproken, zoo al niet bepaaldelijk geregeld. Deze aanslag was slechts aan weinigen bekend en werd voor den rechtschapen en menschlievenden Russell en voor Monmouth, die schoon geen man van het teederste geweten, nochtans voor de schuld van vadermoord met afschuw zou zijn teruggedeinsd, met bijzondere zorg geheim gehouden. Zoo bestonden er twee komplotten, het eene in het andere verborgen. Het doel van het groote komplot der Whigs was een gewapenden opstand der natie tegen de regeering te verwekken. Het kleinere, gewoonlijk roggenhuis-komplot [1]) genaamd, waarin slechts eenige weinige wanhopende mannen betrokken waren, had het vermoorden des konings en van den vermoedelijken troonopvolger ten doel.

Ontdekking der Whigsche samenzweringen.

Beide aanslagen werden spoedig ontdekt. Lafhartige verraders haastten zich voor hun eigen veiligheid te zorgen door alles en meer dan alles aan te brengen, wat in de bijeenkomsten der partij verhandeld was. Dat slechts een geringe minderheid dergenen, die aan tegenstand dachten, zich vereenigd had met het denkbeeld van een sluipmoord is ten volle uitgemaakt; doch vermits de beide aanslagen ineenliepen, viel het der regeering niet moeijelijk ze als van een en denzelfden aard voor te stellen. De rechtmatige verontwaardiging, door het roggenhuis-komplot verwekt, drukte een tijdlang op de geheele Whigpartij. De koning had nu de handen vrij om volle wraak te vorderen voor jarenlang geleden smaad en vernedering. Shaftesbury intusschen was het lot ontkomen, dat hij door veelzijdige ontrouw verdiend had. Hij had ingezien, dat de val zijner partij nabij was en, nadat hij vergeefs getracht had zich met de koninklijke broeders te verzoenen, was hij naar Holland gevlucht, alwaar hij, onder de grootmoedige bescherming van een bestuur, dat hij zwaar verongelijkt had, ten grave was gedaald. Monmouth smeekte zijns vaders vergiffenis en vond genade, maar gaf al spoedig nieuwen aanstoot en achtte het raadzaam zich in vrijwillige ballingschap te begeven. Essex kwam in den Tower door eigen hand om het leven. Russell, die aan geen overtreding schuldig schijnt te zijn geweest, waarop de naam hoogverraad paste en Sidney, van wiens schuld geen wettig bewijs geleverd kon worden, werden onthoofd in spijt van wet

Strengheid van het bestuur.

[1]) Het roggenhuis was eene boerenhofstede, eenzaam gelegen aan den weg tusschen Londen en Newmarket, in welke laatste plaats somtijds wedrennen gehouden werden. Het plan was den koning te dier plaatse bij zijn terugkomst van de wedrennen op te lichten en om te brengen.

en gerechtigheid. Russell stierf met den moed eens christens, Sidney met dien van een stoïcyn. Eenige handelende personen van minderen staatkundigen rang werden naar de galg verwezen. Velen verlieten het land. Er werden ontelbare vervolgingen voor het niet aangeven van verraad, op grond van laster en samenzwering ingesteld. Schuldigverklaringen werden van torygezinde jurys gemakkelijk verkregen en strenge straffen door hoofsche rechters uitgesproken. Met deze vervolgingen ten crimineele gingen burgerlijke rechtsvorderingen gepaard, die weinig minder te vreezen waren. Er werden aanklachten ingesteld [1]) tegen personen, die den hertog van York gehoond hadden; en de klager eischte en verkreeg zonder moeite de toekenning van schadevergoedingen, die gelijk stonden met veroordeelingen tot eeuwigdurende gevangenisstraf. De koninklijke rechtbank besliste, dat de vrijheden der City van Londen aan de kroon verbeurd waren. Vol overmoed door deze groote overwinning, ontzag het bestuur zich niet de vrijheidsbrieven van andere door Whiggezinde overheden bestuurde corporatiën aan te randen, die gewoon geweest waren Whiggezinde leden in het parlement te kiezen. De eene stad na de andere werd genoodzaakt afstand van haar privilegiën te doen; en er werden nieuwe charters verleend, die allerwege het overwicht der Tories verzekerden.

Opheffing van stedelijke charters.

Deze maatregel, hoe laakbaar ook, had evenwel den schijn van wettigheid. Tevens ging hij gepaard met een handeling, die ten doel had de bezorgdheid te stillen, waarmede vele welgezinde mannen de troonsbestijging van een papistisch souverein te gemoet zagen. Prinses Anna, jongere dochter uit het eerste huwelijk van den hertog van York, trad in het huwelijk met George, een prins uit het rechtzinnige huis van Denemarken. De Torystische landadel en geestelijkheid mochten zich nu vleijen, dat de kerk van Engeland ter dege beveiligd was, zonder dat eenige wijziging in de erfopvolging vereischt werd. De koning en zijn vermoedelijke erfgenaam waren nagenoeg van denzelfden leeftijd. Beiden naderden den ouderdom. 's Konings gezondheid was goed. Het was dus waarschijnlijk, dat Jakobus, zoo hij ooit den troon beklom, toch slechts korten tijd regeeren zou. Na zijn regeering deed

---

[1]) Op grond der wet van *scandalum magnatum* (laster tegen grooten). De actie wegens scandalum magnatum is thans in onbruik geraakt en vervangen door de gewone gedingen wegens laster. Alle voorname personen, b. v. edellieden, hooge staatsbeambten, rechters enz., konden naar luid der bedoelde wet, een eisch om schadevergoeding, of tot het opleggen van gevangenisstraf instellen tegen een iegelijk, die zich ongunstig over hen uitgelaten had. Niet slechts aanmerkingen, die met recht voor laster en hoon kunnen gelden, maar ook uitdrukkingen, die naar gewone rechtsbegrippen geenszins strafbaar zijn, konden door middel dier wet zwaar gewroken worden. Gezegden als deze: »mylord weet niet wat menschelijk gevoel is;" — »de hertog maakt zich hoe langer hoe meer gehaat;" — »het hof heeft een wreedaardig vonnis geveld;" zouden waarschijnlijk den braafsten en eerlijksten huisvader, die ze in den kring zijner betrekkingen geuit had, aan een veroordeeling wegens scandalum magnatum blootgesteld hebben. Het bedrag der boeten of de duur der op te leggen gevangenisstraf waren bij deze noodlottige wet niet vastgesteld, wellicht omdat de feiten, waartegen zij vigeerde, stilzwijgend gerekend werden in de termen van gewonen laster te vallen. Men stelle zich nu voor, op welke wijze er onder Karel en Jakobus partij getrokken werd van een wet, die voor den haat en de hebzucht der klagers een even ruim veld opende als voor de willekeur der rechters. V.

zich het aangename vooruitzicht op van een lange reeks van protestantsche souvereinen.

De onbeperkte vrijheid van drukpers was voor de overwonnen partij van weinig of geen nut; want de stemming der rechters en jurys was van dien aard, dat geen schrijver, die door het bestuur om laster of hoon vervolgd werd, eenige kans had om vrij te komen. Vrees voor straf deed dus al wat de censuur had kunnen doen. Inmiddels daverden de kansels van redevoeringen tegen de zonde van muiterij. De verhandelingen, in welke Filmer beweerde, dat erfelijk despotisme de door God ingestelde regeeringsvorm en het beperkt koningschap een verderfelijke ongerijmdheid was, waren onlangs verschenen en door een groot gedeelte der Torypartij gunstig opgenomen. Op denzelfden dag, dat Russell ter dood werd gebracht, verklaarde de hoogeschool te Oxford in een plechtige openbare handeling zich voor deze vreemde stellingen en beval zij, dat de staatkundige werken van Buchanan, Milton en Baxter op de voorpleinen der akademie-gebouwen openlijk zouden verbrand worden.

Aldus aangemoedigd, waagde de koning eindelijk de grenzen te overschrijden, die hij gedurende eenige jaren geëerbiedigd had, en de duidelijke letter der wet te schenden. De wet zeide, dat tusschen de ontbinding van het eene en de bijeenroeping van het andere parlement niet meer dan drie jaren zouden verloopen. Doch, nadat sedert de ontbinding van het parlement, dat te Oxford bijeen geweest was, drie jaren verloopen waren, werden geen brieven van oproeping tot nieuwe verkiezingen uitgevaardigd. Deze inbreuk op de staatsregeling verdient te meer afkeuring, omdat de koning weinig reden had een ontmoeting met het parlement te vreezen. De graafschappen waren over het algemeen aan zijn zijde en in vele kiesvlekken, waar de Whigs onlangs nog geheerscht hadden, had zich de stemming zóó gewijzigd, dat er geen twijfel bestond, of zij zouden enkel aanhangers van het hof verkiezen.

Invloed van den hertog van York.

Weinig tijds daarna werd de wet op nieuw geschonden om den hertog van York te believen. Die vorst was, zoowel uit hoofde van zijn godsdienst als van de hardheid en stroefheid van zijn aard, zoo impopulair, dat men 't noodig geoordeeld had hem gedurende den tijd der parlementsdebatten over de uitsluitingswet, op den achtergrond te houden ten einde zijn openbaar optreden de partij, die hem van zijn geboorterecht trachtte te berooven, niet in de hand zou werken. Hij was derhalve met het bestuur van Schotland belast geworden, waar de woeste oude dwingeland Lauderdale ten grave neigde. Zelfs Lauderdale werd nu overtroffen. De regeering van Jakobus kenmerkte zich door hatelijke wetten, door barbaarsche straffen en door vonnissen, welker onrechtvaardigheid, zelfs in die tijden nimmer geëvenaard werd. De schotsche geheime raad was bevoegd om staatsgevangenen op de pijnbank te brengen. Doch de aanblik daarvan was zoo afgrijselijk, dat zelfs de laagste en hardvochtigste hovelingen in aller ijl den raad verlieten, zoodra de dwanglaarzen werden aangebracht. De raadzaal was somtijds geheel ledig en men zag zich eindelijk genoodzaakt uitdrukkelijk voor te schrijven, dat de leden bij zoodanige gelegenheid hun zetels niet zouden verlaten. De hertog van York scheen echter, gelijk men

opmerkte, behagen te vinden in een schouwspel, dat sommige der slechtste menschen van dien tijd niet zonder medelijden en ontzetting konden aanzien. Hij kwam niet slechts naar den raad, wanneer de pijnbank gebezigd zou worden, maar sloeg ook den doodsangst der lijders gade met dezelfde soort van belangstelling en welgevallen, waarmede een merkwaardige wetenschappelijke proefneming beschouwd wordt. Op die wijze bracht hij te Edinburgh den tijd door, totdat de uitkomst van den strijd tusschen het hof en de Whigs niet meer twijfelachtig was. Toen keerde hij naar Engeland terug, doch de toets-acte sloot hem nog steeds van alle openbare ambten uit; en de koning achtte het in 't eerst ook niet raadzaam een wet te verkrachten, die de groote meerderheid zijner getrouwste onderdanen als een der voornaamste waarborgen van hun godsdienst en hun burgerlijke rechten beschouwde. Toen echter uit een reeks van proefnemingen gebleken was, dat de natie het geduld had om bijna alles te verdragen wat de regeering den moed had te doen, waagde Karel ten gevalle van zijn broeder over de wet heen te stappen. De hertog hernam zijn zetel in den raad en belastte zich op nieuw met de leiding der zeezaken.

Halifax treedt tegen hem op.

Deze inbreuken op de grondwetten verwekten wel is waar eenig gemor onder de gematigde Tories en werden zelfs door 's konings ministers niet eenstemmig goedgekeurd. Halifax, thans markies en lord geheim-zegelbewaarder, was, met den eersten dag, dat de Tories door zijn hulp de overhand verkregen hadden, begonnen zich tot Whig te bekeeren. Zoodra de uitsluitingswet afgestemd was geworden, had hij bij het Huis der Lords er op aangedrongen maatregelen te nemen tot afwering van het gevaar, waaraan de vrijheid en de godsdienst der natie onder de volgende regeering zouden kunnen blootstaan. Thans verontrustte hem de hevigheid der reactie, die in geen geringe mate zijn eigen werk was. Hij gaf zich geen moeite de verachting te verhelen, welke de slaafsche leerstellingen der hoogeschool van Oxford hem inboezemden. Hij verfoeide het verbond met Frankrijk. Hij keurde de langdurige tusschenpoozen tusschen de parlements-vergaderingen af. Hij betreurde de strengheid, waarmede de overwonnen partij behandeld werd. Hij, die het gewaagd had, Stafford onschuldig te noemen, tijdens de Whigs de overhand hadden, waagde het thans, nu zij overwonnen en hulpeloos waren, aan Russell zijn voorspraak te leenen. Bij een der laatste raadszittingen, die Karel bijwoonde, had een merkwaardig voorval plaats. Het charter van Massachusetts was verbeurd en nu ontstond de vraag: op wat wijze de kolonie in het vervolg geregeerd zou worden. Het algemeen gevoelen van den raad was dat de geheele, zoo wetgevende als uitvoerende macht aan de kroon zou moeten verblijven. Halifax verzette zich daartegen en sprak met veel nadruk tegen het onbeperkt monarchale en vóór het vertegenwoordigingsstelsel. Het was dwaas, zeide hij, te gelooven, dat een uit engelsch bloed gesproten en met engelsche gevoelens bezielde bevolking zich het gemis van engelsche instellingen lang getroosten zou. Het leven, riep hij uit, zou van alle waarde ontbloot zijn in een land, waar vrijheid en eigendom van de genade van één eenigen willekeurigen heerscher zouden moeten afhangen. Den hertog van York deed deze taal in hevige gramschap ontsteken en hij bracht zijn broeder onder het oog, hoe gevaarlijk het was

een man in het bestuur te houden, die van de slechtste beginselen van Marvell [1]) en van Sidney doordrongen scheen te zijn.

Sommige nieuwere schrijvers hebben Halifax gelaakt, omdat hij in het ministerie bleef, terwijl hij de wijze afkeurde, waarop zoowel de inwendige als de buitenlandsche aangelegenheden des lands bestuurd werden. Doch dit verwijt is ongegrond. Men moet inderdaad in aanmerking nemen, dat destijds het woord ministerie, in den zin, dien wij er aan hechten, niet bekend was [2]). De zaak zelve bestond nog niet; want zij behoort tot het tijdperk, waarin het parlementair bestuur ten volle gevestigd is. Tegenwoordig vormen de voornaamste dienaren der kroon één lichaam. Men onderstelt, dat zij in vriendschappelijk vertrouwen met elkander verkeeren en het eens zijn ten aanzien der voorname beginselen, waarnaar het uitvoerend bewind gevoerd zal worden. Ontstaat er eenig gering geschil van gevoelen tusschen hen, het wordt licht vereffend; maar bijaldien een hunner in een of ander meer belangrijk vraagpunt van de overigen verschilt, dan wordt het zijn plicht af te treden. Zoo lang hij zijn ambt behoudt wordt hij aansprakelijk geacht zelfs voor handelingen, die hij zijn ambtgenooten ontraden heeft. In de zeventiende eeuw waren de hoofden der verschillende takken van bestuur door geen zoodanige solidariteit gebonden. Elk hunner werd voor zijn eigen handelingen, voor het gebruik, dat hij van zijn eigen ambtszegel maakte, voor de documenten, die hij teekende, voor den raad, dien hij den koning gaf, aansprakelijk gehouden. Geen staatsman werd verantwoordelijk geacht voor hetgeen hij niet zelf gedaan of waartoe hij anderen niet genoopt had. Wachtte hij er zich voor zijn bemiddeling te leenen aan hetgeen verkeerd was en raadde hij ten beste, wanneer zijn gevoelen gevraagd werd, dan was hij vrij van alle blaam. Had hij zijn ambt nedergelegd, omdat zijn raad niet gevolgd werd in zaken, die niet bepaaldelijk zijn eigen departement aangingen, had hij bij voorbeeld het admiraliteits-college verlaten, omdat de financiën in wanorde waren, of de commissie der thesaurie, omdat de buitenlandsche aangelegenheden van het koninkrijk in geen bevredigenden toestand verkeerden, men zou dit als een overdreven nauwgezetheid beschouwd hebben. Het was derhalve volstrekt niet vreemd de hoogste staatsambten op een en hetzelfde tijdstip door mannen bezet te zien, die evenzeer uit elkander liepen als Pulteney ooit van Walpole of Pitt van Fox verschild hebben.

---

[1]) Marvell was een zeer begaafd schrijver van republikeinsche gezindheid, die bij alle partijen de grootste achting genoot. Hij was aan Milton toegevoegd geweest, toen deze bij Cromwell de betrekking van secretaris voor de latijnsche taal vervulde, en had, in het parlement, dat Karel II terugriep, zijn geboortestad Kingston vertegenwoordigd. Karel was hem persoonlijk zeer genegen, hoewel zijn geschriften en handelingen somtijds der hofpartij groote bezwaren berokkenden. Schoon hij ten laatste in zeer bekrompen omstandigheden verkeerde, mocht het den koning, die dit gaarne gewild had, niet gelukken hem te winnen, en de eerste minister Danby, die hem eenmaal in zijn nederige woning opzocht en hem de schitterendste aanbiedingen deed, moest onverrichter zake aftrekken; Marvell, die toen onder andere een geschenk van 1,000 p. st. had geweigerd, was destijds zoo arm, dat hij op denzelfden dag van een vriend een guinje ter leen moest vragen. V.

[2]) Norths Examen, 69.

Lord Guildford. De gematigde en grondwettige raadgevingen van Halifax werden, hoezeer dan ook zwak en schroomvallig, door Francis North, lord Guildford, ondersteund, die onlangs tot groot-zegelbewaarder was benoemd. Het karakter van Guildford is uitvoerig beschreven door zijn broeder Roger North, een uiterst gemaakt en pedant schrijver, doch die al de kleine omstandigheden, welke op het karakter der menschen eenig licht werpen, met een nauwlettend oog gadesloeg. Het verdient opmerking, dat deze levensbeschrijver, schoon hij onder den invloed der sterkste broederlijke voor-ingenomenheid stond en blijkbaar door den wensch gedreven werd een vleijend beeld te ontwerpen, den lord-zegelbewaarder evenwel niet anders dan als den laagsten der menschen kon afschilderen. Nochtans waren Guildfords geestvermogens helder, zijn vlijt groot; met vrucht had hij letteren en wetenschappen en met nog grooter vrucht de rechtsgeleerdheid beoefend. Zijn gebreken waren zelfzucht, lafhartigheid en laagheid. Voor den invloed van vrouwelijke schoonheid was hij niet ongevoelig en ook niet afkeerig van bovenmatig wijngenot. Doch wijn noch schoonheid konden den omzichtigen en schrielen losbol ooit tot een enkele vlaag van onbedachtzame edelmoedigheid vervoeren. Ofschoon van edele afkomst, verschafte hij zich bevordering in zijn loopbaan door eerlooze kuiperijen bij allen, die in de gerechtshoven eenigen invloed hadden. Hij werd opperrechter van het gerechtshof voor burgerlijke gedingen [1]) (*court of common pleas*) en heeft in die betrekking eenige der schandelijkste gerechtelijke moorden helpen bedrijven, die in onze geschiedboeken vermeld staan. Hij had genoeg doorzicht om van den aanvang af te zien, dat Oates en Bedloe bedriegers waren; doch het parlement en het land waren sterk opgewonden; de regeering had aan den drang der omstandigheden toegegeven. North was de man niet, die uit liefde tot rechtvaardigheid en tot menschelijkheid een goede betrekking in de waagschaal gelegd zoude hebben. Tenzelfden tijde dus, dat hij in het geheim een grondige wederlegging van het verdichtsel van den papistischen aanslag schreef, betuigde hij in het openbaar, dat de waarheid van het verhaal zoo duidelijk was als de zon aan den hemel en schaamde zich niet van den rechterlijken zetel de ongelukkige roomsch-katholieken, die voor hem gebracht werden, op aanklachten, waarmede het leven gemoeid was, door barsche woorden en gebaren te overbluffen. Hij had eindelijk de hoogste rechterlijke waardigheid verworven. Doch een rechtsgeleerde, die na vele aan zijn beroepsarbeid gewijde jaren, zich in hooger leeftijd voor het eerst met staatkunde inlaat, munt zeer zelden als staatsman uit en Guildford maakte geen uitzondering op dezen regel. Hij was inderdaad zoo zeer overtuigd van hetgeen hem ontbrak, dat hij de beraadslagingen zijner ambtgenooten over buitenlandsche aangelegenheden nooit bijwoonde. Zelfs in vraagpunten, die tot zijn eigen vak behoorden, was zijn gevoelen in den raad van minder gewicht dan dat van eenig groot-zegelbewaarder ooit gehad

[1]) Dit gerechtshof beslist, even als de koninklijke rechtbank, kwestiën tot het engelsche gemeene recht behoorende, doch behandelt niet, zoo als deze, zoogenaamde *pleas of the crown* (gedingen der kroon), d. i. aanklachten, waarbij de staat als beschuldiger optreedt, maar beslist alleen in gedingen tusschen bijzondere personen. V.

had. Doch zoo ver zijn invloed reikte, bezigde hij dien, wanneer zijn moed niet te kort schoot, tot handhaving der wetten.

De voornaamste tegenstander van Halifax was Lawrence Hyde, die onlangs tot graaf van Rochester was verheven. Van alle Tories was Rochester de onverdraagzaamste en de onverzoenlijkste. De gematigde leden zijner partij klaagden, dat alle ambten en gunsten, waarover de thesaurier te beschikken had, aan schreeuwende ijveraars ten deel vielen, wier eenige aanspraak op bevordering dáárin bestond, dat zij bestendig op het verderf der Whigs hun glazen leegden en vreugdevuren ontstaken om de uitsluitingswet te verbranden. De hertog van York, wien een gezindheid, die zoo wel met de zijne strookte, welgevallig was, schonk zijn zwager een hartstochtelijke en onwrikbare ondersteuning.

De pogingen, welke door de wedijverende ministers aangewend werden om elkander den voet te lichten, hielden het hof in gestadige onrust. Halifax drong den koning om een parlement bijeen te roepen, een algemeene amnestie te verleenen, den hertog van York alle aandeel in de regeering te ontnemen, Monmouth uit de ballingschap terug te laten komen, met Lodewijk te breken en met Holland een nauw verbond te sluiten, geschoeid op de beginselen der Triple-Alliantie. De hertog van York, daarentegen, duchtte de bijeenkomst van een parlement, beschouwde de overwonnen Whigs met onverminderden haat, vleide zich steeds nog dat het veertien jaren geleden te Dover beraamde ontwerp ten uitvoer gebracht kon worden, hield zijn broeder dagelijks voor oogen, hoe verkeerd het was iemand, die in zijn hart republikeinsch was, het geheim zegel te laten behouden en beval Rochester voor de betrekking van lord-thesaurier ten sterkste aan.

Terwijl de twee partijen aldus worstelden, hield Godolphin, omzichtig zwijgend en werkzaam zich tusschen haar onzijdig. Tegen beiden kuipte Sunderland, met zijn gewone, nimmer rustende trouweloosheid. Hij was in ongenade uit zijn ambt ontzet, omdat hij voor de uitsluitingswet gestemd had, doch had door gebruik te maken van de goede diensten der hertogin van Portsmouth en door kruipende onderwerping aan den hertog van York, zijn vergiffenis verworven en was thans weder secretaris van staat.

Staatkunde van Lodewijk.

Lodewijk was ook in geenen deele nalatig of werkeloos. Alles begunstigde op dat oogenblik zijn ontwerpen. Hij had niets van het Duitsche rijk te vreezen, dat toen aan den Donau tegen de Turken kampte. Holland kon zonder bondgenooten niet wagen zich tegen hem over te stellen. Hij had derhalve onbeperkte vrijheid om zijn eerzucht en zijn overmoed bot te vieren. Hij nam Dixmuiden en Kortrijk. Hij beschoot Luxemburg. Hij dwong de republiek Genua tot de allervernederendste onderwerping. Frankrijks macht steeg destijds tot een punt, hooger dan ze voor of na dien tijd, in de tien eeuwen, die van de regeering van Karel den Groote tot op die van Napoleon verloopen zijn, ooit bereikt heeft. Het viel moeijelijk te zeggen, waar zijn veroveringen zouden eindigen, zoo Engeland slechts in een staat van afhankelijkheid gehouden kon worden. Het voornaamste oogmerk van het hof van Versailles was dus de bijeenroeping van een parlement en de verzoening der engelsche partijen te verhinderen. Te dien einde werden omkoopingen en beloften evenmin gespaard als bedreigingen. Karel werd nu eens door de

hoop op geldelijke ondersteuning gevleid, dan weder bang gemaakt, door dat hem aangezegd werd, dat de geheime artikelen van het verdrag van Dover openbaar gemaakt zouden worden, indien hij de Huizen bijeenriep. Verscheiden geheimraden werden omgekocht; en hoewel vruchteloos, ook pogingen aangewend om Halifax te winnen. Toen men hem onomkoopbaar bevonden had, werd alle list en invloed van het fransche gezantschap aangewend om hem uit zijn ambt te drijven; doch zijn fijn vernuft en zijn overige menigvuldige begaafdheden hadden hem zijn gebieder zoo aangenaam gemaakt, dat deze aanslag faalde [1]).

Halifax vergenoegde zich niet met een verdedigende houding. Openlijk beschuldigde hij Rochester van oneerlijkheid. Er werd een onderzoek ingesteld. Men bevond, dat de staat door het slecht bestuur van den eersten lord der thesaurie veertig duizend pond verloren had. Ten gevolge van deze ontdekking moest hij niet alleen alle hoop op den witten staf opgeven, maar werd hij ook van het beheer der financiën ontzet, om de hoogere, maar minder voordeelige betrekking van lord-president van den geheimen raad te gaan bekleeden. »Ik heb wel eens iemand van de trap af zien schoppen," zei Halifax, »maar mylord Rochester is de eerste persoon, dien ik ooit de trap zag op schoppen." Godolphin, thans pair, werd eerste commissaris der schatkist.

Staat der partijen aan het hof van Karel II, tijdens zijn overlijden.

De strijd echter duurde nog steeds voort. Het einde hing geheel en al van Karels wil af en Karel kon tot geen beslissing komen. In zijn verlegenheid beloofde hij iedereen de vervulling zijner wenschen. Hij zou Frankrijk trouw blijven; hij zou met Frankrijk breken; hij wilde nooit weder een parlement bijeen zien; hij zou onmiddellijk de oproepingsbrieven voor de parlementsverkiezingen doen uitvaardigen. Den hertog van York verzekerde hij, dat Halifax uit zijn ambt verwijderd zou worden en aan Halifax beloofde hij den hertog naar Schotland te zullen zenden. In het openbaar nam hij den schijn van onverzoenlijke verbolgenheid tegen Monmouth aan en in 't geheim zond hij hem betuigingen van onveranderlijke liefde. Hoe lang 's konings weifelingen nog voortgeduurd zouden hebben, indien zijn levensdraad niet plotseling afgebroken was en wat ten laatste zijn besluit geweest zou zijn, daarover kan men slechts gissingen maken. In den aanvang van 1685 en terwijl de vijandige partijen angstig naar zijn beslissing uitzagen, stierf hij en werd er een nieuw verschiet geopend. In weinige maanden tijds wischten de buitensporigheden, door het bestuur begaan, den indruk uit, dien de buitensporigheden der oppositie op de openbare stemming gemaakt hadden. De hevige reactie, die de Whig-

[1]) Lord Preston, die gezant te Parijs was, schreef van daar aan Halifax, als volgt: »Ik bemerk, dat uw lordschap nog steeds het ongeluk heeft aan dit hof niet bemind te zijn; en de heer Barillon durft u de eer niet doen u vriendelijk aan te zien, vermits zijn meester het voorhoofd fronst. Zij kennen uwer lordschaps gaven zeer goed, en deze zijn het, die u door hen doen vreezen en diensvolgens haten; wees verzekerd, mylord, mocht de hevigste inspanning hunner krachten u naar Rufford kunnen drijven, dan zal ze daartoe worden aangewend. Twee punten zijn het, naar ik hoor, die hen voornamelijk tegen u innemen, uw geheimhouding en uw onomkoopbaarheid. Over deze twee punten weet ik, dat zij gevallen zijn." De dagteekening van dezen brief is 5 October N. S. 1683.

partij ter neder geworpen had, werd door een nog heviger terugwerking in een tegenovergestelde richting vervangen; en onmiskenbare teekenen duidden aan, dat de groote strijd tusschen de prerogatieven der kroon en de rechten des parlements weldra tot een eindbeslissing zoude gebracht worden.

DERDE HOOFDSTUK.

In dit hoofdstuk wensch ik een beschrijving te geven van den toestand, waarin Engeland zich bevond, toen de kroon van Karel II op zijn broeder overging. Zulk een beschrijving, uit verstrooide en gebrekkige bouwstoffen samengesteld, moet noodwendig zeer onvolledig zijn; nochtans zal ze wellicht onjuiste voorstellingen wijzigen, door welke mijn volgend verhaal minder duidelijk of leerrijk zou kunnen zijn, dan ik wensch.

Willen wij de geschiedenis onzer voorouders met vrucht beoefenen, dan moeten wij steeds op onze hoede zijn tegen de dwaling, waartoe welbekende namen van geslachten en plaatsen, zoowel als onveranderde ambtstitels ons maar al te gereedelijk doen vervallen; en wij moeten nooit vergeten, dat het land, waarvan wij lezen, een gansch ander land was, dan dat waarin wij leven. Elke proefondervindelijke wetenschap streeft naar volmaking. Elk menschelijk wezen koestert den wensch om zijn toestand te verbeteren. Veeltijds waren deze twee beginselen, dan zelfs, wanneer zware algemeene rampen en slechte instellingen hun uitwerking belemmerden, toereikend om de beschaving met snelheid te doen toenemen. Geen gewone tegenspoed, geen gewone gebreken in het staatsbestuur zullen zoozeer tot verzwaring der rampen strekken, als de gestadige vermeerdering van stoffelijke kennis en een ieders bestendig streven naar verbetering dit doen tot bevordering van de welvaart eener natie. Dikwerf heeft men gezien, dat kwistige uitgaven, drukkende belastingen, onverstandige beperkingen van den handel, omkoopbaarheid der rechters, ongelukkige oorlogen, verraad, vervolgingen, brand en overstrooming het kapitaal niet zoo snel konden vernielen als de inspanning van bijzondere personen het wist te scheppen. Het valt licht te bewijzen, dat het nationaal vermogen in ons eigen land, gedurende ten minste zes eeuwen, bijna onafgebroken aangroeijend is geweest; dat het in de tijden der Tudors grooter was dan in die der Plantagenets en in de tijden der Stuarts grooter dan in die der Tudors; dat het, in spijt van veldslagen, belegeringen en verbeurdverklaringen op den dag der restauratie grooter was dan op dien der bijeenkomst van het lange parlement; dat het, in weerwil van slecht beheer, van dolle verkwisting, van staatsbankroet, van twee kostbare en mislukte oorlogen, trots eindelijk pest en brand, grooter was op den dag van Karels overlijden, dan toen hij op den troon hersteld werd. Na gedurende vele geslachten te hebben voortgeduurd nam eindelijk deze aanwas, omstreeks het midden der achttiende eeuw, met verbazende snelheid

toe, en is hij gedurende de negentiende eeuw nog rasser geklommen. Ten gevolge deels van onze geografische ligging, deels van onze zedelijke ontwikkeling, zijn wij sedert verscheiden geslachten verschoond gebleven van rampen, die in andere landen de pogingen der nijverheid gestremd en haar vruchten vernield hebben. Terwijl alle deelen van het vaste land, van Moskou tot Lissabon, het tooneel zijn geweest van bloedige en verwoestende oorlogen, heeft men hier geen andere vijandelijke banieren gezien, dan die als zegeteekenen werden ten toon gesteld. Terwijl overal om ons heen omwentelingen hebben plaats gehad, werd ons bestuur geen enkele maal door geweld omvergeworpen. Gedurende honderd jaren heeft in ons eiland geen woeling plaats gehad, ernstig genoeg om den naam van een opstand te verdienen. Nooit heeft de volkswoede of de dwingelandij der bewindvoerders het gezag der wetten geschonden. Het openbaar crediet werd zorgvuldig gehandhaafd. De rechtsbedeeling was zuiver. Wij hebben, zelfs in tijden, die door Engelschen kwade tijden genoemd mochten worden, een mate van burgerlijke en van geloofsvrijheid genoten, waarmede nagenoeg alle natiën meer dan tevreden zouden geweest zijn. Elkeen in het bijzonder heeft er zich met volkomen vertrouwen op verlaten, dat de bescherming van den staat hem het rustig bezit zou verzekeren van hetgeen hij door vlijt verworven en door spaarzaamheid bijeengegaard heeft. Onder den weldadigen invloed van vrede en vrijheid heeft de wetenschap gebloeid en haar toepassingen een voorheen ongekende uitbreiding verkregen. Het gevolg hiervan is, dat in ons land een verandering heeft plaats gegrepen, waarvan de geschiedenis der oude wereld geen voorbeeld oplevert.

Groote verandering in den toestand van Engeland, sedert 1685.

Kon het Engeland van 1685 als door een tooverroede ons voor oogen worden gebracht, wij zouden geen enkel uit honderd landschappen, geen enkel uit tienduizend gebouwen herkennen. De landedelman zou zijn eigen velden, de stedeling zijn eigen straat niet terugvinden. Alles is veranderd, met uitzondering alleen van de groote trekken der natuur en van enkele stevige en duurzame gewrochten van menschelijke kunst. Wij zouden Snowdon en Windermere, de klippen van Cheddar en de landtong van Beachy terug vinden. Wij zouden hier en daar een hoofdkerk uit den tijd der Noormannen kunnen aantoonen, of een kasteel, dat van de rozenoorlogen getuige is geweest; doch op deze weinige uitzonderingen na, zou ons alles vreemd zijn. Veel duizenden vierkante mijlen, thans rijke korenvelden en weilanden, met groene heggen doorsneden en met dorpen en schoone landhuizen bezaaid, zouden zich aan het oog voordoen als moerassen met struikgewas bedekt, of als waterplassen, slechts door wilde eenden bewoond. Wij zouden enkele verstrooide hutten zien, van hout gebouwd en met riet gedekt, waar wij thans fabrieksteden en zeehavens ontwaren, wier vermaardheid tot de afgelegenste oorden des aardbols is doorgedrongen. De hoofdstad zelve zou slechts een weinig grooter omtrek hebben dan dien harer tegenwoordige voorstad ten zuiden van den Theems. Niet minder vreemd zouden ons de kleeding en de gebruiken des volks, het huisraad, de voertuigen en de inwendige inrichting der winkels en der huizen voorkomen. Zulk een verandering in den toestand eener natie schijnt de aandacht van den geschied-

schrijver ten minste even waardig te zijn, als eenige verandering van dynastie of van ministerie zou kunnen wezen [1]).

Bevolking van Engeland in 1685.

Het eerste, waar hij op te letten heeft, wil hij zich een juist denkbeeld vormen van den toestand eener maatschappij, in een gegeven tijdperk, is het getal der personen, waaruit alstoen die maatschappij bestond. Ongelukkig kan het getal der bevolking van Engeland in 1685 niet met voldoende zekerheid bepaald worden: want evenmin daar, als in eenigen anderen grooten staat had men nog den wijzen maatregel genomen, om op gezette tijden het volk te tellen. Een ieder werd aan zijn eigen gissingen overgelaten, en daar men gewoonlijk gissingen maakte zonder feiten te onderzoeken, terwijl bovendien hevige driften en vooroordeelen hierbij hun invloed deden gelden, zoo waren die gissingen soms tot in het bespottelijke ongerijmd. Verstandige inwoners van Londen zelfs spraken veelal van hun stad, alsof er verscheiden millioenen menschen woonden. Ja, daar waren er, die in goeden ernst beweerden, dat de bevolking der stad in de vijf-en-dertig jaren, die van de troonsbestijging van Karel I tot de restauratie verloopen waren, met twee millioen vermeerderd was [2]). Zelfs toen de verwoestingen, door de pest en den brand aangericht, nog nieuw waren, was men gewoon de hoofdstad nog steeds op anderhalf millioen inwoners te schatten [3]). Anderen daarentegen, die zich aan deze overdrijvingen ergerden, sloegen met geweld tot het tegenovergestelde uiterste over. Zoo werd door Isaac Vossius, een man van onmiskenbare bekwaamheid en geleerdheid, stokstijf volgehouden, dat in Engeland, Schotland en Ierland te zamen slechts twee millioen menschen leefden. [4])

Evenwel, wij zijn niet geheel van middelen ontbloot om de grove misstellingen te verbeteren, waartoe sommigen door nationale ijdelheid, anderen door een verregaande neiging tot wonderspreukige stellingen vervallen zijn. Er bestaan drie ramingen, die een bijzondere aandacht verdienen. Zij staan ieder geheel op zich zelve; zij berusten op verschillende grondslagen en nochtans leveren zij in de uitkomsten weinig verschil op.

Een dezer berekeningen werd in het jaar 1696 gemaakt door Gregorius King, heraut van Lancaster, een zeer scherpzinnig en oordeelkundig beoefenaar der staatsrekenkunde. Tot grondslag zijner becijferingen diende het getal der huizen, in 1690 aangegeven door de beambten, die de laatste

[1]) Sedert dit hoofdstuk geschreven werd, is Engeland steeds in stoffelijke welvaart blijven toenemen. Ik heb den tekst gelaten, zoo als hij oorspronkelijk was, maar enkele aanteekeningen er bij gevoegd, om den lezer in staat te stellen zich een voorstelling te maken van den vooruitgang in de laatste negen jaar en in 't algemeen wil ik zijn aandacht bepalen bij het feit, dat er haast geen district is niet sterker bevolkt, geen bron van welvaart, niet rijker stroomend thans dan in 1848 (1857).

[2]) Beschouwingen over de sterflijsten door kapitein John Graunt (Sir William Petty) Hoofdst XI.

[3]) »She doth comprehend
Full fifteen hundred thousand which do spend
Their days within."
Great Britain's Beauty, 1671.

[4]) Isaac Vossius, De Magnitudine Urbium Sinarum 1685. Vossius sprak, gelijk wij uit St. Evremonds brieven zien, meer en langer over dit onderwerp dan men in fatsoenlijke kringen gaarne aanhoorde.

heffing van het haardgeld geregeld hadden. Hij kwam tot het besluit, dat de bevolking van Engeland nagenoeg vijf en een half millioenen menschen bedroeg [1]).

Omstreeks denzelfden tijd wenschte koning Willem III de onderlinge getalverhouding der godsdienstige secten te kennen, in welke de natie verdeeld was. Er werd een onderzoek ingesteld en opgaven uit alle kerspelen des rijks hem voorgelegd. Volgens die opgaven moet het getal zijner engelsche onderdanen ongeveer vijf millioen tweemaal honderd duizend beloopen hebben [2]).

Eindelijk heeft in onze dagen de heer Finlaison, een deskundige van groote bekwaamheid, de oude gemeenteregisters aan alle proeven onderworpen, die de nieuwste verbeteringen in de wetenschap der statistiek hem aan de hand gaven. Hij was van oordeel, dat Engeland op het einde der zeventiende eeuw een bevolking van iets minder dan vijf millioen en tweemaal honderd duizend zielen telde [3]).

Van deze drie ramingen, zonder eenige afspraak door verschillende personen en uit verschillende bouwstoffen samengesteld, is de hoogste, die van King, nauwelijks een twaalfde hooger dan de laagste, die van Finlaison. Wij mogen derhalve met vertrouwen aannemen, dat Engeland tijdens de regeering van Jakobus II tusschen vijf en vijf en een half millioen inwoners bevatte. Volgens de hoogste schatting bedroeg de toenmalige bevolking van Engeland nog iets minder dan een derde der tegenwoordige en minder dan driemaal het menschental, dat thans in zijn reusachtige hoofdstad woont.

De vermeerdering der bevolking in het noorden grooter dan in het zuiden.

De vermeerdering der bevolking is in alle deelen des koninkrijks groot geweest, doch veel grooter in de noordelijke dan in de zuidelijke graafschappen. Trouwens, een groot gedeelte des lands aan gene zijde van de Trent verkeerde tot in de achttiende eeuw in een toestand van barbaarschheid. Stoffelijke en zedelijke oorzaken hadden samengewerkt om die streken voor beschaving ontoegankelijk te maken. De luchtgesteldheid was ruw; de bodem was over het algemeen zoodanig, dat groote vaardigheid en vlijt tot zijn bebouwing vereischt werden; en toch kon men van vaardigheid en vlijt weinig wachten in een streek, die vaak tot oorlogstooneel diende en die, zelfs wanneer er zoogenaamd vrede heerschte, gestadig door benden van schotsche plunderaars geteisterd werd. Voor en nog lang na de vereeniging der twee britsche kronen bestond er tusschen Middlesex en Northumberland een even groot onderscheid als er nu tusschen Massachusetts en de nederzettingen dier squatters [4]) bestaat, die ver westelijk van den Mississippi met buks en

[1]) Kings Natuur- en Staatkundige Opmerkingen, 1696. Deze degelijke verhandeling zal men in sommige uitgaven van Chalmers begrooting vinden.

[2]) Dalrymple's Appendix tot het IIde deel, Iste boek. Het gebruik om de bevolking naar secten te berekenen bleef nog lang bestaan. Gulliver zegt van den koning van Brobdignag: »Hij lachte om mijn wonderlijke rekenwijze, gelijk hij ze geliefde te noemen, dat ik de sterkte onzer bevolking berekende naar de sterkte der verschillende bij ons bestaande godsdienstige en staatkundige secten."

[3]) Inleiding tot het overzicht der uitkomsten van de volkstelling van 1831.

[4]) Dit is de benaming die in Amerika aan hen gegeven wordt, die zich, zonder daartoe gerechtigd te zijn, op tot dus verre onbewoond land (zoogenaamd nieuw land) nederzetten.

jachtmes een onzacht recht toedienen. De sporen van de bloedtooneelen en plunderingen, door vele geslachten voortgezet, waren tijdens het bestuur van Karel II, zoowel in het voorkomen des lands, als in de woeste gebruiken der bewoners tot vele mijlen bezuiden de Tweed nog duidelijk zichtbaar. Er waren nog talrijke benden struikroovers [1]), die het plunderen van hofsteden en het rooven van geheele kudden vee tot hun beroep maakten. Kort na de restauratie vond men noodig de allerstrengste wetten tot wering van zulke misdaden uit te vaardigen. De overheden in Northumberland en in Cumberland werden gemachtigd gewapende benden op te richten ter verdediging van orde en eigendom; en in de kosten dezer lichtingen werd door middel van plaatselijke belastingen voorzien. De gemeenten werden verplicht bloedhonden te houden tot het vervolgen der vrijbuiters. Omstreeks het midden der vorige eeuw konden zich vele oude mannen nog zeer wel den tijd herinneren, dat deze grimmige honden vrij algemeen waren [2]). Doch zelfs met deze hulpmiddelen was het dikwerf onmogelijk de roovers tot in hun schuilhoeken te midden van de heuvels en in de moerassen te volgen, want de geographische kennis dier woeste streek was lang niet algemeen. Nog na de troonsbestijging van George III was het voetpad door de hoogten van Borrowdale tot Ravenglas, een geheim, dat door de dalbewoners, van welke sommigen in hun jonge jaren wellicht langs dien weg aan de vervolgingen der rechterlijke overheid ontsnapt waren, zorgvuldig bewaard werd [3]). De zetels der gentry en de hofsteden waren versterkt. 's Nachts werd het rundvee onder de afdaken van het woonhuis geparkt, welke parken de benaming van *peel* droegen. De bewoners sliepen met de wapenen naast zich. Groote steenen en kokend water werden gereed gehouden om den roover, die de kleine bezetting mocht aanvallen, te verpletteren of te verzengen. Geen reiziger waagde zich in dat land zonder vooraf zijn testament te maken. Deden de rechters hun omtocht, zij en de geheele stoet van advokaten, pleitbezorgers, schrijvers en bedienden reden gewapend en onder geleide eener sterke wacht, door de sheriffs aangevoerd, van Newcastle naar Carlisle. Men moest noodwendig mondbehoeften mede nemen; want het land was een wildernis, waar men niets krijgen kon. De plek, waar de cavalcade, onder een reusachtigen eik, doorgaans halt hield om het middagmaal te gebruiken, is thans nog niet vergeten. De ongeregelde voortvarendheid, waarmede de lijfstraffelijke rechtspleging destijds werd uitgeoefend, gaf aanstoot aan degenen, die hun leven in meer vreedzame streken hadden doorgebracht. Aangevuurd door haat en door het bewustzijn van gemeenschappelijk gevaar, veroordeelden de jurys inbrekers en veedieven met de vlugheid van een krijgsgerecht in tijden van opstand en de veroordeelden

[1]) »*Mosstroopers*", letterlijk moeras-soldaten, is de eigenaardige benaming, die in het Engelsch aan deze struikroovers gegeven wordt: aangezien de laaglanden aan weêrszijden dier grenzen van veelvuldige bijna ontoegankelijke moerassen doorsneden zijn, waar deze benden langs ongebaande wegen gevaarlijke schuilplaatsen wisten te vinden.

[2]) Nicholson en Bourne, Verhandeling over den vroegeren stand der grenslanden, 1777.

[3]) Gray's Dagboek van een tocht door de meren, 3 October 1769.

werden bij twintigtallen tot de galg verwezen [1]). Wellicht kunnen sommige onzer tijdgenooten zich nog den tijd herinneren, dat de jager, die ter opsporing van wild, tot aan de bronnen van de Tyne doordrong, de heide in den omtrek van het kasteel van Keeldar door een stam bevolkt vond, weinig minder wild dan de Indianen van Californië, en met verbazing luisterde naar het ruwe maatgezang van half naakte vrouwen, waarbij de mannen met uitgetrokken dolken een oorlogsdans uitvoerden [2]).

Langzaam en met groote moeite werd op de grenzen vrede gemaakt. Deze bracht nijverheid en alle maatschappelijke bedrijven mede. Daarop ontdekte men, dat de landen benoorden de Trent, in hun steenkolengroeven een bron van rijkdom bezaten, van veel grooter waarde dan de goudmijnen van Peru. Het bleek, dat bijna alle fabrieken in de nabijheid van die groeven met voordeel konden gedreven worden. Een gestadige toevloed van landverhuizers begon zich naar het noorden te wenden. Het is uit de volkstelling van 1841 gebleken, dat het aloude aartsbisschoppelijke gewest van York twee zevenden der geheele bevolking van Engeland bevat. Omstreeks den tijd der omwenteling (1688), werd die provincie geacht nauwelijks één zevende deel der bevolking te bevatten [3]). In Lancashire schijnt het getal der bewoners negen maal grooter te zijn geworden, terwijl het in Norfolk, Suffolk en Northamptonshire nauwelijks verdubbeld is [4]).

Staatsinkomsten in 1685.

Van het belastingstelsel kunnen wij met meer zekerheid en nauwkeurigheid spreken dan van de bevolking. Toen Karel II stierf, waren de engelsche staatsinkomsten klein, in vergelijking zoowel van de hulpbronnen, die destijds zelfs reeds aanwezig waren, als van de sommen, die, door de regeeringen van naburige staten geheven werden. Sedert den tijd der restauratie waren deze inkomsten gestadig toegenomen, naarmate het nationaal vermogen aangroeide; nochtans bedroegen zij weinig meer dan drie vierden van die der Vereenigde-Provinciën en nauwelijks een vijfde van het staatsinkomen in Frankrijk.

De voornaamste bron der staatsinkomsten waren de accijnsen, die in het laatste jaar der regeering van Karel een zuivere opbrengst van vijfmaal honderd tachtig duizend pond sterling opleverden. De zuivere opbrengst der in- en uitgaande rechten bedroeg in hetzelfde jaar vijfhonderddertig duizend pond sterling. Deze lasten drukten de natie niet zwaar. Over de belasting op de schoorsteenen, schoon veel minder afwerpende, ontstond veel luider gemor. De ontevredenheid, welke door de heffing van directe belastingen verwekt wordt, staat inderdaad bijna altoos buiten verhouding tot het voor-

[1]) North's Leven van Guildford. Hutchinsons Geschiedenis van Cumberland, gemeente Brampton.

[2]) Zie Dagboek van sir Walter Scott, 7 October 1827, in zijn Levensbeschrijving door den heer Lockhart.

[3]) Dalrymple. Appendix bij Deel II, Boek I. De opgaven van de haardgelden leiden nagenoeg tot hetzelfde besluit. Het getal der haarden in de provincie York bedroeg geen zesde gedeelte van het getal der haarden in Engeland.

[4]) Ik maak hier natuurlijk geen aanspraak op stipte nauwkeurigheid, maar ik geloof dat een ieder, die zich de moeite wil geven de laatste opgaven van de haardgelden onder het bestuur van Willem III met den census van 1841 te vergelijken, tot een resultaat zal komen, dat weinig van het mijne zal verschillen.

deel, dat zij der schatkist aanbrengen; en de heffing der haardgelden werd zelfs nog meer gehaat dan andere rechtstreeksche heffingen, omdat zij noodwendig met huiszoekingen gepaard moest gaan; en van zoodanig onderzoek hebben de Engelschen te allen tijde een afkeer gehad, zoo hevig, dat de bewoners van andere landen er zich slechts een flauw denkbeeld van kunnen vormen. Minder welvarende huisgezinnen waren menigmaal buiten staat hun haardgeld op den gezetten tijd te voldoen. Was dit het geval, dan werd hun inboedel zonder genade in beslag genomen; want de belasting was verpacht en een pachter van belastingen is, spreekwoordelijk, de hardvochtigste van alle schuldeischers. De ontvangers werden luide beschuldigd van hardheid en ruwheid in het waarnemen van hun gehaten plicht. Men zeide, dat de kinderen begonnen te schreeuwen en de oude vrouwen zich haastten haar aardewerk te verbergen, zoodra deze zich voor den drempel eener woning vertoonden. Ja, zelfs het eenige bed eener arme familie werd wel eens weggedragen en verkocht. De zuivere jaarlijksche opbrengst dezer belasting bedroeg tweehonderd duizend pond sterling [1]).

Zoo wij bij de drie opgenoemde bronnen van inkomst de koninklijke domeinen voegen, die destijds veel uitgebreider waren dan thans, voorts de eerste vruchten en tienden, die der kerk nog niet weder afgestaan waren, de hertogdommen Cornwall en Lancaster, de verbeurdverklaringen en de boeten, dan bevinden wij dat het geheele gedrag der inkomsten van de

---

[1]) Er zijn in de Pepysiaansche bibliotheek eenige volksliedjes uit dien tijd over dat onderwerp voorhanden. Zie hier een paar proeven:

»The good old dames, whenever they the chimney-men espied,
Unto their nooks they haste away, their pots and pipkins hide.
There is not one old dame in ten, and search the nation through,
But if you talk of chimney-men, wil spare a curse or two."

(Zoodra de goede oude moedertjes den schoorsteen-man zagen naderen, — Ras vlogen zij naar binnen en borgen potten en pannen weg. — Gij vindt niet ééne oude vrouw onder tien, zoek vrij door 't heele land, — Die niet een paar verwenschingen gereed heeft, als ge van den haardgeld-man spreekt).

Voorts, —

»Like plundering soldiers they enter the door.
And make a distress on the goods of the poor,
While frighted poor children distractedly cried:
This nothing abated their insolent pride.

(Als plunderende soldaten dringen zij naar binnen — En leggen beslag op de goederen der behoeftigen, — Terwijl arme verschrikte kinderen schreeuwen van angst; — Doch dat slaat hun onbeschaamden trots niet ter neêr.)

In het britsch museum bevinden zich rijmen over hetzelfde onderwerp en in denzelfden geest:

»Or if through poverty it be not paid,
For cruelty to tear away the single bed,
On which the poor man rests his weary head,
At once deprives him of his rest and bread."

(Of wordt het eens uit armoê niet betaald, — Ontziet zich de wreedheid niet het eenige bed weg te dragen, — Waarop de arme man zijn vermoeid hoofd ter rust leide, — En berooft hem aldus met een slag van rust en brood.)

Ik neem deze gelegenheid, de eerste, die zich aanbiedt, te baat, om met de meeste dankbaarheid de welwillende en voorkomende wijze te erkennen, waarop de bestuurders van het Magdalena-College te Cambridge mij toegang verleenden tot de belangrijke verzamelingen van Pepys.

kroon zonder overdrijving op ongeveer veertien honderd duizend pond sterling begroot kan worden. Deze inkomsten waren aan Karel voor levenslang toegestaan en het stond hem vrij er geheel naar eigen goeddunken over te beschikken. Al wat hij door bezuiniging op de openbare uitgaven besparen kon, strekte tot vermeerdering van zijn bijzondere inkomsten. Van het postwezen zullen wij later spreken. De opbrengsten der posterijen waren door het parlement aan den hertog van York toegewezen.

's Konings inkomen was bezwaard, of om mij juister uit te drukken, had bezwaard moeten wezen met de betaling van ongeveer tachtig duizend pd. st. 's jaars, de intrest der som, welke de kabaal wederrechtelijk in de schatkist gehouden had. Zoolang Danby het bestuur der financiën in handen had, werden de renten; schoon niet met de nauwgezette stiptheid der nieuwere tijden, aan de rechthebbenden uitgekeerd, doch zij, die hem bij de schatkist opvolgden, waren óf minder bekwaam, óf minder bezorgd voor de handhaving van het openbaar crediet. Sedert de overwinning, die het hof op de Whigs behaald had, was er geen duit van de schuld betaald en aan de belanghebbenden werd geen vergoeding verleend, voor dat een nieuwe dynastie jaren lang op den troon was geweest. Er bestaat geen grooter dwaling dan deze, dat het uitschrijven van leeningen ter voorziening in de behoeften van den staat door Willem III in ons eiland werd ingevoerd. Sedert onheuglijke tijden was het de gewoonte van elk engelsch bewind geweest schulden te maken. De revolutie van 1688 voerde slechts het gebruik in, die eerlijk te betalen [1]).

Door de schuldeischers van den staat hun rechtmatig deel te onthouden, kon men met een inkomen van ongeveer veertien honderdduizend pond, vermeerderd met den onderstand, die nu en dan door Frankrijk verleend werd, de noodwendige kosten van het bestuur en de verkwistende uitgaven van het hof bestrijden. Want de last, die de groote staten van het vaste land het meest drukte, werd hier nauwelijks gevoeld. In Frankrijk, in Duitschland, in de Nederlanden, werden zelfs in tijden van diepen vrede legers onderhouden, grooter dan Hendrik IV en Philips II er ooit in tijd van oorlog in het veld hadden gehad. Overal zag men bolwerken en ravelijnen oprijzen, naar regelen gebouwd, die Parma en Spinola niet gekend hadden. Geschut en krijgsvoorraad werden aangeschaft in zoo ontzettende hoeveelheden, dat Richelieu zelf, dien het vorige geslacht voor een wonderdoener had aangezien, ze ongeloofelijk genoemd zou hebben. Niemand kon in die landen eenige mijlen ver reizen zonder de trommen van een marcheerend regiment te hooren, of door de schildwachten eener vesting te worden aangeroepen. In ons eiland daarentegen kon men lang leven en verre reizen doen, zonder dat men een enkele maal door krijgshaftige klanken of vertooningen herinnerd werd, dat de verdediging der natiën een kunst en een beroep was geworden. Het meerendeel der Engelschen, die beneden den leeftijd van vijf en twintig jaar waren, had waarschijnlijk nog nooit een compagnie geregelde troepen gezien. Van de steden, die in den tijd des

[1]) De voornaamste bronnen, waaruit ik dit financieel overzicht geput heb, zijn te vinden in het dagboek van het Lagerhuis, 1 en 20 Maart 1688—1689.

burgeroorlogs aanvallen van vijandelijke legerdrommen moedig hadden afgeslagen, was thans wellicht geene enkele in staat een belegering door te staan. De poorten stonden dag en nacht open. De grachten waren droog. De wallen waren in verval geraakt, of slechts in zooverre hersteld, dat de burgerij er des zomers aangename wandelwegen vond. Van de oude ver-
Krijgswezen sterkte burchten des adels waren vele door het geschut van Fairfax en van Cromwell in puinhoopen verkeerd, waarop thans het klimop welig tierde. Degenen, die nog bestonden, hadden hun krijgshaftig aanzien verloren en dienden slechts tot zomerpaleizen voor de aristokratie. De grachten werden gebruikt voor bewaarplaatsen van karpers en snoeken. De wallen waren met welriekende gewassen beplant, waardoor kronkelpaden naar lusthuizen voerden, met spiegels en schilderijen versierd [1]). Men zag destijds nog op de uiterste punten der zeekusten en op vele hoogten in het binnenland hooge palen staan, bekroond met tonnen. Voorheen waren die tonnen met pek gevuld geweest. In tijden van gevaar werden er wachters bij gezet en reeds een paar uur, nadat er in het Kanaal een spaansche vlag bespeurd was, of nadat een duizendtal schotsche grensroovers zich aan deze zijde der Tweed vertoond hadden, waren de signaalvuren tot op vijftig mijlen afstands aan het branden en snelden gansche graafschappen te wapen. Thans waren vele jaren verstreken, sedert die bakens ontstoken geweest waren en men beschouwde ze veeleer als merkwaardige overblijfsels uit den ouden tijd, dan als voorzorgen, die ter beveiliging van den staat vereischt werden [2]).

Bij de wet was geen andere krijgsmacht erkend, dan de landweer. Deze was door twee, kort na de restauratie aangenomen, wetten gereorganiseerd. Een ieder, die jaarlijks vijfhonderd p. st. rente van grondeigendommen of wel roerende goederen ter waarde van zesduizend p. st. bezat, was verplicht, op eigen kosten een ruiter te stellen, hem uit te rusten en te bezoldigen. Een ieder, die vijftig p. st. 's jaars van grondeigendommen trok, of die roerende goederen ter waarde van vijfhonderd p. st. bezat, moest op gelijke wijze voor een piekenier of musketier zorgen. Kleinere grondbezitters werden tot een soort van genootschap vereenigd, waarvoor in onze taal geen juiste benaming te vinden is, maar die een Athener een synteleia genoemd zou hebben; elk zoodanig genootschap was gehouden naar gelang van zijn middelen, een ruiter of een voetsoldaat te stellen. Het geheele getal der ruiterij en der infanterie, die op deze wijze onderhouden werden, werd doorgaans op honderddertigduizend man geschat [3])

De koning was, volgens de oude staatsregeling des rijks en de jongste plechtige verklaring van de beide parlementshuizen, de eenige kapiteingeneraal dezer groote legermacht. De lord-luitenants (gouverneurs der graafschappen) en hun plaatsvervangers, waren zijn onderbevelhebbers en regelden de te houden oefeningen en wapenschouwingen. De tijd, die daartoe besteed werd, mocht echter niet meer dan veertien dagen in het jaar bedragen. De

[1]) Zie bij voorbeeld de teekening van den wal te Malborough, in Stukeley's Itinerarium Curiosum.

[2]) Chamberlayne's Staat van Engeland, 1684.

[3]) Zie Wetten van het 13e en 14e jaar van Karels regeering hoofdstuk 3; 15e jaar, hoofdst. 4. Chamberlayne's Staat van Engeland, 1684.

vrederechters waren gemachtigd lichte straffen voor overtredingen der krijgstucht op te leggen. In de gewone kosten werd door de kroon niet gedeeld; doch als de landweer tegen den vijand in het veld werd gebracht, viel haar onderhoud ten laste der algemeene staatsinkomsten en zij was dan geheel en al aan de strenge krijgswet onderworpen.

Er waren menschen, die de landweer met geen vriendelijk oog aanzagen. Mannen, die veel op het vaste land gereisd en in de door Vauban gebouwde vestingen de strenge houding en woordkarigheid van de schildwachten bewonderd hadden, die de machtige legers gezien hadden, welke langs alle heirbanen van Duitschland stroomden om den muzelman van Weenens poorten te verdrijven, en zij, die door de welgeordende pracht van Lodewijks lijftroepen verblind waren, haalden de schouders op over de wijze, waarop de boeren van Devonshire en van Yorkshire marcheerden, zwenkten, musketten schouderden en pieken hanteerden. De vijanden van geloofs- en godsdienstvrijheid in Engeland zagen met leede oogen het bestaan eener macht, die niet zonder het uiterste gevaar tegen die vrijheden kon gekeerd worden en lieten geen enkele gelegenheid voorbijgaan om die landelijke krijgsmacht in een bespottelijk daglicht te stellen [1]). Verlichte vaderlanders zelfs, die deze ongeoefende scharen met de benden vergeleken, welke in tijd van oorlog, na verloop van weinige uren, aan de kusten van Kent of van Sussex zouden kunnen landen, moesten erkennen, dat, hoe gevaarlijk het ook mocht zijn een legermacht te onderhouden, het evenwel nog gevaarlijker kon worden de eer en de onafhankelijkheid van den staat te wagen aan de uitkomst van een strijd tusschen landbouwers, onder het kommando van vrederechters, en beproefde krijgslieden, door maarschalken van Frankrijk aangevoerd. In het parlement echter was het noodig zulke beschouwingen niet dan met de grootste behoedzaamheid te uiten, want de landweer was een buitengemeen populaire instelling. Elke aanmerking, die er op gemaakt werd, lokte den toorn der beide groote partijen uit en vooral van die, welke zich door haar ijver voor het monarchale stelsel en voor de anglicaansche

[1]) Dryden heeft de gevoelens, die onder de pluimstrijkers van Jacobus II het meest aan de orde waren, met de scherpheid en den nadruk, die hem eigen zijn, uitgedrukt in zijn »Cymon en Iphigenia;"

»The country rings around with loud alarms.
And raw in fields the rude militia swarms;
Mouths without hands, maintained at vast expense,
In peace a charge, in war a weak defence.
Stout once a month they march, a blustering band,
And ever, but in time of need, at hand.
This was the morn when, issuing on the guard
Drawn up in rank and file, they stood prepared
Of seeming arms to make a short essay,
Then hasten to be drunk, the business of the day."

(Het land weergalmt rondom van luide angstkreten, — Woest zwermt de ruwe landmilitie in het veld; — Monden zonder handen, met groote kosten onderhouden. — In vredestijd een last, in den oorlog weinig waard. — Recht kloek marcheeren zij eens per maand, een snoevende bende, — Altijd, behalve in tijd van nood, ter hand.

Dit was de dag dat zij, ter wacht trekkende — In rij en gelid stonden en vaardig — Den schijn-oorlog eens spoedig af te doen, — En dan zich haastten dronken te worden, de belangrijke taak van den dag).

kerk kenmerkte. De krijgsmacht der graafschappen werd bijna uitsluitend door edellieden en gentlemen van de Torypartij aangevoerd. Zij waren trotsch op hun militairen rang en beschouwden beleedigingen van het wapen, waartoe zij behoorden, als hun zelven aangedaan. Bovendien begrepen zij volkomen, dat al wat tegen de landweer gezegd werd, voor de oprichting eener staande legermacht moest pleiten, waarvan reeds de bloote naam hun hatelijk was. Zulk een leger had eenmaal in Engeland geheerscht en onder die heerschappij waren de koning vermoord, de adel vernederd, de landeigenaren geplunderd, de kerk vervolgd. Er was nauwelijks een aanzienlijk landbouwer te vinden, die geen geschiedenis te vertellen had van verdrukkingen en beleedigingen, door hem of door zijn vader van de parlementssoldaten geleden. De eene oude cavalier had de helft van 'zijn kasteel in de lucht zien springen; een ander had zijn eeuwenoude olmen omver zien hakken; een derde kon nooit de kerk zijner gemeente bezoeken, of de verminkte wapenschilden en de onthoofde standbeelden zijner voorouders herinnerden hem, dat Oliviers roodrokken daar eenmaal hun paarden gestald hadden. Het gevolg van dien was, dat juist zoodanige koningsgezinden, die het meest bereid waren om zelve in 's konings dienst hun bloed te storten, ook de laatsten waren, aan wie hij middelen durfde vragen tot het in dienst nemen van geregelde troepen.

Karel had evenwel weinig maanden na zijn herstel op den troon een aanvang gemaakt met het vormen eener staande legermacht. Hij gevoelde, dat zijn paleis en zijn persoon zonder andere bescherming dan die der burgermilitie en der lijftrawanten [1]) niet te veilig zouden zijn in de nabijheid eener groote hoofdstad, waar het wemelde van strijdlustige en pas uit de krijgsdienst ontslagen mannen van de vijfde monarchie [2]). Hoe zorgeloos en verkwistend hij ook ware, was hij er toch op bedacht een genoegzame som tot onderhoud eener lijfwacht op de kosten van zijn uitspanningen uit te zuinigen. Zijn inkomsten klommen, naarmate de handel en het nationaal vermogen toenamen; daardoor werd hij in staat gesteld in weerwil van het gemor en de aanmerkingen, welke soms in het Huis der Gemeenten gemaakt werden, het getal zijner geregelde troepen van lieverlede te vermeerderen. Een aanzienlijke verhooging vond nog plaats weinig maanden voor het einde zijner regeering. De kostbare, nuttelooze en door pestziekte geteisterde bezitting van Tanger werd aan de barbaren overgelaten, die in haar nabijheid woonden en de troepen, bestaande uit een regiment cavalerie en twee regimenten voetvolk, werden naar Engeland overgevoerd.

Het kleine leger, dat aldus door Karel gevormd werd, was de kiem dier groote en roemruchtige legermacht, die in den loop dezer eeuw Madrid en Parijs, Canton en Candahar zegevierend binnen gerukt is. De lijfwacht, die

[1]) Zoogenaamde Yeomen van de lijfwacht, door het volk spottenderwijze rundvleescheters (beefeaters) genaamd, waarschijnlijk, omdat men er bijzonder groote en stevig gebouwde lieden voor koos.

[2]) *Fifth monarchy men*, die de regeering van Cromwell als den aanvang van het *vijfde* of zoogenaamde duizendjarig rijk beschouwden. Zij verlangden de afschaffing van alle regeering en de vernietiging van alle menschelijk gezag, ten einde aldus de wereld voor te bereiden tot de komst van den Heiland, wiens plotselinge terugkeer op deze aarde iederen dag door hen werd verbeid.

thans twee regimenten vormt, was toen in drie afdeelingen of vendels verdeeld, waarvan elke, behalve de officieren, tweehonderd karabiniers telde. Dit korps, aan hetwelk de bewaking des konings en der koninklijke familie werd toevertrouwd, was zeer eigenaardig. Zelfs de gemeensoldaten werden gentlemen van de lijfwacht genoemd. Vele van hen waren van deftige familie en hadden in den burgeroorlog als officieren gediend. Hun soldij bedroeg veel meer dan in onze tijden zelfs het meest begunstigde regiment geniet en kon destijds als een toereikend inkomen voor den jongeren zoon van een landedelman gelden. Hun schoone paarden, hun prachtige tuigen, hun harnassen, hun met linten, fluweel en gouden borduursel versierde kolders maakten een schitterende vertooning in St. James park. Een klein korps van zoogenaamde grenadier-dragonders, die echter van geringen stand waren en minder soldij genoten, was aan elk dier afdeelingen toegevoegd. Een ander korps garde-cavalerie, in blauwe jassen en mantels gekleed en thans nog de blauwe lijfwacht genaamd, was gewoonlijk in de nabijheid der hoofdstad in bezetting. Niet ver van daar lag ook het korps, dat thans het eerste regiment dragonders heet, maar destijds tevens het eenige regiment dragonders in engelsche dienst was. Het was korten tijd geleden uit de ruiterij gevormd, die van Tanger was teruggekeerd. Een enkele afdeeling dragonders, die niet tot eenig regiment behoorde, stond in de nabijheid van Berwick, ten einde de rust onder de grensroovers te handhaven. Tot deze dienst achtte men de dragonders destijds bijzonder wel berekend. Zij zijn sedert dien tijd enkel cavaleristen geworden, maar in de zeventiende eeuw, waren zij, gelijk Montecuculi zeer juist gezegd heeft, voetsoldaten, die zich van paarden bedienden alleen om met grooter spoed de plaats te bereiken, waar militaire dienst te verrichten was.

De garde-infanterie bestond uit twee regimenten, die destijds even als nu het eerste regiment der lijfwacht en de Coldstream-lijfwacht genoemd werden. Zij deden doorgaans dienst in den omtrek van Whitehall en van het paleis van St. James. Daar destijds geen kazernen bestonden en zij krachtens de rechtspetitie niet bij de burgers ingekwartierd mochten worden, bevolkten zij al de bierhuizen van Westminster en van het Strand.

Er waren nog vijf andere infanterie-regimenten. Een daarvan, het zoogenaamde admiraals-regiment, was bepaaldelijk voor de dienst der vloot bestemd. De overige vier zijn heden nog de eerste vier linie-regimenten. Twee van deze vertegenwoordigen twee legerbenden, die op het vaste land jaren lang den roem der engelsche dapperheid handhaafden. Het eerste of koninklijk regiment had onder den grooten Gustaaf-Adolf een roemrijk aandeel in de verlossing van Duitschland gehad. Het derde regiment, bekend door de vleeschkleurige opslagen, waaraan het den welbekenden naam der »buffs" ontleend heeft, had met niet minder dapperheid onder Maurits van Nassau voor Neerlands vrijheid gestreden. Beide deze dappere scharen waren eindelijk na vele lotwisselingen door Karel II uit de buitenlandsche dienst teruggeroepen en met de engelsche legermacht vereenigd.

De regimenten, die thans het 2e en 4e regiment der linie vormen, waren in 1685 pas van Tanger teruggekeerd, de wreede en losbandige gewoonten medebrengende, die zij in den veeljarigen oorlog tegen de Mooren zich eigen

hadden gemaakt. Enkele compagnieën infanterie, die echter niet bij eenig regiment waren ingedeeld, lagen te Tilburyfort, te Portsmouth, te Plymouth en op enkele andere belangrijke posten op of nabij de kust in bezetting.

Sedert het begin der zeventiende eeuw had een groote verandering in de wapening der infanterie plaats gegrepen. De piek was van lieverlede door het musket vervangen en tegen het einde der regeering van Karel II bestond het grootste gedeelte van zijn voetvolk in musketiers, schoon er nog een groot aantal piekeniers onder begrepen waren. Bij voorkomende gelegenheden werden beiden onderwezen in het gebruik van het wapen der andere troepensoort. Elke voetsoldaat was voor het handgevecht van een zwaard voorzien. De dragonder was gewapend als een musketier en droeg bovendien een wapen, dat sedert vele jaren langzamerhand in gebruik was gekomen en destijds door de Engelschen een dolk werd genoemd, maar dat sedert den tijd onzer omwenteling bij ons den franschen naam van bajonet heeft verkregen. De bajonet schijnt aanvankelijk geen zoo geducht vernielingswerktuig te zijn geweest als ze sedert geworden is; want ze werd in de tromp van het geweer ingeschroefd en bij het gevecht werd veel tijd verloren, vermits de soldaat zijn bajonet moest afnemen, om te vuren en ze weder moest opzetten om te kunnen aanvallen.

De geregelde krijgsmacht, die bij het begin van het jaar 1685 in Engeland onderhouden werd, bedroeg, alle rangen daaronder begrepen, ongeveer zevenduizend man voetvolk en ongeveer zeventienhonderd man cavalerie en dragonders. De geheele uitgaaf voor hun onderhoud beliep nagenoeg twee honderd negentig duizend pond sterling 's jaars; geen tiende gedeelte van hetgeen toen het fransche leger in tijd van vrede kostte. De dagelijksche soldij van een gemeen soldaat van het keurkorps der lijfwacht bedroeg vier shilling, van de blauwe lijfwacht twee shilling en zes pence, van de dragonders een shilling en zes pence, van de lijfwacht te voet tien pence en van de linie acht pence. De krijgstucht was slecht en inderdaad zij kon niet anders wezen. Het engelsch gewone recht kende geen krijgsraden; het maakte in vredestijd geen onderscheid tusschen soldaten en andere onderdanen; en het bestuur kon het destijds niet wagen zelfs aan het loyaalstgezinde parlement een wet tegen muiterij [1]) voor te stellen. Een soldaat, die zijn overste ter aarde wierp, verviel dus slechts in de gewone straffen wegens feitelijke aanranding en het toebrengen van slagen; terwijl voor het weigeren van gehoorzaamheid, voor het slapen op wacht en voor desertie volstrekt geen wettelijke straffen waren vastgesteld. Het lijdt intusschen geen twijfel, of onder Karels bestuur werden militaire straffen opgelegd; doch dit geschiedde zeer zelden en op zoodanige wijze, dat daardoor de openbare aandacht niet opgewekt en geen aanleiding tot een beroep op de hoven van Westminsterhall gegeven werd.

[1]) Sedert den tijd van Willem III wordt in Engeland jaarlijks de krijgswet voor het leger, de zoogenaamde *mutiny-act*, vernieuwd, welke, door gestadige herziening, langzamerhand een vrij volledig militair wetboek is geworden. Deze zoogenaamde »muiterij-akte" is dus niet te verwarren met de oproer-akte (*riot-act*), waarbij o. a. de eerste maatregelen worden voorgeschreven, die de burgerlijke overheid bij het uitbreken van volksbewegingen te nemen heeft.

Zulk een leger, als wij hier beschreven hebben, scheen weinig berekend om vijf millioen Engelschen onder het juk der slavernij te brengen. Het zou inderdaad ter nauwernood in staat zijn geweest een opstand in Londen te beteugelen, wanneer de burgerweer der City zich bij de oproerlingen gevoegd had. De koning kon ook niet verwachten, dat hij bij het uitbreken van een opstand in Engeland militaire hulp uit zijn overige bezittingen zou kunnen erlangen. Want, ofschoon Schotland en Ierland beiden afzonderlijke legers onderhielden, waren deze legers niet meer dan juist toereikend om de puriteinsche misnoegden van het eerstgemelde koninkrijk en de papistische misnoegden van het andere in toom te houden. De regeering bezat echter een belangrijken militairen steun, die niet onvermeld moet blijven. In de soldij der Vereenigde-Provinciën stonden zes schoone regimenten, die voorheen door den dapperen Ossory aangevoerd werden. Van deze regimenten waren drie in Engeland en drie in Schotland aangeworven. Hun koning had zich het recht voorbehouden hen terug te roepen, wanneer hij hun hulp tegen vreemde of tegen binnenlandsche vijanden noodig had. Inmiddels werden zij buiten zijn kosten onderhouden en stonden zij onder een voortreffelijke krijgstucht, waaraan hij hen niet zoude hebben durven onderwerpen [1]).

De zeemacht. Maakte het wantrouwen van het parlement en der natie het den koning onmogelijk een geduchte staande legermacht te onderhouden, geen dergelijk beletsel zou hem verhinderd hebben Engeland tot de eerste der zeemogendheden te maken Whigs en Torys beiden waren bereid hun bijval aan elken maatregel te schenken, die strekken kon om de sterkte van een macht te vermeerderen, die tegen buitenlandsche vijanden de degelijkste bescherming aan ons eiland schenkt, maar voor de burgerlijke vrijheid nimmer gevaarlijk kan worden Al de grootste krijgsbedrijven, die, zoover het geheugen van dat geslacht reikte, door engelsche soldaten verricht waren, hadden in oorlogen tegen engelsche vorsten plaats gehad. De overwinningen onzer zeelieden waren op buitenlandsche vijanden behaald en hadden roof en verwoesting van onzen bodem geweerd. De helft der natie voor 't minst herinnerde zich den slag van Naseby met afgrijzen en den slag van Dunbar met een hoogmoed, die getemperd werd door velerlei smartelijke gevoelens; maar de vernieling der spaansche armada en het herhaalde treffen van Blake met Hollanders en Spanjaarden werden door alle partijen met onvermengden trots herdacht. Sedert den eersten dag der restauratie was het Lagerhuis, hoe misnoegd en hoe spaarzaam het overigens ook zijn mocht, steeds mild geweest, tot verspilling toe, zoodra het de belangen der zeemacht gold. Toen Danby minister was, bracht men onder de aandacht der vergadering, dat vele schepen der koninklijke vloot oud waren en ongeschikt om zee te bouwen; en ofschoon destijds het Huis niet bijzonder scheutig was, werd

[1]) De bouwstoffen, die ik voor dit verslag van den staat van het geregelde leger gebezigd heb, kan men voor het grootste gedeelte terugvinden in de historische gedenkschriften van regimenten, uitgegeven op bevel van Koning Willem IV en onder toezicht van den adjudant-generaal. Zie ook Chamberlaynes Staat van Engeland, 1684; Kort begrip der engelsche militaire discipline, gedrukt op hoog bevel, 1685; Exercitiën der infanterie, gedrukt op bevel van HH. MM., 1690.

nochtans een som van bijna zesmaal honderdduizend pond voor den aanbouw van dertig nieuwe oorlogschepen toegestaan.

Doch de mildheid der natie werd door de fouten van het bestuur vruchteloos gemaakt. Wel is waar, de lijst van 's konings schepen maakte een goede vertooning. Zij behelsde negen oorlogschepen van den tweeden, negen en dertig van den derden rang en een aantal kleinere schepen; doch de schepen van den eersten rang waren kleiner dan die wij thans van den derden rang noemen; en de schepen van den derden rang zouden niet eens onder de groote fregatten gerangschikt worden. Intusschen zou deze macht destijds zelfs den grootsten potentaat ontzag hebben ingeboezemd, zoo zij inderdaad voorhanden was geweest. Doch zij bestond alleen op het papier. Op het einde van Karels bestuur bevond zich de zeemacht in zoodanigen toestand van verwaarloozing en verval, dat het bijna ongeloofelijk zoude zijn, werd ons dit niet door op zich zelve staande, doch overeenstemmende verslagen van ooggetuigen bevestigd, op wier geloofwaardigheid niets valt af te dingen. Pepys, de bekwaamste ambtenaar der engelsche admiraliteit [1]), schreef in het jaar 1684 een memorie over den toestand van zijn departement, die tot voorlichting van Karel moest dienen. Weinig maanden later legde Bonrepaux, de bekwaamste ambtenaar der fransche admiraliteit, nadat hij Engeland bezocht had met het bepaalde doel om zich op de hoogte te brengen van de sterkte der engelsche zeemacht, zijn gebieder den uitslag van zijn onderzoek voor. Beide deze berichten komen op hetzelfde neder. Bonrepaux betuigde, dat hij alles in wanorde en in ellendigen staat had gevonden, dat men te Whitehall met schaamte en spijt de meerderheid van het fransche zeewezen erkende en de toestand onzer scheepsmacht en onzer werven op zich zelve reeds voldoenden waarborg opleverde, dat wij ons niet in de geschillen der andere staten van Europa zouden mengen [2]). Pepys berichtte zijn meester, dat de administratie van het zeewezen een ongehoord mengsel van verkwisting, van omkooperij, onwetendheid en nalatigheid was; dat geen begrooting te vertrouwen was, dat geen contract nagekomen, geen contrôle werkelijk toegepast werd. De schepen, tot wier bouw het bestuur door de onlangs betoonde mildheid van het parlement in staat was gesteld en die

[1]) Deze merkwaardige man, wiens uitstekende bekwaamheden, vlijt en liefde voor wetenschappen en kunsten de grootste achting verdienen, bekleedde gedurende een lange reeks van jaren de betrekking van secretaris der admiraliteit. Hij heeft belangrijke werken over den hem toevertrouwden tak van bestuur, zoowel als over den maatschappelijken toestand en de gebeurtenissen van zijn tijd nagelaten alsmede een rijke verzameling boeken en handschriften, welke hij aan het Magdalena-College te Cambridge vermaakte, waar hij zijn studiën volbracht had en waarvan, gelijk men gezien heeft, onze schrijver veel partij heeft kunnen trekken. V.

[2]) Ik beroep mij hier op een depêche van Bonrepaux aan Seignelay, gedagteekend 8 — 18 Februari 1686. Gedurende den vrede van Amiens werd van dat stuk, ten behoeve van den heer Fox, uit de fransche archieven een uittreksel genomen, dat mij, met de overige door dien grooten man bijeengebrachte bouwstoffen, door de goedheid van wijlen lady Holland en van den tegenwoordigen lord Holland toevertrouwd werd. Ik moet hier bijvoegen, dat ik zelfs te midden der woelingen, die Parijs in het jaar 1848 verontrust hebben, door de voorkomendheid der beambten aldaar zonder eenige zwarigheid, uittreksels mocht erlangen, waardoor eenige leemten in de verzameling van den heer Fox aangevuld zijn. (1848).

nog nooit buiten de haven waren geweest, waren van zulk ellendig timmerhout gebouwd, dat ze nog minder geschikt waren om in zee te steken dan de oude rompen, die voor dertig jaren hollandsche en spaansche volle lagen doorgestaan hadden. Sommige van de nieuwe oorlogschepen waren inderdaad zoo vermolmd, dat zij zonder spoedige herstelling voor hun havenankers zouden gezonken zijn. De matrozen werden met zoo weinig stiptheid betaald, dat zij blijde waren, als ze een woekeraar konden vinden, die hun soldijbriefjes met een korting van veertig ten honderd koopen wilde. Bevelhebbers, die geen invloedrijke vrienden aan het hof hadden, werden zelfs nog slechter behandeld. Sommige officieren, aan wie men groote sommen schuldig was, waren nadat zij jaren lang bij het bestuur te vergeefs op betaling hadden aangedrongen, van broodsgebrek omgekomen.

Het meerendeel der schepen in werkelijke dienst stonden onder het bevel van mannen, die niet tot de zeedienst opgeleid waren. Dit misbruik behoorde echter niet tot die, welke gedurende de regeering van Karel waren ingeslopen. Geen staat, zoo min van de oudere als van de nieuwere tijden, had toen nog ooit een volkomen afscheiding tusschen de zeedienst en de krijgsdienst te lande gemaakt. Bij de groote beschaafde natiën der oude wereld hadden Cimon en Lysander, Pompejus en Agrippa, zoowel te land als ter zee gevechten geleverd. Evenmin was de spoorslag, dien de beoefening der zeevaartkunde op het einde der vijftiende eeuw ontving, alsnog van invloed geweest op de verdeeling van den arbeid. Te Flodden werd de rechtervleugel van het zegevierende leger door den admiraal van Engeland aangevoerd. Te Jarnac en Moncontour stonden de gelederen der Hugenooten onder de bevelen van den admiraal van Frankrijk. Don Jan van Oostenrijk, de overwinnaar van Lepanto en lord Howard van Effingham, wien bij het naderen der spaansche armada het bestuur over de Engelsche zeemacht toevertrouwd was, waren de een zoo min als de ander tot zeelieden opgeleid. Raleigh, als vlootvoogd hooggeprezen, had gedurende vele jaren als soldaat in Frankrijk, in de Nederlanden en in Ierland gediend. Blake had zich door de beleidvolle en dappere verdediging eener binnen 's lands gelegen stad onderscheiden, alvorens hij op den oceaan tegen de hollandsche vloten streed en Castiliës trots vernederde. Sedert de restauratie had men hetzelfde stelsel gevolgd: aanzienlijke vloten waren aan de leiding van Rupert en van Monk toevertrouwd; Rupert, die hoofdzakelijk als een vurig en koen ruiteraanvoerder te boek stond en Monk, die, als hij zijn schip naar bakboord gewend wilde hebben, zijn scheepsvolk vroolijk maakte door het kommando van »links uit de flank!"

Doch omstreeks dezen tijd begonnen verstandige lieden in te zien, dat de rasse vorderingen der krijgskunst, zoowel als der zeevaartkunde, een afscheiding noodzakelijk maakten tusschen twee vakken, die tot dusverre vereenigd waren geweest. Het kommando over een regiment zoowel als het kommando over een schip waren thans zaken, die, ieder op zich zelf, de geheele aandacht eens ervaren bevelhebbers vereischten. In het jaar 1672 besloot de fransche regeering jonge lieden van goeden huize reeds in zeer jeugdigen leeftijd tot de zeedienst te doen opleiden. In plaats van dit voorbeeld te volgen bleef het engelsche bestuur niet alleen hooge bevelhebbersposten

ter zee aan personen opdragen, die geen zeelieden waren, maar koos daartoe bovendien personen, aan wie zelfs te lande een belangrijke betrekking niet veilig toevertrouwd zou zijn geweest. Iedere knaap van adellijke geboorte, ieder losbandig hoveling, wien een van 's konings bijzitten haar voorspraak wilde leenen, mocht de hoop voeden, dat een linieschip en daarmede de eer der vaderlandsche vlag en het leven van honderden dapperen aan zijn zorg zouden worden overgegeven. Het deed niets ter zake, dat hij behalve op den Theems in zijn geheele leven geen reis te water gedaan had, dat hij aan boord niet op de been kon blijven, als er een koelte opstak, dat hij geen onderscheid tusschen lengte en breedte kende. Er werd geen voorbereidende vorming noodig geacht; of zoo ja, dan werd hij hoogstens op een korte reis met een oorlogschip uitgezonden, waar hij aan geen tucht onderworpen was, met bijzonderen eerbied behandeld werd en zijn tijd in gedurige feesten en uitspanningen doorbracht. Mocht het hem gelukken zich in de weinige oogenblikken, die niet aan tafel, drinken en spel werden besteed, de beteekenis van eenige technische spreekwijzen en de benamingen der verschillende streken van het kompas eigen te maken, dan werd hij ten volle bekwaam geacht het bevel over een driedekker te voeren. Men meene niet, dat dit een overdreven beschrijving is. In 1666 bood John Sheffield, graaf van Mulgrave, op zeventienjarigen leeftijd, zich aan om ter zee als vrijwilliger tegen de Hollanders te dienen. Hij bracht zes weken aan boord door, vermaakte zich zoo goed hij kon in gezelschap van eenige hoogaddellijke jonge losbollen en keerde daarop naar huis terug om het bevel over een escadron ruiterij op zich te nemen. Na dien tijd ging hij niet meer ter zee tot in het jaar 1672, waarin hij op nieuw naar de vloot vertrok en bijna onmiddellijk tot kapitein van een schip van vier-en-tachtig stukken werd aangesteld, dat voor het schoonste der gansche vloot gehouden werd. Hij was toen drie-en-twintig jaar oud en in zijn geheele leven geen drie maanden aan boord geweest. Zoodra hij uit zee terug kwam, werd hij tot kolonel van een regiment infanterie benoemd. Dit is een voorbeeld van de wijze, waarop destijds met scheepskommando's van het hoogste belang gehandeld werd; en nog wel een gunstig voorbeeld, want schoon Mulgrave gebrek aan ondervinding had, ontbrak het hem aan moed noch aan bekwaamheid. Op dezelfde wijze werden anderen bevorderd, die niet alleen geen goede officieren mochten heeten, maar bovendien van alle schranderheid ontbloot en zedelijk onbekwaam waren om het ooit te worden en wier eenige aanbeveling dáárin bestond, dat zij door lichtzinnigheid en ondeugd hun fortuin verspeeld hadden. Het voornaamste lokaas, dat deze menschen noopte dienst te nemen, bestond in de winst, die hun door het vervoer van geldspecie en van andere kostbare vruchten uit de eene haven naar de andere, ten deel viel, want de Atlantische Oceaan, evenzeer als de Middellandsche Zee, werden toen door barbarijsche zeeroovers zoo onveilig gemaakt, dat de kooplieden ongenegen waren kostbare ladingen aan eenige andere hoede, dan aan die van een oorlogschip, toe te vertrouwen. Op deze wijze bracht somtijds een korte reize een kapitein verscheiden duizend pond op; en het gebeurde slechts al te dikwijls, dat hij voor dit winstgevend bedrijf de belangen van zijn land en de eer zijner vlag prijs gaf,

zich laaghartig aan de eischen van vreemde mogendheden onderwierp, de stelligste bevelen zijner superieuren uit het oog verloor, in de haven bleef, als hij in last had een Salehschen [1]) zeeroover te vervolgen, of dollars naar Livorno bracht, als zijn instructiën hem voorschreven zich naar Lissabon te begeven. En dit alles deed hij ongestraft. Dezelfde invloed, die hem in een betrekking had geplaatst, waarvoor hij ongeschikt was, deed hem die ook behouden. Geen admiraal, die door deze verdorven en losbandige lievelingen van het paleis getrotseerd werd, durfde ter nauwernood over terechtstelling voor een krijgsraad mompelen. Wanneer een officier wat hooger plichtgevoel aan den dag legde dan zijn makkers deden, ondervond hij spoedig, dat hij geld verloor zonder er eer bij in te leggen. Tot een kapitein, wien door strikte gehoorzaamheid aan de bevelen der admiraliteit een lading ontgaan was, waarvan het vervoer hem ten minste vierduizend pond sterling opgebracht zou hebben, zeide Karel met onvergetelijke lichtzinnigheid, dat hij bij die gelegenheid een groote gek was geweest.

De krijgstucht der zeemacht was in alle opzichten van denzelfden stempel. Zoo de hoofsche kapitein de admiraliteit verachtte, op zijn beurt werd hij weder door het scheepsvolk niet geteld. Het was niet te verhelen, dat hij in de zeemanskunst voor elken matroos aan boord van zijn schip onderdeed. Het was niet te verwachten, dat oude zeelieden, die de orkanen der tropische gewesten en de ijsbergen van den poolcirkel hadden leeren kennen, stipte en eerbiedige gehoorzaamheid aan den dag zouden leggen tegenover een aanvoerder, die van wind en golven niet meer wist dan wat daarvan in een verguld pleiziervaartuig tusschen de landingplaatsen bij het paleis van Whitehall en het paleis van Hamptoncourt te leeren viel. Zulk een nieuweling het bestuur van een schip toe te vertrouwen was blijkbaar onmogelijk. De opperleiding van het schip viel derhalve uit handen van den kapitein in die van den stuurman; maar deze verdeeling van het gezag gaf aanleiding tot ontelbare moeijelijkheden. De grenslijn tusschen beider macht was niet duidelijk aangewezen en wellicht was het niet mogelijk zulks te doen. Er hadden dus gestadig botsingen plaats. De kapitein, te verwaander naarmate hij onwetender was, behandelde den stuurman met voorname minachting. De stuurman, wel wetende, hoe gevaarlijk het was den machtige te vertoornen, gaf na eenige tegenkanting, slechts al te dikwijls tegen beter weten, toe en het was een geluk te noemen, indien het verlies van schip en manschap niet op die toegeeflijkheid volgde. Over het algemeen waren diegenen der aristokratische kapiteins, welk het bestuur van hun schip geheel en al aan anderen overlieten en zich alleen toelegden op veel geld winnen en uitgeven, degenen die het minste onheil stichtten. De levenswijze dezer menschen was zoo praalziek en weelderig, dat zij, hoe tuk ook op het behalen van winst, nochtans zelden rijk werden. Zij kleedden zich als voor galadagen te Versailles, aten van zilver, dronken de geurigste wijnen en hielden harems aan boord, terwijl honger en ziekte onder het scheepsvolk heerschten en er dagelijks lijken over boord werden geworpen.

Zoodanig was doorgaans het karakter dergenen, die destijds gentlemen-

[1]) Saleh, oudtijds een der voornaamste zeerooverhavens in het koninkrijk Fez. V.

kapiteins genoemd worden. Naast hen vond men echter ook, tot geluk van ons land, scheepsbevelhebbers van gansch ander gehalte, mannen die hun geheele leven op zee doorgebracht en die gewerkt en gestreden hadden, tot zij van de laagste diensten op het voorschip tot rang en onderscheiding gekomen waren. Een der meest uitstekende officieren van deze soort was Sir Christoffel Mings, die als kajuitsjongen in dienst trad, in een heet gevecht tegen de Hollanders sneuvelde en dien zijn scheepsvolk, weenende en wraak zwerende, naar het graf droeg. Uit hem sproot, door een vreemde soort van erfopvolging, een geslacht van dappere en bekwame zeelieden. Zijn kajuitsjongen was Sir John Narborough en de kajuitsjongen van dezen was Sir Cloudesley Shovel. Engeland heeft aan het sterk gezond verstand, aan den onwrikbaren moed van deze soort van lieden een verplichting, die nimmer mag vergeten worden. Het waren deze moedige harten, die, ondanks veel wanbestuur, ondanks de misslagen en oneerlijkheden onzer hoofsche admiralen gedurende vele treurige en gevaarvolle jaren onze kusten beschermden en de eer van onze vlag handhaafden. Maar een landsoldaat schenen deze pikbroeken als een vreemdsoortig en half wild menschenras. Hun gansche kennis beperkte zich tot hun vak en die kennis was veeleer op praktische ervaring dan op wetenschap gegrond. Buiten hun eigen element waren zij onnoozel als kinderen. Hun manieren waren onbehouwen. Zelf in hun goedaardigheid waren zij ruw; en bestond hun taal niet enkel in scheepstermen, dan was ze slechts al te veel met vloeken en verwenschingen doorspekt. Dit waren de aanvoerders, in wier ruwe school die stoute krijgers gevormd werden, naar welke Smollett in het volgende geslacht luitenant Bowling en commodore Trunnion schetste. Maar het schijnt niet, dat in de dienst der Stuarts een enkel officier gestaan heeft, zoo als hij volgens onze hedendaagsche denkbeelden behoort te zijn; dat is namelijk een man, ervaren in de theorie en in de praktijk van zijn beroep, gehard tegen de gevaren van storm en strijd en nochtans beschaafd van geest en van verfijnde manieren. Op de vloot van Karel II bevonden zich zeelieden en gentlemen. Maar de zeelieden waren geen gentlemen en de gentlemen waren geen zeelieden.

De engelsche vloot had destijds volgens de nauwkeurigste der begrootingen, die voor ons bewaard zijn gebleven, voor driehonderd tachtig duizend pond sterling 's jaars in bruikbaren staat gehouden kunnen worden. Viermaal honderd duizend pond sterling was de som, die werkelijk, maar, gelijk wij gezien hebben, met zeer weinig vrucht besteed werd. De kosten der fransche marine waren ongeveer dezelfde; die der hollandsche bedroegen aanmerkelijk meer [1]).

[1]) Mijn berichten aangaande den toenmaligen toestand der zeemacht zijn voornamelijk aan Pepys ontleend. Zijn verslag in Mei 1684 aan Karel voorgelegd, is, geloof ik, nimmer gedrukt geworden. Het manuscript bevindt zich in het Magdalena-College te Cambridge. Terzelfder plaatse is ook eèn belangrijk manuscript te vinden, een uitvoerige beschrijving bevattende van de maritieme inrichtigen des rijks in December 1684. De Gedenkschriften van Pepys, betreffende den staat der koninklijke marine gedurende tien jaren, eindigende met December 1688, alsmede zijn dagboek en zijn briefwisseling gedurende zijn zending naar Tanger, zijn gedrukt. Ik heb er ruimschoots gebruik van gemaakt. Zie ook Sheffields Gedenkschriften, Teonges Dagboek, Aubreys

De artillerie. De kosten van het engelsche artilleriewezen waren in de zeventiende eeuw, in vergelijking met de overige kosten der zee- en landmacht, veel kleiner dan thans. Bij de meeste garnizoenen bevonden zich kanonniers en hier en daar, op gewichtige posten, was een ingenieur te vinden. Doch er bestond geen enkel artillerieregiment, geen brigade sapeurs en mineurs, geen akademie voor jeugdige soldaten, die het wetenschappelijk gedeelte des oorlogs konden leeren. Het vervoeren van veldgeschut ging met de grootste moeijelijkheden gepaard. Toen Willem III weinig jaren later van Devonshire naar Londen oprukte, maakte het veldtuig, dat hij medebracht, schoon gelijk aan het stuk, dat op het vaste land reeds sedert lang in gebruik was en dat men heden ten dage te Woolwich [1]) ruw en onbehouwen zou noemen, de verbazing onzer voorouders niet minder gaande, dan eenmaal in Amerika met de castiliaansche haakbussen bij de Indianen het geval was geweest. Met zekere praalzucht spraken sommige vaderlandlievende schrijvers van den voorraad buskruit, die in de engelsche vestingen en arsenalen opgelegd was, als van iets, dat bij naburige natiën groot ontzag moest verwekken. Die voorraad bestond uit veertien of vijftien duizend vaten; ongeveer een twaalfde gedeelte der hoeveelheid, die men thans altoos noodig acht. De jaarlijksche uitgaven voor het geschutwezen bedroegen door elkander een weinig meer dan zestigduizend pond sterling [2]).

Non-activiteitskosten. Het totaal der uitgaven voor het leger, de marine en de artillerie bedroeg ongeveer zevenhonderdvijftigduizend pond sterling. Non-activiteitskosten, thans een zware post bij onze openbare uitgaven, waren destijds nog tot geen noemenswaardige hoogte geklommen. Slechts een klein getal zee-officieren, die niet in de openbare dienst waren aangesteld, genoten wachtgeld of pensioen. Op de lijst van deze stonden echter geen luitenants, evenmin als kapiteins, die niet ten minste een linieschip van den eersten of den tweeden rang gekommandeerd hadden. Daar het land toen slechts zeventien schepen van den eersten en den tweeden rang bezat, die reeds gevaren hadden en, een groot gedeelte dergenen, die over zoodanige schepen het bevel hadden gevoerd, goede betrekkingen aan wal hadden, moeten de uitgaven onder dit hoofdstuk inderdaad klein zijn geweest [3]). Bij de landmacht werd het half tractement slechts als bijzondere en tijdelijke

---

Leven van Monk, het Leven van Sir Cloudesley Shovel, 1708, Dagboek van het Lagerhuis, 1 en 20 Maart 1688—1689.

[1]) Te Woolwich zijn de hoofdinrichtingen van het engelsche artilleriewezen gevestigd. Men vindt daar een artillerieschool met ruim driehonderd kweekelingen, groote artilleriekazernen, arsenalen, waarin grootere hoeveelheden van krijgsvoorraad bewaard worden, dan wellicht elders in de geheele wereld op ééne plaats aangetroffen worden, en de daarbij behoorende werkplaatsen. In tijd van vrede zijn doorgaans meer dan drieduizend ambtenaren en werklieden in die arsenalen en werkplaatsen bezig.

[2]) Chamberlaynes Staat van Engeland, 1684; Dagboek van het Huis der Gemeenten, 1 en 20 Maart 1688—9. In het jaar 1833 werd, na een grondig onderzoek besloten, dat men voortaan altijd honderd zeventig duizend vaten buskruit in voorraad zou houden; en deze bepaling wordt nog steeds nagekomen.

[3]) Het blijkt uit de archieven der admiraliteit, dat de vlag-officieren in 1668 en kapiteins van schepen van den eersten en van den tweeden rang eerst in 1674 in het genot van wachtgeld of pensioen gesteld werden.

tegemoetkoming toegekend aan een klein getal officieren, welke tot twee regimenten behoorden, die zich in eigenaardige omstandigheden bevonden [1]). Het invalidenhuis voor zeelieden te Greenwich was nog niet gesticht. Van dat te Chelsea was de bouw aangevangen, maar de kosten dier inrichting werden deels uit een korting op de soldij der troepen, deels uit bijzondere giften bestreden. De koning beloofde slechts een bijdrage van twintig duizend pond sterling voor de kosten van opbouw en vijf duizend 's jaars tot onderhoud der invaliden [2]). Het behoorde niet tot het oorspronkelijk ontwerp gepensioneerden buiten het gesticht te onderhouden. Al de non-activiteits-kosten der zee- en landmacht kunnen nauwelijks meer dan tienduizend p. st. 's jaars bedragen hebben. Thans beloopen zij meer dan tienduizend p. st. daags.

Kosten van het bestuur. Tot de kosten van het burgerlijk beheer werd slechts een klein gedeelte door de Kroon bijgedragen. De groote meerderheid der beambten, aan wie de taak was toevertrouwd recht en orde te handhaven, diende het land om niet of werd op zoodanige wijze beloond, dat zulks niet op de staatsinkomsten drukte. De sheriffs, maires en aldermen der steden, de landbezitters, die het ambt van vrederechter bekleedden, de hoofd-konstabels, deurwaarders en mindere agenten kostten den koning niets. De opperste gerechtshoven trokken hun bestaan hoofdzakelijk uit emolumenten.

Onze betrekkingen met buitenlandsche hoven waren op de meest spaarzame wijze ingericht. De eenige diplomatische agent, die den titel van ambassadeur voerde, was te Constantinopel geaccrediteerd en werd gedeeltelijk door de turksche handelmaatschappij onderhouden. Zelfs bij het Hof van Versailles hield Engeland slechts een gewonen gezant (envoyé); en bij de Hoven van Spanje, Zweden en Denemarken werden niet eens envoyés onderhouden. De geheele uitgaaf uit dezen hoofde kan, in het laatste jaar der regeering van Karel II, niet veel meer dan twintigduizend p. st. bedragen hebben [3]).

Groote inkomsten der ministers en hovelingen. Deze karigheid was geenszins te prijzen. Karel was, naar zijn oude gewoonte, zoowel schriel als mild, daar waar hij 't niet wezen moest. De openbare dienst moest lijden, ten einde hovelingen te kunnen mesten. De kosten der zeemacht, artillerie, pensioenen voor onvermogende en bejaarde officieren en zendingen bij buitenlandsche hoven moeten het tegenwoordig geslacht inderdaad gering toeschijnen; doch de persoonlijke gunstelingen van den souverein, zijn ministers en de gunstelingen dier ministers, werden met giften uit 's lands penningen overladen. In vergelijking met de inkomsten van den adel, den landadel, van den handel

---

[1]) Volmacht en Instructie in de archieven van het ministerie van oorlog, gedagteekend 26 Maart 1678.

[2]) Evelijns Dagboek, 27 Januari 1682. Ik heb een besluit van den geheimen raad gezien, gedagteekend den 17 Mei 1683, dat tot bevestiging van Evelijns getuigenis strekt.

[3]) Jakobus II vaardigde gezanten naar Spanje, Zweden en Denemarken af en evenwel bedroegen de kosten der diplomatie onder zijn bestuur weinig meer dan dertigduizend p. st. 's jaars. Zie Dagboek van het Lagerhuis, 20 Maart 1688—89; Chamberlaynes Staat van Engeland, 1684, 1687.

en de geleerden van dien tijd moeten hun inkomsten ontzettend groot heeten. De grootste fortuinen in het koninkrijk leverden destijds weinig meer dan twintig duizend p. st. 's jaars op. De hertog van Ormond bezat een jaarlijksch inkomen van twee en twintig duizend p. st. [1]) De hertog van Buckingham, tot zoolang zijn buitensporigheden zijn fortuin nog niet verminderd hadden, negentien duizend zes honderd p. st. [2]) George Monk, hertog van Albermarle, wiens uitnemende diensten met de schenking van onmetelijke kroongoederen beloond waren en die zich evenzeer door hebzucht als door gierigheid onderscheidde, liet grondeigendommen na ter waarde van vijftienduizend p. st. 's jaars en zestigduizend p. st. in specie, die waarschijnlijk een interest van zeven ten honderd opbrachten [3]). Deze drie hertogen werden voor drie der meestvermogende engelsche onderdanen gehouden. De aartsbisschop van Canterbury kan nauwelijks vijfduizend p. st. 's jaars gehad hebben [4]). Het gemiddeld inkomen van een niet geestelijk pair werd door de best onderrichte personen op ongeveer drieduizend, van een baronet op negenhonderd, van een parlementslid op minder dan achthonderd p. st. 's jaars geschat [5]). Duizend pond 's jaars werd voor een rechtsgeleerde als een groot inkomen beschouwd. In de koninklijke rechtbank was tweeduizend p. st. 's jaars niet licht te verdienen, behalve door de advocaten der kroon [6]). Het lijdt dus geen twijfel, dat een ambtenaar goed betaald geweest zou zijn, zoo hij een vierde of een vijfde gedeelte ontvangen had van hetgeen in onze dagen een goed geëvenredigde belooning zou wezen. De wedden der hoogere ambtenaren waren echter werkelijk even groot als thans en niet zelden zelfs grooter. De lord thesaurier, bij voorbeeld, genoot achtduizend p. st. 's jaars; was de thesaurie aan een commissie toevertrouwd, dan trokken de jongere lords elk zestienhonderd p. st. De betaalmeester der landmacht kreeg, van al het geld, dat door zijn handen ging, een percentsgewijze belooning, die ongeveer vijfduizend p. st. 's jaars bedroeg. De kamerheer-intendant [7]) van het Huis des Konings had vijfduizend, De commissarissen der in- en uitgaande rechten elk twaalfhonderd, de kamerheeren elk duizend p. st. 's jaars [8]). De vaste bezoldiging echter was

---

[1]) Carte's Leven van Ormond.

[2]) Dagboek van Pepys, 14 Februari 1688—89.

[3]) Zie het verslag van het rechtsgeding tusschen Bath en Montague. dat in December 1693 door lord Somers beslist werd.

[4]) Gedurende drievierendeel jaars, beginnende met Kerstmis 1689, werden de inkomsten van den zetel van Canterbury door een van wege de kroon aangestelden beambte in ontvang genomen. De rekeningen van dien beambte bevinden zich thans in het britsch museum (manuscripten van Landsdowne, 885). De onzuivere opbrengst over die drie kwartalen bedroeg geen volle vierduizend pond: en het verschil tusschen de zuivere en de onzuivere inkomsten moet blijkbaar nog al aanmerkelijk geweest zijn.

[5]) Kings Natuurlijke en politische gevolgtrekkingen. Davenant, Over de Handelsbalans. Sir William Temple zegt: De inkomsten van het Lagerhuis hebben zelden meer dan viermaal honderdduizend p. st. bedragen. Gedenkschriften, derde deel.

[6]) Langtons Gesprekken met den opperrechter Hale, 1672.

[7]) *Groom of the stole:* intendant of bewaarder der garderobe; deze post wordt door den oudsten kamerheer bekleed. Hij wordt zoo genoemd naar het lang slepend gewaad, door den koning bij plechtige gelegenheden gedragen. V.

[8]) Chamberlaynes Staat van Engeland, 1684.

slechts het kleinste gedeelte der winsten van de ambtenaren van dien tijd. Van de edellieden af, die den witten staf en het groot zegel in handen hadden, tot den geringsten tolbediende en visiteur toe, werd wat thans schandelijke ontrouw zou heeten, onverholen en straffeloos gepleegd. Titels, ambten, officierspatenten, begenadigingen werden dagelijks door de grootwaardigheidsdragers als op open markt verkocht; en iedere klerk in ieder departement volgde het kwade voorbeeld naar zijn beste vermogen.

Gedurende de vorige eeuw is geen eerste minister, hoe machtig ook, door zijn ambtsbediening rijk geworden en verscheiden eerste ministers hebben hun bijzonder vermogen ontredderd om hun openbare betrekking te handhaven. In de zeventiende eeuw kon een staatsman, die aan het hoofd der zaken stond, met gemak en zonder eenigen aanstoot te geven binnen korten tijd een vermogen bijeenbrengen, dat ruimschoots toereikend zou geweest zijn om een hertogelijken titel te schragen. Het is waarschijnlijk, dat het inkomen van den eersten minister gedurende den tijd zijner ambtsbediening dat van elk ander onderdaan verre overtrof. De betrekking van lord-luitenant van Ierland werd geacht veertigduizend p. st. 's jaars op te brengen [1]). De winsten van den kanselier Clarendon, van Arlington, Lauderdale en Danby waren buiten kijf ongehoord. Het prachtig paleis, dat door het londensche gepeupel het duinkerksche huis genoemd werd, de statige lusthuizen, de vischkommen, het hartenpark en de orangerie van Euston, de meer dan italiaansche weelde van Ham, met zijn standbeelden, fonteinen en vogelhuizen, behoorden tot de vele teekenen, die den kortsten weg tot het verkrijgen van onmetelijke rijkdommen aanwezen. Daar ligt de ware reden der schaamtelooze drift, waarmede de staatslieden van dien tijd om hun ambten streden, der hardnekkigheid, waarmede zij zich spijt alle teleurstellingen, vernederingen en gevaren daaraan vastklemden, en der schandelijke diensten, waartoe zij zich leenden om ze te behouden. Zelfs in onze dagen nog, zou in weerwil van de geduchte macht der openbare meening; in weerwil der hooge mate van regtschapenheid, die thans van allen gevorderd wordt, een betreurenswaardige verandering in het karakter onzer staatslieden te vreezen zijn, indien de betrekking van eersten lord van de thesaurie of van secretaris van staat jaarlijks honderdduizend p. st. opbracht. Tot geluk van ons land zijn de emolumenten der hoogste klassen van staatsbeambten niet slechts niet vermeerderd, naarmate van de algemeene vermeerdering onzer welvaart, maar zijn zij zelfs verminderd.

Toestand van den landbouw. Het feit, dat de som, welke in Engeland door middel van belastingen wordt geheven, binnen een tijd, die nauwelijks twee menschenlevens overschrijdt, veertigvoudig vermeerderd is, moet bevreemding en kan zelfs bij den eersten opslag ontsteltenis baren. Doch zij, wien de klimmende openbare lasten vrees aanjagen, zullen wellicht gerust gesteld worden, als zij de daartegenover staande vermeerdering der openbare hulpmiddelen in aanmerking nemen. In het jaar 1685 was de waarde der voortbrengselen van den grond veel grooter dan die van alle andere vruchten van menschelijke nijverheid en toch was de landbouw in een toestand, die thans zeer

[1]) Zie de Reizen van den groothertog Cosmus.

gebrekkig geacht zoude worden. Het bouw- en weiland werd door de beste staatrekenkundigen van dat tijdperk geschat nauwelijks de helft der oppervlakte van het koninkrijk te beslaan [1]). Het overige gedeelte, dacht men, bestond slechts uit moerassen, bosschen en verdronken land. Deze berekeningen worden door de reisboeken en landkaarten van de zeventiende eeuw alleszins bevestigd. Uit die boeken en kaarten blijkt, dat veel straatwegen, die thans door een eindelooze reeks boomgaarden, korenakkers, hooilanden en boonenvelden loopen, destijds niets dan heide, moerassen en afgepaald jachtveld doorsneden [2]). In de teekeningen van engelsche landschappen, welke te dien tijde voor den groothertog Cosmus vervaardigd werden [3]), zijn bijna geen heggen of lanen te zien en talrijke thans rijk bebouwde streken doen zich zoo kaal voor als de vlakte van Salisbury [4]). Te Enfield, waar men bijkans nog den rook der hoofdstad zien kon, was een streek land van bijna vijf en twintig mijl in omtrek, die slechts drie huizen en bijna geen omheinde velden bevatte. Herten en reeën liepen daar bij duizenden, vrij als in de bosschen van Amerika [5]). Wilde dieren van aanmerkelijke grootte zag men destijds in veel grooteren getale dan thans, doch de laatste wilde zwijnen, die voor het koninklijk jachtvermaak bewaard gebleven waren en aan wie het vergund was geweest het bebouwde land met hun slachttanden om te woelen, waren gedurende den burgeroorlog, door de verbitterde boeren gedood. De laatste wolf, die ons eiland doorkruist heeft, werd kort voor het einde der regeering van Karel II in Schotland verslagen. Maar vele thans verdwenen of zeldzaam geworden soorten van viervoetige dieren zoowel als van vogels, waren nog vrij algemeen. De vos, wiens leven thans in vele graafschappen bijna even heilig geacht wordt als dat van een mensch, werd toen alleen als een last beschouwd. Olivier St. John zeide in het Lange Parlement dat Strafford niet beschouwd moest worden als een hert of als een haas, die toch altijd volgens zekere regels moesten behandeld worden, maar als een vos, tot wiens vangst men elk middel te baat kon nemen en wien men zonder

---

[1]) Kings Natuurlijke en politische gevolgtrekkingen. Davenant, Over de Handelsbalans.

[2]) Zie het Itinerarium Angliæ, 1675, door John Ogilby, kosmograaf des konings. Hij beschrijft een groot gedeelte des lands als bosch, verdronken land, heide aan weerskanten, moeras aan beide zijden. In sommige zijner kaarten zijn de wegen door omheind land met strepen en de wegen door niet omheind land met stipjes aangewezen. De betrekkelijke hoeveelheid niet omheind land, dat zoo al, dan toch ellendig slecht bebouwd geweest moet zijn, schijnt zeer belangrijk te zijn geweest. Van Abingdon tot Gloucester, bij voorbeeld, een afstand van veertig of vijftig mijl, vond men geen enkele omheining en ter nauwernood een enkele tusschen Biggleswade en Lincoln.

[3]) Van deze hoogst merkwaardige teekeningen bevinden zich groote kopieën in de uitmuntende verzameling, door den heer Grenville aan het britsch museum nagelaten.

[4]) Een uitgestrekte vlakte, bestaande voornamelijk in heidelanden, welke een groot gedeelte van het graafschap Wilts beslaan. Deze vlakte is elken Engelschman bekend, zoowel door de teelt van een talrijk en edel schapenras, waartoe zij gebruikt wordt, als door vele hoogst merkwaardige overblijfselen der oudheid; waaronder voornamelijk de beroemde tempelruine van Stonehenge en die der voormalige bevestigde stad Old Sarum, waar nog in de XIIIe eeuw een bisschopszetel en kapittel gevestigd waren. V.

[5]) Evelyns Dagboek, 2 Juni 1675.

genade den kop moest inslaan. Dit beeld zou in geenen deele gelukkig zijn, werd het aan landedellieden van onzen tijd voorgedragen; maar in de dagen van St. John vonden niet zelden groote slachtingen van vossen plaats, waaraan de boeren een ijverig deel namen, met alle honden, die men slechts bijeen kon brengen; er werden vallen gemaakt, strikken gespannen en geen kwartier gegeven; een wijfje met jongen te schieten, werd voor een feit aangezien, dat de dankbaarheid der geheele nabuurschap verdiende. Herten en reeën waren destijds in Gloucestershire en in Hampshire even talrijk, als ze nu op de Grampianbergen zijn. Bij zekere gelegenheid zag koningin Anna op haar weg naar Portsmouth een troep van meer dan vijfhonderd stuks. De wilde stier met zijn witte manen zwierf nog in eenige zuidelijke wouden. De das groef zijn duister en kronkelend hol langs de helling van elken heuvel, waar dicht kreupelhout groeide. De wilde katten lieten 's nachts menigmaal haar klagend gemiauw hooren, rondom de hutten der boschwachters van Whittlebury en van Needwood. De marter met zijn gele borst werd steeds in Cranbourne-chase [1]) vervolgd om zijn pels, die alleen voor sabelbont heette onder te doen. Moeras-arenden, soms van meer dan negen voet vlucht, aasden op visch langs de kusten van Norfolk. Op alle duinen, van het britsche kanaal tot Yorkshire, zwierven groote trapganzen in vluchten van vijftig of zestig en werden dikwerf met hazewinden gejaagd. De moerassen van Cambridgeshire en Lincolnshire waren jaarlijks gedurende ettelijke maanden met gansche wolken van kraanvogels bedekt. Sommige dezer soorten zijn ten gevolge der toenemende kultuur uitgestorven. Van andere is het getal zoo verminderd, dat de menschen te hoop loopen om er een exemplaar van te zien, even alsof het een bengaalsche tijger of een ijsbeer was [2]).

De voortgang dezer groote verandering kan nergens met meer zekerheid worden nagegaan dan in de wetboeken. Het getal omheiningswetten, die sedert de troonsbeklimming van George II zijn aangenomen, bedraagt meer dan vierduizend. De gronden, welke krachtens deze wetten omheind zijn geworden hebben, volgens een matige berekening een uitgestrektheid van tienduizend vierkante mijlen. Omtrent het getal vierkante mijlen, die voorheen onbebouwd of wel zeer slecht bebouwd waren en binnen hetzelfde tijdvak door de eigenaren omheind en zorgvuldig bebouwd werden, zonder dat het noodig was zich deswege tot de wetgevende macht te wenden, kan men slechts gissingen vormen. Maar het schijnt, dat volgens alle berekeningen een vierde gedeelte van Engeland, binnen weinig meer dan een eeuw uit een woestenij in een tuin is herschapen.

Zelfs in die gedeelten des rijks, welk op het einde der regeering van Karel II de best bebouwde waren, was de akkerbouw, schoon sedert den

---

[1]) *Chase*, letterlijk jacht, beteekent hier een uitgestrekten, voor de jacht bestemden grond. V.

[2]) Zie White's Selborne; Bells Geschiedenis van britsche zoogdieren. Gentlemen's Vermaken, 1686; Aubrey's Natuurlijke geschiedenis van Wiltshire. 1685; Mortons Geschiedenis van Northamptonshire, 1712; Willoughby's Ornithologie door Ray, 1678; Lathams Algemeen overzicht der vogels en sir Thomas Browne's Beschrijving der in Norfolk te vinden vogels.

burgeroorlog aanmerkelijk verbeterd, nog geenszins op een hoogte, die thans voldoende geacht zou worden. Tot op dezen dag zijn van overheidswege nog geen geschikte maatregelen genomen om nauwkeurige opgaven van de voortbrengselen van den engelschen bodem te erlangen. De geschiedschrijver heeft dus geen andere keuze dan met eenigen schroom de leiding te volgen van zoodanige statistieke schrijvers, wier vlijt en nauwgezetheid het meest geroemd worden. Tegenwoordig wordt de gemiddelde opbrengst van een oogst van tarwe, rogge, gerst, haver en boonen op ruim dertig millioen quarters [1]) geschat. De oogst van een gewas tarwe zou zeer klein geacht worden, indien hij niet meer dan twaalf millioen quarters opbracht. Volgens de berekening, in het jaar 1696 door Gregory King gemaakt, bedroeg de gansche hoeveelheid tarwe, rogge, gerst, haver en boonen, die destijds jaarlijks in dit koninkrijk gewonnen werd, iets minder dan tien millioen quarters. De tarwe, die toen slechts op den zwaarsten kleigrond geteeld en alleen door meervermogenden genuttigd werd, schatte hij op iets minder dan twee millioen quarters. Karel Davenant, een scherpzinnig en welonderricht, doch beginselloos en uiterst verbitterd partijman, verschilde van King ten aanzien van eenige der onderdeelen van de opgave, doch kwam over het geheel nagenoeg tot hetzelfde besluit [2]).

De kennis der orde van opvolging der veldgewassen was destijds nog zeer onvolmaakt. Wel was het bekend dat sommige eerst onlangs in ons eiland ingevoerde plantgewassen, vooral rapen, voortreffelijk wintervoedsel voor schapen en hoornvee opleverden, maar het was nog de gewoonte niet het vee op deze wijze te voeden. Het was dus niet gemakkelijk het in het leven te houden gedurende het saisoen, dat het gras schaarsch is. Bij den aanvang van het koude jaargetijde werd het in grooten getale geslacht en gezouten, en verscheiden maanden lang proefde zelfs de landadel geen versch dierlijk voedsel dan wild en riviervisch, die daardoor veel belangrijker artikelen van behoefte in het huishouden waren dan thans. Uit het northumberlandsche huishoudboek blijkt, dat tijdens de regeering van Hendrik VII versch vleesch aan de gentlemen van het gevolg van een grooten Earl (graaf) op geen anderen tijd voorgezet werd, dan gedurende het korte tijdsverloop tusschen St. Jan (24 Juni) en St. Michael (29 September). In den loop van twee eeuwen had echter verbetering plaats gevonden en onder Karel II begonnen de huisgezinnen eerst omstreeks het begin van November hun voorraad van gezouten vleesch in te leggen, dat destijds St. Maartens rundvleesch genoemd werd [3]).

De schapen en runderen van dien tijd waren klein, in vergelijking met die, welke thans naar onze markten gedreven worden [4]). Onze inlandsche paarden waren bruikbaar, maar weinig in tel en brachten geringe prijzen op. Zij werden, door elkander, door de bekwaamsten dergenen, die het bedrag van het nationaal vermogen berekenden, op niet meer dan vijftig

---

[1]) 1 quarter = $^1/_2$ ton of 290,78 kop.

[2]) Kings Natuurlijke en staatkundige gevolgtrekkingen; Davenant, Over de handelsbalans.

[3]) Zie de almanakken van 1684 en 1685.

[4]) Zie M'Cullochs Statistiek Overzicht van het britsche rijk, III deel, I hoofdst. 6.

shilling per stuk geschat. Binnenlandsche rassen waren veel meer gezocht. Spaansche telgangers werden als de schoonste strijdrossen beschouwd en ingevoerd om als weelde- en oorlogspaarden gebruikt te worden. De rijtuigen der aristokratie werden door grijze vlaamsche merries getrokken, die, naar men dacht, met bijzonderen zwier draafden en beter dan eenig inlandsch paardenras berekend waren om een log voertuig over het hobbelige plaveisel van Londen voort te sleepen. Het karrepaard van thans was destijds evenmin bekend als het hedendaagsche renpaard. Eerst in veel later tijd werden de voorouders der reusachtige viervoeters, die thans door elken vreemdeling onder de voornaamste wonderen van Londen geteld worden, uit de moerassen van Walcheren herwaarts overgebracht en die onzer raspaarden uit de zandwoestijnen van Arabië. Reeds toonden echter onze adel en gentry een sterke neiging voor de vermaken der renbaan. Men gevoelde van hoeveel belang het was onze stoeterijen door de inmenging van edeler bloed te verbeteren en met dat doel was onlangs een aanzienlijk getal barbarijsche paarden ingevoerd. Twee mannen, wier oordeel over dergelijke onderwerpen in groote waarde gehouden werd, de hertog van Newcastle er Sir John Fenwick, verklaarden dat de geringste klepper, die van Tanger aangebracht werd, een schooner ras zou voortbrengen dan van den besten hengst van ons inlandsch ras verwacht kon worden. Zij zouden niet licht geloofd hebben, dat er een tijd zou komen, waarin de vorsten en edelen van naburige landen er evenzeer op gesteld zouden zijn paarden uit Engeland te laten komen, als de Engelschen het ooit geweest waren om paarden uit Barbarije te laten aanvoeren [1]).

Delfstoffelijke rijkdom des lands. De vermeerdering der voortbrengselen van het planten- en dierenrijk, hoe groot ze ook wezen moge, schijnt gering in vergelijking met die van onzen delfstoffelijken rijkdom. In 1685 was het tin van Cornwallis, dat meer dan tweeduizend jaar te voren de tyrische zeevaarders naar deze zijde der zuilen van Hercules voerde, nog steeds een der belangrijkste onderaardsche voortbrengselen van ons eiland. De hoeveelheid, die jaarlijks uit de aarde te voorschijn werd gebracht, werd eenige jaren later op zestienhonderd ton geraamd, waarschijnlijk slechts een derde gedeelte van hetgeen zij tegenwoordig bedraagt [2]). Maar de aderen van kopererts, welke in dezelfde streek liggen, werden in de dagen van Karel II geheel en al verwaarloosd en geen enkel landeigenaar nam ze bij het berekenen der waarde van zijn eigendommen in aanmerking. Cornwall en Wallis leveren thans jaarlijks nagenoeg vijftienduizend ton koper op, ter waarde van ongeveer anderhalf millioen p. st., een waarde namelijk, die bijna tweemaal zooveel bedraagt als de waarde der jaarlijksche opbrengst van alle engelsche mijnen van

---

[1]) King en Davenant als boven; de hertog van Newcastle over de rijkunst; Gentlemen's Vermaken, 1686. De grauwe vlaamsche merries waren ten tijde van Pope en zelfs nog later teekenen van grootheid.

Het bekende spreekwoord »de grauwe merrie is het beste paard" heeft, naar ik vermoed, zijn oorsprong gehad in de algemeene voorkeur, die aan de grauwe vlaamsche merries boven de schoonste engelsche koetspaarden geschonken werd.

[2]) Zie een opmerkenswaardige noot door Tonkin, in lord De Dunstanville's, uitgave van Carews Overzicht van Cornwall.

welken aard ook in de zeventiende eeuw [1]). Het eerste bed klipzout werd niet lang na de restauratie in Cheshire ontdekt, maar schijnt destijds niet bewerkt te zijn geworden. Het zout, dat door een ruwe bereiding uit zoutwater-putten gewonnen werd, werd op hoogen prijs gehouden. De pannen, in welke die bereiding plaats vond, verspreidden een zwavelachtigen stank, en was de verdamping geëindigd, dan was de overgebleven zelfstandigheid nauwelijks geschikt om onder menschelijk voedsel genuttigd te worden. Geneeskundigen schreven de menigvuldige gevallen van scheurbuik en longziekten, die zich destijds in Engeland vertoonden, aan deze ongezonde toespijs toe. Het inlandsch zout werd derhalve door de hooge en door de middelklassen zelden gebezigd, en er had een geregelde en belangrijke aanvoer uit Frankrijk plaats. Thans voorzien onze bronnen en mijnen niet alleen in onze eigen ontzaglijk groote behoeften, maar brengen jaarlijks zevenhonderd millioen pond voortreffelijk zout ten behoeve van het buitenland voort [2]).

Nog veel belangrijker is de vooruitgang van onze ijzerwerken geweest. Zulke werken hadden sedert lang in ons eiland bestaan, maar niet gebloeid en waren door de regeering en door het publiek met geen gunstig oog aangezien. Het was destijds nog niet gebruikelijk voor het smelten van het metaal steenkolen te bezigen en het rasse verbruik van hout wekte de bezorgdheid der staatslieden. Reeds onder het bestuur van Elizabeth waren luide klachten aangeheven, dat gansche bosschen geveld werden om in de behoeften der smeltovens te voorzien en het parlement was tusschenbeide gekomen om den fabrikanten het verbranden van timmerhout te verbieden. Het fabriekwezen moest diensvolgens kwijnen. Op het einde der regeering van Karel II werd een groot gedeelte van het ijzer, dat hier gebruikt werd, van buiten 's lands ingevoerd; en de gansche hoeveelheid, die hier jaarlijks gewonnen werd, schijnt niet meer dan tienduizend ton te hebben bedragen. Tegenwoordig acht men dezen nijverheidstak in een gedrukten toestand, als er minder dan een millioen ton 's jaars worden voortgebracht [3]).

Eén delfstof moeten wij nog vermelden, die wellicht nog van meer belang is dan zelfs het ijzer. Steenkolen, wel is waar nog in geenerlei fabriek gebezigd, waren reeds de gewone brandstof in sommige districten, die het geluk hadden uitgestrekte aderen te bezitten en van de hoofdstad, in wier behoefte door aanvoer te water gemakkelijk voorzien kon worden. Men mag aannemen, dat voor het minst de helft der hoeveelheid, die destijds werd gewonnen, in Londen verbruikt werd. De voor Londen benoodigde hoeveelheid kwam den schrijvers van dien tijd ontzettend voor en werd dikwerf door hen aangehaald als een bewijs van de grootheid der koninklijke stad. Zij dorsten nauwelijks op geloof rekenen, toen zij beweerden, dat in

[1]) Borlases Natuurlijke geschiedenis van Cornwallis 1754. De opgave van de hoeveelheid koper, die tegenwoordig wordt voortgebracht, heb ik uit parlementsstukken geput. Davenant schatte in 1700 de jaarlijksche opbrengst van alle engelsche mijnen op zeven of acht honderdduizend pond.

[2]) Philosophische Verhandeling, N°. 53, November 1669; N°. 66, December 1670; N°. 103, Mei 1674; N°. 156, Februari 1683/4.

[3]) Yarranton, Engelands verbetering ter zee en te land, 1677. Porters Vooruitgang der natie. Zie ook een bijzonder duidelijke beknopte geschiedenis der engelsche ijzerwerken in M'Cullochs Statistisch Overzicht van het britsche rijk.

het laatste jaar der regeering van Karel II tweehonderd tachtigduizend chaldrons, dat is driehonderd vijftigduizend ton, naar den Theems gebracht werden. Tegenwoordig worden nagenoeg drie en een half millioen ton voor de hoofdstad vereischt; en de geheele jaarlijksche opbrengst kan, volgens de matigste begrooting, op niet minder dan twintig millioen ton worden gerekend [1]).

Toenemende opbrengst der landerijen.

Terwijl deze groote veranderingen plaats grepen, waren de inkomsten van grondbezittingen, gelijk verwacht mocht worden, gestadig rijzende. In sommige districten zijn ze meer dan vertiendubbeld, in andere nauwelijks verdubbeld, doch over het geheel waarschijnlijk vervierdubbeld.

Een groot gedeelte dier inkomsten viel aan de landedellieden ten deel, een klasse van menschen, omtrent wier stelling en karakter het van het hoogste belang is, dat wij ons een duidelijk denkbeeld vormen; want door hun invloed en hun hartstochten werd bij verscheiden belangrijke gelegenheden het lot der natie beslist.

De landedellieden.

Wij zouden ons zeer vergissen, zoo wij ons de squires [2]) der zeventiende eeuw voorstelden als mannen, die veel overeenkomst hadden met hun nakomelingen, onze hedendaagsche graafschaps-vertegenwoordigers en voorzitters der driemaandelijksche zittingen. De landedelman van onze dagen krijgt gewoonlijk een algemeen wetenschappelijke opvoeding, gaat van een uitmuntende school naar een uitmuntende akademie over en heeft alle gelegenheid om een bekwaam geleerde te worden. Hij heeft doorgaans ook vreemde landen gezien. Een groot gedeelte zijns levens wordt gewoonlijk in de hoofdstad doorgebracht en de weelde der hoofdstad verzelt hem naar het land. Wellicht bestaan er geen aangenamer woonplaatsen dan de landelijke verblijven der engelsche gentry. In de parken en lusttuinen vertoont zich de natuur, door de kunst ondersteund, maar niet verdrongen, onder de aanlokkelijkste vormen. In de gebouwen heeft de samenwerking van goed overleg en goeden smaak het gezellige en het schoone gelukkig verbonden. De schilderijen, de muziek-instrumenten, de bibliotheek zouden in elk land als bewijzen voor de uitstekende beschaafdheid en de voortreffelijke gaven van den eigenaar gelden. Een landheer van den tijd der revolutie was waarschijnlijk slechts in het genot van een vierde gedeelte der inkomsten, welke hetzelfde land nu aan zijn nakomelingschap oplevert. Hij was dus arm in vergelijking met zijn afstammelingen en over het algemeen genoodzaakt bijna onafgebroken, op zijn goederen verblijf te houden. Het doen van reizen op het vaste land, het aanhouden van een huis te Londen, of zelfs maar herhaalde bezoeken derwaarts waren genoegens, die slechts groote grondeigenaren zich konden veroorloven. Men mag gerust aannemen, dat van de squires, wier namen onder de vrederechters en graafschapsluitenants van Karel II voorkomen, nauwelijks een van de twintig meer dan

---

[1]) Zie Chamberlayne's Staat van Engeland, 1684, 1687; Angliæ Metropolis, 1691. In 1845 bleek de aanvoer van steenkolen te Londen, volgens een aan het parlement gedane opgave, drie millioen vierhonderd zestigduizend ton te bedragen.

[2]) Squire is ten platten lande de algemeene benaming der gentlemen, die op heerenhuizen van de inkomsten hunner bezittingen leven.

eenmaal in de vijf jaren naar Londen reisde, of in zijn geheele leven ooit naar Parijs gekomen was. Vele bezitters van landgoederen hadden een opvoeding genoten, weinig van die hunner loonknechten verschillende. De erfgenaam van een goed bracht menigmaal zijn kinder- en jongelingsjaren op den zetel zijner familie door, zonder beter leermeesters dan stalknechten en boschwachters en leerde nauwelijks zooveel, dat hij zijn naam onder een mittimus [1]) kon zetten. Ging hij naar school en naar het college, hij keerde gewoonlijk reeds vóór zijn twintigste jaar naar de afzondering van het oude landhuis terug en tenzij zijn geest een zeer gelukkigen natuurlijken aanleg had, deden hem landelijke bezigheden en genoegens zijn akademische studiën aldra vergeten. Zijn hoofdbezigheid was de zorg voor zijn eigendommen. Hij onderzocht monsters graan, betastte varkens en op marktdagen ging hij onder een glas bier koopen sluiten met veehandelaars en kooplieden in hop. Zijn voornaamste vermaken waren die, waartoe het veld [2]) en een grove zinnelijkheid gelegenheid geven. Zijn taal en uitspraak waren zoodanig, als men ze thans slechts van den onwetendsten boer zou verwachten. Zijn vloeken, zijn ruwe aardigheden en vuile scheldwoorden werden in den platsten tongval zijner provincie geuit. Men kon aan zijn eerste woorden dadelijk erkennen, of hij uit Somersetshire dan of hij uit Yorkshire herkomstig was. Hij gaf zich weinig moeite zijn woonplaats te verfraaijen; en poogde hij zulks te doen, dan bracht hij zelden iets anders dan wansmaak voort. De vuilnis van een boerenerf werd vergaard onder de vensters zijner slaapkamer, en de kool en kruisbeziestruiken groeiden tot vlak bij de deur van zijn landhuis. Zijne tafel was met een overvloed van zware spijzen bedekt en gasten werden hartelijk welkom geheeten; doch, daar de gewoonte van onmatig drinken in zijn stand algemeen was en zijn vermogen hem niet veroorloofde dagelijks een groot gezelschap met bordeaux of maderawijn dronken te maken, zoo was sterk bier de gewone drank. De hoeveelheid bier, die destijds verbruikt werd, was inderdaad ontzaglijk. Want bier was toen voor de middelklassen niet slechts al wat het thans is, maar bovendien verving het ook den wijn, de thee en den sterken drank. Slechts in groote huizen, of bij feestelijke gelegenheden werden uitheemsche dranken op tafel gezet. De dames van den huize, wier taak het gewoonlijk geweest was het maal te bereiden, trokken zich terug, zoodra de spijzen waren weggenomen en lieten de gentlemen vrij om zich met hun ale en tabak te verlustigen. De ruwe vroolijkheid van den namiddag werd menigmaal voortgezet, totdat de drinkers onder tafel lagen.

Zeer zelden kon de landedelman een blik in de groote wereld werpen, en wat hij er dan van zag strekte veeleer om zijn gedachten te verwarren dan om zijn verstand te verlichten. Zijn gevoelens ten opzichte der godsdienst, der regeering van vreemde landen en van vroegere tijden, geen vrucht van studie, van ervaring of van den omgang met verlichte metgezellen, maar alleen ontleend aan de overleveringen, in zijn eigen kleinen kring gangbaar, waren als de gevoelens van een kind. Evenwel bleef hij er zich

[1]) Bevel tot inhechtenisneming.

[2]) *Field-sports*, waarmede jacht, visscherij, wedrennen en alle soortgelijke vermaken bedoeld worden. V.

aan vastklemmen met de hardnekkigheid, doorgaans bij onwetende lieden aangetroffen, die aan vleijerij gewoon zijn. De voorwerpen van zijn afkeer waren veelvuldig, en die afkeer was bitter. Hij haatte Franschen en Italianen, Schotten en Ieren, papisten en presbyterianen, independenten en wederdooper, kwakers en joden. Van Londen en de Londenaars gevoelde hij een afkeer, die meer dan eens tot belangrijke staatkundige gevolgen aanleiding gaf. Zijn vrouw en zijn dochter stonden ten opzichte van smaak en opvoeding beneden een huishoudster of kamenier van den tegenwoordigen tijd. Zij naaiden en sponnen, maakten bessenwijn, legden rozenbottels in en bakten de wildbraadpasteijen.

Volgens deze beschrijving zou men mogen onderstellen, dat de engelsche esquire van de zeventiende eeuw niet wezenlijk verschilde van een dorpsmolenaar of herbergier onzer tijden. Er vallen echter eenige belangrijke trekken in zijn karakter op te merken, die deze opvatting aanmerkelijk zullen wijzigen. Hoe ongeletterd en onbeschaafd hij ook ware, hij was nochtans in sommige belangrijke opzichten een gentleman. Hij was lid van een trotsche en machtige aristokratie en onderscheidde zich door vele van de goede, zoowel als van de slechte hoedanigheden, die den aristokratischen stand eigen zijn. Zijn familietrots was grooter dan die van een Talbot of Howard. Hij kende den stamboom en de wapens van al zijn naburen en wist wie van hen schildhouders hadden aangenomen, zonder daar recht op te hebben en wie van hen het ongeluk hadden achter-kleinzonen van aldermen te zijn. Hij was rechter en sprak in die hoedanigheid, zonder belooning, op aartsvaderlijke wijze recht, wat in weerwil van ontelbare misslagen en van enkele tyrannieke handelingen, toch beter was, dan in 't geheel geen rechtspraak. Hij was officier van de landweer; en ofschoon zijn militaire waardigheid den lachlust wekte der dapperen, die een veldtocht in de Nederlanden hadden bijgewoond, verhoogde zij toch zijn karakter in zijn eigen oogen, zoowel als in die zijner naburen. Het was inderdaad ook niet billijk met zijn krijgsmansschap den spot te drijven. In alle graafschappen vond men gentlemen van rijper leeftijd, die krijgstochten hadden meegemaakt, welke geen kinderspel waren geweest. De een was na den slag van Edgehill door Karel I tot ridder geslagen. Een ander droeg nog steeds een pleister over het litteeken, dat hij bij Naseby gehaald had. Een derde had zijn aloude muren verdedigd, tot Fairfax door middel eener springbus de poort had vernield. De tegenwoordigheid dier oude cavaliers, met hun ouderwetsche zwaarden en holsters en met hun oude geschiedenissen over Goring en Lunsford [1]), gaf aan de wapeningen der militie het ernstige en krijgshaftige aanzien, dat er anders aan ontbroken zou hebben. Zelfs de jeugdige landedellieden, die nog te jong waren om zelve met de kurassiers van het parlement handgemeen te zijn geweest, hadden sedert hun kindsheid de sporen van den pas geëindigden oorlog onder de oogen gehad en waren op verhalen van de wapenfeiten hunner vaderen en hunner ooms vergast. Op deze wijze was het karakter van den engelschen landjonker der zeventiende eeuw uit twee elementen samengesteld, die wij niet gewoon zijn

[1]) Krijgsoversten in het leger van Karel I.

vereenigd te vinden. Zijn onwetendheid en lompheid, zijn lage neigingen, zijn ruwe taal zouden in onze dagen als teekenen eener door en door plebejische natuur en opvoeding beschouwd worden. En toch was hij in zijn aard een patriciër en deelde in groote mate in de deugden en de gebreken van hen, die van hun geboorte af in aanzien zijn geweest en aan het bekleeden van gezag, aan het in acht nemen van zekere vormen en aan achting voor zich zelve gewoon zijn. Een geslacht, dat geleerd heeft ridderlijke gevoelens niet anders aan te treffen, dan gepaard met wetenschappelijke studiën en verfijnde manieren, kan zich niet licht iemand voorstellen met de houding, taal en uitspraak van een karreman en evenwel uiterst kitteloorig ten opzichte van vraagpunten, afstamming en voorrang betreffende, en bereid om veeleer zijn leven te wagen, dan eenige smet op de eer van zijn huis te laten kleven. Het is echter alleen door ons zoodanige vereeniging van eigenschappen voor te stellen, die wij, zoo ver onze ervaring reikt, zelden of nooit vereenigd zagen, dat wij een juist denkbeeld kunnen krijgen van die landelijke aristokratie, welke de voornaamste kracht der legers van Karel I uitmaakte en die langen tijd met buitengewone trouw de belangen zijner afstammelingen verdedigd heeft.

De ruwe, ongeletterde, onbereisde landedelman was gewoonlijk een Tory; doch hoe innig hij ook der erfelijke monarchie was toegedaan, was hij ministers en hovelingen weinig genegen. Hij dacht, en niet zonder reden, dat Whitehall het uitvaagsel des menschdoms bevatte; dat de groote sommen, die het Lagerhuis sedert de restauratie aan de kroon had toegestaan, deels door listige staatslieden verduisterd, deels aan postenmakers en aan vreemde boeleersters verkwist waren. Zijn fier engelsch hart gloeide van verontwaardiging bij de gedachte, dat het hoog bewind van zijn land zich door Frankrijk de wet liet voorschrijven. Gewoonlijk zelf een oud cavalier, of de zoon van een ouden cavalier, sprak hij met bitteren wrok van de ondankbaarheid, welke de Stuarts hun trouwste vrienden betoond hadden. Wie zijn gemor hoorden over de onverschilligheid, waarmede hij behandeld werd en over de verkwistende wijze, waarop de bastaards van Eleonora Gwynn en van Madame Carwell met schatten werden overladen, moesten hem bereid achten tot oproer. Doch die wrevel duurde slechts tot de Kroon in wezenlijk gevaar kwam. Juist dan, wanneer zij, die door den souverein met eer en geld waren overladen, van zijn zijde vloden, schaarden de landedellieden, die ten tijde van zijn voorspoed zoo onvergenoegd en oproerig waren, als één man zich om hem heen. Zoo kwamen zij, na twintig jaren lang over het slechte bestuur van Karel II gemord te hebben, in de ure van nood te zijner hulpe toesnellen; terwijl zijn eigen staatssecretarissen en lords van de thesaurie hem verlaten hadden, ja, zij stelden hem in staat een volkomen overwinning op de oppositie te behalen; ook lijdt het geen twijfel, of zij zouden zijn broeder Jakobus dezelfde trouw betoond hebben, had deze zich slechts onthouden van, nog zelfs in het uiterste oogenblik, hun heiligste gevoelens te kwetsen. Want er bestond ééne en niet meer dan ééne instelling, die zij nog zelfs op hooger prijs stelden dan die van het erfelijk koningschap, en deze instelling was de kerk van Engeland. Evenwel, hun gehechtheid aan die kerk was niet de vrucht van studie of van nadenken. Weinigen

hunner zouden voor hun verkleefdheid aan haar leerstellingen, aan haar ritueel en aan haar richting, redenen hebben kunnen opgeven, uit de heilige schrift of de kerkgeschiedenis geput; evenmin waren zij in het algemeen zeer stipte opvolgers dier wetten van zedelijkheid, die aan alle christelijke secten gemeen zijn. Maar de ondervinding van vele eeuwen heeft bewezen, dat de menschen bereid kunnen zijn tot den dood toe te strijden en zonder erbarming andersdenkenden te vervolgen voor een geloof, waarvan zij de strekking niet begrijpen en welks voorschriften zij gewoon zijn dagelijks te overtreden [1]).

De geestelijkheid. De landelijke geestelijkheid was zelfs nog heviger Torygezind dan de landadel en maakte een weinig minder invloedrijken stand uit. Het valt echter op te merken, dat de geestelijke, in tegenoverstelling met den gentleman, destijds een veel lager stelling bekleedde dan in onze dagen. De kerk trok toen haar voornaamste inkomsten uit de tienden en de tienden stonden in veel kleiner verhouding tot de opbrengst der landerijen dan thans. King schatte het totale inkomen der parochiale en der collegiaats-geestelijkheid [2]) op slechts vierhonderd tachtig duizend p. st., Davenant op niet meer dan vijfhonderd vier-en-veertig duizend p. st. 's jaars. Thans bedraagt het zeker ruim zevenmaal meer dan de laatstgemelde dezer sommen. De gemiddelde opbrengst der landerijen is, zoo ver dit in eenige bestaande opgave kan worden nagegaan, niet in gelijke verhouding vermeerderd. Hieruit volgt, dat de rectors en vicarissen in vergelijking met de naburige ridders en squires in de zeventiende eeuw veel armer geweest moeten zijn dan in de negentiende.

De maatschappelijke stelling der geestelijkheid was door de reformatie in allen deele veranderd. Vóór die gebeurtenis vormden de geestelijke heeren de meerderheid in het Huis der Lords, stonden zij in rijkdom en in uiterlijken glans gelijk met, ja zelfs, boven de grootste wereldlijke heeren en bekleedden veelal de hoogste burgerlijke ambten. Het ambt van lord-thesaurier werd menigmaal, dat van lord-kanselier bijna altijd door een bisschop bekleed. De lord-geheimzegelbewaarder en de onderkanselier [3]), waren gewoonlijk geestelijken. Geestelijken behandelden de belangrijkste diplomatische aangelegenheden. Inderdaad, bijna het gansche uitgebreide deel in het bestuur, dat aan ruwe en krijgshaftige edellieden niet kon worden opgedragen, werd geacht, uit den aard der zaak aan de geestelijkheid toe te

---

[1]) Mijn denkbeelden van den landedelman der zeventiende eeuw zijn uit een aantal bronnen geput, te talrijk om ze hier op te noemen. Ik onderwerp mijn beschrijving aan het oordeel van hen, die de geschiedenis en de lichtere litteratuur van dat tijdperk beoefend hebben.

[2]) Eene collegiaat-kerk (collegiate church) is die, welke, zonder een bisschop aan het hoofd te hebben, nochtans door het gewoonlijk aan een bisschopszetel toegevoegde kerkkapittel of college (kanunniken en domheeren) beheerd wordt. Vele van die kerken ontvingen deze inrichting in den tijd der opheffing van de abdijen.

[3]) *Master of the Rolls*, meester der archieven, (die oudtijds meest in rollen van perkament bestonden); deze hooge ambtenaar vervult in het hof van den lord-kanselier (*court of chancery*), de betrekking van diens plaatsvervanger en eersten raad; ook zit hij voor in een uit gemeld hof gevormd hulp- of ondergerechtshof, de *court of rolls* genaamd en heeft de voornaamste justitieele archieven des rijks onder zijn berusting.

behooren. Mannen, die van het krijgsleven afkeerig en tevens verlangend waren om hooge waardigheden te bekleeden, namen derhalve gewoonlijk de tonsuur aan. Onder hen bevonden zich zonen van de doorluchtigste geslachten, nauw aan den troon verbonden, Scroops en Nevilles, Bourchiers, Staffords en Poles. De kloostergestichten bezaten de inkomsten van onmetelijke bezittingen, en dat gansche groote gedeelte der tienden, hetwelk nu in handen der leeken is. Tot omstreeks het midden der regeering van Hendrik VIII was derhalve geen enkele loopbaan zoo aanlokkelijk voor eergierige en hebzuchtige gemoederen, als die van het priesterschap. Daarop volgde een hevige omkeer. De opheffing der kloostergestichten beroofde de kerk eensklaps van het grootste gedeelte van haar vermogen en haar overwicht in het Hoogerhuis van het Parlement. Er bestonden geen abt van Glastonbury, geen abt van Reading meer, die zitting hielden met de pairs en geen inkomsten bezaten, gelijkstaande met die van machtige graven. De vorstelijke luister van Willem van Wykeham en Willem van Waynflete was verdwenen. De scharlaken kardinaalshoed, het zilveren kruis van den pauselijken legaat bestonden niet meer. De geestelijkheid had ook het overwicht verloren, dat de natuurlijke vrucht der hoogere geestbeschaving is. Er was een tijd geweest, toen reeds de omstandigheid, dat een man lezen kon, deed vermoeden, dat hij tot den geestelijken stand behoorde. Doch in een tijd, die zulke leeken opleverde, als William Cecil en Nicholas Bacon, als Roger Ascham en Thomas Smith, Walter Mildmay en Francis Walsingham waren, bestond er geen reden om prelaten uit hun diocesen te roepen ten einde tractaten te sluiten, de finantiën te besturen of de rechtspraak te handhaven. Niet alleen gold het geestelijk karakter niet meer uitsluitend als een aanbeveling tot het bekleeden van hooge staatsambten, maar het begon zelfs beschouwd te worden als onbestaanbaar met zulke ambten. De wereldsche beweegredenen, die in vroegere dagen zoo veel bekwame en eerzuchtige jongelingen genoopt hadden het geestelijk gewaad aan te nemen, hielden op te bestaan. Nauwelijks eene onder tweehonderd parochieën leverde toen een bestaan op, dat door een man van fatsoenlijken huize als toereikend werd beschouwd. Er waren voorzeker nog hooge betrekkingen in de kerkelijke loopbaan, maar zij waren weinige in getal en zelfs de hoogste waren gering, in vergelijking met den glans, die eenmaal de vorsten der hierarchie had omgeven. Aan degenen, die de koninklijke pracht van Wolsey, zijn paleizen van Whitehall en Hampton Court, die de lievelingsverblijven van het koninklijk geslacht waren geworden, de drie kostbare tafels, die dagelijks in zijn huis werden aangericht, de vier-en-veertig prachtige koorrokken in zijn kapel, zijn rijkgekleede lakeijen en zijn lijfwacht met haar vergulde strijdbijlen gezien hadden, moest de staat, dien Parker en Grindal voerden, armoedig voorkomen. Zoo doende verloor het priesterlijk ambt al zijn aantrekkelijkheid voor de hoogere standen. In de eeuw, volgende op de troonsbestijging van Elizabeth, nam bijna geen enkel persoon van adellijke afkomst den geestelijken stand aan. Bij het einde der regeering van Karel waren twee zonen van pairs bisschoppen, vier of vijf zonen van pairs waren priesters, die rijkbezoldigde ambten bekleedden; doch deze zeldzame uitzonderingen

konden de minachting niet wegnemen, die den geheelen stand trof. De geestelijkheid werd over 't geheel als een plebejische klasse beschouwd. En inderdaad, voor een hunner, die zich als gentleman voordeed, vond men er tien, die bloote loondienaars waren. Vele godgeleerden, die geen kerkelijk inkomen bezaten of wier inkomen te gering was om hun een voldoend bestaan op te leveren, leefden in de huizen van leeken. Sedert lang was het gebleken, dat hierdoor de priesterlijke waardigheid werd vernederd. Laud had zich moeite gegeven daarin verandering te brengen en Karel I had herhaaldelijk stellige bevelen uitgevaardigd, dat alleen personen van hoogen rang zich mochten veroorloven huiskapelaan te houden [1]). Maar deze voorschriften waren verouderd. Trouwens, gedurende de heerschappij der puriteinen konden velen van de verdreven dienaren der kerk van Engeland nergens brood en schuilplaats vinden, dan in de huisgezinnen der koningsgezinde gentlemen; en de gebruiken, welke in die onrustige tijden ontstaan waren, bleven nog lang na het herstel der monarchie en van het bisschoppelijk stelsel in wezen. In de woningen van onbekrompen en beschaafde mannen werd voorzeker de huiskapelaan voorkomend en welwillend behandeld. Zijn omgang, zijn letterkundige hulp, zijn geestelijke raad werden als een ruime vergoeding voor tafel en huisvesting en voor het stipendium beschouwd. Doch dit was niet de algemeene denkwijze der landedellieden. De ruwe en onwetende squire, die van oordeel was, dat het met zijn deftigheid strookte de dankzegging aan zijn tafel dagelijks door een geestelijke in vol ornaat te laten uitspreken, vond middel om deftigheid met zuinigheid te vereenigen. Een jonge leviet — dit was de destijds gebruikelijke benaming — was voor kost en woning op een vlieringkamertje en voor een bezoldiging van tien p. st. 's jaars te krijgen en kon niet alleen zijn beroepsbezigheden verrichten, maar moest tevens ook de allergeduldigste wrijfpaal en toehoorder van zijn adellijken patroon zijn; bij schoon weder moest hij steeds bereid wezen tot een kaatspartij en bij regenachtig weder tot een partij op het verkeerbord; bovendien mocht hij nog voor tuinman en voor stalknecht dienen. Nu eens bond zijn eerwaarde de abrikozenboomen op, dan weder roskamde hij de koetspaarden. Hij zag de rekeningen van den hoefsmid na en liep tien mijl ver met boodschappen of brieven. Werd hem vergund met de familie aan tafel te zitten, dan verwachtte men, dat hij zich met de eenvoudigste spijs zou vergenoegen: aan pekelvleesch en wortels mocht hij zijn hart ophalen; maar zoodra de pasteijen en roomtaartjes op tafel gezet werden, verliet hij zijn plaats en hield zich ter zijde, tot hij geroepen werd om dank te zeggen voor het maal, waarvan hem een groot gedeelte onthouden was [2]).

Somwijlen had hij het uitzicht om na eenige jaren van dienstbaarheid voor een predikantsplaats te worden aanbevolen, die genoeg opbracht om in zijn onderhoud te voorzien, doch in veel gevallen werd hij genoodzaakt zich zijn

[1]) Zie Heylins Cyprianus Anglicus.

[2]) Eachard, Redenen der minachting tegen de geestelijkheid; Oldham, Hekeldicht aan een vriend, die op het punt staat, de hoogeschool te verlaten. Tatler, 255, 258. Dat de engelsche geestelijkheid een stand van geringe geboorte was, wordt mede in de reizen van den groothertog Cosmus vermeld.

aanstelling door een soort van simonie te verschaffen, die drie, vier geslachten lang een onuitputtelijke bron van spotternij is geweest. Men verwachtte, dat hij te gelijk met zijn pastorie ook een vrouw zou nemen. Die vrouw was gewoonlijk in dienst van den patroon geweest, en hij kon van geluk spreken, wanneer zij niet verdacht werd gehouden al te hoog in diens gunst gestaan te hebben. Inderdaad, de aard der huwelijksbetrekkingen, welke over het algemeen door de geestelijken van dien tijd werden aangeknoopt, wijst ten duidelijkste den trap in de maatschappij aan, waartoe deze stand was afgedaald. Een Oxfordiaan, die weinig maanden na den dood van Karel II geschreven heeft, klaagt bitter, dat niet slechts de plattelands advokaten en heelmeesters uit de hoogte op den plattelands geestelijke nederzagen, maar zelfs, dat een der waarschuwingen, die aan elke dochter van goeden huize ten ernstigste werd ingeprent, deze was, dat ze vooral geen minnaar van den geestelijken stand moest aanmoedigen, en dat een jonge dame, deze vermaning vergetende, bijna evenzeer onteerd was, alsof het een onwettige liefdesverbintenis had gegolden [1]). Clarendon, die voorzeker der kerk niet ongenegen was, de vermenging van standen willende aantoonen, die ten gevolge van den grooten opstand had plaats gevonden, meldt onder andere als een bewijs voor zijn beweren, dat sommige jonge dames van adellijken huize haar hand aan geestelijken hadden geschonken [2]). Een kamenier werd over het algemeen als de meest geschikte wederhelft van een predikant beschouwd. De koningin Elizabeth had, als opperhoofd der kerk, dit vooroordeel, naar het schijnt, uitdrukkelijk versterkt, door het uitvaardigen van stellige bevelen, dat geen geestelijke een dienstmaagd zoude mogen huwen, buiten toestemming van haar meester of meesteres. Gedurende verscheiden geslachten derhalve bleef de betrekking tusschen priesters en dienstmeisjes stof voor eindelooze aardigheden opleveren; en men zal in de blijspelen der zeventiende eeuw niet licht een enkel voorbeeld vinden van geestelijken, die een bruid van hooger rang dan dien van keukenmeid mochten winnen [3]). Nog zelfs ten tijde van George II, werd door den vernuftigsten der schrijvers, die het dagelijksch leven en de gebruiken van zijn tijd tot het onderwerp zijner beschouwingen koos en zelf priester was, als een feit vermeld, dat, in groote huizen de kapelaan de erkende toevlucht was van kamerjuffers, wier naam geleden had, en die derhalve de hoop moesten opgeven den hofmeester in haar net te vangen [4]).

De geestelijke, die zijn kapelaanschap met een pastorie en een vrouw verwisselde, vond doorgaans, dat hij slechts de eene soort van plagen was ontweken, om in een andere soort te vervallen. Van de vijftig plaatsen was er

---

[1]) »A causidico, medicastro, ipsaque artificum ferragine, ecclesiae rector aut vicarius contemnitur et fit ludibrio. Gentis et familiae nitor sacris ordinibus pollutus censetur: foeminisque natalitio insignibus unicum inculcatur saepius praeceptum, ne modestiae naufragium faciant, aut (quod idem auribus tam delicatulis sonat), ne clerico se nuptas dari patiantur." Angliae Notitia, door T. Wood van New-College, Oxford, 1686.

[2]) Clarendons Leven, II, 21.

[3]) Roger en Abigail in Fletchers Trotsche Dame; Bull en de minne in Vanburgh's Weder-instorting; Smirk en Susanna in Shadwel's Heksen van Lancashire zijn hiervan voorbeelden.

[4]) Swifts Raadgevingen aan Dienstboden.

nauwelijks eene, die den leeraar in staat stelde om behoorlijk in de behoeften van zijn gezin te voorzien. Naarmate het kroost vermeerderde, begon het huishouden des geestelijken ook armoediger te worden. Gaten in het stroodak zijner pastorie en in zijn eenigen priesterrok begonnen steeds duidelijker zichtbaar te worden. Veelal kon hij slechts door zwaar werk op zijn land, door het mesten van varkens en het laden van mestkarren het dagelijksch brood verdienen; en zelfs met de uiterste inspanning kon hij niet altoos verhoeden, dat de deurwaarders zijn bijbelsch woordenboek en zijn inktkoker in beslag namen. Het was voor hem een gelukkige dag, als hij in de keuken van een groot huis toegelaten en door de dienstboden op ale en koud vleesch onthaald werd. Zijn kinderen werden opgevoed als de boerenkinderen in den omtrek. Zijn zonen gingen achter den ploeg en zijn dochters zochten dienstbetrekkingen [1]). Aan studie was voor hem niet te denken, want het recht van begeving zijner plaats zou, bij verkoop nauwelijks een voldoende som voor het aanschaffen eener goede bibliotheek van theologische werken opgebracht hebben, en hij mocht zich bijzonder gelukkig rekenen, als hij onder de potten en pannen op zijn planken, tien of twaalf beduimelde boekdeelen had staan. Zelfs een heldere en krachtige geest moest in zulk een ongunstigen toestand verstompen.

Voorzeker, er was destijds in de engelsche kerk geen gebrek aan leeraren, die door bekwaamheid en geleerdheid uitmuntten, doch men verlieze niet uit het oog, dat deze niet onder de landbevolking verspreid waren. Zij waren in eenige weinige plaatsen bijeen, waar de bronnen tot het verkrijgen van kennis talrijk en de gelegenheden tot krachtige oefening des geestes menigvuldig waren [2]). In zulke oorden vond men godgeleerden, door talenten, welsprekendheid, uitgebreide kennis van letteren, wetenschap en wereld bij uitnemendheid geschikt om hun kerk tegen afvalligen en tegen twijfelaars zegevierend te verdedigen, de aandacht van ijdele en wereldsgezinde toehoorders te boeijen, vergaderingen te leiden, en de godsdienst, zelfs aan het losbandigste der hoven te doen eerbiedigen. Sommigen hunner trachtten de afgronden der metaphysische godgeleerdheid te peilen; sommigen bezaten grondige bedrevenheid in bijbelsche kritiek; weer anderen verspreidden licht over de donkerste punten der kerkelijke geschiedenis. Sommigen deden zich als voortreffelijke meesters der redeneerkunst kennen; anderen beoefenden de kunst der welsprekendheid met zooveel volharding en geluk, dat hun leerredenen met recht als voorbeelden van stijl geschat werden. Deze uitmuntende hoofden waren bijna zonder eenige uitzondering in de universiteitssteden, bij groote domkerken of in de hoofdstad te vinden. Barrow was kort geleden te Cambridge gestorven en Pearson was van daar op de bank der bisschoppen overgegaan. Cudworth en Henry More waren

[1]) Zefs in Tom Jones, twee menschengeslachten later uitgegeven, beroepen jufvrouw Seagrimm, echtgenoote van een jachtopzichter, en jufvr. Elonour, een kamenier, zich op haar afkomst van predikanten. »Het is te hopen," zegt Fielding, »dat zulke voorbeelden in later tijden, als men beter zorg zal hebben gedragen voor de families van de lagere geestelijkheid, meer dan heden tot de uitzonderingen zullen behooren."

[2]) Deze onderscheiding tusschen de geestelijkheid ten platten lande en de geestelijkheid in de steden, wordt door Eachard duidelijk beschreven en moet een ieder, die de kerkelijke geschiedenis dier tijden beoefent, al dadelijk in het oog vallen.

daar nog in leven. South en Pococke, Jane en Aldrich waren te Oxford. Prideaux bevond zich in het sticht van Norwich en Whitby in dat van Salisbury. Hoofdzakelijk echter was het de londensche geestelijkheid, waarvan steeds als van een bijzondere klasse gesproken werd, daar zij den roem der welsprekendheid en der geleerdheid van haar stand handhaafde. De voornaamste kansels der hoofdstad waren in dat tijdperk met een aantal uitmuntende mannen bezet, van welke vele tot opperste herders der kerk verkozen werden; Sherlock predikte in den Tempel, Tillotson in de kerk van Lincolns-Inn, Wake en Jeremias Collier in die van Gray's-Inn, Burnet in de Rolls kerk, Stillingfleet in de hoofdkerk van St. Paul, Patrick in de St. Pauls kerk in Coventgarden, Fowler in de St. Julius kerk in de Velden, Tennison in de St. Maartens kerk, Sprat in de St. Margarets kerk, Beveridge in de St. Pieters kerk, Cornhill. Van deze twaalf mannen, allen wijd beroemd in de geschiedenis der kerk, werden tien tot bisschop en vier tot aartsbisschop verheven. Inmiddels waren bijna de eenige belangrijke werken, die uit een landelijke pastorie kwamen, die van George Bull, die later bisschop van St. David werd; en Bull zou die werken nimmer hebben kunnen uitgeven, had hij niet een goed geërfd, waarvan de verkoop hem in staat stelde een boekverzameling bijeen te brengen, zoo als wellicht geen ander landgeestelijke in Engeland ooit bezeten had [1]).

Alzoo was de anglicaansche priesterstand in twee klassen verdeeld, die in begaafdheid, manieren en maatschappelijke stelling grootelijks van elkander verschilden. De eene dezer klassen, voor steden en hoven gevormd, bevatte mannen met alle oudere en nieuwere wetenschap bekend, die in staat waren Hobbes of Bossuet met alle wapenen der polemiek te bestrijden, en in hun leerredenen de verhevenheid en de schoonheid van het christelijk geloof met zooveel juistheid van gedachte en in zoo sierlijke taal wisten te schilderen, dat de trage Karel zich soms oprichtte om te luisteren, en de verwaten Buckingham vergat te spotten; mannen, door welsprekendheid evenzeer als door beschaafdheid en wereldkennis geschikt om de gewetens der rijken en edelen te besturen; mannen, met welke Halifax gaarne over de belangen van het koninkrijk sprak en van wie Dryden zich niet schaamde te bekennen, dat hij had leeren schrijven [2]). De andere klasse was tot harder en nederiger diensten bestemd. Zij was over het gansche land verspreid en bestond hoofdzakelijk uit personen, die geenszins rijker en niet veel meer verfijnd waren dan geringe pachters of huisbedienden. Doch juist bij deze dorpsgeestelijken, die slechts een schamel onderhoud in hun tiendschoven en tiendvarkens vonden, en niet de minste hoop mochten voeden om ooit tot hooge geestelijke waardigheden op te klimmen, was de geest van den stand het sterkst. Onder de geestelijken, die de roem der hoogescholen

[1]) Nelson's Leven van Bull. Wat betreft de buitengemeene moeijelijkheid voor de geestelijkheid ten platten lande om zich boeken te bezorgen, raadplege men het leven van Tomas Bray, den stichter van de maatschappij tot uitbreiding van het Evangelie.

[2]) »Ik heb hem (Dryden) dikwerf met genoegen hooren verklaren, dat, zoo hij eenige bekwaamheid in het schrijven van engelsch proza had, hij zulks alleen daaraan te danken had, dat hij de schriften van den grooten aartsbisschop Tillotson dikwerf voorgelezen had." Congreve's Opdracht van Drydens tooneelstukken.

en de wellust der hoofdstad heetten, en tot rijkdom en hoogen rang gekomen waren of die zekerheid hadden daartoe te zullen geraken, vormde zich een partij, aanzienlijk door haar getal en door haar karakter, die tot constitutioneele regeeringsbeginselen overhelde, die in goede verstandhouding met presbyterianen, independenten en wederdoopers leefde, die gaarne volle geloofsvrijheid aan alle protestantsche secten zoude hebben zien toekennen, en zelfs in het wijzigen der liturgie toegestemd zoude hebben, ten einde eerlijke en oprechte nonconformisten te verzoenen. Maar de dorpspriester had een afschrik van zulke vrijzinnige begrippen. Hij was inderdaad trotscher op zijn versleten priesterrok, dan zijn superieuren op hun kamerrijksdoek en op hun scharlaken hoeden. De bewustheid zelve, dat zijn tijdelijke omstandigheden slechts weinig verschilden van die der dorpelingen, voor wie hij predikte, deed hem de waardigheid van het priesterlijk ambt, waarop zijn eenige aanspraak op vereering gegrond was, bijna al te hoog aanslaan. Daar hij in afzondering geleefd en weinig gelegenheid gehad had zijn denkbeelden door lectuur en beschaafden omgang te verbeteren, bleef hij de stellingen van het onomstootelijk erfrecht, van lijdelijke gehoorzaamheid en verwerping van feitelijken tegenstand in al haar oorspronkelijke ongerijmdheid aankleven en verbreiden. Langen tijd in een laffen oorlog tegen de dissenters van den omtrek gewikkeld geweest, haatte hij hen maar al te dikwerf om de verongelijkingen, die hij hun had aangedaan, en had op de vijfmijlen-wet en op de wet tegen de Conventicles niets aan te merken, dan alleen, dat de bepalingen dier hatelijke wetten niet streng genoeg waren. Alle invloed, dien hij aan zijn ambt ontleende, werd met hartstochtelijken ijver ten behoeve der Torypartij aangewend en die invloed was ontzaglijk. Het zou een groote dwaling zijn te denken, dat de macht der geestelijkheid kleiner was dan thans, omdat de dorpspredikant over het algemeen niet als gentleman beschouwd werd; omdat hij niet naar de hand van een der dochters uit het heerenhuis durfde staan, omdat hij niet in de gezelschapskamer der grooten gevraagd werd en men hem in het gezelschap van stalknechts en keldermeesters liet drinken en rooken. De invloed van een stand is geenszins geëvenredigd aan de mate van achting, welke den leden van dien stand persoonlijk wordt toegedragen. Een kardinaal is een veel voornamer persoon dan een bedelmonnik; maar het zou een schromelijke dwaling zijn te onderstellen, dat een college van kardinalen grooter invloed op de volkstemming in Europa bezat, dan de orde van St. Franciscus. In Ierland bekleedt thans een pair een veel hooger stelling in de maatschappij dan een roomsch-katholiek priester; nochtans zijn er in Munster en Connaught weinig graafschappen, waar een verbond van priesters een verkiezing niet tegen een verbond van pairs zou kunnen doordrijven. In de zeventiende eeuw was de kansel voor een groot gedeelte der bevolking hetzelfde wat thans de periodieke pers is. Van de boeren, die de kerk der gemeenten bezochten, zag nauwelijks een enkele ooit een dagblad of een staatkundige brochure. Hoe slecht hun geestelijke leidsman ook onderricht mocht zijn, nochtans was hij beter onderleid dan zij; hij had wekelijks gelegenheid het woord tot hen te voeren; en zijn toespraken werden nimmer wederlegd. In elk belangrijk tijdsgewricht klonken smaadredenen tegen de Whigs en vermaningen om

den Gezalfde des Heeren te gehoorzamen te gelijker tijd van vele duizenden kansels en de uitwerking, die dit had, was inderdaad geducht. Onder de oorzaken, die na de ontbinding van het parlement van Oxford de hevige reactie tegen de uitsluitingsmannen te weeg brachten, schijnt de taal der dorpsgeestelijkheid de voornaamste te zijn geweest.

De stand der Yeomen. De invloed der landedellieden en der landgeestelijken in de buitendistricten werd eenigermate opgewogen door dien der yeomanry, een bij uitstek manhaftig en trouwhartig geslacht. De kleine landeigenaren, die hun eigen velden bebouwden en in 't genot van een matig bestaan waren, maakten destijds, schoon zij niet boogden op het bezit van wapenschilden of ridderteekenen en naar geen plaats op de bank des vrederechters dongen, een veel belangrijker deel der natie uit dan thans. Zoo wij ons op de beste statistieke schrijvers van dien tijd kunnen verlaten, dan moeten niet minder dan honderd-zestig-duizend grondbezitters, die, met hun gezinnen meer dan een zevende der bevolking uitmaakten, hun onderhoud uit kleine vrije grondbezittingen getrokken hebben. Het gemiddelde, in landrente, winst en werkloonen bestaande inkomen van deze kleine grondeigenaars werd op zestig tot zeventig p. st. 's jaars begroot. Men berekende, dat het aantal der personen, die hun eigen land bebouwden, grooter was dan het aantal dergenen, die land van anderen in pacht hadden [1]). Een groot gedeelte der Yeomanry had sedert den tijd der kerkhervorming tot puritanisme overgeheld, had tijdens den burgeroorlog de zijde van het parlement gekozen, was na de restauratie voortgegaan naar presbyteriaansche en independente predikers te luisteren, had bij verkiezingen de uitsluitingsmannen met alle kracht ondersteund en bleef nog zelfs na de ontdekking van het roggenhuis-komplot en de vervolgingen tegen de aanvoerders der Whigs aan papisme en aan onbeperkte macht, gevoelens van onverkoelde vijandschap toedragen.

De steden. Hoe groot de verandering in het landleven in Engeland sedert de restauratie geweest zij, de verandering, die in de steden heeft plaats gevonden, is evenwel nog verbazender. Tegenwoordig is meer dan een zesde gedeelte der natie in provincie-steden van meer dan dertig duizend inwoners opeengehoopt. Tijdens de regeering van Karel II bevatte geen enkele provincie-stad des rijks dertig duizend inwoners; en slechts vier provincie-steden hadden een bevolking van tien duizend inwoners.

Bristol. Het eerst na de hoofdstad, alhoewel slechts op ontzettenden afstand, volgden Bristol, destijds de eerste engelsche zeehaven, en Norwich, toen de voornaamste engelsche fabriekstad. Beiden zijn, sedert dien tijd door jongere mededingsters verre overvleugeld; nochtans hebben beiden onbetwistbaar groote vorderingen gemaakt. De bevolking van Bristol is verviervoudigd. Die van Norwich heeft zich meer dan verdubbeld.

Pepys, die acht jaren na de restauratie Bristol bezocht heeft, werd door den luister der stad getroffen. Maar zijn maatstaf was niet hoog; want de bijzonderheid, dat men te Bristol naar alle kanten om zich heen kon schouwen en niet anders zag dan huizen, merkte hij als een wonder aan. Het schijnt, dat de gebouwen in geen andere plaats, die hij kende, behalve in

[1]) Ik heb de schatting van Davenant gevolgd, die kleiner is dan die van King.

Londen, de bosschen en velden geheel en al aan het gezicht onttrokken. Hoe groot Bristol destijds ook mocht schijnen, het besloeg toch slechts een zeer klein gedeelte der oppervlakte, welke het nu omvat. Eenige weinige bij uitstek schoone kerken rezen uit een doolhof van nauwe stegen omhoog, die op niet al te hechte gewelven gebouwd waren. Als een koets of een kar deze steegjes inreed, was er groot gevaar, dat ze tusschen de huizen beklemd raakte of in de kelders doorzakte. Koopgoederen werden derhalve bijna uitsluitend op hondenwagens in de stad rondgebracht en de vermogendste inwoners vertoonden hun rijkdom niet door het uitrijden in vergulde koetsen, maar door een stoet van rijkgekleede bedienden, die achter hen gingen in de straten en door het houden van een wel voorziene tafel. De pracht der doop- en begrafenisfeesten overtrof al wat in dien trant in andere plaatsen gezien werd. De gastvrijheid dezer stad was heinde en verre beroemd, vooral de festijnen, waar de suikerraffinadeurs hun gasten op onthaalden. Het maal werd in het fornuis bereid en ging van een geurig brouwsel verzeld, voornamelijk uit besten spaanschen wijn gemaakt en door het gansche land bekend onder den naam van bristolsche melk. Deze weelde werd door een levendigen handel met de noord-amerikaansche volkplantingen en met de west-indische bezittingen gevoed. De hartstocht, waarmede de koloniale handel gedreven werd, was zoo groot, dat er in gansch Bristol nauwelijks een enkele kleine winkelier was, die niet eenig deel had in de lading van het eene of andere schip, naar Virginië of de Antilles bestemd. Op sommige dier ondernemingen evenwel viel weinig te roemen. Er was in de overzeesche bezittingen der Kroon groote behoefte aan arbeiders en in deze behoefte werd gedeeltelijk door de voornaamste engelsche havens voorzien, door middel van een stelsel van menschenroof en zielverkooperij. Nergens werd dat stelsel zoo algemeen en op zoo uitgebreide schaal aangetroffen als te Bristol. Zelfs de eerste overheidspersonen der stad schaamden zich niet in dezen afschuwelijken handel hun voordeel te zoeken. Het aantal der huizen schijnt, volgens de opgaven der haardgelden, in het jaar 1685, vijf duizend drie honderd te zijn geweest. Wij kunnen nauwelijks onderstellen, dat het gemiddelde aantal der bewoners van elk dier huizen grooter geweest zal zijn dan in de huizen der City van Londen; en in de City van Londen telde men destijds naar luid der zekerste berichten vijf-en-vijftig menschen op tien huizen. De bevolking van Bristol moet derhalve ongeveer negen en-twintig duizend zielen groot zijn geweest [1]).

---

[1]) Evelyn's Dagboek, 27 Juni 1654; Dagboek van Pepys, 13 Juni 1668; Roger North's Levensbeschrijvingen van den lord-zegelbewaarder Guildford en van Sir Dudley North; Petty's Politische rekenkunde. Ik heb mij aan de opgaven van Petty gehouden, doch mij, bij de daaruit afgeleide gevolgtrekkingen, door King en Davenant laten leiden, die schoon niet bekwamer dan eerstgemelde, nochtans het voordeel hadden, dat zij eerst na hem kwamen. Wat den menschenroof betreft, waardoor Bristol berucht was, zie men North's Leven van Guildford, 121, 216, en de redevoering van Jeffreys over dat onderwerp, in de onpartijdige geschiedenis van zijn leven en zijn dood, gedrukt bij het dagverhaal van de bloedige assises. Zijn stijl was ruw, als naar gewoonte; maar ik kan hem de bestraffing, die hij den magistraat van Bristol gaf, niet onder zijn misdaden toerekenen.

Norwich. Norwich was de hoofdstad eener groote en vruchtbare landstreek, het verblijf van een bisschop en een domkapittel en de hoofdzetel van den voornaamsten nijverheidstak des rijks [1]). Mannen, die uitmuntten door geleerdheid en liefde voor de wetenschappen, waren daar in de jongste tijden gevestigd geweest en met uitzondering der hoofdstad en der hoogescholen, had geen andere plaats in het koninkrijk zooveel aantrekkelijks voor weetgierigen. De boekerij, het museum, de vogelkooi en de plantentuin van Sir Thomas Browne, werden door leden der Koninklijke Maatschappij een lange reize ten volle waardig geacht. Norwich bezat bovendien een hof op kleinen voet. In het midden der stad stond een aloud paleis, behoorende aan de hertogen van Norfolk en voor het grootste gebouw des rijks buiten Londen gehouden. In dit paleis, waartoe een kaatsbaan, een grasperk voor het kolfspel, benevens een wildernis langs de oevers van den Wansum behoorden, hield het edele geslacht der Howards dikwijls zijn verblijf met een luister, gelijk aan dien, waarvan kleine vorsten zijn omgeven. Ververschingen werden den gasten toegediend in bekers van zuiver goud. Zelfs de tangen en de aschschoppen waren van zilver. Schilderijen van italiaansche meesters, versierden de muren. De kabinetten bevatten een schoone verzameling van gesneden steenen, aangekocht door dienzelfden graaf van Arundel, wiens verzameling van marmeren beeldhouwwerk thans onder de sieraden van Oxford geteld wordt. Het was hier dat, in het jaar 1671, Karel en zijn hof luisterrijk werden onthaald. Hier was het ook, dat jaarlijks alle gasten welkom geheeten werden van het kerstfeest tot drie koningen-dag. Gansche zeeën van ale vloeiden voor de geringe volksklasse. Drie koetsen, waarvan een voor den prijs van vijf honderd pond was aangekocht en veertien personen kon bevatten, werden iederen middag door de stad gezonden om dames naar de feesten te brengen en de danspartijen werden steeds door een schitterend maal gevolgd. Als de hertog van Norfolk naar Norwich kwam, werd hij begroet als een koning, die in zijn hoofdstad terugkeert. De klokken der hoofdkerk en der kerk van St. Petrus Mancroft werden geluid en het geschut van het kasteel gelost, terwijl de burgemeester en de aldermen den doorluchtigen medeburger in staatsie gingen verwelkomen. De bevolking van Norwich bedroeg in 1693 volgens een werkelijke telling tusschen acht en negen-en-twintig duizend zielen.

Ver beneden Norwich, maar evenwel hoog in aanzien en belangrijkheid stonden eenige oude hoofdsteden van graafschappen. In dat tijdperk was het een zeldzaamheid, dat een landedelman met zijn familie naar Londen ging. De hoofdplaats van het graafschap was zijn ware hoofdstad. Somtijds koos hij daar gedurende eenige maanden van het jaar zijn verblijf of werd in allen gevalle dikwerf door zaken en uitspanningen, crimineele zittingen en

[1]) Reeds in de veertiende eeuw was de stad Norwich bekend door haar manufacturen van gebreide en gehaakte wollen goederen, welke nijverheidstak door Vlamingen aldaar was ingevoerd. Onder de regeering van Elizabeth werd echter de bevolking der stad vermeerderd door ruim vier duizend Hollanders, die, door de spaansche verdrukking uit het vaderland verdreven, daar een toevlucht zochten en de welvaart der stad niet weinig deden toenemen, door er hun laken- en bombazijn-fabrieken te vestigen, waardoor zij tevens aan gansch Engeland, waar de bloei dezer fabrieken later zoo zeer toenam, een belangrijke dienst bewezen. V.

zittingen der vrederechters, verkiezingen, wapenschouwingen der landweer, feesten en wedrennen derwaarts gevoerd. Dáár waren de zalen, waar de rechters, in scharlaken gekleed en door spiesdragers en trompetters begeleid, twee maal 's jaars 's konings lastbrieven gingen openen. Dáár waren de markten, waar het koren, het vee, de wol en de hop der omliggende streken te koop gebracht werden. Dáár waren de groote jaarmarkten, die door londensche kooplieden bezocht werden en waar de dorpswinkelier zich zijn jaarlijkschen voorraad van suiker, papier, messenmakerswaren en neteldoek aanschafte. Dáár waren de winkels, waar de voornaamste families van den omtrek kruidenierswaren en vrouwelijken opschik kochten. Sommige van die plaatsen hadden haar aanzien te danken aan belangrijke historische herinneringen, aan hoofdkerken, met al de kunst en pracht der middeleeuwen getooid, aan paleizen, waar een lange reeks van prelaten geleefd hadden, aan omheinde plaatsen, omringd door de aloude woningen van dekens en kanunniken en aan kasteelen, die oudtijds de aanvallen der Nevilles en de Veres getrotseerd hadden en nog versche sporen droegen van de vergelding, door Rupert of Cromwell geoefend.

Andere provincie-steden. Onder deze belangwekkende steden deden zich vooral York, de hoofdstad van het noorden en Exeter, de hoofdstad van het westen opmerken. Geen van beiden kan veel meer dan tien duizend inwoners gehad hebben. Worcester, de koningin van het ciderland, telde er ongeveer acht duizend; Nottingham waarschijnlijk een gelijk getal. Gloucester, beroemd door de kloekmoedige verdediging, die voor Karel I noodlottig was geweest, telde zeker tusschen de vier en vijf duizend zielen; Derby iets minder dan vier duizend. Shrewsbury was de hoofdplaats van een uitgebreid en vruchtbaar district. Het hof der grenzen van Walis werd daar gehouden [1]). In de taal van den landadel van vele mijlen in den omtrek werd met een reis naar de stad een tocht naar Shrewsbury bedoeld. De fraaije vernuften en de schoonheden der provincie bootsten, zoo goed zij konden, in de wandeldreven langs de Severn de manieren van St. James's park na. Het getal der inwoners was ongeveer zeven duizend [2]).

---

[1]) Aan de grenzen (Marches) van Walis bestonden, even als aan die van Schotland, speciale hoven, samengesteld uit de edellieden en overheidspersonen, aan wie de handhaving van rust en orde in die krijgszuchtige landstreken was toevertrouwd. V.

[2]) De bevolking van York schijnt, volgens de opgaven van doop- en sterflijsten in Drake's geschiedenis, ten jare 1730, ongeveer dertien duizend te zijn geweest. Exeter had in 1801 slechts 17000 inwoners. De bevolking van Worcester werd even vóór de belegering van 1646 geteld. Zie Nash's Geschiedenis van Worcestershire. Ik heb de vermeerdering in aanmerking genomen, die in den tijd van veertig jaren ondersteld mag worden. In 1740 bevond men na telling, dat de bevolking van Nottingham juist tien duizend inwoners bedroeg: zie Derings Geschiedenis. Hoe groot de bevolking van Gloucester was, kan men gemakkelijk berekenen naar het getal der huizen, welke King in de opgaven van het haardgeld vermeld vond en van de doopen en begrafenissen, die men in Atkyns Geschiedenis aantreft. De bevolking van Derby beliep in 1712 vier duizend hoofden. Zie Wolley's hss. Geschiedenis, aangehaald in Lysons Magna Britannia. De bevolking van Shrewsbury werd in 1695 geteld. Wat de vermakelijkheden te Shrewsbury aangaat, daaromtrent verwijzen wij naar Farquhars Werfofficier. Farquhars beschrijving wordt bevestigd door een in de pepysiaansche bibliotheek voorhanden volkslied, waarvan het refrein luidt: »Shrewsbury voor mij."

De bevolking van al deze plaatsen heeft zich sedert de omwenteling meer dan verdubbeld. De bevolking van sommige is verzevenvoudigd. De straten zijn bijna geheel herbouwd. Leijen daken zijn in de plaats van rietdaken, en baksteen in de plaats van timmerhout gekomen. Het plaveisel en de verlichting, die in de voornaamste winkels ten toon is gesteld en de smaakvolle weelde van de woningen der gentry zouden in de zeventiende eeuw als wonderen zijn beschouwd. Evenwel is de betrekkelijke belangrijkheid der oude hoofdsteden in de graafschappen geenszins wat ze vroeger was. Jongere steden, steden, die in onze oude geschiedenis zelden of nooit vermeld zijn en die geen vertegenwoordigers naar onze oude parlementen zonden, zijn binnen het geheugen van nog levende personen tot een grootheid geklommen, welke het tegenwoordig geslacht met verbazing en trots, doch niet zonder vrees en bezorgdheid tevens aanschouwt.

De voornaamste dezer steden intusschen, waren in de zeventiende eeuw als vrij aanzienlijke zetels van nijverheid bekend. Ja zelfs werd haar rasse vooruitgang en haar ontzettende rijkdom destijds wel eens beschreven in bewoordingen, welke ieder, die haar tegenwoordige grootheid gezien heeft, belachelijk voorkomen. Een der volkrijkste en voorspoedigste van die steden
Manchester. was Manchester. Het was door den protector uitgenoodigd een vertegenwoordiger naar zijn parlement te zenden en wordt door schrijvers uit den tijd van Karel II vermeld als een bedrijvige en vermogende stad. Katoen werd sedert een halve eeuw, van Cyprus en Smyrna, derwaarts aangevoerd; maar de manufacturen waren nog in hun kindsheid. Whitney had nog niet geleerd, op welke wijze de ruwe grondstof in bijna fabelachtige hoeveelheden kan worden voortgebracht; Arkwright nog niet, hoe die grondstof met bijna tooverachtigen spoed en verrassende gelijkmatigheid verwerkt kan worden. De gansche jaarlijksche invoer bedroeg op het einde der zeventiende eeuw nog geen twee millioen pond, een hoeveelheid, waarmede men thans nauwelijks gedurende acht-en-veertig uur zou volstaan. Die wonderbare handelstad, welker bevolking en rijkdommen die van beroemde hoofdsteden als Berlijn, Madrid en Lissabon overtreffen, was destijds een geringe en slecht gebouwde marktstad, nauwelijks zes duizend inwoners tellende. Zij bezat toen nog geen enkele drukpers. Thans houdt zij een honderdtal drukkerijen bezig. Zij had destijds geen enkele koets. Thans geeft zij twintig rijtuigmakers handenvol werk [1]).

Leeds. Leeds was reeds de hoofdzetel der wolmanufacturen van Yorkshire; maar de bejaarde inwoners konden zich nog den tijd herinneren, dat het eerste baksteenen huis gebouwd werd, toen en nog lang daarna het roode huis genaamd. Zij boogden luide op hun toenemende welvaart en op de alleraanzienlijkste lakenverkoopingen, die onder den vrijen hemel, op de brug, gehouden werden. Honderden, ja duizenden ponden werden in den

[1]) Blome's Britannia, 1673; Aikin, de Omstreken van Manchester; Adresboek van Manchester, 1845; Baines, Geschiedenis der Katoen-manufactuur. De beste inlichtingen, die ik ten aanzien der bevolking van Manchester in de zeventiende eeuw heb kunnen vinden, zijn vervat in een geschrift van den eerwaarden heer R. Parkinson en in het licht gegeven in het dagblad der Maatschappij voor Statistiek, van de maand October 1842.

loop van een enkelen drukken marktdag in gereed geld betaald. Het toenemend gewicht van Leeds had reeds de aandacht van verscheiden op elkander gevolgde besturen tot zich getrokken. Karel I had der stad municipale vrijheden geschonken. Cromwell had haar uitgenoodigd een lid naar het Huis der Gemeenten te zenden. Maar uit de opgaven van de haardgelden schijnt met zekerheid te kunnen worden opgemaakt, dat de gansche bevolking van het kiesdistrict, een uitgestrekte landstreek, die vele gehuchten bevat, onder de regeering van Karel II het getal van zeven duizend niet te boven ging. In 1841 waren er meer dan honderd vijftig duizend [1]).

Sheffield. Ongeveer een dagreis ten zuiden van Leeds aan de grenzen eener woeste en moerassige landstreek lag een aloud leen, bekend onder den naam van Hallamshire, dat zich thans in een bloeijenden staat bevindt, doch destijds nog geheel onbebouwd en open lag. IJzer werd er in overvloed aangetroffen en de daar vervaardigde knipmessen werden reeds in zeer oude tijden in alle oorden van het koninkrijk verkocht. Inderdaad, reeds Geoffrey Chaucer spreekt er van in een zijner »Verhalen van Canterbury". Doch deze tak van nijverheid schijnt in de drie eeuwen, die op zijn tijd volgden, weinig vordering te hebben gemaakt; wellicht moet de oorzaak dier kwijning gezocht worden in de omstandigheid, dat deze handel gedurende nagenoeg dit gansche tijdvak onderworpen was aan de bepalingen, welke de leenheer en zijn hof goedvonden voor te schrijven. De fijnere soorten van messenmakerswerk werden in de hoofdstad vervaardigd of van buiten 's lands ingevoerd. Ja, eerst onder de regeering van George III hielden de engelsche heelmeesters op de uitermate fijne instrumenten, die tot heelkundige verrichtingen gebezigd worden, uit Frankrijk te ontbieden. De smederijen van Hallamshire waren grootendeels in een enkel marktvlek vereenigd, in de nabijheid van het kasteel des eigenaars ontstaan en tijdens de regeering van Jakobus I een bijzonder armoedige plaats, die omstreeks twee duizend inwoners bevatte, waarvan een derde gedeelte uit halfverhongerde en halfnaakte bedelaars bestond. Uit de gemeenteregisters schijnt met zekerheid te kunnen worden opgemaakt, dat de bevolking, op het einde der regeering van Karel II nog geen vier duizend zielen bedroeg. De gevolgen van een arbeid, die voor de gezondheid en de kracht van het menschelijk lichaam bijzonder nadeelig is, vielen elk reiziger dadelijk in het oog. Zeer vele van de inwoners hadden verdraaide ledematen. Dit is hetzelfde Sheffield, dat thans met zijn toebehooren honderd twintig duizend zielen bevat en zijn voortreffelijke messen, scheermessen en lancetten naar alle deelen der wereld uitzendt [2]).

Birmingham. Birmingham werd nog van geen voldoend belang geacht om in Oliviers parlement afzonderlijk vertegenwoordigd te worden. Evenwel vormden de fabrikanten van Birmingham reeds een bedrijvige en welvarende klasse. Zij roemden, dat hun ijzerwaren wel is waar, niet zoo als thans,

[1]) Thoresby's Ducatus Leodensis; Whitakers Loidis en Elmete; Wardells Municipale Geschiedenis van het kiesvlek Leeds (1848). In 1851 had Leeds 172,000 inwoners (1857).

[2]) Hunters Geschiedenis van Hallamshire. In 1857 was de bevolking van Sheffield tot 135,000 aangegroeid (1857).

te Peking en Lima, in Bokhara en Tombouktou, maar dan toch in Londen en zelfs tot in Ierland zeer op prijs gesteld werden. Een minder eervollen naam hadden zij zich als valsche munters gemaakt. Zinspelende op hun valsche zilverstukken had de Torypartij den spotnaam van Birminghams gegeven aan de demagogen, die een huichelachtigen ijver voor het papisme aan den dag legden. Evenwel in 1685, bedroeg de bevolking, die thans weinig minder dan tweemaal honderd duizend zielen groot is, geen volle vier duizend. Birminghamsche knoopen begonnen pas in trek te komen; van Birminghamsche geweren had men nog niet gehoord; en de plaats, waar twee geslachten later de prachtige uitgaven van Baskerville verschenen, die de bewondering van alle boekverzamelaars van Europa wegdroegen, bevatte geen enkelen gevestigden boekwinkel, waar men ook slechts een bijbel of een almanak zou hebben kunnen koopen. Op marktdagen kwam een boekverkooper, Michel Johnson genaamd, de vader van den grooten Samuel, uit Lichfield over, en sloeg voor weinig uren een stalletje op. Deze aanvoer van lettervoorraad bleef langen tijd voldoen aan de bestaande behoefte [1]).

Deze vier hoofdzetels onzer groote nijverheidstakken verdienden een afzonderlijke vermelding. Het zou vermoeijend zijn, wilden wij hier verder al de volkrijke en welgestelde plaatsen opnoemen, die honderd vijftig jaar geleden nog gehuchten waren zonder parochiekerk of zelfs nog maar onbewoonde moerassen, het verblijf alleen van korhoenders en wilde herten. Niet minder belangrijk is de verandering, die de toestand der havenplaatsen onderging, door welke de voortbrengselen der engelsche weefgetouwen en Liverpool. smederijen over de geheele wereld worden verspreid. Liverpool bevat thans ongeveer driemaal honderd duizend inwoners. De schepen, die in haar haven worden ingeschreven, meten tusschen de vier en vijfmaal honderd duizend ton. Herhaaldelijk werden in een enkel jaar in haar tolhuis driemaal grooter sommen voldaan, dan het gansche inkomen der engelsche Kroon in 1685 bedroeg. De ontvangsten van haar postkantoor overtreffen, zelfs nog, sedert de groote vermindering van het port, de som, welke de posterijen van het geheele koninkrijk den hertog van York opbrachten. Haar onmetelijke dokken, kaden en pakhuizen behooren tot de wonderen der wereld en nog schijnen zij voor den reusachtigen handel der Mersey nauwelijks toereikend; reeds ziet men aan de overzijde der rivier een wedijverende stad in snelle vaart verrijzen. In de dagen van Karel II sprak men van Liverpool als van een stad, die in haar opkomst was, in den jongsten tijd groote vorderingen had gemaakt en een winstgevend verkeer met Ierland en met de suikerkoloniën onderhield. De opbrengst der belastingen was binnen

[1]) Dugdales Warwickshire; Blome's Britannia, 1673; North's Examen, 321; Voorrede tot Absalom en Achitophel; Huttons Geschiedenis van Birmingham; Boswells Leven van Johnson. In 1690 was het getal der begrafenissen te Birmingham 150, der doopen 125. Ik acht waarschijnlijk, dat de jaarlijksche sterfte een op de vijf en twintig bedroeg. Te Londen was ze aanmerkelijk grooter. Een geschiedschrijver van Nottingham roemde een halve eeuw later de buitengewone gezondheid dier plaats, waar de jaarlijksche sterfte één van de dertig bedroeg; zie Derings Geschiedenis van Nottingham (1848). In 1851 was de bevolking van Birmingham tot 232,000 vermeerderd.

den tijd van zestien jaren achtmaal grooter geworden en bedroeg de voor dien tijd verbazende som van vijftien duizend p. st. 's jaars. De bevolking evenwel kan nauwelijks grooter dan vier duizend zielen zijn geweest. De scheepsruimte bedroeg ongeveer veertien honderd ton, minder dan de tonnemaat van een enkelen hedendaagschen oostindievaarder; en het geheele getal der in de haven behoorende zeelieden kan op niet meer dan twee honderd begroot worden [1]).

Badplaatsen. Zoodanig was de vooruitgang dier steden, waar rijkdommen geschapen en opgestapeld worden. Niet minder snel is de vooruitgang geweest van steden van een geheel andere soort, steden, waar rijkdommen, elders gewonnen en verzameld, vermaaks- en gezondheidshalve worden verteerd. Eenige der merkwaardigste van die steden zijn eerst sedert den tijd der Cheltenham. Stuarts ontstaan. Cheltenham is thans een grooter stad, dan in de zeventiende eeuw, met uitzondering van Londen, in het gansche koninkrijk te vinden was; terwijl in de zeventiende eeuw, door lokale geschiedschrijvers, van Cheltenham werd gewaagd als van een land-gemeente, gelegen onder de heuvelen van Cotswold, met goed bouw- en weiland. Koren groeide en vee weidde op den grond, die thans met die vroolijke reeks van straten en Brighton. lusthuizen is bedekt [2]). Brighton werd beschreven als een plaats, die eenmaal welvarend was geweest, veel kleine visschersvaartuigen had gehad en in haar voorspoedigste tijden ruim twee duizend inwoners had geteld, doch die toen met reuzenschreden haar verval te gemoet ging. De zee begon al meer en meer de gebouwen te sloopen, die eindelijk bijna geheel verdwenen. Voor negentig jaren had men nog de ruïnen van een oud fort onder de kiezels en het zeegras van het strand kunnen zien liggen, en hoogbejaarden wisten nog de sporen van fondamenten aan te wijzen daar, waar een straat van meer dan honderd visschershutten door de golven was verslonden. Zoo verlaten was de plek na deze ramp, dat men de predikantsplaats nauwelijks de moeite waardig keurde om er naar te dingen. Eenige weinige visschers echter bleven hun netten op die klippen drogen, waar thans een stad, tweemaal grooter en volkrijker dan het Bristol der Stuarts, mijlen achtereen haar lachende en grillige gedaante in de zee spiegelt [3]).

Buxton. Engeland was evenwel in de zeventiende eeuw niet geheel zonder badplaatsen. De landadel van Derbyshire en de naburige graafschappen ging naar Buxton, waar hij, in lage houten loodsen bijeengedrongen, onthaald werd op haverkoeken en op een vleeschsoort, door de herbergiers schapenvleesch genoemd, schoon 't bij de gasten onder zware verdenking lag van hondenvleesch te zijn [4]). Slechts één goed huis stond dicht bij de bron.

Tunbridge Wells. Tunbridge Wells, niet meer dan een dagreis van de hoofdstad en in een der rijkste en meest beschaafde deelen van het koninkrijk gelegen, had

[1]) Blome's Britannia; Gregsons Oudheden van het paltzgraafschap en hertogdom Lancaster, Deel II, Petitie van Liverpool in het geheimraadsboek, 10 Mei 1686. In 1690 was het getal der begrafenissen te Liverpool 151, der doopen 120. In 1844 bedroeg de zuivere opbrengst der tollen te Liverpool 4,365,526 p. sh. 1 st. 8 p. (1848). In 1851 telde Liverpool 375,000 inwoners (1857).

[2]) Athyns' Gloucestershire.

[3]) Magna Britannia Grose's Oudheden. Adresboek van New-Brighthelmstone. 1770.

[4]) Tocht door Derbyshire door Thomas Browne, zoon van sir Thomas.

veel meer aanlokkelijks. Thans vinden wij daar een stad, die, voor honderd zestig jaar, in volkrijkheid de vierde of vijfde stad van Engeland zou geweest zijn. De pracht der winkels en de weelde der woonhuizen overtreft verreweg al wat destijds in Engeland te zien was. Toen het Hof, kort na de restauratie, Tunbridge Wells bezocht, was daar geen stad; maar op een mijl afstands van de bron stonden landhuisjes een weinig zindelijker en fraaijer dan de gewone boerenhutten van dien tijd, hier en daar over de heide verspreid. Sommige dezer hutten waren beweegbaar en werden op sleden van de eene naar de andere zijde van het oord vervoerd. Naar deze hutten kwamen des zomers wel eens de mannen van de mode om, het geraas en den rook van Londen moede, versche lucht te scheppen en een zweem van het buitenleven te genieten. Gedurende het badsaizoen werd bij de bron een dagelijksche markt gehouden. De vrouwen en dochters der Kentsche pachters kwamen uit de naburige dorpen, met room, kersen, lijsters en kwartels. Met haar te keuvelen en te dartelen, haar stroohoeden en kleine voetjes te prijzen, was een aangenaam tijdverdrijf voor wellustelingen, die het gekunstelde schoon van tooneelspeelsters en hofdames beu waren. Modemaaksters, galanteriekramers en juweliers kwamen van Londen derwaarts en sloegen onder het groen een bazar op. In de eene kraam kon de liefhebber van staatkunde zijn koffie en londensche courant vinden; in eene andere waren spelers in het hazardspel verdiept; en, bij schoon avondweder waren de vioolspelers gereed en werden op de veerkrachtige zoden van het grasperk moorsche dansen opgevoerd. In 1685 was juist onder de bezoekers der bronnen, een inteekening voor den opbouw eener kerk geopend, welke de Torys, die destijds overal den toon gaven, niet anders wilden noemen dan de kerk van St. Karel den Martelaar [1]).

Bath. Doch de eerste en voornaamste der engelsche badplaatsen buiten eenige vergelijking was Bath. De bronnen dier stad hadden reeds sedert de dagen der Romeinen groote vermaardheid genoten. Zij was gedurende vele eeuwen de zetelplaats van een bisschop geweest. De zieken stroomden er uit alle deelen des rijks heen. De koning hield er somwijlen zijn hof. Desniettemin was Bath destijds slechts een doolhof, bestaande uit vier of vijf honderd huizen, die in de nabijheid der rivier de Avon binnen een ouden muur opgedrongen waren. Er zijn nog afbeeldingen voorhanden van sommige der huizen, welke voor de schoonste werden gehouden; zij hebben veel overeenkomst met de gemeenste lorrenwinkels en kroegen der Radcliffestraat. Zelfs toen reeds klaagden de reizigers over de engte en haveloosheid der straten. De schoone stad, die de oogen bekoort, welke de meesterstukken van Bramante en Palladio hebben aanschouwd en die door het genie van Anstey en Smollett, Francisca Burney en Jane Austen tot klassieken bodem verheven is, bestond destijds nog niet. Zelfs de Milsomstraat was nog een open veld, ver buiten de muren der stad gelegen en de plek, die thans door de halve maan en den circus bedekt is, was toen met boomheggen doorsneden. De arme patiënten, wien het gebruik der wateren was

[1]) Gedenkschriften van Crammont; Hasteds Geschiedenis van Kent; Tunbridge-Wells, Blijspel, 1678, Caustons Tunbridgialia, 1688. Metellus, een gedicht op Tunbridge-Wells; 1693.

aangeraden, lagen op stroo in een verblijf, dat, om de woorden van een geneesheer van dien tijd te bezigen, meer op een schaapskooi dan op een menschelijke woning geleek. Wat het gemak en de weelde betreft, welke de huizen van Bath aan aanzienlijke reizigers boden, die zich gezondheids- of vermaakshalve derwaarts begaven, dienaangaande bezitten wij vollediger en uitvoeriger berichten dan over het algemeen ten aanzien van zulke onderwerpen verkrijgbaar zijn. Een schrijver, die ongeveer zestig jaar na de revolutie een beschrijving van die stad uitgaf, heeft de veranderingen, die in zijn tijd plaats grepen, nauwkeurig beschreven. Hij verzekert ons dat, in zijn jonge jaren, de heeren, die het bad bezochten, in kamers sliepen, nauwelijks zoo goed als de zoldervertrekjes, die hij in later jaren door bedienden zag betrekken. De vloeren van de eetzalen waren naakt en werden met een bruin sop uit bier en roet gemengd bestreken om de morsigheid te verbergen Geen enkel beschot was beschilderd. Geen enkele haard of schoorsteenmantel was van marmer. Een plaat van gewonen hardsteen en een haardstel, dat van drie tot vier shilling gekost had, werden voor elke stookplaats voldoende geacht. De beste vertrekken waren met grove wollen stof behangen en met matten stoelen gestoffeerd. Lezers, die in den vooruitgang der beschaving en der nuttige kunsten eenig belang stellen, zullen den bescheiden plaatsbeschrijver, die deze bijzonderheden heeft opgeteekend, dank weten, ja, wellicht zouden zij wenschen, dat geschiedschrijvers van veel verhevener aard nu en dan eenige bladzijden, aan krijgsbeschrijvingen en staatkundige kuiperijen gewijd, bekort hadden, ten einde ons te onderrichten, hoe de spreek- en slaapkamers onzer voorouders er uitzagen [1]).

Londen. Londen bekleedde in de tijden van Karel II tegenover andere steden een veel hooger plaats dan thans. Immers, de bevolking van Londen is weinig meer dan zesmaal grooter dan die van Manchester of van Liverpool. In de dagen van Karel II bedroeg de bevolking van Londen ruim zeventien maal meer dan die van Bristol of van Norwich Er bestaat, gelooven wij, geen tweede voorbeeld van een groot koninkrijk, welks eerste stad ruim zeventienmaal grooter is geweest dan de tweede. Men heeft grond om aan te nemen, dat Londen in 1685, sedert ongeveer een halve eeuw, de volkrijkste hoofdstad van Europa was geweest. Het getal der inwoners, dat thans ten minste een millioen negen maal honderd duizend beloopt, bedroeg destijds waarschijnlijk niet veel meer dan een half millioen [2]). In de gansche wereld had Londen voor den handel slechts een enkele thans sedert lang verre overtroffen mededingster, het machtige en rijke Amsterdam. Engelsche schrijvers roemden op het woud van masten en stengen, dat van de brug tot den Tower de rivier bedekte en op de ontzaglijke sommen, die aan het

[1]) Zie Woods Geschiedenis van Bath, 1749; Evelyns Dagboek, 27 Juni 1654. Dagboek van Pepys, 12 Juni 1668; Stukeley's Itinerarium Curiosum; Collinsons Somersetshire; Dr Peirce's Geschiedenis en Gedenkwaardigheden van Bath, 1713, boek 1, hoofdst. VIII, 2e noot, 1684. Ik heb verscheiden oude kaarten en afbeeldingen van Bath geraadpleegd en vooral een merkwaardige kaart, die door afbeeldingen van de voornaamste gebouwen omringd is. Zij draagt de jaarteekening van 1717.

[2]) Volgens King, vijf honderd dertig duizend (1848). In 1851 was de bevolking van Londen boven de 2,300,000 (1857).

tolhuis in de Theemsstraat ontvangen werden. Het lijdt inderdaad geen twijfel, of de handel der hoofdstad was toen, in verhouding tot dien van het gansche overige koninkrijk beschouwd, veel grooter dan heden; evenwel, de argelooze grootspraak onzer voorouders moet aan ons geslacht bijkans komisch voorkomen. De scheepsruimte, die zij destijds voor ongeloofelijk groot aanzagen, schijnt in 't geheel slechts zeventig duizend ton te hebben bedragen. Dit was toen inderdaad meer dan een derde der scheepruimte van het gansche koninkrijk, maar is tegenwoordig minder dan een vierde gedeelte der scheepsruimte van Newcastle en weinig meer dan de tonnelast der stoombooten op den Theems. De tolrechten van Londen brachten destijds ongeveer drie honderd dertig duizend p. st. op. In onzen tijd bedragen de rechten, die jaarlijks tezelfder plaats voldaan worden, meer dan tien millioen [1]).

Wie een blik slaat op de kaarten van Londen omstreeks het einde der regeering van Karel II in het licht gegeven, zal zien, dat destijds nog slechts de kern der thans bestaande hoofdstad aanwezig was. De stad strekte zich niet, gelijk nu, door onmerkbare overgangstrappen tot in het landschap uit. Nog zag men geen lange rijen landhuizen, door seringen en goudenregens versierd, die van het groote middelpunt van rijkdom en beschaving tot bijna over de grenzen van Middlesex en tot diep in het hart van Kent en Surrey reikten. Aan de oostzijde was nog geen enkel van de ontzaglijke rij van pakhuizen en kunstmatige meren ontworpen, die zich thans van den Tower tot Blackwall uitstrekken. Aan de westzijde bestond nog nauwelijks een enkele dier reeksen van statige bouwwerken, die door rijken en edelen bewoond worden; en Chelsea, thans door meer dan veertig duizend menschen bevolkt, was een stil landelijk vlek met ongeveer een duizendtal inwoners [2]). Ten noorden weidde het vee en kruisten jagers met honden en geweren over de plek, waar thans het district van Marylebone staat en over verre het grootste gedeelte van den grond, die thans door de districten van Finsbury en der Tower Hamlets bedekt is. Islington was bijna eenzaam; en de dichters vergeleken gaarne de stilte en rust daar met de drukte en het gewoel van het monsterachtig groote Londen [3]). Ten zuiden is de stad thans met haar voorstad verbonden, door middel van verscheiden bruggen, die in grootsche pracht en duurzaamheid voor de stoutste werken der Caesars niet onderdoen. In 1685 werd de scheepvaart belemmerd door een enkele lijn van onregelmatige bogen, bedekt met schamele en bouwvallige huizen en op een de barbaren van Dahomey waardige wijze met twintigtallen van vermolmde hoofdschedels bezet [4]).

---

[1]) Macpherson, Geschiedenis des handels; Chalmers Begrooting; Chamberlayne's Staat van Engeland, 1684. De betonning der tot de haven van Londen behoorende stoombooten bedroeg, op het einde van 1847, ongeveer zestig duizend ton. De rechten, aldaar van 1842 tot 1845 ontvangen, bedroegen nagenoeg elf millioen p. st. 's jaars.

[2]) Lysons Omstreken van Londen. De doopen te Chelsea, van 1680 tot 1690, waren slechts twee-en-veertig in het jaar.

[3]) Cowley, Verhandeling over de eenzaamheid.

[4]) De hoofden van ter dood gebrachte staatsmisdadigers en moordenaars werden daar ten toon gesteld.

De City. Het belangrijkst gedeelte van Londen was de eigenlijke City of binnenstad. Tijdens de restauratie bestonden haar gebouwen grootendeels uit hout en kalk. De weinige klinkers, die gebezigd werden, waren slecht gebakken; de winkels, waar de goederen te koop geboden werden, reikten tot ver in de straten en de bovenste verdiepingen staken er nog verder over uit. Enkele voorbeelden van dezen bouwtrant zijn thans nog te zien in de wijken, die door den grooten brand niet bereikt werden. Die brand had binnen weinige dagen tijds een oppervlakte van niet veel minder dan een vierkante mijl met de puinhoopen van negenentachtig kerken en dertien duizend huizen bedekt. Doch de stad was weder verrezen met een spoed, die de bewondering van naburige landen opwekte. Ongelukkigerwijze was de vroegere afmeting der straten grootendeels behouden gebleven. En die afmeting, oorspronkelijk ontworpen in een tijdperk, dat zelfs vorstinnen haar reizen te paard aflegden, was dikwijls te eng om voertuigen met raderen elkander gemakkelijk te laten voorbij rijden en derhalve slecht berekend voor het verblijf van vermogende lieden in een tijd, dat een koets met zes paarden geen zeldzame weelde was De bouwstijl was echter veel beter dan die der City, welke in de vlammen was vergaan. De gewone bouwstof was baksteen van veel beter hoedanigheid, dan men vroeger gebezigd had. Op de grondslagen der voormalige parochie-kerken, waren een aantal nieuwe koepels, torens en naalden ontstaan, die den stempel droegen van Wrens vruchtbaar genie. Op een enkele plek na, waren de sporen der groote vernieling overal volkomen uitgewischt. Daar alleen zag men nog de talrijke werklieden, de hooge steigers en de massa's gehouwen steen, waar de schoonste der protestantsche tempels, op de ruïnen der oude hoofdkerk van St. Paul, langzaam uit de assche verrees [1]).

Het eigenaardig karakter der City is sedert dien tijd geheel veranderd. Tegenwoordig begeven zich de bankiers, de kooplieden en de voorname winkeliers, zes morgens van iedere week, derwaarts, om hun handelszaken te verrichten; maar zij wonen in andere gedeelten der hoofdstad, of in de buitenwijken, in landhuizen, omringd van heesters en bloemtuinen. Deze omkeer in de gewoonten van bijzondere personen heeft een staatkundige verandering ten gevolge gehad, die van niet gering belang is. De City boezemt thans aan de rijkste handelaren die gehechtheid niet meer in, die elk een voor zijn t'huis is aangeboren. Zij is in hun gemoed niet meer saamgeweven met herinneringen aan het gezellige familieleven en huiselijke vreugd. Het hoekje aan den haard, de kinderkamer, de prettige tafel, het stille rustbed zijn daar niet. De Lombardstraat en de Threadneedlestraat zijn plaatsen, waar de menschen slechts arbeiden en schatten vergaren. Zij gaan elders om te genieten en uit te geven. Des zondags of des avonds, na

[1]) De volledigste en geloofwaardigste berichten, betreffende den toenmaligen staat der gebouwen van Londen, kan men in de kaarten en teekeningen in het britsche museum en in de pepysiaansche bibliotheek vinden. Van de slechte hoedanigheid der gebakken steenen wordt in de reizen van den groothertog Cosmus bijzondere vermelding gemaakt. Een bericht over de werken aan de St. Pauls kerk vindt zich ook in Ward's Bespieder van Londen. Ik schaam mij bijna zulk een ellendig samenraapsel aan te halen, maar ik ben verplicht geweest tot het opzoeken van bouwstoffen, zelfs, zoo mogelijk nog lager af te dalen.

de uren, die tot het verrichten van handelszaken bestemd zijn, zijn sommige straatjes en stegen, die nog kort te voren door duizenden gejaagde voetstappen en bezorgde aangezichten verlevendigd werden, zoo stil als de lanen van een bosch. De hoofden der handelswereld zijn niet meer burgers der City. Stedelijke eereambten en plichten worden door hen vermeden, ja bijkans versmaad. Die eereambten en plichten worden aan mannen overgelaten, die, schoon in hun kring nuttig en zeer achtingswaardig, slechts zelden tot die vorstelijke handelshuizen behooren, welker namen in de gansche wereld vermaard zijn.

In de zeventiende eeuw was de City de woonplaats van den koopman. De woningen der voorname burgers van den ouden tijd, die nog bewaard zijn gebleven, zijn thans tot kantoren en pakhuizen ingericht; doch het is blijkbaar, dat zij oorspronkelijk in pracht niet onderdeden voor de woningen, waarin destijds de adel huisde. Zij staan somtijds op afgelegen en donkere binnenplaatsen en zijn slechts door ongemakkelijke stegen te naderen; toch zijn zij groot van omgang en statig van uitzicht. De ingang is met rijk gebeeldhouwde pilaren en deurstijlen versierd. Den trappen en landingplaatsen ontbreekt 't niet aan een grootsch aanzien. De houten vloeren zijn dikwerf op fransche wijze ingelegd. Het paleis van Sir Robert Clayton, in de oude jodenstraat, bevatte een prachtige eetzaal, met cederhout beschoten en versierd met al fresco geschilderde tafereelen van den strijd der goden en reuzen [1]). Sir Dudley North besteedde aan de rijke stoffeering zijner gezelschapszalen in de Basinghallstraat, vier duizend pond sterling, een som, die destijds zelfs voor een hertog van belang geweest zoude zijn [2]). In zulke verblijven leefden de hoofden der groote firma's ten tijde der laatste Stuarts, in pracht en gastvrijheid. Zij waren door de krachtigste banden van belang en van liefde aan de plaats van hun verblijf verbonden. Daar hadden zij hun jeugd doorgebracht, vriendschapsbanden aangeknoopt, het hof aan hun vrouwen gemaakt, hun kinderen zien opgroeijen; daar hadden zij de stoffelijke overblijfselen hunner ouders ter ruste gelegd; daar hoopten zij zelve eenmaal te zullen rusten. Dat vurig patriotisme, dat voornamelijk eigen is aan de leden van maatschappijen, die in een enge ruimte opeengedrongen zijn, werd onder zulke omstandigheden sterk ontwikkeld. Londen was voor den Londenaar wat Athene voor den Athener der eeuw van Pericles, wat Florence voor den Florentijn der vijftiende eeuw was. De burger was trotsch op de grootheid zijner stad, streng in de handhaving harer aanspraken op eerbetoon, begeerig naar haar ambten en naijverig op haar privilegiën.

Op het einde der regeering van Karel II ging de trots der Londenaars nog steeds gebukt onder een wreedaardige vernedering. De oude handvesten waren hun ontnomen en het stedelijk bestuur was gewijzigd. Alle stedelijke beambten waren Tories; en de Whigs zagen zich, schoon in aantal en rijkdom hun tegenstanders overtreffende, van alle plaatselijke waardigheden uitgesloten. Evenwel werd de uiterlijke glans der stedelijke regeering door

---

[1]) Evelyns Dagboek, 20 September 1672.
[2]) Roger North's Leven van sir Dudley North.

deze verandering niet verminderd, maar veeleer vermeerderd. Want onder het bestuur van enkele puriteinen, die onlangs aan het roer gestaan hadden, was de aloude roem der stad voor de goede sier, die er gehouden werd, merkelijk gedaald; onder de nieuwe overheidslieden daarentegen, die tot een meer feestlievende partij behoorden en aan wier tafels zich dikwijls aanzienlijke en voorname gasten van buiten Temple-bar vertoonden, werden het raadhuis (*Guildhall*) en de gebouwen der groote maatschappijen [1]) door prachtige gastmalen verlevendigd. Bij deze gastmalen werden lofdichten op den koning, den hertog en den maire, door den poëetlaureaat der corporatie vervaardigd, onder begeleiding van muziek gezongen. Men dronk veel, men jubelde luid. Een Tory, die dikwerf als belangstellend toeschouwer deze gelagen bijgewoond had, heeft de opmerking gemaakt, dat het gebruik om na het uitbrengen eener gezondheid hoezee te roepen, uit dit vroolijk tijdperk dagteekent [2]).

De pracht, die door den eersten overheidspersoon der stad ten toon gespreid werd, was bijna koninklijk, schoon de vergulde koets, die nu jaarlijks door de menigte bewonderd wordt, destijds nog geen deel uitmaakte zijner staatsie. Bij groote gelegenheden verscheen hij te paard, begeleid door een stoet, die in pracht alleen voor dien onderdeed, die den souverein van den Tower naar Westminster verzelde. De lord-maire verscheen in het openbaar nooit zonder zijn prachtigen tabbaard, zwart fluweelen hoed, gouden ketting, juweelen en groot gevolg van voorloopers en lijfwachten [3]). Ook vond de wereld niets bespottelijks in de praal, die hem omgaf. Immers zij was slechts geëvenredigd aan het standpunt, dat hij, als handhaver der macht en als vertegenwoordiger der grootheid van Londen, geroepen was in den staat in te nemen. Deze stad, die niet slechts zonder wedergade was, doch waar zelfs geen andere mee kon vergeleken worden, had toen sedert vijf en veertig jaar een bijna even grooten invloed op de engelsche staatkunde geoefend, als Parijs in onzen tijd op die der Franschen. In geestbeschaving was Londen elk ander gedeelte van het koninkrijk ver vooruit. Een bestuur, dat het vertrouwen en de ondersteuning van Londen verwierf, kon zich in een enkelen dag geldmiddelen verschaffen, die men in

---

[1]) Guildhall (het gildenhuis) is het raadhuis der stad en niet, gelijk de engelsche benaming schijnt aan te duiden, het huis der gilden; de meeste der gilden zijn van eigene lokalen voorzien; de groote maatschappijen, waarvan de tekst spreekt, zijn de twaalf voornaamste gilden, die, als onderscheidingstitel, den naam voeren van *the twelve great companies*, de twaalf groote compagnieën. Geheel oneigenaardig is de naam van Guildhall niet, in aanmerking genomen den invloed, dien de gilden op de handelingen en op de verkiezingen der stadsoverheid oefenden; zij stellen zeker bij alle stedelijke verkiezingen, die te Guildhall plaats vinden, het grootste getal kiezers, en tot sommige voorname keuzen zijn haar leden alleen gerechtigd.

Guildhall bevat, behalve de raadzalen en de woning van den stads-secretaris (*town-clerk*) een vermaarde feestzaal, die, naar men beweert, van zes tot zeven duizend menschen kan bevatten. Dit gebouw moet niet verwisseld worden met het stadhuis (*Mansion-house*), de woning van den lord-maire en tevens den zetel der stedelijke administratie, bureaux en rechtbank.

[2]) Norths Onderzoek.

[3]) Chamberlaynes Staat van Engeland, 1684. Angliae Metropolis, 1690; Seymours London, 1734.

de overige gedeelten des eilands in geen maanden zou hebben kunnen bijeenbrengen. Evenmin was de militaire macht der stad te verachten Het gezag, dat in de overige deelen des rijks in handen der lord-luitenants was, was hier aan een commissie van voorname burgers toevertrouwd. Onder de bevelen dezer commissie stonden twaalf regimenten voetvolk en twee regimenten ruiterij. Een leger van winkeliers-leerlingen en kleermakers-gezellen met raadsleden voor kapiteins en aldermen voor kolonels, zoude wel is waar weinig bestand zijn geweest tegen geregelde troepen, doch die waren er destijds zeer weinig in het koninkrijk Een stad, die binnen één uur twintig duizend man kon leveren, met aangeboren moed bezield, tamelijk goed gewapend en niet geheel van krijgstucht ontbloot, moest derhalve een gewenschte bondgenoot en een geduchte vijand zijn. Men had nog niet vergeten, dat Hampden en Pym bij de londensche burgerweer bescherming tegen wettelooze dwingelandij hadden gevonden; dat de londensche burgerweer in het beslissende oogenblik van den burgeroorlog uitgerukt was om het beleg van Gloucester te doen opbreken, noch ook dat de londensche burgerweer in de beweging tegen de militaire tirannen, die op den val van Richard Cromwell volgde, een belangrijke rol had gespeeld. In waarheid, men kan zonder overdrijving beweren, dat Karel I zonder de vijandschap der City nooit overwonnen zou zijn geworden en Karel II zonder de hulp der City nimmer op den troon hersteld zou zijn.

Wellicht kunnen deze bespiegelingen doen beseffen, waarom eenige mannen van hoogen rang, die ondanks de aantrekkingskracht, welke gedurende een lange reeks van jaren de aristokratie van lieverlede westwaarts trok, hun verblijf tot op een tijd, die nog zeer kort geleden is, steeds in den omtrek der beurs en van het raadhuis hebben gehouden. Toen Shaftesbury en Buckingham in bittere en roekelooze oppositie tegen het bewind stonden, meenden zij hun kuiperijen nergens zoo gemakkelijk en zoo veilig te kunnen voortzetten, dan onder bescherming van de overheden en de burgerweer der City. Shaftesbury had derhalve in de Aldersgate-straat een huis bewoond, dat thans nog licht te onderscheiden is aan zijn pilasters en lofwerk, het sierlijk gewrocht van Inigo Jones. Buckingham had zijn paleis bij Charing Cross, dat eenmaal het verblijf der aartsbisschoppen van York was geweest, doen afbreken; en terwijl straten en stegen, die thans nog zijn naam dragen op die plaats verrezen, verkoos hij in Dowgate te wonen [1]).

Het fatsoenlijk gedeelte der hoofdstad.

Dit waren echter zeldzame uitzonderingen. Bijna alle adellijke familiën van Engeland hadden zich sedert lang buiten de muren der stad gevestigd. Het gebied, waar de meeste hunner stadswoningen stonden, ligt tusschen de City en de streken, die in onze dagen voor fatsoenlijk gehouden worden. Enkele voorname personen hadden hun voorvaderlijke paleizen tusschen het Strand en de rivier nog behouden. De statige gebouwen ten zuiden en ten westen der velden van Lincolns-Inn, het overdekte plein (de piazza) van Coventgarden, Southampton-square [2]), thans Bloomsbury-

[1]) Norths Onderzoek, 116, Wood, Ath. Ox. Shaftesbury. De litanie van den hertog van B.

[2]) *Square*, letterlijk vierkant, is de benaming, die te Londen aan de talrijke pleinen gegeven wordt, die in het midden als tuinen aangelegd en door gesloten hekken om-

square genaamd, en King's-square in de velden van Soho, thans Soho-square genaamd, behoorden tot de meest gezochte oorden. Bloomsbury-Square werd aan vreemde vorsten aangewezen, als een der wonderen van Engeland [1]). Soho-square, destijds pas aangelegd, was voor onze voorouders het voorwerp van een trots, waarmede hun nakomelingen zich niet licht zullen vereenigen. Het had den naam van Monmouth square gedragen, zoolang het geluk den hertog van Monmouth trouw bleef, en op de zuidzijde verhief zich zijn paleis. De voorgevel, schoon onbehaaglijk, was trotsch en rijk versierd. De muren der voornaamste vertrekken vertoonden fraai gebeeldhouwde vruchten, loofwerk en wapenschilden, en waren met geborduurd satijn behangen [2]). Alle sporen dezer pracht zijn reeds lang verdwenen en in deze eenmaal aristokratische stadswijk is thans geen aristokratische woning meer te vinden. Een weinig ten noorden van Holborn en grenzende aan weilanden en koornvelden, verhieven zich twee vermaarde paleizen, elk met een grooten tuin. Het eene, destijds Southampton-house en later Bedford-house genaamd, werd vijftig jaar geleden afgebroken, om plaats te maken voor een nieuwe stad, wier squares, straten en kerken thans een ruime vlakte bedekken, die in de zeventiende eeuw om haar perziken en snippen beroemd was. Het andere, Montague-house genaamd, vermaard door zijn fresco's en zijn stoffeering, brandde weinig maanden na het overlijden van Karel II tot den grond toe af en werd al spoedig door een nog prachtiger Montague-house vervangen, waarvoor, nadat het langen tijd de bewaarplaats was geweest van zoo velerlei en zoo kostbare schatten van kunst wetenschap en geleerdheid, als wellicht nooit te voren onder één enkel dak vereenigd waren [3]), thans evenzeer een nog prachtiger gebouw is in de plaats getreden [4]).

Nader bij het hof, op een vlakte, de St. Jakobus velden geheeten, waren eerst kort geleden het St. Jakobus square en de Jermijn-straat gebouwd. De St. Jakobus-kerk was onlangs ten behoeve der bewoners van deze nieuwe wijk geopend [5]) Met den aanleg van Golden-square, dat in de volgende eeuw door lords en ministers werd bewoond was nog geen aanvang gemaakt. Inderdaad, de weinige woningen, die ten noorden van Piccadilly te zien waren, bestonden uit drie of vier alleen staande en bijna landelijke verblijven, waarvan het vermaardste het kostbare gebouw was, door Clarendon opgericht, dat den schimpnaam van Dunkirk-house droeg. Na den val van den stichter was het door den hertog van Albemarle aangekocht. Het hotel Clarendon en de Albemarle straat blijven de plek, die het besloeg, in geheugen bewaren.

Wie destijds naar den kant afdwaalde, waar thans het schoonste en leven-

---

geven zijn. Meestal bevatten die squares slechts een afgedeeld grasperk, daar de dampkring binnen de stad den groei van planten en boomen niet gunstig is. De vorm der squares wijkt soms zeer van het vierkante af. V.

[1]) Reizen van den groothertog Cosmus.

[2]) Chamberlayne's Staat van Engeland, 1684; Pennants Londen; Smith's Leven van Nollekens.

[3]) Het britsche museum, thans op dezelfde plaats herbouwd.

[4]) Evelyns Dagboek, 10 October 1683, 19 Januari 1685—86.

[5]) Wetten van het 1ste jaar van Jacobus II, hoofdstuk 22. Evelyns Dagboek, 7 December 1684.

digste gedeelte van Regent-straat is, bevond zich in stille eenzaamheid en had zelfs kans om nu en dan een houtsnip onder schot te krijgen [1]). Ten noorden liep de straatweg naar Oxford tusschen twee heggen. Drie of vier honderd el ten zuiden, waren de tuinmuren van eenige groote huizen, die geacht werden geheel en al buiten de stad te liggen. Ten westen was een weide, bekend door een bron aan welke, lang daarna, de Conduit-straat haar naam te danken had. Ten oosten was een veld, dat geen Londenaar van dien tijd zonder afgrijzen voorbij kon gaan. Te dier plaatse, ver van de gewone verblijven der menschen, was twintig jaar vroeger, toen de groote pest woedde, een kuil gegraven, in welken tallooze lijkwagens nacht aan nacht de lijken bij twintigtalen tegelijk uitwierpen. Men geloofde algemeen, dat daar de grond diep met peststof bezwangerd was en niet zonder dreigend gevaar voor het menschelijk leven omgegraven kon worden. Daarom werden er geen fondamenten gelegd, eer twee geslachten waren voorbijgegaan, zonder dat de pest zich vernieuwd had en die vreeselijke plek sints lang met gebouwen omringd was [2]).

Wij zouden ons zeer vergissen, wanneer wij ons voorstelden, dat zelfs maar een enkele straat of plein hetzelfde voorkomen had als thans. Immers, de groote meerderheid der huizen is sedert dien tijd geheel of gedeeltelijk herbouwd. Konden de deftigste wijken der hoofdstad aan ons oog vertoond worden, zoo als zij destijds waren, wij zouden van den morsigen toestand walgen en terugdeinzen voor den onaangenamen dampkring. In Coventgarden werd vlak bij de woningen der grooten een morsige en luidruchtige markt gehouden. Groenvrouwen schreeuwden, voerlieden vochten, koolstronken en rotte appelen werden opeengehoopt voor de drempels der huizen van de gravin van Berkshire en van den bisschop van Burham [3]).

Het middelpunt van Lincolns-Inn-fields was een open ruimte, waar het gepeupel elken avond vergaderde, om, op weinige ellen afstands van Cardigan-house en van Winchester-house, het gezwets van kwakzalvers aan te hooren, den berendans te bewonderen en honden op ossen aan te hitsen. Afval werd over de geheele ruimte der plaats neergesmeten. Paarden werden daar gedresseerd. De bedelaars waren zoo luidruchtig en lastig als in de slechtst bestuurde steden van het vasteland. Een bedelaar van Lincolns-Inn was een spreekwoordelijk persoon. De gansche broederschap kende de wapens en de liverijen van elken liefdadigen groote uit dien omtrek en, zoodra zijn lordschaps zesspan verscheen, kwamen zij met gansche hoopen aanhinken en aankruipen om zijn koets te vervolgen. Niettegenstaande er vele ongelukken voorvielen en enkele malen gerechtelijke aanklachten werden ingediend, bleef evenwel deze wanorde voortduren; tot dat onder de regeering

[1]) De hoogbejaarde generaal Oglethorpe, die in 1785 stierf, placht er zich op te beroemen, dat hij hier onder de regeering van Anna vogels geschoten had. Zie Pennants Londen en het Gentlemans-Magazine van Juli 1785.

[2]) Men vindt het pestveld nog in plannen van Londen, die omstreeks het einde der regeering van George I (1727) uitgegeven zijn.

[3]) Zie een zeer merkwaardig plan van Coventgarden, omstreeks 1690 vervaardigd en voor Smith's Geschiedenis van Westerminster gegraveerd. Zie ook den morgen van Hogarth, die geschilderd werd, terwijl sommige huizen der Piazza nog door leden der hoogere standen bewoond werden.

van George II de rijks-archivarius Sir Joseph Jekyll midden op het plein nedergeworpen en bijkans gedood werd. Toen werd daar eindelijk een hek opgericht en een fraaije tuin aangelegd [1]).

Het Sint Jakobus-plein (St. James's-square) diende tot bergplaats van allen afval en asch, van alle doode honden en katten van gansch Westminster. Nu eens had een goochelaar daar een kring om zich heen verzameld. Dan weder sloeg een schaamtelooze indringer daar zijn verblijf op en bouwde er een hut tot het bewaren van lorren onder de vensters der vergulde zalen, waar de voornaamste rijksgrooten, de Norfolks, de Ormonds, de Kents en de Pembrokes, feestmalen en bals gaven. Eerst nadat deze plagen een ganschen menschenleeftijd geduurd hadden en nadat er veel over geschreven was, richtten de bewoners een verzoek aan het parlement om vergunning tot het oprichten van ijzeren hekken en tot het planten van boomen [2]).

Was zoodanig de toestand van het oord, dat door het meest beschaafde gedeelte der maatschappij werd bewoond, dan kan men lichtelijk gelooven, dat de groote massa der bevolking ongemakken moest verduren, die men thans voor onuitstaanbaar zou houden. De bestrating was ellendig; alle vreemden riepen er schande over. De riolen waren in zoo slechten staat, dat de goten bij regenachtig weder weldra tot stortvloeden aangroeiden. Verscheiden boertige dichters hebben van de woede gesproken, waarmede deze zwarte beken langs Snow-hill en Ludgate-hill voortbruisten, verrijkt met milde bijdragen uit de slachthuizen en groentewinkels. Deze vloed werd door koetsen en karren rechts en links in het rond geplast. Zich zoo ver mogelijk van den rijweg af te houden, was de wensch van alle voetgangers. Zachtmoedige en vreesachtige wandelaars evenwel ruimden het voetpad aan den huizenkant en daarvan werd door moedigen en sterken gebruik gemaakt. Gebeurde het, dat een paar kemphanen elkander ontmoetten, dan drukten zij terstond hun hoeden in de oogen en drongen tegen elkander op, totdat de zwakste in de goot te land kwam. Was hij slechts een pocher, dan sloop hij weg, mompelende dat hij het nader wel zou vinden. Was hij een vechters baas, dan eindigde de ontmoeting doorgaans met een tweegevecht achter Montague-house [3]).

[1]) De Bespieder van Londen; Tom Browns komisch tafereel van Londen en Westminster; Turners Voorstellen tot het verschaffen van arbeid aan behoeftigen, 1678; Dagelijksche Courant en Dagelijksch Nieuwsblad van 7 Juni 1733; Rechtsgeding van Michael tegen Allestree, in 1676, 2 Levinz. blz. 172. Michael was door een tweespan overreden, dat Allestree in de velden van Lincolns-Inn dresseerde. De verklaring des klagers behelsde, dat de beschuldigde »twee ongetemde paarden voor een koets spande en onvoorzichtig, onbesuisd en zonder op de ongeschiktheid der plaats te letten, aldaar rondreed, om ze handelbaar en geschikt te maken voor een koets; welke paarden, vermits zij om hun woestheid niet bedwongen konden worden, op den klager aanliepen en hem overreden."

[2]) Wetten van het 12de jaar van George I, hoofdstuk 25; Dagboek van het Lagerhuis, 25 Pebruari, 2 Maart 1725—26; De Londensche Tuinman, 1712; De Avondpost (dagblad), 23 Maart 1731. Ik heb dit nummer van de Avondpost niet kunnen vinden, maar in deze op de aanhaling van den heer Malcolm gesteund, die er in zijn Geschiedenis van Londen van gewaagt.

[3]) Lettres sur les Anglais, in den aanvang der regeering van Willem III uitgegeven; Swifts City's Stortvloed; Gay's Trivia. Johnson placht een merkwaardig onderhoud te

De huizen waren niet genommerd. Ook zou dit weinig gebaat hebben, want onder de koetsiers, draagstoeldragers, kruijers en boodschaploopers van Londen waren er slechts weinigen, die lezen konden. Het was noodig teekens te bezigen, die zelfs de onwetendste onthouden kon. De winkels waren derhalve door geschilderde uithangborden onderscheiden, die een vroolijk en koddig voorkomen aan de straten gaven. De weg van Charing-Cross naar Whitechapel voerde door een eindelooze reeks van Saraceenshoofden, koninklijke eiken [1]), blauwe beren en gouden lammeren, die later verdwenen, toen zij voor de geringere volksklasse niet meer noodig waren.

Bij het vallen van den avond was het wandelen door Londen werkelijk met ernstige bezwaren en gevaren verbonden. Zoldervensters werden geopend en emmers geledigd, zonder dat er veel acht werd geslagen op degenen, die beneden voorbijgingen. Dat men door het vallen kwetsuren bekwam of een of ander lid van het lichaam brak, behoorde tot de gewone gebeurtenissen, want tot in het laatste jaar der regeering van Karel II bleven de meeste straten 's nachts in dikke duisternis gehuld. Dieven en roovers dreven hun handwerk ongestraft; doch zij boezemden den vreedzamen burger nauwelijks zoo veel vrees in, als een andere klasse van geweldenaars. Het was een der lievelingsvermaken van losbandige jonge heeren des nachts door de stad te zwerven, glasruiten in te slaan, draagstoelen het onderste boven te keeren, rustige voorbijgangers aan te vallen en schoone vrouwen met ruwe liefkoozingen te vervolgen. Sedert de Restauratie hadden verscheiden dynastieën van deze tirannen hun gezag in de straten geoefend. De Muns en de Tityre-Tus hadden plaats gemaakt voor de Hectors, en de Hectors waren onlangs door de Scourers (schuurders of baanvegers) opgevolgd. In later tijden leerde men den Nikker, den Hawcubiet en den nog meer gevreesden naam van Mohawk kennen [2]).

verhalen, dat hij eenmaal met zijn moeder gevoerd had, over het afstaan en het houden van den huizenkant.

[1]) Aldus werd, gelijk bekend is, de reusachtige eik genaamd, waarin Karel II op zijn vlucht, na den slag van Worcester, tegen de hem vervolgende soldaten van Cromwell een schuilplaats vond. V.

[2]) Oldhams Navolging van Juvenalis derde hekeldicht, 1682. Shadwells Scourers, 1690. Zij die met de volkslitteratuur van dit en het daarop volgend tijdperk bekend zijn, zullen zich dadelijk vele andere bronnen herinneren. Men mag onderstellen, dat sommigen der Tityre-Tus na de Restauratie als goede cavaliers Miltons ruiten gingen stuk werpen. Ik ben overtuigd, dat hij aan deze schandvlekken van Londen dacht, toen hij deze verheven verzen dicteerde:

»And in luxurious cities, when the noise
Of riot ascends above their loftiest towers,
And injury and outrage, and when night
Darkens the streets, then wander forth the sons
Of Belial, flown with insolence and wine." *)

*) » . . . . . in uitgestrekte steden
Waar 't woest en snood getier van ongebondenheden
Zich van róndom verheft en 't hemelsruim vervult,
Terwijl, wanneer de nacht het oord in duister hult,
De dienaars Belials, die ontucht 't hart doet blaken,
Van wijn en wellust dol, den weg onveilig maken."
(Het verloren paradijs van Milton, vrij in verzen gevolgd door J. P. van Goethem, Amsterdam, 1843, p. 23.)

Inrichting der politie in Londen. De bestaande voorzorgen tot handhaving der rust waren allerellendigst. Er bestond een besluit van den stedelijken raad, waarbij bepaald was, dat van zonsondergang tot zonsopgang meer dan duizend wachters in de City zouden waken en dat elk burger op zijn beurt die wacht zoude helpen houden. Maar dit besluit werd zeer slecht nagekomen. Van degenen, die opgeroepen werden, verlieten slechts weinigen hun huizen; en zelfs die weinigen vonden het aangenamer in de kroegen ale te drinken dan de straten te doorkruisen [1]).

Straatverlichting. Het moet niet onvermeld blijven, dat in het laatste jaar der regeering van Karel II een verandering in de nachtelijke politie van Londen plaats vond, een groote verandering, die wellicht meer tot het welzijn der groote meerderheid van het volk heeft toegebracht dan andere omwentelingen van meer naam gedaan hebben. Een vindingrijk ondernemer, Eduard Heming genaamd, verkreeg een patent, waarbij hem voor zeker aantal jaren het uitsluitend recht werd toegekend Londen te verlichten. Hij verbond zich tegen een matige vergoeding, in donkere nachten, van St. Michielsdag tot Vrouwendag en van 's avonds 6 tot 's nachts 12 uur, om de tien deuren een licht te plaatsen. Zij, die thans de hoofdstad het gansche jaar door van de avondschemering tot aan den dageraad van licht zien schitteren, waarbij de illuminatiën, die voor de overwinningen van La Hogue en van Blenheim werden ontstoken, flauw zouden schijnen, zullen wellicht glimlachen, als zij aan de lantarens van Heming denken, die gedurende een klein gedeelte van den nacht een flauwe schemering om de tien huizen verspreidden. Maar dit was niet het gevoelen zijner tijdgenooten. Zijn ontwerp werd door den een met geestdrift toegejuicht, door de anderen woedend aangevallen. De vrienden van verbetering roemden hem als een der grootste weldoeners van zijn stad. Wat waren de hooggeprezen uitvindingen van Archimedes, vroegen zij, in vergelijking met hetgeen hij verricht had, die het nachtelijk duister in klaar daglicht had verkeerd? Ondanks dezen welsprekenden lof bleef de zaak der duisternis niet onverdedigd. Er waren dwazen, die zich tegen de invoering van hetgeen destijds het nieuwe licht genoemd werd, verzetten met gelijke drift, als waarmede in onzen tijd menschen van dezelfde soort zich tegen het invoeren der koepokinenting en der spoorwegen dorsten aankanten, met gelijke drift als waarmede andere dwazen van een den dageraad der geschiedenis voorafgaand tijdperk ongetwijfeld het invoeren van den ploeg en het alphabetisch schrift bestreden hebben. Vele jaren na de dagteekening van Hemings patent vond men nog uitgestrekte stadswijken, waar geen enkele lamp te zien was [2]).

Wij kunnen ons licht voorstellen, wat destijds de toestand dier wijken van Londen was, die door het uitvaagsel der maatschappij bevolkt waren. Een dier wijken had boven alle andere een schandelijke vermaardheid erlangd. Op de grenzen der City en van den Temple was in de dertiende eeuw een klooster van karmelieter monniken gesticht, die zich door hun witte kappen onderscheidden. De omstreken van dit gesticht had-

Whitefriars.

[1]) Seymours Londen.

[2]) Angliæ Metropolis, 1690, Sect. 17, getiteld: »Van de nieuwe verlichting" Seymours, Londen.

den vóór den tijd der hervorming aan misdadigers tot vrijplaats gediend en het privilegie behouden om de onvermogende schuldenaren tegen gevangenneming te beveiligen. In elk huis, van den zolder tot in den kelder, waren dientengevolge zulke schuldenaren te vinden. Een groot gedeelte van dezen waren schelmen en lichtmissen en werden naar hun schuilplaatsen verzeld door vrouwen, die nog dieper gezonken waren dan zij zelve. De burgerlijke overheid was niet bij machte de orde te handhaven in een buurt, die van zoodanige inwoners wemelde; en Whitefriars werd dus het geliefd toevluchtsoord van allen, die zich aan den dwang der wetten wilden onttrekken. Schoon de vrijdom, naar luid der wet aan deze plaats verbonden, alleen gevallen van onvoldane schuld betrof, wisten nochtans bedriegers, valsche getuigen, falsarissen en straatroovers daar evenzeer een schuilplaats te vinden. Want onder zulk een woest en wanhopend grauw was het leven van een gerechtsbeambte nooit veilig. Op het geroep van »te hulp", kwamen vechtersbazen met zwaarden en knuppels en twistgierige hellevegen met braadspitten en bezemstokken bij honderden toestroomen; en de indringer mocht zich gelukkig achten, als hij deerlijk gehavend, van kleederen beroofd en duchtig bepompt, levend naar de Fleetstraat ontkomen mocht. Zelfs het dwangbevel van den opperrechter van Engeland kon zonder de hulp eener kompagnie muskettiers niet ten uitvoer worden gebracht. Zulke overblijfselen der eeuwen van barbaarschheid en duisternis waren nog te vinden op korten afstand van het college, waar Somers geschiedenis en rechten studeerde, van de kapel, waar Tillotson predikte, van het koffiehuis, waar Dryden oordeel velde over gedichten en tooneelstukken, en van de zaal, waar het Koninklijk Instituut het sterrekundig stelsel van Newton onderzocht [1]).

Het Hof. Elk der twee steden, die te zamen de hoofdstad van Engeland uitmaakten, had haar eigen middelpunt van aantrekking. In de hoofdplaats des handels was de beurs het punt, waarheen alles samenstroomde; in de hoofdplaats der mode was 't het paleis. Het paleis heeft zijn invloed echter niet zoo lang behouden als de beurs. De omwenteling heeft de verhouding tusschen het hof en de hoogere standen der maatschappij geheel en al gewijzigd. Men werd van lieverlede gewaar, dat de koning als zoodanig zeer weinig te geven had; dat gravenkronen en kousenbanden, bisschopszetels en gezantschappen, posten van lords der thesaurie en van ontvangers bij de schatkist, ja, zelfs bedieningen aan het koninklijk huis, eigenlijk niet door hem, maar door zijn raadslieden vergeven werden. Ieder eergierige en hebzuchtige begreep dus, dat hij zijn belangen veel beter bevorderen zou, als hij de meerderheid in eenig afgelegen kiesvlek verwerven en het ministerie gedurende een moeijelijke zitting nuttige diensten bewijzen kon, dan wanneer hij de metgezel of zelfs de gunsteling van zijn vorst werd. De dagelijksche stroom van hovelingen was diensvolgens niet in de voorkamers van George I of George II, maar in die van Walpole en Pelham te vinden. Men dient voorts in aanmerking te nemen, dat dezelfde omwenteling, die het den koningen onmogelijk maakte bij het bezetten van ambten hun persoon-

[1]) Stowe's overzicht van Londen: Shadwells Squire van Alsatië; Wards Bespieder van Londen. Wetten van het 8e en 9e jaar van Willem III, hoofdstuk 27.

lijke neigingen te volgen, ons tevens verscheiden koningen gaf, door hun opvoeding en manieren ongeschikt om vriendelijke en voorkomende gastheeren te zijn. Zij waren op het vasteland geboren en opgevoed. In ons eiland gevoelden zij zich nooit te huis. Spraken zij onze taal, zij deden het slecht en met veel inspanning. Ons nationaal karakter hebben zij nooit volkomen begrepen. Onze nationale gewoonten hebben zij nauwelijks getracht zich eigen te maken. Het belangrijkst gedeelte hunner plichten wel is waar vervulden zij beter dan een eenige hunner voorgangers; want zij regeerden strikt overeenkomstig de wetten; maar zij mochten de eerste gentlemen van het rijk, de hoofden der fijn beschaafde maatschappelijke kringen konden zij niet zijn. Zochten zij ooit eenige uitspanning, het gebeurde in een zeer kleinen kring, waar nauwelijks een engelsch gezicht te zien was; en zij waren nooit gelukkiger dan wanneer zij eens een zomer in het land hunner geboorte konden doorbrengen. Wel hadden zij vaste receptiedagen voor onzen adel en onze gentry; doch die receptie was eene bloote vorm en werd ten laatste een plechtigheid zoo stijf, als een begrafenis maar wezen kon.

Heel anders was het aan het hof van Karel II gesteld. Whitehall was, toen hij er zijn verblijf hield, het brandpunt der staatkundige kuiperijen en wereldsche genoegens. Een ieder, die zich bij den vorst aangenaam kon maken of die den bijstand der minnares wist te verwerven, mocht de hoop voeden tot aanzien te zullen komen zonder eenige dienst aan het bestuur te bewijzen, zonder zelfs met eenigen staatsminister persoonlijk bekend te zijn. De eene hoveling kreeg het bevel over een fregat, de andere over een kompagnie, een derde de gratie van een vermogend misdadiger, een vierde de pacht van kroondomeinen op gunstige voorwaarden. Gaf de koning den wensch te kennen, dat een advokaat zonder zaken tot rechter benoemd, of een losbandig baronet tot pair verheven wierd, de achtbaarste staatslieden onderwierpen zich na geringe tegenspraak aan zijn wil [1]). Belangzucht dreef derhalve een bestendigen stroom van sollicitanten over den drempel van het paleis en dat paleis stond ten allen tijde open. Dagelijks en den ganschen dag door hield de koning open hof voor de geheele fatsoenlijke wereld van Londen, met uitzondering alleen van het heftigst gedeelte der Whigpartij. Men zou bezwaarlijk een gentleman hebben kunnen aanwijzen, wien het ooit eenige moeite had gekost tot den koning te worden toegelaten. Het *lever* was juist wat dit woord beteekent. Eenige groote heeren kwamen elken morgen om hun meester heen staan om met hem te keuvelen, terwijl zijn pruik gekamd, zijn das geknoopt werd, en om hem bij zijn ochtendwandeling door het park te verzellen. Al wie behoorlijk voorgesteld was, mocht zonder nadere uitnoodiging hem het middag- en avondmaal zien nuttigen, hem zien dansen en dobbelen en het genoegen hebben hem geschiedenissen te hooren vertellen — en inderdaad hij deed dit bijzonder goed — over zijn vlucht van Worcester en over de ellende, die hij verduurd had, toen hij zich als staatsgevangene in handen der teemende en bemoeizieke predikers van Schotland bevond. Omstanders, die door zijn majesteit herkend werden, kregen dan ook veelal een vriendelijk woord. Dit

[1]) Zie Roger Norths verhaal van de wijze, waarop Wright tot rechter en Clarendons verhaal van de wijze, waarop sir George Savile tot pair benoemd werden.

bleek een veel nuttiger koningskunst te zijn dan die, welke zijn vader en grootvader betracht hadden. Het was zelfs den stroefsten republikein van de school van Marvel moeijelijk, de betoovering van zoo veel goede luim en goedertierenheid te weerstaan en menig oudgediend cavalier, die in zijn hart bij de herinnering aan onvergolden opofferingen en diensten sedert twintig jaar gepruttelde had, vond in een enkel oogenblik vergoeding voor zijn wonden en zijn in beslag genomen goederen, als hem de minzame hoofdknik zijns vorsten te beurt viel en diens hartelijke groet: »God zegene u, mijn oude vriend!" hem in de ooren klonk.

Whitehall werd natuurlijk het hoofdkwartier voor alle nieuwstijdingen. Zoodra er een gerucht van de een of andere belangrijke gebeurtenis liep, haastten de menschen zich derwaarts om hun berichten aan de hoofdbron te gaan halen. De gaanderijen hadden veel overeenkomst met de gezelschapzaal eener societeit in onrustige tijden. Zij waren vol menschen, die kwamen vernemen of de hollandsche post aan was, welke tijdingen de koerier uit Frankrijk had medegebracht, of Jan Sobiesky de Turken geslagen had, of de doge van Genua werkelijk in Parijs was. Dit waren onderwerpen, waar men veilig en overluid over spreken kon. Doch er waren andere zaken, waaromtrent de tijdingen slechts fluisterend gevraagd en gegeven werden. Had Halifax Rochester overwonnen? Zou er een parlement bijeengeroepen worden? Zou de hertog van York wezenlijk naar Schotland gaan? Was Monmouth inderdaad uit 's Hage terug ontboden? De menschen zochten op het gelaat van elken minister te lezen, terwijl deze, door de menigte heen van en naar het koninklijk kabinet ging. Uit den toon, waarop zijn majesteit met den lord-president sprak, uit het lachje, waarmede zijn majesteit een aardigheid van den lord-geheimzegelbewaarder vereerde, werden allerlei voorspellingen afgeleid; en de hoop en vrees, door zulke onbeduidende teekenen gewekt, waren binnen weinig uren in ieder koffiehuis verspreid, van St. James tot aan den Tower [1]).

De koffiehuizen. Van het koffiehuis mogen wij niet met een vluchtige vermelding afstappen. Het mocht destijds, inderdaad niet zonder grond een belangrijke politieke instelling genoemd worden. Sedert jaren was geen parlement vergaderd geweest. De stedelijke raad der City had opgehouden de meening der burgers te vertegenwoordigen. Openbare vereenigingen, aanspraken, votums en al de verdere hedendaagsche middelen tot volksbeweging waren nog niet in den smaak gekomen. Er bestond niets, dat naar het hedendaagsche dagblad geleek. Onder deze omstandigheden waren de koffiehuizen de hoofdorganen, door middel van welke zich de openbare stemming der hoofdstad openbaarde.

De eerste dezer inrichtingen werd geopend in den tijd van het gemeenebest, door een levantschen handelaar, die bij de Mahomedanen eenigen smaak voor hun lievelingsdrank had opgedaan. Het gemak om in elk ge-

[1]) De bronnen, waaruit ik mijn berichten aangaande den toestand van het hof heb geput, zijn te talrijk om ze allen op te noemen. De voornaamste zijn de depêches van Barillon, Citters, Ronquillo en Adda, de Reizen van den groot-hertog Cosmus, de werken van Roger North, de Dagboeken van Pepys, Evelyn en Teonge en de Gedenkschriften van Grammont en Reresby.

deelte der stad afspraken te kunnen treffen en tegen zeer geringe kosten een gezelligen avond door te brengen was zoo groot, dat het gebruik al spoedig toenam. Elk lid der hoogere en middelklasse ging dagelijks naar zijn koffiehuis, om het nieuws te hooren en te bespreken. Ieder koffiehuis bezat een of meer redenaars, wier welsprekendheid de menigte met bewondering aanhoorde en die al spoedig werden, wat men de dagbladschrijvers van onzen tijd genoemd heeft — een vierde rijksstand. Het hof had deze toenemende macht in den staat sedert lang met bezorgdheid aangezien. Onder Danbys bestuur had men zelfs eenmaal beproefd de koffiehuizen te sluiten. Doch lieden van alle partijen misten zoo zeer hun gewone plaatsen van bijeenkomst, dat er een algemeen gemor opging. Het gouvernement durfde niet wagen in strijd met een zoo krachtig en zoo algemeen uitgesproken gevoelen een verbod te handhaven, waarvan de wettigheid wel betwijfeld mocht worden. Sedert dien tijd waren tien jaar verloopen en gedurende die jaren was het aantal en de invloed der koffiehuizen gestadig toenemende geweest. Vreemdelingen maakten de opmerking, dat het koffiehuis het eigenaardige was, waardoor Londen zich van alle andere steden onderscheidde; dat het koffiehuis des Londenaars t'huis was en dat zij, die iemand wenschten op te zoeken, niet vroegen, of hij in de Fleetstraat of in de Kanselarij-laan woonde, maar wel of hij den Griek of den Regenboog bezocht. Niemand was van die plaatsen uitgesloten, die zijn penny op het buffet nederlegde. Evenwel hadden elke stand en elk beroep en elke schakeering van godsdienstige en staatkundige gezindheid hun eigen hoofdkwartieren. Men vond huizen in de nabijheid van Sint Jamespark, waar modegekken bijeenkwamen, het hoofd en de schouders omgolfd door zwarte of vlassige pruiken, niet minder groot dan die, welke thans door den kanselier en den voorzitter van het Lagerhuis gedragen worden. De pruik kwam uit Parijs, even als geheel de overige uitrusting des saletjonkers, zijn geborduurde rok, zijn met kant omzette handschoenen en de sjerp, waarmede zijn broek bevestigd was. De gesprekken, die er gehouden werden, waren in dien toon, die nog lang, nadat hij uit de fatsoenlijke kringen verdwenen was, in den mond van lord Foppington den lachlust der schouwburgbezoekers bleef opwekken [1]). De atmospheer geleek naar die van een parfumeurswinkel. Alle soorten van tabak, met uitzondering alleen van welriekende snuif, werden verfoeid. Als een of andere lompert, met de gebruiken des huizes onbekend, om een pijp vroeg, werd hij door den spottenden lach van het gansche gezelschap en de korte antwoorden der knechts al spoedig overtuigd, dat hij beter zou doen elders te gaan. Ook behoefde hij niet ver te loopen. Want over het algemeen waren de koffiehuizen echte rookhokken en vreemdelingen gaven somtijds hun verbazing te kennen, dat zooveel menschen hun eigen haardsteden verlieten om in eeuwigdurenden damp en

[1]) De voornaamste eigenaardigheid van dezen toon bestond daarin, dat in een groot aantal woorden de *o* als *a* werd uitgesproken. Het woord lord, b. v. werd lard uitgesproken. Lord Sunderland was een volleerd meester in dezen hoftoon, gelijk Roger North het noemt; en Titus Oates bootste die spraak na, in de hoop van daardoor voor een man van de wereld te worden aangezien. Norths Onderzoek, 77, 254.

stank te gaan zitten. Nergens was het rooken meer in den smaak dan in Wills koffiehuis. Dat vermaarde huis, gelegen tusschen Coventgarden en Bowstreet, was aan de fraaije letteren gewijd. Hier liep het gesprek over de wetten der dichtkunst, over de eenheid van plaats en tijd. Men vond er een partij voor Perrault en de moderne en een partij voor Boileau en de oude schrijvers. De eene groep behandelde de vraag, of het Verloren Paradijs niet op rijm had moeten wezen. In een andere groep werd door een wangunstig verzenmaker betoogd, dat het »Geredde Venetië" had uitgefloten moeten worden. Onder geen ander dak was een zoo groote verscheidenheid van personen te zien; graven met ster en kousenband, geestelijken met priesterrokken en beffen, brooddronken studenten van den Tempel, opgeschoten jongens van de hoogescholen, vertalers en bladwijzersamenflansers in versleten duffels. Het grootste gedrang was steeds in de nabijheid van den zetel, waar John Dryden zijn plaats had. Des winters was die zetel altoos in het warmste hoekje van den haard; des zomers gewoonlijk op het balkon. Men achtte het een voorrecht een buiging voor hem te mogen maken en naar zijn gevoelen over het laatste treurspel van Racine of over Bossu's verhandeling over epische dichtkunst te mogen luisteren. Een snuifje uit zijn doos was een eer, groot genoeg om een jeugdigen, dweepzieken vereerder het hoofd op hol te maken. Er waren ook koffiehuizen, waar de voornaamste geneesheeren geraadpleegd konden worden. Dochter John Radcliffe, die in 1685 de uitgebreidste praktijk van gansch Londen bezat, kwam dagelijks op het uur, dat de beurs vol was, van zijn huis in Bowstreet (destijds tot het deftige gedeelte der hoofdstad behoorende) naar Garraway's koffiehuis en was daar, omringd van heelmeesters en apothekers, aan een bijzondere tafel te vinden. Er waren puriteinsche koffiehuizen, waar geen vloek gehoord werd en waar sluikharige redenaars in gemaakte neustaal over uitverkorenheid en verwerping redeneerden; joodsche koffiehuizen, waar zwartoogige geldwisselaars van Venetië en Amsterdam elkander begroetten; en papistische koffiehuizen, waar naar de meening van goede protestanten de jezuïten bij hun gelag plannen tot het ontsteken van een nieuwen grooten brand beraamden en zilveren kogels goten om den koning dood te schieten [1]).

Deze gezellige gewoonten hadden geen geringen invloed op de vorming van het karakter van den toenmaligen Londenaar. Hij was inderdaad een gansch ander wezen dan de engelsche landbewoner. Destijds bestond het drukke verkeer niet, dat thans tusschen die twee klassen plaats heeft. Slechts zeer voorname personen plachten het jaar tusschen de hoofdstad en het land te verdeelen. Weinig esquires kwamen driemaal in hun leven naar de hoofdstad. Evenmin was het nog de gewoonte van alle vermogende

[1]) Lettres sur les Anglais; Tom Browns Reis; Wards Bespieder van Londen. De Aard van het koffiehuis, 1673; Reglementen en bepalingen van het koffiehuis, 1674; De koffiehuizen verdedigd, 1675; Hekeldicht tegen de koffie; Noths Onderzoek, 138; Leven van Guildford, 152; Leven van sir Dudley North, 149; Leven van Dr. Radcliffe, uitgegeven door Curll, in het jaar 1715. De levendigste beschrijving van Wills koffiehuis komt in de »Stadmuis en de Landmuis" voor. In Halsteads beknopte geslachtsbeschrijvingen, die in 1685 gedrukt werden, vindt men een merkwaardige plaats over den invloed der koffiehuis-redenaars.

burgers, om elken zomer, gedurende eenige weken, de versche lucht van velden en bosschen te gaan genieten. Een cockney [1]) had in een landelijk dorpje niet minder bekijks dan zoo hij in een kraal van Hottentotten was verzeild geraakt. Verscheen daarentegen een landheer van Lincolnshire of van Shropshire in Fleetstreet, hij was van de aldaar inheemsche inwoners even gemakkelijk te onderscheiden, alsof hij een Turk of een Maleijer geweest was. Zijn kleeding, zijn gang, zijn tongval, de wijze, waarop hij voor de winkels gaapte, door de goten struikelde, tegen sjouwerlui aanliep of onder de dakgoten staan bleef, deed hem dadelijk als het allergeschiktste slachtoffer kennen voor de kunstgrepen van afzetters en spotvogels. IJzervreters drongen hem in de goten; huurkoetsiers bekladden hem van het hoofd tot de voeten met slijk; dieven onderzochten in volmaakte veiligheid de wijde ruimte der zakken van zijn mantel, terwijl de glansrijke vertooning van den optocht van den lord maire hem in roerlooze verrukking hield. Oplichters, nog stram van de kastijding, hun ter gerechtsplaats toegediend, zochten met hem in kennis te komen en schenen hem de eerlijkste en vriendelijkste menschen, die hij ooit gezien had. Geblankette vrouwen, het uitvaagsel van de Lewknerlaan en Whetstonepark gaven zich bij hem voor gravinnen en hofdames uit. Vroeg hij den weg naar St. James, zijn wegwijzers zonden hem naar Mile-end. Trad hij een winkel in, dadelijk werd hij voor den kooper gehouden van al wat niemand anders wilde hebben, van reeds gedragen borduursels, van koperen ringen en van horloges, die niet wilden loopen. Bezocht hij eens een voornaam koffiehuis, dra werd hij het doelwit van den onbeschaamden spot der modegekken en van de droge schalkheid der studenten van den Tempel. Verwoed en beledigd keerde hij weldra naar zijn landgoed terug en vond daar in den eerbied, dien hem zijn pachters bewezen en in het verkeer met zijn goede vrienden den besten troost voor de geleden ergernissen en vernederingen Daar gevoelde hij weer, dat hij een groot man was; daar zag hij nooit iemand boven zich staan, dan alleen als hij bij de zitting der assises zijn plaats naast den rechter op de bank innam, of als hij bij de wapenschouwing der landweer den lord-luitenant begroette.

Moeijelijkheden van het reizen.

De voornaamste oorzaak der onvolkomen vermenging van de verschillende bestanddeelen der maatschappij bestond in de groote bezwaren, waarmede onze voorouders te kampen hadden, om van de eene plaats naar de andere te komen. Van alle uitvindingen, met uitzondering alleen van die van het letterschrift en der drukpers, hebben die, welke tot het verkorten der afstanden strekken, het meest tot de beschaving van ons geslacht medegewerkt. Elke verbetering der middelen van vervoer is niet minder nuttig voor de bevordering van de intellectueele en zedelijke, dan van de stoffelijke belangen des menschdoms en dient niet slechts om den ruilhandel van de verschillende voortbrengselen van natuur en kunst makkelijker te maken, maar tevens ook om allen nationalen en provincialen weerzin weg te nemen en tot nauwer verbinding aller stammen van het

[1]) Spotnaam der stadbewoners, vooral der Londenaars. Een vertroetelde onwetende en luije burger.

menschelijk geslacht te leiden. In de zeventiende eeuw waren de inwoners van Londen, zoodra het er op aan kwam eenig praktisch doel te bereiken, verder van Reading verwijderd, dan zij het thans van Edinburgh zijn en verder van Edinburgh dan van Weenen.

De onderdanen van Karel II waren nochtans niet geheel en al onbekend met de kracht, die in onze dagen een voorbeeldelooze omwenteling in de menschelijke aangelegenheden heeft te weeg gebracht, die vloten in staat gesteld heeft om tegen wind en stroom te varen en bataillons om, begeleid van al hun bagage en hun geschut, met een snelheid als van den vlugsten wedrenner koninkrijken te doorvliegen. De markies van Worcester had onlangs waarnemingen gedaan ten aanzien der uitzettende kracht van door hitte verdunde vloeistof. Na vele proefnemingen was het hem gelukt een ruw stoomwerktuig te bouwen, dat hij een vuur-waterwerk noemde en dat hij als een bewonderenswaardig en hoogst krachtig middel van voortstuwing beschreef [1]). Doch de markies werd van waanzin verdacht gehouden en stond bovendien bekend als papist. Zijn uitvindingen vonden derhalve geen gunstig oor. Zijn vuurwaterwerk kon wellicht stof tot een onderhoud bij een samenkomst der leden van het Koninklijk Instituut geven, maar werd niet tot eenig praktisch einde aangewend. Er bestonden geen spoorwegen, dan alleen eenige weinige van timmerhout gemaakt, die van de mondingen der steenkolengroeven van Northumberland naar de oevers der Tyne voerden [2]). Men had bovendien zeer weinig binnenwaterwegen. Men had, doch met weinig vrucht, enkele pogingen gedaan om de natuurlijke stroomen uit te diepen en te bedijken. Er was nog bijna geen enkele kanaalbouw ontworpen. De Engelschen van dien tijd plachten met gemengde bewondering en moedeloosheid van de ontzaglijke doorsnijding te spreken, door middel van welke Lodelijk XIV den Atlantischen oceaan met de Middellandsche zee verbonden had. Zij vermoedden zeker niet, dat hun eigen land na verloop van weinige geslachten voor rekening van bijzondere ondernemers door kunstmatige rivieren doorsneden zoude zijn, wier lengte viermaal grooter is dan de gezamenlijke lengte van den Theems, de Severn en de Trent.

Slechte staat der wegen.

Het was bijna uitsluitend door middel der groote wegen, dat in den regel, zoowel reizigers als goederen, van de eene plaats naar de andere werden vervoerd; en die groote wegen schijnen veel slechter te zijn geweest, dan men volgens den maatstaf van rijkdom en beschaving, dien de natie reeds bereikt had, zou hebben kunnen verwachten. Zelfs op de best onderhouden rijwegen waren de sporen diep, de hellingen steil en de wegen bij schemerlicht nauwelijks te onderscheiden van de onomheinde heiden en moeraslanden, die aan weerszijde lagen. Ralph Thoresby, de oudheidkenner, was, op den grooten weg naar het noorden, tusschen Barnby-Moor en Tuxford, in gevaar van den weg af te dwalen en deed dit werkelijk tusschen Doncaster en York [3]). Pepys en zijn vrouw, die met eigen rijtuig reisden, raakten tusschen Newbury en Reading van den weg af. In den loop van diezelfde reis verdwaalden zij weder op korten afstand van Salisbury en het

[1]) Eeuw der uitvindingen, 1663, N°. 68.
[2]) Norths Leven van Guildford, 136.
[3]) Thoresby's Dagboek, 21 October 1680, 3 Augustus 1712.

scheelde weinig, of zij hadden den nacht in het open veld moeten doorbrengen [1]). Slechts bij schoon weder kon de geheele breedte van den weg door rijtuigen bereden worden. Ter rechter en ter linker zijde lag meestal diepe modder, waar in het midden slechts een smalle strook vasten grond uitstak [2]). Dan vonden menigvuldige opstoppingen en twisten plaats en het pad was soms langen tijd versperd door voerlieden, die niet voor elkander wilden wijken. Bijna dagelijks gebeurde het, dat koetsen in den modder bleven steken, tot er een span vee van de eene of andere naburige hofstede aangebracht kon worden om ze uit het slijk te trekken. In het slechte jaargetijde had de reiziger nog veel ernstiger ongemakken te verduren. Thoresby, die dikwerf tusschen Leeds en de hoofdstad reisde, heeft in zijn Dagboek een reeks van ondervonden gevaren en rampen opgeteekend, zoo als men ze zich nauwelijks van een tocht naar de IJszee, of naar de woestijn van Sahara zou voorstellen. Bij een zoodanige gelegenheid vernam hij, dat tusschen Ware en Londen een overstrooming had plaats gehad, dat sommige reizigers hun leven al zwemmende hadden moeten redden en dat een mars-kramer bij de poging om er over te komen verdronken was. Ten gevolge van deze tijdingen verliet hij den grooten weg en werd dwars over eenige weilanden gevoerd, waar hij genoodzaakt was tot aan den rand van den zadel door het water te rijden [3]). Bij een andere reis ontkwam hij slechts met moeite aan het gevaar van door een overstrooming van de Trent te worden weggevoerd. Daarna moest hij uithoofde van den toestand der wegen vier dagen lang te Stamford blijven en waagde toen eerst zijn weg te vervolgen, omdat veertien leden van het Huis der Gemeenten, die te zamen met gidsen en met talrijk gevolg naar het parlement gingen, hem in hun gezelschap opnamen [4]). Op den weg door Derbyshire [5]) verkeerden de reizigers steeds in gevaar den hals te breken en waren dikwerf genoodzaakt af te stijgen en hun dieren bij den teugel te leiden [6]). De heerbaan door Wallis naar Holyhead was in zulk een toestand, dat in 1685 een onderkoning, die naar Ierland ging, vijf uren noodig had om den afstand van St. Asaph naar Conway, die veertien mijlen bedraagt, af te leggen. Tusschen Conway en Beaumaris moest hij het grootste gedeelte van den weg te voet afleggen, terwijl zijn gemalin op een draagbaar verder gebracht werd. Het kostte de grootste moeite en de hulp van veler handen hem zijn koets in haar geheel achterna te brengen. Gewoonlijk werden de rijtuigen te Conway uit elkander genomen en op de schouders van sterkgespierde Walische boeren naar de zeeëngte van Menaï gedragen [7]). In sommige gedeelten van Kent en Sussex konden des winters slechts de sterkste paarden door den modder heen komen, waar zij bij iedere schrede diep inzonken, De markten waren dikwerf verscheiden maanden achtereen onbereikbaar. Men beweerde, dat de veldvruchten soms in de

[1]) Dagboek van Pepys, 12 en 16 Junij 1668.
[2]) Dagboek van Pepys, 28 Februari 1660.
[3]) Thoresby's Dagboek, 17 Mei 1695.
[4]) Dezelfde, 27 December 1708.
[5]) Welk graafschap zeer bergachtig is.
[6]) Reis door Derbyshire, door J. Browne, zoon van Sir Thomas Browne, 1662. Cottons Hengelaar, 1676.
[7]) Briefwisseling van Hendrik, graaf van Clarendon, 31 Dec. 1685, 1 Jan. 1685.

eene plaats aan bederf overgelaten werden, terwijl op weinige mijlen afstands van daar veel minder aanvoer dan navraag was. Alle rijtuigen op raderen werden in dezen omtrek over het algemeen door ossen voortgetrokken [1]). Toen prins George van Denemarken bij nat weder het prachtige kasteel van Petworth bezocht, bracht hij zes uren door om een afstand van negen mijl af te leggen en het was noodig, dat een aantal stevige knapen aan weerszijde van zijn koets liepen om die te ondersteunen. Van de rijtuigen, waarin zijn gevolg gevoerd werd, werden verscheidene omgeworpen en beschadigd. Er is een brief van een der heeren van zijn gevolg bewaard gebleven, waarin de ongelukkige hoveling klaagt, dat hij in veertien uur geen enkel maal was afgestegen, behalve als zijn koets omgevallen of in den modder was blijven steken [2]).

De gebrekkige toestand der wetten schijnt een der hoofdoorzaken van den slechten staat der wegen te zijn geweest. Iedere gemeente was gehouden om de over haar gebied loopende wegen te herstellen. De boeren moesten te dien einde gedurende zes dagen van het jaar kosteloos hun arbeid leenen. Was dit niet toereikend, dan werden loon-arbeiders gebezigd en de kosten door een gemeentelijken omslag gedekt. Een heerweg, die twee groote steden met elkander verbindt, op kosten van de tusschen beiden wonende landlieden, is blijkbaar onrechtvaardig; en van deze onrechtvaardigheid leverde vooral de groote heerweg naar het Noorden, die zeer arme en schaarsch bevolkte streken doorsneed om zeer welvarende en volkrijke streken met elkander te verbinden, een treffend voorbeeld op. Inderdaad, het was de gemeenten van Huntingdonshire niet mogelijk een weg te onderhouden, die voor het drukke verkeer tusschen het West-riding [3]) van Yorkshire en Londen moest dienen. Kort na de Restauratie trok dit bezwaar de aandacht van het parlement en er werd een wet, de eerste onzer talrijke tolboomwetten, aangenomen, waarbij de heffing van een matigen tol van reizigers en van goederen werd verordend ten einde sommige gedeelten van deze belangrijke verbindingslijn in bruikbaren staat te houden [4]). Doch deze nieuwigheid verwekte veel gemor en de overige groote heerbanen, die naar de hoofdstad leidden, bleven nog langen tijd onder het oude stelsel. Eindelijk werd verandering in dat stelsel gebracht, schoon niet zonder groote moeite. Want onrechtvaardige en onverstandige belastingen, waaraan de menschen gewoon zijn, worden dikwerf veel gewilliger gedragen dan de billijkste nieuwe belasting. Eerst nadat een groot aantal slagboomen met geweld omvergehaald en krijgslieden in vele plaatsen gedwongen waren geweest tegen het volk op te treden; eerst nadat veel bloed vergoten was, werd een geschikt stelsel ingevoerd [5]). Langzamerhand zegevierde de rede

---

[1]) Postlethwaite's Woordenboek: wegen; Geschiedenis van Hawkhurst in de Bibliotheca Topographica Britannica.

[2]) Jaarboeken van Koningin Anna, 1703. Appendix N°. 3.

[3]) Yorkshire is verdeeld in drie districten, ridings genaamd: het noord-, oost- en west-riding.

[4]) Wetten, 15 j. v. Karel II, 1e hoofdstuk.

[5]) De gebreken van het oude stelsel zijn in talrijke verzoekschriften, die in het dagboek van het Huis der Gemeenten van 1725/6 voorkomen, ten duidelijkste uiteen-

over het vooroordeel en ons eiland is tegenwoordig in alle richtingen doorkruist door tolboomwegen, ter lengte van nagenoeg dertig duizend mijlen.

Op de beste straatwegen werden zware goederen in den tijd van Karel II over het algemeen door geregelde diensten van vrachtwagens vervoerd. In het stroo dier voertuigen nestelden zich een aantal passagiers, die de middelen niet bezaten om per as of te paard te reizen en die door lichaamsgebreken of door de zwaarte hunner bagage verhinderd waren den weg te voet af te leggen. De kosten voor deze wijze van vervoer van zware goederen waren ontzettend. De vracht van Londen naar Birmingham kostte zeven p. st. per ton; van Londen naar Exeter twaalf p. st. per ton [1]). Dit was ongeveer vijftien pence per ton voor iedere mijl; een derde meer dan later voor het vervoer over tolwegen gerekend werd en vijftienmaal meer dan thans door de spoorwegmaatschappijen wordt gevorderd. De kosten van vervoer van vele nuttige artikelen stonden gelijk met een verbodsbelasting. Steenkolen vooral waren nergens te zien, dan in de streken, waar zij opgedolven werden of waar zij ter zee aangevoerd konden worden; ook werden zij in het zuiden van Engeland niet anders genoemd dan zeekolen.

Op bijwegen en vooral ten noorden van York en ten westen van Exeter werden de goederen door lange treinen van pakpaarden gedragen. Deze sterke en geduldige dieren, wier ras thans uitgestorven is, werden door een klasse van menschen begeleid, die veel schijnen gehad te hebben van de spaansche muildierdrijvers. Reizigers van geringen stand waren veeltijds blijde een reis te kunnen afleggen, gezeten op een pakzadel tusschen twee manden, en onder de hoede van deze onverschrokken leidslieden. De kosten van deze wijze van reizen waren gering. Maar de karavaan ging slechts stapvoets voort en des winters was de koude somtijds ondraaglijk [2]).

De rijken reisden gewoonlijk in hun eigen rijtuigen, met ten minste vier paarden. Cotton, de luimige dichter, wilde eens met een enkel tweespan van Londen naar den Peak reizen, doch, te St. Albans gekomen, zag hij in, dat de reis onuitstaanbaar vervelend zou zijn en veranderde zijn plan [3]). Een koets met zes paarden wordt in onze dagen niet anders gezien dan bij optochten. Dat zoodanige equipages zoo dikwerf in oude boeken voorkomen, kan ons derhalve al licht in dwaling doen vervallen. Wij houden voor weelde, wat inderdaad het gevolg was van een zeer onaangename noodzakelijkheid. In de tijden van Karel II reisde men met zes paarden, omdat men, met minder bespanning reizende, in groot gevaar verkeerde van in den modder te blijven steken. En zelfs zes paarden waren niet altoos toereikend. Vanbrugh beschreef, een geslacht later, in zeer luimigen trant de wijze, waarop een pas tot lid van het parlement verkozen landedelman de reize naar Londen aflei. Bij die gelegenheid kon de uiterste krachtsinspanning

---

gezet. Welke woedende tegenkanting de invoering van het nieuwe stelsel ondervond, kan men uit het Gentlemens Magazijn van 1749 zien.

[1]) Postlethwaite's Woordenboek: wegen.

[2]) Loidis en Elmete. Marshalls Landhuishoudkunde in Engeland. In 1739 kwam Roderick Random op een pakpaard van Schotland naar Newcastle.

[3]) Cottons Epistel aan J. Bradshaw.

van zes paarden, waaronder twee ploegpaarden, de familiekoets niet voor het lot behoeden van in een modderpoel te blijven vastzitten.

Diligences. De openbare middelen van vervoer waren in de jongste tijden aanmerkelijk verbeterd. Gedurende de jaren, die onmiddellijk op de Restauratie volgden, werd de weg tusschen Londen en Oxford in twee dagen tijds door een diligence afgelegd. De passagiers brachten den nacht te Beaconsfield door. In het voorjaar van 1660 werd echter een groote en gewaagde nieuwigheid beproefd. Er werd bekend gemaakt, dat een rijtuig, de Vliegende wagen genaamd, tusschen zonsopgang en zonsondergang de gansche reize zou afleggen. Deze stoute onderneming werd door de hoofden der hoogeschool tot het onderwerp eener plechtige beraadslaging gemaakt en goedgekeurd; terwijl ze overigens dezelfde soort van belangstelling schijnt te hebben gaande gemaakt, als in onzen tijd door de opening van een nieuwen spoorweg wordt gewekt. De vice-kanselier kondigde in een in alle openbare plaatsen aangeslagen bekendmaking uur en plaats van het vertrek af. De proefneming slaagde volkomen. Des ochtends ten zes ure zette zich de wagen, aan de voorzijde van het aloude Allerzielen-college, in beweging en te zeven ure des avonds waren de moedige gentlemen, die de eerste kansen hadden gewaagd, gezond en wel aan hun herberg te Londen afgestapt [1]). De naijver der andere hoogeschool werd opgewekt en weldra werd een diligence in dienst gesteld, die de passagiers in één dag van Cambride naar de hoofdstad overbracht. Op het einde der regeering van Karel II liepen vliegende wagens driemaal 's weeks van Londen naar de voornaamste steden. Maar geen passagierswagen, ja zelfs geen vrachtwagen schijnt naar het noorden verder dan tot York of naar het westen verder dan tot Exeter te zijn gegaan. De gewone dagreis van een vliegenden wagen was des zomers ongeveer vijftig, maar des winters, als de wegen slecht en de nachten lang waren, weinig meer dan dertig mijl. De wagens van Chester, York en Exeter bereikten Londen gedurende het schoone jaargetijde doorgaans op den vierden, maar met kerstmis niet voor den zesden dag. De passagiers, voor zes was er plaats, zaten binnen in het rijtuig. Want er gebeurden zoo dikwerf ongelukken, dat het allergevaarlijkst geweest zou zijn boven op te gaan zitten. De gewone passagiersvracht bedroeg des zomers ongeveer twee en een halve penny per mijl en des winters iets meer [2]).

Deze trant van reizen, die door de Engelschen van onzen tijd ondraaglijk langzaam geacht zoude worden, scheen onzen voorouders verwonderlijk, ja, onrustbarend snel toe. In een werk, dat weinige maanden voor den dood van Karel II werd uitgegeven, worden de vliegende wagens geroemd als verre verheven boven alle soortgelijke voertuigen, die men tot dus verre in de gansche wereld ooit gekend had. Met bijzonderen lof wordt van hun snelheid gewaagd, die zegevierend vergeleken wordt met den tragen gang der postwagendiensten op het vasteland. Doch te gelijk met zulke lofspraken deden zich ook klagende en scheldende stemmen hooren. De belangen van allerhande klassen waren door de instelling der nieuwe dilligences benadeeld

[1]) Anthony a Woods Levensbeschrijving, door hem zelf beschreven.

[2]) Chamberlayne's Staat van Engeland, 1684. Zie ook de lijst der post- en vrachtvoertuigen, aan het einde van het werk getiteld: Angliæ Metropolis, 1690.

geworden; en zoo als gewoonlijk, waren velen uit louter domheid en hardnekkigheid geneigd om zich tegen de nieuwe instelling te verzetten, alleen omdat ze nieuw was. Heftig betoogde men, dat deze wijze van vervoer noodlottig zoude worden voor de veredeling van het paardenras en voor de edele rijkunst, dat de Theems, die sedert lang een voorname kweekschool voor zeelieden geweest was, ophouden zou het eerste verbindingsmiddel van Londen stroomopwaarts naar Windsor en stroomafwaarts naar Gravesend te zijn; dat honderden van zadel- en sporenmakers te gronde zouden gaan; dat tallooze herbergen, waar reizigers te paard gewoon geweest waren af te stijgen, zonder gasten zouden blijven en niets meer zouden opbrengen; dat de nieuwe rijtuigen des zomers te warm en des winters te koud waren; dat zieken en schreeuwende kinderen den passagiers deerlijken overlast berokkenden; dat de wagen somtijds de herberg zoo laat bereikte, dat het onmogelijk was 's avonds te eten en somtijds zoo vroeg vertrok, dat het onmogelijk was een ontbijt te krijgen. Op deze gronden werd ten ernstigste aangeraden geen openbaren wagen te veroorlooven met meer dan vier paarden te rijden, meer dan eenmaal 's weeks te vertrekken, of meer dan dertig mijlen daags af te leggen. Werden zulke regelen ingevoerd, dan, hoopte men, zouden allen, met uitzondering slechts van zieken en gebrekkigen, tot de vroegere wijze van reizen terugkeeren. Verzoekschriften, waarin gevoelens als deze vervat waren, werden door verscheiden gilden der City van Londen, door een aantal provincie-steden en door de rechterlijke overheden van verscheiden graafschappen den koning in de geheime raadzittingen aangeboden. Wij glimlachen over deze bijzonderheden. Het is niet onmogelijk, dat onze nakomelingen op hun beurt zullen glimlachen, als zij de geschiedenis van den tegenstand lezen, die door hebzucht en vooroordeel tegen de verbeteringen der negentiende eeuw gericht werd [1]).

Hoe aanlokkelijk de vliegende wagens ook waren, nochtans bleven mannen, die een goede gezondheid en een krachtig gestel bezaten, de gewoonte behouden om lange reizen te paard af te leggen. Wenschte de reiziger met spoed voort te gaan, dan reed hij per post. Versche rijpaarden en gidsen waren langs al de groote heerwegen, op geschikte afstanden te verkrijgen. De kosten bedroegen drie pence per mijl voor elk paard en vier pence per station voor den gids. Op deze wijze kon men, als de wegen goed waren, langen tijd even snel reizen als met eenige andere in Engeland bekende gelegenheid, tot dat de stoomkracht tot het vervoer van rijtuigen gebezigd werd. Postrijtuigen bestonden nog niet; ook konden zij, die in hun eigen koetsen reisden, in den regel geen verwisseling van paarden erlangen; de koning echter en de hoogste staatsbeambten waren bevoegd versche paarden te eischen. Op die wijze reisde Karel gewoonlijk in één dag van Whitehall naar Newmarket, een afstand van ongeveer vijf en-twintig mijl door vlak land; en dit werd door zijn onderdanen voor een bewijs van groote onvermoeibaarheid gehouden Evelyn legde denzelfden weg in het gezelschap

[1]) John Cressets redenen waarom de postwagens behooren afgeschaft te worden, 1672. Deze redenen werden later in een verhandeling opgenomen, getiteld: »het groote belang van Engeland aangetoond," 1673 Cressets aanval op de postwagens heeft eenige antwoorden uitgelokt, die ik geraadpleegd heb.

van den lord-thesaurier Clifford af; het rijtuig werd getrokken door zes paarden, die te Bishof-Stortford en daarna te Chesterford verwisseld werden. De reizigers bereikten Newmarket des nachts. Zulk een wijze van vervoer schijnt als een zeldzame, slechts voor vorsten en ministers weggelegde weelde beschouwd te zijn geweest [1]).

Straatroovers. Op welke wijze echter de reizigers hun weg mochten afleggen, steeds liepen zij groot gevaar van aangehouden of geplunderd te worden, tenzij zij talrijk en goed gewapend waren De straatroover te paard, een schavuit, die ons geslacht slechts uit boeken bekend is, was op elke heerbaan te vinden. De onbebouwde streken langs de groote wegen van Londen werden door deze soort van roovers bij voorkeur verontrust. De heide van Hounslow, langs den grooten weg naar het westen en het gemeenteland van Finchley, langs den grooten weg naar het noorden, waren wellicht de meest beruchte van deze streken. De studenten van Cambridge beefden, zelfs op klaarlichten dag, als zij het woud van Epping naderden. Menigmaal gebeurde het, dat zeelieden, pas te Chatham afbetaald, gedwongen werden hun beurzen af te geven op Gadshill, dezelfde plek, die reeds honderd jaren te voren door den grootsten der dichters als het tooneel der rooverijen van Falstaff beroemd werd gemaakt. De overheid schijnt somtijds niet geweten te hebben, hoe zij tegen de roovers te werk zou gaan. Nu eens werd in de Gazette aangekondigd, dat verscheiden personen, die onder hevige verdenking lagen van struikroovers te zijn, maar tegen wie geen voldoende bewijzen voorhanden waren, te Newgate in hun rijkleederen ten toon zouden worden gesteld; ook hun paarden zouden vertoond worden; en alle gentlemen, die uitgeschud waren, werden uitgenoodigd deze eigenaardige tentoonstelling te komen bezoeken. Een andermaal werd een roover van staatswege kwijtschelding van straf beloofd, zoo hij eenige ruwe diamanten van onmetelijke waarde wilde terug brengen, waarvan hij zich, bij het aanhouden der maalkoets van Harwich had meester gemaakt. Weinig tijds daarna verscheen een andere proclamatie, waarbij de herbergiers gewaarschuwd werden, dat het bestuur het oog op hen hield. Hun misdadige medewerking, zeide men, stelde de roovers in staat ongestraft de wegen onveilig te maken. Dat deze vermoedens niet zonder grond waren, blijkt uit de laatste woorden, ter strafplaats uitgesproken door sommige tot inkeer gekomen roovers, welke door de herbergiers bijna op gelijke wijze schijnen te zijn gediend geweest, als Gibbet door Farquhars Bonifacius geholpen werd [2]).

Voor het welslagen en zelfs voor de veiligheid des straatroovers was het een eerst vereischte, dat hij een koen en bedreven ruiter was en dat zijn manieren en zijn voorkomen zoodanig waren, als den berijder van een schoon paard betaamt. Hij was dus een heer in het gild der dieven; hij verscheen in fatsoenlijke koffie- en speelhuizen en ging op de renbaan weddenschappen

[1]) Chamberlayne's Staat van Engeland, 1684. North's Onderzoek, 105. Evelyns Dagboek, 9 en 10 October 1671.

[2]) Zie de London-Gazette, 14 Mei 1677, 4 Augustus 1687, 5 December 1687. De laatste bekentenis van Augustinus King, die, de zoon van een bekend geestelijke en te Cambridge opgevoed, in Maart 1688 te Colchester werd opgehangen, is zeer merkwaardig.

met deftige heeren aan [1]). Somtijds was hij ook werkelijk een man van goede afkomst en opvoeding. Aan de namen van vrijbuiters van deze soort verbonden zich dus en verbinden zich wellicht nog allerlei romaneske voorstellingen; het volk luisterde gretig naar verhalen van hun woestheid en vermetelheid, hun grootmoedigheid en goedertierenheid, hun minnarijen, hun wonderbare verlossingen, hun vreeselijke worstelingen en hun manmoedig gedrag voor de rechtbank en op de beulskar. Zoo verhaalde men van William Nevison, den grooten roover van Yorkshire, dat hij van alle veehandelaars uit het noorden [2]) een driemaandelijksche belasting hief en daarvoor niet slechts zelf hen ongedeerd liet, maar hen ook tegen alle andere dieven beschermde; dat hij den reizigers op de allerbeleefdste wijze de beurzen afvroeg; dat hij onbekrompen met de armen deelde, wat hij den rijken had ontnomen; dat zijn leven eenmaal door 's konings genade gespaard bleef; doch dat hij op nieuw zijn geluk beproefde en eindelijk in 1685 aan de galg van York zijn leven eindigde [3]). Men verhaalde, hoe Claude Duval, de fransche page van den hertog van Richmond, de heerbaan koos, kapitein eener geduchte bende werd, en de eer had boven op de lijst te staan in een koninklijke proclamatie tegen beruchte misdadigers; hoe hij aan het hoofd zijner schaar het rijtuig eener dame aanhield, waarin zich een buit van vierhonderd p. st. bevond; hoe hij daarvan slechts een honderd nam en de schoone eigenares het overige liet vrijkoopen door met hem op de heide een coranto te dansen; hoe zijn levendige hoffelijkheid de harten aller vrouwen won; hoe de vaardige wijze, waarop hij zwaard en pistool hanteerde, hem bij alle mannen gevreesd maakte; hoe hij eindelijk in 1670, door wijn overmand, gegrepen werd; hoe dames van hoogen rang hem in de gevangenis bezochten en met tranen om lijfsbehoud voor hem smeekten; hoe de koning hem gratie zou hebben verleend, had niet de rechter Morton, de schrik der straatroovers, zich daartegen verzet en gedreigd, dat hij zijn ambt zou neerleggen, wanneer de wet niet ten volle werd nageleefd, en hoe het lijk na de terechtstelling in staatsie werd nedergelegd, met alle pracht van wapenschilden, waskaarsen, kripbehangsel en rouwdragers, totdat dezelfde hardvochtige rechter, die zich tegen de genade der kroon verzet had, beambten zond om de lijkdienst te storen [4]). In deze anekdoten is zeker veel

[1]) *Mikgoed.* Heb ik, mijnheer, uw gelaat niet in Wills koffiehuis gezien?
Galg. Ja, mijnheer, en bij White ook. — »Des saletjonkers List."

[2]) Weilicht het grootste gedeelte van het slachtvee, dat te Londen ter markt kwam, werd uit het noorden derwaarts aangevoerd.

[3]) Gents Geschiedenis van York. Een andere vrijbuiter van deze soort, zekere Biss, werd in 1695 te Salisbury opgehangen. In een ballade, die in de Pepysiaansche bibliotheek voorhanden is, laat men hem zich op de volgende wijze tegen den rechter verdedigen:

»What say you now, my honoured lord,
What harm was there in this;
Rich wealthy misers were abhorred
By brave, freehearted Biss [*]).

[*]) Wat zegt gij nu, geëerde lord, — Wat kwaad was daar nu in? — Slechts rijke gierigaards werden gehaat, — Door den dapperen, groothartigen Biss.

[4]) Popes's Gedenkschriften van Duval, uitgegeven onmiddellijk na de ter dood brenging.

verdichts, intusschen zijn ze daarom de aandacht niet onwaardig; want het is een onbetwistbaar en belangrijk feit, dat zulke vertelselen door onze voorouders gretig aangehoord en gaarne geloofd werden.

Logementen. De velerlei gevaren, waardoor de reiziger omringd was, werden door de duisternis grootelijks vermeerderd. Over het algemeen wenschte hij dus des nachts de bescherming van een veilig dak te genieten en zoodanige bescherming was zonder moeite te krijgen. Sedert zeer vroege tijden reeds waren de engelsche herbergen beroemd geweest. Onze eerste groote dichter had al beschreven, welke voortreffelijke huisvesting zij den pelgrims der veertiende eeuw aanboden. Negen en twintig personen met hun paarden konden in de ruime vertrekken en stallen van den Tabbaard te Southwark plaats vinden. De spijzen waren uitmuntend en de wijnen zoo, dat ze tot rijkelijk drinken verlokten. Twee honderd jaar later, onder de regeering van Elizabeth, gaf William Harrison een levendige beschrijving van den overvloed en de gemakken, die men in de groote logementen vond. Het vasteland van Europa, zeide hij, had niets dergelijks aan te toonen. Daar waren er sommige, waar twee drie honderd gasten met hun paarden zonder eenige zwarigheid kost en huisvesting konden bekomen. Het beddegoed, het behangsel en vooral de overvloed van schoon en fijn linnengoed, gaven reden tot bewondering. De tafels werden dikwijls met kostbaar zilvergoed gedekt. Ja, daar waren zelfs uithangborden, die dertig of veertig p. st. gekost hadden. In de zeventiende eeuw kon Engeland op een overvloed van voortreffelijke logementen van alle soort roemen. In kleine dorpen vond de reiziger veelal een herberg, zoo als Walton ze beschreven heeft, waar de steenen vloer schoon geboend was, de muren met volksliedjes beplakt waren, waar de beddelakens een lavendelgeur hadden en waar een helder vuur, een kan goede ale en een schotel versche vorens uit de naburige beek, tegen geringe betaling verkrijgbaar waren. In de groote inrichtingen van dien aard vond men bedden met zijden behangen, voortreffelijke gerechten en bordeauxwijn zoo goed als er ergens in Londen gedronken werd [1]). Ook de kasteleins, zeide men, waren niet als andere kasteleins. Op het vasteland was de huiswaard de tiran dergenen, die over zijn drempel traden. In Engeland was hij hun dienaar. Een Engelschman was nooit beter thuis, dan wanneer hij in een logement zich op zijn gemak zette. Zelfs vermogende lieden, die zich in hun eigen huizen alle weelde konden verschaffen, hadden dikwerf de gewoonte hun avonden in de gelagkamer van de een of andere naburige uitspanning door te brengen. Zij schijnen gedacht te hebben, dat nergens zooveel gemak en vrijheid te genieten viel. Dit gevoelen bleef gedurende vele geslachten een eigenaardige trek der natie. De vrijheid en vroolijkheid in de herbergen bleef langen tijd ruime stof voor onze roman- en toneeldichters opleveren. Johnson betuigde, dat een voorzittersstoel in de herberg een troon van menschelijke gelukzaligheid was; en Shenstone klaagde bescheiden zijn leed, dat geen bijzondere woning, hoe bevriend men er ook zijn mocht,

[1]) Zie de voorrede tot de Verhalen van Canterbury; Harrisons Gesehiedkundige Beschrijving van Grootbritanje en Pepys Beschrijving zijner reize in den zomer van 1688. De voortreffelijkheid der engelsche logementen wordt ook in de reizen van den groothertog Cosmus vermeld.

den wandelaar een zoo warme verwelkoming gaf, als men in een herberg kon vinden.

In onze hedendaagsche hôtels zijn vele gemakken te vinden, welke in de zeventiende eeuw te Whitehall en te Hamptoncourt onbekend waren. Evenwel staat vast, dat de verbeteringen in onze openbare verblijfplaatsen over het geheel volstrekt geen gelijken tred met de verbetering onzer wegen en middelen van vervoer hebben gehouden. En dit is niet vreemd; want blijkbaar moeten, zoo men aanneemt, dat alle overige tijdsomstandigheden in gelijke verhouding staan, de logementen het best wezen, daar waar de middelen van vervoer het slechtst zijn. Naarmate er sneller gereisd wordt, heeft de reiziger minder behoefte aan het bestaan van talrijke aangename rustplaatsen langs den weg. Voor honderdzestig jaar moest iemand, die uit een afgelegen graafschap naar de hoofdstad ging, onderweg doorgaans van twaalf tot vijftien maaltijden en vijf of zesmaal nachtverblijf houden en was het een voornaam persoon, dan verwachtte hij goede, ja weelderige maaltijden en uitnemende huisvesting Tegenwoordig vliegen wij bij het licht van een enkelen winterdag van York of Exeter naar Londen. Thans is het dus een zeldzaamheid, dat een reiziger zich onderweg ophoudt, alleen om rust of verversching te zoeken. Honderden uitmuntende logementen zijn dien ten gevolge geheel in verval geraakt. Binnen korten tijd zullen goede huizen van dien aard behalve in plaatsen, waar men verwachten mag, dat reizigers door zaken of genoegens zullen worden opgehouden, nergens meer te vinden zijn.

Brievenpost. De wijze, waarop de briefwisseling tusschen ver van elkander gelegen oorden onderhouden werd, zal wellicht het tegenwoordig geslacht een glimlach afpersen, maar zou desniettemin de bewondering en den naijver van de beschaafde natiën der oudheid of van de tijdgenooten van Raleigh en Cecil hebben gaande gemaakt. Een ruwe en onvolmaakte inrichting van posterijen voor het vervoer van brieven was door Karel I ingesteld en door den burgeroorlog weder vernietigd. Tijdens de republiek werd dit ontwerp weder opgevat. Onder de restauratie werden de opbrengsten der posterijen na aftrek van alle uitgaven den hertog van York toegekend. Op de meeste heerwegen werden de brievenmalen slechts om den anderen dag verzonden en ontvangen. In Cornwall, in de moerassen van Lincolnshire, op de heuvels en in de valleijen van Cumberland werden de brieven slechts eenmaal 's weeks uitgedeeld. Gedurende een koninklijken omtocht evenwel, werd een dagelijksche post naar de plaats gezonden, waar het hof verblijf hield. Er bestond ook een dagelijksch postverkeer tusschen Londen en de Duinen [1]) en hetzelfde voorrecht viel somtijds ook aan Tunbridge-Wells en aan Bath ten deel in het saisoen, dat deze plaatsen met drukke bezoeken van grooten vereerd waren. De brieventassen werden dag en nacht, met een snelheid van ongeveer vijf mijl in het uur, te paard verder gebracht [2]).

---

[1]) Een gedeelte der kust van Kent met eenige havens en ankerplaatsen, waar de meeste schepen van het vasteland aankwamen en vertrokken. Dover, Deal en Sandwich behooren tot deze streek.

[2]) Wetten van het 12e jaar van Karel II, hoofdstuk 35. Chamberlayne's Staat van

De opbrengsten dezer inrichting bestonden niet enkel in de briefporten. De posterij alleen bezat het recht om postpaarden te leveren en uit de zorg, waarmede dit monopolie bewaakt werd, mogen wij afleiden, dat het voordeelig bevonden werd [1]). Had echter een reiziger een half uur gewacht, zonder dat hem paarden verschaft werden, dan mocht hij er huren, waar hij verkoos.

De bevordering van het brievenverkeer tusschen de verschillende gedeelten van Londen, behoorde niet tot het oorspronkelijk doel van de oprichting der posterij. Doch gedurende de regeering van Karel II zette een ondernemend burger van Londen, William Dockwray, met groote kosten, een penny-post op, die in de drukke en bevolkte straten in den omtrek der beurs zes of achtmaal en in de buitenwijken der City viermaal daags brieven en paketten rondbracht. Deze verbetering vond, als naar gewoonte, hevige tegenkanting. De boodschaploopers klaagden, dat hun belangen benadeeld werden en scheurden de aankondigingen af, waarin het ontwerp aan het publiek werd bekend gemaakt. De opgewondenheid, door Godfrey's dood en de ontdekking der papieren van Coleman veroorzaakt, had toen haar toppunt bereikt. Er werd derhalve een kreet aangeheven, dat de penny-post een papistische uitvinding was. De groote doctor Oates, zeide men, had het vermoeden geuit, dat de Jezuiten den grond van dit ontwerp gelegd hadden en de brieventassen, zoo ze onderzocht werden, vol verraad zouden bevonden worden [2]). Het nut der onderneming was echter zoo groot en zoo blijkbaar, dat alle tegenstand vruchteloos bleef. Zoodra echter bleek, dat deze onderneming voordeelig zou zijn, diende de hertog van York er een klacht tegen in op grond, dat zij een inbreuk was op zijn monopolie, en de rechtbanken beslisten in zijn voordeel [3]).

De inkomsten van de posterij waren van den beginne af steeds klimmend. In het jaar der restauratie had een commissie uit het Huis der Gemeenten, na strikt onderzoek, verklaard, dat de zuivere ontvangsten twintigduizend p. st. bedroegen. Op het einde der regeering van Karel II bedroegen ze weinig minder dan vijftig duizend p. st.; en dit werd destijds als een ontzettend hoog bedrag beschouwd. De onzuivere opbrengst beliep ongeveer zeventig duizend p. st. De kosten van een enkel briefport twee pence voor tachtig mijl en drie pence voor een grooter afstand. Het port werd verhoogd in verhouding tot het gewicht der brieven [4]). Thans wordt een enkele brief voor een penny aan het uiteinde van Schotland of van Ierland bezorgd en het monopolie der postpaarden is sedert lang opgeheven. Evenwel bedragen de onzuivere jaarlijksche ontvangsten van het departement der posterijen meer dan achttien maal honderd duizend en de zuivere ontvangsten meer dan zeven maal honderd duizend p. st. Het lijdt dus bijna

---

Engeland, 1684. Angliæ Metropolis, 1690. Dagblad (Gazette) van Londen, 22 Juni 1685, 15 Augustus 1687.

[1]) Londensch dagblad, 14 September 1685.

[2]) Smiths Loopend Nieuws, 30 Maart en 3 April 1680.

[3]) Angliæ Metropolis, 1690.

[4]) Dagboek van het Lagerhuis, 4 September 1660, 1 Maart 168$^{8}/_{9}$, Chamberlayne, 684. Davenant, Over de staatsinkomsten, 4e verhandeling.

geen twijfel of het getal der brieven, dat thans per maal vervoerd wordt, is zeventig maal grooter dan dat, hetwelk tijdens de troonsbeklimming van Jakobus II, op die wijze werd verzonden.

Nieuwspapieren en dagbladen.

Van de lading, die door de oude malen overgebracht werd, maakten de nieuwsbrieven verreweg het belangrijkste gedeelte uit. *In 1685* bestond nog niets en kon nog niets bestaan van wat naar onze hedendaagsche londensche dagbladen lijkt. Daartoe ontbraken de vereischte fondsen en de vereischte bekwaamheid Bovendien ontbrak het aan vrijheid, een gemis, dat niet minder noodlottig was dan het gemis van kapitaal of bedrevenheid. De drukpers was wel op dat oogenblik aan geen algemeene censuur onderworpen. De censuurwet, die kort na de restauratie was aangenomen, was in 1679 niet langer bindend. Een ieder kon derhalve onder zijn eigen verantwoordelijkheid een geschiedenis, een leerrede, een gedicht drukken, zonder daartoe vooraf de vergunning van eenigen openbaren beambte te moeten vragen; maar de rechters waren eenstemmig van gevoelen, dat deze vrijheid zich niet tot dagbladen uitstrekte en dat, volgens het engelsche gemeene recht, niemand, die daartoe niet door de kroon gemachtigd was, staatkundig nieuws mocht uitgeven [1]). Zoolang de Whigpartij nog te vreezen was, achtte de regeering 't wel eens raadzaam, inbreuken op dezen regel door de vingers te zien. Gedurende den grooten strijd over de uitsluitingswet, liet men de verschijning toe van een aantal dagbladen, als het Protestantsche Nieuws, het Loopend Nieuws, het Inlandsch Nieuws, het Ware Nieuws, de Londensche Merkuur [2]). Geen enkel dezer bladen verscheen meer dan tweemaal 's weeks. Geen hunner had een grooter omvang dan dien van een enkel klein blad. De hoeveelheid der stof. die in een geheelen jaargang vervat was, bedroeg niet meer dan thans in twee nummers van de Times voorkomt. Na de nederlaag der Whigs behoefde de koning niet meer terug te deinzen voor de handhaving van hetgeen de rechters zijn ontwistbaar voorrecht genoemd hadden. Bij het einde zijner regeering mocht geen nieuwsblad meer verschijnen, zonder zijn bijzondere vergunning en deze werd uitsluitend aan het Londensche Dagblad verleend. Het londensche dagblad (Gazette) verscheen des maandags en des donderdags. Het bevatte gewoonlijk de eene of andere koninklijke proclamatie, twee of drie Torystische adressen, openbaarmakingen van eenige bevorderingen, het verhaal eener schermutseling tusschen de keizerlijke troepen en de Janitsaren aan den Donau, het signalement van een straatroover, de aankondiging van een groot hanengevecht tusschen een paar voorname heeren, en het aanbod eener belooning voor dengene, die een weggeloopen hond zou terecht brengen. Het geheel vulde ongeveer twee matige bladzijden druks. Al wat, zelfs ten aanzien der gewichtigste aangelegenheden, werd medegedeeld, was in de nietsbeduidendste bewoordingen en in den droogsten stijl vervat Somtijds, wel is waar, als het bestuur genegen was de openbare nieuwsgierigheid ten aanzien van eenige belangrijke handeling te bevredigen, werd een groot blad druks uitgegeven, meer uitvoerige bijzonderheden

[1]) Londensch Dagblad, 5 en 17 Mei 1680.

[2]) Er bestaat van deze bladen eene zeer merkwaardige en, naar ik geloof, eenige verzameling in het britsch museum .

bevattende dan in de Gazette te vinden waren; doch de Gazette en het op hooger last gedrukte bijvoegsel behelsden nooit eenige tijding, welker bekendwording niet met de bedoelingen van het hof strookte. De belangrijkste staatsprocessen die in onze geschiedboeken vermeld staan, werden met diep stilzwijgen voorbij gegaan [1]). In de hoofdstad werd het gemis aan dagbladen door de koffiehuizen eenigermate vergoed. Derwaarts stroomden de Londenaars, even als de Atheners van ouds op de marktplaats zich verzamelden, om te hooren of er ook nieuws was. Daar kon men vernemen, welke grove behandeling, daags te voren, in Westminsterhall een Whig was aangedaan, welke vreeselijke berichten de brieven uit Edinburg over het pijnigen der aanhangers van het covenant behelsden, hoe schandelijk het bestuur der marine bij de approviandeering der vloot het land bedrogen had, en welke zware aanklacht de lord-geheimzegelbewaarder in zake het haardgeld tegen de thesaurie had ingebracht. Zij echter, die op eenigen afstand van het groot tooneel der staatkundige worstelingen leefden, konden alleen door middel van nieuwsbrieven geregelde tijding erlangen van hetgeen er omging. Zulke brieven samen te stellen werd dus in Londen een beroep even als thans onder de inboorlingen van Indië. De nieuwsschrijver zwierf van het eene koffiehuis naar het andere om zijn berichten te verzamelen, drong zich in de gerechtszaal van Old Bailey, als daar een belangwekkend geding behandeld werd, ja, verkreeg wellicht toegang tot de galerij van Whitehall en keek eens, hoe de koning en de hertog er uit zagen. Op deze wijze zocht hij stof voor wekelijksche epistelen, die bestemd waren om het een of ander graafschapsstadje of het eene of andere college van plattelandsrechters voor te lichten. Uit zulke bronnen vernamen de bewoners der grootste provinciesteden en de groote meerderheid der gentry en der geestelijkheid al wat zij van de geschiedenis van hun tijd te weten kregen. Wij mogen onderstellen, dat in Cambridge het getal dergenen, die verlangend waren tijding te hooren van hetgeen er in de wereld voorviel, even groot was als in eenige andere plaats buiten Londen. Doch gedurende een groot gedeelte der regeering van Karel II hadden de doctoren in de rechten en de magisters der fraaije wetenschappen en kunsten te Cambridge geen geregelden aanvoer van nieuws, behalve dat van het londensche dagblad. Eindelijk werd een der nieuwsverzamelaars van de hoofdstad in dienst genomen, en het was een gedenkwaardige dag, toen de eerste nieuwsbrief uit Londen op de tafel der eenige koffiekamer van Cambridge werd nedergelegd [2]). In de landelijke verblijven van vermogenden werd de nieuwsbrief steeds met ongeduld verwacht. Een week na de aankomst was hij door twintig familles gespeld en beduimeld De squires van den omtrek vonden daarin stof tot gesprekken bij hun octoberbier en de naburige dominees thema's voor scherpe predikatiën tegen whigs- of paapschgezindheid. Een vlijtig onderzoek in de archieven van oude geslachten zou voorzeker nog tot de

[1]) Er is bij voorbeeld, in de Gazette geen woord te vinden over de belangrijke parlementsverhandelingen van November 1685, noch ook over het proces en de vrijspraak der zeven bisschoppen.

[2]) Roger Norths Leven van Dr. John North. Zie ook ten aanzien van nieuwsbrieven het Onderzoek, 133.

ontdekking van een menigte dezer merkwaardige journalen leiden. Sommige zijn in onze openbare boekerijen te vinden; en een reeks, die geenszins het minst belangrijke gedeelte vormt van de door Sir James Mackintosh bijeengebrachte letterkundige schatten, zal nu en dan in dit werk worden aangehaald [1]).

Wij behoeven nauwelijks te zeggen, dat er destijds geen provinciale nieuwsbladen bestonden. Trouwens, met uitzondering der hoofdstad en der twee hoogescholen, was er bijna geen enkele drukker in het gansche koninkrijk te vinden. De eerste engelsche drukpers benoorden de Trent schijnt te York te zijn geweest [2]).

De Toeschouwer. Het was nochtans niet enkel door middel van het Londensch dagblad, dat de regeering den volke staatkundig onderricht poogde te verschaffen. Dat dagblad bevatte een schralen voorraad van tijdingen, zonder eenige redeneering. Een ander dagblad, dat onder bescherming van het hof werd uitgegeven, bestond in beschouwingen, zonder tijdingen. Dit blad, de Toeschouwer [3]) werd door een ouden Torygezinden vlugschriftsteller uitgegeven, Roger Lestranger genaamd. Het ontbrak dezen niet aan gevatheid of slimheid, en zijn stijl, schoon ruw en ontsierd door de platte beuzeltaal, die destijds in de kleedkamer der tooneelspelers en in de herberg voor geestigheid doorging, was niet zonder puntigheid en kracht. Doch zijn aard, wreed en onedel tevens, deed zich in elken regel kennen, dien hij ter nederschreef. Toen de eerste nommers van den Toeschouwer verschenen bestond er eenige verontschuldiging voor zijn verbittering. Want de Whigs waren destijds machtig en hij had talrijke tegenstanders te bestrijden, wier dolle hevigheid meedoogenlooze vergelding scheen te kunnen rechtvaardigen. Doch in 1685 was alle tegenstand vernietigd. Een grootmoedig hart zou het versmaad hebben een partij te hoonen, die niet kon antwoorden, en de ellende te verzwaren van gevangenen, ballingen, zwaar getroffen huisgezinnen; doch Lestrange's boosheid ontzag graf noch klaaghuis. — William Jenkyn, een bejaard afgescheiden leeraar, die in groot aanzien stond en om geen andere misdaad vervolgd was geworden, dan alleen omdat hij God gediend had naar de wijze, die in het protestantsche Europa algemeen was aangenomen, stierf in het laatste jaar der regeering van Karel II, in de gevangenis te

---

[1]) Ik neem deze gelegenheid te baat, om der familie van mijn dierbaren en geëerden vriend, Sir James Mackintosh mijn gevoelens van levendige dankbaarheid te betuigen voor de aan mij toevertrouwde bouwstoffen, door hem verzameld in een tijd, toen hij voornemens was een soortgelijk werk samen te stellen, als ik thans ondernomen heb. Een zoo rijke verzameling van uittreksels uit openbare en bijzondere archieven heb ik nog nergens aangetroffen en ik geloof ook niet, dat er een tweede dergelijke bestaat. Het oordeel, waarmede Sir James uit groote massa's van de ruwste ertsen der geschiedenis uitkoos, wat van waarde was en verwierp, wat geen waarde had, kan alleen door hen op genoegzamen prijs gesteld worden, die na hem in dezelfde mijn gearbeid hebben.

[2]) Leven van Tomas Gent. Men kan in Nicholls Letterkundige anekdoten van de achttiende eeuw een lijst van alle drukkerijen aantreffen. Het getal der drukkerijen was destijds in de laatste jaren zeer vermeerderd; er waren evenwel nog vier-en-dertig graafschappen, waar zich geen enkele drukker bevond, van welke graafschappen Lancashire er een was.

[3]) The Observator.

Newgate, ten gevolge van geleden mishandelingen en ontberingen. De uitdrukking der algemeene deelneming kon niet worden bedwongen. Het lijk werd door een stoet van honderd vijftig koetsen naar het graf verzeld. Zelfs hovelingen stond de droefheid op het gelaat te lezen. Ja, de lichtzinnige koning zelf toonde zich eenigszins getroffen Lestrange alleen verhief een woest triomfgehuil, spotte over het flauwhartige medelijden der Trimmers, verklaarde, dat de godlasterende oude bedrieger zijn rechtmatige straf had gekregen en deed de gelofte om niet slechts tot aan, maar zelfs tot na den dood tegen alle valsche heiligen en martelaren oorlog te zullen voeren [1]). Zoo was de geest van het blad, dat destijds het orakel der Torypartij en voornamelijk van de parochiale geestelijkheid was.

Schaarschheid van boeken in buitengemeenten en steden.

Lettervruchten, die door middel van den brievenpost vervoerd konden worden, maakten destijds het voornaamste gedeelte van het intellectueele voedsel uit, dat den geest van dorpsgeestelijken en dorpsrechters wakker hield. De moeijelijkheden en kosten van het vervoer van zware pakken waren zoo groot, dat een lijvig drukwerk van Paternoster Row [2]) naar Devonshire of Lancashire langer onder weg bleef dan het thans naar Kentucky zou doen. Hoe schaars een landelijke pastorie destijds van boeken voorzien was, zelfs van die, waaraan een godgeleerde het meest behoefte heeft, is vroeger reeds opgemerkt. In de huizen der gentry was het even slecht gesteld. Weinig graafschapsvertegenwoordigers hadden zulk een goede boekverzameling als men thans in een bediendenkamer of in de huiskamer van iederen winkelier kan aantreffen. Een squire ging onder zijn naburen voor een groot geleerde door, wanneer Hudibras en Bakers kroniek, Tarltons kluchtspelen en de zeven kampioenen van het christendom, tusschen de hengelroeden en vogelroeren, op zijn vensterbank lagen. Een leesbibliotheek, een leesgezelschap bestond destijds zelfs in de hoofdstad niet; daar evenwel was voor studenten, die niet vermogend waren om ruime aankoopen te doen, een hulpbron geopend. De winkels der groote boekhandelaren nabij het kerkhof van St. Pauls waren dagelijks, van den ochtend tot den avond, vol lezers, en een bekenden klant werd het dikwerf vergund een deel naar huis mede te nemen. Op het platte land bestond geen dergelijke gelegenheid en een ieder was verplicht te koopen, wat hij wenschte te lezen [3]).

Opvoeding der vrouwen.

Wat de dame van den huize en haar dochters betreft, haar bibliotheek bestond gewoonlijk uit een gebeden- en een receptenboek. In waarheid echter verloren zij weinig door in landelijke afzondering te leven. Want zelfs in de hoogste rangen en in die omstandigheden, welke de uitmuntendste gelegenheden tot beschaving van den geest opleveren, ont-

[1]) De Toeschouwer, 29 en 21 Januari 1865. Calamy's Leven van Baxter. Vertoog van de non-conformisten.

[2]) Een nauwe straat, nabij de St. Paulskerk, waar thans nog verscheiden der voornaamste boekhandelaars wonen.

[3]) Cotton schijnt, volgens zijn »Hengelaar", zijn gansche boekerij op zijn vensterbank te hebben kunnen wegzetten en Cotton was een geletterd man. Zelfs toen Franklin voor het eerst Londen bezocht, waren openbare leesbibliotheken daar nog onbekend. Het gedrang in de winkels der boekhandelaren in Klein Britanje wordt mede door Roger North vermeld in zijn beschrijving van het leven zijns broeders John.

vingen de engelsche vrouwen evenwel een gebrekkiger opvoeding, dan haar in eenig ander tijdperk na de herleving der letteren ten deel mocht vallen. In vroegere tijden hadden zij zich gemeenzaam gemaakt met de meesterlijke voortbrengselen van den geest der oudheid. Thans houden zij zich zelden met doode talen bezig; maar zij kennen de talen van Pascal en Molière, van Dante en Tasso, Goethe en Schiller; ook is er geen zuiverder en welluidender Engelsch, dan zoo als het nu door beschaafde vrouwen gesproken en geschreven wordt. Maar gedurende de tweede helft der zeventiende eeuw schijnt de opvoeding van het vrouwelijk geslacht bijna geheel veronachtzaamd te zijn; bezat een jonge dochter eenige oppervlakkige letterkennis, dan werd zij als een wonder aangezien. Dames van hooge geboorte, in hoogen stand opgevoed en van nature vlug, waren onbekwaam in haar moedertaal een enkelen regel te schrijven, zonder taal- en spelfouten, waarover een hedendaagsch weesmeisje zich schamen zou [1]).

Dit laat zich gemakkelijk verklaren. Groote losbandigheid, het natuurlijk gevolg van overdreven strengheid, was thans smaak, en die losbandigheid had haar gewone uitwerking: de zedelijke en geestelijke ontaarding der vrouwen. Het werd gewoonte een ruwe en schaamtelooze hulde aan haar lichamelijke schoonheid te brengen. Maar de bewondering en de begeerte, die zij inboezemden, gingen zelden met achting, met liefde of met eenig ander ridderlijk gevoel gepaard. De eigenschappen, die haar tot geschikte gezellinnen, raadgeefsters en vertrouwde vriendinnen maken, strekten veelmeer om de losbollen van Whitehall terug te stooten, dan om ze aan te lokken. Een staatsdame, zich kleedende op een wijze, die de schoonheid van haar blanken boezem het best deed uitkomen, die veelbeteekenende oogjes gaf, die wellustig danste, die in snedige en gevatte antwoorden uitmuntte en zich niet schaamde met kamerheeren en met kapiteins van de lijfwacht te stoeijen, dubbelzinnige verzen op dubbelzinnigen toon te zingen, of voor de aardigheid een pagespak aan te trekken, had aan dat hof meer kans om gevolgd en bewonderd, om met blijken der koninklijke gunst vereerd te worden en een rijken en hoogadellijken echtgenoot te winnen, dan Jane Grey of Lucy Hutchinson gehad zouden hebben. In zulke omstandigheden moest natuurlijk de maatstaf der vrouwelijke geestbeschaving laag zijn; en het was gevaarlijker boven dien maatstaf te zijn dan er beneden te blijven. De uiterste onwetendheid en beuzelachtigheid werd een dame minder kwalijk geduid dan de geringste zweem van schoolgeleerdheid. Van de al te vermaarde vrouwen, wier afbeeldsels op de muren van Hamptoncourt nog onze bewondering trekken, waren inderdaad slechts weinige gewoon iets degelijkers te lezen dan naamdichten, paskwillen en vertalingen van de Clélie en van den grooten Cyrus.

[1]) Een enkel voorbeeld zal voldoende zijn. Koningin Maria was van nature welbegaafd, was door een bisschop opgevoed, was een vriendin van geschiedenis en poëzie en werd zelfs door zeer uitstekende personen voor een vrouw van meer dan gewone beschaving aangezien. In de haagsche bibliotheek bevindt zich een prachtige engelsche bijbel, die haar bij gelegenheid harer kroning in de Westminster-abdij werd aangeboden. Op het titelblad vindt men met haar eigen hand de volgende woorden geschreven: »This book was given the king and I, at our crownation. Marie R." (Dit boek werd gegeven aan den koning en Ik, bij onze kroning. Maria R.)

Letterkennis onder de heeren. De letterkundige kennis zelfs der meest beschaafde heeren van dat tijdperk schijnt, eenigszins minder degelijk en grondig te zijn geweest dan in vroeger of in later tijden. De grieksche taal althans bloeide in de dagen van Karel II onder ons niet zoo, als zij het vóór den burgeroorlog gedaan had en het vele jaren na de omwenteling op nieuw deed. Er waren ongetwijfeld geleerden, die met de geheele grieksche letterkunde, van Homerus tot Photius, gemeenzaam waren: zoodanige geleerden echter waren alleen onder de geestelijkheid der universiteitssteden te vinden en zelfs daar waren zij weinig in getal en werden zij niet genoeg gewaardeerd. Te Cambridge werd het geenszins noodig geacht, dat een geestelijke het evangelie in den oorspronkelijken tekst kon lezen [1]). Ook te Oxford was de maatstaf niet hooger. Toen onder de regeering van Willem III het Christuskerk-college als één man opstond om de echtheid der epistelen van Phalaris te verdedigen, kon dit groot college, dat destijds als de voornaamste zetel van taalgeleerdheid in het gansche koninkrijk werd beschouwd, niet eens zooveel blijken van bekendheid met het attisch dialect geven, als thans in elke groote openbare school aan verscheiden jongelingen eigen is. Men kan zich licht voorstellen, dat een doode taal, die in de hoogescholen werd verwaarloosd, door mannen van de groote wereld weinig beoefend werd. In een vroeger tijdperk waren de grieksche dichtkunst en welsprekendheid de lievelingsuitspanning van Raleigh en Falkland geweest, in een later tijdperk werden zij het van Pitt en Fox, Windham en Grenville. Maar gedurende het laatste gedeelte der zeventiende eeuw was er in Engeland nauwelijks een enkel uitstekend staatsman, die een bladzijde van Sophocles of Plato met waar genot kon lezen.

Goede latinisten waren er in grooten getale. De taal van Rome had inderdaad haar overheerschende kracht nog niet geheel verloren en was in vele gedeelten van Europa voor een reiziger of onderhandelaar een volstrekt vereischte. De vaardigheid in het goed spreken dier taal was derhalve veel algemeer dan in onzen tijd, en te Oxford ontbrak het evenmin als te Cambridge aan dichters, die bij plechtige gelegenheden gelukkige navolgingen der verzen, waarin Virgilius en Ovidius de grootheid van Augustus hadden bezongen, aan den voet van den troon konden nederleggen

Invloed der fransche letterkunde. Doch zelfs de latijnsche taal begon voor een jongere mededingster plaats te maken. Frankrijk vereenigde destijds bijna alle soorten van grootheid in zich. Zijn krijgsroem had het toppunt bereikt. Het had machtige coalities overwonnen, verdragen voorgeschreven, groote steden en gewesten onderworpen, den castiliaanschen trots gedwongen het den voorrang af te staan, italiaansche vorsten voor zijn troon geroepen om ze tot in het stof te doen nederbuigen. Zijn gezag gaf in zaken van wellevendheid den hoogsten toon, 't zij het een tweegevecht of een menuet gold. Het bepaalde, hoe de snede van eens heerenjas en hoe lang zijn pruik wezen moest, of hij hooge dan wel lage schoenhakken dragen en of het lint aan zijne hoed breed of smal moest zijn. In de letterkunde schreef het der

[1]) Roger North verhaalt dat zijn broeder John bittere klachten uitte over de algemeene veronachtzaming der grieksche taal onder de academische geestelijkheid.

wereld de wet voor. Europa was vol van den roem zijner groote schrijvers. Geen ander land bezat een treurspeldichter als Racine, een blijspeldichter als Molière, een zoo aangenamen verteller als La Fontaine, een zoo bekwaam redenaar als Bossuet. De letterkundige roem van Italië en van Spanje was ondergegaan; die van Duitschland nog niet ontloken. Het genie der uitstekende mannen, die Parijs tot sieraad strekten, schitterde derhalve met een glans, welks helderheid door het contrast te meer uitblonk. Frankrijk bezat destijds met der daad zulk een heerschappij over het menschdom, als zelfs de romeinsche republiek nimmer heeft kunnen verwerven. Want toen Rome in de staatkunde den schepter voerde, was het in kunsten en letteren het bescheiden pleegkind van Griekenland. Frankrijk bezat in een en hetzelfde oogenblik over de naburige landen, zoowel het overwicht, dat Rome over Griekenland, als het overwicht, dat Griekenland over Rome had gehad. De fransche taal begon zich reeds met rasse schreden tot de algemeene taal, de taal der fatsoenlijke wereld en der diplomatie te verheffen. Aan verschillende hoven spraken vorsten en edelen haar juister en beter dan hun moedertaal. In ons eiland was deze navolgingswoede minder algemeen dan op het vasteland. Onze goede zoo min als onze slechte eigenschappen lagen in die richting. Doch zelfs hier werd, hoe leede en ongaarne ook, hulde gebracht aan het letterkundig overwicht onzer naburen. Het welluidend toscaansch, waarmede de heeren en dames van het hof van Elizabeth zoo gemeenzaam waren, viel in minachting. Een heer, die Horatius of Terentius durfde aanhalen, werd in goed gezelschap voor een vervelenden schoolvos aangezien. Maar zijn gesprek met fransche uitdrukkingen te doorspekken was het beste bewijs, dat hij van zijn kunde en talenten kon geven [1]). Nieuwe regelen van kritiek, nieuwe voorbeelden van stijl kwamen in de mode. Het valsch vernuft, dat de verzen van Donne misvormd had en op die van Cowley een blaam had laten kleven, verdween uit onze poëzie. Ons proza werd minder majestueus, minder kunstmatig ingewikkeld en van minder afwisselende welluidendheid, dan dat van een vroeger tijdperk, doch tevens ook klaarder, gemakkelijker en geschikter voor den strijdlustigen en den verhalenden schrijftant. In die verandering is het onmogelijk den invloed van fransche regelen en van het voorbeeld der Franschen te miskennen. Groote meesters onzer taal gebruikten in hun ernstige werken fransche woorden, waar engelsche woorden van even doeltreffende beteekenis en van gelijke welluidendheid bij de hand waren [2]); uit Frankrijk werd ook het treurspel op rijm ingevoerd, een uitheemsche plant, die op onzen bodem kwijnde en al spoedig stierf.

---

[1]) Butler zegt, in een zeer scherp hekeldicht:

»For, though to smatter words of Greek
And Latin be the rhetorique
Of pedants counted and vainglorious
To smatter French is meritorious."

[2]) Het ergerlijkste voorbeeld, dat ik mij herinner, vindt men in een gedicht op de kroning van Karel II, door Dryden, die toch voorzeker geen armoede kon voorwenden, als verontschuldiging voor het ontleenen van woorden aan een vreemde taal:

»Hither in summer evenings you repair
To taste the fraicheur of the cooler air"

Onzedelijkheid der engelsche fraaije letteren van dien tijd.

Het ware wenschelijk geweest, dat onze schrijvers tevens ook de welvoeglijkheid hadden overgenomen, die, met weinig uitzonderingen, door hun groote fransche tijdgenooten in het oog gehouden werd: want de onzedelijkheid der engelsche tooneelstukken, hekeldichten, liederen en romans van dien tijd is een onuitwischbare smet op onze nationale eer. De oorsprong van dat kwaad is licht aan te wijzen. De fraaije vernuften en de puriteinen hadden nooit op goeden voet met elkander geleefd. Er bestond geen sympathie tusschen die twee klassen. Zij beschouwden het gansche stelsel des menschelijken levens uit verschillende oogpunten en in een verschillend licht. Wat voor den een ernst was, werd door den ander bespot. Het genoegen van den een was kwelling voor den ander. Den stroeven en stuggen sectaris was zelfs het onschuldige spel der fantazie een misdaad. Voor luchtige en vroolijke geesten leverde de plechtstatigheid der ijverige broeders ruime stof tot gekscheren. Van de hervorming tot aan den burgeroorlog had bijna elk schrijver met een open oog voor al wat belachelijk was de eene of andere gelegenheid te baat genomen, om de sluikharige, snuffelende en zuchtende heiligen aan te vallen, die de doopnamen hunner kinderen uit het boek van Nehemiah kozen, die inwendig kermden bij het gezicht van Jantje in 't groen [1]) en het goddeloos achtten op kerstmis rozijnenpodding te eten. Eindelijk naderde een tijd, dat de lachers op hun beurt ernstig begonnen te zien. Nadat de onbuigzame en lompe ijveraars aan twee geslachten veel stof tot boert en scherts hadden verschaft, stonden zij op met de wapenen in de hand; zij overwonnen, zij beheerschten, en traden, bitter grimlachend, het gansche heir van spotters onder hun voeten. De wonden, hun door dartele en moedwillige kwelzucht geslagen, vergolden zij met de sombere en onverbiddelijke wraakzucht, welke den dwepers eigen is, die hun haatdragendheid voor deugd houden. De schouwburgen werden gesloten, de tooneelspelers gegeeseld; de drukpers onder het toezicht van strenge censors gesteld. De muzen werden uit haar geliefde toevluchtsoorden, Cambridge en Oxforden, gebannen. Cowley, Crawshaw en Cleveland werden van het lidmaatschap hunner collegis beroofd. Van den jeugdigen kandidaat, die naar een akademischen rang dong, werd niet langer het schrijven van Ovidische epistelen of van Virgilische herderdichten gevorderd, maar hij werd door een synode van zuurziende voorbeschikkingsmannen scherp ondervraagd naar den dag en het uur, dat zijn wedergeboorte had plaats gevonden. Zulk een stelsel bracht, gelijk van zelf spreekt, een heirleger huichelaars voort. De vurige begeerte naar losbandigheid en naar wraak was vele jaren lang verborgen onder nederige kleeding en onder gelaatstrekken, die alleen uiterlijk de uitdrukking van strengheid droegen. Eindelijk werd die begeerte vervuld. De restauratie verloste duizenden gemoederen van een juk, dat ondraaglijk was geworden. De oude strijd werd hervat, maar ditmaal met een verbittering, die geheel nieuw was. Het was thans geen spiegelgevecht, maar een strijd

[1]) De schoorsteenvegersjongens dragen op den eersten Mei den langste hunner door de steden in een kegelvormigen met groene takken en bloemen versierden mand, waardoor hij geheel en al naar een groen beeld gelijkt. Deze heet dan Jan in het groen.

op leven en dood. De rondkop had van hen, die hij vervolgd had, geen beter lot te verwachten, dan een wreedaardige slavenhandelaar van losgebroken slaven voorzien kan, die nog de teekenen dragen van zijn kluisters en zijn zweepslagen.

De oorlog tusschen vernuft en puritanisme werd alras een oorlog tusschen vernuft en zedelijkheid. De vijandschap, door een ruwe karikatuur der deugd verwekt, ontzag de deugd zelve niet. Al wat de dwepende rondkop met eerbied beschouwd had, werd gehoond; wat hij verboden had, begunstigd. Omdat hij gemoedsbezwaren had gevonden in beuzelachtige dingen, werd met alle gemoedsbezwaren de spot gedreven. Omdat hij zijn gebreken achter het masker der schijnheiligheid bedekt had, werden de menschen aangemoedigd om de schandelijkste ondeugden met cynische onbeschaamdheid voor aller oogen ten toon te spreiden. Omdat hij ongeoorloofde liefde met barbaarsche strengheid gestraft had, werden maagdelijke kuischheid en echtelijke trouw voorwerpen van spot. Tegenover de schijnheilige taal, die hem tot herkenningsteeken diende, werd een andere spreektrant gesteld, die niet minder ongerijmd en veel verfoeijelijker was. Gelijk hij schier den mond niet opende dan voor bijbelsche taal, evenzoo opende het nieuwe geslacht van fraaije vernuften en van welgemanierde heeren dien niet, dan om gemeene woorden en allerafschuwelijkste godslasteringen uit te braken.

Het is derhalve niet bevreemdend, dat onze fraaije letteren, toen zij te gelijk met de oude kerk- en staatsregeling herleefden, van zedeloosheid diep doordrongen waren. Slechts enkele uitstekende mannen, die tot een vroeger en beter tijdperk behoord hadden, ontgingen de algemeene besmetting. De verzen van Waller ademden nog de gevoelens, die een ridderlijker geslacht hadden bezield. Cowley, die uitmuntte als loyalist en als letterkundige, verhief moedig zijn stem tegen de verdorvenheid, die de letteren, zoowel als de loyauteit onteerde. Een doorluchtig dichter [1]), gelouterd door den gelijktijdigen druk van smarten, gevaren, armoede, verguizing en blindheid, onbevreesd voor het losbandig rumoer, dat zich van alle kanten verhief, stemde de snaren zijner lier tot een gezang, zoo verheven en zoo heilig, dat het de lippen dier etherische deugden niet ontwijd zou hebben, welke hij met dat zielenoog, dat door geen ramp verduisterd kon worden, haar kronen van amaranth en goud zag nederwerpen op den agaten vloer. Het krachtige en vruchtbare genie van Butler, schoon het van de heerschende besmetting niet geheel en al vrij bleef, werd toch slechts in mindere mate door de ziekte aangetast. Doch dit waren de mannen, wier gemoederen gevormd waren in een wereld, die nu voorbij was. Zij maakten weldra plaats voor een jeugdiger geslacht van fraaije vernuften, en dat geslacht kenmerkte zich van Dryden af tot Durfey toe door gevoellooze, onbeschaamde, pralende zedeloosheid, ontbloot van smaak en van menschelijkheid tevens. De invloed dezer schrijvers was schadelijk voorzeker, doch was dit minder dan het geval geweest zou zijn zoo zij minder schaamteloos geweest waren. Het vergift, door hen toegediend, was zoo walgelijk, dat het eerlang met afkeer werd weg geworpen.

[1]) Milton.

Niemand hunner verstond de gevaarlijke kunst om tafereelen van ongeoorloofde genietingen op te sieren met al wat ze verleidelijk en edel maakt. Niemand hunner had geleerd, dat een zekere mate van betamelijkheid een onmisbaar vereischte is, zelfs van den wellust, dat omhulling aanlokkelijker kan zijn dan naaktheid en dat de verbeeldingskracht veel sterker geprikkeld kan worden door fijne wenken, die haar tot eigen inspanning nopen dan door plompe beschrijvingen, die zij lijdelijk in zich opneemt.

Nagenoeg het gansche gebied der schoone letteren van den tijd van Karel II is doordrongen van den geest der antipuriteinsche reactie. Deze geest doet zich voornamelijk in het blijspel opmerken. De schouwburgen, door den bemoeizieken dweper gesloten in de dagen zijner macht, werden thans weder door eene talrijke menigte bezocht. Haar vroegere aanlokselen waren met nieuwe en krachtiger bekoorlijkheden vermeerderd. Tooneelinrichting, costumes en decoratiën, die tegenwoordig schamel en ongepast zouden schijnen, doch die hun, welke in de vroegere jaren der zeventiende eeuw op de morsige banken der Hoop of onder het stroodak der Roos gezeten hadden, ongeloofelijk prachtig moesten voorkomen, verblindden de oogen der menigte. De bekoorlijkheid van het schoone geslacht moest het betooverende der kunst verhoogen en de jeugdige toeschouwer zag met gevoelens, die de tijdgenooten van Shakespeare en Jonson niet gekend hebben, teedere en geestige heldinnen door beminnelijke vrouwen voorstellen. Van den eersten dag af, dat de schouwburgen heropend werden, dienden zij tot leerscholen van ondeugd; en de ondeugd plantte zich zelve voort. De roekelooze buitensporigheid der voorstellingen verdreef al ras de meer bezadigden. De lichtzinnigen en losbandigen, die overbleven, verlangden ieder jaar sterker en sterker prikkeling. Op die wijze bedierven de kunstenaars de toeschouwers en deze de kunstenaars, totdat eindelijk de diepe verdorvenheid van het tooneel een graad bereikte, die de verbazing moet opwekken van allen, die niet weten, dat de uiterste bandeloosheid het natuurlijk gevolg is van het strengste bedwang en dat in den regel een tijdperk van huichelarij door een tijdperk van schaamteloosheid gevolgd wordt.

Het eigenaardige van die tijden drukt zich nergens juister uit dan in de moeite, die zich de dichters gaven om juist al hun losbandigste verzen door vrouwenlippen te doen uitspreken. De stukken, waarin de grootste vrijheid genomen werd, waren de slotredenen, die bijna altijd door de meest begunstigde tooneelspeelsters uitgesproken werden en de diepgezonken toehoorders waren nooit gelukkiger, dan wanneer zij woorden van de grootste onzedelijkheid hoorden voordragen door een schoon en jeugdig meisje, dat geacht kon worden haar onschuld nog niet te hebben verloren [1]).

Ons tooneel ontleende destijds menige stof en menig karakter aan Spanje en Frankrijk en aan de oude engelsche dichters; doch onze tooneeldichters bezoedelden al wat zij aanroerden. In hun navolgingen werden de huizen der deftige en hooghartige edellieden van Calderon poelen van ondeugd,

[1]) Jeremy Collier heeft dit verfoeijelijk gebruik met de hem eigen kracht en scherpheid gelaakt.

Shakespeare's Viola een koppelaarster, Molière's menschenhater een vrouwenschender, Molière's Agnes een echtbreekster. Niets kon zoo rein en edel wezen, of het werd onrein en onedel door de versmelting in die onreine en onedele gemoederen.

Dit was de toestand van het tooneeldicht; en het tooneel was in het rijk der letteren het gebied, waarop een dichter nog de meeste kans had door middel zijner pen een bestaan te vinden. De verkoop van boeken was zoo gering, dat een man van den grootsten naam voor het recht der uitgave van het uitmuntendste werk slechts een kleinigheid kon verwachten. Geen sterker voorbeeld kan daarvan worden aangevoerd, dan het lot van Dryden's laatste voortbrengsel, zijn Fabels. Dat deel werd in het licht gegeven, toen hij algemeen erkend was als de voornaamste der levende dichters van Engeland. Het bevat ongeveer twaalf duizend regels. De versificatie is bewonderenswaardig, de verhalen en beschrijvingen vol leven. Tot op dezen dag zijn Palamon en Arcite, Cymon en Iphigenia, Theodorus en Honoria de vreugde van kunstrechters en van schoolknapen. Bij de verzameling behoort mede het Feest van Alexander, de voortreffelijkste ode, die in onze taal bestaat. Voor het kopierecht ontving Dryden twee honderd vijftig p. st., minder dan in onze dagen somtijds voor twee artikelen van een tijdschrift betaald wordt [1]). Toch schijnt het, dat de prijs niet onbillijk was: want het boek werd langzaam verkocht en beleefde geen tweede uitgave, voordat de schrijver tien jaar lang in het graf had gerust. Wie voor het tooneel schreef, kon met veel geringer inspanning een veel grooter som verdienen. Southern maakte zeven honderd p. st. van een enkel stuk [2]). Otway werd door den bijval, dien zijn Don Carlos ondervond, uit diepe armoede tot kortstondige welvaart verheven [3]). Een enkele voorstelling van den Squire en Alsatië bracht Shadwell een som van honderd dertig p. st. op [4]). Het gevolg was, dat elkeen, die van zijn vernuft moest leven, tooneelstukken schreef, onverschillig of hij daartoe aanleg bezat of niet. Aldus was het met Dryden. Als hekeldichter heeft hij Juvenalis geëvenaard. In het didaktisch gedicht had hij met wat meer zorg en dieper nadenken Lucretius kunnen op zijde streven. Onder de lyrische dichters is hij, zoo niet de verhevenste, dan toch de schitterendste en treffendste. Doch de natuur, die hem zoo veel zeldzame gaven had geschonken, had hem het dramatische talent ontzegd. Evenwel werden alle krachten zijner beste jaren aan dramatische voortbrengselen verspild. Hij had te veel oordeel om niet in te zien, dat hem de vaardigheid ontbrak de eigenaardigheden van het menschelijk karakter in samenspraken te doen uitkomen. Hij gaf zich veel moeite om dit gebrek te verbergen, nu eens door verrassende en vermakelijke handelingen, dan weder door een glansrijke voordracht; hier door harmonische versmaat, elders door dubbelzinnigheden, die bij goddelooze en losbandige toehoorders maar al te veel toejuiching vonden. Nochtans kon hij op het tooneel nooit den bijval verwerven, waarmede de pogingen bekroond werden van sommige

[1]) Het kontrakt is in Walter Scotts uitgave van Dryden te vinden.
[2]) Zie het leven van Southern door Shiels.
[3]) Zie Rochesters Verhoor der dichters.
[4]) Bijzonderheden nopens het engelsch tooneel.

schrijvers, die in algemeene begaafdheid verre voor hem moesten onderdoen. Hij achtte zich gelukkig als een tooneelstuk hem honderd guinjes opbracht; een karige belooning, doch die ruimer was, dan wat hij langs elken anderen weg met een gelijke hoeveelheid werks had kunnen verdienen [1]).

De belooning, welke de fraaije vernuften van dien tijd van het publiek konden erlangen, was zoo gering, dat zij door het heffen van bijdragen van grooten hun inkomen moesten trachten aan te vullen. Iedere rijke en goedhartige lord werd door schrijvers bestormd met een zoo stoute bedelarij en met zoo kruipende vleitaal, dat het in onzen tijd ongelooflijk moet schijnen. Men verwachtte, dat de beschermer, wien een werk werd opgedragen, den schrijver met een goudbeurs zou beloonen. Het geschenk, dat voor de opdracht van een boek betaald werd, bedroeg dikwerf veel meer dan de som, die eenig uitgever voor het kopierecht zou hebben willen geven. Er werden derhalve menigmaal boeken gedrukt alleen om ze tot een opdracht te kunnen bezigen. Deze handel met loftuitingen had de gevolgen, die daarvan te verwachten waren. De laaghartigste vleijerij, soms de grenzen van onzin of van goddeloosheid naderende, werd een dichter niet tot schande gerekend. Zelfstandigheid, waarheidsliefde, achting voor zich zelven waren eigenschappen, die de wereld van hem niet vorderde. Hij was inderdaad in zedelijken zin half koppelaar, half bedelaar.

Het getal der ondeugden, die tot schande der letterkunde strekten, werd omstreeks het einde der regeering van Karel II nog vermeerderd door de voorbeeldelooze woestheid van den partijgeest. Het gild der fraaije vernuften was door zijn ouden haat tegen het puritanisme genoopt de zijde van het Hof te kiezen en had getoond een nuttig bondgenoot te zijn. Dryden vooral had der regeering goede diensten bewezen. Zijn Absalom en Achitophel, het grootste hekeldicht, dat in de nieuwere tijden het licht had gezien, had de verbazing van Londen gewekt, was met voorbeeldelooze snelheid tot zelfs in afgelegen districten verspreid en had, overal waar het bekend werd, de uitsluitingsmannen bitter gekrenkt en den moed der Tories verhoogd. Doch de bewondering, die wij voor de schoone taal en vloeijende versmaat gevoelen, moet ons het onderscheid tusschen goed en kwaad niet uit het oog doen verliezen. De geest, waarmede Dryden en verscheiden zijner metgezellen destijds tegen de Whigs bezield waren, moet die des duivels worden genoemd. De kruipende rechters en sheriffs van die booze dagen konden het bloed zoo snel niet vergieten, of de dichters schreeuwden om meer. Kreten om meer slachtoffers, afschuwelijke spotternijen over het hangen, bittere verguizingen van degenen, die, nadat zij den koning in het oogenblik des gevaars hadden bijgestaan, hem thans barmhartigheid en grootmoedigheid jegens zijn overwonnen vijanden aanrieden, werden openlijk op het tooneel uitgesproken en, om de misdadigheid en schandelijkheid ten top te voeren, wel door vrouwen, welke men sedert lang geleerd had alle zedigheid te verzaken en aan wie thans ook geleerd werd alle gevoel van menschelijkheid af te leggen [2]).

---

[1]) Leven van Southern door Shiels.

[2]) Mocht eenig lezer mijn uitdrukkingen te streng vinden, ik zou hem raden Drydens

Staat der wetenschappen in Engeland.

Het is een opmerkelijk feit, dat, terwijl de lichtere engelsche literatuur op deze wijze een ergernis en een nationale schande werd, het engelsch genie een omwenteling in de wetenschappen te weeg bracht, die tot de voleinding des tijds haar plaats zal behouden onder de heerlijkste gewrochten van den menschelijken geest. Bacon had in een tragen grond en in ongunstige tijden het goede zaad gestrooid. Hij had zich met geen vroegen oogst gevleid en in zijn laatste wilsbeschikking zijn roem vermaakt aan het volgend geslacht. Te midden van woelingen, oorlogen en vervolgingen was zijn wijsbegeerte in eenige weinige rijk begaafde gemoederen langzaam tot rijpheid gekomen. Terwijl de partijen om de opperheerschappij streden, had een klein getal van wijzen zich met weldadige minachting aan den stijd onttrokken en hun krachten gewijd aan het edeler werk der uitbreiding van 's menschen heerschappij over het stoffelijke rijk. Zoodra de rust hersteld was, vonden deze leeraars al spoedig oplettende toehoorders. Want de tucht, die de natie had ondergaan, had den openbaren geest wel in een geschikte stemming gebracht voor de beoefening der Verulamsche leer. De staatsonlusten hadden de geestvermogens der beschaafde klassen ontwikkeld en aan een rustelooze bedrijvigheid, een onverzadelijke weetgierigheid gewend, die men voorheen onder ons niet in die mate gekend had. Doch die onlusten hadden ten gevolge gehad, dat ontwerpen van staats- en kerkhervorming over het algemeen met wantrouwige en minachtende blikken beschouwd werden. Gedurende twintig jaar had de voornaamste bezigheid van bedrijvige en vindingrijke mannen bestaan in het beramen van staatsregelingen met of zonder eersten overheidspersoon, met erfelijke raadsvergaderingen, met door het lot gekozene, met raadsvergaderingen die jaarlijks, met de zoodanige, wier leden voor hun leven benoemd werden. In deze ontwerpen werd niets vergeten. Elke bijzonderheid, de gansche nomenclatuur, het gansche ceremonieel van het denkbeeldig bestuur werden met alle uitvoerigheid uiteengezet, Polemarchen en Phylarchen, kasten en algemeene volksvergaderingen, de lord-archont en de lord-strateeg. Welke stembussen groen en welke rood, welke kogels van goud en welke van zilver zouden zijn, wie van de magistraatpersonen hoeden en wie van hen zwart fluweelen baretten met kwasten zouden dragen, hoe de schepter gehouden zou worden en op welk oogenblik de herauten het hoofd zouden ontblooten, deze en honderd andere dergelijke kleinigheden werden, door mannen van niet geringe bekwaamheid en kunde in vollen ernst overwogen en vastgesteld [1]). Maar de tijd voor deze droombeelden was voorbij, en zoo een standvastig republikein nog voortging er zich mede bezig te houden, de vrees voor openbare bespotting en voor strafrechtelijke aanklachten noopte hem doorgaans zijn hersenschimmen stilletjes voor zich te houden. Het was thans impopulair en ongeraden zelfs het minste woord tegen de grondwetten der monarchie te uiten; maar koene en vernuftige lieden konden zich schadeloos stellen door het versmaden der wetten, die

---

slotrede tot den hertog van Guise te lezen en in het oog te houden, dat zij door een vrouw werd uitgesproken.

[1]) Zie voornamelijk Harringtons Oceana.

tot dusver voor de grondwetten der natuur hadden gegolden. De stroom, die in het eene bed gestuit was, stortte zich nu met geweld in een ander. De revolutionaire geest, van het gebied der staatkunde geweerd, begon zich met voorbeeldelooze kracht en koenheid in alle vakken der natuurkunde te bewegen. Het jaar 1660, het tijdpunt van het herstel der oude staatsregeling, is ook het tijdpunt van waar het rijk der nieuwe wijsbegeerte dagteekent. In dat jaar werd de Koninklijke Societeit gesticht, die bestemd was om het voornaamste werktuig te worden bij een lange reeks van roemwaardige en heilzame hervormingen [1]). Binnen weinig maanden kwam de proefondervindelijke wijsbegeerte algemeen in den smaak. De bloedsomloop, het wegen der lucht, het figeeren van het kwikzilver besloegen in den openbaren geest de plaats, welke onlangs de twistvragen der rota [2]) daar hadden ingenomen. Droombeelden van volmaakte regeeringsvormen werden vervangen door droombeelden van vleugels, waarmede men van den Tower naar de abdij zou vliegen en van schepen met dubbele kielen, die in den felsten storm niet konden vergaan. De heerschende geestdrift sleepte alle partijen mede; cavalier en rondhoofd, hoogkerkgezinde en puritein waren het ditmaal allen eens. Godgeleerden, rechtsgeleerden, staatslieden, edelen, vorsten verhoogden de zegepraal der wijsbegeerte van Bacon. Met wedijverende geestdrift bezongen de dichters den aantocht der gulden eeuw. In verzen, vol diepen zin en schitterend van vernuft, maande Cowley het uitverkoren geslacht aan bezit te nemen van het land van melk en honig, dat land, hetwelk hun groote leidsman en wetgever gezien had als van den top van den berg Pisga, maar dat hij niet had mogen betreden [3]). Dryden stemde met meer geestdrift dan kennis met den algemeenen jubel in en deed voorzeggingen, die hij, noch iemand anders kon verstaan. De Koninklijke Societeit zou, naar hij voorspelde, ons weldra naar den uitersten rand des aardbols voeren en ons daar in verrukking brengen door ons een duidelijker gezicht op de maan te verschaffen [4]). Twee bekwame en eergierige prelaten, Ward, bisschop van Salisbury en Wilkins, bisschop van Chester, deden zich onder de voornaamste leiders der beweging opmerken. De geschiedenis dier beweging werd met groote welsprekendheid geschreven door een jeugdig godgeleerde, die in zijn beroep tot hooge onderscheiding rees, Thomas Sprat, later bisschop van Rochester. De opperrechter Hale en de lordzegelbewaarder Guildford ontwoekerden beiden eenige uren aan hun ambtsbezigheden om over de hydrostatiek te schrijven. Inderdaad, de eerste barometers, die ooit in Londen te koop gesteld werden, waren gemaakt onder het onmiddellijk toezicht van Guildford [5]). De wetenschap der

[1]) Zie Sprats Geschiedenis der Koninklijke Societeit.

[2]) De rota; een politieke club, die in 1659 verlangde, dat er een regeeringsvorm bij *rotatie*, d. i. bij geregelde afwisseling zou worden ingevoerd.

[3]) Cowley's ode aan de Koninklijke Societeit.

[4]) »Then we upon the globe's last verge shall go
And view the ocean leaning on the sky;
From thence our rolling neighbours we shall know,
And on the lunar world securely pry!
Annus mirabilis, 164.

[5]) Norths Leven van Guildford.

scheikunde mocht een tijdlang de aandacht van den wispelturigen Buckingham boeijen, tegelijk met wijn en liefde, met het tooneel en de speeltafel, met de kuiperijen van het Hof en die der demagogie. Aan Rupert wordt de uitvinding der zoogenaamde zwarte kunst (mezzo tinto) toegeschreven en naar hem werd ook dat wonderlijk soort van glazen bellen genaamd, dat langen tijd de vreugde van kinderen en een raadsel voor natuurfilozofen is geweest. Karel zelf bezat te Whitehall een laboratorium, waar hij ijveriger en aandachtiger was dan aan de raadstafel. Om den naam te handhaven van een fatsoenlijk man was het bijna noodig over luchtpompen en teleskopen te kunnen medespreken, en zelfs fatsoenlijke dames meenden verplicht te zijn nu en dan haar smaak voor de wetenschappen te toonen, reden in rijtuigen met zesspannen naar de verzameling merkwaardigheden van Gresham en gilden van verrukking, als zij bevonden, dat een magneet werkelijk een naald aantrok en een vlieg, door een teleskoop gezien, werkelijk zoo groot scheen als een mensch [1]).

In deze, gelijk in elke andere groote opgewondenheid der gemoederen was voorzeker wel iets, dat een glimlach kan afpersen. Het is een algemeene wet, dat zoodra eenig streven, eenige leer, onverschillig hoe groot ook de waarde zij, modezaak wordt, zij een gedeelte der waardigheid verliezen, die zij bezaten, toen zij nog slechts een kleine, maar ernstig gezinde minderheid bezig hielden en alleen om haar zelfs wille bevorderd werden. Het is waar, dat de dwaasheden van sommigen, die vurigen ijver voor de wetenschappen veinsden zonder de minste bekwaamheid tot haar beoefening te bezitten, stof opleverden voor bijtende spotternijen aan enkele kwaadwillige hekelaars, die tot het vorige geslacht hadden behoord en ongezind waren de kennis te verzaken in hun jeugd opgedaan [2]). Maar het is evenzeer waar, dat het groote werk om de natuur te verklaren door de Engelschen van dien tijd behartigd werd, zooals het vroeger in geen tijdperk en door geen andere natie ooit gedaan was. De geest van Francis Bacon deed zich gelden, een geest van bewonderenswaardige stoutheid en bezadigdheid tevens. Er bestond een vaste overtuiging, dat de gansche wereld vol geheimen was, die van het hoogste belang waren voor de welvaart des menschdoms en dat de mensch van zijn schepper den sleutel ontvangen had, die, zoo hij er een richtig gebruik van maakte, hem den toegang tot die geheimen zou verschaffen. Tevens echter bestond de overtuiging, dat de kennis van algemeene natuurwetten onmogelijk op eenige andere wijze te verwerven was dan door het zorgvuldig gadeslaan van bijzondere feiten. Diep doordrongen van deze groote waarheden, legden de leeraars der nieuwe wijsbegeerte zich toe op hun taak en eer het vierde eener eeuw verloopen was, hadden zij een hechten grond gelegd voor hetgeen sedert dien tijd gedaan is. Reeds was een hervorming van den akkerbouw begonnen. Er werden nieuwe planten geteeld, nieuwe werktuigen voor den landbouw gebezigd, nieuwe mest-

[1]) Dagboek van Pepys, 30 Mei 1667.

[2]) Butler was, naar ik geloof, de eenige man van wezenlijke begaafdheid, die in het tijdperk tusschen de restauratie en de omwenteling, bittere vijandschap toonde tegen de nieuwe philosophie, gelijk men ze destijds noemde. Zie het hekeldicht op de Koninklijke Societeit en de Oliphant in de Maan.

soorten aangewend [1]). Evelyn had met uitdrukkelijke goedkeuring der Koninklijke Societeit zijn landslieden onderwezen in het planten. Temple had in zijn vrije tusschenuren herhaaldelijk proeven tot bevordering van den tuinbouw genomen en het bewijs geleverd, dat de vele smakelijke vruchten, voortbrengselen van milder hemelstreken onder bijstand der kunst op engelschen bodem geteeld konden worden. De geneeskunde, die in Frankrijk nog aan slaafsche banden lag en Molière een onuitputtelijk onderwerp van rechtmatigen spot geleverd had, was in Engeland een proefondervindelijke en geregeld voortgaande wetenschap geworden, die, in spijt van Hippocrates en Galenus, dagelijks de eene of andere vordering maakte. De aandacht van denkende mannen werd voor het eerst op het belangrijk vak der geneeskundige politie gevestigd. De groote pest van 1665 bracht er hen toe de gebreken van den bouwtrant, der rioolen en der ventilatie van de hoofdstad zorgvuldig op te nemen. De groote brand van 1666 gaf gelegenheid tot het invoeren van belangrijke verbeteringen. Deze gansche aangelegenheid werd door de Koninklijke Societeit vlijtig onderzocht; en aan haar raadgevingen moet een gedeelte der veranderingen worden toegeschreven, die, schoon op verre na niet voldoende aan hetgeen de algemeene welvaart vereischte, nochtans een belangrijk onderscheid tusschen het nieuwe en het voormalige Londen te weeg brachten en die waarschijnlijk voor altijd paal en perk hebben gesteld aan de verwoestingen, welke de pest in ons land aanrichtte [2]). Tenzelfden tijde grondde een der stichters van de Societeit, Sir William Petty, de wetenschap der politische rekenkunde, de nederige, maar onmisbare dienares der staatswetenschappen. Geen enkel van de rijken der natuur bleef ononderzocht. Aan dat tijdvak behooren de scheikundige ontdekkingen van Boyle en de vroegste kruidkundige nasporingen van Sloane. Toen was het ook dat Ray een nieuwe rangschikking van vogels en visschen maakte en dat versteeningen en schelpen voor het eerst de aandacht van Woodward trokken. Schaduwgedrochten, die gedurende eeuwen van duisternis de wereld hadden verontrust, vloden nu het eene na het andere voor het aanbrekende licht. Met astrologie en alchimie werd enkel spot gedreven. Weldra was er nauwelijks een graafschap meer, waar sommige leden van het quorum [3]) niet met minachting glimlachten als er een oude vrouw voor hen gebracht werd, op grond dat zij bezemstokken bereden en de sterfte onder het vee gebracht had. Doch vooral op die verhevenste en moeijelijkste paden der wetenschap, waar de leer der gevolgtrekkingen en het mathematisch leerbetoog samenwerken tot de ontdekking van waarheid, mocht het engelsch genie de gedenkwaardigste overwinningen behalen. John Wallis vestigde het gansche stelsel der evenwichtsleer op nieuwe grondslagen. Edmund Halley onderzocht de eigenschappen van den damp-

[1]) De ijver, waarmede destijds de vrienden van den landbouw zich op het nemen van proeven en het invoeren van verbeteringen toelegden, wordt zeer goed beschreven in Anbrey's Natuurlijke Geschiedenis van Wiltshire, 1685.

[2]) Sprats Geschiedenis der Koninklijke Societeit.

[3]) Het *quorum* is een voltallig college van rechters, commissarissen en dergelijken; leden van het quorum zijn personen, die tot een rechtbank of commissie behooren en in wier afwezigheid de overige leden geen zaken kunnen afdoen.

kring, de eb en vloed der zee, de wetten van het magnetisme en den loop der kometen, en ontzag moeite, gevaren noch ballingschap, als het de bevordering der wetenschappen gold. Terwijl hij op de rots van St. Helena de sterrebeelden der zuidelijke hemispheer opteekende, verrees te Greenwich onze nationale sterrewacht en John Flamsteed, de eerste koninklijke astronoom, begon die lange reeks van waarnemingen, waarvan, in welk gedeelte des aardbols ook, nooit zonder eerbied en dankbaarheid gewaagd wordt. Doch de roem, zelfs van deze voortreffelijke mannen, wordt door den schitterenden luister van één enkelen onsterfelijken naam schier geheel verduisterd. Twee soorten van intellectueel vermogen, die weinig met elkander gemeen hebben, die men zelden in hoogen graad vereenigd aantreft, doch die evenwel beiden voor de beoefening van de verhevenste vakken der natuurkunde even noodig zijn, werden bij Isaac Newton gevonden, gelijk voor of na hem nooit het geval is geweest. Er mogen geesten bestaan hebben, die een even gelukkigen aanleg tot de beoefening der zuiver mathematische wetenschappen bezaten als hij; anderen mogen er geweest zijn, wier aanleg even gelukkig was voor de beoefening der zuiver proefondervindelijke wetenschap; doch in geen anderen geest waren ooit het demonstrative en inductive vermogen in zoo hooge voortreffelijkheid en in zoo volmaakte harmonie vereenigd. In een eeuw van Scotisten en Thomisten zou misschien ook zijn verstand in onvruchtbare werkzaamheid versleten zijn, gelijk dat van zoo veel anderen, die bij hem alléén ten achter stonden. Gelukkig gaf de geest der eeuw, in welke zijn levenslot was gevallen, zijn geest de juiste richting; en zijn geest werkte met tiendubbele kracht terug op den geest der eeuw. In het jaar 1685 was zijn roem, hoe schitterend ook, nog slechts aan het dagen; maar zijn genie had reeds den middagcirkel bereikt. Zijn groot werk, het werk, dat in de belangrijkste gedeelten der natuurlijke wijsbegeerte een volslagen omkeer ten gevolge had, schoon nog niet uitgegeven, was nochtans reeds voltooid en op het punt om aan het onderzoek der Koninklijke Societeit te worden onderworpen.

Toestand der schoone kunsten.

Het is moeijelijk te verklaren, waarom de natie, die haar naburen in de wetenschappen zoo ver vooruit was, in de kunsten verre bij hen ten achteren bleef. Dit was evenwel een feit. Het is waar, in de bouwkunst, een kunst, die half wetenschap is, en waarin slechts een meetkundige kan uitmunten, een kunst, waarvoor geen andere regel van schoonheid bestaat, dan die rechtstreeks of middellijk afhankelijk is van het nut, dat zij aanbrengt, een kunst, wier gewrochten, althans gedeeltelijk, de verhevenheid van hun schoon slechts aan den omvang hunner afmetingen ontleenen, in deze kunst kon ons land zich op één waarlijk groot man, op Christopher Wren beroemen; en de brand, die Londen in puinhoopen verkeerde, had hem een in de nieuwe geschiedenis voorbeeldelooze gelegenheid geschonken om zijn krachten te ontvouwen. Hij vermocht, evenmin als de meesten zijner tijdgenooten, de strenge schoonheid der atheensche zuilenrij, de sombere verhevenheid van het gothisch booggewelf te evenaren en wist ze wellicht niet eens op prijs te stellen; doch niemand dergenen, die aan deze zijde der Alpen geboren zijn, heeft de pracht der trotsche kerken van Italië zoo gelukkig nagebootst. Zelfs de prachtlievende Lodewijk heeft der nakome-

lingschap geen werk geschonken, dat een vergelijking met de St. Pauls-kerk kan volhouden. Maar op het einde der regeering van Karel II bestond geen enkel engelsch schilder of beeldhouwer, wiens naam tot heden bewaard is gebleven. Deze onvruchtbaarheid is eenigszins raadselachtig; want schilders en beeldhouwers behoorden tot een stand, die geenszins in minachting was of slecht betaald werd. Hun maatschappelijke stelling was ten minste even hoog als thans. Hun winsten waren in verhouding tot den rijkdom der natie en tot de belooning van andere vakken van intellectueele werkzaamheid zelfs grooter dan ze nu zijn. Inderdaad, de milde aanmoediging, die aan kunstenaars ten deel viel, trok hen in grooten getale herwaarts. Lely, die de rijke lokken, de volle lippen en de smachtende oogen voor ons bewaard heeft der broze schoonheden, die door Hamilton [1]) gevierd werden, was geboortig uit Westphalen. In 1680 was hij gestorven, na langen tijd op prachtigen voet geleefd en door zijn talent zijn verheffing in den ridderstand en bovendien een aanzienlijk vermogen te hebben verworven. Zijn smaakvolle verzameling teekeningen en schilderijen werd na zijn overlijden onder 's konings goedkeuring in de groote feestzalen van Whitehall ten toon gesteld en bracht in openbare veiling de bijna ongeloofelijke som van zes en twintig duizend p. st. op; een som, die in verhouding tot de toenmalige fortuinen der aanzienlijken grooter was dan thans een som van honderd duizend p. st. zijn zou [2]). Lely werd opgevolgd door zijn landsman Gottfried Kneller, die eerst tot ridder en vervolgens tot baronet verheven werd en die ondanks een kostbaar huishouden en het verlies van groote sommen in ongelukkige speculatiën nog een groot vermogen aan zijn familie kon nalaten. De twee Van de Veldes, Hollanders van geboorte, waren, door engelsche mildheid uitgelokt, zich hier komen vestigen en hadden voor den koning en zijn edelen eenige der schoonste zeestukken vervaardigd, die men in de gansche wereld zou kunnen vinden. Een andere Hollander, Simon Verelst [3]), schilderde prachtige zonnebloemen en tulpen voor prijzen, zoo als men ze nooit te voren gekend had. Verrio, een Napolitaan, versierde zolderingen en trappen met gorgonen en muzen, met nymphen en saters, met deugden en ondeugden, met nectar drinkende goden en met triomftochten van gelauwerde vorsten. Het inkomen, dat zijn werken hem opbrachten, stelde hem in staat een der kostbaarste tafels van Engeland te houden. Alleen voor de stukken, die hij te Windsor schilderde, ontving hij ruim zeven duizend p. st., een som, die destijds toereikte om iemand van bescheiden aanspraken voor zijn gansche leven van zorgen te bevrijden en die veel meer bedraagt, dan al wat Dryden in den

[1]) Anthony Graaf van Hamilton, in 1720 te St. Germain overleden, onder Jakobus II kolonel en opperbevelhebber van Limerick, die in keurig fransch verscheiden zeer geestige verhalen en dergel., alsmede de Gedenkschriften van zijn zwager, den graaf de Grammont, uitgaf.

[2]) Walpoles Anekdoten over het schilderen. Londensch Dagblad, 31 Mei 1683, Norths Leven van Guildford.

[3]) Broeder van Pieter Verelst, genreschilder, in 1660 hoofdman van de kamer der haagsche schilders; Simon en een derde broeder, Herman, mede bloemschilder, die eerst naar Weenen reisde en later Simon naar Londen volgde, waren beiden bij die kamer als meesters geboekt.

loop van een veertigjarig letterkundig leven van de boekhandelaars ontving [1]). Verrio's voornaamste medehelper en opvolger, Louis Laguerre, kwam uit Frankrijk. Ook te twee beroemdste beeldhouwers van dien tijd waren vreemdelingen. Cibber, wiens aangrijpende voorstellingen der woede en der zwaarmoedigheid nog steeds het gesticht van Bedlam versieren, was een Deen. Gibbons, aan wiens smaakvolle fantazie en kunstvaardige hand vele onzer paleizen, akademiegebouwen en kerken de schoonste versieringen te danken hebben, was een Zuidnederlander [2]). Zelfs de teekeningen voor de munt werden door fransche medailleurs vervaardigd. Inderdaad, eerst onder de regeering van George II mocht Engeland zich in het bezit van een groot schilder verheugen; en George III had den troon beklommen, alvorens het reden had om op eenigen beeldhouwer te bogen.

Toestand van de geringe volksklasse.

Het is tijd aan deze beschrijving van het Engeland, waarover Karel II regeerde, een einde te maken. Doch wij moeten vooraf nog een allerbelangrijkst onderwerp aanroeren. Wij hebben nog niet van de groote massa des volks gesproken, van degenen, die achter den ploeg gingen, de ossen hoedden, aan de weefgetouwen van Norwich arbeidden en den portlandsteen voor de St. Paulskerk zaagden. Ook valt daarvan niet veel te zeggen. De talrijkste klasse is juist die, waarover wij de minste berichten hebben. In dien tijd achtten menschenvrienden het nog geen heiligen plicht, en demagogen hadden nog niet ontdekt, dat het een winstgevende bezigheid was over den nood des landbouwers uit te weiden. De geschiedenis had te veel met hoven en legers te doen om een blad te wijden aan de hut van den boer of aan het zoldervertrek van den handwerksman. De drukpers zendt tegenwoordig soms in een enkelen dag een grooter hoeveelheid redeneeringen en declamatiën over den toestand der arbeidende klassen in 't licht, dan in de gansche acht en twintig jaren tusschen de restauratie en de omwenteling uitgegeven werden. Maar het zou een groote dwaling zijn, wilde men uit het toenemen der klachten afleiden, dat de armoede in eenig opzicht vermeerderd is.

Het groote kriterium van den toestand der geringe volksklasse is het bedrag der werkloonen en vermits in de zeventiende eeuw vier vijfde gedeelten dier klasse in den landbouw werkzaam waren, is het vooral van belang te weten, welke loonen destijds voor veldarbeid betaald werden. Ten aanzien van dit onderwerp bezitten wij de middelen om tot gevolgtrekkingen te komen, die voor ons streven voldoende zijn.

Werkloonen van landbouwers.

Sir William Petty, wiens eenvoudige verklaring reeds van groot gewicht is, verzekert ons, dat een arbeider, die voor een dag werks vier pence met, of acht pence zonder kost kreeg, nog geenszins de minst bedeelde was. Vier shilling 's weeks was dus, volgens zijn rekening een voldoend arbeidsloon voor den stand der veldarbeiders [3]).

Dat deze berekening niet verre van de waarheid was, daarvoor bestaan

---

[1]) In Walpoles Anekdoten over de schilderkunst wordt van de groote prijzen gewaagd, die aan Verelst en aan Verrio betaald werden.

[2]) Grinlin Gibbons was van geboorte een Antwerpenaar en te Antwerpen opgeleid.

[3]) Petty's Politische rekenkunde.

overvloedige bewijzen. Omstreeks den aanvang van het jaar 1685, bepaalden de rechters van Warwickshire op grond eener machtiging, hun bij een wet van Elizabeth verstrekt, een tarief van arbeidsloon voor dat graafschap en maakten bekend, dat elk landbouwer, die meer betaalde, en elke arbeider, die meer ontving, onder de bepalingen der strafwet zou komen. Het loon van den gewonen veldarbeider werd van Maart tot September, op het juiste bedrag gesteld, dat door Petty wordt opgegeven, namelijk vier shilling 's weeks, zonder kost. Van September tot Maart zou dat loon slechts drie en een halve shilling 's weeks bedragen [1]).

Doch de verdiensten van den boerenstand waren destijds, even als nu, verschillend in de verschillende gedeelten des koninkrijks. Het arbeidsloon was waarschijnlijk in Warwickshire ongeveer het gemiddelde en in de graafschappen aan de grenzen van Schotland beneden het gemiddelde; er waren echter ook meer begunstigde districten. In hetzelfde jaar 1685 gaf een bewoner van Devonshire, Richard Dunning genaamd, een kleine verhandeling uit, waarin hij den toestand der armen van dat graafschap beschreef. Het lijdt geen twijfel, dat hij der zake kundig was; want weinige maanden later werd zijn werk herdrukt en in de kwartaalzitting der te Exeter vergaderde overheidspersonen ten sterkste aan de aandacht van alle gemeentebeambten aanbevolen. Volgens hem bedroeg het loon van den veldarbeider in Devonshire ongeveer vijf shilling 's weeks, zonder voedsel [2]).

Nog beter was de toestand des arbeiders in den omtrek van Bury St. Edmunds. De overheidspersonen van Suffolk kwamen daar in de lente van 1682 bijeen, om een tarief van loonen vast te stellen en bepaalden, dat de arbeider, daar waar hij geen kost genoot, des winters vijf en des zomers zes shilling zou verdienen [3]).

In 1661 hadden de rechters te Chelmsford het loon van den arbeidsman in Essex, zonder genot van kost, op zes shilling gedurende den winter en op zeven gedurende den zomer vastgesteld. Dit schijnt het hoogste loon te zijn geweest, dat van den tijd der restauratie tot dien der omwenteling in het gansche koninkrijk voor veldarbeid betaald werd en men mag daarbij niet onopgemerkt laten, dat de levensbehoeften, in het jaar, dat dit besluit genomen werd, bovenmate duur waren. Tarwe stond op zeventig shilling het quarter, wat zelfs nu bijkans een hongersnood zou veroorzaken [4]).

Deze feiten stemmen volkomen overeen met een ander, dat eenige aandacht waardig schijnt. Het valt in het oog, dat in een land, waar niemand tot de militaire dienst gedwongen kan worden, de gelederen van een leger niet kunnen worden aangevuld, indien de regeering de soldij op veel minder bedrag stelt dan het loon van den gewonen veldarbeider bedraagt. Tegenwoordig bedraagt de soldij en het biergeld van een gemeen liniesoldaat zeven shilling en zes pence 's weeks; deze soldij, verbonden met het uitzicht

---

[1]) Wetten van het 5e jaar van Elizabeth, hoofdst. IV. Archeologia, deel XI.

[2]) Duidelijke en gemakkelijke regelen, aantoonende hoe het ambt van armbestuurder behoort te worden waargenomen, door Richard Dunning, 1e uitgave, 1685, 2e uitgave. 1686.

[3]) Cullums Geschiedenis van Hawsted.

[4]) Ruggles, Over de armen.

op pensioen, is niet voldoende om de engelsche jongelingen in genoegzamen getale onder de vaandels te lokken en het wordt noodig gevonden door belangrijke wervingen onder de armere bevolking van Munster en Connaught in het ontbrekend getal te voorzien. De soldij van een gemeen voetsoldaat bedroeg in 1685 slechts vier shilling en acht pence 's weeks; het is evenwel zeker, dat de regeering in dat jaar zonder eenige zwarigheid en binnen een korten termijn veel duizenden engelsche rekruten wist te krijgen. De soldij van den gemeenen voetsoldaat in het leger der republiek was zeven shilling 's weeks geweest, dat is namelijk zooveel als, onder de regeering van Karel II, een korporaal ontving [1]); en die som was voldoende geweest om de gelederen met lieden aan te vullen, die bepaaldelijk boven de groote massa des volks stonden. Over het geheel derhalve schijnt men tot het besluit te mogen komen, dat het gewone loon van den veldarbeider tijdens de regeering van Karel II niet meer bedroeg dan vier shilling 's weeks; maar dat in sommige gedeelten des rijks vijf, zes, en gedurende de zomermaanden zelfs tot zeven shilling 's weeks betaald werden. Een district, waar een arbeider slechts zeven shilling 's weeks verdient, wordt in onze dagen geacht in een voor de menschheid beleedigenden toestand te verkeeren. Het gemiddelde bedrag is veel hooger en in welvarende graafschappen bedragen de werkloonen der veldarbeiders twaalf, veertien, soms zelfs zestien shillings.

Werkloonen van fabriek-arbeiders.

Het loon der werklieden, die in de fabrieken gebezigd worden, is steeds hooger geweest dan dat der bebouwers van den grond. In het jaar 1680 maakte een lid van het Huis der Gemeenten de opmerking, dat de hooge loonen, die hier te lande betaald werden, het voor onze weverijen onmogelijk maakten met de voortbrengselen der indische weefgetouwen mede te dingen. Een engelsch werkman, zeide hij, vordert een shilling daags, terwijl de inboorlingen van Bengalen voor een koperen muntstuk arbeiden als slaven [2]). Er bestaan nog andere bewijzen, dat een shilling daags het loon was, waarop de engelsche fabrieksarbeider van dien tijd recht meende te hebben, schoon hij dikwijls gedwongen was voor minder te werken. De gemeene man was destijds nog niet gewoon openbare bijeenkomsten, beraadslagingen en redevoeringen te houden en verzoekschriften aan het parlement te richten. Geen nieuwsblad stond zijn belangen voor. Zijn liefde en zijn haat, zijn vreugdetonen en zijn lijden werden slechts in ruwe verzen uitgeboezemd. Een groot gedeelte zijner geschiedenis is alleen uit zijn liederen te leeren. Een der merkwaardigste van de volkszangen, die, tijdens de regeering van Karel II, in de straten van Norwich en van Leeds werden gezongen, is heden nog in den oorspronkelijken druk voorhanden. Het is de heftige en bittere kreet des arbeiders tegen het kapitaal. Het beschrijft de goede oude tijden, toen ieder werkman, die in de wolmanufacturen werkzaam was, zoo goed leefde, alsof hij een pachter was geweest. Maar die tijden waren voorbij. Zes pence daags was thans al wat door harden arbeid

[1]) Zie in Thurloe's Staatspapieren, de memorie der hollandsche afgevaardigden, gedagteekend $^{1}/_{12}$ Augustus 1653.

[2]) De redenaar was de heer John Basset, lid voor Barnstaple. Zie Smiths Opstellen over wol, hoofdstuk 68.

aan den weefstoel verdiend kon worden; klaagde de arme, dat hij van zoo'n schamel loon niet bestaan kon, dan werd hem geantwoord, dat hem vrijstond het te nemen of het te weigeren. Voor zulk een ellendig loon moesten de voortbrengers van den rijkdom zich afmatten, vroeg opstaan en laat ter rust gaan, terwijl de meester lakenverkooper met eten, slapen en ledigloopen door hun inspanning rijk werd. Een shilling daags, zegt de dichter, is wat de wever zou krijgen, indien er naar recht gehandeld werd [1]). Wij mogen derhalve onderstellen, dat in het tijdperk, dat de revolutie voorafging, een arbeider, die in de groote stapelmanufacturen van Engeland werkzaam was, zich goed betaald achtte, als hij zes shilling 's weeks verdiende.

Arbeid van kinderen in de fabrieken.

Het mag hier tevens vermeld worden, dat het gebruik kinderen op al te jeugdigen leeftijd aan den arbeid te zetten, een gebruik, dat de staat, de wettige beschermer dergenen, die zich zelve niet kunnen beschermen, in onzen tijd door een wijs en menschlievend verbod heeft opgeheven, in de zeventiende eeuw was toegenomen in een verhouding, die in vergelijking met den omvang van het fabriekwezen bijna ongeloofelijk schijnt. Te Norwich, de hoofdzetel van den lakenhandel, werd een schepseltje van zes jaar reeds tot den arbeid geschikt geacht. Verscheiden schrijvers van dien tijd en onder hen sommige, die voor bijzonder goedhartig doorgingen, spreken met blijde verwondering van de omstandigheid, dat in die stad alleen jongens en meisjes van zeer teederen leeftijd een waarde voortbrachten, die jaarlijks twaalf duizend p. st. meer bedroeg, dan voor hun onderhoud noodig was [2]). Hoe zorgvuldiger wij de geschiedenis van het voorledene nagaan, hoe meer redenen wij vinden om te verschillen van het gevoelen dergenen, die zich verbeelden, dat ons tijdvak vruchtbaar is geweest aan nieuwe maatschappelijke euvelen. De waarheid is, dat die euvelen, bijna zonder eenige uitzondering, oud zijn. Nieuw is slechts het doorzicht, dat ze ontdekt en de menschlievendheid, die ze geneest.

---

[1]) Dit volkslied vindt men in het britsch museum. Het juiste jaar is niet opgegeven; doch het imprimatur van Roger Lestranger toont den tijd der uitgave van het stuk met voor mijn oogmerk genoegzame zekerheid aan. Ik zal eenige der regels aanhalen. De meester lakenwerker wordt ingevoerd, sprekende als volgt:

»In former ages we used to give,
So that our workfolks like farmers did live;
But the times are changed, we will make them know.
. . . . . .
We will make them to work hard for six pence a day,
Though a shilling they deserve if they had their just pay;
If at all they murmur and say 't is too small,
We bid them choose whether they'll work at all.
And thus do we gain all our wealth and estate,
By many poor men that work early and late.
Then hey for the clothing trade! It goes on brave;
We scorn to toyl and moyl, nor yet to slave.
Our workmen do work hard, but we live at ease,
We go when we will and we come when we please.

[2]) Chamberlayne's Staat van Engeland; Petty's Politische Rekenkunde, VIII hoofdstuk. Dunnings Duidelijke en gemakkelijke regelen; Firmins Voorstellen tot het verschaffen van bezigheid aan de armen. Men behoort in het oog te houden, dat Firmin een uitstekend menschenvriend was.

Werkloonen van ambachtslieden. Gaan wij van de lakenwevers tot een verschillende klasse van werklieden over, dan zullen onze navorschingen ons steeds tot dezelfde uitkomsten voeren. Gedurende verscheiden geslachten hebben de commissarissen van het zeemanshospitaal te Greenwich aanteekening gehouden van de loonen, betaald aan verschillende soorten van werklieden, die voor de herstellingswerken aan het gebouw gebruikt worden. Het blijkt uit die belangrijke aanteekeningen, dat in den loop van honderd twintig jaar, het dagloon des metselaars van een halve kroon [1]) tot vier shilling en tien pence, dat van den steenhouwer van een halve kroon tot vijf shilling en drie pence, dat van den timmerman van een halve kroon tot vijf shilling en vijf pence en eindelijk het dagloon van den loodgieter van drie shilling tot vijf shilling en zes pence is geklommen.

Het schijnt dus zeker, dat de arbeidsloonen, naar geldswaarde berekend, in 1685 niet meer dan de helft bedroegen van hetgeen zij thans beloopen; en slechts weinige der levensbehoeften, die voor den werkman van belang zijn, waren in 1685 voor de helft van den tegenwoordigen prijs verkrijgbaar. Bier was ongetwijfeld veel goedkooper dan thans. Ook vleesch was minder in prijs, doch niettemin zoo duur, dat honderdduizenden gezinnen nauwelijks den smaak daarvan kenden [2]). In den prijs der tarwe is zeer weinig verandering gekomen. De gemiddelde prijs van het quarter bedroeg gedurende de laatste twaalf jaar der regeering van Karel II vijftig shilling. Het was dus een zeldzaamheid zelfs op de tafel van den yeoman of van den winkelier zulk brood te zien als thans den behoeftigen bewoner van het werkhuis wordt voorgezet. De groote meerderheid der natie voedde zich bijna uitsluitend met rogge, gerst en haver.

De voortbrengselen van tropische gewesten, die der mijnen en al wat door middel van werktuigen werd vervaardigd, was bepaaldelijk duurder dan thans. Artikelen, waarvoor de arbeider in 1685 meer zou hebben moeten betalen dan zijn naneef in 1848, zijn onder andere suiker, zout, steenkolen, kaarsen, zeep, schoenen, kousen en over het algemeen alle artikelen van kleeding en ligging. Daarenboven waren ook de jassen en dekens, die toen vervaardigd werden, niet alleen duurder, maar ook van geringer deugdelijkheid dan de hedendaagsche voortbrengselen van dien aard.

Getal der armlastigen. Men moet in het oog houden, dat de werklieden, die door hun arbeidsloon in hun eigen onderhoud en in dat van hun gezin konden voorzien, niet de behoeftigste leden der maatschappij waren. Op hen volgde nog een talrijke klasse, die niet bestaan kon zonder eenigen onderstand van de gemeente. Er is bijna geen beter maatstaf te vinden ter beoordeeling van den toestand van het gemeene volk, dan de getalsverhouding der bedeelden tot de massa der bevolking. Tegenwoordig bedraagt het getal der mannen, vrouwen en kinderen, die onderstand genieten, volgens officieele opgaven, in slechte jaren een tiende en in goede jaren een dertiende gedeelte der be-

[1]) Twee shilling en zes pence, of ƒ 1,50 Ned.

[2]) King schatte in zijn natuurlijke en politische gevolgtrekkingen, het getal der engelsche huisgezinnen van geringen stand op ongeveer acht honderd tachtig duizend families. De helft van deze, beweerde hij, at tweemaal 's weeks vleesch. De overige helft gebruikte het in het geheel niet, of hoogstens slechts eenmaal 's weeks.

volking van Engeland. Gregorius King begrootte hun getal in zijn tijd op een vijfde der bevolking en schoon wij, ondanks de waarde, die wij in het algemeen aan zijn opgaven hechten, ons bijna niet kunnen onthouden deze schatting overdreven te noemen, achtte Davenant ze hoogst oordeelkundig.

Wij zijn echter niet geheel verstoken van hulpmiddelen om zelf een raming te maken. De armenbelasting was ongetwijfeld een der zwaarste, die onze voorouders destijds te dragen hadden. Haar bedrag werd tijdens de regeering van Karel II begroot op nagenoeg zevenmaal honderd duizend p. st. 's jaars, veel meer dan de opbrengst der accijnsen of der in- en uitgaande rechten en weinig minder dan de helft van het gansche inkomen der kroon. Het bedrag der armenbelasting bleef met snelheid toenemen en schijnt binnen korten tijd van acht tot negen honderd duizend p. st. te hebben beloopen, wat een zesde gedeelte uitmaakt der tegenwoordige som. De toenmalige bevolking bedroeg nauwelijks een derde der tegenwoordige, het minimum van het arbeidsloon, geschat naar geldswaarde, was de helft van het tegenwoordig minimum, en wij kunnen derhalve nauwelijks onderstellen, dat het gemiddeld bedrag van den onderstand, die aan een behoeftige werd verstrekt, meer dan de helft bedroeg van hetgeen thans verleend wordt. Hieruit schijnt te volgen, dat het gedeelte der engelsche bevolking, dat onderstand genoot, destijds in verhouding tot de overige bevolking grooter moet geweest zijn, dan het gedeelte, dat thans zoodanigen onderstand trekt. Het is raadzaam in de beoordeeling van zulke vraagpunten uiterst omzichtig te zijn; doch zeer zeker is nog nooit het bewijs geleverd, dat het pauperisme gedurende de laatste vijf en twintig jaar der zeventiende eeuw een minder groot bezwaar of een minder gevaarlijk maatschappelijk kwaad is geweest, dan het in onzen tijd is [1]).

Weldaden, welke de voortgang der beschaving der geringe volksklasse aanbrengt.

In één opzicht moet men toegeven, dat de voortgang der beschaving het stoffelijk welzijn van een gedeelte der meest behoeftigen verminderd heeft. Het werd reeds vermeld, dat vóór de omwenteling veel duizenden vierkante mijlen gronds, die thans omheind en bebouwd zijn, in moeras, bosch en heide bestonden. Een groot gedeelte van dit woeste land was rechtens gemeentegoed en veel van wat rechtens geen gemeentegoed was had een zoo geringe waarde, dat de eigenaars toelieten, dat het met der daad, als gemeentegoed gebezigd werd. In zulke streken genoten squatters en stroopers een thans ongekende mate

---

[1]) Veertiende verslag der commissarissen van het armwezen, Appendix B, N°. 2, Appendix C, N°. 1, 1848. Van de twee in den tekst vermelde ramingen werd de eene door Arthur Moore, de andere eenige jaren later door Richard Dunning gemaakt. De raming van Moore vindt men in Davenants Proeve over middelen en wegen, die van Dunning in het Degelijke werk van Sir Frederik Eden, over het armwezen. King en Davenant schatten in 1696 de armlastigen en de bedelaars op het ongelooflijk getal van 1,330,000 op een bevolking van 5.500,000. In 1846 schijnt het getal der personen, die onderstand ontvingen, slechts 1,332,089 te zijn geweest, op een bevolking van ongeveer 17 millioen. Men moet ook niet onvermeld laten, dat in de officieele opgaven een armlastige al lichtelijk meer dan eenmaal kan voorkomen.

Ik zou den lezer raden De Foe's Vlugschrift te raadplegen, getiteld: »Het geven van aalmoezen geen liefdadigheid", alsmede de Greenwich-tabellen, die in M'Cullochs Handelslexicon te vinden zijn, onder de rubriek: »prijzen".

van vrijheid. De huisman, die daar zijn verblijf hield, kon nu en dan met weinig of in 't geheel geen uitgaven zijn eenvoudig maal met een smakelijk gerecht vermeerderen en zich brandstof voor den wintertijd verschaffen. Hij hield een troep ganzen op den grond, die thans in een bloeijenden boomgaard veranderd is. Hij ving wild gevogelte in het moeras, dat tegenwoordig sedert lang droog gemaakt en in koren- en rapenvelden verdeeld is. Hij sneed turf tusschen de biezen in het veen, dat nu weiland is geworden, bloeijende van klaver en beroemd door de boter en kaas, die het voortbrengt. De vooruitgang van den landbouw en de vermeerdering der bevolking moesten hem noodwendig van deze voordeelen berooven. Doch tegen dit nadeel staat een lange reeks van voordeelen over. Van de zegeningen, die de vrucht der beschaving en der wijsbegeerte zijn, is een belangrijk gedeelte voor alle standen gemeen, welks gemis, indien het ons weder onttrokken werd, den arbeider even smartelijk zou treffen als den pair. De marktplaats, die de landbewoner thans met zijn kar binnen een uur tijds kan bereiken, was honderdzestig jaar geleden een dagreis van hem verwijderd. De straat, die thans den ambachtsman gedurende den ganschen nacht een veiligen, gemakkelijken en helder verlichten weg aanbiedt, was voor honderdzestig jaar na zonsondergang zoo donker, dat hij zijn eigen hand niet zou hebben kunnen zien, zoo slecht geplaveid, dat hij ieder oogenblik gevaar liep den hals te breken, en zoo slecht bewaakt, dat hij ieder oogenblik in gevaar zou hebben verkeerd ter aarde geveld en van zijn kleine verdienste beroofd te worden. Elke metselaar, die van een steiger valt, elke straatveger, die onder een rijtuig geraakt is, kan thans zijn kwetsuren laten verbinden en zijn ledematen laten zetten door geneeskundigen, wier bekwaamheid voor honderdzestig jaar met het gansche vermogen van een grooten lord als Ormond, of van een handelsvorst als Clayton niet te koopen ware geweest. Sommige vreeselijke ziekten zijn door de wetenschap uitgeroeid, andere door de politie gebannen. De duur van het menschelijk leven is in alle gedeelten van het koninkrijk en voornamelijk in de steden toegenomen. Het jaar 1685 werd voor geen ongezond jaar gehouden; desniettemin bedroegen de sterfgevallen onder de bewoners van de hoofdstad in dat jaar ruim één van de drie en twintig [1]). Thans sterft jaarlijks slechts één van de veertig bewoners der hoofdstad. Het onderscheid tusschen den gezondheidstoestand van het Londen der negentiende met het Londen der zeventiende eeuw is aanmerkelijk grooter, dan het verschil tusschen den toestand dier hoofdstad in een gewonen en haar toestand in een choleratijd.

Van nog grooter belang zijn de weldaden, die alle standen der maatschappij en vooral de geringe standen aan den verzachtenden invloed te danken hebben, dien de beschaving op het nationale karakter heeft gehad. De grondtrekken van dat karakter zijn inderdaad sedert vele geslachten dezelfde gebleven, even als de grondtrekken van het karakter van een bijzonder persoon soms onveranderd blijven van den tijd, dat hij een ruwe en onbedachtzame schoolknaap is, tot op dien, dat hij een hoogbeschaafd en

[1]) Het aantal der overledenen was 23,223. Petty's Politische rekenkunde.

voortreffelijk man is geworden. Het is een verblijdende gedachte, dat de geest der engelsche natie milder is geworden, naar mate zij meer tot rijpheid kwam en dat wij na verloop van eeuwen niet slechts een wijzer, maar ook een goedhartiger volk zijn geworden. In de geschiedboeken en in de lichtere literatuur der zeventiende eeuw vindt men nauwelijks een enkele bladzijde, die niet het eene of andere blijk bevat, dat onze voorouders minder menschelijk waren, dan hun nakomelingschap is. De tucht, die in de werkplaatsen, scholen en huisgezinnen gehandhaafd werd, was oneindig harder, schoon geenszins zoo doeltreffend als thans. Mannen van goede geboorte waren gewoon hun bedienden te slaan. Pedagogen wisten hun kweekelingen niet anders te onderwijzen dan met behulp van de plak. Echtgenooten van achtbaren stand schaamden zich niet hun vrouwen te mishandelen. De onverzoenlijkheid van vijandige staatspartijen was zoo groot, dat wij er ons nauwelijks een denkbeeld van kunnen vormen. Whigs waren geneigd te morren, omdat men Stafford liet sterven zonder eerst zijn ingewanden voor zijn oogen te verbranden. Tories scholden en hoonden Russell, toen zijn koets van den Tower naar het bloedtooneel in de velden van Lincolns-Inn reed [1]). Even weinig genade werd door het gepeupel aan patiënten van geringer stand betoond. Werd een misdadiger aan de kaak gesteld, hij mocht van geluk spreken, als hij er onder een regen van klinkers en straatkeijen het leven afbracht [2]). Werd hij aan de beulskar vastgebonden om de straf der geeseling te ondergaan, de menigte verdrong zich om hem heen en vermaande den scherprechter den kerel goed te raken en hem te doen brullen [3]). Fatsoenlijke heeren deden op gerechtsdagen pleiziertochtjes naar Bridewell om de ongelukkige vrouwen, die daar vlas plukten, te zien geeselen [4]). Een man, die dood geperst werd, omdat hij weigerde te spreken [5]), een vrouw, die wegens valschmunterij verbrand werd, verwekten minder medelijden, dan thans een paard of een os zou doen, als ze eenigszins ernstig mishandeld werden. Gevechten, in vergelijking van welke een boksstrijd een verfijnd en menschlievend schouwspel is, behoorden tot de lievelingstijdverdrijven van een groot gedeelte der bevolking van de hoofdstad. Talrijke scharen kwamen bijeen om gladiatoren met doodelijke wapenen op elkander te zien hakken en brulden van genoegen, als een der kampvechters een vinger of een oog verloor. De gevangenissen waren hellen op aarde, kweekscholen van alle misdaden en van alle ziekten. Bij de assises brachten de vermagerde en bleeke misdadigers uit hun cellen een verpeste atmospheer mede, waardoor zij somtijds op rechters, advocaten en jury vreeselijk gewroken werden. Doch de maatschappij zag al deze ellende met koude onverschilligheid aan. Nergens was dat fijngevoelige en rustelooze medelijden te vinden, dat in onzen tijd aan het kind in de fabrieken, aan de

[1]) Burnet, I 560.

[2]) Muggletons Handelingen der getuigen van den geest.

[3]) Tom Brown beschrijft zulk een tooneel in woorden, die ik niet durf aanhalen.

[4]) Wards Bespieder van Londen.

[5]) Destijds bestond nog een wreedaardig gebruik, thans sedert lang opgeheven, volgens hetwelk de beschuldigde, die alle antwoord weigerde op de vragen, die door den rechter aan hem gericht werden, met een gewicht op de borst op den grond werd uitgestrekt, totdat hij sprak of stierf.

indische weduwe, aan den negerslaaf zulk een krachtige bescherming heeft verleend, den mondvoorraad en de watertonnen van elk landverhuizersschip onderzoekt, dat stampvoet bij elken slag, die op den rug van een dronken soldaat nederkomt, dat niet wil dulden, dat zelfs de dief in de gevangenisschepen slecht gevoed of overwerkt worde, ja, dat zelfs herhaaldelijk getracht heeft het leven des moordenaars te redden. Het is ontegenzeggelijk, dat medelijden, even als elk ander gevoel, zich door de rede moet laten beheerschen en uit gebrek aan die heerschappij soms belachelijke en soms betreurenswaardige gevolgen heeft te weeg gebracht. Doch hoe meer wij de jaarboeken van het voorledene doorbladeren, hoe meer wij ons zullen verheugen, dat wij leven in een menschelijk tijdvak, in een tijdvak, waarin wreedheid verfoeid en lijden, hoe verdiend ook, slechts met tegenzin en uit plichtgevoel veroorzaakt wordt. Alle standen der maatschappij hebben, voorzeker door deze groote zedelijke verandering veel gewonnen; doch de stand, die daarbij het meest is vooruit gegaan, is die der armen, der afhankelijken en weerloozen.

Dwaling der menschen, die het geluk van vorige geslachten benijden.

De algemeene indruk der getuigenis, die den lezer voorgelegd werd, schijnt nauwelijks aan eenigen twijfel onderhevig. In spijt van die getuigenis evenwel zullen velen zich steeds het Engeland der Stuarts nog blijven voorstellen als een aangenamer land, dan het Engeland, waarin wij leven. Bij den eersten opslag moge het vreemd schijnen, dat de maatschappij, terwijl zij steeds met haastigen ijver voorwaarts streeft, evenwel gestadig met liefderijk verlangen achterwaarts blikt. Maar deze beide neigingen, hoe tegenstrijdig zij ook schijnen, kunnen uit een en hetzelfde beginsel gemakkelijk worden verklaard. Zij hebben beiden haar grond in de ontevredenheid met onzen tegenwoordigen toestand. Die ontevredenheid spoort ons aan de ons voorafgegane geslachten te overtreffen en maakt ons tevens geneigd om ons een hoog denkbeeld van hun geluk te vormen. In zekeren zin is het onredelijk en ondankbaar van ons, dat wij bestendig ontevreden zijn met een toestand, die bij voortduring beter wordt. In waarheid echter heeft bestendige verbetering slechts plaats, omdat er voortdurende ontevredenheid bestaat. Indien wij volkomen tevreden waren met het tegenwoordige, wij zouden ophouden uit te vinden, te arbeiden en met het oog op de toekomst te sparen. En het is natuurlijk, dat wij, ontevreden zijnde met het tegenwoordige, ons een al te gunstig denkbeeld vormen van het verledene.

Wij verkeeren waarlijk in een gelijksoortige dwaling als die, welke den reiziger in de arabische zandwoestijn misleidt. Onder de karavaan is alles droog en bar; maar ver in het verschiet, voorwaarts en achterwaarts, schijnt hij door verfrisschend water omgeven. De pelgrims spoeden voorwaarts en vinden niets dan zand, waar zij een uur geleden een meer hadden meenen te zien. Zij wenden het hoofd om en zien een meer op de plaats, waar zij een uur geleden door het zand heenworstelden. Een soortgelijk zinbedrog schijnt de natiën te kwellen op elk gedeelte van den langen weg, die van armoede en barbaarschheid tot de hoogste trappen van welvaart en beschaving leidt. Zoo wij echter het schijnbeeld vastberaden terugjagen, dan zullen wij het voor ons de wijk zien nemen tot in de fabelachtige gewesten

der grijze oudheid. Het is thans de mode de gulden eeuw van Engeland te zoeken in tijden, toen de edellieden van gemakken verstoken waren, wier gemis een hedendaagschen lakkei ondraaglijk zou zijn; toen pachters en winkeliers ontbeten met brood, waarvan de bloote vertooning in een hedendaagsch armhuis reeds een oproer zou doen ontstaan; toen de menschen in de zuiverste landlucht vroeger stierven dan zij het thans in de verpeste stegen onzer steden doen, en toen zij in die stegen eerder stierven dan thans op de kust van Guyana het geval is. Ook wij zullen op onze beurt overtroffen en op onze beurt benijd worden. Het is zeer wel mogelijk, dat de boer van Dorsetshire in de twintigste eeuw zich ellendig slecht beloond zal achten met vijftien shilling 's weeks; dat de timmerman te Greenwich alsdan tien shilling daags zal ontvangen; dat arbeiders alsdan evenmin gewoon zullen zijn een middagmaal zonder vleesch te nuttigen, als zij het thans zijn roggebrood te eten; dat de gezondheidspolitie en de ontdekkingen der geneeskunde den gemiddelden duur van het menschelijk leven op nieuw met een aantal jaren verlengd zullen hebben; dat talrijke gemakken en genietingen, die thans onbekend of althans slechts binnen het bereik van weinigen zijn, verkrijgbaar worden voor elk vlijtig en spaarzaam arbeider. En evenwel zal het dan wellicht ook mode zijn te beweren, dat de vermeerdering van den rijkdom en de vorderingen der wetenschappen de weinigen ten kosten der velen hebben begunstigd en van de regeering der koningin Victoria te spreken, als van den tijd toen Engeland werkelijk het blijde Engeland was, toen alle standen door broederlijke eensgezindheid vereenigd waren, toen de rijken de armen niet uitmergelden en toen de armen den rijken hun glans niet benijdden.

VIERDE HOOFDSTUK.

Dood van Karel II. Het overlijden van koning Karel II trof de natie op het onverwachtst. Zijn lichaamsgestel was van nature sterk en scheen niet onder uitspattingen geleden te hebben. Hij had altoos, zelfs onder het najagen van vermaken, zijn gezondheid gespaard; en zijn gewoonten lieten een lang leven en een krachtigen ouderdom verwachten. Hoe traag ook bij alle gelegenheden, die inspanning van den geest vorderden, was hij daarentegen vlug en volhardend, wanneer het lichaamsoefeningen gold. In zijn jeugd was hij als kaatsspeler [1]) beroemd geweest en nu, bij het klimmen zijner jaren, was hij nog steeds een onvermoeid wandelaar. Zijn gewone tred was zoo vlug, dat zij, die de eer van zijn persoonlijken omgang genoten, hem moeijelijk konden bijhouden. Hij stond vroeg op en bracht gewoonlijk drie of vier uur daags in de vrije lucht door. Des ochtends, als het gras van St. James-

[1]) Dagboek van Pepys, 28 December, 1663; 2 September 1667.

park nog glinsterde van dauwdroppels, kon men hem onder de hooge boomen zien omzwerven, zich met zijn hazewindjes vermaken en zijn eendjes graan toewerpen; en dit won hem de genegenheid der lagere volksklasse, die altijd gaarne de uitspanningen der grooten gadeslaat [1]).

Doch tegen het einde van het jaar 1684 werd hij door een lichten aanval, zoo men meende van jicht, belet als naar gewoonte uit te gaan. Hij bracht nu de ochtenden in zijn laboratorium door, waar hij zich onledig hield met proefnemingen over de eigenschappen van het kwik. Zijn gemoedsstemming scheen door het zittende leven geleden te hebben; immers hij had geen bekende redenen tot onvergenoegdheid. Zijn rijk was rustig; hij had geen dringend gebrek aan geld; hij was machtiger dan hij tot dusverre geweest was; de staatspartij, die hem lang gedwarsboomd had, was onder den voet gebracht en toch was de opgeruimdheid, die hem in tegenspoed altoos tot steun verstrekt had, in die tijden van voorspoed verdwenen. Een beuzeling was nu in staat den veerkrachtigen geest te ontstemmen, die eenmaal aan nederlagen, ballingschap en gebrek weerstand had geboden. Hij gaf menigmaal zijn oploopendheid lucht door gebaren en woorden, die men niet licht verwacht zou hebben van een man, die zich voorheen altijd door zijn opgeruimden aard en zijn fijne manieren zoo zeer had onderscheiden. Maar niemand dacht nog, dat zijn gestel wezenlijk zwaar geschokt was [2]).

Zelden had zijn paleis vroolijker of ergerlijker schouwspel opgeleverd dan op den avond van zondag, den eersten Februari 1685 [3]). Verscheiden deftige personen, die volgens het gebruik dier tijden zich naar het hof hadden begeven om hun opwachting bij hun souverein te maken en er op gerekend hadden, dat althans op zulk een dag de uiterlijke welvoeglijkheid aldaar zou worden in acht genomen, voelden zich door verbazing en afgrijzen aangegrepen. In de groote galerij van Whitehall, een bewonderenswaardig gedenkteeken der praalzucht van het geslacht der Tudors, verdrong zich een menigte luidruchtige gasten en spelers. De koning zat daar te keuvelen en te dartelen met drie vrouwen, wier bekoorlijkheden en ondeugden drie natiën tot roem en schande tevens strekten. Barbara Palmer, hertogin van Cleveland, was niet meer in den bloei der jeugd, maar droeg nog sporen van die fiere, zinnelijke schoonheid, welke twintig jaar vroeger alle mannenharten veroverde. Ook de hertogin van Portsmouth was daar, aan wier zachte gelaatstrekken fransche levendigheid nog meer bekoorlijkheid bijzette. Hortensia Mancini, hertogin van Mazarin, nicht van den grooten kardinaal, voltooide het drietal. Reeds vroeg was zij uit Italië, haar geboorteland, naar het fransche hof gebracht, waar haar oom in blakende gunst stond. Die macht, gevoegd bij haar bekoorlijkheden, had haar toen een aantal der doorluchtigste aanbidders verschaft. Karel zelf had

---

[1]) Burnet I, 606; Spectator n°. 462; Dagboek van het Huis der Lords, 28 October 1678; Cibbers Lofrede.

[2]) Burnet I, 605, 606; Welwood, 138; North Leven van Guildford, 251.

[3]) Ik neem deze gelegenheid te baat, om den lezer te verwittigen, dat daar, waar ik slechts één datum geef, de oude stijl van tijdrekening bedoeld is, die in de zeventiende eeuw in Engeland gebruikelijk was; doch ik reken het jaar van den eersten Januari.

tijdens zijn ballingschap, doch te vergeefs, om haar hand aangehouden. Alle gaven der natuur en der fortuin schenen over haar uitgestort. De weelderige schoonheid van het zuiden schitterde op haar gelaat; zij had een vluggen geest, bevallige manieren, een verheven rang, een onmetelijk vermogen; doch haar ontembare driften hadden al deze zegeningen voor haar in rampen doen verkeeren. Zij had den last van een ongelukkig huwelijk ondraaglijk gevonden, was met achterlating van haar groot vermogen haar echtgenoot ontvlucht en had haar verblijf in Engeland gevestigd, nadat zij Rome en Sardinië van haar avonturen had doen gewagen. Haar huis werd bij voorkeur gezocht door mannen van vernuft en van de pret, die zich haar vlagen van beleedigenden overmoed en haar wrevel lieten welgevallen ten einde haar gunst of een plaats aan haar tafel te verwerven. In haar gezelschap vergaten Rochester en Godolphin de drukkende staatszorgen. Daar ook vonden Barillon en St. Evremond eenige vergoeding voor hun langdurige verbanning uit Parijs. De geleerdheid van Vossius, het vernuft van Waller waren er dagelijks op uit haar ijdelheid te voeden en haar den tijd te korten. Doch haar krank gemoed had krachtiger opwekking noodig en zocht die in liefdesavonturen, in het kaartspel en in ierschen brandewijn [1]). Terwijl Karel met deze drie sultanes dartelde, werden door den franschen page van Hortensia, een schoon jongeling, wiens zangkunst in Whitehall bewonderd en met tallooze geschenken van prachtige kleederen, rijpaardjes en guinjes beloond werd, liefdeademende liederen voorgedragen [2]). Een twintigtal hovelingen zaten, in het kaartspel verdiept, om een groote tafel geschaard, die met hoopen gouds bedekt was [3]). Nu reeds had de koning geklaagd, dat hij zich niet geheel wel gevoelde. Aan den avonddisch ontbrak 't hem aan eetlust. In den daaropvolgenden nacht was zijn slaap onrustig; doch daags daarna stond hij als naar gewoonte vroeg op.

Diezelfde ochtend werd sedert eenige dagen door de strijdende partijen in zijn raad met angstige verwachting te gemoet gezien. De twist tusschen Halifax en Rochester scheen der beslissing nabij: Halifax, die zijn mededinger reeds van het beheer der schatkist had weten te verdringen, had, daarmede niet voldaan, bovendien aangenomen te bewijzen, dat deze zich in die mate aan ontrouw of nalatigheid in het beheer der financiën had schuldig gemaakt, dat hij met ontslag uit 's lands dienst behoorde gestraft te worden. Reeds fluisterde men hier en daar, dat de lord president van den geheimen raad wellicht vóór het aanbreken van den nacht in den Tower zou zitten. De koning had beloofd deze aangelegenheid te zullen onderzoeken. De dag van den tweeden Februari was daarvoor bepaald geweest en aan verscheiden beambten van het finantiewezen was gelast op dien dag met hun boeken tegenwoordig te zijn [4]). Maar er was een nog grooter lotwisseling nabij.

---

[1]) St. Evremond, *passim*; St. Real, Gedenkschriften der hertogin van Mazarin; Rochesters Afscheid; Evelyns Dagboek, 6 September 1667; 11 Juni 1699.

[2]) Evelyns Dagboek, 28 Januari 1684—5; St. Evremonds Brief aan Déry.

[3]) Evelyns Dagboek, 4 Februari 1684—5.

[4]) Roger Norths Leven van Sir Dudley North, 170; De ware vaderlander verdedigd, of een rechtvaardiging van Zijne Excellentie E. v. R. Burnet I, 165. De boeken der thesaurie bewijzen, dat Burnet goed onderricht was.

Nauwelijks had Karel zijn legerstede verlaten, toen de aanwezige personen bespeurden, dat hij onduidelijk sprak en zijn gedachten schenen te dwalen. Als gewoonlijk waren verscheiden personen van rang bijeengekomen om hun vorst te zien scheren en kleeden. Hij deed een poging om zich met hen op de hem eigen luchtige wijze te onderhouden, maar zijn akelige blikken onthutsten en verschrikten hen. Weldra kreeg zijn aangezicht een loodkleur, de oogen draaiden hem in het hoofd, hij slaakte een kreet en viel in de armen van Thomas, lord Bruce, zoon van den graaf van Ailesbury. Een geneesheer, die belast was met de bewaring van de smeltkroezen en disteleertoestellen des konings, bevond zich toevallig bij de hand. Hij had geen lancet bij zich, maar opende een ader met een pennemes. Het bloed vloeide rijkelijk, doch de koning bleef buiten kennis.

Hij werd op zijn rustbed gelegd en de hertogin van Portsmouth lag een korten tijd met de vertrouwelijkheid eener echtgenoote over hem heen gebogen. Doch de droevige mare had zich weldra verspreid. De koningin en de hertogin van York snelden naar de kamer des konings en de geliefde minnares was genoodzaakt zich naar haar eigen vertrekken terug te begeven. Deze vertrekken had haar minnaar driemaal doen afbreken en driemaal herbouwd om aan haar luimen te voldoen. Het haardgereedschap zelf was van massief zilver. Men had een aantal keurige schilderijen, die eigenlijk aan de koningin toebehoorden, naar de kamers der minnares overgebracht. Buffetten stonden er, zwaar bevracht met rijk bearbeid zilverwerk. In de nissen waren kasten en kabinetten aangebracht, meesterstukken van japansch lak- en inlegwerk. De wandtapijten, eerst kortelings uit de parijsche werkplaatsen gekomen, vertoonden in kleuren, welke geen engelsch tapijtwerk kon evenaren, prachtig gevederde vogelen, landschappen, jachtpartijen, de heerlijke terrassen van St. Germain, de standbeelden en fonteinen van Versailles [1]). Te midden van al deze ten kosten van eer en deugd verworven pracht gaf de ongelukkige vrouw zich over aan een vlaag van droefheid, die wij, willen we rechtvaardig zijn, niet enkel aan zelfzucht mogen toeschrijven.

De poorten van Whitehall, die gewoonlijk steeds voor ieder open stonden, werden nu gesloten. Bekende personen echter konden nog toegang verkrijgen. Weldra verdrong zich de menigte in de voorzalen en galerijen: en zelfs de kamer van den patiënt was bezet door een aantal pairs, leden van den geheimen raad en vreemde gezanten. Al de uitstekende geneeskundigen van Londen werden opgeroepen. De verbittering, uit staatkundige geschillen voortgesproten, was destijds nog zoo sterk, dat men de aanwezigheid van eenige Whiggezinde geneesheeren als een zeer bijzondere omstandigheid aanmerkte [2]). Een roomschgezind doctor, Thomas Short genaamd, wijd vermaard om zijn kunde, was mede tegenwoordig. Verscheiden der voorgeschreven recepten zijn bewaard gebleven. Een dier recepten is door veertien doctoren onderteekend. Men deed den zieke sterke aderlatingen. Zijn hoofd werd met een heet ijzer gebrand. Een walgelijk vlugzout, uit menschelijke schedels getrokken, werd hem met geweld ingegeven. Hij

[1]) Evelyns Dagboek, 24 Januari 1681/2, 4 October 1683.
[2]) Dugdales Briefwisseling.

herkreeg zijn bewustzijn, maar bleef blijkbaar in hoogst gevaarlijken toestand verkeeren.

De koningin bleef een tijdlang onvermoeid bij hem. De hertog van York verliet zijns broeders leger niet. De primaat en vier andere bisschoppen bevonden zich destijds te Londen. Zij bleven den geheelen dag te Whitehall en waakten 's nachts om beurten in de kamer des konings. De tijding van zijn ziekte verspreidde droefheid en ontsteltenis door de gansche hoofdstad. Immers zijn goedaardigheid, zijn innemende manieren hadden de liefde van een groot gedeelte des volks gewonnen en zelfs zij, die hem het minst genegen waren, gaven aan zijn beginsellooze lichtzinnigheid de voorkeur boven de stroeve en sombere dweepzucht zijns broeders.

In den ochtend van Donderdag 5 Februari, deelde de London-Gazette de tijding mede, dat zijn majesteit zich beter bevond en de geneesheeren het gevaar geweken achtten. In alle kerken werden de klokken geluid en in de straten en op de pleinen toebereidselen tot vreugdevuren gemaakt. Maar in den loop van den avond vernam men, dat de zieke weder ingestort was en de doctoren alle hoop hadden opgegeven. De stemming van het publiek was zeer opgewonden, doch er bestond geen de minste neiging tot oproer. De hertog van York, die reeds het geven der noodige bevelen op zich had genomen, overtuigde zich, dat de hoofdstad in volmaakte rust verkeerde en zijn troonsbestijging zonder stoornis zou plaats hebben, zoodra zijn broeder overleden zou zijn.

De koning leed zeer veel en klaagde, dat een inwendig vuur hem scheen te verteren. Maar hij verdroeg zijn lijden met een standvastigheid, die niet tot zijn weeken en smartschuwenden aard scheen te behooren. De aandoening zijner echtgenoot bij het zien van zijn lijden was zoo groot, dat zij ten laatste in onmacht viel en bewusteloos naar haar vertrek werd gebracht. De aanwezige prelaten hadden hem sedert het eerste oogenblik van zijn ziekte, vermaand zich op zijn einde voor te bereiden. Zij achtten het nu hun plicht hem met nog meer aandrang toe te spreken. William Sancroft, aartsbisschop van Canterbury, een rechtschapen en godsdienstig man, schoon van eenigszins bekrompen inzichten, veroorloofde zich groote vrijmoedigheid. »Thans is het tijd," zeide hij; »om rondborstig te zijn; want, Sire, gij staat op het punt om voor een rechter te verschijnen, die geen aanzien des persoons kent." De koning gaf volstrekt geen antwoord.

Thomas Ken, bisschop van Bath en Wells, beproefde nu het vermogen zijner overredingskracht. Hij was een man van groote begaafdheid en geleerdheid, hoogst gevoelig en van onbesmette deugd. Zijn doorwrochte prozageschriften zijn reeds lang vergeten; maar zijn morgen- en avondgezangen worden nog dagelijks in duizenden huisgezinnen gehoord. Hoewel, gelijk de meeste leden van zijn stand, ijverig monarchaalgezind, was hij geen vleijer. Vóór hij bisschop werd, had hij de eer van zijn stand gehandhaafd door zijn weigering om, toen het hof te Winchester was, Eleonore Gwynn in het huis te laten trekken, dat hem daar tot ambtswoning diende [1]). De koning was wijs genoeg een zoo onafhankelijken geest te

[1]) Hawkins, Leven van Ken, 1713.

ontzien. Van alle prelaten mocht hij Ken het beste lijden. Doch vruchteloos wendde de goede bisschop nu zijn gansche welsprekendheid aan. Zijn plechtige en aandoenlijke vermaning maakte zulk een diepen indruk op de harten der omstanders, dat sommigen hunner hem van denzelfden geest vervuld waanden, waarmede oudtijds Nathan en Elias zondige vorsten tot berouw vermaand hadden. Doch Karel bleef onbewogen. Hij maakte, wel is waar, geen zwarigheid, toen de ziekentroost werd voorgelezen; doch op de dringende vragen der geestelijken antwoordde hij slechts, dat het hem leed deed, zoo hij iets misdreven had; evenzoo liet hij toe, dat volgens de voorschriften der anglicaansche kerk de absolutie over hem werd uitgesproken, maar toen hem de verklaring werd afgevergd, dat hij stierf in het geloof aan de leer van die kerk, scheen hij niet te hooren wat er gezegd werd en niets kon hem bewegen het avondmaal uit de handen der bisschoppen aan te nemen. Een tafel met brood en wijn werd bij het bed gebracht, maar vergeefs. Nu eens zeide hij, dat er geen haast bij was, dan weder dat hij zich te zwak gevoelde.

Velen schreven deze ongevoeligheid aan ongodsdienstigheid toe, anderen weder aan die wezenloosheid, die menigmaal den dood voorafgaat. Doch er bevonden zich enkele personen in het paleis, die de ware oorzaak beter kenden. Karel had der anglicaansche kerk nooit oprechtelijk toebehoord. Zijn gemoed had lang geweifeld tusschen de stellingen van Hobbes en die van het pausdom. Was hij gezond en wel te moede, dan placht hij tot de spotters te behooren; in zijn weinige ernstige oogenblikken was hij roomschgezind. Den hertog van York was dit bekend, maar deze had het nu te druk met de zorg voor zijn eigen belangen. Hij had de buitenhavens doen sluiten en afdeelingen van de lijfwacht op verschillende punten der City geposteerd. Hij had ook de halfverstijfde hand des stervenden konings een akte doen teekenen, waarbij eenige rechten, slechts voor den tijd van 's konings leven aan de kroon bewilligd, voor den tijd van drie jaar verpacht werden. Al deze zorgen hadden de aandacht van Jakobus zoozeer ingespannen, dat hij, hoewel gewoonlijk vervuld van ontijdigen en onbescheiden ijver om proselieten voor zijn kerk te winnen, niet eens bedacht, dat zijn broeder in gevaar was van te sterven, zonder de laatste sacramenten deelachtig te zijn geworden. Dat verzuim moet nog meer verwondering baren, als men in aanmerking neemt, dat de hertogin van York op verzoek der koningin reeds op den eersten morgen van 's konings ziekte de wenschelijkheid betoogd had om den bijstand der geestelijkheid in te roepen. Karel verkreeg dien bijstand ten laatste door een geheel andere bemiddeling, dan die zijner godvruchtige echtgenoot en schoonzuster. Een leven, in ijdelheid en ondeugd doorgebracht, had evenwel de hertogin van Portsmouth nog niet van alle godsdienstig gevoel ontbloot, evenmin als van die teerhartigheid, die den roem van haar geslacht uitmaakt. De fransche gezant, Barillon, naar het paleis gekomen om naar den koning te vragen, ging ook haar opzoeken. Hij vond haar in de grootste droefheid verzonken. Zij leidde hem naar een geheime kamer, waar zij haar geheele hart voor hem opende. »Ik heb u," zeide zij, »iets van het hoogste aanbelang toe te vertrouwen. Ware »het bekend, dan zoude mijn hoofd in gevaar zijn. De koning is eigenlijk

»een trouw en oprecht roomschgezinde; maar hij zal sterven zonder met de »kerk verzoend te zijn. Zijn slaapkamer is vol protestantsche geestelijken. »Ik kan er niet binnentreden zonder ergernis te geven. De hertog denkt »alleen aan zich zelven. Spreek gij met hem. Herinner hem, dat het heil »eener ziel op het spel staat. Hij is nu de gebieder. Hij kan de kamer doen »ruimen. Ga nu dadelijk, of het wordt te laat."

Barillon spoedde zich naar de slaapkamer, nam den hertog ter zijde en kweet zich van de boodschap der minnares. Het geweten van Jakobus ontwaakte. Hij sidderde, alsof hij uit den slaap gewekt was en betuigde, dat niets ter wereld hem zou weerhouden den heiligen plicht te vervullen, die reeds te lang was uitgesteld geworden. Verschillende plannen werden nu besproken en verworpen. Eindelijk beval de hertog aan de omstanders, dat ze wat ruimte zouden maken, boog zich vervolgens over het bed heen en fluisterde den koning iets in, dat geen der aanwezigen verstaan kon en dat zij vermoedelijk voor een vraag aangaande staatszaken hielden. Karel antwoordde met hoorbare stem: »Ja, ja, van ganscher harte." Behalve de fransche gezant, begreep niemand aldaar, dat de koning zijn wensch uitsprak om in den schoot der roomsche kerk te worden opgenomen.

»Wilt gij dat ik een priester breng?" vroeg de hertog. »Doe dat, broeder." antwoordde de zieke; »doe het om Gods wil en verlies geen tijd... Maar »neen; gij zult u in gevaar stellen." — »Al kost 't mij het leven," hervatte de hertog, »een priester zal ik u brengen."

Doch voor zulk een doel, met den vereischten spoed een priester te vinden, dat was geen gemakkelijke taak. Want naar de toenmalige wet was het aannemen van een bekeerling tot de roomsche kerk een misdaad, waarmede lijf en leven gemoeid waren. De graaf van Castel Melhor, een portugeesch edelman, die, door staatsonlusten uit zijn geboorteland verdreven, bij het britsche hof gastvrij was opgenomen, bood aan een biechtvader te gaan zoeken. Hij wendde zich tot diegenen zijner landslieden, die tot het hof der koningin behoorden, maar hij bevond, dat niet een der geestelijken van haar gevolg het Engelsch of Fransch genoeg machtig was om den koning de biecht af te nemen. De hertog en Barillon wilden juist naar den venetiaanschen minister om een geestelijke zenden, toen zij vernamen, dat een monnik van de orde der Benedictijnen, met name John Huddleston, zich toevallig te Whitehall bevond. Deze man had na den slag van Worcester, met groot lijfsgevaar 's konings leven gered en was uit dien hoofde sedert het herstel van het koningschap steeds een bevoorrecht persoon geweest. In de strengste proclamatiën, die tegen pausgezinde priesters gericht werden, toen valsche getuigen de natie jegens hen hadden verbitterd, was Huddleston met name uitgezonderd [1]). Gaarne was hij bereid zijn leven ten tweeden male voor zijn vorst in de waagschaal te stellen, maar ééne zwarigheid bleef nog bestaan. De goede monnik was zoo onwetend, dat hij niet wist wat hij bij een zoo allergewichtigste gelegenheid zeggen moest. Doch door tusschenkomst van Castel Melhor kreeg hij eenige wenken

[1]) Zie de London-Gazette van 21 Nov. 1678. Barillon en Burnet zeggen, dat Huddleston steeds in al de tegen priesters gerichte parlements-akten uitgezonderd werd, doch dit is een dwaling.

van een portugeesch geestelijke en aldus ingelicht werd hij langs een geheimen trap naar boven geleid door Chiffinch, een vertrouwd bediende, die, zoo men eenig geloof mag hechten aan de hekelschriften van dien tijd, wel eens bezoeken van gansch anderen aard langs denzelfden weg was bevorderlijk geweest. De hertog gebood toen in naam des konings aan alle aanwezigen de kamer te verlaten, met uitzondering van Lewis Duras, graaf van Feversham en John Granville, graaf van Bath. Beide deze lords waren belijders der protestantsche religie; maar Jakobus meende hen te kunnen vertrouwen. Feversham, een Franschman van edele geboorte en neef van den grooten Turenne, bekleedde een hoogen rang in het engelsche leger en was kamerheer van de koningin. Bath was opperkamerheer.

's Hertogs bevelen werden opgevolgd en zelfs de geneesheeren vertrokken. De achterdeur werd toen geopend en pater Huddleston trad binnen. Een mantel bedekte zijn gewijde kleeding en zijn geschoren kruin was onder een groote pruik verborgen. »Sire," sprak de hertog, »deze goede man heeft »eenmaal uw leven gered. Thans komt hij om uw ziel te redden." — »Hij »is welkom," antwoordde Karel met flauwe stem. Huddleston vervulde zijn taak beter, dan men verwacht zou hebben. Hij knielde naast het bed neder, hoorde de biecht aan, verleende de absolutie en diende het laatste oliesel toe. Hij vroeg vervolgens, of de koning het heilig avondmaal wenschte te ontvangen. »Voorzeker," antwoordde Karel, »zoo ik die gunst niet onwaardig ben." De hostie werd binnen gebracht. Karel spande zijn zwakke krachten in om zich op te richten en daarvoor neder te knielen. De priester verzocht hem stil te blijven liggen en verzekerde hem, dat God de onderwerping der ziel aannemen en die van het lichaam niet vorderen zoude. De koning had zooveel moeite om het brood door te slikken, dat het noodig werd de deur te openen, ten einde om een glas water te vragen. Toen de plechtigheid geëindigd was, hield de monnik den boeteling een crucifix voor, hem vermanende in zijn laatste oogenblikken het lijden des Verlossers te gedenken, waarop hij eindelijk afscheid nam. Dit alles had ongeveer drie kwartier uurs geduurd en de hovelingen, die zich in het voorvertrek bevonden, hadden elkander in dien tijd hun vermoedens al fluisterende en door veelbeteekenende gebaren medegedeeld. De deur werd eindelijk geopend en de menigte vulde op nieuw de kamer des stervenden.

Het was nu laat in den avond. De koning scheen door het gebeurde zeer verlicht te zijn. Zijn onechte kinderen werden aan zijn bed gebracht, de hertogen van Grafton, Southampton en Northumberland, zonen van de hertogin van Cleveland, de hertog van St. Alban, zoon van Eleonore Gwynn en de hertog van Richmond, zoon van de hertogin van Portsmouth. Karel sprak zijn zegen over allen uit, maar betoonde de grootste teederheid aan Richmond. Slechts één ontbrak, die daar had moeten zijn. De oudste en meest beminde zoon was een zwervende balling. Zijn vader sprak zijn naam niet eens uit.

In den loop van den nacht beval Karel de hertogin van Portsmouth en haar zoon ten dringendste in de zorg van Jakobus aan; »En laat ook," voegde hij daar goedhartig bij; »mijn arme Nelly geen gebrek lijden." De koningin zond Halifax om haar afwezigheid te verontschuldigen. Zij was, zeide zij,

al te ongesteld om haar plaats bij des konings legerstede te hernemen, en zij vroeg hem vergiffenis voor al het verdriet, dat zij hem ooit onwetend mocht hebben aangedaan. »Zij mij vergiffenis vragen!" riep Karel uit; »die arme vrouw, ik bid van ganscher harte om de hare."

De dageraad begon te lichten door de vensters van Whitehall, en Karel verzocht de aanwezigen de gordijnen ter zijde te schuiven, opdat hij nog eenmaal het daglicht mocht zien. Hij deed ook opmerken, dat het tijd was om een klok op te winden, die dicht bij zijn bed stond. Deze kleine bijzonderheden werden nog lang daarna in herinnering gebracht, omdat zij buiten allen twijfel stelden, dat hij in het volle bezit van zijn geestvermogens was, toen hij het roomsch-katholiek geloof beleed. Ten laatste verontschuldigde hij zich bij allen, die den geheelen nacht aanwezig waren geweest, voor de moeite, die hij hun veroorzaakt had. Hij was, zeide hij, een verbazend langen tijd stervende geweest; maar hij hoopte, dat zij het hem ten goede zouden houden. Dit was de laatste flikkering van die allerinnemendste wellevendheid, die zoo menigmaal het vermogen had gehad om de gevoeligheid eener te recht vertoornde natie weg te tooveren. Kort na het aanbreken van den dag verloor de stervende vorst zijn spraak. Voor tien uur 's ochtends had hij het gebruik der zintuigen verloren. Vele duizenden hadden zich ter kerk begeven om de ochtenddienst bij te wonen. Toen het gebed voor den koning gelezen werd, deed een luid gesnik en gekerm hooren, hoe innig zijn volk met zijn toestand bewogen was. Vrijdag, 6 Februari, ten twaalf ure, blies hij zonder eenigen doodstrijd den laatsten adem uit [1]).

[1]) Clarke's Leven van Jakobus II, 1, 746; Orig. mem.; Barillons depêche van den 8—18 Februari 1685; Depêches van Citters, van 3—13 en 6—16 Februari; Huddlestons Verhaal; Brieven van Philips, tweeden graaf van Chesterfield, 277; Oorspronkelijke brieven van Sir H. Ellis, eerste reeks III; 333; tweede reeks IV, 74; Handschrift van Chaillot; Burnet I, 606; Evelyns Dagboek, 4 Februari 1684—5; Welwoods Gedenkschriften, 140; Norths Leven van Guildford, 252; Onderzoek, 648; Hawkins, Leven van Ken; Drydens Threnodia Augustalis; Sir H. Halfords Verhandeling over den dood van voorname personen. Zie ook een fragment van een brief, geschreven door lord Bruce, lang nadat hij graaf van Ailesbury was geworden, en dat is afgedrukt in het Europeesch Magazijn van April 1795. Ailesbury noemt Burnet een bedrieger. Nochtans zal geen onbevooroordeeld en verstandig lezer tegenstrijdigheden vinden in zijn verhaal en dat van Burnet. Ik heb in het britsch museum en ook in de bibliotheek van het koninklijk instituut een merkwaardig gedrukt stuk gezien, inhoudende een verhaal van den dood van Karel. Het bevindt zich in de verzameling van Somers. De schrijver was blijkbaar een ijverig roomschgezinde en moet zijn berichten uit goede bronnen hebben kunnen putten. Ik ben zeer geneigd te gelooven, dat hij rechtstreeks of middellijk met Jakobus zelven in aanraking is geweest. Geen naam is voluit geschreven, maar de initialen zijn, op eene enkele plaats na, volkomen goed te begrijpen. Daar wordt namelijk gezegd dat den H. v. Y. door P. M. A. C. F. de plicht herinnerd werd, dien hij jegens zijn broeder in acht te nemen had. Ik moet bekennen buiten staat te zijn laatstgenoemde letters te ontcijferen Sir Walter Scott heeft mede, doch te vergeefs, naar een oplossing gezocht (1848). Sedert de eerste uitgave van dit werk in 't licht is verschenen, heb ik van verschillende kanten allerlei vernuftige verklaringen van die geheimzinnige vijf letters ontvangen, maar mijns inziens is tot dusverre de ware oplossing niet geleverd (1850). Ik betwijfel nog steeds, of het raadsel voldoende is opgelost, maar de meest waarschijnlijke vertolking is een, die met enkele wijzigingen ongeveer in denzelfden tijd door mij zelven en eenige andere personen gevonden werd. Ik geloof te moeten lezen: »Pere Mansuele, a cordelier Friar."

Vermoedens van vergiftiging

Destijds placht de geringere volksklasse, door gansch Europa, doch nergens meer dan in Engeland, den dood van vorsten, en vooral wanneer die vorst bemind en het overlijden onverwacht was, aan den afschuwelijksten en snoodsten sluipmoord te wijten. Zoo was Jakobus I beschuldigd, dat hij prins Hendrik vergiftigd had. Zoo had men Karel I beschuldigd, dat hij Jakobus I had vergiftigd. Evenzoo werd tijdens de republiek bij het overlijden der prinses Elizabeth te Carisbrook, luide beweerd, dat Cromwell zich vernederd had tot het begaan der zinnelooze en laaghartige schanddaad om schadelijke middelen onder het voedsel van een jong meisje te mengen, schoon er geen denkbare beweeggrond aanwezig was, waarom hij haar zou hebben willen benadeelen [1]). Weinige jaren

---

Mansuele, a cordelier, was toen ter tijde biechtvader van Jakobus. Het was dus in de eerste plaats Mansuele's roeping Jakobus de vervulling van een heiligen plicht, die te lang reeds was verwaarloosd, te herinneren. De schrijver van het bedoelde stuk zal het minder voegzaam hebben geacht ter algemeene bekendheid te brengen, dat een ziel, welke door vele ijverig katholieken der verdoemenis werd prijs gegeven, door de moedige liefde van een zondige vrouw aan het eeuwig verderf was ontrukt. Het is dus geenszins vreemd, dat hij een verdichten naam, die èn den schijn voor zich had èn tevens stichtelijk was, verkozen zal hebben boven een, die ongetwijfeld groote ergernis zou hebben gegeven (1856).

Men zou moeten denken dat geen handelingen der geschiedenis zoo volkomen te onzer kennis hadden moeten komen, als die, welke bij het sterfbed van Karel II hebben plaats gevonden. Wij bezitten verscheiden berichten, geschreven door personen die zelve in zijn vertrek tegenwoordig zijn geweest. Wij bezitten allerlei verhalen, medegedeeld door personen, welke, schoon zij geen ooggetuigen waren, evenwel de gunstigste gelegenheden gehad hebben om van ooggetuigen berichten te erlangen. Nochtans zal ieder, die het mocht beproeven deze onoverzienlijke massa van bouwstoffen tot een samenhangend verhaal te ordenen, ondervinden, dat zulks een moeijelijke taak is. Inderdaad, zelfs Jakobus en zijn echtgenoot konden het omtrent sommige bijzonderheden niet eens worden, toen zij aan de nonnen van Chaillot deze gebeurtenis verhaalden. De koningin zeide, dat de protestantsche bisschoppen hun vermaningen vernieuwden, nadat Karel de laatste sacramenten had ontvangen. De koning zeide, dat niets van dien aard had plaats gevonden. »Wel ja," hervatte de koningin, »gij hebt het mij zelf gezegd." — »Het is onmogelijk, dat ik het u gezegd heb," antwoordde de koning, »want er heeft niets van dien aard plaats gehad."

Het is zeer te betreuren, dat sir Henry Halford zich zoo weinig moeite heeft gegeven om zich van de feiten te vergewissen, waarover hij zijn oordeel heeft te boek gesteld. Hij schijnt geen kennis te hebben gedragen van het bestaan der verhalen van Jakobus, van Barillon en van Huddleston.

Daar ik bij deze gelegenheid voor het eerst de briefwisseling der hollandsche gezanten bij het engelsche hof aanhaal, zoo moet ik alsnu melden, dat een reeks van hun depêches, van den tijd der troonsbestijging van Jakobus tot op dien van zijn vlucht, een der meest belangrijke gedeelten der verzameling van Macintosh vormt. De latere depêches, tot op de instelling van het nieuwe bestuur in Februari 1689, heb ik mij uit 's Hage verschaft. De hollandsche archieven zijn tot dus verre veel te weinig geraadpleegd geworden. Zij bevatten een schat van bijzonderheden, van het hoogste belang voor elken Engelschman. Zij zijn in voortreffelijke orde en aan de zorg van beambten toevertrouwd, wier voorkomendheid, dienstvaardigheid en ijver voor de belangen der letterkunde niet genoeg geprezen kunnen worden. Ik wensch bij deze aan de heeren de Jonge en de Zwaan mijn erkentelijkheid ten krachtigste uit te drukken.

[1]) Clarendon gewaagt met gerechte verontwaardiging van dezen laster. »Volgens de toenmalige liefdelooze stemming tegen Cromwell wilden velen doen gelooven, dat het een gevolg van vergiftiging was, iets waarvan geen enkel blijk bespeurd en later nooit eenig bewijs geleverd is." Boek XIV.

later werd door velen de rasse ontbinding van het lijk van Cromwell zelf, aan de uitwerking van doodelijk gift toegeschreven, dat hem in zijn medicijnen zou zijn toegediend. Het kon bijna niet missen, of de dood van Karel II moest soortgelijke geruchten verwekken. Herhaaldelijk was van de openbare aandacht door sprookjes van papistische complotten tegen zijn leven misbruik gemaakt. Veler gemoederen waren dus, vooraf reeds, zeer tot achterdocht gestemd en er bestonden eenige noodlottige omstandigheden, welke hen, die in deze stemming verkeerden, het plegen eener gruweldaad konden doen vermoeden. De veertien doctoren, die over 's Konings toestand raadpleegden, weerspraken elkander en zich zelve. Sommigen hunner achtten zijn toeval van epileptischen aard en meenden, dat het dienstig was hem te laten uitslapen. De meerderheid echter noemde het een beroerte en pijnigde hem gedurende eenige uren, als een Indiaan aan den martelpaal. Vervolgens besloot men zijn ziekte een koorts te noemen en hem kinabast toe te dienen. Doch een der geneesheeren protesteerde tegen deze behandeling en verzekerde der koningin, dat de koning onder de handen zijner collega's dood zou blijven. Verschil en weifeling, anders niet, was van zulk een menigte raadgevers te wachten. Doch de besluiteloosheid der groote meesters van de geneeskunst deed velen onder het volk het niet onnatuurlijke denkbeeld opvatten, dat de ziekte een buitengewonen oorsprong had. Er bestaat grond om te gelooven dat Short, die, schoon bekwaam in zijn vak, nochtans een zenuwachtig en grillig man schijnt geweest te zijn en wiens hoofd waarschijnlijk ontsteld was door vrees voor de hatelijke aantijgingen, waaraan hij, als roomsch-katholieke, meer dan anderen blootstond, werkelijk een vreeselijken argwaan in zijn geest voelde opkomen. Het kan ons derhalve niet bevreemden dat tallooze sprookjes onder het volk verspreid werden en geloof vonden. 's Konings tong was ter grootte van een rundertong gezwollen. In zijn hersenen had men een verzamelde hoeveelheid vergif gevonden. Er waren blauwe plekken op zijn borst. Er waren zwarte vlekken op zijn schouders. Er was iets in zijn snuifdoos gedaan. Er was iets in het door hem gebruikte vleeschnat gemengd, of wel in zijn lievelingsgerecht, eijeren en ambergrijs. De hertogin van Portsmouth had hem met een kop chocolade, de koningin had hem met een schotel gedroogde peren vergiftigd. Zulke verhalen moeten bewaard blijven, want zij leeren ons de mate van deugd en verlichting kennen van het geslacht, dat ze gretig aanhoorde. Dat in ons tijdvak nimmer eenig gerucht van denzelfden aard onder ons geloof heeft gevonden, zelfs dan niet als personen, van wier leven de duurste belangen afhingen, voor onvoorziene aanvallen van ziekte bezweken, is gedeeltelijk toe te schrijven aan den vooruitgang der genees- en scheikunde, gedeeltelijk ook echter, naar men vertrouwen mag, aan de ontwikkeling van het gezond verstand der natie en van haar gevoel voor recht en menschelijkheid [1]).

---

[1]) Welwood, 139; Burnet I, 609; Sheffields karakter van Karel II; North, Leven van Guildford, 252; Onderzoek, 648; Omwentelingsstaatkunde, Higgons, over Burnet. Hetgeen North van de verbijstering en de onzekerheid der doctoren zegt, wordt door de depêches van Citters bevestigd. De wonderlijke geschiedenis der vermoedens van Short is mij zeer onverklaarbaar voorgekomen; ik ben eens geneigd geweest mij te vereenigen met de door North gegeven verklaring, doch, schoon ik in een geval van

Aanspraak van Jakobus II aan den geheimen raad.

Toen alles voorbij was, begaf Jakobus zich van het sterfbed naar zijn kabinet, waar hij gedurende een kwartier uurs alleen bleef. Inmiddels vergaderden de leden van den geheimen raad, die in het paleis waren. De nieuwe koning verscheen en nam zijn plaats in boven aan de raadstafel. Hij begon zijn regeering volgens het gebruik met een aanspraak aan den raad. Hij betuigde zijn droefheid over het pas door hem geleden verlies en beloofde, dat hij trachten zou de vorige regeering te evenaren ten aanzien der buitengewone zachtheid, waardoor zij zich onderscheiden had. Hij wist, zeide hij, dat men hem beschuldigd had naar willekeurige macht te haken. Doch dit was niet de eenige onwaarheid, die men nopens hem had uitgestrooid. Hij had besloten het bestaande bestuur der kerk, evenzeer als dat van den staat, te handhaven. Hij wist, dat de kerk van Engeland bij uitnemendheid loyaal was. Het zou derhalve steeds zijn zorg zijn haar te ondersteunen en te verdedigen. De engelsche wetten, dit wist hij, waren toereikend om hem tot zoo groot een koning te maken, als hij slechts kon wenschen. Hij zou van zijn eigen rechten geen afstand doen, maar ook die van anderen zou hij eerbiedigen. Hij had in vroeger dagen zijn leven gewaagd om het vaderland te verdedigen en zou thans nog, wanneer het gold 's lands vrijheid te handhaven, voor niemand onderdoen.

Deze redevoering was niet, zoo als heden ten dage bij soortgelijke gelegenheden, door de raadgevers van den souverein met alle omzichtigheid opgesteld. Zij was de kwalijk overdachte uitdrukking der gevoelens van den nieuwen koning, in een oogenblik van groote opgewondenheid. De leden van den raad barstten in een luid gejuich van vreugde en dankbaarheid uit. De lord-president Rochester, gaf namens zijn ambtsbroeders de hoop te kennen, dat zijner majesteits zoo hoogst welkome verklaring openbaar gemaakt zou worden. De solliciteur-generaal [1]). Heneage Finch bood zijn diensten als schrijver aan. Hij was een ijverig staatskerkgezinde en verlangde dienvolgens zeer, dat er aanteekening gehouden werd van de genadige beloften, welke zoo even geuit waren geworden. »Deze beloften," zeide hij, »hebben zulk een diepen indruk op mij gemaakt, dat ik ze woord voor woord herhalen kan." Hij had al spoedig zijn verslag opgesteld. Jakobus las het, keurde het goed en beval het openbaar te maken. In later tijd zeide hij, dat hij zonder voldoend overleg tot dezen stap was overgegaan, dat zijn onvoorbedachte uitdrukkingen aangaande de kerk van Engeland te sterk geweest waren en dat Finch met een behendigheid, die destijds zijn aandacht ontging, die uitdrukkingen nog versterkt had [2]).

Jakobus tot koning uitgeroepen.

De koning was door langdurig waken en door velerlei hevige aandoeningen uitgeput. Hij begaf zich thans ter rust. De leden van den

---

dezen aard weinig gewicht hecht aan de berichten van Welwood en Burnet, mag ik toch de getuigenis niet verwerpen van een zoo welonderricht en zoo onwillig getuige als Sheffield was.

[1]) De *attorney general* (procureur generaal), de *solicitor general* en de *Queen's advocate* zijn de rechtsbeambten, die collectief, onder de benaming van rechtsgeleerden der kroon (*crown lawyers*) belast worden met alle rechtszaken, waarbij het rijk betrokken is.

[2]) London-Gazette, 9 Febr. 1684—5; Clarke's Leven van Jakobus II, 11, 3; Barillon, Febr. 9 – 19; Evelyns Dagboek, 6 Febr.

geheimen raad keerden na hem eerbiedig tot aan zijn slaapvertrek te hebben begeleid naar hun zetels terug en vaardigden de noodige bevelen uit voor de plechtigheid der uitroeping. De lijfwacht stond onder de wapenen; de herauten verschenen in hun prachtige wapenrokken en hun omgang vond zonder eenige stoornis plaats. In de straten werden volle wijnvaten opengestoken en alle voorbijgangers uitgenoodigd om op de gezondheid van den nieuwen koning te klinken. Evenwel, schoon hier en daar kreten gehoord werden, het volk was niet vroolijk gestemd. In veler oogen stonden tranen en in gansch Londen was bijna geen dienstmeid te vinden, die zich niet ter eere van koning Karel een stukje rouwkrip had weten te verschaffen [1]).

De begrafenisplechtigheid gaf stof tot bittere aanmerkingen. Zij zoude inderdaad een vermogend adellijk onderdaan nauwelijks waardig zijn geacht. De Tories laakten in zachte bewoordingen de zuinigheid des nieuwen konings; de Whigs staken den draak met dit gemis van natuurlijk gevoel, en de vurige Covenanters van Schotland riepen zegevierend uit, dat de vloek, van ouds over goddelooze regenten uitgesproken, klaarblijkelijk in vervulling gekomen en de overledene tyran als een ezel begraven was [2]). Niettemin had Jakobus, toen hij het staatsbestuur aanvaardde, de openbare meening in hooge mate voor zich. Zijn aanspraak aan den raad werd openbaar gemaakt en de daardoor gewekte indruk was voor hem uiterst gunstig. Dit was dan de vorst, zei men, dien een partij in ballingschap gedreven en getracht had van zijn opvolgingsrecht te berooven op grond, dat hij een doodvijand der engelsche godsdienst en wetten was. Hij had gezegevierd; hij was thans op den troon, en zijn eerste handeling was te verklaren, dat hij de kerk verdedigen en de rechten zijns volks strikt eerbiedigen zoude. De meening, welke alle partijen zich van zijn karakter gevormd hadden, zette gewicht bij aan elk zijner woorden. De Whigs noemden hem trotsch, onverzoenlijk, hardnekkig, zonder eenig ontzag voor de openbare meening. De Tories hadden, zelfs terwijl zij zijn vorstendeugden roemden, dikwerf betreurd, dat hij de middelen gering achtte, door welke de volksgunst te winnen is. Hekeldichters zelve stelden hem nooit voor als iemand, van wien men verwachten kon, dat hij naar volksgunst streven zou door voor te geven wat hij niet gevoelde en te beloven wat hij niet voornemens was te vervullen. Op den zondag na zijn troonsbestijging werd zijn redevoering op vele kansels aangehaald. »Wij hebben thans," aldus riep een koningsgezind prediker uit, »wij hebben thans voor onze kerk het woord van een koning en wel, van een koning, wiens woord steeds zoo goed was als zijn zegel." Dit schoonklinkend gezegde werd ras door stad en land verspreid en was weldra de leus der gansche Torypartij [3]).

Het bestuur. De groote staatsambten waren door de troonsverandering opengevallen en Jacobus moest noodwendig over de vervulling beslissen. Slechts weinige der leden van het vorige kabinet hadden grond om op zijn gunst te

[1]) Zie dezelfde aanhalingen als in de vorige noot; zie ook het Onderzoek, 647; Burnet I, 620; Higgons over Burnet.

[2]) London-Gazette, 14 Febr. 1684—5; Evelyns Dagboek, dezelfde dagteekening; Burnet I, 610. De losgelaten ree.

[3]) Burnet, I, 628; Lestrange, de toeschouwer, 11 Febr. 1684—5.

rekenen. Sunderland, staatssecretaris en Godolphin, eerste lord der thesaurie, hadden de uitsluitingswet ondersteund. Halifax, wien het geheimzegel toevertrouwd was, had die wetsvoordracht met zeldzame overtuigingskracht en welsprekendheid bestreden. Maar Halifax was een doodvijand van dwingelandij en van het pausdom. Met schrik zag hij den voortgang, dien de fransche wapenen op het vaste land maakten en den invloed, dien het fransche goud op de engelsche raadsbesluiten oefende. Ware zijn raad opgevolgd, de wetten zouden ten stipste in acht genomen, de overwonnen Whigs met zachtheid behandeld, het parlement ten behoorlijken tijde bijeengeroepen zijn; er zou een poging in het werk zijn gesteld tot verzoening onzer binnenlandsche partijschappen en de beginselen van het Drievoudig Verbond zouden op nieuw aan onze buitenlandsche staatkunde ten grondslag gestrekt hebben. Hij had dus de bittere vijandschap van Jakobus tegen zich opgewekt. De lord-zegelbewaarder Guildford kon nauwelijks gezegd worden tot een der partijen te behooren, in welke het hof verdeeld was. Hij kon geenszins een vriend van vrijheid genoemd worden; nochtans was zijn eerbied voor de letter der wet zoo groot, dat hij geen bruikbaar werktuig der willekeur was. De hevige Tories noemden hem dus een trimmer en Jakobus droeg hem haat, ja minachting toe. Ormond, lord-grootmeester van het koninklijk huis en onderkoning van Ierland, was destijds te Dublin gevestigd. Hij bezat grooter aanspraken op de koninklijke dankbaarheid, dan eenig ander onderdaan. Hij had onversaagd gestreden voor Karel I, en met Karel II diens ballingschap gedeeld; hij had sedert dien tijd der restauratie ondanks velerlei miskenning onkreukbare trouw aan de kroon bewezen en, schoon hij gedurende de heerschappij der kabaal in ongenade was gevallen, had hij toch nooit de hand aan partijzuchtigen tegenstand geleend. Bovendien was hij, in de dagen van het papistisch komplot en der uitsluitingswet, een der voornaamste verdedigers van den troon geweest. Nu was hij oud van dagen en onlangs door de zwaarste aller rampen beproefd. Hij had een zoon, die zijn eigen hoofd-rouwdrager had moeten zijn, den dapperen Ossory, naar het graf gebracht. De uitstekende diensten, door Ormond bewezen, zijn eerwaardige leeftijd en de huiselijke rampen, die hem hadden getroffen, maakten hem tot het voorwerp van de algemeene belangstelling der natie. De cavaliers beschouwden hem als hun hoofd, zoowel naar recht van ouderdom als naar recht van verdienste; en de Whigs wisten dat, hoe trouw hij ook steeds de zaak der monarchie had verdedigd, hij nochtans evenmin een vriend van dwingelandij was als van het papisme Doch hoe hoog hij ook in de openbare meening geschat werd, van zijn nieuwen gebieder had hij weinig gunst te verwachten. Inderdaad, Jakobus had, nog als onderdaan, zijn broeder aangespoord het iersche bestuur aan een geheele wijziging te onderwerpen. Karel had daarin toegestemd en men was overeen gekomen, dat Rochester eenige maanden later tot lord-luitenant benoemd zou worden [1]).

Rochester was onder de leden van het kabinet de eenige, die bij den

[1]) De brieven, over dit onderwerp tusschen Ormond en Rochester gewisseld, zijn in de Clarendonsche briefwisseling te vinden.

nieuwen koning hoog in gunst stond. Men verwachtte algemeen dat hij onmiddellijk aan het hoofd der zaken gesteld en alle andere groote staatsbeambten vervangen zouden worden. Deze verwachting bleek slechts gedeeltelijk gegrond te zijn. Rochester werd tot lord-thesaurier aangesteld en alzoo eerste minister. Er werd geen lord-groot-admiraal en geen admiraliteits-raad benoemd. De nieuwe koning, die zich gaarne met de bijzonderheden van het zeewezen inliet en als klerk aan de werven van Chatham zeer goed op zijn plaats zou geweest zijn, besloot zijn eigen minister van marine te zijn. Onder hem was het beheer van dat belangrijk departement aan Samuel Pepys toevertrouwd, wiens bibliotheek en dagboek zijn naam tot op onzen tijd bewaard en bekend gehouden hebben. Van de raadslieden van den overleden souverein viel geen enkele in openlijke ongenade. Sunderland stelde zoo veel list en behendigheid in het werk, nam zooveel bemiddelaars te hulp en was in het bezit van zooveel geheimen, dat men hem zijn ambt liet behouden. Godolphins gedienstigheid, vlijt, ervaring en stilzwijgendheid konden niet wel gemist worden. Daar zijn diensten voor de thesaurie niet meer noodig waren, werd hij tot kamerheer der koningin benoemd. De koning won over alle gewichtige vraagstukken den raad dezer drie lords in. Wat Halifax, Ormond en Guildford aangaat, hij besloot hen nog niet te ontslaan, maar hen te vernederen en te krenken.

Halifax werd uitgenoodigd het geheimzegel af te geven en het voorzitterschap van den raad te aanvaarden. Hij onderwierp zich, schoon met den grootsten tegenzin; want, ofschoon de voorzitter van den raad steeds den voorrang boven den lord-geheimzegelbewaarder had gehad, was toch het ambt van dezen laatste destijds van veel meer belang dan dat van lord-voorzitter. Rochester had de aardigheid nog niet vergeten, die weinig maanden te voren op zijn verwijdering uit de thesaurie gezegd was, en genoot op zijn beurt het genoegen zijn mededinger de trap op te duwen. Het geheimzegel werd in handen van Rochesters ouderen broeder, Henry, graaf van Clarendon, gesteld.

Aan Barillon betuigde Jakobus zijn hevigen afkeer van Halifax. »Ik ken hem door en door; ik kan hem nooit vertrouwen. Hij zal geen deel hebben in het beheer der openbare aangelegenheden. Wat de betrekking aangaat, die ik hem heb aangewezen, deze zal slechts doen blijken, hoe gering zijn invloed is." Doch tegenover Halifax zelf achtte hij 't raadzaam een gansch andere taal te voeren. »Al het voorledene is vergeten," zeide de koning; »alleen de dienst niet, die gij mij bij de debatten over de uitsluitingswet hebt bewezen." Deze uitdrukking is menigmaal aangehaald, om te bewijzen, dat Jakobus niet zoo wraakzuchtig was als zijn vijanden hebben voorgegeven. Zij schijnt veeleer te bewijzen, dat hij den lof, die door zijn vrienden aan zijn oprechtheid is geschonken, in geenen deele waardig was [1]).

Ormond werd beleefdelijk te kennen gegeven, dat zijn diensten in Ierland niet langer meer gevorderd werden en hij werd uitgenoodigd zich op Whitehall te vervoegen ten einde als lord-grootmeester dienst te doen; hij onderwierp

[1]) De ministeriëele veranderingen zijn vermeld in de London-Gazette van 19 Febr. 1684–5. Zie Burnet I, 621; Barillon, Febr. 9—19, 16–26 en Febr. 19—1 Maart.

zich overeenkomstig zijn plicht, doch hij ontveinsde geenszins, dat deze nieuwe schikking zijn gevoel grievend kwetste. Den dag voor zijn vertrek gaf hij aan de officieren der bezetting van Dublin een prachtig afscheidsmaal in het toen pas voltooide hospitaal van Kilmainham. Na afloop van het diner stond hij op, vulde een beker tot aan den rand en dien omhoog houdende, vroeg hij, of hij een enkelen droppel gestort had. »Neen, mijn heeren; wat ook de hovelingen mogen zeggen, ik ben nog niet tot kindschheid vervallen; nog ontzegt mijn hand mij haar dienst niet; en zoo vast die hand nog is, zoo trouw is mijn hart. Op de gezondheid van koning Jakobus!" Dit was het laatste afscheid van Ormond aan Ierland. Hij liet het bestuur in handen van lord-rechters en begaf zich naar Londen, waar hij met buitengewone eerbewijzen ontvangen werd. Vele voorname personen gingen hem te gemoet. Een lange stoet van rijtuigen volgde hem naar St.-James-square, waar zijn woning stond, en op dat plein verdrong zich een volksmenigte, die hem met luide toejuiichngen begroette [1]).

Sir George Jeffreys.

Het groot-zegel werd in Guildfords handen gelaten, doch hem tevens een zware beleediging aangedaan. Er werd besloten het bestuur een anderen rechtsgeleerde, van meer geestkracht en koenheid, toe te voegen. De gekozen persoon was Sir George Jeffreys, opperrechter der koninklijke rechtbank. De diepe verdorvenheid van dezen man is een spreekwoord geworden. Beide de groote engelsche staatspartijen hebben met gelijke verbittering zijn nagedachtenis aangevallen; want de Whigs beschouwden hem als den meest barbaarschen hunner vijanden, en de Tories vonden dienstig op hem de blaam te werpen van alle misdaden, die hun zegepraal bezoedeld hadden. Een zorgvuldig en onpartijdig onderzoek zal doen blijken, dat eenige vreeselijke geschiedenissen, die men van hem verhaald heeft, verdicht of overdreven zijn; en toch zal de bezadigde geschiedschrijver den zwaren last van eerloosheid, die de nagedachtenis van den gewetenloozen rechter drukt, slechts zeer weinig kunnen verminderen.

Hij bezat een vluggen en krachtigen geest, maar was van nature geneigd tot onbeschaamdheid en het botvieren van lage driften. De kinderjaren nauwelijks ontwassen, had hij zijn praktijk geopend voor de balie der Old-Bailey-rechtbank, een balie, waar de advokaten zich te allen tijde een verregaande vrijheid in 't spreken hebben veroorloofd, zoo als men ze te Westminster nooit gekend heeft. Hier bestond zijn voornaamste bezigheid vele jaren lang in het afnemen van verhooren en het stellen van strikvragen aan de meest verharde booswichten eener groote hoofdstad. Dagelijksche woordenstrijd met dieven en lichtekooijen oefende en ontwikkelde dermate zijn talenten, dat hij de schrikbarendste bullebak werd, dien men in zijn stand ooit gekend heeft. Alle eerbied voor het gevoel van anderen, alle achting voor zich zelven, alle gevoel van betamelijkheid waren in zijn gemoed uitgedoofd. Hij verwierf een grenzenlooze heerschappij over den spreektrant, waarin het gemeene volk haat en verachting uitdrukt. De schat van verwenschingen en scheldwoorden, die tot zijn woordenlijst behoorden, kan op de vischmarkt of in de matrozenkroegen nauwelijks ooit zijn geëvenaard.

[1]) Carte's Leven van Ormond; Geheime beraadslagingen der roomsche partij in Ierland, 1690; Gedenkschriften over Ierland, 1716.

Zijn gelaat en zijn stem moeten wel altoos onaangenaam zijn geweest; doch dit voorrecht — want daarvoor schijnt hij het te hebben gehouden — had hij tot zulk een trap van volmaking weten te brengen, dat in zijn vlagen van woede slechts weinigen hem zonder ontsteltenis konden zien of aanhooren. Schaamteloosheid en wreedheid troonden op zijn voorhoofd. Het strakke fonkelen zijner oogen bezat een bedwelmend vermogen op de ongelukkige slachtoffers, op welke zijn blikken rustten. En toch, men beweerde dat zijn voorhoofd en zijn oogen nog minder vrees inboezemden, dan de afgrijselijke trekken om zijn mond. Zijn kreet van woede was volgens het beweren van iemand, welke dien kreet dikwerf gehoord had, als het ratelen van den donder op den dag des oordeels. Deze eigenaardigheden nam hij, nog als jong mensch, van de balie naar den rechterszetel mede. Vroegtijdig werd hij stadsrechter en vervolgens syndicus [1]) van Londen. Als rechter bij de stedelijke zittingen toonde hij dezelfde neigingen, die hem vervolgens in hooger betrekking een geenszins benijdenswaardige onsterfelijkheid hebben verworven. Reeds kon men in hem de allerverfoeijelijkste der menschelijke ondeugden opmerken, het scheppen van vermaak in menschelijke ellende, louter om der ellende wil. In de wijze, waarop hij de vonnissen tegen wetovertreders uitsprak, drukte zich een duivelsch genoegen uit. Hun schreijen en smeeken gaf hem, naar 't scheen, een wellustige prikkeling; en hij vond er een wreedaardig genot in hun stuipen van angst aan te jagen door een kwistige en overdreven voorstelling van hetgeen hun te wachten stond. Was hij bij voorbeeld in de gelegenheid een ongelukkige landloopster tot een geeseling te veroordeelen, dan riep hij den scherprechter toe: »Ik beveel u, deze dame met bijzondere opmerkzaamheid te behandelen! Geesel haar duchtig, man! geesel haar, tot het bloed er bij neerloopt! 't Is kerstmis, een koud saizoen voor mevrouw om haar kleeren uit te trekken! Zorg, dat gij haar schouders door en door verwarmt!" [2]) Hij was weinig minder luimig, toen hij het vonnis uitsprak van den armen Lodewijk Muggleton, den dronken kleedermaker, die zich voor een profeet uitgaf. »Onbeschaamde schurk!" brulde Jeffreys, »gij zult een lichte, lichte, lichte, straf hebben!" Een gedeelte dezer lichte straf bestond in een te pronkstelling, gedurende welke de rampzalige dweper met klinkers bijkans werd dood gesteenigd [3]).

---

[1]) *Recorder*, syndicus; hij is de voornaamste rechterlijke beambte der stad, staat den lord-maire bij in verschillende van diens functiën, voornamelijk in de rechterlijke, heeft als rechter zitting in de groote stedelijke rechtbanken, dient bij den geheimen raad bij het einde van elke zitting der crimineele rechtbanken van de stad verslag en advies in aangaande de gevelde kapitale vonnissen en is gerechtigd in alle gedingen, die de stad voor rechtbanken voert, waar hij niet als rechter zitting heeft, als haar advokaat op te treden Tevens is hij de raadgever der stad in al haar rechtzaken, haar woordvoerder bij plechtige gelegenheden en krachtens zijn ambt ook vrederechter. Hij wordt voor levenstijd door den raad der aldermen verkozen, gewoonlijk uit de bekwaamste rechtsgeleerden der stad. V.

[2]) Verslag der kerstzittingen van 1678.

[3]) Zie de handelingen der getuigen van den geest. Deel V, hoofdst. 5. Lodewijk wreekt zich in dit werk op zijn wijze aan den »bulkenden duivel," gelijk hij Jeffreys noemt, door een reeks van verwenschingen die Ernulphus of Jeffreys zelf hem benijd zou hebben. Het proces vond plaats in Januari 1677.

Te dien tijde had de gemoedsaard van Jeffreys den graad van verharding bereikt, welken tyrannen van hun boosaardigste werktuigen eischen. Bevordering in zijn loopbaan had hij tot dusverre bij de corporatie der stad Londen gezocht. Hij had zich daarom voor een rondhoofd uitgegeven en kon hij aan roomschgezinde priesters verklaren, dat zij levend zouden opengesneden worden om hun eigen ingewanden te zien verbranden, dan scheen het steeds, dat hij in nog vroolijker stemming verkeerde, dan wanneer hij slechts gewone doodvonnissen uitsprak. Doch zoodra hij verkregen had al wat de stad hem geven kon, haastte hij zich zijn stalen voorhoofd en zijn giftige tong aan het hof te verkoopen. Chiffinch, die gewoon was de makelaar te zijn in schandelijke overeenkomsten van meer dan één soort, leende zijn bemiddeling. Deze had reeds menige kuiperij van galanten en menige van staatkundigen aard bestuurd; doch voorzeker bewees hij zijn gebieders nooit schandelijker dienst, dan toen hij Jeffreys den toegang tot Whitehall opende. De renegaat vond al spoedig een beschermer in den hardvochtigen en wraakgierigen Jakobus, terwijl Karel, wiens gebreken, hoe groot ze ook waren, toch niets met schaamteloosheid of wreedheid gemeen hadden, hem steeds met minachting had aangezien. »Die man," zeide de koning, »heeft kennis, verstand noch manieren en meer onbeschaamdheid dan tien aan de beulskar afgestrafte straatdeernen." [1]) Doch er was arbeid te verrichten, welke aan niemand toevertrouwd kon worden, die de wetten eerbiedigde of eenig eergevoel bezat. Jeffreys werd dus op een leeftijd, dat menig advokaat zich gelukkig acht als hem de behandeling eener belangrijke zaak wordt toevertrouwd, tot opperrechter der koninklijke rechtbank benoemd.

Zijn vijanden konden niet ontkennen, dat hij eenige eigenschappen van een groot rechter bezat. Zijn rechtkennis was, wel is waar, slechts zoodanig, als hij die in een praktijk van niet zeer deftigen aard had kunnen opdoen; doch zijn geest was van dien stouten en schranderen aard, die door doolhoven van drogredenen en met behulp van tallooze niets afdoende omstandigheden rechtstreeks op de hoofdzaak afgaat. Zelden evenwel stond hem het vrije gebruik zijner geestvermogens ten dienste. Bestendig werd, zelfs in burgerlijke zaken, zijn oordeel door zijn kwaadwillig en tiranniek karakter op den verkeerden weg gebracht. Trad men in zijn gerechtshof, het was alsof men in het hol van een wild dier kwam, dat door niemand te temmen was en evenzeer door liefkoozingen als door aanvallen tot woede kon worden geprikkeld. Soms stortte hij over klagers en beklaagden, advokaten en pleitbezorgers, over getuigen en gezworenen, een vloed van razende schimpredenen uit, doormengd met vloeken en verwenschingen. Zijn blikken en zijn stem boezemden reeds schrik in, toen hij als jong advokaat nog naar praktijk dong. Thans, nu hij aan het hoofd stond van het geduchte tribunaal des koninkrijks, waren er inderdaad weinigen, die niet voor hem rilden. Zelfs in nuchteren toestand was hij in zijn woede vreeselijk. Doorgaans echter was zijn verstand beneveld en werden zijn kwade hartstochten nog aangevuurd door de bedwelming der dronkenschap Zijn avonden wer-

[1]) Dit gezegde bevindt zich in een aantal vlugschriften uit dien tijd. Titus Oates werd niet moede het aan te halen.

den gewoonlijk in brasserijen doorgebracht. Zij, die hem slechts aan de gelagtafel zagen, moesten hem voor iemand houden, die, wel is waar, ruw, loszinnig en op gemeen gezelschap en gemeene grappen gesteld was, maar niettemin gezellig en goedhartig van aard. Hij was dan steeds van potsenmakers omgeven, grootendeels uit de verachtelijkste rechtverdraaijers gekozen, die voor zijn rechtbank praktiseerden. Deze lieden bespotten en beschimpten elkander om hem te vermaken. Hij nam deel in hun ongebonden taal, zong drinkliederen met hen en, werd zijn hoofd warm, dan omhelsde en kuste hij hen in een vervoering van dronkemans-teerhartigheid. Doch hoezeer de wijn in den beginne zijn hart scheen te verteederen, na eenige uren was de uitwerking geheel anders. Dikwijls kwam hij, nadat het hof reeds lang zijn komst verbeid had, den rechterstoel bezetten, zijn roes slechts half uitgeslapen, zijn wangen gloeijend en zijn oogen starende als die eens waanzinnigen. Was hij in dezen toestand, dan deden zijn goede vrienden van den vorigen avond verstandig, zoo zij zich buiten zijn bereik hielden; want de herinnering aan de gemeenzaamheid, die hij zich had veroorloofd, ontvlamde zijn kwaadaardigheid en hij nam dan zeker iedere aanleiding te baat om hen met verwenschingen te overladen. Het genoegen, waarmede hij openlijk hen beleedigde en vernederde, die hij in zijn vlagen van dronken gevoeligheid aangemoedigd had om zich op zijn gunst te verlaten, was niet de minst hatelijke van zijn vele hatelijke karaktertrekken.

De diensten, welke de regeering van hem verwacht had, werden niet slechts zonder aarzelen, maar zelfs met zegevierenden ijver verricht. Zijn eerste handeling was de gerechtelijke moord van Algernon Sidney. Wat volgde strookte volkomen met dat begin. Diep werd het door de achtenswaardige Tories bejammerd, dat de barbaarschheid en het onbetamelijk gedrag van een zoo hooggeplaatst beambte zooveel smaad wierp op het beheer der justitie. Doch de achting van Jakobus was juist door de buitensporigheden te winnen, die betere mannen met afschrik vervulden. Jeffreys erlangde derhalve na het overlijden van Karel een zetel in het kabinet en een pairschap. Deze laatste onderscheiding was een schitterend bewijs der koninklijke tevredenheid. Want sedert de herschepping van het rechtswezen des rijks, in de dertiende eeuw, was geen opperrechter tevens parlementslord geweest [1]).

Guildford zag zich thans in al zijn politische functiën vervangen en tot zijn bezigheden als vrederechter beperkt. In den raad werd hij door Jeffreys met stuitende onbeleefdheid behandeld. De begeving van alle rechterlijke ambten was in handen van den opperrechter overgegaan; en het was onder den rechtsgeleerden stand bekend, dat het zekerste middel om de gunst

[1]) De voornaamste bronnen, waaruit deze berichten nopens Jeffreys geput zijn, zijn de staatsprocessen en Norths Leven van lord Guildford. Eenige trekken van minder aanbelang heb ik ontleend uit pamfletten, destijds zoo in dichtmaat als in proza verschenen. Daaronder zijn: »de bloedige assises; het leven en de dood van George, lord Jeffreys; de lofrede op wijlen lord Jeffreys; de brief aan den lord-kanselier; Elegie op Jeffreys." Zie ook Evelyns Dagboek, 5 December 1683; 31 October 1685. Ik behoef den lezer nauwelijks aan te raden het voortreffelijk werk van lord Campbell, Leven van Jeffreys, te raadplegen.

van den opperrechter te winnen, hierin bestond, dat men den lord-zegelbewaarder met minachting bejegende.

Belastingen ingevorderd, zonder machtiging bij parlements-akte.

Jacobus had pas weinige uren de kroon gedragen, toen er tusschen de twee hoofden der rechterlijke magt geschil ontstond. De in- en uitgaande rechten waren aan Karel slechts voor zijn levenstijd toegestaan en konden derhalve door den nieuwen souverein niet wettig worden ingevorderd. Er moesten eenige weken verloopen, alvorens een vergadering van parlementsleden verkozen kon zijn. Bleef inmiddels de heffing der rechten geschorst, dan leden 's lands financiën schade, de geregelde gang van den handel werd gestoord, de verbruikers trokken er geen voordeel van en slechts gelukkige speculanten, wier ladingen misschien in den tijd, tusschen het overlijden des konings en de bijeenkomst van het parlement verloopen, zouden binnenkomen, waren de eenige bevoordeelden geweest. De thesaurie werd bestormd door kooplieden, wier magazijnen vol goederen waren, waarvan de tol betaald was en die in angstige bezorgdheid verkeerden, dat zij door de mededinging van lagere prijzen ten val gebracht zouden worden. Ieder onpartijdige zal moeten toegeven, dat dit geval een van die was, waarin een bestuur gerechtvaardigd is, wanneer het van den strikt grondwettigen weg afwijkt. Doch, is het eenmaal noodig van dien weg af te wijken, dan moet klaarblijkelijk de afwijking niet verder gaan, dan door den drang der noodzakelijkheid geboden wordt. Guildford gevoelde dit en gaf een raad, die hem tot eer verstrekt. Hij stelde voor, dat de rechten geheven, doch hun opbrengst, van andere gelden afgezonderd, in de schatkist gestort en bewaard zouden worden, tot dat het parlement bijeenkwam; de koning zou dan wel de letter der wet verkrachten, maar tevens ook toonen, dat hij in haar geest wenschte te handelen. Jeffreys had een geheel anderen raad. Hij gaf Jakobus in overweging een bevelschrift te doen uitvaardigen, houdende dat het 's konings wil en welbehagen was, dat met de betaling der tollen zou worden voortgegaan. Deze raad strookte geheel met het gevoelen des konings. Het oordeelkundig voorstel des lord-zegelbewaarders werd verworpen, als hoogstens een whig, of, wat nog erger was, een trimmer waardig. Een proclamatie in den geest van het voorstel des opperrechters verscheen. Sommigen verwachtten, dat dit een hevige uitbarsting der openbare verontwaardiging ten gevolge zou hebben; doch zij bedrogen zich. De geest van tegenstand was nog niet weder ontwaakt en het hof kon veilig wagen stappen te doen, die vijf jaar vroeger een opstand ten gevolge zouden gehad hebben. In de onlangs nog zoo oproerige City van Londen werd nauwelijks eenig gemor gehoord [1]).

Bijeenroeping van een parlement.

De proclamatie waarbij bekend gemaakt werd, dat men de tollen zou blijven heffen, bevatte tevens de aankondiging, dat weldra een parlement zou bijeenkomen. Jakobus was niet dan na lange weifeling tot het besluit gekomen om de staten zijns rijks bijeen te roepen. Het tijdsgewricht was niettemin allergunstigst tot het doen van algemeene verkiezingen. Sedert het Huis Stuart den troon had beklommen, waren de kiescolleges nog nooit zoo gunstig voor het hof gestemd geweest. Doch het gemoed des

[1]) London-Gazette, 12 Febr. 1684—5; Norths Leven van Guildford, 254.

nieuwen souvereins werd gekweld door een vrees, waarvan men, zelfs thans nog, niet zonder schaamte en verontwaardiging kan gewagen. Hij vreesde, dat de bijeenroeping der engelsche parlements-vergadering hem het ongenoegen des konings van Frankrijk zou kunnen berokkenen.

Onderhandelingen tusschen Jakobus en den koning van Frankrijk.

Den koning van Frankrijk was er weinig aan gelegen, welke der twee engelsche partijen bij de verkiezingen zou zegevieren; want alle parlementen, die sedert de restauratie vergaderd geweest waren, hadden, onverschillig welke gezindheid hen ten aanzien der inwendige staatkunde bezielde, de toenemende macht van het Huis van Bourbon met leede oogen aangezien. In dit opzicht bestond er weinig verschil tusschen de Whigs en de onbuigzame landedellieden, die de voornaamste kracht der Torypartij uitmaakten. Lodewijk had derhalve geen omkooping en geen bedreigingen gespaard om Karel te verhinderen de Huizen bijeen te roepen, en Jakobus, die sedert den beginne in de geheimen der buitenlandsche staatkunde zijns broeders was ingewijd geweest, was nu, als koning van Engeland, tevens ook de huurling en leenman van Frankrijk geworden.

Rochester, Godolphin en Sunderland, die thans het inwendige kabinet vormden, wisten met volkomen zekerheid dat hun overleden gebieder gewoon was geweest van het hof van Versailles geld aan te nemen. Jakobus won hun raad in over het al of niet dienstige eener bijeenroeping van het wetgevend lichaam. Zij erkenden, dat het van groot belang was Lodewijk in goede stemming te houden; doch het scheen hun toe, dat de bijeenroeping van een parlement geen zaak van vrije keuze was. Hoe geduldig de natie ook scheen te zijn, dit geduld had zijn grenzen. Het beginsel, dat de koning niet gerechtigd was buiten toestemming van het parlement het geld van den onderdaan te heffen, had in den openbaren geest vaste wortels geschoten; en schoon het te verwachten was, dat zelfs Whigs zich geneigd zouden toonen om onder buitengewone omstandigheden gedurende weinige weken rechten te betalen, waarvan de heffing niet door wetten bevolen was, was het desniettemin zeker, dat ook Tories wederspannig zouden worden, indien deze onregelmatige belasting langer bleef voortduren, dan de bijzondere omstandigheden, die alleen zoodanige heffing wettigden, schenen te vorderen. De Huizen moesten dus bijeenkomen; en daar dit niet anders was, moest de oproeping hoe eer hoe liever plaats hebben. Zelfs de kortstondige vertraging, welke met een zending naar Versailles gemoeid was, kon onherstelbaar onheil aanrichten. Misnoegdheid en wantrouwen zouden zich ras door de maatschappij verspreiden. Halifax zou klagen, dat de grondwettige beginselen der staatsregeling verkracht werden. De lord-zegelbewaarder, die angstvallige, pedante haarklover, zou met hem instemmen en wat uit vrije beweging kon gedaan worden, zou men later uit nooddwang moeten doen. Juist diegenen der ministers, welke zijn majesteit het meest in de openbare meening wenschte te doen dalen, zouden te zijnen kosten in populariteit winnen. De kwade stemming der natie zou van zeer nadeeligen invloed op den uitslag der verkiezingen kunnen zijn. Deze gronden waren onwederlegbaar. De koning gaf dus den lande zijn besluit te kennen een parlement te doen vergaderen. Tevens echter was hij vol zorg, hoe zich van de schuld vrij te pleiten, dat hij tegenover Frankrijk onplichtmatig

en oneerbiedig gehandeld had. Hij leidde Barillon naar een afzonderlijk vertrek en verontschuldigde zich, dat hij zonder voorafgaande goedkeuring van Lodewijk een zoo gewichtigen stap had genomen. »Verzeker uw meester," aldus vervolgde Jakobus, »van mijn dankbaarheid en verkleefdheid. Ik weet, dat ik zonder zijn bescherming niets doen kan. Ik weet in wat moeijelijkheden mijn broeder zich gewikkeld heeft, omdat hij zich niet standvastig aan Frankrijk heeft gehouden. Ik zal wel zorgen, dat de Huizen zich niet met buitenlandsche aangelegenheden inlaten Zoodra ik bij hen eenige neiging bespeur om moeijelijkheden te veroorzaken, zal ik hen naar huis zenden. Verklaar dit aan mijn goeden broeder; ik hoop, dat hij 't niet euvel zal duiden, dat ik gehandeld heb zonder hem om raad te vragen. Hij heeft recht te verlangen, dat hij geraadpleegd worde; en het is mijn wensch hem in alles te kennen. Doch in dit geval had een uitstel, zelfs van een enkele week, ernstige gevolgen kunnen hebben."

Deze laaghartige verontschuldigingen werden den daaropvolgenden morgen door Rochester herhaald. Barillon hoorde ze beleefd aan. Rochester, stouter geworden, begon nu geld te vragen. »Het zal goed geplaatst zijn," zeide hij; »uw gebieder kan zijn inkomsten niet beter besteden. Stel hem levendig voor, van welk belang het is, dat de koning van Engeland niet van zijn eigen volk, maar alleen van Frankrijks vriendschap afhankelijk is." [1])

Barillon haastte zich de wenschen der engelsche regeering aan Lodewijk mede te deelen; doch Lodewijk had die wenschen reeds voorzien. Zoodra hij de tijding van Karels dood ontvangen had, was zijn eerste werk, dat hij wissels op Engeland, ten bedrage van vijfmaal honderd duizend livres of ongeveer zeven en dertig duizend vijf honderd p. st. opkocht. Het was destijds niet gemakkelijk zich te Parijs in een enkelen dag zulke wissels te verschaffen. Doch binnen weinige uren was de aankoop gedaan en werd een courier naar Londen afgezonden [2]). Zoodra Barillon de remise ontvangen had, spoedde hij zich naar Whitehall en deelde het aangename nieuws mede. Jakobus schaamde zich niet tranen van vreugde en dankbaarheid te storten of althans te veinzen, dat hij zulks deed. »Zoo welwillend, zoo edelmoedig," zeide hij, »handelt uw koning alleen. Ik kan hem nooit dankbaar genoeg zijn. Verzeker hem, dat mijn verkleefdheid tot mijn jongsten snik zal duren." Rochester, Godolphin en Sunderland kwamen, de een na den ander, den gezant omhelzen en hem toefluisteren, dat hij den koning hun meester een nieuw leven had geschonken [3]).

Waren Jakobus en zijn drie raadslieden tevreden over den spoed, waarmede Lodewijk gehandeld had, geenszins was dit het geval met het bedrag zijner gift. Doch daar zij bevreesd waren door dringende bedelarij aanstoot te geven, maakten zij hun wenschen slechts door wenken verstaanbaar. Zij verklaarden, dat zij niet voornemens waren met een zoo grootmoedig wel-

---

[1]) De voornaamste bron, waarin deze handelingen vervat zijn, is Barillons depêche van 9—19 Februari 1685. Zij is te vinden in het aanhangsel tot de geschiedenis van Fox. Zie ook Prestons brief aan Jakobus, gedagteekend 18—28 April 1685, bij Dalrymple.

[2]) Lodewijk aan Barillon, 10—20 Feb. 1685.

[3]) Barillon, 16- 26, 1685.

doener als de fransche koning was, te knibbelen en zich geheel en al op zijn mildheid zouden verlaten. Tevens zochten zij hem te winnen door het prijsgeven der nationale eer in een belangrijk opzicht. Het was overbekend, dat een der voornaamste oogmerken van zijn staatkunde was België bij zijn bezittingen in te lijven. Engeland had zich, toen Danby lord-thesaurier was, door een verdrag met Spanje verbonden om zich te verzetten tegen elken aanval, dien Frankrijk op de belgische provinciën doen mocht. De drie ministers onderrichtten Barillon, dat hun gebieder dit verdrag niet meer verbindend achtte. Dat verdrag, zeiden zij, was door Karel aangegaan en kon misschien voor hem verbindend zijn geweest; doch zijn broeder hield zich daardoor tot niets verplicht. De allerchristelijkste koning kon dus zonder vrees voor tegenkanting van de zijde van Engeland er toe overgaan Braband en Henegouwen met zijn gebied te vereenigen [1]).

Churchill als gezant naar Frankrijk afgevaardigd.

Tevens werd besloten een buitengewoon gezantschap uit te zenden om Lodewijk van de dankbaarheid en genegenheid van Jakobus te verzekeren. Voor deze zending werd een man gekozen, die alsnog geen zeer hooge stelling bekleedde, doch wiens vermaardheid, een zeldzaam mengsel van smaad en roem, in later tijd de gansche beschaafde wereld vervulde.

Zijn levensloop.

Kort na de restauratie, in de weelderige en bandelooze tijden, die door Hamiltons levendige pen geschilderd zijn, werd Jakobus, jong en vurig in het najagen van genoegens, door Arabella Churchill bekoord, een der hofdames in het gevolg zijner eerste vrouw. De jonge dame was niet schoon, maar ook zijn smaak niet keurig en zij werd zijn erkende minnares. Zij was de dochter van een armen baronet, een cavalier, die zich veel te Whitehall liet zien en zich bespottelijk had gemaakt door het schrijven van een vervelend en hoogdravend foliodeel tot lof van monarchen en monarchieën. De nood der Churchills was dringend, hun loyauteit vurig en het eenig gevoel, dat door Arabella's val bij hen verwekt werd, schijnt blijde verrassing te zijn geweest, dat aan een zoo eenvoudig meisje zoo hooge onderscheiding was te beurt gevallen.

Haar invloed was inderdaad van groote dienst voor haar bloedverwanten; doch geen hunner was zoo gelukkig als haar oudste broeder John, een schoon jongeling, die vaandrig in de lijfwacht te voet was. Aan het hof en in het leger maakte hij rasse vorderingen en werd reeds vroeg als een man van smaak, die alleen voor zijn genot leefde, opgemerkt. Hij was van hooge gestalte en schoon van gelaat; zijn voorkomen was bijzonder innemend en zoo vol waardigheid, dat ook de onbeschaamdste spotters het nooit waagden zich eenige vrijheid met hem te veroorloven; zelfs in de moeijelijkste oogenblikken, als zijn geduld op de grootste proef werd gesteld, bleef hij zijn driften volkomen meester. Zijn opvoeding was zoozeer veronachtzaamd, dat hij niet wist, hoe hij de eenvoudigste woorden zijner moedertaal zou spellen; doch zijn scherpzinnigheid en zijn gezond verstand vergoedden ruimschoots het gemis der geleerdheid, die hij uit boeken had kunnen putten. Hij was niet spraakzaam; doch was hij verplicht in het openbaar

[1]) Barillon, 18—28 Feb. 1685.

het woord te voeren, dan wekte zijn natuurlijke welsprekendheid de ijverzucht van ervaren redenaars op. Hij bezat een buitengemeen bedaarden en onwrikbaren moed. In den loop van vele kommer- en gevaarvolle jaren heeft hij in welke moeijelijkheid dan ook, nooit, zelfs niet één enkel oogenblik, het volkomen vrij gebruik van zijn bewonderenswaardig oordeel gemist.

In zijn drie-en twintigste jaar werd hij met zijn regiment tot versterking der fransche legermacht uitgezonden, die tegen Holland in het veld stond. Zijn opgeruimde onverschrokkenheid deed hem boven duizend dappere krijgslieden onderscheiden en door bekwaamheid in zijn beroep verwierf hij de achting van oude, beproefde legerhoofden. Hij werd voor het front des legers openlijk bedankt en door Turenne, die destijds het toppunt van krijgsroem bereikt had, met menig blijk van hoogachting en vertrouwen vereerd.

Ongelukkigerwijze waren de schitterende eigenschappen van John Churchill met een afzichtelijk allooi vermengd. Neigingen, die vooral in de jeugd bijzonder aanstootelijk zijn, begonnen zich al vroegtijdig bij hem te vertoonen. Zijn ondeugden zelve waren dienstbaar aan zijn inhaligheid en hij hief aanzienlijke schattingen van dames, die zich met den buit van edelmoediger minnaars verrijkt hadden. Hij was gedurende een korte poos het voorwerp van de hevige, doch wispelturige liefde der hertogin van Cleveland. Bij zekere gelegenheid werd hij door de komst des konings verrast en was genoodzaakt door het vensterraam te vluchten. Zij beloonde dat galante waagstuk met een geschenk van vijf duizend p. st. Met deze som kocht de bedachtzame jonge held terstond een op grondeigendommen behoorlijk verzekerde lijfrente van vijf honderd p. st. [1]) Reeds bevatten zijn geheime laden stapels van gouden Jakobussen, die vijftig jaar later, toen hij hertog, duitsch rijksvorst en de rijkste onderdaan in gansch Europa was, nog onaangeroerd bleven [2]).

Na het einde van den oorlog werd hij aan het hof van den hertog van York geplaatst. Hij verzelde zijn beschermer naar de Nederlanden en naar Edinburgh en erlangde ter belooning voor zijn diensten een schotsch pairschap en het bevel over het destijds eenige regiment dragonders van het engelsche leger [3]). Zijn vrouw bekleedde een betrekking aan het hof van de prinses van Denemarken, de jongste dochter van Jakobus.

---

[1]) Dartmouths Aanteekening op Burnet, I. 264; Chesterfields Brieven, 18 Nov. 1748. Chesterfield is een geloofwaardig getuige; want de eigendommen van zijn grootvader, Halifax, waren met dit jaargeld bezwaard. Ik geloof, dat het vervolg op deze anekdote, dat in Pope te vinden is, niet waar is:

»The gallant, too, to whom, she paid it down,
Lived to refuse his mistress half a crown."

[2]) Pope in Spencers anekdoten.

[3]) Zie de historische gedenkschriften van het eerste of koninklijk regiment dragonders. De benoeming van Churchill tot aanvoerder van dit regiment werd als een bewijs van blinde partijdigheid belachelijk gemaakt. Een schimpdicht van dien tijd, dat ik mij niet herinner gedrukt te hebben gezien, doch waarvan een afschrift in het britsch museum voorhanden is, bevat de navolgende regels:

»Let's cut our meat with spoons;
The sense is as good
As that Churchill should
Be put to command the dragoons."

Lord Churchill werd nu als buitengewoon ambassadeur naar Versailles afgevaardigd. Hem was opgedragen de warme dankbaarheid der engelsche regeering te betuigen voor de zoo grootmoedig verleende gelden. Aanvankelijk had men gewild, dat hij Lodewijk tevens om een veel grooter som zou verzoeken, doch na rijpe overweging duchtte men, dat een zoo onkiesche begeerigheid den weldoener afkeerig maken zou, die alreeds uit eigen beweging een zoo buitengewoon blijk van mildheid had gegeven. Churchill kreeg derhalve last zich bij dankbetuigingen voor het verledene te bepalen en zich over de toekomst niet uit te laten [1]).

Doch Jakobus en zijn ministers wisten ondanks hun betuiging van niet lastig te willen zijn zeer duidelijk te kennen te geven, wat zij wenschten en verwachtten. In den franschen gezant hadden zij een behendigen, ijverigen en wellicht niet onbaatzuchtigen bemiddelaar. Lodewijk opperde eenige zwarigheden, waarschijnlijk met het doel om de waarde zijner giften te verhoogen. Doch na weinig weken ontving Barillon uit Versailles nog vijftienhonderd-duizend livres. Hij kreeg in last deze som, bedragende ongeveer honderd twaalf duizend p. st., met voorzichtigheid te besteden. Hij was gemachtigd dertig duizend p. st. aan de engelsche regeering af te geven ten einde daarmede leden van het nieuwe Huis der Gemeenten om te koopen. Hij zou het overige bewaren voor een of ander geval van buitengewone behoefte, als, bij voorbeeld, een ontbinding of een oproer [2]).

Het schandelijke dezer handelingen is algemeen erkend, doch haar eigenlijke aard schijnt dikwerf verkeerd te worden ingezien; want hoezeer de buitenlandsche staatkunde der twee laatste koningen van het Huis Stuart sedert de openbaarmaking der correspondentie van Barillon onder ons geen enkelen verdediger gevonden heeft, is er evenwel nog een partij, die hun binnenlandsche staatkunde tracht te rechtvaardigen. Doch onbetwistbaar bestaat er een noodwendig en onoplosbaar verband tusschen hun inwendige en hun buitenlandsche staatkunde. Hadden zij de eer van den staat slechts gedurende weinige maanden buiten 's lands gehandhaafd, zij zouden gedwongen geweest zijn hun gansche stelsel van binnenlandsch beheer te wijzigen. Onverstandig is het hen te prijzen, omdat zij niet wilden regeeren overeenkomstig de inzichten van het parlement en toch hen te laken, omdat zij zich naar Lodewijks voorschriften gedroegen. Want zij hadden slechts ééne keuze: van Lodewijk of wel van het parlement af te hangen.

Jakobus, dit mag, om hem recht te laten wedervaren niet onvermeld blijven, zou gaarne een derden uitweg gevonden hebben; doch deze bestond niet. Hij werd de slaaf van Frankrijk; 't zou echter onjuist zijn hem als een blijmoedig onderworpen slaaf voor te stellen. Hij bezat genoeg zelfstandigheid van geest om somwijlen zich zelven bittere verwijten te doen over het torsen van dat juk en vurig te verlangen, dat hij het kon afwerpen; deze neiging werd door de agenten van vele vreemde mogendheden zorgvuldig aangekweekt.

---

[1]) Barillon, 16—26 Februari 1685.
[2]) Barillon, 6 – 16 April; Lodewijk aan Barillon 14—24 April.

Gezindheid der regeeringen van het vaste land omtrent Engeland.

Zijn troonsbestijging had aan alle hoven van het vasteland velerlei hoop en vrees verwekt en de aanvang van zijn bestuur werd door vreemden bijkans met geen minder belangstelling gadegeslagen, dan door zijn eigen onderdanen. Slechts een dier regeeringen wenschte, dat de onlusten, die Engeland sedert drie geslachten geteisterd hadden, eeuwigdurend mochten zijn. Alle andere, 't zij republikeinsch of monarchaal, protestantsch of roomsch-katholiek, wenschten die onlusten tot een gelukkig einde gebracht te zien.

De aard der langdurige worsteling tusschen de Stuarts en hun parlementen werd inderdaad door vreemde staatslieden slechts zeer onvolkomen begrepen; voor geen staatsman echter kon de uitwerking verborgen blijven, welke deze worsteling op het staatkundig evenwicht van Europa had gehad. In gewone omstandigheden zouden de hoven van Weenen en van Madrid deernis gehad hebben met het lot van een vorst, die tegen onderdanen, en vooral van een roomsch-katholiek vorst, die tegen kettersche onderdanen worstelde; doch elke opwelling van deelneming werd nu door krachtiger gevoelens verdrongen. De haat en vrees, door de grootheid des franschen konings gewekt, hadden thans het toppunt bereikt. Zijn naburen mochten zich wel afvragen, of het gevaarlijker was vrede dan wel oorlog met hem te hebben. Want in vredestijd hield hij niet op hen te berooven en te beleedigen; en de kansen van den oorlog hadden zij te vergeefs tegen hem beproefd. In die zekerheid sloegen zij blikken van angstige verwachting op Engeland. Zou het de beginselen van het Drievoudig Verbond of wel die van het tractaat van Dover aankleven? Van de beslissing dezer vraag hing het lot van al zijn naburen af. Met Engelands bijstand zou men Lodewijk nog weerstand kunnen bieden; doch er was geen hulp van dat rijk te verwachten, zoolang het niet met zich zelven verzoend was. Vóór het begin der worsteling tusschen den troon en het parlement was het een mogendheid van den eersten rang geweest; op den dag, dat die worsteling eindigde, zou het op nieuw een mogendheid van den eersten rang worden; doch zoo lang de strijd onbeslist bleef, was het tot werkeloosheid en afhankelijkheid gedoemd. Het was groot geweest onder de Plantagenets en de Tudors; het werd weder groot onder de vorsten, die na de omwenteling regeerden; maar onder de koningen van den huize Stuart was het als een ledige plek op de kaart van Europa. Het had een deel zijner krachten verloren en daarvoor nog geen nieuwe in de plaats gekregen. Die soort van kracht, welke het in de veertiende eeuw in staat had gesteld om Frankrijk en Spanje te deemoedigen, bestond niet meer en die, welke in de achttiende eeuw Frankrijk en Spanje op nieuw vernederde, was nog niet tot ontwikkeling gekomen. Deze regeering was thans niet meer een beperkte monarchie naar de wijze der middeleeuwen; zij was nog niet een beperkte monarchie naar de wijze der nieuwere tijden. Zij bezat de gebreken, doch miste de kracht van elk dier beide stelsels. De elementen van ons staatswezen wel verre van eendrachtig samen te werken, beroofden elkander door onderlinge tegenwerking van alle kracht. Alles was overgang, strijd en wanorde. De hoofdbezigheid des souvereins was het verkrachten van de privilegiën der wetgevende macht. Het hoofdstreven der wetgevende

macht was het verkorten der prerogatieven van den souverein. Gaarne nam de koning vreemde hulp aan, die hem boven de ellende verhief van een oproerig parlement te moeten afhangen. Het parlement weigerde den koning de middelen om naar buiten de nationale eer te handhaven uit een slechts al te gegronde vrees, dat die middelen gebezigd zouden worden om binnen 's lands de heerschappij der willekeur te vestigen. Het gevolg van dit wederkeerig wantrouwen was, dat ons land niettegenstaande al zijn rijke hulpbronnen, onder de staten der Christenheid even weinig geteld werd als het hertogdom van Savoije of het hertogdom Lotharingen, en ongetwijfeld veel minder dan het kleine hollandsche gewest.

Frankrijk had er het uiterste belang bij dezen stand van zaken te doen voortduren [1]); alle andere mogendheden dien te doen eindigen. Algemeen wenschte men in Europa, dat Jakobus in overeenstemming met de wetten en met de openbare meening zou regeeren. Zelfs van het Escuriaal kwamen er brieven, waarin de ernstige hoop werd uitgedrukt, dat de nieuwe koning van Engeland in goede verstandhouding zou leven met zijn parlement en Staatkunde van het hof van Rome. met zijn volk [2]). Ook van het Vaticaan kwamen waarschuwingen tegen overdreven ijver voor het roomsch katholieke geloof. Benedictus Odescalchi, die onder den naam van Innocentius XI den pauselijken stoel had beklommen, deelde in zijn hoedanigheid van wereldlijk vorst al de vrees, waarmede andere vorsten de uitbreiding der fransche macht gadesloegen. Hij had bovendien redenen van ongerustheid, die hem meer in 't bijzonder betroffen. Het was voor de protestantsche godsdienst een gelukkige omstandigheid, dat de roomsch-katholieke kerk, toen de laatste roomsch-katholieke koning van Engeland den troon besteeg, in tweespalt en met een nieuwe scheuring bedreigd was. Tusschen Lodewijk en Innocentius was een soortgelijke strijd ontstaan, als die, welke in de elfde eeuw tusschen de duitsche keizers en de opperste kerkvoogden gewoed had. Lodewijk, tot dwepens toe aan de leerstellingen der kerk van Rome verknocht, doch niet minder onwrikbaar in de handhaving van zijn koninklijk

[1]) Ik zou, ten bewijze van de juistheid dezer bewering de helft der correspondentie van Barillon kunnen aanhalen; ik wil echter slechts een enkele plaats aanvoeren, waar de inzichten, welke de staatkunde der fransche regeering jegens Engeland bestuurden, beknopt en met volkomen duidelijkheid zijn aangetoond.

»On peut tenir pour une maxime indubitable que l'accord du roi d'Angleterre avec son parlement, en quelque manière qu'il se fasse, n'est pas conforme aux intérêst de V. M. Je me contente de penser cela sans m'en ouvrir à personne, et je cache avec soin mes sentimens à cet égard." — Barillon aan Lodewijk, 28 Febr. — 10 Maart 1687. — Dat dit het wezenlijke geheim der geheele staatkunde van Lodewijk jegens ons land was, werd ook te Weenen duidelijk begrepen. Onder dagteekening van 30 Maart — 9 April 1689, schreef keizer Leopold aan Jakobus als volgt: »Galli id unum agebant, ut, perpetuas inter Serenitatem vestram et ejusdem populos fovendo simultates, reliquae Christianae Europae tanto securius insultarent."

[2]) »Que sea unido con su reyno, y en tudo buena intelligencia con el parlamento." — Depêche van den koning van Spanje aan Don Pedro Ronquillo, 16—26 Maart 1685. Deze depêche bevindt zich in de archieven van Simancas, die een belangrijke hoeveelheid papieren, omtrent de engelsche zaken bevatten. Afschriften van de merkwaardigste dezer papieren zijn in het bezit van den heer Guizot, die ze mij geleend heeft. Het is voor mij een bijzondere voldoening op dit oogenblik dit bewijs der vriendschap van een zoo groot man te mogen erkennen (1848).

gezag, beschuldigde den paus de wereldlijke rechten van de fransche kroon aan te randen en werd door den paus beschuldigd inbreuk te maken op de geestelijke rechten van den Heiligen Stoel. Hoe onbuigzaam de koning ook was, hij ontmoette hier een geest, die nog vastberadener was dan de zijne. Innocentius was in zijn privaat leven de toegevendste en zachtaardigste der menschen; zoodra hij echter zijn stem ambtshalve, van den Stoel van St. Petrus liet hooren, sprak hij in den toon van Gregorius VII en van Sixtus V. Het geschil liep hoog. Agenten des konings werden in den kerkban gedaan; aanhangers van den paus gebannen. De koning benoemde kampioenen van zijn gezag tot bisschoppen. De paus weigerde hun de kerkelijke sanctie. Zij namen bezit van de bisschoppelijke paleizen en inkomsten, doch waren onbevoegd tot het waarnemen der bisschoppelijke functiën. Voordat de strijd geëindigd was, telde Frankrijk dertig bisschoppen, die noch bevestigen noch priesters wijden konden [1]).

Ware eenig vorst van dien tijd, Lodewijk uitgezonderd, in zulk een geschil met het Vaticaan gewikkeld geweest, hij zou alle protestantsche regeeringen op zijn hand hebben gehad. Doch de vrees en de vijandige gezindheid, door de roemzucht en den overmoed des franschen konings verwekt, waren zoo hevig, dat elk, die den moed had hem manhaftig weerstand te bieden, van de algemeene deelneming verzekerd was. Zelfs lutheranen en calvinisten, die altoos den paus verfoeid hadden, konden zich niet onthouden, hem de overwinning toe te wenschen over een dwingeland, die naar de wereldheerschappij streefde. Evenzoo zagen in onze eeuw velen, die Pius VII als den antichrist beschouwden, met genoegen, dat de antichrist zich tegen Napoleons reuzenmacht overstelde.

De wrok, dien Innocentius tegen Frankrijk voedde, stemde hem tot een milde en toegevende beoordeeling der aangelegenheden van Engeland. De terugkeer van het engelsche volk tot de kudde, waarvan hij de herder was, zou ongetwijfeld zijn hart verheugd hebben. Doch hij was veel te wijs om te gelooven, dat een zoo koene en onbuigzame natie door een gewelddadige en ongrondwettige uitoefening van het koninklijk gezag tot de kerk van Rome zou kunnen worden terug gebracht. Het liet zich gereedelijk vooruitzien, dat Jakobus het doel zou missen, zoo hij de belangen zijner godsdienst door onwettige en impopulaire middelen poogde te bevorderen; de haat der kettersche eilanders tegen het ware geloof zou heviger en sterker worden dan ooit; en in hun geest zou een onafscheidelijk verband ontstaan tusschen de begrippen van protestantisme en burgerlijke vrijheid en die van papisme en willekeurige macht. Middelerwijl zou de koning voor zijn volk een voorwerp van afkeer en wantrouwen worden. Engeland zou nog steeds, even als onder Jakobus I, Karel I en Karel II, een mogendheid van den derden rang blijven; en Frankrijk zou zijn heerschappij aan gene zijde der Alpen en van den Rijn ongehinderd uitbreiden. Van de andere zijde was het waarschijnlijk, dat Jakobus, zoo hij voorzichtig en gematigd handelde, de wetten strikt eerbiedigde en het vertrouwen zijns parlements zocht te winnen, een aanmerke-

[1]) Beknopte overzichten der geschiedenis van dezen strijd vindt men in het Leven van Bossuet, door den kardinaal Bausset en in Voltaire's Eeuw van Lodewijk XIV.

lijke verlichting in den toestand der belijders van zijn godsdienst zou kunnen verkrijgen. Het eerst zouden de strafwetten vervallen. De wetten tot uitsluiting van burgerlijke ambten en rechten zouden weldra volgen. Inmiddels konden de engelsche koning en de engelsche natie, vereenigd, aan het hoofd der europeesche coalitie treden om aan Lodewijks begeerigheid voor goed paal en perk te stellen.

Innocentius werd door de aanzienlijke Engelschen, die aan zijn hof verblijf hielden, in zijn meening versterkt. De voornaamste van deze was Philip Howard, gesproten uit de edelste britsche geslachten, kleinzoon, eenerzijds van een graaf van Arundel, anderzijds van een hertog van Lennox. Philip was sedert lang lid van het heilig college; hij werd gewoonlijk de kardinaal van Engeland genoemd en was in zaken, die zijn vaderland betroffen, de voornaamste raadsman van den Heiligen Stoel. Hij was door het geschreeuw van dweepzieke protestanten in ballingschap gedreven en een lid zijner familie, de ongelukkige Stafford, was als offer hunner woede gevallen. Doch des kardinaals eigen grieven hadden, evenmin als die van zijn huis, zijn gemoed zoozeer verbitterd, dat hij een onbezonnen raadgever werd. In iederen brief derhalve, die van het Vaticaan naar Whitehall ging, werd geduld, gematigdheid en het ontzien der vooroordeelen van het engelsche volk aanbevolen [1]).

Inwendige tweestrijd van Jakobus.

In het gemoed van Jakobus bestond een groote tweestrijd. Wij zouden hem onrecht doen, zoo wij onderstelden, dat een toestand van afhankelijkheid met zijn inborst strookte. Hij hield veel van heerschen en zag niet op tegen werken. Hij bezat in hooge mate het besef zijner persoonlijke waardigheid. Ja, hij was zelfs niet geheel ontbloot van een gevoel, 't welk eenigszins zweemde naar vaderlandsliefde. De gedachte, dat het rijk, waarover hij heerschte, veel minder geteld werd dan een aantal staten, die minder natuurlijke voorrechten deelachtig waren, kwelde zijn geest; en gretig luisterde hij naar vreemde ministers, als zij hem aanspoorden de waardigheid van zijn rang te handhaven, zich aan het hoofd van een groot bondgenootschap te stellen, de beschermer van gehoonde natiën te worden en den trots te fnuiken der mogendheid, die de schrik van Europa was. Zulke aanmaningen deden zijn hart van aandoeningen zwellen, welke zijn zorgeZijn wankelmoedige staatkunde.looze en verwijfde broeder nooit gekend had. Doch deze aandoeningen werden spoedig door een sterker gevoel onderdrukt. Een krachtige buitenlandsche staatkunde maakte een verzoenlijke binnenlandsche staatkunde noodwendig. Het was onmogelijk te gelijk Frankrijks macht het hoofd te bieden en Engelands vrijheden onder den voet te treden. Zonder den steun van het Huis der Gemeenten vermocht het uitvoerend bewind niets groots te ondernemen en het kon dien steun niet anders verwerven dan door overeenkomstig het gevoelen van het parlement te handelen. Jakobus begreep dus, dat hij de twee dingen, welke hij het meest verlangde, niet gelijktijdig kon bezitten. Zijn tweede wensch was buiten 's lands gevreesd en geëerbiedigd te worden; zijn eerste wensch daarentegen binnen 's lands onbeperkt heerscher te zijn. Besluiteloos weifelde hij een tijd lang tusschen

[1]) Burnet I, 661, en Brief uit Rome; Dodds Kerkgeschiedenis, deel VIII, boek I, art. 1.

de onvereenigbare wenschen, op welker vervulling hij zijn hart gesteld had. De strijd in zijn eigen boezem gaf aan zijn openbare handelingen een zonderling voorkomen van onzekerheid en onoprechtheid. Zij, die zonder den sleutel daarvan te hebben, de kronkelingen zijner politiek zochten na te gaan, konden 't zich niet verklaren, hoe dezelfde man in een en dezelfde week, zoo trotsch en zoo kruipend kon zijn. Zelfs Lodewijk werd in de war gebracht door de grillen van een bondgenoot, die binnen weinige uren tijds hem beurtelings en herhaaldelijk huldigde en trotseerde. Thans echter, nu de gedragingen van Jakobus ons volledig bekend zijn, schijnt deze ongestadigheid vatbaar voor een eenvoudige verklaring.

Op het oogenblik van zijn troonsbestijging verkeerde hij in onzekerheid, of het koninkrijk zich vreedzaam aan zijn gezag zou onderwerpen. De uitsluitingsmannen, onlangs nog zoo machtig, hadden gewapend tegen hem kunnen opstaan. Hij had groote behoefte aan fransch geld en aan fransche troepen kunnen gevoelen. Gedurende eenige dagen dus liet hij het zich gevallen een pluimstrijker en een bedelaar te zijn. Hij vroeg ootmoedig om verschooning, dat hij gewaagd had buiten toestemming der fransche regeering zijn parlement bijeen te roepen. Hij bad dringend om geldelijken onderstand van Frankrijk. Hij stortte tranen van vreugde over de fransche wissels. Hij zond een gezantschap naar Versailles, bepaaldelijk belast met het overbrengen der betuigingen van zijn dankbaarheid, verkleefdheid en onderwerping. Doch nauwelijks was het gezantschap vertrokken, of zijn gevoelens veranderden. Hij was overal erkend, zonder dat een enkele oploop had plaats gehad, een enkele oproerkreet gehoord was. Uit alle oorden des eilands werd hem bericht, dat zijn onderdanen rustig en gehoorzaam waren. Zijn vertrouwen nam toe. De vernederende verhouding, waarin hij tot een vreemde mogendheid stond, scheen ondraaglijk. Hij werd trotsch, lichtgeraakt, grootsprekend, twistziek. Hij sprak op zoo hoogen toon van de waardigheid zijner kroon en van het staatkundig evenwicht, dat het gansche hof in volle verwachting was een algeheelen omkeer in de buitenlandsche staatkunde des rijks te zullen zien. Hij gaf aan Churchill bevel een nauwkeurig verslag van het ceremonieel van Versailles in te zenden, opdat dezelfde en niets meer dan dezelfde eerbewijzingen, waarmede het engelsche gezantschap aldaar ontvangen was, den vertegenwoordiger van Frankrijk te Whitehall gegeven zouden worden. De tijding van deze verandering werd te Madrid, te Weenen en in den Haag met verrukking ontvangen [1]). In den beginne lachte Lodewijk er slechts over. »Mijn goede bondgenoot spreekt groote woorden," zeide hij, »maar hij is op mijn pistolen evenzeer gesteld als zijn broeder het ooit was." Weldra echter begonnen de veranderde houding van Jakobus en de hoop, welke die houding aan de beide takken van het oostenrijksche huis inboezemde, ernstiger opmerkzaamheid te vorderen. Er is nog een merkwaardige brief voorhanden, waarbij de fransche koning zeer duidelijk de verdenking uit, dat hij bedrogen was en dat het geld, door hem naar Westminster gezonden, tegen hem zelven zou worden gebruikt [2]).

[1]) Beraadslagingen van den spaanschen raad van state, van 2—12 April en van 16—26 April 1685, in de archieven van Simancas.

[2]) Lodewijk aan Barillon, 22 Mei — 1 Juni 1685; Burnet I, 623.

Inmiddels was Engeland van de droefheid en bezorgdheid, door het overlijden van den goedhartigen Karel verwekt, bekomen. De Tories waren luide in hun betuigingen van verkleefdheid aan hun nieuwen gebieder. De haat der Whigs werd door vrees in toom gehouden. Die groote menigte, die niet standvastig whigs of toriesgezind is, maar die beurtelings tot elke dezer partijen overhelt, was nog aan de zijde der Tories. De reactie, die op de ontbinding van het parlement van Oxford gevolgd was, had haar krachten nog niet uitgeput.

Openbare viering der roomsch-katholieke kerkdienst in het paleis des konings.

De koning stelde de loyauteit zijner protestantsche vrienden al spoedig op de proef. Zoolang hij onderdaan was, was hij gewoon geweest de mis met gesloten deuren te hooren in een klein bidvertrek, dat ten behoeve zijner gemalin daartoe was ingericht. Thans beval hij de deuren open te zetten, opdat allen, die hem hun opwachting kwamen maken, de plechtigheid mochten zien. Toen de hostie omhoog werd geheven, ontstond er in het voorvertrek een vreemdsoortige verwarring. De roomsch-katholieken vielen op hun knieën; de protestanten ijlden de kamer uit. Weldra werd een nieuwe kansel in het paleis opgericht en gedurende de vasten werd daar tot groote ontsteltenis van ijverige kerksgezinden door papistische geestelijken een reeks van predikatiën gehouden [1]).

Hierop volgde een nieuwigheid van ernstiger aard. De lijdensweek naderde en de koning besloot de mis te hooren met gelijke praal als zijn voorgangers had omgeven, wanneer zij de tempels der gevestigde godsdienst bezochten. Hij deelde zijn voornemen aan de drie leden van het inwendige kabinet mede en noodigde hen uit hem te vergezellen. Sunderland, wien elke godsdienst dezelfde was, stemde gereedelijk toe. Godolphin was, als kamerheer der koningin, reeds gewoon geweest haar zijn arm te leenen, als zij zich naar haar bidvertrek begaf en voelde zich onbezwaard ambtshalve in het huis van Rimmon het hoofd te buigen. Doch Rochester was in groote verlegenheid. Zijn invloed in den lande was hoofdzakelijk door de meening veroorzaakt, welke de geestelijkheid en de torystische landadel van hem koesterden, dat hij een ijverig en onverzettelijk vriend der staatskerk was. Zijn rechtzinnigheid werd als een ruime vergoeding aangemerkt voor gebreken, die hem anders tot den impopulairsten man van het gansche koninkrijk gemaakt zouden hebben, voor grenzenlooze aanmatiging, voor een uiterst hevigen gemoedsaard en voor bijkans onbeschofte manieren [2]). Hij vreesde, dat hij door het inwilligen van 's konings wenschen in de schatting zijner partij merkelijk zou dalen. Na eenige woordenwisseling kreeg hij verlof om de feestdagen buiten de stad door te brengen. Aan de overige groote staatsdignitarissen werd gelast paaschzondag op hun post te zijn.

---

[1]) Clarke's Leven van Jakobus II, II, 5; Barillon 19 Febr. — 1 Maart 1685; Evelyns Dagboek, 5 Maart $168^4/_5$.

[2]) To those that ask boons,
He swears by God's oons,
And chides them as if they came there to steal spoons.
Lamentable Lory, a ballad 1684.
(Hen, die gunsten vragen, verwenscht hij bij hoog en laag, alsof ze bij hem kwamen om zijn zilveren lepels te stelen.)

Op nieuw werden na een tijdsverloop van honderd zeven-en-twintig jaren de plechtigheden der kerk van Rome te Westminster met koninklijken luister gevierd. De lijfwacht stond onder de wapenen, de ridders van den Kouseband droegen hun ordesketenen. De hertog van Somerset, de tweede in rang onder de wereldlijke pairs van het koninkrijk, hield het rijkszwaard. Een lange rij van groote lords volgde den koning tot aan zijn zetel. Het werd echter opgemerkt dat Ormond en Halifax in de voorzaal bleven. Weinige jaren geleden hadden zij de zaak van Jakobus moedig verdedigd tegen sommige dergenen, die thans haastig langs hen voorbij drongen. Ormond had aan de moorddadige vervolgingen tegen de roomsch-katholieken geen deel gehad. Halifax had moedig de onschuld van Stafford betoogd. Toen de oogendienaars, die geveinsd hadden te gruwen bij de bloote gedachte aan een papistisch koning, die zonder medelijden het onschuldig bloed van een papistisch pair vergoten hadden, elkander nu voorbij streefden om een papistisch altaar te naderen, toen mocht de echte trimmer, in zijn eenzaamheid, met eenig recht zijn trots over dien impopulairen spotnaam botvieren [1]).

Zijn kroning. Binnen een week na deze plechtigheid bracht Jakobus ten aanzien zijner eigen godsdienstige gevoelens een veel grooter offer, dan hij nog van een eenigen zijner protestantsche onderdanen had gevergd. Op den 23 April, het feest van den beschermheilige des rijks, werd hij gekroond. De abdij en het paleis waren schitterend versierd. De tegenwoordigheid der koningin en der dames van den hoogen adel zette der plechtigheid een luister bij, die aan het prachtige kroningsfeest des vorigen konings ontbroken had. Zij echter, die zich dat kroningsfeest herinnerden, betuigden, dat het tegenwoordige er op verre na niet mede vergeleken kon worden. Het was van ouds gebruikelijk geweest, dat de souverein met al zijn herauten, rechters, raden, lords en groot-dignitarissen vóór de kroning in staatsie van den Tower naar Westminster reed. De laatste en luisterrijkste dier optochten was die geweest, welke de hoofdstad was doorgetrokken, toen de gevoelens, door de restauratie opgewekt, nog in volle kracht waren. Eerebogen verfraaiden toen den weg. Gansch Cornhill, Cheapside, het kerkplein van St. Paul, de Fleetstraat en het Strand waren met stellingen voor toeschouwers afgezet. De gansche City was aldus in de gelegenheid geweest het koningschap te aanschouwen in den glansrijksten en statigsten vorm, dien het kon aannemen. Jakobus beval een raming der kosten van zulk een optocht te maken en het bleek hem, dat die kosten ongeveer de helft zouden bedragen van de som, die hij voornemens was aan den opschik zijner gemalin te besteden. Hij besloot derhalve verkwistend te zijn, waar hij spaarzaamheid had moeten betrachten en spaarzaam daar, waar eenige verkwisting vergeeflijk geweest was. Meer dan honderd duizend p. st. werden voor den tooi der koningin uitgegeven en de optocht van den Tower had niet plaats. De dwaasheid van deze handelwijze is klaarblijkelijk. Kan praalvertoon van eenig nut zijn in de staatkunde, het moet dit zijn als middel om de verbeeldingskracht der menigte te treffen. Het is ontegenzeggelijk het toppunt van

[1]) Barillon, 20—30 April 1685.

ongerijmdheid het geringe volk uit te sluiten van een vertooning, die voornamelijk ten doel moet hebben indruk te maken op het geringe volk. De mildheid en de zuinigheid van Jakobus waren beter geplaatst geweest, had hij met de gebruikelijke pracht Londen van het oosten naar het westen doorgetrokken en bevolen, dat de kleeding zijner vrouw een weinig minder dicht met paarlen en diamanten zou bezet wezen. Zijn voorbeeld werd echter door zijn nakomelingen nog langen tijd gevolgd en sommen die, zoo zij doeltreffend besteed waren geweest, een uitstekend genoegen verschaft zouden hebben aan een groot gedeelte der natie, werden aan een vertooning ten kosten gelegd, waartoe slechts drie of vier duizend bevoorrechte personen werden toegelaten. Ten laatste werd het oude gebruik weder in het leven geroepen. Op den dag der kroning van koningin Victoria vond een optocht plaats, in welken nog menige leemte kon worden aangewezen, maar die door een half millioen van haar onderdanen met belangstelling en met vreugde aanschouwd werd en die ongetwijfeld veel meer genoegen gaf en grooter geestdrift wekte, dan het meer kostbare praalvertoon, dat in de abdij voor een meer uitgelezen kring van toeschouwers zichtbaar was.

Jakobus had Sancroft bevolen het rituaal te verkorten. De reden, die daarvoor in het openbaar werd aangegeven, was, dat de dag te kort zou zijn voor al hetgeen gedaan moest worden. Doch een ieder, die de gemaakte wijzigingen nagaat, zal ontwaren, dat de terzijdestelling van eenige voor het godsdienstig gevoel eens ijverig roomsch-katholiekgezinden hoogst aanstootelijke handelingen het ware oogmerk was. Het formulier van de bediening des avondmaals werd niet gelezen. De plechtige aanbieding aan den souverein van een rijkgebonden engelschen bijbel, onder vermaning om een boek, dat hij had leeren beschouwen als besmet met valsche leerstellingen, hooger te waardeeren dan alle aardsche schatten, werd achterwege gelaten. Wat echter na al deze bekorting nog over bleef, had wel eenige bezwaren mogen wekken in het gemoed van een man, die oprecht geloofde, dat de kerk van Engeland een kettersche vereeniging was en binnen haar gebied geen zaligheid te vinden is. De koning legde een offergave op het altaar. Hij scheen met de smeekgebeden der litanie in te stemmen, die door de bisschoppen voorgezongen werd. Hij ontving van die valsche profeten de zalving, het zinnebeeld der uitstorting van de goddelijke genade en knielde met schijnbare aandacht neder, terwijl zij over hem dien heiligen geest afsmeekten, van welken zij volgens zijn begrippen de boosaardige en verstokte vijanden waren. Zoo groot zijn de tegenstrijdigheden der menschelijke natuur; deze man, die uit dwependen ijver voor zijn godsdienst drie koninkrijken wegwierp, wilde veel liever iets doên, dat nagenoeg met een daad van afvalligheid gelijk stond, dan zich het kinderachtig genoegen ontzeggen, zich de sieraden te laten omhangen, die het zinnebeeld der koninklijke macht zijn [1]).

Francis Turner, bisschop van Ely, predikte. Hij was een dier schrijvers, die nog veel op hadden met den verouderden stijl van aartsbisschop Williams

[1]) Uit de depêche van Adda, van 22 Jan. — 1 Febr. 1686 en uit de woorden van den Père d'Orleans (Histoire des Révolutions d'Angleterre, boek XI), blijkt duidelijk, dat strenge roomschgezinden het gedrag des konings onverschoonbaar achtten.

en van bisschop Andrews. De predikatie was een weefsel van gekunstelde aardigheden, die zeventig jaar vroeger wellicht bewonderd zouden zijn, doch den spot van een geslacht gaande maakten, dat aan de zuiverder welsprekendheid van Sprat, South en Tillotson gewoon was. Koning Salomo was koning Jakobus; Adoniah was Monmouth; Joab was een der samenzweeders van het roggenhuis-komplot; Shimei was een whigsch schimpschrijver; Abjathar een rechtschapen, maar op den dwaalweg gebracht oude cavalier. Een plaats in de boeken der Kronijken werd in dien zin verklaard, dat de koning boven het parlement stond; en een andere bijbeltekst werd aangehaald ten bewijze, dat hij alleen het bevel over de militie behoorde te voeren. Tot het einde zijner voordracht genaderd, maakte de redenaar een schroomvallige zinspeling op de nieuwe en moeijelijke stelling der kerk tegenover den souverein en herinnerde zijn hoorders, dat de keizer Constantius Chlorus, schoon zelf geen christen, de christenen, die aan hun godsdienst trouw bleven, in eere gehouden en die, welke door afvalligheid naar zijn gunst hadden gedongen, met minachting behandeld had. Op de dienst in de abdij volgde een prachtig feestmaal in het paleis, op het feestmaal een luisterrijk vuurwerk en op het vuurwerk niet weinig slechte rijmelarij [1]).

Geestdrift der Tories. Adressen aan den koning.

Dit mag beschouwd worden als het oogenblik, waarin de geestdrift der Torypartij haar toppunt bereikt had. Sedert de aanvaarding der regeering door den nieuwen koning had het adressen geregend, waarin hooge vereering van zijn persoon en van zijn waardigheid en bittere afkeer van de overwonnen Whigs werden uitgedrukt. De overheden van Middlesex dankten God, dat Hij de aanslagen dier koningsmoorders en uitsluitingsmannen verijdeld had, die, niet te vreden met den beganen moord, een gezegende monarchie wilden vernielen. De stad Glocester verfoeide de bloeddorstige booswichten, die zijn majesteit van zijn rechtmatig erfdeel hadden willen berooven. De burgers van Wigan verzekerden hun souverein, dat zij hem tegen alle verraadbroeijende Achitophels en oproerige Absaloms zouden verdedigen. De groote jury van Suffolk gaf de hoop te kennen, dat het parlement al de uitsluitingsmannen verbannen zou. Een groot aantal corporatiën verbond zich om nooit eenig persoon naar het parlement af te vaardigen, die gestemd had om Jakobus zijn geboorterecht te doen ontzeggen. Zelfs de hoofdstad was uitermate gedienstig. Advokaten en kooplieden wedijverden in kuiperijen. De colleges der rechtbanken van het gemeene recht en der kanselarij-hoven zonden vurige betuigingen van verkleefdheid en onderworpenheid in. Al de groote handelmaatschappijen, de Oost-Indische, de Afrikaansche, de Turksche, de Moscovische com-

[1]) London Gazette; Gazette de France; Clarke's Leven van Jakobus II, II, 10; Geschiedenis der kroning van koning Jakobus II en van koningin Maria, door Francis Sandford, heraut van Lancaster, fol. 1687; Evelyns Dagboek, 21 Mei 1685; Burnet I, 628; Eachard III, 734; Leerrede, voorgedragen voor hunne majesteiten koning Jakobus II en koningin Maria, ter gelegenheid van hun kroning in de abdij van Westminster, den 23 April 1685, door Francis, lord-bisschop van Ely en lord-aalmoezenier. Ik heb een verslag in het Italiaansch gelezen, te Modena uitgegeven, waarin vooral de behendigheid opmerking verdient, waarmede de schrijver het feit weet te verbergen, dat de gebeden en psalmen in het Engelsch gezegd en gezongen worden en de bisschoppen ketters waren.

pagnieën, die van Hudsons Baay, die van de handelaren op Maryland en op Jamaica en die der kooplieden op avontuur [1]) verklaarden, dat zij met het grootste genoegen zich aan het koninklijk edict onderwierpen, waarbij de voortdurende betaling van rechten van hen gevorderd werd. Bristol, de tweede stad van het eiland, sprak in denzelfden zin als Londen. Doch nergens was de geest van loyauteit krachtiger dan in de twee hooge scholen. Oxford betuigde nooit te zullen afdwalen van de godsdienstige beginselen, die haar verplichtten den koning zonder eenige beperking of voorbehoud te gehoorzamen. Cambridge veroordeelde in sterke bewoordingen de gewelddadigheid en trouweloosheid der onruststokers, die boosaardiglijk gepoogd hadden den alouden loop der erfopvolging een verkeerde richting te geven [2]).

De verkiezingen. Adressen als deze vulden een geruimen tijd lang alle nommers der London-Gazette. Doch de Tories toonden hun ijver niet door adressen alleen. De oproepingsbrieven voor het nieuwe parlement waren uitgevaardigd en het land was vol van het rumoer, door de algemeene verkiezingen veroorzaakt. Geen verkiezing had ooit onder gunstiger omstandigheden voor het hof plaats gevonden. Honderdduizenden, welke de schrik, door het papistisch komplot verspreid, whigsgezind had gemaakt, waren uit afschuw voor het roggenhuis-komplot weder in Tories veranderd. In de graafschappen kon de regeering zich verlaten op een onoverwinnelijke meerderheid onder de bezitters van driehonderd p. st. en meer jaarlijksch inkomen en op de geestelijkheid, schier tot den laatsten man toe. De kiesvlekken, die eenmaal de hoofdsterkten van het Whiggisme waren geweest, waren korten tijd geleden door rechterlijke gewijsden van hun vrijbrieven beroofd geworden of hadden zoodanige uitspraak door den vrijwilligen afstand dier vrijbrieven voorkomen. Thans waren ze zoo ingericht, dat hun keuze niet anders dan op personen kon vallen, die het hof geheel en al toegedaan waren. Waar de stadbewoners niet te vertrouwen waren, was het kiesrecht aan de naburige landbezitters verleend geworden. In sommige der kleine corporatiën van het westen bestonden de kiescolleges grootendeels uit kapiteins en luitenants van de lijfwacht. De kiesbeambten stonden overal aan de zijde van het hof. In ieder graafschap maakten de lord-luitenant en zijn plaatsvervangers een machtig, bedrijvig en waakzaam comité uit om de vrije grondbezitters te belezen of hun vrees aan te jagen. Van duizenden kansels werd het volk plechtig gewaarschuwd nooit voor eenig whigsgezind kandidaat te stemmen, vermits zij daarvoor rekenschap te geven zouden hebben aan Hem, die de bestaande machten ingesteld en verklaard had, dat oproer een doodzonde was, niet minder verfoeijelijk dan tooverij. Van al deze voordeelen maakte de heerschende partij niet slechts zooveel mogelijk gebruik, maar zelfs zulk een schandelijk misbruik, dat ernstige en denkende mannen, die in tijden van gevaar der monarchie trouw gebleven waren en van republikeinen en

---

[1]) Het bedrijf van dezen beantwoordde aan hetgeen thans »varen op avontuur" genoemd wordt, met dien verstande echter, dat hun hoofdstreven was nieuwe landen en nieuwe handelswegen te ontdekken. V.

[2]) Zie de London-Gazette, gedurende de maanden Februari, Maart en April 1685.

scheurmakers een afschuw hadden, angstig werden en uit zulk een begin de naderende komst van kwade tijden voorspelden [1]).

De Whigs echter, schoon zij de gerechte straf voor hun dwalingen ondergingen, schoon zij overwonnen, ontmoedigd en verstrooid waren, onderwierpen zich niet zonder slag of stoot. Zij telden nog tallooze aanhangers in de steden onder de handelaren en gezeten ambachtslieden en ten platten lande onder de yeomanry en den boerenstand. In sommige districten, b. v. in Dorsetshire en in Somersetshire vormden zij de groote meerderheid der bevolking. In de nieuwgeordende kiesvlekken konden zij niets uitrichten; doch in elk graafschap, waar zij eenige kans hadden, streden zij wanhopend. In Bedfordshire, dat laatstelijk door den deugdzamen en ongelukkigen Russell vertegenwoordigd was, waren zij de overwinnaars bij het opsteken der handen, doch bij het opnemen der stemmen werden zij geslagen [2]). In Essex stemden zij met dertienhonderd stemmen tegen achttienhonderd [3]). Bij de verkiezing voor Northamptonshire was het geringe volk den kandidaat van het hof zoo vijandig, dat een bende soldaten op de marktplaats der graafschapshoofdstad post vatte en bevel ontving om met scherp te laden [4]). De geschiedenis van den kiesstrijd voor Buckinghamshire is nog merkwaardiger. De whigsche kandidaat, Thomas Wharton, onderscheidde zich evenzeer door bedrevenheid als door vermetelheid en was bestemd om, onder verscheiden opvolgende regeeringen een belangrijke, schoon niet altijd even loffelijke staatkundige rol te spelen. Hij was een der leden van het Lagerhuis geweest, die de wetsvoordracht tot uitsluiting voor de balie van het Huis der Lords gebracht hadden. Het hof had dus besloten zijn verkiezing, door eerlijke of oneerlijke middelen, te doen mislukken. De lord-opperrechter Jeffreys kwam in persoon naar Buckinghamshire om zeker iemand bij te staan. Hacket genaamd, die tot de Hoog-tories behoorde. Er werd een kunstgreep bedacht, die, naar men meende, het doel niet zou kunnen missen. Men kondigde af, dat de stemming te Aylesbury zou plaats hebben en Wharton, wiens bedrevenheid in alle verkiezingskunsten zonder wedergâ was, nam zijn maatregelen in die onderstelling. Eensklaps verlegde de sheriff de stemming naar Newport Pagnell. Wharton en zijn vrienden snelden derwaarts en vonden dat Hacket, die in het geheim was, reeds alle logementen en kwartieren in beslag had genomen. De whigsche kiezers waren genoodzaakt hun paarden aan de heggen vast te binden en onder den blooten hemel in de weilanden, die de kleine stad omgeven, den nacht door te

---

[1]) Het zou licht vallen een boekdeel te vullen met hetgeen whigsche geschied- en pamphletschrijvers over dit onderwerp geschreven hebben. Ik zal slechts de woorden van een enkelen getuige aanvoeren, die kerksgezind en Tory was. »De verkiezingen," zegt Evelyn, »worden geacht meerendeels op zeer onbehoorlijke wijze te zijn geleid, God geve, dat ze betere gevolgen mogen hebben dan door sommigen verwacht wordt." (10 Mei 1685.) Verder zegt hij: »De waarheid is, dat er onder de nieuwe leden velen waren, wier verkiezing en afvaardiging algemeen afgekeurd werden."

[2]) Uit een nieuwsbrief in de bibliotheek van het koninklijk instituut. Citters gewaagt van de sterkte der Whigpartij in Bedfordshire.

[3]) Bramstons gedenkschriften.

[4]) Beschouwingen over een vertoog en protest van alle goede protestanten van dit koningrijk, 1689; Gesprek tusschen twee vrienden, 1689.

brengen. Met de grootste moeite konden in zoo korten tijd de noodige ververschingen voor menschen en dieren gevonden worden, ofschoon Wharton, die, wanneer zijn eerzucht en zijn partijgeest ontvlamd waren, zich hoegenaamd niets aan geld liet gelegen liggen, in een enkelen dag vijftien honderd p. st., voor die tijden een verbazende som, uitgaf. Die onrechtvaardigheid schijnt echter den moed der wakkere yeomen van Bucks [1]), zonen van de kiezers van John Hampden, te hebben aangevuurd. Wharton verkreeg niet slechts de meeste stemmen, maar hij was bovendien in staat de stemmen, die hij over had, ten behoeve van een man van gematigde denkwijze af te staan om den kandidaat des opperrechters te doen vallen [2]).

In Cheshire duurde de strijd zes dagen. De Whigs telden ongeveer zeventienhonderd, de Tories nagenoeg tweeduizend stemmen. De geringe volksklasse stond de Whigs met hevigheid voor, verhief den kreet »weg met de bisschoppen," beleedigde de geestelijkheid in de straten van Chester, wierp een lid van de Torypartij ter aarde, sloeg de glazen in en mishandelde de rustbewaarders. De burgermilitie werd opgeroepen om de onrust te stillen en bijeengehouden om de feestvieringen der overwinnaars te beschermen. Toen het opnemen der stemmen geëindigd was, werd door een saluut uit vijf groote stukken geschut in het kasteel, de triomf, door kerk en staat behaald, aan het omliggende land verkondigd. De klokken werden geluid. De nieuw verkozen parlementsleden begaven zich in feestelijken optocht, begeleid door muziek en door een langen stoet van ridders en squires, naar het midden der stad. Gedurende den marsch zong de processie: »Heil zij den grooten Cæsar" een loyale ode, onlangs door Durfey geschreven en die, schoon, gelijk al wat Durfey schreef, in den hoogsten graad erbarmelijk, destijds evenwel bijna zoo populair was, als Lillibullero weinig jaren later werd [3]). Daar gekomen, werd de militie in slagorde geschaard, een vreugdevuur ontstoken, de uitsluitingswet verbrand en onder luide toejuichingen de gezondheid van koning Jakobus gedronken. De volgende dag was een zondag. Des morgens werden de straten, die naar de hoofdkerk leiden, door de militie afgezet. De twee ridders van het graafschap werden door de stedelijke overheid met groote pracht naar het koor geleid, hoorden den deken een leerrede, waarschijnlijk over den plicht van lijdelijke gehoorzaamheid, uitspreken en werden vervolgens door den maire onthaald [4]).

In Northumberland ging de zegepraal van Sir John Fenwick, een hoveling, wiens naam later een treurige vermaardheid verkreeg, van omstandigheden vergezeld, die te Londen belangstelling wekten en niet onwaardig geacht werden, om in de depêches van vreemde gezanten vermeld te worden. Newcastle werd met vreugdevuren van groote stapels steenkolen verlicht. Van de torens klonk een vroolijk klokkengelui. Een exemplaar van de uitsluitingswet en een zwart kistje, gelijkende op dat, hetwelk volgens het

[1]) Verkorting van Buckinghamshire. V.

[2]) Gedenkwaardigheden uit het leven van Tomas, Marquis van Wharton, 1715.

[3]) Zie de Guardian, N°. 67; een voortreffelijke proeve van Addisons eigenaardige schrijfwijze. Het zou moeijelijk vallen in eenig ander schrijver een voorbeeld te vinden van een met minachting zoo fijn doorweven welwillendheid.

[4]) De Observator, 4 April 1685.

volkssprookje het huwelijksverdrag tusschen Karel II en Lucy Walters bevatte, werd met luide jubelkreten in de vlammen geworpen [1]).

De algemeene uitslag der verkiezingen overtrof zelfs de stoutste verwachtingen van het hof. Met verrukking zag Jakobus, dat hij geen duit zou behoeven te besteden om stemmen te koopen. *Hij zeide, dat het Huis der* Gemeenten met uitzondering van een veertigtal stemmen juist zoo samengesteld was, als hij het zelf zou hebben verkozen [2]). En naar luid der toenmalige wetten stond het in zijn macht dit Huis der Gemeenten tot aan het einde zijner regeering in wezen te houden.

Van de parlementaire ondersteuning verzekerd, kon hij thans het genot der wraak zoeken. Hij was van nature niet verzoenlijk; en toen hij nog onderdaan was, had hij onder beleedigingen en smadelijkheden geleden, die zelfs een vergevensgezind gemoed tot bitteren en duurzamen wrok hadden kunnen stemmen. Eén klasse van menschen vooral, de getuigen van het papistisch komplot, had met voorbeeldelooze en onbeschrijfelijke laaghartigheid en wreedheid naar zijn eer en zijn leven gestaan. Zijn haat tegen hen verdient wel eenige verschooning; want tot op dezen dag. doet alleen de bloote vermelding hunner namen de verfoeijing en het afgrijzen aller sekten en partijen herleven.

Sommige der snoodaards waren buiten het bereik der menschelijke gerechtigheid. Bedloe was in zijn goddeloosheid gestorven, zonder eenig teeken van berouw of schaamte [3]). Dugdale was hem naar het graf gevolgd, tot waanzin gedreven, zeide men, door den angel van het naberouw hun, die zijn bed omringden, met luide angstkreten toeroepende, dat ze lord Stafford toch van zijn legerstede zouden verwijderen [4]). Ook Carstairs was niet meer. Zijn einde was louter verschrikking en wanhoop geweest en met zijn laatsten ademtocht had hij zijn bewakers gezegd, dat men hem als een hond in een sloot moest werpen, want dat hij niet waardig was in een christelijke begraafplaats te rusten [5]). Oates en Dangerfield echter waren nog binnen het bereik van den strengen vorst, dien zij zoo zwaar beleedigd hadden. Jakobus had kort voor zijn troonsbestijging tegen Oates een civiele actie wegens laster ingesteld en de jury had de schadevergoeding op het ontzettend bedrag van honderd duizend p. st. bepaald [6]). De beschuldigde was bij lijfsdwang in hechtenis genomen en bevond zich thans als schuldenaar in de gevangenis, zonder eenige hoop op verlossing. Eenige weken voor den dood van Karel II had de groote jury van Middlesex twee tegen hem ingediende aanklachten wegens meineed bevestigd. Kort na het einde der verkiezingen had het proces plaats.

Gerechtelijke vervolgingen van Oates.

Onder de hoogere en middelstanden telde Oates nauwelijks een enkelen vriend meer. Alle verstandige Whigs waren nu overtuigd, dat, mocht zijn

---

[1]) Depêche der hollandsche afgezanten, 10—20 April 1685.
[2]) Burnet I, 626.
[3]) Een getrouw verslag van de ziekte, het overlijden en de begrafenis van kapitein Bedloe, 1680; Verhaal van den lord-opperrechter North.
[4]) De kuiperijen van het papistisch komplot, door Smith, 1685.
[5]) Burnet I, 439.
[6]) Zie de procedures in de verzameling van staatsgedingen.

verhaal ook in sommige opzichten op feiten hebben berust, hij die evenwel tot grondslag voor een verbazende opeenstapeling van verdichtselen gemaakt had. Een groot aantal dwepers van lagen stand beschouwden hem evenwel nog steeds als een weldoener des vaderlands. Deze lieden begrepen zeer goed, dat, zoo hij veroordeeld werd, zijn vonnis uiterst streng zou zijn, en waren derhalve onvermoeid in het aanwenden van pogingen om hem te doen ontkomen. Schoon hij zich nog alleen voor schulden in hechtenis bevond, werd hij op bevel van het bestuur der gevangenis van Kings Bench in boeijen geslagen en zelfs in dien toestand werd hij met moeite in verzekerde bewaring gehouden. De bulhond, die zijn deur bewaakte, werd vergiftigd; en den nacht, die zijn terechtstelling voorafging, werd een touwladder in zijn cel gebracht.

Den dag, dat hij voor de rechtbank geleid werd, was Westminster-Hall dicht bezet met toeschouwers, onder welke veel roomsch-katholieken, die begeerig waren de ellende en de vernedering van hun vervolger te aanschouwen [1]). Zijn korte hals, zijn beenen, krom als die van een das, zijn voorhoofd, lang als van een baviaan, zijn purperen wangen en zijn ontzettend lange kin waren voor weinige jaren welbekend geweest aan allen, die de gerechtshoven bezochten. Toen was hij de afgod der natie geweest. Overal, waar hij verscheen, ontblootten de menschen het hoofd voor hem. Het leven en de goederen der grooten van het rijk waren in zijn macht. Thans waren de tijden veranderd; en velen, die hem voorheen als een redder zijns vaderlands beschouwd hadden, gruwden bij den aanblik dier afschuwelijke trekken, waarop de hand van God den stempel van laaghartigheid scheen gedrukt te hebben [2]).

Het bleek uit bewijzen, die geen twijfel toelieten, dat deze man door valsche getuigenissen verscheiden onschuldige personen met voorbedachten rade vermoord had. Vergeefs riep hij de voornaamste der parlementsleden op, die hem beloond en geroemd hadden, om te zijnen voordeele te getuigen. Sommigen der opgeroepenen bleven weg. Geen hunner zeide iets, dat tot zijn rechtvaardiging strekte. Een van hen daarentegen, de graaf van Huntingdon, verweet hem bitter, dat hij het parlement had bedrogen en oorzaak was, dat het de misdaad van onschuldig vergoten bloed op zich had geladen. De rechters hoonden en smaadden met een buitensporigheid, die bij de behandeling zelfs der afschuwelijkste gedingen weinig strookt met de rechterlijke waardigheid. Hij liet nochtans geen enkel teeken van vrees of schaamte blijken en trotseerde met den overmoed der vertwijfeling den storm van verguizing, die van de bank der rechters, van de balie en van den zetel der getuigen boven hem losbarstte. Hij werd op beide de aanklachten schuldig verklaard. Hoezeer zijn schuld, uit een zedelijk oogpunt beschouwd, moord was onder de verzwarendste omstandigheden, in het oog der wet was zij slechts een correctioneel misdrijf. Maar de rechtbank wilde zijn straf

[1]) Evelyns Dagboek. 7 Mei 1685.

[2]) Er bestaan nog verscheiden afbeeldingen van Oates. De treffendste beschrijvingen van zijn persoon zijn te vinden in Norths Onderzoek, 225, in Drydens Absalom en Achitophel en in een gedrukt blad, getiteld: »Een bekendmakings- en vervolgingskreet tegen T. O."

strenger maken, dan die van crimineele misdadigers of van hoogverraders en niet slechts hem doen sterven, maar zelfs hem den dood onder de gruwzaamste folteringen doen ondergaan. Hij werd veroordeeld om van zijn geestelijk gewaad ontbloot en op het paleisplein aan de kaak gesteld te worden; vervolgens zou hij met een opschrift boven zijn hoofd, waarop de redenen zijner schande vermeld stonden, rondom Westminster-Hall gevoerd en tegenover de koninklijke beurs op nieuw aan den schandpaal gesteld worden; daarop zou hij den heelen weg van Aldgate naar Newgate gegeeseld worden en na verloop van twee dagen, wederom dezelfde straf ondergaan en wel van Newgate naar Tyburn. Zoo hij tegen alle waarschijnlijkheid deze verschrikkelijke foltering mocht overleven, dan zou hij zijn leven lang in strenge bewaring gehouden, doch vijfmaal in het jaar uit zijn kerker gehaald en op verschillende plaatsen in de hoofdstad aan de kaak gesteld worden [1]).

Dit gruwzame vonnis werd streng uitgevoerd. Op den dag, dat Oates op het paleisplein aan de kaak gesteld werd, werd hij onbarmhartig met steenen geworpen en was het schier te duchten, dat hij aan stukken zou gescheurd worden [2]). Doch in de City kwamen zijn aanhangers in grooten getale bijeen, brachten een oploop te weeg en wierpen den schandpaal omver [3]). Zij waren echter niet in staat hun gunsteling te bevrijden. Men vermoedde, dat hij trachten zou het vreeselijke lot, dat hem wachtte, door vergif te ontgaan. Al wat hij at en dronk werd derhalve zorgvuldig onderzocht. Den volgenden ochtend werd hij naar buiten gebracht om zijn eerste geeseling te ondergaan. Reeds in den vroegen morgen bezette een ontelbare menigte al de straten, die van Newgate naar Old-Bailey leidden. De beul voerde de zweep met ongewone strengheid, zoo dat het blijkbaar was, dat hij bepaalde bevelen had ontvangen. Het bloed vloeide in stralen neder. Een tijdlang toonde de misdadiger een verwonderlijke standvastigheid; eindelijk echter week zijn hardnekkige moed. Het was vreeselijk zijn gebrul te hooren. Hij viel verscheiden malen in onmacht; doch de zweep verflauwde niet. Toen zijn handen werden losgemaakt, scheen het, dat hij zooveel had uitgestaan als het menschelijk lichaam slechts vermag, zonder dat de laatste levensvonk wordt uitgedoofd. Jakobus werd gebeden hem kwijtschelding van de tweede geeseling te verleenen. Diens antwoord was kort en bondig: »Men zal er mee voortgaan, zoo lang hij nog adem heeft." Er werd een poging gedaan om de bemiddeling der koningin te verwerven, doch zij weigerde met verontwaardiging ten voordeele van zulk een booswicht slechts een enkel woord in te brengen. Na een tijdsverloop van nauwelijks acht-en-veertig uur werd Oates op nieuw uit zijn kerker gebracht. Hij was niet in staat zich op de been te houden en men was genoodzaakt hem op een slede naar Tyburn te sleepen. Hij was geheel bewusteloos en de Tories beweerden, dat hij zich door sterken drank bedwelmd had. Iemand, die op den tweeden dag de slagen telde, beweerde dat ze het getal van zeventien honderd hadden bedragen. De ellendeling bracht er het leven af, doch was zijn einde zoo nabij geweest,

[1]) De verhandelingen zijn in de verzameling van staatsprocessen volledig opgenomen.

[2]) Gazette de France, 29 Mei—9 Juni 1685.

[3]) Depêche der hollandsche gezanten, 19—29 Mei 1685.

dat zijn onwetende en dweepzieke bewonderaars zijn herstel voor een wonder hielden en als een bewijs voor zijn onschuld aanvoerden. De deuren zijner gevangenis werden nu achter hem gesloten. Vele maanden lang bleef hij in het donkerste kerkerhol van Newgate vastgeketend. Men zeide, dat hij zich in zijn cel aan zwaarmoedigheid overgaf en dagen lang onder het uiten van diepe zuchten, met gevouwen armen en zijn hoed over de oogen, onbeweeglijk zat. De levendige belangstelling, door deze voorvallen gewekt, bepaalde zich niet enkel tot Engeland. Millioenen roomsch-katholieken, die met onze instellingen en staatspartijen volstrekt onbekend waren, hadden vernomen, dat in ons eiland een bijzonder barbaarsche vervolging tegen de belijders van het ware geloof had gewoed, dat vele vrome mannen den marteldood hadden ondergaan en dat Titus Oates de voornaamste moordenaar was geweest. Er ontstond derhalve in verre landen groote blijdschap, toen bekend werd, dat de goddelijke rechtvaardigheid hem eindelijk had getroffen. Afbeeldingen van hem, die voorstelden, hoe hij aan de kaak stond en hoe hij aan de beulskar ineenkromp, werden door gansch Europa verspreid; puntdichters dreven in vele talen den spot met den doctorstitel, dien hij voorgaf van de hooge school te Salamanca te hebben verworven, en betuigden dat, vermits zijn gelaat niet tot blozen gebracht kon worden, het niet meer dan billijk was, dat zijn rug dit gedaan werd [1]).

Hoe afgrijselijk ook de folteringen waren, die Oates onderging, ze zijn met zijn misdaden niet op gelijke lijn te stellen. De oude engelsche wet, die men door niet toepassing buiten gebruik had laten komen, behandelde den valschen getuige, die door meineed den dood van een mensch veroorzaakt had, als een moordenaar [2]). Dit was wijs en rechtvaardig; want zulk een getuige is, inderdaad, de ergste moordenaar. Niet alleen laadt hij de schuld op zich van onschuldig bloed, maar ook die van het verkrachten der plechtigste verbintenis, die een mensch met zijn evenmensch kan aangaan en van het verlagen van instellingen, tegen welke het wenschelijk is, dat de maatschappij met eerbied en vertrouwen zal opzien, tot werktuigen der vreeselijkste onrechtvaardigheid en tot voorwerpen van algemeen wantrouwen. Het kwaad, door gewonen sluipmoord veroorzaakt, is niet te vergelijken

---

[1]) Evelyns Dagboek, 22 Mei 1685; Eachard III, 741; Burnet I, 637; Toeschouwer, 27 Mei 1685; Dagboek van het Lagerhuis van Mei, Juni en Juli 1689; Tom Browns Raadgeving aan Dr. Oates. Eenige merkwaardige omstandigheden komen in een blad voor, gedrukt bij A. Brooks, Charing Cross, 1685. Ik heb fransche en italiaansche vlugschriften uit dien tijd gezien, welke de geschiedenis van het geding en der strafoefening behelzen. Een afbeelding van Titus, aan de kaak staande, werd te Milaan uitgegeven, met het navolgende vreemde opschrift. »Ouesto e il naturale ritratto di Tito Otez, o vero Oatz, Inglese, posto in berlina, uno de principali professori della religion protestante, accerrimo persecutore de' Cattolici, e gran spergiuro." Ik heb ook een hollandsche gravure van zijn terechtstelling gezien, met eenige latijnsche verzen, waarvan de volgende tot proeve kunnen dienen:

At doctor fictus non fictos pertulit ictus,
A tortore datos haud molli in corpore gratos,
Disceret ut vere scelera ob commissa rubere.

Het anagram van zijn naam, Testis Ovat, komt in verschillende landen op vele gravures voor.

[2]) Blackstone's Commentariën. Hoofdstuk over moord.

met de gevolgen van dien moord, zoodra de rechtbanken er de werktuigen van zijn. De bloote uitdooving van de levensvonk is slechts een zeer gering gedeelte van hetgeen een strafoefening verschrikkelijk maakt. De langdurige gemoedsangst des lijders, de schande en de ellende van allen, die in betrekking tot hem staan, de smet, die zelfs nog het derde en vierde geslacht blijft aankleven, dat alles is veel verschrikkelijker dan de dood zelf. Men mag over het algemeen veilig beweren, dat de vader van een talrijk gezin veeleer al zijn kinderen door ziekte of ongelukken zoude willen verliezen, dan dat hij slechts een enkel hunner door beulshanden zag omkomen. Moord door valsche getuigenis is derhalve de strafwaardigste soort van sluipmoord, en Oates had zich aan veel zoodanige moorden schuldig gemaakt. Desniettemin kan de straf, waaraan hij werd onderworpen, niet gerechtvaardigd worden. Door hem te veroordeelen van zijn geestelijk gewaad ontbloot en levenslang ingekerkerd te worden schijnen de rechters hun wettige macht te hebben overschreden. Zij hadden ontegenzeggelijk het recht hem tot zweepslagen te veroordeelen; ook had de wet het getal der slagen niet bepaald. Maar de geest der wet was klaarblijkelijk, dat geen misdrijf zwaarder gestraft mocht worden dan de afschuwelijkste misdaden. De ergste misdadiger kon slechts gehangen worden. De rechters veroordeelden Oates, om, naar zij dachten, ter dood gegeeseld te worden. Dat de wet gebrekkig was is geen toereikende verontschuldiging; want gebrekkige wetten behooren door de wetgevende macht veranderd, maar niet door de rechtbanken verdraaid te worden; en het minst van alles moest de wet verdraaid worden met het oogmerk om te pijnigen en te dooden. Dat Oates een snoodaard was, is evenmin een voldoende verontschuldiging; want de schuldigen zijn bijna altijd de eersten, die het onrecht ondergaan, dat later als antecedent voor het verdrukken van onschuldigen dient. Aldus was 't in het tegenwoordige geval. Onbarmhartige slagen werden weldra de gewone straf voor staatkundige misdrijven van geen bijzonder zwaren aard. Voor onbedachte woorden, tegen de regeering uitgesproken, werden soms menschen tot zoo ondraaglijke folteringen veroordeeld, dat zij met ongeveinsden aandrang smeekten op crimineele aanklacht gevonnisd en naar de galg verwezen te worden. Gelukkig werd de voortgang van dit groote euvel al spoedig gestuit door de omwenteling en door het artikel van de wet der rechten, die alle wreedaardige en ongebruikelijke strafoefeningen verbiedt.

Vervolging van Dangerfield.

De boosheid van Dangerfield had niet, zoo als die van Oates, het verderf van talrijke onschuldige offers veroorzaakt; want Dangerfield had het beroep van getuige eerst ter hand genomen, toen de geschiedenis van het komplot wantrouwen begon in te boezemen en de juries ongeloovig waren geworden [1]). Hij werd, schoon niet op beschuldiging van meineed,

[1]) Volgens Roger North werd door de rechters beslist, dat Dangerfield, reeds vroeger aan meineed schuldig bevonden, onbekwaam was om in de zaken van het komplot getuigenis af te leggen. Doch dit is een der vele in zijn werken voorkomende onnauwkeurigheden. Het blijkt uit het verslag van het proces van Lord Castlemaine in Juni 1680, dat Dangerfield na veel redetwisten tusschen de pleitbezorgers en na veel raadplegingen tusschen de rechters der verschillende hoven in Westminster-Hall beeedigd werd en zijn verhaal mocht voordragen; doch de jury weigerde, zeer terecht, hem geloof te schenken.

maar van het minder verfoeijelijk misdrijf van paskwilschrijven, voor de rechtbank gebracht. Hij had tijdens de beweging, die door de voordracht der uitsluitingswet verwekt werd, een verhaal in het licht gegeven, dat eenige valsche en hatelijke aantijgingen tegen den overleden en den regeerenden koning bevatte. Ter zake van de uitgave van dit geschrift werd hij thans na een tijdsverloop van vijf jaar, plotseling gegrepen, voor den geheimen raad gebracht, gevangen gezet, verhoord, schuldig verklaard en gevonnisd om den heelen weg over van Aldgate naar Newgate, en van Newgate naar Tyburn gegeeseld te worden. Gedurende het proces legde de rampzalige groote onbeschaamdheid aan den dag, doch toen hij vernam wat er over hem besloten was, verviel hij tot wanhoop, beschouwde zich zoo goed als dood en gaf een tekst voor zijn lijkrede op. Zijn voorgevoel bedroog hem niet. Hij werd, wel is waar, niet zoo uiterst streng gegeeseld, als men Oates gedaan had, doch hij bezat ook diens ijzeren geest en ligchaamskrachten niet. Na de voltrekking der straf werd Dangerfield in een huurkoets gezet en naar de gevangenis terug gebracht. Toen hij den hoek van Hatton-Garden voorbijreed, deed een torygezind heer van Gray's Inn [1]), Francis genaamd, het rijtuig stilstaan en riep op ruwen schertsenden toon: »Wel, vriend, zijt gij van ochtend eens warm geworden?" De bloedende gevangene, door dezen schimp buiten zich zelven gebracht, antwoordde met een verwensching. Francis sloeg hem daarop met een rotting in het aangezicht, waardoor het oog getroffen werd. Dangerfield werd stervende binnen Newgate gebracht. Deze laaghartige mishandeling wekte de verontwaardiging der omstanders op. Zij grepen Francis en werden met moeite weerhouden hem aan stukken te scheuren. Het aanzien van Dangerfields lichaam, dat door de zweep verschrikkelijk opengereten was, deed velen tot het geloof overhellen, dat zijn dood voornamelijk, zoo niet geheel, aan de slagen te wijten was, die hij ontvangen had. De regeering en de opperrechter achtten het dienstig de geheele blaam op Francis te werpen, die, schoon hij zich hoogstens aan manslag onder verzwarende omstandigheden had schuldig gemaakt, wegens moord terechtgesteld en ter dood gebracht werd. Zijn laatste rede is een der merkwaardigste gedenkteekenen van dien tijd. De woeste aard, die hem naar de galg had gevoerd, bleef hem tot het laatste oogenblik bij. Snoeverijen over zijn loyauteit en smaadredenen tegen de Whigs vermengden zich met de laatste uitroepingen, waarmede hij zijn ziel in de goddelijke barmhartigheid aanbeval. Er was een los gerucht verbreid, dat zijn vrouw Dangerfield bemind had, die zich door zijn minnarijen vermaard had gemaakt en een bij uitstek schoon man was geweest. De noodlottige slag was, zeide men, uit ijverzucht toegebracht. Met een half bespottelijken, half plechtigen ernst, verdedigde de stervende echtgenoot den goeden naam der dame. Zij was, sprak hij, een deugdzame vrouw; zij was uit een loyaal geslacht voortgesproten, en zoo ze geneigd geweest was de

[1]) Een der londensche rechtscollegies. De heer was dus een advokaat. Deze worden gewoonlijk te Londen genaamd »praktizijns van Gray's Inn, van den Inner Temple, Middle Temple" of dergelijke, al naar het college van advokaten, waartoe zij behooren.

huwelijkstrouw te schenden, dan zou zij althans een Tory en een hoogkerkgezinde tot haar minnaar hebben gekozen [1]).

Vervolging van Baxter. Omstreeks denzelfden tijd verscheen een aangeklaagde, die met Oates of Dangerfield zeer weinig overeenkomst had, voor de balie der koninklijke rechtbank. Nooit heeft eenig uitstekend partijhoofd gedurende vele jaren van staatkundige en kerkelijke verdeeldheid een onschuldiger wandel geleid dan Richard Baxter. Hij behoorde tot de meest vreedzame en meest gematigde afdeeling der puriteinsche gemeente Hij was een jong mensch, toen de burgeroorlog uitbrak. Hij geloofde, dat het recht aan de zijde der Huizen was, en vond zich in 't minst niet bezwaard om als veldprediker bij een regiment van het parlementsleger in dienst te gaan; doch zijn heldere en eenigszins twijfelzuchtige geest en zijn krachtig gevoel voor recht bewaarden hem voor alle buitensporigheid. Hij lei er zich op toe de dweepzieke gewelddadigheid der soldaten in toom te houden. Hij keurde de handelingen van het hoog gerechtshof af. Gedurende de republiek had hij den moed bij vele gelegenheden en eenmaal zelfs in tegenwoordigheid van Cromwell liefde en vereering voor de oude instellingen des lands uit te drukken. Terwijl het koninklijk gezin in ballingschap was, werd Baxters leven grootendeels te Kidderminster in de ijverige vervulling zijner herderlijke ambtsplichten doorgebracht. Hij werkte van harte mede tot de restauratie en was door den oprechten wensch bezield een vereeniging tusschen de bisschopsgezinden en de presbyterianen tot stand te brengen. Want met een in zijn tijd zeldzame vrijzinnigheid oordeelde hij, dat vraagstukken, betreffende de kerkregeling, van weinig beteekenis waren in vergelijking met de groote beginselen van het christendom, en hij had nooit, zelfs niet toen het prelaatschap bij de heerschende macht het meest gehaat was, in het geschreeuw tegen de bisschoppen ingestemd. De poging tot verzoening der twistende partijen mislukte. Baxter verbond zijn lot met dat van zijn vervolgde vrienden, weigerde den bisschopszetel van Hereford, verliet de pastorie van Kidderminster en gaf zich bijna geheel aan zijn studie over. Zijn theologische geschriften, schoon te gematigd om den bijval der dwepers van eenige partij te verwerven, genoten een weergalooze vermaardheid. IJverige staatskerksgezinden noemden hem een rondkop en vele non-conformisten beschuldigden hem van Erastianisme en van Arminianisme. Maar de rechtschapenheid zijner gevoelens, de reinheid van zijn levenswandel, de kracht en helderheid zijner geestvermogens, en de uitgebreidheid zijner kennis werden door de voortreffelijkste en verlichtste mannen van alle par-

[1]) De verhandelingen over het proces van Dangerfield zijn niet opgeteekend; maar ik heb een beknopt verslag in een gedrukt blad van dien tijd gezien. In de verzameling van staatsregelingen zal men een uittreksel der getuigenverhooren tegen Francis, met zijn laatste woorden, vinden. Zie Eachard III, 741. Het verhaal van Burnet bevat meer onjuistheden dan regels. Zie ook Norths Onderzoek, 256, de levensschets van Dangerfield in de bloedige assises, de Toeschouwer van 29 Juli 1685 en het gedicht »Dangerfields schim aan Jeffreys". In het zeer zeldzame werk, getiteld: »Beknopte geslachtsbeschrijvingen, door Robert Halstead," zegt Lord Peterborough, dat Dangerfield, met wien hij eenigen omgang had gehad, »een jong mensch was van deftig voorkomen, van ernstige houding en wiens woorden van een meer dan gewoon verstand schenen te getuigen."

tijen erkend. Zijn staatkundige gevoelens waren ondanks de verdrukking, die hij en zijn geloofsbroeders geleden hadden, gematigd. Hij was bevriend met die kleine partij, die door Whigs en Tories beiden gehaat werd. Hij kon, zeide hij, niet in de verwenschingen tegen de Trimmers instemmen, als hij zich herinnerde, wie het was, die gezegd had: zalig zijn de vreedzamen [1]).

In een Commentarium op het nieuwe testament had hij met eenige bitterheid over de vervolgingen geklaagd, die de afgescheidenen te lijden hadden. Dat lieden, die, omdat zij geen gebruik maakten van het algemeene gebedenboek, van huis en haard verdreven, van hun bezittingen beroofd en in kerkerholen opgesloten werden, het wagen durfden eenig gemor te laten hooren, werd toen als een zwaar misdrijf tegen kerk en staat beschouwd. Roger Lestrange, de voorvechter der regeering en het orakel der geestelijkheid, hief in den Toeschouwer den oorlogskreet aan. Er werd een aanklacht ingesteld. Baxter verzocht, dat men hem eenigen tijd zou toestaan om zich tot zijn verdediging voor te bereiden. Op den dag, dat Oates op het paleisplein aan de kaak gesteld werd, kwam het eerbiedwaardig hoofd der puriteinen, gebukt onder den last zijner jaren en kwalen, naar Westminster-Hall om dit verzoek te doen. Jeffreys barstte in een storm van woede uit. »Geen minuut," schreeuwde hij; »al gold het zijn leven. Ik weet met heiligen om te gaan, even goed als met zondaars. Daar staat Oates aan de eene zijde van den schandpaal en, als Baxter aan de andere zijde stond, zouden de twee grootste schelmen van het koninkrijk naast elkander staan."

Toen het geding te Guildhall in behandeling kwam, was een menigte dergenen, die Baxter lief hadden en vereerden, in de rechtzaal tegenwoordig. Naast hem stond doctor William Bates, een der uitstekendste afgescheiden godgeleerden. Twee whigsche rechtsgeleerden van grooten naam, Pollexfen en Wallop, verschenen ter verdediging van den beschuldigde. Pollexfen had nauwelijks zijn aanspraak aan de jury begonnen, of de opperrechter barstte los: »Pollexfen, ik ken u wel. Ik zal u bekend maken. Gij zijt de patroon der partij. Dat is een oude schelm, een scheurmakende schurk, een huichelachtige booswicht. Hij haat de liturgie. Hij zou niet anders willen hebben dan langgerekt geteem, zonder kerkboek." En daarop sloeg zijn lordschap de oogen omhoog, vouwde de handen, en begon, in navolging van hetgeen hij voor Baxters wijze van bidden hield, door den neus te zingen: »Heere, wij zijn uw volk, uw uitverkoren volk, uw dierbaar volk." Pollexfen herinnerde bescheiden het hof, dat wijlen zijn majesteit Baxter een bisdom waardig had geacht. »En wat scheelde den ouden domkop dan," schreeuwde Jeffreys, »dat hij het niet aannam?" Zijn woede klom nu bijkans tot razernij. Hij noemde Baxter een hond en zwoer, dat het niet meer dan recht zou zijn, zulk een booswicht de gansche stad door te zweepen.

Wallop kwam tusschenbeide, maar het ging hem niet beter dan zijn voorganger. »Gij zijt in al deze vuile zaken betrokken, mijnheer Wallop," zeide de rechter. »De heeren van de toga moesten zich schamen zulke oproerige schurken bij te staan." De advokaat deed nog eens een poging om gehoor te

[1]) Baxters Voorrede tot Sir Matthew Hale's gedachten over het wezen der ware godsdienst, 1684.

erlangen, maar vruchteloos. »Als gij uw plicht niet kent," zeide Jeffreys; »dan zal ik u dien leeren."

Wallop hernam zijn plaats en Baxter zelf trachtte een woord in te brengen. Maar de opperrechter overschreeuwde alle tegenspraak met een vloed van spot- en schimpredenen, gemengd met aanhalingen uit Hudibras. »Mylord," zeide de oude man; »ik heb veel miskenning bij de afgescheidenen ondervonden, omdat ik met achting van bisschoppen heb gesproken." — »Baxter voor bisschoppen!" riep de rechter uit; »dat is inderdaad een koddig verzinsel. Ik weet wat gij zeggen wilt met bisschoppen; schurken, zoo als gij zelf zijt, bisschoppen van Kidderminster, muitzieke teemende presbyterianen!" Op nieuw poogde Baxter te spreken en op nieuw begon Jeffreys te brullen: »Richard, Richard, gelooft gij, dat wij u het hof zullen laten vergiftigen? Richard, gij zijt een oude schelm. Gij hebt genoeg boeken geschreven om er een kar mede vol te laden en elk dier boeken is zoo vol muiterij als een ei vol voedsel. Maar, bij Gods genade! ik zal u in 't oog houden. Ik zie een groote menigte uit uw broederschap, die allen wachten om te vernemen, wat met hun grootmachtigen aanvoerder zal geschieden. En daar," ging hij voort, zijn woeste blikken op Bates richtende, »daar staat een doctor van de partij, daar naast u. Maar, bij de genade van God Almachtig, ik zal u allen verpletteren."

Baxter zweeg nu. Doch een der jongere advokaten voor de verdediging deed een laatste poging en wilde beproeven te bewijzen, dat de woorden, waarover geklaagd werd, voor geen zoodanige uitlegging vatbaar waren, als er in de acte van beschuldiging aan gegeven werd. Met dit oogmerk begon hij het verband, waarin zij voorkwamen voor te lezen. Oogenblikkelijk werd hij overschreeuwd. »Gij zult het hof in geen conventikel verkeeren!" Men hoorde luid geween van sommigen dergenen, die Baxter omringden. »Snotterende kalveren!" gromde de platte rechter.

Er waren getuigen tegenwoordig om ten voordeele van zijn gedrag en van zijn karakter te spreken en onder hen verscheiden geestelijken van de staatskerk. Maar de opperrechter wilde niets aanhooren. »Gelooft uw lordschap," vroeg Baxter; »dat een jury iemand zal schuldig vinden na een gerechtelijk onderzoek als dit?" »Ik verzeker u, mijnheer Baxter," zeide Jeffreys; »gij behoeft u daarover niet ongerust te maken." Jeffreys oordeelde juist. De sheriffs waren de werktuigen der regeering. De gezworenen, door de sheriffs gekozen uit de vurigste ijveraars van de Torypartij, beraadslaagden een oogenblik en gaven toen de uitspraak van schuldig. »Mylord," zeide Baxter, toen hij het hof verliet: »er was eenmaal een opperrechter, die mij gansch anders behandeld zoude hebben." Hij doelde op zijn geleerden en deugdzamen vriend Sir Matthew Hale. »Er is in gansch Engeland geen eerlijk man, die u niet voor een schurk houdt," antwoordde Jeffreys [1]).

Het vonnis was, voor die tijden, zeer zacht. Wat in de beraadslaging der rechters voorviel, kan men niet met zekerheid weten. Onder de non-confor-

[1]) Zie de Toeschouwer van 25 Februari 1685, de aanklacht in de verzameling van staatsgedingen, het verhaal van Calamy over hetgeen voor de rechtbank voorviel, Leven van Baxter, hoofdstuk XIV, en de zeer merkwaardigste uittrekselen uit de handschriften van Baxter, in de levensbeschrijving door Orme, in 1830 uitgegeven.

misten geloofde men, en dit is zeer waarschijnlijk, dat de opperrechter door zijn drie ambtsbroeders overstemd werd. Hij stelde voor, zegt men, dat Baxter aan de beulskar heel Londen door gegeeseld zou worden. De meerderheid der rechters was van oordeel, dat een uitstekend godgeleerde, wien een vierde eener eeuw geleden een bisschopsmijter was aangeboden, en die nu in zijn zeventigste jaar was, met boete en inkerkering voor eenige scherpe woorden zwaar genoeg gestraft zou zijn [1]).

Vergadering van het schotsche parlement.

De wijze, waarop Baxter door een rechter behandeld werd, die lid van het kabinet en de gunsteling des souvereins was, doet op onmiskenbare wijze de gevoelens kennen, waarmede het bestuur destijds de protestantsche nonconformisten beschouwde. Doch reeds hadden die gevoelens zich door krachtiger en verschrikkelijker teekenen aan den dag gelegd. Het schotsche parlement was bijeen gekomen. Jakobus had de zitting van dit staatslichaam opzettelijk bespoedigd en de bijeenkomst der engelsche Huizen uitgesteld, omdat hij hoopte, dat het voorbeeld, door Edinburgh gegeven, te Westminster van goede uitwerking zou zijn. Want het wetgevend lichaam van zijn noordelijk koninkrijk was even onderdanig als de provinciale staten, welke Lodewijk XIV in Bretanje en Bourgondië nog steeds met eenige hunner oude functiën liet spelen. In het schotsche parlement konden alleen aanhangers der episkopaalsche kerkgezinden zitting verkrijgen, en zelfs geen andere dan zij een stem voor de verkiezingen van parlementsleden uitbrengen: in Schotland was elk episkopaal een Tory of een oogendienaar. Van een aldus samengestelde vergadering was weinig oppositie tegen den koninklijken wil te duchten; en zelfs deze vergadering kon geen wet aannemen, die niet vooraf door een commissie van hovelingen goedgekeurd was.

Al wat de regeering verlangde, werd bereidwillig toegestaan. Uit een financiëel oogpunt was, trouwens, de mildheid der schotsche staten van weinig beteekenis. Zij gaven echter al wat hun beperkte middelen toelieten. Zij verbonden ten eeuwigen dage aan de kroon de rechten, die den overleden koning waren toegestaan, en die in zijn tijd op veertig duizend p. st. 's jaars geschat waren. Zij kenden verder aan Jakobus voor den tijd van zijn leven een jaarlijksche vermeerdering van inkomsten toe ten bedrage van twee honderd zestien duizend schotsche ponden, wat gelijk stond met achttien duizend p. st. De geheele som, die zij in staat waren te verleenen, bedroeg ongeveer zestig duizend p. st. 's jaars, weinig meer dan hetgeen in den tijd van iedere veertien dagen in de engelsche schatkist gestort werd [2]).

Daar zij weinig geld te geven hadden, vergoedden de staten dit door loyale betuigingen en barbaarsche wetten. In een brief, die hun bij de opening hunner zitting werd voorgelezen, noodigde de koning hen in heftige taal uit nieuwe strafwetten tegen de wederspannige presbyterianen te ontwerpen en gaf hij zijn leedwezen te kennen, dat hij om zaken buiten de mogelijkheid was zoodanige wetten in persoon van den troon te komen voorstellen. Zijn bevelen werden gehoorzaamd. Met spoed werd een door de ministers der kroon voorgestelde wet aangenomen, die iedere andere wet,

[1]) Handschriften van Baxter, door Orme aangehaald.

[2]) Parlementsakten, Karel II, 29 Maart 1661 en Jakobus VIII, 28 April 1685 en 13 Mei 1685.

zelfs van dat ongelukkig land en van dat ongelukkig tijdperk, in wreedaardigheid overtreft. In korte, maar krachtige woorden werd bepaald, dat elk, die in een conventikel binnen een gebouw predikte, of die, hetzij als prediker of als toehoorder, een conventikel in de open lucht bijwoonde, met den dood en met verbeurdverklaring van zijn vermogen gestraft zou worden [1]).

Gezindheid van Jakobus tegenover de puriteinen.

Deze wet, die op verlangen des konings door een aan zijn wil onderworpen vergadering werd aangenomen, verdient bijzondere aandacht. Want Jakobus is door onwetende schrijvers dikwerf voorgesteld als een vorst, die, ja. onbezonnen en onverstandig in de keuze zijner middelen was, doch die een der edelste doeleinden beoogde, waarnaar een heerscher streven kan, de invoering van volkomen godsdienstvrijheid. Ook valt niet te loochenen, dat enkele gedeelten zijner levensgeschiedenis, wanneer men ze geheel buiten verband en oppervlakkig beschouwt, dit gunstig denkbeeld van zijn karakter schijnen te rechtvaardigen.

Als onderdaan was hij gedurende vele jaren een vervolgd man geweest, en vervolging had op hem de gewone uitwerking gehad. Zijn verstand, hoe stomp en hoe bekrompen ook, had onder die scherpe tucht gewonnen. Tijdens hij van het hof, van de admiraliteit en van den raad was uitgesloten en in gevaar verkeerde zelfs van den troon te worden uitgesloten, omdat hij zich niet kon onthouden van het geloof aan de transsubstantiatie en aan het oppergezag van den Stoel van Rome, maakte hij zulke rasse vorderingen in de leer der verdraagzaamheid, dat hij Milton en Locke achter zich liet. »Wat," zeide hij dikwerf, »wat kon onrechtvaardiger zijn dan gedachten door straffen te wreken, die slechts op handelingen behoorden te volgen? Wat kon onstaatkundiger zijn dan de diensten van goede krijgs- en zeelieden, van rechtsgeleerden, diplomaten en financiers te verwerpen, omdat zij onrechtzinnige gevoelens ten aanzien van het getal der sacramenten of van de alomtegenwoordigheid der heiligen aankleefden?" Hij leerde de gewone redeneeringen van buiten, welke alle sekten zoo vaardig voordragen, wanneer zij verdrukking lijden, en zoo licht vergeten, zoodra zij in staat zijn zich over die verdrukking te wreken. Inderdaad, hij zeide zijn les zoo goed op, dat zij, die hem toevallig over dit onderwerp hadden hooren spreken, hem veel meer verstand en vaardigheid van voordracht toeschreven, dan hij werkelijk bezat. Zijn betuigingen verblindden eenige liefelijke personen en wellicht ook hem zelven. Maar zijn ijver voor gewetensvrijheid eindigde te gelijk met de heerschappij der Whigpartij. Toen het geluk wisselde, toen hij niet meer vreesde, dat anderen hem zouden vervolgen, en het in zijn macht stond het anderen te doen, begonnen zijn ware neigingen zich te vertoonen. Hij haatte de puriteinsche sekten met een veelzijdigen haat, een godsdienstigen, staatkundigen, overgeërfden en persoonlijken tevens. Hij beschouwde hen als de vijanden des hemels, als de vijanden van alle wettig gezag in kerk en staat, als de vijanden van zijn overgrootmoeder, van zijn grootvader, van zijn vader en zijn moeder, van zijn broeder en van hem zelven. Hij, die zoo luide geklaagd had over de wetten tegen de papisten, verklaarde niet te kunnen

---

[1]) Parlementsakten van Jakobus VII, 8 Mei 1685; Toeschouwer, 20 Juni 1685. Blijkbaar wenschte Lestrange, dat dit antecedent in Engeland navolging mocht vinden.

begrijpen, hoe men de onbeschaamdheid kon hebben de herroeping der wetten tegen de puriteinen voor te stellen [1]). Hij, wiens lievelingsthema het betoog der onrechtvaardigheid geweest was om van burgerlijke beambten godsdienstige zuiveringseeden te vorderen, stelde in Schotland, toen hij daar als onderkoning gevestigd was, den strengsten godsdiensteed in, dien men ooit in het rijk gekend had [2]). Hij, die een gerechte verontwaardiging had aan den dag gelegd, toen priesters van zijn eigen kerk gehangen en gevierendeeld werden, vermeide zich nu in het hooren der kreten en in het aanzien van het smartelijk wringen der covenanters, terwijl hun knieën in de dwanglaarzen platgekneusd werden [3]). In deze gemoedsstemming werd hij koning, en terstond vroeg en verkreeg hij van de dienstvaardige staten van Schotland de uitvaardiging der bloedigste wet, die in onze eilanden ooit tegen protestantsche nonconformisten afgekondigd werd.

Wreedaardige behandeling der schotsche covenanters.

Met deze wet stemde de geest van zijn bestuur in alle deelen volmaakt overeen. De hevige vervolgingen, die gewoed hadden, toen hij als stedehouder over Schotland geregeerd had, werden van den dag, dat hij souverein was, heviger dan ooit. De graafschappen, waar de covenanters het talrijkst waren, werden aan de willekeur en den overmoed des legers prijs gegeven. In het leger bevond zich een militie, samengesteld uit de gewelddadigste en losbandigste dergenen, die zich episkopalen noemden. De meest gevreesde der benden, die deze ongelukkige streken verdrukten en uitmergelden, waren de dragonders, welke James Graham van Claverhouse aanvoerde. Er werd gezegd, dat deze god- en eervergeten mannen bij hun gelagen om helsche straffen speelden en elkander de bijnamen van duivels en van verdoemde zielen gaven [4]). Het hoofd van deze hel op aarde, een krijgsman van uitstekenden moed en bekwaamheid, maar roofzuchtig en goddeloos, opvliegend van inborst en verstokt van hart, heeft een naam nagelaten, die overal, waar op de oppervlakte des aardsbols afkomelingen van schotschen stam gevestigd zijn, met bijzonder bitteren haat wordt uitgesproken. Al de misdaden op te tellen, waardoor deze man en anderen van gelijke geaardheid de landlieden der westelijke laaglanden van Schotland tot razernij dreven, zou een eindeloos werk wezen. Eenige weinige voorbeelden zullen voldoende zijn; en elk dier voorbeelden zal uit de geschiedenis van slechts veertien dagen gekozen worden, van die zelfde veertien dagen, waarin het schotsche parlement op dringend verzoek van Jakobus een nieuwe wet van voorbeeldelooze hardheid tegen afgescheidenen uitvaardigde.

John Brown, een arme voerman uit Lanarkshire, werd om zijn uitstekende

---

[1]) Zijn eigen woorden, door hem zelven opgeteekend. Clarke's Leven van Jakobus II, I, 656. Oorspronkelijke gedenkschriften.

[2]) Parlementsakten van Karel II, 31 Augustus 1681.

[3]) Burnet, I, 583; Wodrow, III, v. 2. Ongelukkig ontbreken bijna al de notulen van den schotschen Geheimen Raad tijdens het bestuur van den hertog van York (1848). Deze bewering is ten stelligste tegengesproken, niettemin blijft het feit waar: in de verhandelingen van den schotschen Geheimen Raad is een gaping van Augustus 1678 tot Augustus 1682. De hertog van York kwam zich in December 1679 met der woon in Schotland vestigen. Hij verliet het om er nooit weder in terug te komen Mei 1682. (1857)

[4]) Wodrow, III, IV, 6.

godsvrucht gewoonlijk de christelijke voerman genoemd. Veel jaren later toen Schotland rust, voorspoed en godsdienstvrijheid genoot, werd hij door oude mannen, die zich den boozen tijd herinnerden, beschreven als iemand, die in godsdienstige onderwerpen welbedreven, van onbesproken gedrag en zoo vreedzaam van aard was, dat de tyrannen hem niets te laste konden leggen, dan alleen, dat hij de openbare godsdienstoefeningen der bisschopsgezinden niet bijwoonde. Op den eersten Mei was hij met turfsteken bezig, toen hij door de dragonders van Claverhouse gevat, in groote haast verhoord van niet-overeenstemming met de staatskerk overtuigd en ter dood veroordeeld werd. Men zegt, dat het niet gemakkelijk viel, zelfs onder de soldaten, een beul te vinden. De vrouw van den armen man was ter plaatse tegenwoordig; zij leidde een klein kind aan de hand, terwijl het gemakkelijk te zien was, dat zij weldra aan een ander het leven zou schenken; en zelfs die wilde en hardvochtige mannen, die elkander de schertsnamen van Beëlzebub en Apollion gaven, aarzelden om de groote goddeloosheid te begaan haar echtgenoot voor haar oogen om het leven te brengen. Inmiddels stortte de gevangene, door het naderend uitzicht op de eeuwigheid aan zich zelven ontvoerd, gebeden uit, luid en vurig als van iemand, die in geestverrukking is, totdat Claverhouse in zijn woede hem doodschoot. Door geloofwaardige ooggetuigen werd verhaald, dat de weduwe in haar zielsangst uitriep: »Goed, Sir, goed, de dag der vergelding zal eenmaal komen!" en dat de moordenaar antwoordde: »Voor menschen kan ik verantwoorden wat ik gedaan heb, en wat God aangaat, met dien zal ik wel afrekenen." Doch men beweerde, dat de laatste woorden van zijn slachtoffer, zelfs op zijn verhard geweten en versteend hart een indruk maakten, die nimmer werd weggenomen[1]).

Den 5 Mei werden twee ambachtslieden, Pieter Gillies en John Bryce, in Ayrshire terechtgesteld voor een militaire rechtbank, bestaande uit vijftien soldaten. De acte van beschuldiging is nog voorhanden. Den gevangenen werd te laste gelegd, niet, dat zij eenige oproerige handelingen gepleegd, maar dezelfde verderfelijke stellingen aangekleefd hadden, waardoor anderen tot muiterij gedreven waren, en dat hun slechts de gelegenheid had ontbroken om volgens die stellingen te handelen. De procedure was kort en bondig. Binnen weinige uren werden de twee aangeklaagden gevonnisd, opgehangen en samen in een kuil onder de galg geworpen[2]).

De 11 Mei werd door meer dan één groote misdaad gekenmerkt. Sommige strenge calvinisten hadden uit de leer der verwerping de gevolgtrekking afgeleid, dat het bidden voor eenig mensch, die tot verderf gedoemd was, een handeling van weerspannigheid was tegen de eeuwige raadsbesluiten van het Opperwezen. Drie arme arbeidslieden, die van deze liefdelooze

[1]) Wodrow III, IX, 6. De uitgever der Oxfordsche uitgave van Burnet tracht deze daad te verschoonen, aanvoerende, dat Claverhouse toen in last had alle verkeer tusschen Monmouth en Argyle af te snijden, en door te onderstellen, dat John Brown wellicht betrapt werd, terwijl hij tijdingen tusschen de oproerige legers overgebracht. De onjuistheid van dit vermoeden blijkt daaruit, dat John Brown den eersten Mei werd doodgeschoten, toen Argyle en Monmouth beiden nog in Holland waren en er in ons gansche eiland nergens opstand was.

[2]) Wodrow III, IX, 6.

godsdienstleer diep doordrongen waren, werden in de omstreken van Glasgow door een officier in hechtenis genomen. Zij werden ondervraagd, of zij voor koning Jakobus VII [1]) wilden bidden. Zij weigerden zulks te doen, bijaldien hij niet een der uitverkorenen was. Een kommando musketiers rukte voor. De gevangenen knielden neder; zij werden geblinddoekt; en een uur, nadat zij aangehouden waren, werd hun bloed door de honden opgelikt [2]).

Terwijl dit in Clydesdale voorviel, werd in Eskdale een niet minder afschuwelijke daad gepleegd. Een der verbannen covenanters had, door ziekte overvallen, in het huis eener achtenswaardige weduwe een schuilplaats gevonden en was daar gestorven. Het lijk werd ontdekt door den laird van Westerhall, een dwingeland in 't klein, die in de dagen van het covenant buitensporigen ijver voor de presbyteriaansche kerk had voorgegeven, doch sedert de restauratie door afvalligheid de gunst der regeering gekocht had, en jegens de partij, die hij verlaten had, den onverzoenlijken haat gevoelde, die de renegaten kenmerkt. Deze man sloopte het huis der arme vrouw, liet haar huisraad wegvoeren en, terwijl haar en haar jonge kinderen niets overbleef dan in het open veld rond te dwalen, sleepte hij haar zoon Andreas, nog slechts een knaap, voor Claverhouse, die toevallig door dit gedeelte van het land op marsch was Claverhouse was toen juist in een onbegrijpelijk zachtmoedige stemming. Sommigen dachten, dat hij sedert den dood van den christelijken voerman, die tien dagen te voren had plaats gehad, nog niet geheel tot zich zelven was gekomen. Maar Westerhall was begeerig zijn loyauteit te toonen en perste hem een weerstrevende toestemming af. De geweren werden geladen en den jongeling gelast zijn muts over zijn aangezicht te trekken. Hij weigerde en stond met den bijbel in de hand, de oogen op zijn moordenaars gevestigd. »Ik kan ulieden in het aangezicht zien," zeide hij; »ik heb niets gedaan, waarover ik mij behoef te schamen.

---

[1]) Sommige menschen, die niet eens zich de moeite hebben gegeven mijn zegsman te raadplegen, hebben op hoogen toon beweerd, dat ik die ongelukkige menschen schandelijk belasterd heb; dat ik niets begrijp van de calvinistische geloofsleer en het onmogelijk is, dat leden der kerk van Schotland ooit geweigerd zouden hebben voor iemand te bidden, op grond dat hij niet tot de uitverkorenen behoorde.

Ik kan alleen verwijzen naar het verhaal, dat Wodrow in zijn geschiedenis heeft ingelascht, en dat hij te recht zeer eenvoudig — natuurlijk noemt. Dit verhaal is door twee ooggetuigen geteekend en Wodrow onderwierp het alvorens het uit te geven aan het oordeel van een derden ooggetuige, die verklaarde, dat het in alle deelen overeenkomstig de waarheid was. Uit dit verhaal wil ik niets dan de woorden aanhalen, die op de zaak in kwestie betrekking hebben. »Toen de drie ongelukkigen gevangen waren, overlegden de officiers met elkander, wat zij doen zouden en vroegen ten laatste de krijgsgevangenen bepaald af, of zij voor koning Jakobus VII wilden bidden. Zij antwoordden, dat zij bidden konden voor alle uitverkorenen; waarop Balfour zei: Betwijfelt gij dan, of de koning daaronder behoort? Zij antwoordden, dat zij somtijds aan zich zelve twijfelden. Daarop begon hij hevig te tieren en zwoer, dat zij onmiddellijk sterven zouden, omdat zij niet voor den stedehouder van Christus wilden bidden; en beval zonder een enkel woord meer Thomas Cook zijn gebed te doen, want zij moesten sterven."

In dit verhaal zag Wodrow niets onwaarschijnlijks, en het wil er bij mij niet in, dat een schrijver van onzen tijd de meeningen en gevoelens der covenanters nu beter vatten zou dan Wodrow heeft gedaan. (1857)

[2]) Wodrow III, IX, 6.

Maar hoe zult gij uw oogen opslaan dien dag, als er over u geoordeeld zal worden, volgens hetgeen in dit boek geschreven staat?" Hij viel dood neder en werd in het moeras begraven [1]).

Op denzelfden dag werden in Wigtonshire twee vrouwen, Margaretha Maclachlan en Margaretha Wilson, eerstgemelde een bejaarde weduwe, de tweede een meisje van achttien jaar, om haar geloof ter dood gebracht. Levensbehoud werd deze slachtoffers aangeboden, zoo zij bereid waren de zaak der covenanters af te zweren en de bisschoppelijke kerkdienst bij te wonen. Zij weigerden en het vonnis luidde, dat ze verdronken zouden worden. Zij werden naar een plek gebracht, die tweemaal daags door de Solway overstroomd wordt, en aan palen gebonden, die tusschen de merken van hoog en laag water in het zand waren geslagen. De oudste der lijderessen werd het naast bij den rijzenden vloed geplaatst in de hoop, dat het gezicht van haar doodstrijd de jongste tot onderwerping zou nopen. De aanblik was vreeselijk. Maar de moed der overlevende werd gesterkt door een geestdrift, zoo verheven, dat ze door geen ander voorbeeld in de geschiedenis der martelaren wordt overtroffen. Zij zag den stroom al nader en nader komen, doch liet geen teeken van vrees blijken. Zij bad en zong verzen van psalmen, totdat de golven haar stem verstikten. Nadat zij een voorsmaak had gehad van de bitterheid des doods, werd zij met wreedaardige genade losgemaakt en weder in het leven geroepen. Toen zij haar bewustheid herkreeg, werd zij door medelijdende vrienden en buren gesmeekt zich te onderwerpen. »Lieve Margaretha, zeg slechts, God zegene den koning!" Het arme meisje, haar strenge leer getrouw, riep hijgende uit: »Dat God hem zegene als het Godes wil is." Haar vrienden omringden den voorzittenden officier: »Zij heeft het gezegd, Sir, waarlijk zij heeft het gezegd." — »Zal zij den afzweringseed afleggen?" vroeg hij. — »Nooit" riep zij uit. »Ik behoor aan Christus; laat mij gaan!" En de wateren sloten zich voor de laatste maal boven haar [2]).

Aldus werd Schotland geregeerd door den vorst, dien onwetende menschen als een vriend van de godsdienstvrijheid hebben geschilderd, wiens ongeluk het geweest zou zijn, dat hij slechts te wijs en te goed was voor den tijd, waarin hij leefde. Ja, de wetten, die hem de macht gaven aldus te regeeren, waren in zijn oog nog lakenswaardig zacht. Terwijl zijn officieren de gruweldaden pleegden, die wij zoo even vermeld hebben, spoorde hij het schotsche parlement aan een nieuwe wet aan te nemen, in vergelijking waarmede alle de vroegere wetten genadig genoemd mochten worden.

In Engeland was zijn gezag, hoe groot ook, nochtans door aloude en eerbiedwaardige wetten beperkt, die zelfs de Tories hem niet geduldig zouden hebben laten aanranden. Hier kon hij geen afgescheidenen voor militaire rechtbanken zenden, of in den raad den wellust smaken hen met dwang-

[1]) Wodrow III, IX, 6. Het grafschrift van Margaretha Wilson, op het kerkhof te Wigton, is in het bijvoegsel tot de Wolk der getuigen afgedrukt:

»Murdered for owning Christ supreme
Head of his church and no more crime,
But her not owning Prelacy,
And not abjuring Presbytery
Within the sea, tied to a stake,
She suffered for Crist Jesus sake."

laarzen aan in onmacht te zien vallen. Hier kon hij geen jeugdige meisjes verdrinken, omdat zij den afzweringseed niet wilden afleggen, of arme landlieden doodschieten, omdat zij twijfelden, of hij een der uitverkorenen was. Maar ook in Engeland bleef hij de puriteinen vervolgen, zoo ver zulks in zijn vermogen was, tot dat gebeurtenissen, die wij later zullen vermelden, hem op het denkbeeld brachten van een verbond tusschen puriteinen en papisten, ten einde de staatskerk te kunnen vernederen en berooven.

Gezindheid van Jakobus jegens de kwakers.

Eén sekte van protestantsche afgescheidenen echter beschouwde hij, zelfs in dit vroege tijdperk zijner regeering reeds, met eenige welwillendheid; dit was het genootschap der vrienden. Zijn ingenomenheid met deze zonderlinge broederschap kan niet aan godsdienstige sympathie worden toegeschreven; want onder allen, die de goddelijke zending van Jezus erkennen, verschillen de roomsch-katholieken en de kwakers wel het meest. Het moge wonderspreukig schijnen te beweren, dat juist deze omstandigheid den band tusschen roomsch-katholieken en kwakers heeft gelegd, en toch is dit werkelijk het geval. Want van hetgeen de groote meerderheid der natie als recht beschouwde, weken zij beiden in tegenovergestelde richtingen zoo ver af, dat zelfs vrijzinnige mannen het er over het algemeen voor hielden, dat beiden buiten de grenzen der uiterste verdraagzaamheid stonden. De twee uiterste sekten hadden dus, juist omdat zij uiterste sekten waren, een van de belangen der tusschen hen staande sekten geheel afgescheiden gemeenschappelijk belang. De kwakers waren ook onschuldig aan alle misdrijven tegen Jakobus en zijn geslacht. Hun gemeente was eerst in wezen gekomen, toen de oorlog tusschen zijn vader en het lange parlement ten einde liep. Zij waren door sommige der revolutionnaire regeeringen wreed vervolgd. Zij hadden zich sedert de restauratie ondanks veel slechte behandeling aan het koninklijk gezag ootmoedig onderworpen. Want zij waren, hoewel zij op grond van stellingen redeneerden, die de anglicaansche godgeleerden als onrechtzinnig beschouwden, nochtans even als deze tot het besluit gekomen, dat geen overmaat van dwingelandij van de zijde der vorsten feitelijken tegenstand van den kant der onderdanen kon wettigen. Nimmer had men een kwaker als schrijver van eenig schotschrift tegen de regeering ontdekt [1]). Nooit was een kwaker in eenige samenzwering tegen het bestuur gemoeid geweest. Het gezelschap der vrienden had niet in het geschreeuw om de uitsluitingswet ingestemd en had het roggenhuiskomplot als een helschen aanslag en als een werk des duivels veroordeeld [2]). Inderdaad, de vrienden namen destijds zeer weinig deel aan burgerlijke onlusten; want zij waren niet, zoo als thans, in groote steden bijeengeschaard, maar behoorden meerendeels tot den landbouwenden stand, een beroep, waaruit zij van lieverlede verdreven zijn door de kwellingen, die hun zonderlinge gemoedsbezwaren tegen het betalen van tienden hun berokkenden. Zij waren derhalve van het tooneel der staatkundige twisten ver verwijderd. Stelselmatig vermeden zij, zelfs in den huiselijken omgang, alle gesprekken over staatkunde. Want zoodanige gesprekken strekten naar hun

[1]) Zie den brief aan koning Karel II, die de apologie van Barclay voorafgaat.
[2]) Sewels Geschiedenis der kwakers, Xe boek.

meening tot nadeel van hun godsdienstige gelijkmoedigheid in wereldsche zaken en tot verstoring der strikte bedaardheid van hun houding. In de jaarlijksche bijeenkomsten van dien tijd, werden de broeders herhaaldelijk vermaand zich in geen gesprekken over staatszaken in te laten [1]). Zelfs in een tijd, dien nu nog levende personen zich herinneren, werd door die ernstige ouderlingen, die de gewoonten van een vroeger geslacht behouden hadden, zulke wereldsche taal stelselmatig afgekeurd [2]). Het was natuurlijk, dat Jakobus groot onderscheid maakte tusschen deze zachtaardige en die opgewonden en rustelooze secten, die verzet tegen dwingelandij als een christenplicht beschouwden, die in Duitschland, in Frankrijk en in Holland wettige vorsten beoorloogd hadden, en die gedurende vier geslachten den Huize Stuart bijzonder vijandig geweest waren.

Bovendien wilde het toeval, dat het mogelijk was den roomsch-katholieken en den kwakers belangrijke lotsverlichting te schenken zonder het lijden der puriteinsche sekten te lenigen. Een wet, destijds in werking, legde zware straffen op aan een iegelijk, die den supremati-eed weigerde af te leggen als zulks gevorderd werd. Deze wet leverde voor presbyterianen, independenten en wederdoopers geen bezwaar op; want zij waren allen bereid om God tot getuige aan te roepen, dat zij alle gemeenschap met vreemde prelaten en potentaten afzwoeren. Maar de roomsch-katholieke wilde niet bezweren, dat de paus geen rechtsgebied in Engeland had, en de kwaker wilde volstrekt niets bezweren. Ter andere zijde werd de roomsch-katholieke, evenmin als de kwaker, door de vijf-mijlen akte bewaard, die wellicht voor de puriteinsche afgescheidenen de meest drukkende van alle wetten was, die in de wetboeken voorkomen [3]).

William Penn. De kwakers bezaten aan het hof een invloedrijken en ijverigen voorspreker. Schoon zij, als stand, weinig omgang met de wereld hadden, en de staatkunde als nadeelig voor hun godsdienstige belangen vermeden, leefde evenwel een hunner, naar rang en fortuin boven de anderen grootelijks onderscheiden, in de hoogste kringen en had bestendigen toegang tot het oor des konings. Dit was de beroemde William Penn. Zijn vader had ter zee gewichtige kommando's gevoerd, was commissaris van de admiraliteit geweest, had een zetel in het parlement bekleed en was aangemoedigd om op een pairschap te hopen. De zoon had een zorgvuldige wetenschappelijke opvoeding genoten en was tot den krijgsmansstand bestemd geweest, doch had nog in de jaren zijner jeugd zijn uitzichten bedorven en zijn vrienden gekrenkt door zich aan lieden aan te sluiten, die destijds algemeen als een

---

[1]) Notulen der jaarlijksche bijeenkomsten, 1689, 1690.

[2]) Clarkson over de kwakers; eigenaardige gebruiken, hoofdstuk V.

[3]) Na het schrijven van het bovenstaande vond ik in het britsch museum een handschrift (Harleysche Hss. 7506) getiteld: »Een opgave van inbeslagnemingen en verbeurdverklaringen, van groote plunderingen en verwoestingen van de bezittingen der verschillende protestantsche afgescheidenen, kwakers genaamd, ter uitvoering van oude wetten, die tegen papisten en papistische eedweigeraars gemaakt waren." Het handschrift heeft volgens uiterlijke kenteekenen vroeger aan Jakobus toebehoord en schijnt door zijn vetrouwden dienaar, kolonel Graham, aan lord Oxford ter hand te zijn gesteld. Het komt mij voor, dat deze omstandigheid de meening bevestigt, die ik van 's konings behandeling der kwakers heb opgevat

bende waanzinnige ketters beschouwd werden. Men had hem nu eens naar den Tower, dan weder naar Newgate gezonden. Hij had voor Old-Bailey weer terecht gestaan, omdat hij in strijd met de wet gepredikt had. Na zekeren tijd echter was hij met zijn familie op goeden voet gekomen en er in geslaagd zulk een machtige bescherming te erlangen, dat hij gedurende vele jaren, terwijl alle kerkers in Engeland vol van zijn geloofsbroeders waren, zijn gevoelen ongestoord kon belijden. Omstreeks het einde der vorige regeering had hij tot voldoening van een oude vordering ten laste der kroon een onmetelijke streek lands in Noord-Amerika ten geschenke gekregen. In deze streek, toen enkel door indische jagers bevolkt, had hij zijn vervolgde vrienden uitgenoodigd zich te komen vestigen. Zijn volkplanting was nog in haar kindsheid, toen Jakobus den troon beklom.

Jakobus en Penn hadden reeds sedert lang op een vertrouwelijken voet omgegaan. Thans werd de kwaker een hoveling, ja bijkans een gunsteling. Hij werd dagelijks uit de galerij in het kabinet genoodigd en had somtijds langdurige audiëntiën, terwijl pairs in de voorzalen moesten blijven wachten. Het gerucht werd verspreid, dat hij meer wezenlijke macht bezat om te helpen en te schaden, dan vele edelen, die hooge ambten bekleedden. Weldra was hij van vleijers en van sollicitanten omringd. Zijn huis te Kensington bevatte somtijds op het uur, dat hij opstond, meer dan tweehonderd bezoekers, die om gunsten kwamen vragen. Doch dit schijnbare geluk kwam hem duur te staan. Zelfs zijn eigen sekte behandelde hem koel en betaalde zijn diensten met lasteringen. Hij werd luide aangeklaagd een papist, ja zelfs een jezuiet te zijn. Sommigen verzekerden, dat hij te St. Omer was opgeleid, en anderen, dat hij te Rome de priesterwijding had ontvangen. Deze aantijgingen konden, wel is waar, alleen bij de onverstandige menigte ingang vinden; doch onder die aantijgingen waren beschuldigingen gemengd, die veel meer grond hadden [1]).

Tot de taak om van Penn de geheele waarheid te zeggen wordt eenige moed gevorderd; want hij is veeleer een mythische dan een historische persoon. Wedijverende natiën en vijandige sekten hebben hem met eenparige stemmen heilig verklaard. Engeland is trotsch op zijn naam. Een groot gemeenebest aan gene zijde van den Atlantischen oceaan beschouwt hem met een eerbied, gelijk aan dien, welken de Atheners aan Theseus en de Romeinen aan Qnirinus toedroegen. Het achtbare genootschap, waarvan hij lid was, vereert hem als een apostel. Door godsdienstige mannen van andere geloofsgezindheden wordt hij algemeen als een schitterend voorbeeld van christelijke deugd beschouwd. Te gelijkertijd heeft een gansch andere

[1]) Penns bezoeken te Whitehall en zijn *levers* te Kensington zijn door Gerardus Croese met veel levendigheid, schoon in zeer slecht Latijn beschreven: »Sumebat," zegt hij, »rex saepe secretum, non horarium, vero horarum plurium, in quo de variis rebus cum Penno serio sermonem conferebat. et interim differebat audire praecipuorum nobilium ordinem, qui hoc interim spatio in procoetone, in proximo, regem conventum praesto erant." Van de talrijke supplianten aan Penns huis, zegt Croese: »Vidi quandoque de hoc genere hominum non minus bis centum." Zijn berichten nopens de gezindheid, waarmede Penn door zijn geloofsbroeders beschouwd werd, zijn klaar en volledig. »Etiam Quakeri Pennum non amplius, ut ante, ita amabant ac magnifaciebant, quidam aversabantur ac fugiebant." Historia Quakeriana, lib. II, 1695.

klasse van bewonderaars zijn lof verkondigd. De fransche wijsgeeren van de achttiende eeuw vergaven, wat zij zijn bijgeloovige grillen noemden, ter wille zijner minachting van priesters en zijner wereldburgerlijke welwillendheid, die hij onpartijdig over alle volksstammen en gezindheden uitstrekte. Zoo doende is zijn naam in alle beschaafde landen gelijkluidend geworden met rechtschapenheid en menschlievendheid.

Deze hooge vermaardheid is trouwens ook niet geheel onverdiend. Penn was ontegenzeggelijk een man, die uitstekende deugden bezat. Hij had een diep gevoel voor de plichten der godsdienst en was bezield met den vurigen wensch het geluk zijner evenmensch te bevorderen. In een of twee punten van hoog belang waren zijn inzichten juister dan die, welke te zijner tijd zelfs aan mannen van verlichte denkwijze gemeen waren; en als de eigenaar en wetgever van een gewest, dat, toen het in zijn bezit kwam, bijna onbewoond was en een onafzienbaar veld voor zedekundige proefnemingen aanbood, had hij het zeldzame geluk zijne theorieën in praktijk te kunnen brengen, zonder in het minst te moeten schikken of plooijen en tevens zonder eenige botsing met bestaande instellingen te veroorzaken. Er zal van hem steeds op eervolle wijze gewaagd worden als van den stichter eener volkplanting, die in het verkeer met een wild volk het overwicht der beschaving niet misbruikte, en van een wetgever, die in een tijdperk van vervolging vrijheid van godsdienst tot den hoeksteen zijner staatsregeling maakte. Maar zijn geschriften en zijn leven leveren overvloedige bewijzen op, dat hij geen man van doordringend verstand was. Hij bezat de gaaf niet om de karakters van anderen te door gronden. Zijn vertrouwen in personen, die veel minder rechtschapen waren dan hij, bracht hem tot vele dwalingen en berokkende hem veel tegenspoeden. Zijn geestdrift voor één groot beginsel deed hem somtijds andere groote beginselen miskennen, die hij had behooren te eerbiedigen. Ook kon zijn karakter de verzoekingen niet volkomen weerstaan, waaraan hij was blootgesteld in die schitterende en verfijnde, maar diepverdorven maatschappij, in welke hij nu verkeerde. Het gansche hof was vol kuiperijen, zoowel van galanterie als van eerzucht. In waardigheden, ambten en begenadigingen werd drukke handel gedreven. Geen wonder dus, dat een man, die dagelijks in het paleis gezien werd en van wien men wist, dat hij vrijen toegang tot den persoon des konings had, dikwerf lastig gevallen werd om zijn invloed tot oogmerken te leenen, die tegen de toets eener strenge zedelijkheid niet bestand waren. Penns rechtschapenheid had de proef van smaad en vervolging gaaf doorgestaan. Doch thans nu hij door koninklijke glimlachjes, door vrouwelijke lieftalligheid, door de innemende welsprekendheid en de behendige vleijerijen van oudgediende diplomaten en hovelingen werd aangevallen, begon zijn standvastigheid te wankelen. Titels en spreekwijzen, waartegen hij menigmaal zijn stem had verheven, vielen nu en dan van zijn lippen en uit zijn pen. En toch, het ware wenschelijk, dat hij zich aan niets ergers had schuldig gemaakt, dan aan zulke toegeeflijkheden voor de gebruiken der wereld. Ongelukkig kan niet verholen worden, dat hij een voornaam deel gehad heeft in sommige bedrijven, die niet slechts door de strenge wet van het genootschap, waartoe hij behoorde, maar ook door het algemeen gevoelen van weldenkenden veroordeeld worden. Hij heeft later

plechtig betuigd, dat zijn handen zuiver waren van ongeoorloofde winst en hij van degenen, wien hij diensten bewezen had, nimmer eenige belooning had aangenomen, schoon het hem niet moeijelijk zou gevallen zijn gedurende den tijd, dat zijn invloed aan het hof bleef voortduren, een som van wellicht honderd twintig duizend p. st. bijeen te brengen [1]). Aan deze verzekering moet men volkomen geloof hechten. Doch men kan der ijdelheid even goed verlokkingen aanbieden als der hebzucht; en het valt onmogelijk te ontkennen, dat Penn overgehaald werd deel te nemen in eenige niet te rechtvaardigen handelingen, waarvan anderen de voordeelen trokken.

Begunstigingen aan de roomsch-katholieken en aan de kwakers toegestaan.

Het eerste gebruik, dat hij van zijn invloed maakte, was hoogst prijzenswaardig. Met nadruk stelde hij het lijden der kwakers den nieuwen koning voor en deze zag met genoegen dat het mogelijk was aan deze rustige sectarissen en aan de roomsch-katholieken toegevendheid te bewijzen zonder dezelfde gunst over andere klassen uit te strekken, die destijds mede onder den druk der vervolging waren. Er werd een naamlijst der gevangenen opgemaakt, tegen wie rechtsgedingen ingesteld waren, omdat zij de eedsaflegging weigerden of de staatskerk niet bezochten, en omtrent wier loyauteit bewijzen aan de regeering waren overgelegd. Deze personen werden ontslagen en er werden bevelen uitgevaardigd om in afwachting der nadere bekendmaking van 's konings welbehagen geen verdere soortgelijke procedures aan te vangen. Op deze wijze herkregen ongeveer vijftien honderd kwakers en een nog grooter aantal roomsch-katholieken hun vrijheid [2]).

En nu was de tijd gekomen, dat het engelsche parlement zou vergaderen. De leden van het Huis der Gemeenten, die zich naar de hoofdstad hadden begeven, waren in zoo grooten getale, dat het zeer twijfelachtig scheen, of de kamer, zoo als die destijds was ingericht, hen allen zou kunnen bevatten. De dagen, die de opening der zitting onmiddellijk vooraf gingen, bezigden zij tot het voorloopig bespreken der openbare aangelegenheden, zoo wel onderling, als met de agenten der regeering. Er werd in de herberg »de Fontein" in het Strand een groote bijeenkomst der loyale partij gehouden, en Roger Lestrange, die onlangs door den koning tot den ridderstand verheven en door de stad Winchester tot parlementslid verkozen was, speelde een voorname rol bij hun beraadslagingen [3]).

Het bleek al ras, dat een groot gedeelte der leden inzichten koesterde, niet geheel en al met die van het hof overeenstemmend. De Torygezinde

---

[1]) »Twintig duizend in mijn zak en honderd duizend in mijn provincie." Brief van Penn aan Popple.

[2]) Deze bevelen, door Sunderland onderteekend, zijn in Sewels Geschiedenis te vinden. Zij dragen de dagteekening van den 18 April 1685. Zij zijn in een bijzonder duisteren en ingewikkelden stijl geschreven, doch ik meen de beteekenis met juistheid te hebben overgebracht. Ik heb geen bewijs kunnen vinden, dat eenig ander persoon, dan roomsch-katholieken en kwakers op grond dezer bevelen zijn vrijheid verkreeg. Zie Neale's Geschiedenis der Puriteinen, IIde Deel 2de hoofdstuk; Gerard Croese, 2de boek. Croese bepaalt het getal der op vrije voeten gestelde kwakers op veertien honderd zestig.

[3]) Barillon, 27 Mei tot 7 Juni 1685; Toeschouwer 27 Mei 1685; Gedenkschriften van Sir John Reresby.

landlieden verlangden bijna zonder een enkele uitzondering de toetsacte en de habeas-corpus-acte te handhaven, en sommigen hunner spraken er van de staatsinkomsten niet dan voor een beperkt getal jaren toe te staan. Maar zij waren volkomen bereid strenge wetten tegen de Whigs uit te vaardigen en zouden met blijdschap gezien hebben, dat men al de voorstanders der uitsluitingswet onbekwaam had verklaard ambten te bekleeden. De koning, van zijn kant, wenschte van het parlement de bewilliging der staatsinkomsten voor den tijd van zijn leven, de toelating van roomsch-katholieken tot ambten en de herroeping der habeas-corpus acte te verkrijgen. Op deze drie punten had hij zijn hart gesteld en hij was volstrekt niet gezind een strafwet tegen de uitsluitingswet in de plaats daarvoor aan te nemen. Zulk een wet zou hem zelfs stellig mishaagd hebben, want zekere klasse van uitsluitingsmannen stond bij hem hoog aangeschreven; die namelijk, waarvan Sunderland de vertegenwoordiger was, de klasse, die zich in de dagen van het komplot bij de Whigs gevoegd had, enkel en alleen omdat deze de overhand hadden en met de wenteling der fortuin ook van partij waren veranderd. Deze afvalligen beschouwde Jakobus met recht als de bruikbaarste werktuigen, die hij kon bezigen. Van de onversaagde cavaliers, die hem in zijn tegenspoeden trouw gebleven waren, kon hij in zijn voorspoed geen kruipende en blinde gehoorzaamheid verwachten. Doch de mannen, die niet door ijver voor vrijheid of voor godsdienst, maar enkel door zelfzuchtige hebzucht en zelfzuchtige vrees aangespoord, geholpen hadden hem te onderdrukken, toen hij machteloos was, zouden, nu hij machtig was, door dezelfde hebzucht en vrees gedreven, hem hun bijstand leenen om zijn volk te onderdrukken [1]). Hij was wraakgierig, doch niet onbezonnen in zijn wraak. Er kan geen enkel voorbeeld worden aangevoerd, dat hij diegenen, die hem eerlijk en om redenen van openbaar belang weerstaan hadden, grootmoedig medelijden betoond heeft. Maar menigwerf ontzag en bevorderde hij hen, welke eenig verachtelijk oogmerk had aangespoord om hem te beleedigen. Want de laaghartigheid, die hen als geschikte werktuigen der dwingelandij deed kennen, was in zijn schatting van zoo hooge waarde, dat hij ze met eenige toegevendheid beschouwde, zelfs dan, wanneer ze te zijnen kosten was aan den dag gelegd.

's Konings wenschen werden langs verschillende wegen aan de Torygezinde leden van het Lagerhuis kenbaar gemaakt. De meerderheid liet zich gemakkelijk overreden alle gedachten aan een strafwet tegen de uitsluitingsmannen te laten varen en toe te stemmen, dat de staatsinkomsten aan zijn majesteit voor levenslang toegestaan wierden. Doch ten aanzien der toetsacte en der habeas-corpus-acte konden de zendelingen van het hof geen bevredigende toezeggingen erlangen [2]).

Bijeenkomst van het engelsche parlement.

Den negentienden Mei werd de zitting geopend. De banken van het Huis leverden een vreemden aanblik op. De groote partij, die in de drie jongste parlementen de overhand had gehad, was thans tot een

[1]) Lodewijk schreef over deze klasse van uitsluitingsmannen het navolgende aan Barillon: »L'intérêt qu'ils auront à effacer cette tâche par des services considérables, les portera, selon toutes les apparences, à le servir plus utilement que ne pourraient faire ceux qui ont toujours été le plus attachés à sa personne. 5—25 Mai 1685.

[2]) Barillon, 414 Mei 1685; Gedenkschriften van Sir John Reresby.

jammerlijke minderheid ineengesmolten en maakte nauwelijks een vijftiende gedeelte der vergadering uit. Van de vijf honderd en dertien graafschapsridders en stedelingen, waren er slechts honderd vijf en dertig, die reeds vroeger in die plaats zetels hadden bekleed. Het is duidelijk, dat een staatslichaam, samengesteld uit mannen, zoo nieuw en onervaren in sommige gewichtige vereischten, bij onze wetgevende vergaderingen, zoo als die gewoonlijk zijn, verre ten achter moest staan [1]).

De leiding van het Huis werd door Jakobus aan twee schotsche pairs toevertrouwd. Een van deze, Charles Middleton, graaf van Middleton, was na het bekleeden van hooge ambten te Edinburgh, korten tijd voor het overlijden van den vorigen koning, als lid van den engelschen geheimen raad beëedigd en tot staatssecretaris aangesteld. Hem werd Richard Graham, Burggraaf Preston, toegevoegd, die geruimen tijd den post van gezant bij het hof van Versailles vervuld had.

Trevor tot voorzitter gekozen.

Het eerste werk van het Huis der Gemeenten was nu de keuze van een voorzitter. Wie de man zijn zou, was een vraag, waarover in het kabinet reeds veel gesproken was. Guildford had Sir Thomas Meres aanbevolen, die even als hij tot de Trimmers behoorde. Jeffreys, die geen gelegenheid liet verloren gaan om den lord-zegelbewaarder te dwarsboomen, had de aanspraken van Sir John Trevor bepleit. Trevor was half tot advokaat van kwade zaken, half tot speler opgeleid, en had gevoelens en beginselen, beide die bedrijven waardig, in het politische leven medegenomen; hij was een der tafelvrienden van den opperrechter geworden en wist den schimpenden spreekstijl van zijn patroon bij voorkomende gelegenheden, vrij wel na te bootsen. De lieveling van Jeffreys werd, gelijk te verwachten was, door Jakobus voorgetrokken; hij werd door Middleton voorgesteld en zonder tegenstand gekozen [2]).

Karakter van Seymour.

Tot hiertoe ging alles geleidelijk voort. Maar een tegenstander van ongemeene kloekmoedigheid bevond zich in de vergadering en wachtte slechts zijn tijd af. Dit was Edward Seymour, van het kasteel van Berry Pomeroy, lid voor de stad Exeter. Seymour stond door zijn geboorte op ééne lijn met de edelste onderdanen in Europa. Hij was de rechtstreeksche afstammeling uit de mannelijke lijn van den hertog van Somerset, die schoonbroeder van koning Hendrik VIII en protector van het engelsche rijk was geweest. Bij de stichting van het hertogdom Somerset was bepaald, dat het erfrecht van den oudsten zoon des protectors eerst na dat van den jongeren geldig zou worden. Van den jongeren zoon stamden de hertogen van Somerset af; van den oudsten het geslacht, dat te Berry Pomeroy zetelde. Seymours vermogen was aanzienlijk en zijn invloed in het westen van Engeland groot. Het gewicht, dat hij aan geboorte en rijkdom te danken had, was niet het eenige, dat hij bezat. In het voeren van debatten en in het behandelen van zaken was hij een der bekwaamste mannen van het koninkrijk. Jaren lang was hij in het Lagerhuis geweest, hij had alle daar bestaande regelen en gebruiken bestudeerd en was met den eigendommelijken aard van dat huis

[1]) Burnet I, 626; Evelyns Dagboek, 22 Mei 1685.

[2]) Roger Norths Leven van Guildford, 218; Bramstons Gedenkschriften.

door en door bekend. Tijdens de vorige regeering was hij tot voorzitter verkozen onder omstandigheden, welke die onderscheiding bijzonder vereerend maakten. Gedurende verscheiden geslachten waren alleen rechtsgeleerden tot het voorzittersgestoelte geroepen, en hij was de eerste landedelman, wiens bekwaamheid en kunde dat langdurig gebruik deed vervallen. Hij had vervolgens hooge staatsambten en zelfs een plaats in het kabinet bekleed. Maar zijn trotsche en onbuigzame aard had zoo veel aanstoot gegeven, dat hij zich genoodzaakt had gezien zich terug te trekken. Hij was Tory en hoogkerksgezind; hij had zich tegen de uitsluitingswet met alle macht verzet; hij was door de Whigs in de dagen van hun voorspoed vervolgd en kon het derhalve veilig wagen in het Lagerhuis een taal te voeren, die een man, van republicanisme verdacht, in den Tower gebracht zou hebben. Hij had lang aan het hoofd gestaan van een machtige vereeniging van parlementsleden, die het verbond van het Westen genoemd werd, en waartoe vele heeren van Devonshire, Somersetshire en Cornwall behoorden [1]).

In ieder Huis der Gemeenten zal een man, die welsprekendheid, kennis en ervaring met rijkdom en hooge geboorte vereenigd, groote achting genieten. Maar in een Huis der Gemeenten, waar veel der uitstekendste redenaars en parlementaire leiders van dien tijd uitgesloten waren, en dat voor het grootste gedeelte uit lieden bestond, die nog nooit getuigen van een openbare beraadslaging geweest waren, was het overwicht van zulk een man bijzonder te duchten. Aan zedelijken invloed wel is waar ontbrak het Edward Seymour geheel. Hij was losbandig, ongodsdienstig, bedorven van aard, te trotsch om de gewone beleefdheid in acht te nemen, maar niet te hooghartig om zich ongeoorloofde winst toe te eigenen. Intusschen was hij als bondgenoot zoo nuttig, als vijand zoo boosaardig, dat dikwerf zelfs zij, die hem het meest verfoeiden, hem het hof maakten [2]).

Hij was thans in een booze luim tegen het hof. Zijn invloed was door de gewijzigde inrichting der kiesvlekken van het westen in sommige oorden verminderd. Zijn trots was gewond door de verheffing van Trevor tot den voorzittersstoel, en hij nam spoedig een geschikte gelegenheid te baat om zich te wreken.

'a Konings aanspraak aan het parlement.

Den twee-en-twintigsten Mei werden de leden van het Huis der Gemeenten voor de balie der lords geroepen, en de koning hield, op zijn troon zittende, een aanspraak tot de beide Huizen. Hij betuigde, dat het zijn besluit was het bestaande regeeringsstelsel voor kerk en staat te handhaven. Maar hij verzwakte den indruk dezer betuiging door het richten eener vreemdsoortige vermaning tot de leden van het Lagerhuis. Hij vreesde, sprak hij, dat zij hem de noodige geldmiddelen slechts van tijd tot tijd en met karigheid zouden toestaan in de hoop, dat zij, zoo doende, hem zouden dwingen hen dikwijls bijeen te roepen. Maar hij moest hen waarschuwen, dat hij zich zoodanige handelwijze niet zou laten welgevallen, en dat, wilden zij hem dikwerf zien, zij hem alsdan ook goed moesten behandelen. Daar het bestuur klaarblijkelijk niet zonder geld kon worden voortgezet,

[1]) Norths Leven van Guildford 228; Nieuws van Westminster.

[2]) Burnet I, 382; Papieren van Rawdon; Lord Conway aan Sir George Rawdon. 28 Dec 1677.

gaven deze uitdrukkingen duidelijk te verstaan, dat, zoo zij hem niet zoo veel geld gaven als hij begeerde, hij het eenvoudig zou nemen. Bevreemdend is het, dat deze aanspraak door de Torygezinde leden, die voor de balie stonden, luide werd toegejuicht. Zulke toejuichingen waren destijds gebruikelijk. Het is thans sedert vele jaren de deftige en waardige gewoonte der parlementen, alle, hetzij welgevallige of onaangename woorden, die van den troon worden gesproken, met eerbiedige stilte aan te hooren [1]).

Het was destijds gebruikelijk dat, nadat de koning zijn redenen voor het bijeenroepen van het parlement beknopt had uiteen gezet, de minister, die het groot-zegel hield, den stand der openbare aangelegenheden meer uitvoerig aan de Huizen mededeelde. Guildford had in navolging zijner voorgangers Clarendon, Bridgeman, Shaftesbury en Nottingham, een weldoorwrochte redevoering voorbereid, doch vond tot zijn groote teleurstelling, dat men zijn diensten niet noodig had [2]).

Verhandeling in het Huis der Gemeenten.

Zoodra de leden van het Lagerhuis naar hun eigen kamer waren teruggekeerd, werd voorgesteld, dat zij zich in comité zouden begeven om het inkomen des konings te bepalen.

Redevoering van Seymour.

Toen stond Seymour op. Hoe hij daar stond, het toonbeeld van hetgeen hij was, het hoofd eener losbandige en hoogmoedige gentry, de kunstlokken naar den toenmaligen smaak zijn schouders omgolvende, met een gemengde uitdrukking van wellust en minachting op zijn gelaat, daarvan kunnen de nog van hem bestaande afbeeldingen ons een vrij duidelijk denkbeeld geven. Het was zijn verlangen niet, sprak de trotsche cavalier, dat het parlement aan de kroon de middelen zou onthouden om het bewind te voeren. Was echter hier wel werkelijk een parlement? Waren niet vele mannen op deze banken aanwezig, die, gelijk de gansche wereld wist, geen recht hadden om daar te zitten, velen, wier verkiezing door omkooping geschandvlekt was, velen, die den kiezers tegen hun zin, door bedreiging, waren opgedrongen, velen, die herwaarts waren gezonden door korporatiën zonder wettig bestaan? Waren er geen kiesgerechtigde lichamen in spijt van koninklijke charters en van overoude rechten aan herziening onderworpen geworden? Waren niet de kiesbeambten overal de roekelooze handlangers van het hof geweest? Als hij zich voorstelde, dat het grondbeginsel der vertegenwoordiging zoo stelselmatig verkracht was, dan wist hij niet, welken naam hij aan de menigte van heeren moest geven, welke hij onder de eervolle benaming van Huis der Gemeenten om zich heen vergaderd zag. En toch was er nog nimmer een tijd geweest, dat het bestaan van een parlement, hetwelk het algemeene vertrouwen genoot, noodiger was voor het welzijn des vaderlands. Groote gevaren bedreigden de kerkelijke en burgerlijke instellingen van den staat. Het was een zaak van algemeene bekendheid, een zaak, die geen betoog behoefde, dat de toets-acte, het bolwerk der godsdienst, en de habeas-corpus-acte, het bolwerk der vrijheid, tot vernietiging gedoemd waren. »Laat ons, eer wij tot het vervaardigen van wetten over zoo allergewichtigste vraagpunten overgaan, ons ten minste vergewissen, dat wij werkelijk een wetgevend lichaam zijn. Laat onze eerste handeling een on-

[1]) London Gazette, 25 Mei 1625; Evelyns Dagboek, 22 Mei 1685.
[2]) Norths Leven van Guildford, 256.

derzoek zijn naar de wijze, waarop bij de verkiezingen is te werk gegaan. En laat ons zorgen, dat dit onderzoek onpartijdig zij. Want, zoo de natie mocht bevinden, dat er door vreedzame middelen geen herstel te verkrijgen is, zullen wij wellicht eerlang het recht moeten aannemen, dat wij thans weigeren te verleenen." Hij eindigde met het voorstel, dat het Huis alvorens eenige geldbijdrage te bewilligen de verzoekschriften tegen de verkiezingen in overweging zou nemen en geen lid, wiens recht van zitting betwist werd, tot eenige stemming zou worden toegelaten.

Er werd niet de minste bijvalskreet gehoord. Niet een lid waagde dit voorstel te ondersteunen. Inderdaad, Seymour had veel gezegd, dat geen ander ongestraft zou hebben kunnen zeggen. Het voorstel kwam bij gemis der vereischte ondersteuning niet in behandeling en werd zelfs niet eens op de dagboeken aangeteekend. Maar er was een belangrijke indruk teweeg gebracht. Barillon berichtte zijn gebieder, dat velen, die het niet gewaagd hadden die merkwaardige redevoering openlijk toe te juichen, ze evenwel van harte goedkeurden; dat zij in gansch Londen het onderwerp van aller gesprekken was, en dat de indruk, op de openbare stemming gemaakt, duurzaam scheen te zullen zijn [1]).

Bewilliging van staatsinkomsten.

Het Huis der Gemeenten ging onverwijld in comité en bewilligde den koning, voor zijn leven, al de middelen die zijn broeder genoten had [2]).

Verhandelingen in het Lagerhuis over de aangelegenheden der godsdienst.

De ijverige staatskerksgezinden, die de meerderheid van het Huis uitmaakten, schijnen van oordeel geweest te zijn, dat de spoed, waarmede zij Jakobus in zijn wenschen ten aanzien der staatsinkomsten te gemoet waren gekomen, hun aanspraak gaf op eenige inwilliging van zijn kant. Zij zeiden, dat men veel had gedaan om hem tevreden te stellen en hij nu ook iets doen moest om de natie genoegen te geven. Het Huis vormde zich dus tot een »comité van godsdienst" ten einde de beste middelen ter beveiliging van de kerkelijke instellingen in overweging te nemen. In dat comité werden twee besluiten met algemeene stemmen aangenomen. Het eerste drukte vurige verkleefdheid aan de kerk van Engeland uit. Het tweede bevatte een uitnoodiging om tegen alle personen, die geen leden dier kerk waren, de bestaande strafwetten ten uitvoer te leggen [3]).

De Whigs zouden zonder twijfel, gewenscht hebben, dat de protestantsche afgescheidenen geduld en alleen de roomsch-katholieken vervolgd waren geworden. Maar de Whigs waren een onaanzienlijke en ontmoedigde partij. Zij hielden zich derhalve zoo veel mogelijk op den achtergrond, onthielden zich hun bijzondere meeningen aan een hun vijandige vergadering op te dringen en ondersteunden steeds elk voorstel, dat strekte om de nog bestaande eenstemmigheid tusschen het parlement en het hof te verstoren.

Toen de handelingen van het »comité van godsdienst" te Whitehall be-

[1]) Burnet I, 639: Evelyns Dagboek, 22 Mei 1985; Barillon 23 Mei tot 2 Juni en 25 Mei tot 4 Juni 1685. Het stilzwijgen der dagboeken (van het Lagerhuis) schijnt den heer Fox vreemd te zijn voorgekomen; doch wordt door de omstandigheid opgelost, dat het voorstel van Seymour de ondersteuning van medeleden miste.

[2]) Dagboeken, 22 Mei; Wetten van Jakobus, II, I, 1.

[3]) Dagboeken, 26 en 27 Mei; Gedenkschriften van Sir J. Reresby.

kend werden, was de toorn des konings groot; en in billijkheid kunnen wij 't niet laken, dat hij het gedrag der Tories euvel nam. Waren zij geneigd op de strenge uitvoering der strafwetsbepalingen te staan, dan hadden zij, dat spreekt, de uitsluitingswet moeten ondersteunen. Want het was iets onnatuurlijks een papist op den troon te zetten en dan te begeeren, dat hij de leeraars van het geloof, dat volgens zijn beginselen het eenige was, dat ter zaligheid kon leiden, tot den dood zou vervolgen. Zoo de koning door een goedertieren regeering de strengheid der wraakgierige wetten van Elizabeth lenigde, hij verkrachtte daardoor geen enkel grondwettig beginsel. Hij beoefende slechts een recht, dat der kroon ten allen tijde had toebehoord; Ja, hij deed dan slechts wat later door eene reeks van vorsten gedaan werd, die allen van ijver voor de leerstellingen der hervorming doordrongen waren, door Willem, door Anna en door de vorsten van het Huis van Brunswijk. Had hij toegestaan, dat roomsch-katholieke priesters, wien hij zonder eenige wet te overtreden het leven kon redden, gehangen, gewurgd en gevierendeeld werden om de vervulling van hetgeen hij als hun eersten plicht beschouwde, hij zou den haat en de verachting op zich geladen hebben, zelfs van hen, voor wier vooroordeelen hij een zoo schandelijke toegeeflijkheid zou hebben getoond; en had hij zich vergenoegd de leden van zijn eigen kerk door een onbekrompen gebruik van zijn onbetwist recht van genade te gedoogen, het nageslacht zou eenstemmig zijn geweest in zijn lof.

De leden van het Lagerhuis begrepen, waarschijnlijk na eenig nadenken, dat zij dwaas hadden gehandeld. Het verontrustte hen ook te vernemen, dat de koning, tot wien zij met bijgeloovige vereering opzagen, zeer vertoornd was. Zij haastten zich derhalve hun schuld weder goed te maken. In het Huis verwierpen zij eenstemmig de beslissing, die zij in comité eenparig hadden aangenomen en namen een besluit, luidende, dat zij zich met volkomen vertrouwen verlieten op zijner majesteits goedgunstige belofte om de godsdienst te beschermen, die hun dierbaarder was dan het leven [1]).

Bewilliging van additioneele belastingen.

Drie dagen later deelde de koning aan het Huis mede, dat zijn broeder eenige schulden had nagelaten en de tuighuizen voor het zeewezen en de artillerie ledig waren. Er werd spoedig besloten nieuwe belastingen te heffen. De persoon, wien de taak werd opgedragen de middelen daarvoor uit te denken, was Sir Dudley North, jongere broeder van den lord-zegelbewaarder. Dudley North was een der bekwaamste mannen van zijn tijd. Op jeugdigen leeftijd was hij naar de Levant gezonden, waar hij langen tijd handelszaken had gedreven. De meeste menschen zouden, in zoodanige stelling verkeerende, geestelijk zijn verstompt. Want te Smyrna en te Constantinopel waren weinig boeken en weinig beschaafde menschen te vinden. Maar de jeugdige handelaar bezat een dier krachtige geesten, die onafhankelijk zijn van uiterlijke hulpmiddelen. In zijn eenzaamheid dacht hij over de wetenschap des handels en vormde zich van lieverlede een volledige en bewonderenswaardige theorie, in haar hoofdstrekking dezelfde als die, welke honderd jaar later door Adam Smith ontwikkeld werd. Na een veeljarige uitlandigheid keerde Dudley North in het

Sir Dudley North.

[1]) Dagboek van het Huis der Gemeenten, 27 Mei 1685.

bezit van een groot vermogen naar Engeland terug en vestigde zich, als handelaar op de Levant in de City van Londen. Zijn diepe, zoowel theoretische als praktische kennis van handelszaken en de helderheid en levendigheid, waarmede hij zijn inzichten uiteenzette, deden al spoedig de aandacht van staatsmannen op hem vestigen. De regeering vond in hem een verlicht raadgever en een gewetenloos dienaar. Want zijn zeldzame begaafdheden gingen gepaard met losse beginselen en met een gevoelloos hart. Toen de torystische reactie in vollen gang was, had hij er in toegestemd zich tot sheriff te laten benoemen, bepaaldelijk ten einde de wraak van het hof dienstbaar te zijn. Zijn juries hadden nimmer andere uitspraken afgegeven dan die van schuldig, en op den dag van zekere gerechtelijke slachting werden tot groote ontsteltenis zijner echtgenoot karren, met de armen en beenen van gevierendeelde Whigs geladen, naar zijn fraai huis in Basinghall-street gereden om daar zijn bevelen te vragen. Zijn diensten waren met verheffing tot den ridderstand, met de waardigheid van alderman, en met het ambt van commissaris der tollen beloond. Men had hem een zetel in het parlement verschaft, als lid voor Banbury, en schoon hij een nieuw lid was, was hij het toch, op wien de lord-thesaurier zich voor de leiding der financieele aangelegenheden in het Lagerhuis hoofdzakelijk verliet [1]).

Schoon de leden van het Huis der Gemeenten eenstemmig waren in hun besluit aan de kroon de noodige bijdragen toe te staan, waren zij het evenwel in geenen deele eens over de bronnen, waaruit ten gevolge dier bewilliging zou moeten worden geput. Er werd weldra besloten, dat een gedeelte der som gevonden zou worden door gedurende acht jaar verhoogde rechten van wijn en van azijn te heffen, doch er werd meer dan dit vereischt. Verscheiden ongerijmde plannen werden geopperd. Vele landedellieden waren geneigd een zware belasting op alle nieuwe gebouwen in de City te leggen. Men hoopte, dat zulk een belasting paal en perk zou stellen aan de uitbreiding der stad, welke door de landelijke aristokratie sedert langen tijd met afgunst en wantrouwen werd aangezien. Het voorstel van Dudley North luidde om gedurende acht jaar verhoogde rechten op de suiker en op de tabak te leggen. Er barstte een groot rumoer los. Handelaars in koloniale waren, kruideniers, suikerbakkers en tabakshandelaren dienden verzoekschriften aan het Huis in en bestormden de staatsbeambten. De ingezetenen van Bristol, die in den handel met Virginië en Jamaïca sterk betrokken waren, zonden een deputatie, die voor de balie van het Huis gehoord werd. Rochester werd een oogenblik aan het wankelen gebracht; maar het vlugge verstand en de volmaakte handelskennis van North behield, zoowel in de thesaurie als in het parlement, de overhand tegen alle oppositie. De andere leden waren verbaasd, dat een man, die geen veertien dagen in het Huis was geweest en wiens leven voor het grootste gedeelte in vreemde landen was doorgebracht, alle functiën van een kanselier der schatkist met zelfvertrouwen op zich nam en met bekwaamheid vervulde [2]).

[1]) Roger Norths Leven van Sir Dudley North; Leven van lord Guildford, 166; M'Cullochs Litteratuur der staathuishoudkunde.

[2]) Leven van Dudley North, 176; Gedenkschriften van Lonsdale; van Citters, 12—22 Juni 1685.

Zijn plan werd aangenomen en de kroon kwam diensvolgens in het bezit van een zuiver inkomen van negentien honderd duizend p. st., die door Engeland alleen opgebracht werden. Zulk een inkomen was destijds meer dan toereikend voor de bestrijding der kosten van het bestuur in vredestijd [1]).

Verhandelde in het Huis der Lords.

De lords hadden, middelerwijl, over verscheiden belangrijke vraagstukken beraadslaagd. De Torypartij was onder de pairs ten allen tijde talrijk geweest. Zij bevatte de gansche bank der bisschoppen, en was gedurende de vier jaar, die sedert de laatste ontbinding verloopen waren, door verscheiden nieuwbenoemde leden versterkt. De voornaamste der nieuwe edelen waren de lord-thesaurier Rochester, de lord-zegelbewaarder Guildford, de lord-opperrechter Jeffreys, lord Godolphin en lord Churchill, die na zijn terugkomst uit Versailles tot engelsch baron verheven was.

De pairs namen al spoedig de zaak ter hand van vier leden van hun college, die onder de vorige regeering van parlementswege aangeklaagd, maar nimmer terechtgesteld, en na langdurige opsluiting, door de koninklijke rechtbank tegen borgtocht vrijgelaten waren. Drie der pairs, die onder zoodanige borgstelling stonden, waren roomsch-katholieken. De vierde was een protestant van veel aanzien en invloed, graaf Danby. Sedert hij van het openbaar gezag vervallen en door het Huis der Gemeenten wegens verraad aangeklaagd was, waren achtervolgens vier parlementen ontbonden; doch hij was noch vrijgesproken noch veroordeeld. In 1679 hadden de lords met het oog op de stelling, waarin hij zich bevond, de vraag in overweging genomen, of een parlementsaanklacht door een ontbinding al dan niet kwam te vervallen. Zij waren destijds na een langdurige beraadslaging en na een nauwkeurig onderzoek van toepasselijke antecedenten tot het besluit gekomen, dat de aanklacht nog steeds hangende was. Dat besluit trokken zij thans in. Eenige whiggezinde edelen protesteerden tegen dezen stap, doch met weinig vrucht. Het Huis der Gemeenten berustte stilzwijgend in de beslissing door het Hoogerhuis genomen. Danby nam opnieuw zijn zetel onder de pairs in en werd een werkzaam en machtig lid der Torypartij [2]).

Het grondwettig vraagstuk, waarover de lords aldus binnen den korten tijd van zes jaar twee lijnrecht uiteenloopende uitspraken deden, bleef gedurende meer dan een eeuw onaangeroerd en kwam eindelijk weder ter sprake bij gelegenheid der ontbinding, die tijdens het langdurig geding van Warren Hastings plaats vond. Het moest destijds uitgemaakt worden, of de in 1679, dan wel, of de tegenovergestelde in 1685 aangenomen regel als de wet des lands moest gelden. In beide Huizen werd over dit punt geruimen tijd beraadslaagd en de uitstekendste rechtsgeleerde parlementaire notabiliteiten, welke een tijdvak, bijzonder vruchtbaar in rechtsgeleerde en parlementaire talenten, vermocht op te leveren, namen deel aan de verhandeling. De juristen waren niet ongelijk verdeeld. Thurlow, Kenyon, Scott en Erskine beweerden, dat de ontbinding den staat van beschuldiging deed vervallen. De tegenovergestelde meening werd door Mansfield, Camden, Loughborough en Grant voorgestaan. Onder de staatslieden echter, wier redeneeringen niet

---

[1]) Dagboek van het Lagerhuis, 1 Maart 1689.

[2]) Dagboeken van het Huis der Lords, 18 en 19 Maart 1679, 22 Mei 1685.

op antecedenten en op overeenstemmende technische bijzonderheden, maar op hechte en ruime constitutioneele beginselen steunden, bestond weinig verschil van gevoelen. Pitt en Grenville waren, evenzeer als Burke en Fox, van gevoelen, dat de aanklacht nog steeds aanhangig was. Met groote meerderheid verklaarden beide Huizen de beslissing van 1685 ongeldig en bepaalden, dat de beslissing van 1679 in overeenstemming was met het parlementaire recht.

Wetsvoordracht tot intrekking van het parlementsvonnis van Stafford.

Van de staatsmisdaden, gepleegd toen de verzinselen van Oates een panischen schrik verspreidden, was de gerechtelijke moord van Stafford de ergerlijkste geweest. Het vonnis van dezen ongelukkigen edelman werd thans door alle onpartijdige lieden onrechtvaardig geacht. Van den voornaamsten getuige voor de aanklacht was gebleken, dat hij aan een aantal verfoeijelijke meineeden zich schuldig had gemaakt. Onder zoodanige omstandigheden was het de plicht der wetgevende macht de nagedachtenis van een onschuldigen lijder recht te laten wedervaren, en een man, die sedert lang in onze geschiedboeken met luister vermeld stond, van een onverdiende smet te zuiveren. Een akte tot vernietiging van het parlementsvonnis tegen Stafford werd door het Hoogerhuis aangenomen, ondanks het gemor van eenige pairs, die ongeneigd waren te erkennen, dat zij onschuldig bloed hadden vergoten. In het Lagerhuis werd die akte zonder stemming [1]) tweemaal voorgelezen, en vervolgens in handen eener com-

[1]) De aanneming van een voorgedragen wetsontwerp moet worden voorafgegaan door de driemaal herhaalde aanneming van het voorstel om het ontwerp, op de daarbij te bepalen tijdstippen, voor te lezen. Oudtijds, werd, bij de eerste lezing, het ontwerp door den griffier (*clerk of the house*) in extenso voorgelezen, wat thans niet meer geschiedt, uithoofde de leden gedrukte exemplaren van elke voordracht ontvangen. De vergunning tot de eerste lezing wordt zelden geweigerd; bij de tweede lezing wordt gewoonlijk de gedane voordracht in al haar deelen aan een uitvoerige behandeling onderworpen, waarbij dan de meest essentieele debatten en tegenvoorstellen plaats hebben. Daarna wordt het eener commissie tot verder onderzoek toegewezen, en tevens ook in het Hoogerhuis in comité behandeld. Bij de derde lezing heeft het Huis te oordeelen over het stuk in zijn geheel, en terwijl in de vroegere overgangstrappen tot de aanneming, zoo veel mogelijk, alle voor te dragen amendementen zijn bijgevoegd, worden wijzigingen nu zoo veel doenlijk vermeden. Vervolgens wordt het voorstel gedaan »om de wet aan te nemen;" zelden of nooit wordt, nadat de derde lezing is toegestaan, dit laatste voorstel afgestemd. Want om tot een derde, ja zelfs tot een tweede lezing te worden toegelaten, moet een wetsvoordracht toch reeds een meerderheid van stemmen op zich hebben kunnen vereenigen. Bovendien wordt er bijna nooit rechtstreeks tegen een wetsvoordracht gestemd; maar, wanneer men zoodanige voordracht niet aangenomen wenscht te zien, dan wordt, in plaats van den dag, die bij de eerste of tweede lezing voor de volgende lezing werd voorgesteld (b. v. »heden over drie, acht, of veertien dagen") bij wijze van amendement op dat voorstel, door de tegenstanders der wetsvoordracht een nader tijdstip voor zoodanige lezing voorgesteld, in dier voege, dat de dag der bij zoodanig amendement voorgestelde lezing (b. v. heden over drie of over zes maanden") nà het einde der loopende parlementszitting valt. Daar nu elke zaak, die niet in één en dezelfde zitting afgedaan is, in de volgende van meet af moet worden behandeld, even alsof er nog niet over gesproken was, zoo heeft de aanneming van zoodanig amendement dezelfde uitwerking als een verwerping. Is het Huis, tegen verwachting van de voorstellers van het amendement, op den dag, door hen met voormelde bedoeling aangewezen, nog vergaderd, dan wordt op dezelfde wijze een nadere verdaging der lezing voorgesteld.

In zeer dringende gevallen kunnen al de formaliteiten tot aanneming eener wet in

missie gesteld. Maar op den dag, voor de zitting dier commissie bepaald, kwam er tijding, dat in het westen van Engeland een geduchte opstand was uitgebroken. Het werd derhalve noodig de behandeling van vele belangrijke zaken uit te stellen. Het herstel der nagedachtenis van Stafford werd, naar men dacht, slechts voor een korten tijd, uitgesteld. Maar het wanbestuur van Jakobus gaf binnen weinig maanden aan de openbare meening een geheel andere richting. Gedurende verscheiden geslachten waren de roomsch-katholieken niet in de gelegenheid om vergoeding voor geleden onrecht te vragen, en achtten zich gelukkig, als zij slechts, zonder bemoeijelijkt te worden, stil en onopgemerkt konden leven. Eindelijk, onder het bestuur van koning George IV, meer dan honderd veertig jaar na den dag, dat op Tower hill het bloed van Stafford was vergoten, werd de langvertraagde verzoening voltooid. Een wet, waarbij het vonnis nietig verklaard en het verongelijkte geslacht in al zijn vorige waardigheden hersteld is, werd door de ministers der kroon aan het parlement voorgesteld, door staatsmannen van alle partijen met geestdrift verwelkomd en zonder een enkele afkeurende stem aangenomen [1]).

Het wordt nu noodig den oorsprong en voortgang van den opstand na te gaan, waardoor de beraadslagingen der Huizen plotseling werden afgebroken.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Whigsche uitgewekenen op het vasteland.

Tegen het einde der regeering van Karel II hadden eenige Whigs, die diep verwikkeld waren geweest in het komplot, dat voor hun partij zoo noodlottig werd, wetende, dat het op hun ondergang gemunt was, in de Nederlanden een schuilplaats gezocht.

Meerendeels paarden deze uitgewekenen een vurige inborst aan een gebrekkig oordeel. Daarenboven waren zij onder den invloed dier eigenaardige begoocheling, welke aan hun toestand eigen schijnt te zijn. Een staatkundig persoon, die door een vijandige partij in ballingschap gedreven is, beschouwt over het algemeen de maatschappij, die hij heeft achtergelaten, uit een verkeerd oogpunt. Door zijn kommer, zijn verlangen en zijn wrok wordt elke zaak verwrongen en onder ongunstige kleuren voorgesteld. Elke kleine ontevredenheid schijnt hem het voorteeken eener omwenteling. Iedere oploop is een opstand. Hij kan niet gelooven, dat zijn vaderland niet evenzeer naar hem verlangt, als hij naar het vaderland. Hij verbeeldt zich, dat al zijn voormalige makkers, die nog aan den huiselijken haard, en in het vrije bezit

een enkelen dag, en als het ware in éénen adem worden afgedaan. Al de daartoe noodige voorstellen worden dan achter elkander gedaan, zoo spoedig mogelijk afgehandeld, door stemming tot afdoening gebracht en aan de koninklijke bekrachtiging onderworpen. V.

[1]) Wetten van het 5e jaar an George IV, hoofdstuk 46.

hunner goederen zijn, door dezelfde gevoelens gekweld worden, die hem het leven tot een last maken. Hoe langer zijn afwezigheid uit het vaderland duurt, hoe grooter zijn dwaling wordt. De lengte van tijd, die den ijver der door hem achtergelaten vrienden verkoelt, vuurt den zijnen slechts aan. Met iedere maand vermeerdert zijn verlangen om zijn geboorteland weder te zien, en met iedere maand wordt hij daar al meer vergeten, en al minder gemist. Deze waan wordt bijna een razernij, wanneer vele ballingen, die voor dezelfde zaak lijden, in een vreemd land bijeen zijn. Hun voornaamste tijdverdrijf is te spreken van hetgeen zij eenmaal geweest zijn en van hetgeen zij eenmaal weder kunnen worden; elkander tot verbittering tegen den gemeenschappelijken vijand aan te vuren en op te winden met buitensporige verwachtingen van overwinning en wraak. Op die wijze worden zij rijp tot ondernemingen, die door elkeen, wiens hartstochten hem niet van het vermogen beroofd hebben om bedaard de kansen te berekenen, al dadelijk hopeloos verklaard zouden moeten worden.

Hun berichtgevers in Engeland.

In deze stemming waren velen der ballingen, die zich op het vasteland bevonden. De briefwisseling, die zij met Engeland onderhielden, was voor het grootste gedeelte van dien aard, dat daardoor hun gevoel opgewonden, hun oordeel aan het dwalen gebracht moest worden. Hun berichten aangaande den toestand der openbare meening ontvingen zij hoofdzakelijk van de slechtste leden der Whigpartij, samenzweerders en schotschriftschrijvers van beroep, die door gerechtsbeambten vervolgd werden, die genoodzaakt waren vermomd door achterbuurten te sluipen en soms weken achtereen op vlieringen en in kelders verborgen lagen. De staatsmannen, die de landpartij tot roem geweest waren, de staatsmannen, die later de beraadslagingen der conventie bestuurden, zouden gansch anderen raad gegeven hebben, dan door mannen als John Wildman en Henry Danvers verstrekt werd.

Wildman had veertig jaar geleden in het parlementsleger gediend, doch zich daar veelmeer als onruststoker dan als krijgsman onderscheiden en bij tijds den wapenhandel verlaten voor bedrijven, die beter met zijn inborst strookten. Zijn afkeer van het monarchale stelsel had hem bewogen zich in een lange reeks samenzweringen te wikkelen, eerst tegen den protector, vervolgens tegen de Stuarts. Maar met zijn dweepzucht was een teedere bezorgdheid voor zijn persoonlijke veiligheid verbonden. Hij was buitengewoon bekwaam in het vermijden der gevaren, aan hoogverraad verbonden. Niemand verstond beter dan hij anderen tot wanhopende ondernemingen aan te zetten door woorden, die, voor een jury herhaald, onschuldig of hoogstens slechts dubbelzinnig konden klinken. Zijn geslepenheid was zoo groot dat, schoon hij altoos aanslagen smeedde, schoon het bekend was, dat hij dit deed, en hoewel hij langen tijd door een wraakzuchtig bestuur met arglistigheid werd gadegeslagen, hij evenwel ieder gevaar ontging en den natuurlijken dood stierf, nadat hij twee geslachten van zijn medeplichtigen op het schavot had zien omkomen [1]). Danvers was een man van dezelfde

[1]) Clarendons Geschiedenis van den opstand, XIVe boek; Burnets Geschiedenis van zijn tijd, I, 546, 625; Wade's en Ireton's Verhalen, Handschriften van Lansdowne, 1152; Wests Aanklacht in het appendix tot Sprats Waarachtig bericht.

soort, heethoofdig, maar flauwhartig, door geestdrift tot den rand des gevaars voortgedreven en door lafhartigheid telkens teruggehouden. Hij bezat grooten invloed op een gedeelte van de sekte der wederdoopers, had veel ter verdediging van hun bijzondere meeningen geschreven, en zich hevige blaam van de zijde der achtenswaardige puriteinen op den hals gehaald, omdat hij getracht had de misdaden van Matthias en Jan van Leijden te verschoonen. Had hij eenigen moed bezeten, hij zou waarschijnlijk in de voetstappen der ellendigen zijn getreden, die hij verdedigde. Hij hield zich thans voor de gerechtbeambten schuil, want er waren bevelen tot gevangenneming tegen hem uitgevaardigd ter zake van een geschrift, vol groven laster, en waarvan het bestuur hem als den schrijver ontdekt had [1]).

Karakter der voornaamste uitgewekenen.

Men kan zich licht voorstellen, welke berichten en welke raad van mannen, gelijk wij hier beschreven hebben, voor de ballingen in Nederland te verwachten waren. Van het algemeen karakter dier ballingen, mogen eenige weinige voorbeelden een denkbeeld geven.

Ayloffe.

Een der voornaamsten was John Ayloffe, een advokaat, door aanhuwelijking met de Hydes, en door deze met Jakobus vermaagschapt. Ayloffe had zich vroegtijdig doen opmerken door een zonderlinge beleediging, die hij de regeering aandeed. Op een tijdstip, dat de invloed, door het hof van Versailles verworven, algemeene onrust verwekte, had hij een houten klomp, onder de Engelschen het aangenomen zinnebeeld der fransche dwingelandij, op den voorzittersstoel weten te leggen. Vervolgens was hij in het whigsche komplot betrokken geweest; doch er bestaat geen grond om te gelooven, dat hij van den moordaanslag op de koninklijke broeders geweten heeft. Hij was een man van talent en moed; zijn zedelijkheid echter werd niet hoog geroemd. De puriteinsche geestelijken fluisterden elkander toe, dat hij een lichtzinnige Gallio [2]) of nog iets ergers was en dat, welken ijver hij ook voor de burgerlijke vrijheid aan den dag mocht leggen, de heiligen nochtans wel zouden doen allen omgang met hem te vermijden [3]).

Wade.

Nathanaël Wade was een advokaat, even als Ayloffe. Hij was langen tijd te Bristol gevestigd geweest en stond in den omtrek zijner woonplaats als een hevig republikeinschgezinde bekend. Hij had eenmaal een plan van landverhuizing naar Nieuw-Jersey gevormd, waar hij instellingen hoopte te vinden, welke meer dan die van Engeland in zijn smaak vielen. Zijn be-

---

[1]) London Gazette, 4 Januari 1684—5; Handschriften van Ferguson in Eachards geschiedenis III, 764; Grey's Verhaal; Sprats Waarachtig bericht; Verhandeling van Danvers over het wederdoopen; Danvers, Onschuld en waarheid verdedigd; Crosby's Geschiedenis der engelsche wederdoopers.

[2]) Julius Annaeus Gallio, proconsul van Achaia, wilde, toen de Joden Paulus voor zijn rechterstoel brachten, zich met hun godsdienstwisten niet inlaten. De onverschilligheid, welke hij bij die gelegenheid voor theologische geschilpunten aan den dag legde, heeft den naam van Gallionisten doen geven aan hen, die eveneens voor dergelijke vraagstukken onverschillig zijn V.

[3]) Sprats Waarachtig bericht: Burnet I, 634; Wade's Bekentenis, Harleysche Handschriften, 6845.

Lord Howard van Esrick beschuldigde Ayloffe het voorstel gedaan te hebben, den hertog van York te vermoorden; maar lord Howard was een laaghartige leugenaar, en dit vertelsel kwam niet in zijn oorspronkelijke bekentenis voor, maar werd later tot aanvulling daarbij gevoegd en verdient derhalve hoegenaamd geen geloof.

mocijingen in het werk der verkiezingen hadden de aandacht van eenige Whiggezinde addellijken op hem gevestigd. Zij hadden hem in zijn betrekking aan het werk gezet en hem van lieverlede tot hun geheimste beraadslagingen toegelaten. Hij was in het omwentelingsplan diep betrokken geweest en had op zich genomen zich in de stad zijner inwoning aan het hoofd van een opstand te stellen. Hij was ook van den afschuwelijken aanslag tegen het leven van Karel en van Jakobus onderricht geweest. Maar hij betuigde steeds, dat, schoon hij er van geweten had, hij den aanslag steeds verfoeid had en getracht zou hebben zijn metgezellen er van te doen afzien. Voor een man, die tot burgerlijke bedrijven was opgeleid, schijnt Wade de eigenaardige bekwaamheid en onverschrokkenheid, welke een goed soldaat behooren eigen te zijn, in hooge mate bezeten te hebben. Ongelukkigerwijze bleek later, dat zijn beginselen en zijn moed ongenoegzaam waren om hem standvastig te doen blijven, toen de strijd voorbij was en hij in een kerker tusschen dood en schande had te kiezen [1]).

Goodenough. Een andere vluchteling was Richard Goodenough, die voorheen onder-sheriff van Londen was geweest. Op dezen man had zich zijn partij langen tijd verlaten voor het verrichten van diensten van minder eervollen aard, en voornamelijk voor de keuze van gezworenen, van wie niet te verwachten was, dat zij in politische vraagstukken door gemoedsbezwaren zich zouden laten leiden. In die zwarte en afschuwelijke gedeelten van het whigsche komplot, die voor de meer achtenswaardige Whigs zorgvuldig waren verborgen gehouden, had hij een belangrijk deel gehad. Men kan ook niet, tot verschooning van zijn schuld, aanvoeren, dat hij door buitensporigen ijver voor het algemeen welzijn tot dwaling was vervallen; want het zal blijken, dat hij na een edele zaak door zijn misdaden te hebben geschandvlekt die zaak verraadde om zijn welverdiende straf te ontgaan [2]).

Rumbold. Geheel anders was het karakter van Richard Rumbold. Deze was officier in Cromwells eigen regiment geweest, had op den dag der groote executie de wacht gehad bij het schavot voor de feestzaal van Whitehall, had te Dunbar en te Worcester gestreden en steeds in hooge mate de eigenschappen aan den dag gelegd, waardoor zich het onoverwinnelijk leger onderscheidde, waarbij hij diende, den meest volhardenden moed, vurige geestdrift in het staatkundige, evenzeer als in het godsdienstige, en daarenboven de gansche macht der zelfbeheersching, welke het kenmerk is van mannen, die in goed gedisciplineerde gelederen geleerd hebben te bevelen en te gehoorzamen. Toen de republikeinsche troepen afgedankt werden, werd Rumbold mouthandelaar en dreef hij zijn zaak in de nabijheid van Hoddesdon in het gebouw, waaraan het roggenhuiskomplot zijn naam heeft ontleend. In de bijeenkomsten der heftigsten en roekeloosten onder de misnoegden was het voorstel geopperd, schoon niet bepaaldelijk aangenomen, om een gewapende bende in het roggenhuis post te doen vatten ten einde de lijfwacht aan te vallen, die Karel en Jakobus van Newmarket naar

[1]) Wades Bekentenis, Harleysche Handschriften 6845; Lansdownsche Handschriften, 1152; Holloway's Verhaal in het bijvoegsel tot Sprats Waarachtig verhaal. Wade heeft erkend dat Holloway niets dan de waarheid verhaald heeft.

[2]) Sprats Waarachtig verhaal en appendix, *passim*.

Londen zou geleiden. In deze bijeenkomsten had Rumbold een rol gespeeld, waarvoor hij met afschrik teruggedeinsd zou zijn, had niet partijzucht zijn helderen geest beneveld en zijn moedig hart bedorven [1]).

Lord Grey. Van veel hooger stand dan de ballingen, die tot dusver genoemd zijn, was Lord Grey, lord Grey van Wark. Hij was een ijverig uitsluitingsman geweest, had in het omwentelingsplan gedeeld en was gevankelijk naar den Tower gezonden, maar het was hem gelukt zijn bewakers dronken te maken en naar het vasteland te ontsnappen. Het ontbrak hem evenmin aan bekwaamheid als aan innemende manieren; maar zijn leven was door een groote echtelijke misdaad geschandvlekt. Zijn vrouw was een dochter uit het edele huis van Berkeley. Haar zuster, lady Henrietta Berkeley, had met hem als met een eigen broeder omgegaan en gecorrespondeerd. Er ontstond een noodlottige liefde. De trotsche geest en de vurige hartstochten van lady Henrietta deden haar alle beginselen van deugd en betamelijkheid vergeten. Een schandelijke vlucht maakte de oneer van twee doorluchtige geslachten voor het gansche koninkrijk openbaar. Grey en sommige der handlangers, die hem in zijn minnehandel behulpzaam geweest waren, werden onder beschuldiging van misdadige samenspanning voor de rechtbank gebracht. In het hof der koninklijke rechtbank vond een tooneel plaats, dat zonder voorbeeld is in de jaarboeken van het engelsche recht. De verleider verscheen met onbeschroomde houding en van zijn minnares verzeld. Ook weken, zelfs in dat uiterste, de groote whigsche lords niet van de zijde van hun vriend. Degenen, die hij zoo zwaar beleedigd had, stonden tegen hem over en zijn aanblik deed hen in de hevigste vlagen van woede ontsteken. De oude graaf van Berkeley brak in verwijten en verwenschingen tegen de ongelukkige Henrietta uit. De gravin legde met diepe ontroering haar getuigenis af en zonk in onmacht neder. De jury sprak het schuldig uit. Toen het hof de zitting eindigde, bezwoer lord Berkeley al zijn vrienden hem zijn dochter te helpen vatten. De aanhangers van Grey schaarden zich om haar. Van weerszijden werden zwaarden ontbloot; een gevecht vond plaats in Westminster-Hall, en met moeite slechts konden de rechters en gerechtsdienaren de strijders scheiden. In onzen tijd zou zulk een proces verderfelijk zijn voor den naam van een openbaar persoon; in dat tijdperk echter was de maatstaf der zedelijkheid onder de grooten zoo laag en de partijzucht zoo hevig, dat Grey nog steeds belangrijken invloed bleef behouden, ofschoon de puriteinen, die een sterke afdeeling der Whigpartij vormden, hem met eenige koelheid aanzagen [2]).

Een gedeelte van het karakter of wellicht liever van het lot van Grey verdient onze aandacht. Het was algemeen erkend, dat hij overal, behalve op het slagveld, een hooge mate van moed deed blijken. In gevaarlijke omstandigheden, waar zijn leven en zijn vrijheid op het spel stonden, werd meer dan eens door de waardigheid zijner houding en door de volkomen

---

[1]) Sprats Waarachtig verhaal en appendix; Rechtsvervolgingen tegen Rumbold in de verzameling van staatsgedingen; Burnets Gesch. van zijn tijd I, 633; Aanhangsel tot de geschiedenis van Fox, N°. IV.

[2]) Grey's Verhaal; zijn proces in de verzameling van staatsgedingen; Sprats Waarachtig verhaal.

he rschappij over al zijn geestvermogens lof afgedwongen zelfs van hen, die hem liefde noch achting toedroegen. Doch als krijgsman trof hem, wellicht veel minder door eigen schuld dan door tegenspoeden, de vernederende beschuldiging van lafhartigheid.

Monmouth. In dit opzicht verschilde hij zeer van zijn vriend, den hertog van Monmouth. Vurig en onversaagd op het slagveld, was Monmouth overal elders verwijfd en besluiteloos. Het toeval zijner geboorte, zijn persoonlijke moed en zijn bevallig uiterlijk hadden hem op een standpunt geplaatst, waarvoor hij ten eenenmale ongeschikt was. Nadat hij den val der partij had bijgewoond, waarvan hij in naam het hoofd was, had hij zich naar Holland teruggetrokken. De prins en de prinses van Oranje beschouwden hem nu niet meer als een mededinger. Zij ontvingen hem met de meeste gastvrijheid; want zij hoopten, dat zij door hem goed te behandelen aanspraak zouden verwerven op de dankbaarheid zijns vaders. Zij wisten, dat de vaderlijke liefde nog niet uitgestorven was, dat brieven en geldzendingen in 't geheim van Whitehall naar Monmouths schuilplaats kwamen, en dat Karel degenen, die hem het hof wilden maken door zich ten nadeele van zijn verbannen zoon uit te laten, niet vriendelijk aanzag. De hertog was tot de verwachting aangemoedigd, dat, zoo hij geen nieuwe redenen van misnoegen gaf, hij binnen zeer korten tijd naar zijn geboorteland teruggeroepen en in al zijn hooge waardigheden en kommando's hersteld zou worden. Door zulke verwachtingen opgebeurd, was hij gedurende den afgeloopen winter in den Haag de ziel geweest van alle vermakelijkheden. Hij had zich allergunstigst onderscheiden in een reeks van bals in de prachtige Oranjezaal, waar van alle zijden de schitterendste gewrochten van Jordaens en Honthorst ons tegenblinken [1]). Hij had de hollandsche dames den engelschen contredans geleerd en wederkeerig van haar leeren schaatsen rijden. De prinses had hem bij zijn tochten op het ijs vergezeld; en het figuur, dat zij daar maakte, zwierende op één been en in korter rokken gekleed, dan in den regel door dames gedragen worden, die de welvoeglijkheid zoo streng in acht nemen, had bij de vreemde gezanten eenige verwondering gebaard, en scherts uitgelokt. De sombere ernst, die over het hof van den stadhouder gezweefd had, scheen voor den invloed van den betooverenden Engelschman te zijn geweken. Zelfs de strenge en ernstige Willem placht in goede luim te komen, als zijn schitterende gast naderde [2]).

Monmouth vermeed intusschen al wat op de plaats, vanwaar hij bescherming verwachtte, aanstoot zou hebben kunnen geven. Hij hield zich met de Whigs over het algemeen en volstrekt niet met die heftiggezinde mannen op, die in het misdadigste gedeelte van den Whigschen aanslag gewikkeld waren geweest. Hij werd derhalve door zijn voormalige metgezellen luide beschuldigd van wankelmoedigheid en van ondankbaarheid [3]).

Ferguson. Door geen der ballingen werd deze aanklacht met meer hevigheid

---

[1]) In de verzameling van Pepys is een prent, voorstellende een der destijds door Willem en Maria in de Oranjezaal gegeven bals.

[2]) Avaux Nég. 29 Jan. 1684. Brief van Jakobus aan de prinses van Oranje gedagteekend Januari 1684—5, onder Birchs Uittreksels in het britsch museum.

[3]) Grey's Verhaal; Wade's Bekentenis, Handschriften van Lansdowne, 1152.

en bitterheid geuit dan door Robert Ferguson, den Judas van Drydens hekeldicht. Ferguson was van geboorte een Schot, maar lang in Engeland gevestigd geweest. Zelfs had hij tijdens de restauratie in Kent een leeraarsambt bekleed. Hij was tot presbyteriaan opgeleid geweest, maar de presbyterianen hadden hem uit de gemeente gestooten en hij was een independent geworden. Hij was leeraar aan een akademie geweest, die de independenten hadden opgericht als een mededingster der scholen van Westminster en van Charterhouse; en hij had in bijeenkomsten in Moorfields tot groote vergaderingen gepredikt. Hij had ook eenige godsdienstige tractaten uitgegeven, die in de stoffige bergplaatsen van enkele oude boekerijen nog wel te vinden zullen zijn; doch, hoezeer hij altoos bijbelteksten op de lippen had, zij die geldzaken met hem te regelen hadden, leerden hem al spoedig als een echten zwendelaar kennen.

Eindelijk wendde zijn aandacht zich van het godsdienstige bijna geheel tot de laakbaarste woelingen der staatkunde. Hij behoorde tot de klasse, wier taak het is in onrustige tijden opgewonden partijen diensten te bewijzen, waarvoor eerlijke mannen met afkeer en behoedzame mannen met vrees terugdeinzen, tot de klasse der dweepzieke schurken. Hevig, boosaardig, zonder den minsten eerbied voor waarheid, ongevoelig voor schande, geprikkeld door een onverzadelijke zucht naar vermaardheid, zijn hoogste genot vindende in kuiperijen, in wanorde, in kwaad, enkel om des kwaads wille, arbeidde hij vele jaren achtereen in de duistere lagen der partijzucht. Hij leefde onder paskwilschrijvers en valsche getuigen. Hij was de houder van een geheime kas, waaruit handlangers, te verachtelijk om erkend te worden, hun loon ontvingen, en de bestuurder eener geheime drukpers, van waar dagelijks naamlooze vlugschriften uitgingen. Hij beroemde zich, dat hij schimpdichten tot op het terras van het kasteel van Windsor wist uit te strooijen, ja zelfs, dat hij ze tot onder het koninklijk hoofdkussen wist te brengen. Op deze levensbaan moest hij tot vele kunstgrepen zijn toevlucht nemen, was hij genoodzaakt verscheiden namen aan te nemen, en had hij eenmaal vier verschillende woonplaatsen te gelijk in verschillende gedeelten van Londen. In het roggenhuis-komplot was hij diep verwikkeld geweest. Er bestaat inderdaad grond om te gelooven, dat hij de eerste aanlegger dier bloeddorstige ontwerpen is geweest, die zooveel blaam over de gansche Whigpartij brachten. Toen de samenzwering ontdekt was en zijn bondgenooten in groote verslagenheid verkeerden, nam hij lachende afscheid van hen en zeide hun, dat zij nieuwelingen waren, dat hij aan vlucht, aan wegschuilen en aan vermomming gewoon was, en, zoo lang hij leefde, nooit zou ophouden komplotten te smeden. Hij ontkwam naar het vasteland. Maar het scheen, dat hij zelfs daar niet veilig was. De engelsche gezanten aan vreemde hoven kregen bevel naar hem uit te zien. De fransche regeering loofde een prijs uit van vijfhonderd pistolen aan een iegelijk, die hem zou aanhouden. Ook was het voor hem niet gemakkelijk de aandacht te ontgaan, want zijn platte schotsche tongval, zijn lange magere gestalte, zijn ingevallen kaken, de glans zijner doordringende oogen, waar zijn pruik altoos over nederhing, zijn gelaat met vurige puisten, zijn kromme mismaakte schouders, en zijn gang, door een eigenaardig waggelen van dien van andere menschen

onderscheiden, trokken de opmerkzaamheid tot hem, waar hij zich ook vertoonde. Maar ofschoon men hem, naar het scheen, met bijzondere verbittering vervolgde, werd er evenwel gemompeld, dat die verbittering geveinsd was en de gerechtsbeambten geheime bevelen hadden hem niet te zien. Dat hij wezenlijk tot de bitterste ontevredenen behoorde, valt nauwelijks te betwijfelen. Maar er is veel grond om te gelooven, dat hij voor zijn eigen veiligheid zorgde door zich als verspieder tegen de Whigs uit te geven en der regeering te Whitehall juist zoo veel berichten gaf, als noodig was om het vertrouwen op zijn persoon te onderhouden. Deze onderstelling levert een eenvoudige verklaring op van hetgeen zijn metgezellen onnatuurlijke roekeloosheid en vermetelheid leek. Daar hij zelf buiten gevaar was, stemde hij altijd voor de meest gewelddadige en gevaarlijke gedragslijn, en met zelfvoldoening spotte hij over de kleinmoedigheid van mannen, die de schandelijke voorzorgen, waarop hij zich verliet, niet genomen hebbende, geneigd waren zich tweemaal te bedenken, eer zij het leven, ja wat nog dierbaarder dan het leven is, hun eer aan ééne enkele kans waagden [1]).

Zoodra hij zich in Nederland bevond, begon hij nieuwe ontwerpen tegen de engelsche regeering te smeden en vond hij onder zijn mede-uitgewekenen mannen, die bereid waren naar zijn kwade raadgevingen te luisteren. Monmouth hield zich echter volstandig daar buiten en zonder de hulp van Monmouths overgroote populariteit was het onmogelijk iets uit te richten. Zoo groot echter was het onstuimig ongeduld der ballingen, dat zij naar een anderen aanvoerder omzagen. Zij vaardigden een zending naar een eenzaam toevluchtsoord aan de oevers van het meer van Génève af, waar Edmund Ludlow, eenmaal een der eersten onder de hoofden van het parlements-leger en onder de leden van het hoog gerechtshof, zich gedurende vele jaren voor de wraak der herstelde Stuarts verborgen had. Doch de stroeve oude koningsmoorder weigerde zijn kluis te verlaten. Zijn werk, sprak hij, was afgedaan. Zoo Engeland nog te redden was, dan moest dit door jonger mannen geschieden [2]).

De onverwachte troonsovergang veranderde den stand der zaken geheel en al. Alle hoop, die de verbannen Whigs nog hadden kunnen voeden van in vrede naar hun geboorteland terug te keeren, werd uitgedoofd door den dood van een zorgeloozen en goedaardigen vorst en door de troonsbestijging van een anderen vorst, hardnekkig in alles, voornamelijk in zijn wraakzucht. Ferguson was in zijn element. Van de begaafdheden eens schrijvers en eens staatsmans verstoken, bezat hij in hoogen graad de weinig benijdenswaardige eigenschappen van een verleider. Nu liep hij, met de kwaadwillige bedrijvigheid en vlugheid van een boozen geest, van den eenen balling naar den ander, fluisterde in ieders ooren en stookte in aller harten woeste verbittering en ontembaar verlangen aan.

Hij twijfelde thans niet meer, of het zou hem gelukken Monmouth te verleiden. De toestand van dien ongelukkigen jongen man was geheel veranderd.

[1]) Burnet I; 542. Wood. At: Ox: onder den naam van Owen; Absalom en Achitophel, IIe Deel, Eachard III, 682, 697; Sprats Waarachtig verhaal, *passim*; Gedenkschrift van een afgescheidene; Norths Onderzoek, 399.

[2]) Wade's Bekentenis, Harleysche Handschriften 6845.

Terwijl hij te 's Hage danste en schaatsen reed en dagelijks een oproeping naar Londen verwachte, werd hij door het bericht van het overlijden zijns vaders en der troonsbestijging van zijn oom bijna tot wanhoop gedreven. Gedurende den nacht, die op de ontvangst dier tijdingen volgde, konden degenen, die in zijn nabijheid rustten, duidelijk zijn zuchten en jammerklachten hooren. Hij verliet den Haag den volgenden dag, nadat hij, aan den prins en de prinses van Oranje beiden plechtig beloofd had niets tegen de engelsche regeering te zullen ondernemen en zij hem van gelden ter bestrijding van onmiddellijke behoeften hadden voorzien [1]).

De toekomst was voor Monmouth geenszins bemoedigend. Er bestond geen waarschijnlijkheid, dat hij uit de ballingschap teruggeroepen zou worden. Op het vasteland kon zijn leven niet langer in den glans en in den feestelijken kring van een hof worden doorgebracht. Zijn aanverwanten te 's Hage schijnen hem wezenlijk genegenheid te hebben toegedragen; maar zij konden hem niet langer openlijk beschermen zonder ernstig gevaar voor den bestaanden vrede tusschen Engeland en Holland. Willem opperde een welwillend en welbedacht voorstel. De oorlog, die destijds in Hongarije tusschen den Keizer en de Turken woedde, werd door gansch Europa met bijna even groote belangstelling gadegeslagen, als die, welke de kruisvaarders vijfhonderd jaar vroeger gewekt hadden. Vele dappere gentlemen, protestanten zoowel als roomsch-katholieken streden als vrijwilligers in de gemeene zaak der christenheid. De grins gaf aan Monmouth den raad zich naar het keizerlijk leger te begeven, en beloofde hem, dat, zoo hij dit deed, het hem niet aan middelen zou ontbreken om zóó op te treden, als het een Engelschman van hoogen adel betaamde [2]). Deze raad was voortreffelijk, maar de hertog kon tot geen besluit komen. Hij vertrok naar Brussel, verzeld van Henrietta Wentworth, barones Wentworth van Nettlestede, een jonge dame van hoogen rang en groot vermogen, die hem hartstochtelijk beminde, die hem haar maagdelijke eer en de hoop op een glansrijke echtverbintenis ten offer had gebracht, die hem in zijn ballingschap gevolgd was en die hij voor het oog van God als zijn vrouw beschouwde. Onder den verzachtenden invloed dier vrouwelijke teederheid begon al ras zijn gewond gemoed te heelen. Hij scheen in afzondering en rust het geluk te vinden, en vergeten te hebben, dat hij het sieraad van een schitterend hof en het hoofd van een groote partij geweest was, dat hij legers aangevoerd en naar een troon gedongen had.

Doch men liet hem niet lang met rust. Ferguson wendde al zijn verleidingskunsten aan. Grey, die niet wist, tot wien hij zich wenden zou om een enkel goudstuk te leenen, en die tot iedere, zelfs de wanhopendste onderneming bereid was, beloofde zijn hulp. Er werd geen kunst gespaard, die Monmouth uit zijn schuilplaats zou hebben kunnen lokken. Op de eerste uitnoodigingen, die hij van zijn voormalige bondgenooten ontving, gaf hij ontwijkende antwoorden. Hij verklaarde, dat de moeijelijkheden, die zich tegen een landing in Engeland opdeden, onoverkomelijk waren; hij betuigde, dat hij het openbare leven moede was en verzocht in het ongestoord genot

[1]) Avaux, Nég, 20 & 22 Febr. 1685. Brief van Monmouth aan Jakobus, uit Ringwood.

[2]) Geschiedenis van koning Willem III, 2e uitgave, 1703, I Deel 160.

van zijn nieuw gevonden geluk te worden gelaten. Doch hij was niet gewoon weerstand te bieden aan welberekende en dringende aanzoeken. Men zegt verder, dat hij door denzelfden machtigen invloed, die hem zijn afzondering zoo aangenaam had gemaakt, ook gedrongen werd die afzondering te verlaten. Lady Wentworth wenschte hem koning te zien. Haar inkomsten, haar diamanten, haar crediet werden te zijner beschikking gesteld. Monmouth werd niet in gemoede overtuigd, doch hij had geen zelfstandigheid genoeg om aan zulke verleiding het hoofd te bieden. [1])

Schotsche uitgewekenen.

Door de engelsche ballingen werd hij met blijdschap verwelkomd en eenstemmig als hun opperhoofd erkend. Doch er was een andere afdeeling van uitgewekenen, die niet geneigd was zijn oppermacht te eerbiedigen. Een regeering, zoo slecht als men ze in het zuidelijk gedeelte van ons eiland nimmer gekend heeft, had vele vluchtelingen uit Schotland naar het vasteland gedreven, die te toomeloozer waren in hun godsdienstigen en staatkundigen ijver, naarmate de door hen geleden verdrukking grooter was geweest. Deze mannen waren niet gezind een engelschen aanvoerder te volgen. Zelfs in gebrek en ballingschap, bleven zij hun onhandelbaren nationalen trots bewaren en wilden niet toelaten, dat hun land in hun personen tot een pro-

De graaf van Argyle.

vincie verlaagd werd. Zij hadden een hoofdman uit hun midden, Archibald, negenden graaf van Argyle, die, als hoofd van den grooten stam van Campbell bij de bevolking der Hooglanden onder den trotschen naam van Mac Callum More bekend was. Zijn vader, de markies van Argyle, was het hoofd der schotsche covenanters geweest, had veel tot den val van Karel I bijgedragen, en had naar het oordeel der koningsgezinden die schuld niet vergoed door zijn bereidwilligheid om Karel II den blooten titel van koning en een staatsgevangenis in het paleis van Holyrood te schenken. Na den terugkeer der koninklijke familie werd de markies ter dood gebracht. Zijn markiezaat verviel; doch zijn zoon werd vergund het oude earlschap te erven en hij behoorde nog steeds tot den eersten adel van Schotland. De houding van den graaf was gedurende de twintig jaar, die op de restauratie volgden, naar het hem later voorkwam, van strafwaardige gematigdheid geweest. Hij had bij sommige gelegenheden tegenstand geboden aan het bestuur, dat zijn vaderland teisterde; maar die tegenstand was flauw en angstvallig geweest. Zijn toegevendheid in kerkelijke aangelegenheden had aan strenge presbyterianen ergernis gegeven en hij was er zoo ver af geweest eenige geneigdheid tot verzet te toonen, dat hij, toen de covenanters door vervolging tot opstand gedreven waren, een groote schare zijner volgelingen in het veld had gebracht om de regeering te ondersteunen.

Zoodanig was zijn staatkundige gedragslijn geweest, totdat de hertog van

[1]) Welwoods Gedenkschriften, App. XV; Burnet I, 630. Grey verhaalde een eenigszins verschillende geschiedenis; maar hij deed dit om zijn leven te redden. De spaansche gezant bij het engelsche hof, Don Pedro de Ronquillo spreekt, in een brief, omstreeks dien tijd geschreven aan den gouverneur der Nederlanden, met verachting van monmouth, omdat hij van de grootmoedigheid eener verliefde vrouw leefde en geeft een zeer ongegronde verdenking te kennen, dat des hertogs liefde geheel en al baatzuchtig was. »Hollandose hoy tan falto de medios que ha menester transformarse »en Amor con miledi en vista de la necesidad de poder subsistir." Ronquillo aan Grana, 30 Maart – 9 April 1685.

York, met het gansche koninklijk gezag gewapend, naar Edinburgh kwam. De despotische onderkoning vond al ras, dat hij van Argyle geen doorgaande ondersteuning kon verwachten. Daar het machtigste opperhoofd in het koninkrijk niet te winnen was, werd het noodig geacht hem uit den weg te ruimen. Op gronden, zoo beuzelachtig, dat zij den geest van partijzucht en den geest van haarklooverij zelven tot schande moeten verstrekken, werd hij wegens hoogverraad terechtgesteld, schuldig verklaard en ter dood veroordeeld. De aanhangers der Stuarts hebben later beweerd, dat men nimmer voornemens was geweest dit vonnis ten uitvoer te leggen en het eenig doel der vervolging was geweest hem door schrik tot het afstaan van zijn uitgebreid rechtsgebied in de Hooglanden te dwingen. Of nu Jakobus het plan heeft gehad om, gelijk zijn vijanden vermoedden, moord te plegen, dan wel, gelijk zijn vrienden verzekerden, door bedreiging van moord zijn vijanden iets af te persen, kan nu niet meer worden uitgemaakt. »Ik heb geen kennis van de schotsche wetgeving," zeide Halifax tot koning Karel; »maar dit weet ik, dat wij hier niet eens een hond zouden hangen, op de gronden, waarop mylord Argyle gevonnisd is" [1]).

Argyle ontkwam vermomd naar Engeland en ging van daar naar Friesland over. In dat afgelegen gewest had zijn vader een klein landgoed gekocht, bestemd om in onrustige tijden het toevluchtsoord der familie te zijn. Men verhaalde onder de Schotten, dat deze aankoop gedaan was ten gevolge der voorspellingen van een Celtischen ziener, aan wien geopenbaard was, dat Mac Callum More eens van den alouden zetel van zijn geslacht, te Inverary, verdreven zou worden [2]). Maar het is waarschijnlijk, dat de staatkundige markies veeleer door de teekenen des tijds, dan door de droomgezichten van een of ander profeet, gewaarschuwd was. In Friesland leefde graaf Archibald een tijdlang zoo rustig, dat het niet eens bekend werd, waarheen hij ontvloden was. Van uit zijn schuilplaats onderhield hij een briefwisseling met zijn vrienden in Groot-Brittanje, hij werd in de Whigsche samenzwering ingewijd en beraamde met de hoofden dier samenzwering het ontwerp van een inval in Schotland [3]). Dit ontwerp was na de ontdekking van het roggenhuiskomplot blijven rusten, doch werd na de troonsverandering op nieuw het onderwerp zijner overpeinzingen.

Hij had gedurende zijn verblijf op het vaste land veel dieper nagedacht over godsdienstige vraagpunten, dan in zijn vroegere levensjaren. In één opzicht was de uitwerking dezer overdenkingen voor zijn gemoed verderfelijk geweest. Zijn ingenomenheid met den synodalen vorm van kerkbestuur was nu dweepzucht geworden. Wanneer hij zich herinnerde, hoe lang hij zich naar de eeredienst der staatskerk gevoegd had, werd hij door schaamte en wroeging aangetast en liet dan slechts te veel neiging blijken om zijn afvalligheid weer goed te maken door geweld en onverdraagzaamheid. Hij

[1]) Proces van Argyle in de verzameling van staatsgedingen; Burnet I, 521; Waar en eenvoudig verhaal van de ontdekkingen, in Schotland gemaakt, 1684; De schotsche nevel opgehelderd; Rechtvaardiging van Sir George Mackenzie; Lord Fountainhall's Chronologische aanteekeningen.

[2]) Aanklacht van Robert Smith in het appendix tot Sprats Waarachtig bericht.

[3]) Waar en eenvoudig verhaal van de ontdekkingen in Schotland gemaakt.

vond echter weldra gelegenheid om te bewijzen, dat eerbied en liefde voor een hooger macht hem tevens gesterkt hadden tot de vreeselijkste worstelingen, die de menschelijke natuur op de proef kunnen stellen.

Voor zijn lotgenooten in den tegenspoed was zijn bijstand van het hoogste gewicht. Schoon verbannen en voortvluchtig, was hij evenwel in zeker opzicht nog de machtigste onderdaan van het britsche rijk. In rijkdom stond hij, zelfs vóór zijn veroordeeling, niet slechts bij de groote engelsche edelen, maar zelfs bij enkele rijke esquires van Kent en van Norfolk ten achter. Maar zijn aartsvaderlijk gezag, een gezag, dat door geen rijkdommen verkregen, door geen vonnis ontnomen kon worden, maakte hem waarlijk geducht als aanvoerder van een opstand. In het zuiden kon geen enkele lord eenige zekerheid koesteren, dat, zoo hij het waagde zich tegen de regeering te verzetten, ook slechts zijn eigen boschwachters en jagers hem getrouw zouden blijven. Een graaf van Bedford, een graaf van Devonshire kon zich niet verbinden om tien man in het veld te brengen. Mac Callum More, van geld ontbloot en van zijn grafelijke waardigheid vervallen verklaard, kon, wanneer hij het verkoos, een ernstigen burgeroorlog verwekken. Hij behoefde zich slechts aan de kust van Lorn te vertoonen en binnen weinige dagen zou een geheel leger om hem geschaard zijn. De krijgmacht, die hij bij gunstige omstandigheden in het veld kon brengen, bedroeg vijf duizend strijdbare mannen, aan zijn persoon verkleefd, bedreven in het gebruik van het schild en van het breede schotsche zwaard, onbevreesd om geregelde troepen zelfs op het vlakke veld te ontmoeten, en die wellicht geregelde troepen overtroffen in de eigenschappen, voor de verdediging van woeste, in nevels gehulde en door bruisende stortvloeden gescheurde bergpassen vereischt. Wat zulk een strijdmacht, onder goede leiding, zelfs tegen oudgediende regimenten en bekwame krijgsoversten uitrichten kon, bleek weinige jaren later te Killiecrankie.

Doch hoe krachtig ook de aanspraken van Argyle op het vertrouwen der verbannen Schotten waren, er bestond evenwel onder hen een partij, die hem geen vriendschappelijk gevoel toedroeg en van zijn naam en zijn invloed wenschte partij te trekken zonder hem de minste wezenlijke macht in han-
Sir Patrick Hume. den te geven. Het hoofd van deze partij was een edelman uit de Laaglanden, die, in het whigsche komplot betrokken, met moeite aan de wraak van het hof ontkomen was, Sir Patrick Hume, van Polwarth, in Berwickshire. Er is veel twijfel omtrent zijn rechtschapenheid geopperd, doch zonder voldoende reden. Men moet evenwel erkennen, dat hij door zijn ongeschiktheid zijn zaak niet minder benadeeld heeft dan hij door verraad zou hebben kunnen doen. Hij was even onbekwaam om te leiden als om te volgen, verwaand, twistziek en dwars, een onvermoeide babbelaar, traag in het aanvallen van den vijand, doch vlug in zijn handelingen tegen zijn eigen bondgenooten. Met Hume was een andere schotsche balling van groot aan-
Sir John Cochrane. zien verbonden, die, schoon niet in dezelfde mate, vele van dezelfde gebreken had, Sir John Cochrane, tweede zoon van den graaf van Dundonald.

Fletcher van Saltoun. Een veel hooger naam bezat Andreas Fletcher van Saltoun, een man, die zich door geleerdheid en welsprekendheid, bovendien ook door

moed, onbaatzuchtigheid en vaderlandsliefde onderscheidde, maar die opvliegend en van een onhandelbare inborst was. Even als velen zijner beroemde tijdgenooten, Milton bij voorbeeld, Harrington, Marvel en Sydney, had ook Fletcher, uit hoofde van het verkeerde bestuur van verscheiden opeenvolgende vorsten, een sterken afkeer van de erfelijke monarchie opgevat. Nochtans was hij geen demokraat. Hij was het hoofd van een oud Noormaansch huis en fier op zijn afkomst. Hij was een schitterend redenaar en een bekwaam schrijver en daarbij was hij trotsch op zijn intellectueele meerderheid. In beide zijn eigenschappen, van edelman zoowel als van geleerde, zag hij met minachting op het gemeene volk neder en was hij zoo weinig gezind het eenige politische macht toe te vertrouwen, dat hij het zelfs onbekwaam achtte voor het genot van persoonlijke vrijheid. Het is een merkwaardige omstandigheid, dat deze man, de meest oprechte, de onverschrokkendste en onwrikbaarste republikein van zijn tijd, de ontwerper geweest is van een plan om een aanzienlijk gedeelte der arbeidende klassen in Schotland tot slavernij te vernederen. Hij had in waarheid een treffende overeenkomst met de romeinsche senatoren, die, den naam van koning hatende, de voorrechten van hun stand met onbuigzamen trots tegen de aanmatigingen der menigte verdedigden en hun slaven en slavinnen door middel van blok en geeselroede bestuurden.

Amsterdam was de plaats, waar de voornaamste uitgewekenen, zoo Schotten als Engelschen, bijeenkwamen. Argyle begaf zich uit Friesland, Monmouth uit Brabant derwaarts. Het bleek weldra, dat de vluchtelingen bijna niets gemeen hadden, dan alleen haat tegen Jakobus en een ongeduldig verlangen om uit hun ballingschap naar het vaderland terug te keeren. De Schotten waren naijverig op de Engelschen, de Engelschen van hun kant op de Schotten. De hooge toon, dien Monmouth aansloeg, gaf aanstoot aan Argyle, die, trotsch op zijn ouden adel en op een wettige afstamming van koningen, in geenen deele geneigd was der vrucht eener voorbijgaande en onedele liefde zijn hulp te bieden. Maar de ernstigste van al de twisten, die het kleine getal bannelingen verdeelden, was die, welke tusschen Argyle en een gedeelte zijner eigen volgelingen ontstond. Sommigen der schotsche ballingen verkeerden ten gevolge van lang volgehouden verzet tegen dwingelandij in een kranken toestand van hoofd en hart, die hun den rechtmatigsten en noodzakelijksten dwang ondraaglijk maakte. Zij wisten, dat zij zonder Argyle niets konden uitrichten. Zij hadden behooren te weten, dat, wilden zij niet rechtstreeks in hun verderf loopen, zij alsdan hun leider onbepaald vertrouwen moesten schenken, of wel alle gedachten aan krijgsondernemingen laten varen. De ondervinding heeft voldingend bewezen, dat in den oorlog iedere verrichting, van de grootste tot de kleinste, onder het volstrekt bestuur van één enkel hoofd moet geschieden, en dat iedere ondergeschikte in zijn rang blindelings, met den grootsten ijver, en althans met den schijn van blijmoedigheid bevelen gehoorzamen moet, die hij afkeurt, of waarvan de redenen voor hem worden geheim gehouden. Vertegenwoordigende vergaderingen, openbare beraadslagingen, en alle andere middelen van verzet, waardoor in burgerlijke aangelegenheden regenten verhinderd worden hun macht te misbruiken, zijn in een

Onverstandige handelwijze der schotsche uitgewekenen.

leger niet op hun plaats. Met recht schreef Machiavelli vele der rampen, die Venetië en Florence hadden getroffen, aan den naijver toe, die deze republieken dreef zich in iedere handeling van hun veldheeren te mengen [1]). Het Hollandsch gebruik om afgevaardigden naar een leger te zenden, zonder wier toestemming geen enkele belangrijke beweging gedaan mocht worden, was bijna even verderfelijk. Het is ongetwijfeld in geenen deele zeker, dat een veldheer, wien in de ure des gevaars een dictatoriale macht werd opgedragen, die macht in het uur der zegepraal gewillig zal terug geven; en dit is een der vele overwegingen, die de menschen moeten nopen lang te wachten, alvorens zij het besluit nemen de openbare vrijheid door middel van het zwaard te handhaven. Maar indien zij bepaald hebben de kans van den oorlog te beproeven, dan zullen zij, zoo zij wijs zijn, hun aanvoerder het onbeperkte gezag toevertrouwen, bij gebreke waarvan de oorlog niet wel gevoerd kan worden. Het is mogelijk, dat, als zij hem dat gezag schenken, hij zich als een Cromwell of als een Napoleon zal doen kennen. Maar het is bijna zeker dat, indien zij hem dat gezag onthouden, hun onderneming alsdan zal eindigen gelijk die van Argyle is afgeloopen.

Sommige der schotsche uitgewekenen, verhit door republikeinsche geestdrift en geheel en al ontbloot van de noodige bekwaamheid tot het leiden van groote aangelegenheden, besteedden al hun vlijt en al hun vernuft niet tot het bijeenbrengen van middelen voor den aanval, dien zij op het punt waren tegen een geduchten vijand te richten, maar in het beramen van beperkingen der macht van hun aanvoerder en van waarborgen tegen zijn eerzucht. De aanmatigende domheid, waarmede zij er op stonden een leger te organiseeren, alsof zij met een republiek te doen hadden, zou ongelooflijk zijn, ware zij niet door een uit hun midden rondborstig, ja zelfs met ophef beschreven [2]).

Eindelijk werden alle twisten bijgelegd. Er werd besloten, dat zonder verder verwijl een poging aan de westkust van Schotland gedaan en spoedig door een landing in Engeland gevolgd zou worden.

Voorbereidende schikkingen tot landingen in Engeland en in Schotland.

Argyle zoude, in naam, het bevel in Schotland voeren; doch hij werd onder het toezicht eener commissie gesteld, die zich al de belangrijkste gedeelten van het krijgsbeheer had voorbehouden. Deze commissie was gemachtigd te bepalen, waar de expeditie zou landen, officieren te benoemen, de werving van troepen te besturen, en leeftocht en krijgsbehoeften uit te deelen. Al wat den veldheer overbleef, was de leiding van de bewegingen des legers in het veld, en hem werd de belofte afgedwongen, dat hij zelfs te velde, behalve in geval van verrassing, nooit iets ondernemen zou buiten toestemming van een krijgsraad.

Monmouth zou in Engeland het bevel voeren. Zijn week gemoed had, als gewoonlijk, den indruk van het gezelschap ondergaan, dat hem omgaf. Eergierige hoop, die men uitgedoofd had geacht, herleefde in zijn boezem. Hij herinnerde zich de liefde, waarmede hij steeds door het geringe volk in stad en land begroet was geworden en verwachtte, dat zij thans bij honderd-

[1]) Discorsi sopra la prima Decai di Tito Livio, lib. II, cap. 23.
[2]) Zie Sir Patrick Hume's Verhaal, *passim*.

duizenden zouden opstaan om hem te verwelkomen. Hij herinnerde zich de genegenheid, die de soldaten hem steeds hadden toegedragen en vleide zich, dat zij met gansche regimenten tot hem zouden overgaan. Bemoedigende tijdingen werden hem in rasse opeenvolging uit Londen aangebracht. Hem werd verzekerd, dat de gewelddadigheid, waarmede de verkiezingen tot stand gekomen waren, de natie tot razernij gedreven had, dat de wijsheid der whigsche leiders op den dag der kroning met moeite een bloedige uitbarsting tegengehouden had en dat al de groote lords, die de uitsluitingswet ondersteund hadden, ongeduldig waren om zich bij hem te scharen. Wildman, die gaarne verraad in gelijkenissen predikte, liet hem zeggen, dat de graaf van Richmond, juist tweehonderd jaar te voren, met een handvol menschen in Engeland geland en een paar dagen later op het slagveld van Bosworth met den diadeem gekroond was, die van het hoofd van Richard was genomen. Danvers nam op zich de City in opstand te brengen. De hertog werd in den waan gebracht dat, zoodra hij zijn vaan ontrolde, Bedfordshire, Buckinghamshire, Hampshire, Cheshire naar de wapenen zouden grijpen [1]). Diensvolgens werd hij vurig voor een onderneming, waarvoor hij weinige weken te voren was teruggedeinsd. Zijn landslieden legden hem geen zoo ongerijmde beperkingen op, als die, welke de schotsche uitgewekenen voor hun veldheer bedacht hadden. Al wat van hem gevorderd werd, was de belofte, dat hij den koningstitel niet zou aannemen, alvorens zijn aanspraken aan het oordeel van een vrij parlement onderworpen waren geworden.

Er werd besloten, dat twee Engelschen, Ayloffe en Rumbold, Argyle naar Schotland zouden verzellen, en dat Fletcher met Monmouth naar Engeland zou gaan. Fletcher had van den beginne af slechte verwachtingen van de onderneming gehad; maar zijn ridderlijke geest veroorloofde hem niet zich aan een gevaar te onttrekken, waarnaar zijn vrienden met ongeduld schenen te verlangen. Toen Grey met welgevallen herhaalde wat Wildman van Richmond en Richard gezegd had, maakte de belezen en welberaden Schot de juiste opmerking, dat er een groot verschil was tusschen de vijftiende eeuw en de zeventiende; Richmond was van den bijstand van baronnen verzekerd geweest, die elk een heir van leenmannen in het veld konden brengen; en Richard bezat geen enkel regiment geregelde troepen [2]).

De ballingen slaagden er in, deels uit eigen middelen, deels uit bijdragen van begunstigers in Holland een toereikende som tot bestrijding der kosten van beide expeditiën bijeen te brengen. Zeer weinig werd uit Londen ontvangen. Men had van daar zesduizend p. st. verwacht.

Doch inplaats van geld kwamen er verontschuldigingen van Wildman, die de oogen hadden moeten openen van allen, die niet opzettelijk blind waren. De hertog voorzag in het ontbrekende door het verpanden van zijn eigen juweelen en die van lady Wentworth. Men kocht wapenen, krijgsbehoeften en leeftocht op en verscheiden schepen werden bevracht, die te Amsterdam lagen [3]).

[1]) Grey's Verhaal; Wade's Bekentenis, Harleysche Handschriften, 6874.
[2]) Burnet, I, 631.
[3]) Grey's Verhaal.

John Locke. Het is opmerkenswaardig, dat de beroemdste en de zwaarst verongelijkte der britsche bannelingen zich van alle deelneming aan deze onbezonnen ontwerpen streng onthield. John Locke haatte dwingelandij en vervolging als wijsgeer; maar zijn geest en zijn inborst bewaarden hem voor de heftigheid van een partijman. Hij was in vertrouwden omgang met Shaftesbury geweest en had zich daardoor het misnoegen van het hof berokkend. Locke had zich echter zoo voorzichtig gedragen, dat het blijkbaar weinig gebaat zou hebben, hem zelfs ook voor de onzedelijke en partijdige rechtbanken van dien tijd te brengen. In één punt echter was hij kwetsbaar. Hij was lid van het Christus-kerk-college in de hoogeschool van Oxford. Thans werd besloten den grootsten man, op wien dat college ooit had kunnen roem dragen, er uit te verbannen. Maar dat was niet gemakkelijk. Locke had zich te Oxford onthouden van eenige meening over de politiek van den dag te uiten. Men had hem van verspieders omringd. Doctoren in de theologie en meesters in de kunsten [1]) hadden zich niet geschaamd de laagste van alle diensten te verrichten, de woorden van een ambtgenoot te beluisteren, om ze tot zijn verderf elders over te brengen. In de collegezaal had men het onderhoud opzettelijk op netelige onderwerpen geleid, op de uitsluitingswet en op het karakter van Shaftesbury, maar te vergeefs. Locke liet zich tot geen uitbarsting verleiden en veinsde niet, maar bewaarde een zoo standvastig zwijgen en zooveel gelijkmoedigheid, dat de werktuigen der regeering met wrevel en spijt erkennen moesten, dat geen mensch ooit een zoo volmaakte heerschappij over zijn tong en zijn hartstochten had bezeten. Toen men vond, dat verraad niet baten wilde, werd willekeurig geweld gebezigd. Na vergeefs getracht te hebben Locke tot een misstap te vervoeren, besloot de regeering hem toch te straffen, ook zonder dat hij iets misdreven had. Er kwamen van Whitehall bevelen om hem af te zetten, waaraan door den deken en het kapittel zonder uitstel werd gehoorzaamd.

Locke reisde voor zijn gezondheid op het vasteland, toen hij vernam, dat hij zonder terechtstelling, ja zelfs zonder eenige kennisgeving, van zijn woning en van zijn bestaan beroofd was. De onrechtvaardigheid, waarmede hij behandeld was, zou tot zijn verschooning gestrekt hebben, zoo hij gewelddadige middelen tot herstel gezocht had. Doch hij was niet door persoonlijke wraakzucht te verblinden; hij voorzag niets goeds van de aanslagen dergenen, die te Amsterdam bijeen waren gekomen: en hij begaf zich bedaard naar Utrecht, waar hij, terwijl zijn lotgenooten hun eigen verderf beraamden, zijn beroemden brief schreef over verdraagzaamheid in het godsdienstige [2]).

[1]) Meesters in de vrije kunsten en wetenschappen. De graad van magister is bij de engelsche hoogescholen eerst dan te verkrijgen als men, in den graad van baccalaurens, nog eenige jaren blijft studeeren, en is, meen ik, een vereischte om tot de hoogere universiteits-ambten, (leeraar enz.) benoembaar te zijn. V.

[2]) Le Clerc's Leven van Locke; Lord Kings Leven van Locke; Lood Grenville, Oxford en Locke. Locke moet niet met den wederdooper Nicolaas Look verwisseld worden, wiens naam in Grey's Bekentenis Locke gespeld wordt, en van wien ook in de handschriften van Lansdowne, 1152, en in het verhaal van Buccleuch, in den aanhang tot de verhandeling van den heer Rose, gewaagd wordt. Ik zou het nauwelijks noodig achten deze bemerking te maken, had niet de gelijksoortigheid der twee mannen, naar het schijnt, zelfs een man misleid, die met de geschiedenis van deze tijden zoo goed bekend was als Onslow. Zie zijn aanteekening op Burnet I, 629.

Maatregelen door de regeering genomen, ter verdediging van Schotland.

De engelsche regeering werd bijtijds onderricht, dat er onder de ballingen iets gaande was. Een inval in Engeland schijnt men aanvankelijk niet verwacht te hebben, maar men vreesde, dat Argyle weldra gewapend onder zijn stamgenooten verschijnen zou. Er werd dientengevolge een proclamatie uitgevaardigd, inhoudende dat Schotland in staat van verdediging gesteld zou worden. De landweer kreeg bevel zich gereed te houden. Alle clans (stammen), die den naam van Campbell vijandig waren, werden in beweging gezet. John Murray, markies van Athol, werd tot lord-luitenant van Argyleshire aangesteld en bezette aan het hoofd eener groote schaar volgelingen het kasteel van Inverary. Eenige verdachte personen werden in hechtenis genomen; anderen gedwongen gijzelaars te stellen. Oorlogschepen werden uitgezonden om in den omtrek van het eiland Bute te kruisen, en een gedeelte der krijgsmacht van Ierland naar de kust van Ulster verplaatst [1]).

Onderhoud van Jakobus met de hollandsche gezanten.

Terwijl in Schotland deze voorbereidende maatregelen genomen werden, riep Jakobus Arnold van Citters, die langen tijd als gezant der Vereenigde Provinciën in Engeland gevestigd was geweest, en Everhardus van Dijkvelt, die na den dood van Karel, door de Staten-Generaal met een speciale zending van rouwbeklag en van gelukwensching belast was geworden, in zijn kabinet. De koning zeide, dat hij uit vertrouwbare bronnen bericht ontvangen had van aanslagen, die door zijn verbannen onderdanen in Holland tegen zijn troon beraamd werden. Sommige der ballingen waren keelafsnijders, die slechts door Gods bijzondere voorzienigheid belet waren een vuigen moord te begaan; en onder hen bevond zich de eigenaar der plaats, die voor de slachting was uitgekozen geweest. »Onder alle levende menschen," sprak de koning, »bezit Argyle de grootste macht om mij te schaden, en Holland is de plek, van waar, beter dan van eenige andere, een slag tegen mij gericht kan worden." Citters en Dijkvelt verzekerden zijn majesteit, dat hetgeen hij gezgd had onmiddellijk bericht zou worden aan de regeering, die zij vertegenwoordigden, en gaven hun volkomen vertrouwen te kennen, dat men al het mogelijke zou aanwenden om hem te bevredigen [2]).

Mislukte pogingen om Argyle het uitzeilen te beletten.

De gezanten hadden terecht dat vertrouwen uitgedrukt. Beiden, de prins van Oranje en de Staten-Generaal wenschten destijds zeer, dat de gastvrijheid van hun land niet tot doeleinden misbruikt wierd, waardoor de engelsche regeering zich met reden gekrenkt zou kunnen achten. Jakobus had kort geleden een taal gevoerd, die hoop wekte, dat hij zich niet langer aan het overwicht van Frankrijk zou onderwerpen. Het scheen waarschijnlijk, dat hij in het aangaan van een nauw verbond met de Vereenigde Provinciën en met het Huis van Oostenrijk zou toestemmen. Men verlangde derhalve te 's Hage zeer alles te vermijden wat hem aanstoot kon geven. Het persoonlijk belang van Willem stemde bovendien bij deze gelegenheid volkomen overeen met dat van zijn schoonvader.

Intusschen was het geval van dien aard, dat er snelwerkende en krachtdadige maatregelen vereischt werden en de aard der instellingen van het

[1]) Wodrow, IIIe boek, IXe hoofdstuk, London-Gazette, 11 Mei 1685; Barillon 11—21 Mei.

[2]) Verhandelingen van de Staten-Generaal, 5—15 Mei 1685.

gemeenebest maakte zulke maatregelen bijkans onmogelijk. De Unie van Utrecht, in den wanhopenden strijd eener omwenteling ontworpen om aan de eischen van het oogenblik te voldoen, was nooit in tijden van kalmte met bedaardheid herzien en volmaakt. Elk dezer zeven gewesten, welke die Unie te zaam verbonden had, had bijna alle souvereiniteits-rechten behouden en die rechten tegenover het centraal bestuur stipt gehandhaafd. Evenmin als de bondgenootschappelijke overheden bij machte waren van de provinciale overheden volstrekte gehoorzaamheid te vorderen, evenmin konden deze volstrekte gehoorzaamheid van de stedelijke overheden vergen. Holland alleen bevatte achttien steden, van welke ieder in vele opzichten een onafhankelijke staat was, afkeerig van alle inmenging van buiten. Ontvingen de regenten van zulk een stad uit den Haag eenig bevel, dat hun onaangenaam was, dan voerden zij het in het geheel niet, of slechts flauw en langzaam uit. In sommige stedelijke raden was, wel is waar, de invloed van den prins van Oranje zeer groot. Ongelukkig echter was de plaats, waar de britsche ballingen vergaderd en hun schepen uitgerust waren, het machtige en volkrijke Amsterdam; en de overheden van Amsterdam waren de hoofden der partij, die het bondbestuur en het Huis van Nassau vijandig was. Het bestuur der marine van de Vereenigde Provinciën werd door vijf verschillende admiraliteits-colleges gevoerd. Een dier colleges zetelde te Amsterdam, werd voor een gedeelte door de overheid der stad aangesteld en schijnt geheel van haar geest doortrokken te zijn geweest.

Al de pogingen van het landsbestuur om te doen, wat Jakobus verlangde, werden verijdeld door de uitvluchten der beambten te Amsterdam en door de misslagen van den kolonel Bevil Skelton, die juist in de hoedanigheid van engelsch gezant te 's Hage was aangekomen. Skelton was gedurende de engelsche staatsonlusten in Holland geboren en werd derhalve geacht voor zijn post bijzonder geschikt te zijn [1]); maar hij was, in waarheid, ongeschikt voor deze en voor elke andere diplomatische betrekking. Uitstekende menschenkenners noemden hem den oppervlakkigsten, lichtzinnigsten, hartstochtelijksten, verwaandsten en praatzieksten aller menschen [2]). Hij liet zich niet ernstig gelegen liggen aan de handelingen der uitgewekenen, voordat drie schepen, die tot de expeditie naar Schotland waren uitgerust, de Zuiderzee ongehinderd verlaten hadden, en de wapenen, de ammunitie en de leeftocht ingescheept en de passagiers aan boord waren. In plaats dat hij nu, gelijk zijn plicht was geweest, zich tot de Staten-Generaal wendde, wier zittingen in de buurt zijner eigen woning gehouden werden, zond hij een koerier aan de amsterdamsche overheid met verzoek om de verdachte schepen aan te houden. Zij antwoordden, dat de ingang der Zuiderzee buiten hun rechtsgebied lag en verwezen hem naar het generaliteitsbewind. Dit was kennelijk een bloote uitvlucht; want, ware men aan het stadhuis te Amsterdam ernstig gezind geweest Argyle het uitzeilen te beletten, men zou daarin geen zwarigheden hoegenaamd gevonden hebben. Skelton wendde zich nu tot de Staten-Generaal. Zij toonden zich dadelijk bereid aan zijn

[1]) Dit wordt in zijn geloofsbrieven vermeld, die de dagteekening dragen van 16 Maart, 1684—5.

[2]) Bonrepaux aan Seignelay, 4—14 Februari 1686.

verzoek te voldoen, en vermits het geval dringend was, weken zij van den loop af, dien zij gewoonlijk in de behandeling van zaken volgden. Op denzelfden dag, dat hij zich tot hen had gewend, werd een bevelschrift, geheel overeenkomstig zijn verzoek, opgemaakt en rechtstreeks aan de admiraliteit van Amsterdam gezonden. Maar ten gevolge van onnauwkeurige berichten, die hij ontvangen had, was in dit bevelschrift de plaats, waar de schepen zich bevonden, niet juist aangeduid. Het heette, dat zij voor Texel lagen. Zij lagen in het Vlie. De admiraliteit van Amsterdam zocht in deze vergissing een voorwendsel om niets te doen; en alvorens de vergissing hersteld was, waren de drie schepen uitgezeild [1]).

Vertrek van Argyle uit Holland.

De laatste uren, die Argyle aan de hollandsche kust doorbracht, waren hoogst angstvol. In zijn nabijheid lag een hollandsch oorlogschip, dat met één volle laag in een enkel oogenblik zijn expeditie ten einde gebracht zoude hebben. In den omtrek zijner kleine vloot roeide een boot heen en weder, waarin zich eenige personen met verrekijkers bevonden, die hij voor verspieders aanzag. Doch er werd geen enkele maatregel genomen om hem aan te houden; en in den namiddag van den tweeden Mei stak hij met een gunstigen wind in zee.

De reis was voorspoedig. Op den zesden waren de Orkney-eilanden in het gezicht. Zeer onbedachtzaam ankerde Argyle voor Kirkwall en veroorloofde hij aan twee zijner reisgenooten daar aan wal te gaan. De bisschop gaf bevel hen aan te houden. De uitgewekenen hielden nu een lange en levendige beraadslaging over dit ongeval; want van het begin tot aan het einde van deze onderneming heeft het hun, hoe flauw en besluiteloos hun gedrag overigens mocht wezen, nooit aan moed en volharding ontbroken, wanneer het een woordenstrijd gold. Sommigen waren voor een aanval op Kirkwall. Anderen stelden voor zonder uitstel den tocht naar Argyleshire voort te zetten. Ten laatste liet de graaf eenige heeren vatten, die in de nabijheid der kust van het eiland woonden, en stelde hij den bisschop een uitwisseling der gevangenen voor. De bisschop antwoordde niet, en na drie dagen verloren te hebben, zeilde de vloot heen.

Zijn landing in Schotland.

Dit uitstel was vol gevaar. Het werd te Edinburgh spoedig ruchtbaar, dat het smaldeel der opstandelingen de Orkney-eilanden had aangedaan. Oogenblikkelijk werden er troepen in beweging gesteld. Toen de graaf zijn eigen gewest bereikt had, vond hij, dat er maatregelen genomen waren om hem te weren. Te Dunstaffnage zond hij zijn tweeden zoon Karel aan land om de Campbells te wapen te roepen. Doch Karel keerde met treurige tijdingen terug. De herders en visschers waren inderdaad bereid zich onder de vaan van Mac Callum More te scharen, maar van de hoofden der clans waren sommige in gevangenschap en andere voortvluchtig. De heeren, die zich nog in hun woonplaatsen bevonden, waren der regeering genegen, of zij vreesden zich in beweging te stellen en weigerden zelfs den zoon van hun stamhoofd te zien. Van Dunstaffnage zeilde de kleine

[1]) Avaux Nég. 30 April—10 Mei, 1—11 Mei en 5—15 Mei 1685; Sir Patrick Hume's Verhaal: Brief van de admiraliteit van Amsterdam aan de Staten-Generaal, van 20 Juni 1685. Memorie van Skelton, aan de Staten-Generaal ingediend den 10 Mei 1685.

vloot naar Campbelltown, nabij het zuidelijk uiteinde van het schiereiland Kintyre. Hier gaf de graaf een manifest uit, in Holland onder toezicht van het comité opgemaakt door James Stewart, een schotsch advokaat, wiens pen weinig maanden later voor gansch andere einden aangewend werd. In dit stuk werden in bewoordingen, zoo sterk, dat ze hier en daar aan platte taal grensden, vele wezenlijke en sommige ingebeelde grieven ontwikkeld. Er werd op gezinspeeld, dat de overleden koning door vergift om het leven zou zijn gekomen. De algeheele verdrukking niet slechts van het papisme, maar ook der prelatuur, die de bitterste wortel en spruit van het papisme genoemd werd, verklaarde men voor een der hoofdoogmerken van de expeditie; en alle goede Schotten werden vermaand moedig te strijden voor de zaak van hun vaderland en van hun God.

Hoe ijverig Argyle ook ware voor hetgeen hij als de zuivere godsdienst beschouwde, hij aarzelde echter niet om een half papistisch, half heidensch gebruik na te komen. Het mystieke kruis van taxushout, in brand gestoken en vervolgens in het bloed eener geit gebluscht, werd rondgezonden ter oproeping van alle Campbells van den leeftijd van zestien tot zestig jaren. De landengte van Tarbet werd als verzamelplaats aangewezen. De schare, die zich daar bijeen vond, schoon inderdaad klein in vergelijking met hetgeen zij geweest zou zijn, waren niet de kracht en de moed van den clan gebroken geweest, was evenwel nog te vreezen. De gansche verzamelde macht beliep ongeveer achttienhonderd man. Argyle deelde zijn bergbewoners in drie regimenten in en ging over tot het aanstellen van officieren.

Geschillen tusschen Argyle en de overige hoofden der expeditie.

De oneenigheden, die in Holland waren aangevangen, hadden, zoolang de expeditie duurde, geen oogenblik opgehouden, doch te Tarbet werden zij heviger dan ooit. Het comité wilde zich zelfs in des graven patriarchale heerschappij over de Campbells mengen en hem niet veroorloven den militairen rang zijner bloedverwanten op eigen gezag te regelen. Terwijl deze strijdzuchtige bemoeiallen hem zijn macht over de hooglanden trachtten te ontwringen, onderhielden zij een eigen briefwisseling met de laaglanden; zij ontvingen en verzonden brieven, die den generaal in naam nimmer medegedeeld werden. Hume en zijn bondgenooten hadden zich het oppertoezicht over den krijgsvoorraad voorbehouden en behandelden dit belangrijk gedeelte der krijgsadministratie met een nalatigheid, die nauw aan oneerlijkheid grensde; zij lieten toe, dat de wapens werden bedorven; zij verspilden de levensmiddelen en maakten goede sier in een tijd, toen zij aan al hun ondergeschikten het voorbeeld van onthouding hadden behooren te geven.

De groote vraag was, of de hooglanden dan wel de laaglanden het oorlogstooneel zouden zijn. Des graven eerste oogmerk was zijn heerschappij over zijn eigen gebied te herstellen, de vijandige clans te verdrijven, die men uit Perthshire naar Argyleshire had doen overgaan, en den alouden zetel van zijn geslacht te Inverary in bezit te nemen. Hij kon dan hopen vier of vijfduizend claymores [1]) te zijner beschikking te zullen hebben. Met deze macht zou hij die wilde landstreek tegen de gansche macht van het koninkrijk

[1]) Aldus heetten de breede slagzwaarden der Bergschotten.

Schotland hebben kunnen verdedigen en zich aldus van een voortreffelijke basis voor aanvallende operatiën verzekerd hebben. Dit schijnt de verstandigste gedragslijn te zijn geweest, die hij kiezen kon. Rumbold, die in een voortreffelijke krijgsmansschool gevormd was en, als Engelschman, geacht mocht worden een onbevooroordeeld scheidsman tusschen de schotsche partijen te zijn, deed al wat in zijn vermogen was om den graaf te ondersteunen. Maar Hume en Cochrane waren volstrekt onhandelbaar. Hun naijver tegen Argyle was in waarheid grooter dan hun wensch, dat de onderneming mocht slagen. Zij zagen, dat hij tusschen zijn eigen bergen en meren en aan het hoofd van een leger, dat voornamelijk uit zijn eigen stamgenooten zou bestaan, hun tegenstand volkomen zou kunnen onderdrukken en het onverkort gezag van een veldheer uitoefenen. Zij mompelden, dat de laaglanders de eenige waren, wien de goede zaak ter harte ging, en dat de Campbells niet voor de vrijheid of voor de kerk Gods, maar enkel voor Mac Callum More de wapenen opvatten. Cochrane verklaarde, dat hij naar Ayrshire zou gaan, al moest hij er alleen en slechts met een hooivork gewapend henen trekken. Argyle stond na lang tegenstreven en tegen beter weten aan toe zijn klein leger te verdeelen. Hij bleef met Rumbold in de hooglanden. Cochrane en Hume waren aan het hoofd der strijdmacht, die afzeilde om den inval in de laaglanden te doen.

Ayrshire was het doel van Cochrane's tocht, doch de kust van dat graafschap werd door engelsche fregatten bewaakt, en de avonturiers waren genoodzaakt de monding van de Clyde opwaarts tot Greenock te zeilen, destijds een klein visschersdorp, uit een enkele rij van stroohutten bestaande, thans een groote en bloeijende haven, waar de tolrechten meer dan vijfmaal het geheele inkomen bedragen, dat de Stuarts van het koninkrijk Schotland trokken. Te Greenock lagen landweertroepen, maar Cochrane, die gebrek aan leeftocht vreesde, had stellig besloten te landen. Hume maakte tegenwerpingen; Cochrane was onverzettelijk en beval een officier, Elphinstone genaamd, twintig man in een boot naar den oever te voeren. Intusschen was de twistzieke geest der aanvoerders tot alle rangen doorgedrongen. Elphinstone antwoordde, dat hij alleen aan redelijke bevelen gehoorzaamheid verschuldigd was, dat hij dit bevel voor onredelijk hield, in één woord, dat hij niet gaan wilde. De majoor Fullarton, een dapper man, door alle partijen hoog geacht, doch bijzonder verkleefd aan Argyle, bood zich aan om met slechts twaalf man te landen, en deed zulks, ondanks het geweervuur van de kust. Er volgde een lichte schermutseling. De militie trok terug. Cochrane rukte Greenock binnen en verschafte zich een voorraad van meel, maar vond het volk niet geneigd tot opstand.

Openbare stemming in Schotland.

De openbare meening in Schotland was inderdaad niet zoo, als de ballingen, misleid door de begoocheling, die ten allen tijde aan ballingen is eigen geweest, zich die hadden voorgesteld. Wel was de regeering hatelijk en werd ze ook gehaat; maar de misnoegden waren in partijen verdeeld, onderling bijna even vijandig, als zij het tegen hun bestuurders waren; ook begeerde geen van deze partijen zich bij de opstandelingen aan te sluiten. Velen dachten, dat de opstand niet de minste kans van slagen had. De moed van velen was door langdurige en wreedaardige verdrukking ter dege

gefnuikt. 't Is waar, er bestond een klasse van geestdrijvers, die weinig gewoon waren kansen te berekenen en door de verdrukking niet tot onderwerping, maar tot razernij waren gebracht; doch deze mannen zagen weinig onderscheid tusschen Argyle en Jakobus. Hun woede was tot zulk een hoogte geklommen, dat wat ieder ander gloeijenden ijver genoemd zoude hebben, hun toescheen Laodiceesche lauwheid te zijn. Het vroegere leven van den graaf was besmet geweest met hetgeen zij als de schandelijkste afvalligheid beschouwden. Dezelfde hooglanders, die hij nu opriep om het prelaatschap te verdelgen, had hij weinige jaren te voren opgeroepen om het te verdedigen. En waren dan slaven, die niets van godsdienst wisten en er zich niets aan gelegen lieten liggen, die bereid waren voor het synodaal bestuur, voor het episcopaat, voor het pausdom te strijden, juist zoo als Mac Callum More het hun beval, waren dat geschikte bondgenooten voor het volk Gods? Het manifest, hoe onbetamelijk en onverdraagzaam de toon ook was, was naar het oordeel dezer dwepers lafhartig en wereldsch. Een regeling van zaken, zoo als Argyle die bepaald zou hebben, zoo als die later door een machtiger en gelukkiger bevrijder gemaakt werd, scheen hun geen worsteling waard. Zij begeerden niet slechts gewetensvrijheid voor zich zelve, maar volstrekte heerschappij over het geweten van anderen; niet alleen de presbyteriaansche leer, instellingen en eeredienst, maar het covenant in zijn uiterste strengheid. Niets kon hen bevredigen, dan dat ieder doel, waarvoor de burgerlijke maatschappij bestaat, aan het overwicht van een theologisch stelsel werd onderworpen. Hij, die van oordeel was, dat geen vorm van kerkbestuur een verzaking der christelijke liefde waard was, die eerbied had voor het gevoelen van anderen en verdraagzaamheid toonde, was in hun taal weifelende tusschen Jehovah en Baäl. Hij, die handelingen afkeurde als de moord van den kardinaal Beatoun en van den aartsbisschop Sharpe, verviel in dezelfde zonde, die Saul het koningschap over Israël gekost had. Al de regelen, waardoor onder beschaafde en christelijke natiën de verschrikkingen des oorlogs gelenigd worden, waren gruwelen voor het aangezicht des Heeren. Er mocht geen kwartier gegeven noch genomen worden. Een Maleijer, die, van opiumwoede bevangen, alles neerstoot wat hij ontmoet, een dolle hond, door een hoop menschen vervolgd, ziedaar de voorbeelden, die door Christenen in hun rechtmatige zelfverdediging gevolgd moesten worden. Voor redenen, die het gedrag van staatsmannen en veldheeren moeten regelen, waren de gemoederen dezer ijveraars volstrekt ontoegankelijk. Zoodra iemand het waagde zulke redenen te opperen, bewees dit genoeg, dat hij niet tot de geloovigen behoorde. Wanneer de zegen Gods ontbrak, zouden listige staatslieden, oudgediende krijgsoversten, kisten met wapens uit Holland, of regimenten van niet wedergeboren Celten uit de bergen van Lorn weinig uitrichten. Was daarentegen de tijd des Heeren werkelijk daar, dan kon hij nog, als van ouds, zoowel de dwaze dingen dezer wereld als de wijze te niet doen en even goed redden door velen als door weinigen; de breede slagzwaarden van Athol en de bajonetten van Claverhouse konden overwonnen worden door wapens, even onbeduidend als de slingers van David, of het aarden vat van Gideon was geweest [1]).

[1]) Mocht iemand geneigd zijn te vermoeden, dat ik de ongerijmde denkwijze en de

Nadat Cochrane het onmogelijk bevonden had de bevolking ten zuiden van de Clyde in beweging te brengen, voegde hij zich weder bij Argyle, die op het eiland Bute was. De graaf stelde nu opnieuw voor een poging tot het innemen van Inverary aan te wenden. Opnieuw ontmoette hij hardnekkigen tegenstand. De zeelieden kozen partij voor Hume en Cochrane. De hooglanders waren aan de bevelen van hun stamhoofd onbepaald gehoorzaam. Er was reden om te duchten, dat de twee partijen handgemeen zouden worden en de vrees voor zulk een ramp noopte den raad tot eenige toegeeflijkheid. Het kasteel van Ealan Ghierig, aan de monding van Loch Riddan gelegen, werd tot hoofdwapenplaats gekozen. De krijgsvoorraad werd daar ontscheept. Het smaldeel werd dicht onder den wal voor anker gebracht op een plaats, waar het beschermd was door rotsen en ondiepten, die, naar men dacht, een fregat den toegang wel zouden beletten. Er werden buitenwerken aangelegd en een batterij opgeworpen, met eenige lichte kanonnen beplant, die uit de schepen genomen waren. Het bevel over het fort werd zeer onverstandig aan Elphinstone opgedragen, die zich reeds veel meer geneigd betoond had met zijn aanvoerders te redetwisten dan den vijand te bestrijden.

En nu werd er oogenschijnlijk eenige uren lang kracht ontwikkeld. Rumbold nam het kasteel van Ardkinglass. De graaf schermutselde met vrucht tegen de troepen van Athol en was op het punt om naar Inverary voort te rukken, toen verontrustende tijdingen van de schepen en van de partijen in de commissie hem noodzaakten terug te keeren. De fregatten des konings waren nader bij Ealan Ghierig gekomen dan mogelijk geacht was. De edellieden uit het laagland weigerden bepaald dieper de hooglanden binnen te rukken. Argyle spoedde naar Ealan Ghierig terug. Daar stelde hij voor een aanval op de fregatten te doen. Zijn schepen waren, wel is waar, voor zulk een strijd slecht berekend, doch zij zouden door een flotille van dertig groote visschersbooten, allen goed bemand met gewapende hooglanders, ondersteund worden. Het comité weigerde naar dit plan te luisteren en wist het volkomen te verijdelen door een muiterij onder de zeelieden te verwekken.

Nu was alles verwarring en moedeloosheid. Het comité had zoo slecht met de mondbehoeften omgegaan, dat er voor de troepen geen leeftocht meer overig was. De hooglanders deserteerden diensvolgens bij honderden, en de graaf, ter neder gedrukt door hartzeer over zijn tegenspoed, gaf aan den aandrang dergenen toe, die steeds bleven verlangen, dat hij naar de laaglanden zou marcheeren.

Het kleine leger spoedde zich dus naar den oever van Loch Long, trok dienzelfden nacht in booten over dien inham en landde in Dumbartonshire. Den volgenden morgen werd hun daar de tijding gebracht, dat de fregatten zich met geweld den weg gebaand hadden, al de schepen van den graaf genomen waren en Elphinstone zonder slag of stoot uit Ealan Ghierig gevlucht was, het kasteel en den voorraad aan den vijand overlatende.

Er bleef nu niets anders over dan onder de ongunstigste omstandigheden in het laagland te vallen. Argyle besloot een stouten marsch op Glasgow te

---

woestheid dezer lieden overdreven heb, ik zou hem raden twee boeken te lezen, die hem zullen overtuigen, dat ik hun beeld veeleer verzacht dan te sterk gekleurd heb: »Het losgelaten ree", en »Tafereel van de worstelingen der getrouwen.

doen. Doch zoodra dat besluit was aangekondigd, werden dezelfde mannen, die tot op dat oogenblik hem onophoudelijk gedrongen hadden zich naar de laaglanden te spoeden, door schrik bevangen; zij hadden bezwaren, maakten allerlei bedenkingen, en toen dat alles niet kon baten, beraamden zij het plan zich van de booten meester te maken, waarmede zij op de vlucht wilden gaan, hun generaal en diens clanslieden achterlatende, om zonder hun hulp te overwinnen of te sterven. Dit plan mislukte; en de lafaards, die het ontworpen hadden, waren genoodzaakt met moediger mannen de gevaren der laatste kans te wagen.

Gedurende den marsch door de landstreek, die tusschen Loch Long en Loch Lomond ligt, werden de opstandelingen voortdurend door afdeelingen van de landweer aangevallen. Er hadden eenige schermutselingen plaats, waarin de graaf de overhand behield; maar de benden, die hij afweerde, weken achterwaarts voor hem uit, verbreidden de tijding van zijn komst, en spoedig, nadat hij de rivier de Leven had overschreden, vond hij een sterke schaar geregelde en ongeregelde troepen bereid om hem te bestrijden.

Hij was van oordeel slag te leveren. Ayloffe was van hetzelfde gevoelen. Hume daarentegen verklaarde, dat het razernij zou wezen den vijand aan te vallen. Hij zag een regiment in scharlaken uniform. Daar achter konden er meer staan. Zulk een macht aan te vallen was een wissen dood te gemoet gaan. 't Best was zich tot aan den nacht stil te houden en zich alsdan ongemerkt uit de voeten te maken.

Er volgde een heftige woordenwisseling, die niet dan met moeite door de bemiddeling van Rumbold werd bijgelegd. Het was nu avond. De vijandelijke drommen legerden op kleinen afstand van elkander. De graaf besloot een nachtelijken overval voor te stellen, doch werd op nieuw overstemd.

Verstrooijing van Argyle's strijdmacht.

Vermits het uitgemaakt was, dat men niet vechten zou, bleef er niets over dan den maatregel te nemen, die door Hume was voorgeslagen. Er bestond mogelijkheid, dat de graaf, wanneer men heimelijk opbrak en den ganschen nacht over de heide en door moerassen voortspoedde, vele mijlen op den vijand winnen en Glasgow zonder verdere hindernissen bereiken zou. Men liet de wachtvuren branden en de marsch begon. Nu volgde snel de eene ramp op de andere. De gidsen dwaalden van het voetpad door de veenen af en voerden het leger op moerassigen grond. Militaire orde kon bij ongedisciplineerde en ontmoedigde soldaten onder een pikdonkeren hemel en op verraderlijken, ongelijken grond niet gehandhaafd worden. Schrik op schrik verbreidde zich in de gebroken gelederen. Bij al wat men zag of hoorde dacht men, dat de vervolgers naderden. Sommige der officieren werkten mede om den angst te vergrooten, dien het hun plicht geweest was te bedaren. Het leger was een verwarde menigte geworden en die menigte smolt spoedig ineen. Talrijke hoopen vluchtten onder bescherming van den donker. Rumbold en eenige andere dappere mannen, die door geenerlei gevaar te ontmoedigen waren, geraakten van den weg en waren buiten staat het hoofdkorps weder in te halen. Toen de dag aanbrak bevonden zich slechts vijf honderd afgematte en moedelooze vluchtelingen te Kilpatrick bijeen.

Aan het voortzetten van den oorlog viel niet meer te denken en het liet

zich aanzien, dat de hoofden der expeditie moeite genoeg zouden hebben het leven te redden. Zij vluchtten in verschillende richtingen. Hume bereikte veilig het vaste land. Cochrane werd gevat en naar Londen opgezonden. Argyle hoopte een veilige schuilplaats te vinden onder het dak van een zijner oude dienaren, die nabij Kilpatrick woonde; maar deze hoop werd teleurgesteld en hij zag zich gedwongen de Clyde over te gaan. Hij kleedde zich in boerendracht en gaf zich voor den gids van majoor Fullarton uit, wiens onverschrokken trouw tegen alle gevaren bestand was. De vrienden reisden te zamen door Renfrewshire tot Inchinnan. De zwarte Cart en de witte Cart, twee stroomen, die thans door welvarende steden vloeijen en de raderen van vele fabrieken in beweging brengen, doch wier kalme loop toen enkel moerassen en schapenweiden doorsneed, vloeijen daar ter plaatse samen, alvorens zij zich met de Clyde vereenigen. De eenige doorwaadbare plaats, waar de reizigers konden overtrekken, werd door een troep landweer bewaakt. Er werden eenige vragen gedaan. Fullarton trachtte den argwaan op zich zelven te leiden met het doel, dat zijn metgezel onopgemerkt ontkomen mocht. Maar de ondervragers twijfelden in gemoede, of de gids wel de onbeschaafde boer was, waarvoor hij zich uitgaf. Zij grepen hem. Hij rukte zich los en sprong in het water, doch werd oogenblikkelijk vervolgd. Hij verdedigde zich gedurende eenigen tijd tegen vijf aanvallers. Maar hij had geen andere wapenen dan zijn zakpistolen, en deze waren ten gevolge van den sprong in het water zoo nat geworden, dat zij niet wilden afgaan. Hij werd met een breed slagzwaard ter aarde geveld en in hechtenis genomen.

Gevangenneming van Argyle.

Hij maakte zich als den graaf van Argyle bekend, vermoedelijk in de hoop, dat zijn groote naam het ontzag en het medelijden zoude opwekken van hen, die hem gegrepen hadden. En inderdaad zij waren zeer getroffen; want zij waren eenvoudige Schotten van geringen stand, en, schoon zij de wapenen voor de kroon droegen, was het toch waarschijnlijk, dat zij de calvinistische kerkregeling en eeredienst bij voorkeur toegedaan en gewoon waren hun gevangene te vereeren als het hoofd van een doorluchtig huis en als een der kampioenen van de protestantsche godsdienst. Doch, hoezeer zij blijkbaar getroffen waren en sommigen hunner zelfs tranen stortten, zij waren niet geneigd een groote belooning prijs te geven en zich aan de wraak eener onverzoenlijke regeering bloot te stellen. Zij brachten derhalve hun gevangene naar Renfrew. De man, die bij Argyle's inhechtenisneming de hoofdrol speelde, was Riddell genaamd. Om deze reden werd het gansche geslacht der Riddells, gedurende meer dan een eeuw, door den grooten stam der Campbells verfoeid. 't Heugt nog enkele menschen, dat een Riddell, wanneer hij een jaarmarkt in Argyleshire bezocht, verplicht was een valschen naam aan te nemen.

En nu begon het schoonste gedeelte van Argyle's levensbaan. Zijn onderneming had hem dusverre niets dan verwijten en spot berokkend. De groote fout, die hij begaan had, was, dat hij niet volstandig had geweigerd den naam zonder de macht van een veldheer aan te nemen. Ware hij rustig op zijn schuilplaats in Friesland gebleven, hij zou na weinig jaren met eere naar zijn land zijn teruggeroepen en een der voornaamste sieraden en steunpilaren van het grondwettig koningschap geworden zijn. Had hij zijn expeditie vol-

gens zijn eigen inzichten bestuurd en geen andere begeleiders medegenomen, dan dezulken, die bereid waren al zijn bevelen blindelings te gehoorzamen, hij zou wellicht iets groots hebben tot stand gebracht. Want wat hem als aanvoerder heeft ontbroken schijnt moed, voortvarendheid noch bekwaamheid, maar alleen gezag te zijn geweest. Hij had behooren te weten, dat dit gemis het noodlottigste van allen is. Er hebben legers gezegepraald onder leiders, die geen bijzonder uitstekende hoedanigheden bezaten, maar welk leger, door een troep redetwisters aangevoerd, heeft ooit nederlaag en smaad kunnen ontgaan?

De groote rampspoed, die Argyle had getroffen, had dit voordeel, dat die hem in de gelegenheid stelde op onmiskenbare wijze te toonen wat voor een man hij was. Van den dag af, dat hij Friesland had verlaten, tot op dien, toen zijn geleiders te Kilpatrick uiteen gingen, was hij nooit vrij geweest in zijn handelingen. Hij had de verantwoordelijkheid gedragen van een lange reeks maatregelen, die zijn oordeel afkeurde. Thans stond hij eindelijk alleen. Gevangenschap had hem de edelste soort van vrijheid hergeven om zich in al zijn woorden en daden naar zijn eigen gevoel van recht en van betamelijkheid te gedragen. Eensklaps was hij als iemand, die door nieuwe wijsheid en deugd bezield wordt. Zijn geest scheen meer kracht en zelfstandigheid te hebben verkregen, zijn zedelijke geaardheid verhevener en zachter tevens te zijn geworden. De overmoed der overwinnaars spaarde niets, dat het gevoel van een man, die trotsch was op zijn ouden adel en een patriarchale heerschappij op de proef kon stellen. De gevangene werd in triumf door Edinburgh gesleept. Hij ging te voet, blootshoofds de gansche lengte der statige straat door, die, door donkere en reusachtige steenmassa's overschaduwd, van het paleis van Holyrood naar het kasteel loopt. De scherprechter ging voor hem uit, het afgrijselijk werktuig dragende, dat op het bloedtooneel tot het vierendeelen gebezigd werd. De overwinnende partij had niet vergeten, dat de vader van Argyle voor vijf-en dertig jaar aan het hoofd der partij had gestaan, die Montrose ter dood had gebracht. Reeds vóór die gebeurtenis waren de Huizen van Graham en van Campbell elkander niet genegen geweest en sedert hadden zij steeds in doodelijke vijandschap verkeerd. Er werd gezorgd, dat de gevangene door dezelfde poort en langs dezelfde straten geleid werd, door welke Montrose hetzelfde lot te gemoet was gegaan. De troepen, die den optocht bijwoonden, werden onder bevel van Claverhouse gesteld, den grimmigsten en strengsten uit het geslacht der Grahams. Toen de graaf het kasteel bereikt had, werden zijn voeten in ketenen geklonken en hem aangezegd, dat hij nog maar weinig dagen te leven had. Men had besloten hem niet voor zijn jongste overtreding te recht te stellen, maar hem ter dood te brengen krachtens het vonnis, dat verscheiden jaren te voren tegen hem was uitgesproken, een vonnis, zoo afschuwelijk onrechtvaardig, dat zelfs de kruipendste en hardvochtigste rechtsgeleerden van dien slechten tijd er niet zonder schaamte van konden spreken.

Doch de smadelijke optocht door de Hoogstraat had, evenmin als de verwachting van een spoedigen dood, het vermogen om de kalmte en eerbiedwekkende gelatenheid van Argyle te verstoren. Zijn standvastigheid zou op een nog sterker proef gesteld worden. Een stuk met vraagpunten werd hem

op bevel van den geheimen raad voorgelegd. Hij antwoordde op de vragen, die hij zonder gevaar voor zijn vrienden kon beantwoorden, en weigerde meer te zeggen. Hem werd medegedeeld dat, zoo hij geen volledige antwoorden gaf, hij op de pijnbank gebracht zou worden. Jakobus, wien het ongetwijfeld leed deed, dat hij zijn oogen niet kon vergasten aan het schouwspel om Argyle in de dwanglaarzen te zien, zond stellige bevelen naar Edinburgh, dat niets moest worden nagelaten om den verrader een bezwarend getuigenis te ontwringen tegen allen, die in het verraad betrokken waren geweest. Doch alle bedreigingen waren vergeefsch. Met de vreeselijkste martelingen en den dood voor oogen dacht Mac Callum More minder aan zich zelven dan aan zijn arme clanslieden. »Ik was heden bezig," schreef hij uit zijn cel, »voor hen te spreken en ik had eenige hoop. Maar dezen avond kwamen bevelen aan, dat ik maandag of dingsdag sterven moet, en men wil mij op de pijnbank brengen, indien ik niet onder eede op alle vragen antwoord. Doch ik hoop, dat God mij zal sterken."

De pijnbank werd niet in werking gesteld. Wellicht had de hooghartigheid van het slachtoffer de overwinnaars tot ongewoon medelijden gestemd. Hij zelf maakte de opmerking, dat zij in den beginne zeer hard tegen hem geweest waren, maar hem weldra met achting en goedheid begonnen te behandelen. God, zeide hij, had hun harten geroerd. Het is zeker, dat hij geen enkelen zijner vrienden heeft opgeofferd, zelfs niet om zich voor de uiterste wreedheid zijner vijanden te vrijwaren. Op den laatsten morgen zijns levens schreef hij deze woorden: »Ik heb niemand tot zijn schade genoemd. Ik dank God, dat hij mij zoo wonderbaar gesterkt heeft."

Hij stelde zijn eigen grafschrift op, een kort gedicht, vol geest en beteekenis, eenvoudig en krachtig van stijl en niet onbevallig van versbouw. In dit kleine stuk klaagde hij, dat, schoon zijn vijanden herhaaldelijk zijn dood besloten hadden, zijn vrienden evenwel nog wreeder waren geweest. Een verklaring van deze uitdrukking bevindt zich in een brief, dien hij aan een in Holland woonachtige dame richtte. Zij had hem een groote som gelds voor zijn onderneming verstrekt en hij meende haar een volledige uiteenzetting der oorzaken van zijn tegenspoed verschuldigd te zijn. Hij sprak zijn tochtgenooten vrij van verraad, maar beschreef hun dwaasheid, hun onwetendheid en hun partijzuchtige verkeerdheid in woorden, die hun eigen getuigenis later bewezen heeft, dat ruimschoots verdiend waren. Later twijfelde hij, of hij zich niet van strenger taal bediend had, dan een stervend christen betaamde en verzocht op een afzonderlijk blad zijn vriendin datgene te onderdrukken, wat hij van deze mannen gezegd had. »Dit alleen moet ik erkennen," voegde hij er zachtmoedig bij: »zij waren niet te leiden."

Zijn weinige overige uren werden grootendeels in aandachtsoefeningen en liefdevollen omgang met eenige leden zijner familie doorgebracht. Hij toonde geen berouw over zijn laatste onderneming, maar betreurde met groote aandoening zijn vroegere inschikkelijkheid voor de wenschen der regeering in geestelijke aangelegenheden. Terecht, sprak hij, was hij gestraft geworden. Iemand, die zoolang zich aan lafhartigheid en geveinsdheid schuldig had gemaakt, was niet waardig het werktuig der redding van kerk en staat te worden. Doch de zaak, herhaalde hij dikwerf, was Gods zaak en

zou gewis zegevieren. »Ik matig mij niet aan," zeide hij, »een profeet te zijn. Maar ik koester de innige overtuiging, dat de verlossing zeer plotseling komen zal." Het is niet bevreemdend, dat sommige ijverige presbyterianen deze woorden in het hart bewaarden en ze in later tijd aan goddelijke ingeving toeschreven.

Godsdienstig geloof en vertrouwen, verbonden met natuurlijke onverschrokkenheid en gelijkmoedigheid, hadden zijn geest zooveel kalmte geschonken, dat hij, op denzelfden dag, dat hij sterven zou, met smaak het middagmaal hield, aan tafel met opgeruimdheid sprak en daarna ter rust ging, zoo als hij gewoonlijk deed, ten einde naar geest en lichaam in het bezit van al zijn kracht te zijn, als hij het schavot besteeg. Omstreeks dit oogenblik kwam een der lords van den raad, vermoedelijk als presbyteriaan opgevoed en door baatzucht verleid om mede te werken tot het verdrukken der kerk, waarvan hij eenmaal lid was geweest, met een boodschap van zijn ambtsbroeders naar het kasteel en verlangde bij den graaf te worden toegelaten. Hem werd geantwoord, dat de graaf sliep. De geheimraad hield dit voor een uitvlucht en volhardde bij zijn verlangen. De deur werd zachtjes geopend en daar lag Argyle te bed, den rustigen slaap der onschuldige kindsheid slapende. Het geweten van den afvallige overmande hem. Met een gefolterd hart keerde hij zich om, liep het kasteel uit en zocht zijn toevlucht in het huis eener dame van zijn familie, die dicht in den omtrek woonde. Daar wierp hij zich op een zetel en gaf zich over aan een wanhopend gevoel van wroeging en schaamte. Zijn nabestaande, verschrikt door zijn blikken en zijn angstige zuchten, dacht dat hij plotseling ongesteld was geworden en verzocht hem een beker wijn te drinken. »Neen! neen!" riep hij uit, »dat kan mij niet baten." Zij smeekte hem haar te zeggen wat hem zoo zeer ontroerd had. »Ik ben," sprak hij, »in Argyle's gevangenis geweest. Ik heb hem gezien, hoe hij, in het gezicht der eeuwigheid zoo vreedzaam sluimerde, als ooit iemand gedaan heeft. Maar wat mij betreft....."

Inmiddels was de graaf van zijn legerstede opgestaan en had hij zich voorbereid tot hetgeen hij nog te verduren had. Hij werd eerst, de Hoogstraat af, naar het raadhuis geleid, waar hij den korten tijd zou doorbrengen, die nog vóór de ter doodbrenging moest verstrijken. Gedurende dien tijd vroeg hij om pen en inkt en schreef aan zijn vrouw: »Liefste, God is onveranderlijk. Voor mij is hij altijd goed en genadig geweest; en geen plaats verandert dit. Vergeef mij al mijn feilen en zoek nu uw troost in hem, bij wien alleen ware troost te vinden is. De Heer zij met u, zegene en sterke u, mijn geliefde. Vaarwel."

Zijn ter doodbrenging.

Het was nu tijd het raadhuis te verlaten. De geestelijken, die den gevangene verzelden, waren niet van zijn belijdenis, maar hij hoorde hen met beleefdheid aan en vermaande hen hun kudden tegen alle leeringen te waarschuwen, die door alle protestantsche kerken werden afgekeurd. Hij beklom het schavot, waar de ruwe oude guillotine van Schotland, de jonkvrouw genaamd, hem wachtte, en wendde zich tot het volk in een rede, door den eigenaardigen spreektrant zijner sekte gekenmerkt, doch te gelijk den geest van oprechte vroomheid ademende. Aan zijn vijanden, zeide hij, schonk hij vergiffenis, gelijk hij hoopte, dat hem zou gedaan wor-

den. Slechts een enkele bittere uitdrukking ontsnapte hem. Een der hem begeleidende geestelijken van de bisschoppelijke kerk trad aan den rand van het schavot en riep met luider stem: »Mylord sterft als protestant." — »Ja," zeide de graaf, insgelijks voorwaarts tredende, »en niet slechts als protestant, maar met innigen haat bezield tegen papisme, prelatuur en tegen alle bijgeloof." Hij omhelsde daarop zijn vrienden en overhandigde hun eenige gedachtenisteekenen voor zijn vrouw en kinderen; vervolgens knielde hij neder, lei zijn hoofd op het blok, bad gedurende eenige oogenblikken en gaf den scherprechter het teeken. Zijn hoofd werd op den top van het Tolbooth ten toon gesteld, waar vroeger het hoofd van Montrose vergaan was [1]).

Ter dood brenging van Rumbold.

Het hoofd van den braven, eerlijken, schoon niet geheel onberispelijken Rumbold stak reeds op de Westpoort van Edinburgh. Omringd van twistzieke en lafhartige bondgenooten, had hij zich, gedurende den ganschen tocht, gedragen als een in de school des grooten protectors opgeleid soldaat; hij had in den raad het gezag van Argyle met vurigen ijver ondersteund en zich in het veld door bedaarde onverschrokkenheid onderscheiden. Na de verstrooijing van het leger, werd hij door een afdeeling militie aangevallen. Hij verdedigde zich wanhopend en zou er zich door heen geslagen hebben, had de vijand de kniepeezen van zijn paard niet doorgesneden. Hij werd doodelijk gewond naar Edinburgh gebracht. De regeering wenschte hem in Engeland te doen ter dood brengen. Maar hij was den dood zoo nabij, dat, wanneer hij niet in Schotland werd gehangen, hij in het geheel niet meer gehangen had kunnen worden, en dat genoegen, hem op te hangen, konden de overwinnaars zich niet ontzeggen. Het was inderdaad niet te verwachten, dat zij aan iemand, die als de aanlegger van het roggenhuiskomplot beschouwd werd en die de eigenaar van het gebouw was, waaraan dat komplot zijn naam ontleende, veel barmhartigheid zouden betoonen; maar de overmoed, waarmede zij den stervende behandelden, schijnt in onzen meer menschlievenden tijd bijkans ongeloofelijk. Een der schotsche geheimraden duwde hem toe, dat hij een verdoemde schurk was. »Ik ben in vrede met God," antwoordde Rumbold kalm; »hoe kan ik dan verdoemd zijn?"

Hij werd met overhaasting voor de rechtbank gebracht, schuldig verklaard en gevonnisd om binnen weinige uren nabij het Stadskruis in de Hoogstraat opgehangen en gevierendeeld te worden. Schoon niet bij machte zonder den steun van twee mannen te staan, behield hij tot aan het einde zijn standvastigheid, en verhief hij onder de galg zijn zwakke stem met zoo veel hevigheid tegen pausdom en dwingelandij, dat de officieren de trom lieten roeren, opdat het volk hem niet meer zou hooren. Hij was een vriend van

[1]) De schrijvers, waaruit ik de geschiedenis der expeditie van Argyle genomen heb, zijn: sir Patrick Hume, die ooggetuige was geweest van hetgeen hij verhaalde, en Wodrow, die bouwstoffen van de grootste waarde, en daaronder de papieren van den graaf, heeft kunnen gebruiken. Overal waar de opgaven van Argyle en die van Hume uiteenliepen, heb ik nooit getwijfeld, dat men zich aan Argyle moest houden.

Zie ook Burnet I, 631, en het Leven van Bresson, uitgegeven door Dr. Mac Crie. Het verslag van den schotschen opstand, dat in Clarke's Leven van Jakobus II voorkomt, is een bespottelijke roman, geschreven door een Jakobiet, die niet eens de moeite heeft genomen een kaart van het oorlogstooneel na te zien.

het beperkt koningschap; maar kon niet gelooven, dat de Voorzienigheid eenige weinige menschen geheel gelaarsd en gespoord, en millioenen andere geheel gezadeld en opgetoomd, in de wereld had gezonden. »Ik wensch," riep hij uit, »Gods heiligen naam te zegenen, omdat ik hier niet sta uit hoofde van eenig gepleegd onrecht, en slechts op een kwaden dag zijn zaak getrouw ben gebleven. Ware ieder haar van mijn hoofd een man, ik zou ze allen wagen in dezen strijd."

Zoowel bij zijn terechtstelling, als bij de uitvoering der doodstraf, sprak hij van sluipmoord met den afschuw, die een goed christen en een dapper soldaat betaamt. Hij betuigde op het woord van een stervende, dat de gedachte om die schanddaad te plegen in zijn gemoed nooit ingang had gevonden. Maar hij erkende rondborstig, dat hij in gesprek met de overige samenzweerders van zijn huis gewaagd had als van een plaats, waar de koning en de hertog met voordeel zouden kunnen worden aangevallen, en dat er veel over dat onderwerp gesproken, hoewel niets besloten was. Het moge bij den eersten oogopslag schijnen, dat deze bekentenis niet overeen te brengen is met zijn verklaring, dat hij den sluipmoord steeds verfoeid had; maar de waarheid was, dat hij door een onderscheiding misleid werd, die vele zijner tijdgenooten verblindde. Nooit zou hij zich hebben laten bewegen vergif in het voedsel der twee vorsten te mengen of hen in hun slaap te doorsteken. Maar een onverhoedschen aanval op het escadron van de lijfwacht te doen, dat de koets des konings omringde, zwaardslagen en pistoolschoten te wisselen en de kans te wagen om dood te slaan of gedood te worden, was in zijn oog een wettige krijgsmansdaad. Hinderlagen en verrassingen behoorden tot de gewone bedrijven van den oorlog. Ieder oud soldaat, kavalier of rondhoofd, was in zulke ondernemingen betrokken geweest. Liet de koning in de schermutseling het leven, dan viel hij in een eerlijk gevecht, niet door sluipmoord. Juist dezelfde redeneering werd na de omwenteling door Jakobus zelven en door zijn dapperste en trouwste aanhangers gebezigd om een snooden aanslag op het leven van Willem III te rechtvaardigen. Een bende Jakobieten kreeg last den prins van Oranje in zijn winterkwartieren te overvallen. De zin, onder deze schijnbaar eenvoudige uitdrukking verborgen, was, dat den prins de hals afgesneden moest worden bij gelegenheid dat hij in zijn rijtuig van Richmond naar Kensington ging. Het moge vreemd schijnen, dat zulke schijnredenen, het bezinksel van Jezuïtische drogredenarij, het vermogen hadden, mannen van heldhaftigen geest, Whigs zoowel als Tories, tot een misdaad te brengen, waar goddelijke en menschelijke wetten het brandmerk van verregaande eerloosheid op gezet hebben. Maar geen drogreden is te plomp om de gemoederen niet te verblinden, die door partijgeest verhit zijn [1]).

[1]) Wodrow III, IX, 10; De Martelaren van het Westen; Burnet I, 633; Foxs Geschiedenis, appendix IV. Ik vind geen anderen dan in den tekst aangeduiden weg, om Rumbolds ontkenning, dat hij ooit de gedachte van sluipmoord in zijn gemoed had laten opkomen, met zijn bekentenis overeen te brengen, dat hij zelf zijn huis als een voegzame plaats tot een aanval op de koninklijke broeders had aangewezen. De onderscheiding, die ik ondersteld heb, dat hij maakte, werd ook door een ander der samenzweerders van het roggenhuiskomplot gemaakt, even als hij een oud soldaat van het gemeenebest, kapitein Walcot. Bij Walcots ondervraging zeide West, de regeerings-

Argyle, die Rumbold weinig uren overleefde, legde stervende een getuigenis af van de deugden van den dapperen Engelschman. »De arme Rumbold is een groote steun voor mij en een dapper man geweest; hij is als een goed christen gestorven" [1]).

Dood van Ayloffe. Ayloffe toonde evenveel verachting van den dood als Argyle of Rumbold te hebben; maar zijn einde strekte niet als het hunne tot stichting van vrome gemoederen. Ofschoon staatkundige overeenstemming hem tot de puriteinen had getrokken, was hij nochtans in het godsdienstige niet eensdenkend met hen en werd hij door hen inderdaad als niet veel beter dan een godloochenaar beschouwd. Hij behoorde tot dat gedeelte der Whigs, die onder de vaderlandsvrienden van Griekenland en Rome, veeleer dan onder de profeten en rechters van Israël, naar voorbeelden zochten. Hij werd gevangen genomen en naar Glasgow gebracht. Daar poogde hij zich door middel van een klein pennemes van het leven te berooven, maar hoezeer hij zich verscheiden wonden toebracht, geene er van was doodelijk, en hij behield kracht genoeg om een reis naar Londen uit te houden. Hij werd voor den geheimen raad geleid en door den koning ondervraagd, maar zijn karakter was te edel dan dat hij getracht zou hebben zich te redden door anderen te verraden. Er liep een gerucht onder de Whigs, dat de koning gezegd had: »Gij doedt beter openhartig jegens mij te zijn, mijnheer Ayloffe. Gij weet, dat het in mijn macht staat u genade te schenken." Toen, zeide men, had de gevangene zijn onwillig zwijgen afgebroken en geantwoord: »Het moge in uw macht zijn, maar het is niet in uw natuur." Hij werd krachtens een vroeger vonnis voor de Tempelpoort onthoofd en stierf met stoïcijnsche gelijkmoedigheid [2]).

Verwoesting van Argyleshire. Inmiddels koelde zich de wraak der overwinnaars onbarmhartig op de bevolking van Argyleshire. Velen der Campbells werden op bevel van Athol zonder vorm van proces opgehangen, en hij werd met moeite door den geheimen raad verhinderd er nog meer van het leven te berooven. Het landschap rondom Inverary werd tot op een afstand van dertig mijlen verwoest, huizen werden verbrand, molensteenen stuk geslagen, vruchtboomen omgehakt, en zelfs de wortels daarvan met vuur gezengd. De netten en visschersbooten, het eenig middel van bestaan van vele kustbewoners, werden vernield; meer dan driehonderd opstandelingen en misnoegden naar de koloniën overgebracht; velen van hen ook veroordeeld om verminkt te worden. Op één enkelen dag sneed de beul van Edinburgh de ooren van vijf en dertig gevangenen af. Verscheiden vrouwen werden naar gene zijde van den Atlantischen Oceaan vervoerd, nadat zij vooraf op de wang met een gloeijend ijzer gebrandmerkt waren. Ja, men dacht er zelfs aan een wet te doen uitvaardigen, waarbij de naam van Campbell in den ban gedaan zou

---

getuige: »Kapitein, gij hebt toegestemd om bij degenen te zijn, die de lijfwacht zouden bestrijden." — »Wat was dan de reden," vroeg de opperrechter Pemberton, »dat hij »den koning niet wilde ombrengen?" — »Hij zeide," antwoordde West, »dat het een »lage daad was een naakt man te dooden, en dat wilde hij niet doen."

[1]) Wodrow III, IX, 9.

[2]) Wade's Verhaal; Harleysche Handschriften 6845; Burnet I, 634; Depêche van van Citterss van 30 Oct.—9 Nov. 1685; Luttrells Dagboek, onder dezelfde dagteekening.

worden, even als met dien van Mac-Gregor tachtig jaar te voren gebeurd was [1]).

De expeditie van Argyle schijnt in het zuidelijk gedeelte des eilands weinig opzien te hebben gebaard. Het bericht van zijn landing kwam te Londen aan, even voor dat het parlement vergaderde. De koning deelde van den troon af de tijding mede, en de Huizen verzekerden hem, dat zij in elk gevaar hem getrouw zouden blijven. Meer werd niet van hen gevraagd. Over Schotland hadden zij geen gezag; en een oorlog, waarvan het tooneel zoo ver verwijderd en de uitkomst bijkans van het begin af te voorzien was, wekte slechts flauwe belangstelling in Londen.

Vruchteloze pogingen om Monmouth het verlaten van Holland te beletten.

Maar een week vóór de eindelijke verstrooijing van Argyle's leger werd Engeland in opschudding gebracht door het bericht van een geduchter aanval op zijn stranden. De ballingen waren overeen gekomen, dat Monmouth zes dagen na het vertrek der Schotten uit Holland zou wegzeilen. Hij had zijn onderneming een korten tijd vertraagd, waarschijnlijk in de hoop, dat de meeste troepen uit het zuiden des eilands naar het noorden zouden trekken, zoodra er in de hooglanden oorlog uitbrak, en hij geen krijgsmacht bereid zoude vinden om hem te weerstaan. Toen hij eindelijk wenschte te vertrekken, was de wind ongunstig en het weer stormachtig.

Terwijl zijn kleine vloot bij Texel lag, werd er tusschen de hollandsche staatsmachten een twist gevoerd. De Staten-Generaal en de prins waren aan de eene, de overheid en de admiraliteit van Amsterdam aan de andere zijde.

Skelton had aan de Staten-Generaal een lijst der vluchtelingen ingediend, wier verblijf in de Vereenigde-Provinciën zijn gebieder bezorgdheid baarde. De Staten Generaal, die gaarne aan ieder billijk verlangen van Jakobus gevolg gaven, zonden afschriften der lijst aan de provinciale, en deze weder aan de stedelijke overheden. Den besturen van al de steden werd gelast de noodige maatregelen te nemen ten einde te voorkomen, dat de verbannen Whigs der engelsche regeering overlast aandeden. Over het algemeen werden deze voorschriften nagekomen. Te Rotterdam voornamelijk, waar de invloed van Willem alvermogend was, werd een werkzaamheid aan den dag gelegd, die warme dankzeggingen van Jakobus uitlokte. Maar Amsterdam was de voornaamste verblijfplaats der uitgewekenen en de regeering van die stad wilde niets zien, niets hooren, niets weten. De hoofdschout, die dagelijks in persoonlijke aanraking met Ferguson was, berichtte naar den Haag, dat hij geen enkelen van de uitgewekenen wist te vinden en met deze uitvlucht moest het hoog bewind zich tevreden stellen. De waarheid was, dat de engelsche bannelingen te Amsterdam zeer goed bekend waren en in de straten aangegaapt werden, alsof zij Chineezen waren geweest [2]).

[1]) Wodrow III, IX, 4 en III, IX, 10; Wodrow geeft uit de notulen van den raad de namen van al de gevangenen, die getransporteerd, verminkt of gebrandmerkt werden.

[2]) Skeltons brief is gedagteekend den 6—17 Mei 1686, en is, even als een brief van den hoofdschout van Amsterdam, te vinden in een klein boekdeel, weinig maanden later uitgegeven, en getiteld: »Histoire des évènements tragiques d'Angleterre." De documenten, welke in het werk voorkomen, zijn, zoover ik ze onderzocht heb, uit de hollandsche archieven met nauwkeurigheid overgenomen, behalve dat Skeltons Fransch, dat niet van het zuiverste was, eenigszins verbeterd is. Zie ook Grey's verhaal.

Weinig dagen later kreeg Skelton bevel te verzoeken, dat uithoofde der gevaren, die den troon van zijn gebieder bedreigden, de drie schotsche regimenten, in dienst der Vereenigde-Provinciën, zonder verwijl naar Groot-Brittannië gezonden zouden worden. Hij wendde zich tot den prins van Oranje en deze beloofde aan zijn verzoek gevolg te zullen geven, maar voorspelde tevens, dat Amsterdam wel bezwaar zou maken. De voorspelling bleek juist te zijn. De afgevaardigden van Amsterdam weigerden hun toestemming en het gelukte hun eenige vertraging te veroorzaken. Maar de vraag was niet van dien aard, dat volgens de staatsregeling der republiek een enkele stad verhinderen kon, dat aan het verlangen der meerderheid werd voldaan. De invloed van Willem behield de overhand en de troepen werden met grooten spoed ingescheept [1]).

Skelton wendde tevens, hoezeer met weinig oordeel of gematigdheid, pogingen aan om de schepen terug te houden, die de engelsche uitgewekenen uitgerust hadden. In warme bewoordingen redetwistte hij met de Amsterdamsche admiraliteit. De nalatigheid van dat college, zeide hij, had reeds ééne bende muitelingen in staat gesteld in Brittannië te vallen. Voor een tweeden misslag van denzelfden aard kon geen verschooning zijn. Op gebiedenden toon eischte hij, dat een groot schip, de Helderenbergh genaamd, aangehouden werd. Het zeggen was, dat het schip naar de Canarische eilanden bestemd was. In waarheid echter was het door Monmouth bevracht, voerde zes en twintig kanonnen en was met wapenen en krijgsbehoeften geladen. De admiraliteit van Amsterdam antwoordde, dat de vrijheid van den handel en de scheepvaart op geen lichte gronden belemmerd kon worden en de Helderenbergh zonder een bevelschrift van de Staten-Generaal niet mocht worden aangehouden. Skelton, wiens onveranderlijke gewoonte schijnt geweest te zijn steeds aan het verkeerde einde te beginnen, wendde zich nu tot de Staten-Generaal. Deze gaven de vereischte bevelen. Alleen beweerde de Amsterdamsche admiraliteit, dat er op Texel geen genoegzame scheepsmacht was om een groot schip, als de Helderenbergh was, in beslag te nemen, en zij liet Monmouth ongehinderd uitzeilen [2]).

Het weder was slecht; de reis duurde lang en verscheiden engelsche

---

Goodenough zeide in zijn verhoor na den slag van Sedgemoor: »De hoofdschout van Amsterdam was een bijzondere voorstander van dezen laatsten aanslag." Handschriften van Lansdowne, 1152.

Het is niet de moeite waard de schrijvers te wederleggen, die den prins van Oranje als medeplichtig aan de onderneming van Monmouth voorstellen. De omstandigheid, waarop zij zich hoofdzakelijk gronden, is, dat de overheid van Amsterdam geen werkzame maatregelen nam om de expeditie het uitzeilen te beletten. Deze omstandighnid is inderdaad het sprekendste bewijs, dat de expeditie door Willem niet begunstigd werd. Niemand, die niet in diepe onkunde nopens de staatsinstellingen van Holland verkeert, zal den stadhouder voor de handelingen der hoofden van de Loevesteinsche partij verantwoordelijk achten.

[1]) Avaux, Nég: $^{7}/_{17}$, $^{8}/_{18}$, $^{14}/_{24}$ Juni 1685; Brief van den prins Oranje aan lord Rochester, 1 Juni 1685.

[2]) Van Citters 9—19 en 21—22 Juni 1685. De briefwisseling van Skelton met de Staten-Generaal en met de admiraliteit van Amsterdam bevindt zich in de Haagsche archieven. Sommige stukken komen ook voor in de »Evènements tragiques d'Angleterre." Zie ook Burnet, I, 640.

oorlogschepen kruisten in het kanaal. Maar Monmouth ontkwam zoowel de zee als den vijand. Toen hij de klippen van Dorsetshire voorbijzeilde, vond men goed een boot aan wal te zenden met een der vluchtelingen, Thomas Dare genaamd. Schoon van lage inborst en onbeschaafde manieren, had deze man evenwel veel invloed te Taunton Hem werd opgedragen zich dwars door het land derwaarts te begeven en zijn vrienden te zeggen, dat Monmouth weldra op engelschen bodem zou zijn [1]).

Zijn aankomst te Lyme. In den morgen van den elfden Juni verscheen de Helderenbergh, door twee kleiner schepen vergezeld, voor Lyme. Die stad is een klein nest van steile en smalle stegen, aan een woeste rotsachtige kust gelegen, door een stormachtige zee bespoeld. De voornaamste merkwaardigheid der plaats was destijds een in de dagen der Plantagenets uit ongehouwen en ongetraste steenen aangelegde schutsdam. Dit oude, onder den naam van Cob bekende werk sloot een haven in, in den omtrek van vele mijlen de eenige, waar de visscher een toevlucht voor de stormen van het kanaal kon vinden.

Het verschijnen van drie schepen van uitheemschen bouwtrant en zonder vlag verontrustte de inwoners van Lyme, en die onrust vermeerderde, toen men bevond, dat de tolbeambten, die volgens gebruik naar boord waren gegaan, niet terugkeerden. De stadbewoners begaven zich naar de klippen en zagen lang en angstig uit, maar konden geen oplossing van het raadsel vinden. Eindelijk staken zeven booten van het grootste der vreemde vaartuigen af en roeiden naar de kust. Uit deze booten stapten een tachtigtal mannen, wel gewapend en wel uitgerust, aan land. Onder hen bevonden zich Monmouth, Grey, Fletcher, Ferguson, Wade en Anthony Buyse, een officier, die in dienst van den keurvorst van Brandenburg geweest was [2]).

Monmouth gebood stilzwijgen, knielde op het strand neder, dankte God, dat Hij de vrienden der vrijheid en der reine godsdienst voor de gevaren der zee behoed had en smeekte den goddelijken zegen af over hetgeen hem aan land nog te doen stond. Daarop trok hij zijn zwaard en voerde zijn manschap over de rotsen naar de stad.

Zoodra bekend was, onder welken leider en met welk doel de expeditie gekomen was, brak het volk in toomelooze geestdrift uit. De kleine stad weergalmde van de kreten van mannen, die heen en weder liepen, uitroepende: »Leve Monmouth! Leve Monmouth! Leve het protestantsche geloof!" Inmiddels werd de vaan der avonturiers, een blauwe vlag, op de marktplaats geplant, de krijgsbehoeften in het stadhuis nedergelegd en een verklaring, waarin de bedoelingen der expeditie werden uiteengezet, van het Stadskruis afgelezen [3]).

Zijn verklaring. Deze verklaring, het meesterstuk van Fergusons genie, was geen ernstig manifest, zoo als van een aanvoerder behoort uit te gaan, die

---

[1]) Wade's Bekentenis in de papieren van Hardwicke; Harleysche Handschriften, 6845.

[2]) Zie de getuigenis door Buyne tegen Monmouth en Fletchers afgelegd, in de verzameling van staatsgedingen.

[3]) Dagboek van het Huis der Gemeenten, 13 Juni 1585; Harleysche Handschriften, 6845; Handschriften van Lansdowne, 1152.

voor een groote openbare zaak het zwaard trekt, doch naar taal en strekking een schimpschrift van de laagste soort [1]). Het bevatte ongetwijfeld vele rechtmatige beschuldigingen tegen de regeering. Maar die beschuldigingen werden in den wijdloopigen en opgeblazen stijl van een samengeflanst vlugschrift voorgedragen en waren met andere aantijgingen vermengd, die slechts den steller tot schande kunnen strekken. Er werd ten stelligste verzekerd, dat de hertog van York Londen verbrand, Godfrey gewurgd, Essex den hals afgesneden en den overleden koning vergiftigd had. Op grond van deze afschuwelijke en onnatuurlijke misdaden, maar hoofdzakelijk van die laatste verfoeijelijke daad, den afgrijselijken en barbaarschen vadermoord [2]), — zoo overvloedig en gelukkig vloeide de stroom van Fergusons welsprekendheid — werd Jakobus voor een doodelijken en bloeddorstigen vijand, een moordenaar en overweldiger verklaard. Geen verdrag zou met hem worden gesloten. Het zwaard zou niet in de scheede worden gestoken, alvorens hij de welverdiende straf des verraders had ondergaan. Het bestuur zou naar vrijzinnige beginselen geregeld worden. Alle protestantsche sekten zouden geduld, de opgeheven charters hersteld worden. Jaarlijks zouden parlementen gehouden en niet meer volgens de koninklijke willekeur verdaagd of ontbonden worden. De landweer zou de eenige staande legermacht zijn en onder aanvoering der sherifs staan; de sheriffs zouden door de vrije grondbezitters verkozen worden. Ten slotte verklaarde Monmouth, dat hij bewijzen kon uit wettigen echt geboren en krachtens zijn geboorterecht koning van Engeland te zijn, maar dat hij voor het tegenwoordige zijn aanspraken liet rusten en ze aan het oordeel van een vrij parlement zou onderwerpen, terwijl hij inmiddels slechts verlangde beschouwd te worden als de kapitein-generaal der engelsche protestanten, die tegen dwingelandij en papisme in de wapens waren.

Zijn populariteit in het westen van Engeland.

Dit manifest, hoe onteerend ook voor degenen, die het in het licht gaven, was evenwel niet slecht berekend voor het doel om de hartstochten van den gemeenen man te prikkelen. In het westen was de uitwerking groot. De landadel en de geestelijkheid in dat gedeelte van Engeland was, wel is waar, met weinig uitzonderingen, torygezind, maar de yeomen, de winkeliers in de steden, de landbouwers en de handwerkslieden waren over het algemeen met den ouden geest der rondhoofden bezield. Vele van hen waren afgescheiden, door kleingeestige vervolgingen in een stemming gebracht, die hen tot wanhopende ondernemingen moest voortsleepen. De groote massa der bevolking verfoeide het papisme en aanbad Monmouth. Hij was geen vreemdeling voor hen. Zijn omtocht door Somersetshire en Devonshire, in den zomer van 1680, lag nog versch in aller geheugen. Hij was bij die gelegenheid prachtig onthaald door Thomas Thynne te Longleat-Hall, toenmaals en wellicht nu nog het prachtigste landhuis in Engeland. Van Longleat tot Exeter waren de wegen vol jubelende toeschouwers en met groen en bloemen bestrooid. Uit ijver om haar

[1]) Burnet, I, 641; Goodenoughs Bekentenis in de handschriften van Lansdowne, 1152 Oorspronkelijke afdrukken van de verklaring zijn zeer zeldzaam; doch een is er in het britsch museum voorhanden.

[2]) Parricide luidt het in de aanklacht, dewijl koningsmoord met vadermoord wordt gelijk gesteld.

lieveling te zien en aan te raken brak de menigte de ijzeren hekken der parken af en omringde de kasteelen, waar hij onthaald werd. Toen hij Chard bereikte, bestond zijn geleide uit vijf duizend ruiters. Te Exeter was gansch Devonshire bijeengestroomd om hem te verwelkomen. Inzonderheid viel een schaar van negenhonderd jonge lieden in het oog, die, in witte uniformen gekleed, voor hem uit de stad binnen trokken [1]). De tegenspoed, die den landadel van zijn zaak vervreemd had, was op de geringe standen niet van invloed geweest. Voor hen was hij nog steeds de goede hertog, de protestantsche hertog, de rechtmatige erfgenaam, wien door een laaghartige samenspanning onthouden werd wat hem wettig toebehoorde. Zij kwamen zich in menigte onder zijn banier scharen. Al de schrijvers, die hij in het werk kon stellen, waren niet genoeg om de namen der rekruten op te teekenen. Eer hij vierentwintig uren op engelschen bodem was geweest, stond hij aan het hoofd van vijftienhonderd man. Dare kwam van Taunton met veertig ruiters van niet zeer krijgshaftig aanzien en bracht bemoedigende berichten nopens den staat der openbare stemming in Somersetshire. Tot dusver scheen alles het beste te beloven [2]).

Maar te Bridport werd een krijgsmacht verzameld om den opstandelingen tegenstand te bieden. Den dertienden Juni kwam het roode landweer-regiment van Dorsetshire binnen die stad. Het gele regiment van Somersetshire, waarvan Sir William Portman, een Tory-gentleman van groot aanzien, de kolonel was, werd op den volgenden dag verwacht [3]). De hertog besloot onverwijld slag te leveren. Een afdeeling zijner troepen maakte zich gereed om naar Bridport te trekken, toen een noodlottig voorval het gansche leger in verwarring bracht.

Fletcher van Saltoun was aangesteld tot aanvoerder der ruiterij, onder opperbevel van Grey. Fletcher was slecht bereden, en inderdaad, er waren in het leger weinig paarden, die niet van den ploeg waren weggehaald. Toen hij naar Bridport gekommandeerd werd, dacht hij, dat het dringende van het geval hem vrijheid gaf zonder vooraf vergunning te vragen een schoon paard te leenen, dat aan Dare toebehoorde. Deze nam die vrijpostigheid kwalijk en beleedigde hem met grove schimpwoorden. Fletcher bleef bedaarder dan iemand, die hem kende, had kunnen verwachten. Ten laatste echter waagde Dare het, zich verlatende op het geduld, waarmede zijn moedwil verduurd werd, een stokje te zwaaijen tegen den hooggeboren en vurig geaarden Schot. Fletchers bloed kookte. Hij trok een pistool en schoot Dare ter neder. Zulk een plotselinge en geweldige wraakoefening zou niet vreemd geacht zijn in Schotland, waar de handhaving der wet altoos zwak was geweest, waar degene, die niet door de sterke hand zich zelven recht verschafte, weinig kans had dit op eenige andere wijze te verkrijgen, en waar diensvolgens een menschenleven niet meer geteld werd dan in de slechtst bestuurde provinciën van Italië, doch de bevolking van het zuidelijk gedeelte des

[1]) Geschiedkundig Verslag van het leven en de groothartige daden van den zeer doorluchtigen protestantschen prins Jakobus, hertog van Monmouth, 1683.

[2]) Wade's Bekentenis; Papieren van Hardwicke; Papieren van Axe; Harleysche Handschriften, 6845.

[3]) Harleysche Handschriften, 6845.

eilands was niet gewoon anders dan in een tweegevecht tusschen mannen met gelijke wapenen, enkel ter zake van ruwe woorden of gebaren moorddadige wapenen te zien bezigen. Er verhief zich een algemeene kreet om wraak tegen den vreemdeling, die een Engelschman vermoord had. Monmouth was niet in staat het geschreeuw te bedwingen. Fletcher, die, toen de eerste uitbarsting zijner woede voorbij was, door berouw en droefheid overmand werd, vluchtte aan boord van de Helderenbergh, ontkwam naar het vasteland en begaf zich naar Hongarije, waar hij dapper streed tegen den vijand der christenheid [1]).

Gevecht tusschen de rebellen en de militie te Bridport.

In den toestand, waarin zich de opstandelingen bevonden, was het verlies van een man van begaafdheid en geestkracht en die eenige kennis bezat van krijgsaangelegenheden, niet gemakkelijk te herstellen. Vroeg in den ochtend van den volgenden dag, den veertienden Juni, rukte Grey, door Wade begeleid, met ongeveer vijfhonderd man uit om Bridport aan te vallen. Er werd een verward en onbeslist gevecht geleverd, zoo als te verwachten was, zoodra twee benden boeren, door landedellieden en advokaten aangevoerd, tegenover elkander stonden. Een tijd lang dreven de manschappen van Monmouth de militie voor zich uit, doch eindelijk hield deze stand, en nu trokken de aanvallers in eenige verwarring terug. Grey en zijn ruiterij hielden geen halt, eer zij weder veilig binnen Lyme waren. Wade verzamelde nu het verstrooide voetvolk en bracht het in goede orde terug [2]).

Er werd een heftig geschreeuw tegen Grey aangeheven en sommige der avonturiers drongen bij Monmouth op strenge maatregelen aan. Doch Monmouth wilde naar dezen raad niet luisteren. Zijn toegevendheid is door sommige schrijvers aan een goedaardigheid toegeschreven, die ontegenzeggelijk menigwerf in zwakheid ontaardde. Anderen hebben ondersteld, dat hij niet geneigd was streng te handelen tegenover den eenigen pair, die in zijn leger diende. Het is echter waarschijnlijk, dat de hertog, die, schoon geen veldoverste van den eersten rang, nochtans den oorlog veel beter verstond dan de predikers en advokaten, die hem gestadig hun raad opdrongen, omstandigheden in aanmerking genomen heeft, waaraan nimmer gedacht werd door lieden, die in krijgszaken geheel en al onbedreven waren. Om billijk te zijn jegens een man, die weinig verdedigers heeft gehad, moet men in aanmerking nemen, dat Grey, al ware hij zelfs de dapperste en bekwaamste aanvoerder geweest, toch de taak, die hem gedurende dezen veldtocht was opgelegd, bezwaarlijk derwijze zoude hebben kunnen vervullen, dat hij er eer mede behaald had. Hij stond aan het hoofd der ruiterij. Het is bekend, dat een ruiter langer oefening noodig heeft dan een voetsoldaat en de dressuur van het paard nog meer tijd vordert dan die van den man. Met een ongeoefende infanterie, als zij slechts geestdrift en natuurlijken moed heeft, kan iets uitgericht worden, maar niets is weerloozer dan een uit yeomen en kramers bestaande en met postpaarden en karrepaarden bereden kavalerie; en zoodanig was die, waarover Grey het bevel voerde. Het is

[1]) Getuigenis van Buyse in de Verzameling van Staatspapieren; Burnet, I, 642; Handschriften van Ferguson, aangehaald door Eachard.

[2]) London-Gazette, 18 Juni 1685; Wade's Bekentenis; Papieren van Hardwicke.

geen wonder, dat zijn ruiters niet moedig het vijandelijk vuur uithielden, dat zij geen krachtdadig gebruik van hun wapenen maakten; het is veeleer te verwonderen, dat zij in staat waren, zich in den zadel te houden.

Rekruten kwamen zich nog steeds bij honderden aanmelden. Het wapenen en exerceeren duurde van den ochtend tot den avond voort. Inmiddels had zich de tijding van den opstand heinde en verre verspreid. Op den avond, dat de hertog landde, zond Gregory Alford, maire van Lyme, een ijverig Tory en een hoogstverbitterd vervolger van non-conformisten, zijn dienaren uit om den landadel van Somersetshire en Dorsetshire in beweging te brengen, en reed zelf naar het westen. Laat in den nacht hield hij te Honiton stil en zond van daar in eenige haastige regels de kwade tijding naar Londen [1]). Daarop spoedde hij zich naar Exeter, alwaar hij Christopher Monk, hertog van Albemarle, aantrof. Deze edelman, zoon en erfgenaam van George Monk, den hersteller der Stuarts, was lord-luitenant van Devonshire en hield toen een wapenschouwing over de schutterij. Vierduizend man van de landweer waren op dat oogenblik onder zijn kommando bijeen. Hij schijnt gedacht te hebben, dat hij met deze macht in staat zou zijn den opstand dadelijk te onderdrukken. Hij trok derhalve op Lyme.

Ontmoeting der opstandelingen met de militie te Axminster.

Doch toen hij des maandags namiddags, den vijftienden Juni, Axminster bereikte, vond hij daar de opstandelingen, in slagorde geschaard om hem te ontvangen. Zij hielden stoutmoedig stand. Vier veldstukken werden tegen de koninklijke troepen gericht. De dichte heggen, aan beide zijden langs de enge wegen geplant, waren met musketiers bezet. Albemarle echter was minder beducht voor de toebereidselen van den vijand dan voor den geest, die zich in zijn eigen gelederen begon te openbaren. De populariteit van Monmouth bij den gemeenen man in Devonshire was zoo groot, dat de landweer-soldaten, hadden zij eenmaal zijn welbekende gelaatstrekken en gestalte in het oog gekregen, waarschijnlijk allen te gelijk tot hem zouden zijn overgeloopen.

Albemarle achtte het dus raadzaam terug te trekken in weerwil van de groote overmacht zijner troepen. Die terugtocht werd aldra een verwarde vlucht, en had Monmouth hen met kracht nagezet, hij zou waarschijnlijk zonder slag of stoot de stad Exeter hebben ingenomen. Maar hij was tevreden met het voordeel, dat hij behaald had, en achtte het wenschelijk, dat zijn rekruten beter geoefend werden alvorens hen tot eenige gevaarlijke dienst te bezigen. Hij marcheerde derhalve naar Taunton, waar hij den achttienden Juni, juist een week na zijn landing, aankwam [2]).

Het bericht van den opstand te Londen ontvangen.

Het hof en het parlement waren door de tijdingen uit het westen in groote ontsteltenis geraakt. Te vijf uur in den ochtend van zaturdag, den dertienden Juni, had de koning den brief ontvangen, dien de maire van Lyme uit Honiton had afgezonden. De geheime raad werd oogenblikkelijk bijeen geroepen. Er werden bevelen uitgevaardigd om de

---

[1]) Dagboek van het Huis der Lords, 18 Juni 1685.

[2]) Wade's Bekentenis; Fergusons Handschrift; Papieren van Axe; Harleysche Handschriften, 6845; Odmixon, 701, 702. Oldmixon, die toen nog in zijn kinderjaren was, woonde zeer nabij het tooneel van deze gebeurtenissen.

sterkte van elke kompagnie infanterie en van elk escadron kavalerie te vermeerderen. Er werden volmachten tot werving van nieuwe regimenten ge-
Loyauteit van het parlement.
geven. Alfords bericht werd aan het Huis der Lords voorgelegd en de inhoud van dat bericht in een boodschap aan dat der Gemeenten medegedeeld. Dit Huis ondervraagde de renboden, die uit het westen aangekomen waren, en besloot dadelijk een wetsontwerp te doen voordragen om Monmouth wegens hoog verraad in staat van beschuldiging te stellen. Er werden adressen aangenomen, waarbij den koning verzekerd werd, dat zijn pairs en zijn volk beiden gereed waren hem met goed en bloed tegen zijn vijanden bij te staan. Bij de volgende bijeenkomst der Huizen bevalen zij, dat de verklaring der muitelingen door den beul verbrand zou worden, en vervulden zij al de formaliteiten, tot aanneming en uitvaardiging van het vonnis vereischt. Nog denzelfden dag kreeg die akte de koninklijke bekrachtiging en er werd een belooning van vijfduizend p. st. voor de aanhouding van Monmouth uitgeloofd [1]).

Het feit, dat Monmouth tegen de regeering in gewapenden opstand was, werd zoo algemeen erkend, dat het strafvonnis een wet werd zonder meer dan een zwakken schijn van tegenstand van een of twee pairs uit te lokken, en het zelfs door whigsche geschiedschrijvers slechts zelden streng gelaakt is. Wanneer wij evenwel in aanmerking nemen, van hoeveel belang het is, dat wetgevende en rechterlijke functiën van elkander afgescheiden worden gehouden; dat een bloot gerucht, hoe sterk en hoe wijd verspreid ook, niet als een wettig bewijs van schuld worde aangenomen, dat de regel gehandhaafd worde, dat geen mensch ter dood mag veroordeeld worden zonder gelegenheid te erlangen zich te verdedigen, en hoe gemakkelijk, en hoe ras de inbreuken, die eenmaal op groote beginselen gemaakt zijn, worden voortgezet, dan zullen wij waarschijnlijk tot het gevoelen overhellen, dat de door het parlement ingeslagen weg grond tot bedenkingen oplevert. Geen der Huizen had iets voor zich, dat zelfs een zoo laaghartig rechter als Jeffreys der jury als bewijs van de schuld van Monmouth zou hebben kunnen voorhouden. De renboden, door het Lagerhuis verhoord, stonden niet onder eede en hadden derhalve bloote verzinselen kunnen voordragen zonder zich aan de straf van meineed bloot te stellen. De lords, die een verhoor onder eede hadden kunnen afnemen, schijnen geen enkelen getuige gehoord en geen ander bewijs voor zich gehad te hebben, dan den brief van den maire van Lyme, die in het oog der wet niet eens een bewijs was. Voorzeker, het hoogste gevaar wettigt uiterste middelen. Maar het parlementsvonnis was een middel, dat niet in werking kon komen, voor dat alle gevaar voorbij was, en onnoodig werd, zoodra het uitvoerbaar was geworden. Zoo lang Monmouth onder de wapens stond, was het onmogelijk hem ter dood te brengen. Werd hij overwonnen en gevat, dan was er geen gevaar en geen moeijelijkheid meer om hem terecht te stellen. Later werd het als een merkwaardige omstandigheid beschouwd, dat onder de ijverige Tories, die het wetsontwerp van het Huis der Gemeenten naar de balie der Lords brachten, zich ook

[1]) London-Gazette, 18 Juni, 1685; Dagboeken van het Huis der Lords en dat der Gemeenten, 13 en 15 Juni. Hollandsche depêche 16—26 Juni.

Sir John Fenwick, lid voor Northumberland, bevond [1]). Deze kreeg weinig jaar later aanleiding om dit geheele onderwerp op nieuw te overwegen en kwam toen tot het besluit, dat wetsvonnissen in geen opzicht te rechtvaardigen zijn.

Het parlement gaf in dit gevaarvolle uur nog andere bewijzen van loyauteit. Het Lagerhuis stond den koning toe een buitengewone som van viermaal honderdduizend p. st. te heffen, om in de tegenwoordige behoeften te voorzien en, opdat hij geen moeijelijkheid mocht ondervinden zich dit geld te verschaffen, ging het over tot het uitschrijven van nieuwe belastingen. Het denkbeeld eener belasting op de huizen, die in den jongsten tijd in de hoofdstad gebouwd waren, werd weder op het tapijt gebracht en door de landedellieden met kracht ondersteund. Er werd besloten, niet alleen dat zoodanige huizen belast zouden worden, maar bovendien dat er een wetsontwerp zou worden ingediend, waarbij het leggen van alle nieuwe grondvesten binnen het stedelijk gebied verboden werd. Dat besluit evenwel werd niet ten uitvoer gebracht. Machtige personen, die grondbezittingen in de buitenwijken der stad hadden en nieuwe straten en squares in de richting hunner landerijen hoopten te zien verrijzen, lieten al hun invloed tegen het ontwerp gelden. Er werd bevonden, dat het regelen der bijzonderheden een werk was, dat tijd zou vereischen, en de koning was in zoo drukkende verlegenheid, dat hij het noodig achtte de handelingen der Huizen te verhaasten door een zachte aanmaning tot spoed. Het plan om gebouwen te belasten werd derhalve opgegeven; en er werden voor een tijd van vijf jaar nieuwe rechten op buitenlandsche zijden en linnen goederen, en op gedisteleerd gelegd [2]).

Vervolgens brachten de Tories in het Lagerhuis iets ter tafel, dat door hen een wet tot behoud van 's konings persoon en bestuur genoemd werd. Zij stelden voor, dat zich aan hoogverraad zou schuldig maken al wie zeide, dat Monmouth van wettige afkomst was, al wie eenig woord uitte, strekkende om haat of verachting tegen des konings persoon of regeering te wekken, of al wie in het parlement eenige voordracht tot wijziging der orde van erfopvolging deed. Sommige van deze voorzieningen veroorzaakten algemeenen afkeer en bezorgdheid. De Whigs, hoe weinig in getal en hoe machteloos ook, zochten zich aaneen te sluiten en vonden zich versterkt door een aanzienlijk tal van gematigde en gemoedelijke kavaliers. Woorden, zeide men, konden door een eerlijk man licht verkeerd verstaan, door een schurk licht verkeerd uitgelegd worden. Wat overdrachtelijk gesproken werd, kon letterlijk worden opgevat. Wat schertsenderwijze gezegd werd, kon ernstig worden opgenomen. Een lidwoord, een tijd, een wijs, een klemtoon kon het gansche onderscheid tusschen schuld en onschuld uitmaken. De verlosser des menschdoms zelf, in wiens vlekkeloos leven de boosheid geen aanklagenswaardige handeling kon vinden, was ter zake van gesproken woorden

[1]) Oldmixon verkeert in een dwaling, als hij zegt, dat Fenwick zelf de wetsvoordracht medebracht. Uit de dagboeken der Huizen blijkt, dat lord Ancram zulks gedaan heeft.

[2]) Dagboek van het Huis der Gemeenten van 17, 18 en 19 Juni 1685. Gedenkschriften van Reresby.

ondervraagd. Valsche getuigen hadden een lettergreep onderdrukt, die duidelijk gemaakt zou hebben, dat die woorden zinnebeeldig waren gebezigd, en aldus werd aan het Sanhedrin een voorwendsel verschaft, onder hetwelk de afgrijselijkste aller gerechtsmoorden gepleegd werd. Wie kon met zulk een voorbeeld voor oogen verzekeren, dat zelfs de loyaalste onderdaan veilig zou zijn, wanneer enkel woorden voor feitelijk verraad werden gehouden. Deze gronden maakten zoo diepen indruk, dat door de commissie wijzigingen gemaakt werden, welke de hardheid der wet aanmerkelijk temperden. Maar de bepaling, dat een parlementslid, het voorstel doende om een prins van den bloede uit te sluiten van de erfopvolging, hoogverraad pleegde, schijnt geen woordenwisseling te hebben uitgelokt en bleef behouden. Zij was inderdaad van volstrekt geen beteekenis, behalve als bewijs van de onwetendheid en onervarenheid der heethoofdige koningsgezinden, die in het Huis der Gemeenten in zoo grooten getale aanwezig waren. Hadden zij de eerste beginselen van wetgeving gekend, zij zouden ingezien hebben, dat de verordening, waaraan zij zoo veel waarde hechtten, overtollig zoude zijn, zoo lang het parlement gezind was de orde van troonsopvolging te handhaven, en herroepen zoude worden, zoodra er een parlement bestond, dat op het wijzigen dier orde van opvolging gesteld was [1]).

Het aldus gewijzigde ontwerp werd aangenomen en aan het Huis der Lords voorgelegd, maar evenwel niet tot wet verheven. De koning had van het parlement alle geldelijke ondersteuning erlangd, die hij kon verwachten en begreep, dat, nu de opstand werkelijk was uitgebroken, de loyale adel en gentry in hun graafschappen van meer nut zouden zijn dan te Westminster. Hij deed dus hun beraadslagingen ten einde spoeden en liet hen den tweeden Juli uiteengaan. Op denzelfden dag werd de koninklijke bekrachtiging verleend eener wet, waarbij de censuur der drukpers, die in 1679 geëindigd was, weder in het leven werd geroepen. Dit werd gedaan door middel van weinige woorden aan het einde eener wet, onderscheiden onderwerpen betreffende, en waarbij de termijn van verschillende wetten verlengd werd. De hovelingen waren niet van oordeel, dat zij een zegepraal behaald hadden. De Whigs uitten niet de minste klacht. Bij de Lords werd, evenmin als in het Lagerhuis, gestemd; ja zelfs vond er, zoo ver men het nu kan nagaan, geen beraadslaging plaats over een vraagstuk, dat in onzen tijd de gansche maatschappij in rep en roer zoude brengen. Trouwens, de verandering was gering en onmerkbaar, want sedert de ontdekking van het roggenhuiskomplot had de vrijheid van drukpers slechts in naam bestaan. Sedert vele maanden was, behalve ter sluiks, nauwelijks een enkel vlugschrift verschenen, dat niet in den geest van het hof geschreven was; en ter sluiks zouden ze ook verder nog kunnen worden uitgegeven [2]).

[1]) Dagboek van het Lagerhuis, 19—29 Juni 1685; Lord Lonsdale's Gedenkschriften, 8, 9; Burnet I, 639. Het wetsontwerp, zoo als het door de commissie gewijzigd werd, vindt men in het geschiedwerk van den heer Fox, appendix III. Is het bericht van Burnet juist, dan waren de overtredingen, die, naar luid der gewijzigde wet, slechts door verlies van burgerlijke rechten gestraft konden worden, bij het oorspronkelijke wetsontwerp met kapitale misdaden gelijk gesteld.

[2]) Wetten van het 1e jaar der reg. van Jak. II, 17e hoofdst.; Dagboeken van het Huis der Lords, 2 Juli 1685.

De Huizen eindigden nu hun zittingen. Zij werden niet gesloten, maar slechts verdaagd, ten einde zij, als zij weder bijeen kwamen, hun bezigheden volkomen in denzelfden staat mochten terugvinden, waarin zij die gelaten hadden [1]).

Ontvangst van Monmouth te Taunton.

Terwijl het parlement tegen Monmouth en zijn aanhangers strenge wetten uitdacht, viel hem te Taunton een ontvangst te beurt, die hem gegronde hoop kon geven op een gelukkigen afloop zijner onderneming. Taunton, even als de meeste andere steden in het zuiden van Engeland, was destijds belangrijker stad dan het thans is. Deze steden zijn, wel is waar, niet achteruit gegaan. Integendeel, zij zijn met weinig uitzonderingen grooter en rijker, beter gebouwd en meer bevolkt dan in de zeventiende eeuw. Doch, hoezeer zij feitelijk vooruit zijn gegaan, betrekkelijk zijn zij verachterd. In vermogen en volkrijkheid worden zij verre overtroffen door de groote fabrieken handelsteden van het noorden, steden, die eerst in den tijd der Stuarts als zetels van nijverheid begonnen bekend te worden. Toen Monmouth Taunton binnen rukte, was het een bij uitstek welvarende plaats. De markten waren er rijkelijk voorzien. Het was een vermaarde zetel der wolfabrieken. Het volk roemde, dat het in een land leefde overvloeijende van melk en honig. En deze taal werd niet enkel door partijdige inboorlingen van die landstreek gevoerd; want ieder vreemdeling, die den fraaijen toren van St. Maria Magdalena beklom, erkende, dat hij de vruchtbaarste der engelsche valleijen overzag. Het landschap was rijk in boomgaarden en groene weiden, door tal van landhuizen, boerderijen en dorpstorens vroolijk afgewisseld. De stadbewoners hadden sedert lang tot presbyteriaansche leerstellingen en whigsche staatkunde overgeheld. In den grooten burgeroorlog had Taunton door alle lotwisselingen heen de zijde van het parlement gehouden, was tweemaal door Goring nauw ingesloten, en tweemaal door Robert Blake, die later de vermaarde admiraal der republiek werd, met heldhaftigen moed verdedigd. Gansche straten waren door de bommen en granaten der kavaliers in de asch gelegd. Levensmiddelen waren zoo schaarsch geworden, dat de onverschrokken gouverneur zijn voornemen had kenbaar gemaakt om het garnizoen op rantsoenen van paardenvleesch te stellen. Maar de moed der stedelingen was door het vuur, evenmin als door den honger, te buigen geweest [2]).

De restauratie had geen invloed gehad op de gezindheid der mannen van Taunton. Zij waren nog altoos voortgegaan de verjaring te vieren van den gelukkigen dag, op welken de belegering hunner stad, door het koninklijk leger ondernomen, opgebroken was; en hun hardnekkige verkleefdheid aan de oude zaak had te Whitehall zoo veel vrees en wrok verwekt, dat op koninklijk bevel hun grachten gedempt en hun wallen tot den grond toe geslecht waren [3]). De puriteinsche geest was onder hen in volle kracht gehouden door de leeringen en het voorbeeld van Joseph Alleyne, een der beroemdste leden van de afgescheiden geestelijkheid. Alleyne was de schrijver van een tractaat, getiteld: »Alarmkreet tot de onbekeerden," dat thans nog, zoowel

[1]) Dagboeken der Lords en het Huis der Gemeenten, 2 Juli 1685.
[2]) Savage's uitgave van Toulmins Geschiedenis van Taunton.
[3]) Sprats Waarachtig verhaal; Toulmins Geschiedenis van Taunton.

in Engeland als in Amerika, gaarne gelezen wordt. In den kerker, waartoe de zegepralende kavaliers hem veroordeeld hadden, schreef hij aan zijn liefhebbende vrienden te Taunton vele epistels, die den geest van waarlijk heldhaftige godsvrucht ademen. Zijn lichaam bezweek vroeg aan de gevolgen van geestinspanning, moeijelijkheden en vervolgingen; maar zijn nagedachtenis werd nog langen tijd met ongemeene liefde in eere gehouden door degenen, die hij vermaand en onderwezen had [1]).

De kinderen der mannen, die veertig jaar te voren de wallen van Taunton tegen de koningsgezinden bezet hadden, verwelkomden Monmouth nu met uitgelaten vreugde en warme genegenheid. Alle deuren en vensters waren met bloemkransen versierd. Niemand liet zich op straat zien, die niet op zijn hoed een groen takje droeg, de leus der volkszaak. Dochters van de aanzienlijkste geslachten der stad vervaardigden vaandels voor de opstandelingen. Een dier vlaggen onder andere, waarop in prachtig borduursel, zinnebeelden der koninklijke waardigheid gestikt waren, werd door een stoet van jonge meisjes aan Monmouth aangeboden. Hij nam met de innemende hoffelijkheid, die hem onderscheidde, het geschenk aan. De dame, die den optocht leidde, overhandigde hem ook een kleinen bijbel van groote waarde, dien hij in eerbiedige houding aannam. »Ik kom," zeide hij, »om de waarheden te verdedigen, die in dit boek vervat zijn, en om ze, als het zijn moet, met mijn bloed te bezegelen [2])."

Doch terwijl Monmouth den bijval der menigte genoot, moest hij met zorg en ongerustheid ontwaren, dat de hoogere standen bijna zonder eenige uitzondering zijn onderneming vijandig waren en er geen opstand had plaats gevonden behalve in de graafschappen, waar hij zelf verschenen was. Hem was door boden, die voorgaven hun berichten van Wildman te hebben ontvangen, verzekerd, dat de gansche whigsche aristokratie van verlangen brandde om de wapenen op te vatten. Desniettemin was er nu meer dan een week verstreken, sedert de blauwe standaard te Lyme was geplant. Daglooners, kleine pachters, winkeliers, leerjongens, afgescheiden predikers waren naar het leger der opstandelingen gestroomd; maar er had zich geen enkele pair, baronet of ridder vertoond, geen enkel lid van het Huis der Gemeenten, en nauwelijks eenig esquire van genoegzaam aanzien om ooit voor de betrekking van vrederechter in aanmerking te kunnen komen. Ferguson, die sedert het overlijden van Karel steeds Monmouths booze geest was geweest, was dadelijk met een voorstel bij de hand. De hertog had zich in een valsche stelling geplaatst door den koninklijken titel te weigeren. Had hij zich tot souverein van Engeland verklaard, dan zou zijn zaak een schijn van wettigheid gehad hebben. Thans was het onmogelijk zijn verklaring met de beginselen der staatsregeling overeen te brengen. Het was duidelijk, dat òf Monmouth òf zijn oom wettig koning was. Monmouth waagde het niet zich wettig koning te noemen en ontkende niettemin, dat zijn oom dit was. Zij, die voor Jakobus streden, streden voor den eenigen persoon, die openlijk aanspraak op den troon dorst maken, en naar de wetten

[1]) Leven en dood van Joseph Alleyne, 1672, Gedenkschrift van de afgescheidenen.
[2]) Harleysche Handschriften, 7006; Oldmixon 702; Eachard III, 763.

des lands te oordeelen waren 't klaarblijkelijk deze, die hun plicht deden. Degenen, die voor Monmouth streden, streden voor een nog onbekend staatswezen, dat ingesteld zou worden door een nog niet bestaande conventie. Niemand kon het bevreemden, dat mannen van hoogen stand en van groot vermogen zich verre hielden van een onderneming, die het stelsel, bij welks voortduring zij het uiterste belang hadden, met vernieling bedreigde. Wilde de hertog de wettigheid zijner geboorte verkondigen en aanspraak maken op de kroon, dan zou hij al dadelijk dit bezwaar opheffen. Het vraagpunt zou niet meer de verandering der oude en een nieuwe staatsregeling gelden. Het zou enkel een vraagpunt van erfopvolgingsrecht tusschen twee vorsten worden.

Hij neemt den titel van koning aan.

Op gronden als deze had Ferguson, bijna onmiddellijk na de landing, den hertog ernstig gedrongen zich tot koning te doen uitroepen, en Grey was van hetzelfde gevoelen. Monmouth was zeer geneigd geweest dezen raad aan te nemen; maar Wade en andere republikeinen waren wederspannig gebleven, en hun aanvoerder had met zijn gewone inschikkelijkheid aan hun meening toegegeven. Te Taunton werd het onderwerp op nieuw ter sprake gebracht. Monmouth onderhield zich met de bestrijders, elk in het bijzonder, verzekerde hun, dat hij geen ander middel zag om de ondersteuning van een gedeelte der aristokratie te verwerven, en slaagde er in hun een schoorvoetende toestemming af te persen. Op den ochtend van den twintigsten Juni werd hij op de markplaats te Taunton uitgeroepen. Zijn aanhangers herhaalden zijn nieuwen titel met warme geestdrift. Doch daar er verwarring had kunnen ontstaan, indien men hem koning Jakobus II genoemd had, bezigden zij de vreemde benaming van koning Monmouth; en onder dezen naam werd in de graafschappen van het westen over hun ongelukkigen gunsteling, nog menigmaal gesproken, in een tijd, die in het geheugen ligt van thans nog levende personen [1]).

Binnen vier en twintig uur, nadat hij den koninklijken titel had aangenomen, vaardigde hij verscheiden proclamatiën onder eigen handteekening en zegel uit. In de eene stelde hij een prijs op het hoofd van zijn mededinger. Een tweede verklaarde het parlement voor een onwettige bijeenkomst en beval de leden uiteen te gaan. De derde verbood den volke den overweldiger belastingen te betalen. De vierde verklaarde Albemarle een verrader [2]).

Albemarle zond deze proclamatiën naar Londen op, blootelijk als bewijzen van dwaasheid en overmoed. Zij hadden geen andere uitwerking, dan dat ze verwondering en minachting wekten; ook had Monmouth geen grond om te gelooven, dat het aanvaarden der koninklijke waardigheid zijn toestand verbeterd had. Er was slechts een week verloopen, sedert hij zich plechtig verbonden had de kroon niet aan te nemen, voor dat een vrij parlement zijn recht erkend zoude hebben. Door het verbreken dier verbintenis had hij de

[1]) Wade's Bekentenis; Goodenoughs Bekentenis; Harleysche Handschriften, 1152; Oldmijjon, 702. Fergusons ontkenning verdient niet het minste geloof. Een exemplaar der proclamatie komt voor onder de Harleysche hss., 7006.

[2]) Exemplaren der laatste drie proclamatiën zijn in het britsch museum, Harleysche hss., 7006. De eerste heb ik nooit gezien, doch er wordt door Wade van gewaagd.

beschuldiging van lichtzinnigheid, zoo al niet van trouweloosheid, op zich geladen. De stand, dien hij gehoopt had te winnen, hield zich nog steeds van hem verwijderd. De redenen, die de groote whigsche lords en burgers beletten, hem als hun koning te erkennen, waren voor 't minst even krachtig als die, welke hen belet hadden zich bij hem, als hun kapitein-generaal, te scharen. Zij waren, wel is waar, afkeerig van den persoon, de godsdienst en de staatkunde van Jakobus. Maar Jakobus was niet jong meer. Zijn oudste dochter was terecht bij het volk bemind. Zij was het hervormde geloof toegedaan. Zij was met een vorst gehuwd, die het erfelijk opperhoofd der protestanten van het vasteland was, en wiens gevoelens ondersteld werden te zijn, zoo als ze een constitutioneelen koning betamen. Was het wijs zich aan de gruwelen van een burgeroorlog bloot te stellen alleen om onverwijld te erlangen, wat uit den natuurlijken loop der dingen, zonder bloedvergieten, zonder eenige wetsverkrachting, naar alle waarschijnlijkheid, zou voortvloeijen, eer vele jaren zouden verstreken zijn? Wellicht bestonden er redenen om Jakobus te doen vallen. Maar welke reden kon men aanvoeren om Monmouth te verheffen? Een vorst uithoofde van ongeschiktheid van den troon uit te sluiten was een handelwijze, die met whigsche beginselen strookte. Maar door geen beginsel kon het worden gerechtvaardigd, dat men wettige erfgenamen uitsloot, die erkend werden niet slechts onberispelijk te zijn, maar bovendien bij uitnemendheid geschikt waren voor de hoogste openbare waardigheid. Dat Monmouths afkomst wettig was ja, dat hij ze voor wettig hield, konden verstandige lieden niet gelooven. Hij was dus niet slechts een overweldiger, hij was dit te kwader trouw, hij was een bedrieger. Zette hij aan zijn zaak eenigen schijn van recht bij, hij kon dit alleen doen door middel van schriftvervalsching en van meineed. Alle eerlijke en verstandige menschen waren ongezind een bedrog, dat met geeseling en aan de kaakstelling gestraft zou zijn, ware het bedreven geweest met het doel om het bezit van een bijzonder eigendom te verwerven, met de engelsche kroon beloond te zien. Den ouden adel van het rijk kwam het ondraaglijk voor, dat de bastaard van Lucy Walter hoog verheven zou worden boven de nakomelingen der Fitz-Alans en der de Veres. Zij, die slechts een weinig in de toekomst konden lezen, moeten beseft hebben, dat, al mocht Monmouth er in slagen het bestaande bestuur te vermeesteren, er niettemin een oorlog tusschen hem en het Huis van Oranje zou overblijven, een oorlog, die langer duren en meer ellende veroorzaken kon, dan de rozenoorlogen gedaan hadden, een oorlog, die mogelijk de protestanten van Europa in vijandige partijen scheiden, Engeland en Holland tegen elkander wapenen en beide landen tot een gemakkelijke prooi voor Frankrijk maken zou. De meening van al de voornaamste Whigs schijnt derhalve geweest te zijn, dat de onderneming van Monmouth op niets anders dan op de eene of andere groote ramp voor de natie moest uitloopen, en dat over het geheel zijn nederlaag een geringer ramp zoude zijn dan zijn zegepraal.

Het was niet de werkeloosheid der whigsche aristokratie alleen, die de invallers teleurstelde. De rijkdom en de macht van Londen waren, een geslacht vroeger, toereikend geweest, en zouden wel weder voldoende zijn om aan een binnenlandschen strijd een beslissende wending te geven. De Lon-

denaars hadden voorheen vele bewijzen gegeven van haat tegen het papisme en van genegenheid voor den protestantschen hertog. Deze had gereedelijk geloofd dat, zoodra hij landde, een opstand in de hoofdstad zou uitbarsten. Doch, hoewel hem bericht werd aangebracht, dat veel duizenden burgers als vrijwilligers voor de goede zaak waren opgeschreven, werd er evenwel niets uitgericht. De zuivere waarheid was, dat de woelgeesten, die hem aangespoord hadden in Engeland te vallen, die beloofd hadden op het eerste teeken de wapenen op te vatten, en die wellicht, zoo lang het gevaar nog verwijderd was, zich hadden ingebeeld, dat zij den moed zouden hebben hun belofte te houden, dien moed verloren, zoodra het gevaarlijke oogenblik naderde. Wildmans vrees was zoo groot, dat hij zijn verstand scheen verloren te hebben. De lafhartige Danvers verschoonde aanvankelijk zijn werkeloosheid door het voorgeven, dat hij geen wapenen zou opvatten, eer Monmouth tot koning was uitgeroepen, en toen Monmouth tot koning was uitgeroepen, wendde hij het over een anderen boeg en verklaarde, dat goede republikeinen van alle plichten ontbonden waren jegens een leider, die zoo schandelijk de trouw gebroken had. De verachtelijkste exemplaren der menschelijke natuur zijn ten allen tijde onder de demagogen te vinden geweest [1]).

Daags nadat Monmouth den koningstitel had aangenomen, rukte hij van Taunton naar Bridgewater. Hij zelf was, naar men opmerkte, in geen opgeruimde stemming. De toejuichingen der duizenden trouwe aanhangers, die hem omringden, overal waar hij kwam, vermochten de somberheid niet te verdrijven, die zijn voorhoofd benevelde. Zij, die hem vijf jaar geleden gedurende zijn tocht door Somersetshire gezien hadden, konden thans niet zonder mededoogen de sporen van kommer en zorgen zien op die zachte en bevallige trekken, die zoo veler harten hadden gewonnen [2]).

Ferguson was in een gansch andere stemming. Met de eerloosheid van dezen man was een buitensporige, aan razernij grenzende ijdelheid op 't zonderlingst ineengesmolten. De gedachte, dat hij een opstand verwekt en een kroon geschonken had, had zijn hoofd op hol gejaagd. Hij slenterde rond, rechts en links zijn ontbloot zwaard zwaaijende, en de menigte toeschouwers, die bijeen gekomen waren om het leger van Taunton te zien uitmarcheeren, toeroepende: »Ziet mij aan! Gij hebt van mij hooren spreken. Ik ben Ferguson, die Ferguson, voor wiens hoofd zoo veel honderd pond zijn uitgeloofd." En deze man, evenzeer ontbloot van beginselen als van oordeel, heerschte over het verstand en het geweten van den ongelukkigen Monmouth [3]).

Zijn ontvangst te Bridgewater.

Bridgewater was een der weinige steden, die nog eenige whigsche magistraatspersonen hadden gehouden. De maire en de alderman kwamen in hun ambtsgewaad den hertog verwelkomen, trokken in plechtigen optocht voor hem uit naar het hooge kruis en riepen hem daar tot koning uit. Zijn troepen vonden uitmuntend kwartier en werden door de bevolking der stad en van de omstreken voor weinig of geen geld van alle benoodigdheden voorzien. Hij nam zijn verblijf in het kasteel, een gebouw, dat vóór dien tijd

[1]) Grey's Verhaal; Fergusons Handschrift; Eachard III, 754.
[2]) Vervolging aan het licht gebracht, door John Whiting.
[3]) Harleysche Handschriften, 6845.

reeds met koninklijke bezoeken was vereerd geweest. Op het veld rondom het kasteel was zijn heir gelegerd. Het bestond nu uit ongeveer zes duizend man en had gemakkelijk tot het tweevoud van dit getal vermeerderd kunnen worden, zoo er maar geen gebrek aan wapenen was geweest. De hertog had van het vasteland slechts een kleinen voorraad pieken en musketten medegebracht. Vele zijner volgelingen waren uit dien hoofde van geen andere wapenen voorzien, dan die uit de werktuigen vervaardigd konden worden, welke zij bij den landbouw of bij het mijnwerk gebezigd hadden. De geduchtste van deze ruwe oorlogswerktuigen werden vervaardigd uit de klingen van zeisen, die rechtstandig aan dikke stelen bevestigd werden [1]). De onderkonstabels der landstreek van Taunton en Bridgewater kregen bevel overal naar zeisen te zoeken en allen, die zij konden vinden naar het kamp te brengen. Doch zelfs met behulp van deze maatregelen was het onmogelijk in de behoefte te voorzien; en talrijke scharen, die verlangend waren om dienst te nemen, werden teruggezonden [2]).

Het voetvolk werd in zes regimenten verdeeld. Vele dier lieden hadden tot de landweer behoord en droegen nog hun roode en gele monteeringen. De kavalerie was ongeveer duizend man sterk; doch veel ruiters reden slechts op groote hengstveulens, van het ras, dat destijds op de weilanden van Somersetshire in grooten getale gefokt werd, ten einde Londen van koets- en karrepaarden te voorzien. Deze dieren waren zoo weinig voor de krijgsdienst geschikt, dat zij nog niet geleerd hadden naar den teugel te luisteren, en niet te regeeren waren, zoodra zij een geweerschot of een roffel hoorden. Een kleine lijfwacht van veertig jongelingen, die op eigen kosten wel gewapend en goed bereden waren, omringden Monmouth. De burgers van Bridgewater, door een bloeijenden kusthandel verrijkt, voorzagen hem van een kleine som gelds [3]).

Maatregelen der regeering om hem te bestrijden.

Dien ganschen tijd door werden de strijdkrachten der regeering met den meesten spoed bijeengetrokken. Ten westen van het leger der opstandelingen hield Albemarle nog een talrijke afdeeling landweer van Devonshire in het veld. Ten oosten waren de landweer-kompagniën van Wiltshire, onder bevel van Thomas Herbert graaf van Pembroke, opgekomen. Ten noord-oosten stond Henry Somerset, hertog van Beaufort, onder de wapenen. De macht van Beaufort had wel eenige overeenkomst met die der groote baronnen van de vijftiende eeuw. Hij was president van Walis en lord-luitenant van vier engelsche graafschappen. Zijn ambtsreizen door het uitgestrekte gebied, waar hij de majesteit van den troon vertegenwoordigde, deden in luister nauwelijks voor koninklijke omtochten onder. Zijn huis te Badminton was naar de gewoonten van een vroeger geslacht geregeld. Het land tot verre rondom zijn lustwaranden behoorde hem in eigendom toe; en de arbeiders, die het bebouwden, maakten een deel van zijn huisgezin uit. Dagelijks werden onder zijn dak voor twee honderd personen negen tafels aangericht. Een menigte gentlemen en pages stonden

[1]) Een dier wapenen is in den Tower nog te zien.

[2]) Grey's Verhaal; Paschalls Verhaal in het aanhangsel tot Heywoods rechtvaardiging.

[3]) Oldmixon, 702.

onder de bevelen van zijn huismeester. Een geheel escadron ruiterij gehoorzaamde die van den stalmeester. Zijn keuken en kelder, zijn jachthonden en stallen waren in gansch Engeland vermaard. De landadel van vele mijlen in den omtrek was trotsch op de pracht en den rijkdom van zijn grooten nabuur en tevens door zijn minzaamheid en goedhartigheid bekoord. Hij was een ijverig kavalier van de oude school. In deze krisis wendde hij derhalve al zijn invloed en al zijn gezag ter ondersteuning van de kroon aan, en hij bezette Bristol met de landweer van Gloucestershire, die beter gedisciplineerd schijnt te zijn geweest, dan de meeste andere troepen van die soort [1]).

In de graafschappen, verder van Somersetshire verwijderd, waren de voorstanders van den troon wakker. De landweer van Sussex begon westwaarts te marcheeren onder kommando van Richard, lord Lumley, die, schoon hij onlangs van het roomsch katholieke geloof bekeerd was, evenwel standvastig was in zijn trouw aan een roomsch-katholiek koning. James Bertie, graaf van Abingdon, riep de strijdmacht van Oxfordshire in het veld. John Fell, bisschop van Oxford, die tevens deken van het Christus-kerk-college was, noodigde de studenten zijner hoogeschool uit om voor de kroon de wapenen op te vatten. Zij verdrongen elkander om hun namen te komen opgeven. Het Christus-kerk-college alleen leverde nagenoeg honderd piekeniers en musketiers. Jonge adellijken en gentlemen commoners [2]) bekleedden de officiersplaatsen, en de oudste zoon des lord-luitenants was kolonel [3]).

Het meest echter verliet zich de koning op de geregelde troepen. Churchill was met de blauwe lijfwacht naar het westen gezonden en Feversham volgde met alle troepen, die in de omstreken van Londen gemist konden worden. Naar Holland was een courier vertrokken met een brief, waarin Skelton gelast werd met aandrang te verzoeken, dat de drie engelsche regimenten in hollandsche dienst onmiddellijk naar de Theems zouden worden teruggezonden. Toen deze uitnoodiging gedaan werd, trachtte de partij der tegenstanders van het Huis van Oranje, de afgevaardigden van Amsterdam aan het hoofd, op nieuw vertraging te bewerken. Maar de geestkracht van Willem, die bijna evenveel te verliezen had als Jakobus, overwon allen tegenstand en na weinig dagen zeilden de troepen uit [4]). De drie schotsche regimenten waren bereids in Engeland. Zij waren in voortreffelijken staat in Gravesend aangekomen en Jakobus had op Blackheath wapenschouwing over hen gehouden. Hij betuigde den hollandschen gezant herhaaldelijk, dat hij nog nimmer schooner of beter gedisciplineerde soldaten gezien had en den prins van Oranje en den Staten voor deze zoo uitmuntende en hem zoo te goeder ure toegezonden versterking de warmste dankbaarheid toedroeg. Zijn tevredenheid was echter niet ongemengd. Hoe uitmuntend be-

---

[1] Norths Leven van Guildford, 132, Berichten van Beauforts tocht door Walis en de naburige graafschappen, in de London-Gazettes van Juli 1684; Brief van Beaufort aan Clarendon, 19 Juni 1685.

[2]) Studenten uit den stand van den landadel.

[3]) Bisschop Fell aan Clarendon, 29 Juni; Abingdon aan Clarendon, 20, 25 en 26 Juni 1685; Handschriften van Lansdowne, 845.

[4]) Avaux, $^{5}/_{15}$, $^{6}/_{16}$ Juli 1685.

dreven die lieden ook waren in hun wapenoefeningen, zij waren niet geheel vrij van de hollandsche staatkunde en de hollandsche godsdienstleer. Een van hen werd doodgeschoten en een ander kreeg stokslagen, omdat zij de gezondheid van den hertog van Monmouth hadden gedronken. Men achtte het derhalve niet raadzaam hen ter plaatse te brengen, waar het gevaar het dringendst was. Zij werden tot aan het einde van den veldtocht in den omtrek van Londen gehouden. Hun komst stelde den koning nochtans in staat eenig voetvolk naar het westen te zenden, dat anders in de hoofdstad noodig zoude geweest zijn [1]).

Terwijl de regeering zich aldus voorbereidde om de rebellen in het veld te bestrijden, werden voorzorgen van anderen aard evenmin vergeten. In Londen alleen werden tweehonderd der personen in hechtenis genomen, van wie men dacht, dat zij zich aan het hoofd eener mogelijke beweging der Whigs konden stellen. Onder deze gevangenen bevonden zich eenige zeer aanzienlijke kooplieden. Een ieder, die bij het hof in ongunst stond, werd beangst. Een algemeene neerslachtigheid drukte op de hoofdstad. Aan de beurs kwijnden de handelszaken; en de schouwburgen waren zoo geheel verlaten, dat de vertooning eener nieuwe opera, geschreven door Dryden en opgeluisterd door decoratiën van dusver ongekende pracht, uitgesteld moest worden, omdat de ontvangsten de kosten niet zouden dekken [2]). De overheidspersonen en de geestelijkheid waren overal werkzaam. De afgescheidenen werden voortdurend nauwkeurig gade geslagen. In Cheshire en Shropshire woedde hevige vervolging; in Northamptonshire vonden talrijke inhechtenisnemingen plaats, en de gevangenis van Oxford was geheel opgevuld. Geen puriteinsch geestelijke, hoe gematigd zijn denkwijze, hoe voorzichtig zijn gedrag ook mocht zijn, kon zich een oogenblik zeker achten, dat hij niet aan zijn gezin ontrukt en ingekerkerd zoude worden [3]).

Inmiddels trok Monmouth van Bridgewater op, den ganschen tocht door Churchill bestookt, die alles gedaan schijnt te hebben wat een dapper en bekwaam officier met een handvol menschen mogelijk was. Het leger der opstandelingen, door den vijand en door een zwaren regenvloed ten sterkste gekweld, hield in den avond van 22 Juni halt, te Glastonbury. De huizen der kleine stad boden geen voldoende ruimte aan tot inlegering eener zoo sterke heirmacht. Een gedeelte der troepen werd derhalve in de kerken ingekwartierd en anderen legden hun wachtvuren aan binnen de eerwaardige ruïnen der abdij, eenmaal het rijkste der kloosters op ons eiland. Van Glastonbury marcheerde de hertog naar Wells en van Wells naar Shepton Mallet [4]).

Zijn aanslag te Bristol. Tot dusverre schijnt hij slechts van de eene plaats naar de andere te zijn getrokken met het eenige doel om troepen te verzamelen. Het werd nu noodig, dat hij een of ander oorlogsplan ontwierp. Zijn eerste denkbeeld

---

[1]) Van Citters 30 Juni—10 Juli; $^{3}/_{13}$—$^{21}/_{31}$ Juli 1685; Avaux, Nég: $^{5}/_{15}$ Juli; London-Gazette, 6 Juli.

[2]) Barillon $^{6}/_{16}$ Juli 1658; Scotts Voorrede op Albion en Albanius.

[3]) Abingdon aan Clarendon, 29 Juni 1685; Leven van Philip Henry, door Bates.

[4]) London-Gazette, 22 en 25 Juni 1685; Wade's Bekentenis; Oldmixon. 703; Harleysche Handschriften 6845.

was zich van Bristol meester te maken. Vele der voornaamste ingezetenen van die belangrijke plaats waren Whigs. Een der vertakkingen van het whigsche komplot had zich tot daarheen uitgestrekt. De bezetting bestond slechts uit de landweer van Gloucestershire. Konden Beaufort en zijn volgelingen overweldigd worden, voordat de geregelde troepen aankwamen, dan zouden de opstandelingen zich dadelijk in het bezit van ruime geldelijke hulpbronnen bevinden; de roem der krijgsbedrijven van Monmouth zou verhoogd en de vrienden, die hij in het koninkrijk bezat, aangemoedigd worden om zich te verklaren. Bristol was van vestingwerken voorzien, die, ten noorden van de Avon, aan den kant van Gloucestershire, zwak, maar ten zuiden, aan den kant van Somersetshire, veel sterker waren. Er werd derhalve besloten den aanval van den kant van Gloucestershire te ondernemen. Daartoe echter was het noodig een omweg te maken en de Avon te Keynsham over te trekken. De brug te Keynsham was door de landweer gedeeltelijk afgebroken en nu onbruikbaar. Er werd dus een detachement vooruit gezonden om de noodige herstellingen te doen. De overige troepen volgden langzaam en bleven in den avond van 24 Juni te Pensford rusten. Daar waren zij slechts vijf mijlen ver van den kant van Bristol, die het dichtst bij Somersetshire is; doch de andere kant, die van Gloucestershire, alleen langs den omweg door Keynsham te bereiken, was een ganschen dagmarsch ver [1]).

Te Bristol was het een nacht van groot rumoer en hooggespannen verwachting. De aanhangers van Monmouth wisten, dat hij bijkans in het gezicht van hun stad was, en verbeeldden zich, dat hij vóór het aanbreken van den dag bij hen zou zijn. Ongeveer een uur na zonsondergang geraakte een aan de kade liggend koopvaardijschip in brand. Zulk een voorval kon, in een haven, vol schepen, niet dan groote ontsteltenis te weeg brengen. De gansche rivier kwam in beweging. De straten waren vol menschen. Er werden in den donker en bij de algemeene verwarring oproerige kreten gehoord. Later verzekerden de Whigs, zoowel als de Tories, dat het vuur door de vrienden van Monmouth was aangestoken in de hoop, dat de landweer in dienst gesteld zoude worden om verdere uitbreiding van den brand tegen te gaan en het leger der opstandelingen inmiddels zou kunnen voortrukken om van de zijde van Somersetshire de stad binnen te trekken. Was dit het plan der brandstichters, het mislukte geheel en al. In plaats van zijn manschap naar de haven te zenden hield Beaufort haar den ganschen nacht rondom de schoone kerk van St.-Mary Redcliff, ten zuiden van de Avon, onder de wapenen. »Hij zou," zeide hij, »Bristol tot den grond toe willen zien afbranden, ja, liever zelf de stad in brand steken dan ze door landverraders te laten innemen." Met behulp van eenige geregelde kavalerie, die zich weinige uren te voren uit Chippenham bij hem was komen voegen, was hij in staat een opstand te voorkomen. Het zou wellicht boven zijn kracht zijn geweest, gelijktijdig de misnoegden binnen de muren in toom te houden en een aanval van buiten te keeren; doch zoodanige aanval werd niet beproefd. De brand, die te Bristol zoo veel opschudding veroorzaakte, werd te Pensford duidelijk gezien. Monmouth achtte het echter niet dienstig

[1]) Wade's Bekentenis.

van plan te veranderen. Hij bleef tot zonsopgang daar staan en marcheerde toen naar Keynsham. Daar vond hij de brug hersteld. Hij besloot zijn leger, gedurende den namiddag, te laten rusten en, zoodra de nacht inviel, naar Bristol voort te rukken [1]).

Doch het was te laat. De troepen des konings waren nu bij de hand. Kolonel Oglethorpe kwam aan het hoofd van ongeveer honderd man ruiters van de lijfwacht Keynsham binnen stuiven, verstrooide twee escadrons ruiterij, die het waagden hem weerstand te bieden en nam den terugtocht aan na den vijand veel schade toegebracht en zelf weinig geleden te hebben. Hij ziet van dien aanslag af. Onder deze omstandigheden werd het noodig geacht den aanslag op Bristol op te geven [2]).

Doch wat moest er dan gedaan worden? Er werden verscheiden plannen voorgesteld en besproken. Men opperde het denkbeeld, dat Monmouth zich naar Gloucester spoeden, daar over de Severn trekken, de brug achter zich afbreken en, terwijl zijn rechterflank alsdan door de rivier beschermd was, door Worcestershire naar Shropshire en Cheshire rukken zou. Hij had in vroeger dagen een tocht door die graafschappen gedaan en was daar met niet minder geestdrift ontvangen dan in Somersetshire en in Devonshire. Zijn tegenwoordigheid zou de liefde zijner oude vrienden wellicht doen herleven en zijn leger binnen weinig dagen tot het dubbel van zijn tegenwoordige sterkte kunnen aangroeijen.

Na rijpe overweging echter bleek het, dat dit plan, hoe aanlokkelijk ook, onuitvoerbaar was. De opstandelingen waren voor zulk werk, als zij in de laatste dagen hadden moeten verrichten, slecht uitgerust geweest en waren uitgeput, nadat zij dagen achtereen onder zwaren regen door diepe modder gebaggerd hadden. Daar het te voorzien was dat zij op iedere haltplaats door de vijandelijke ruiterij bemoeijelijkt en opgehouden zouden worden, mochten zij niet de hoop koesteren Gloucester te bereiken, zonder door de hoofdmacht der koninklijke troepen ingehaald en onder de ongunstigste omstandigheden tot een algemeen gevecht genoodzaakt te worden.

Daarop stelde een ander voor Wiltshire binnen te rukken. Personen, die beweerden dat graafschap goed te kennen, verzekerden den hertog, dat zich daar zulke belangrijke versterkingen bij hem zouden voegen, dat hij met alle vertrouwen slag zou kunnen leveren [3]).

Hij nam dien raad aan en wendde zich naar Wiltshire. Hij eischte eerst Bath ter overgave op. Maar Bath was van een talrijk koningsgezind garnizoen voorzien en Feversham naderde met spoed. De opstandelingen beproefden dus geen poging tegen de wallen, maar haastten zich naar Philips Norton, waar zij in den avond van 26 Juni halt hielden.

Feversham volgde hen derwaarts. In den vroegen ochtend van den zeven-en-twintigsten werden zij verontrust door de tijding, dat hij dicht in de nabijheid was. Zij schaarden zich in slagorde en bezetten de wegen, die naar de stad voerden.

---

[1]) Wade's Bekentenis; Oldmixon, 703; Harleysche Handschriften, 6145; Aanspraak van Jeffreys aan de groote jury van Bristol, 21 September 1685.

[2]) London-Gazette, 29 Juni 1685; Wade's Bekentenis.

[3]) Wade's Bekentenis.

Schermutseling te Philips Norton. Weldra verscheen de voorhoede der koninklijke legermacht. Zij bestond uit ongeveer vijfhonderd man onder aanvoering van den hertog van Grafton, een jongeling dapper van aard, doch ruw in zijn manieren, die waarschijnlijk er op gesteld was te bewijzen, dat hij geen deel nam in de illoyale plannen van zijn halven broeder. Grafton bevond zich spoedig in een hollen weg, die aan weerszijden met heggen beplant was, uit welke een zwaar musketvuur onderhouden werd. Hij drong evenwel moedig voorwaarts, totdat hij den ingang van Philips Norton genaderd was. Daar werd zijn weg door een barrikade versperd, van waar een derde fusillade recht op zijn front gericht werd. Thans verloren zijn soldaten den moed en trokken zoo goed mogelijk terug. Eer men den hollen weg weder verlaten had, waren meer dan honderd man gedood of gewond. Graftons terugtocht werd door eenige ruiters der opstandelingen afgesneden; doch hij sloeg er zich dapper door heen en bleef ongedeerd [1]).

De voorhoede, aldus terug geslagen, week naar het hoofdkorps der koninklijke strijdmacht terug. De twee legers waren nu in elkanders gezicht en er werden eenige schoten gewisseld, die weinig of geen uitwerking deden. Zij waren geen van beiden begeerig slaags te geraken. Feversham wenschte het gevecht niet te beginnen, eer zijn geschut aangekomen was, en trok op Bradford terug. Monmouth verliet zijn stelling, zoodra de nacht was ingevallen, nam den marsch naar het zuiden aan en had met het aanbreken van den dag Frome bereikt, waar hij versterkingen hoopte te vinden.

Frome was even wakker voor zijn zaak als Taunton of Bridgewater, maar kon niets voor hem doen. Er had een paar dagen te voren een opstand plaats gehad en de proclamatie van Monmouth was op de marktplaats aangeplakt. Maar er was van deze beweging aan graaf Pembroke bericht gegeven, die zich met de landweer van Wiltshire op een grooten afstand van daar bevond. Hij was dadelijk naar Frome opgerukt, had een hoop boeren, die hem met zeisen en hooivorken weerstand wilden bieden, uiteen gedreven en was de stad binnengerukt, waarop hij de inwoners had ontwapend. Hier dus waren geen wapenen overgebleven en Monmouth was niet in staat ze te verschaffen [2]).

Het leger der opstandelingen verkeerde nu in hachelijken toestand. De marsch van den vorigen nacht was bezwaarlijk geweest. De regen was in stroomen van den hemel gevallen en had de wegen in moerassen herschapen. Men vernam niets van de beloofde versterkingen uit Wiltshire. Een bode bracht de tijding, dat Argyle's troepen in Schotland op de vlucht geslagen waren. Een ander berichtte, dat Feversham, wiens geschut zich met hem vereenigd had, op het punt stond om voort te rukken. Monmouth kende den oorlog te goed om niet te weten, dat zijn volgelingen ondanks al hun moed en ijver niet opgewassen waren tegen geregelde troepen. Hij had zich tot dusver met de hoop gevleid, dat sommige der regimenten, die hij voorheen had aangevoerd, tot hem zouden overgaan; maar die hoop moest hij eindelijk opgeven. Hij werd moedeloos. Nauwelijks had hij

Neerslachtigheid van Monmouth.

[1]) London-Gazette, 2 Juli 1685; Barillon $^{6}/_{16}$ Juli; Wade's Bekentenis.
[2]) London-Gazette, 29 Juni 1685; Van Citters, 30 Juni—10 Juli.

zelfbeheersching genoeg om bevelen te geven. In zijn ellendigen toestand beklaagde hij zich bitter over de kwade raadgevers, die hem overreed hadden zijn veilige schuilplaats in Brabant te verlaten. Tegen Wildman vooral barstte hij in hevige verwenschingen uit [1]). En nu rees een verachtelijk denkbeeld in zijn zwak en opgewonden gemoed op. Hij wilde de duizenden, die op zijn stem en om zijnentwil hun vreedzame velden en haardsteden hadden verlaten, aan de genade der regeering overlaten. Hij wilde met zijn voornaamste officieren heimelijk wegsluipen en, eer zijn vlucht vermoed werd, de eene of andere zeehaven bereiken, van waar hij naar het vasteland zou ontsnappen om in de armen van lady Wentworth zijn eerzuchtige plannen en zijn schande te vergeten. Dit ontwerp besprak hij in goeden ernst met zijn voornaamste raadgevers. Sommigen van hen, die voor hun hoofden vreesden, hoorden hem met goedkeuring aan; Grey echter, die, zoo als zelfs zijn vijanden erkenden, nergens vrees kende, dan waar het gekletter van zwaarden en het gebulder van geschut gehoord werden, verzette zich met groote drift tegen dat lafhartig voorstel en smeekte den hertog liever alle gevaren te trotseeren, dan de trouwe verkleefdheid der landlieden van het westen met ondank en verraad te vergelden [2]).

De gedachte van een vlucht werd dus opgegeven, maar het viel nu niet gemakkelijk eenig plan voor den veldtocht te vormen. Naar Londen voort te rukken zou ijlhoofdigheid zijn geweest; want de weg liep recht door de vlakte van Salisbury en op dat uitgestrekte open veld zouden linietroepen, en vooral geregelde kavalerie, tegen ongeoefende lieden al het voordeel aan hun zijde hebben gehad. In deze oogenblikken werd een bericht in het leger verspreid, volgens hetwelk de landlieden uit de veenen bij Axbridge tot verdediging der protestantsche godsdienst opgestaan waren, zich met dorschvlegels, knuppels en hooivorken gewapend hadden, en te Bridgewater zich bij duizenden verzamelden. Monmouth besloot derwaarts terug te keeren en zich met deze nieuwe bondgenooten te versterken [3]).

De rebellen trokken derhalve naar Wells [4]) en kwamen daar alles behalve vriendelijk gestemd aan. Zij waren, met weinig uitzonderingen, van het prelaatschap afkeerig en legden hun vijandigheid aan den dag op een wijze, die hun weinig eer aandeed. Niet alleen sneden zij het lood van de prachtige hoofdkerk af om daar kogels van te gieten, een handeling, die zij ter goeder trouw door den drang van den oorlog konden verschoonen, maar bovendien beschadigden zij moedwillig de sieraden van het gebouw. Met moeite beschermde Grey het altaar, waarvoor hij met ontbloot zwaard post vastte tegen de ontwijdingen, door eenige onverlaten daaraan toegedacht, die er een drinkgelag wilden houden [5])

Zijn terugkeer naar Bridgewater.

Donderdag 2 Juli rukte Monmouth opnieuw Bridgewater binnen, doch onder veel minder bemoedigende omstandigheden, dan waarin hij tien dagen te voren van daar was uitgerukt. De versterking, die hij daar

[1]) Harleysche Handschriften, 6845; Wade's Bekentenis.
[2]) Wade's Bekentenis; Eachard III, 766.
[3]) Wade's Bekentenis.
[4]) De verblijfplaats van den bisschop van Bath en Wells. V.
[5]) London-Gazette, 6 Juli 1685; Van Citters, 3—13 Juli; Oldmixon, 703.

vond, was van weinig beteekenis. Het koninklijk leger stond dicht bij hem. Een oogenblik dacht hij er aan de stad te versterken en honderden arbeiders werden opontboden om loopgraven te maken en verschansingen op te werpen. Vervolgens vestigden zich zijn gedachten op het plan om naar Cheshire te rukken, een plan, dat hij als onuitvoerbaar verworpen had, toen hij te Keynsham was en dat voorzeker niet grooter uitvoerbaarheid had verkregen, nu hij zich te Bridgewater bevond [1]).

Het koninklijke leger vat post op het moeras van Sedgemoor.

Terwijl hij aldus weifelende was tusschen even hopelooze plannen, kwamen de troepen des konings in het gezicht. Zij bestonden uit ongeveer vijf-en twintig honderd man geregelde troepen en vijftienhonderd landweermannen uit Wiltshire. Vroeg in den ochtend van zondag 5 Juli verlieten zij Somerton en sloegen dien dag hun tenten op, ongeveer drie mijlen van Bridgewater in de vlakte van Sedgemoor.

Doctor Peter Mew, bisschop van Winchester, verzelde hen. Deze prelaat had reeds in zijn jeugd voor Karel I tegen het parlement de wapenen gedragen. Zijn jaren hadden, zoo min als zijn stand, zijn oorlogsmoed geheel en al uitgedoofd, en hij was wellicht van oordeel, dat de verschijning van een kerkvorst de loyauteit zou kunnen schragen van sommige brave lieden, die door gelijken afkeer van papisme en van oproer aan het wankelen gebracht waren.

De toren der parochiekerk van Bridgewater wordt voor den hoogsten in Somersetshire gehouden en biedt een uitgestrekt vergezicht over het omliggend land aan. Monmouth, gevolgd door eenige zijner officieren, besteeg de hoogte van den vierkanten toren, van waar de spits verrijst, en nam door een verrekijker de stellingen des vijands in oogenschouw. Voor hem lag een effen vlakte, nu rijk in korenvelden en appelboomen, maar destijds, gelijk de naam nog aanduidt [2]), voor het grootste gedeelte een somber moeras. Als er zware regen viel en de Parret met zijn zijtakken buiten de oevers trad, werd deze landstreek dikwerf overstroomd. Zij had van ouds een gedeelte uitgemaakt van het groote moeras, dat in onze oude kronieken vermaard is, doordat het den voortgang gestuit had van twee opvolgende geslachten van veroveraars. Het had namelijk langen tijd de Celten beschermd tegen de aanrandingen der koningen van Wessex en Alfred onttrokken aan de vervolgingen der Denen. In die lang verleden tijden had men deze streek slechts in booten kunnen oversteken. Het was een uitgestrekte plas, in welke een aantal eilanden verstrooid waren, van een vlotten, verraderlijken grond, bedekt met kreupelgewas en onkruid, en wemelende van herten en wilde zwijnen. Nog in de dagen der Tudors was de reiziger, wiens weg van Ilchester naar Bridgewater liep, genoodzaakt een omweg van verscheiden mijlen te maken om de plassen te ontwijken. Toen Monmouth zijn oog over Sedgemoor liet weiden, was het terrein gedeeltelijk door kunst verbeterd en met vele diepe en breede sloten doorsneden, welke in die streek »rhines" genoemd worden. Midden in het moeras verrezen rondom de torens van kerken eenige dorpen, welker namen schijnen aan te duiden, dat zij eenmaal door de

[1]) Wade's Bekentenis.
[2]) *Sedge-moor*, riet-moeras.

golven omringd waren. In een dier dorpen, Weston Zoyland genaamd, lag de koninklijke ruiterij en Feversham had daar zijn hoofdkwartier gevestigd. Vele nu nog levende personen hebben de dochter der dienstmeid gezien, die hem op dien dag aan tafel bediende, en een groote schotel van perzisch porcelein, die hem werd voorgezet, wordt in de nabuurschap nog zorgvuldig bewaard. Het is opmerkelijk, dat de bevolking van Somersetshire niet, zoo als die der fabriekdistrikten, uit uitgewekenen bestaat, van verre plaatsen afkomstig. Het is volstrekt niet zeldzaam daar pachters te vinden, die nog hetzelfde land beploegen, dat hun voorouders bebouwden, toen de Plantagenets in Engeland heerschten. De overleveringen van Somersetshire hebben derhalve een niet geringe waarde voor den geschiedschrijver [1]).

Op iets verder afstand van Bridgewater bevindt zich het dorp Middlezoy. In dat dorp en in de omstreken lag de landweer van Wiltshire onder bevel van Pembroke in kwartier.

Op den open veengrond, niet ver van Chedzoy, waren verscheiden bataillons geregeld voetvolk gelegerd. Monmouth zag met sombere blikken op hen neder. Onwillekeurig herinnerde hij zich, hoe hij slechts weinig jaren geleden aan het hoofd eener kolonne, uit die zelfde lieden samengesteld, de woeste geestdrijvers, die Bothwell bridge verdedigden [2]), in verwarring voor zich uitgedreven had. Hij kon onder de vijandige gelederen de dappere bende onderscheiden, die destijds, naar den naam van haar kolonel, het regiment van Dumbarton genoemd werd, maar die nu sedert lang als het eerste linieregiment bekend is en in elk der vier werelddeelen haar vroeg verworven roem waardig gehandhaafd heeft. »Ik ken die lieden," zeide Monmouth; »deze zullen vechten. Had ik ze maar, dan zou alles goed gaan" [3]).

---

[1]) Matt. West Flor. Hist. A. D. 782; Kroniek (in handschrift), aangehaald door den heer Sharon Turner in de geschiedenis der Angel-Saksers, IVe boek, hoofdstuk XIX; Draytons Polyolbium, III; Lelands Itinerarium; Oldmixon, 703. Oldmixon was destijds te Bridgewater en heeft waarschijnlijk den hertog op den toren gezien. De schotel, waarvan in den tekst gewaagd wordt, is in het bezit van den heer Stradling, die prijzenswaardige pogingen heeft aangewend om de gedenkteekenen en overleveringen aangaande den opstand in het westen bewaard te doen blijven.

[2]) De covenanters, door wreedaardige verdrukking tot het uiterste gebracht, trokken, nadat verscheiden wanhopende en wreedaardige handelingen van hun zijde waren voorafgegaan, den 29 Mei 1679, binnen het vlek Rutherglen bij Glasgow, en verbrandden daar openlijk de parlementsakte en de besluiten van den raad, waarbij het bisschoppelijk stelsel in Schotland ingesteld werd en de conventicles verboden waren. Graham van Claverhouse viel hen met eenige ruiterij aan, doch werd met verlies van dertig man terug geslagen, waarop zij Glasgow aanvielen en vermeesterden, de geestelijkheid de staatskerk uitzetten en proclamatiën uitvaardigden tegen de (kerkelijke) suprematie des konings, tegen pausdom en prelaatschap en tegen een papistisch troonopvolger streden. Zij hadden den tijd om zich eenigszins te versterken, doch brachten dien in onnutte beraadslagingen door. Inmiddels werd Monmouth aan het hoofd van een voldoend aantal troepen tegen hen afgezonden. Bij de brug van Bothwell, aan de Clyde, tusschen Hamilton en Glasgow, hadden zij post gevat. Zij streden dapper, zoolang zij van ammunitie voorzien waren. Doch toen zij daarvan ontbloot waren, moesten zij hun stelling op de brug opgeven; hun terugtocht werd, toen Monmouth zijn geschut onder hen liet spelen, een verwarde vlucht en daarmede was de opstand gedempt. Monmouth behandelde de talrijke gevangenen, die hij machtig werd, met prijzenswaardige en destijds in Schotland nog zeer ongewone menschelijkheid. V.

[3]) Oldmixon.

Het gezicht op den vijand was evenwel niet geheel en al ontmoedigend. De drie afdeelingen van het koninklijk leger lagen ver uit elkander. Er was een schijn van nalatigheid en van verslapte krijgstucht in al hun bewegingen. Er werd bericht, dat zij bezig waren zich met den Zoylandschen appelwijn dronken te maken. De onbekwaamheid van Feversham, die het opperbevel voerde, was overbekend. Zelfs in dit hachelijk keerpunt dacht hij slechts aan eten en slapen. Churchill was, wel is waar, een aanvoerder, berekend voor veel grootscher en moeijelijker bedrijven dan het verstrooijen van een hoop slecht gewapende en slecht geoefende boeren; maar het genie, dat in een later tijdperk zes maarschalken van Frankrijk beschaamde, bevond zich nu niet op zijn eigenaardige plaats. Feversham zeide weinig aan Churchill en moedigde hem niet aan eenig voorstel te opperen. De onderbevelhebber, zich zijner grooter begaafdheid en kunde bewust, ontevreden over de oppermacht van een aanvoerder, dien hij verachtte, en bevende voor het lot, dat het leger treffen kon, bleef desniettemin zijn eigenaardige zelfbeheersching bewaren en verborg zijn gevoelens zoo goed, dat Feversham zijn volgzamen dienstijver prees en beloofde er den koning melding van te maken[1]).

De stelling der koninklijke troepen verkend hebbende en ingelicht omtrent den toestand, waarin zij zich bevonden, begreep Monmouth, dat een nachtelijke aanval met gunstigen uitslag kon worden bekroond. Hij besloot derhalve de kans te wagen en er werden dadelijk de noodige toebereidselen getroffen.

Het was zondag, en zijn manschap, meerendeels uit puriteinen bestaande, bracht een groot gedeelte van den dag in godsdienstoefeningen door. Het slotplein, waar zij gelegerd waren, bood een schouwspel aan, zooals Engeland sedert de ontbinding van Cromwells leger er geen gezien had. De afgescheiden predikers, die de wapenen tegen het papisme hadden opgevat en waarvan sommige vermoedelijk ook in den grooten burgeroorlog gestreden hadden, baden en predikten, gekleed in roode uniformen, met groote stevels aan en met hun zwaarden op zijde. Ferguson was een dergenen, die aanspraken hielden. Als tekst koos hij de vreeselijkste woorden, waarmede de Israëlieten, die aan gene zijde van den Jordaan woonden, zich zuiverden van de beschuldiging, door hun broeders van de andere zijde der rivier tegen hen inbracht. »De God der Goden, de Heer, de God der Goden, de Heer, Die weet het, Israël zelf zal het ook weten! Is het door wederspannigheid, of is het door overtreding tegen den Heer, zoo behoudt ons heden niet." (Jozua XXII: 22)[2]).

Dat er onder bescherming van den nacht een aanval zou geschieden, was voor Bridgewater geen geheim. De stad was vol vrouwen, die, uit de omliggende streken bij honderden derwaarts waren samengestroomd om haar echtgenooten, haar zonen, haar minnaars en broeders nog eenmaal te zien. Er had dien dag menige treurige scheiding plaats en velen namen afscheid, die elkander nimmer weder zagen[3]). Het bericht van den voorgenomen aanval kwam ter oore van een jong meisje, dat ijverig koningsgezind was.

[1]) Churchill aan Clarendon, 4 Juli 1685.
[2]) Oldmixon, 703; Toeschouwer 1 Aug. 1685.
[3]) Pashals Verhaal en Heywoods Appendix.

Hoewel zedig van inborst, had zij niettemin den moed om zelve de tijding aan Feversham te brengen. Zij sloop uit Bridgewater weg en begaf zich naar het koninklijk leger. Doch dat leger was geen veilige plaats voor vrouwelijke onschuld. De officieren zelve, die de ongeregelde strijdmacht, tegen welke zij overstonden, en den nalatigen veldheer, die hen aanvoerde, beiden evenzeer minachtten, hadden zich rijkelijk met wijn gelaafd en waren bereid tot elke daad van losbandigheid en wreedheid. Een hunner greep het ongelukkige meisje aan, weigerde naar haar bericht te luisteren en deed haar een gruwzame beleediging aan. Zij vluchtte, door wanhoop en schaamte gedreven, en in haar gerechte gramschap liet zij het goddelooze leger aan zijn noodlot over [1]).

En nu was de ure nabij voor het groote waagstuk. De nacht was voor zulk een onderneming geenszins ongunstig. Het was volle maan, en er scheen een prachtig noorderlicht. Maar Sedgemoor was zoozeer in de dampen van het moeras gehuld, dat men tot op vijftig pas geenerlei voorwerp kon onderscheiden [2])

Slag van Sedgemoor. De klok sloeg elf en de hertog met zijn lijfwacht reed het kasteel uit. Hij was niet in de stemming, den man passende, die op het punt is een beslissenden slag te slaan. Zelfs kinderen, die toestroomden om hem te zien voorbij trekken, bemerkten en herinnerden zich nog langen tijd zijn somber voorkomen, dat de uitdrukking droeg van de treurigste voorgevoelens. Zijn leger rukte, langs een bijna zes mijl langen omweg, naar het koninklijk legerkamp op Sedgemoor aan. Een gedeelte van dien weg wordt nog ten huidigen dage de oorlogsweg genoemd. De infanterie werd door Monmouth zelven aangevoerd. Het bevel over de ruiterij was ondanks de tegenwerpingen van sommigen, die zich het ongeval herinnerden, dat te Bridport had plaats gehad, aan Grey toevertrouwd. Er was bevel gegeven de grootste stilte in acht te nemen, geen trom te roeren en geen enkel schot te doen. Soho zou in den donker het herkenningswoord der opstandelingen zijn. Het was waarschijnlijk gekozen met zinspeling op het plein van Soho, te Londen, waar het paleis van hun aanvoerder stond [3]).

Ongeveer te een uur in den ochtend van maandag, den zesden Juli, waren de rebellen op den open veengrond. Maar tusschen hen en den vijand lagen drie breede slooten, vol water en dunne modder. Monmouth wist, dat hij twee dezer slooten, de zwarte sloot en de rhine van Langmoor genaamd, zou moeten overgaan. Doch wat zeer zonderling is, hij had van het bestaan

---

[1]) Kennet, uitgave van 1719, III, 432. Ik moet wel gelooven, dat deze betreurenswaardige geschiedenis waar is. De bisschop verklaart ze in het jaar 1718 te hebben vernomen van een achtenswaardig officier van de lijfwacht te paard, die te Sedgemoor gestreden en het arme meisje in wanhopende droefheid had zien vertrekken.

[2]) Verhaal van een offier der lijfwacht in Kennet, uitg. van 1719, III, 432. Handschrift getiteld: Journaal van den opstand in het Westen, gehouden door den heer Edward Dummer; Drydens Hert en panther, IIe deel.

[3]) Vele schrijvers, en onder anderen Pennant, hebben beweerd, dat het gedeelte van Londen, dat den naam van Soho draagt, dien ontleend heeft aan het wachtwoord des legers van Monmouth te Sedgemoor. Doch er is van de velden van Soho gewaagd in boeken, die vóór den tijd des opstands van het westen gedrukt zijn, bij voorbeeld in Chamberlayne's Staat van Engeland, 1684.

van een derde gracht, de rhine van Bussex geheeten en die het koninklijke legerkamp onmiddellijk dekte, door geen enkelen zijner kondschappers bericht ontvangen.

De ammunitiewagens bleven aan den ingang van het moeras staan. De ruiterij en het voetvolk, een lange en smalle kolonne vormende, trokken langs een daarover voerenden dam de zwarte sloot over. Er bestond een soortgelijk overgangspad over de rhine van Langmoor; doch door den nevel sloeg de gids een verkeerden weg in. Er ontstond eenige vertraging en eenige verwarring, alvorens die afdwaling hersteld kon worden. Eindelijk had de overgang plaats, doch in de verwarring ging een pistool af. Eenige mannen van de lijfwacht te paard, die op wacht stonden, hoorden het schot en werden gewaar, dat een talrijke menigte door den nevel voorwaarts trok. Zij vuurden hun karabijnen af en galoppeerden in verschillende richtingen weg om alarm te roepen. Sommigen spoedden zich naar Weston Zoyland, waar de ruiterij lag. Een hunner reed spoorslags naar het kamp der infanterie, met forsche stem roepende, dat de vijand in aantocht was. De trommels van het regiment van Dumbarton riepen te wapen, en de manschap schaarde zich haastig in gelederen. Het was tijd; want Monmouth deed zijn heir reeds ten aanval oprukken. Hij gelastte Grey met de ruiterij de voerhoede te vormen en hij zelf volgde aan het hoofd van het voetvolk. Grey trok voorwaarts, tot zijn marsch onverwachts door de rhine van Bussex gestuit werd. Aan de overzijde der sloot waren de koninklijke troepen bezig zich in aller ijl in slagorde te stellen.

»Voor wien zijt gij?" riep een officier der lijfwacht te voet. »Voor den koning," antwoordde een stem uit de gelederen der opstandelingen. »Voor welken koning?" werd toen gevraagd. Het antwoord was een kreet van »Koning Monmouth!" gemengd met den oorlogskreet, die veertig jaren te voren op de vanen der regimenten van het parlementsleger te lezen stond: »God met ons." De koninklijke troepen vuurden oogenblikkelijk zulk een stevige lading musketvuur af, dat de ruiterij der opstandelingen in alle richtingen uiteenstoof. Algemeen was men het eens, dat deze schandelijke vlucht aan de kleinmoedigheid van Grey moest geweten worden. Het is evenwel geenszins bewezen, dat Churchill beter geslaagd zou zijn, zoo hij aan het hoofd van mannen had gestaan, die nooit te voren te paard wapenen gehanteerd hadden en wier paarden niet alleen ongewoon waren in het vuur te staan, maar zelfs nooit geleerd hadden naar den teugel te luisteren.

Weinige minuten nadat des hertogs ruiterij zich over de vlakte verstrooid had, kwam zijn voetvolk in snellen loop toeschieten, terwijl de brandende lonten van het regiment van Dumbarton hun den weg in het duister aanwezen.

Monmouth ontstelde, toen hij bevond, dat er een breede en diepe sloot lag tusschen hem en het kamp, dat hij gehoopt had te zullen overvallen. De opstandelingen bleven aan den rand der sloot halt houden en vuurden. Een gedeelte van het koninklijk voetvolk aan de overzijde beantwoordde het vuur. Gedurende drie kwartier uurs bleef het knallen der musketten onafgebroken voortduren. De boeren van Somersetshire gedroegen zich als oudgediende soldaten, alleen richtten zij hun geweren te hoog.

Doch nu waren de overige afdeelingen van het koninklijk leger in beweging. De lijfwacht des konings en de blauwe lijfwacht kwamen in versnelden draf van Weston Zoyland aanrijden en verstrooiden in een enkel oogenblik een gedeelte der ruiterij van Grey, die getracht had zich weder te verzamelen. De vluchtelingen verspreidden een panischen schrik onder hun kameraden in de achterhoede, wien de krijgsvoorraad toevertrouwd was. De voerlieden reden in vollen ren weg en hielden niet stil, eer zij het slagveld vele mijlen ver achter zich hadden. Monmouth had tot dusver zijn plicht gedaan, als een kloek en bekwaam krijgsman. Men had hem gezien, te voet, met een piek in de hand, zijn infanterie door woord en voorbeeld aanmoedigende. Doch hij was met oorlogszaken te goed bekend om niet te weten, dat nu alles verspeeld was. Zijn manschap had het voordeel verloren, 't welk de verrassing des vijands en het duister des nachts haar gegeven had. Zij was door de ruiterij en door de munitiewagens verlaten. De troepen des konings waren nu vereenigd en in goede orde. Feversham, door het schieten uit den slaap gewekt, was opgestaan, had zijn das omgeknoopt en, na eens goed in den spiegel gekeken te hebben, kwam hij zien wat zijn troepen uitvoerden. Inmiddels, en dit was van groot belang, had Churchill aan het voetvolk snel een geheel nieuwe stelling gegeven. De dag was op het punt van aan te breken. De uitslag van een strijd op het vlakke veld en bij klaar daglicht kon niet twijfelachtig zijn. Evenwel Monmouth moest gevoeld hebben, dat het hem niet paste te vluchten, terwijl duizenden, die door verkleefdheid aan zijn persoon in het verderf gestort waren, nog manhaftig voor zijn zaak streden. Maar ijdele hoop en sterke gehechtheid aan het leven behielden de overhand. Hij zag, dat, indien hij draalde, de koninklijke ruiterij weldra hem den terugtocht zou afsnijden. Hij steeg te paard en vluchtte van het slagveld.

Doch zijn voetvolk, schoon verlaten, bleef manmoedig het veld houden. 's Konings lijfwacht viel het ter rechter, de blauwe lijfwacht ter linker zijde aan; maar met hun zeisen en met de kolven hunner musketten bleven de boeren van Somersetshire den koninklijken ruiters als oude soldaten het hoofd bieden. Oglethorpe deed een krachtige poging om hun gelederen te doorbreken en werd manmoedig teruggeslagen. Sarsfield, een dapper iersch officier, wiens naam in later tijd een treurige vermaardheid erlangde, viel op de andere flank aan. Zijn manschap werd terug geslagen. Hij zelf werd ter aarde geworpen en lag een tijd lang voor dood. Maar de tegenstand der moedige landlieden kon niet aanhouden. Hun kruit en hun lood waren verschoten. Er werd een geroep gehoord van: »Ammunitie! om Gods wil, ammunitie!" Doch er was geen ammunitie bij de hand. En nu kwam 's konings geschut opdagen. Het had een halve mijl verder gestaan, op den straatweg van Weston Zoyland naar Bridgewater. De uitrusting van een engelsch leger was destijds zoo gebrekkig, dat het hoogst moeijelijk geweest zou zijn de groote kanonnen naar de plaats te sleepen, waar de veldslag woedde, had niet de bisschop van Winchester zijn koetspaarden en tuigen daarvoor aangeboden. Deze tusschenkomst van een christelijk prelaat bij een bloedige aangelegenheid is, met wonderlijke tegenspraak van zich zelve, door sommige whigsche schrijvers veroordeeld, die niets misdadigs zien in het gedrag

der vele puriteinsche geestelijken, die destijds tegen de regeering in de wapenen stonden. En toen het geschut was aangekomen, was er zulk een gebrek aan artilleristen, dat een sergeant van het regiment van Dumbarton genoodzaakt was de leiding van verscheiden stukken op zich te nemen [1]). Doch het geschut, hoe slecht ook bediend, maakte spoedig een einde aan het gevecht. De pieken der oproerige bataillons begonnen te wankelen, hun gelederen werden verbroken; de koninklijke ruiterij viel opnieuw aan en dreef alles voor zich uit; de koninklijke infanterie kwam de sloot overdringen. Zelfs in dit uiterste bleven de berglieden van Mendip dapper de wapenen voeren en verkochten hun leven duur. Maar de nederlaag was in weinige minuten volkomen. Drie honderd soldaten waren gedood of gewond. Van de rebellen lagen er meer dan duizend dood op het veen [2]).

---

[1]) Er bestaat een besluit van Jakobus, houdende machtiging om aan sergeant Weems, van het regiment van Dumbarton, veertig p. st. te betalen, »wegens goede diensten door het afvuren van het zware geschut tegen de rebellen." — Historische gedenkschriften van het eerste of koninklijke regiment voetvolk.

[2]) Bericht van Jakobus II nopens den slag van Sedgemoor in de staatspapieren van lord Hardwicke; Wade's Bekentenis; Fergusons Vertelling (handschrift) in Eachard, III 768; Verhaal van een officier der lijfwacht te paard, in Kennet, uitg. 1719, III, 432; London-Gazette, 9 Juli, 1685; Goldmixon, 703; Paschall verhaal; Burnet, I, 643; Evelyns Dagboek, 8 Juli; van Citters, $^{7}/_{17}$ Juli; Barillon, $^{9}/_{19}$ Juli; Gedenkschriften van Reresby; De slag van Sedgemoor door den hertog van Buckingham, een blijspel; Journaal van den opstand in het Westen (handschrift), gehouden door den heer Edward Dummer, destijds officier der artillerie, in dienst van zijn majesteit, tot demping van dien opstand. Laatstgemeld handschrift bevindt zich in de Pepysiaansche bibliotheek en is van de grootste waarde, niet om het verhaal, dat weinig merkwaardigs bevat, maar om de bijgevoegde plannen, welke den slag in vier of vijf verschillende keerpunten voorstellen.

»De geschiedenis van een veldslag," zegt de grootste der thans levende generaals, »heeft veel overeenkomst met de geschiedenis van een bal. Enkele personen mogen zich al de kleine omstandigheden herinneren, die allen te zamen tot de algemeene uitkomst eener nederlaag of eener overwinning geleid hebben; maar niemand kan zich nauwkeurig de tijdsorde, of het juiste oogenblik herinneren, waarin elke dier omstandigheden plaats greep, en die het geheele verschil in haar onderlinge waarde en belangrijkheid uitmaken .... Om u maar een voorbeeld te geven, hoe weinig men zich kan verlaten, zelfs op de meest geloofwaardige berichten van veldslagen, merk ik op, dat er in het verslag van generaal ***, eenige omstandigheden vermeld zijn, die niet voorvielen, zoo als hij ze verhaalt. Onmogelijk is het te zeggen, op wat oogenblik of in welke tijdsorde ieder belangrijk voorval plaats heeft gevonden" Papieren van Wellington, 8 en 17 Augustus 1815.

De veldslag, aangaande welken de hertog van Wellington het bovenstaande geschreven heeft, was die van Waterloo, die bij helderen dag en onder zijn eigen waakzaam en ervaren oog geleverd werd. Hoe groot moet dus de moeijelijkheid zijn om uit meer dan een dozijn verhalen een getrouw bericht samen te stellen van een veldslag, die voor meer dan honderd zestig jaar en in zulke duisternis plaats vond, dat niet een enkel der strijders vijftig pas voor zich uit kon zien? Die moeijelijkheid wordt nog grooter door de omstandigheid, dat diegenen onder de ooggetuigen, die het best in de gelegenheid waren geweest om de ware toedracht er van te hebben gezien, geenszins geneigd waren deg eheele waarheid te zeggen. Het stuk, dat ik bij de aan het hoofd dezer aanteekening opgegeven bronnen van mijn verhaal bovenaan heb gezet, is met de uiterste ingenomenheid voor Feversham geschreven. Wade schreef onder den indruk der vrees voor den strop. Ferguson, die zelden zeer nauwgezet was ten aanzien van de waarheid zijner beweringen, loog bij deze gelegenheid, alsof hij een Boabdil of een Parolles geweest was. Oldmixon, die als kind te Bridgewater woonde, toen de

Aldus eindigde het laatste gevecht op engelschen bodem, dat den naam van een veldslag verdiende. De indruk, dien het op de gemoederen der eenvoudige bewoners van die omstreken maakte, was diep en duurzaam. Bovendien is die indruk menigmaal hernieuwd geworden. Want zelfs in onzen tijd hebben de ploeg en de spade niet zelden akelige herinneringsteekenen der slachting, schedels, dijbeenderen en vreemde wapenen, uit landbouw werktuigen vervaardigd, aan het licht gebracht. Bejaarde landlieden verhaalden zeer onlangs, dat zij in hun kinderjaren gewoon waren geweest op het moeras het gevecht tusschen de mannen van koning Jakobus en van koning Monmouth, spelende na te bootsen, en dat de soldaten van koning Monmouth altoos het veldgeschreeuw van Soho aanhieven [1]).

Wat in den veldslag van Sedgemoor het wonderlijkst schijnt te zijn, is, dat de uitslag gedurende een oogenblik twijfelachtig kon schijnen en de opstandelingen een zoo langdurigen tegenstand hebben geboden. Dat vijf of zesduizend steenkolengravers en ploegdrijvers een strijd van een geheel uur tegen de helft van dat getal in geregelde ruiterij en infanterie uithielden, zou thans als een wonder beschouwd worden. Onze verbazing zal wellicht afnemen, zoo wij ons herinneren, dat ten tijde van Jakobus II de krijgstucht des legers uiterst zwak was en daarentegen de boeren gewoon waren in de landweer te dienen. Uit dien hoofde was het verschil tusschen een regiment garde te voet en een regiment pas aangeworven boeren lang zoo groot niet als thans. Monmouth voerde geen blooten volkshoop aan om geoefende soldaten aan te vallen; want zijn manschap was niet geheel en al onbekend met den wapenhandel en de troepen van Feversham zou men, in vergelijking met engelsche troepen van onzen tijd, bijkans een volkshoop kunnen noemen.

Het was vier uur; de zon ging op en het vluchtende leger kwam de straten van Bridgewater binnen dringen. Het rumoer, het bloed, de wonden, de akelige gedaanten, die neder zonken om nooit weder op te staan, verbreidden schrik en ontsteltenis door de stad. Bovendien waren de overwinnaars in snellen aantocht. Diegenen der bewoners, die den opstand hadden begunstigd, zagen roof en plundering in 't verschiet, en riepen de bescherming van naburen in, die het roomsch-katholieke geloof beleden, of zich door toryge-

---

slag plaats vond en een groot gedeelte van zijn volgend leven te dier plaaatse doorbracht, was zoo zeer onder den invloed van plaatselijke vooringenomenheid, dat zijn plaatselijke kennis hem niets baatte. Zijn verlangen om de dapperheid der boeren van Somersetshire, een dapperheid, die door hun vijanden erkend werd, te verheerlijken, bracht er hem toe een ongerijmden roman samen te stellen. De lof, dien Barillon, een Franschman, geneigd om ongeoefende benden te verachten, over het overwonnen leger uitsprak, is van veel grooter gewicht: »Son infanterie fit fort bien. On eut de la peine à la rompre, et les soldats combattaient avec des crosses de mousquet et des scies, qu'ils avaient au bout de grands bastons au lieu de picques."

Thans valt, van een bezoek op het slagveld weinig te leeren; want de gesteldheid dier omstreken is zeer veranderd, en de oude rhine van Bussex, aan welks oever de groote strijd plaats vond, is sedert lang verdwenen.

Ik heb veel dienst gehad van het verhaal van den veldslag, door den heer Roberts, Leven van Monmouth, hoofdstuk XII. Zijn verhaal wordt in de hoofdtrekken door de plannen van Dummer bevestigd.

[1]) Ik heb deze bijzonderheden van personen vernomen, die zeer n de nabijheid van Sedgemoor woonachtig zijn.

zinde staatkunde onderscheiden hadden; en zelfs de bitterste whigsgezinde geschiedschrijvers hebben erkend, dat die bescherming met bereidwilligheid en grootmoedigheid verleend werd [1]).

Vervolging der opstandelingen. Gedurende dien dag zetten de zegevierende vijanden de vervolging der vluchtelingen voort. In de naburige dorpen wist men nog langen tijd te vertellen met wat een geraas van paardengetrappel, met welk een onweder van vloeken de storm der ruiterij voorbijstoof Vóór den avond zaten vijf honderd gevangenen in de parochiekerk van Weston Zoyland op elkander gedrongen. Tachtig van hen waren gewond en vijf stierven binnen de gewijde muren. Er werd een groote menigte werklieden bijeen gedreven om de verslagenen te begraven. Eenige weinigen, waarvan het bekend was, dat zij tot de partij der overwonnenen overhelden, werden met de afschuwelijke taak belast om de gevangenen te vierendeelen. De onderkonstabels der naburige kerspelen waren bezig met het oprichten van galgen en het bezorgen van kettingen. Dien ganschen tijd door liet men vroolijk gelui hooren van de klokken van Weston Zoyland en van Chedzoy en de soldaten zongen en dronken midden onder de lijken op het veen; want, zoodra de uitslag van den strijd bekend was geworden, hadden de pachters in den omtrek zich gehaast den overwinnaars vaten van hun besten appelwijn als zoenoffers toe te zenden [2]).

Standrechterlijke executiën. Feversham werd voor een goedhartig man gehouden, maar hij was een vreemdeling, onbekend met de wetten en onverschillig voor de gevoelens der Engelschen. Hij was gewoon aan den destijds in Frankrijk heerschenden overmoed van den krijgsmansstand en had van zijn grooten bloedverwant, den veroveraar van de Paltz, geleerd, niet hoe men veroveren, maar hoe men verwoesten kan. Een groot aantal gevangenen werd onmiddellijk uitgekozen om ter dood te worden gebracht. Onder hen bevond zich een jongeling, vermaard om zijn vlugheid. Men gaf hem hoop op het behoud van zijn leven, indien hij een wedloop tegen een veulen door het moeras zou kunnen volhouden. De afstand, over welken de man het paard heeft bijgehouden, is thans nog door welbekende merken aangewezen en bedraagt ongeveer drie vierden van een mijl. Feversham schaamde zich niet, nadat hij het tooneel had bijgewoond, den ongelukkige tot de galg te verwijzen. Den volgenden dag zag men op den weg van Bridgewater naar Weston Zoyland een lange rij van galgen staan. Aan iedere galg hing een gevangene. Vier der lijders liet men in ketenen vergaan [3]).

Vlucht van Monmouth. Inmiddels zette Monmouth door Grey, Buyse en eenige andere vrienden vergezeld, zijn vlucht van het slagveld voort. Te Chedzoy hield hij een oogenblik stil om van paard te verwisselen en zijn blauw ridderlint met zijn St. Jorisbeeldje [4]) te verbergen. Hij spoedde zich daarop in de richting

---

[1]) Oldmixon, 704.

[2]) Locke's Opstand in het Westen; Stradlings Priory van Chilton.

[3]) Locke's Opstand in het Westen; Stradlings Chilton Priory; Oldmixon, 704.

[4]) De versierselen der orde van den kousenband, bestaan, behalve in den bekenden blauwen knieband, ook nog in een breed blauw lint, over den linkerschouder gedragen, en waarvan, op de borst, een beeldje van St. Joris en den draak nederhangt. V.

van het Bristolsche kanaal verder. Van den hoogeren grond noordelijk van het slagveld zag hij het vuur en den rook der laatste geweerschoten van zijn verlaten aanhangers. Vóór zes uur was hij twintig mijl van Sedgemoor. Sommige zijner metgezellen raadden hem het water over te steken en in Wallis een schuilplaats te zoeken; en dit zou ongetwijfeld de verstandigste partij zijn geweest, die hij kon kiezen. Hij zou in Wallis zijn, lang voor dat de tijding van zijn nederlaag daar bekend kon zijn; en in een zoo woeste en zoo ver van den zetel der regeering gelegen landstreek, zou hij nog lang onontdekt hebben kunnen blijven. Doch hij besloot den weg naar Hampshire in te slaan in de hoop, dat hij in de hutten der wilddieven onder de eiken van New-Forest een schuilplaats zou vinden, tot er gelegenheid zou zijn om naar het vasteland te ontkomen. Hij trok derhalve, met Grey en den Duitscher, naar het zuidoosten voort. Maar die weg was vol gevaren. De drie vluchtelingen hadden een landstreek door te trekken, waar de uitkomst van den slag aan ieder reeds bekend was en waar geen reiziger van een verdacht voorkomen een scherp onderzoek kon ontgaan. Zij reden den ganschen dag door, de steden en dorpen vermijdende, wat niet zoo moeijelijk was, als het nu zou wezen. Want tijdgenooten van Monmouth konden zich nog den tijd herinneren, dat de wilde herten door een reeks van bosschen, van de oevers van de Avon in Wiltshire tot aan de zuidelijke kust van Hampshire, ongemoeid rondzwierven [1]). Eindelijk, op den jachtgrond van Cranbourne, waren de krachten der paarden uitgeput. Men liet ze dus aan hun lot over en de zadels en toomen werden geborgen. Monmouth en zijn vrienden verkleedden zich als landlieden en zetten den weg naar New-Forest te voet voort. Zij brachten den nacht onder den blooten hemel door; maar vóór het aanbreken van den dag was hun allerwege de pas afgesneden. Lord Lumley, die met een sterke afdeeling landweer van Sussex te Ringwood lag, had in alle richtingen detachementen uitgezonden. Sir William Portman, die de landweer van Somersetshire aanvoerde, had een keten van posten, van de zee tot aan de uiterste noordelijke grenzen van Dorset, geplaatst. Te vijf uur in den ochtend van den zevende werd Grey, die zich van zijn vrienden had verwijderd, door twee lieden der voorhoede van Lumley gevat. Hij onderwierp zich aan zijn lot met de kalmte van iemand, wien onzekerheid ondraaglijker viel dan het verlies der laatste hoop. »Sedert wij geland zijn," sprak hij: »heb ik niet één ongestoord maal, niet één gerusten nacht gehad." Er was nauwelijks aan te twijfelen, of de voornaamste der opstandelingen zou niet ver zijn. De vervolgers verdubbelden hun ijver en waakzaamheid. De hutten, die over de heide tusschen Dorsetshire en Hampshire verspreid liggen, werden door Lumley nauwkeurig doorzocht, en de boer, met wien Monmouth van kleeding geruild had, werd ontdekt. Portman kwam met een sterke afdeeling ruiterij en voetvolk om in de nasporingen behulpzaam te zijn. Weldra werd de aandacht op een plek gevestigd, die uitnemend geschikt was om vluchtelingen te verbergen. Het was een uitgebreide streek gronds, door een omheining van het open land gescheiden en door talrijke heggen in kleine akkers afgedeeld. Op sommige van deze akkers stonden de erwten

[1]) Aubrey's Natuurlijke geschiedenis van Wiltshire, 1691.

en de haver hoog genoeg om een volwassen man aan het oog te onttrekken. Andere waren met varens en struikgewas bedekt. Een arme vrouw berichtte, dat zij twee vreemdelingen in het struikgewas had zien schuilen. Het naderend uitzicht op belooning vuurde den ijver der troepen aan. Men kwam overeen, dat ieder, die bij het onderzoek zijn plicht deed, een aandeel in de uitgeloofde vijf duizend pond zou ontvangen. De buitenste heining werd streng bewaakt; de ruimte, die zij omvatte, werd met onvermoeide vlijt doorzocht en een aantal speurhonden de bosschen ingedreven. De dag liep ten einde, voordat de nasporing ten einde gebracht kon worden; doch den ganschen nacht werd zorgvuldig wacht gehouden. Dertig maal waagden 't de vluchtelingen over de binnenste heining te zien; maar waar zij ook uitzagen, vonden zij waakzame schildwachten; eens werden zij ontdekt en werd er op hen gevuurd; toen scheidden zij en zochten elk een afzonderlijke schuilplaats.

Monmouth wordt gevangen genomen.

Den volgenden ochtend, met het opgaan der zon, werd het onderzoek hervat en Buyse gevonden. Hij erkende, dat hij den hertog slechts een paar uren te voren had verlaten. De graanvelden en het kreupelbosch werden met meer oplettendheid dan ooit onderzocht. Eindelijk vond men een vermagerde gestalte in een greppel of sloot verborgen. De vervolgers sprongen op hun buit toe. Sommigen wilden vuur geven; maar Portman verbood alle gewelddadigheid. De kleeding van den gevangene was die eens schaapherders; zijn baard, vóór den tijd vergrijsd, was verscheiden dagen oud. Hij beefde zeer en was niet in staat om te spreken. Zij zelfs, die hem dikwijls gezien hadden, twijfelden aanvankelijk, of dit werkelijk de schitterende en bevallige Monmouth was. Portman onderzocht zijn zakken, waarin, behalve eenige in een aanval van honger gezamelde rauwe erwten, een horloge, een goudbeurs, een kleine verhandeling over den vestingbouw, een album met liedjes, recepten, gebeden en tooverspreuken gevonden werden, alsmede het St.-Joriskruis, waarmee koning Karel II, vele jaren te voren, zijn lievelingszoon versierd had. Terstond werden boden met die goede tijding en met het St.-Jorisbeeld, ten bewijze voor de waarheid van hun bericht, naar Whitehall afgezonden. De gevangene werd onder geleide eener sterke wacht naar Ringwood vervoerd [1]).

Alles was verloren, en het eenige wat hem nog te doen stond was, dat hij zich voorbereidde om te sterven, zoo als het een man betaamde, die zich niet onwaardig had geacht de kroon van Willem den Veroveraar en van Richard Leeuwenhart, de kroon van den held van Crecy en van den held van Azincourt te dragen. De gevangene had zich ook het voorbeeld van andere leden van het engelsch koningsgeslacht voor oogen kunnen stellen, wier lot meer overeenkomst met het zijne heeft gehad. Sedert de laatste honderd jaar hadden twee souvereinen, wier bloed door zijn aderen stroomde, de eene, zelfs maar een zwakke vrouw, in dezelfde omstandigheden verkeerd, in welke hij zich thans bevond. Zij hadden in den kerker en op het schavot uitgeblon-

[1]) Verslag van de wijze waarop de gevangenneming van wijlen den hertog van Monmouth is bewerkstelligd; uitgegeven op last van Zijne Majesteit, Gazette de France, 18—28 Juli 1685; Eachard III, 770; Burnet I, 664 en noot door Dartmouth; van Citters, 10 - 20 Juli 1685.

ken door een moed en standvastigheid, die men hun in den tijd van hun voorspoed niet zou hebben toegeschreven; zij hadden groote misdaden en dwalingen uitgewischt, door met christelijke onderwerping en met vorstelijke waardigheid alles te verduren, wat zegevierende vijanden hun konden aandoen. Van lafhartigheid had men Monmouth nimmer beschuldigd; en zelfs, al had het hem aan natuurlijken moed ontbroken, men zou hebben mogen verwachten, dat dit gebrek door trots en wanhoop weggenomen zoude zijn. De gansche wereld hield de oogen op hem gevestigd. Het laatste nageslacht zou vernemen, hoe hij zich in dat uiterste gedragen had. Aan de moedige landlieden van het westen was hij het bewijs verschuldigd, dat zij hun bloed voor geen leider hadden vergoten, die hunner verkleefdheid onwaardig was geweest. Aan haar, die om zijnentwil alles had opgeofferd, was hij verschuldigd zich zóó te gedragen, dat, al mocht zij om hem schreijen, zij nooit om zijnentwil zou behoeven te blozen. Hem voegde het niet te jammeren en te smeeken. Zijn verstand had hem bovendien moeten zeggen, dat jammeren en smeeken nutteloos zouden zijn. Hij had gedaan, wat nooit vergeven kon worden. Hij was in de macht van een man, die nooit vergaf.

Doch Monmouth bezat niet die edelste soort van standvastigheid, die de vrucht is van nadenken en van zelfachting; ook had hem de natuur geen dier moedige harten geschonken, welken tegenspoed noch gevaar het minste teeken van zwakheid kunnen afpersen. Zijn moed rees en daalde naarmate van zijn physieke gesteldheid. Op het slagveld werd die moed aangewakkerd door de hitte van den strijd, door de hoop op overwinning, door den zonderlingen invloed der belangstelling, die hij ondervond. Thans miste hij allen steun van dezen aard. De vertroetelde lieveling van het hof en van het volk, die gewoon was bemind en aangebeden te worden, overal waar hij zich vertoonde, zag zich nu door strenge kerkermeesters omgeven, in wier blikken hij het lot kon lezen, dat hem wachtte. Nog weinige uren van sombere gevangenschap en hij zou een gewelddadigen en schandelijken dood sterven. De moed ontzonk hem. Het leven scheen hem waardig om tegen iederen prijs te worden gekocht; ook kon hij, wiens gemoed, ten allen tijde zwak, thans daarbij door angst ontsteld was, niet beseffen, dat vernedering hem onteeren moest, doch hem niet zou kunnen redden.

Zijn brief aan den koning. Zoodra hij te Ringwood was aangekomen, schreef hij aan den koning. Zijn brief was de ingeving van een man, dien flauwhartige vrees ongevoelig had gemaakt voor schande. In de sterkste bewoordingen drukte hij zijn berouw uit over het door hem gepleegde verraad. Hij betuigde, dat hij, toen hij aan de vorstelijke familie in den Haag beloofd had, in Engeland geen onlusten te zullen verwekken, oprecht voornemens was geweest zijn woord te houden. Tot zijn ongeluk was hij vervolgens door eenige afschuwelijke menschen, die door vuigen laster zijn gemoed opgehitst en hem door drogredenen verblind hadden, verleid geworden tot het verzaken zijner trouw als onderdaan; maar thans verfoeide hij hen; hij verfoeide zich zelven. Hij smeekte in jammerlijke woorden om bij den koning ten gehoore te worden toegelaten. Er bestond een geheim, dat hij niet aan het papier kon toevertrouwen, een geheim, in één enkel woord besloten, en dat, als hij dat woord gesproken had, den troon tegen alle gevaar zou beveiligen. Den

volgenden dag zond hij brieven af, waarin hij de koningin-weduwe en den lord-thesaurier smeekte om te zijner gunste tusschen beiden te komen [1]).

Toen in Londen bekend werd, hoe hij zich vernederd had, ontstond er groote en algemeene bevreemding; en niemand was meer verwonderd dan Barillon, die gedurende twee bloedige vervolgingstijdperken in Engeland geleefd en zoowel van de oppositie-, als van de hofpartij, talrijke slachtoffers gezien had, die zich zonder kleinmoedige weeklachten en smeekingen aan hun lot hadden onderworpen [2]),

Hij wordt naar Londen overgebracht.

Monmouth en Grey bleven twee dagen in Ringwood. Zij werden vervolgens onder bewaring van een sterke afdeeling geregelde troepen en landweer naar Londen overgevoerd. In het rijtuig van den hertog bevond zich een officier, die last had den gevangene te doorsteken, zoodra er een poging tot bevrijding gedaan werd. In iedere stad was de landweer van den omtrek, aangevoerd door de voornaamste leden van den landadel, onder de wapenen geschaard. De tocht duurde drie dagen en eindigde te Vauxhall, waar een regiment, onder aanvoering van Georg Legge, lord Dartmouth, gereed stond om de gevangenen over te nemen. Zij werden aan boord van een rijks-barge gebracht, die de rivier af naar Whitehall-Stairs gestuurd werd. Lumley en Portman hadden beurtelings den hertog dag en nacht bewaakt, totdat zij hem binnen de muren van het paleis hadden gebracht [3]).

De houding van Monmouth wekte, evenzeer als die van Grey, de hoogste verbazing op van allen, die er getuigen van waren. Monmouth was geheel verpletterd. Grey niet alleen bedaard, maar zelfs opgeruimd, sprak vroolijk over paarden, honden en jachtvermaken, en maakte allerlei zinspelingen op de gevaarlijke omstandigheden, waarin hij verkeerde.

De koning is niet te laken, omdat hij tot den dood van Monmouth besloot. Een ieder, die zich aan het hoofd van een opstand stelt, waagt zijn leven, en opstand was nog het geringste deel der misdaad van Monmouth. Hij had zijn oom een oorlog zonder genade verklaard. In het manifest, te Lyme uitgegeven, was Jakobus gebrandmerkt als een brandstichter, als een moordenaar, die een onschuldige gewurgd en een anderen de keel afgesneden had, en eindelijk als de vergiftiger van zijn eigen broeder. Een vijand te sparen, die niet geaarzeld had, zich van zulke uiterste middelen te bedienen, zou een daad van zeldzame, ja, wellicht laakbare grootmoedigheid zijn geweest. Maar hem te zien en hem toch niet te sparen, was een vergrijp tegen alle gevoel van menschelijkheid en kieschheid [4]). Dit vergrijp besloot de koning te begaan. Den gevangene werden de armen met een zijden koord op den rug

[1]) De brief aan den koning is in der tijd van regeeringswege gedrukt; die aan de koningin-weduwe komt onder de oorspronkelijke brieven van Sir H. Ellis voor, en die aan Rochester in de correspondentie van Clarendon.

[2]) »On trouve fort à redire icy," schreef hij, »qu'il ait fait une choce si peu ordinaire aux Anglais." $^{14}/_{24}$ Juli 1685.

[3]) Verslag nopens de gevangenneming van den hertog van Monmouth; Gazette, 16 Juli 1685; Depêche van van Citters, 14—24 Juli.

[4]) Barillon was daardoor blijkbaar zeer onaangenaam getroffen. »Il se vient de passer icy une chose," zegt hij; »bien extraordinaire et fort opposée à l'usage ordinaire des autres nations." 13 – 23 Juli 1685.

vast gebonden en, nadat men zich aldus tegen hem beveiligd had, werd hij in tegenwoordigheid van den onverzoenlijken aanverwant gebracht, dien hij beleedigd had.

Zijn ontmoeting met den koning. Toen wierp Monmouth zich ter aarde neder en kroop naar de voeten des konings. Hij schreide luid; hij trachtte met zijn gekluisterde armen de knieën van zijn oom te omvatten. Hij bad om zijn leven, alleen om het leven, het leven tot elken prijs. Hij bekende, dat hij zich aan een groote misdaad had schuldig gemaakt, doch hij zocht de blaam op anderen te werpen, voornamelijk op Argyle, die liever zijn beenen in de dwanglaarzen zou gestoken hebben, dan zijn leven door zoodanige laagheid te redden. De rampzalige bezwoer Jakobus om ter liefde van de tusschen hen bestaande banden van bloedverwantschap, ter liefde van den vorigen koning, die de beste en trouwste broeder was geweest, hem toch genade te schenken. Jakobus antwoordde ernstig, »dat zijn berouw te laat kwam; dat hem de ellende leed deed, die de gevangene zich op den hals had gehaald, maar dat het geval niet geschikt was voor genadebetoon. Er was een verklaring uitgevaardigd, niets dan afschuwelijken laster bevattende. Men had den koninklijken titel aangenomen. Voor zoodanig verzwaard hoogverraad kon aan deze zijde des grafs geen genade geschonken worden." De arme verschrikte hertog betuigde, dat hij nooit verlangd had de kroon te bemachtigen, maar dat anderen hem in die noodlottige dwaling hadden medegesleept. Wat de verklaring aanging, hij had ze niet geschreven; hij had ze niet gelezen; hij had ze geteekend zonder ze in te zien; het was alles het werk van Ferguson geweest, van dien bloeddorstigen booswicht Ferguson. »Meent gij," sprak Jakobus, met maar al te welverdiende minachting, »mij wijs te kunnen maken, dat gij uw handteekening op een zoo allerbelangrijkst stuk hebt gezet, zonder te weten wat het inhield?" Eén diepte der vernedering bleef nog overig, en zelfs tot deze daalde de gevangene af. Hij was bovenal de verdediger der protestantsche godsdienst geweest. De belangen dier godsdienst waren het, die hij als hoofdreden had aangevoerd om tegen het bestuur van zijn vader samen te zweren en de rampen des burgeroorlogs over zijn vaderland te brengen; nochtans schaamde hij zich niet, te kennen te geven, dat hij genegen was zich met de kerk van Rome te verzoenen. De koning bood hem gretig godsdienstigen bijstand aan, maar sprak geen woord van genade of uitstel. »Is er dan geen hoop?" vroeg Monmouth. Jakobus wendde zich zwijgend af. Toen trachtte Monmouth weer moed te vatten; hij stond op en vertrok met een houding, zoo fier, als hij sedert zijn nederlaag nog niet getoond had [1]).

Daarop werd Grey binnen geleid. Deze gedroeg zich met een betamelijkheid en mannelijkheid, die zelfs den strengen en wraakgierigen koning aandeed; hij erkende rondborstig zijn schuld, trachtte zich niet te verschoonen en verlaagde zich geen enkelen keer om genade voor zijn leven te vragen. Beide de gevangenen werden te water naar den Tower gezonden. Er vond geen opschudding plaats, maar vele duizenden, met angst en kommer op het

[1]) Burnet I, 644; Evelyns Dagboek, 15 Juli; Gedenkschriften van Sir J. Browton; Gedenkschriften van Reresby; Jakobus aan den prins van Oranje, 14 Juli 1685; Barillon $^{16}/_{26}$ Juli; Handschriften van Buccleuch.

gelaat, zochten een blik op de gevangenen te werpen. De hertog verloor den moed weder, zoodra hij de tegenwoordigheid des konings had verlaten. Op weg naar den kerker jammerde hij over zijn lot, klaagde zijn aanhangers aan en smeekte Dartmouth laaghartig om zijn bemiddeling. »Ik weet, Mylord, dat gij mijn vader lief hadt. Om zijnentwil, om Gods wil, beproef, of er nog eenige kans van genade is." Dartmouth antwoordde, dat de koning de waarheid had gesproken en een onderdaan, die den koningstitel aannam, zich buiten alle hoop op genade stelde [1]).

Spoedig, nadat Monmouth in den Tower was aangekamen, werd hem bericht, dat zijn vrouw op bevel des konings derwaarts gezonden was om hem te zien. Zij was vergezeld door den graaf van Clarendon, geheim-zegelbewaarder. Haar echtgenoot ontving haar zeer koel en richtte nagenoeg het geheele gesprek tot Clarendon, dien hij dringend om zijn tusschenkomst verzocht. Clarendon gaf hem geen hoop; en dienzelfden avond nog kwamen twee prelaten, Turner, bisschop van Ely, en Ken, bisschop van Bath en Wells, met een plechtige boodschap van den koning in den Tower aan. Het was Maandag avond. 's Woensdags ochtends zou Monmouth sterven.

Hij was hevig aangedaan en werd doodsbleek; het duurde eenige minuten, eer hij spreken kon. Den korten tijd, die hem over bleef, verspilde hij grootendeels in ijdele pogingen om zoo al geen genade, dan toch eenig uitstel te verkrijgen. Hij schreef brieven vol jammerklachten aan den koning en aan verscheiden hovelingen, alles te vergeefs. Eenige roomsch-katholieke geestelijken werden hem van het hof toegezonden. Doch zij ontdekten weldra dat, schoon hij gaarne zijn leven gekocht zou hebben door het afzweren der godsdienst, waarvan hij zich zoo uitdrukkelijk als den verdediger had uitgegeven, hij echter, indien hij sterven moest, even gaarne zonder als met hun absolutie zou sterven [2]).

Ken en Turner waren evenmin voldaan over zijn zielstoestand. De leer der non-resistance was huns inziens, even als in het oog van de meeste hunner broederen, het eigenaardig kenmerk der Anglicaansche kerk. De twee bisschoppen drongen er op aan, dat Monmouth zou erkennen, dat hij door het zwaard tegen de regeering te trekken een groote zonde had begaan; en op dit punt legde hij de hardnekkigste onrechtzinnigheid aan den dag. Ook was dit niet zijn eenige ketterij. Hij beweerde, dat zijn betrekking met Lady Wentworth onberispelijk was in het oog van God. Hij was, zeide hij, als kind uitgehuwd geworden. Hij had zijn hertogin nooit bemind. Het geluk, dat hij in den huiselijken kring niet had kunnen vinden, had hij in een reeks van lichtzinnige liefdesavonturen gezocht, die tegen godsdienst en zedelijkheid aandruischten. Henriëtte had hem van het pad der ondeugd teruggebracht. Haar was hij strikt getrouw geweest. Zij hadden met onderlinge overeenstemming vurige gebeden opgezonden voor goddelijke voorlichting. Na die gebeden had zich hun wederzijdsche genegenheid nog meer bevestigd en zij konden toen niet langer twijfelen, of zij waren in Gods oog

[1]) Jakobus aan den prins van Oranje, 14 Juli 1685; Hollandsche depêche van dezelfde dagteekening; Dagboek van Luttrell; Noot van Dartmouth op Burnet, I, 646.

[2]) Handschrift van Buccleuch; Clarke's Leven van Jakobus II, II, 87; Oorspronkelijke gedenkschriften; Citters 14–24 Juli 1685; Gazette de France 1 Augustus.

een wettig paar. De bisschoppen ergerden zich zoozeer aan deze zienswijze ten aanzien der huwelijksplichten, dat zij weigerden den gevangene het sacrament toe te dienen. Al wat zij van hem konden verkrijgen was een belofte, dat hij gedurende den laatsten nacht, die hem nu nog overig bleef, bidden zou om verlicht te worden, indien hij in dwaling verkeerde.

Des Woensdag ochtends kwam op zijn dringend verzoek Dr. Thomas Tenison, destijds vicaris der parochie van St. Maarten, een man, die in den belangrijken werkkring van zielverzorger zich de hoogste mate van algemeene achting had verworven, naar den Tower. Van Tenison, wiens zienswijze als gematigd bekend was, verwachtte de hertog meer toegeeflijkheid dan Ken of Turner geneigd waren hem te betoonen. Tenison echter, welke ook, op zich zelve, zijn inzichten mochten zijn ten aanzien der leer van de verwerping van tegenstand, beschouwde den jongsten opstand als een onbezonnen en goddeloos bedrijf, en achtte Monmouths denkbeeld van het huwelijk een hoogst gevaarlijke dwaling. Monmouth bleef hardnekkig. Hij had gebeden, zeide hij, om door God verlicht te worden. Zijn zienswijze was onveranderd gebleven en hij kon er niet aan twijfelen, of zij was juist. Tenisons vermaningen waren in zachter toon, dan die der bisschoppen. Doch even als deze, meende ook hij, dat het hem niet vrijstond iemand, wiens boetwaardigheid van zoo onbevredigenden aard was, tot het Heilige Avondmaal toe te laten [1]).

Het uur naderde; alle hoop was voorbij; en Monmouth was van kleinmoedige vrees tot de ongevoeligheid der wanhoop overgegaan. Zijn kinderen werden, opdat hij afscheid van hen mocht nemen, naar zijn vertrek gebracht, en door zijn echtgenoot gevolgd. Hij sprak vriendelijk, doch zonder ontroering met haar. Schoon zij een vrouw was, die veel geestkracht bezat en weinig redenen had om hem te beminnen, was evenwel haar droefheid zoo bitter, dat geen der omstanders zijn tranen kon terughouden. Hij alleen bleef onbewogen [2]).

Zijn ter dood brenging.

Het was tien uur. De koets van den luitenant van den Tower stond gereed. Monmouth verzocht zijn geestelijke raadslieden hem naar het schavot te vergezellen, waarin zij toestemden; doch zij zeiden hem tevens, dat hij naar hun wijze van zien den dood in een gevaarlijken zielstoestand te gemoet ging, en dat, zoo zij hem begeleidden, hun plicht zou medebrengen hem tot het laatste oogenblik te vermanen. Toen hij de gelederen der lijfwacht voorbij kwam, groette hij deze glimlachende en beklom met vasten tred het schavot. Towerhill was tot aan de toppen der schoorsteenen bedekt met een ontelbare menigte toeschouwers, die in angstig en eerbiedig zwijgen, dat slechts door zuchten en door het geluid van weenen afgebroken werd, naar de laatste klanken der stem van den lieveling des volks luisterden. »Ik zal weinig zeggen," begon hij; »ik kom hier niet om te spreken, maar om te sterven. Ik sterf als protestant van de kerk van Engeland." De bisschoppen vielen hem hier in de rede, en zeiden hem, dat hij geen lid van hun kerk was, zoo hij gewapenden tegenstand niet voor zondig hield. Hij sprak nu

[1]) Handschrift van Buccleuch; Clarke's Leven van Jakobus II, II, 37, 38; Oorspronkelijke gedenkschriften; Burnet, I, 645; Tenisons Bericht in Kenne, III, 432, uitgave van 1719.

[2]) Handschrift van Buccleuch.

verder, over zijn Henriëtte. Zij was, zeide hij, een deugdzame en eerbiedwaardige jonge dame. Hij beminde haar tot het laatste toe en hij kon niet sterven zonder zijn gevoel dienaangaande uit te storten. De bisschoppen vielen hem opnieuw in de rede, en verzochten hem toch niet zulke taal te voeren. Er volgde eenige woordenwisseling. Men heeft den bisschoppen ten laste gelegd, dat zij hem in zijn laatste oogenblikken met hardheid behandeld hebben. Doch het schijnt, dat zij slechts gedaan hebben, wat huns inziens een heilige plicht was. Monmouth kende hun beginselen en, zoo hij hun dringende vermaningen had willen ontgaan, had hij zich hun begeleiding moeten ontzeggen. Hun algemeene vertoogen ten bewijze van het ongeoorloofde van gewapenden tegenstand maakten geen indruk op hem. Maar toen zij hem voorhielden, welk verderf hij over zijn dappere en getrouwe aanhangers gebracht had, hem het bloed herinnerden, dat vergoten was, de zielen, die onvoorbereid tot de laatste groote verantwoording geroepen waren geworden, ontroerde hij en sprak op zachter toon: »Ik erken dat; het doet mij leed, dat het ooit heeft plaats gehad." Zij baden lang en vurig met hem; en hij stemde met hun gebeden in, tot dat zij eindelijk den goddelijken zegen voor den koning afsmeekten. Hier zweeg hij. »Sir," vroeg een der omstanders, »bidt gij niet met ons voor den koning?" Monmouth zweeg eenige oogenblikken, doch riep na een inwendigen tweestrijd: »Amen!" uit. Vergeefs echter smeekten hem de prelaten eenige woorden over den plicht van gehoorzaamheid aan de regeering tot de soldaten en het volk te richten. »Ik wil geen redevoeringen houden," riep hij uit. »Slechts tien woorden, Mylord." Hij wendde zich af, riep zijn bediende, en stelde den man een klein kokertje ter hand, het laatste aandenken eener door een kwaad gesternte vervolgde liefde. »Geef het aan haar," zeide hij. Vervolgens sprak hij Jack Ketch aan, een rampzalige, die menig dapper en edel offer geslacht had, en wiens naam gedurende anderhalve eeuw in de volkstaal aan al degenen is gegeven, die hem in zijn afschuwelijk ambt zijn opgevolgd [1]). »Ziedaar zes guinjes voor u," sprak de hertog. »Hak mij niet, zoo als gij 't mylord Russell gedaan hebt. Ik heb gehoord, dat gij drie of viermaal naar hem gehouwen hebt. Mijn bediende zal u nog meer goud geven, als gij het werk behoorlijk verricht." Daarop ontkleedde hij zich, hij betastte de snede van de bijl, gaf eenige bezorgdheid te kennen, dat ze niet scherp genoeg was, en lei zijn hoofd op het blok. De geestelijken gingen intusschen voort met veel nadruk uit te roepen: »God neme uw berouw aan! God neme uw onvolkomen berouw aan!"

De beul maakte zich nu gereed om zijn plicht te vervullen. Maar hij was, door hetgeen hem de hertog gezegd had, van zijn stuk gebracht. De eerste slag veroorzaakte slechts een lichte wonde. De hertog bewoog zich, hief het

[1]) De naam van Ketch werd in de schimpdichten van dien tijd dikwerf met dien van Jeffreys gepaard: »Zit Jeffreys op den rechterstoel, Jack Ketch staat op de galg," zegt een dichter. In het jaar na de onthoofding van Monmouth werd Ketch wegens een belediging, een der sheriffs aangedaan, van zijn ambt ontzet en door een slachter, Rose genaamd, opgevolgd. Doch vier maanden daarna werd Rose zelf te Tyburn opgehangen en Ketch in zijn betrekking hersteld. Luttrells dagboek, 20 Januari en 28 Mei 1686. Zie een merkwaardige noot van Dr. Grey op Hudibras, IIIe Deel, IIe zang, vers 1534.

hoofd van het blok op en wierp een verwijtenden blik op den beul. Toen liet hij het hoofd weder zinken, de slag werd ten tweeden en ten derden male herhaald; en toch was de hals nog niet doorgesneden en bleef het lichaam zich bewegen. Kreten van toorn en van afgrijzen verhieven zich alom. Ketch wierp met een vloek de bijl neder. »Ik kan het niet doen," zeide hij: »ik heb er geen moed toe." — »Neem de bijl op, man!" riep de sheriff. — »Werp hem over het hek," brulde de menigte. Eindelijk werd de bijl weder opgenomen. Nog twee slagen doofden de laatste teekenen van leven uit, maar er moest een mes gebezigd worden om het hoofd van den romp te scheiden. Het volk was nu tot zoo vreeselijke woede opgewonden, dat de beul in gevaar verkeerde van verscheurd te worden en hij onder sterk geleide moest worden weggebracht [1]).

Inmiddels werden vele zakdoeken in het bloed des hertogs gedoopt; want bij een groot gedeelte der menigte gold hij voor een martelaar, die om het protestantsche geloof gestorven was. Het hoofd en de romp werd in een met fluweel overtrokken doodkist gelegd en in alle stilte onder de avondmaalstafel der St. Peterskapel in den Tower bijgezet. Vier jaar later werd de vloer om den kansel op nieuw opgebroken en dicht naast de overblijfselen van Monmouth die van Jeffreys nedergelegd. Voorwaar, er is geen treuriger plek op aarde, dan deze kleine begraafplaats De dood is daar niet, zoo als in de Westminster-abdij en in de St. Pauls-kerk, vereenigd met deugd en genie, met openbare vereering en onvergankelijken roem, niet, zooals in onze geringste kerken en kerkhoven, met al wat het maatschappelijk leven, de huiselijke liefde en de vriendschapsbanden het dierbaarst maakt; maar met al wat het ijselijkste is in de menschelijke natuur en in het noodlot der menschen, met den woesten triomf van onverzoenlijke vijanden, met de wankelmoedigheid, de ondankbaarheid, de lafhartigheid van vrienden, met al de ellende van gevallen grootheid en van bezwalkten roem. Daarheen zijn gedurende opvolgende eeuwen door de ruwe handen der kerkermeesters en zonder van een enkelen rouwdrager verzeld te worden de bloedende lijken gedragen van mannen, die de aanvoerders van legers, de leiders van partijen, de orakels van raadsvergaderingen en de sieraden van hoven zijn geweest. Daar werd onder het venster, waar Jane Grey haar gebeden opzond, het verminkt overschot van Guildford Dudley voorbij gedragen. Eduard Seymour, hertog van Somerset en protector des rijks, rust daar, aan de zijde des broeders, dien hij vermoord heeft. Daar is ook weggeteerd het onthoofde geraamte van John Fisher, bisschop van Rochester en kardinaal van St. Vitalis, een man, die waardig geweest ware in een beter tijdperk te leven en voor een betere zaak te sterven [2]), Daar rusten ook John Dudley, hertog van

[1]) Bericht van de executie van Monmouth, onderteekend door de geestelijken, die hem verzeld hebben. Handschrift van Buccleuch; Burnet I, 646; van Citters $^{17}/_{27}$ Juli 1685; Luttrells Dagboek, 15 Juli; Barillon $^{19}/_{29}$ Juli.

[2]) Deze geleerde en rechtschapen prelaat, die gehouden werd voor den eigenlijken schrijver van het boek, waarvoor Hendrik VIII den titel van »Verdediger des geloofs" verkreeg, had langen tijd bij dien vorst in hooge gunst gestaan. Toen echter de koning, na zijn pennestrijd met Luther, ook met den paus in twist geraakte, en Fisher, ten aanzien zoo wel van de eerste echtscheiding van Hendrik en van de intrekking der kloostergoederen, als ook van het vraagstuk der suprematie met kracht de zijde van

Northumberland, lord-groot-admiraal, en Thomas Cromwell, graaf van Essex, lord-groot-thesaurier [1]). Nog een andere Essex [2]) ligt daar, over wien natuur en fortuin te vergeefs al haar gaven hadden uitgestort, en wien zijn dapperheid en bevalligheid, zijn genie, de koninklijke gunst en de bijval des volks slechts een vroegen en smadelijken dood berokkenden. Niet ver van daar slapen twee der hoofden van het doorluchtig geslacht der Howards, Thomas, vierde hertog van Norfolk en Philip, elfde graaf van Arundel [3]). Hier en

den paus koos, werd de vorst hem al meer en meer vijandig, en deed hem op grond van verschillende aanklachten in den Tower gevangen houden. Juist in dien tijd werd de bisschop door den paus tot kardinaal verheven, wat Hendrik zoozeer in gramschap deed ontsteken, dat van toen af de dood van den prelaat besloten was. Door de hulp van een verrader, die bij hem gezonden werd om hem onvoorzichtige woorden te ontlokken, kon een aanklacht van hoogverraad tegen hem bewezen worden, en hij werd in 1535, in zeven-en-zeventigjarigen ouderdom onthoofd. V.

[1]) Deze Thomas Cromwell, graaf van Essex, (niet verwant aan den protector Olivier Cromwell, noch ook aan het geslacht van den tweeden graaf Essex, waarvan in de volgende noot gesproken wordt) de zoon van een smid, had in Italië eerst als soldaat en daarna als koopmansklerk in een handelshuis gediend, ging na zijn terugkomst in Engeland in de rechten studeeren en kwam in kennis met den kardinaal-minister Wolsey, die, zijn talenten erkennende, hem in zijn dienst nam, en wien hij zelfs in zijn val tot het laatste toe, getrouw bleef. Later trad hij in 's konings dienst, werd door dezen tot de hoogste staatsambten en tot den grafelijken stand verheven, met de leiding der maatregelen tot opheffing der kloostergoederen belast en in al de meest vertrouwde aangelegenheden geraadpleegd. Zoo gebeurde het, dat hij den koning een huwelijk met de prinses Anna van Cleef aanraadde, wier schoonheid, bij haar aankomst in Engeland, zoo weinig beantwoordde aan hetgeen haar portret door Hans Holbein van haar had doen verwachten, dat Hendrik Essex verweet, dat hij hem een »grove vlaamsche merrie" had bezorgd. Men heeft steeds gedacht, dat deze teleurstelling des konings oorzaak is geweest van den val van Cromwell, daar men geen andere aanleiding kent tot de ongenade, waarin hij zoo plotseling, spoedig na die gebeurtenis, bij zijn meester verviel. Hij had korten tijd voor zijn val op last des konings aan de hooge rechtbanken de vraag gesteld, of een parlementsvonnis, geveld zonder dat de veroordeelde tot zijn verdediging gehoord werd, door eenige andere rechtbank vernietigd kon worden. Zij antwoordden, dat dit een bedenkelijke vraag was en het parlement de lagere rechtbanken tot voorbeeld van rechtvaardigheid behoorde te strekken. Daarop werd hun door Cromwell gelast een bepaald antwoord te geven, dat ontkennend uitviel. Op die verhandeling volgde vooreerst geen parlementsklacht, zoodat niet gebleken is tegen wien men destijds zoo barbaarsch wilde handelen. Het gegeven antwoord stelde echter den tirannischen koning, die bij het parlement alles kon doordrijven, in staat om te doen veroordeelen wien hij wilde, en Cromwell zelf, van verraad en ketterij beschuldigd, was de eerste, die onverhoord, krachtens parlementsvonnis, ter dood werd gebracht. V.

[2]) Robert Devereux, tweede graaf van Essex, de beroemde gunsteling van Elizabeth. Na den dood zijns vaders, huwde zijn moeder met den graaf van Leicester; deze stelde zijn stiefzoon aan Elizabeth voor, die hem weldra met goedheden overlaadde. Na den dood van Leicester volgde hij dezen geheel in haar gunst op. Rondborstig en vrijmoedig van aard, stelde hij weinig prijs op de genegenheid, die zij hem betoonde, beantwoordde die met telkens herhaalde ongehoorzaamheid aan haar bevelen, ja met hardnekkigen tegenstand tegen haar wil; eindelijk trachtte hij, door vermetele eerzucht gedreven, in verstandhouding met vreemde mogendheden een opstand tegen haar te verwekken, waardoor de koningin genoodzaakt werd zijn doodvonnis te onderteekenen. Hij werd in 1601 op slechts vier-en-dertigjarigen leeftijd onthoofd. V.

[3]) Arundel was de tweede zoon van den bovengenoemden hertog van Norfolk. Mede van hoogverraad beschuldigd, en waarschijnlijk in de aanslagen der roomsch-katholieken diep verwikkeld, werd hij in den Tower ingekerkerd en tot aan zijn dood, die in het jaar 1595 plaats vond, gevangen gehouden. V.

daar, tuschen de graven van eerzuchtige en woelzieke staatslieden, rusten ook teederder slachtoffers, die hetzelfde lot ondergingen. Margaretha van Salisbury [1]), de laatste van het trotsche geslacht der Plantagenets, en de twee schoone koninginnen, die den vreeselijken minnenijd van Hendrik ten offer vielen [2]). Zoodanig was de assche, waarmede thans die van Monmouth gemengd werd [3]).

Slechts weinig maanden later zag het vreedzame dorpje Toddington een nog treuriger begrafenis. Nabij dit dorpje lag een aloud en statig kasteel, de zetel van het geslacht der Wentworths. De zijvleugel der dorpskerk had sedert langen tijd tot begraafplaats gediend. Naar deze begraafplaats werd in de lente, die op den dood van Monmouth volgde, de doodkist der jeugdige barones Wentworth van Nestlestede gedragen. Haar familie richtte haar een praalgraf op; maar een minder kostbaar aandenken der overledene werd nog langen tijd met veel inniger belangstelling beschouwd. Haar naam door de hand van hem, dien zij te zeer beminde, in een boom gesneden, was eenige jaren in het aangrenzende park nog te onderscheiden.

Zijn aandenken door het volk met liefde bewaard.

Maar niet door Lady Wentworth alleen werd het aandenken van Monmouth met afgodische hulde gekoesterd. De liefde, die het volk hem toedroeg, bleef in haar volle kracht bestaan, totdat het geslacht, dat hem gezien had, voorbij was. Linten, gespen, en andere kleinigheden, die hij gedragen had, werden door hen, die te Sedgemoor onder hem gestreden hadden, als kostbare relikieën bewaard. Oude mannen, die hem overleefd hadden, verlangden op hun doodbed, dat deze voorwepen hun in

---

[1]) De dood van deze hooghartige vrouw moet Hendrik VIII als een zijner afschuwelijkste misdaden worden gerekend. Haar jongste zoon, de kardinaal Reginald Pole, had met veel moed en volharding, en tevens ook met veel arglistigheid getracht 's konings handelingen in de kerkelijke aangelegenheden des tijds te dwarsboomen, had over het punt der suprematie en over de verstooting van 's konings vrouwen heftige geschriften uitgegeven, en voor den paus verscheiden belangrijke zendingen vervuld betrekkelijk de engelsche kerkgeschillen, eerst naar Engeland en vervolgens naar elders, met het doel om de mogendheden van het vasteland tot een gezamenlijken inval in Engeland te bewegen en aldus de pauselijke macht aldaar te herstellen. Pole werd ook verdacht gehouden van zelf naar de engelsche kroon te hebben gestaan, 't geen niet geheel ongegrond schijnt; immers, op vèr gevorderden leeftijd durfde hij nog om de hand der koningin Maria (de bloedige) aanhouden. Doch zoo al de hoogverraderlijke bemoeijingen van Pole terecht de gramschap van Hendrik in de hoogste mate ontvlamden, terecht den dood veroorzaakt hebben van verscheiden zijner aanverwanten, die getracht hadden de ontwerpen van den kardinaal bevorderlijk te zijn, de dood zijner hoogbejaarde moeder blijft evenwel een de menschheid onteerende gruweldaad, nog afschuwelijker door de wijze, waarop ze ten uitvoer gebracht moest worden. De eerwaardige gravin, bij parlementsvonnis veroordeeld, moest in den Tower tien maanden lang naar het einde van haar lijden zuchten. Een onbeduidende en spoedig onderdrukte opstand verschafte den koning een voorwendsel om ook aan haar het doodvonnis ten uitvoer te doen leggen. Zij werd naar het schavot gesleept, doch wilde haar vorstelijk hoofd niet voor het ijzer van den beul buigen; zij bleef worstelen en het hoofd bewegen, zoo lang zij adem haalde; met vele bijlslagen werd aan het leven der zeventigjarige laatste Plantagenet een jammerlijk einde gemaakt. V.

[2]) Anna de Boleyn en Catharina Howard. V.

[3]) Ik kan hier mijn verontwaardiging niet onderdrukken over de barbaarsche domheid, die dit zoo uiterst belangwekkende kleine kerkgebouw veranderd heeft in iets, dat naar een nieuwerwetsch bidhuis van afgescheidenen in een fabriekstad gelijkt.

het graf wierden medegegeven. Een knoop van gouddraad, aan deze bestemming met moeite onttrokken, wordt nog bewaard in een huis, van waar het slagveld overzien kan worden. Ja, zoo groot was de ingenomenheid des volks met zijn ongelukkigen lieveling, dat velen ondanks de onwederlegbaarste klaarblijkelijkheid van bewijs, die ooit eenigen dood gewaarborgd heeft, toch de hoop bleven koesteren, dat hij nog in leven was en weder in de wapenen zou verschijnen. Er werd verhaald, dat een man, die een merkwaardige gelijkenis met Monmouth had, zich had opgeofferd om een protestantsch held te redden. Nog lang bleef de gemeene man bij elke belangrijke krisis al fluisterend zijn meening uiten, dat de tijd nu daar was en koning Monmouth zich weldra zou vertoonen. In 1686 werd een bedrieger, die zich voor den hertog uitgegeven en in verscheiden dorpen van Wiltshire bijdragen had geheven, gevat en van Newgate naar Tyburn gegeeseld. In 1698, toen Engeland reeds lang onder een nieuwe dynastie grondwettige vrijheid genoten had, gaf de zoon van een herbergier zich bij de yeomen van Sussex voor hun geliefden Monmouth uit en lichtte menigeen op, die geenszins tot den geringen stand behoorde. Een som van vijfhonderd p. st. werd voor hem ingezameld. De pachters voorzagen hem van een paard. Hun vrouwen zonden hem paarden met kuikens en eenden, en waren, naar men beweert, kwistig jegens hem met gunstbewijzen van teederder aard; want, in de liefde althans, was de valsche Monmouth geen onwaardig vertegenwoordiger van den echten. Toen deze oplichter ter zake van zijn bedrog gevangen werd gezet, werd hij door zijn aanhangers in weelde onderhouden. Verscheidene hunner verschenen voor de balie om te zijner gunste te getuigen, toen hij bij de assisen van Horsham terecht gesteld werd. Deze dwaling duurde zelfs zoo lang, dat, nadat George III reeds sedert eenige jaren den troon had beklommen, Voltaire een ernstige wederlegging der onderstelling noodig achtte, dat de man met het ijzeren masker de hertog van Monmouth was [1]).

---

[1]) De Toeschouwer, 1 Augustus 1685; Gazette de France, 2 November 1686; Brief van Humphrey Wanley, gedagteekend 25 Augustus 1698, voorkomende in de verzameling van Aubrey; Voltaire, dictionnaire philosophique. In de verzameling van Pepys vindt men verscheiden volksliederen, na Monmouth's dood geschreven, die hem als nog levend voorstellen en zijn spoedige terugkomst voorspellen. Ik zal twee proeven aanvoeren:

»Though this is a dismal story,
Of the fall of my design;
Yet I'll come again in glory,
If I live till eighty-nine;
For I'll have a stronger army,
And of ammunition store."

»Then shall Monmouth in his glories,
Unto his English friends appear,
And will stifle all such stories,
As are vended every where."

»They'll see I was not so degraded,
To be taken gathering pease,
Or in a cock of hay upbraided,
What strange stories now are these!"

't Is een misschien niet minder merkwaardig feit, dat op dezen dag de bewoners van eenige landstreken in het westen van Engeland, wanneer bij het Huis der Lords eenig wetsontwerp behandeld wordt, waarbij zij belang hebben, zich gerechtigd achten aanspraak te maken op den bijstand van den hertog van Buccleuch [1]), den nakomeling van den ongelukkigen volksleider, voor wien hun voorouders hun bloed geofferd hebben.

De geschiedenis van Monmouth zou alleen reeds toereikend zijn om het verwijt van wispelturigheid te wederleggen, dat zoo dikwerf tegen het geringe volk wordt ingebracht. Het geringe volk is somtijds wispelturig, want het is uit menschen samengesteld; maar dat het in vergelijking met de beschaafde standen, met aristokratieën of met vorsten, in liefde en gehechtheid minder trouw zou zijn, mag men zonder aarzeling ontkennen. Zonder moeite zou men volksleiders kunnen noemen, wier populariteit onverminderd is gebleven gedurende dezelfde tijdperken, dat vorsten en parlementen aan een lange reeks van staatslieden hun vertrouwen onttrokken. Toen Swift zijn geestvermogens reeds vele jaren overleefd had, bleef de lage volksklasse in Ierland steeds nog vreugdevuren ontsteken op zijn geboortedag ter herinnering van de diensten, die zij meenden, dat hij zijn land had bewezen, toen hij nog in het volle bezit zijner kracht was. Terwijl zeven achtereenvolgende administratiën, elk op haar beurt met de regeeringsmacht bekleed en er weder van beroofd werden, behield de snoodaard Wilkes zijn invloed op de neiging van een gepeupel, dat hij bestal en bespotte. Staatslieden, die in 1807 getracht hadden de gunst van George III te winnen door het verdedigen van Carolina van Brunswijk, schaamden zich in 1820 niet naar de gunst van George IV te staan door haar te vervolgen. Maar in 1820, even als in 1807, was de gansche menigte der arbeidende klassen van dwepende trouw voor haar zaak bezield. Evenzoo was het met Monmouth gesteld geweest. In 1680 had hem de landadel evenzeer vergood als de boerenstand. In 1685 kwam hij weder. Voor de gentry was hij een voorwerp van afkeer geworden; maar het landvolk was nog steeds vervuld met een liefde, krachtig als de dood, een liefde, die door geen tegenspoeden of misslagen, zelfs niet door de vlucht van Sedgemoor, niet door den brief uit Ringwood, en evenmin door de tranen, die hij te Whitehall stortte, of door zijn kruipende verzoeken om genade, uitgedoofd kon worden. Het verwijt, dat men met recht aan het geringe volk doen kan, is niet dat het onbestendig is, maar dat het bijkans altijd zich zoo vergist in de keuze zijner gunstelingen, dat zijn standvastigheid veeleer een ondeugd, dan een deugd te noemen is.

Wreedheden der soldaten in het Westen.

Terwijl de executie van Monmouth de gedachten der Londenaars bezig hield, moesten de graafschappen, die tegen de regeering de wapenen hadden opgevat, al het leed verduren, dat bandeloos krijgsvolk hun kon aandoen. Feversham was naar het hof teruggeroepen, waar belooningen en eerbewijzen hem wachtten, die hij weinig verdiende. Hij werd tot ridder van den kousenband en tot hoofdman der eerste, voor den bevelhebber meest winstgevende afdeeling der lijfwacht benoemd; maar

[1]) Men zal zich herinneren, dat de wettige echtgenoot van Monmouth hertogin van Buccleuch was. Zijn eigen titels en waardigheden gingen niet op zijn kinderen over, omdat het parlementsvonnis hem daarvan beroofd had. V.

het hof en de stad dreven den spot met zijn heldhaftige krijgsverrichtingen, en Buckinghams vernuft schoot de laatste zwakke schicht af op den veldheer, die in zijn bed een veldslag had gewonnen [1]). Feversham liet te Bridgewater het opperbevel in handen van kolonel Percy Kirke, een militairen geluk-zoeker, wiens ondeugden in de slechtste aller scholen, in het garnizoen van Tanger gerijpt waren. Kirke had gedurende eenige jaren het bevel gevoerd over de bezetting dier plaats en was gestadig tegen stammen van vreemde barbaren in het veld geweest, die onbekend waren met de wetten, welke de krijgsgebruiken van beschaafde christen-natiën regelen. Binnen de wallen zijner vesting was hij een despotisch vorst. Het eenige, dat zijn dwingelandij kon beteugelen, was de vrees, dat hij door een ver verwijderd en nalatig bestuur ter verantwoording zou worden geroepen. Hij kon zich dus veilig de allerroekelooste buitensporigheden van roofzucht, losbandigheid en wreedheid veroorloven. Hij leefde in grenzenlooze ongebondenheid en verschafte zich door afpersingen de vereischte middelen om zijn driften te bevredigen. Geen goederen konden verkocht worden, ten ware aan Kirke vooraf de keuze was gelaten, of hij ze zelf wilde hebben. Geen rechtszaak kon beslist worden, voordat Kirke omgekocht was. Eens liet hij enkel uit boosaardigheid al den wijn uitloopen, die in den kelder van een wijnkooper voorhanden was. Een andermaal verdreef hij al de joden uit Tanger. Twee hunner zond hij aan de spaansche inquisitie, die hen onverwijld deed verbranden. Onder deze ijzeren heerschappij werd bijkans nooit eenig gemor gehoord; want haat werd door de vrees krachtig onderdrukt. Twee menschen, die wederspannig geweest waren, werden vermoord gevonden; en men geloofde algemeen, dat zij op bevel van Kirke verslagen waren. Als hij ontevreden op zijn soldaten was, liet hij hen met onbarmhartige strengheid geeselen; maar hij maakte dit weder goed door hun te veroorloven op wacht te slapen, dronken langs de straten te zwaaijen en kooplieden en arbeiders te berooven, te slaan en te hoonen.

Toen Tanger ontruimd werd, keerde Kirke naar Engeland terug. Hij bleef het bevel over zijn oude soldaten behouden, die nu eens het eerste regiment van Tanger, dan weder het regiment van koningin Catharina genoemd werden. Daar zij aangeworven waren tot het beoorlogen van een ongeloovige natie, voerden zij in hun vaandel een afbeelding van het paaschlam, het zinnebeeld van het christelijk geloof. Met zinspeling op dit veldteeken werden deze mannen, de ruwste en bloeddorstigste soldaten van het britsche leger, met bittere scherts de lammeren van Kirke genoemd. 'Dit regiment, nu het tweede der linie, heeft steeds dit oude teeken behouden, dat thans evenwel in de schaduw wordt gesteld door eereteekenen, in Egypte, in Spanje en in het hart van Azië, door schitterende wapenfeiten verworven [2]).

Dat was dus de aanvoerder en zoo waren de soldaten, die tegen de bevolking van Somersetshire werden losgelaten. Van Bridgewater marcheerde Kirke naar Taunton. Hij werd gevolgd door twee karren met gekwetsten van de partij der rebellen, wier wonden nog onverbonden en door een lange

[1]) London-Gazette van 3 Augustus 1685; de veldslag van Sedgemoor, een kluchtspel.
[2]) Dagboek van Pepys, gehouden te Tanger; Historische aanteekeningen van het tweede regiment, ook genaamd het regiment infanterie van de koningin.

rij van gevangenen, die te voet en twee aan twee geboeid waren. Verscheidenen van deze liet hij, zoodra hij Taunton bereikt had, zonder vorm van proces ophangen. Men vergunde hun niet eens van hun naaste bloedverwanten afscheid te nemen. De paal, die het uithangbord der herberg »het witte hert" schraagde, moest voor galg dienen. Men zegt, dat het werk des doods verricht werd in het gezicht der vensters van het vertrek, waar de officieren van het regiment van Tanger het drinkgelag hielden, en dat bij iederen feestdronk een der ongelukkigen gehangen werd. Als de stervende menschen in de laatste doodstuipen de beenen optrokken, dan liet de kolonel een roffel slaan. Hij zou de rebellen muziek bij hun dans geven, zeide hij. Volgens zeker verhaal werd een der gevangenen niet eens de troost van een snellen dood gegund. Tweemaal werd hij aan den paal opgeknoopt en tweemaal losgesneden. Telken male werd hem gevraagd, of hij berouw over zijn verraad gevoelde, en telkens antwoordde hij dat, wanneer de zaak nog te doen ware, hij ze op nieuw zou beginnen. Daarop werd hij voor de laatste maal opgeknoopt. Er werden zoo veel lijken gevierendeeld, dat de scherprechter tot aan zijn enkels in het bloed stond. Hij werd bijgestaan door een arm man, aan wiens loyauteit getwijfeld werd, en dien men gedwongen had het behoud van zijn leven te koopen door de overblijfselen zijner vrienden in pik te zieden. De landman, die tot dit afschuwelijk ambt zijn dienst had geleend, keerde later naar zijn ploeg terug. Maar hij droeg een teeken als dat van Kaïn. In zijn dorp was hij bekend onder den vreeselijken naam van Thomas, den menschenkoker. De landlieden vertelden elkander nog lang daarna, dat, schoon hij zich door zijn zondige en schandelijke daad van de wraak der lammeren gevrijwaard had, hij evenwel de wraak eener hoogere macht niet ontgaan was. In een zwaar onweder zocht hij een schuilplaats onder een eik en werd daar door den bliksem doodelijk getroffen [1]).

Het aantal dergenen, die op deze wijze afgemaakt werden, kan nu niet meer met zekerheid bepaald worden. In de kerkregisters van Taunton werden er negen aangeteekend; maar die registers bevatten slechts de namen dergenen, die een christelijke begrafenis erlangden. Degenen, die in ketenen opgehangen, en zij, wier hoofden en leden in de dorpen van den omtrek ten toon gesteld werden, moeten veel meer in getal zijn geweest. In Londen werd het getal van hen, welke Kirke gedurende de week, die op den slag volgde, ter dood liet brengen op ongeveer honderd geschat [2]).

Wreedheid was echter niet de eenige hartstocht van dezen man. Hij was schraapzuchtig en geen nieuweling in de kunst van geld afpersen. Voor den prijs van dertig of veertig p. st. was een vrijgeleidebrief van hem te koop; en schoon zoodanig stuk wettelijk ongeldig was, stelde het den bezitter toch in staat om veilig de posten der lammeren voorbij te trekken, een zeehaven te bereiken en naar het buitenland te vluchten. De schepen, naar Nieuw-Engeland bestemd, waren op dat tijdstip zoo vol vluchtelingen van Sedge-

---

[1]) De bloedige assisen; Burnet I, 647; Dagboek van Lestrell, 15 Juli 1685; Locke, De opstand in het Westen: Toulmins Geschiedenis van Taunton, uitgegeven door Savage.

[2]) Dagboek van Luttrell, 15 Juli 1685; Toulmins Geschiedenis van Taunton.

moor, dat er groot gevaar ontstond voor gebrek aan water en mondvoorraad [1]).

Kirke was ook op zijn eigen ruwe en woeste manier een wellustig man; en niets is waarschijnlijker dan dat hij zich van zijn macht bediend heeft om zijn losbandige driften den teugel te vieren. Men zeide, dat hij over de deugd eener schoone vrouw had gezegevierd door haar te beloven, dat hij het leven zou laten aan iemand, wien zij innig genegen was, en dat hij, nadat zij toegegeven had, haar aan de galg het zielloos overschot wees van dengene, om wiens wil zij haar eer ten offer had gebracht. Dit verhaal moet een onpartijdig beoordeelaar verwerpen. Het is door geen bewijs gestaafd. Het vroegste bericht, dat er van bestaat, wordt in een gedicht van Pomfret gevonden. De geloofwaardiger geschiedschrijvers van dat tijdperk weiden uit over de misdaden van Kirke, maar van dit verachtelijk gruwelstuk gewagen zij, of in 't geheel niet, of slechts als van een zaak, waarvan het gerucht liep, doch waarvoor geen bewijs bestond. De verhalen dergenen, die de geschiedenis vertellen, loopen onderling zoo zeer uiteen, dat ze alle geloofwaardigheid verliezen. Sommigen noemen Taunton, anderen Exeter als het tooneel van dat misdrijf. Sommigen stellen de hoofdpersoon van het verhaal voor als een jonkvrouw, anderen weder als een getrouwde vrouw. Sommigen noemen haar vader, anderen haar broeder, weer anderen haar echtgenoot, als dengene, voor wien de smadelijke losprijs betaald werd. Eindelijk nog is die daad, lang voor dat Kirke geboren was, reeds menigen tyran ten laste gelegd, en een lievelingsthema voor roman- en treurspeldichters geweest. Twee staatsliedon van de vijftiende eeuw, Rhynsault, de gunsteling van Karel den Stoute van Bourgondië, en Olivier le Daim, de gunsteling van Lodewijk XI van Frankrijk, zijn beiden van dezelfde misdaad beschuldigd. Cintio had ze tot onderwerp van een roman gekozen; Whetstone had uit Cintio's verhaal de stoffe van het ruwe dichtspel van Promos en Cassandra gemaakt; en Shakespeare had aan Whetstone den knoop der schoone tragi-komedie »Leer om leer" [2]) ontleend. Kirke was zoo min de eerste als de laatste, dien de volksstem van deze overmaat van snoodheid betichtte. Tijdens de reactie, die in Frankrijk op de tirannie der Jakobijnen volgde, werd aldaar een volkomen gelijksoortige klacht ingebracht tegen Joseph Lebon, een der meest gehate handlangers van het comité van openbare veiligheid, doch na onderzoek, zelfs door zijn vijanden, voor ongegrond verklaard [3])

De regeering was ontevreden met Kirke niet om de barbaarschheid, waarmede hij de minvermogenden onder zijn gevangenen behandeld had, maar

---

[1]) Oldmixon, 705; Leven van John Dunton, hoofdstuk VII.

[2]) *Measure for measure.*

[3]) Het stilzwijgen van Oldmixon en de samenstellers van het Boek der martelaren van het Westen, komt mij reeds voldoende voor, als wederlegging der vraag. Het valt ook op te merken, dat de geschiedenis van Rhynsault door Steele, in den Spectator N°. 491, verhaald wordt; het is voorzeker nauwelijks te gelooven dat, indien een misdaad, geheel gelijk aan die van Rhynsault, in Engeland, binnen menschengeheugen door een officier van Jakobus II gepleegd ware, Steele, die steeds met onvoorzichtige en voorbarige drift, tot het aan den dag leggen zijner Whigsgezindheid bereid was, niet op zoodanig feit gezinspeeld zou hebben. De zaak van Lebon komt voor in den Moniteur, 4 Messidor, IIe jaar.

om de baatzuchtige toegeeflijkheid, die hij aan gegoede opstandelingen had betoond [1]). Hij werd spoedig uit het Westen teruggeroepen. Een minder onregelmatige, maar tevens wreedaardiger slachting werd voorbereid. De wraakoefening moest men eenige weken uitstellen. Men achtte het wenschelijk, dat de rechterlijke rondreize door het Westen niet begon, voordat de andere rechterlijke rondreizen geëindigd waren. Inmiddels waren de gevangenissen van Somersetshire en van Dorsetshire met duizenden ongelukkigen bevolkt. De voornaamste beschermer en voorspreker, die dezen in hun nood bijstond, was een man, die hun godsdienstige en staatkundige meeningen verfoeide, wiens stand zij haatten, en dien zij zonder reden gekrenkt hadden, de bisschop Ken. Deze goede prelaat wendde al zijn invloed aan om de kerkermeesters tot zachtheid te stemmen en verminderde zijn bisschoppelijke staatsie ten einde het grove en karige voedsel dergenen, die zijn geliefde hoofdkerk beschadigd hadden, te kunnen verbeteren. Zijn gedrag bij deze gelegenheid strookte met geheel zijn leven. Zijn geest was, wel is waar, door veel bijgeloof en vooroordeel beneveld; maar zijn zedelijk karakter kan, onpartijdig beschouwd, de toets doorstaan van een vergelijking met elk ander karakter in de kerkelijke geschiedenis, en schijnt de ideale volmaking van christelijke deugd zoo nabij te zijn gekomen, als de menschelijke zwakheid slechts toelaat [2]).

Jeffreys begint de rechterlijke rondreize door het Westen.

Zijn werk der liefde was van geen langen duur. Een spoedige en afdoende ontruiming der kerkers zou weldra plaats vinden. In de eerste dagen van September begaf zich Jeffreys, door vier andere rechters vergezeld, op die rechterlijke rondreize, waarvan de herinnering niet zal worden uitgewischt, zoolang ons volk en onze taal zullen leven. De officieren, die in de districten, waar zijn weg door voerde, aan het hoofd der troepen stonden, hadden bevel gekregen hem allen militairen bijstand te verleenen, dien hij zoude mogen behoeven. Zijn woeste aard maakte elke aansporing overbodig; desniettemin bestond er voor hem een spoorslag: de gezondheid en de geestkracht des lord-zegelbewaarders waren aan 't wankelen; deze voelde zich door de koelheid des konings en den overmoed des opperrechters diep gekrenkt en kon weinig troost vinden, als hij op een leven terug zag, dat wel is waar niet door gruwelijke misdaden geschandvlekt, maar niet te min door lafhartigheid, zelfzucht en lage gedienstigheid geken-

---

[1]) Sunderland aan Kirke, 14 en 28 Juli 1685. »Zijn Majesteit," schrijft Sunderland, »heeft mij gelast u Hoogstdeszelfs afkeuring van deze handelingen te kennen te geven en verlangt, dat gij zorg draagt, dat niemand dergenen, die in den opstand betrokken zijn geweest, op vrije voeten kome." Om billijk te zijn, moeten wij tevens niet onvermeld laten, dat Kirke in denzelfden brief gelaakt werd, omdat hij zijn soldaten vergunde op vrij kwartier te leven.

[2]) Het was mij een groote voldoening geweest, had ik het volksverhaal kunnen bevestigen, volgens hetwelk Ken dadelijk na den slag van Sedgemoor de onwettigheid van militaire executiën aan de aanvoerders van het koninklijk leger zou hebben voorgehouden. Was hij tegenwoordig geweest, hij zoude ongetwijfeld zijn ganschen invloed hebben aangewend ten gunste der wetten en tot het verwerven van genade. Doch er bestaat geen geloofwaardig bewijs, dat hij zich toen in het Westen bevonden heeft. Daarentegen blijkt het met zekerheid uit de dagboeken van het Huis der Lords, dat hij zich des donderdags voor den slag te Westminster bevond; terwijl het uitgemaakt is, dat hij des maandags na den slag Monmouth in den Tower bezocht heeft.

merkt was. De ongelukkige man was zoo diep ter neder geslagen, dat, toen hij voor de laatste maal in Westminsterhall verscheen, hij een ruiker medenam, om, gelijk hij later bekend heeft, zijn gelaat te verbergen, wijl hij de blikken van de leden der balie en der toehoorders niet verdragen kon. Het uitzicht op zijn naderend einde schijnt hem een ongewonen moed te hebben ingeboezemd. Hij besloot zijn geweten te ontlasten; vroeg een gehoor bij den koning, en sprak met nadruk van de gevaren, die het onvermijdelijk gevolg zijn van gewelddadige en willekeurige raadsbesluiten; ook veroordeelde hij de losbandige wreedheden, door de soldaten in Somersetshire begaan. Kort daarna verliet hij Londen om te sterven. Weinig dagen nadat de rechters op hun rondreis naar het Westen waren vertrokken, blies hij den laatsten adem uit. Er werd onmiddellijk aan Jeffreys te kennen gegeven, dat hij op het groot zegel mocht hopen, als belooning voor trouwe en krachtdadige diensten [1]).

Proces van Alice Lisle.

Te Winchester opende de opperrechter voor het eerst zijn lastbrief. Hampshire was niet het tooneel van den oorlog geweest; maar even als hun aanvoerder waren ook vele der uiteengedreven muiters derwaarts gevlucht. Twee hunner, John Hickes, een afgescheiden geestelijke, en Richard Nelthorpe, een advokaat, die wegens medeplichtigheid aan het roggenhuiskomplot buiten de wet was gesteld, hadden een schuilplaats gezocht en verkregen in het huis van Alice, weduwe van John Lisle. John Lisle had in het lange parlement en in het hoog gerechtshof gezeten, was in de dagen der republiek commissaris van het groot zegel geweest, en door Cromwell tot lord verheven. De titels, door Cromwell verleend, waren door geen der regeeringen erkend, die na den val van zijn geslacht in Engeland aan het bewind waren geweest, maar schijnen, in mondelinge gesprekken, zelfs door koningsgezinden dikwerf gebezigd te zijn geworden. De weduwe van John Lisle werd derhalve gewoonlijk lady Alice genoemd. Zij was aan vele deftige en eenige adellijke geslachten verwant en genoot de algemeene achting, zelfs der torygezinde gentlemen van haar graafschap. Want het was hun wel bekend, dat zij verscheiden gewelddadige handelingen, tot welker uitvoering haar echtgenoot behulpzaam was geweest, diep betreurd, om Karel I bittere tranen gestort en vele kavaliers in hun tegenspoed beschermd en ondersteund had. Dezelfde vrouwelijke teerhartigheid, die haar genoopt had de koningsgezinden in tijden van tegenspoed bij te staan, belette haar nu een schuilplaats te weigeren aan de ongelukkige mannen, die om haar bescherming smeekten. Zij nam hen in haar huis op, zette hun spijs en drank voor en wees hun een rustplaats aan. Den volgenden ochtend was haar woning door soldaten omringd. Er werd nauwkeurig onderzoek gedaan. Hickes werd in de moutkuip en Nelthorpe in den schoorsteen verborgen gevonden. Wist lady Alice, dat haar gasten deel hadden genomen aan den opstand, dan voorzeker had zij volgens de letter der wet een kapitale misdaad begaan. Want de wet op het plegen van hoogverraad en op de medeplichtigheid daaraan, was destijds, en is nog heden in een toestand, die

[1]) Norths Leven van Guildford, 260, 263, 273; Mackintosh's Beschouwing van de regeering van Jakobus II, bladz. 16, noot; Brief van Jeffreys aan Sunderland, 5 September 1685.

de engelsche rechtswetenschap tot schande verstrekt. In crimineele gevallen wordt een op recht en billijkheid gegrond onderscheid gemaakt tusschen den hoofdmisdadiger en den medeplichtige, die na de volbrenging van het feit er in gemoeid wordt. Hij, die iemand, van wien hem bekend is, dat hij een moord begaan heeft, voor de justitie verbergt, vervalt in straf, maar niet in de straf, op moord gesteld; maar hij, die iemand verbergt, van wien hem bekend is, dat hij hoogverraad begaan heeft, is volgens het oordeel van al onze rechtsgeleerden een hoogverrader. Onnoodig is het de ongerijmdheid en wreedheid te betoogen van een wet, waarbij misdaden van den zwaarsten en misdaden van den lichtsten aard in dezelfde termen omschreven en met dezelfde straf bedreigd worden. Moge het al een gevoel van zwakheid zijn, dat den loyaalsten onderdaan het denkbeeld doet schuwen den rebel, die voortvluchtig, afgemat van vermoeijenis en doodelijken angst om een bete broods en een dronk water smeekt, aan een smadelijken dood prijs te geven: deze zwakheid grenst echter, ontegenzeggelijk nauw aan deugd, en is volgens den aard der menschelijke natuur in het menschelijk hart niet anders te overwinnen dan door het smoren van vele edele en menschlievende gevoelens. Moge al een wijs en goed regent het niet geraden achten zoodanige zwakheid te rechtvaardigen, hij zal ze echter in den regel door de vingers zien of ze slechts zeer zacht straffen. Doch in geen geval zal hij handelen, alsof het een der verfoeijelijkste misdaden gold. Of Flora Macdonald recht gehandeld heeft, toen zij den vogelvrij verklaarden erfgenaam der Stuarts verborg, of een dapper krijgsman van onzen tijd goed handelde, toen hij Lavalette in diens vlucht behulpzaam was, dit zijn vragen, waaromtrent casuïsten kunnen verschillen; maar zulke handelingen op ééne lijn te stellen met de misdaden van Guy Fawkes en van Fieschi, dit zou tegen alle begrippen van menschelijkheid en tegen alle gezonde rede aandruischen. Zulks wordt evenwel door onze wetgeving gedaan. Klaarblijkelijk kan dus alleen een milde toepassing zoodanigen toestand der wet draaglijk maken. En men moet in billijkheid erkennen, dat gedurende vele geslachten, slechts één enkel engelsch bestuur zich streng getoond heeft tegen personen, die geen andere schuld hadden, dan dat zij geslagen en vluchtende opstandelingen hadden opgenomen. Aan vrouwen vooral is bij wijze van stilzwijgende toesteming vrijheid gelaten, om te midden van tooneelen van verwoesting en wraak toe te geven aan het medelijden, dat een der beminnelijkste van haar vele bekoorlijkheden is. Sedert het begin van den grooten burgeroorlog zijn een groot aantal rebellen, en daaronder veel gewichtiger personen dan Hickes of Nelthorpe, door het vernuft en de grootmoedigheid van vrouwen aan de wraak van zegevierende regeeringen onttrokken. Maar, de woeste en onverzoenlijke Jakobus alléén uitgezonderd, heeft geen der britsche regenten, die op zoodanige wijze teleurgesteld werden, de wreedheid gehad om zelfs maar de gedachte bij zich te laten opkomen een dame ter zake van een zoo vergeeflijk en zoo beminnelijk misdrijf tot een pijnlijken en smadelijken dood te doemen.

Hoe hatelijk de wet ook reeds was, ze werd nog verwrongen ten einde Alice Lisle in het verderf te storten. Volgens den regel, door het hoogste gezag vastgesteld, kon zij niet veroordeeld worden, alvorens de rebellen, die

zij had opgenomen, gevonnisd waren [1]). Zij werd echter voor de balie gebracht, vóór dat Hickes of Nelthorpe ter verantwoording geroepen waren. Het was geen gemakkelijke zaak in zoodanig geval een uitspraak ten gunste van de kroon te erlangen. De getuigen zochten naar uitvluchten. De jury, samengesteld uit de deftigste gentlemen van Hampshire deinsden terug voor de gedachte om een medemensch naar den brandstapel te verwijzen ter zake van een handeling, die lof veeleer dan afkeuring scheen te verdienen. Jeffreys was buiten zich zelven van woede. Dit was het eerste geval van hoogverraad, dat hem op zijn rondgang voorkwam, en het scheen hoogstwaarschijnlijk, dat zijn prooi hem ontgaan zou. Hij raasde, hij vloekte, en zwoer in een taal, die een welopgevoed man zelfs bij geen wedren of hanengevecht zou gebezigd hebben. Een der getuigen, Dunne, verloor alle tegenwoordigheid van geest, deels uit bezorgdheid voor lady Alice, deels uit angst voor de bedreigingen en verwenschingen des opperrechters, en stond eindelijk sprakeloos daar. »O! hoe moeijelijk is de waarheid uit zulk een leugenachtigen presbyteriaanschen schurk te krijgen," sprak Jeffreys. De getuige stamelde na een pauze van eenige minuten eenige woorden zonder zin. »Was er ooit," riep de rechter uit, »was er ooit zulk een booswicht op deze aarde? Gelooft gij aan God? Gelooft gij aan het helsche vuur? Onder alle getuigen, die ik ooit ontmoet heb, heb ik er nog nooit een gezien, zoo als gij zijt." De arme man, wiens denkvermogen van schrik verlamd was, bleef sprakeloos, en opnieuw bulderde Jeffreys: »Ik hoop, heeren gezworenen, dat gij het afschuwelijke gedrag van dezen kerel in aanmerking neemt. Wat kan men anders doen dan deze lieden haten en hun godsdienst er bij? Een Turk is een heilige in vergelijking met een kerel als deze is. Een heiden zou zich voor zulk een snoodheid schamen. O! heilige Jezus! Onder welk addergebroedsel leven wij!" — »Ik weet niet wat ik zeggen moet, Mylord" stamelde Dunne. De rechter braakte opnieuw een volle laag vloeken uit. »Is er ooit" schreeuwde hij, »onbeschaamder schurk geweest dan deze? Houdt de kaars voor zijn gezicht, laat mij zijn stalen voorhoofd zien. Gij, heeren pleitbezorgers der kroon, zorgt dat deze kerel wegens meineed in staat van beschuldiging gesteld worde." Nadat de getuigen op deze wijze behandeld waren, werd lady Alice opgeroepen om zich te verdedigen. Zij begon met te zeggen, — wat wellicht de waarheid was, — dat, ofschoon zij wist, dat Hickes in moeijelijkheden verwikkeld was, toen zij hem opnam, het haar evenwel niet bekend was, dat hij in den opstand was betrokken geweest. Hij was een geestelijke, een man des vredes. Het was haar derhalve nooit in de gedachte gekomen, dat hij de wapenen tegen de regeering opgevat kon hebben; en zij had ondersteld, dat hij zich wenschte te verbergen, omdat er bevelen tot inhechtenisneming tegen hem waren uitgevaardigd, uit hoofde hij in verboden bijeenkomsten onder den vrijen hemel had gepredikt. De opperrechter begon te bulderen. »Maar ik zal het u wel duidelijk maken. Er is niet één van die leugenachtige, snuffelende, teemende presbyterianen, die niet op de een of andere wijze, de hand in het oproer heeft gehad. Presbyterianisme is met alle mogelijke schurkerij verbonden. Niets kon Dunne

[1]) Zie den aanhef van het parlementsbesluit, waarbij het vonnis te niet wordt gedaan.

tot zulk een schelm hebben gemaakt, dan alleen het presbyterianisme. Wijs mij een presbyteriaan aan en gij wijst mij een leugenachtigen schurk." Hij somde nu op dezelfde wijze het verhandelde op [1]), schimpte gedurende een uur tegen Whigs en afgescheidenen, en herinnerde de jury, dat de echtgenoot der gevangene mede schuld had gehad aan den dood van Karel I, een feit, dat door geen getuigenis gestaafd werd, en dat, ware het al bewezen geworden, hoegenaamd niets ter zake zou hebben afgedaan. De jury verwijderde zich en bleef lang in beraadslaging. De rechter werd ongeduldig. Hij kon niet begrijpen, sprak hij, hoe zij bij zulk een duidelijke zaak de gerechtszaal had behoeven te verlaten. Hij zond een bode om haar te zeggen, dat hij, zoo zij niet terstond terugkwam, de zitting verdagen en haar den geheelen nacht zou doen opsluiten. Aldus bedreigd, verscheen zij; maar zij kwam slechts om te zeggen, dat zij twijfelde, of de aanklacht bewezen was. Jeffreys voerde een hevigen strijd met haar, en na een tweede beraadslaging gaf zij, schoon met tegenzin, een uitspraak van »schuldig".

Den volgenden ochtend werd het vonnis gewezen. Jeffreys gaf bevel, dat Alice Lisle des namiddags van dienzelfden dag levend verbrand zou worden. Deze overmaat van barbaarschheid wekte het medelijden en de verontwaardiging op, zelfs van den stand, die de kroon het meest was toegedaan. De clerus der hoofdkerk van Winchester diende vertoogen bij den opperrechter in, die, hoe onbeschoft hij ook zijn mocht, nochtans niet dwaas genoeg was om over zulk een onderwerp zich aan een strijd te wagen met een corporatie, die in zulk een hooge mate de achting der Torypartij bezat. Hij stemde er in toe, dat de executie vijf dagen zou worden uitgesteld. Gedurende dien tijd smeekten de vrienden der gevangene Jakobus haar genade te schenken. Dames van hoogen rang leenden haar bemiddeling. Feversham, wiens nog nieuwe overwinning zijn invloed aan het hof vermeerderd had, en die, naar men zeide, omgekocht was, om de zijde des medelijdens te kiezen, sprak te haren gunste. Clarendon, 's konings schoonbroeder, bepleitte haar zaak. Maar 't was alles te vergeefs. Het eenige, dat verkregen kon worden, was dat haar vonnis van verbranden tot onthoofden verzacht werd. Zij werd op een schavot op het marktplein van Winchester ter dood gebracht en onderwierp zich met bedaarden moed aan het lot, dat haar trof [2]).

De bloedige assisen.

In Hampshire was Alice Lisle het eenige slachtoffer; maar op den dag na dien van haar dood bereikte Jeffreys Dorchester, de hoofdplaats van het graafschap, waar Monmouth geland was, en nu begon de gerechtelijke slachting.

De rechtszaal was op bevel van den opperrechter met scharlaken behangen en de menigte was van oordeel, dat deze nieuwigheid bloedige voornemens aanduidde. Men zeide ook, dat toen de geestelijke, die een leerrede

---

[1]) Waar de rechtsuitspraak door middel van gezworenen plaats heeft, draagt de voorzittende rechter een beknopt overzicht voor van het verhandelde, eer de gezworenen zich verwijderen, om over de uitspraak te raadplegen. Zoodanige opsomming moet strekken, om hun de meest belangrijke punten, waarover zij uitspraak te doen hebben, duidelijk te maken. V.

[2]) Proces van Alice Lisle, in de verzameling van staatsgedingen; Wetten van Willem en Maria, 1e jaar; Burnet I, 649; Waarschuwing tegen de Whigs.

vóór de opening der assisen voordroeg, over den plicht der genade uitweidde, de grimmige mond des rechters zich tot een onheilspellenden grijns had samengetrokken. Dit een en ander vervulde de menschen met kwade voorgevoelens omtrent hetgeen volgen zou [1]).

Er waren meer dan driehonderd gevangenen, waarover vonnis geveld moest worden. Het werk scheen zwaar; maar Jeffreys wist middel om het licht te maken. Hij liet blijken, dat slechts eenige kans van genade of schorsing van straf voor hen bestond, die zich schuldig verklaarden [2]). Negen-en-twintig personen, die zich op de billijkheid der jury verlieten en veroordeeld werden, moesten onverwijld worden opgeknoopt. De overige gevangenen gaven zich, bij twintigtallen te gelijk, voor schuldig op. Tweehonderd-twee-en-negentig werden ter dood veroordeeld. Het geheele aantal dergenen, die in Dorsetshire gehangen werden, bedroeg vier en zeventig.

Van Dorchester begaf Jeffreys zich naar Exeter. De burgeroorlog had de grenzen van Devonshire bijna niet overschreden. Hier werden derhalve betrekkelijk slechts weinig personen met den dood gestraft. Somersetshire, de hoofdzetel van den opstand, was tot de laatste en vreeselijkste wraakoefening bestemd gebleven. In dat graafschap werden in weinig dagen tweehonderd drie-en-dertig gevangenen gehangen, met paarden uiteen getrokken en gevierendeeld. Op iederen kruisweg, op iedere marktplaats, in ieder dorp, dat aan Monmouth soldaten verschaft had, werd de lucht verpest door in ketenen geklonken lijken, die in den wind rammelden, of door hoofden en ledematen, op palen geplant, en werden de reizigers door het afschuwelijk gezicht voortgejaagd. In vele gemeenten konden de boeren de godshuizen niet bezoeken, zonder dat hun blikken op het bleeke gelaat van een of anderen voormaligen nabuur vielen, dat hun boven de kerkdeur aangrijnsde. De opperrechter was geheel in zijn element, en naarmate het werk voortging, nam zijn goede luim toe. Hij lachte, hij juichte, schertste en vloekte derwijze, dat hij naar het oordeel van velen van den ochtend tot den avond dronken scheen te zijn. Doch het was bij hem niet gemakkelijk den roes, die door kwade hartstochten wordt voortgebracht, te onderscheiden van dien, welke het gevolg van misbruik van sterken drank is. Een gevangene verklaarde, dat de getuigen, die tegen hem optraden, geen geloof verdienden. De eene, zeide hij, was een papist en de andere een lichtekooi. »Gij schaamtelooze muiter," riep de rechter uit, »durft gij aanmerkingen maken op 's konings getuigen! Ik zie u, booswicht, ik zie u reeds met een strop om den hals." Een ander legde de bewijzen voor, dat hij een goed protestant was. »Protestant!" zei Jeffreys; »gij meent presbyteriaan. Ik wil er iets op verwedden. Op veertig mijlen afstands kan ik een presbyteriaan ruiken." Een ongelukkig man maakte het medelijden zelfs van heftige Tories gaande. »Mylord," spraken zij, »dat ongelukkig wezen wordt door de gemeente onderhouden." — Laat u dat geen zorg baren," zeide de rechter; »Ik zal de gemeente van dien last bevrijden." Zijn woede barstte niet enkel over de gevangenen los. Edel-

[1]) Verslag van de bloeddorstige assisen.

[2]) Als de behandeling der zaak begint, verklaart zich de gevangene »schuldig of niet schuldig," 't geen hem vooraf wordt afgevraagd: »Hoe pleit gij, schuldig of niet schuldig.

lieden van groot aanzien en mannen van vlekkelooze trouw, die het waagden eenige verzachtende omstandigheid te zijner kennis te brengen, waren bijkans zeker te zullen ondervinden, wat hij in den ruwen spreektrant, dien hij in de kroegen van Whitechapel geleerd had, »een lik met den ruwen kant van zijn tong" noemde. Lord Stawell, een torygezind pair, die zijn afgrijzen niet verbergen kon over de roekelooze wijze, waarop zijn arme naburen geslacht werden, werd gestraft door het ophangen van een geketend lijk aan den ingang van zijn park [1]). Uit zulke vertooningen ontsproten vele akelige verhalen, die onder het gebruik van den appelwijn bij de kerstvuren der pachters van Somersetshire lang naverteld werden. Nog binnen de laatste veertig jaar waren de boeren in sommige streken wel bekend met de plaatsen, waar het, naar zij zeiden, niet pluis was, en die zij na zonsondergang ongaarne voorbij gingen [2]).

Jeffreys beroemde zich, dat hij meer verraders had doen ophangen dan sedert de verovering door de Noormannen al zijn voorgangers te zamen gedaan hadden. Het is zeker, dat het getal der personen, die hij in ééne enkele maand en in één enkel graafschap heeft doen ombrengen, veel grooter is dan het getal van alle staatsmisdadigers, die op ons eiland sedert de omwenteling ter dood zijn gebracht. De opstanden van 1715 en van 1745 waren van langer duur, van grooter uitbreiding en hadden een geduchter aanzien dan de opstand, die te Sedgemoor onderdrukt werd. Over het algemeen is men niet van oordeel, dat het huis van Hanover, hetzij na den opstand van 1715, hetzij na dien van 1745, een overdreven toegevendheid aan den dag heeft gelegd. Het schijnt evenwel, dat de som van al de terechtstellingen van 1715 en 1745 bijeen genomen, slechts gering is in vergelijking met het aantal van die, welke de bloedige assisen geschandvlekt hebben. Het getal der rebellen, die Jeffreys op deze rondreis deed hangen, bedroeg driehonderd twintig [3])

Zulke geweldenarijen hadden afschuw moeten wekken, al waren zelfs de lijders algemeen gehaat geweest; maar zij waren, meerendeels, lieden van vlekkeloozen wandel en van echt godsdienstige gezindheid. Zij beschouwden zich zelve en werden door een groot gedeelte hunner medeburgers beschouwd, niet als menschen, die verkeerd gehandeld hadden, maar als martelaren, die de waarheid van het protestantsche geloof met hun bloed hadden bezegeld. Slechts zeer enkelen onder de veroordeelden gaven eenig berouw te kennen over hetgeen zij gedaan hadden. Velen, van den ouden puriteinschen geest bezield, gingen den dood niet alleen standvastig, maar zelfs juichende te gemoet. Te vergeefs werden zij door de leeraars der staatskerk onderhouden over de strafwaardigheid van oproer en over het gewicht der priesterlijke absolutie. De aanspraak des konings op onbegrensde macht in tijdelijke zaken en het gewaande vermogen der geestelijkheid om in

---

[1]) Locke's Opstand in het Westen.

[2]) Dit kan ik nog uit de herinneringen mijner kinderjaren verzekeren.

[3]) Lord Lonsdale spreekt van zevenhonderd, Burnet van zeshonderd; ik heb de lijsten gevolgd, die de rechters aan de thesaurie inzonden, en die daar, in het brievenboek van 1685, nog te zien zijn. Zie de Bloedige Assisen; Locke's Opstand in het Westen; De lofrede op lord Jeffreys; Burnet, I, 648; Eachard, III, 775; Oldmixon, 705.

geestelijke aangelegenheden te binden en te ontbinden lokten bitteren spot uit van de onverschrokken sectarissen. Sommigen van hen dichtten in den kerker lofzangen en zongen die, als zij op de noodlottige slede gebonden waren. Christus, aldus zongen zij, terwijl zij zich ontkleedden om de slachting te ondergaan, zou weldra komen om Sion te verlossen en Babylon den oorlog aan te doen; hij zou zijn standaard planten, zijn bazuin steken en zijn vijanden al het kwaad, dat tegen zijn dienaren gepleegd was, tienvoudig vergelden. De laatste woorden dezer mannen werden opgeteekend; hun afscheidsbrieven werden als schatten bewaard en op deze wijze ontstond met behulp van vinding en overdrijving een rijk aanhangsel tot de verzameling der levensbeschrijvingen van de martelaren uit den tijd van Maria [1]).

Abraham Holmes. Eenige gevallen verdienen bijzondere vermelding. Abraham Holmes, een gewezen officier van het parlementsleger, een dier ijveraars, die geen anderen koning wilden erkennen dan koning Jezus, was te Sedgemoor gevangen genomen. Zijn arm was in den strijd vreeselijk gekwetst en verminkt, en daar geen heelmeester bij de hand was, zette de stoutmoedige oude krijgsman dien zelf af. Hij werd naar Londen gevoerd en door den koning, in een vergadering van den geheimen raad ondervraagd, doch hij wilde van geen onderwerping hooren. »Ik ben een bejaard man," sprak hij, »en de korte tijd, dien ik nog te leven heb, is geen leugen of geen laagheid waard. Ik ben altijd een republikein geweest en ben het nog." Hij werd naar het Westen teruggezonden en gehangen. Met schrik en verbazing bemerkte het volk, dat de dieren, die hem naar de galg zouden trekken, onhandelbaar werden en omkeerden. Holmes zelf twijfelde er niet aan, of de engel des Heeren versperde, even als van ouds, den weg, met het zwaard in de hand, onzichtbaar voor het oog der menschen, maar zichtbaar voor geringere schepselen. »Halt, mijne heeren," riep hij, »laat mij te voet gaan. Er steekt meer achter deze zaak, dan gij zoudt denken. Herinnert u hoe de ezel dengene zag, dien de profeet niet zien kon." Hij ging manmoedig naar de galg, sprak het volk glimlachend toe, bad vurig, dat God den val van den Antichrist en de verlossing van Engeland mocht verhaasten en klom de ladder op, zich verontschuldigende, dat hij zulks zoo onhandig deed. »Gij ziet," sprak hij, »ik heb maar één arm [2])."

Christoph Battiscombe. Niet minder blijmoedig stierf Christoph Battiscombe, een jong student van den Temple, van goede familie en bemiddeld, en die te Dorchester, een levendige provincie hoofdstad, trotsch op haar smaak en fijne beschaving, als het toonbeeld van een welopgevoed jonkman beschouwd werd. Er werden veel pogingen tot zijn redding aangewend. In het westen van Engeland verhaalde men, dat hij met een jonge dame van adellijk bloed, de zuster van den sheriff, verloofd was, dat deze zich voor Jeffreys voeten nederwierp om genade voor hem af te smeeken, en dat Jeffreys haar van zich

---

[1]) Sommige der gebeden, vermaningen en gezangen van de dulders zijn in »de Bloedige Assisen" te vinden.

[2]) Bloedige Assisen; Locke's Opstand in het Westen; Lord Lonsdale's Gedenkschriften; Verslag van den slag bij Sedgemoor, in de papieren van Hardwicke.

De geschiedenis in Clarke's Leven van Jakobus II, II. 43, is niet uit 's konings handschriften getrokken, en bevat genoegzaam haar eigen wederlegging.

afstiet door een zoo laaghartige spotternij, dat zelfs de bloote herhaling daarvan de zedelijkheid en de menschelijkheid tevens zou kwetsen. Haar minnaar onderging te Lyme vroom en moedig den dood [1]).

De gebroeders Hewling.

Nog grooter belangstelling werd verwekt door het lot van twee dappere broeders, William en Benjamin Hewling. Zij waren jong, schoon, beschaafd en van goede afkomst. Hun grootvader van moederszijde heette Kiffin. Deze was een der voornaamste kooplieden van Londen en werd algemeen als het hoofd der wederdoopers beschouwd. De opperrechter behandelde William Hewling bij het proces met zijn gewone ruwheid. »Gij hebt een grootvader," zeide hij, »die even rijkelijk verdiend heeft te hangen als gij." De arme jongeling, die slechts negentien jaar oud was, ging den dood met zoo veel geduld en standvastigheid tegemoet, dat een officier, die de executie bijwoonde en zich door ruwheid en strengheid had onderscheiden, bijzonder getroffen werd en zeide: »Ik geloof niet, dat de lord-opperrechter in eigen persoon hiertegen bestand zoude zijn." Men hoopte, dat Benjamin begenadigd zou worden. Eén slachtoffer van teederen leeftijd was voorzeker een verlies, groot genoeg voor een enkel huis. Zelfs Jeffreys was, of althans betoonde zich tot mildheid geneigd. De eigenlijke reden was, dat een zijner nabestaanden, van wien hij veel te wachten had, en dien hij derhalve niet behandelen kon, zooals hij gewoonlijk met voorsprekers deed, de zaak van het zwaar getroffen gezin krachtdadig bepleitte. Er werd tijd geschonken om zich naar Londen te wenden. De zuster van den gevangene vertrok met een smeekschrift naar Whitehall. Vele der hovelingen wenschten haar een goeden uitslag van haar bemoeijingen toe, en Churchill, onder wiens talrijke gebreken wreedheid niet behoorde, verschafte haar een gehoor. »Ik wensch van ganscher harte, dat uw poging moge gelukken," sprak hij, toen zij te zamen in de voorzaal waren; »maar vlei u niet te zeer. Dit marmer," — en hij lei zijn hand op den schoorsteenmantel, — »dit marmer is niet harder dan de koning." De voorspelling bleek gegrond te zijn. Jakobus was onverbiddelijk: Benjamin Hewling stierf met onwrikbaren moed en te midden van jammerklachten, waarmede zelfs de soldaten, die bij de galg de wacht hielden, onwillekeurig instemden [2]).

De rebellen, die ter dood veroordeeld werden, waren echter nog minder te beklagen dan de overlevenden. Verscheiden gevangenen, wien Jeffreys de schuld van hoogverraad niet kon aanwrijven, werden wegens gewone misdrijven gevonnisd en veroordeeld tot geeselingen, niet minder verschrikkelijk dan die, welke Oates had ondergaan. Een vrouw werd ter zake van eenige ijdele woorden, zooals er in de omstreken, waar de oorlog gewoed had, wellicht door het meerendeel der vrouwen geuit waren, veroordeeld om door

[1]) Bloedige Assisen; Locke's opstand in het Westen; Onderdanig smeekschrift van weduwen en van vaderlooze kinderen in het westen van Engeland; Lofrede op lord Jeffreys.

[2]) Ten aanzien der gebroeders Hewling heb ik Kiffins Gedenkschriften en het verhaal van den heer Hewling Luson gevolgd, voorkomende in de tweede uitgave der briefwisseling van Hughes, in het aanhangsel tot het IIe deel. De verslagen in Locke's verhaal van den Opstand in het Westen en in de lofrede op Jeffreys zijn vol dwalingen. Een groot gedeelte van het verhaal, voorkomende in »de bloedige Assisen," is door Kiffin geschreven en stemt woordelijk overeen met zijn Gedenkschriften.

alle marktsteden van het graafschap Dorset te worden gegeeseld. Zij onderging een gedeelte van haar straf, eer Jeffreys naar Londen terugkeerde; doch toen hij zich niet meer in het Westen bevond, namen de kerkermeesters, aangemoedigd door de menschlievende oogluiking der overheidspersonen, de verantwoordelijkheid op zich en bespaarden haar alle verdere marteling.

Vonnis van Tutchin. Een nog vreeselijker vonnis werd geveld over een jongeling, Tutchin genaamd, die wegens het uiten van oproerige taal terecht stond. Zijn verdediging werd, als gewoonlijk, van den rechterstoel door laaghartige en smadelijke aardigheden afgebroken. »Gij zijt een muiter, en uw gansche familie was dat van Adams tijden af; ik hoor, dat gij een dichter zijt; ik wil verzen met u opzeggen." Het vonnis luidde, dat de knaap gedurende zeven jaar ingekerkerd en in den loop van elk jaar door iedere marktstad van Dorsetshire gegeeseld zou worden. De vrouwen, die zich op de tribune bevonden, barstten in tranen uit. Een der gerechtsbeambten stond in groote ontsteltenis op. »Mylord," sprak hij, de »gevangene is nog zeer jong. Er zijn vele marktsteden in ons graafschap. Het vonnis komt hierop neder, dat hij gedurende zeven jaar iedere veertien dagen een geeseling zal ondergaan." — »Zoo hij al jong van jaren is," antwoordde Jeffreys, »hij is oud in schurkerij. Dames, gij kent den booswicht niet, zoo als ik hem ken. De straf is voor hem niet half streng genoeg. De voorspraak van gansch Engeland zal er niets aan veranderen." Tutchin smeekte in zijn wanhoop, en waarschijnlijk meende hij 't oprecht, dat hij gehangen mocht worden. Tot zijn geluk werd hij juist op dat tijdstip door de pokken aangetast en door de kunst opgegeven. Vermits het hoogst waarschijnlijk werd, dat het vonnis nooit zou voltrokken worden, liet de opperrechter zich voor een som, waarvan de aflossing den gevangene tot armoede deed vervallen, omkoopen om hem de geeseling kwijt te schelden. Tutchin, van nature niet bijzonder zachtmoedig, werd door hetgeen hij geleden had, tot waanzinnige bitterheid opgewonden. Hij bleef lang genoeg leven om bekend te worden als een der bitterste en hardnekkigste vijanden van het Huis Stuart en der Torypartij.

Deportatie van opstandelingen. Het aantal gevangenen, die door Jeffreys veroordeeld werden om naar overzeesche bezittingen vervoerd te worden, bedroeg acht honderd een-en-veertig. Deze, ongelukkiger dan hun lotgenooten, die den dood hadden ondergaan, werden in rotten ingedeeld en aan personen afgestaan, die de gunst van het hof genoten. De voorwaarden van zoodanigen afstand waren, dat de veroordeelden als slaven over zee gevoerd en niet eer dan na verloop van tien jaar vrijgelaten zouden worden, terwijl de plaats hunner ballingschap het een of andere eiland in West-Indië moest zijn. Deze laatste bepaling was opzettelijk voorgeschreven ten einde de ellende der ballingen te vergrooten. In Nieuw-Engeland of Nieuw-Jersey zouden zij een bevolking hebben aangetroffen, die hun vriendschappelijk gezind was, en een klimaat voor hun gezondheid en krachten niet nadeelig. Men had dus besloten, dat zij naar zoodanige koloniën zouden gezonden worden, waar een puritein op weinig sympathie, en een arbeider, die in de gematigde luchtstreken geboren was, op weinig gezondheid kon rekenen. De stand der slavenmarkt was echter zoo, dat deze lijfeigenen ondanks den langdurigen overtocht en hoe ziekelijk zij ook, waarschijnlijk, ter bestemmingsplaats zouden aankomen, toch steeds

nog veel geld waard waren. Jeffreys berekende, dat volgens een gemiddelde schatting, elk hunner na aftrek van alle onkosten van tien tot vijftien p. st. zou opbrengen. Er bestond derhalve veel afgunstige mededinging om zoodanigen afstand te verkrijgen. Sommige Tories in het Westen begrepen, dat zij om hun ijverige pogingen en hun verliezen gedurende den opstand het recht hadden verworven te deelen in de winsten, waarnaar de pluimstrijkers van Whitehall de handen gretig hadden uitgestoken. De hovelingen behielden nochtans de overhand [1]).

Het ellendig lot der ballingen stond volkomen gelijk met dat der negers, die thans van Congo naar Brazilië vervoerd worden. Het blijkt volgens de zekerste berichten, welke uit dien tijd nog overig zijn, dat een vijfde gedeelte dergenen, die ingescheept werden, vóór het einde der reize den haaijen werden voorgeworpen. De ladingen menschenvleesch waren in het hol van kleine vaartuigen dicht opeen gepakt. Er was zoo weinig ruimte toegestaan, dat de ongelukkigen, van welke velen door nog ongenezen wonden gekweld werden, zich niet allen te gelijk konden nederleggen zonder op elkander te liggen. Men liet hen nimmer op dek komen. Het luik was steeds bewaakt door schildwachten, met hartsvangers en donderbussen gewapend. Beneden in den kerker was alles duisternis, stank, weegeklaag, ziekte en dood. Van negen-en-negentig veroordeelden, die in één schip uitgevoerd werden, stierven er twee-en-twintig, vóór dat men te Jamaïca aankwam; en zulks niettegenstaande de reis met ongewonen spoed volbracht werd. Toen de overlevenden in hun huis van dienstbaarheid aankwamen, waren zij slechts bloote geraamten. Eenige weken achtereen had men hun grove beschuit en stinkend water zoo karig uitgedeeld, dat elk hunner voor zich het rantsoen, dat voor vijf man bestemd was, met gemak zou hebben kunnen nuttigen. Zij waren derhalve in zulk een toestand, dat de koopman, aan wien zij overgemaakt waren, dienstig vond hen eerst vet te mesten, alvorens hij hen ter markt bracht [2]).

In beslagnemingen en afpersingen.

Inmiddels werd door een aantal hebzuchtige verklikkers gestreden om de verdeeling der eigendommen zoo wel van de rebellen, die den dood ondergaan hadden, als van de nog ongelukkiger menschen, die onder de tropische zon verkwijnden. Een wegens hoogverraad veroordeeld onderdaan heeft naar luid der wet zijn gansch vermogen verbeurd; en deze wet werd na de bloedige assisen gehandhaafd met een strengheid, die wreed en tevens bespottelijk was. De bitter bedroefde weduwen, de hopelooze weezen der arbeidslieden, wier lijken aan de kruiswegen hingen, werden door de agenten der thesaurie gedrongen op te geven wat er van een mand, van een gans, van een gerookte spekzijde, van een vaatje cider, van een zak boonen, van een bos hooi geworden was [3]). Terwijl de geringere regeerings-

[1]) Sunderland aan Jeffreys, 14 Sept. 1685; Jeffreys aan den koning, 19 Sept. 1685, in het rijks-archief.

[2]) De beste beschrijving van het lijden, ondergaan door de opstandelingen, die ter deportatie gedoemd werden, komt voor in een zeer merkwaardig verhaal, geschreven door John Coad, een eerlijk en godvruchtig timmerman, die zich bij Monmouth aansloot, te Philips Norton zwaar gewond, door Jeffreys gevonnisd en naar Jamaïca gezonden werd. Het oorspronkelijk handschrift is mij door den eigenaar, den heer Phippard, welwillend medegedeeld.

[3]) In de archieven der Thesaurie, van het najaar 1685, zijn verscheiden brieven te

beambten de gezinnen der vermoorde landlieden plunderden, wist de opperrechter met spoed een vermogen bijeen te brengen door het uitplunderen van een hoogere klasse van Whigs. Hij dreef drukken handel met begenadigingen. Zijn meest winstgevende handeling van dien aard vond plaats met zekeren Edmund Prideaux. Het is uitgemaakt, dat Prideaux de wapenen tegen de regeering niet gevoerd had, en het is waarschijnlijk, dat zijn eenige misdaad de rijkdom was, dien hij geërfd had van zijn vader, een uitstekend rechtsgeleerde, die onder den protector hooge ambten bekleed had. Er werd geen moeite gespaard om een aanklacht van wege de kroon te kunnen staven. Men bood eenige gevangenen genade aan onder voorwaarde, dat zij tegen Prideaux getuigenis zouden afleggen. De ongelukkige man bleef geruimen tijd ingekerkerd, en, overweldigd door de vrees voor de galg, vond hij eindelijk goed vijftienduizend p. st. voor zijn vrijlating te betalen. Deze groote som werd door Jeffreys in ontvangst genomen, die daarmede een bezitting kocht, waaraan het volk den naam van Hakeldama gaf naar dien anderen, voor den prijs van onschuldig bloed gekochten akker [1]).

Hij werd in het werk der afpersing met bekwaamheid bijgestaan door de menigte pluimstrijkers, die met hem plachten te drinken en te lachen. De taak dezer lieden was van veroordeelden, die in groote vrees voor den dood verkeerden, van ouders, die beefden voor het leven hunner kinderen, zware losprijzen te bedingen. Een gedeelte van den buit werd door Jeffreys aan zijn handlangers overgelaten. Men zegt, dat hij een zijner drinkgezellen gedurende een zwelgpartij het pardon van een rijken verrader over de tafel heen toewierp. Het was niet raadzaam eenige andere bemiddeling te zoeken dan die zijner creaturen; want hij bewaakte zijn winstgevend monopolie van genade met de naijverigste bezorgdheid. Men vermoedde zelfs, dat hij eenige personen naar de galg had verwezen, alléén omdat zij langs kanalen, die niet onder zijn bereik stonden, getracht hadden de koninklijke genade te verwerven [2]).

Hebzucht der koningin en der dames van haar gevolg.

Desniettegenstaande wisten eenige hovelingen middel te vinden om een klein aandeel in dezen handel te erlangen. De hofdames der koningin onderscheidden zich boven anderen door voorbeeldelooze hebzucht en hardvochtigheid. Een gedeelte der schande, die zij verdiend hebben, valt op haar gebiedster terug, want zij konden niet dan krachtens de betrekking, waarin zij tot haar stonden, zich door een zoo hatelijken handel verrijken, en het spreekt van zelf, dat de koningin haar door een enkel woord, door een enkelen blik had kunnen tegenhouden. In waarheid echter moedigde deze haar aan, door haar slecht voorbeeld, ja, wellicht door uitdrukkelijke goedkeuring. Zij schijnt tot de talrijke klasse van personen te hebben behoord, die tegen wederwaardigheden beter bestand zijn dan tegen voorspoed. Toen haar echtgenoot nog onderdaan en balling was, van staatsambten uitgesloten en in dringend gevaar om van zijn geboorterecht te worden beroofd, won de zachtheid en bescheidenheid harer manieren de genegenheid

---

vinden, in welke voorgeschreven wordt naar dergelijke kleinigheden onderzoek te doen.

[1]) Dagboeken van het Lagerhuis, 9 October, 10 November en 26 December 1690; Oldmixon, 706; Lofrede op Jeffreys.

[2]) Leven en dood van lord Jeffreys; Lofrede op Jeffreys; Kiffins Gedenkschriften.

zelfs dergenen, die haar godsdienst het meest verfoeiden. Doch toen de voorspoed haar toelachte, was haar goedhartigheid verdwenen. De nederige en minzame hertogin werd een onvriendelijke en hoogmoedige koningin [1]). De rampen, die haar in het vervolg troffen, hebben eenige belangstelling voor haar gewekt; maar die belangstelling zou veel sterker zijn geweest, indien men had kunnen bewijzen, dat zij in haar tijd van grootheid een enkel slachtoffer had gered van de vreeselijkste vervolging, die in Engeland ooit heeft plaats gevonden, of dat zij het slechts getracht had. Ongelukkigerwijze was het eenig verzoek, dat zij met betrekking tot de opstandelingen schijnt gedaan te hebben, dit, dat men haar een honderdtal dergenen mocht afstaan, die tot de deportatie veroordeeld waren [2]). Het voordeel, dat zij uit deze lading trok, kan na aftrek van een ruime korting voor het getal dergenen, die gedurende den overtocht van honger en aan koorts stierven, op niet minder dan duizend guinjes begroot worden. Het kan ons niet bevreemden, zoo de dames van haar gevolg haar onvorstelijke hebzucht en haar zoo onvrouwelijke wreedheid nagevolgd hebben. Zij persten duizend p. st. af van Roger Hoare, een koopman van Bridgewater, die een bijdrage in de krijgskas der opstandelingen had gestort. Maar de prooi, waarop zij met de meeste gretigheid aanvielen, was er een, die men gedacht zou hebben, dat zelfs door de hardvochtigste wezens ontzien zou worden. Reeds hadden sommigen der meisjes, die te Taunton den standaard aan Monmouth hadden aangeboden, zwaar voor haar misdrijf geboet. Een van haar was in de gevangenis ingekerkerd, waar een besmettelijke ziekte woedde, was door die ziekte aangetast en in den kerker gestorven. Een andere was uit eigen beweging voor Jeffreys verschenen ten einde hem om genade te smeeken. »Neem haar gevangen, kerkermeester," bulderde de rechter, met een dier blikken, die menigmaal moediger harten dan het hare met angst hadden vervuld. Zij barstte in tranen uit, trok haar sluijer over haar aangezicht, volgde den kerkermeester naar buiten het hof, viel van ontsteltenis flauw en was na weinig uren een lijk. De meeste der jonge dames echter, die in den optocht mede gegaan waren, waren nog in leven. Sommige van haar waren beneden de tien jaren oud. Zij hadden allen op de bevelen harer onderwijzeres gehandeld, onbewust dat zij een misdaad begingen. De staatsdames der koningin vroegen 's konings vergunning om den ouders der kinderen geld af te persen en die vergunning werd haar verleend. Er werd bevel naar Taunton gezonden al deze kleine meisjes te doen vatten en in verzekerde bewaring te stellen. Sir Francis Warre van Hestercombe, torygezind parlementslid van Bridgewater, werd verzocht zich met de taak te belasten om den losprijs te vragen. Hem werd opgedragen in duidelijke taal te kennen te geven, dat de staatsdames geen uitstel zouden gedoogen; dat zij, ten ware er een redelijke som tot afkoop gestort werd, besloten hadden de beschuldigden buiten de wet te doen stellen, en dat onder een redelijke som een bedrag van zevenduizend

---

[1]) Burnet, I, 368; Evelyns dagboek, 4 Februari 1684—5, 13 Juli, 1686. In een der spotgedichten van dien tijd treft men de volgende regels aan:

»When duchess, she was gentle, mild, and civil,
When queen she proved a raging, furious devil."

[2]) Sunderland aan Jeffreys, 14 September 1685.

p. st. verstaan werd. Warre bedankte voor de eer en wilde geen deel nemen aan een zoo schandelijke onderhandeling. Daarop verzochten de dames William Penn de zaak voor haar te behandelen en Penn nam de lastgeving aan. Het komt ons evenwel voor, dat een weinig van die stipte nauwgezetheid, welke hij menigwerf ten aanzien van het afnemen van zijn hoed aan den dag had gelegd, bij deze gelegenheid niet misplaatst geweest zoude zijn. Hij bracht waarschijnlijk de stem van zijn geweten tot zwijgen door zich zelven voor te houden, dat van het door hem afgeperste geld niets in zijn eigen zak zou komen; dat, als hij weigerde de bemiddelaar der dames te zijn, deze alsdan andere, minder menschelijker bemiddelaars zouden vinden, en hij door toe te geven zijn invloed aan het hof zou vergrooten, terwijl deze invloed hem reeds in staat had gesteld en hem ook verder gelegenheid kon geven groote diensten aan zijn verdrukte geloofsbroeders te bewijzen. De hofdames zagen zich eindelijk genoodzaakt zich tevreden te stellen met minder dan een derde gedeelte van hetgeen zij gevraagd hadden [1]).

[1]) Locke's Opstand in het Westen; Toulmins Geschiedenis van Taunton, uitgave van Savage; Brief van den hertog van Somerset aan Sir F. Warre; Brief van Sunderland aan Penn, 13 Februari 1685—6, voorhanden in het staatsarchief, en voorkomende in de verzameling van Mackintosh. (1848)

De brief van Sunderland luidt als volgt:

Whitehall, Febr. 13, 1685—6.

Mijnheer Penne.

Harer majesteits hofdames mij bericht hebbende, dat zij voornemens zijn zich van u en den heer Walden te bedienen, om in een schikking te treden met de betrekkingen der dochters van Taunton, voor het schandelijk vergrijp, waaraan zij zich hebben schuldig gemaakt, heb ik de eer u op haar verzoek mede te deelen, dat Haar Majesteit goedgevonden heeft, de boeten ten voordeele van gemelde hofdames af te staan, en neem ik de vrijheid u en den heer Walden nadrukkelijk aan te bevelen, dat gij u beijveren zult de voordeeligst mogelijke voorwaarden te harer behoeve te bedingen.

Ik ben,

mijnheer,

Uw geh. dr.

Sunderland.

Dat de persoon, aan wien dien brief gericht was, William Penn, de kwaker, was, is nooit in twijfel getrokken door Sir James Mackintosh, die hem het eerst bekend heeft gemaakt, of voor zoover mij bekend is door iemand anders, tot na de uitgave van het 1e Deel dezer geschiedenis. Sedert dien is met veel ophef verzekerd, dat de brief bedoeld was voor een zekeren George Penn, die, zoo als blijkt uit een onlangs gevonden oud rekenboek, betrokken is geweest in onderhandelingen voor het rantsoen van een van Monmouths aanhangers, Azariach Pinney genoemd.

Zoo ik meende gedwaald te hebben, zou ik, naar ik vertrouw, eerlijk genoeg wezen het openlijk te erkennen. Maar na een lang en grondig onderzoek houd ik mij overtuigd, dat Sunderlands brief aan William Penne geschreven is.

Veel heeft men gesproken over de spelling van den naam. De kwaker, wordt aangevoerd, heette niet Mr. Penne, maar Penn. Ik ben verzekerd, dat niemand, die lang en herhaaldelijk boeken en handschriften van de 17e eeuw heeft geraadpleegd, eenige waarde aan deze tegenwerping zal hechten. Om alleen te gewagen van de mannen, die ten tijde van Penn het groot zegel hebben bewaard, wordt een van hen nu eens Hyde, dan weer Hide genaamd; een ander heet Jefferies, Jeffries, Jeffereys en Jeffreys; een derde is Somers, Sommers, Summers, een vierde Wright en Wrighte, en een vijfde Cowper en Cooper. De naam van den kwaker wordt op drie verschillende wijzen gespeld.

Hij en zijn vader, de admiraal, voor hem, schreven zonder afwijking, voor zoover ik

Geen engelsch souverein heeft ooit sterker bewijzen van een wreedaardige inborst gegeven dan Jakobus II. Zijn wreedaardigheid echter was wellicht niet hatelijker dan zijn vergevingsgezindheid. Of misschien is het juister gezegd, dat en zijn vergevingsgezindheid en zijn wreedheid beiden van dien aard waren, dat elke dezer hoedanigheden bij hem de schandelijkheid der andere verhoogde. Ons afgrijzen over het lot der eenvoudige boeren, der jeugdige knapen, der teedere vrouwen, voor welke hij onverbiddelijk streng

heb kunnen nagaan, Penn; maar de meeste menschen spelden Pen, en er werden gevonden, die zich aan den ouden vorm Penne hielden. Bij voorbeeld William, de vader, is Penne in een brief van Disbrowe aan Thurloe, 7 Dec. 1654; en William, de zoon, is Penne in een nieuwsblad van 22 Sept. 1688, gedrukt in de Ellis Correspondentiën. In Richard Wards Leven en Brieven van Hendrik More, gedrukt in 1710, zal men den naam des kwakers op de drie manieren gespeld vinden, Penn in den bladwijzer, Pen, bl. 197, en Penne bl. 34. De naam is Penne in den lastbrief, dien de admiraal met zich voerde op zijn tocht naar West-Indië. Burchett, die secretaris van de admiraliteit werd en lang na de troonsbestijging van het Hanoversche huis in staatsdienst bleef, schreef in zijn geschiedenis van het Zeewezen altijd Penne. Ongetwijfeld zal het niet vreemd worden gevonden, dat een ouderwetsche spelling, waaraan de secretaris der admiraliteit zich nog in 1720 hield, gevolgd zal zijn aan het ministerie van den secretaris van staat in 1686. Ik houd mij ten sterkste overtuigd, dat zoo de brief, die het onderwerp onzer beschouwing is, van een anderen aard was geweest; indien den heer Penne gemeld was, dat tengevolge van zijn dringend verzoek het zijn majesteit den koning behaagd had volledige vergiffenis te schenken aan de meisjes van Taunton, en indien ik getracht had den kwaker dien eeretitel te betwisten op grond, dat hij Penn, niet Penne heette, dezelfde personen, die nu zoo bitter over mijn onrechtvaardigheid klagen, dan even bitter, en, naar mij voorkomt, met vrij wat meer reden geklaagd zouden hebben.

Ik geloof dus volkomen in mijn recht te zijn, indien ik de namen Penn en Penne voor dezelfde houd. Aan wien van de twee personen dan is het waarschijnlijk, dat de brief van den secretaris van Staat gericht zal zijn geweest?

George was klaarblijkelijk een fortuinzoeker van lage afkomst. Al wat wij omtrent hem in de papieren van de Pinney's vernemen, is, dat hij gebruikt is geworden in het koopen van een genadebrief voor een jongeren zoon van een afgescheiden predikant. De heele som, die, naar het schijnt, bij die gelegenheid door de handen van George is gegaan, bedroeg ten hoogste zes en vijftig pond. Zijn commisieloon zal dus niet zeer aanzienlijk zijn geweest. De eenige andere bijzonderheid, die ook aangaande hem vermeld wordt, is dat hij eenigen tijd later bij het bestuur om een gunst verzocht, die alles behalve een eerepost was.

In Engeland had de *groomporter* van het paleis het oppertoezicht over hazardspelen en maakte een weinig eervolle winst door loterijbriefjes uit te geven en dobbeltafels op te richten. Het schijnt, dat George gevraagd heeft hetzelfde in de amerikaansche koloniën te mogen doen.

William Penn was tijdens de regeering van Jakobus de ijverigste en meest invloedrijke sollicitant aan het hof. Ik wil de woorden aanhalen van zijn bewonderaar Croeze: Quum autem Pennus tanta gratia plurimum apud Regem valeret, et per id perplures sibi amicos acquireret, illum omnes etiam, qui modo aliqua notitia erant conjuncti, quoties aliquid a rege postulandum agendumve apud regem esset, adire, ambire, orare, ut eos apud regem adjuvaret." Hij zat tot over de ooren in zaken van dien aard, »obrutus negotiationibus curationibusque." Zijn huis en de straten daarheen geleidende waren elken dag versperd door de scharen van menschen, die zijn diensten en voorspraak kwamen inroepen; »domus ac vestibula quotidie referta clientium et supplicantium." Uit de papieren van Fountainhall blijkt, dat zijn invloed zich zelfs in de hooglanden van Schotland deed gevoelen. Wij vernemen van hem zelven, dat hij te dien tijde altijd voor anderen in de weer was, dat hij dagelijks met verzoekschriften naar Whitehall ging en hij, zoo hij zijn invloed tot geld had willen maken, zonder groote moeite in weinig meer dan drie jaar twintig duizend pond in zijn zak zou hebben

was, wordt nog verhoogd. als wij zien aan welke personen en op welke gronden hij vergiffenis schonk.

De regel, waarnaar een vorst na een opstand zich behoort te gedragen ten aanzien der keuze van de rebellen, die gestraft moeten worden, is volkomen duidelijk. De raddraaijers, de lieden van rang, van vermogen en opvoeding, wier macht en kunstgrepen de menigte op het dwaalspoor hebben ge-

---

kunnen steken, en nog een honderd duizend meer zou hebben kunnen krijgen, voor de verbetering van de kolonie, waarvan hij eigenaar was.

Dit waren de omstandigheden van die beide mannen. Wie van hen zal dan met meer waarschijnlijkheid gebruikt zijn in de zaak, waarop Sunderlands brief doelt? George of William, een agent van den laagsten of van den hoogsten rang? De personen, in de zaak betrokken, waren dames van den aanzienlijksten stand, verblijf houdende in het paleis, waar George ter nauwernood in de bodenkamers kan zijn toegelaten, waar William daarentegen dagelijks in de audientiezaal gezien en herhaaldelijk in het kabinet des konings ontboden werd. De grootste en aanzienlijkste mannen in den lande beijverden zich ten behoeve van hun schoone vriendinnen, edellieden, met welke William op een voet van vertrouwelijkheid en gelijkheid omging, maar die George nauwelijks goed gezelschap voor hun stalknecht zouden hebben geacht. De som in kwestie was zeven duizend pond, een som voorzeker niet groot, zoo men ze vergelijkt bij de schatten gelds, waarmede William dagelijks omsprong, maar niet te min honderdmaal aanzienlijker dan die eenige losprijs, welke door de handen van George ging. Deze overwegingen alleen zouden voldoende zijn om met grond te doen vermoeden, dat Sunderlands brief aan William gericht was, en niet aan George. Maar wij hebben nog andere en sterker wapenen in ons arsenaal.

Het is van het uiterste belang hier niet te vergeten, dat de persoon, aan wien deze brief gezonden was, niet de eerste was, dien de hofdames verzocht hadden in haar belang te handelen. Zij wendden zich tot hem, omdat een ander, dien zij eerder onder den arm hadden genomen, na eenige briefwisseling voor de eer had bedankt. Uit haar eerste poging kunnen wij met zekerheid weten wat soort van persoon zij het liefst voor haar zaak zochten te gebruiken. Hadden zij de eerste reis zich gewend tot een onbekenden, duisteren beunhaas of een armoedigen dobbelaar, wij zouden grond hebben om te gelooven, dat de Penne, tot wien zij haar tweede verzoek richtten, George was geweest. Zoo zij daarentegen ten eerste aanklopten bij een man van hoog aanzien en onbezwalkten naam, zullen wij geen ongelijk hebben, wanneer wij volhouden, dat de Penne, aan wien haar tweede verzoek werd gedaan, William Penn moet zijn geweest. Wien nu hebben zij het eerst voor haar belangen zoeken te winnen? Niemand anders, dan Sir Francis Warre of Hestercombe, een baronet en lid van het parlement. De brieven zijn nog voorhanden, waarin de hertog van Somerset, de trotsche hertog, voorzeker geen man om in een briefwisseling te treden met George Penne, Sir Francis met aandrang verzoekt de taak op zich te nemen. De laatste van die brieven is blijkens de dagteekening ongeveer drie weken voor Sunderlands brief aan Penne geschreven. Somerset deelt Sir Francis mede, dat een stadsklerk van Bridgewater, wiens naam, ik stip dit in 't voorbijgaan even aan, afwisselend Bird en Birde geschreven wordt, zijn diensten had aangeboden, maar dat zijn aanzoek van de hand was gewezen. Het is derhalve duidelijk, dat de hofdames verlangden een agent te hebben van aanzien en onbesproken naam; en daarin hadden zij volkomen gelijk, want de som, die zij vorderden, was zoo groot, dat geen gewonen makelaar de behartiging harer belangen kon worden toevertrouwd.

Daar Sir Francis Warre weigerde zich met de onderhandeling te bemoeijen, werd het voor de hofdames en haar raadgever noodig iemand te zoeken, die zijn plaats zou kunnen vervullen. Welken van de twee Pennes zullen zij nu gekozen hebben? George, een beunhaas, voor wien een commissieloon op zes en-vijftig pond een zeer gewenschte buitenkans was en wiens hoogste eerzucht hierin bestond, dat hij zich een schandelijk levensonderhoud zou kunnen verschaffen van kaarten en dobbelsteenen, of William, die bij geen particulier in het koninkrijk behoefde achter te staan? Kunnen wij, zoo we ons gezond verstand gebruiken, gelooven, dat de dames, die in Januari den hertog

bracht, behooren billijkerwijze een strenge straf te ondergaan. De bedrogen volksmenigte kan, als eenmaal de slachting op het oorlogsveld heeft opgehouden, nauwelijks met te groote toegeeflijkheid behandeld worden. Deze regel, die zoo klaarblijkelijk strookende is met hetgeen de gerechtigheid en de menschelijkheid vorderen, werd niet slechts veronachtzaamd, maar zelfs omgekeerd. Terwijl degenen, die gespaard hadden moeten worden, bij honderden om het leven werden gebracht, werden de weinigen ontzien, die men met grond de uiterste strengheid der wetten had kunnen doen gevoelen. Deze grillige goedertierenheid heeft sommige schrijvers in verlegenheid gebracht en andere tot belachelijke lofredenen verleid. Er was echter evenmin iets raadselachtigs als iets prijzenswaardigs in. Zij kan in elk der bedoelde gevallen bewezen worden haar oorsprong te hebben genomen in redenen van hebzucht of van boosheid, van gouddorst of bloedgierigheid.

Grey. In het geval van Grey kon geen enkele verzachtende omstandigheid worden aangewezen. Zijn bekwaamheid en kunde, de politische rang, dien hij

van Somerset gebruikten om haar een onderhandelaar te bezorgen uit de eerste rangen van den engelschen adel, en die een stadsklerk, ofschoon hij een fatsoenlijke betrekking bekleedde, niet goed genoeg voor haar plannen achtten, in Februari besloten zouden hebben alles toe te vertrouwen aan een man, die even ver onder Bird stond, als deze beneden Warre was?

Maar, zeggen Penns vrienden, de brief van Sunderland is droog en stijf, en hij zou nooit in die termen aan William Penn hebben geschreven, met wien hij zeer bevriend was. Moet ik hier wezenlijk nog doen opmerken, dat de officieele mededeelingen, door een minister van Staat, zelfs aan zijn dierbaarste en naaste betrekkingen gedaan, in den regel even koud en stijf zijn, als die, welke hij aan geheel onbekenden afzendt. Zou men durven beweren, dat generaal Wellesley, aan wien markies Wellesley, tijdens hij gouverneur van Indië was, zoo veel brieven zond, beginnende met: »mijnheer" en eindigende met: »Ik heb de eer Uw gehoorzame dienaar te zijn," onmogelijk zijn lordschaps broeder Arthur heeft kunnen zijn?

Maar, wordt van elders opgeworpen, Oldmixon deelt een gansch ander verhaal mede. Volgens hem waren een papistisch advokaat, Brent, en een onbekend makelaartje, Crane, de agent in de zaak van de Tauntonsche meisjes. Nu is het van algemeene bekendheid, dat van al onze geschiedschrijvers Oldmixon het minst geloofwaardig is. Zijn stelligste verklaringen hebben geen de minste waarde, zoodra zij in strijd zijn met zulk een tastbaar bewijs als Sunderlands brief ons levert. Doch Oldmixon verklaart niets op stelligen toon. Niet alleen verzekert hij niet, dat Brent en Crane voor de hofdames als zaakwaarnemers zijn opgetreden, maar hij verzekert niet eens stellig, dat de hofdames in de zaak betrokken waren. »Men zei," »er werd verhaald." Het blijkt dus duidelijk, dat hij zeer onvolledig was ingelicht. Ik acht het overigens niet onmogelijk, dat er eenige grond mag hebben bestaan voor het bericht, dat hij vermeldt. Wij hebben gezien, dat een wakkere stadsklerk, Bird genaamd, uit eigen beweging zijn diensten aanbood en de hofdames zich genoodzaakt zagen hem te laten weten, dat zij van hem niet wenschten gediend te zijn. Andere lieden, en daaronder wellicht de twee, die Oldmixon noemt, kunnen beproefd hebben zich zoo'n voordeelig karreweitje te zien toevertrouwen, maar niets is duidelijker, dan dat de gevolmachtigde agent van de hofdames de heer Penne was, aan wien de secretaris van Staat een brief schreef, en mijn geloof blijft ongeschokt, dat die heer Penne, William de kwaker is geweest.

Zoo men hiertegen aanvoert, hoe onwaarschijnlijk, ja, ongelooflijk, het is, dat zoo'n braaf man in zulk een slechte zaak betrokken zou zijn geweest, wensch ik alleen te antwoorden, dat deze zaak op lange na de slechtste niet was, waarin zijn naam gemoeid is.

Om deze redenen laat ik den tekst, zoo als hij oorspronkelijk staat, en zal hem onveranderd laten, tot dat de onjuistheid mij op deugdelijke gronden zal zijn aangetoond. (1857)

geërfd had, en het hooge kommando, dat hij in het leger der opstandelingen bekleed had, zouden hem bij een rechtvaardig bestuur strafwaardiger hebben doen voorkomen, dan Alice Lisle, dan William Hewling of één der honderden onwetende landlieden, wier schedels en ledematen in Somersetshire ten toon hingen Maar Grey's goederen waren uitgebreid en waren vast gezet. Hij bezat slechts levenslang het vruchtgebruik van zijn eigendommen en hij kon niet meer verbeuren, dan hij bezat. Stierf hij, dan gingen zijn goederen op den naasten erfgenaam over. Werd hij begenadigd, dan was hij in staat om een groot losgeld te betalen. Men liet hem derhalve zich uitkoopen tegen een afgifte van een schuldbekentenis van veertigduizend p. st. aan den lord-thesaurier en tegen voldoening van kleiner sommen aan andere hovelingen [1]).

Cochrane. Sir Johan Cochrane had bij de schotsche opstandelingen denzelfden rang bekleed, dien Grey in het Westen van Engeland gehad had. Het scheen ongeloofelijk, dat Cochrane de vergiffenis zou verwerven van een vorst, die voorbeeldeloos wraakzuchtig was. Maar Cohrane was de jongste zoon van een rijk geslacht; geld was van hem slechts verkrijgbaar, als men hem spaarde. Zijn vader, lord Dundonald, bood den priesters van het koninklijk huis een geschenk aan van vijfduizend p. st., en genade werd verleend [2]).

Storey. Samuel Storey, een bekend oproerstoker, die commissaris van het leger der opstandelingen was geweest en de onwetende bevolking van Somersetshire aangevuurd had door hevige toespraken, in welke Jakobus een brandstichter en giftmenger genoemd werd, erlangde genade. Want Storey was in staat Jeffreys groote diensten te bewijzen bij het schandelijk uitplunderen van Prideaux, wien door deze twee eervergeten schelmen een som van vijftienduizend pond werd afgeperst [3]).

Wade, Goodenough en Ferguson. Niemand der verraders had minder aanspraak op gunst dan Wade, Goodenough en Ferguson. Deze drie hoofden van den opstand waren te zamen van het veld van Sedgemoor gevlucht en hadden behouden de kust bereikt. Maar in de nabijheid der plek gekomen, waar zij zich hoopten in te schepen, ontwaarden zij een kruisend fregat. Toen scheidden zij. Wade en Goodenough werden spoedig ontdekt en naar Londen gebracht. Hoe diep zij ook verwikkeld waren in het roggenhuis-komplot en ondanks de rol, die zij onder de hoofden des opstands van het Westen gespeeld hadden, liet men hen in het leven, omdat zij zaken konden aanbrengen, die den koning in staat stelden sommige personen, die hij haatte, maar die men alsnog van geen misdaad had kunnen betichten, te dooden of van hun vermogen te berooven [4]).

Hoe Ferguson ontkwam is nog een raadsel. Van alle vijanden der regeering was hij zonder eenige twijfel de allerstrafwaardigste. Hij was de oorspronkelijke aanlegger van den aanslag om de koninklijke broeders te vermoorden. Hij was de steller dier verklaring, die in onbeschaamdheid, boosaardigheid en leugenachtigheid door geen smaadschrift, zelfs van die stormachtige

[1]) Burnet, I, 646; Clarendon aan Rochester, 8 Mei 1686.
[2]) Burnet, I, 634.
[3]) Calamy's Gedenkschriften; Dagboek van het Huis de Gemeenten, 26 December 1690; Notulen van den geheimen raad, van 26 Frebruari 1685—6.
[4]) Handschriften van Lansdowne, 1152; Harleysche Handschriften 685. London-Gazette, 20 Juli 1685.

tijden, wordt overtroffen. Hij had eerst Monmouth aangespoord om den inval in het rijk te doen en vervolgens om de hand naar de kroon uit te steken. Billijkerwijze moest men verwachten, dat er naar den aartsverrader, gelijk hij dikwerf genoemd werd, een scherp onderzoek zou gedaan worden, en bij zoodanig onderzoek zou het voor een man van zulk een eigenaardig voorkomen en zoo kennelijken tongval moeijelijk zijn geweest te ontkomen. In de londensche koffiehuizen werd ten stelligste verzekerd, dat hij gevat was; en dit bericht werd geloofd door mannen, die uitmuntend in de gelegenheid waren om de waarheid te vernemen. Het eerste, dat men daarop van hem hoorde was, dat hij zich in veiligheid op het vasteland bevond. Er ontstond een sterk vermoeden, dat hij in bestendige aanraking met het hoog bewind was geweest, tegen hetwelk hij gestadig komplotten smeedde; dat hij, terwijl hij zijn bondgenooten tot de grootste onbezonnenheden aanspoorde, naar Whitehall juist zooveel berichten had gezonden, als voldoende waren om genade voor zijn leven te verwerven, en dat er derhalve bevel was gegeven hem te laten ontvluchten [1])

En thans had Jeffreys zijn werk volbracht en keerde hij terug om zijn belooning te vragen. Hij kwam uit het Westen te Windsor aan, dood, rouw en verschrikking achter zich latende. De haat, die hem door de bevolking van Somersetshire werd toegedragen, is zonder voorbeeld in onze geschiedenis; deze was door geen verloop van tijd, door geen staatsveranderingen uit te dooven, bleef zich nog lang van geslacht tot geslacht voortplanten, en woedde hevig tegen zijn onschuldige nakomelingschap. Lange jaren na zijn dood, toen zijn naam en zijn adelstitel verstorven waren, werd zijn kleindochter, de gravin van Pomfret, op den grooten weg naar het Westen reizende, door het gepeupel beleedigd en vond zij, dat zij zich niet veilig onder de nakomelingen dergenen wagen kon, die de bloedige assisen hadden bijgewoond [2]).

Maar ten hove werd Jeffreys met warmte verwelkomd. Hij was een rechter naar zijns meesters hart. Met belangstelling en verrukking had Jakobus

[1]) Veel schrijvers hebben, schoon zonder eenigen grond, verzekerd, dat Jakobus Ferguson begenadigd heeft. Sommige hebben zelfs de ongerijmdheid begaan deze begenadiging (welke, indien zij al had plaats gehad, alleen bewezen zou hebben, dat Ferguson een spion van het hof was) aan te voeren als een bewijs der grootmoedigheid en der goedertierenheid van den vorst, die Alice Lisle onthoofden, en Elizabeth Gaunt verbranden liet. Niet alleen verkreeg Ferguson geen speciale begenadiging, maar hij werd zelfs met name van de amnestie uitgesloten, die in het volgende voorjaar verleend werd. (London-Gazette, 15 Maart 1685—6.) Indien, zoo als het publiek vermoedde en gelijk ook waarschijnlijk is, hem vergiffenis geschonken werd, dan was dit een vergiffenis, waarover Jakobus, niet zonder reden, zich schaamde, en die zoo veel mogelijk geheim werd gehouden. De geruchten, die destijds in Londen gangbaar waren, zijn vermeld in den Toeschonwer van 1 Augustus 1685.

Sir John Reresby, die goed onderricht geweest moet zijn, verzekert stellig, dat Ferguson drie dagen na den slag van Sedgemoor gevangen werd genomen. Maar Sir John heeft zich zeker vergist ten aanzien der dagteekening, en derhalve zou zijn geheel verhaal ook wel eens onjuist kunnen zijn. Uit de London-Gazette, en de bekentenis van Goodenough (handschriften van Lansdowne, 1152) blijkt duidelijk, dat Ferguson veertien dagen na den slag nog niet gevat was en ondersteld werd zich ergens in Engeland schuil te houden.

[2]) Grangers Biographische geschiedenis.

zijn omtocht gevolgd. In zijn gezelschapszaal en aan tafel had deze dikwerf van de slachting, die onder zijn misnoegde onderdanen werd aangericht, gesproken met een vreugde, waar de vreemde ministers versteld van stonden. Eigenhandig had hij verslagen gesteld van hetgeen hij luimig des lord-opperrechters veldtocht in het Westen noemde. Eenige honderd opstandelingen, aldus schreef zijn majesteit naar 's Hage, waren veroordeeld. Sommige had men gehangen; daar zouden er nog meer gehangen, en de overige naar de overzeesche volkplantingen gezonden worden. Vergeefsch was het, dat Ken schriftelijk om genade smeekte voor het bedrogen volk en met roerende welsprekendheid den vreeselijken toestand van zijn kerspel beschreef. Hij klaagde, dat men niet langs de heirwegen kon gaan zonder het een of ander vreeselijk schouwspel te zien, en dat de lucht in Somersetshire overal door een lijkreuk verpest was. De koning las het en bleef, zoo als Churchill gezegd had dat hij was, hard als de harde schoorsteenmantels van Whitehall.

Jeffreys tot lord-kanselier verheven.

Te Windsor werd het groot-zegel van Engeland in handen van Jeffreys gesteld en in de volgende London Gazette plechtig afgekondigd, dat deze waardigheid ter belooning strekte voor de vele uitstekende en trouwe diensten, door hem aan de kroon bewezen [1]).

In een later tijd, toen elkeen, onverschillig van welke partij, met afschuw van de bloedige assisen sprak, trachtten de goddelooze koning en de goddelooze rechter zich te rechtvaardigen door de blaam op elkander te werpen. In den Tower betuigde Jeffreys, dat hij nooit, zelfs niet in zijn uiterste wreedheden, zijns meesters stellige bevelen had overschreden, ja, dat hij die zelfs niet geheel was nagekomen. Jakobus had, toen hij zich te Saint-Germain bevond, wel willen doen gelooven, dat zijn eigen neiging tot goedertierenheid overhelde en de geweldenarijen van zijn minister hem onverdienden smaad hadden berokkend Doch de een, zoo min als de ander dezer twee hardvochtige mannen verdient te worden vrijgesproken. Wat ten gunste van Jakobus is aangevoerd, kan blijkens schrift van zijn eigen hand bewezen worden bepaald onwaar te zijn. De verdediging van Jeffreys, al ware zij in de hoofdzaak gegrond, beteekent niets.

Proces en executie van Cornish.

De slachting in het Westen was gedaan; thans zou zij in Londen beginnen. De regeering verlangde voornamelijk onder de groote whigsgezinde kooplieden der City slachtoffers te vinden. Deze hadden onder de laatste regeering voor een goed gedeelte de kern der partij van tegenstand uitgemaakt. Zij waren rijk en hun vermogen was niet, zoo als dat van vele edellieden en landeigenaren, door erfrecht tegen verbeuring beschermd. In het geval van Grey en van mannen, die zich in soortgelijke omstandigheden bevonden, was het onmogelijk te gelijk wreedheid en roofzucht te bevredigen; maar een rijk handelaar kon gehangen en geplunderd worden tevens. De groote kooplieden echter, schoon over het algemeen het pausdom en de willekeurige macht vijandig, waren echter te nauwgezet of te beschroomd geweest om de schuld van hoogverraad op zich te laden. Een der voornaamsten onder hen was Henry Cornish. Deze was onder het oude charter der City alderman geweest en had het ambt van sheriff vervuld, toen het vraag-

[1]) Burnet I, 648; Jakobus aan den prins van Oranje, 10 en 24 Sept. 1685; Gedenkschriften van lord Lonsdale; London-Gazette, 1 October 1685.

stuk der uitsluiting de openbare aandacht bezig hield. In de staatkunde was hij een Whig; zijn godsdienstige gevoelens helden tot presbyterianisme over; maar hij was voorzichtig en gematigd. Het is door geen geloofwaardige getuigenis bewezen, dat hij zich ooit, ook zelfs van verre, met eenig verraad zou hebben ingelaten. Ja, als sheriff was hij zelfs zeer ongenegen geweest een man, zoo hevig en beginselloos als Goodenough, als zijn plaatsvervanger te laten optreden. Toen het roggenhuis-komplot ontdekt werd, koesterde men te Whitehall veel hoop, dat het blijken zou, dat Cornish daarin betrokken zou zijn geweest; maar die hoop werd teleurgesteld. Een der samenzweerders, wel is waar, John Rumsey, was bereid alles te zweren; maar een enkel getuige was ongenoegzaam, en er was geen tweede te vinden. Sedert waren meer dan twee jaar verloopen. Cornish waande zich veilig; maar het oog van den dwingeland was op hem gevestigd. Goodenough, verschrikt door het naderend uitzicht op den dood en nog steeds wrokkend om de ongunstige meening, die zijn voormalige superieur van hem had gevoed, verklaarde zich bereid de getuigenis af te leggen, die tot dusverre had ontbroken. Cornish werd in hechtenis genomen, terwijl hij aan de beurs zaken deed, overhaast naar den kerker gesleept, daar eenige dagen eenzaam opgesloten gehouden en geheel onvoorbereid voor de balie van de Old-Bailey rechtbank gebracht. De tegen hem ingestelde aanklacht berustte geheel en uitsluitend op de getuigenis van Rumsey en van Goodenough. Deze waren beiden luidens hun eigen bekentenis medeplichtig aan den aanslag, dien zij den gevangene ten laste legden. Beiden werden zij door de hevigste aandoeningen van hoop en vrees aangespoord om hem te bezwaren. Er werd bovendien bewijs geleverd, dat Goodenough ook door persoonlijke vijandschap werd aangevuurd. Rumsey's verhaal was onbestaanbaar met het verhaal, dat hij gedaan had, toen hij als getuige tegen lord Russell was opgetreden. Maar 't was ijdel, dat men dit alles aanvoerde. Op de bank der rechters zaten drie mannen, die met Jeffreys in het Westen waren geweest; en zij, die hen gadesloegen, bemerkten dat zij in een grimmige en opgewonden stemming van daar teruggekomen waren. Het is, helaas, slechts al te waar, dat de gewoonte zelfs menschen, van nature niet wreed, naar het storten van bloed doet haken. De leden der balie en de leden der rechtbank wedijverden in pogingen om den ongelukkigen Whig van zijn stuk te brengen en te overbluffen. De jury, door een hoofschen sheriff benoemd, werd het zonder veel moeite eens voor een uitspraak van »schuldig"; en in spijt van het gemor van verontwaardiging, door het publiek aangeheven, werd Cornish, tien dagen na zijn gevangenneming, ter dood gebracht. Opdat niet een enkele vernederende omstandigheid zou ontbreken, werd de galg opgericht aan den hoek van Kingstreet en van Cheapside, tegenover het huis, waar hij langen tijd in het genot der algemeene achting geleefd had, van de beurs, waar zijn crediet altijd hoog had gestaan, en van Guildhall, waar hij zich als volksleider eervol had onderscheiden. Hij stierf moedig en vele vrome gevoelens uitdrukkende, maar gaf tevens door woord en blik zoo veel verbittering te kennen over de barbaarschheid, waarmede hij behandeld was, dat zijn vijanden een lasterlijk gerucht te zijnen aanzien verspreidden. Zij zeiden, dat hij òf dronken, òf niet in het bezit zijner vermogens was geweest, toen

hij gehangen werd. William Penn echter, die in de nabijheid der galg stond en wiens meening geheel en al ten gunste van het bestuur was, zeide later, dat hij in het gedrag van Cornish niets anders had kunnen zien, dan de natuurlijke verontwaardiging van een onschuldig man, die onder alle vormen des rechts vermoord werd. Het hoofd van den onrechtvaardig ter dood gebrachten overheidspersoon werd boven Guildhall ten toon gestoken [1]).

Processen en executiën van Fernley en van Elizabeth Gaunt.

Hoe verfoeijelijk dit geval ook mocht wezen, het was nog geenszins het schandelijkste, waardoor de zittingen der Old-Bailey rechtbank van dit najaar onteerd werden. Onder de lieden, die in het roggenhuis-komplot betrokken waren, bevond zich een man, James Burton genaamd. Volgens zijn eigen bekentenis was hij tegenwoordig geweest, toen de moordaanslag door zijn medeplichtigen werd besproken. Nadat de samenzwering ontdekt was, werd een belooning voor zijn gevangenneming uitgeloofd. Een bejaarde doopsgezinde dame, Elizabeth Gaunt genaamd, redde hem van den dood. Met de eigenaardige manieren en den eigenaardigen spreektrant, waardoor haar sekte zich destijds onderscheidde, verbond deze vrouw een ruime mate van menschlievendheid. Zij bracht haar leven door in het verleenen van ondersteuning aan ongelukkigen van alle godsdienstige gezindheden en was welbekend als een bestendige bezoekster der gevangenissen. Haar staatkundige en godsdienstige gevoelens, evenzeer als haar medelijdende aard, spoorden haar aan voor Burton te doen al wat in haar vermogen was. Zij verschafte hem een boot, die hem naar Gravesend bracht, waar hij aan boord van een schip ging, dat voor Amsterdam bestemd was. Op het oogenblik der scheiding stelde zij hem een som gelds ter hand, die in verhouding tot haar vermogen zeer ruim was. Na eenigen tijd in ballingschap te hebben doorgebracht keerde Burton met Monmouth naar Engeland terug; hij streed te Sedgemoor, vluchtte naar Londen en zocht een schuilplaats in het huis van John Fernley, een barbier, wonende in Whitechapel in de City. Fernley was zeer arm en door schuldeischers belegerd. Hij wist, dat de regeering een belooning van honderd p. st. voor de gevangenneming van Burton had uitgeloofd. Maar de brave man was niet in staat iemand te verraden, die in het uiterste gevaar onder zijn dak een schuilplaats was komen zoeken. Ongelukkigerwijze begon weldra rond verteld te worden, dat de toorn van Jakobus grooter was tegen degenen, die rebellen bij zich opnamen, dan tegen de rebellen zelve. Hij had openlijk verklaard, dat van alle soorten van hoogverraad het verbergen van verraders voor zijn wraak de minst vergeeflijke was. Burton wist dit. Hij stelde zich in handen der regeering en legde getuigenis af tegen Fernley en tegen Elizabeth. Zij werden voor de rechtbank gebracht. De booswicht, wien zij het leven hadden gered, had de hardvochtigheid en schaamteloosheid om als voornaamste getuige tegen hen op te treden. Zij werden veroordeeld. Fernley werd tot de galg, Elizabeth Gaunt tot den brandpaal verwezen. Zelfs na alle afgrijselijkheden, die in dat jaar reeds hadden plaats gevonden, werd het door velen nog onmogelijk geacht, dat deze vonnissen tot uitvoering zouden komen. Maar

[1]) Proces van Cornish in de Verzameling van staatsgedingen; Beschouwingen van Sir J. Hawles over het proces van den heer Cornish; Burnet, I, 651; Bloedige Assisen; Wetten van het 1e jaar van Willem en Maria.

de koning kende geen medelijden. Fernley werd gehangen; Elizabeth Gaunt te Tyburn levend verbrand op denzelfden dag, dat Cornish in Cheapside ter dood werd gebracht. Zij liet een opstel na in geen sierlijken stijl geschreven, wel is waar, maar dat evenwel door duizenden met deernis en ijzing gelezen werd. »Mijn misdrijf," zeide zij, »was er een, dat een vorst wel had mogen vergeven. Ik heb slechts een behoeftig gezin bijgestaan en ziet, daarvoor moet ik sterven!" Zij klaagde over den overmoed der rechters, de ruwheid des kerkermeesters, en de dwingelandij van hem, den grootsten van allen, tot genoegen van wien zij en zoo veel andere ongelukkigen waren opgeofferd. Voor zoo ver zij slechts haar zelve verongelijkt hadden, vergaf zij hun; maar als onverzoenlijke vijanden dier goede zaak, die nog herleven en bloeijen zou, liet zij hen over aan het oordeel van den koning der koningen. Tot het laatste toe bleef zij een kalmen moed bewaren, die den toeschouwers de heldhaftigste sterftooneelen herinnerde, waarvan zij in Fox hadden gelezen. William Penn, voor wien tooneelen, die gewoonlijk door gevoelige menschen vermeden worden, een sterk aantrekkingsvermogen schijnen gehad te hebben, spoedde zich van Cheapside, waar hij Cornish had zien hangen, naar Tyburn om Elizabeth Gaunt te zien verbranden. Hij verhaalde later, dat al de omstanders in tranen waren uitgebarsten, toen zij het stroo op zoodanige wijze om zich heen had gelegd, dat haar lijden daardoor verkort zou worden. Het trok sterk de aandacht, dat, terwijl de vuigste gerechtsmoord, zelfs van die slechte tijden, voltrokken werd, een storm opstak, zoo als men sedert den grooten orkaan, die om het sterfbed van het protector geloeid had, er geen beleefd had. De verdrukte puriteinen telden niet zonder een sombere voldoening het getal op der huizen, die door den wind omvergerukt, der schepen, die in den storm vergaan waren, en vonden eenigen troost in de gedachte, dat de hemel een ontzettende getuigenis had afgelegd tegen de goddelooze daad, die de aarde had bedroefd. Sedert dien vreeselijken dag heeft in Engeland om staatkundige misdrijven geen vrouw meer het leven gelaten [1]).

Proces en executie van Bateman.

Men was van oordeel, dat Goodenough zijn gratie nog niet volkomen verdiend had; de regeering was er op gesteld een slachtoffer van geen hoogen rang, een chirurgijn in de City, Bateman genaamd, te doen ombrengen. Hij had in zijn beroep Shaftesbury gediend en was een ijverig uitsluitingsman geweest. Het is mogelijk, dat hij van het whigsche komplot geweten heeft; maar het is tevens zeker, dat hij geen der voornaamste samenzweerders is geweest; want in de groote menigte van afgelegde getuigenissen, destijds van wege de regeering in het licht gegeven, komt zijn naam slechts eenmal voor, en zelfs die eene maal in geen verband met eenige misdaad, die naar hoogverraad zweemde. Uit de acte van zijn beschuldiging en uit het onvolledig bericht, dat van zijn proces is overgebleven, schijnt het klaar, dat hij niet eens beschuldigd werd deel te hebben genomen aan den moordaanslag op de twee koninklijke broeders. De hardheid, waarmede een zoo gering persoon, die zoo weinig misdaan had, vervolgd werd, terwijl

[1]) Processen van Fernley en van Elizabeth Gaunt, in de Verzameling van staatsgedingen; Burnet I, 649; De Bloedige Assisen; Gedenkschriften van Sir J. Barmston; Dagboek van Luttrell, 23 October 1685.

hoogverraders, veel misdadiger en van veel voornamer stand dan hij, hun vrijheid verwierven door tegen hem te getuigen, scheen eenige verklaring te vorderen en er werd een onteerende opheldering van het raadsel gevonden. Toen Oates na zijn geeseling bewusteloos, en, naar men dacht, in den laatsten doodstrijd in Newgate werd binnen gebracht, had Bateman hem verbonden en een aderlating gedaan. Dit was een niet te vergeven misdrijf. Bateman werd in hechtenis genomen en in staat van beschuldiging gesteld. De getuigen, die tegen hem optraden, waren eerloozen, mannen, die eeden aflegden om hun eigen leven te redden. Geen enkel hunner had alsnog zijn gratie erlangd, en het volk placht te zeggen, dat zij, als tamme waterraven, naar prooi visschende waren, met stroppen om den hals. De gevangene, door ziekte uitgeput, was niet in staat te spreken of te verstaan wat er gesproken werd. Zijn zoon en zijn dochter stonden naast hem voor de balie. Zij lazen, zoo goed zij konden, eenige aanteekeningen, die hij had neergeschreven, en ondervroegen zijn getuigen. Het mocht weinig baten. Hij werd schuldig bevonden, gehangen en gevierendeeld [1]).

Wreedaardige vervolgingen van de protestantsche afgescheidenen.

Nimmer, zelfs niet onder de dwingelandij van Laud, was de toestand der puriteinen zoo beklagenswaardig geweest als in dien tijd. Nimmer waren verspieders zoo onvermoeid bezig met het opsporen van godsdienstige bijeenkomsten. Nimmer waren overheidspersonen, leden der groote jury, rectors [2]) en ouderlingen zoo waakzaam geweest. Vele afgescheidenen werden voor de kerkelijke rechtbanken gedagvaard. Anderen vonden het noodig de oogluiking der handlangers van het bestuur te koopen door geschenken van okshoofden wijn en van handschoenen met guinjes gevuld. De afgescheidenen waren buiten de mogelijkheid gesteld om tot het houden eener godsdienstoefening bijeen te komen, ten ware zij voorzorgen namen, zoo als door valsche munters en door helers van gestolen goederen tegen verrassing worden genomen. De plaatsen van bijeenkomst werden dikwerf veranderd. De dienst werd nu eens vóór het aanbreken van den dag, dan weder in het holst van den nacht verricht. Rondom het gebouw, waar de kleine gemeente vergaderd was, waren wachters geposteerd om alarm te maken, zoodra een vreemde naderde. De verkleede leeraar werd door den tuin en de achterdeur naar binnen geleid. In sommige huizen waren valluiken gemaakt, door welke hij ingeval van nood zich kon neerlaten. Waar afgescheidenen naast elkander in belendende huizen woonden, werden dikwerf de muren doorgebroken en geheime doorgangen van de eene woning in de andere gemaakt. Psalmen werden niet gezongen en men wendde allerlei kunstmiddelen aan om te voorkomen, dat de stem des predikers, als hij in oogenblikken van geestvervoering luider sprak dan gewoonlijk, tot buiten de muren doordrong. Doch ondanks al deze voorzorgen bleek het dikwerf onmogelijk de waakzaamheid der verklikkers te ontgaan. In de voorsteden van Londen voornamelijk werd de wet met de uiterste strengheid toegepast. Ver-

[1]) Batemans Proces in de Verzameling van staatsgedingen; Beschouwingen van Sir John Hawles. Het is de moeite waard de getuigenis, te dezer gelegenheid door Thomas Lee afgelegd, te vergelijken met zijn vroeger op hoog bevel in het licht gegeven bekentenis.

[2]) Dominees van de staatskerk.

scheiden vermogende heeren werden beschuldigd conventikels te houden. Hun huizen werden nauwkeurig onderzocht, en geldboeten van hen geheven ten bedrage van veel duizenden ponden. De heftiger en stouter sektarissen, aldus beroofd van de beschutting van daken, kwamen onder den vrijen hemel bijeen en besloten geweld met geweld te keeren. Een vrederechter van Middlesex, vernomen hebbende dat een nachtelijke bidvergadering gehouden werd in een zandgroeve, ongeveer twee mijl van Londen, nam een sterke afdeeling gerechtsdienaren mede, overviel de vergadering en nam den prediker gevangen. Maar de toehoorders, uit ongeveer twee honderd man bestaande, stelden weldra hun herder weder in vrijheid en dreven den rechter en diens beambten op de vlucht [1]). Dit echter was geen alledaagsch voorval. Over het algemeen scheen de puriteinsche geest in dit tijdsgewricht zoo geheel nedergedrukt, als ooit vroeger of later het geval is geweest. De torygezinde vlugschrift-schrijvers pochten, dat niet één dweper het waagde het woord of de pen te voeren ter verdediging van zijn godsdienstige stellingen. Afgescheiden leeraars, hoe vlekkeloos hun wandel, hoe uitstekend hun kundigheden en bekwaamheden mochten zijn, waagden het niet langs de straten te gaan uit vrees voor beleedigingen, die door hen, wier plicht het geweest was de orde te handhaven, niet alleen niet tegengegaan, maar zelfs aangemoedigd werden. Sommige geestelijken van grooten naam, en onder deze Richard Baxter, waren ingekerkerd. Anderen, die sedert een vierde van een eeuw alle onderdrukking getart hadden, verloren nu den moed en verlieten het koninkrijk. Onder deze bevond zich John Howe. Een groot aantal personen, die gewoon waren geweest conventikels te bezoeken, begaven zich nu naar de parochiale kerken. Er werd opgemerkt, dat de scheurmakers, die aldus door schrik tot deze schijnbare overeenstemming met de staatskerk gedreven waren geworden, licht te onderscheiden waren aan de moeite, die zij hadden om het gebed van den dag te vinden en aan de stijve manier, waarop zij bij den naam van Jezus het hoofd bogen [2]).

Nog na vele jaren bleef de herfst van 1685 bij de afgescheidenen in het geheugen als een tijd van ellende en van verschrikking. In dienzelfden herfst evenwel werden ook de eerste flauwe voorteekenen zichtbaar van een groote verandering; en eer achttien maanden verloopen waren, boden de onverdraagzame koning en de onverdraagzame kerk ijverig tegen elkander op ten einde de ondersteuning der partij te erlangen, die zij beiden zoo zwaar verongelijkt en verdrukt hadden.

[1]) Van Citters, 13—23 October 1685.

[2]) Neale's Geschiedenis der puriteinen, Calmy's opgaven nopens de verdreven leeraren, en het gedenkschrift der non-conformisten bevatten overvloedige bewijzen voor de strengheid der vervolging. Howe's afscheidsbrief aan zijn kudde komt voor in de levensbeschrijving van dien grooten man, door den heer Rogers uitgegeven. Howe klaagt, dat hij 't niet wagen kon zich in de straten van Londen te vertoonen en zijn gezondheid geleden had door gebrek aan lucht en aan beweging. Maar het levendigste beeld van den nood der non-conformisten is geschilderd door de hand van hun doodvijand, Lestrange, in de Opmerker van September en October 1685.

EINDE VAN HET EERSTE DEEL.